

5 | 1966

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMOK
K Ö Z L E M É N Y E I

**A
VESZPRÉM
MEGYEI
MÚZEUMOK
KÖZLEMÉNYEI**

5

1966

**MITTEILUNGEN
DER MUSEEN
DES KOMITATES
VESZPRÉM**

5

Veszprém 1966

**A VESZPRÉM
MEGYEI
MÚZEUMOK
KÖZLEMÉNYEI**

5

Veszprém 1966

Szerkesztő:
Redakteur:
ÉRI ISTVÁN

Emlékezés Sági Jánosra (1874–1938)

1911-ben szép kiállítású, igen gazdag képanyagot tartalmazó munka jelent meg *Malonyay Dezső: A Magyar Nép Művészete* sorozatnak „*A balatonvidéki magyar pásztornép művészete*” c. kötete. Ezt követte „*A dunántúli magyar nép művészete*” c. kötet (1912), majd később „*A palócok művészete*” c. mű (1922). A Balatonvidék pásztorművészetét tárgyaló kötet címlapján azt olvashatjuk, hogy „számos szakértő és művész közreműködésével írta Malonyay Dezső”, a kötet legutolsó lapján pedig: „E kötethez java munkájukkal járultak dolgozótársaim: Sági János író és néprajzi gyűjtő; a fényképfelvételek nagyrészét ő végezte;” stb. — Hasonló szövegezés található a másik két kötetben is.

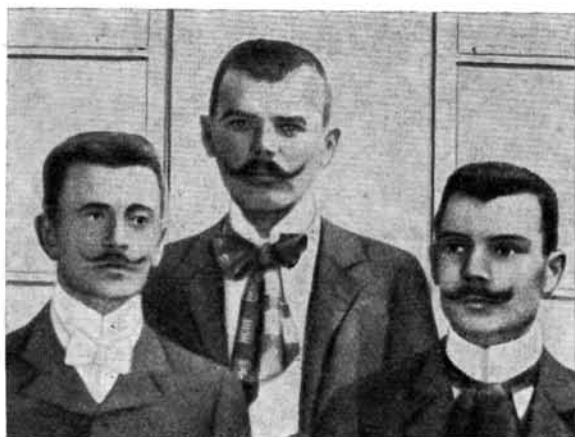
A tiszta igazság ezzel ellentétben az, hogy e kötetek javarésznél (de a Balaton-melléki kötet egészének) valódi írója a csak mellékesen, az utolsó oldalon megemlített Sági János. A Malonyay köteteket mai néprajzi irodalmunk is sűrűn idézgeti, úgyszólván egyetlen nagyobb szakdolgozat sem tud meglenni e kötetek valamelyik ábrájának felhasználása nélkül, mégis, szinte hihetetlen, hogy néprajzi szaklapjainkban (*Ethnographia*, *Néprajzi Értesítő*) soha nem ismertették a ma már alapvetőnek tekinthető és pótolhatatlan értékű képmellékletekkel gazdagon felszerelt művet. Az alábbi sorok így részben egy félévszázadot megkésztett könyvismertetésnek is tekinthetők.

Malonyay szavaival Sági János „író és néprajzi gyűjtő”, s valóban, elsősorban ez volt: bizonyos fokban szépirodalmi képességekkel rendelkező, a maga igazát szenvedélyesen hangoztató író és fáradhatatlan szorgalmú néprajzi gyűjtő. De a néprajztudomány területén a valóban kitűnő gyűjtőtevékenységen túlmenően élesszemű megfigyelő, s több vonalon korát messze megelőző néprajztudós, akinek azonban csak gyűjtő képességeire figyelt fel a különben ügyes szemű Malonyay Dezső. Maga a néprajztudomány a néprajzkutató tevékenységéről nem vett tudomást. A különben sűrűn idézett Malonyay kötetekkel kapcsolatban Sági János nevét mindössze Dornyay Béla egyik cikkében¹ fedezhetjük fel, soha másutt róla szó irodalmunkban nem esett. Néprajzi munkásságának mël-

1. Sági János arcképe keszthelyi működése idejéből.
1. János Sági's Porträt zur Zeit seiner Aktivität in Keszthely.
1. Portrait de János Sági, au temps de son activité à Keszthely
1. Портрет Яноша Шаги в период работы в Кестхейе.

tatását első ízben e sorok írója kísérelte meg² a Balaton környékének néprajzával foglalkozó műveiben. Természetes, hogy a továbbiakban is Sági Jánosnak első-

sorban a Balaton-melléki nép életére, kultúrájára vonatkozó írásaival foglalkozom.

Sági János³ Stegmüller Károly keszthelyi asztalos és mértékHITELESÍTŐ fiaként 1874. június 23-án született Keszthelyen. A polgári iskola hat osztályát végezte el, majd egy évig Regedén tanult, hogy a német nyelvet elsajátíthassa. Pályafutását a telekkönyvi hivatalnál díjtalan írnokként kezdte, s továbbra is, míg Keszthelyen működött, a királyi járásbírószágon telekkönyvi tisztviselőként szerepel. 1900-ban nevét Sági-ra magyarosította.

Írói készsége egészen korán feltámadt, s a Szinnyey Életrajzi Lexikon szerint már 1892 óta a Keszthelyi Hírlap társszerkesztője, heti cikkíró, hírrovatvezető, de emellett több zalai hírlapban is sűrűn megjelennek cikkei. Azzal a ténnyel azonban, hogy a Keszthelyi Hírlap munkatársa lett, hitet tett haladó, szocialista gondolkozásmódja, szemlélete mellett. E laphoz való csatlakozása forradalmi színezetű cselekedet volt, írásaival dühödő harcok középpontjába került, s mindez meghatározta további sorsát.

Mint a legtöbb akkori vidéki magyar városnak, Keszthelynek is két hírlapja volt: a liberális, polgári beállítottságú Keszthelyi Hírlap és a konzervatív, klerikális Balatonvidék. Jellemző, hogy pl. az 1903 október 25.-iki népgyűlés lefolyását a haladó szellemű Keszthelyi Hírlapban S(ági) J(ános) ismerteti,⁴ s e cikkben írja többek közt: „A szocialisták helybeli agitálása e népgyűlésekkel komoly jelenség, mellyel mint az eseményekkel való hű beszámolóra hivatott lapnak, foglalkoznunk kell ... Weltner Jakab lépett az emelvényre. Az ember a híre után valami bösz vadembernek hinné, megjelenése azonban igénytelen, nyugodt modorú, munkásforma ember ... A munkások érdekeiről beszél, aki elfogulatlanul hallgatja, azt tapasztalja, hogy a meggyőződés beszél belőle”.

2. Sági János (középen) az 1903-ban rendezett muzeológus tanfolyamon.

2. János Sági (in der Mitte) auf dem im Jahre 1903 für Museologen veranstalteten Lehrkurs.

2. János Sági (au milieu) au cours des muséologues, organisé en 1903

2. Янош Шаги (в центре) на организованных в 1903-м году курсах музеевдов.

Ez az egyetlen kiragadott részlet Sági János számtalan cikke közül rávilágít szerzőjének gondolkodásmódjára, de egyúttal arra is, hogy ilyen forradalmi színezetű haladó szemlélettel huzamosabb ideig nem lehet megmaradni egy pompázatos hercegi kastély árnyékában. Nem maradhat meg sokáig egy olyan, lázítóan bélyegzett cikkeket író, ha az újságírás mellett igen széleskörű közérdekű tevékenységet is fejt ki.

Kezdhethetjük azzal, hogy Sági János már korán a Balatonkultusz lelkes apostolává válik, s sorra jelennek meg a Balatonnal és környékével foglalkozó művei, így 1902-ben a *Keszthely és Balaton fürdőjének ismertetése*, 1903-ban a *Balaton írásban és képen* c. 346 oldalas műve. Az utóbbi tulajdonképpen az első nagy, részletes leírású balatoni útikalauz, minden benne van, aminek egy jó Baedekerben benne kell lennie: az üdülőtelep története, a fürdőhely kialakulása és jellege, nevezetesebb műemlékek, látnivalók, az üdülési, fürdési lehetőségek, de okos gyakorlati helyi útmutató is, ami feltűnteti a közlekedési, elszállásolási, étkezési lehetőségeket, pósta, távirtda, orvos, gyógyszerész pontos adatait. A széles látókörű szerzőnek a figyelme azonban úgyszólván mindenre kiterjedt: természettudomány, néprajz, a Balatonra vonatkozó szépirodalom, vers egyaránt sűrűn jelentkeznek a sorokban.

Tulajdonképpen az elsők között van, akik felismerik a Balaton európai viszonylatban is kimagasló értékeit, észreveszik az idegenforgalom gazdasági, de egyúttal honismereti és nevelő jelentőségét. Korának technikai lehetőségeihez legmegfelelőbb ismeretterjesztő módot dolgoz ki, Szalay Sándor társaságában gazdag tartalmú, egész estét betöltő *Balaton* című műsort állít össze, amiben 160 „színesen vetített kép” és 15 mozgófénykép betét szerepel. Műsora tulajdonképpen az első mozielőadások közé tartozott. A budapesti Uránia Magyar Tudományos Színház szervezi meg az előadást, s Sági János sem rest a propagandával: 1903-ban gróf Tisza István miniszterelnököt is meghívja a bemutatóra, bár a miniszterelnök udvarias levélben elfoglaltságára való hivatkozással lemondja megjelenését. Az Uránia Keszthelyen először 1905. március 14-én mutatja be a *Balaton*t az Amazon szálloda nagytermében. A vetített 160 diaposzítív úgyszólván felölelte az egész Balaton-t és partjait. Néhány kiragadott diacím: Aliga

3. Az 1903-ban rendezett muzeológus tanfolyam résztvevői. A legfelső sorban középen Sági János, alatta Bátky Zsigmond (Laczkó Dezső és Sebestyén Gyula közt). Az alsó sorban jobbról a második Tömörkény István.
3. Teilnehmer am Lehrkurse für Museologen im Jahre 1903. In der Mitte der obersten Reihe János Sági, unter ihm Zsigmond Bátky (zwischen Dezső Laczkó und Gyula Sebestyén). In der unteren Reihe der zweite rechts ist István Tömörkény.
3. Les participants du cours de muséologues de 1903. Au milieu de la rangée supérieure, János Sági, devant lui Zsigmond Bátky (entre Dezső Laczkó et Gyula Sebestyén). Dans la rangée du bas le deuxième à droite est István Tömörkény
3. Участники курсов музееведов, организованных в 1903-м году. В самом верхнем рядупосередине Янош Шаги, под ним Жигмонд Батки (между Дежэ Лацко и Дьюлой Шибештьеном). В нижнем ряду второй справа Иштван Тёмёркень.

fürdőtelep, A síófoki lóverseny, Gulya a Balatonban, Szemesi teniszjátások, Kilátás Bogláráról, Halászkunyhó, Dolgozó halászkó, A fogas, Közös fürdés, Herman Ottó madárlesen, Megzavart ibiszek, Nádaratás a jégen, Szendrei Júlia szülőháza, Velencei est Keszthelyen, Festetics György gróf, Praxik munkában, Lótusz virágok, A sümegi múzeum, Szegény ember háza, A barátalakások, Bizay malacbandájával, A füredi női fürdő, A veszprémi cifra szűr, A rianás stb. Természetesen számtalan tájkép, fürdőtelep képe, tóparti rész is szerepel a képek közt, végeredményben tehát lehetőleg mindent igyekezett adni: tájat, fürdőéletet, irodalmat, művészetet, népeletet. Érdemes néhány mozgófénykép címét is megemlíteni: Fürdés Siófokon, Kiszállás a révből, Gyermekbál Földváron, Hálóthúzó halászkó, Vadászás, Praxik munkaközben, Szüreti mulatság, Halásztanya népe, Tetten ért orvhalászkó, Fürdőző nők, Kneipp-gimnasztika, Partrahordás a csónakokkal.

A Balaton „színrevétele” úgy látszik, sokáig betöltötte ismeretterjesztő hivatását, mert még 1913-ban is felhívja a Balatoni Szövetség tagjait az előadásra: — „A budapesti Uránia Tudományos Színház új képekkel látta el a már régen műsoron volt Balaton c. kedves, hangulatos darabját. Sági János és Szalay Sándor átírták a darabot, hogy az időközi fejlődést is hűen feltünteti”.

Sági János az újítások, a reformok embere volt, s a Balaton fejlesztéssel kapcsolatban több, sok okos gondolatot tartalmazó írása jelent meg.⁵ Jellemző az egészen modern idegenforgalmi szemléletet eláruló alábbi levele is, amit egy kiadócéghez intézett 1907. VI. 28-án:

„Tisztelt Cég! A Balaton vidékén az idegenforgalom évről évre óriási arányban növekszik. Az idén kezdték építeni a balatonvidéki vasutat. Ez elképzelhetetlen fejlődést hoz a Balaton zalai partjaira is ... Két-három év alatt kifogástalan balatoni könyv után igen nagy lesz a kereslet ... Mint a Keszthelyi Hírlap

szerkesztője, a Balatont alaposan ismerem. Az Uránia Tudományos Színház műsorán megjelent a Balaton című darabom. Mint a Balatoni Múzeum tisztviselője hétről hétre a tó különböző helyein fényképezem a természeti szépségeket és a nevezetességeket ... Az országban csekélységem egyike azoknak, akik legtöbbet foglalkoznak a Balaton irodalmával.” — Egy könyvet tervezett 20 ívnyi terjedelemben, 150—200 képmelléklettel, térképpel. — „Sok kép alá kevés szöveget nyomnánk, hogy inkább a hangulatos képek beszéljenek ... A könyvet idegen nyelveken is megjelenethetnénk. Emléktárgyként vennék meg a könyvet ... A képeket ingyen bocsátom a rendelkezésre.” —

Sági János vérbeli újságíró, figyelme úgyszólván mindenre kiterjed, s minden építőszándékú megmozdulásba bekapcsolódik, mindenhez van valami ötlete. Egy 1901-ből származó nyomtatványon mint a „Keszthelyi Önkéntes Tűzoltó Testület titkára” szerepel. — Egy másik nyomtatvány fejléce: — „Kereskedelemügyi Kir. Miniszter Úrhoz, Budapest. Sági János keszthelyi lakos előterjesztése az üzleti reklámoknak a postán való czélszerűbb kézbesítettése érdekében. 1909. okt. 1.”⁶ — Cikkei elhelyezésének érdekében levelezésben áll a Budapesti Közlönnyel (egyik válaszlevél Bársony István aláírásával, 1908), a Jogtudományi Közlönnyel (1909).

A Keszthelyen való tartózkodása alatt végig hű maradt hivatásához, s ez a kitűnő balatoni útikalauz szerző, néprajzíró, újságszerkesztő országszerte elismert telekkönyvi szakkönyveket ad ki sorra (*Telekkönyvi mintatár*. 1902, utóbb II. kiadásban is. *Telekkönyvi Jog, Igazságügyi mintatár* stb.)

Mégis úgy látszik, hogy a legmaradandóbbat a néprajz területén alkotta Sági János. Feltehető, hogy néprajzi érdeklődése szociális gondolkozásmódjával függött össze, ahogy a kor néprajzkutatóira egyformán

jellemző volt a szocialista szemlélet. A Balatoni Múzeumegyesület Keszthelyen 1898-ban alakult meg dr. Csák Árpád, dr. Lovassy Sándor, Huszár Károly és Hencz Antal kezdeményezésére, s elsősorban régiséggyűjteményt állítottak ki. A Múzeumegyesület munkájába kapcsolódik be már korán Sági János, a néprajzi tárgyak gyűjtésével megveti a későbbi Balatoni Múzeum néprajzi osztályának alapjait. 1902-től a néprajzi osztály vezetője egészen 1910-ig, Keszthelyről való elköltözéséig.

Egy kutató tevékenységét mindig csak a saját korába, környezetébe helyezve lehet kellőképpen értékelni. Századunk elején szervezett néprajztudományról nálunk még alig lehetett beszélni. A néprajzot, elsősorban a tárgyi néprajzot tudományos szinten akkor a Néprajzi Múzeum képviselte értékes gyűjteményével, könyvtárával, s néhány munkatársával, míg a szellemi néprajzot inkább a Néprajzi Társaság kevés, de lelkes tagjával. A szellemi néprajz mindenestre nagyobb múlttal, magasabb szinttel dicsekedhetett, filológus kutatók a nemzetközi folklorba illesztik a magyar anyagot és értékes eredményeket értek el, a tárgyi néprajz területén azonban inkább a népművészet feltárása és leírása volt a kor tudományának divatja. Elég, ha pl. az 1907—1910-es években megjelent Néprajzi Értesítő egyes számainak cikkeire gondolunk. A népi építkezésnél a díszítőművészettel kapcsolatos részleteket gyűjtik és írják le, sokat foglalkoznak népi textiliával, pásztorfaragásokkal, kerámiával, sírkövekkel, fejfákkal vagyis általában a népművészettel. Ugyanakkor aránylag kevés a népi gazdálkodással, a földműveléssel stb. foglalkozó tanulmány. De népművészettel foglalkoznak más szakterületeken is, így az iparművészek, sőt a népi építkezéssel foglalkozó építészmérnökök is elsősorban a ház díszítőelemeit vizsgálják.

4. Kedvezményesáru éves bérletjegy a MÁV összes vonalainak I. osztályára az 1912. évre Sági János úr, a „Magyar Nép Művészete” szerkesztője részére.
4. Jahresfahrchein erster Klasse zu begünstigtem Preise für sämtliche Linien der Ungarischen Staatseisenbahnen im Jahre 1912 für Herrn János Sági, Redakteur der „Kunst des ungarischen Volkes“.
4. Abonnement à tarif réduit sur toutes les lignes des chemins de fer d'Etat pour l'année 1912, délivré à M. János Sági, rédacteur de „Magyar Nép Művészete”
4. Льготный билет для проезда в первом классе по всем железным дорогам Венгрии на 1912-й год выданный господину Яношу Шаги, редактору „Венгерского народного искусства.“

Tudományos szakemberképzésről akkortájt nem lehetett beszélni, hisz az egyetemen a néprajznak tanterve még nem volt, s aki a Néprajzi Múzeumba került, azt is elsősorban egyéni vonzalma hozta ide, pl. a néprajzért lelkesedő földrajzszakos tanárt vagy könyvtárost. Az időtájt alakultak a vidéki múzeumok, általában társadalmi szervezésben, lelkes amatőr alapon, igen kevés hivatalos anyagi támogatással. Így érthető, hogy a néprajz kezdeti munkatársai mind amatőr gyűjtők voltak, a legjobb esetben középiskolai tanárok, s tekintettel a népművészet divatjára, gyakran rajztanárok. Ebbe az országos, lelkes — de végeredményben amatőr — gyűjtőgárdába jól beillett a keszthelyi telekkönyvvezető, aki hivatalos munkáján és idején túl szabad idejében bebarangolta a környéket, a szőlőhegyek présházait, házak padlásait kutatta át és szedte össze a néprajzi (főleg népművészeti) értékeket. Sági Ernő Miklós, Sági János öccse *A vasút humora* c. könyvében anekdotikus formában meg is örökítette ezt a bogaras szenvedélyt.⁷ Az egyik vasúti állomáson sok lim-lommal megterhelve, a gyűjtött néprajzi „ócskaságokkal” a vállán az I. osztályú kocsifelé igyekszik Sági János, de az ügybuzgó kalauz feltartóztatja: — „Ne erre, hanem hátra barátom, hátra, ott a III. osztály”. — Mivelhogy ilyen handlé csak III. osztályú jeggyel utazhat (pedig akkor már Sági Jánosnak, mint a Malonyay-sorozat írójának I. osztályú szabadjegye volt).

Elsősorban népművészeti munkákat gyűjtött, pásztorfaragásokat, pásztor népművészeti munkákat, kerámiát: céhkorsókat, habán edényeket, tálakat stb., a szövés-fonás díszesebb eszközeit (kendertörő, rokka), textiliát. Mindezek közül a legértékesebb volt a pásztorfaragások és céhkorsók gyűjteménye, az anyag nagy részét közölte is a Malonyay kötetekben. A III. kötetben bemutatott tárgyak javarésze a Balatoni Múzeum tulajdona volt. A maga nemében igen értékes anyagot a Balatoni Múzeum felépítése utáni időkben leltározta és akkor magam is meggyőződhettem a kimagasló egyedi példányok sokaságáról. Sajnos, ez a pótolhatatlan gyűjtemény 1945-ben egy légitámadás alkalmával teljesen megsemmisült.

Egy múzeum alapításának jogosultságát abban az időben a már meglévő gyűjtött anyag adta meg, tulajdonképpen ez harcolta ki a helyiségeket, a szervezettséget, a hivatalos részről nyújtandó anyagi támogatást, személyzeti létszámot, s így joggal nevezhetjük Sági Jánost a Balatoni Múzeum egyik alapítójának.

Gyűjtéséből, úgy látszik, máshová is juttatott, a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárának bejegyzése szerint (1904, 48. sz. akta) „Csere Sági Jánossal, Néprajzi Múzeum”, s egy másik feljegyzés: „Sági János 32 db textilt gyűjtött” (247. sz.). Mellesleg nemcsak néprajzi tárgyak gyűjtéséről és ajándékozásáról beszélhetünk, az alábbi Sági Jánosnak címzett levél legalábbis ezt igazolja: „Magyar Nemzeti Múzeum Levéltári Osztálya. Nagyságos Uram! Fogadja nagybecsű ajándékáért, mellyel a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárát 35 darab XIX. századi irattal és levéllel gazdagítani szíves volt, leghálásabb köszönetünket. Budapest, 1930. szept. 30. Kiváló tisztelettel Dr. Czobor Alfréd, vm. főlevéltárnok.”

A tárgygyűjtésen kívül azonban Sági Jánost a szokás-, hagyományanyag is korán érdekelte. Az Ethnológiai Adattár 15 lapnyi kéziratát őrzi *A néprajz apróságai* címmel (1905). Ebben népi orvosló adatok, az állattartásra vonatkozó szokások, hiedelmek, a naptári évhez kötött babonák, a kismesterségek társadalmi vonásai stb. vannak feljegyezve. (EA. 5630. 562. lap). A Néprajzi Értesítőben két gondosan megírt tanulmánya is megjelent: *Keszthelyi és keszthelyvidéki regösök, betlehemesek, háromkirályjárás és aprószentek* (1904, 117—132) és a *Dunántúli képfestés* (1905, 117—132.) Hasonló tartalmú ismeretterjesztő cikkeket írt a helyi és más Zala megyei lapokban (*Zala megye néprajzi kincsei, A Keszthelyvidéki népeletről*). Mint lelkes gyűjtő, külön útmutató könyvet is írt néprajzi gyűjtők számára: *Néprajzi kincseink gyűjtése* címmel (1905, 1909. 60. 1.).

Az 1905-ben megjelent mű nemcsak jó gyűjtőkalauz, ami helyesen jelöli meg a néprajztudomány feladatát és akkori helyzetét Magyarországon, de egyúttal rövid áttekintést ad az egész néprajz tárgyi és szellemi anyagáról. Sági már itt is többször felhívja a figyelmet a társadalmi jelenségekre, vagyis olyan faktorra, amivel annak idején nálunk még kevesen foglalkoztak. — „A néprajzi múzeumokat a kultúr-nemzetek legkiválóbb kincsei közé sorozzák. Azokban tükröződik vissza a népek nemzeti életének sajátossága. Az összehordott tárgyak megvilágító sugarakat lövel-

nek a nemzetek messze múltjára, s társadalmi élet alakulására, a nép életfeltételeinek menetére és fejlődésére. A néprajzi tudomány újabb keletű. Nálunk Magyarországon a nagy általánosság nem sokat törődik vele... A nagy közönséget, sőt még a falvaknak, a néprajzi sajtóságok eme fészkeinek tanítóit, papjait, gazdatiszti osztályát teljesen hidegen hagyja a néprajzi tudomány fejlődésének ügye. Szinte nem is csoda. Az ethnográfia népszerűsítéséről gondoskodás alig történt... Nálunk a politika foglal el minden utolsó újságsort. A fővárosi múzeumok népszerű előadásait 20—30 sorban említik meg, míg ha valamelyik honatyja kurjant egyet-kettőt a parlament czifra tetőzete alatt, hasábokban tárgyalják ezt az egetverő eseményt”, — „Mi is az a néprajz, és miért fontos annak a művelése? A néprajz a nép szellemének megnyilatkozását kutatja, a népelet rengeteg alaki- és tárgyi jelenségeivel foglalkozik, búvárkodik, hogy az összehasonlításokkal, az okok és okozati összefüggések kimutatásával az egész emberiség múltjára, a népeknek, habár különböző időkben történt és egymástól független, de bizonyos közös törvényeken alapuló haladására, vagy akár elmaradottságára világot vessen. Szóval megismertesse az emberrel azt, aki őt mindig legjobban érdekelte: *magát az embert.*”

Az idézett néhány sor is elárulja, hogy a vidéki

5. Sági János a harctéren mint közkatona (1916).
5. János Sági als gemeiner Soldat auf dem Feld (1916).
5. János Sági, comme simple soldat, au front (1916)
5. Янош Шаги на фронте в качестве солдата (1916)

telekönnyvezető kora tudományának színvonalán állott, sőt néhány pontban meg is előzte azt. A szerző ezután sorra veszi a néprajz egyes ágazatait, építkezést, bútortzatot, világítást, a konyha berendezéseit, hangszereket, mezőgazdasági eszközöket stb., vagyis a tárgyi néprajz teljes anyagát, hasonlóképpen a szellemi néprajzi anyagot. Közben azonban figyelme egyebekre is kiterjed, így a helynévkutatásra, csúfnevek gyűjtésére, arctípusok fényképezésére, ahogy általában minduntalan hangsúlyozza a fényképezés fontosságát. Tanácsolja a gyűjtőknek, hogy jegyezzék fel: milyenek a faluban a birtokviszonyok, találnak-e nyomokat az egykori házközösségre. — A tárgygyűjtéssel kapcsolatban hangoztatja, hogy „A néprajzi múzeum a nép lelkét szólaltatja meg. Nem kell tehát kuriozumot keresni.” — Másutt írja: — „Tanulmányozzuk a néptáplálkozási viszonyait. Írjuk meg minden falunak a kis szakácskönyvét... Megtudjuk majd, hol van a népnek jobb dolga, és melyek azok a helyek, ahol a szegény ember egész életében nem eszik húst, ahol kukoriczaliszten tengeti életét.” — „Kutassuk a néptesti fejlődésének, elkorcsosodásának, eltörfésedésének okai után. Kísérjük figyelemmel a szaporodási viszonyokat. Hol van egy gyermek-rendszer, miként korlátozzák a szaporodást. Mi az oka a kivándorlásnak? Ezt mind kell tudnunk akkor, mikor nemzetünk megerősítése, naggyá és hatalmassá tétele végett akarunk cselekedni.” —

A néprajzi gyűjtéssel kapcsolatban ismételt hangoztatja, hogy „a tárgyi néprajz a jelenkor régészete.” — Azonban épp így meg kell becsülni a régészeti leleteket: „a falunak minden úri embere tanítsa meg a népet arra, hogy a földben talált régiségeket meg kell becsülni.” — Végül pedig: — „Ezeket a sorokat a Balatoni Múzeum érdekében vettem papírra, saját

6. Tülkölő kanász. Sági János felvétele. A fénykép túlfoldalán sajátkezű feljegyzése: „Utcarészlet, Zalaapáti. Külön beszélni a pásztor-tülkökről. Egyet Juhász bácsi lerajzolt nálunk. Ezt párhuzamosan tárgyalni e képpel. 1907.” — (Közölve: Malonyay III. k. 270. képe).
6. Hornblasender Schweinehirt. Aufnahme von János Sági. Auf der Kehrseite des Lichtbildes die eigenhändige Bemerkung: „Straßenteil, Zalaapáti. Über die Hirtenhörner soll extra gesprochen werden. Eines von ihnen hat Onkel Juhász bei uns gezeichnet. Dieses soll parallel mit dem Bild behandelt werden. 1907.” — (Veröffentlicht: Malonyay, Bd III, 270).
6. Porcher soufflant dans sa corne. Photo de János Sági. Au verso, note de l'auteur: „Rue à Zalaapáti. Parler à part de la corne du berger. Le père Juhász nous en a dessiné une. Le traiter parallèlement à la photo. 1907.” (Publié: Malonyay, IIIe v., fig. 270)
6. Свинопас, играющий на рожке. Снимок Яноша Шаги. На оборотной стороне фотографии собственноручная надпись: „Часть улицы, Залаапати. Отдельно трактовать о пастухах, играющих на рожке. Одного дядя Юхас нарисовал у нас. Об этом судить параллельно с этой фотографией. 1907”. (Опубликован: Малоньяи, 3. том, 270-я илл.)

tapasztalataim, a Nemzeti Múzeum tanfolyamán hallott előadások, Herman Ottó és dr. Jankó János nyomán.” — Mindenesetre az, aki ezt a füzetet átolvasta, megismerkedett pontosan a néprajz feladataival, céljával, tárgykörével, fogalmat kapott a gyűjtésen túl magának a néprajztudománynak módszeréről, tudományos célkitűzéséről (pl. a magyar ősi háztípus megállapítása, összehasonlítás természeti népekkel, animizmus, tabu stb.).

Élénk néprajzi tevékenysége hívhatta fel Malonyay Dezső figyelmét a keszthelyi telekkönnyvezetőre, újságíróra, akit aztán megbízott a Balatonmellék népművészeti anyagának összegyűjtésével s feltehetőleg a megírásával is. Malonyay Dezső maga is elutazott Keszthelyre, budapesti napilapban kis novellaszerű cikkekkel jelentek meg e védékről, komolyabb, mélyrehatóbb kutatásokat azonban nem folytathatott. Itt mindjárt megállapíthatjuk, hogy ami néprajz a két Balatonmelléki Malonyay kötetben napvilágot látott, azt csak olyasvalaki írhatta, aki éveken keresztül folytatott élénk gyűjtőtevékenységet a terepen, aki állandóan itt élt, közvetlenül érintkezett a vidék népével, s ha más bizonyíték nem is volna, egyedül ez a tény Sági János szerzősége mellett tanúsít.

A Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára őrzi Sági János kéziratának egy részét, a „Balatonvidéki magyar pásztor-nép művészete” c. kötet első felének kéziratát. A kézirathoz fűzött bejegyzések elárulják, hogy Sági János milyen pontosan és lelkiismeretesen végezte gyűjtő, leíró munkáját. Az 1909 október 29.-iki keltezőségi ellátott rész behatóan foglalkozik a pásztorokkal, s itt az alábbi bejegyzést olvashatjuk: — „A Pásztorok c. fejezet jön mindjárt az Előbeszéd után. Jön még tehát: a díszítések módja. Beleöntöttem az egész lelkemet. Ezután jön a juhász, a gulyás, a

7. Kontyos ház, Zalaapáti. Sági János felvétele, kb. 1907–1909. (Közölve: Malonyay IV. k. 453. képe).
7. Haus mit Knoten, Zalaapáti. Aufnahme von János Sági, ungefähr 1907–1909. (Veröffentlicht; Malonyay, Bd. IV, 453).
7. Maison „en chignon“ à Zalaapáti. Photo de J. Sági, 1907–1909 env. (Publié: Malonyay, IVe v., fig. 453)
7. Дом с вальмовой крышей, Залаапати. Снимок Яноша Шаги, ок. 1907—1909. (Опубликован: Малоньяи, 4. том, 453-я илл.)

kanász, közben írom most a csikóst. Ezután jön a díszek nevei, a díszek méltatása.”⁸

S itt most mindjárt meg kell jegyezni: már ennél a fejezetnél is Sági János úttörő munkát végzett. A pásztorokat mint egyéniségeket írja le sajátos képességeikkel, különbségeket állapít meg az egyes pásztorok közt, de általában kitűnő jellemzést ad a pásztorok különálló társadalmi rendjéről, az egész pásztorletről. Nem feledkezik meg a könnyebben megfigyelhető részletekről sem, pl. a pásztor ruházatáról, azonban ami még ennél fontosabb: behatóan foglalkozik a pásztor és faragó művészetének viszonyával, kapcsolatával, a művészkedés elindulásával, annak forrásaival, belső, lelki indítékaival. E módszer tulajdonképpen (talán Herman Ottó módszerét kivéve) új volt akkori néprajzi irodalmunkban, s az egyéniségkutatással meglehetősen megelőzte kortársait.

Szerzőnk a továbbiakban sorra veszi az egyes pásztorrendeket, mint a juhászok, csikósok, gulyások, bivalyosok, kanászok népes társaságát, s tulajdonképpen ez a rész a Balatonmellék pásztorlásának első jó leírása, amiben érintve vannak az állattartás módja, pásztorépületek, öltözet, a pásztor társadalom, életmód, szokások, a társadalmi viszonyok a parasztsággal és urakkal, de még a pásztorokkal foglalkozó versek is. A pásztorélet egységét adja tehát, aminek ismerete nélkül voltaképpen meg sem érthető a könyv tulajdonképpeni tárgya, a pásztorművészet. Akik a Malonyay köteteket forgatják, azok inkább a jó képmellékleteket nézegetik (s használják fel körültekintően tanulmányaikban), a művet a népművészet szempontjából bírálgatják, s közben nem veszik észre, hogy a képek közé iktatott szöveges lapok értékes néprajzi anyagot közölnek a dunántúli állattartásról, ahogy a következő kötetben a dunántúli, de elsősorban a Balaton melléki népi építkezésről. Az igazság az, hogy olykor még néprajzi bibliográfiákból is kimaradt az egyik-másik Malonyay kötet, s e kötetek inkább a Díszítőművészet címszó alatt szerepelnek.

Ezután kerül sor a pásztorok tulajdonképpeni művészkedésének tárgyalására, mégpedig a korszerű tudományak megfelelően elsőnek a felhasználandó nyersanyag és a faragóeszközök bemutatásával. E kézirat-részhez szerzőnk megjegyezte: — „A faragások fane-

mei (Néhány szép képet a Vasárnapi Újság klisséiből, amelyek fás részeket, erdőt ábrázolnak).” — Jellemző Sági János lelkiismeretes komoly munkamódszerére, hogy az egyes leírt fejezeteket mindig felolvasta a megfelelő szakembereknek, így a fanemekre vonatkozó részről olvashatjuk: — „Felolvastam dr. Lovassy Sándor akadémiai tanár, Ligeti Ferenc, Salamon István bognár mesterek előtt. II. 12.” — A pásztorok szerzésmai c. részről a bejegyzés: — „Ezekhez jó lenne bizsókot rajzolni primitív szerzőkkel. Feltétlen rajzolni egy bizsókot kukoricacsutával, két-hárommal vagy tokkal.” —

A juhászok faragóművészetével kapcsolatban ajánlata a mellékelendő fényképekre vonatkozólag: — „Két juhász beszélget a nyáj mellett kutya nélkül. Birka megfogása. A birka érvágás, operálás. Kampók, hétköznapiak. Kampók ünnepiek. Kampó kimerése (Kivánságodhoz képest megrövidült!). A birkafogó kampó.” — Ez a rész is megfelelő lektoráló szakbizottság elé került: „Felolvastam Ferencz Ferenc akadémiai állatbetegségek tanára, Sári József, Banyai József keszthelyi juhászszámadók előtt.” — (Közbevetőleg: jó harminc év múlva Ferencz Ferenc állatorvostól hasznos útbaigazításokat kaptam Szentgálon a népi állatorvosok eljárásainak gyűjtése közben). A pásztorművészet tárgyalása közben sem feledkezett meg Sági János a pásztor életmódjának, az állattal való gondoskodásának leírásáról, tehát mindig a pásztorélet egységébe ágyazva tárgyalja a díszítőművészetet. Mintha az egész népművészet csak ürügyül szolgált volna Ságinak, hogy Keszthely környékének néprajzát megírja.

A faragott pipaszár leírásával kapcsolatos bejegyzés: — „A pipaszár, pipa. Petőfi vers. A pipaszár és a pipa a cikk előtt egész oldalon való elosztással szedendők a versek. Közbe egy-egy képet pipázó alakokkal.” — A

8. Konytos ház, Komárom. Sági János felvétele. kb. 1907–1909. (Közölve: Malonyay IV. 498. képe).
8. Haus mit Knoten, Komárom. Aufnahme von János Sági, ungefähr 1907–1909. (Veröffentlicht: Malonyay, Bd. IV, 498).
8. Maison „en chignon” à Komárom. Photo de J. Sági, 1907–1909 env. (Publié: Malonyay IV° v., fig. 498)
8. Дом с вальмовой крышей, Комарварош. Снимок Яноша Шаги, ок. 1907—1909. (Опубликован: Малоньяи, 4. том, 498-я илл.)

E kitűnő néprajzi leírások után feltehető, hogy a Malonyay sorozat III. kötetébe a magát szerzőnek nevező Malonyay Dezső mindössze az utolsó két lapnyi gyenge kis novellásként írta, különben az egész 292 oldal Sági János önálló írása.

kobakot tárgyaló részhez fűzött megjegyzés: — „Képek: 1) Díszített kobakok, 2) Kobakos szentek. Vendel féle szentek élete. Most küldök egy könyvet két szoborról.” — Sági János jó megfigyelő képességére vall, amikor a falusi (különösen a Keszthely környéki hegyközségekben divatos, elterjedt, sűrűn felbukkanó) kő Vendel szobrok kobak motívumára hívja fel a figyelmet.

A „Nyűvező” rész bejegyzése: — „Felolvastam Rozsnyay József előtt.” — A pásztoroknál szintén a megfelelő funkciót kívánja bemutatni: — „Egy utca-részlet kürtölő kanással. Kürtölő kanász feje. A kürtölés kottái. Fésűs sátor kürtölőkkel. Felolvastam (és itt hét pásztor nevét sorolja fel) pásztorok előtt. 1909. VII. 24.” —

A Kutyaölönc tárgyalásánál kitér a kutyával való őrzés technikájára, a terelésre, a terelő kutya betanítására, kutyanevek felsorolására, ismételten bizonyágot adva egészen modern néprajzi szemléletéről.

A Mosólapicka fejezet pedig alkalmat adott a pásztor fehéreneműjének leírására, a szapulás, mángorlás női műveletének hiteles ábrázolására. E fejezethez szóló bejegyzés: — „Mosólapickához. Patkó Pista, Patkó Pista tizenhat rét gatyája. Ezt be kell szedni oda, ahol a mosólapicka cikknél a gatyáról beszélek: a népdalok a gatyát is megéneklék, amiből azt látjuk, hogy ez a romantikus világ kedvelt viselete volt.” — Női dolgokról lévén szó természetesen, hogy a lektor szintén nő volt: — „Mángorló lapicka és sodrófa. Felolvastam Pozsgai Józsefné előtt.” —

A népművészeti értéken túlmenően általános néprajzi szempontból becses a bőrmunkákkal, ostorokkal foglalkozó rész, mert pontos leírást ad a bőrkikészítéstről, megmunkálásáról, az ostorfonás bonyolult technikájáról. Hasonlóan népzenei értékű a hangszerek, mint a furuglya, citera, duda stb. tárgyalása, s az egyszerű cserépfazék dudával kapcsolatban nem mulasztja el az alkalmat, hogy ne szóljon a regösökről.

A következő IV. Malonyay kötet a sorozat legvaszosabb darabja (*A dunántúli magyar nép művészete*, 1912), s ebben Sági János már igen merész, meglehetősen forradalmi hangon szólal meg, erősen hangsúlyozva a magyar paraszt és az uralkodó osztály, az úr és társadalmi elkülönülését. Galambos János Nyakas (mily jellemző ragadványnév!), zalavári földműves eképen szólal meg:⁹ — „A szegény nép! ... Mi győzzük, uram, a szegénységet. Belésoztunk. Aki úr, az a szegényebb, mer' mindenkire rászorul. Mi megesszük a hajdinakását: jóllakunk. De mitévő lesz a sok gróf, ha nem fehér a kenyere? ... Pedig lesz baj! ... Az urak nem akarnak tanulni. Mint a légy, nekimegy százszor az ablaküvegnek, soha meg nem tanujja, hogy ablaküveg. Nem szeretjük az urakat? ... Nem. Ha gyün közibénk, — alig gyün, — az ember alig ember nekijük. Csak a csalingós (kacér) fehérszínű tetszik. Dugdoshatjuk a leányt, meg asszonyt szem elül, mer' csak a körü' forog, mint a kutya meg a macska, üzekedési időben ... A mai úr! ... Meg kő nézni ott, ahun kastéj van, a sok táblát: tilos! tilos! ... Tilos az út, a dülő, csukva minden kapu, bepillantanyi se igen szabad oda, ahun az úr él. De amerre a szem ellát: minden az úré! ... Az úr meg, nincsen sehun. Ha van, azt se érezzük. Csak onnan tudjuk, mikor itt az uraság, hogy a zászlót látjuk a kastéj tornyán. Állatra az erdőn, szarvasra, fácányra több gond van, mint az emberre. A fácányt étetik, a szarvasnak szénát raknak télire. No! ... Az öregek aszongyák, nem így vót régen. Nem is lehetett így, mer' akko' nem győzték vón' el az urak ennyi időig!” —

Másutt meg a halászokkal kapcsolatban jegyzi meg Sági János:¹⁰ — „Sok a régi s mind több az új kastély a Balaton vidékén, valamennyinek zárva a kapuja, csukva vannak az ablakai, pedig jó lesz kinyitni azokat az ablakokat s meghallani, mit beszélget egymásközt verejtékes munka után a nép a ridegen elzárkózó méltóságos dominiumok környékén, meg a Balaton partján.” S ebben a dunántúli népművészetét tárgyaló,

9. Kontyos ház, Komáromváros. Sági János felvétele kb. 1907–1909. (Közölve: Malonyay IV. k. 505. képe).
9. Haus mit Knoten, Komáromváros. Aufnahme von János Sági, ungefähr 1907–1909. (Veröffentlicht: Malonyay, Bd. IV, 505).
9. Maison „en chignon“ a Komáromváros. Photo de János Sági, 1907–1909 env. (Publié: Malonyay IVe v., fig. 505)
9. Дом с вальмовой крышей. Снимок Яноша Шаги, ок. 1907–1909. (Опубликован: Малоньяи, 4. том, 505-я илл.)

számtalan sok színes, ragyogó népművészeti tárgy, textilmunka képét tartalmazó kötetben az akkori balatoni halászok életének romantikamentes, reális képét adja:¹¹ — „Nem dalol már a balatoni halász, s ha testét irtalmatlan napszámos munkában ellepi a verejték, tűzes badacsonyi helyett, nyelhet egy korty langyos vizet a meregetővel a tóból.” — E sorokat olvasva az az érzésünk támad, hogy Malonyay Dezső, aki a kiadáshoz szükséges összeg egy részét eléggé vitatható eszközökkel Bárczy Istvántól, Budapest székesfőváros akkori polgármesterétől kapta, Sági János kéziratát nem is láthatta, mert különben aligha engedte volna nyomdába.

Népművészet áll a kötet címében, mégis ebben találjuk meg a bakonybéli faragók villakészítésének pontos leírását, a szentgáli egykori híres királyi vadászok hanyatlásnak induló társadalomrajzát, a balatoni halászok akkori nyomorúságos életének vázlatát.

A kötetnek azonban a népművészetén kívül a legjobban kidolgozott és elgondolkoztató fejezete a dunántúli népi építkezésről szól. Tudnunk kell, hogy korábban a falusi építkezésről Jankó János megállapította; „házánk egész átvizsgált területén a telekberendezés teljesen felnémet típus.” — Később balatoni monografiájában¹² kezdetlegesebb házfornát is leírt, s az utóbbit magyar típusnak nevezte. A felnémet típusnál a háznak közös bejárata van a konyhán keresztül, míg a magyar típusnál (a füstös konyhás ház-

nál) külön-külön bejárat a tornác felől minden helységbe.

Jankó megállapításaival már Herman Ottó is hadba szállt, de a kétségtelenül fennálló szerkezeti különbségeket Sági János hozza először kapcsolatba a gazdasági viszonyokkal, s ezzel tulajdonképpen egy új-fajta, mainak nevezhető szemléletet vezet be a néprajztudományba. — „Az egyes háztípusoknak kifejlődése nem külföldi származás, nem nemzetiség kérdése, hanem gazdasági dolog: a különböző háztípusokat építetők anyagi viszonyai irányítják és magyarázzák.¹³ — Majd másutt írja: — „Rámutatunk újra, hogy az egész különbséget a kéménytelen konyha füstje teszi, ez okoz amolyan vagy emilyen alaprajzi elrendezkedést: s nem a felnémetiség.¹⁴ — Jankó a három ablakos kőházat is német típusúnak mondta, amire válaszolta Sági János: — „A valóság pedig éppen a Balaton mellett az, hogy a magyar nádasházak Keszthelyen, ebben a tősgyökeres ősi magyar halászközségben, szintén három ablakosak.¹⁵ — Sági az új háztípust az új építésre kényszerítő tűzvészrel és a németek jómódjával magyarázta.¹⁶ — „A magyar ember sanyarúbb sorsa és a jó szíve marasztotta meg itt az ősi házat.¹⁷ — „Miből épített volna, hiszen Keszthelytől Balatonfüredig ma sincs a parasztnak egy-két holdacsakánál többje s azt a szőlőt is éveken keresztül veri a jég, bántja a fagy. A magyar sors kérdése itt a ház, nem pedig felnémet származék.”¹⁸ — „A magyar soros falu hazai ethnografusokban is felidézte a száguldó, harcos, lovas népek sáttortáborait ... Nagyon termé-

10. Füstös ház, Zalacsány. Sági János felvétele, kb. 1907–1909. (Közölve: Malonyay IV. k. 430. képe).
10. Haus ohne Rauchfang, Zalacsány. Aufnahme von János Sági, ungefähr 1907–1909. (Veröffentlicht: Malonyay, Bd. IV, 430).
10. Maison „enfumée“ (Sans conduite de fumée) à Zalacsány. Photo de János Sági, 1907–1909 env. Publié: Malonyay IVe v., fig. 430)
10. Курень. (Дом без дымохода). Залачань. Снимок Яноша Шаги, ок. 1907–1909. (Опубликован: Малоньяи, 4. том, 430-я илл.)

szetes, hogy a községeket a főútvonalakra építették . . . A házak sorakozása nem a harcos magyarok sátor-táborait, hanem az uradalmi mérnök mértékét juttatja az eszünkbe.¹⁹ —

Természetesen a magyar ház típusainak kialakulása, fejlődése korántsem ment oly egyszerűen végbe, ahogy azt annak idején Sági János elgondolta. A háztípusok kialakulásában sok más tényező szerepel még, s mindezeket Sági János, kellő irodalom híján, nem ismerhette. Jankónak a felnémet háztípusra tett megállapításait tudományos eszközökkel jóval később Bátky Zsigmond²⁰ cáfolta meg, mégis letagadhatatlan érdeme Ságinak, hogy a népi objektumok létrejöttének tényezői közé úgyszólván az elsők közt felvetette a gazdasági viszonyokat, a társadalmi helyzetet. A néprajzi jelenségeket sohasem egymagukban, hanem mindig az emberrel, az emberi közösséggel kapcsolatban tárgyalta, tekintetbe véve a gazdasági és egyéb adottságokat, s ezzel a módszerével meglehetősen túljutott kora néprajzának túlzottan természettudományos (a ház fejlődésénél például a sejtek osztódását idéző) szemléletén.

A néprajzi gyűjtés és kutató munka mellett régészettel is foglalkozott. 1899-ben Csák Árpád és Sági János körüljárták a Balatont, hogy lássák: hol található régiségek, s hogy hol gyűjtsenek.²¹ „Abban a munkásságban, amelyet a Balatoni Múzeum kifejtett, jöideig jelentékeny része volt Sági Jánosnak is, aki azonkívül, amit Csák Árpáddal együtt tett, az ethnographiai gyűjtés mellett, három helyen önállóan végzett archaeológiai kutatásokat”, — írja Kuzsinszky Bálint balatoni archaeológiájában.²² 1902-ben Kékkúton római épületmaradványokat tárt fel,²³ s Sági János ásatásának értékes lelete a két Krisztusmonogrammos téglá,²⁴ az őskereszténység első, a Balaton mentén talált emléke. Ugyaninnen sírkő is előkerült.²⁵ — 1903-ban Mindszentkállán népvándorláskorabeli sírokat tárt fel,

11. Füstös ház, Esztergály. Sági János felvétele, kb. 1907—1909.

11. Haus ohne Rauchfang, Esztergály. Aufnahme von János Sági, ungefähre 1907—1909.

11. Maison „enfumée“ à Esztergály. Photo de János Sági, 1907—1909 env

11. Курень. (Дом без дымохода). Эстергай. Снимок Яноша Шаги, ок. 1907—1909.

míg 1905-ben Csák Árpáddal együtt Balatonberényben népvándorláskorabeli temetőt.²⁶ — 1906-ban a keszthelyi Apátdomb őskori putrilakásait ássa fel,²⁷ eredményeit az Archaeológiai Értesítőben publikálja.²⁸

Mindezen tudományos munkája, néprajzi gyűjtőtevékenysége, a Balatoni Múzeum néprajzi osztályának megszervezése és anyagának létesítése, gyarapítása kevéssé tudták ellensúlyozni szocialista beállítású közéleti szereplését, forradalmi színezetű újságcikkeit.

A forrongásban levő közhangulatra jellemző, hogy Sági János, de nemkülönben a Keszthelyi Hírlap főszerkesztője, Csák Árpád, a Balatoni Múzeum egyik alapító tagja elferdített írással írt mérges hangú névtelen leveleket kaptak: — „Tek. Sági János telekkönyvi tisztviselő. Helyben. Tisztelt Renegát keresztény vezér úr! „Legyen béke” című cikkéért kap jutalmul 25 nád-pálcát, mert a kath. papságot merészelt ütlegetetni. Adje.” — „Tek. Csák Árpád úr lapszerkesztő. Tisztelt Kis Öreg! Kuc-kuc, Önt nagyon megbántotta a nagy vármegye, tehát II. Árpád uram, csak menjen mielőbb nyugalomba. Adje.” — (Póstabélyegző kelte: 1910. aug.) A különböző világnézetű és érdekltségű újságok közt már évek óta kíméletlen harc folyt, amibe — távolabbról szemlélve az eseményeket — a Zalai Közlöny²⁹ is beleszólt: — „Aki Keszthely fellendülését, kulturális példás haladását figyelemmel kísérte, az Sági János nevét nemcsak jól ismeri, de ennek a haladásnak egyik előkelő munkását, harcosát tiszteli benne. És hogy Csák Árpád dr. a felelős szerkesztő lapjában tárgyilagosan felsorolta Sági János munkálkodását, és jutalmat nem várt és nem kapott érdemeit, tartozunk annak kijelentésével, hogy Sági Jánost erre mifelénk is olyannak ismerik és tisztelik, aminőnek cikkében őt feltüntette. Ha van benne szenvedély, az csak tisztítólag hat a felvilágosodás híveire. Üdvözlötünket és nagyra-becsülésünket küldjük neki.” —

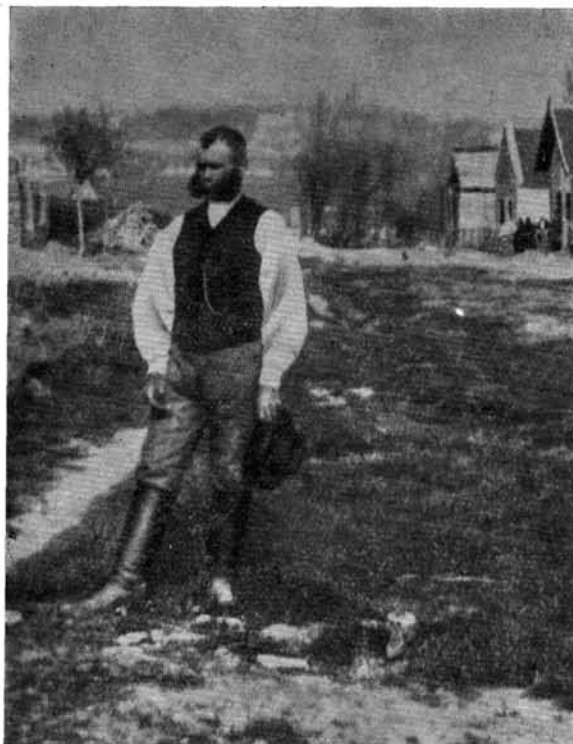
A védíratok ellenére az ellentábornak sikerült elérnie, hogy 1910-ben Mórra helyezték át telekkönyvvezetőnek. Az áthelyezés meglehetősen nagy sajtóvisszhangot váltott ki a zalai, de a fővárosi újságokban is. Általában abban az egyben az egymással ellenkező világnézetű lapok megegyeztek, hogy az áthelyezésnek politikai háttere volt.

A Zalai Közlöny³⁰ hosszabb cikket írt „Sági János ügye” címmel, s benne ismételtelen kiemeli Sági János jelentőségét. — „Szerkesztő a javából, akinek telek-

12. Pásztor Hévízszentandrásról. Sági János felvétele, 1909.
 12. Hirt von Hévízszentandrás. Aufnahme von János Sági, 1909.
 12. Berger de Hévízszentandrás. Photo de János Sági, 1909
 12. Пастух из Хевизсентандраша. Снимок Яноша Шаги, 1909.

könyvi munkálkodását, melyet a minisztérium is méltányolt, nem is említjük. De ami szép, ami nemes, ami okos gondolat a Keszthelyi Balatonkultuszban történt, az mind vagy a Sági János agyán ment keresztül vagy létesülésének egyik legbuzgóbb harcosa ő volt. A Balaton múzeum léte Sági János nevéhez fűződik. Olyan érdemeket szerzett Keszthely körül, hogyha nem telekkönyvvezető, hanem Festetics-uradalmi főtitkár volna, már régen díszpolgára volna Keszthelynek. Most erről a talajról akarják elhelyezni. . . Hát mit tett Sági? Elmulasztotta hivatalos kötelességeit? . . . De Sági nem ezt tette. Hivatalának tiszteletet szerzett, lapjának minden betűje az igazság szolgálatában állt. . . Ezért helyezték át Ságít Móra? Több lap azt írja, hogy a néppártiak erőfeszítésének sikerült ez az áthelyezés. . . Az áthelyezéssel Ságira mért büntetés kegyetlen, azt ő meg nem érdemelte, sem hivatali, sem hírlapírói működésével és az áthelyezéssel a mi szomorú állapotaink léptek ismét előtérbe, hol az egyéni szabadság csak a hatalmi érdekkörökben türetnek meg, úgy, hogy a vidéki sajtó e szomorú felfogás szerint csak ennek az érdekszférának igazságait kürtölheti tele tüdővel. . . A megyei sajtó szolidáris Ságival, sőt hisszük, hogy az egész ország hírlapírói sértést látnak ebben a büntetésben, mely egyik kiváló vidéki kartársát érte hírlapírói működése közben.” —

A Zalamegye című újság nyíltan megírta, hogy Sági Jánost ellenségei helyeztették át egy kis falucskába, „mert azt akarták, hogy bátor szava, tolla és agilitása ne érvényesülhessenek Keszthelyen és vidékén, ahol ez a minden ízében újságírásra termett és lekes ember sok kised számítását húzta keresztül, sok alattomos és kép-mutató alakot leplezett le és emellett rajongó szeretettel szolgálta a Balaton-kultúrát. Sági János a „Keszthelyi Hírlapot” vezetni eleven, fürge tollal, bátran és önzetlen lelkesedéssel. Könyvet írt a Balatonról, s szakmunkája, a „Telekkönyvi mintatár” az egész országban el van terjedve. A Balatoni Múzeum egyik oszlopos vezető tagja, a néprajzi osztály megalapítója és vezetője, minden társadalmi és kulturális mozgalom tevékeny részese. De Sági János bátor fellépésű és kemény szavú, merész tollú ember is. Lelkes magyar, keményderekű hazafi és önálló gondolkodású férfiú, aki nem sokat törődött a szelid nyomással, a társadalmi kényszerrel s egyéb mumusokkal. . . Csúnyán, háta mögött, besúgásokkal bántak el vele ismeretlen tettesek. . . Sági a 48-as párt mellett foglalt állást és ez ha nem bűn is, de hiba. . . Ságít azzal vádolják, hogy lapjával felkavarja Keszthely társadalmi békéjét. . .” stb.

A Zalamegye újság e vádiratára a Balatonvidék szerkesztője dühös kirohanással felelt több hasábon keresztül.³¹ A Balatonvidék szerkesztője szerint az áthelyezés jogos volt, mert „Sági János közhivatalnok léte olyan áramlat szószólója volt, amely a város békéjét feldúlta.” — A továbbiakban megkérdi a Balatonvidék szerkesztője: — „Olvasta Ön azokat a beszéd és értelemgyakorlatokat, amik a Keszthelyi Hírlapban hétről-hétre megjelentek? Ott túlfelől az volt mindig a fő vesszőparipa, hogy nem kell vallás, a hitélet szempontjait nem lehet átvinni a társadalmi életbe. . . Sági sajtó organuma volt az, amely már évtizedek óta kiadta a jelszót, üsd a keresztény papot. . .” stb.

Az élénk sajtóvita ellenére az áthelyezés megtörtént, utóbb azonban Sági Jánosnak sikerült a Budapestre való átköltözése, hol jogi szakértő lett. Ezzel azonban tulajdonképpen be is fejezte balatonmelléki kutatásait. A Balatoni Múzeum is elvesztette legjobb munkatársát, gyűjtőjét.

Feltehető, hogy Budapestre való költözése után a palócok földjén folytat néprajzi gyűjtéseket, ezt bizonyítja, hogy a kultuszminiszter ajánlatára 1912-ben is megkapja az I. osztályú vasúti szabadjegyet. 1913-ban a Múzeumi és Könyvtári Értesítőben³² több, a múzeumi gyűjtésre vonatkozó sok okos, gyakorlati hasznú taná-

13. Keszthelyi Balatonpart. Sági János felvétele.

13. Balatonufer bei Keszthely. Aufnahme von János Sági.

13. Bord du Balaton à Keszthely. Photo de János Sági

13. Берег Балатона у Кестхейя. Снимок Яноша Шаги.

csot, gondolatot tartalmazó cikke jelenik meg, különben azonban a Malonyay palóc kötetén kívül a néprajzi szakirodalom művelésével nem foglalkozik.

A Balatonnal kapcsolatban inkább csak ismeretterjesztő, propagandamunkát fejt ki, így időnként megjelennek cikkei a Balatoni Szövetség lapjában, a *Balaton*-ban.³³ — Jellemző Sági gondolkozására, hogy a távolban is elsősorban elhagyott hazájára, a Balaton mellékére gondol. 1911-ben riportot ír a gyerekcipőjében járó magyar repülésről, s Rákos mezején beszédben elegyedik Székely Mihállyal, az első magyar repülők egyikével: — „Iparkodtam rábeszélni a balatoni körrepülésre. A magyar tengert magyar embernek kellene végig repülni először. Tetszett neki a terv.”³⁴ 1912-ben a tapolcai Tavas Barlang vezetőségének ír filmfelvétel ügyében. A Tavas Barlang vezetőségétől kapott válasz jellemző az akkori konzervatív szemléletre: — „Mi 100 koronával volnánk hajlandók hozzájárulni az Uránia mozgófénykép felvételéhez. Tapolca város előljárósága nem hajlandó kiadásokba bocsátkozni. Ezen 100 kor. összeget is mi csak azon esetben fizetnők, ha a május hó 5-iki (vasárnap d.e. 11 óra) megnyitó ünnepély lenne megőrkítve.” — Tapolca városa aligha ismerte fel az idegenforgalom jelentőségét, ha nem kívánt egy fillért sem áldozni filmfelvételre.

Ságinak most is jó idegenforgalmi ötletei vannak, így egyik kéziratában ajánlja, hogy állítsanak fel Budapesten a fontosabb közlekedési pontoknál, emlékműveknél, szobroknál, műemlékeknél egy-egy oszlopot, az oszlopon vízszintes fekvésben térkép volna, megfelelő útbaigazítással, a feliratok pedig ismertetnék a műemlék, szobor stb. történetét, jelentőségét, magyarázatát. — Egy másik, 1913-ban nyomtatott röplapon a vidéken felállítandó Erzsébet szobrokról ír. Ugyanis az Erzsébet szoborra 3 millió gyűlt össze, olyan hatalmas összeg, amit egy budapesti szoborra nem is lehet elköl-

teni. Vezércikkének igen egészséges az alapgondolata, amikor a főváros és a vidék nagy különbségéről ír: — „Régi átká ennek az országnak, hogy benne teljesen elhanyagolják a vidéket.” — Mindent csak Budapestre akarnak összehordani, „Budapest teljesen fölszívja a vidék életerejét. Míg Budapesten, az egész ország közpénzéből létrehozott, szinte túlságosan ragyogó állapotokat látunk, addig a vidék kultúrája fénytelen marad.” —

Néprajzi munkájával Malonyay meg lehetett elégedve (ámbar a karácsonyra küldött dedikált Malonyay fénykép üres gesztusnál többet alig jelentett), mert 1914-ben új szerződést kötnek további kötetek megírására. A szerződést érdemesnek tartom teljes egészében közölni, mert rávilágít Sági János szerepére a Malonyay-sorozat történetében, de egyúttal fogalmat ad az akkori írói honoráriumról, nemkülönben a megírás tervezett időtartamáról is.

„Malonyay Dezső: A magyar nép művészete. Franklin társulat kiadása. Szerződés. Sági János elvállalja Malonyay Dezsőnek: A Magyar Nép Művészete című munkája hatodik és hetedik kötetének tetőalá hozását. Az első Mezőkövesdet és az Alföldet, a második az ország különböző részeit tárgyalja. Sági János köteles gondoskodni arról, hogy az első kötet legkésőbb egy év alatt, de lehetőleg mind a kettő ugyanezen időre megírva legyen. A szövegbe más munkatársak is írhatnak. Abba érdekesebb könyvidézetek is kerülhetnek. Az illusztrálás Malonyay Dezső gondoskodása. Sági János azonban köteles lelkiismeretes utánjárással képekről szintén gondoskodni, személyesen fényképezni. Sági János köteles végezni minden levelezést is. Malonyay Dezső Sági Jánosnak fizet egy-egy kötet után egyezer-kettőszáz korona tiszteletdíjat és kötetenként kettőszáz korona utazási átalányt. Malonyay Dezső viseli a levelezési és nyomtatvány költségeket. Gondoskodik arról, hogy a munka akadálytalan megírásához és levelezéshez gépiró álljon rendelkezésre. Malonyay Dezső a kikötött összeget akként fizeti, hogy az utazási átalányokat egy-egy kötet megkezdésekor egyszerre előlegezi. A tiszteletdíjat pedig akként fizeti, hogy Sági Jánosnak egy éven át minden hónap elsején 100 k.-át előlegez. Ha egy év múlva mind a két kötet megkészől, akkor a hátralevő tiszteletdíjat egyszerre fizeti ki. Egyébként pedig a havi 100 korona előlegezések folytatódhatnak, de csupán addig, míg a két kötetért megállapodott tiszteletdíj le nem törlesztődik... Önkényesen a munka megírásától Sági János nem állhat el, a megbízást pedig

14. Csónakázók a keszthelyi öbölben. Sági János felvétele.
 14. Kahnfahrer in der Bucht von Keszthely. Aufnahme von János Sági.
 14. Canotiers dans la baie de Keszthely. Photo de János Sági
 14. Лодочники в Кестхейском заливе. Снимок Яноша Шаги

Malonyay Dezső önkényesen nem vonhatja meg, ha csak Sági János munkássága körül hanyagságot, vagy késedelmet, felületességet tanúsítana. Malonyay Dezső állítja a fényképező lemezeket, amelyek az ő tulajdonai maradnak, ha Sági János azokat nem kívánja értékesíteni. Értékesítés esetén a kapott összegből a lemezek számláját Sági János tartozik fizetni. Budapest, 1914. VI. 27. Malonyay Dezső, Sági János.”

A szerződést 1914 júniusában írták alá, közvetlenül a nagy világháború kitörése előtt. Az elkövetkezendő idők aztán pontot tettek az egészre, a palóc kötet is jóval Malonyay Dezsőnek 1916-ban bekövetkezett halála után jelent meg 1922-ben.

Sági János az első világháború folyamán a harctereket járja, s onnan küldi színes karcolatait a Budapesti Hírlapnak.³⁵ Közben azonban a kapcsolatok megmaradtak Malonyayval, s úgy látszik, hogy akkor még reménye is lehetett Ságinak arra, hogy élete további szakaszát mint hivatásos néprajzkutató folytassa. Malonyay Dezsőnek 1915. december 5.-én Ságihoz címzett leveléből legalábbis ilyenre következtethetünk: — „Van azonban jó hírem is. Nyissad ki a szemedet jól, hallj, láss és emlékezzél, — eljön az idő, majd a diadalmas hazakerülés után, mikor mindarra szükség lesz, amit gyűjtesz. Még pedig olyan helyen számítanak rád, ahol tehetségednek és képességeidnek megfelelő tér nyílik majd, s ahol olyan biztos jövődelmet is találsz, amiért — mint családos ember — búcsút mondatsz a Vármegeház rozoga épületében búzló kóterednek és a telekkönyvi numerusoknak. Iparkodni fogok, hogy ez a reád várakozó új hivatal tölem se vigyen el, sőt nemcsak a hátralevő két kötet összehoronálásában számítok segítségdre, de egy igen érdekes új terv keretében is kapitányi szerep várakozik reád. Mindezt szép lassan és óvatosan készítgetem elő. . . Már háromszor küldöttem arcukped után a jövőesztendei vasúti jegyben. . .”

Ezt a levelet Malonyay a harctérre küldte („Főhadnagy úr, dr. Malonyay Dezső, az állandó örkülönítmény IV. századának parancsnoka szól népfelkelő Sági János altiszthez!” stb.), ahogy egy másik levelében is így írt: — „De a jövődökben bizom és hiszek rendületlenül, s várlak haza sok szép, nagy és becsületes munkára.” — Cikkeket kér tőle, „hasonló apróságokat, küldjél mennél szaporábban, ha győzöd, akár hetenként. . . öle barátod Malonyay Dezső.” — (1916. I.). — Ugyanakkor Malonyay megsűrgette „ismert ügy”-t, s a Budapesti Hírlap főszerkesztője is írt a miniszternek ebben az évben. Feltehetőleg az önkéntesi karpaszó-

mányt kérelmezte meg, amit a végén kivételesen meg is kapott (mert különben nem lett volna jogos, tekintve, hogy nem volt érettségije).

Sági János a harctéren, különösen Malonyay biztató leveleire, még foglalkozhatott a gondolattal, hogy mint aktív, hivatásos néprajzkutató folytatja életpályáját, s nagyot alkothat ezen a téren. Malonyay azonban 1916-ban meghalt, s ezzel Sági végérvényesen elveszítette kapcsolatát a néprajzzal, a hivatalos tudomány eddig sem vette észre, ezután meg teljesen megfeledkeztek róla.

Sági János 1918-ban kivette végkielégítését, s csónakgarázt bérelt Budán. Ebben az időben ismét közelebb kerülhetett a forradalom embereihez, legalábbis ezt bizonyítja Tuba Károlytól, a munkásmozgalom egyik költőjétől ajándékba kapott verses kötet (Mégváltó viharban) dedikációja: — „Sági János kedves barátomnak és író társamnak szeretettel. 1919. I. 6. Tuba Károly.” —

1918-ban hírlapbeli cikkeinek címei is időszerűek: — „Egy kis fejkendő: egy mázsa búza.” — „Dunába szórják a barackot.” — (Budapesti Hírlap). —

Húsz évig élt még Sági Budapesten, 1938-ban bekövetkezett haláláig, de ebből az ikőszakból semmiféle néprajzi kutatótevékenységéről nem tudunk. Az 1930-as években magam is bejáratos voltam a Néprajzi Múzeumba, de ott soha Sági János nevét nem hallottam említeni, Ságival a múzeumban nem találkoztam. Ha sok mindent, néprajzot, népművészetet el is hagyott, eredeti foglalkozásához mindvégig hű maradt, mint csónakgarázsbérlő is. Már Budapestre költözése után, 1911-ben telekkönyvi tanfolyam vezetője „Sági János, a pestvidéki kir. törvényszéki telekkönyvvezető, a Telekkönyvi Szaklap szerkesztője.” — 1914-ben a Pénzügyi tisztviselők szaktanfolyamán Keszthelyen a telekkönyvekről tart előadást. — 1929-ben a Rádióval folytat levelezést egy, a telekkönyvekre vonatkozó felolvasás ügyében. — 1930-ban a Pénzügyi Fogalmazók

Lapjában nagyobb cikke jelenik meg „A kataszteri birtokiv értelmetlen rovatai” címen.

Költői lendületű, szertefolyó képzelete, írói képességei más területek felé csábították: egy harminc nyelvű világszótár anyagát kezdi gyűjteni, anekdotikus történeteket szedeget össze „Autó humora” és „Vasút humora” című tervezett művekhez, s élete végefelé egy népszerű csillagászati mű kiadásához készül. Mindebből mindössze az öccsével közösen írt „Vasút humora” kötet jelent meg 1935-ben.

Tragikus életpályát futott be, olyan ember életútját, aki kedvezőbb körülmények közt kiváló néprajzkutatóvá válhatik, s neve a nagy autodidakták sorában Herman Ottó mellé kerülhetett volna. Így azonban haláláról a néprajzi folyóiratok sem vettek tudomást, mindössze a Balatoni Kurir emlékezett meg róla, „aki kevés szóval és görögtűzzel, de annál több buzgó munkával és tettel vette ki részét a Balaton kultúra fáradságos alapvető munkájából.” —

Vajkai Aurél

JEGYZETEK

- ¹ Dornay Béla: A balatonparti Gyenesdiás régi fapincéi. Népr. Ért. 1939, 52, 57.
- ² Népr. Ért. 1940, 333. — Vajkai Aurél: A szentgáli juhászat. A Magyarságtudományi Intézet Évkönyve, 1941/42, 204—205. — Balatonmellék. Bpest, 1964, 34—35.
- ³ Köszönetemet fejezem ki Sági János lányának, Czvetkovics Sándorné Sági Margitnak, hogy lehetővé tette apja irodalmi hagyatékának tanulmányozását, s megengedte az adatok közlését.
- ⁴ Sági Károly: Adatok a keszthelyi munkásmozgalom történetéhez (1902—1914). A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 2. 1964, 368—9.
- ⁵ Reformot kérünk! Tanulmány Keszthely és Balaton füdőjének felvirágoztatása érdekében. 1905, 75 oldal. — Magyar színház a szabad természetben. Vasárnapi Újság 1909.
- ⁶ Orsz. Néprajzi Múzeum. Ethnológiai Adattár, 5630, 130.
- ⁷ Sági Ernő Miklós és Sági János, A vasút humora. II. k. Bpest, 1935, 21—22.
- ⁸ Ethn. Adattár, 5630. sz.
- ⁹ Malonyay IV. 32.
- ¹⁰ Malonyay IV. 49.
- ¹¹ Malonyay IV. 50.
- ¹² Jankó János, A Balaton-melléki lakosság néprajza. Bpest, 1902, 189.
- ¹³ Malonyay IV. 235.
- ¹⁴ Uo. 292.
- ¹⁵ Uo. 291.
- ¹⁶ Uo. 293.
- ¹⁷ Uo. 293.
- ¹⁸ Uo. 294.
- ¹⁹ Uo. 300.
- ²⁰ Bárti Zsigmond, „Felnémet” vagy „álfelnémet” magyar ház? — Népr. Ért. 1931, 169—173.

- ²¹ Dr. Kuzsinszky Bálint, A Balaton környékének archaeológiaiája. Bpest, 1920, XII.
- ²² Uo. XII.
- ²³ Uo. 132.
- ²⁴ Uo. 135.
- ²⁵ Uo. 140.
- ²⁶ Uo. XI.
- ²⁷ Uo. XII, 86.
- ²⁸ Sági János, Őstelep a Balaton partján. Archaeológiai Értesítő, 1909, 342—354.
- ²⁹ Zalai Közlöny, 1908. július 13.
- ³⁰ Zalai Közlöny, 1910. október 3. 80. sz.
- ³¹ Balatonvidék, 1910. október 16. 42. sz.
- ³² Gyűjtsük a képes levelező-lapokat. 59—61. 1. — Ebből megtudjuk, hogy a Balatoni Múzeum részére több ezer balatoni képeslapot gyűjtött össze. — Gyűjtsük a cseh-emlékeket. 196—198. 1. — Hasznos tanácsa többek közt, hogy a gyűjtő valami cseh-emléket vigyen el az országos vásárra és ott a kiállító, vásároló mesterembereknek mutassa meg. Leírása szerint így sikerült neki Keszthelyen több cseh-emléket kikutatnia. — Múzeumok és régiségkereskedők. 264—267. 1. — Megtudjuk, hogy a Balatoni Múzeumban perselynek kiképzett üvegszekrényt állított ki, amibe a látogatók régi pénzeiket hajigálták be, a gyűjtés efajta szokatlan módja eredményes volt.
- ³³ Balaton. 1913. Gyűjtsük a Balaton képeit. 33—34. — A nizzai lapok. 47—48. (Ebben ismételtlen hangsúlyozza: nálunk mindent ócsárolnak, a Balaton üdülőtelepit is, viszont ami külföldi azt csak dicsérni szabad.)
- ³⁴ Zala, 1911. július 25.
- ³⁵ Egy öreg népfölkelő levele. 1914.—1915-ből karcolatok Szerbiából.

Erinnerung an János Sági (1874–1938)

Zwischen den Jahren 1911 und 1922 ist das fünfbändige Werk *Die Kunst des ungarischen Volkes* von Dezső Malonyay erschienen. Die Bände, begleitet von einem sehr reichen Bildmaterial und einem ausführlichen Text führen die Volkskunst vor und so ist das Werk — mindestens was sein gewaltiges Bildmaterial betrifft — zur Zeit als das brauchbarste Handbuch der ungarischen Volkskunst zu betrachten. Der Wert des Bildmaterials wird bedeutend erhöht durch die Tatsache, daß ein beträchtlicher Teil der dargestellten Objekte, wie z. B. volkstümliche Gebäude, Hirtenschnitzwerk, während des daseit vergangenen halben Jahrhunderts verlorengegangen und infolgedessen sind durch die Bände unersetzliche Werke der Volkskunst aufbewahrt worden.

Über die Volkskunst hinaus enthalten zwei Bände (*Die Kunst des Hirtenvolkes von der Balaton-Gegend*, 1911, *Die Kunst des transdanubischen ungarischen Volkes*, 1912) wertvolle Beschreibungen von anderen Gebieten der Ethnographie, darunter über Hirtenleben, Viehzucht, Kleingewerbe, Fischerei und besonders über die Baukunst des Volkes. Der Text wurde von János Sági geschrieben und ein großer Teil der lokalen Lichtbildaufnahmen wurde von ihm gemacht.

János Sági lebte bis 1910 in der Kleinstadt Keszthely am Balatonufer. Als Grundbuchsführer schrieb er Katasterfachtarbeiten und nebenbei redigierte er vollen Streitgeistes das Ortsblatt. Er war ein Journalist, der leidenschaftlich für die modernen sozialistischen Ideen kämpfte, immer kühn für die gerechte Sache stand, dermaßen, daß er 1910 wegen seiner fortschrittlichen Gesinnung strafversetzt wurde.

Er war einer der ersten die die Wichtigkeit des Balatons aus dem Gesichtspunkte des Fremdenverkehrs erkannt haben und in diesem Interesse hat er zahlreiche Artikel und größere Werke geschrieben. Von ihm ist das erste ausführliche Reisebuch über den Balaton erschienen, ein Baedeker, in dem die einzelnen Erlaubungsorte am Balaton behandelt werden und dabei über die Naturgeschichte, Geschichte, Ethnographie u. a. des Balatons und seiner Gegend ein zusammenfassendes Bild gegeben wird.

Das geliebteste Arbeitsfeld von János Sági war doch

das Sammeln von ethnographischen Gegenständen, wodurch er den Grund der ethnographischen Abteilung des Balaton-Museums von Keszthely gelegt hat und einer der Begründer des Museums wurde. Er schreibt ein einführendes Buch über das ethnographische Sammeln (1904), in dem er schon als ein in der Ethnographie sich zu Hause fühlender Forscher erscheint. Sein Wert als ethnographischer Sammler fällt dem Redakteur der Serie "Die Kunst des ungarischen Volkes" auf und er wird mit dem Sammeln und der Bearbeitung des Materials von der Hirten- und Dekorationskunst der Balaton-Gegend beauftragt. János Sági hat seine Aufgabe ausgezeichnet gelöst, sogar ist er in vielen Punkten der ethnographischen Beschreibungsweise seinem Zeitalter vorausgeeilt. So z. B. verknüpft er die Behandlung der Volkskunst mit Charakterforschung und unterscheidet die einzelnen Hirtenschnitzkünste voneinander auf dem Grunde ihrer Stilabweichungen. Im allgemeinen behandelt er die ethnographischen Erscheinungen immer in ihren Zusammenhängen in der Ganzheit des Bauernlebens. So z. B. bei der Beschreibung der Hirtenkunst findet er sozusagen einen Vorwand um die Viehzucht und das Hirtenleben der Balaton-Gegend in ihren Einzelheiten zu beschreiben. Dabei gibt er Auskunft über alles, wie z. B. die Heilbehandlung des Schafes, das Dressieren des Hütehundes, Hirtengebäude, Lederbearbeitung, die Noten für das Horn des Schweinehirtes u. s. f.

In der Bearbeitung beachtet er die gesellschaftlichen Verhältnisse, das Verhältnis des Herren zum Bauern und in seiner Beschreibung gibt er ein plastisches Bild der Klassegegensätze. Durch die Überlegung der wirtschaftlichen Verhältnisse und des gesellschaftlichen Hintergrundes, weiterhin dadurch, daß er das Zustandekommen vieler ethnographischer Erscheinungen mit gewissen wirtschaftlichen Gegebenheiten in Zusammenhang bringt, verleiht er der volkstümlichen Hausforschung einen neuen Ton. Obwohl die Bände ihren Überschriften nach nur Volkskunst versprechen, reichen sie in ihrem Text viel mehr. In der Tat behandeln sie in einer modernen Auffassung die Ethnographie der Balaton-Gegend, mindestens die Kapitel über Volks-

kunst, Hirtenleben, Viehzucht und volkstümliche Baukunst, im Teil die Fischerei und das Kleingewerbe.

János Sági hat im Teil den Band der Serie "Die Kunst der Paloczen" (1922) geschrieben und er hatte einen Vertrag für die Bearbeitung der Volkskunst von weiteren lokalen Einheiten, was er aber wegen des ersten Weltkrieges nicht verwirklichen konnte. Die erwähnten Bände der Malonyay-Serie tun János Sági unrecht als sie seinen Namen nur auf der letzten Seite bringen. Die Wahrheit ist, daß der Band "Die Kunst des Hirtenvolkes von der Balaton-Gegend" vollkommen, die Bände "Die Kunst des transdanubischen ungarischen Volkes" und "Die Kunst der Paloczen" in vorwiegendem Maße von

János Sági geschrieben und die meisten Lichtbildaufnahmen darin von ihm gemacht wurden.

Ungeachtet seiner gemeinnützigen wissenschaftlichen Tätigkeit von hohem Werte, mußte er 1910 wegen seiner fortschrittlichen sozialistischen Gesinnung und seiner journalistischen Aktivität die Balaton-Gegend, das Feld seiner ursprünglichen Wirksamkeit, verlassen. Er zog nach Budapest um und hat bis zu seinem Tode im Jahre 1938 dort gelebt. In den letzten zwei Jahrzehnten seines Lebens war er aber als Ethnologe nicht tätig und auch von der Fachwissenschaft wurde er vollkommen vergessen.

Aurél Vajkai

Hommage à János Sági (1874—1938)

Entre 1911 et 1922 ont paru les 5 volumes de l'oeuvre de Dezső Malonyay: L'art du peuple hongrois. Avec leur riche illustration abondamment commentée, ces volumes présentent l'art folklorique de quelques régions de Hongrie, et jusqu'à présent, en raison du nombre imposant des illustrations, ils sont encore le meilleur ouvrage de référence de l'art populaire hongrois. Or, comme au cours du demi-siècle passé la plupart des sujets reproduits furent détruits — bâtiments rustiques, sculptures en bois de bergers, textiles, etc. — ce sont ces livres qui gardent des monuments folkloriques irremplaçables, ce qui rehausse encore leur valeur.

Deux des volumes (*L'art des bergers de la région de Balaton*, 1911, *L'art populaire de Transdanubie*, 1912) dépassent les limites de l'art populaire et nous mènent vers d'autres domaines de l'ethnographie, tels que la vie des bergers, l'élevage, les petits métiers, l'art de pêcher, et surtout l'architecture rustique de la région du Balaton. L'auteur de ces chapitres est János Sági qui a pris lui-même sur place la plupart des photographies.

Jusqu'en 1910, János Sági vit dans la petite ville de Keszthely, au bord du Balaton: conservateur des hypothèques, il écrivit des oeuvres techniques sur les règlements des livres fonciers, tout en rédigeant le journal local. Publiciste moderne et progressiste, luttant pour les idées socialistes, il plaidait toujours pour la cause juste, si bien qu'en 1910, pour le punir, on le muta.

János Sági est l'un des premiers qui reconnurent les grandes valeurs touristiques du lac Balaton, et il écrivit plusieurs articles et ouvrages importants sur ce sujet. C'est sa plume qui nous valut le premier guide remarquable du Balaton, où il présente un à un les lieux de plaisance de la région, tout en donnant une vue d'ensem-

ble de la faune, la flore, l'histoire et l'ethnographie etc. du Balaton et de sa région.

Pourtant, le champ d'activité préféré de János Sági était le collectage ethnographique: sa récolte constitue la base de la section ethnographique du Musée du Balaton à Keszthely, dont il est un des fondateurs. Il écrit un vademecum sur le collectage ethnographique (1904), où il apparaît déjà comme un chercheur érudit de l'ethnographie. Le rédacteur de la série *L'art du peuple hongrois* découvre ses qualités de collectionneur folklorique et le charge du rassemblement de matériaux et de la présentation de l'art pastoral et ornemental de la région du Balaton. János Sági a résolu cette tâche à la perfection, en devançant sur plusieurs points son époque. Ainsi, quand il traite l'art populaire, il procède déjà à la recherche de l'individu, il distingue les bergers-sculpteurs, les uns des autres, selon les caractéristiques que montrent leurs styles. En général, il traite les phénomènes ethnographiques dans leurs corrélations, incrustés dans la vie paysanne. De la sorte, en présentant l'art des bergers, il trouve un prétexte pour décrire, dans de petits détails, l'élevage, la vie des pâtres, qui comprend tout, comme p. ex. le traitement curatif des brebis, le dressage du chien de garde, les constructions des bergers, la préparation des cuirs, les notes pour la corne du porcher, etc.

Il prend en considération les relations sociales, les rapports entre seigneur et paysan, et dans sa description il donne l'image plastique de l'opposition des classes. Il introduit un ton nouveau dans l'étude du ménage rustique, car en traitant ce sujet, il fait entrer en ligne de compte les conditions économiques, le fond social, et il explique plusieurs faits ethnographiques par cer-

taines données économiques. Si les volumes ne promettent, par leur titre que de l'art populaire, ils donnent plus dans leur textes: à vrai dire, c'est l'ethnographie vue d'une manière toute moderne de la région du Balaton ou tout au moins des chapitres sur l'art folklorique, la vie des bergers, l'élevage et l'architecture rustique, en effleurant la pêche et les petits métiers.

C'est János Sági qui écrit le volume intitulé „L'art des Palóc” de la série (1922), et il était chargé de parler de l'art d'autres régions aussi, mais il ne put réaliser ses projets à cause de la première guerre mondiale. Les volumes cités de la série Malonyay, très injustement, ne font que mentionner le nom de János Sági à la dernière page. Or la vérité est que le volume entier de „L'art des ber-

gers de la région du Balaton” et la majeure partie des volumes „L'art populaire de la Transdanubie” et „L'art des Palóc” sont écrits par János Sági, la plupart des photos étant également prises par lui.

Malgré son activité scientifique d'intérêt général et de grande valeur, il dut quitter en 1910 la contrée du Balaton, champ de son activité originale, à cause de sa manière de penser socialiste, de son activité de journaliste. Il s'installa à Budapest en 1910, et y vécut jusqu'à sa mort, survenue en 1938. Pendant les deux dernières décennies de sa vie il ne déploya plus d'activité ethnographique, et même le milieu des techniciens a oublié jusqu'à son nom.

Aurél Vajkai

ВОСПОМИНАНИЯ О ЯНОШЕ ШАГИ (1874—1938)

Напечатано в пяти томах „Искусство венгерского народа” творчество Дежё Малоньяи. Эти тома показывают народное венгерское искусство нескольких провинций. В них представлен богатый иллюстративный материал в сопровождении обширного текста. И до настоящего времени это произведение, особенно по богатству иллюстраций, наиболее полно представляет венгерское народное искусство и может поэтому служить настольной книгой по этому вопросу. Особенное значение это произведение имеет потому, что большая часть показанных в нём произведений, таких, как народные постройки, резьба по дереву пастухов, текстиль и т. д., в течение протекших с тех пор пятидесяти лет погибла. Таким образом, благодаря этим трудам, мы имеем возможность обозреть потерянный и невозполнимый материал.

Два тома („Искусство пастухов окрестностей Балатона”, 1911 и „Венгерское народное искусство Задунайского края”, 1912) помимо народного творчества, даёт интересный этнографический материал, как-то: пастушество в окрестностях Балатона, содержание скота, кустарное ремесло, рыбная ловля и, особенно, народная архитектура. Автором этого текста, а также большего числа фотоснимков является Янош Шаги.

Янош Шаги до 1910-го года жил в городе Кестхейе, расположенном на берегу Балатона, был кадастровым учетчиком, вёл регистры недвижимого имущества. По совместительству он — редактор местной газеты, страстный журналист, отдавший свое перо служению социалистическим идеям, в каждом случае храбро отстаивавший правое дело. В 1910-м

году за прогрессивный образ мыслей был переведен из Кестхейя.

Он был одним из первых, кто обратил внимание на возможности привлечения иностранных туристов на Балатон. Об этом он написал множество статей и книгу. Им написан первый справочник-путеводитель по Балатону, где подробно описаны курорты в окрестностях Балатона, даны описания природных условий Балатона и окрестностей, его истории, этнографии и т. д.

Из всех занятий самым любимым занятием Шаги была этнография. Он был одним из основателей кестхейского Балатонского музея, его собрания послужили основой этнографического отдела музея.

Им написан справочник по этнографическому коллекционированию (1904). В этом произведении он предстал как исследователь, чувствующий себя в области этнографии, как дома. На его этнографические работы обратил внимание редактор сборников серии „Искусство венгерского народа” и поручил собрать и описать материал об искусстве пастухов и декоративном искусстве окрестностей Балатона. Янош Шаги отлично справился с заданием, более того, во многих этнографических описаниях опередил свою эпоху. Уже тогда в своих этнографических изысканиях он ищет индивидуальные черты в отдельных произведениях, различает их по стилю резьбы. Отдельные этнографические черты он всегда рассматривает во взаимосвязи с жизнью крестьян. Так, при описании искусства пастухов он находит повод к подробному описанию скотоводства в окрестностях Балатона. В этом описании есть всё: лечение овец,

обучение гончих собак, пастушьи постройки, обработка кожи, игра на рожке и т. п.

В своих описаниях он принимает во внимание общественные отношения — отношения между помещиками и крестьянами — дает пластичную картину классовых противоречий. Шаги дает новое и в описании домашнего хозяйства, так как и здесь он принимает во внимание экономические отношения, общественный фон, и этнографически сложившиеся обычаи связывает с экономическими возможностями.

Таким образом, если тома „Искусства венгерского народа” по названиям своих статей обещают читателю ознакомление с народным искусством, то в самом деле дают гораздо больше — современную этнографическую картину окрестностей Балатона: описание народного творчества, пастушества, скотоводства, народной архитектуры, рыболовства, ремесел.

Том „Искусство палочек” частично написан Яношем Шаги (1922), ему же было поручено описание народного творчества и других местностей, но эту работу из-за разразившейся мировой войны он уже не смог осуществить.

В вышеупомянутых томах серии „Искусство венгерского народа” совершенно несправедливо имя Яноша Шаги только упоминается на последних страницах, тогда как в действительности том „Искусство пастухов окрестностей Балатона” целиком, а также большая часть томов „Венгерское народное искусство Задунайского края” и „Искусство палочек” написаны Яношем Шаги да и большинство фотографий выполнено им.

Несмотря на выдающуюся и представляющую большой научный и общественный интерес работу, Янош Шаги благодаря передовому, социалистическому мировоззрению и своей журналистской деятельности вынужден был в 1910-м году оставить место своей работы — окрестности Балатона — и переехать в Будапешт. В Будапеште он проживал с 1910-го до 1938-го года, года своей смерти. В эти последние два десятилетия Шаги не работал в области этнографии, и наука совершенно забыла его имя.

Аурель Вайкаи

Beszámoló a Veszprém megyei Múzeumi Igazgatóság 1966. évi munkájáról

Igazgatóságunk 1966. évi munkájában az a tervszerűség, melynek megvalósítása kezdettől fogva célkitűzésünk volt, csaknem tökéletesen megvalósult. Vonatkozik ez nagyobbszabású építkezési s ezzel összefüggő kiállításrendezési tevékenységünkre, továbbá a nyilvántartás, ismeretterjesztő és tudományos kiadványok szerkesztése, megjelentetése tekintetében is.

Hasonló módon, zavartalanul bonyolódott le az Igazgatóság pénzügyi gazdálkodása. Az 1965. évi személyi változásokat részben új állandó, részben szerződésben foglalkoztatott tudományos munkatársak beállításával oldottuk meg.

I.

1966. végével Igazgatóságunk elérkezett működésének ötödik évfordulójához. Többek között ennek volt köszönhető, hogy a MT VB foglalkozott a megye múzeumainak tevékenységével és meg kívánta vonni szervezetünk működésének mérlegét. A VB ülésre 1967. január 18-án került sor, melyen a megye múzeum- és műemlékügyének megtárgyalása alkotta az egyik napirendi pontot. A megyei múzeumigazgató által készített beszámoló az 1966. év végi helyzetet vetette össze az 1962. évvel. Az alábbiakban a beszámolóból kiemelünk néhány, az Igazgatóság öt éves tevékenységét illusztráló adatot és megállapítást.

1. *Intézményeink* száma nem túlságosan nagy mértékben nőtt (1962 = 12, 1966 = 15). Új létesítményeink: Önálló, tudományos-, gyűjtő- és népművelési feladatokat is ellátó múzeummá fejlesztettük 1964-ben az eddigi helytörténeti kiállítóhelyet Pápán. Ugyanebben az évben létesítettük Ábrahámhegyen a Madártani Kiállítóhelyet, majd 1966-ban a Kővágóórs-páلكövei Bajcsy-Zsilinszky Emlékmúzeumot és a tihanyi Szabadtéri Néprajzi Múzeumot. Ezzel szemben megszüntettük a hévízi fürdőtörténeti kiállítást. A gyenesdiási falumúzeum csupán 1963—64 között állt fenn.

Itt kell megemlítenünk, hogy a más fenntartó intézmények által megyénkben működtetett múzeumok, kiállítóhelyek száma négyről hétre nőtt: Kékfestő

Múzeum (Pápa, 1962), Vármúzeum, Sümeg (1964), Porcelánmúzeum, Herend (1965).

Az összesen 22 múzeális intézmény (az országos múzeumi hálózatba tartozók 15 %-a) mellett ugyancsak a beszámoló időszakában jött létre a veszprémi r. k. Püspökség Egyházművészeti Múzeuma, mely egyelőre nincs nyilvánossági joggal ellátva.

2. *Költségvetés.* A megyei múzeumi szervezet létrejöttkor a részben minisztériumi, részben tanácsi kezelésben működő múzeumi intézményeknek összesen (a felújítási hitelek is ideszámítva) 1.2 millió Ft-os költségvetése volt. 1966-ra ez a költségvetés a póthitelekkel együtt 3.1 millió Ft-ra emelkedett. A növekedés üteme az országos átlagnál (kb. 50 %) jóval magasabb.

3. *Létszám* tekintetében ugyancsak az országos átlagnál gyorsabb volt a fejlődés. 1962 = 13, 1966 = 22 állandó főfoglalkozású alkalmazott. Ezen belül tudományos munkatársaink száma megkétszereződött: 5-ről 10 főre nőtt. Ugyancsak megkétszereződött a főleg teremőri, kisebb részben azonban gyűjteménykezelői munkakörben foglalkoztatott állandó részfoglalkozású alkalmazottak száma (1962 = 20, 1966 = 39). Magasabb lett a kizárólag közönségszolgálatot ellátó időszakos főfoglalkozású alkalmazottak munkahónapjainak száma (1962 = 78, 1966 = 174). (Országosan a múzeumi területen foglalkoztatott dolgozók száma 1960—65 között 148 fővel nőtt).

4. A múzeumaink *gyűjteményeiben* őrzött, egyedileg számbavehető, illetőleg szekrénykataszteri anyag 1961 végén nem érte el a 160 000 db-ot. Ezzel szemben 1966 végén ezek össz mennyisége 209.000-re nőtt. Az adatrári és fotogyűjteményi anyag 1961 év végi darabszáma 43.100, 1966 végén 91.000. Múzeumi könyvtárainkban 1961 végén 21.000 kötet könyvet, illetve folyóiratot őriztünk, számuk gyarapodása 1966 végére 29.700-ra emelkedett.

Az egyedileg számbavehető tárgyakról készített leírókartonok száma 1961 végén 17.200 volt, 1966 végére ez 52.000-re nőtt.

E számadatokból kitűnik, hogy az anyagi ellátottság és a létszám növekedése természetszerűleg hozta magá-

1. Múzeumok, kiállítóhelyek Veszprém megyében (1966. évi állapot).
 1. Museen und Ausstellungsstätten im Komitat Veszprém (Zustand im J. 1966).

1. Musées, salles d'exposition au département de Veszprém (Situation en 1966).

1. Музеи и места для выставки в комитате Веспрем (положение 1966 года)

val — a múzeumok népművelési tevékenységének növekedésével egyidőben — a tárgyi dokumentációs gyűjtemények gyarodását, a nyilvántartási tevékenység megjavulását.

5. Hasonló módon vett nagy lendületet a múzeumokban folyó, illetve Igazgatóságunk által közvetve támogatott *tudományos kutató-, feldolgozó munka* is. Ennek kapcsán „A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei” c. kiadványsorozat négy, összesen 96 iv terjedelemben megjelent kötetében 88 tanulmány látott napvilágot. Ide kell számítanunk a Bakony természettudományi kutatása során elkészült három kisebb önálló tudományos kiadványt, továbbá a Csikász Imre szobrászművészről készített kis monográfiát.

Múzeológusaink természetszerűleg nem csak Közleményeinkben jelentették meg dolgozataikat. Összesen 70 tanulmányuk kézírata készült el, vagy jelent meg nyomtatásban. Legnagyobb jelentőségűnek a Veszprém megye Régészeti Topográfiája c. sorozat két kötete mondható, melyek közül az első, a keszthelyi és tapolcai járások régészeti lelőhelyeit ismertető kötet már meg is jelent, míg a másik, a veszprémi járás lelőhelyeit tárgyaló munka kéziratban készült el. E két kötet összterjedelme meghaladja a 60 ívet. Jelentős a Bakony természettudományi kutatását 1962 óta végző 80—100 fős munkaközösség tevékenysége, melyet Igazgatóságunk finanszíroz és irányít.

6. *Népművelési munka* tekintetében összefoglalóan annyit állapíthatunk meg, hogy valamennyi múzeum munkáinak állandó kiállítása az elmúlt öt esztendőben megújult, kivéve a már előkészített, de különböző okok miatt 1967-re áthúzódó keszthelyi és badacsonyi állandó kiállítások felújítását.

Veszprémben, Keszthelyen, Pápán és Tihanyban az elmúlt öt év alatt 139 időszakos kiállítást rendeztünk.

Kezdetől fogva nagy gondot fordítottunk nemcsak a kiállítások tartalmi és installációs felújítására, hanem múzeumi épületeink külső-belső állapotának javítására is. Így a kezelésünkben levő 14 épület közül csaknem valamennyi rendbehozott állapotban van.

Évenként átlagosan 5.000 tárlatvezetést tartunk múzeumainkban. Tudományos munkatársaink az elmúlt öt év alatt 250 ismeretterjesztő előadást tartottak és 365 ismeretterjesztő cikket írtak. Nagy súlyt helyeztünk állandó és időszakos kiállításaink ismertetőinek elkészítésére. Ennek csak az anyagi korlátok szabtak határt. Azonban így is 13 katalógust, múzeumi vezetőt adtunk ki 36.000 példányban, melyek legnagyobb része már elfogyott.

Míndezek a népművelés-ismeretterjesztés hathatósabbá tétele érdekében végzett munkák — beleértve a színvonalas propagandát (plakátok) is — igen nagy mértékben emelték látogatottságunkat. 1961-es statisztikai adataink a szervezetbe került múzeális intézmény-

nyeknek 330.000 látogatójáról szólnak. Ez a szám 1966-ban már 696.000 főre emelkedett. Az Idegenforgalmi Hivatal és más szervek által megyénkben fenntartott múzeális jellegű kiállítások látogatottsága 110.000-ról 276.000-re nőtt. Megyénk részesedése a vidéken levő múzeumok látogatószámához viszonyítva az 1961. évi kb 20%-ról 26%-ra emelkedett. Így az 1966. évi csaknem egymillió Veszprém megyei múzeumlátogató olyan tényezőt jelent nemcsak a megye, hanem az ország kulturális életében is, hogy annak jelentősége egyáltalán nem lekicsinyelhető.

Az 1962—66 közötti 5 évben Igazgatóságunk múzeumait 2,7 millió, a megye egyéb kiállítóhelyeit 1 millió, összesen 3,7 millió látogató kereste fel.

A VB elé terjesztett beszámoló tartalmazott utalásokat a harmadik ötéves tervidőszakban megvalósítandó feladatokra nézve is. Ezek, miután jóváhagyásuk további tárgyalásokat igényel, csak az elkövetkező évek beszámolóiban lesznek ismertethetőek.

A VB beszámolónkat elfogadta és 3/1967 VB. sz. alatti határozatában a következőképpen értékelte: „Megállapítja a VB, hogy a Veszprém megyei múzeumi Igazgatóság értékes és eredményes munkát fejtett ki Veszprém megye múltjának feltárásában és jelenének bemutatásában egyaránt. A VB ezért a tevékenységért a megyei Múzeumi Igazgatóság valamennyi munkatársának elismerését fejezi ki.

A VB ugyanakkor megállapítja, hogy a Művelődésügyi Minisztérium, a Pénzügyminisztérium és az Országos Műemléki Felügyelőség szakmai és anyagi vonatkozásban egyaránt igen nagy segítséget nyújtott a Veszprém megyei múzeumi hálózat működéséhez és fejlesztéséhez, valamint a megye műemlékeinek helyreállításához, illetőleg fenntartásához. A VB ezért a szervezetnek köszönetét fejezi ki.”

II.

1. Az 1966. évi munkával kapcsolatos központi irányító tevékenységünk továbbra is a fokozódó önállóság biztosítása, illetőleg a helyi operatív irányítás szellemében folyt. A munkatervvel kapcsolatos észrevételeit a Művelődési Minisztérium Múzeumi Főosztálya és az MT VB Művelődési Osztálya Igazgatóságunk vezető kollektívájával 1965. nov. 10-én tartott munkaértekezletén beszélte meg. A költségvetés adottságainak figyelembevételével kisebb mértékű átdolgozás vált a munkaterven szükségessé. 1966 februárjában kétnapos munkaértekezleten tárgyaltuk meg a végzett munkát és az új feladatokat. A kismúzeumok gondnokainak, szolgálatvezető teremőreinek szokásos értekezlete ebben az évben elmaradt.

2. A már 1965-ben elkészített intézményenkénti költségvetési bontást 1966-ban tovább finomítottuk. Ezáltal a közvetlen helyi gazdálkodás lehetőségeit biztosítottuk.

Az 1966-ra eredetileg jóváhagyott 2,5 millió forintos költségvetés az évközi 0,5 millió forintos póthittel együtt lehetővé tette egyrészt az Igazgatóságnak mint központi szervnek zavartalan működését és a felmerült igények kielégítését. Az új állandó kiállítás rendezésének előkészítése miatt emelkedett a keszthelyi múzeum költségvetése. A pápai múzeum gazdálkodásának az előirányzattól való elmaradását a felújítási hitel átcsoportosítása okozta. Kismúzeumaink az 1965. évihez viszonyítva lényegesen kisebb költségelírányzatot kaptak, ráfordításaink azonban, főleg az újonnan beindított Bajcsy-Zsilinszky emlékmúzeum működtetésével kapcsolatban az előirányzottnál magasabbak voltak. A költségvetéstől lényegesen eltért a tihanyi múzeumnál ténylegesen felhasznált összeg. Itt elsősorban a kőtár és a szabadtéri néprajzi múzeum megvalósítása jelentett felújítási, továbbá személyi, dologi kiadások terén többletet. Ugyanígy magasabb teljesítés mutatkozott, részben épületkarbantartási költségek terén, a Bakonyi Múzeumnál. A ráfordítások másik része abból adódott, hogy célkitűzéseinknek megfelelően 70.000 Ft-os póthitelt sikerült szerezni a megye itt létrehozott központi restaurátor-, fényképész- és kiállításrendezői részlegének megfelelő felszereléséhez.

Főleg új létesítményeink beindítása és egyes kiemelkedő jelentőségű érsországos hírv kiállításaink látogatósikere okozta, hogy az 1966. évi múzeumi bevételek az 510.000 Ft előirányzattal szemben 583.000 Ft-ra emelkedtek. Ennek 87%-a a látogatók által fizetett belépődíjakból, 12%-a kiadványaink értékesítéséből származott. Eredeti tervét jelentősen túlteljesítette a két tihanyi múzeum, ahonnan bevételeinknek összesen 64%-a folyt be. Ez indokolja többek között az itteni múzeumfejlesztésre fordított nagyobb összegű kiadásainkat.

3. Létszámkeretünk a Bakonyi Múzeumhoz 1964-ben ideiglenesen biztosított két muzeológus-státusz végleges átszervezésével 22 főfoglalkozású dolgozó alkalmazását tette lehetővé. Változatlan maradt állandó részfoglalkozású dolgozóink létszáma. Ezzel szemben 25 időszakos hónappal nőtt a főfoglalkozású teremőri létszámkeretünk. Ezekre szükség is volt a megnövekedett kiállítási területünkön: a tihanyi múzeumnál (kőtár), továbbá az új létesítményeknél (tihanyi szabadtéri néprajzi múzeum, Bajcsy-Zsilinszky emlékmúzeum).

4. A már második éve működő kiállításrendező csoport tevékenysége igen eredményes volt. Amint alább, az egyes múzeumok működéséről részletesen ismertettük, 1966-ban 12 nagyszabású állandó, illetve időszakos kiállítás megrendezése volt a csoport főfeladata. Köz-

tük olyan igényes képzőművészeti kiállításoké, mint pl. az Egry József Emlékkiállítás, a III. Balatoni Nyári Tárlat. A Bajcsy-Zsilinszky Emlékmúzeum és a tihanyi szabadtéri néprajzi múzeum kiállítása, a veszprémi céhtörténeti kiállítás, a tihanyi kőtár és az ugyanott, a Közlekedési Múzeum kiállításrendező csoportjával közösen készült hajózástörténeti kiállítás elkészítése, végül atihanyi múzeum kilenctermes állandó kiállításának átrendezése sorolható ide. Ezenkívül a kisebb kiállítások rendezése mellett, készülő kiadványaink illusztrációinak jórészét is e csoport készítette. Komoly gondot fordítottunk számukra megfelelő szerszámok, gépi berendezések, fotofelszerelések beszerzésére.

III.

Az Igazgatóság kiemelt tervfeladatai közé egyrészt a fentebb említett, az idegenforgalmi idényre készült kiállítások megrendezése tartozott, másrészt tudományos és ismeretterjesztő kiadványok megjelentetése.

1966-ban hagyta el a nyomdát Közleményeink II. és III. kötete, míg a IV. kötet kötetési munkálatok miatt 1967 elején kerül forgalomba. A nyomdai munkálatok elhúzódása miatt összetorlódott kiadványaink IV. kötetének elkészültével e sorozat folyamatos, évenkénti megjelentetése biztosítottnak látszik.

Kiadtuk ezenkívül négy nagy képzőművészeti kiállításunk katalógusát (Egry József, Vass Elemér, Reismann Károly emlékkiállítások, továbbá a Balatoni Nyári Tárlat katalógusa.) A bakonyi természettudományi kutatás eredményeit közlő sorozat harmadik füzeteként Tapfer Dezső tollából „A keleti Bakony madárvilága” c. kiadvány jelent meg.

Kiadványaink a hazai tudományos intézményeken és érdeklődő látogatóinkon kívül külföldre is eljutottak. Az év végén már 23 ország 246 tudományos intézményével, múzeumával állottunk cserekapcsolatban, a cserébe beérkezett anyag 1087 kötetet és 134 évfolyam folyóiratot tartalmaz 44.000 devizaforint értékben.

Az év folyamán megindult az V. és VI. Évkönyv anyagának szerkesztése, nyomdába adtuk a tihanyi hajózástörténeti kiállítást, illetőleg a balatonfüredi Jókai Emlékmúzeumot ismertető vezetőket, továbbá „A Bakony természettudományi kutatásának eredményei” c. sorozat negyedik füzetét.

1966 végén az Akadémiai Kiadó megjelentette a keszthelyi és sümegi járások régészeti lelőhelyeit ismertető topográfiai kötetet, 33,5 ív terjedelemben. Ezzel az 1961 óta folyó munka első eredménye született meg. A veszprémi járás anyagát tartalmazó kéziratot a lektori vélemények alapján kismértékben módosított-

tuk s az 1966. évi anyaggal bővítettük. 1967 januárjában kerül a kiadóhoz.

A keszthelyi Balatoni Múzeum új állandó kiállításának megrendezése e tervévben is elmaradt. Kiemelt tervfeladataink közül e tervpontot ennél fogva nem teljesíthettük. Azonban, éppen a kiállítással kapcsolatos felújítási munkákból — ezeket már 1965-ben megkezdtük — ismét elvégeztünk annyit, amennyire építőipari kapacitást tudtunk biztosítani. E munka során az első emeleti helyiség sor régi állandó kiállítási anyagát lebontottuk, megkezdődött az üres helyiségekben a villanszerelés s más szükséges munka.

IV.

A Bakonyi Múzeum 1966. évi tevékenységében, mint arra már utaltunk, nagy szerepet játszott a Tihanyban s a megye más múzeumaiban készült kiállításokkal kapcsolatos munka. Ezenkívül a raktározás-nyilván tartás területén értünk el előrehaladást, különösen az adattári anyag rendezésében és leltárbavételében.

Az 1965-ben bekövetkezett személyi változásokat, mint már említettük, részben új, állandó, illetőleg szerződéssel ideiglenesen foglalkoztatott munkaerők alkalmazásával igyekeztünk pótolni. 1966 július 1-i hatállyal nyert kinevezést a Bakonyi Múzeumhoz Dax Margit népvándorlaskori régész. 1966 első felében e státus terhére alkalmaztuk Csernyánszky Mária iparművészettörténészt, aki a múzeum iparművészeti, képzőművészeti stb. anyagának rendezésével foglalkozott. Múzeumi gyakornokként foglalkoztattuk az év folyamán Gopcsa Katalin előfelvételis egyetemi hallgatót és Gráfik Imre néprajzszakost. Nyári és őszi gyakorlati munkát végzett Palágyi Sylvia római-koros régész-hallgató, aki 1967 elejétől kerül véglegesen a Bakonyi Múzeumba. Ezenkívül a kiállításrendező csoport tagjai, illetőleg Ézsiás István szerződéses restaurátor kerültek a múzeum munkatársai közé.

1. Gyűjteménygyarapítás

a) Tervásatásaink nem voltak, régészeti anyagunk leletmentések és terepbejárások révén gyarapodott. Az év elején Balatonfőkajáron XVI. sz. végi 7.000 db-os éremlelet került elő (Gopcsa), majd Somlóvásárhely-Lovaspusztáról XV—XVI. sz-i, kb. 1.000 db-os éremleletet gyűjtöttünk be, köztük Mátyás-aranyakat (Gopcsa). Felsőörsön középsőbronzkori depóleletet találtak (Dax), Veszprémben az ismert Vörösmarty-téri

bronzkori lelőhelyről mészbetétes edényekkel gyarapodott a múzeum (Dax). Az év folyamán többízben folyt leletmentés római lelőhelyeken, így Dörgicsén 2 római sír (Palágyi), Balatonfüred-Arácsón 3 római sír építmény (Éri-Gopcsa), Balatonkenesén 1 római sír mellékletei (Torma), Balatonalmádiban szintén 1 római sír anyaga (Dax) került elő. A balatoni múútnál a Fűzfő-gyártelepi elágazásnál végzett útkorrekció földmunkálatai közben egy római fazekastelepülést tettek tönkre a munkagépek. A leletmentés értékes kerámiatöredékeket, a kőépítmény és a kemencék felmérését eredményezte (Kelemen). Régészeti megfigyelőmunka folyt Pécselyen — zóki kultúras kemence — koraközépkori melléklet nélküli sírok Litéren, — és Veszprémben, az ún. Margit-romok műemléki konzerválása közben. Mindeme munkákat Dax Margit végezte. A veszprémi Várban az Államigazgatási iskola pincéjében már korábban is végzett megfigyelőmunka az itteni építkezés közben építéstörténeti megfigyelésekkel járt, továbbá egy római oszlopfő kiemelésével (Éri). Római kőfaragványokat szállítottunk be a múzeumba Ósiból és Paloznáról, középkoriakat a város-lódi karthauzi, a veszprémi domonkos kolostor maradványai közül. Ezenkívül a veszprémi Szt. Margit templom tatarozása közben fonatos díszű kapubéllet darabokat és egy gótikus ablaktagozatot bontottunk ki a falból (Éri-Koppány).

Akadémiai tervásatás gyűjtőterületünkön csak Bakonyszentlászlón folyt (Nováki), a Magyar Nemzeti Múzeum folytatta a halimbai avarkori temetőnél folyó kutatásokat (Török). E munkát a Bakonyi Múzeum anyagilag is támogatta, az ásátáson részt vett Dax Margit. Az Országos Műemléki Felügyelőség régészei a vörösberényi ref. templomban (Pámer) és a Csapakövesdi templomromnál (Valter) végeztek ásátásokat. Huzamosabb ideig tartó és értékes építéstörténeti, művészeti jelentőségű eredményeket hozó volt a várpalotai vár K-i szárnyában végzett falkutatás (Gergelyffy). A munka utolsó fázisában a Bakonyi Múzeum segítséget nyújtott a várpalotai tanács által biztosított anyagi támogatás terhére a kutatás gazdasági lebonyolításánál. Ugyancsak falkutatás folyt a somlószóllói rk. templomnál is az OMF részéről (Koppány), továbbá tereprendezés a cseszneki várban.

A régészeti topográfia gyűjtőterületünkön már a zirci járás területén folytatott terepbejárásokkal folytatódott. Ezen Torma István, Dax Margit és Palágyi Sylvia vett részt. Az őszi idényben Nagyesztergár, Zirc, Románd, Dudar, Borzavár, Bakonyhána, Olaszfalu, Bakonyszentkirály, Bakonyoszlop, Szápár, Csetény, Sikátor, Csesznek és Jásd községek határát járták be.

Az év folyamán bekerült leletanyag a meghatározás alatt álló balatonfőkajári éremlelet és a terepbejárási anyag kivételével beletárolásra került.

b) Néprajzi gyűjteményünk szinte kizárólag a tihanyi szabadtéri múzeumhoz gyűjtött anyaggal gyarapodott, ez azonban, tekintettel rendeltetésére, meglehetősen jelentős helyi — tihanyi — tárgyakat jelent. Vajkai Aurél továbbra is részt vett az OMF által irányított falukutatásban. 1966-ban adattárunkba került Balatonszőlős, Kádárta, Márkó, Pécsely, Urkút, Vászoly, Lókút, Balatonrendes, Badacsonytomaj, Révfülöp faluképi vizsgálatának anyaga.

A tihanyi skansen berendezéséhez gyűjtött tárgyak száma 126 volt.

c) Ipar- és képzőművészeti gyűjteményünk nagyobbarányú és tervszerű gyarapítása ez évben sem volt lehetséges anyagi fedezet hiánya miatt. Így az esetenként felbukkanó tárgyak megvásárlására szorítkozzunk: 27 db iparművészeti és 3 db képzőművészeti alkotással gyarapodott gyűjteményünk.

d) Természettudományi gyűjteményünkbe a Bakony természettudományi kutatására alakult munkaközösség tagjai által gyűjtött herpetológiai anyag került (179 db), ezenkívül Papp Jenő 24 napos, főleg a Bakonyban végzett gyűjtőútja során kb. 5.000 rovar került a múzeum gyűjteményébe.

e) Helytörténeti gyűjteményünk a belső anyagrendezéssel feltárt anyagon túl, most már szisztematikusan gyűjtött színház- és zenetörténeti dokumentumokkal, tárgyakkal gyarapodott.

f) Ugyancsak folyamatosan, de az előző éveknél kisebb ütemben gyűlik a múzeum műemléki, régészeti és történeti adattári anyaga (fotók, levéltári cédulák, dokumentációk, stb. révén).

g) Fotonegativtárunk anyaga, tekintettel arra, hogy az Igazgatóság által részfoglalkozásban szerződtetett fotóssal — Zeidler Gusztáv — rendelkezünk, az előző évek átlagához képest aránytalanul nőtt, e tár anyagának rendezése pillanatnyilag sajnos nincs biztosítva. A leltározatlan felvételekkel együtt hozzávetőleges felmérés szerint kb. 35.000 negatív van a múzeum birtokában. Rendszeres kezelésére remélhetőleg 1967-ben sikerül megfelelő személyt beállítanunk.

h) Részben a fotós, részben munkatársaink — főleg Papp Jenő — 1965-től rendszeresen készítenek színes diapozitíveket. Ezek rendezése és keretezése 1966-ban megkezdődött. Az eddig mintegy 1.200 db-ot számláló gyűjtemény keretezése (Vitéz Ágnes preparátor munkája) megkezdődött, az elkészült anyagot be is leltároztuk.

i) Könyvtárunk gyarapodása a szokott mértékben folyt. A gyűjtemény kezelője É. Takács Margit. Külön kezeljük, mint az Igazgatóság gyűjteményét, a külföldi csereanyagot. Az ezzel kapcsolatos adminisztrációt és nyilvántartási munkákat 1966-ban Gráfik Imre, majd Gopcsa Katalin végezték.

2. Nyilvántartás, raktározás

A múzeum gyűjteményeinek leltározása a teljesen rendezett gyűjteményeknél naprakésznek mondható. Az év folyamán összesen 6.850 tárgyat leltároztunk, ebből az ipar- és képzőművészeti gyűjtemény évek óta szakember hiányában megoldatlan revíziója során 720 iparművészeti és 110 képzőművészeti tárgyat leltároztunk be, melyek eddig nyilvántartásba véve nem voltak. A nagyvázsonyi ásatási anyag rendezésével kapcsolatban előrehaladás hely hiányában nem történt.

Nagyjelentőségű volt a múzeum adattári anyagának leltározása. Ennek során az 1966-ban munkába állott Scherer János adattárkezelő nyilvántartásba vette a múzeum műemléki adattárát, melynek darabszáma az év végén 2.865 volt. A helytörténeti adattár, mely főleg aprónyomtatványokból áll, szintén jórészt leltározásra került, ebből 4.737 db-ot Scherer János leltározott, É. Takács Margit beletárolta az általa kezelt színház- és zenetörténeti gyűjtemény 1.788 darabját. A rendezett és nyilvántartásba vett 15.974 db-os Adattár mellett rendezés alatt áll a múzeum régészeti és néprajzi adattára is, ezek munkálatai azonban az 1967. évre húzódnak át. Fotonegativtárunkba Vajkai Aurél az általa készített 724 db-ot leltározta be, ezzel 24.834-re nőtt a leltározott negatívok száma. Az említett diapozitív-tárba 475 természetrajzi, illetőleg képzőművészeti vonatkozású diapozitívet leltároztunk be. Ez utóbbi csoportba tartozik az Egry József emlékkiállítás és a III. Balatoni Nyári Tárlat teljes anyaga, a felvételeket Nagy Jenő készítette.

Könyvtárunk állománya 1966-ban meghaladta a 10.000 darabot és a 700 folyóirat-évfolyamot. Ezenkívül történt még az 1.000-nél több kötet külföldi cserekönyvanyag, illetőleg folyóirat beletárolása.

A múzeum tárgyairól készült az év folyamán 2.055 leírókarton. Naprakészen kartonozott a természettudományi, a régészeti és a képzőművészeti gyűjtemény. A néprajzi gyűjtemény kb. 50%-a, az iparművészeti gyűjtemény kb. 60%-a még kartonozatlan. 36.000 db-ot számláló kartonanyagunknak 70%-a fényképpel is el van látva. A kartonanyag átvizsgálása során megállapítottuk, hogy évekkal ezelőtt helytelen felfogás alapján az ún. előkartonok is szerepeltek kimutatásainkban. Ezek darabszáma (4.718) mivel duplumnak tekinthetők, összesítő kimutatásunkban leírásra került.

A képző- és iparművészeti anyag már említett revíziója mellett lényegében befejeződött az éveken át tartó és igen nagy munkát jelentő természettudományi gyűjtemény revíziója is. Miután a geológiai anyag csaknem egyharmadát évekkal ezelőtt a Földtani Intézet kikölcsönözte, a revízióznál állapítottuk meg, hogy nem került vissza valamennyi kikölcsönzött tárgy

a Bakonyi Múzeumba. E tárgyak felkutatása a Földtani Intézetben megkezdődött, azonban ezek vissza-kerülése esetén az azonosítás, meghatározás 1967-ben külső munkatárs (geológus) szakember igénybevételét is szükségessé teszi. A természettudományi gyűjtemény kb 10%-ra tehető részén kívül (2.000 db) a Bakonyi Múzeum teljes anyaga revíziózott.

Múzeumunk továbbra is raktározási nehézségekkel küzd, az évek óta tervezett tetőtérbeépítés meghiúsulásával, továbbá korszerű tárolószekrények beszerzésének költségvetési okokból való csökkentésével helyzetünkön segíteni nem tudtunk.

3. Tudományos munka

a) Kollektív munkák: a régészeti topográfia veszprémi kötetével kapcsolatban átdolgozások, bővítések, egyeztetések munkáját szerzőkön kívül Dax Margit segítette. Ugyanő és Palágyi Sylvia vettek részt a zirci járás terepbejárásán és az azzal kapcsolatos előkészítő munkákban.

Papp Jenő ez évben is irányította a Bakony-kutatók munkáját. Éri István a megye ipartörténetével foglalkozó kutatók munkájának egybehangolására vonatkozó szervezőmunkákat kezdte meg.

b) Egyéni tudományos munka:

Éri István folyamatosan szerkesztette a Közlemények 1967-ben nyomdába kerülő V—VI. kötetének anyagát. Befejezte a topográfia-kötet szerzője és szerkesztőjeként e kötettel kapcsolatos munkákat. Elkészítette a bakonyi üvegjutákról szóló feldolgozás első részeként megjelenő XVIII. sz-i hutatörténet megírását. Megjelent a Közlemények II. kötetében a Bakonyi Múzeum építésének történetét, a III. kötetben a Modern Dunántúl c. haladó folyóirat működését ismertető tanulmánya és a Veszprém megyei helytörténeti lexikonról készült könyvismertetése. A vidéki múzeumok külföldi cserejegyzéke alapján feldolgozta múzeumaink külföldi cserekapcsolatait (Múzeumi Közlemények 1966, 2.)

Papp Jenő folytatta a Természettudományi Múzeum braconida-gyűjteményének rendezését, a szakirodalom katalogizálását. Revíziózta a Kárpátmedence Bracon F. fajait. Megjelent a „Bakony természeti képe” c. kutatási programról készített beszámolója (Közlemények II.), a Kárpátmedence Bracon Fabr. fajainak faunakatalógusa és etológiai adatai (Hym. Braconidae) — I. r. (Rovartani Közlemények 1966.); és a Bakony természeti képe és a rovartani kutatások (Rovartani közlemények, 1966). c. tanulmányok. Elkészített dolgozatai: Honismeret és természettudományi muzeológia, Synopsis of the Bracon F. species of the Carpathian Basin, Central Europe, Subgenus Glabro-

bracon and Bracon s. str., Ergebnisse der zoologischen Forschungen von dr. Z. Kaszab in der Mongolei — 100. Braconidae, és Ergebnisse der Mongolisch-Deutschen Biologischen Expedition 1964 — Braconidae.

É. Takács Margit folytatta az anyag gyűjtését és feldolgozását a veszprémi színház történetével kapcsolatban. Az Egry-kiállítás kapcsán összeállította az Egry-képek magángyűjteményekből ismert anyagának katalógusát.

Összeállította továbbá Gopcsa Katalinnal a magyar vidéki múzeumok nemzetközi kiadványcsere-partnereinek jegyzékét.

Vajkai Aurél a lektori vélemény alapján átdolgozta a balatonmelléki préházak c. terjedelmes tanulmányát, Sági János keszthelyi múzeualapító néprajzi működéséről tanulmányt írt, átdolgozta a magyar kiadásnak megfelelően a „Balaton” c. munkát.

Gopcsa Katalin elkészítette a balatonfüredi éremletről szóló leírást, É. Takács Margittal közösen a vidéki múzeumok külföldi cserejegyzékét állította össze.

A Bakonyi Múzeum a megindított ipartörténeti kutatások érdekében másodállásban foglalkoztatta 1966-tól Nagybakay Pétert. Feladatkörébe tartozott Közleményeink II—IV. kötetének technikai szerkesztése, továbbá a múzeum céhtörténeti anyagának folyamatos feldolgozása. E munka keretében megjelenés előtt áll „Veszprémi és Veszprém megyei céhkorsók” c. tanulmánya (Közlemények IV.), elkészítette a „Veszprémi és Veszprém megyei céhládák” c. tanulmányának kéziratát. Rajta kívül a veszprémi tobakcéh történetének és munkamódszereinek feldolgozásával foglalkozott a múzeum támogatásával Nagy László, a veszprémi múzeum egykori igazgatója, nyugdíjas, aki 1966-ban helyszíni, főleg levéltári kutatásokat végzett.

c) Tanulmányutak, továbbképzés

Papp Jenő önköltségen az NDK-ban, a berlini Zoologisches Museumban volt 2 hetes tanulmányúton. Munkatársaink résztvettek a szakmai továbbképző előadásokon. Ézsiás István szerződéses restaurátor az év elején 2 hónapot töltött a Magyar Nemzeti Múzeum restaurátorműhelyében.

4. Népművelő munka

a) Időszaki kiállításaink 1966-ban:

- 1 Gyermekrajz kiállítás jan. 20-ig (MIK)
- 2 Fegyvertörténeti kiállítás jan. 17-ig (Magyar Nemzeti Múzeum, Temesváry F.)

- 3 Csorba Tibor festőművész kiállítása febr. 3—márc. 12. (saját rendezés, Jakab Ágnes)
- 4 Gyógynövény-kiállítás február 20—márc. 15. (MIK)
- 5 Reneszánsz mesterek rajzai március 19—április 18. (MIK)
- 6 Herendi porcelánszobrok április 23—június 15. (saját rendezés, Molnár László)
- 7 Balatonfőkajári éremlélet május 28—július 15. (saját rendezés, Gopcsa K.)
- 8 Alumínium-kiállítás május 23—június 16. (MIK)
- 9 Vass Elemér emlékkiállítás június 18—szept. 16. (saját rendezés, Frank János)
- 10 Veszprém megye építészet augusztus 4—szept. 6. (Veszprém megyei Tervező Váll.)
- 11 Németalföldi mesterek rajzai szeptember 10—22. (MIK)
- 12 Samu Katalin szobrászművész kiállítása szeptember 23—október 10. (Múcsarnok, É. Takács M.)
- 13 Reissmann Károly emlékkiállítás október 9—31. (saját rendezés, Bodnár Éva)
- 14 Veszprém város céhtörténeti emlékei október 15... (saját rendezés, Nagybakay Péter)
- 15 VIII. Őszi Tárlat november 3—23 (saját rendezés, É. Takács Margit)
- 16 Bod Éva keramikumművész kiállítás november 26... (MIK, Katona Imre)
- 17 „Szép könyv 1966” december 10..... (saját rendezés, Pataky Dénesné)
- 18 Újszerzeményi kiállítás október 15—november 26. (saját rendezés, Dax Margit)
- 19 A karikatúra története november 26—december 10. (saját rendezés, Gopcsa Katalin)

Kiállításaink közül az Igazgatóság kiállításrendező csoportja közreműködésével rendeztük meg a Herendi porcelánszobrok, Vass Elemér, illetve Reissmann Károly emlékkiállításokat, a VIII. Őszi Tárlatot, a Szép Könyv 1966 c. kiállítást. Saját anyagból rendezett kisebb bemutatókiállítások mellett (éremlélet, újszerzeményi, stb.) Nagybakay Péter forgatókönyve alapján „Veszprém város céhtörténeti emlékei” címmel a Múzeumi Hónap alkalmával rendeztünk nagyszabású kiállítást.

b) A Bakonyi Múzeum munkatársai közül Éri I. a tihanyi múzeum állandó kiállításainak megrendezésében működött közre. É. Takács M. az Egry emlékkiállítást Tihanyban, a III. Balatoni Nyári Tárlatot Keszthelyen rendezte. Csernyánszky M. és Gráfik I. a tihanyi állandó kiállítás, illetőleg a Szabadtéri Néprajzi Múzeum rendezésében vettek részt a Bakonyi Múzeum kiállításainak rendezésén kívül.

Fejér-Vas-Veszprém megyék múzeumi szervezetei által közös rendezésben létrejövő „A Közép-Dunántúl anyagi kultúrája” c. kiállításorozat első, kerámiát be-

mutató nagyszabású kiállítását a Fejérmegyei Múzeumi Igazgatóság rendezte, a társintézmények személyi és anyagi közreműködésével. A kiállítás 1966 Múzeumi Hónapja alkalmával Székesfehérvárott nyílt meg, a kezdeményezést igen elismerően fogadta a kritika.

c) A Bakonyi Múzeum munkatársai 1966-ban 34 alkalommal tartottak ismeretterjesztő előadásokat, 47 ismeretterjesztő cikket írtak.

Továbbá is a múzeum munkatársai patronálják a Veszprém városi Honismereti Klubot, melyen többek között Éri I. és Nagybakay P. tartottak előadásokat. Munkatársaink közül a honismereti ügyeket Papp J. intézi, aki résztvett az ezzel kapcsolatos országos és helyi tanácskozásokon.

d) A Bakonyi Múzeum állandó kiállítását az év folyamán részben a tihanyi múzeum régészeti kiállítás-részének lebontásával felszabaduló tárgyakkal bővítettük, ezenkívül részben bemutatás, részben a környezet rendezése érdekében a főépület és a Bakonyi Ház közötti téren a parkosítás után szabadtéri kőtárat létesítettünk. (Installációs terv: Koppány T., rendezés: Éri I.)

e) Látogatottság tekintetében a Bakonyi Múzeum 1965-höz képest — főleg a helyi iskolák távolmaradása miatt — visszaesett, 34.095 fő volt. (Az 1965. évinél 5.435 fővel kevesebb.) Számukra az ügyeletes muzeológusok és a teremőrök 546 alkalommal tartottak tárlatvezetést.

5. Restaurálás-konzerválás

A Bakonyi Múzeum, de egyúttal az Igazgatóság központi restaurátorműhelye 1966-ban jelentősen fejlődött. Isaszegi János restaurátor mellett ide nyert beosztást Ézsiás István szerződéses restaurátor, továbbá Hauck Vendel kisegítő. A műhelyt a Művelődésügyi Minisztérium által biztosított TUKUFA-hitel terhére, illetőleg a Központi Múzeológiai Technológiai Csoport segítségével fűrész- és gyalugépekkel, desztilláló és galvanizáló készülékekkel, s más korszerű felszereléssel, szerszámokkal láttuk el. A műhely munkatársai 1.212 db kerámiatárgyat restauráltak, konzerváltak 900 db fémtárgyat, 150 db iparművészeti, 2750 db néprajzi és 3.700 db numizmatikai tárgyat.

A műhely dolgozói közül Ézsiás István 130, Hauck Vendel 50, Isaszegi János 20 munkanapot töltött vidéki, főleg tihanyi kiállítások rendezési munkálatainál. Ézsiás István kiemelkedő munkát végzett a Tihanyban elhelyezett balácai mozaik kiegészítésénél és az örvényesi márvány-ablacrácsok kiegészítő-restauráló munkájánál.

A restaurátorműhely kielégítő felszerelése lehetővé tette, hogy kiállítási tárlók és tablók asztalos-lakatos-

ipari, továbbá egyéb kiállítástechnikai munkákat házi-
lag végezhesünk el. Továbbra is a veszprémi restaurá-
torműhely végzi a pápai múzeum tárgyainak konzervá-
lását s az ottani kiállítások technikai munkálatait.

Isaszegi János restaurátor többévtizedes munkássá-
ga elismerése jeléül a Szakma Kiváló Dolgozója kitün-
tetést kapta.

V.

Balatoni Múzeum, Keszthely

Munkatervünk szerint 1966-ban alapvető feladatunk
volt a Balatoni Múzeum új, állandó kiállításának for-
gatókönyvét elkészíteni. Ezt a feladatot megoldottuk és
a nyári idény befejezése után a régi állandó kiállítást
lebontottuk. A kiállításokban szereplő muzeológiai
anyagot a megfelelő szaktárakban elhelyeztük.
Hogy a Balatoni Múzeum nyitvatartását az új kiállítás
előkészítésének idejére is biztosítsuk, a földszinti kiállítási
termekben kiállításokat rendeztünk. További ne-
hézséget jelentett az is, hogy két raktárrészleget, a ter-
mészettudományi és a néprajzi anyag tárolására szánt
új raktárat padlózni kellett, így igen bonyolult anyag-
mozgatásokat kellett végeznünk. Komoly feladatot je-
lentett, hogy a MTA Régészeti Kutatócsoportjával kö-
zösen folytattuk a gyűjtőterületünk topográfiai feldol-
gozását, amit tervszerűen lebonyolítottunk.

1) Gyűjteménygyarapítás

a) *Régészeti kutatás* A MTA céltámogatásával Barkóczi
L. közreműködésével tervásatást folytattunk Fenék-
pusztán. A déli erődfal külső oldalához simuló temető-
részben IV. századi és VI. századvégi temetők 1963-ban
megkezdett ásatását folytattuk. A feltárás leletanyaga a
római műveltség IV. századvégi etnikumát összegezi és
fontos adatokat ad az ú.n. Keszthely kultúra kialakulá-
sának kérdéséhez is. Leletmentést végeztünk a keszt-
helyi Dobogón, ahol késővaskori temetőt ástunk ki.
A révfülöpi Ecséren későközépkori épület leletmentését
kezdjük meg, vasútépítéssel kapcsolatos földmozgató-
sok miatt. Ásatásainkból 164 tárgy került be a múzeum-
ba. Az MTA Régészeti Kutatócsoportjával közösen
végzett terepbejárások során gyűjtött anyag a keszt-
helyi Balatoni Múzeumba kerül ugyan, azonban ezek át-
adása csak a feldolgozás után történik meg. Ugyancsak
feldolgozás után kerül gyűjteményünkbe az a bronzkori
lakótelep-anyag is, amelyet Torma István tárt fel Bala-
tongyörökön, leletmentés során. Ez utóbbi anyag res-
taurálását és konzerválását is a Régészeti Kutatócso-
port végzi el.

b) *Néprajz*

Ebben az évben elsősorban kisparaszti mezőgazda-
sági munkaeszközöket gyűjtöttünk, mivel ez az élet-
forma-változás következtében megsemmisül. Ezen kívül
új, állandó kiállításunk számára halászati és szőlészeti
tárgyak kerültek begyűjtésre, összesen 267 tárggyal
gyarapodtunk. Közülük kiemelkedő értékű egy faten-
gelyes kocsi és egy nagyméretű, szalmából font bucsér.
Folklór-gyűjtés Vörsön folyt, ahol bábtáncoltató-bet-
lehem él ma is. Szóbeli gyűjtés Vindornyaszőlősön,
Gyenesdiáson, Karmacson, Vonyarcvashegyen, Hollá-
don, Tikoson, Nemesvitán, Balatonedericsen, Diszel-
ben és Kisgörbön folyt. Ezekben a helyeken állandó ki-
állításunk számára tárgyakat is gyűjtöttünk.

c) *Képzőművészeti gyűjtemény*

Vásárlás útján Borsos Miklós Egry Józsefről készült
szobrának bronzmásolatával és ugyancsak Borsos Mik-
lós Egry-plakettjével gyarapodtunk.

d) *Helytörténet*

93 db-bal gyarapodott e gyűjteményágunk. Valameny-
nyi a fürdőélettel kapcsolatos, így szerepet kapnak ál-
landó kiállításunkban.

e) *Természettudomány*

Régészeti ásatásokból előkerült mintegy 110, még
preparálatlan régészeti növénytani lelet gyarapítja eb-
ben az évben gyűjteményünket. Közülük kiemelkedő
jelentőségű a fenékpusztai tervásatásból származó VI.
sz. végi szőlőmag-lelet és egy selyemdarabka, melynek
készítési helye Kína volt. Ezekben kívül a kiállításához 77
db eocén-kori kövületet gyűjtöttünk.

2. *Nyilvántartás, raktározás*

A Balatoni Múzeumban 1966-ban összesen 1676 tár-
gyat leltároztunk. Ebből régészeti 1104, néprajzi 485,
helytörténeti 87 tárgy. Szekrénykataszerbe természet-
tudományi anyagból 1523 tárgy került. Adattárunk 726
tárgyat vett leltárba.

1966-ban 9168 leírókarton készült, ebből 6000 régé-
szeti anyagról, 3098 néprajzi tárgyról, 70 helytörténeti
tárgyról.

A régészeti anyag raktárát bővíteni voltunk kény-

telenek, ezért a vele szomszédos néprajzi raktárat kiürítettük és a régészeti gyűjtemény egy részét ott helyeztük el. Helyhiány miatt a 2. sz. régészeti raktárban kapott helyet ideiglenesen az iparművészeti anyag egy része is. A volt iparművészeti raktárt lepadlózás után a néprajzi gyűjtemény kapta meg, ahol a képzőművészeti anyagot is elhelyeztük. Ugyancsak lepadlóztuk a természettudományi raktárat is, amelynek egy részét laboratóriumnak képezzük ki. Az építési munkák 1967-re áthúzódnak.

Lebontásra került az 1949-ben, illetőleg 1955-ben készített állandó kiállításunk, melynek anyagát a megfelelő raktárakban elhelyeztük.

3. Tudományos munka

Saját erőnkől elkészítettük a Balatoni Múzeum új, állandó kiállításának forgatókönyvét a teljes kiállításra vonatkozóan.

Sági K. és Frech' Miklós közösen megírták a „Régészeti növénytan alapelemei és néhány módszertani kérdése” c. munkát a Művelődésügyi Minisztérium felkérésére, mely a Múzeumi Főosztály módszertani kiadványai sorában meg is jelent.

Megjelent Sági K. szerkesztésében és részben írásában Magyarország régészeti topográfiája I. A keszthelyi és tapolcai járás c. munka. A kötet terjedelme 33,7 iv. Feldolgozásában, terepbejárásoknál Frech' Miklós is közreműködött.

Petánovics Katalin és Sági Károly a „Kerámia” c. közös kiállítás múzeumi katalógusát írták több szerzővel együtt.

Sági Károlytól megjelent a Megyei Múzeumok Közleményeiben a keszthelyi munkásmozgalom történetéről írott tanulmány I. része, a téma második fejezete Sági K. és Czeglédy J. közös munkájaként u. ott, a III. kötetben jelent meg. Sági K. a Panoráma sorozatban új Keszthely-füzetet jelentetett meg.

Frech' Miklóstól megjelentek: „A jutasi és ösküi temetők növényletei”, valamint „Adatok Győrök György és Leó életéhez.” c. munkák a Megyei Múzeumok Közleményei II., illetve III. kötetében.

Elkészült dolgozatok 1966-ban: Sági Károly közlésre az alábbi munkákat adta le: XIII. sz-i varázslás régészeti emlékei. — A kereki Fehérkő-vár, Koppány Tiborral közösen. — Régészeti és növénytan adatok a pannoniai romanizáció kontinuitásának kérdéséhez. Frech' Miklóssal közösen. Frech' Miklós: XVIII. századi falevel-lelet Keszthelyről. — Többi munkája Sági Károlyal közösen készült. Petánovits Katalin: Vörsi báltáncoltató betlehem.

Tudományos előadások: a múzeum dolgozói szá-

mos alkalommal tartottak előadásokat az Agrártudományi egyetem szakemberei részére, a Nyári Egyetemen, idegenvezető-képző tanfolyamon.

4. Népművelés

A Balatoni Múzeum 1966-ban 12 időszaki kiállítást mutatott be:

1. Hajók, hajósok a Balatonon — ápr. 7-ig (Magyar Közlekedési Múzeum, Bíró József)

2. Festők a Balatonról április 26—június 20. (saját rendezés, Sági K.—Frech' M.)

3. A balatoni hajózás április 26—június 20. (saját rendezés, Sági K.—Frech' M.)

4. Régi fürdőélet a Balatonon április 26—június 20. (saját rendezés, Sági K.—Frech' M.)

5. III. Balatoni Nyári Tárlat július 3—szept. 25. (Igazgatóság rendezése, Bodnár É.—É. Takács M.)

6. Herendi Porcelánszobrok július 3—szept. 25. (Igazgatóság rendezése, Molnár László)

7. NDK művészek kispasztikái július 31—aug. 28. (NDK Kultúra)

8. Balaton a képzőművészetben október 1— (Magyar Nemzeti Galériával, Bodnár Éva)

9. Ember és cipő október 1—december 16. (MIK)

10. A Balatoni Múzeum új szerzeményei október 15—30. (saját rendezés, Sági K.—Petánovits K.)

Népszerűsítő előadást a múzeum dolgozói számos alkalommal tartottak.

A Balatoni Múzeumban 1966-ban összesen 96 995 látogató fordult meg.

Tárlatvezetések száma német nyelven 193, magyar nyelven 577. Ezeket elsősorban Cseh Gézáné tárlatvezető tartotta.

5. Restaurálás

Múzeumunk restaurátora betegeskedése ellenére az évben régészeti anyagból 70 tárgyat restaurált és 1319 tárgyat konzervált. Néprajzi anyagból 271 tárgy konzerválását végezte el. Laboratóriumi helyiség hiányában ebben az évben természettudományi anyag preparálása nem folyt.

6. Egyéb

Múzeumunk dolgozói résztvettek a szakmai-ideológiai konferenciákon. Frech' Miklós a Marxista Esti egyetem III. évfolyamát hallgatja. Csizsár Károly a Szakma Kiváló Dolgozója kitüntetést kapta. Sági Károly és Csizsár Károly 1966-ban 25 éves szolgálati idejüket töltötték be.

Helytörténeti Múzeum, Pápa

1. Gyűjtés

1966-ban Farkasgyepűn a nagy állami gyümölcsös bővítése előtt 85 holdas területen kisebb szondázás volt 16 napon át. Az ásatás eredménye szerint a területen régészeti lelet alig mutatkozik. Vináron 14 napon át a Cser-aljában a kavicsbányában római kori germán sírok ásatása folyt. Vaszaron ugyancsak mentőásatás alkalmával a Tó-réten újabbkőkori, kelta és középkori leleteket találtunk. Az utolsó mentőásatás Marcalgergelyi határában, a Bicsak-dombon folyt, ahol egy késő-középkori ház és római falak kerültek elő. Az ásatási napok száma: 52.

A régészeti topográfiai munkálatokkal kapcsolatban 14 napon át végeztünk terepbejárást, amelynek keretében Vaszar község határának bejárást elvégeztük. A Bakonyban halomsír-mezők területét vizsgáltuk át.

Néprajzos szakember hiányában a két éven át nyáron történt eredményes gyűjtések 1966-ban nem folytatódtak.

A helytörténet területén sikerült további gyűjtéseket végeznünk a pápai keménycserépgyár egykori termékeiből, Nyárádról és Pápáról egy-egy pápai céhládát szereztünk. Ajándékozás útján egy értékes régi pápai kályha, a Textilgyár ajándékeként régi textilminták kerültek a múzeumba. Felsoroltakon kívül a pápai várkastélyból származó képek és kisebb tárgyak kerültek a helytörténeti gyűjteménybe.

2. Nyilvántartás, raktározás

Az év folyamán minden, az előző évben gyűjtött tárgyat beletároltunk, így jelenleg csak az 1966. évi új szerzemények és az ásatások még nem restaurált anyaga leltározatlan. A múzeum leltározott tárgyai egyúttal leírókartonon is szerepelnek, tehát ez a munka is naprakész állapotba került.

Az év októberében sikerült megszerezni a kastély múzeumunkkal szomszédos négy elsőemeleti helyiséget, melyeket eddig a Téglaiipari Vállalat használt. Jövő évi kiállításunk három újabb szobával, a gyűjtemény egy további raktárral bővül ezáltal. A földszinti raktárban az év folyamán külön embertani tárt létesítettünk, s a múzeumba került anyagot szak szerint véglegesen elrendeztük. A múzeum földszinti raktára most már két évi gondos és állandó szellőztetés után száraznak mondható, az ott tárolt anyag biztonságban van.

3. Tudományos munka

A múzeum folyosóján levő helytörténeti kiállítás folytatása és bővítése miatt előzetes vázlatos forgatókönyvet készítettünk az új helytörténeti kiállításról. Az év folyamán Mithay S. elkészítette az Arrabona számára a Győr—Pápai-vámi újabbkőkori lelőhely ásatásáról szóló dolgozatát, mely meg is jelent. Elkészült a borsosgyőri kelta sírleletek ismertetése, mely a kiskamondi hasonló korú sírleleteket tárgyaló dolgozattal együtt jelenik meg a Veszprém megyei Múzeumok Közleményeiben. A Folia Archaeologica számára elkészült a koroncói koravaskori halászkunyhót tárgyaló dolgozat.

Tovább folytatja Mithay S. a pápai XIX. sz-i tanácsülési jegyzőkönyvek feldolgozását. E munkában 1897. évig jutott el.

4. Népművelés

Ez év folyamán a következő időszaki kiállításokat rendeztük:

1. A pápai „Perutz-Textiles” labdarúgócsapat története — január 25-ig. (Saját rendezés, Mithay S.)

2. Fegyvertörténeti kiállítás január 30—március 15. (Magyar Nemzeti Múzeum, Temesváry F.)

3. Csorba Tibor festőművész kiállítása március 15—aug. 29. (Igazgatóság rendezése, Jakab Ágnes)

4. A pápai textilgyár történetéből augusztus 18—26. (saját rendezés, Mithay Sándor)

5. Modern ágplasztika-kiállítás augusztus 20—28. (saját rendezés, Mithay Sándor)

6. Néprajzi kerámia kiállítás augusztus 20—28. (saját rendezés, Mithay Sándor)

7. 400 év a magyar iparművészet történetében szeptember 10—október 5. (MIK)

8. A pápai képzőművészek kiállítása szeptember 20—okt. 3. (saját rendezés, Mithay S.)

9. Keletázsiai bronzok és metszetek október 8— (Keletázsiai Múzeum, Horváth Tibor)

10. Herendi porcelánszobrok okt. 8.— (Igazgatósági rendezés, Molnár L.)

Az év folyamán a Nádor-teremben énekkari hangversennyel összekötött szavalóestet rendeztünk Jancsó Adrienn részvételével. A pápai zeneiskola zenekari hangversenyt, a Filharmónia Lux Erika zongoraestjét rendezte meg ugyanott.

A múzeumigazgató ebben az évben régészeti és helytörténeti előadásokat tartott a történelemszakos pedagógusok számára, és több alkalommal a műemléki albizottság részére. Rendszeresen résztvett a szakmai és ideológiai konferenciákon.

5. Restaurálás-konzerválás

Ez évben főleg régészeti anyag került konzerválásra. Több alkalommal restaurálták a Bakonyi Múzeum műhelyében iparművészeti tárgyainkat, főleg edényeket. Budapesten a Képző- és Iparművészeti Gimnáziumban régi kastélybútorokat restauráltak leendő kiállításunk számára és visszahelyezték a Nádor terembe az eredetileg ide tartozó, de a Magyar Nemzeti Múzeumba került Tallos várának nagyméretű olajfestményét.

VII.

Kiállítóhelyeink, emlékmúzeumaink 1966. évi működése — a tihanyi múzeumban végzett nagyarányú építkezést és kiállításrendezési munkát leszámítva — belső eseményektől mentes volt. A badacsonyi Irodalmi Emlékmúzeumnál terveztük a kiállítás felújítását, ez azonban építkezési kapacitás hiányában elmaradt — mivel az átrendezést nagyobbarányú átalakításnak kellett volna megelőznie. Az évi gazdasági ellenőrzések kismúzeumainknál több szabálytalanságot észleltek. Helyenként, ahol a jegykezelés, kiadványárusítás és tárlatvezetés is egy személy feladata, ezt a forgalmas hónapokban amúgyis szükséges többletlétszámmal, illetve óraszám emeléssel lehet majd teljesen felszámolni.

Mint ismeretes, 1965-ben látogatottság tekintetében némi visszaesés, stagnálás mutatkozott múzeumainknál. Helyenként, pl. Sümeg esetében ez 1966-ban is megfigyelhető volt, általában azonban a látogatottság elérte vagy meghaladta az eddigi, 1964. évi látogatottsági maximumot. Balatonparti múzeumainknál továbbra is igyekeztünk a hétfői szünnapot megszüntetni a teremőrök óraszámemelése révén, ez, és Tihanyban a napi 10 órás nyitvatartás érzékelhetően hozzájárult a látogatóforgalom növekedéséhez.

1. Madártani kiállítás, Ábrahámhegy

Változás nem történt a kiállítás anyagában. Szelemi okok (a gondnok betegsége) miatt a múzeum egy ideig nem volt látogatható. Ez magyarázza az egyelőre amúgyis kisforgalmú kiállítás mindössze 866 látogatóját.

2. Irodalmi Emlékmúzeum, Badacsony

Mint fentebb említettük, megfelelő kivitelező híján az évek óta betervezett felújítás és átépítés ez évben is elmaradt s vele a kiállítás felújítása is, bár az irodalmi kiállításrész forgatókönyve már elkészült.

Alkalmos munkaerő hiányában 1966-ban a hétfői szünnapokat újra be kellett vezetnünk. A látogatottság az előző évihez képest ugyan nőtt, 38 069 fő, azonban még mindig kb. 3000-rel volt alacsonyabb az 1964. évinél. Tárlatvezetések száma: 356.

3. Jókai Emlékmúzeum, Balatonfüred

A kiállítás lényegében változatlan maradt, a múzeum Jókai-olvasókönyvtárát az újonnan beszerzett művekkel fokozatosan gyarapítottuk. E könyvtár jelenleg 320 kötetet számlál, látogatottsága kb. 4000 volt. A múzeumot körülvevő kertben kisebb javítások (támfalépítés stb.) folytak, továbbá a szokásos kertészeti munkák.

Lipták Gábor az Igazgatóság megbízásából elkészítette a „Jókai Balatonfüreden” c., már évek óta kifogyott múzeumi vezető átdolgozott kéziratát, melyet 1967-ben nyomtatunk ki.

Az emlékmúzeumot 1966-ban 50 666 látogató kereste fel, a látogatószám itt évek óta fokozatosan emelkedik. Ismét sikerült a hétfői nyitvatartást biztosítanunk egy időszakos teremőr beállításával. A múzeum dolgozója ez évben 846 tárlatvezetést tartottak.

4. Bajcsy-Zsilinszky Endre Emlékmúzeum, Kővágóörs—Pálköve

Az 1965-ben megkezdett munkálatokat folytattuk az emlékmúzeum kialakításával kapcsolatban. Az épület külső-belső tatarozásán és kiállítás céljára történő átalakításán (közfalak bontása, villany bevezetése, stb.) kívül a múzeum körüli nagykiterjedésű kertet hozattuk rendbe, megcsináltattuk a kerítést. A Munkásmozgalmi Múzeum munkatársának, Vigh Károly forgatókönyve alapján kiállításrendező csoportunk készítette el a főleg dokumentációs anyagot tartalmazó emlékkiállítás, melyet Bajcsy-Zsilinszky születésének 80. évfordulóján rendezett országos ünnepségsorozat záróaktusaként 1966. július 10-én nyitottunk meg.

A múzeumot Szabó Pál író, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának alelnöke nyitotta meg. A Népfront megyei szervezete által rendezett ünnepségen többszázan jelentek meg, köztük özv. Bajcsy-Zsilinszky Endréné, Kodolányi János, a Megyei Tanács és a Pártbizottság vezetői.

A balatoni forgalomból kissé kieső emlékmúzeumot aránylag még kevesen keresték fel, főleg a környéken üdülő úttörőcsoportok. Látogatóink között üdvözöltük Kállai Gyula miniszterelnököt és családját is. A múzeum csak az üdülési idényben, október végéig van nyitva. A négyhónapos nyitvatartás alatt összesen 1639 látogató kereste fel.

5. Kisfaludy Emlékmúzeum, Sümeg

Az állandó kiállítás anyagában változás nem történt. Az 1964-ben megrendezett Darnay Kálmán emlékkiállítás egyes tárgyait visszaszolgáltattuk a kölcsönzőknek. A múzeum helytörténeti gyűjteménye tovább gyarapodott, nyilvántartási munkálatok ezéven szüneteltek. Az októberi Múzeumi Hónap során bemutatásra került az Igazgatóság „Megyénk műemlékei” c. vándorkiállítása.

A múzeumlátogatók száma Sümegen több, mint egyharmadával csökkent, az 1965. évi 25 000-ről 16 000-re. E csökkenés azonban reális, ugyanis a túlnyomórészt helybeli s kisebbséget vidéki iskolás kirándulócsoportok a korábbi években 75%-nál is magasabb arányban szerepeltek, a helybeliek látogatásának szervezése túlzott volt. A község növekvő idegenforgalmából emlékmúzeumunk kivési azonban a részét, ezt jelzi, hogy 1966-ban a csoportos és egyéni felnőtt látogatók korábbi 25%-os aránya megháromszorozódott s abszolút értékben kétszerese volt az előző évinek. A látogatók számára 300 tárlatvezetést tartottak.

A sümegi Vármúzeummal kapcsolatos kérdéseket külön tárgyaljuk.

6. Múzeum, Tihany

A tihanyi múzeum állandó kiállítását legutóbb 1960-ban rendezték. Az azóta eltelt idő részben „elavulttá” tette e kiállítást, részben olyan igények, lehetőségek merültek fel, amelyek miatt a fejlesztésen túl gyökeres átrendezésre volt szükség. E munkálatok 1966 első öt hónapjában lekötötték nemcsak a múzeum ottani személyzetét, hanem kiállításrendező csoportunk, továbbá a Bakonyi Múzeum tudományos és restaurátor-kollektívájának legtöbb tagját is.

A téli időszakban végezte el az Országos Műemléki Felügyelőség a volt barokk kolostorépület egy része alatt húzódó pincesor kőtárrá való átalakításának munkálatait. A boltozott, tágas helyiségsort téglaburkolattal látták el, a felmenő falakat hőbörcsös vakolattal újravakolták, a sejtetőn középkori nem téglá-, hanem kőfal-részeket kifügázva, eredeti textúrájában mutatva be. A munka második fázisában került sor az egyébként minden külső világítástól elzárt helyiségek világító-berendezésének felszerelésére (a padlószint alatt kiképzett csatornában vezetett kábelekkal), a villanyhálózatot, továbbá csak a kiállított kőfaragványokat és mozaikot megvilágító világítótesteket Debreczeni Gábor tervei alapján készítettük el.

Ezt követően a kiállításrendező kollektíva (B. Thomas Edit és Soproni Sándor a római kori, Koppány Tibor és Éri István a középkori kőtári termeket ren-

dezte) forgatókönyve alapján részben a tihanyi múzeum földszinti második-harmadik termében elhelyezett római sírkő- és épülettagozat darabjait, részben a Bakonyi Múzeum kőtárában őrzött középkori kőemlékeket helyeztük el. (A posztamensek terveit ugyancsak Koppány Tibor készítette.) A kőtár egyik legjelentősebb darabja a balácai ásatások során felszínre került, de hely hiányában a Bakonyi Múzeum raktárában 50 esztendőn keresztül tárolt geometrikus díszű római mozaikpadló. Elhelyezése, összeállítás, kiegészítése a Központi Múzeológiai Technológiai Csoport és a Bakonyi Múzeum restaurátorainak munkája. A kőtár 1966 június 2-án nyílt meg, első vendégei az UNESCO Végrehajtóbizottságának Magyarországon ülésező, múzeumi kérdésekkel foglalkozó résztvevői voltak.

A régi állandó kiállítás első három, régészeti-kőtári jellegű kiállítótermében a Magyar Közlekedési Múzeummal közösen rendeztük meg „Hajók a Balatonon” c. kiállításunkat, mely a 125 éves balatoni gőzhajózás jubileumi évében készült. E kiállításrész forgatókönyvét Biró József, a Közlekedési Múzeum múzeológusa készítette. A rendezésben igen jelentékeny részt vállalt a Közlekedési Múzeum kiállításrendező csoportja, mely az Igazgatóság hasonló csoportjával szorosan együttműködve készítette el a teljesen új installációjú kiállítást. (A kiállított anyag és installációja egyaránt a Közlekedési Múzeumból származik.) A hajózástörténeti kiállítást 1966 május 22-én dr. Csánády György közlekedés- és postaügyi miniszter nyitotta meg, majd dr. Mészáros Vince, a Magyar Közlekedési Múzeum főigazgatója adta át rendeltetésének. A megnyitó a hagyományos balatoni vitorlabontó ünnepség egyik pontja volt, résztvettek rajta a Megyei Tanács és a Megyei Pártbizottság, az Országos Idegenforgalmi Hivatal, a Balatoni Intézőbizottság s egyéb intézmények, szervezetek vezető személyiségei.

Az itt állott korábbi kiállítás kőanyagát a lapidáriumban helyeztük el, a régészeti anyaggal a Bakonyi Múzeum állandó kiállítását bővítettük.

A földszinti helyiségekben végzett munkálatokkal egyidőben került sor a régebbi állandó kiállítás, a honfoglalástól a XIX. sz. végéig tartó részének átrendezésére is. Ennek során egyes részek összevonása révén sikerült egy kétértelmű, a Bakonyi Múzeum legrégesebb iparművészeti tárgyait bemutató egyházművészeti kiállítást berendezni, melyben középkori és főleg barokk tárgyak (miseruhák, kelyhek, stb.) láthatók. Egy másik teremben kiállítottuk a megye kerámiatörténetében jelentős szerepet játszó manufaktúrák (Bakonybél, Városlőd, Pápa) jellegzetes darabjait, a Herendi porcelángyár tárgyait, továbbá néhány szép darabot a Bakonyi Múzeum üvegyűjteményéből. Az átrendezett kiállításrészeket Csernyánszky Mária és Éri István

tervei alapján kiállításrendező csoportunk készítette.

E kiállításrész április 3-án nyílt meg. A múzeumban végzett nagyarányú építkezés-átalakítás miatt mindössze 5 héten keresztül volt szükséges a múzeumot zárva tartani.

A tihanyi múzeumban már rendszeressé vált nyári képzőművészeti kiállításon ezúttal Egry József főleg magángyűjteményekből kölcsönzött anyagát mutattuk be. A kiállítást É. Takács Margit rendezte és 1966 május 15-én nyitotta meg dr. Keresztúry Dezső főosztályvezető népes közönség jelenlétében. Jelen voltak mindazok a magángyűjtők, kik a kiállításához gyűjteményükből képet kölcsönöztek. A megnyitóról a rádió egyenes adásban helyszíni közvetítést adott, a TV ugyanaznap riportban számolt be. Az Egry-gyűjtők és -tisztelők az Igazgatóság által biztosított autóbusszal a délutáni órákban meglátogatták és megkoszorúzták Egry József sírját a badacsonytomaji temetőben.

A tihanyi múzeumban végzett nagyszabású átrendezési munkálatok során megnyitottuk az eddig a közönség számára hozzáférhetetlen, eredeti installációjú kolostori könyvtártermet. Az Országos Széchényi Könyvtár által letétként itt elhelyezett és bemutatott könyvanyag az eredeti, sajnos elkallódott gyűjtemény összetételének hozzávetőleges mása.

A könyvtárterembe javaslatunk alapján a Múzeumi Ismeretterjesztő Központ megfelelő olvasótermi bútorzatot készített. Az itt és a folyosókon elhelyezett tárlókban a magyarországi múzeumok tudományos és ismeretterjesztő kiadványainak legjavát mutatjuk be, ezek jórésze a helyszínen kézbevehető, olvasható, illetőleg megvásárolható. A könyvtárterem július hó folyamán nyílt meg.

A tihanyi múzeumban újonnan rendezett kiállítások igen nagy visszhangot váltottak ki. Egyes kiállításrészekről a TV és a Filmhíradó több ízben készített felvételeket, ugyanígy a Rádió is több alkalommal foglalkozott az itteni látványosságokkal. Külön riportot készített a Rádió osztrák szekciója, valamint a Moszkvai Rádió is. Hasonlóképpen jelentős volt a sajtó érdeklődése. Szinte valamennyi folyóirat és napilap foglalkozott kiállításainkkal.

A „híressé” vált múzeum iránt soha nem látott mérvűvé vált a látogatók érdeklődése. 1966-ban 182 569 fő volt az idelátogatók száma. Ez ugyan csak 20 000 fővel múlja felül az előző évi forgalmat s az 1964. évinél 5000-rel kevesebb, azonban ennek magyarázata az, hogy 1966-ig az ún. Népművészeti Házban elhelyezett kiállítás évi 30—35 000 fős látogatóközönségét a statisztikában összevontan adtuk az egykori apátsági épületben működő múzeuméval együtt; az itteni kiállításoknak tehát korábban 140—150 000 főnyi látogatója volt.

Múzeumunkat a megelőző éveknél is jelentősebb

számban keresték fel protokolláris vendégek. Megtintették kiállításainkat, főleg az Egry-kiállítást Kállai Gyula miniszterelnök, a kormány több tagja és kulturális életünk legtöbb vezető személyisége. Külföldi vendégeink között az UNESCO már említett kongresszusának tagjain kívül felkereste a múzeumot az iráni sah, a francia, illetve dán külügyminiszter, a szingapúri államelnök, az egyiptomi felsőoktatási miniszter, az osztrák parlamenti küldöttség. stb. A vendégeket legtöbb ízben a múzeumi igazgatóság vezetője kalauzolta.

Az Egry-emlékkiállítást a Dokumentumfilmgyár szeptember 19-én lefilmezte, anyagát a hó végén visszaszolgáltattuk a tulajdonosoknak.

A múzeum megnövekedett kiállítótere, a július 1—augusztus 31 között bevezetett napi 10 órás nyitvatartás és a látogatók fokozott érdeklődésének megfelelő tárlatvezetésekkel való kielégítése miatt a nyári hónapokban jelentősen növeztük az itt dolgozók létszámát. Első ízben alkalmaztunk nyelveket is beszélő tárlatvezető teremőröket középiskolás diákok személyében. A múzeumban 1966-ban összesen 1053 tárlatvezetés hangzott el. A diák-teremőrök elhelyezésére szolgálati férőhelyet létesítettünk, a múzeum vendégszobáit irodává, illetőleg raktárrá alakítottuk át.

Az őszi hónapokban megtörtént az egykori kolostorudvar kertészeti rendezése, terveink szerint 1968-ban szabadtéri kiállítóterként fogjuk hasznosítani. Ugyancsak elvégeztük a múzeum padlasterének takarítását, rendezését, s megkezdjük a padlaster egy részének kiállítóterként való hasznosítására vonatkozó tervezését is.

1966 szeptember 10-én a múzeumi teremőrgárda legidősebb tagja, Horváth Jánosné munkahelyén rosszul lett és kórházba szállítása után elhunyt. Sírján a tihanyi múzeum dolgozóin kívül Igazgatóságunk is elhelyezte a kegyelet koszorúját.

7. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Tihany

Az előző évben lényegében befejeződött a szabadtéri néprajzi múzeum két épületének restaurálása. A hátralevő kisebb munkákat az Országos Műemléki Felügyelőség 1966 tavaszán elvégezte. Az egykori Disznósi-halászcéh házában a céhgazda lakását, illetőleg a halászbokor által közösen használt halászati felszerelést mutatjuk be, míg a másik épület egy jobb módú parasztgazda otthonának berendezését, gazdasági felszerelését tárja a látogatók elé. A kiállítás anyagát főleg helyi gyűjtés útján Erdélyi Zoltán gyűjtötte és rendezte el. Mindkét épületet reflektorokkal világítottuk meg, s az udvaron maratott réztáblákon elhelyezett magyar—németnyelvű magyarázó szöveggel és alaprajzzal téjékoztatjuk a látogatókat.

A Szabadtéri Néprajzi Múzeumot a tihanyi kiállításnyitási sorozatban 1966 május 29-én nyitotta meg dr. Ortutay Gyula akadémikus. Az idényjellegű — szeptember 30-ig nyitvatartó — kiállítóhely az 1966-ban eltelt 4 hónap alatt 53 618 látogatót fogadott. Jellemző, hogy míg a Tihanyi Múzeum látogatói között mindössze 31 000 volt külföldi (17%), addig a Szabadtéri Néprajzi Múzeumot csaknem 25 000 külföldi kereste fel (46%).

Balogh István szolgálatvezető teremőr „kiváló dolgozó” címet és elismerő oklevelet kapott jó munkája elismeréséül.

8. Helytörténeti kiállítás, Túskevár

A gyűjtemény és kiállítás új otthonául szolgáló épület egy részét jogellenesen használó személyt a bíróság ítélete alapján az épület kiürítésére kötelezték. Ennek megtörténtével az 1965-ben rendbehozott kiállítóhelyiségekbe augusztusban átszállítottuk az addig a Községi Tanácson elhelyezett kiállítást.

A pereskedés miatt a gyűjtemény új otthonához tartozó raktár- és irodahelyiség felújítása nem történhetett meg. Ezért az állandó kiállítás kibővítését és újjárendezését el kellett halasztanunk. A kiállítás látogatóinak száma 2385 fő volt, valamivel magasabb az 1964. évinél is.

9. Helytörténeti kiállítás, Várpalota

A kiállítás anyaga lényegében változatlan maradt, csupán néhány, újabban begyűjtött tárgy elhelyezésével gazdagodott. Igazgatóságunk kivette részét a várpalotai vár védelmének 400. évfordulóján rendezett Thury György emlékünnepekből is, a Jószerencsét Bányász Kultúrház különtermében a Magyar Nemzeti Múzeum által rendelkezésre bocsájtott XVI—XVII. századi fegyver- és használati tárgyakból álló időszakos kiállítás megrendezésével. A különkiállítás június 2—július 31 között volt nyitva. Az állandó és különkiállítás összes látogatójának száma 10813 fő volt.

10. Vármúzeum, Veszprém

A három kiállítási egységben az év folyamán lényeges változtatás nem történt. A városba irányuló idegenforgalom emelkedését a Vármúzeum látogatottságának növekedése is mutatja. A múzeum április 3-tól október 31-ig volt nyitva, május 1-től a hétfői nyitvatartást is biztosítottuk. A látogatók össz-száma

169 466, 20 000-rel haladta meg az eddigi legforgalmasabb éveket. Biztosítottuk, hogy a teremőrökön kívül külön tárlatvezető is rendelkezésére álljon a látogatóknak, ez magyarázza, hogy a tárlatvezetések száma 1900 volt, több mint kétszerese az előző évinek.

11. Helytörténeti kiállítás, Zalavár

A kiállítóhelyet, amíg annak anyagát helytörténeti, néprajzi, stb. jellegű résszel, megfelelő helyiségben bővíteni nem tudjuk, nem fejlesztjük. Időszakos, főleg nyári hónapokban történt nyitvatartások során 1100 látogató kereste fel.

12. Reguly Antal Múzeum, Zirc

A kiállítás anyagában változtatás nem történt. Az év folyamán két alkalommal loptak el felfeszített tárlóból egy-egy tárgyat, közülük az egyiket sikerült visszaszerezni. A múzeumot áprilistól október végéig hétfőn is nyitvatartottuk. A látogatók száma 25.957 volt, fokozatosan emelkedő tendenciájú. A teremőrök 377 tárlatvezetést tartottak.

VIII.

A megye területén különböző felügyeleti hatóságok kezelésében levő muzeális gyűjtemények, illetőleg kiállítóhelyek és Igazgatóságunk kapcsolata helyenként teljesen formális volt, míg másutt a közös problémák megtárgyalására többször is sor került.

Keszthelyen a Festetich-kastélyban kialakítandó kiállítási komplexum kérdéseivel foglalkoztunk. A tervek szerint a kastély első emeletén kerül elhelyezésre a dunántúli feudális-kori Levéltár, bővül a Helikon-könyvtár kiállítótermeinek száma, létrejön a hangversenyterem körüli büfé-ruhatár-öltözőrész, s végül múzeumi kiállítások céljára négy nagyobb méretű terem fog rendelkezésünkre állni.

A tárgyalások során Igazgatóságunk kifejtette azt az álláspontját, hogy a Helikon Könyvtár által üzemeltetett kiállítóterem, — amely a könyvtárteremhez kapcsolódó helyiségekben jórészt a Balatoni Múzeum anyagához tartozó bútorzattal, festményekkel, továbbá helyi vonatkozású zenetörténeti és ugyancsak helyi vonatkozású feudális-kori dokumentumokkal van berendezve, továbbá a nekünk juttatandó termek, s végül az ahhoz csatlakozó levéltári bemutató-terem csak egységes szempontok szerint berendezett kiállítóhely lehet. Ezért szükségesnek látszik jóelőre könyvtári, levéltári és múzeumi szakemberek közreműködésével egy komplex

kiállítás tematikájának kidolgozása. Ennek megvalósításával egyidőben kell az itteni kiállítóhely működtetésével kapcsolatos problémákat (fenntartás, dologi és létszámkihátások) megoldani.

*Sümege*n az Idegenforgalmi Hivatal kezelésébe átadott vármúzeum kiállításokkal való ellátásának kérdése több ízben volt értekezletek tárgya. Ezeket Igazgatóságunk is résztvett. 1966-ban a közművesítéssel a várfalakig jutottak el, a vízvezeték és a villanyvilágítás közvetlen bevezetése 1967-re húzódott át. Ezt a munkát azonban csak akkor lehet megindítani, ha a vár egyes helyiségeinek hasznosítása tekintetében az érdekeltek között megegyezés jön létre. Álláspontunk szerint miután a megyei Idegenforgalmi Hivatal mint jelenlegi üzemeltető sem a kiállításrendezés költségeit, sem a majdani megfelelő üzemeltetést (teremőri létszám) biztosítani nem tudja, e feladatot s vele a kezelés gondját is adja át Igazgatóságunknak. Javaslataink egyelőre tárgyalás alatt van, sajnos ezek elhúzódása miatt az ide tervezett kiállítás megvalósulásáról 1967-ben nem lehet szó.

Nagyvázsonyban ugyancsak eredmény nélkül maradt az ottani vármúzeum kiállításának felújítására, a kőtár újjárendezésére és kibővítésére tett javaslatunk, a jelenleg üzemeltető Idegenforgalmi Hivatal e célra költségvetésében nem rendelkezik fedezettel. A Megyei tanács Végrehajtóbizottsága számára készült beszámolóban mindkét vármúzeum Igazgatóságunk részére történő kezelésbeadását javasoltuk.

Megoldás született azonban az Országos Műemléki Felügyelőség által már évekkel ezelőtt kisajátított és muzeális célra átalakított népi műemlék sorsára vonatkozóan. Megismételt javaslatunkra a Községi Könyvtárt az e célra nem alkalmas helyiségekből kiköltöztették és az Idegenforgalmi Hivatal 1967-re kilátásba helyezte az objektum Igazgatóságunknak történő átadását. Az itt létesülő szabadtéri néprajzi múzeum költségvetési előirányzatait 1967. évi költségvetésünkbe bedolgoztuk, s az jóváhagyást nyert.

Bakonybélben a Bakonyi Intézőbizottság kezdeményezésére a Veszprém megyei Tanács egy népi műemléképületet 1966-ban muzeális célra megvásárolt azzal, hogy abban, az 1967. évre tervezett helyreállítási munkák elkészülte után 1968-ban Igazgatóságunk létrehozza a megye harmadik szabadtéri néprajzi múzeumát.

Az 1966-ban várossá fejlesztett *Tapolcán* a városi és járási tanács késő ősszel széleskörű értekezletet hívott össze helytörténeti múzeum létesítésével kapcsolatos elgondolások egyeztetése ügyében. A már korábban e célra kisajátított épületrész jelentős átalakítása és bővítése révén lehetne erről szó, nagyszámú beruházási, illetve felújítási hitel biztosítása nélkül azonban a munkálatok nem indíthatók meg. A városi tanács vállalta valamennyi érdekelt szerv megkeresését a szükséges fedezet biztosításához. Igazgatóságunk képviselője kifejtette, hogy a helytörténeti, irodalomtörténeti és a Tavasbarlanggal kapcsolatos természettudományi profilú kiállítóhely létesítésével egyetértünk, s a kiállítás berendezését, üzemeltetését annakidején vállalni tudjuk.

Néhány szóval foglalkoznunk kell a más szervek kezelésében levő kiállítások látogatottságával. Amint az a statisztikai adatokból kitűnik, ezek látogatottság mértékének növekedése (kb. 9%) valamivel magasabb volt Igazgatóságunk látogatottságának emelkedésénél (8.6%). Erőteljesen nőtt a Nagyvázsonyba és Sümege, a vármúzeumokba riányuló forgalom, kisebb mértékű emelkedés tapasztalható a keszthelyi Helikon-könyvtár látogatottságában. Stagnál viszont s változatlanul aránytalanul alacsony a pápai Képfestő múzeum forgalma. Jelentősen visszaesett a tapolcai Batsányi-emlékszoba és a herendi Porcelánmúzeum látogatottsága.

IX.

Alábbi statisztikai táblázataink az intézményeink tevékenységével kapcsolatos számszerű adatokat tartalmaznak:

A VESZPRÉM MEGYEI MŰZEUMI IGAZGATÓSÁG KÖLTSÉGVETÉSE

KIADÁS	1965-ben összesen	1966. évi jóváhagyott költtségvetés	1966. évi póthitelek	1966-ban összesen
01-es rovat	556.000	573.000	50.000	623.000
02-es rovat	289.000	283.000	87.000	370.000
03-as rovat	42.000	50.000	—2.000	48.000
04-es rovat	23.000	19.000	—	19.000
05-ös rovat	711.300	692.000	154.000	846.000
06-os rovat	219.700	217.000	17.000	234.000
07-es rovat	405.000	380.000	36.000	416.000
08-as rovat	530.000	200.000	144.000	344.000
09-es rovat	79.000	86.000	122.000	208.000
Kiadás összes:	2.855.000	2.500.000	608.000	3.108.000
BEVÉTEL	1965. évi előirányzat 465.000	1965. évi teljesítés 465.000	1966. évi előirányzat 510.000	1966. évi teljesítés 582.700

1966. ÉVI, INTÉZMÉNYEKRE BONTOTT KÖLTSÉGVETÉS ÉS FELHASZNÁLÁS

Kiadás	Igazgatóság		Bakonyi Múzeum		Keszthely		Pápa		Tihany		Kismúzeumok	
	Előir.	Telj.	Előir.	Telj.	Előir.	Telj.	Előir.	Telj.	Előir.	Telj.	Előir.	Telj.
01	105.296	112.667	167.620	193.362	137.744	138.112	30.740	31.270	115.630	121.157	15.970	22.950
02	50.900	102.909	74.680	107.722	52.890	54.380	33.130	31.950	3.740	5.323	67.660	67.742
03	20.000	8.981	11.300	15.261	9.800	10.801	5.400	2.953	3.200	7.452	300	2.503
04	4.000	1.460	6.200	6.393	7.800	9.381	500	—	—	—	500	417
05	172.325	171.559	186.125	268.662	169.740	171.911	66.560	74.243	68.100	78.047	29.150	73.482
06	55.500	34.723	57.000	67.061	41.800	44.328	19.900	18.432	26.800	29.472	16.000	13.050
07	191.000	182.350	72.000	82.163	60.000	45.147	17.000	15.103	30.000	80.094	10.000	11.341
08	—	—	—	—	—	—	50.000	—	150.000	331.770	—	—
09	22.000	9.524	11.000	83.461	48.000	58.319	4.000	4.209	—	—	1.000	454
Összesen	621.021	624.173	585.925	824.085	527.774	532.379	227.230	178.160	397.470	653.315	140.580	191.939
Bevétel												
Belépődíj			8.000	10.500	35.000	45.600	10.000	2.455	300.000	326.697	110.000	124.349
Kiadvány		5.788	8.000	12.449	5.000	6.158	1.000	384	20.000	43.091	7.000	292
Térítés		926	60	60	960	960			4.264	4.342	624	1.056
Összesen		6.714	16.060	23.009	40.960	52.718	11.000	2.839	324.264	374.130	117.624	125.697

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG LÉTSZÁMKIMUTATÁSA

a) Főfoglalkozásúak

	Név	Beosztás, besorolás	Munkahely	1966. I. 1.	1966. XII. 31.	Megjegyzés
1.	Éri István	megyei múzeumig. 7203	Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém	1	1	
2.	Sági Károly	múzeumig. 7204	Balatoni Múzeum Keszthely	1	1	
3.	Míthay Sándor	muzeumig. 7204	Helytörténeti Múzeum Pápa	1	1	
4.	Papp Jenő	tud. főmunkatárs 7222	Bakonyi Múzeum Veszprém	1	1	
5.	Frech' Miklós	muzeológus I. 7223	Balatoni Múzeum Keszthely	1	1	
6.	É. Takács Margit	muzeológus II. 7224	Bakonyi Múzeum Veszprém	1	1	
7.	Petánovits Katalin	s. muzeológus 7225	Balatoni Múzeum Keszthely	1	1	
8.	Csernyánszky Mária	muzeológus II. 7224	Bakonyi Múzeum Veszprém	1	—	1966. VI. 30-ig
	Dax Margit	s. muzeológus 7225	Bakonyi Múzeum Veszprém	—	1	1966. VII. 1-től
9.	Gopcsa Katalin	gyakornok 7225	„	1	1	1966. V. 31-ig és IX. 1-től
	Gráfik Imre	gyakornok 7225	„	—	—	1966. VI.1—X. 31-ig
10.	Papp Imréné	szerződéses grafikus	Megyei Múzeumi Ig. Veszprém	1	—	1966. VI. 30-ig
	Molnár Szilárd	szerződéses grafikus	Megyei Múzeumi Ig. Veszprém	—	1	1966. VII. 1—XII. 31-ig
11.	Isaszegi János	restaurátor II. 7228	Bakonyi Múzeum Veszprém	1	1	
12.	Csiszár Károly	restaurátor II. 7228	Balatoni Múzeum Keszthely	1	1	
13.	Ézsiás István	szerződéses restaurátor II. 7228	Bakonyi Múzeum Veszprém	1	1	
14.	Bárdossy Lászlóné	gazd. ig. II. 7403	Megyei Múzeumi Ig. Veszprém	1	1	
15.	Kollár Józsefné	előadó 7424	Megyei Múzeumi Ig. Veszprém	1	1	
16.	Gyarmati Istvánné	gondnok 7441	Reguly Múzeum Zirc	1	1	
17.	Bárános Jánosné	admin. 7441	Bakonyi Múzeum Veszprém	1	1	
18.	Balogh István	kisegítő II. 7471	Múzeum, Tihany	1	1	
19.	Hauck Vendel	kisegítő III. 7473	Bakonyi Múzeum Veszprém	1	1	
20.	Futó Jenő	kisegítő III. 7473	Balatoni Múzeum Keszthely	1	1	
21.	Nagy Anna	kisegítő III. 7473	Balatoni Múzeum Keszthely	1	1	
22.	Takács Károly	gépkocsivez. 264	Megyei Múzeumi Ig. Veszprém	1	1	
			Összesen:	22	22	

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG LÉTSZÁMIMUTATÁSA

b) Időszaki főfoglalkozású dolgozók

	Név	Beosztás, besorolás	Munkahely	1966. év hónap- szám	
1.	Börzsönyi Ferencné	szolg. vez. teremőr	7474	Bakonyi Múzeum, Veszprém	11
2.	Jakab Ágnes	tárlatvezető teremőr	7474	Bakonyi Múzeum, Veszprém	2
3.	Tóth Ernőné	portás	7475	Bakonyi Múzeum, Veszprém	5
4.	Tóth Miklósné	portás	7475	Bakonyi Múzeum, Veszprém	6
5.	Molnár Ervinné	adattárkezelő	7443	Bakonyi Múzeum, Veszprém	3
6.	Cseh Gézáné	szolg. vez. teremőr	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	11
7.	Dér Dezsőné	teremőr	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	3
8.	Simon Károlyné	teremőr	7474	Jókai Emlékmúzeum, Bfüred	5
9.	Horváth Györgyné	teremőr	7474	Helytörténeti Múzeum, Pápa	1
10.	Farkas Lajosné	teremőr	7474	Bajcsy Zs. Emlékmúzeum Kővágóórs-Pálköve	7
11.	Balogh Istvánné	szolg. vez. teremőr	7474	Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Tihany	10
12.	Geisz Simonné	teremőr	7474	Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Tihany	7
13.	Ignác Éva	tárlatvezető	7474	Múzeum, Tihany	1
14.	Balázs Kálmánné	teremőr	7474	Múzeum, Tihany	6
15.	Balogh Károlyné	teremőr	7474	Múzeum, Tihany	6
16.	Baranyai Józsefné	teremőr	7474	Múzeum, Tihany	6
17.	Bácskai Mária	teremőr	7474	Múzeum, Tihany	1
18.	Barlay Mária	teremőr	7474	Múzeum, Tihany	1
19.	Csertán Mária	teremőr	7474	Múzeum, Tihany	1
20.	Dobos Gáborné	teremőr	7474	Múzeum, Tihany	1
21.	Dobos Gyuláné	teremőr	7474	Múzeum, Tihany	6
22.	Dobos Józsefné	teremőr	7474	Múzeum, Tihany	6
23.	Blénessy Tiborné	teremőr	7474	Múzeum, Tihany	6
24.	Fülöp Gézáné	teremőr	7474	Múzeum, Tihany	6
25.	Gráfik Imre	teremőr	7474	Múzeum, Tihany	1
26.	Horváth Jánosné	teremőr	7474	Múzeum, Tihany	5
27.	Kovács Józsefné	teremőr	7474	Múzeum, Tihany	6
28.	Ódor Teréz	teremőr	7474	Múzeum, Tihany	6
29.	Palkovics Éva	teremőr	7474	Múzeum, Tihany	2
30.	Szabó Gyuláné	teremőr	7474	Múzeum, Tihany	5
31.	Szántai Józsefné	teremőr	7474	Múzeum, Tihany	6
32.	Tamás Sándor	teremőr	7474	Múzeum, Tihany	2
33.	Wéber Dezső	teremőr	7474	Múzeum, Tihany	9
34.	Wolfínák Dénesné	teremőr	7474	Múzeum, Tihany	6
35.	Horváth Imréné	takarító	7474	Múzeum, Tihany	4
36.	Wéber Dezsőné	takarító	7474	Múzeum, Tihany	4
Összesen:					174

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG LÉTSZÁMKIMUTATÁSA

c) Állandó részfoglalkozású dolgozók

	Név	Beosztás, besorolás	Munkahely	1966. I. 1.	1966. XII. 31	Megjegyzés
1.	Lajtai János	anyagnyilvántartó 7441	Megyei Múzeumi Igazgatóság	1	1	
2.	Benedek Sándorné	bérszámfejtő 7441	Megyei Múzeumi Igazgatóság	1	1	
3.	Özv. Isaszegi Istvánné	hivatalsegéd 7473	Megyei Múzeumi Igazgatóság	1	1	
4.	Vajkai Aurél	Adattárkez. 7443	Bakonyi Múzeum Veszprém	1	1	
5.	Vitéz Ágnes	preparátor 7463	Bakonyi Múzeum Veszprém	1	1	
6.	Zimmermann Gusztáv	raktárkezelő 7443	Bakonyi Múzeum Veszprém	1	1	
7.	Pápai Margit	portás 7475	Bakonyi Múzeum Veszprém	1	1	
8.	Csabai Lajosné	teremőr 7474	Bakonyi Múzeum Veszprém	1	1	
9.	Sebestyén István	teremőr 7474	Bakonyi Múzeum Veszprém	1	1	
10.	Havas Jánosné	teremőr 7474	Bakonyi Múzeum Veszprém	1	1	
11.	Scherer János	teremőr 7474	Bakonyi Múzeum Veszprém	1	—	1966. III. 31-ig
	Balogh Istvánné	teremőr 7474	Bakonyi Múzeum Veszprém	—	1	1966. IV. 1-től
12.	Szabó Erzsébet	teremőr 7474	Bakonyi Múzeum Veszprém	1	1	
13.	Csomain Anna	takarító 7474	Bakonyi Múzeum Veszprém	1	1	
14.	Makkai Mária	takarító 7474	Bakonyi Múzeum Veszprém	1	—	1966. X. 15-ig
	Völgyi Józsefné	takarító 7474	Bakonyi Múzeum Veszprém	—	1	1966. X. 16-tól
15.	Lőrincz József	karbantart. 7471	Bakonyi Múzeum Veszprém	1	1	
16.	Cseh Géza	adm. 7442	Balatoni Múzeum Keszthely	1	1	
17.	Ulrich Ede	adattárkez. 7443	Balatoni Múzeum Keszthely	1	1	
18.	Csiszár Károlyné	termemőr 7474	Balatoni Múzeum Keszthely	1	1	
19.	Bojársky Dezsóné	teremőr 7474	Balatoni Múzeum Keszthely	1	1	
20.	Molnár Gyuláné	teremőr 7474	Balatoni Múzeum Keszthely	1	1	
21.	Papp Sándor	teremőr 7474	Balatoni Múzeum Keszthely	1	1	
22.	Neupor Ivánné	teremőr 7474	Balatoni Múzeum Keszthely	1	—	1966. VIII. 31-ig
	Steinger Mária	teremőr 7474	Balatoni Múzeum Keszthely	—	1	1966. IX. 1-től
23.	Németh Gyuláné	takarító 7474	Balatoni Múzeum Keszthely	1	1	
24.	Ecsedy Sándorné	adm. 7441	Helytörténeti Múzeum Pápa	1	1	
25.	Meizinger János	hiv. segéd 7473	Helytörténeti Múzeum Pápa	1	1	
26.	Jászai Józsefné	teremőr 7474	Helytörténeti Múzeum Pápa	1	1	
27.	Taschner Kálmánné	teremőr 7474	Helytörténeti Múzeum Pápa	1	1	

	Név	Beosztás, besorolás	Munkahely	1966. I. 1.	1966. XII. 21.	Megjegyzés
28.	Gerwald Andrásné	teremőr 7474	Helytörténeti Múzeum Pápa	1	1	
29.	Istvánffy Miklósné	gondnok 7441	Jókai Emlékmúzeum Bfüred	1	1	
30.	Kemechey Jenő	teremőr 7474	Jókai Emlékmúzeum Bfüred	1	1	
31.	Vincze Ernőné	takarító 7474	Jókai Emlékmúzeum Bfüred	1	1	
32.	Kovács J. Andrásné	gondnok 7441	Kisfaludy Emlék- múzeum, Sümeg	1	1	
33.	Bozó Sarolta	teremőr 7474	Kisfaludy Emlék- múzeum, Sümeg	1	1	
34.	Hertelendy Gábor	gondnok 7441	Irodalmi Emlék- múzeum Badacsony	1	1	
35.	Szalay Imréné	teremőr 7474	Irodalmi Emlék- múzeum Badacsony	1	1	
36.	Hermann Júlia	teremőr 7474	Reguly Antal Múzeum, Zirc	1	1	
37.	Csömöre János	teremőr 7474	Helytörténeti Múzeum Várpalota	1	1	
38.	Molnár István	gondnok 7441	Helytörténeti Múzeum Tuskevár	1	1	
39.	Farkas Imréné	takarító 7474	Helytörténeti Múzeum Tuskevár	1	1	

A VESZPRÉMI MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG LÉTSZÁMKIMUTATÁSA

d) Időszaki részfoglalkozási dolgozók

		Beosztás	Besorolás	Munkahely
1.	1 fő á 5 hó = 5 hó	kertész	7474	Bakonyi Múzeum, Veszprém
2.	1 fő á 7 hó = 7 hó	teremőr	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely
3.	5 fő á 7 hó = 35 hó	teremőr	7474	Vármúzeum, Veszprém
4.	1 fő á 7 hó = 7 hó	gondnok	7474	Madártani Kiállítás Ábrahámhegy
5.	1 fő á 2 hó = 2 hó	kertész	7474	Szabadtéri Néprajzi Múzeum Tihany
	Összesen: 56 hó			

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG GYŰJTEMÉNYEI

a) Bakonyi Múzeum, Veszprém

Teljes tárgyi gyűjteményanyag							
	1965. XII. 31.		Gyarapodás 1966-ban		Csökkenés	1966. XII. 31.	
	Egyedi	Becslés	Egyedi	Becslés		Egyedi	Becslés
Természettudományi	22.984	32.100	179	5.000	—	23.163	37.100
Régészeti	49.114	8.260	2.659	1.000	—	51.773	1.000
Numizmatikai	7.648	7.400	3.012	3.700	—	10.660	9.700
Néprajzi	7.088	—	127	—	—	7.215	—
Iparművészeti	4.061	10	27	—	—	4.088	—
Képzőművészeti	1.144	—	3	—	2	1.145	—
Irodalmi	—	—	—	—	—	—	—
Helytörténeti	3.904	—	—	—	3.904	—	—
Összesen:	95.943	47.770	6.007	9.700	3.906	98.044	47.800
Segédgyűjtemény							
Adattár	3.904*	—	12.070	—	—	15.974	—
Fotó	24.112	—	723	—	—	24.835	—
Diapozitív	—	—	475	—	—	475	—
Könyv	9.669	—	528	—	—	10.197	—
Könyv nemzetközi csere	—	—	1.087	—	—	1 087	—
Folyóirat	661	—	68	—	—	729	—
Folyóirat nemzetközi csere	—	—	134	—	—	134	—
Összesen:	38.346	—	15.085	—	—	53.431	—

*Helytörténeti anyagból áttéve!

b) Balatoni Múzeum, Keszthely

Teljes tárgyi gyűjteményanyag							
	1965. XII. 31.		Gyarapodás 1966-ban		Csökkenés	1966. XII. 31.	
	Egyedi	Becslés	Egyedi	Becslés		Egyedi	Becslés
Természettudományi	5.126	19.113	77	1.633	—	5.203	20.746
Régészeti	25.154	—	1.173	—	—	26.327	—
Numizmatikai	5.281	—	6	—	—	5.287	—
Néprajzi	5.225	—	267	—	—	5.492	—
Iparművészeti	3.048	—	—	—	—	3.048	—
Képzőművészeti	1.271	—	2	—	—	1.273	—
Irodalmi	—	—	—	—	—	—	—
Helytörténeti	1.329	—	93	—	—	1.422	—
Összesen:	46.434	19.113	1.618	1.633	—	48.052	20.746
Segédgyűjtemény							
Adattár	42.647	—	726	—	—	43.373	—
Fotó	3.245	—	293	—	—	3.538	—
Diapozitív	10	—	67	—	—	77	—
Könyv	10.189	—	334	—	—	10.523	—
Folyóirat	3.218	—	192	—	—	3.410	—
Összesen:	59.309	—	1.612	—	—	60.921	—

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG GYŰJTEMÉNYEI

c) Helytörténeti Múzeum, Pápa

Teljes tárgyi gyűjteményanyag							
	1965. XII. 31.		Gyarapodás 1966.		Csökkenés	1966. XII. 31.	
	Egyedi	Becslés	Egyedi	Becslés		Egyedi	Becslés
Természettudományi	—	—	—	—	—	—	—
Régészeti	699	—	1.100	100	—	1.799	100
Numizmatikai	400	—	20	—	—	420	—
Néprajzi	544	—	40	—	—	584	—
Iparművészeti	138	—	65	—	—	203	—
Képzőművészeti	32	—	5	—	—	37	—
Irodalmi	—	—	—	—	—	—	—
Helytörténeti	1.065	—	—	—	850	215	—
Összesen:	2.878	—	1.230	100	850	3.258	100
Segédgyűjtemény							
Adattár	—	—	1.218	—	—	1.218	—
Fotó	154	—	150	—	—	304	—
Dia	—	—	—	—	—	—	—
Könyv	2.376	—	224	—	—	2.600	—
Folyóirat	889	—	33	—	—	922	—
Összesen:	3.419	—	1.625	—	—	5.044	—

d) Kismúzeumok

		Természettudomány	Régészet	Numizmatika	Néprajz	Iparművészet	Képzőművészet	Irodalom	Helytörténet	Összesen
1.	Irodalmi Emlékmúzeum Badacsony	—	—	—	—	34	8	—	3	45
2.	Jókai Emlékmúzeum Balatonfüred	—	—	—	—	14	—	—	—	14
3.	Kisfaludy Emlékmúzeum Sümeg	274	14	336	403	17	90	652	52	1838
4.	Múzeum, Tihany	nincs önálló gyűjteménye								
5.	Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Tihany	nincs önálló gyűjteménye								
6.	Helytörténeti Múzeum Tüskevár	—	141	611	94	4	—	—	66	916
7.	Helytörténeti Múzeum Várpalota	anyaga még nincs nyilvántartásba véve								
8.	Helytörténeti Múzeum Zalavár	anyaga még nincs nyilvántartásba véve								
9.	Reguly Antal Múzeum Zirc	96	—	69	180	26	—	—	10	381
10.	Vármúzeum, Veszprém	nincs önálló gyűjteménye								
11.	Bajcsy Zs. Emlékmúzeum Kővágóörs-Pálköve	nincs önálló gyűjteménye								
12.	Madártani Kiállítás Ábrahámhegy	nincs önálló gyűjteménye								
	Összesen:	370	155	1016	677	95	98	652	131	3194

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG GYŰJTEMÉNYEI
ÖSSZESÍTÉS

Teljes gyűjteményanyag							
	1965. XII. 31		Gyarapodás 1966-ban		Csökkenés	1966. XII. 31.	
	Egyedi	Becslés	Egyedi	Becslés		Egyedi	Becslés
Természettudományi	28.480	51.213	256	6.633	—	28.736	57.846
Régészeti	75.122	8.260	4.932	1.100	—	80.054	1.100
Numizmatikai	14.345	7.400	3.038	3.700	—	17.383	9.700
Néprajzi	13.531	—	437	—	—	13.968	—
Iparművészeti	7.342	10	92	—	—	7.434	—
Képzőművészeti	2.545	—	10	—	2	2.553	—
Irodalmi	652	—	—	—	—	652	—
Helytörténeti	6.429	—	93	—	4.754	1.768	—
Tárgyi anyag összesen	148.446	66.883	8.858	11.433	4.756	152.548	68.646
S e g é d g y ű j t e m é n y							
Adattár	46.551	—	14.014	—	—	60.565	—
Fotó	27.511	—	1.166	—	—	28.677	—
Dia	10	—	542	—	—	552	—
Könyv	22.234	—	2.173	—	—	24.407	—
Folyóirat	4.768	—	427	—	—	5.195	—
Segédgyűjtemény összesen:	101.074	—	18.322	—	—	119.396	—

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG MÚZEUMAI
LELTÁROZÁS—KARTONOZÁS—REVIZIÓ

	Veszprémi	Keszthelyi	Pápai	Kismúzeumok	ÖSSZESEN
	MÚZEUMOK				
Leltározott 1965. XII. 31-ig	91.843	43.516	2.549	1.868	139.776
Leltározott 1966. év folyamán	5.944	1.676	160	—	7.780
Leltározott 1966. XII. 31-ig	97.787	45.192	2.709	1.868	147.556
Leltározatlan 1966. XII. 31-ig	257	2.865	549	1.390	5.061
Kartonozott 1965. XII. 31-ig	39.000	5.056	—	172	44.228
Kartonozás 1966. év folyamán	—2.663*	9.168	1.495	—	8.000
Kartonozott 1966. XII. 31-ig	36.337	14.224	1.495	172	52.228
Reviziózott 1965. XII. 31-ig	76.611	14.747	2.549	448	94.355
Reviziózva 1966. év folyamán	18.597	1.676	160	—	20.433
Reviziózott 1966. XII. 31-ig	95.208	16.423	2.709	448	114.788

*Régészeti előkartonok selejtezése okozta a csökkenést

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMOK LÁTOGATOTTSÁGA 1966. ÉVBEN

	Egyéni		Csoportos		1966. összes látogató	Ebből külföldi	1965. összes látogató	Különbség	Tárlatvezetés
	Felnőtt	Gyermek	Felnőtt	Gyermek					
1. Bakonyi Múzeum Veszprém	6.385	3.778	5.898	18.034	34.095	1.745	39.529	- 5.434	540
2. Vármúzeum, Veszprém	23.471	16.506	64.594	64.895	169.466	14.572	148.683	+ 20.783	1.900
3. Balatoni Múzeum Keszthely	13.430	1.853	25.855	55.860	96.998	4.246	93.259	+ 3.739	770
4. Tihanyi Múzeum Tihany	113.202	59.292	10.075		182.569	31.317	162.502	+ 20.067	1.053
5. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Tihany	39.426	9.020	5.172		53.618	24.738	—	+ 53.618	—
6. Helytörténeti Múzeum Pápa	1.737	1.399	3.198	6.356	12.690		14.548	- 1.858	24
7. Jókai Emlékmúzeum Balatonfüred	21.839	3.475	25.129	223	50.666	631	49.773	+ 893	846
8. Kisfaludy Emlék- múzeum, Sümeg	2.911	891	7.706	4.103	15.611	427	25.011	- 9.400	300
9. Irodalmi Emlék- múzeum, Badacsony	18.444	5.784	5.683	8.158	38.069	1.895	32.780	+ 5.289	356
10. Reguly Antal Múzeum, Zirc	4.424	1.495	6.399	13.639	25.957	465	24.116	+ 1.841	377
11. Helytörténeti Mú- zeum, Várpalota	3.940	3.305	3.452	116	10.813	53	8.160	+ 2.653	—
12. Helytörténeti Mú- zeum, Tüskevár	1.218	1.167			2.385	13	1.877	+ 508	—
13. Helytörténeti Mú- zeum, Zalavár					1.100		1.137	- 37	—
14. Nadártani Kiállítás Ábrahámhegy	284	36	158	388	866	35	1.104	- 238	—
15. Bajzsy Zs. Emlék- múzeum, Pádköve	707	194	282	456	1.639	53	—	+ 1.639	—
Összesen:	251.418	108.195	163.601	172.228	696.542	80.190	602.479	+ 94.063	6.166
Egyéb:									
16. Batsányi Emlék- kiállítás, Tapolca					5.342		14.904	- 9.562	—
17. Helikon Könyvtár Keszthely					100.348		94.510	+ 5.838	—
18. Reguly Könyvtár Zirc					20.296		21.607	- 1.311	1.500
19. Kinizsi Vármúzeum Nagyvázsony					70.415		50.594	+ 19.821	2.355
20. Vármúzeum, Sümeg					55.622		41.631	+ 13.991	—
21. Képfestő Múzeum, Pápa					2.393		2.427	- 34	—
22. Porcelánmúzeum, Herend					22.219		27.695	- 5.476	—
Összesen:					276.635		253.368	+ 23.267	3.855
Mindösszesen:	251.418	108.195	163.601	172.228	973.177	80.190	855.847	+ 117.330	10.021

Bericht über die Tätigkeit der Museumdirektion vom Komitat Veszprém im Jahre 1966

Am Ende des Jahres 1966 hat die Direktion die fünfte Jahreswende ihrer Begründung erreicht. Während des vergangenen halben Jahrzehntes haben sich die mit dem Museum verknüpften Institutionen, die früher teils unter der Aufsicht des Ministeriums teils unter anderen Staatsorganen voneinander isoliert funktionierten, in hohem Maße entwickelt, da ihnen ein entsprechendes Budget gesichert wurde. Über diese Entwicklung haben wir an der von dem Exekutivkomitee des Komitats Anfang 1967 gehaltenen Sitzung Rechenschaft abgelegt.

Die Anzahl unserer Institutionen ist von 12 im Jahre 1962 auf 15 im Jahre 1966 gestiegen. Die Anzahl der in der Sorge von anderen Erhaltern stehenden Ausstellungsstätten im Komitat ist während derselben Zeit von 4 zu 7 gestiegen, womit ihre Gesamtzahl auf 22 hinausläuft. Das Budget der Direktion ist von 1,2 am Anfang zu 3,1 Millionen Ft gestiegen, was über dem Landesdurchschnitt steht. Ähnlicherweise ist die Entwicklung in dem Anwachsen der Anzahl unserer wissenschaftlichen Mitarbeiter stärker (von 5 zu 10). In gleichem Maße ist die Anzahl der nur im Teile oder nur zeitweilig beschäftigten anderen Museumsangestellten gestiegen.

Die Stückzahl unserer Museumssammlungen ist um 20% gestiegen (von 160 000 im Jahre 1962 auf 209 000 im Jahre 1966).

Das Dokumentations- und Photomaterial hat sich verdoppelt (91 000 Stücke im Jahre 1966), der Bestand der Museumsbibliotheken wissenschaftlichen Charakters ist um ein Drittel gewachsen (an die 30 000 Bände im Jahre 1966).

Unsere Publikationen sind teils in den 96 Bogen umfassenden vier Bänden von "Unsere Veröffentlichungen" teils in unseren selbständigen kleineren Ausgaben erschienen. Natürlich haben unsere Museologen auch woanders publiziert und insgesamt 70 Manuskripte ihrer Erörterungen wurden angefertigt, oder gedruckt. Die Bedeutung der volksbildenden Tätigkeit unserer Mitarbeiter kommt zum Ausdruck in den 250 populärwissenschaftlichen Vorträgen und in den 365 populärwissenschaftlichen Artikeln, die sie während der vergan-

genen fünf Jahre gehalten bzw. geschrieben haben. Über unsere ständigen und zeitweiligen Museumsausstellungen während des vergangenen Zeitabschnittes haben wir 13 Kataloge und Führer in 36 000 Exemplaren ausgegeben.

Mit Ausnahme von zwei haben wir während der vergangenen fünf Jahre die ständigen Ausstellungen unserer Museumsinstitutionen neu geordnet bzw. erneuert. Die Umordnung der Museen von Keszthely und Badacsony hat sich in das Jahr 1967 hingezogen. Für die Veranstaltung von zeitweiligen Ausstellungen gibt es entsprechende Stellen in Veszprém, Pápa, Keszthely und Tihany. In fünf Jahren wurden 139 solche Ausstellungen veranstaltet. Mit dem Anwachsen des Fremdenverkehrs hatte das Publikum ein immer größeres Interesse auch an unseren Ausstellungen. Dazu hat auch die sehr gute Presse-, Radio- und Televisionspropaganda einzelner von uns veranstalteten Ausstellungen beigetragen. All dies hat erwirkt, daß die Anzahl der Besuche von 330 000 im Jahre 1961 auf 696 000 im Jahre 1966 gewachsen ist. Dies bedeutet, daß mit Ausnahme der Museen von Budapest die meist besuchten Museen des Landes sich in unserem Komitat befinden.

Unser Bericht wurde seitens des Exekutivkomitees des Komitatsrates mit Anerkennung zur Kenntnis genommen.

Im Jahre 1966 machte einen großen Teil von der Aktivität der Direktion die vor Jahren planmäßig eingeführte Erweiterung der Gründungen und Ausstellungen aus. In der Villa am Balatonufer von Endre Bajcsy Zsilinszky, Martyrer-Politiker des antifaschistischen Kampfes, haben wir anlässlich seines 80-sten Geburtstages ein Gedenkmuseum eröffnet. In Tihany haben wir vorläufig ein aus zwei Gebäudekomplexen bestehendes ethnographisches Freiluft-Heimatmuseum gegründet. Dasselbst, im Hauptgebäude des Museums, im räumigen Untergeschoß des einstigen Klosters, haben wir eine römische und mittelalterliche Steinsammlung gegründet; weiterhin, anlässlich der 120-sten Jahreswende der Gründung der Balatonschiffahrt, haben wir eine Ausstellung der Schiffahrtsgeschichte veranstaltet und den historischen Ausstellungsteil umgestaltet. Da-

bei haben wir manch eine zeitweilige Ausstellung veranstaltet, die hinsichtlich der Installation viel verlangten. Sämtliche Ausstellungen wurden von der Gruppe der Direktion für die Veranstaltung von Ausstellungen ausgeführt. Zwecks der Sicherung des immer anspruchsvolleren Niveaus der Aufgaben haben wir unsere Zentral-Werkstatt für Restauration und Veranstaltung von Ausstellungen mit verschiedenen mechanischen Einrichtungen versehen.

In dem vergangenen Jahre wurde besonders unser Tihanyer Museum von einer großen Anzahl von Protokollgästen aufgesucht. Unsere Steinsammlung wurde in der Anwesenheit der Teilnehmer an der Budapester Sitzung des Exekutivkomitees der UNESCO eröffnet. Unsere Ausstellungen wurden u. a. von dem iranischen Schah und seiner Begleitung, vom Staatspräsidenten von Singapur, von den französischen und dänischen Außenministern, von der Delegation des österreichischen Bundestages, vom Minister des ägyptischen höheren Unterrichts besucht. Mehrmals haben der Präsident und zahlreiche Glieder der ungarischen Regierung unsere Ausstellungen mit ihren Besuchen beehrt. Einen besonderen Landesbeifall hat die Gedenkausstellung in Tihany von József Egry, dem größten Maler des Balatons, geerntet.

Die Publikationstätigkeit der Direktion war von bedeutendem Maße auch im Jahre 1966. Fast gleichzeitig, in der ersten Hälfte von 1966 wurden Bände 2 und 3 von "Unsere Veröffentlichungen" gedruckt, während der vierte Band, wegen des Hinziehens der Arbeit in der Buchbinderei, nur Anfang 1967 fertig wurde. Für vier bildkünstlerischen Ausstellungen wurden umfangreiche Kataloge angefertigt und die dritte Nummer der Broschürenserie über die Ergebnisse der wissenschaftlichen Forschung im Gebirge Bakony ist erschienen. Unsere Publikationen konnten in bedeutendem Maße das Ausland erreichen und bis zum Ende 1966 wurden regelmäßige Austauschbeziehungen mit 246 Museen und wissenschaftlichen Instituten von 23 Ländern ausgebaut.

In dem selben Jahre erschien der erste zusammenfassende Band der seit mehreren Jahren fortgesetzten archäologisch-topographischen Forschung. Der Band behandelt mehr als fünfhundert archäologische Objekte der Kreise Keszthely und Tapolca die ungefähr zwei Drittel des Sammelgebietes vom Balaton-Museum ausmachen.

Die mit der archäologischen Topographie in Verknüpfung stehenden Arbeiten sind auch im Bakony-Museum von Veszprém fortgesetzt worden: das schon in Jahre 1965 angefertigte Manuskript wurde auf Grund der Wegweisung der Lektoren überprüft und dem Verleger übergeben, weiterhin sind die zum Material des nächsten Bandes notwendigen Geländefahrten in An-

griff genommen worden. Bedeutendere Ausgrabungen auf unserem Sammelgebiet sind nicht im Gange gewesen, unter unseren kleineren Fundbergungen ist das Einsammeln des mehrere Tausende Stücke betragenden Materials von zwei Münzenfunden (15—16-tes Jahrhundert) erwähnenswert. Die von der Akademie von Bakonyszentlászló unternommene Planausgrabung auf dem Gebiete der vorgeschichtlichen Erdverschanzung, weiterhin die Freilegung des Friedhofes von Halimba aus der Zeit der Völkerwanderung sind fortgesetzt worden.

Im Laufe der Wiederherstellung von Kunstdenkmalern Ausgrabungen in der reformierten Kirche von Vörösberény und bei der Kirchenruine von Csopak aus der Árpádenzeit, weiterhin erfolgreiche Wandforschungen in der Burg von Várpalota sind im Gange gewesen. Für die Ausstellung des ethnographischen Freiluftmuseums von Tihany ist eine große Quantität ethnographischen Stoffes gesammelt worden. Die naturwissenschaftliche — hauptsächlich die entomologische — Sammlung des Museums ist planmäßig vermehrt worden.

Die bedeutenderen Leistungen unserer Registratur waren: die Revision der geologischen, kunstgewerblichen und der bildkünstlerischen Sammlungen, weiterhin die Inventaraufnahme der Sammlung aus der neuesten Zeit und der Ortsgeschichte, weiterhin die von dem bisher eingesammelten Material von Denkmaldaten.

Die Mitarbeiter des Balaton-Museums von Keszthely haben sich in erster Reihe mit der Vorbereitung der neuen ständigen Ausstellung beschäftigt. Im Rahmen der inneren Erneuerungsarbeiten wurden die Lager Räume modernisiert und umgeordnet; die alte ständige Ausstellung wurde abgebaut und im Laufe der Vorbereitung der neuen Ausstellung wurde das Sammeln des Materials fortgesetzt und die letzte Hand an das Drehbuch gelegt.

Im Kooperation mit der Ungarischen Akademie der Wissenschaften wurden die Ausgrabungen des Friedhofes von Keszthely-Fenekpuszta aus dem späten vierten Jahrhundert fortgesetzt. Auch manche kleineren Fundbergungen wurden ausgeführt. Die ethnographische Sammlung hat eine bedeutende Vermehrung erfahren. Auch ein Teil der für den nächsten Band der archäologischen Topographie notwendigen Geländefahrten ist geschehen.

Die Schwierigkeiten der Lagerung konnten durch die Modernisierung etwas gemindert werden. Die Registrierung ging in Ordnung vonstatten, eine Menge von Beschreibungskarten der Museumsobjekte wurde angefertigt.

Die Tätigkeit des Ortsgeschichtlichen Museums von Pápa hatte einen vorwiegenden archäologischen Charakter: mehrere Fundbergungen und vorbereitende Ge-

ländereisen für die archäologische Topographie wurden ausgeführt. 1966 wurde das ins Eszterházy-Schloß versetzte Museum mit weiteren Räumen ergänzt, deren Wiederherstellung in Angriff genommen wurde. Die Ausgestaltung von Lagerräumen, Kanzleien und Ausstellungsräumen wird vorbereitet.

In Verknüpfung mit der Funktionierung unserer Ausstellungsstätten und Museen ist, mit Ausnahme von Tihany, das im Gegenstandsjahr herausgehoben wurde, woanders keine bedeutendere Änderung geschehen. Die Besuchtheit zeigte an meisten Orten eine steigende Tendenz, die unsererseits in der Sommersaison durch die Aufhebung des gewohnten Ruhetages am Montag bzw. durch die zehnstündige Besuchszeit in Tihany befördert wurde. An mehreren Orten, hauptsächlich in Tihany, wurde die Anzahl der zur Führung befähigten Saalwärter während der Sommersaison

durch die Einstellung von sprachkundigen Studenten vermehrt. 1966 fanden in unseren Museen mehr als 6000 Ausstellungsführungen statt.

Die Direktion konnte der Möglichkeit nach auch die Tätigkeit der nicht unmittelbar unter ihrer Lenkung Stehenden Ausstellungsorte verfolgen. Mehrere Unterhandlungen wurden in der Sache der komplexen Ausstellung auf dem Gebiete von Museumsbibliotheken und Archiven, die nach der bevorstehenden Wiederherstellung des ehemaligen Festetics-Schlusses in diesem zu veranstalten ist. Die Unterhandlungen erstreckten sich auch auf die Probleme der Ausstellungen der Burgmuseen von Sümeg und Nagyvácszony. Die Verwirklichung einer neueren ethnographischen Freiluftmuseum-Einheit in Nagyvácszony ist in der Phase der Vorbereitung.

István Éri

Compte rendu sur l'activité de la Direction des Musées du département de Veszprém en 1966

A la fin de 1966, notre Direction a fêté le 5e anniversaire de sa fondation. Les musées — qui jusqu'en 1961 avaient déployé leurs activités séparément les uns des autres, soumises soit à l'autorité du ministère, soit à celle du département, voire d'autres organismes de tutelle — se sont remarquablement développés au cours de la demi-décennie écoulée, grâce à leurs plans de travaux coordonnés et à leur budget bien établi. Nous avons rendu compte de ce développement à la séance du comité exécutif départemental au début de 1967.

Le nombre de nos institutions a monté de 12 en 1962 à 15 en 1966. Le nombre des locaux d'exposition entretenus sur le territoire du département par d'autres autorités a augmenté de 4 à 7, en somme il y en a donc 22. Le budget de notre direction s'est élevé du chiffre initial de 1,2 million de forint à 3,1 millions de forint, dans une plus forte mesure que celle de la moyenne nationale. De même, l'accroissement du nombre de nos collaborateurs scientifiques (de 5 à 10) dépasse la moyenne. Le nombre des autres salariés occasionnels des musées a augmenté dans une proportion semblable.

Le nombre des pièces de nos collections a augmenté de 20 p. c. (160,000 en 1962, 209,000 en 1966). Le nombre des pièces de documentation et des photos a doublé (91,000 en 1966), l'effectif des bibliothèques de nos musées s'est accru d'un tiers (presque 30,000 volumes en 1966).

Nos publications scientifiques ont paru soit dans les quatre volumes (96 cahiers d'imprimerie) de notre Bulletin, soit en brochures séparées. Nos muséologues ont

naturellement publié des articles dans d'autres périodiques encore, en tout ils ont rédigé ou fait imprimer les manuscrits de 70 études. Leur activité de vulgarisation scientifique est également considérable: ils ont fait 250 conférences, écrit 365 articles de vulgarisation durant les 5 dernières années. Nous avons publié 13 catalogues en 36.000 exemplaires sur nos expositions de musée permanentes et périodiques.

Au cours du quinquennal passé nous avons aménagé ou réorganisé les expositions permanentes de nos musées. La réorganisation des musées de Keszthely et de Badacsony s'est prolongée jusqu'en 1967. Dans quatre villes, à Veszprém, Pápa, Keszthely et Tihany il y a assez de place pour organiser des expositions périodiques. En cinq ans, nous en avons organisé 139. L'intérêt du public, allant de pair avec la croissance du tourisme, s'est tourné dans une mesure de plus en plus grande vers nos expositions. Leur succès est dû également à la propagande que la presse, la radio et la télévision ont consacrée à quelques-unes de nos expositions. Il résulte de tous ces facteurs que le nombre des entrées de nos musées a augmenté de 330.000 en 1961 à 696.000 en 1966, ce qui veut dire que — abstraction faite des musées de Budapest — les musées les plus fréquentés du pays se trouvent dans notre département.

Le Comité Exécutif du Conseil Départemental a pris bonne note de notre compte rendu et exprimait sa satisfaction.

En 1966, dans l'activité de notre direction une place considérable a été accordée au développement des ins-

titutions et des expositions commencé systématiquement depuis des années. Nous avons inauguré un musée commémoratif au bord du Balaton dans la villa d'Endre Bajcsy-Zsilinszky, politicien et martyr de la lutte contre le fascisme, à l'occasion du 80e anniversaire de sa naissance. A Tihany, nous avons constitué un skanzen qui — à l'heure actuelle — ne comprend encore que deux complexes de bâtiments. En outre, à Tihany également, dans le bâtiment central du musée, nous avons installé dans la cave de grandes dimensions de l'ancienne abbaye une galerie de monuments de pierre de l'époque romaine et du Moyen Age. Ensuite, à l'occasion du 120e anniversaire de la navigation sur le Balaton, nous avons organisé une nouvelle exposition nautique, et nous avons transformé la partie historique de l'exposition. Après de ces travaux, nous avons organisé maintes expositions toutes régies par le groupe organisateur d'expositions. Pour assurer la qualité de plus en plus élevée des travaux, nous avons installé différents outillages mécaniques à Veszprém dans notre atelier central de restaurateurs et installateurs.

Dans les années passées, c'est surtout notre musée de Tihany qui a été visité par un grand nombre d'hôtes protocolaires. C'est en présence des participants de la session du Comité Exécutif de l'Unesco à Budapest que nous avons inauguré notre galerie de monuments de pierre. Ont visité nos expositions le saï d'Iran et sa suite, le chef d'Etat de Singapour, les ministres des affaires étrangères français et danois, la délégation parlementaire autrichienne, le ministre égyptien de l'éducation supérieure et bien d'autres. Le chef et plusieurs membres du gouvernement hongrois ont honoré nos expositions de leurs visites. C'est surtout l'exposition rétrospective de József Egry, le plus grand peintre de Balaton qui a remporté un succès général.

Les publications de notre Direction étaient d'un volume considérable en 1966. C'est presque en même temps, dans la première moitié de 1966 que les 2e et 3e volumes de notre Bulletin parurent; le 3e volume — à cause de la durée trop longue des travaux de reliure — ne vit le jour qu'au début de 1967. Pour quatre de nos expositions nous avons fait des catalogues détaillés et nous avons fait paraître le 3e cahier de la série rendant compte des résultats des recherches des sciences naturelles sur le Bakony. Une partie considérable de nos publications sont parvenues à l'étranger, à la fin de 1966 nous étions en clearing avec 246 instituts scientifiques ou musées de 23 pays.

En cette même année a paru le premier volume récapitulatif des recherches historio-topographique, résultat d'un travail de plusieurs années. Cette oeuvre fait connaître les plus de 500 monuments historiques des districts de Keszthely et de Tapolca, c'est-à-dire des 2/3 du domaine de recherches du Balatoni Múzeum.

Les travaux concernant la topographie historique ont été faits entre autres au Bakonyi Múzeum de Veszprém: en suivant les indications des lecteurs, nous avons révisé et transmis à l'éditeur le manuscrit déjà mis au point en 1965, et nous avons commencé l'inspection des lieux dont s'occupera le volume suivant. Sur notre terrain d'investigation aucune fouille considérable n'a eu lieu: mentionnons pourtant deux trouvailles comptant plusieurs milliers de médailles (XVe—XVIe siècles). A Bakonyszentlászló les fouilles de l'Académie se poursuivent sur l'emplacement du fortin de terre préhistorique, de même qu'à Halimba la mise au jour du cimetière de l'époque de la migration des peuples; au cours de la restauration des monuments historiques, dans le temple de Vörösbény, les ruines de l'église de l'époque arpadienne à Csopak et dans la forteresse de Várpalota, des fouilles fructueuses ont été effectuées. Nous avons recueilli une grande quantité d'objets folkloriques pour le skanzen de Tihany. La collection naturaliste du musée, surtout la collection entomologique s'est systématiquement enrichie.

Nos travaux d'enregistrement: nous avons continué la révision des collections géologique, des arts appliqués et des beaux-arts, l'enregistrement des collections contemporaine et topographique, et de la matière de documentation concernant les monuments historiques.

Les collaborateurs du Balatoni Múzeum de Keszthely se sont occupés avant tout des travaux préparatifs de la nouvelle exposition. Ainsi, au cours des travaux de renouvellement intérieur, on a modernisé les dépôts, démonté l'exposition permanente, continué le rassemblement des matériaux de la nouvelle exposition, et on a procédé aux dernières retouches de son plan d'installation.

En collaboration avec l'Académie des Sciences de Hongrie, nous avons continué à Keszthely-fenekpuszta les fouilles faites dans le cimetière de la fin du IVe siècle. L'enrichissement de la collection ethnographique a été remarquable. On a effectué en partie l'enquête sur les lieux, nécessaires pour le volume suivant de la topographie historique.

Grâce à la modernisation, les difficultés de l'entreposage ont été réduites. Les travaux d'enregistrement se sont poursuivis régulièrement, une grande quantité de fiches d'objets a été faite.

L'activité du Helytörténeti Múzeum à Pápa était de caractère archéologique: plusieurs récupérations ont été faites et l'on a procédé à l'inspection préliminaire des lieux de la topographie historique. Le musée ouvert en 1966 dans l'ancien château Eszterházy s'est agrandi de locaux nouveaux, nous en avons commencé la restauration. L'installation de nouveaux entrepôts, bureaux, salles d'exposition est en préparation.

Concernant l'activité des nos lieux d'expositions et

musées commémoratifs, il n'y avait aucun changement remarquable, excepté Tihany, favorisé au cours de l'année 1966. Le nombre d'entrées, presque partout, s'est accru, du fait que nous les avons favorisées en supprimant le relâche du lundi, et en assurant dix heures de visite à Tihany. En maints endroits, surtout à Tihany, nous avons augmenté le nombre des guides en embauchant pour l'été des étudiants parlant des langues étrangères. En 1966 plus de six milles visites commentées ont eu lieu dans nos musées.

Notre direction s'est intéressée aussi dans la mesure du possible aux activités des lieux d'exposition qui ne relevaient pas de sa compétence. Nous avons eu plusieurs entretiens préalables au sujet de l'exposition complexe des musées, bibliothèques et archives, de même qu'au sujet des problèmes des expositions des musées du château de Sümeg et de Nagyvázsony. La réalisation d'un skanzen est en préparation à Nagyvázsony.

István Éri

ОТЧЕТ О РАБОТЕ УПРАВЛЕНИЯ ВЕСПРЕМСКОГО КОМИТАТСКОГО МУЗЕЯ ЗА 1966-Й ГОД

В конце 1966-го года Управление музея подошло к своему пятилетнему юбилею. Раньше музеи находились частично под ведомством министерства, частично под ведомством комитатского совета и разных других организаций и поэтому работали изолированно друг от друга. За последние же пять лет благодаря централизованному управлению, благодаря общему плану работы и обеспечению единого бюджета, наблюдается значительное развитие их. Об этом говорилось в нашем отчете на состоявшемся в начале 1967-го года заседании.

Количество наших музейных учреждений возросло с двенадцати в 1962-м году до пятнадцати в 1966-м году. Во всем комитате количество выставок, находящихся под ведомством других организаций, за этот же период возросло с четырех до семи. Таким образом, всего количество музейных учреждений в комитате двадцать два. Бюджет Управления вырос с 1.200 тысяч форинтов до 3.100 тысяч форинтов, т. е. рост бюджета в Веспремском комитате больше, чем в среднем по стране. Такое же положение и с ростом количества научных сотрудников (с пяти до десяти). Количество музейных сотрудников, занятых временно, тоже возросло. Количество музейных экспонатов увеличилось на 20% (в 1962-м году — 160 тысяч, в 1966-м году — 209 тысяч). Удвоилось количество документов и фотоматериалов (в 1966-м году уже 91 тысяча). На одну треть увеличился фонд музейных научных библиотек (к 1966-му году почти 30 тысяч томов).

Научные публикации увидели свет частично в четырехтомном собрании объемом в 96 печатных листов, частично в виде небольших самостоятельных изданий. Наши музейеведы публиковали свои работы, естественно, и в других местах. Всего за это время имеется семьдесят рукописей, из них часть напечатана. Нашу работу можно назвать значительной и в области воспитания масс. За отчетный период нашими научными

сотрудниками было прочитано 250 научно-просветительских лекций, было написано 365 научно-популярных статей. Нами было издано тринадцать каталогов и путеводителей по материалам постоянных и временных выставок общим тиражом в 36 тысяч экземпляров.

Постоянные музейные выставки, за исключением двух, были за последние пять лет переоборудованы, переформлены или устроены заново. На 1967-й год намечено переустройство Кестхейского и бадачоньского музеев. В четырех местах — в Веспреме, Папе, Кестхейе и Тихане имеются помещения для устройства временных выставок. За отчетные пять лет их было организовано 139. Вместе с ростом иностранного туризма растет интерес к выставкам и у местного общества. Этому способствовала и хорошая пропаганда в печати, по радио и телевидению. Благодаря всему перечисленному посещаемость музеев возросла с 330 тысяч в год в 1961-м году до 696 тысяч в 1966-м году, что означает, что наиболее посещаемые музеи страны (если исключить столичные) находятся в нашем комитате.

Наш отчет исполком комитатского совета принял, выразив признание достигнутым нами успехам.

В 1966-м году в деятельности Управления музеев большое место заняло планомерное развитие и увеличение выставок. К 80-й годовщине со дня рождения жертвы фашизма Эндре Байчи-Жилински в его даче на побережье Балатона нами открыт музей его имени. В Тихане нами открыт этнографический музей под открытым небом, состоящий из двух зданий с прилегающим к нему открытым пространством. Наряду с этим в Тихане же в главном здании музея — в огромном подвале бывшего монастыря — находится собрание каменных памятников римского и средневекового происхождения. К 120-ти летию паровозного сообщения на Балатоне организована выставка, отражающая историю судоходства, а также

переоформлена часть исторической выставки. Наряду с этими работами нами организовано несколько временных выставок. Все они созданы группой по организации выставок Управления музеев Веспремского комитета. Для обеспечения высокого уровня выставок реставрационные мастерские в Веспреме оборудованы различными механизмами.

Наиболее посещаемыми высокими гостями в прошлом году были тиханьские музеи. На открытии собрания каменных памятников присутствовали участники Будапештской сессии Исполнительного комитета ЮНЕСКО. Наши выставки осмотрел иранский шах со своей свитой, президент Сингапура, французский и датский министры иностранных дел, австрийская парламентская делегация, египетский министр высших школ и другие. Неоднократно оказывали честь посещением выставок премьер-министр Венгрии и многие члены правительства. Особенным успехом пользовалась выставка картин наиболее крупного балатонского художника Йожефа Эгри.

Очень значительной была в 1966-м году издательская деятельность Управления. В первой половине 1966-го года вышли второй и третий тома Известий, четвертый же том из-за затянувшихся переплетных работ был готов только к началу 1967-го года. К четырем выставкам изобразительного искусства были выпущены объемистые каталоги, вышел третий том серии, публикующей достижения баконьских естественно-научных исследований. Большое количество наших публикаций попало за границу, к концу 1966-го года нами установлен систематический обмен информацией с 246-ю научными учреждениями и музеями двадцати трех стран. В этом же, 1966-м, году вышел первый том, обобщивший исследования по археологической топографии. Это издание содержит описание около двух третей находящихся в ведении Балатонского музея (в Кестхейском и Таполцайском районах), т. е. свыше пятисот археологических объектов.

В Баконьском музее Веспремского комитета тоже производятся работы, имеющие отношение к археологической топографии: законченные в 1965-м году рукописи просмотрены, отредактированы и сданы в издательство, далее — начаты съемки к готовящемуся следующему тому. На территории не производилось значительных раскопок, но из числа более мелких раскопок, достойны упоминания две находки, состоящие из нескольких тысяч монет, относящихся к пятнадцатому-шестнадцатому векам. Продолжались предусмотренные планом Академии баконьсент-ласловские раскопки на территории древних земляных укреплений, раскопки халимбайского могильника времен великого переселения народов. По части реставрации памятников культуры проводились рас-

копки в вёрёшбереньской реформистской церкви, раскопки у чопакской церкви, относящейся к арпадским временам и успешные исследования стен варапалотских городских укреплений.

Для выставки тиханьского музейного комплекса нами собрано большое количество предметов, имеющих этнографическое значение.

Планомерно увеличиваются коллекции музея по естественному, особенно коллекция насекомых.

Были проведены значительные работы по учету экспонатов: ревизия коллекций по геологии, ремеслам и изобразительному искусству; инвентаризация собраний по новейшей истории и истории края и собранного по нынешнее время архивного материала о художественных памятниках.

Сотрудники кестхейского Балатонского музея в первую очередь занимались подготовкой постоянных выставок. К внутренним рационализаторским работам можно отнести реорганизацию и модернизацию склада, разбор постоянной выставки и сбор материала для новой, последняя отделка готовящегося сценария.

При сотрудничестве с Академией наук продолжались кестхей-фенекпустайские раскопки могильника, относящегося к четвертому столетию. Значительным было увеличение собрания этнографических материалов. Были частично закончены съемки, необходимые для выпускаемого последующего тома по археологической топографии.

Модернизацией склада удалось немного облегчить трудности по хранению. Планомерно проводились работы по регистрации. Картотека музейных экспонатов в значительной степени готова.

Деятельность папайского музея по истории края в основном сводилась к археологическим изысканиям — делались предварительные топографические съемки для археологических раскопок. Музей, разместившийся с 1966-го года в бывшем дворце графа Эстерхази, расширился за счёт новых помещений, ремонт которых уже начался. Идет подготовка оформления новых складов, контор и выставочных залов.

В деятельности наших музеев и выставочных помещений, за исключением Тиханьского, значительных изменений не произошло.

Посещаемость музеев в большинстве мест возросла, чему способствовало то, что в период летнего сезона музеи работают без выходных дней (традиционный выходной день в понедельник упразднен), а Тиханьский музей открыт ежедневно десять часов. Во многих местах, главным образом в Тихане, в период летнего сезона было увеличено количество смотрителей и экскурсоводов за счёт студентов, говорящих на иностранных языках и в летнее время охотно работающих в музее.

В 1966-м году было проведено более шести тысяч экскурсий по музеям.

Наше Управление, сообразуясь со своими возможностями, следило и за деятельностью выставочных помещений, не подведомственных ему. Мы неоднократно принимали участие в заседаниях по организации музейного комплекса, библиотеки и архива,

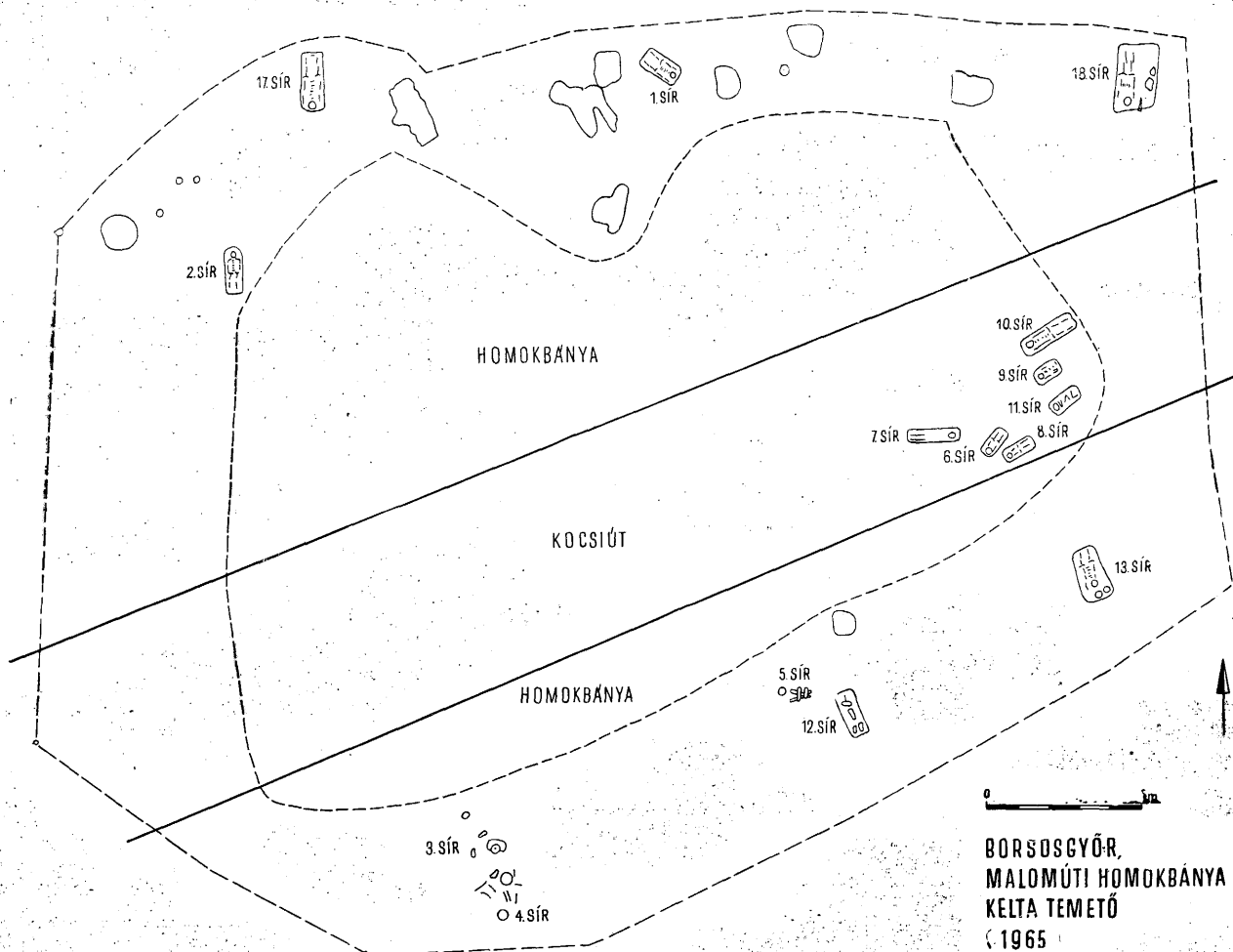
которые займут место в бывшем дворце Фештетича после его реставрации, а также в связи с выставками в шуметском и надважонском музеях. Проводятся подготовительные работы по устройству в Надважоне этнографического музейного комплекса под открытым небом.

Иштван Эри

Korai kelta sirleletek Borsosgyőről és Kiskamondról

Elég kevés a hiteles kelta anyag Veszprém megye területéről és még kevesebb a pápai járásból (Kéttornyú-

lak, Nagydém és Vaszar.) Ezúttal két újabb lelőhely anyagát szeretnénk ismertetni.

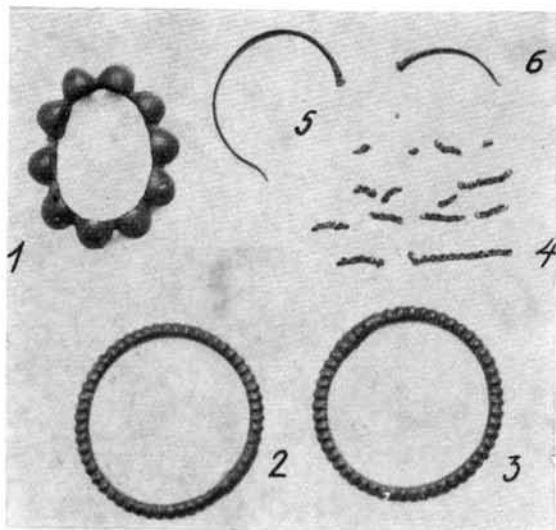

1. Borsosgyőr, Malomúti homokbánya, kelta temető (1965).

1. Borsosgyőr, Sandgrube von Malomut (Mühlenstraße), keltischer Friedhof (1965)

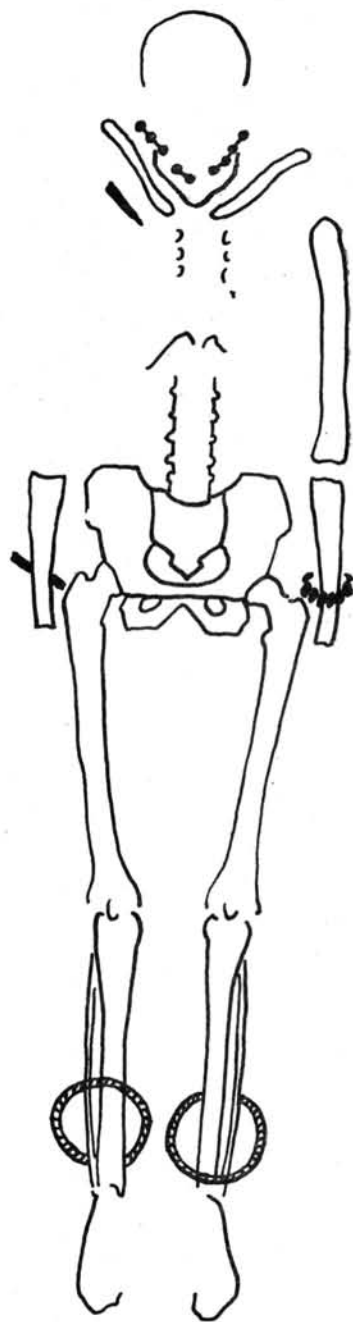
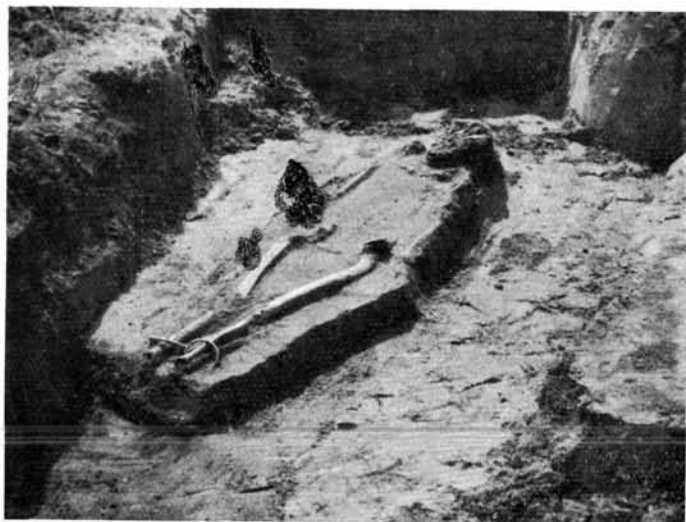
1. Borsosgyőr, Sablière de Malomút, cimetiére celte (1965)

1. Боршошдьер, Маломутские песчаные копи, кельтский могильник (1965)

2. Borsosgyőr 1-4: 2. sír, 5-6: szórvány
 2. Borsosgyőr 1-4: zweites Grab; 5-6: Bruchteile
 2. Borsosgyőr 1-4: tombe No 2, 5-6: trouvaille isolée
 2. Боршошдьёр, 1-4: 2-е погребение, 5-6: выборочное

3. Borsosgyőr 2. sír.
 3. Borsosgyőr, zweites Grab
 3. Borsosgyőr, tombe No 2
 3. Боршошдьёр, 2-е погребение

4. Borsosgyőr 2. sír rajza.
 4. Borsosgyőr, Zeichnung des zweiten Grabes
 4. Borsosgyőr, dessin de la tombe No 2
 4. Боршошдьёр, 2-е погребение — рисунок

1. BORSOSGYŐR

A Pápa közelében elterülő Borsosgyőr határában 1965-ben az u.n. Malomúti homokbányában (másik neve Lapos-domb vagy Deli-domb) a homok kitermelésekor kelta leletek kerültek elő. Ez az alacsony domb a községtől ÉNY-ra helyezkedik el. Kocsiút visz fel rá és ez folytatódik a bánya ovális alakú mélyében is.

Amikor a leletek felbukkanásáról a pápai Helytörténeti Múzeum értesült, a helyszínen mentőásatást kezdett ugyanezen év júniusában. Az ásatást a dombon található termények miatt még két ízben is folytatta. Az egyik, homokot bányászó borsosgyőri lakos hívta fel a figyelmet erre a lelőhelyre és egy innen származó kelta bronzkarperecet adott be a múzeumba (2. kép 5—6.). Az ásatás alkalmával az ovális alakú bánya széleit vizsgáltuk meg. A bolygatatlan részek gondos kikeresése után több kisebb gödör és néhány csontvázas sír került elő.¹ (1. kép.).

A sírok a legkülönbözőbb mélységben és irányban feküdtek.

1. sír. A sírgödör kirajzolódott (49×135 cm). A sír mélysége 84 cm. A váz hossza 133 cm, DK—ÉNY-i irányú. A váz rossz megtartású, a csigolyák, valamint a jobb alsó kar és a bokától lefelé a lábfej csontjai elenyésztek. Foga nem maradt. Idős nő (?) sírja volt. A jobb váll közelében egy erősen megrozsdásodott vasfibula töredékét találtuk, amely a restaurálásakor elmállott. A bal alsó lábszáron, a boka közelében egy őskori cserép hevert. A jobb boka alatt egy ugyancsak elmállott vasszőget találtunk.

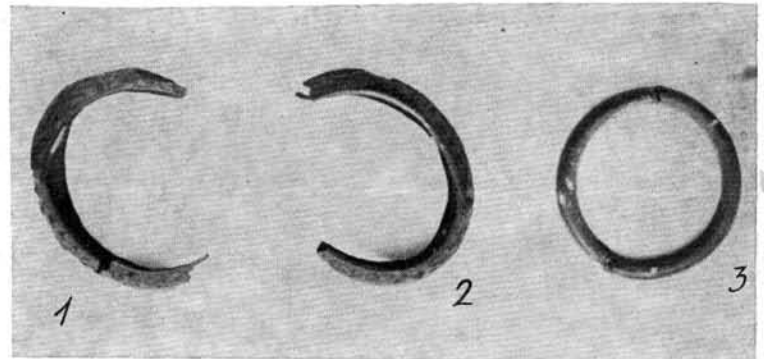
2. sír. A sírgödör nem rajzolódott ki a sárgásszürke színű homokban. Mélysége 58 cm. A váz a sírban 147 cm hosszú, D-É-i irányú volt. A koponya rossz állapotban, fogai aprók. Az alsó állkapocs két részre törött és lejjebb csúszott, a patinától zöld. Női sír (3. kép). Alsó karszárjai sem épek, valamint alsó lábszárjai sem. A koponya baloldalán két íves, vaspálca-szerű tárgy feküdt rossz állapotban. Talán fibula maradványai. A nyakon apró, kis bronzpálcikákból és fogszerű kis csüngőkből álló nyakék volt, ez alatt apró karikákból összeállított bronzláncot ástunk ki. (1. kép 4.) A lánc a csigolyák alatt nem volt összekapcsolva, hanem csak egymásra hajtva (4. kép). A jobb kulcsont alatti vaskapocs a ruha összekapcsolásának a maradványa. A kis vasdész két darabból állott, két bunkós vége egymás mellett feküdt.

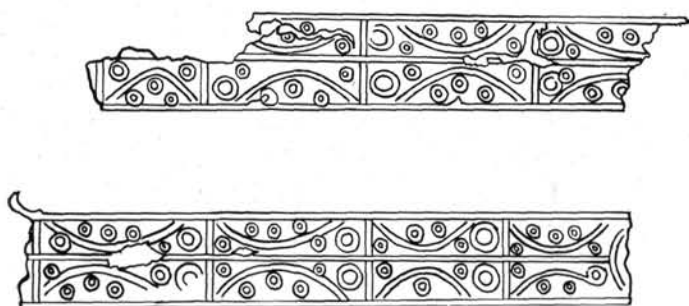
5. Borsosgyőr 1—4: 3. sír.
5. Borsosgyőr 1—4: drittes Grab
5. Borsosgyőr, 1—4: tombe No 3
5. Боршошдьёр, 1—4: 3-е погребение

6. Borsosgyőr 4. sír.
6. Borsosgyőr, viertes Grab
6. Borsosgyőr, tombe No 4
6. Боршошдьёр, 4-е погребение.

7. Borsosgyőr 1—2: 6. sír, 3: 7. sír.
7. Borsosgyőr 1—2: sechstes Grab; 3: siebentes Grab
7. Borsosgyőr 1—2: tombe No 6, 3: tombe No 7
7. Боршошдьёр 1—2: 6-е погребение, 3: 7-е погребение

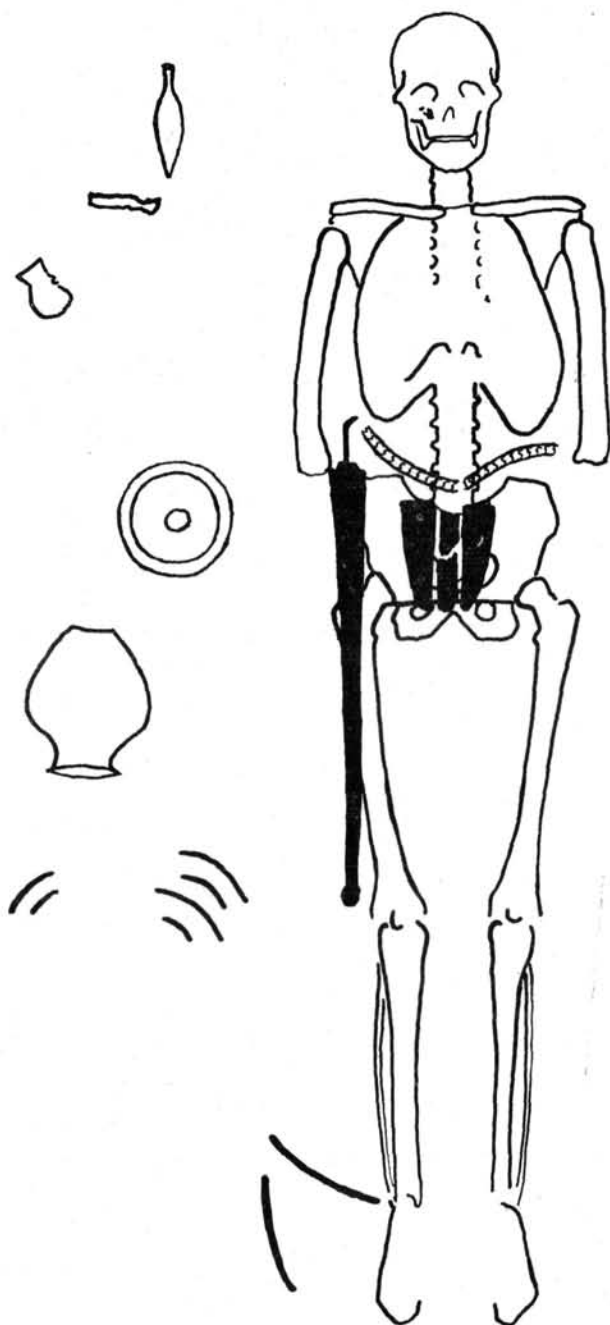
8. Borsosgyőr 6. sír karperecének díszítése.
 8. Borsosgyőr, Verzierung des Armbandes vom sechsten Grab
 8. Borsosgyőr, ornementation du bracelet de la tombe 6
 8. Боршошдьёр, 6-е погребение, отделка браслета.

Ebből is az következtethető, hogy a ruha nyitva volt a sírban. A töredékes bal alsó karszáron egy 10 dudorból álló, ovális alakú, bronz babos-karperecre találtunk (1. kép 1.). A jobb alsó karszár alatt két kis íves vas pálcá feküdt. Bal alsó lábszárán egy, a lábfej felé dőlt bronz lábperec (1. kép.), jobb alsó lábszárán hasonló üreges bronz lábperec a medence felé dőlt (1. kép 3.). A lábperecek szélén alig kivehető kis dudorok vannak.

3. sír. Szőlőtelepítéskor bolygatott sír. Az árkokban ültetett szőlő sora teljesen szétdőlt a csontvázat, amelynek csak néhány kisebb csontja maradt eredeti helyén, egy szitula formájú edény (5. kép 3.) közelében. Ugyancsak előkerült a szőlőtelepítéskor egy szájával lefelé fordított kisebb csupor (5. kép 4.). A fazék egy behú-

9. Borsosgyőr 1—2: 13. sír.
 9. Borsosgyőr 1—2: dreizehntes Grab
 9. Borsosgyőr, 1—2: tombe no 13
 9. Боршошдьёр 1—2: 13-е погребение

10. kép

10. Borsosgyőr 18. sír rajza.
 10. Borsosgyőr, Zeichnung des achtzehnten Grabes
 10. Borsosgyőr, dessin de la tombe No 18
 10. Боршошдьёр, 18-е погребение — рисунок

11. Borsosgyőr 18. sír pajzsdudorának rajza
 11. Borsosgyőr, Zeichnung des Schildpuffers vom achtzehnten Grab
 11. Dessin de l'ombon de la tombe No 18
 11. Боршошдьёр, 18-е погребение. Рисунок выпуклой части щита

zott peremű, piros színű tálon állott, amelyet nem tudunk az elmállástól megmenteni. Volt a sírban még egy sötétszürke színű tálka is (5. kép 1.), továbbá egy fekete színű, durva kivitelű, grafitozott kis tál (5. kép 2.) és egy nagyobb, sötétszürke színű edényalj.

4. sír. Szintén a szőlőtelepítésekor dúlták fel. Eredeti helyén maradt egy csupor 40 cm mélyen (6. kép). Ez szürke színű, az alján omphalossal.

5. sír. 95 cm mélyen újabb sír került elő. Csak két felső lábszára feküdt eredeti helyén. A 3. és 4. sír maradványai alól került elő az 5. sír néhány emléke.

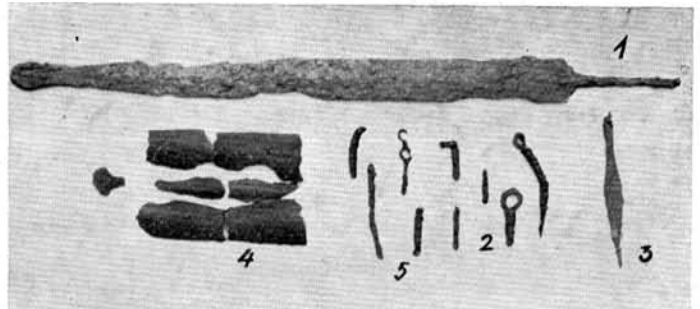
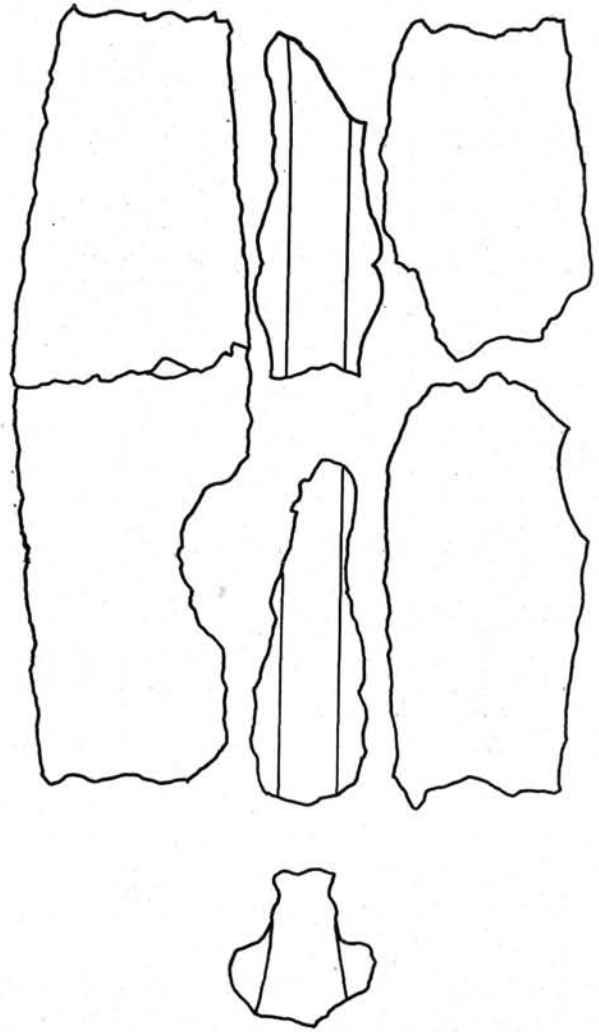
6. sír. Gyermeksír, gödre 20×74 cm, mélysége 50 cm. A váz hossza 68 cm, DNY-ÉK irányban feküdt. A láb közelében a szőlőtelepítők itt is megbolygatták a talajt. A koponyától D felé egy kis kagylót találtunk. Valószínűleg a kar mellett is dolgozó szőlőmunkások egy bronpléhből készült, díszített karperec két felét is elmozdították eredeti helyéről. Így az egyik fele a láb közelében a sír fölött került elő, a másik fele pedig a csontvázról É felé (7. kép 1-2.). A karperec pélhlapja szögben törik, kívül téglalapalakú formákban íves vonalak és kis karikák helyezkednek el rajta. A minta gondosan szerkesztett és megrajzolt (8. kép).

7. sír. Ugyancsak újabban bolygatott sír. A csontok nagy összevisszaságban kerültek elő, azonkívül egy edény alsó része és töredék a pereméből. Az edény fenéke 35 cm mélyen volt. Az edénytől É-ra, de közvetlenül mellette a megbolygatott földben egy köralakú, két helyen repedt lignitkarperecre találtunk (7. kép 3.).

8. sír. Egy felületben négy sírt ástunk ki, amelyek mindegyike áldozatul esett a szőlő alá forgatásnak. 25 cm mélyen váz feküdt, koponya és a jobb alsó lábszár nélkül. A csontok végei erősen elenyésztek. A sírgödör 25×114 cm. Leletek nem voltak a sírban.

9. sír. Mélysége 28 cm, ÉK-DNY-i irányú. Igen erős volt itt a bolygatás. A koponyától a medencéig voltak csontok, a váz többi részét elásták a bolygatók. A váz mellett egy vékony, bronzdrótból készült gyűrű volt.

10. sír. A sírgödör 28×150 cm, 30 cm mély. A váz hossza 142 cm volt. A csontváz karjai hiányoztak az újabbkori bolygatás miatt. A valószínűleg női sírban a

12. Borsosgyőr 1-5: 18. sír.
 12. Borsosgyőr 1-5: achtzehntes Grab
 12. Borsosgyőr 1-5: tombe No 18
 12. Боршошдьёр 1-5: 18-е погребение

vállnál bronzfibula tűtartója maradt meg. Ugyancsak itt találtunk egy kis bronzkarikákból álló lánc töredékét. A koponya alatt két kis vékony bronzhuzalból készült karika volt.

11. sír. Ezt a sírt oldalról érték el a bolygatók, s csak elvéteve találtunk a csontok maradványaira. A sírt már régebben is bolygatták. Fektetésének iránya DNY-ÉK-i. Mélysége 35 cm. Leleteket nem találtunk benne.

12. sír. Csak néhány csont került elő, egyik sem feküdt eredeti helyén. Egy kis bronzhulladék és egy bronzfibula kisebb töredéke a szőlőárok K-i részében hevert, 58 cm mélyen.

13. sír. 32×154 cm nagyságú sírgödörben bolygatatlan férfisír, 56 cm mélyen. Fektetése D-É-i irányú. A csontváz nagyon rossz állapotú. A koponya elfordult

13. Borsosgyőr, 1–2: 18. sír.

13. Borsosgyőr 1–2: achtzehntes Grab

13. Borsosgyőr 1–2: tombe No 18

13. Боршошдьёр 1—2: 1-е погребение

a helyéből, az alsó állkapocs NY felé irányult. A koponya mögött (tehát D felé) egy barnás színű, öblös tál feküdt. (9. kép 1.). Mellette K felé egy fekete színű bögrét találtunk (9. kép 2.). A bal vállnál egy vasfibula töredéke hevert. A jobb mellen és a bal felső lábszáron egy-egy kis cserép volt, a koponyánál levő tál peremtöredékei, ezek valószínűleg állatok révén kerültek ilyen messze a táltól.

17. sír. Az egyik felületben két, nagyjában egyforma kör alakú gödröt találtunk. Az egyikben néhány kisebb cserép volt, a másikban újabb kelta sírra akadunk 88 cm mélyen. A sírgödör 85×180 cm. A váz hossza a sírban lemérve 146 cm, D-É irányú. Valószínűleg férfi sír. A koponya jobbra (tehát K felé) billenve. A jobb kar kissé K felé toldott és így a csigolyák sora NY felé nyomódott el. A medence és a lábak elferdülése folytatódik. A váz erőteljes férfira vall. Csuklótól és bokától lefelé hiányoznak a csontok. A bal alsó lábszártól NY felé egy barnáspiros színű, nagy edény töredékei voltak találhatóak (perem és válltöredék). Az edényen kívül három állatsont is volt a sír földjében.

18. sír. A bánya K-i felében, egy újabb felületben gazdagabb sírra találtunk. A sírgödör méretei: 90×180 cm. A csontváz 95 cm mélyen feküdt, a hossza 170 cm (10. kép). A csontok jó állapotban voltak. A koponyától K felé a tokjával D felé néző vaslándzsa feküdt (12. kép 3.). Mellette volt egy kisebb állatsont. Ide került állati bolygatás révén a tál kis peremtöredéke. Majd É felé a csontváz derekánál egy széles és magas formájú, fekete színű tálal találtunk (13. kép 1.). Ettől É felé egy sárgás színű fazék feküdt félrebillenve (13. kép 2.). Tovább a váz mellett a felső lábszár közepének a magasságában két elmállott állatsont is volt. A test és a jobb kar között feküdt egy hosszú, egyenes pengéjű vaskard (12. kép 1.). A kard hegyén a koptató is rajta maradt, a markolattüske a sírban kissé a váz csigolyasora felé hajlott, de ez a kiemeléskor elmállott. A derékon megmaradt a 8-as formájú csavart kardlanc, vasból, hét darabban (12. kép 2.). Az egyik töredéken megmaradt a lánc becsatolásának a maradványa is.

14. Borsosgyőr, sírmaradvány.

14. Borsosgyőr, Grabrest

14. Borsosgyőr, vestíge tombal

14. Боршошдьёр, остатки могильника

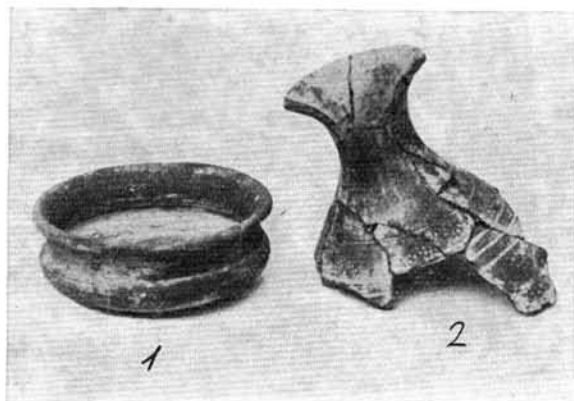
15. Borsosgyőr 1–2: sirmaradvány edényei.
 15. Borsosgyőr 1–2: Geschirre vom Grabrest
 15. Borsosgyőr 1–2: pots du vestige tombal
 15. Боршошдьёр 1—2: остатки посуды из могильника

A csontváz medencéjének középvonalánál helyezkedett el egy címerpajzs-alakú, három gerincből álló pajzsdudor, amely a jobb medence fölötti részt foglalta el (12. kép 4., és 11. kép.). A felszedésnél a pajzsdudor hét darabra hullott, de így is összeállítható, 22 cm hosszú, legnagyobb szélessége 15 cm (11. kép). A pajzsdudoron még fennmaradtak a felerősítésre szánt szögek kis töredékei. A jobb alsó lábszár külső oldalánál a lábszár felé irányuló íves pajzsperevetet találtunk (12. kép 5.). A jobb bokán kívül egy lapos vaslemez volt; rendeltetése egyelőre ismeretlen.

A sírok leírása után meg kell még említenünk két edényt, illetőleg töredéket, amelyek kirabolt sírhoz tartozhattak. A bánya É-i szélén kívül találtunk erre az egykori sirmaradványra (14. kép). 47 cm mélyen egy kis kelta tálra akadunk. Az alján omphalos van (15. kép 1.). Ettől K-re 54 cm mélyen találtunk rá egy egykorú palack felső részére (15. kép 2.). A vállán két párhuzamos dupla vonal között díszítés látható, amelyen két félköríves patkóformában apró pontsorokat ismerhetünk fel. Két egymástól távol álló patkóforma felső pontjaira, illetőleg íveire egy harmadik támaszkodik (16. kép).

A sírok mélységi adatai igen változóak voltak. 25 cm-től — 95 cm-ig. 14 sír közül 7 volt 50 cm mélyen vagy azon alul. Csak egy esetben fordult elő, hogy két emeletben volt egy-egy sír: a 4. sír 40 cm mélyen került elő, míg alatta az 5. sír 77, illetőleg 95 cm mélyen helyezkedett el. A bolygatások miatt nem lehet e két sír anyagát különválasztani, az 5. sírban nem találtunk leleteket.

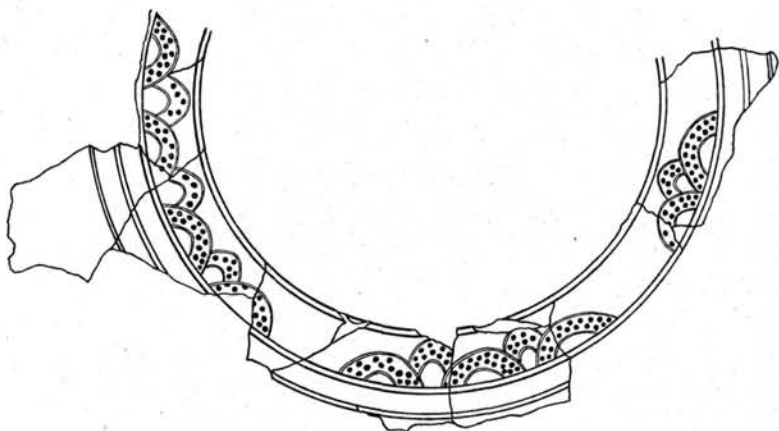
K-NY irányban egy sír sem feküdt. A megfigyelt irányítások szerint 6 sírban a váz koponyája D-nek vagy DK-, DNY-nak és a láb így É felé irányult. 6 esetben pedig a fej volt ÉK felé. Ezek a sírok egy felületben kerültek elő és határozottan különálló csoportot alkottak. A nemek szerinti megállapítás a leletek alapján azt mutatja, hogy négy férfi, és három női síron kívül egy gyermeké is előfordult. A temető É felé már nem folytatódik. D-i irányban (a falu felé) a domb aljában is próbáltunk kutatni, de ez sem járt eredménnyel. Valószínűleg csak a Malomúti dűlőút felé lehetne még sikeresen ásatni. De elképzelhető az is, hogy már csak a temető

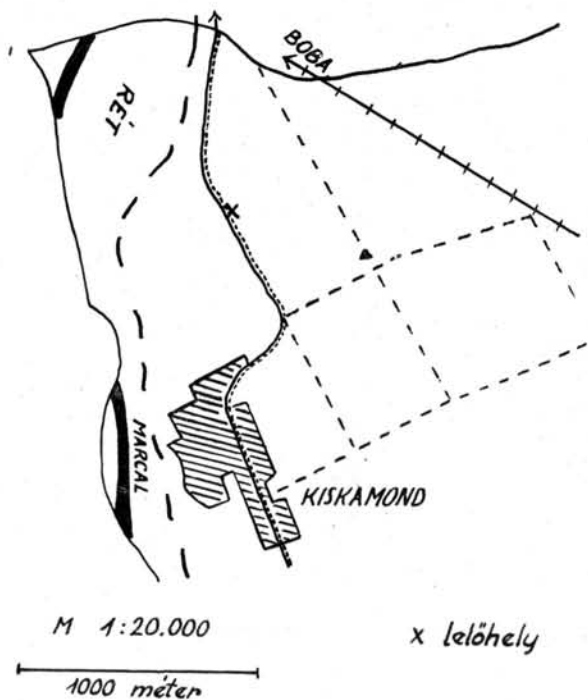
szélső sírjait sikerült a mentőásatás alkalmával megtalálni.

A kis temető leletanyagában van néhány olyan tárgy, amely külön említésre méltó. A bronzékszerek közül a 2. sírban talált, 10 tagból álló baboskarperec (1. kép 1.) hasonló a kémendi³ és kódsdi⁴ példányhoz, valamint a gyomaihoz⁵ is. Tehát ez a karperec a La-Tène C periódusából való. Az ugyancsak a 2. sírban talált üreges lábperecek (1. kép 2—3.) megfelelői ismét csak Kéménden kerültek elő.⁶ Az ilyen típusú lábperec tehát már a B periódusban is előfordult.

A szórványosan talált karperec pecsétlős végeivel (1. kép 5—6.) a kódsdi példányhoz hasonlít, amely a La-Tène B és C periódusban is előfordul.⁷ A 6. sírban talált, két darabra törött, lemezből készült karperec (7. kép 1—2.) megfelelőjét ugyancsak Kósdon találták meg,⁸ hasonló hozzá az Érsekújváron előkerült és üvegből készült karperec is.⁹ Az Apáti-pusztán napvilágra jött példány formában egyezik vele.¹⁰ Itt kell még megemlékeznünk

16. Borsosgyőr sirmaradvány 2. edényének díszítése.
 16. Verzierung des zweiten Geschirrs von Grabrest
 16. Borsosgyőr, ornementation du pot du vestige tombal No 2
 16. Боршошдьёр, остатки 2-го могильника, украшения на посуде

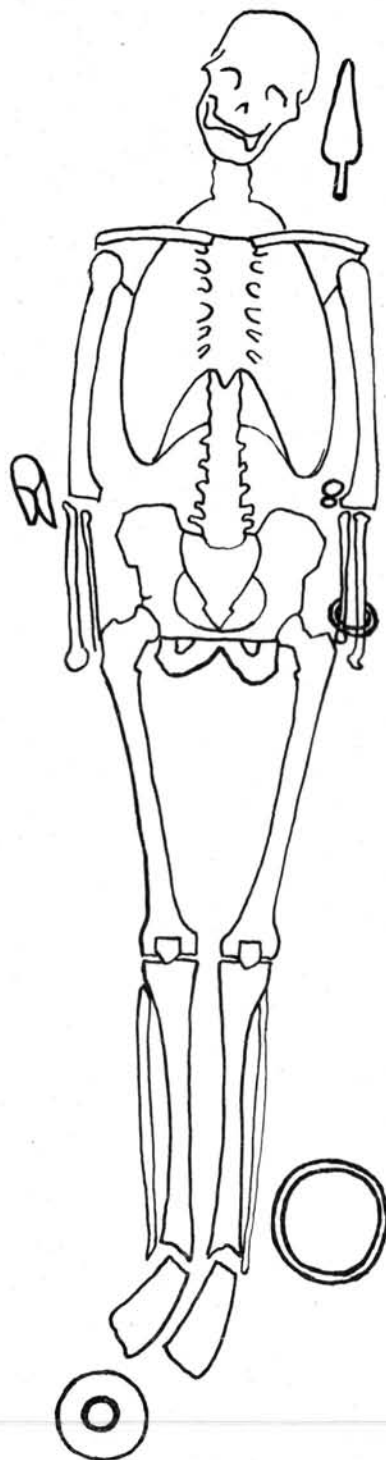

17. Kiskamond kelta temető helye.
 17. Kiskamond, Stelle des keltischen Friedhofs
 17. Kiskamond, site du cimetière celté
 17. Кишкамонд, место кельтского могильника

arról a kis bronzfibulatöredékről is, amelyet a 10. sírból ástunk ki. Feltevésünk szerint ez, egy fibulának a tűtartója volt, hasonlít egy kódsi fibulához.¹¹ Vasfibula töredéke a 13. sírban tűnt fel, valószínűleg a C periódus elejéről származik.¹²

A La-Tène C periódusból származó sírokban találtak olyan apró, kis tagokból álló bronzláncokat, amelyek nálunk a 2. (1. kép 4.) és a 10. sírban kerültek elő.¹³

A fegyverek közül meg kell említenünk a 18. sír vaskardját (12. kép 1.), amelynek koptatója a tokhoz simul és részben a Pécs-köztemetői,¹⁴ részben a kódsi kardhoz áll közel.¹⁵ Mindezek a kardok a C periódusból származnak. A mi kardunk markolatáról letörött az íves kihajlású markolatvég, időközben a restaurálás alkalmával elmállott. Az előbbi sírban a csontváz derekán 8-as, csavart formájú kardlánc is volt (12. kép 2.).

18. Kiskamond 1. sír rajza.
 18. Kiskamond, Zeichnung des ersten Grabes
 18. Kiskamond, dessin de la tombe No 1
 18. Кишкамонд, 1-е погребение — рисунок

19. Kiskamond 1–7: 1. sír.

19. Kiskamond 1–7: erstes Grab

19. Kiskamond 1–7: tombe No 1

19. Қишқамонд 1—7: 1-е погребение.

Ez általános forma a La-Tène C periódus elejétől kezdve él. Ilyen a perkáti kardlanc¹⁶ és a Jutasról előkerült is.¹⁷ Meg kell még említeni az analógiák között a felsőzsuki kardlancot is, amely mindenben hasonló a borsosgyőrihez.¹⁸ A lánc egyik végén kis begömbülés volt, a másikon pedig kis karika, azaz fülecske. Márton szerint erre függesztették fel a vágókést.¹⁹

A 18. sír vaslándzsája (12. kép 3.) a fejnél volt, annak a jobb oldalán, hegyével a lábfej irányában. A Felsőmérán talált lándzsa²⁰ és a rozvágyi sírból kiásott lándzsa a megfelelői.²¹

Az előbb tárgyalt gazdag sír anyagában volt egy pajzs is, illetőleg pajzsdudor (11. kép és 12. kép 4.). Edigi ismereteink szerint csak két darabból összetett pajzsdudor került elő hazánkban sírokból. A borsosgyőri ellenben három, hosszúkás dudorból áll és lefelé hegyesedő forma, amelyet Pittioni fiatalabb formának tart.²² Két darabból összetett a kódsi, hosszúkás formájú pajzsdudor.²³

Az edények közül a 18. sírban talált fazékhoz hasonlót (13. kép 2.) Ordód-Babótról ismerünk.²⁴ A borsosgyőri fazék hasa kissé feljebb van. Ez a forma is a C periódusba illik bele. A szűknyakú edénytöredék (15. kép 2.) analógiáját Győr, Kálvárián találták meg, ugyancsak temetőben.²⁵ Díszítése alapján a C periódus elejéről származik. Az alsópéli urnán látható nagyjából hasonló díszítés.²⁶ Az edény-nyakon található minta elrendezésére analógiát alig találni, bár egy római kerámia-díszítéseket ismertető dolgozatban Foust hasonló mintát közöl.²⁷

A tálak közül a legnagyobb már a B periódusban ismeretes (13. kép 1.)²⁸ A 3. sír kézzel formált tálja a bonyhádihoz hasonlít és a C időszakból származik (5. kép 2.).²⁹ A 13. sír öblös tálja (9. kép 1.) és a 10. sz. alatt talált kis tálka (15. kép 1.) ugyancsak ebből a periódusból való.³⁰ A csuprok is a C időszakból erednek (5. kép 4.; 6. kép),³¹ bár már a B periódusban is előfordulnak. A 13. sír bögréje (9. kép 2.) ismét csak a harmadik periódusra vall.

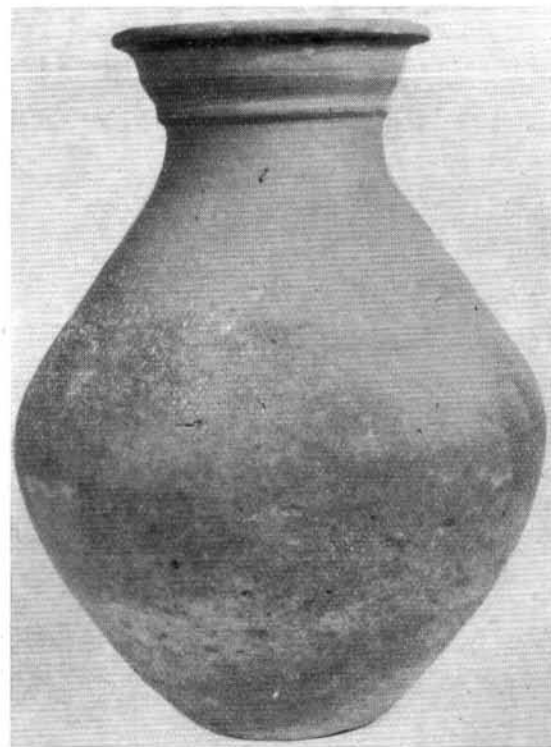
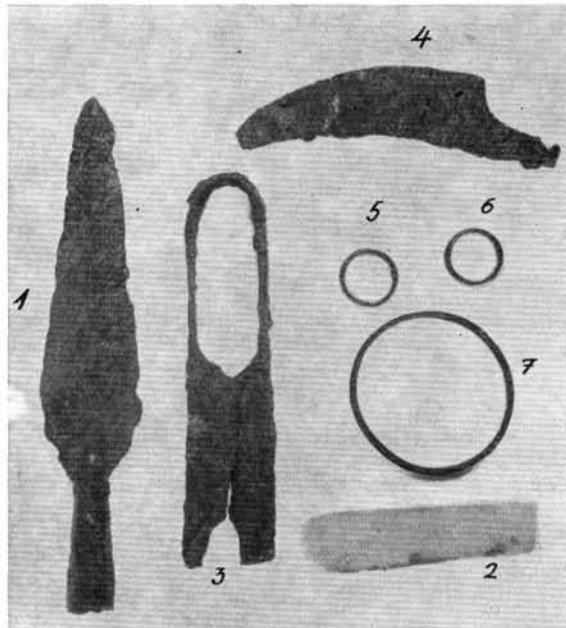
A fentiek alapján a borsosgyőri mentőásatással feltárt csontvázas kelta temetőrészlet a La-Tène C periódusának az elejéről való.

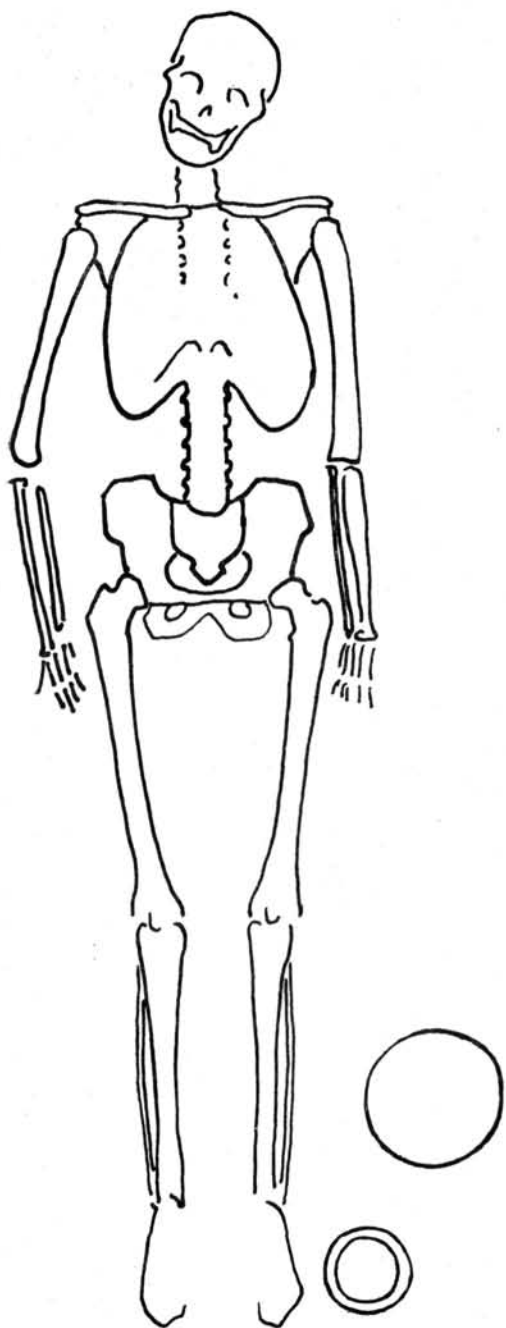
20. Kiskamond 1: 1. sír.

20. Kiskamond 1: erstes Grab

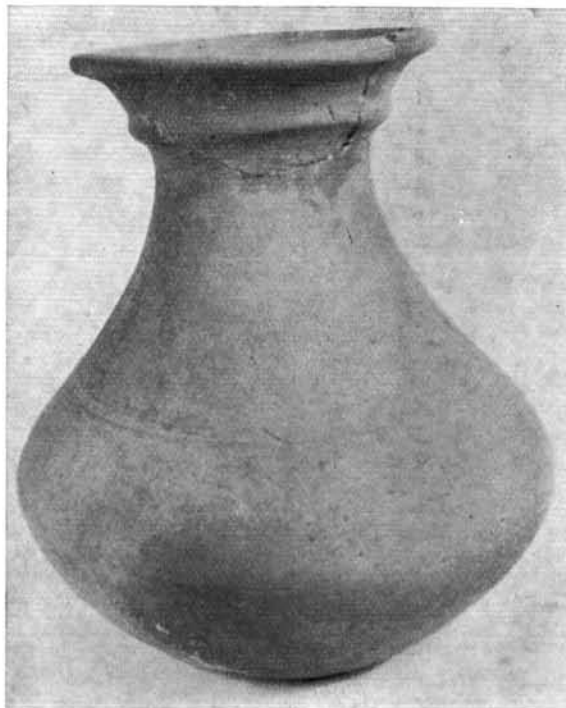
20. Kiskamond 1: tombe No 1

20. Қишқамонд; 1-е погребение

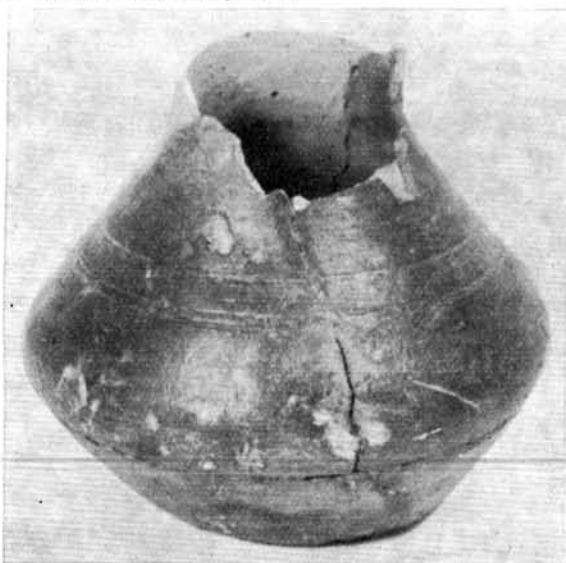

21. Kiskamond 2. sir rajza
 21. Kiskamond, Zeichnung des zweiten Grabes
 21. Kiskamond 2: dessin de la tombe No 2
 21. Қишқамонд, 2-е погребение — рисунок

22. Kiskamond 2. sir.
 22. Kiskamond, zweites Grab
 22. Kiskamond, tombe No 2
 22. Қишқамонд, 2-е погребение

23. Kiskamond 3. sir.
 23. Kiskamond, drittes Grab
 23. Kiskamond, tombe No 3
 23. Қишқамонд, 3-е погребение

2. KISKAMOND

A másik hasonló sorsra került kelta temető a veszprémmegyei Kiskamond (devecseri járás) község határában található. Első alkalommal 1960-ban hoztak be a veszprémi múzeumba a lelőhelyről szórványosan kelta anyagot. A második alkalommal (1961) pedig három sírt tárt itt fel Éri István és Németh Péter.

A lelőhely a községtől É-ra, a Bobára vívő országút mellett fekszik, a faluvégtől mintegy 300 m-re (17. kép). Az itt megnyílt homokbányában voltak a kelta sírok. Meg kell még említeni azt is, hogy néhány évtizede, a kövesút készítésekor ennek a temetőnek a NY-i szélét átvágták és állítólag akkor is kerültek elő sírok.

1. sír. A sírgödör alakját nem ismerjük. A sír mélysége 100 cm, a váz hossza 180 cm, a fektetés iránya D-É. A férfi váz koponyája kissé balra billent, a lábfejek jobbra fordultak (18. kép). A sír leletei: széles testű vaslándzsa (19. kép 1.) a bal vállnál, nagyjában hasáb-alakú köszörűkő (19. kép 2.), vasolló (19. kép 3.) és íves formájú vaskés (19. kép 4.), a váz jobb könyöke mellett egymáson; két széles bronzgyűrű (19. kép 5–6.) a test és a bal könyök között, zárt bronzkarperec (19. kép 7.) a bal csuklón, tál a bal alsó lábszár mellett (ma ez már hiányzik a sír anyagából) és urna a jobb lábfej végéről (20. kép), szürke színű, széles hasú, a nyaka erősen profilált.

2. sír. 100 cm széles sírgödörben 135 cm mélyen női váz volt. D-É irányban feküdt. Koponyája kissé jobbra fordult (21. kép). A sír mellékletei: lent ülő hasú, szürke színű és profilált, széles peremű urna (22. kép) és egy, ma már ismeretlen tál a bal alsó lábszár közeléből. A tálon és mellette állatcsontok heverték.

3. sír. 135 cm mélyen fiatal gyermek sírja. A váz hossza 75 cm, DNY-ÉK-i irányú. A nagycsontok kivételével a váz többi része megsemmisült vagy csak nyomokban volt látható. Mellékletek: töredékes, barnás színű csupor (23. kép) a koponya bal oldalán és egy kisebb tál (24. kép) a bal lábfej közelében. A tálban és mellette állatcsontok voltak.

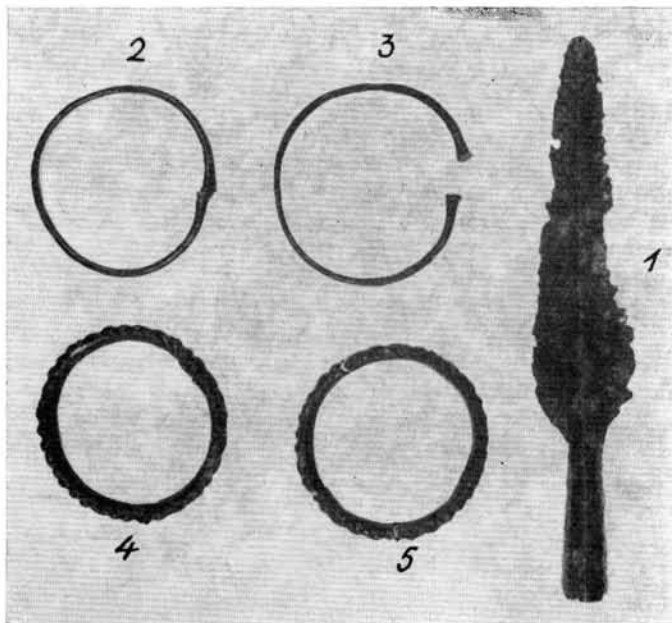
A három sír mélységi adatai közel állanak egymáshoz. Mindegyik 1 m körüli mélységben került elő. A fektetés pedig D-É-i irányú.

Az 1. sír metszőkése 14 cm hosszú, markolatának, illetőleg markolattüskéjének nagy része hiányzik és a legjobban hasonlít a Stomfán talált késhez.³² (19. kép 4.). A váz jobboldalán talált vasolló (19. kép 3.) általános forma. Az ugyancsak ezen a helyen talált köszörűkő (19. kép 2.) nagyjából négyzetes, oszlop alakú töredék, a Jutason előkerült példány a megfelelője.³³ A koponyánál előkerült vaslándzsához (19. kép 1.) hasonló szórványosan napvilágra került ezen a lelőhelyen

24. Kiskamond 3. sír.
24. Kiskamond, drittes Grab
24. Kiskamond, tombe No 3
24. Кишкамонд, 3-е погребение

25. Kiskamond 1–5: szórvány.
25. Kiskamond 1–5: Bruchteile
25. Kiskamond 1–5: trouvaillie isolée
25. Кишкамонд 1–5: выборочное

26. Kiskamond szórvány
 26. Kiskamond, Bruchteile
 26. Kiskamond: trouvaille isolée
 26. Кишкамонд, выборочное

27. Kiskamond szórvány.
 27. Kiskamond, Bruchteile
 27. Kiskamond: trouvaille isolée
 27. Кишкамонд, выборочное

1960-ban (25. kép 1.). Mindkettő analógiáját Sopron Bécsi-dombon találták meg.³⁴ Mind a kettő zömökebb és szélesebb a borsosgyőrinél (12. kép 3.). Két bronz gyűrű sima felületével (19. kép 5—6.) és egy zárt, díszítetlen felületű bronzkarperec (19. kép 7.) mindegyike a La-Tène B szakaszába való. Az ebben a sírban talált urna magas formájával (20. kép) a B és C periódusban él. Ezek szerint a sír a B periódus végéről származik.

A 2. sír már leírt urnája formájánál fogva a C szakaszból származik (22. kép).³⁵

A 3. sír tálja mélyen ülő forma (24. kép), a Kósdon talált urnával erős rokonságot mutat. Ez Hunyady beosztása szerint a tálakon belül a 4. forma,³⁶ és a B periódusban általános. A sírból előkerült töredékes csupor (23. kép) megfelelője Kőrös-hegyről való.³⁷ Az edény lágyprofilú forma és ismét csak a B periódusból származik.

A kiskamondi lelőhelyen talált három sír anyagának vizsgálatánál is hasonló eredményre jutunk, mint a borsosgyőri sírok leletanyagánál.

A teljesség kedvéért érdemes még néhány szóval az ugyanitt szórványosan talált leletekről is megemlékezni, amelyek két alkalommal kerültek a Bakonyi Múzeumba. Két pecsétlős végű bronzkarperec (25. kép 2—3) ugyancsak a B periódusból való és a Győrújszállási temető egyik karperecéhez hasonlít.³⁸ A második típusú kiskamondi karperec bekarcolt díszű felületével egy kódsi karperechez áll a legközelebb.³⁹ Két másik bronzkarperecen alig látható tagok sora van, minden egyes tagon kis, kidomborodó gömbös díszekkel. (25. kép 4—5.). A tagok sűrű díszítése, illetőleg elosztása szempontjából hasonlít a két borsosgyőri karperechez (1. kép 2—3.). Kéméndről ismerünk egy hasonló díszítésű karperecet.⁴⁰ A szórványosan talált bronzkarperecek tehát ugyancsak a B periódusból valók. Kisebb bronzkarperectöredékek is maradtak meg erről a lelőhelyről.

Még 1960-ban került elő innen egy nagy, urnaforma (26. kép) nagy zömök hassal; ennek megfelelői Apahidán⁴¹ és Litéren⁴² kerültek elő. Ez a forma a La-Tène B szakaszra jellemző. Két másik, szórványos edény közül az egyik egy nagy, lapos tál omphalossal. Ez a tál hasonlít az alsuti La-Tène C típusú ún. 3. formájú tálhoz.⁴³ Van a szórványos leletek között egy szitulaforma (27. kép) is, amely 1960-ban került a múzeumba; színe szürke, pereme lapos és éppen ebben tér el csak a rábatamási, hasonló kelta szitulaformától.⁴⁴ Ez az edény a C periódus egyik jellemző edényformája.

A kiskamondi szórványos leletek között több a La-Tène C szakaszból való és így a kiskamondi kelta temetőrészlet leleteit együttvéve ugyancsak a C periódus elejéről származtatjuk.

Mithay Sándor

JEGYZETEK

- ¹ Az említett kisebb-nagyobb, leginkább szeszélyes formájú gödrök rendeltetéséről egyelőre nem lehet biztosat állítani. Van olyan gödör is, amely sírformájú, de a legtöbb kisebb beásásnak a következménye.
- ² A számozás sorrendjében 14—16-ig számú gödröket számoztunk be és így nem akarjuk az ásátás eredeti számozását megbolygatni.
- ³ Hunyady Iona: Die Kelten im Karpatenbecken, Diss. Pann. Ser. II. No 18. (Budapest, 1942.) Taf. IX. Fig. 12.
- ⁴ Tompa Ferenc: 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn 1912—1936, 24/25. Bericht d. Röm.—Germ. Komm. (1934/35), Taf. 55. Fig. 13.
- ⁵ Hunyady id. m. Taf. XXI. Fig. 1., 18.
- ⁶ Uo. Taf. X. Fig. 22., 28., 12.
- ⁷ Uo. Taf. XXIX. Fig. 1., 93.
- ⁸ Uo. Taf. XXIX. Fig. 1., 10. kép 2.
- ⁹ Uo. Taf. XXXII. Fig. 5.
- ¹⁰ Wosinsky Mór: Tolnavarmegye az őskortól a honfoglalásig, II. k. (Bp. 1896), 573., XLII. t. 2, 8. — Hunyady id. m. 98.
- ¹¹ Uo. Taf. XX. Fig. 8.
- ¹² Uo. Taf. XLI. Fig. 5., Győr—Kálvária, 134.
- ¹³ Uo. Taf. XIII. Fig. 9., 105. Gyoma.
- ¹⁴ Uo. Taf. XLII. Fig. 5., 111.
- ¹⁵ Tompa id. m. Taf. 55. Fig. 1.
- ¹⁶ Hunyady id. m. 20. kép 3., 118. — Récsey Viktor: A perkátai urnatemető és vaskori lelet Fejér megyében AÉ (1890) III. kép 267.
- ¹⁷ Hunyady id. m. Taf. LI. Fig. 12., 118.
- ¹⁸ Uo. 34. kép 4. — AÉ (1912) kép a 172. lapon.
- ¹⁹ Márton Lajos: A korai La-Tène sírok leletanyaga, Dolg. (Szeged 1934), XXIII. t. 3., 94.
- ²⁰ Hunyady id. m. 7. kép 7. — AÉ (1905) I. kép 7., 263—264.
- ²¹ Hunyady id. m. Taf. IV. Fig. 15.
- ²² Pittioni, Richard: La-Tène in Niederösterreich, Materialien zur Urgeschichte Österreichs (Wien, 1930), 85.
- ²³ Márton id. m. 49. — Fettich Nándor: Prehisztórikus temető nyomai Kósdon Nógrádmegyében, AÉ (1923—26) 234. — Hunyady id. m. Taf. XLIX. Fig. 7., 121.
- ²⁴ Uo. Taf. LXXXII. Fig. 1., 144. 13. pont.
- ²⁵ Uo. Taf. LXI. Fig. 5., 134.
- ²⁶ Márton id. m. Taf. XVIII. Fig. 1., Taf. XIX.
- ²⁷ Foust, Georges: Céramiques de IVe siècle dans la Villa de Montmaurin (Haute-Garonne), OGAM Tome XIII. Fasc. 2—3. (Rennes 1961), Planche LIII.
- ²⁸ Hunyady id. m. LVII. t. 2. Fertőmeggyes, 128.
- ²⁹ Uo. Taf. LVIII. Fig. 25., 133.
- ³⁰ Uo. Taf. LVIII. Fig. 1., Győr-Szeszgyár, 130. és Taf. LVII. Fig. 9. Alcsút, 129.
- ³¹ Uo. 137.
- ³² Uo. Taf. LII. Fig. 2., 124.
- ³³ Uo. Taf. LIII. Fig. 19., 127.
- ³⁴ Uo. Taf. L. Fig. 1., 120.
- ³⁵ Uo. Taf. L. Fig. 1., 120.
- ³⁶ Uo. Taf. LXXXII. Fig. 5., 143.
- ³⁷ Uo. Taf. LX. Fig. 1a., 129. és Taf. L. Fig. 3. Beled. 127. uo. Taf. LXVIII. Fig. 11., 137.
- ³⁸ Uo. Taf. XXVII. Fig. 4., 93.
- ³⁹ Uo. Taf. XXIX. Fig. 2., 93.
- ⁴⁰ Uo. Taf. X. Fig. 27.
- ⁴¹ Uo. Taf. LXX. Fig. 5.
- ⁴² Uo. LXVII. Fig. 19., 136., 7.
- ⁴³ Uo. Taf. LVII. Fig. 8., 128.
- ⁴⁴ Uo. Taf. LXIV. Fig. 4., 135. — Itt szeretném megköszönni Éri Istvánnak és Németh Péternek, hogy a kis-kamondi leletek közlését átengedték.

Funde von frühkeltischen Gräbern bei Borsosgyőr und Kiskamond

1965 wurden in den Sandgruben von Borsosgyőr, in der Nähe von Pápa, Gräber mit keltischen Skeletten geborgen. Durch drei kleinere Ausgrabungen wurden 14 Gräber ans Licht gebracht. Die bedeutendsten unter diesen sind ein Frauengrab (Nr. 2) und ein Mannesgrab (Nr. 18). In dem Frauengrab wurden ein Armband mit Bohnenverzierungen und zwei hohle Beinbänder aus Bronze gefunden. In dem achtzehnten Grab befanden sich eine Lanze, ein Schwert, ein Schildpuffer, ein Schildrandbeschlag und Geschirre.

Ihrem Fundmaterial nach rühren die Gräber vom Anfang der Periode LaTène C her.

Ebenfalls im Komitate Veszprém, in der Umgebung der Gemeinde Kiskamond des Kreises Devecser, wurden beim Sandgraben in den Jahren 1961—62 drei Gräber aus frühkeltischen Zeiten ans Licht gebracht. Der Hauptteil des Fundmaterials der drei Gräber kommt aus dem Abschnitt B der Periode La-Tène, ein Bruchteil des Friedhofes dürfte jedoch, wegen ein paar Funden aus der Periode C, dieser Periode zugerechnet werden.

Sándor Mithay

Trouvailles tombales pré-celtiques de Borsosgyőr et de Kiskamond

En 1965, aux confins de Borsosgyőr, village situé près de Pápa, nous avons sauvé des tombes celtiques du pic des sabliers. Au cours de trois fouilles assez modestes nous avons découvert 14 tombes, dont les plus importantes sont une de femme (2e tombe) et une d'homme (18e tombe). Dans la tombe de femme nous avons trouvé un bracelet bosselé et deux jambelets creux en bronze. Dans le tombeau 18 il y avait des ferrures des lance, de sabre, une chaîne d'épée, un ombon, des ferrures de bouclier et des pots.

Les tombes, d'après leurs trouvailles, remontent au début de la période C de La Tène.

Toujours dans le département Veszprém, dans le district de Devecser, se trouve le village de Kiskamond à la frontière duquel, dans une sablière, 3 tombes de l'époque pré-celtique ont été découvertes en 1960—1961. La majeure partie des trouvailles vient de la période B de la Tène, mais — à cause de quelques trouvailles provenant de la période C — nous considérons ces fragments de sépulture comme remonant à la période C.

Sándor Mithay

РАСКОПКИ РАННИХ КЕЛЬТСКИХ ПОГРЕБЕНИЙ В БОРШОШДЬЁРЕ И КИШКАМОНДЕ

В 1965-м году на окраине села Боршошдьёра, расположенного вблизи Папа, в песочном карьере нами были спасены кельтские погребения. При проведении трех небольших раскопок было обнаружено четырнадцать погребений. Из них наиболее интересными являются одно женское (2-е) и одно мужское (18-е) погребения. В женском погребении нами найдены два полых ножных браслета и браслет из бронзы. В 18-м погребении были: копье, меч, цепь от меча, выпуклая часть щита, часть чеканки щита, конец щита с чеканкой и посуда.

Эти погребения, судя по материалам находок, относятся к началу периода La-Tène C.

На границе села Кишкamonд, также входящего в комитат Веспрем, в 1960—61 годах при добыче песка из карьера было обнаружено три погребения, относящиеся к кельтскому периоду. Большая часть найденных предметов относится к периоду La-Tène B, но несколько находок относится к периоду C, поэтому мы и считаем остатки могильника относящимися к периоду C.

Шандор Митау

Újabb régészeti feltárások Halimbán¹

Az egyes nemzetek kialakulását döntő módon befolyásolta az, hogy ősidőktől kezdve laktak-e ugyanazon a területen, vagy jelenlegi hazájukba költözésükkor kiket találtak ott? Az utóbbi esetben nem volt közömbös tényező az érkező és a helyi lakosok egymáshoz viszonyított száma sem.

Magunkra vonatkoztatva: a magyarság abszolút többsége okozta-e a magyar nép megmaradását, nyelvének győzelmét a helyi lakosság nyelve felett, vagy talán ugor-magyar rokonokat is találtak a Kárpátmedence területén, akikkel itt összeolvadhattak?²

A kérdés tisztázásában az egykorú leírások, a nyelvészek következtetései és más segítségünkre álló tudományos értékű anyag mellett jelentős szerephez jutottak a régészeti feltárások, amelyek a régészet tárgyi anyagán kívül a leghitelesebb embertani anyagot is napvilágra hozták.

A honfoglalás korával kapcsolatos kérdések tisztázásában ma előkelő helyet foglalnak el a Veszprém-megyében folyó feltárások. Itt most arról szólnak, amelyik Halimbán a bauxit bányászásával egyszerre indult meg.

Az első leletekre 1952-ben Téczei Béla bányaigazgató figyelt fel, amikor a legelső lejtaknát készítették.³ 1952-től—1955-ig a Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Tudományos Akadémia együttes támogatásával⁴ a különböző korú leletek mellett feltárássra került egy X—XII. századi köznépi temető, 932 sírral.⁵ E munka befejezésekor azonnal felmerült a halimbai avar, VI—IX. századi régészeti és embertani anyag megismerésének szükségessége, hogy összehasonlítást tehessünk a IX. és a X. század fordulójának korábbi és új anyaga között. Ebből ugyanis kitűnhet, hogy a honfoglaláskori köznépi temető csak a helyi, itt talált és legyőzött lakosság temetője-e, vagy megtalálható benne a honfoglalókhöz tartozó új elem és milyen arányban.

A X—XII. századi temető feldolgozása 1960-ig elkészült, majd könyvalakban megjelent.⁶ 1961-ben megindulhatott a VI—IX. századi avar temető feltárása is,⁷ amely 1965. őszén fejeződött be.⁸

Ma már rendelkezünk azokkal a tudományos eszközökkel, amelyek segítségével a VI—IX. századi temetőből kiválaszthatjuk a IX. századi, tehát a honfoglalást

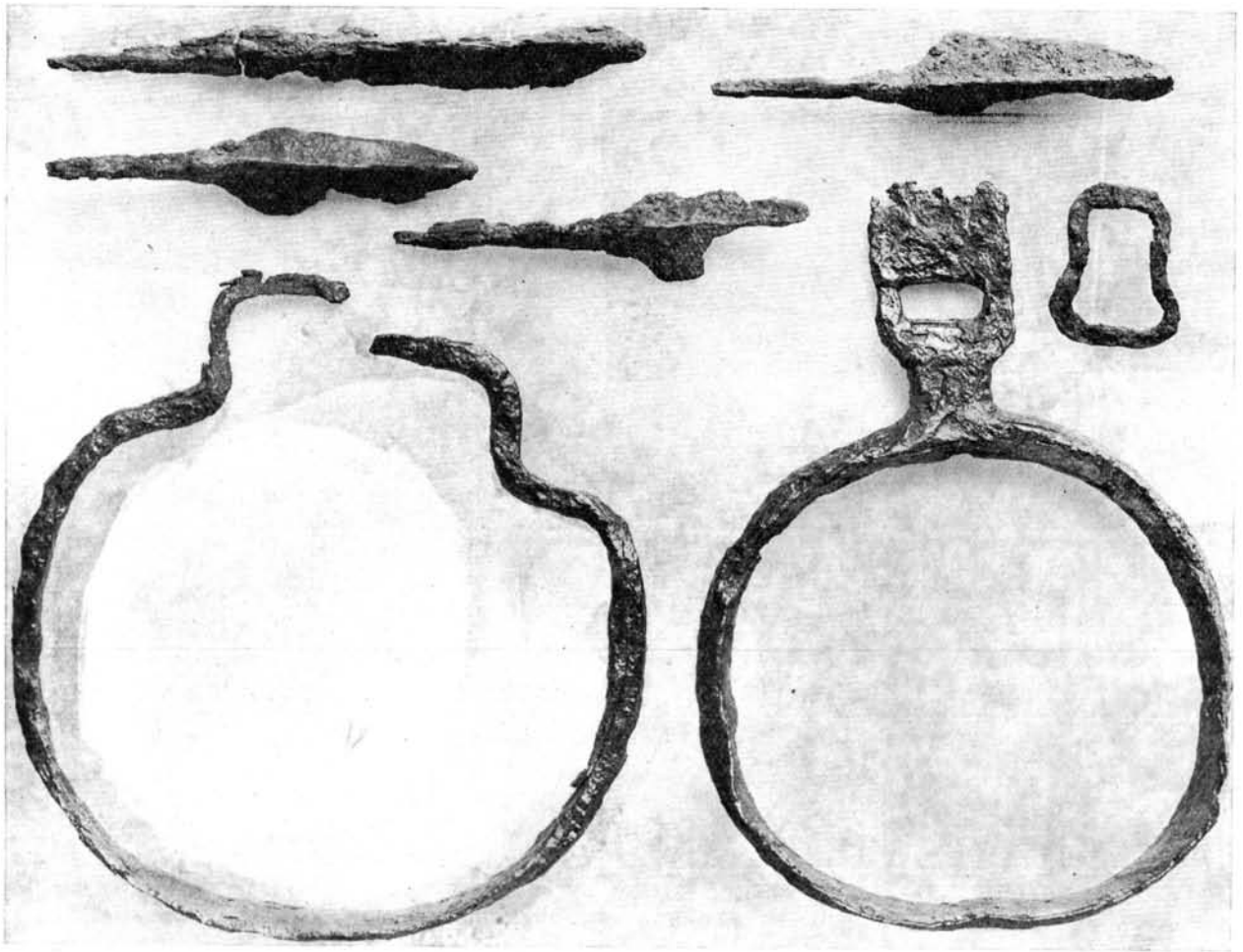
közvetlenül megelőző temetkezéseket. Ezt hasonlíthatjuk össze a halimbai X—XII. századi temető X. századi, azaz honfoglaláskori részével. Az összehasonlításról itt csak annyit jegyzünk meg, hogy a két temető rész között az egyezések ellenére jelentős különbségek is mutatkoznak. A változást jelentő újat a régészeti és embertani anyagban feltétlenül a honfoglalók javára kell írni.

A kutatás során az egyik fontos kérdés az volt, hogy vajjon felismerjük-e az avar temető benépesedésének kezdő, folyamatos és záró szakaszait. Erre az alábbiakban kaptuk meg a választ. A halimbai mészkőmedence enyhe lejtésű, déli oldalán terül el az a kis földdarab, amely elég vastag volt ahhoz, hogy az ideérkező avarok temetőjüket 570 után⁹ itt nyissák meg. A temető északi és déli szélei felé elvékonyodó föld arra kényszerítette a kis közösséget, hogy halottaikat a VII. század végétől kezdve a temető kevésbé mély talajába helyezték, vagy pedig temetkezéseikkel másodszor és harmadszor is ugyanarra a középterületre térjenek vissza. Az utóbbi helyen keletkezett rétegződés az avarkori temetők közül a relatív időrend megállapítására a legkedvezőbb példát nyújtotta.¹⁰

Az avarkort felölelő teljes temetkezések leggyakrabban kifosztott sírjai mindig a korai részben vannak. Halimbán is szinte csak ezek estek áldozatul. Közép- és későavarkori rátemetkezések azonban bizonyították, hogy temetőnk a korai avar időben is használatban volt. Nyílhegyek, íj- és tegezborító csontok, néhány nagygömbös ezüst fülbevaló, vaskengyel, egy-egy szemes gyöngy maradt csak ránk a kifosztott, legkorábbi halimbai avar sírokból.

A 124. sz. kifosztott sírban például egy kupacba félretolva találtunk rá négy darab háromlú nyílhegyre, két felemás kengyelre és egy kengyelszíjcsatra. A vasakra úgy látszik nem tartottak igényt a sírablók (1. kép.)¹¹.

Az avarkor régebbi szakszának második generációjában a sírok már kifosztatlanok, mindössze a számunkra becses későbbi rátemetkezések rongálták vagy pusztították el a sírok egy-egy részletét. Így a 340—343. sz. sírok közül a 341. számút bolygatták meg a későbbi rátemetkezésekkel (2. kép.), amelyek közül a 341. számú

1. Halimba, avar temető, 124 sír.

1. Halimba, Awarischer Friedhof, Grab 124

1. Halimba, cimetière avar, tombe No 124

1. Халимба, аварский могильник, 124-е погребение

a legrégebbi, a 343. sz. a legfiatalabb temetésű. A 341. számú sír elpusztított anyagából a sírfenekhez tapadva lant-alakú vascsat mellett két szíjvéget találtunk. Ezek rövidék és szélesek.¹² Préselt, ezüst előlapjuk kivágásában átlós kereszttel díszített bronz, illetőleg aranylap alátét van.

Viszonylag korai a 261. sz. férfisír, amelyre később egy gyermeket temettek. Keleti szőnyegmintára emlékeztető préselt nagyszíjvége¹³ és granulációs dísz utánzó préselt kerek övveretei az avarkoron belül az első változással kerülhettek hozzánk.

Fonatos, fogazott nagyszíjvég, két kis- és egy rövid szíjvég a jellemző leletei a 203. sz. sír gyermekcsontvázáinak. A kisszíjvégek vésett lemezein még jól kivehetők az állatalakok stilizált fogazott ábrázolásai.¹⁴

Fonatos, de már fogazás nélküli varkocs-szorító volt a 153. sz. sír férfi koponyája mellett, díszítetlen, kettős-lemezű szíjvégekkel együtt.¹⁵

Préselt varkocsszorítója és fogazás nélküli fonatdíszes övverete volt a 108. sz. sírba temetett férfinak is.

A fenti férfiak sírjaival egykorú női sírokban talált mellékletekről is itt szólnunk.

A 14. sz. sírba temetett halott alatt mélyebben találtuk meg a 15. sz. női csontvázat. A felsőnek csekély melléklete volt, míg az alsóban aranyozott bronz fülbevalópárt, gyöngyöket, díszített ólom orsógombot, csipkézett szájszélű durva edényt és állatcsontot találtunk. A két sír irányításban is különbözik egymástól. A 15. sz. és a mellette azonos irányban fekvő 16. sz. sír néhány előbb mutatott férfisír irányával egyező. A 15. és 16.

sz. sírok fülbevalópárjai a rövidnyakú, kis-gömbös, granulációs arany fülbevalótípushoz tartoznak.¹⁶

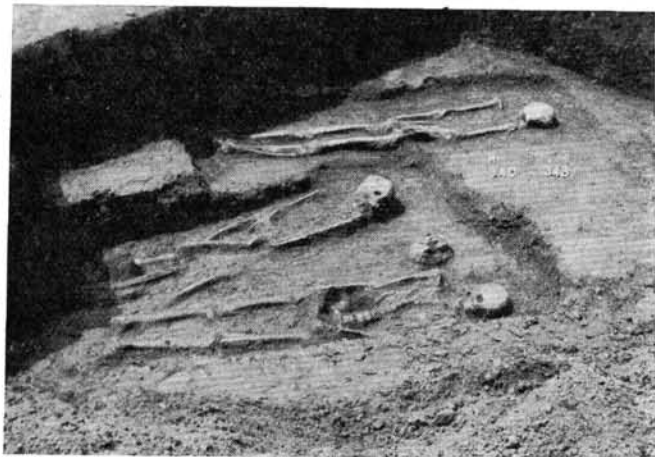
A 116. sz. sír részben fedte a már régebben temetett 118. sz. sír csontvázát. Az alsóban többek között jellegzetes fülbevalópárt találtunk. A fülbevalók bronz karikaívén három-három ezüst kisgömb ült. Csüngőjét két sor aranygömböcs és ehhez forrasztott ékkő-rekeszes csonkakúlak, kék üveggyöngy, aranyfonál és ezüst kisgömb alkotja. A bronz, ezüst, arany és színes üveg kellemes összehatásává teszi az egyébként nagy fülbevalót. A cseppalakú rekeszekben elhelyezett színes anyag az egyikben vékony lemezzé sűrűsödve maradt meg.¹⁷ Az előzőkhöz hasonló rekeszes bronz fülbevalókat rátemetkezés nélküli sírból mutatunk be a 265. és 258. sz. sírokból (3. kép.). Az egyikben ovális bronzcsat és durva agyagedény (3. kép. 1.), a másikban szemesgyöngyök és bronz karperec az említésre méltó kísérő anyag.

Jól tükrözi az avar kor legjelentősebb változását a 143. számú férfisírban talált leletanyag. A harcost nagyméretű, visszacsapó íjjal temették el. Ruháját egy préselt veretektől álló keskeny öv, felsőruháját egy újdívatú, öntött, griffes-indás öv díszítette. Az utóbbinak nagyszíjvégén két egymással szembenéző griff ábrázolása gondos munkával készült darabnak látszik. A griff visszahajló farokbojtja szőlőlevél utánzatú, akárcsak az indás kissíjvég indáinak a vége,¹⁸ míg a veretek forgó napkorongot ábrázolnak. Trapézalakú csat tartozik hozzá. Kézzelformált edény és marhacsont a szokásos kiegészítője a hasonló korabeli síroknak.

A temető déli szélén eltemetett egyik férfi övének öntött bronz vereteit még csaknem teljes számban találtuk meg (4. kép.). Ezeket a VIII–IX. század fordulóján készíthették, de sírba csak a IX. század első harmadában kerülhettek, az öntvények díszítése ugyanis késői típusú. Néhány csüngőtag letörése és elvesztése még a sírbatétel előtt történt, ami az öv hosszantartó viselését tanúsítja. A gazdag öv (5. kép.) a sírban talált ital-tartó edény (6. kép. 3.) az ételmellékletéről tanúskodó marhalábszárcsont, kés, ár, és két háromélű nyílhegy (7. kép.) az avar férfiak temetésénél szokásos ritust árulja el. Az övveretek a Bakonyi Múzeum 1964. évben rendezett kiállításának anyagában megtekinthetők. Érdekes bizánci ábrázolása miatt¹⁹ a Kárpátkonferenciái anyagban és itt is bemutatjuk (60. sír).

A férfisírok közül utolsónak a 189. számú hiányos övgarnitúráról szólunk, ahol három növényindás darab és egy töröten is kopásig használt griffes-indás nagyszíjvég került elő. Ez az avar viselet késői szakaszára utal (IX. századi második fele). Az előző sírral ellentétben ez a temető északnyugati szélén foglalt helyet.

Az öntött övgarnitúrás változást bevezető időben temetett nők ékszereiből nézzük meg elsőnek a temető egyik kis tisztása szélén feltárt 165. sz. sírban találtakat.

2. Halimba, avar temető, 340–343. sír.

2. Halimba, Awarischer Friedhof, Gräber 340–343

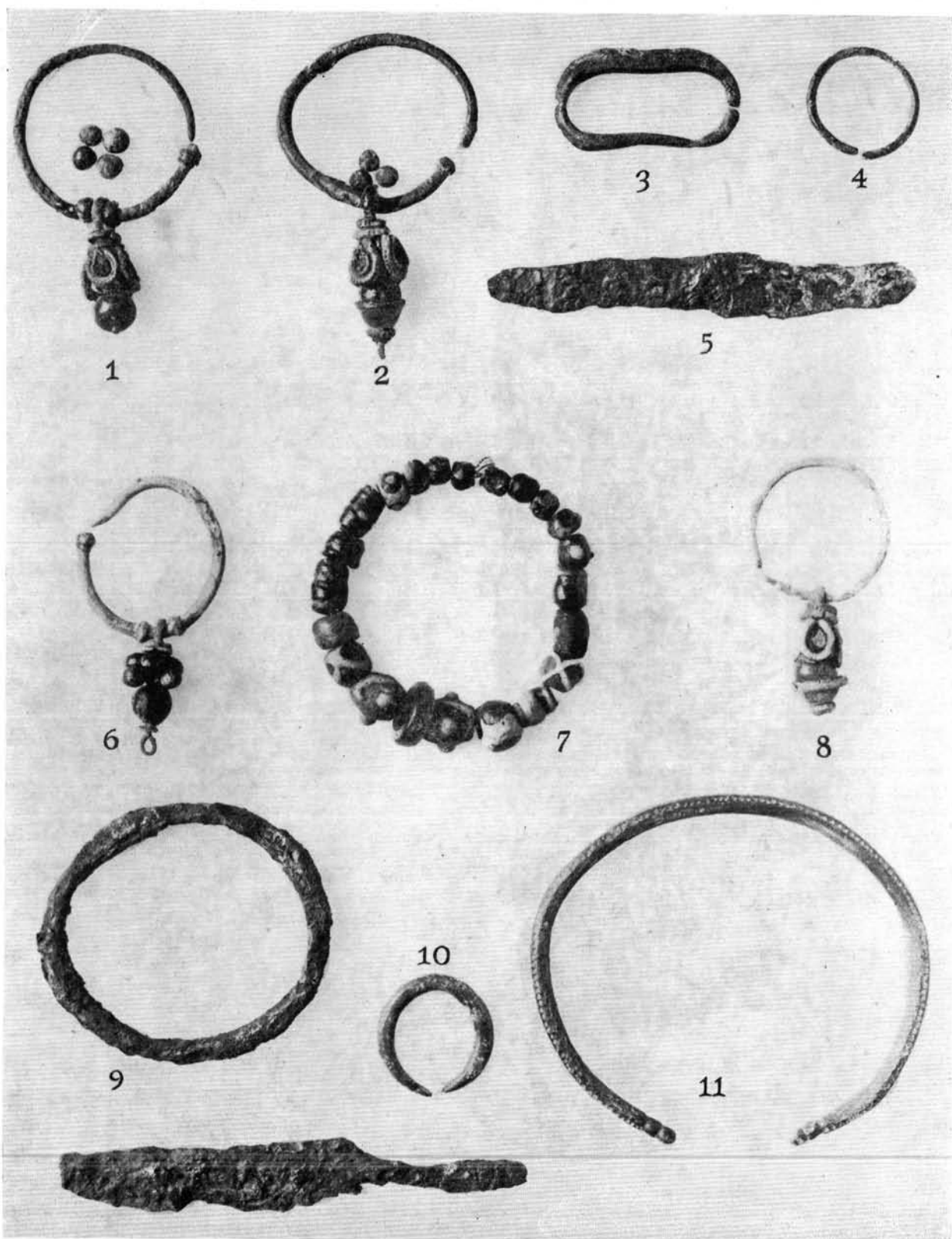
2. Halimba, cimetiére avar, tombe Nos 340–343

2. Халимба, аварский могильник, погребения 340–343.

Ebben egy egyfülű edényforma kezdetleges, kézi készítésű utánzata jelent meg. A Kárpátmedencébe érkező új elem kellő mennyiségben még nem készítette a korongon készült jó árut s így az a temetés idejére nem érkezett el Halimbára.²⁰ Ezt a halottat azonban ilyen típusú edénnyel kellett, vagy illett eltemetni. Durva anyagból kézzel készítették ezért azt el. A fiatal nő csontváza mellett szép leletanyagot találtunk: préselt bronzlemezek sorából alkotott fejdísz; két kisgömbös-granulált csonkakúpos nyakú arany fülbevalót, gyöngyfűzért, csatfibulát, kaparókést, szűrőkanalat, két poncolt-díszű rosszezüst gyűrűt, és vas karpereceket. Ez a temetés röviddel az újabb néphullám érkezése után történetet.²¹

A középvavari idők temetkezései során került a földbe a 274. sz. sírban talált nő holtteste. Préselt kerek boglárpár, csonkakúp-tölcsérben üvegszemes csüngőjű fülbevaló, borsószem nagyságú gyöngyökből álló nyaklánc, vékony bronzhuzalból készült nyakpercec, bronz és vas karperecek, gömböcsös, aranyozott kis fülbevalók voltak a mellékletei.²²

A 275. sz. sír jobb combcsontját megsemmisítették a 276. sz. sír gödrének ásásakor s a fiatalabb temetésű, 276-os sír csontváza belenyúlik a másik gödrébe. A másodtemetkezésű combcsontjai között „keleti” típusú, finoman iszapolt egyfülű cserépedényt²³ találtunk (6. kép. 2.). Az új néphullám nem vette figyelembe a korábbi sírok pontos helyét. A lábknál elhelyezett durva edény sírbatételével azonban a korábbi lakosság hagyományai éltek tovább. A Kárpátmedencében ké-

4. Halimba, avar temető, 60. sír.
 4. Halimba, Awarischer Friedhof, Grab 60
 4. Halimba, cimetière avar, tombe No 60
 4. Халимба, аварский могильник, 60-е погребение

szült keleti típusú edények e halott temetésekor már eljutottak Halimbára is. Az aprógyöngyök mellett itt dinnyemaggyöngyöket is találtunk.²⁴

A temető déli szélén a 60. sz. sírral egy vonalban bontottuk ki az 56. sz. sír női csontvázát. A sírban fülbevalópárt, üvegbetétes korongalakú mellboglárpárt és dinnyemagalakú üvegyöngyöket, gyűrűt, kést, vascsatot, orsógombot és edényt találtunk. Ezek készítésére és sírbakerülésére a 60. sz. férfisírral kapcsolatban mondtak érvényesek²⁵ (6. kép 4. — az edény — és 8. kép.).

A 173. számú gyermeksír részben fedte és elpusztította az alatta levő 174. számú sírba tett halott csontvázát. A fiatalabb temetésű gyermek csontváza mellett volt többek között 6 db. bronz karperec, egy pár ovális, dobozalakú préselt bronz boglár, egy fejszgyűrű és főleg dinnyemaggyöngyökből álló nyaklánc.²⁶

Folytathatnánk a kettős temetkezések bemutatását, azonban tájékoztatásul a hasonló 40 sírpárból már az eddig bemutatott is elegendő. Ezeknek és a temetőszéli temetkezéseknek segítségével a halimbai VI—IX. századi temető benépesedését híven nyomon tudtuk kísérni a terület elfoglalásától a magyar honfoglalók által megnyitott, már publikált köznépi temető helyének kijelöléséig.

A fentiek alapján a halimbai avarkori temető anyagában négy nagyobb változást figyelhetünk meg. A tárgyi anyag változásából természetesen nemcsak a legfelsőbb vezetőréteg kicserélődésére és új gazdasági érdekkörök behatolására, hanem politikai és népmozgalmi eseményekre is lehet következtetni.

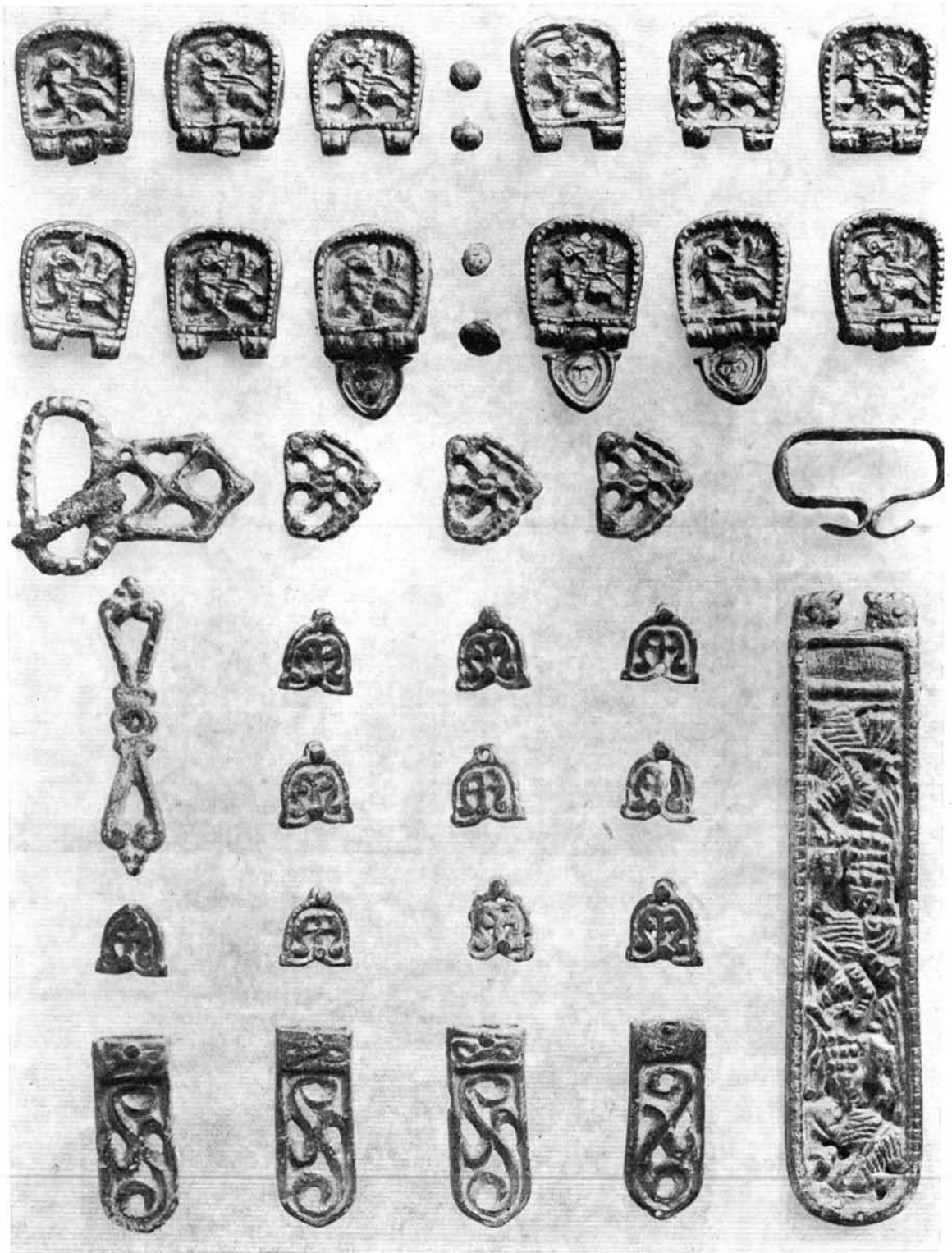
Az avar hódítók az 570-es években megszállták a bakonyi erdős vidékkel együtt Halimbát is. Veszprém megyébe települő törzsük a gepidáktól, langobardoktól szerzett zsákmányból, a bizánciak adójából gazdagon temetkezhetett. Ez felkeltette a helyi lakosság és más népek érdeklődését, akik az első politikai változás alkalmával kirabolták a sírokat. Az akkor kifosztott sírok száma, a sírok irányát is figyelembevéve mintegy 30—40 lehetett. Az első generáció után történhetett ez a

fosztogatás.²⁷ A feldúlt sírokból is maradt még néhány koponya. Ezek összehasonlítása és vizsgálata a második csoport kirabolatlan sírjaiban talált koponyákkal döntő fontosságú eredményt hozhat a változás természetét illetően. A sírok számából ítélve (cca 70) ez a második szakasz a 2. és 3. generáció temetkezéseit öleli fel. Az abszolút időszámításhoz viszonyítva az első kirablott csoport 570—600 között, a második (fonatdíszesek) 600—680 között használta a temetőt. A griffes-indások már a harmadik avar népcsoportot képviselik 680—800 között, amelyeknek egyes késői övfelhasználásai 800—900 között is előfordultak.²⁸ A 4. jelentős változás, amelyben a kutatók egyhangúan megegyeznek, a VIII—IX. század fordulóján lezajlott frank-avar háború nyomán következett be.²⁹ 800 után Dunántúl lassan nyugati befolyás alá került, és ennek tükröződésékként olyan tárgyak jelentek meg a lakosság körében, amelyek korábban itt nem voltak divatosak.³⁰ Természetesen még egy generáción keresztül tovább tart a meglevő készletek, avar ruházat és felszerelés felhasználása és sírbakerülése. A IX. század második harmadában a régi szokás szerint temetkezők már csak hiányos övveretekkel tudtak reprezentálni.³¹ A század végén pedig csak emléktárgyként marad meg itt-ott néhány tipikus öntött veret a hagyományos temetkezési ritushoz.³²

Az alakuló feudális központokban azonban, ahol a legyőzött avarok letették a hazai viseletet és fegyvereket, azonnal nyugati típusú íjat, köpüsnyilat, kardot, kést, szíjcsatot, sarkantyút, másfajta kerámiát, összetett gyöngyöket és egyszerű fülbevalót kaptak, ott az avarkori felszerelési tárgyak már a IX. század első felében is csak emléktárgy formájában és hiányos funkcionális darabokként kerültek a sírba.³³ Itt az átváltási folyamat szinte egy fél évszázaddal megelőzte az együtt-

- ←
3. Halimba, avar temető, 1—5.: 265. sír; 6—12.: 258 sír.
 3. Halimba, Awarischer Friedhof, 1—5.: Grab 265;
 6—12.: Grab 258
 3. Halimba, cimetière avar, 1—5: tombe No 265; 6—12: tombe No 258
 3. Халимба, аварский могильник, 1—5: 265-е погребение,
 6—12: 258-е погребение

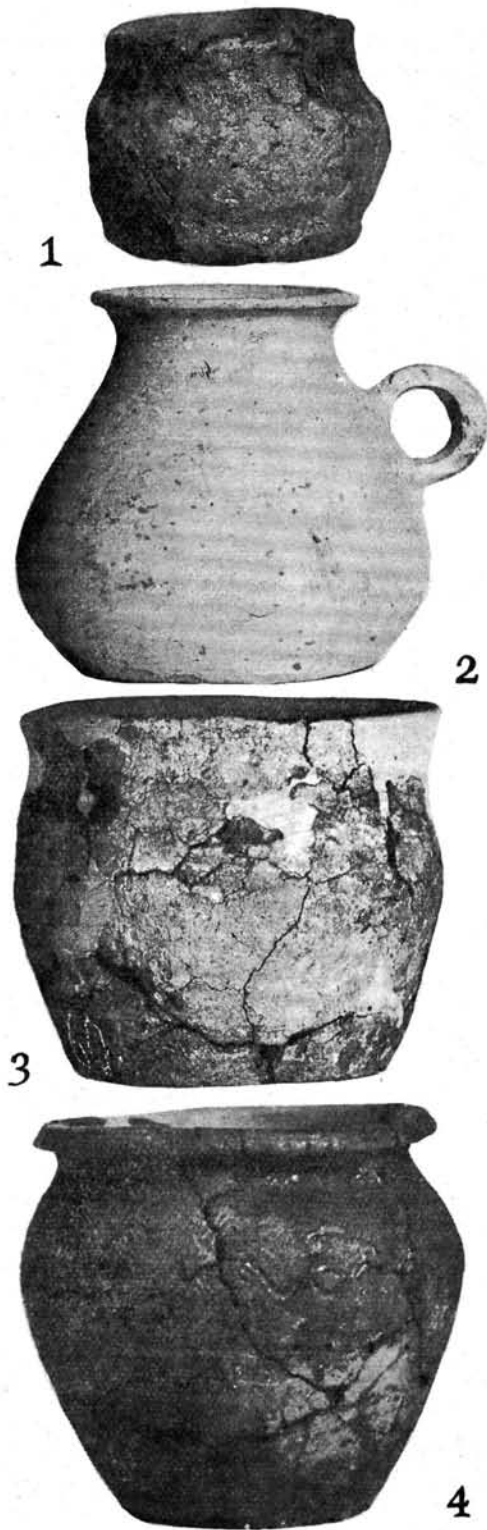
6. Halimba, avar temető, 1.: 265. sír; 2.: 276. sír; 3.: 60. sír; 4.: 56. sír.
 6. Halimba, Awarischer Friedhof, 1.: Grab 265; 2.: Grab 276; 3.: Grab 60; 4.: Grab 56.
 6. Halimba, cimetiére avar, 1: tombe No 265; 2: tombe No 276; 3: tombe No 60; 4: tombe No 56
 6. Халимба, аварский могильник, 1.: 265-е погребение, 2.: 276-е погребение, 3.: 60-е погребение, 4.: 56-е погребение.

maradt avarkori lakosság hagyományos felszerelésének eltűnését. A maradék tárgyak felhasználása is erősen meggyorsult. A halimbai temető IX. századi utolsó temetkezéseit összevetve a IX. századi fenékpusztai³⁴ és sopronkőhidai³⁵ temetők anyagával, az utóbbiak frank szolgálatban állóknak, a halimbai pedig az avarkori lakosság korábbi és folyamatos IX. századi temetkezéseiként foghatók fel.³⁶

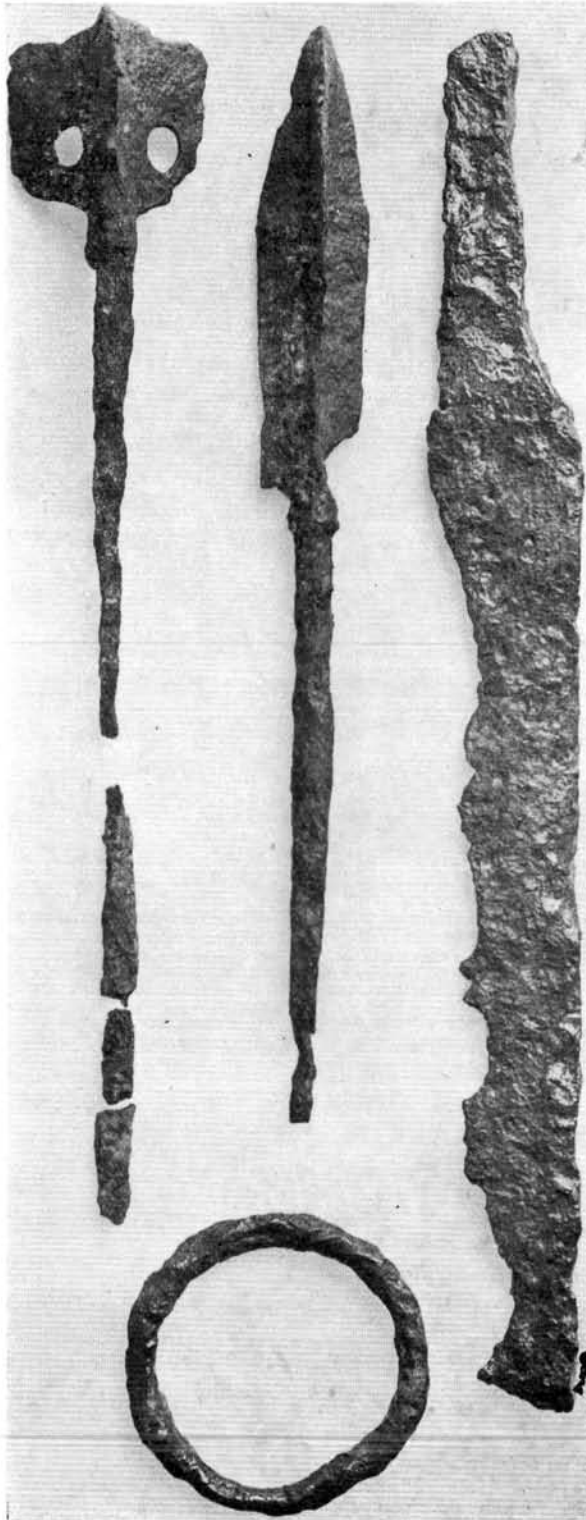
A X—XII. századi halimbai temető X. századi szakaszának régészeti anyaga jelentős mértékben helyi hagyományokra utal,³⁷ ezért a honfoglaláskor itt talált lakosság továbbélésére enged következtetni. A temetkezés első szakaszának sírjai azonban a helyi lakosságra utaló szokás és leletanyag mellett mást is elárulnak. A 860. számú sírban például a csontváz jobb vállcsúcsánál a magyar honfoglalók nyilaira jellemző trapézalakú nyílhegyek voltak.³⁸ A csontváz koponya-típusa pedig a honfoglalók kistemetőiben találhatókkal egyező, így kétségtelenül a honfoglalók soraiba tartozóra utal. Ilyen típusú embertani anyag több esetben fordult elő a X—XII. századi temető legrégebbi, azaz X. századi szakaszában.³⁹

A kalandozásokon szerzett zsákmányból sírbakerült pénzek is a honfoglalók hozzátartozóinak jelenlétét bizonyítják.⁴⁰ Az egész temető leletszegénysége mégis azt mutatta, hogy ide a közrendűek, a helyhezköttöttek, azaz a szolgáltatásokra kötelezettek temetkeztek.

El kell vetni azt a korábbi nézetet, hogy a szegényes, de népes nagytemetők kizárólag a helyben talált lakoságtól származtak, s csak a kistemetők keleti származású pitykés, rozettás mellékletű sírjai a magyaroktól. Egy-egy honfoglaláskori típusú kistemetőre másutt is több köznépi nagytemető esik. A honfoglalók nemzeti és törzsi előkelőinek egy-egy nagycsaládjához a X. században több falu köznépe tartozhatott. A halimbai X—XII. századi nagytemető egy későavar-magyar köznépi temető. Ugor-magyar elemeknek a halimbai avar temetőben található előfordulására, továbbélésére,

- ←
 5. Halimba, avar temető, 60. sír.
 5. Halimba, Awarischer Friedhof, Grab 60
 5. Halimba, cimetiére avar, tombe No 60
 5. Халимба, аварский могильник, 60-е погребение

7. Halimba, avar temető, 60. sír.
 7. Halimba, Awarischer Friedhof, Grab 60
 7. Halimba, cimetiére avar, tombe No 60
 7. Халимба, аварский могильник, 60-е погребение

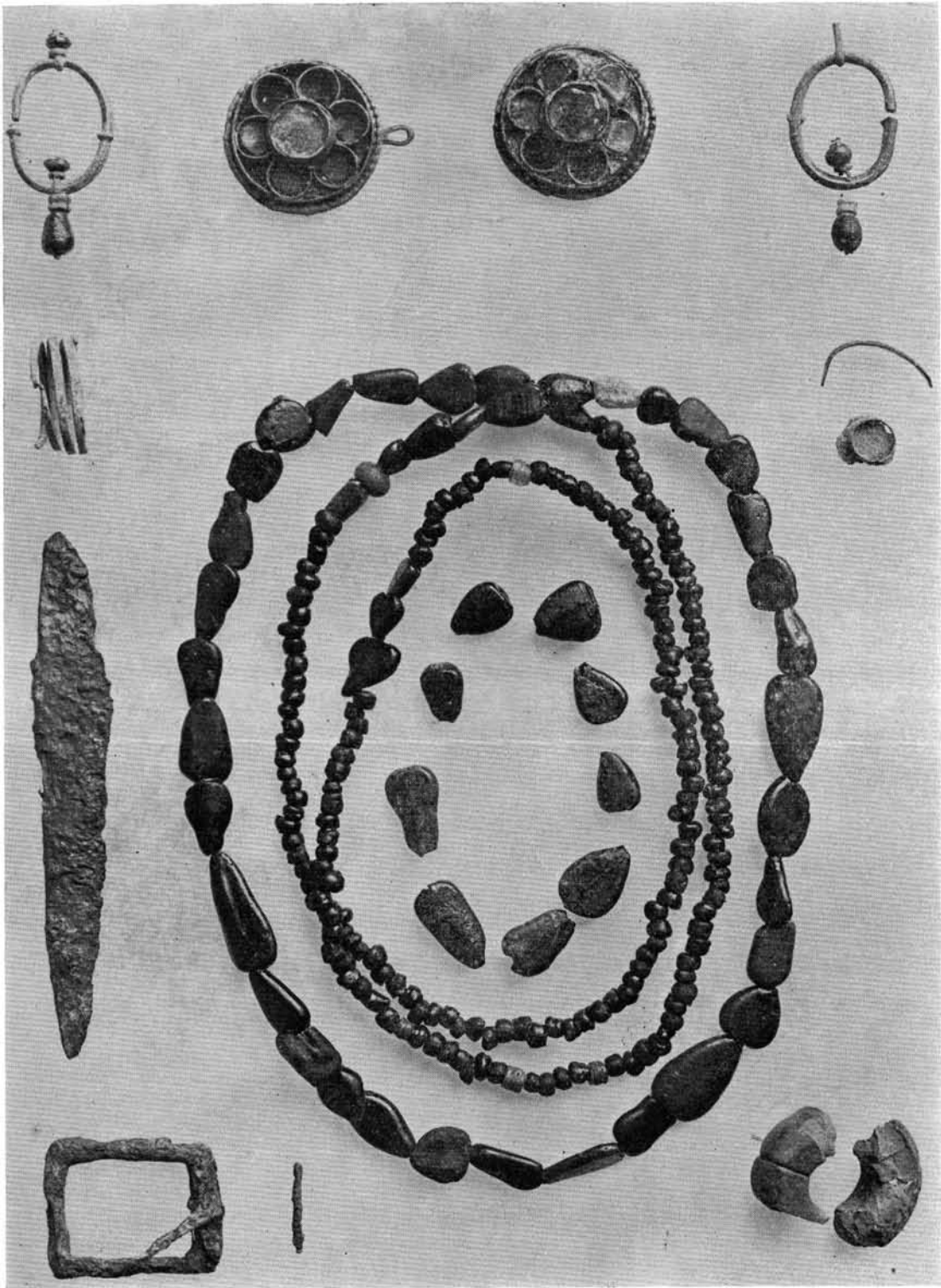
valamint a magyar honfoglalással megjelent új ember-típusok feltűnésére és számarányára az embertani vizsgálatok befejeztével még konkrétebb választ kapunk.

Török Gyula

JEGYZETEK

- ¹ Az itt közölt szöveg egy része elhangzott a Szlovák Régészeti Intézet (Nyitra) rendezésében megtartott Kárpát-konferencián (Das awarenzeitliche Gräberfeld von Halimba im VI—IX. Jahrhundert). Az előadásokat összefogó kötetben közreadott képek kiegészítésére mutatunk itt be néhányat.
- ² Ezt a lehetőséget Nagy Géza már korábban felvetette: Magyarország története a népvándorlás korában. (Szilágyi S., A magyar nemzet története I. Bp. CCCXL.)
- ³ Teczeli Béla bányaigazgató később is sok segítséget nyújtott a feltáráshoz.
- ⁴ Az anyagi fedezetet a MNM Főigazgatósága és a MTA II. Osztályának Vezetősége folyamatosan biztosította.
- ⁵ Feltárázásában az Embertani Tár tudományos dolgozói és a MNM több kutatója nyújtott értékes segítséget.
- ⁶ Török Gy., Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert. Arch. Hung. XXXIX. Bp. 1962.
- ⁷ Arról, hogy Halimbán avar temető is található, a Bakonyi Múzeum leltárkönyvéből következtettünk. Ott ugyanis eső által kimosott néhány sír anyagát találtuk bejegyezve.
- ⁸ Összesen 486 avarkori sír került feltáráásra.
- ⁹ L. Kovrig I., Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyan, Arch. Hung. XL. 1962.
- ¹⁰ Az avarkori temetők általában szétterülők és a legtöbb esetben csak egy részük van feltárva. A halimbai mindkét csoporttal szemben kivételt képez.
- ¹¹ A korai kengyelekre vonatkozóan lásd: Kovrig I., Adatok az avar megszállás kérdéséhez. (Acta Arch. Hung. 6. 1955. 163—192. o.)
- ¹² A széles szíjvégek tüszőövekhez tartoztak, ahol a lemezes veretek is hasonló szélesek, és a hát közepére eső ugyanolyan széles fémlaphoz egy-egy merőlegesen szerelt köríves tag csatlakozik. Szép példáját ismerjük Kerepesről (MNM-ban.).

8. Halimba, avar temető, 56. sír.
 8. Halimba, Awarischer Friedhof, Grab 56
 8. Halimba, cimetiére avar, tombe No 56
 8. Халимба, аварский могильник, 56-е погребение

- ¹³ A préselt mintás szíjvégeknek ez a típusa a délkelet-európai népek szőnyegeknek közvetlen hatását tükrözi. Fotóját lásd: a Kárpátkonferencián elhangzott előadásokat összefoglaló kötetben. Nyitra.
- ¹⁴ Az avarok ezt a típust a beolvadó germán törzsek töredékeitől örökölték. Hasonló díszítésű veretek számos avar temetőből ismertek: (Aradac, Cikó, Gátér, Igar, Kiskassa, Kunszentmárton, Mártély, Nagymányok stb.). Fotó: Kárpátkonferencia. Nyitra.
- ¹⁵ A hasonló díszítetlen kettőslemezű szíjvégek Kovrig I. szerint az avar korszak korai szakaszára jellemzőek. (L.: L. Kovrig Ilona: Das awarenzeitliche . . . c. művében erre az időszakra vonatkozó észrevételeket.)
- ¹⁶ Hasonló fülbevaló aranyból a halimbai 5. férfisírból, de a dunapentelei 10. sz. férfisírból is ismert. Az utóbbi képet l. az Arch. Hung. XVIII. IV. tábla 7. sz. alatt.
- ¹⁷ A fülbevalóknak ez a típusa még, ha aranyból van, akkor sem tartozhat az avar honfoglalók eredeti anyagához, mert a Pontus vidékének rekesztövössége ismerhető fel benne.
- ¹⁸ Griff-ábrázolások a préselt vereteken csak ritkán találhatók. A griffes veretek öntése kezdetén a római hagyományokból táplálkozó műhelyek jegyei ismerhetők fel, míg a késői vereteken már elmosódnak.
- ¹⁹ Hasonló ember-oroszán küzdelem ábrázolását ismerjük Nagysurányból, Hatvan—Boldog, Homokmégy—Halom. és egy hernádvölgyi lelőhelyről. Az öv madáralakos vereteivel egyezők Szebényből és Szeged—Bilicsről is előkerültek.
- ²⁰ Az olcsó és törékeny edényeket bizonyára nem szállították nagy mennyiségben DK-Európából a Kárpátmedencébe, hanem az új avar kori néphullámmal fazekasok is érkeztek, akik letelepülésük után kezdtek el dolgozni.
- ²¹ Fotó: Kárpátkonferencia. Nyitra.
- ²² Fotó: Kárpátkonferencia. Nyitra.
- ²³ Ezekkel az edényekkel többen foglalkoztak már. Legutóbb a Kárpátkonferencián Darina Bialekova, Zur Frage der Genesis der Gelben Keramik aus der Zeit des zweiten awarischen Kaganats im Karpatenbeckens. Nitra, 1966.
- ²⁴ DK-Európának ugyanarról a dinnyetermő vidékéről érkeztek honosították meg a Kárpátmedencében az ún. dinnyemagalakú gyöngyök viseletének széles körben elterjedt divatját.
- ²⁵ A közelfekvő 60. sz. férfisír kézzelformált edényével ellentétben az 56. sz. sírban talált edény már nem a helyi lakosság hagyományai szerint készült és az ún. „keleti” finom kerámiához sem tartozó, hanem a hazánk területére a romanizált területekről behatoló tipikusan IX. századi kerámiához. Ez a típus a korábbiaktól jól megkülönböztethető.
- ²⁶ Fotó: Kárpátkonferencia. Nyitra.
- ²⁷ Nagy G.: Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai útja, Arch. Ért. XXVI. 1906. 405. 1.
- ²⁸ Sok kutatót tévesztett már meg a Nagy Károly győzelmes hadjárata nyomán elszállított kincsekről szóló feljegyzés. (Einhardus: Nagy Károly élete 13. fejezet.) Ez azonban nem érinthette a nép viseletének forgalomban levő bronz és vas szereléseket, a raktári és piaci árukészleteket. Ezek a IX. század folyamán kerültek sírba.
- ²⁹ Ua.
- ³⁰ Többszörösen összetett és millefiori gyöngyök, Karantán vidéken divatos fülbevaló, a korábbiaktól elütő kerámia, köptüs-szárnyas frank lándzsák, köpüs nyílhegyek és sarkantyúk.
- ³¹ A maradékáru felhasználása mellett a blatnicai típusú és a poncolt háterű bronz veretek és szíjvégek, mint a IX. századi új készítmények használata is elterjedt.
- ³² Lásd a későavar temetők szélén elhelyezett sírokat.
- ³³ A IX. században benépesített sopronkőhidai temető 16. sz. sírjában pl. az övön már csak áttört liliumdíszű, öntött bronz szíjvég és vascsat volt. (Török Gy., Beobachtungen der Freilegung des Gräberfeldes von Sopronkőhida. Arbeits und Forschungsberichte . . . 11/12 1963. Berlin.)
- ³⁴ Cs. Sós Ágnes: Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Keszthely—Fenekpuszta. (Acta Arch. Hung. 13. 247—305 o.)
- ³⁵ A temető teljes feldolgozása is befejeződött. Megjelentése nyomdai kapacitás hiánya miatt késik.
- ³⁶ Halimba lakosságába, a temetkezési rítusból ítélve, kevés idegen elem került a IX. század folyamán.
- ³⁷ L.: Török Gyula, Die Bewohner von Halimba . . . 32—34. 1.
- ³⁸ Uo. XI. tábla.
- ³⁹ Nemeskéri János szíves közlései alapján.
- ⁴⁰ Török Gyula: Die Bewohner von Halimba . . . IX, XI, XII. tábla.

Neuere archäologische Freilegungen bei Halimba

Mit der Erweiterung der Bauxitbergwerke hat bei Halimba auch die archäologische Freilegung begonnen. Funde aus den Zeitaltern Halstatt, La-Tène, der Römerzeit, der Völkerwanderung, weiterhin aus der Zeit der ungarischen Häuptlinge und der ersten Könige wurden ans Licht gefördert. Aus dem Gesichtspunkte der ungarischen Geschichte ist das Kennenlernen und die Bearbeitung der Friedhöfe aus den 6—9-ten und aus den 10—12-ten Jahrhunderten wichtig, da sie beim Vergleichen des spätawarischen Materials aus dem 9-ten

Jahrhundert und desjenigen aus der Landnahme der Ungarn im 10-ten Jahrhundert brauchbar sind. Die Bearbeitung des Friedhofes aus den 10—12-ten Jahrhunderten ist im Bd 39 von Arch. Hung. erschienen. In diesem Prospekt wird über den awarischen Friedhof aus den 6—9-ten Jahrhunderten, dessen Erschließung 1965 beendet wurde, kurz berichtet. Die 486 Gräber des Friedhofes liegen auf einem verhältnismäßig engen Gebiet, da die Beerdigung stellenweise zwei-drei Schichten hat. Die Übereinander-Schichtung der Gräber hat

es wesentlich erleichtert den Bevölkerungsvorgang des Friedhofes zu bestimmen. Die Schichten mit ihrem Fundmaterial waren behilflich in der Feststellung, daß die Beerdigungen in vier größere (oder sechs kleinere) Zeiträume zerlegbar sind und diese Zeiträume bzw. Gruppen nur teilweise mit der Ankunft von neuen ethnischen Elementen im Karpathenbecken zusammenfielen, während sie teilweise Reste der Beerdigungen von der ständigen lokalen Bevölkerung sind.

Es wurde nachgewiesen, daß die erste Gruppe aus den Gräbern der ersten Generation der Awaren besteht, die in den Jahren 568—70 in Transdanubien ankamen. Diese Gräber wurden schon am Ende des Jahrhunderts zerstört und ausgeplündert. Die zweite Strecke kann in zwei kleinere geteilt werden (Relief-Druck und Seitenband-Lamellen oft mit Geflechtverzierungen); ihre Beerdigungen mögen zwischen den Jahren 600—680 geschehen sein und ihre Gräber sind nicht

ausgeplündert worden. In der dritten Zeitperiode — zwischen 680 und 800 (die Zwei-Schichtung ist auch hier vorhanden) — wurde das Fundmaterial des früheren Typs eine Zeitlang — ab und zu nebst rankenähnlichen Elementen — noch verwendet; die späteren Beschläge mit den typischen Greif-Ranken-Kombinationen weisen auf eine Auffüllung mit einem neuen ethnischen Element hin. Die letzte — vierte — Periode bzw. Änderung ist nach 800, in Verknüpfung mit den fränkisch — awarischen Kriegen eingetreten, was auch durch das Vorhandensein von westlicher Ware im Fundmaterial gekennzeichnet wird. Diese Beerdigungen aus dem 9-ten Jahrhundert werden später mit dem Teile aus dem 10-ten Jahrhundert des Friedhofes von Halimba aus den 10—12-ten Jahrhunderten verglichen werden können.

Gyula Török

Nouvelles inventions archéologiques à Halimba

A Halimba, parallèlement avec l'exploitation accrue des gisements de bauxite, l'exploration archéologique aussi a commencé. On a mis à jour des fouilles datant des époques du Halstatt, de La Tène, des Romains, de l'invasion des Barbares, des ducs hongrois et des premiers rois. Du point de vue de l'histoire hongroise, la connaissance et le dépouillement des cimetières des VIe—IXe siècles et de ceux des Xe—XIIe sont importants, car leur connaissance permet de comparer la matière bas-avare du IXe siècle et celle de l'époque de la conquête arpadienne du Xe siècle. Le compte rendu du dépouillement du cimetière des Xe—XIIe siècles a paru dans le volume XXXIX de Arch. Hung. Par le présent article, à titre documentaire, nous voudrions attirer l'attention sur le cimetière de l'époque avare des VIe—IXe siècles, dont la mise à jour s'est achevée en 1965. Les 486 tombes du cimetière se trouvaient sur un terrain relativement restreint, puisqu'elles s'étagaient en couches doubles, quelquefois même triples. Ces tombes superposées ont aidé à définir d'une façon décisive le processus de peuplement de ce cimetière. Grâce à elles et aux trouvailles qu'on y a faites, nous avons pu constater que l'on peut fixer la date des enterrements en quatre époques assez longues (ou en six plus courtes) et que ces époques, c'est-à-dire les groupes de tombes y

appartenants ne correspondaient qu'en partie aux arrivées de nouveaux éléments ethnographiques dans le bassin des Carpates; ils sont dus en partie aux enterrements de la population locale survivante.

Nos recherches ont démontré que la première période comprend les tombes de la première génération des Avars, arrivant en Transdanubie en 568—70. A la fin du siècle ces tombes ont été déjà éventrées et pillées. Les enterrements de la deuxième période — que l'on pourrait diviser encore en deux périodes plus courtes — (ornements estampés et bandes lamellées, souvent avec ornements entrelacés) ont eu lieu entre 600 et 680; ces tombes n'ont pas été pillées. A la troisième période (pouvant être également divisée en deux) on s'est servi de la trouvaille de type antérieur, quelquefois ornée d'éléments de rinceaux; les ferrures typiques, agrémentées de rinceaux et de griffons, renvoient à l'intégration d'un nouvel élément ethnique. La quatrième et dernière période a commencé après 800, à la suite des guerres franco-avares. Le changement est marqué par la présence d'articles occidentaux dans les trouvailles.

Ce sont ces tombes du IXe siècle que nous pouvons comparer à la partie du cimetière de Halimba qui date du Xe siècle.

Gyula Török

НОВЕЙШИЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ РАСКОПКИ В ХАЛИМБЕ

С расширением алюминиевых шахт в Халимбе, там начались производиться и археологические раскопки. Были обнаружены материалы, относящиеся к различным историческим периодам, как-то: гальштаттскому, La-Tène, римскому, периоду великого переселения народов, периоду первых венгерских вождей и первых королей. С точки зрения истории Венгрии важны изучение и обработка находок могильников шестого-девятого и десятого-тринадцатого веков. Это дает возможность сравнить материал позднеаварского периода (девятый век) и периода „обретения родины” (десятый век).

Результаты исследования и обработки археологических находок в могильниках, относящихся к десятому-двенадцатому векам, были опубликованы в 39-м томе „Венгерского архива” (Arch, Hung, XXXX). Краткое сообщение об аврских захоронениях, раскопки которых начались в 1965-м году, было дано нами в этом обзоре. 486 погребений могильника были сконцентрированы на довольно небольшом пространстве, в некоторых местах было обнаружено два-три слоя захоронений. Погребения, расположенные друг на друге, оказали решающую помощь в определении заселения кладбища.

На основании этих археологических находок мы определили, что погребения можно распределить по времени на четыре больших (или шесть меньших) групп, и эти группы, т. е. периоды только частично совпадают со временем появления в Карпатском бассейне новых народов, остальная часть происходит

от захоронения местного населения, продолжавшего жить здесь и в дальнейшем.

Исследования показали, что первую группу захоронений составили могилы первой генерации аваров, появившихся в Задунайской низменности в 568—70-х годах. Они, эти могильники, уже к концу века были разворошены и разграблены.

Вторую группу захоронений, которую можно разбить на два меньших периода, составляют погребения, произведенные между 600-м и 680-м годами. Эти могилы не разграблены, надгробия с прессованными барельефами, с боковой ленточной пластиной, часто с плетеными украшениями.

В третьем периоде (тоже разделяется на две группы) — между 680-м и 800-м годами — первое время при захоронениях пользовались такими же материалами, которые были найдены в предыдущих слоях, кое-где с изображением лозы. В дальнейшем встречается характерная чеканка с изображением грифона и лозы. Это указывает на то, что в то время в Карпатском бассейне появились новые народы.

Последний, четвертый, период наступил после 800-х годов, вслед за франко-аварскими войнами. На это указывают и вещи западного происхождения, найденные среди археологического материала этого периода.

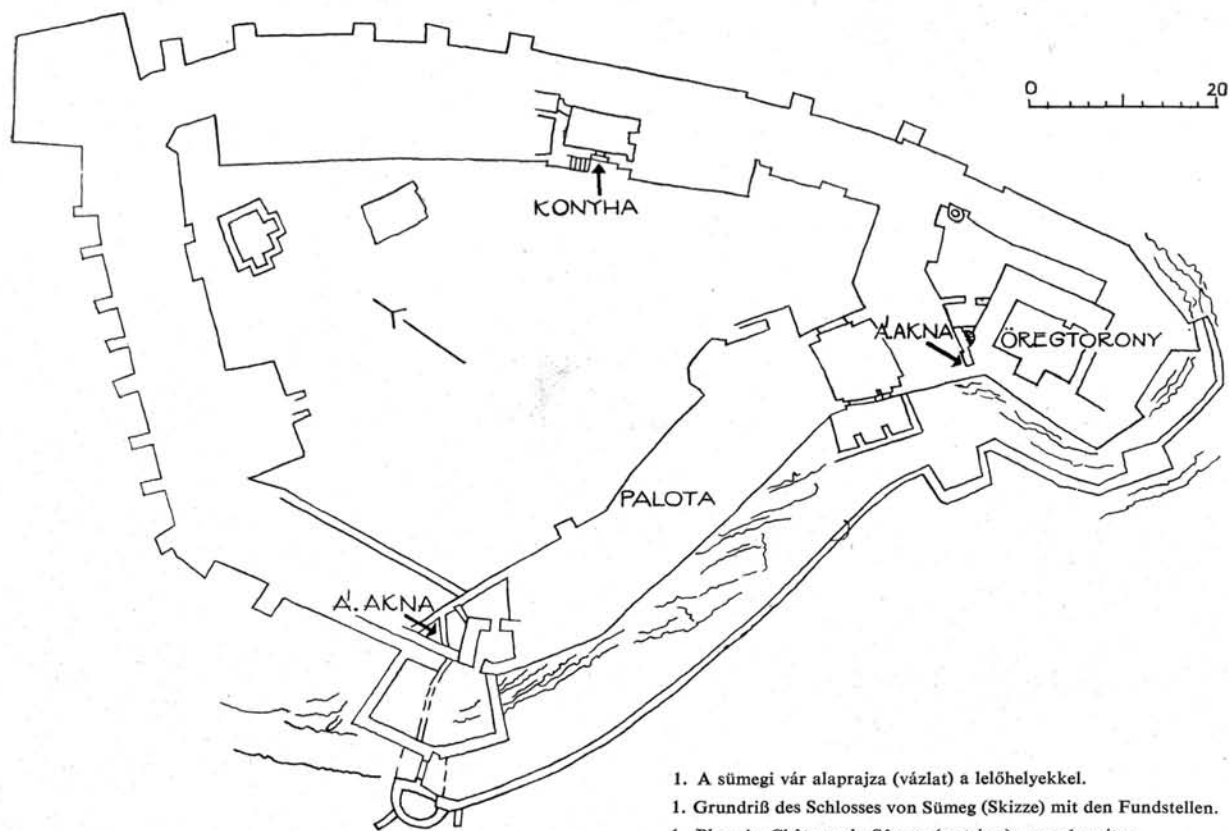
Эти погребения, восходящие к девятому веку, мы и будем сопоставлять с халимбскими погребениями десятого-двенадцатого веков, а именно с той частью их, которая относится к десятому веку.

Дьюла Тёрёк

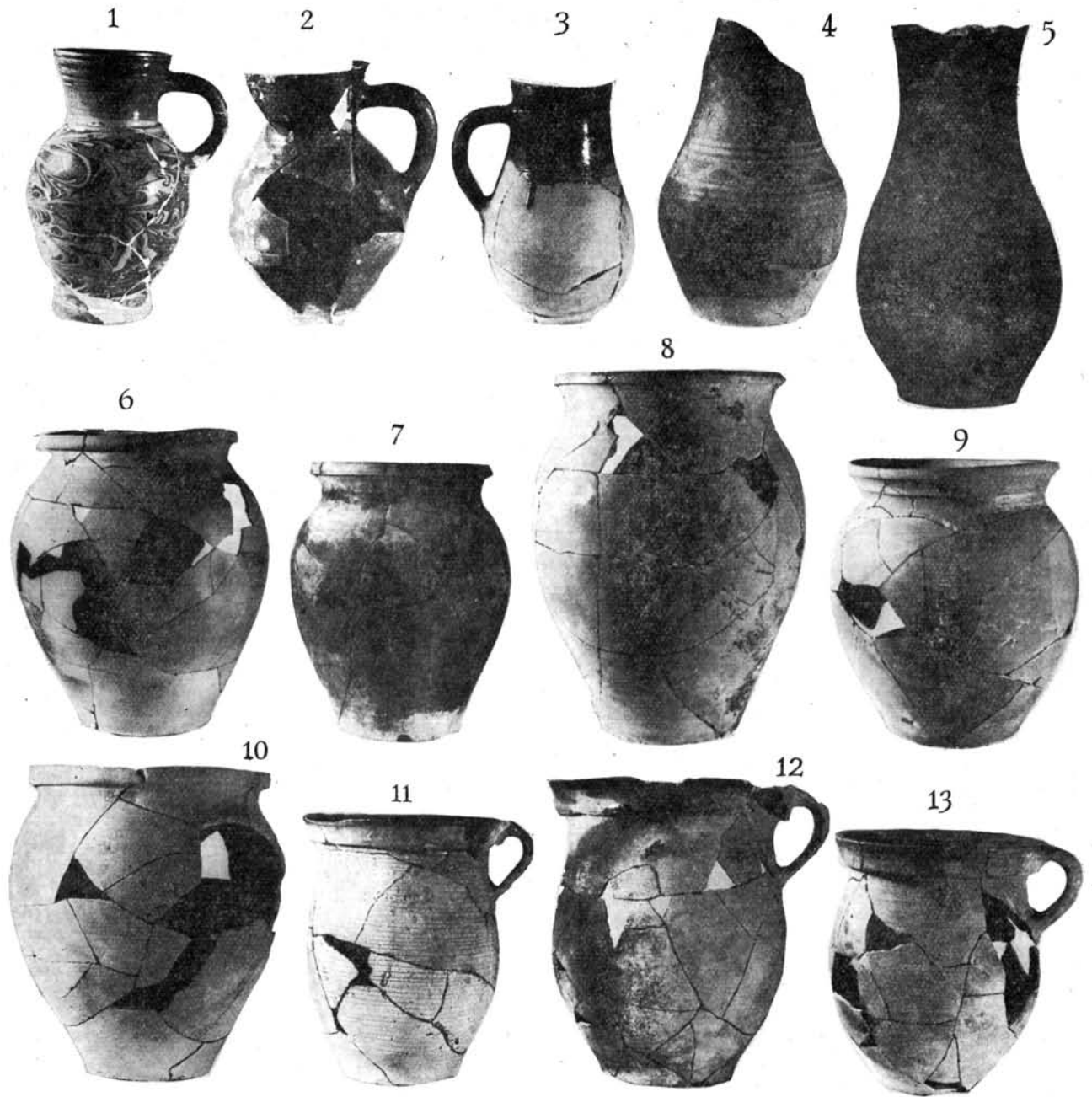
A sümegi és a szigligeti vár XVII. századvégi kerámiája

A sümegi vár 1957—63 között végzett feltárása során előkerült régészeti anyag (kerámia) ismertetését már korábban megkezdtük. Legutóbb a várban talált évszámos habán kancsók (díszkerámia) és évszámos kályhacsempék feldolgozását végeztük el,¹ most pedig az azokkal azonos lelőhelyről előkerült anyag — nagyjából házi kerámia — ismertetését tűztük célul magunk elé.² (1. kép). Az anyag vizsgálata során ez az anyag sok esetben hasonlóságot — nem egy esetben

egyezést — mutatott a szigligeti várban előkerült edényekkel,³ s így igen alkalmasnak látszik az összehasonlításra. Az összehasonlítás elsősorban gazdaságtörténeti szempontból érdekes, minthogy már több esetben felvetődött, hogy Sümeg a XVII—XVIII. században a környék egyik fontos gazdasági központja volt és lakosságának jelentős iparos, elsősorban fazekas, kályhás rétege volt.⁴

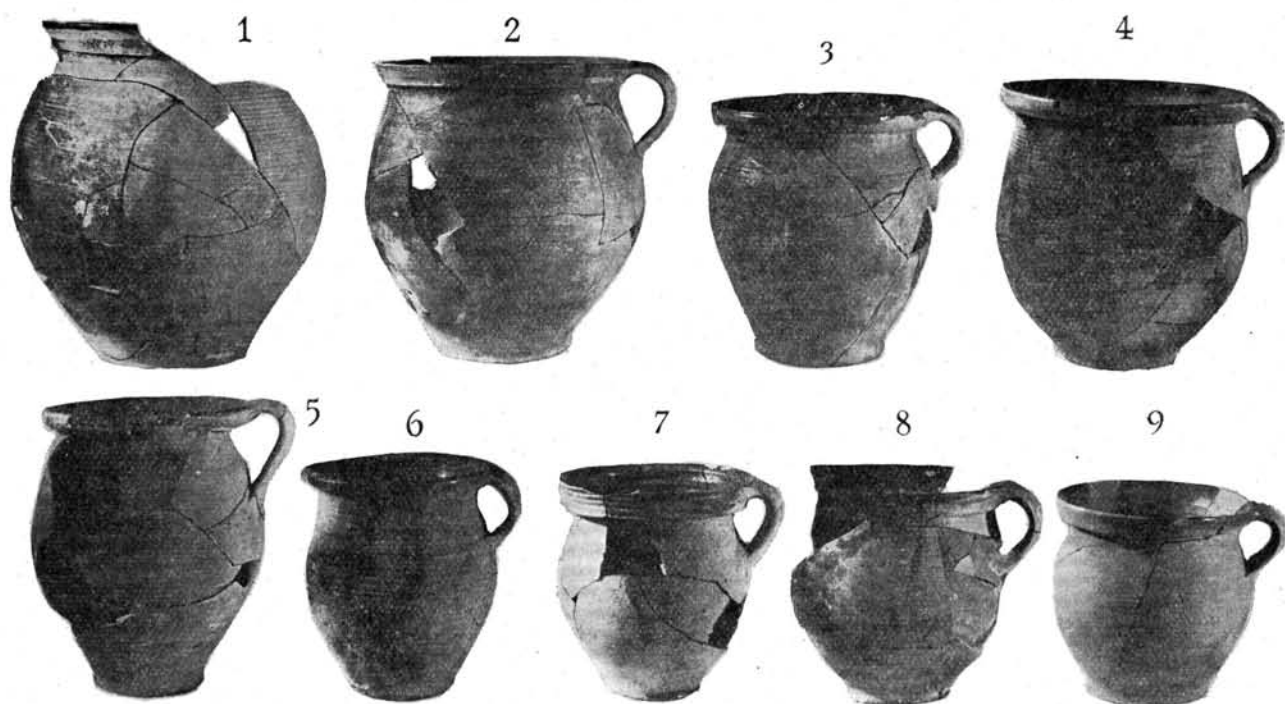

1. A sümegi vár alaprajza (vázlat) a lelőhelyekkel.
1. Grundriß des Schlosses von Sümeg (Skizze) mit den Fundstellen.
1. Plan du Château de Sümeg (esquisse), avec les sites
1. План Шюмерской крепости (схема), места, в которых производились раскопки.

2. Kancsók (1-3), köcsög (4-5), mázatlan fazekak (6-10) és belül mázas füles fazekak (11-13) a sümegi várból.
 2. Krüge (1-3), Milchtöpfe (4-5), unglasierte Töpfe (6-10) und Töpfe mit Henkel von glesierter Innenseite (11-13) aus dem Shlosse von Sümeg.

2. Cruches (1-3), pots (4-5), marmites non vernissées (6-10), et marmites à anses, vernissées à l'intérieur (11-13) trouvées au château de Sümeg
 2. Кувшины (1-3), кувшины (4-5), гдрФки без глазури (6-10), горшки с ручкой, покрытые внутри глазурью (11-13) из Шюмегской крепости.

3. Belül mázas füles fazék (1) és belülmázas füles bögrék (2–9) a süme-
gi várból.
3. Topf mit Henkel von glasierter Innenseite (1) und Töpfchen mit Hen-
kel von glasierter Innenseite (2–9) aus dem Schlosse von Sümeg.

Sümei vár.

A most ismertetendő anyagban, az eddig talált diszkerámiához, a díszítés gazdagságát és a kidolgozás minőségét tekintve a legközelebb áll egy jól formált kancsó (1. kép 1.), amelyet kívülről márványt utánozó mázzal díszítettek. A kancsó kiöblösödő száj- és nyakrésze zöld, belül pedig sárgásfehér mázzal borított. A „márványozás” alapszíne ugyancsak sárgásfehér, amelyen jól érvényesül a vörösesbarna, kevés zölddel vegyített „erezés”⁵. Ez a darab a habán edényekkel együtt került elő a palota délkeleti végében feltárt árnyékszék aknájából, s így valószínűleg a palota felszereléséhez tartozott. A díszítés módja, a forma és a kidolgozás finomsága e feltevést erősíti. Az a tény azonban, hogy a sümei vár más pontján — északi töltésben — és a szigligeti várban is találtunk hasonló töredékeket, arra utal, hogy ez a kancsó-típus a dísz- és használati kerámia között helyezhető el.⁶ Feltehetően nem volt annyira „ritka” és drága, mint a habánok készítménye.

Forma és méret tekintetében hasonlít a fent leírt kan-

- 3 .Marmite à anses, vernissée en dedans (1) et petits pots à anses
vernissés en dedans (2–9). Château de Sümeg
3. Горшки, внутри покрытые глазурью (1) и кружки, внутри
покрытые глазурью (2–9) из Шюмерской крепости

csóhoz két kívülről zöld-, belülről sárgásfehér mázzal borított füles kancsó, amelyek szájréménél egy kis kiöntőrészt képeztek ki. A szájrém alatti részt — a fentihez hasonlóan — öt körbefutó vonal díszíti (2. kép 2.).⁷ Ezek a kancsók is jól formáltak, anyaguk és mázuk is jó minőségű. A formai hasonlóságok, a lelőhely — a palota délkeleti végében levő árnyékszék aknája — és a készítés idejének feltehető azonossága arra mutat, hogy ez a két kancsó az előbb leírt darabbal együtt, egy műhelyben készült. Elképzelhető, hogy e darabok az egyik sümei fazekasműhely készítményei, amelyre némi hatást gyakoroltak a várba került habán edények. Készítésük kora — figyelembe véve az évszámok habán kancsókat (1663 és 1673) — a XVII. század utolsó évtizedeire tehető. Formája és a sümei néprajzi gyűjtés anyagában szereplő darabok alapján⁸ a múlt században Sümegen gyártott boroskancsók előzményének tekintjük.

Feltehetően az említett műhely készítménye még egy valamivel egyszerűbb, finoman iszapolt agyagból sárgára égetett kancsó is, amelynek csak felső részét és fü-

lét fedí zöldesbarna máz (2. kép 3.)⁹ E feltevést támasztja alá a zöldmázás kancsóval (2. kép) csaknem azonos fülképzés, a szájerem alatti vonalas díszítés és a talprésznek előzőekhez hasonló peremes alakítása, valamint az anyag és a forma finomsága. Ez a darab, formáját és részleteit tekintve (száj, fül, talp) igen közel áll ahhoz a valamivel kisebb habán bokályhoz, amellyel együtt került elő az árnyékszék aknájából. A zöld lombú, sárga virágos fával díszített bokály¹⁰ és ezen egyszerűbb kancsó közti erős formai kapcsolat is utal némileg a sümegi habán edényeknek a helyi műhelyekre gyakorolt, feltételezett hatására.

Az eddig tárgyalt, jól formált, szépen díszített kancsókhöz formailag közel áll egy mázatlan köcsög, de a rajta található égés-, kormozódás nyomai világosan mutatják, hogy ez már a konyha edényei közé tartozott.¹¹ A köcsög szájrésze hiányzik, vállát három-három párhuzamos vonal közé szorított hullámvonal díszíti. A fehér, vonalas festésen átút a vörösbarnára égetett edény alapszíne, s díszítése kissé rózsaszínű hatású (2. kép 4.). Ezt az edényt anyaga is jól elkülöníti az előbb tárgyalt daraboktól. A jól iszapolt, homokkal soványított agyagból készített edény vékonyabb falú a kancsóknál, jól kiégetett.

Két másik, hasonló formájú és méretű köcsögöt is találtunk az ásás során. Az egyiknek anyaga hasonló az előbbihez és részben díszítése is, a másik kissé karcsúbb, anyaga sötétszürke, s vállát nem festett, hanem bekarcolt, két párhuzamos alatt, sűrűn egymás mellé helyezett, körbefutó hullámvonalak díszítik (2. kép 5.).¹² (Lelőhelye a keleti töltés melletti konyha.) Ezt a formát is megtaláljuk a Sümegen és környékén gyűjtött néprajzi anyagban, füles változatban. Tejesfazék-ként említik.¹³ Valószínű, hogy valamivel korábban, a várban is ez lehetett rendeltetése, hisz a forma itt helyben két évszázad alatt nem sokat változhatott egyes edénytípusoknál. Ilyenfajta edénytöredék nagy számmal került elő az ásás során. Valószínű, hogy az anyag rendezése, restaurálása idején sikerül még néhány kiegészíthető darabot összeállítani.

A várban talált konyhai edények egy jelentős csoportját képezik az előbbihez hasonló anyagú, vékonyfalú, öblösebb, nagyobb úrtartalmú, fül nélküli fazekak (2. kép 6—10.). Az öblös forma mellett jellegzetessége ennek az edénytípusnak az összeszűkülő, alacsony nyakrész után ívesen visszahajló, legömbölyített szájerem. Előfordul azonban e típusnál a gazdagabban tagozott, szélesebb, kihajló perem is. (2. kép 9.).¹⁴ Mindegyik darabon erős égés- és kormozódás nyomai figyelhetők meg. Az említett néprajzi gyűjtés anyagát figyelembe véve, a parasztfazék néven említett típussal hozható kapcsolatba, bár az ott bemutatott darabnak egyik oldalán füle van.¹⁵ E típus még kis töredékek esetében is jól felismerhető pereméről és homokkal soványított,

vékonyfalú anyagáról. (Ezek a mázatlan, vékonyfalú edények is a palota végében feltárt árnyékszékek aknájából kerültek elő.)¹⁶

Az előkerült edényeknek egy másik csoportját a kívülről mázatlan, belül mázas, füles fazekak, bögrék képezik. Ezek az edények is jól iszapolt agyagból készültek, jól kiégetettek és vékonyfalúak. Formájuk változatos. Vannak közöttük „karcsúbb” (2. kép 11.)¹⁷ és öblösebb darabok, szélesebb, valamint keskenyebb, sima szájeremmel (2. kép 12—13 és 3. kép 1—2.). A Sümeg környékén összegyűjtött néprajzi anyagban megfelel e típusnak a parasztfazék.¹⁸ Egy másik változata ennek a típusnak az általában valamivel kisebb, belül ugyancsak mázas, kívülről kissé ívelt, aláhajló szájeremű fazék (3. kép 3—5.), amely átmenetet képez a belül mázas, füles bögre felé. (Ezek a darabok is a palota árnyékszékeinek aknájából kerültek elő, 1. kép).¹⁹

A kívül mázatlan, belül sárga, vagy zöld mázzal borított füles bögrék is az előzőekhez hasonló változatosságot mutatják a forma és a szájerem képzése terén egyaránt (3. kép 6—9.). Többségükben sima, széles pereműek, de a kívül kissé íves, aláhajló forma is megtalálható közöttük. Ezeknek a daraboknak formáján és külső felületén jól megfigyelhető a városban (Sümeg) dolgozó, különböző mesterek kezemunkája.²⁰ A kissé gömbölyded, széles szájeremű bögrék (3. kép 7—9.) valószínűleg a hasonló szájeremű, belül mázas fazekak (2. kép 11—13. és 3. kép 1—2.) készítőinek műhelyeiből kerültek ki. (Ezek között igen érdekes az a darab (2. kép 11.), amelynek oldalán égetés után bekarcolt MUSICAS felirat olvasható. Valószínűnek látszik, hogy a tulajdonos véste rá a fazékra nevét.)

Az eddig megvizsgált sümegi edények után, tekintsük át az azokhoz hasonló, szigligeti vár „kútjából” előkerült edényeket.

Szigligeti vár

A szigligeti vár 1953-ban végzett részleges feltárása idején gazdag leletanyag került elő a felsővár 10—12 m mély, kútalakú vízgyűjtőjéből.²¹ A nagyszámú, kiegészíthető edény között gyakran találkozunk a sümegiekhez hasonló darabokkal, de a kissé karcsúbb, magasabb nyakú, erőteljesebben kihajló szájereműek sem ritkák. Az 1965—66. évi állagmegóvási munkák idején a felsővárban, a kút alakú vízgyűjtő körül is végeztünk föld-

4. Mázatlan fül nélküli fazekak a szigligeti várból.

4. Unglasierte Töpfe ohne Henkel aus dem Schlosse von Szigliget.

4. Marmites sans anses et vernissure du château de Sümeg

4. Необлинные горшки без ручек из Сиглигетской крепости

munkát. E munkák idején sok olyan edénytöredéket találtunk, amelyek a korábban előkerült anyaggal egyeznek. Ezek a felső, sok helyen bolygatott rétegből kerültek elő, de az anyag jellege egységes, a XVII. század második feléből való volt. A már ismert darabokon, típusokon kívül azonban olyan töredékeket is találtunk, amelyet eddig még a szigligeti várból nem ismertünk. Ilyenek voltak azok a márványozott díszítésű töredékek, amelyek a most ismertett sümegi „díszkancsóval” pontos egyezést mutatnak (2. kép 1.). A töredékek anyaga, a máz színei (vörösésbarna, kevés zöld a sárgásfehér alapon), valamint a talp peremes képzése a műhely azonossága felől sem hagy kétséget. Az anyag tisztítására, restaurálására még nem került sor, így még nem tudjuk, hogy a további sümegi típusok előfordulnak-e a vár anyagában? Mindenesetre, kívül zöld, belül sárgásfehér mázzal fedett töredékeket találtunk, de nem ismerjük még az edény formáját. A falvastagságból és a töredékek hajlásából ítélve, valószínű, hogy a sümegizhez hasonló zöldmázos kancsókat is használták a várban.²²

A „kút”-ból előkerült, restaurált anyagban szép számmal szerepelnek a sümegiekhez hasonló (2. kép 6—10.), mázatlan, vékonyfalú, nagyobb űrtartalmú, fül nélküli fazekak (4. kép 1—12 és 5. kép 1). Az edények formája, anyaguknak hasonlósága és a szájperelem képzése sok hasonlóságot, sőt nem egy esetben egyezést mutat a sümegi darabokkal, de a jól látható különbségek alapján feltételezhető, hogy több műhely készítményeivel állunk szemben. (Különösen a magasra húzott nyakú darabok ütnek el kissé a sümegiektől.) Van néhány kisebb mázatlan bögre is, amely követi a most bemutatott nagyobb fazekak formáját (5. kép 2—4). Az edényeken csaknem kivétel nélkül, erős égés, kormozódás nyomai figyelhetők meg.²³

A sümegi, kívül mázatlan, belül mázas, füles fazekak, bögrék, a szigligeti „kút” anyagában is szép számmal találhatóak. Ezek között is vannak széles, sima szájperelemű darabok, de az íves, kihajló pereműek nagyobb számmal szerepelnek az anyagban (5. kép 5—7., 9—12.)²⁴ A füles bögrék nagy hasonlóságot mutatnak a sümegiekkel, az anyag, a máz és a formaképzés terén egyaránt. A zömök és a karcsúbb formák egyformán megtalálhatóak, mint a sümegiek között. (A sümegi karcsúbb bögrével (3. kép 6.) csaknem teljes egyezést mutat a szigligeti bögrék néhány darabja (5. kép 7 és 11.), csakúgy, mint a zömökebb bögrék esetében (3. kép 7—9. és 5. kép 12.)

A szigligeti várban előkerült, most ismertett edé-

nyek készítésének ideje, a lelőkörmények — felső, újkori réteg —, valamint a sümegi, pénzzel és évszámok darabokkal meghatározott anyaggal tett összehasonlítás, egyezések és hasonlóság alapján, a XVII. század második felére tehető. A korhatározásnál figyelembe kell vennünk a vár 1697. évi leégését, s azt is, hogy a várat a néhány évvel később kitért szabadságharc idején már nem említik. Az edények „kút”-ba való kerülésének legkésőbbi ideje tehát a XVII—XVIII. század fordulója. Ez természetesen a felső rétegben talált darabokra vonatkozik. (A feltárás idején felvett, mélységi adatokat tartalmazó cédulák egy része elveszett. Néhány edényben azonban találtunk cédulákat számokkal, amelyek a mélységet jelzik. Ezek alapján nagy valószínűséggel feltételezhetjük, hogy a most közölt anyag 7—9 m mélységből, tehát a feltöltődés „felső rétegeből” került elő.)

A sümegi és a szigligeti várban előkerült edények anyagában, formájában és készítési módjában jól érzékelhető egyezések mutatkoznak. Az ismertett anyagnak csaknem minden típusa megtalálható mindkét helyen. Felvetődik annak lehetősége, hogy az edények nagyobb része egy helyen — egy, vagy több műhelyben —, feltehetően Sümegen készült. A két hely közelsége, s a Sümegen kimutatható — még a múlt század második felében is — erős fazekasréteg is emellett szól. (Szigligeten tudomásunk szerint sem a XVII—XVIII. században, sem később nem éltek fazekasok.) A sümegi fazekasok készítményei még a múlt század végén, sőt a század elején, csaknem „napjainkig”, keresett árunak számítottak. (A kérdés további vizsgálatánál azonban számolni kell a részben Sümegről telepített tüskeváriakkal is, ahol ugyancsak erős fazekasréteg élt és sümegi vonások, hagyományok is fellelhetők munkáikon.) Az anyag további részének vizsgálata az egy-két típusnál már bizonyított egyezéseket gyarapíthatja.

Kozák Károly

-
5. Mázatlan fül nélküli fazekak (1—2), bögrék (3—4) és belül mázas füles fazekak, bögrék a szigligeti várból.
 5. Unglasierte Töpfe ohne Henkel (1—2), Töpfchen (3—4), gehenkelte Töpfe und Töpfchen von glasierter Innenseite aus dem Schlosse von Szigliget.
 5. Marmites sans anses, non vernissées (1—2), petits pots, marmites et petits pots à anses, vernissés en dedans. Château de Sümeg
 5. Необлитые горшки без ручек (1—2), кружки (3—4) и покрытые внутри глазурью горшки с ручками, кружки из Сиглигетской крепости

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

JEGYZETEK

- ¹ Kozák K., Évszámok habán kancsók és kétfejű sasos kályhacsempék a sümegi várból. (Veszprém Megyei Múzeumok közleményei. II. (1964) 231—244.
- ² A most közölt anyag legnagyobb része a palota délkeleti és a másik, az északnyugati oldalon levő árnyékszék aknájából került elő (20. kép). Egy köcsögöt (6. kép) a konyha keleti fala mellett — egy padka alatt —, egy belül mázas bögrét (25. kép) pedig az öregtorony keleti oldalán levő kis falközben levő legújabbkori törmelékből, omlási rétegből bontottunk ki.
- ³ A gazdag edényeletet a várromon 1953-ban végzett állagmegóvási munkákkal kapcsolatos feltárás során találták, a felsővár udvarán levő, „kút”-alakú vízgyűjtőben. A feltárást a keszthelyi múzeum akkori vezetője, Gaál Károly irányította. Közlése szerint a vízgyűjtő átmérője 1 m, mélysége 10—12 m. Fenekét ólomréteg, felette szurokréteg fedte. A vízgyűjtő „kút”-alakú kiképzése felveti annak lehetőségét, hogy eredetileg valóban kutat akartak itt készíteni. (Kozák K., Szigliget. Budapest, 1961. 14—15. és 33.) — E helyen köszönöm meg Sági Károlynak, a keszthelyi Balatoni Múzeum igazgatójának, hogy lehetővé tette számomra a szigligeti anyag vizsgálatát, közlését és a közölt edények fényképeit rendelkezésemre bocsájtotta.
- ⁴ Koppány T., — Kozák K., Sümeg. Budapest, 1965.
- ⁵ M: 20,4 cm, sz. á.: 9,1 cm, f. á.: 7,8 cm.
- ⁶ Kissé más színekkel, de hasonló, „márványozást” utánzó mázzal fedett, díszített kancsó- és tányértöredékeket is találtunk mindkét várban, de máshol is gyakran előfordul e díszítésmód, különféle változatokban (Buda, Eger, stb.). Sümegen még az elmúlt évtizedekben is készítettek „hasonló” mázas bögréket. (A budai várban Holl Imre ásott ki hasonló formájú kancsót. Az ásató szíves közlése.)
- ⁷ M: 19,4 cm, sz. á.: 9,8 cm, f. á.: 7,6 cm. Leltári száma: S. 60. 3. 37. (2. kép). A másik, kissé nagyobb zöldmázás kancsó méretei: m: 23 cm, sz. á.: 10,1 cm, f. á.: 8, 8—9 cm. Ltsz.: S. 64. 2. 1.
- ⁸ Németh J.: A sümegi népi fazekasság. (Néprajzi Közlemények. V. évf. 1. sz. Budapest, 1960. 210.)
- ⁹ M: 20,3 cm, sz. á.: 8,8 cm, f. á.: 7 cm. Ltsz.: S. 60. 3. 24.
- ¹⁰ 1. jegyzetben i. m. 234. és 242., 7. kép. Ltsz.: S. 60. 3. 19. — M: 15,5 cm.)
- ¹¹ M: 24,5 cm, f. á.: 10,1 cm. Ltsz.: S. 60. 3. 5.
- ¹² M: 27,7 cm, f. á.: 11,1 cm. Ltsz.: S. 60. 3. 6. — M: 27,5 cm, f. á.: 8,8 cm. Ltsz.: S. 64. 6. 1. (6. kép).
- ¹³ Németh J.: i. m. 206. — (Varga Istvánné fazekas asszony mondta: „mi mindig büszkék voltunk, hogy a sümegi tejesköcsögben nem büdösödik meg a tej, mint a túskeváriak fazekában”. Túskevár fazekasairól híres. Valószínű, hogy fazekasai a veszprémi püspök jobbágytelepítéseivel egyidőben kerültek Sümegről Túskevárra.
- Koppány T., — Kozák K., A sümegi vár. Budapest, 1958. 31.
- ¹⁴ M: 25 cm, sz. á.: 17—18 cm, f. á.: 11,7 cm. Ltsz.: S. 60. 3. 28. (7. kép). M: 24,2 cm. Ltsz.: S. 60. 3. 25. (8. kép). M: 28,2 cm. Ltsz.: S. 60. 3. 30. (9. kép). M: 22,2 cm. Ltsz.: S. 60. 3. 8. (10. kép). M: 28 cm. Ltsz.: S. 60. 3. 32. (11. kép). E darabokon jól látható, hogy a korongról zsinórral vágják le a kiformált edényeket.
- ¹⁵ 8. jegyzetben említett munka (206. o.) említi, hogy a „parasztfazék” 1,5—20 liter közti irtartalommal készült a sümegi fazekasoknál.
- ¹⁶ A közölt darabok adatai a keszthelyi Balatoni Múzeum sümegi anyagot tartalmazó leltárkönyvében található, külön jelzéssel (S.) ellátva.
- ¹⁷ M: 23,7 cm, sz. á.: 19,7 cm, f. á.: 11,7 cm. Ltsz.: S. 60. 3. 26.
- ¹⁸ 8. és 15. jegyzet. (Ezek már belül mázas, egy füllel ellátott darabok, mint a sümegiek által később készített „parasztfazékok”.)
- ¹⁹ A rajzot K. Kremnicsán Ilona, a sümegi edényekről készült felvételeket Lenner József készítette, segítségükért e helyen mondom köszönetet.
- ²⁰ Széles, sima peremű bögrék a szigligeti anyagban is szép számmal fordulnak elő.
- ²¹ 3. jegyzet. (Kozák K., A szigligeti vár. Budapest, 1960. 80—82.)
- ²² Kozák K., A szigligeti vár feltárása (1966). Ásatási jelentés. Magyar Nemzeti Múzeum Adattára.
- ²³ Ezeknek a fazekaknak mérete igen hasonló egymáshoz, ezért csak egy-egy nagyobb, vagy kisebb darab méretét adom meg a leltári számok — képek sorrendjében. Ltsz.: 56. 50. 4., 56. 50. 7. (M: 30 cm, sz. á.: 14 cm, f. á.: 9 cm.), Ltsz.: 56. 50. 1., 56. 50. 5., 56. 50. 2., 56. 50. 10. (M: 23,8 cm.), 56. 50. 16., 56. 50. 15., 56. 50. 14., 56. 50. 9. (M: 24,2 cm.), 56. 50. 6., 56. 50. 3., 56. 50. 12. (M: 24,3 cm.), 56. 50. 13., 56. 50. 8., 56. 50. 27.
- ²⁴ A széles, sima (galléros) szájpere és a sűrű rovátkolással díszített edényfelület természetesen országszerte alkalmazott megoldásnak tekinthető, az ívesen kihajló szájpere új változattal együtt.

Die Keramik vom Ende des 17-ten Jahrhunderts der Schlösser von Sümeg und Szigliget

Mit der Bekanntmachung des archäologischen Materials (Keramik), das anlässlich der Freilegung des Schlosses von Sümeg zwischen 1957 und 1963 ans Licht gebracht wurde, wurde schon früher begonnen. Nach der Habaner-Keramik mit Jahresziffern wird jetzt die im allgemeinen daselbst zu Tage geförderte Hauskeramik behandelt. In Verknüpfung mit dieser Bearbeitung wird das keramische Material, das in dem brunnenförmigen Wasserbehälter des naheliegenden Szigligeter Schlosses und in dessen Umgebung zu Tage gefördert wurde, vorgeführt. Das Material und die Art der Anfertigung von diesem Gesamtfund, ferner die Ähnlichkeit der unterschiedlichen Formen bieten zum Vergleichen einen sehr zuverlässigen Grund.

Auf Grund der bisherigen Forschungen dürfte angenommen werden, daß der größte Teil des reichen keramischen Materials, das im Schlosse von Szigliget zu Tage gefördert wurde, an einem Orte, wahrscheinlich in Sümeg, gemacht worden ist. Durch die Freilegung im Schlosse von Szigliget im Jahre 1966 wurden Bruchstücke zu Tage gefördert, die aus dem Gesichtspunkte der Keramik dem Sümeger Krug mit der die Marmorierung nachahmenden Glasur gleichkommen. Sümeg hat vom 17-ten bis zum 19-ten Jahrhundert einschließlich als ein bedeutender Mittelpunkt der Töpferkunst der Umgebung gegolten.

Károly Kozák

La céramique de la fin du XVIIe siècle des châteaux de Sümeg et de Szigliget

Nous avons déjà commencé à donner connaissance des vestiges archéologiques (céramiques) découverts en 1957—63 au cours des fouilles du château de Sümeg. Après avoir présenté la céramique habane datée, nous donnons l'exposé de la céramique locale, retrouvée dans sa majorité aux mêmes lieux. Nous joignons à cette exposition la présentation de la matière céramique découverte dans le puits collecteur du château voisin de Szigliget et ses environs. Vu la ressemblance apparente dans le mode de fabrication et les formes variées, la matière

de cet ensemble de trouvailles se prête à la comparaison.

A la base de l'examen déjà fait, il est probable que la plus grande partie de la riche récolte de céramique du château de Sümeg a été fabriquée au même endroit, à Sümeg. En 1966, aux fouilles du château de Szigliget, on a trouvé des débris identiques à la cruche de Sümeg dont le vernis imite la marbrure. Sümeg, aux XVII—XIXe siècles, était un centre important de la poterie de cette contrée.

Károly Kozák

ШЮМЕГСКАЯ И СИГЛИГЕТСКАЯ КЕРАМИКА КОНЦА СЕМНАДЦАТОГО ВЕКА

Публикацию и описание археологического материала (в данном случае керамики), найденного при раскопках Шюмегской крепости между 1957—63 годами, мы начали уже раньше. Здесь после хабанской керамики, помеченной датой изготовления, мы даем описание найденных примерно в том же месте керамических изделий, употреблявшихся в домашнем хозяйстве. Кроме того, здесь же мы покажем и керамику, найденную в старом колодце вблизи Сиглигетской крепости и в её окрестностях. Все эти находки интересно сопоставить, так как бросается в глаза их схожесть между собой как в способе производства, так и в формах.

На основе исследований, проводимых до сего времени, можно предположить, что найденный в Сиглигетской крепости богатый керамический материал был изготовлен в одном месте, по всей вероятности, в Шюмеге.

В период раскопок, проводимых в 1966-м году в Сиглигетской крепости, были найдены обломки, идентичные шюмегскому кувшину, раскрашенному под мрамор. Шюмег в семнадцатом-девятнадцатом веках был значительным центром гончарного производства.

Карой Козак

Veszprémi és Veszprém-megyei céhládák

Veszprém város és megye céhtörténeti emlékei közül a pecsétek, behívóablak és korszok ismertetése után a céhládákra került a sor.

A céhláda a letűnt céhrendszer legjellegzetesebb tárgyi emléke és ezért mind szokástörténeti, mind bűrtörténeti szempontból méltán megérdemli, hogy foglalkozzunk vele.

I. A céhládashasználat szokástörténete

A céhládák szokástörténeti vonatkozásaival a céhtörténeti szakirodalom — különösen a német — bőven foglalkozott. Mélyebb művelődéstörténeti, jogtörténeti vagy néprajzi vizsgálódásokba azonban általában nem igen bocsátkoztak ezek a művek. A magyar szakirodalomban Rómer Flórist már 1877-ben foglalkoztatta a céhládák jelentősége,¹ majd 1931-ben Bevilacqua-Borsody Béla igyekezett a céhládák művelődéstörténeti kialakulását tisztázni a középkori szimbolika segítségülhívásával.² Végül 1958-ban Temesváry Ferenc világította meg a céhládák szerepét a céhrendszer gazdasági és társadalmi fejlődésébe állítva.³

A céhláda gyakorlatilag a céh értékeinek, kiváltságseveleinek, jegyzőkönyveinek, egyéb fontos iratainak, pecsétnyomójának, pénzének, esetleges ezüst-edényeinek és különböző más értéktárgyainak őrzésére szolgált.

Jelentősége azonban messze túlnőtt ezen. Éppen, mivel a céh minden értéke benne összpontosult, magának a céhnek, a céh erkölcsi, anyagi és mesterségbeli összetartozásának *jelképe* lett. A „pars pro toto” elv alapján magát a céhet értették alatta olyannyira, hogy gyakran a céh-megjelölés helyett a láda elnevezést használták. A láda tehát a testület szimbóluma lett, ezért volt külsejében is díszes és reprezentatív, hogy a céh tekintélyét és fényét méltóképpen hirdesse. Benne testesült meg a céhszervezet és ezért megkülönböztetett tisztelet övezte, szinte szentségnek tekintették, fetisizálták.

A céhláda, mint a céhtestület hatalmának jelképe,

a céh kiváltságait tartalmazó íráskönyvek őrzője és a céh pénztára — ha nem volt külön céhház — a céhmester házában állott. Céhmesterválasztás után ünnepélyes farsangi menetben zene- és énekszó mellett vitték át az új céhmester házába. A külföldi szakirodalomból számos ilyen ünnepi menet ábrázolását és leírását ismerjük.⁴ A magyarországiak közül legérdekesebb az eperjesi gombkötő ifjú céh ládakísérésének leírása 1665-ből.⁵ A menet középpontjában mindig a láda állott, a céh, vagy legénytársaság tagjai pedig részben fegyveres díszöltözetben zászlók alatt, részben farsangi allegorikus alakoknak öltözve (évszakok, földrészek, vadember, szerencsené, szerencsenő, parasztember, parasztasszony, stb.) vagy állatbőrökbe bújva vettek részt a menetben, és a ládán kívül a céh egyéb jelvényeit is magukkal vitték.

A *céhláda-kísérés* ősi szokása Veszprém-megyében is sokáig fennmaradt. A herendi iparosság még a XX. század 30-as éveiben is kegyelettel őrizte a vegyes céh ládáját. A ládatisztelet és kísérés szokása ebben az időben még oly élénken élt az idősebb mesterek emlékezetében, hogy amikor a 30-as évek végén dr. Nagy László veszprémi múzeumigazgató Herenden járt, hogy átvegye a múzeum részére a céh emléktárgyait, felkérésére az iparosok bemutatták előtte a céhmesterválasztással kapcsolatos céhgyűlés és ládakísérés szokásának ősi jeleneteit. Ekkor készült a Bakonyi Múzeum fényképlemeztárának hat képből álló, páratlanul érdekes fényképsorozata, amely szemléletesen mutatja be a céhláda szerepét és az ezzel kapcsolatos szokásokat a herendi céh életében. Sorra megelevenednek és szinte filmszerűen peregnek le előttünk a céhmesterválasztó-gyűlés jelenetei: a céhláda feldíszítése, a nyitott láda körül megtartott gyűlés, a céh tagjainak felvonulása az új céhmester házához, ládakíséréssel, zenészó mellett, amint egy szembejövő éppen borral kínálnak, az új céhmester ajtaján kopogtatnak és amint a céhmesterasszony fogadja a felvonulót. (1—6. kép).

A láda rendszerint két, vagy több kulcsra járt, hogy csak több személy jelenlétében lehessen kinyitni. Az egyik kulcsot a céhmester, a másikat valaki más,

többnyire a legifjabb mester, vagy — ha ilyen volt — az alcéhmester őrizte. Volt olyan céh is, ahol külön kulcsosmester működött.⁶

A XV. századtól kezdve megindul a céheken belül a legények külön szervezkedése, megalakulnak az ún. legénytársaságok, amelyek a *legényládák* (társ-ládák) körül tömörülnek. A legényládában a legénytársaság rendtartását és pénzét őrizték. A legényláda a mesterek ládájával együtt a céhházban állott, de ahol ilyen nem volt, ott az atyamester házában. Egyik kulcsát az atyamester, a másikat a legénytársaság választott vezetője a dékány őrizte.⁷

Amint a céhet a láda, a ládát a *ládakulcs* szimboli-

1. A céhláda feldíszítése (Herend).

1. Die Ausschmückung der Zunftlade (Herend).

1. Décoration du coffre de la corporation (Herend)

1. Украшение цехового сундука (Херенд).

zálta. Ezért a ládakulcsot is megkülönböztetett tiszteletben tartották. Sok helyen nem külön behívótáblával, hanem a ládakulcs körbeküldésével hívták egybe a mestereket. Főleg a legénytársaságoknál volt szokásban az összehívásnak ez a módja.⁸

Az oklevelek eleinte csak céhszervezetek létrehozásáról írnak, az átvitt értelmű ládaalakítás kifejezés csak később tűnik fel, majd kifejlődik a főládák és mellékládák intézménye, vagyis az egyes céhszervezetek egymás fölé- és alárendeltsége, illetve függőségi viszonya.

A céhládát szentnek és sérthetetlennek tartották. A „tabu” ősi emberi gondolata tükröződött benne. Jámbor, vallásos félelem és tisztelet vette körül és ez kultikus, liturgikus tiszteletformákban öltött testet. Úgy vélték, hogy a ládában a céh lelkiismerete lakik és a nyitott ládából a céh lelke szólal meg. Ez a magyarázata a nyitott láda különleges tiszteletének.⁹ A céhélet valamennyi jelentős eseménye, az inaszegődtetés, a felszabadítás, a mesterré avatás, a mesterfelvétel, a céh törvényező gyűlése, a negyedéves ún. „kántorgyűlések”, az éves céhnap, a céhmesterválasztás mind a nyitott láda előtt zajlott le. A ládát a tanácskozásonnál kitétték az asztalra és a résztvevők körülötte, vagy előtte helyezkedtek el. Az ülés a láda szertartásos felnyitásával kezdődött meg és tulajdonképpen csak ezzel vált hivatalossá,¹⁰ majd a láda bezárásával végződött. Mivel a céhek voltak a középkor első, mai értelemben vett autonóm, demokratikus felépítésű, világi egyesületei, testületei, valószínű, hogy éppen a céhládák köré hivatalosan összehívott tanácskozások szertartásából erednek a gyűlések és összejövetelek érdemi munkájának megkezdésére és befejezésére használt átvitt értelmű kifejezések, a „megnyitás”, a „bezárás”, vagy a „berekesztés”.

A céhláda nagyobb tisztelete és az ünnepélyesség fokozása érdekében a nyitott láda mellett szokásban volt az égő gyertyák alkalmazása is. A *nyitott láda tiszteletét* majdnem minden céhszabályzat nyomatékosan és részletesen előírta, de ettől függetlenül is, általános, íratlan törvény lett a céhszabályzat idején

2. Céhgyűlés a nyitott láda körül (Herend).

2. Zunftversammlung vor der geöffneten Zunftlade (Herend).

2. Réunion corporative autour du coffre ouvert (Herend)

2. Собрание цеха у открытого цехового сундука (Херенд).

3. A céh tagjainak felvonulása az új céhmester házához (Herend).
3. Aufzug der Zunfmitglieder zum Hause des neuen Zunfmeisters (Herend).
3. Le cortège des membres du corps se rend à la résidence du nouveau maître (Herend)
3. Шествие членов цеха к дому вновь избранного цехового мастера (Херенд)

szerte egész Európában. A nyitott láda előtt szigorú, komoly ünnepélyesség uralkodott. Tisztességes öltözetben, fedetlen fővel, fegyvertelenül volt szabad csak előtte megjelenni. Tilos volt a megjelenés pálcával, késsel, sarkantyúval, kalap mellé tűzött bokrétával, ingujjban, kigombolt kabátban, vagy köpönyeg nélkül. A nyitott láda előtt tilos volt az illetlen beszéd, a perpatvar, a köpködés, az asztalra könyöklés, az asztalracsapkodás, a durva kifejezések, a dohányzás, az ivás, a kártya és kockajáték. Szinte úgy fogalmazhatnánk, hogy a parlamentáris tanácskozási formák előírásai voltak kötelezők. A nyitott céhláda előtt elkövetett bármely illetlenség sokkal súlyosabb büntetés alá esett, mint ugyanaz csukott láda előtt.¹¹

Egészen sajtáságos azonban az a szokás, hogy az ilyen szigorú szabályok szerint folyó ülést bárki megszakíthatta azzal, ha egy ruhadarabot vetett a nyitott ládára, vagy egy pénzdarabot dobott belé, vagy egyszerűen jogosulatlanul, önkényesen lecsapta a láda fedelét. Ezzel az ülés automatikusan félbeszakadt — a ládát sérelem érte — és csak akkor folytatódott tovább, amikor az eredeti helyére visszavitt ládát a szokásos szertartás szerint újból előhozták, és felnyitották. Eközben a vitatkozó ellenfeleknek, illetve pártoknak alkalma volt az élesebb vitákra, sőt összecsapásokra is, amire egyébként nem nyílt volna lehetőségük a nyitott láda mellett érvényesített szigorú megtorlások miatt. Érdekes, hogy aki az ülést ily módon félbe merte szakítani, viszonylag enyhe, borban, vagy sörben kiszabott büntetéssel megúszta.¹²

Ha valakinek panasa volt, vagy mint vádlottat hallgatták ki, a nyitott láda elé kellett állnia. Vallo-mása csak akkor bírt bizonyító erővel. Közbeszólni senkinek sem volt joga.¹³

Hogy a nyitott céhláda tisztele milyen hallatlanul mély gyökeret vert, azt meggyőzően bizonyítja, hogy az a céhrendszer megszűnése után is továbbélt. Az „érdemes veszprémi sütő társulat” egy 1876-ban kelt „egyesség-kötelezvényének” záradéka például így

4. Egy szembejövőt megkínálnak borral (Herend).
4. Einem Entgegenkommenden wird Wein angeboten (Herend).
4. Ils offrent du vin à un passant qu'ils croisent (Herend)
4. Угощение встречного вином (Херенд).

szól: „Közös elismerésünket, valamint a nyitott láda és gyűlésünk alkalmával a fent megemlített pontokat becsületszavunk mellett elfogadtuk és saját kezünk aláírásával megerősítettük.”¹⁴ Az egyességben leírt kötelezettségek vállalását tehát a becsületszó mellett még a XIX. század végén is jelentősen megerősíti az a körülmény, hogy azt „nyitott” láda előtt tették, mintha csak esküvel erősítették volna meg.

A céhláda szimbolikus jelentősége mellett, mint az artikulusok őrzője és a *céh pénztára* is, a céhélet középpontjában állott. A céh jövedelme a céhláda jövedelme volt. Ide folyt be minden pénz: a büntetés összege, az inasfelvételi díjak, a szabadulólevelek díjai,

a mesteravatási díjak (céhtaksa), a mesterlegényre-
mekek ára, stb., a legényládákba pedig a felvételi
pénzek (Auflaggeld) és a gyűléseken rendszeresen
szedett taghózzájárulás. Az örökös nélkül elhalt mes-
ter vagyona is a ládára szállt. A céhláda jövedelmének
egy részét a beteg, vagy munkaképtelen mesterek,
illetve legények támogatására, segélyezésére fordí-
tották, rendszerint kölcsön formájában. Így a láda
lett a betegsegélyzőszervezet őse. Az ún. társládákból
— különösen a bányászcéhekénél és a legénytársasá-
goknál hívták így az egyesület ládáját — alakultak
ki a társpénztárak, a betegségi- és öregségi kölcsönös
biztosítási intézmény, a modern társadalombiztosítás
első szervezetei.

A céhláda nagy jelentőségét kézzelfoghatóan il-
lusztrálja az alábbi, szószerint idézett veszprémi ok-
irat.¹⁵

„In Anno 1712 die 12 Xbris Deliberatum est. Mi
alab megh irt Veszprémi Böcsületes Cshehekbül Levő
fogot mester emberek együt Leven ugyan itt Vesz-
premben Varga Pál cshemester Uram házánál Hab-
csics Varga Andras és Bődögei Varga Mihaly Urai-
mék instantiaiokra mivel enek előtte egynehány esz-
tendőkkal az veszedelem idején az itt való Böcsületes
Varga Nemes Cshenek megh irt Varga András Cshe-
mestersegeben az Articullusok és az Ladaban Levő
Cshe pénzi elveszet mind Ladastul ezért az bücsületes
Varga Cshe mint hogy Cshemestersegeben Varga
Andrasnak veszet el mind az penz mind az Articulusok
ezen karoknak nemely részit Varga Andras nyakában
akarta vetny ezen megh irt Varga Cshe ezen karokat
megh probaltatta ezen Varga Cshe az Győri Varga
Csheben fogot Mester emberek előtt mind azon által
ottis jól megh vizsgalvan nem talaltott az, hogy ezen

5. Kopogtatnak az új céhmester ajtaján (Herend).
5. Beim neuen Zunftmeister wird angeklopft (Herend).
5. On frappe à la porte du nouveau maître de corporation (Herend)
5. Стук в дверь к новому цеховому мастеру (Херенд).

ket embernek a nyakába vetettek volna, de ugyan az
gond viseletlenségért az ket ember nyakában vetettek
husz forent büntetést, ittem peniglen megh vizsgalvan
ujobban minjaion io lelekkel hozza szolván nem tala-
tuk megh irt Varga Andrast oljan vetkesnek hogy az
rea vetet tiz forentot megh erdemlette volna, mivel
ha az Cshenek első kivansagokra nem tettis gyűlést
akkor s az utan is jo idővel nem valott az Cshe Varga
Andras miat semi kart is az utan is hozza menven az
Mester emberek közül enyhanyan kivantok az ládába
nyulny es kezekhez atta az Láda kuljcsat szabadon
nyissak föl de mivel az masik kuljcsot az Atya Mester
Varga Mihaly el vitte magavol nem Lehetet az Ladaba
nyulni, ezek utan kinszerettetet magat az Balatony
melle ki vitetny mivel igen Betegh volt az Ladat
peniglen cselegyével egiüt mind az kuljcsot otthon hatta
iljen okosan ha az Atya mester megh hozza az masik
kuljcsot vegiek ki az Ladabol az mesterek akik ithon
vadnak vagi lesznek az mint is ket ithon való mester
ember gonját viseltek az Ladanak és el is vittek
Varga Andras hazatul az uton el veszet es így nem
kivantuk olyakorra kart az nyakukba vetny hanem
az Varga Nemes Cshenek az első Cshe gyűlés hiva-
sokért valamely tiszteletleny szot talalt Varga Andras
az Cshenek izeny közönsegesen azon szavakert ma-
rasztottuk negy forenton Varga Andras akkori Cshe
mestert megh irt Varga Mihaly Uram irant is elégé
munkalotunk de mivel Atya mester levén és az kulj-
csot magával elvitte, sem képebelit nem hagyott, sem
az kuljcsot az ithon maradot mester embereknek
nem hatta, es így nem lehetett azon ket ithon levő
mestereknek a Ládát fölnyitnyi és így kentelenyek
voltak el vitetni, de rossz heljen volt s el veszet azért az
kuljcs el vitelért mink is az Győri deliberatio szerent
az tiz forentokon megh irt Bögödei Varga Mihaly
Uramat Convicaltuk.

Voltanak iljen Böcsületes Nemes Cshehekbül fogot
mesterek ugy mint Nemes Szabo Cshebül Cshe Mes-
ter Szabo Peter Faddi Szabo Janos. Meszaros Cshebül
Cshe Mester Meszaros Istvany és Gričsics Martony,
Csizmazia Cshebül Cshe Mester Szonoga Ferencz
Szevari Janos Tobak Cshebül Cshemester Tobak
Miklos Egredi Istvany Takacs Cshebül Cshemester
kepe Molnar Istvany Ludovicus Ketzler Kovacs
Cshebül Cshemester Sziarto Miklos Andras Kovacs
Bognar Cshebül Cshe mester Molnar Janos Vasvari
György Gerencser Cshebül Cshemester Sarvari Janos.

Anno et die ut supra Veszpremi die 12 Xbris 1712

6. A céhmesterasszony fogadja a felvonulókat (Herend).
 6. Die Zunfmeisterin empfängt die Teilnehmer am Aufzug (Herend).
 6. La femme du maître accueille le cortège (Herend)
 6. Жена цехового мастера встречает членов процессии (Херенд)

Varga Andras az föliül irt negy forentbol megh adot harmat az negiedik forentot is megh atta.”

A fenti okiratból kitűnik, hogy a XVII—XVIII. század fordulóján „a veszedelem idején” a veszprémi varga céh ládája az artikulusokkal és pénzzel egyetemben elveszett Habcsics Varga András céhmesterségében és Bödőgei Varga Mihály atyamesterségében. Az ügy fontosságát jelzi, hogy nevezettek „gondviselatlensége” felett a győri varga céhből kiküldött bizottság döntött első fokon és húsz forintra büntette a terhelteket, ami abban az időben komoly összeg volt. Mivel ezt az ítéletet súlyosnak találták, az ügy fellebbezés folytán a „Veszprémi Böcsületes Chehek-ből Levő fogot mester emberek” elé került. Ez azt jelentette, hogy nyolc veszprémi céh vezetőiből alakított 15 tagú bizottság tárgyalta a kérdést, aminek eredményeként Varga András büntetését négy forintra mérsékeltek, Varga Mihály büntetését viszont a „győri deliberatio” szerint helybenhagyták. Az okiratból sok egyéb érdekesség mellett kiderül, hogy a ládát a céhmester és az atyamester csak együtt tudták kinyitni, mert az egyik kulcs az egyiknél, a másik a másiknál állott. Érdekes képet ad ez az irat az elvesztett láda kapcsán a veszprémi céhek XVIII. század eleji életéből és meglepő, hogy az egyes céhek céhmesterei még ebben az időben is nagyrészt saját mesterségük nevét viselték családi név gyanánt. A nyolc céh vezetőiből alakult 15 tagú bizottság összehívása, amely jóformán az egész város iparostársadalmát képviselte, élesen világít rá az ügy horderejére, a céhláda elvesztésének nagy jelentőségére.

A céhláda magával a céhrendszerrel egyidős. A céhrendszert a társadalmi és gazdasági fejlődés szükségszerűen hívta életre, de külső megnyilvánulásaira és szervezetére a középkor vallásos szelleme nyomta rá a bélyegét. Ezért sokáig úgy tekintették a céheket, mint a kegyes, oltáros temetkező társaságokból kinőtt szakmai szervezeteket. Éppen így a céhládák használatát is az értékek megőrzésének gyakorlati szükségszerűsége magyarázza, de a középkor vallási szimbolikával teli gondolatvilágának megfelelően a céhládák szerepére is *vallásos előképet* találtak: az *őszövetségi frigyládát*.

Rómer Flóris azt írja 1877-ben, hogy a céhláda „az volt ezen ipartestületeknek, ami a frigyszekrény a pusztában kalandozó Izrael fiainak”. Bevilqua-Borsody Béla szerint a céhláda „az Úr választott népe

frigyládájának polgári, középkori megfelelője”. Idézi az Ótestamentumból Mózes II. könyvének a frigyládára vonatkozó szakaszait és meggyőzően állítja egymás mellé a frigyláda és céhláda funkciójának meglepő hasonlatosságát.

Amiként a frigyládban őrizték az Úr által adott „bizonyosságot”, az Isten ujjával írt két törvénytáblát, ugyanúgy őrizték a céhládban a királyi, vagy földesúri kiváltságlevelet, a céh törvényét, rendtartását, „igasságát”. A veszprémi „Tsapó ché szárnya alatt kiterjedet bötsületes ifju és feleséges legének” még 1834-ben is „igasságokat tartó ládájoknak” nevezik céhládájukat.¹⁶

Az Úr a frigyláda fedeléről adta parancsolatait, tehát a láda volt az a tárgy, ahonnan az Úr törvényt tett. Ugyanígy a céhmester is a nyitott láda mellett élt bíraskodási jogával.

A frigyláda méretére, díszes kivitelére pontos előírásokat tartalmazott a Biblia, a céhládák méretét is nagyjából meghatározta a hordozhatóság követelménye, és funkciójának jelentősége is kötelezően előírta a díszes külsőt.

A frigyládát a léviták minden ünnepen körülhordozták, s a ládát fegyveresek, kürtösök és a köznép kísérte végig. A céhládát is ugyanígy — mint láttuk — fényes farsangi menetben, zeneszó mellett vitték át a céhmester házából az új céhmester házába, ahol az új céhmester bibliai módon „megújította a szövetséget”, azaz ünnepélyesen felolvasta a céhlevelet.

A frigyláda és céhláda analógiájában legszembeesőbb az a közös vonás, hogy mindkettőnek bizonyos összetartó szerepet tulajdonítottak, mindkettő a „szövetség”, az együvértartozás jelképe lett, egy magasabbrendűnek tartott közösség szimbóluma.

II. A céhláda szerkezete

A céhládákkal, mint speciális bútordarabokkal az európai bútortörténet külön alig foglalkozott. A prágai céhládák ismertetésén kívül¹⁷ — tudásunk szerint — egyedül a német asztalosok céhládáiról készült színvonalas iparművészettörténeti összefoglalás, de az is csak a legutóbbi időkben, Josef M. Greber kitűnő úttörő munkája,¹⁸ amely a céhládák itt következő általános bútortörténeti áttekintésénél vezérfonálként szolgált. Magyar vonatkozásban mindössze Éber László szentelt a céhládáknak néhány bekezdést a magyarországi bútorművesség emlékei között, a Ráth György-féle nagy iparművészeti könyvben.¹⁹ Egyébként még csak leíró ismertetések sem készültek. Teljesen elszigetelten publikáltak olykor egy-egy céhládát, illusztrációként néhány céhtörténeti munkában. Kivételt képez Csipkés Kálmán pontos leíró ismertetése a soproni múzeum 36 céhládájáról.²⁰ Pedig ezek a ládák Európaszerte, s így nálunk Magyarországon is közel öt évszázadon keresztül töltötték be — mint a szokástörténeti részben láttuk — igen fontos hivatásukat és díszes külső megjelenési formájukon pontosan végig lehet kísérni a nagy, képző- és iparművészeti stílusáramlatok jegyeit a gótikától egészen a biedermeierig.

A céhláda márcsak reprezentatív funkciójánál fogva is származási helyének és korának kiemelkedő alkotása. Megérdemli, hogy tüzetes vizsgálat alá vessük és mint az asztalosipar és gyakran a lakatosipar kiváló termékét, beállítsuk a polgári bútorművesség történetének megfelelő fejezeteibe.

A céhládák felépítése, szerkezete, méretei és díszítőelemei a céhrendszer egész európai elterjedési területén meglepően egyezők. Az azonos rendeltetésen kívül magyarázatul szolgál erre a céhrendszeren belül kialakult nemzetközi legényvándorlási intézmény évszázados gyakorlata, és az asztalosipar más termékeire is nagy befolyást gyakorló mintakönyvek és mintarajzok széleskörű elterjedése. A különböző korok is csak igen keveset módosítottak a ládák konstrukcióján, jóformán csak a díszítőelemek stílusa változott az egymást követő korok ízléséhez igazodva. (L. 7. kép).

A céhládák általában kemény, vagy puhafából készültek, elvéve vasból is, többnyire a lakatosoké, vagy bádogosoké. Az egyszerűen összeácsolt középkori láda a XVI. században válik tagoltabbá. Ekkor alakul ki a láda három fő része: a láda feneke alatt többé-kevésbé kiugró *alapat* (talapat, Sockel), a *középrész*, maga a ládatest és a bútordarabbá finomult ládát lezáró koronázó *fedél*.

Az *alapat* (talapat) rendszerint fiókokat rejtett magában, sokszor az alapat egyúttal lábazat is volt,

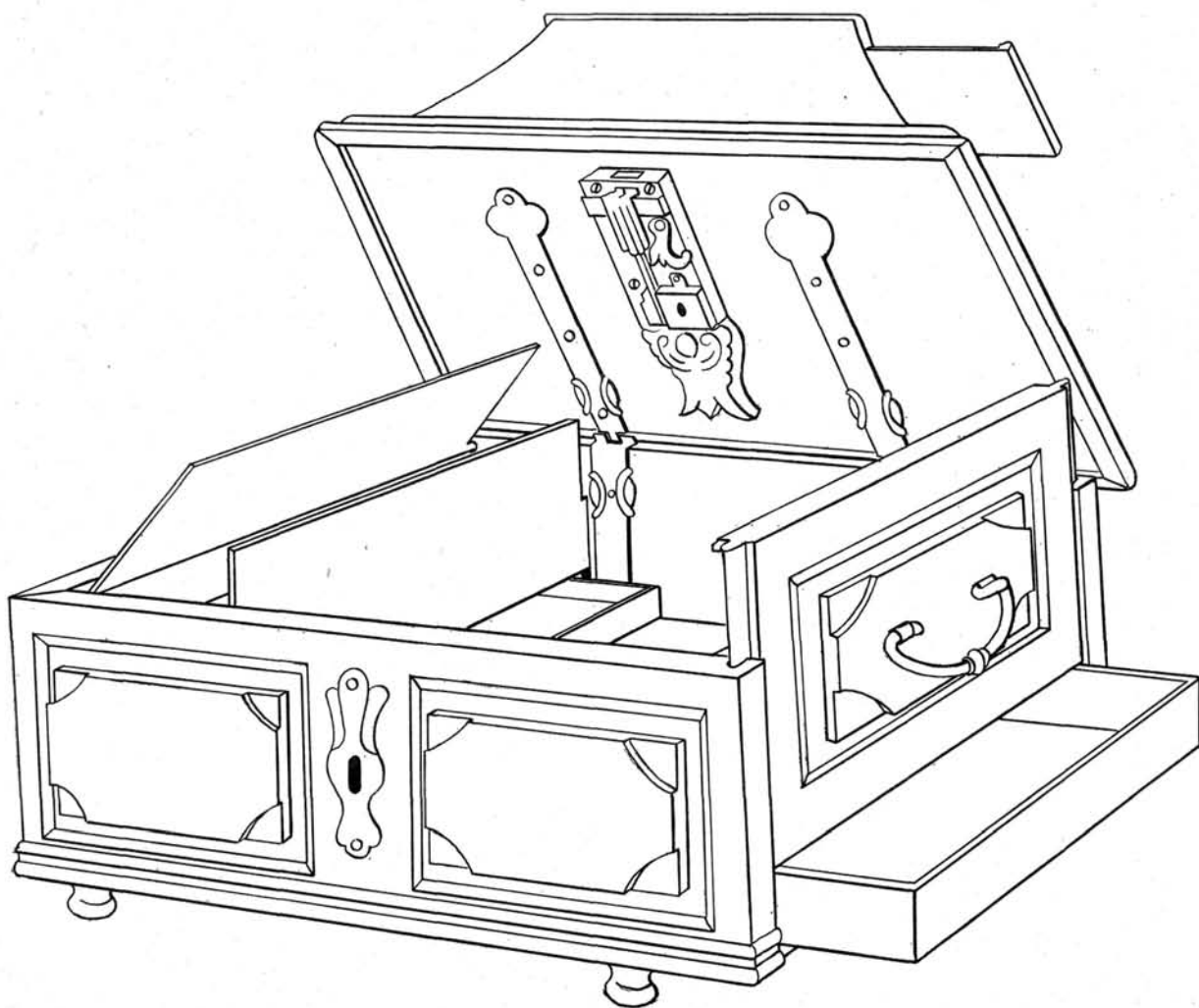
de legtöbbször négy, hat, esetleg nyolc lábon nyugodott. A lábak formája igen változatos. A szögletes lábak hasáb, lapított hasáb, vagy fordított csonkakúp, a gömbölyű esztergált lábak gömb, félgömb, negyedgömb, pogácsa, lapított pogácsa, vagy fordított csonkakúp-alakúak, de előfordulnak karmos állatláb-végződés is (oroszlántalp). Az alapzat leginkább a reneszánsz és barokk díszesebb ládáira jellemző, de ebben a korban sem feltétlen kelléke a ládának. Sokhelyütt egyszerű, profilált alaplécezet helyettesíti az alapzapot.

A *középrész*, a ládatest, a láda főrése. Elsősorban ezen jelentkeznek az uralkodó stílusirányzat díszítőelemei és az asztalostechika különböző elemei: a faragások, a hornyolások, a berakások, párkánytörések (grefelés), esztergályozás, stb. A ládatest hosszanti homlokzati oldalára került legtöbbször a mesterség emblémája, vagy címere, amelyet a mesterség legjellegzetesebb szerszámaiból, vagy termékeiből állítottak össze, (L. 26 és 33. kép). esetleg a szakma mindennapi életéből vett jelenet ábrázolása és gyakran a láda zárjához tartozó díszes kulcspajzs. (L. 54. kép). A két keskeny oldalon találjuk a vas- vagy rézveretű fogantyúkat. (L. 18, 20. és 39. kép).

A *fedél* eleinte eredeti funkciójának megfelelően kizárólag a láda befedését szolgálta; erre az egyszerű, lapos fedél is megfelelt. A lapos fedél közepére néha vas- vagy rézfogantyút alkalmaztak. (L. 16. kép). A zárszerkezet lapos fedél esetén, rendszerint a ládatest homlokzati oldalának belső falára volt ráerősítve, de előfordult az is, hogy a fedél belső oldalára helyezték el. A kulcsnyílás az első esetben a ládatest homlokzati falára került, az utóbbi esetben pedig a fedél külső oldalára. Mivel az értékek őrzésénél ilyen egyszerű zárasi móddal nem elégedtek meg, különböző megoldások születtek a kulcsnyílás elfedésére, illetve elrejtésére. A homlokzati kulcsnyílásokat eleinte ötletes megoldással valamelyik építészeti díszítőelem alá helyezték. Ezt a beavatott a kulcsnyílás használatkor lepattintotta, vagy félretolta. Később más megoldást találtak, és ez terjedt el azután általánosságban: a láda fedelén elhelyezett kulcsnyílás fölé a fedél közepére díszes, kiemelkedő tagozatot építettek. Ez a kontyvetőszerűen megoldott felépítmény a *zárszekrényke* (Schlosskasten). Csipkés Kálmán kulcstartóüregnek nevezi.²¹ (L. 21, 56, 65. stb. kép).

A zárszekrényke tetejére kis, kihúzható falemez-tolókat (Schieber) alkalmaztak, amely néha ugyancsak kulcsra járt. Ennek elhúzása után vált csak hozzáférhetővé az üreg aljára ily módon elhelyezett kulcsnyílás. Greber szerint a zárszekrénykét először állítólag a nürnbergi asztalosok céhládáján alkalmazták 1595-ben.

A fedél közepének tetőszerű kialakítása egyúttal

7. A céhláda szerkezete.
7. Der Aufbau der Zunftlade.

7. La disposition du coffre
7. Устройство цехового сундука

fontos dekoratív célokat is szolgált. Az asztalosipar egyre inkább épületeket utánzó, ún. architektonikus stílusirányzata ezzel „tetőzte be”, mintegy koronázta a megépített ládát. A zárszekrényke kialakítása lehetőséget nyújtott a legkülönbözőbb díszítések alkalmazására, sőt gyakran a zárszekrényke fedelét is gazdag díszítményekkel borították. (L. 29—30. kép).

A zárszekrénykék alatt nem mindig találunk kulcsnyílást, sőt olyan tetőszerű fedélkiemelkedésekkel is találkozunk, amelyek egyáltalán nem nyithatók. Az első esetben az üregben vagy az egyik ládakulcsot, vagy apróbb iratokat tartottak (ez esetben valóban

kulcstartóüregről beszélhetünk), a másodikban az üreg egyáltalán nem hozzáférhető. A zárszekrényke mindkét esetben elveszítette eredeti célját, az első esetben gyakorlati rendeltetése megváltozott, a másodikban teljesen megszűnt és kizárólag dekoratív szerepe maradt meg.

A fedelet általában két hosszú, többnyire vas- vagy réz-csuklóspánt erősíti a ládatesthez. A pántokat a láda hátsó, hosszanti falának belsejére és a fedél belső oldalára erősítették. A pántok külső elhelyezése ritka. Később a láda zárhatóságának még biztonságosabbá tétele érdekében kiküszöbölték a csuklós-

pántok alkalmazását, elsősorban azért, mert a csuklópántokkal felerősített fedél — különösen ha a pánt csuklója kívülre esett — könnyen felfeszíthető volt, illetve a csukló csapjának egyszerű kiütésével, a zár nyitása nélkül hozzáférhetővé vált a láda belseje. A pántok kiküszöbölésével egyidejűleg a ládafedél belsejére olyan zárat szereltek, amelyek két irányban zártak. A csapófedél megszüntetését az egyre magasabb és díszesebb zárszekrényké elterjedése is előmozdította, mert a zárszekrényke gazdag díszítményei, amelyek között legtöbbször a céh jelvényei is szerepeltek, csuklópántos megoldás esetén a láda kinyitása után nem voltak láthatók. A céhládák egy részénél tehát a felnyitásnak és nyitvatartásnak egészen speciális új megoldása jött létre. A ládafedele nem csuklópántokkal erősítették a ládatesthez, hanem a pántok helyébe két, vagy négy lapos vasrudacska lépett. Ezek a ládafedél aljára merőlegesen voltak rögzítve és a láda két keskeny oldalfalába épített sinen, függőleges irányban mozogtak, miáltal a fedelet változatlan vízszintes helyzetben fel lehetett húzni. A felhúzott fedelet kis, rugós tartószerelvények segítségével megfelelő magasságban rögzítették. (62. kép). Ezzel a megoldással a biztonságosabb zárhatóságon túlmenően lehetőség nyílt arra, hogy a céhláda mindkét hosszanti oldalát homlokzati kiképzéssel lássák el, fedelének díszítményei bármelyik irányból láthatók voltak, és így az asztalra kitett céhláda körülülése is lehetővé vált. A felhúzható fedélszerkezet használata feltehetően Észak-Németországból terjedt el.

A céhláda besejének beosztása különböző. Közös vonásuk azonban, hogy mindegyikben vagy az egyik, vagy a másik oldalon, néha mind a kettőn megtalálható egy kis felcsapható fedeles rekesz, egy másik valódi kis láda, az ún. *ládafta*. Ennek oldala gyakran felhúzható volt és a felhúzott oldallapocská mögött két-három kis titkos fiók húzódott meg. Az alapzattal ellátott ládák alsó részében nyílt, vagy titkos fiókok helyezkedtek el, és sok olyan alapzat nélküli láda is van, amelynek egyik keskeny oldalfala felfelé kihúzható, mögötte pedig hosszú lapos, titkos fiók rejtőzik.

A céhládákat *bonyolult zárszerkezetekkel* látták el. Eleinte a homlokzati oldal belső falára erősítették a téglalap-szamarhát-ív alakú, fenéklemezzel ellátott zárat. Ezek nagyméretű, C-alakú rugó hatására reteszesen működtek (XV. század), később a XVI. század végén a zárlemezek peremeit felhajlítják, sőt a mozgó alkatrészeket gyakran domborított lemezekkel takarják. A XVIII. századtól remekbekészült, díszes, vésett, domborított, teljes zárfedőlemezeket alkalmaznak. Az ónozott, ezüstözött, rézből készült, ritkábban tűzaranyozott zárfedőlemezek és díszes kerületük a barokk és rokokó mozgalmas vonalait követik. (23, 27, 28, 32, kép). Ezeket már rendszerint

a láda fedelére szerelték és nyelvcsapjaik egy, vagy két irányban zártak aszerint, hogy a láda fedele csuklópánton nyílt fel, vagy sinen, függőleges irányban mozgott. A C-rugós szerkezetek helyébe ekkor már modernebb mechanizmusok léptek. A zárdiót bonyolult, sűrű örlemezekkel látták el, úgyhogy kinyitásuk a szakember számára is sokszor megoldhatatlan feladatot jelent. A XIX. században az eddigi nyelvez záratokat a kétbezzentős akaszos zárszerkezetek váltják fel.

A céhládakulcsok fülei a barokk, rokokó Louis XVI. és empire ízlés jegyeit viselik magukon. Legnagyobb részük szára már nem üreges, tarajuk hízása gyakran bonyolult (csillag, latin-, görögkereszt, stb.) alakú.²² (70. kép).

A ládák hosszú csuklópántjai és külső fogantyúi is többnyire igen díszesek és a megfelelő kor ízlését tükrözik. A díszes zár-, fogantyú- és pántveretek rendszerint a korabeli lakatosipar legkiválóbb remekei.

A ládák mérete különböző, de a nagy átlag hossza 50 és 70 cm, szélessége 35 és 50, magassága 30 és 50 cm között mozog.

A céhládák az asztalosipar önálló, speciális alkotásai, apró rekeszeikkel, titkos fiókjaikkal és egész külső megjelenésükkel legközelebbi rokonságban a kis írószekrényekkel állnak, amelyekből a kabinet szekrények fejlődtek ki.

III. A céhládák kialakulása és stílustörténeti fejlődése

A láda (arca, arche, arch, Laad, Lad, Lade, Ladula, Truhe) a legősibb bútordarabok egyike. Már igen korán kialakul a ládának olyan kisméretű változata a nagyméretű ruhásládaival szemben, amelyben az ékszereket, kincseket, pénzt, majd pedig az okmányokat őrizték. Az egyiptomi királysírokban is találtak ilyen ékszerládákat és a görög vázákban is láthatók hasonló kis ládák ábrázolásai. Ezek lényeges közös ismérve, hogy kis méretüknél fogva, hordozhatók. Ilyen hordozható láda volt a zsidók Bibliából közismert, arannyal díszített frigyládája is. A díszes ládikókat a rómaiaknál is megtalálhatjuk. A lovagkorban feltűnik az ún. „Minnekästchen”, majd a városi patríciusok és polgárok körében is felbukkan a kazet-taszerű kis láda. Az északolaszországi kőfaragó egyesületek építészeti terveiket, rajzaikat és számításait őrizték ilyen ládákban és valószínű, hogy tőlük, a Como-környéki olasz mesterektől vették át 900. körül ezt a szokást a német kőművespáholyok (Bauhütten). Végülis rajtuk keresztül jutott el a céhekhez az értékek őrzésére szolgáló, hordozható, díszes láda, a céhláda használata.²³

1. Gótika

A román korból céhládát nem ismerünk. Későgót-stílusú ládákból is csak igen kevés maradt fenn, mint pl. a brémai halászcéh ládája a XV. század második feléből,²⁴ a prágai mészárosoké ugyancsak a XV. századból,²⁵ vagy a kolozsvári bodnároké az Erdélyi Múzeumban,²⁶ szintén ugynebből az időből. Ezek a legkorábbi, XV. századi céhládák még általában vagy vasból készültek, vagy durván összeácsolt deszkákból, amelyeket erős vaspántok tartottak össze. Díszítésük is majdnem kizárólag a vasaláson, a vereteken jelentkezik. Hiszen az igazi szorosabb értelemben vett asztalosipar ebben az időben még ki sem alakult. Az asztalosok közvetlen elődjai a ládagyártók (Kistenmacher, latinul arcariusnak is nevezik az asztalosokat, az arca latin szó pedig ládát jelent), akik az épületekhez kötött ácsipartól (Zimmerer) elszakadva már az épülettől távol is elkészíthették az első, igazi, helyhez nem kötött, ingóságoknak minősülő (mobilia — Möbel) bútordarabokat, a ládákat, csak a XV—XVI. század fordulóján tűnnek fel, az igazi asztalosok céhszervezetei (Schreiner, Tischler, mensator, mensarius; mensa = asztal) pedig tulajdonképpen csak a XVI. században.²⁷

2. Reneszánsz

A céhládák széleskörű elterjedése is erre az időre esik. A reneszánsz a XVI. század derekától egészen a XVII. század végéig uralkodik a céhládák stílusán. Az egyszerű ládán eleinte kizárólag a finom szövevényes intarzia képviseli korának reneszánsz stílusát. (Pl. a braunschweigi asztalos céhláda 1566-ból.²⁸) Míg északon sokáig ez a típus marad divatban, addig a délnémet bútorművészetre a ládahomlokzatok architektonikus tagolása jellemző. A ládákon komplett 2—3, sőt 5 tengelyes épülethomlokzatok jelennek meg római dór (toszán) oszlopprenddel, hermákkal, stelákkal, pilaszterekkel, lizénákkal, timpanonos, félköríves ablakmélyedésekkel, aediculákkal, a fülkékben obeliszekkel, majd a már közelgő barokkot jelző kagylókkal, angyalfejekkel és puttókkal. Valóságos kis palotahomlokzatok ezek, amelyek azonban szerkezetileg nincsenek a ládával organikus összefüggésben, kizárólag látszathomlokzatok. Talán első és legtipikusabb példái ennek az irányzatnak a nürnbergi asztalosok céhládája 1595-ből, az Odera-Frankfurtiaké 1612-ből és a nördlingenieké 1621-ből.²⁹ Ilyenek a prágai posztósoké 1609-ből és a prágai pékeké 1636-ból.³⁰ De Magyarországon is számos láda sorolható ide. Pl. a soproni pintérlegényeké 1628-ból,^{30/a} négy pozsonyi láda: a mészárosoké 1638-ból, egy másik

céhláda 1642-ből, az asztalosoké 1643-ból és a kertészeké a XVII. századból.³¹ Több győri céhláda, pl. a mészárosoké 1640-ből,³² a szombathelyi mészárosoké 1671-ből³³ és az Iparművészeti Múzeumban őrzöttek közül jónéhány darab.

3. Barokk

Ez az építészeti elemekkel gazdagon megrakott ún. architektonikus, homlokzatkiegészítő, későreneszánsz stílus a kőarchitektúrától átvett formáival jóval túlélte a reneszánsz idejét és mélyen belenyúlik a barokk korba. A XVII. század végén, sőt még a XVIII. században is találkozunk vele. Ekkor már gyakran csavart oszlopokkal, sokszögű alaprajzi kiugrásokkal, letompított éllel, párkánytörésekkel és bonyolult körvonalú keretszegélyes mezőkkel jelenik meg. Ilyen pl. a prágai pintérlegények ládája 1686-ból,³⁴ vagy a pozsonyi kereskedőké³⁵ és a győri pékeké³⁶ a XVII. századból.

A délnémet architektonikus későreneszánsz stílustól már a XVI. században megfigyelhető bizonyos távolodás is. Az oszlopprendek jelentősége csökken, sőt helyenként az oszlopprend el is marad, a pilaszterekből szélső és középső lizénák alakulnak ki és a hangsúly a keretbetétekhez hasonló keretelt mezőkre, álkeretbetétekre helyeződik át. Ezek a mezők legtöbbször simák, de gyakran mélyítették, vagy domborítottak, néha faragványokkal, vagy berakásokkal díszítettek. Alakjuk rendszerint egyenesvonalú, egyszerűbb, vagy bonyolultabb geometrikus síkidom, amelyet profilált lécszegélyez. Majd a túlfűtött formákban tobzódó barokk hatásának fokozására a profilált keretszegélyt felváltja az ún. hullámléc. Legelőször az egészen egyszerű rothenburgi asztaloscéhládán alkalmazták 1610-ben,³⁷ a század derekán azonban már mindenfelé elterjedt. (Pl. a flensburgi asztaloscéhláda 1660-ból,³⁸ a prágai kovácscéhláda 1676-ból.³⁹)

IV. A Veszprém megyei céhládák

A Veszprém-megyei céhládák kb. itt kapcsolhatók be az általános fejlődésbe. A céhek megalakulása, vagy újralakulása ugyanis a megye területén a XVII. század második felére és a XVIII. század elejére esik. Virágkoruk a XVIII. század második fele, sőt a XIX. század első negyede.

Bár a Veszprém-megyei céhládák iparművészeti szempontból — néhány kivételtől eltekintve — alatta maradnak a külföldi céhládáknak, és talán egynéhány nagyobb és gazdagabb magyarországi város céhládáinak is, mégis jelentős helyet foglalnak el hazai céh-

8. A veszprémi vargacéh ládája.
 8. Die Zunftlade der Schuhmacher von Veszprém.
 8. Le coffre de la corporation de cordonniers de Veszprém
 8. Цеховой сундук веспремского цеха сапожников

emlékeink sorában egyrészt nagy számuknál fogva (69 eddig ismeretes darab), másrészt a nagy európai stílusáramlatokat leegyszerűsítő, kissé provinciális-ízű szinte népies felfogásban tükröző, de mégis izléses, olykor ötletes megjelenésükkel. Rámutatnak a mindenkor legdivatosabb technikai megoldásokra, a legdivatosabb díszítőelemekre. A céhládák esztétikailag többnyire nem magasrendűek, de a szerkezet és díszítés szempontjából a technikai tudás legjavát példázzák és éppen ezért fontosak, mert művészettörténeti dokumentumok.

A legrégebbnek ítélt láda a veszprémi vargáké. (8–9. kép, Függ. 1.). Ez a láda a Bakonyi Múzeumban mint a kefekötőcéhé van nyilvántartva, holott homlokzati oldalán látható régi — még szinte középkoriasan ható — szív- és csillagmintákkal áttört kulcspajzserete a két kulcslyuknyílás mellett egy-egy tipikus vargaszerszámot ábrázol: a bicskiát és a görbe vargakést. (54/1. kép). Ugyanezek a szerszámok szerepelnek a veszprémi vargacéh 1706-ból származó pecsétjén is.⁴⁰ Mivel a szokástörténeti részben szószerint leközölt 1712-ből származó okirat világosan igazolja, hogy „ennek előtte néhány esztendőkkal a veszedelem idején” a veszprémi vargacéh ládája elveszett, nagyon valószínűnek látszik, hogy a kefekötőktől előkerült

láda azonos ezzel az akkor elveszett vargacéh-lárával. Fedelén alacsony kulcstartóüreget rejtő tagozat emelkedik ki hullámléccel szegélyezve. Tolókáját rugós zárszerkezet segítségével lehet kihúzni. Az erősen megrongált láda éleit vasalások tartják össze. Alapzata jobboldalról kihúzható magas fiókot rejt magában, amelyet újabban rátett rokokó ízlésű kulcspajzseret díszít. A lábakat két faragott keresztléc helyettesíti. Csapófedelének két díszes csuklós hosszúpántja is a XVII. századra vall. Zárja hiányzik. Belsejében mindkét oldalán egy-egy ládafia volt. A baloldali hiányzik, helyét a bemélyített vájat mutatja. A jobb oldali, hullámléccel szegett rekesz három részre oszlik: kettőben egy-egy fedél nélküli, kockaalakú ládikó, a harmadikban ugyanilyen nagyságú fagommbal ellátott, lyukacsos fedelű, kockaalakú tartó, valószínűleg porzó. A többször átépített és renovált láda kulcspajzs-, csuklóspánt és éleit összetartó vasvereteivel — de egész külső megjelenésével is — sajátos módon későgót reminiscenciákat ébreszt, bár részleteinek túlnyomó része (kulcstartóüreg, hullámléc) kifejezetten a XVII.

9. A veszprémi vargacéh ládája.
 9. Die Zunftlade der Schuhmacher von Veszprém.
 9. Le coffre de la corporation des cordonniers de Veszprém
 9. Цеховой сундук веспремского цеха сапожников

10. A várpalotai csapócéh ládája.
 10. Die Zunftlade der Tuchmacher von Várpalota
 10. Le coffre de la corporation des foulons de Várpalota
 10. Сундук варпалотайского цеха суконщиков

századra utal. Ez annál figyelemreméltóbb, mivel a veszprémi vargacéh 1646-ból való 1706-ban megújított pecsétnyomója is későgót stíluselemek emlékét idézi. A vargacéhben tehát az egyik legrégebb, középkori eredetű veszprémi céhszervezetet gyaníthatjuk.

1. Későreneszánsz-barokk

A régebbi egyszerűbb ládák fedele lapos. A fedél vagy geometrikus keretelt mezővel van díszítve, vagy teljesen sima. Hosszanti homlokzati oldalukat rendszerint két, négyszögletes keretelt mező osztja ketté, közöttük a kulcspajzs. A két keskeny oldalt is a homlokzattal egyező egy-egy álkeretbetét díszíti. Egyrésznél erre van erősítve a két vasfogantyú, másrésznél csak egy felső fogantyúval van ellátva, amely a fedél közepén helyezkedik el, többnyire kis kiemelkedő tagozatra erősítve. Olyan láda is akad, amelyen mind a három fogantyú megtalálható. A keretelt mezők általában négyszög alakúak, néhol több szimmetrikus törésvonallal sokszögűvé változnak, de alapvető négyszög formájukat ilyenkor is megtartják. A mezőket profilált, vagy hullámlécek szegélyezik. Ez az egyszerű gyakori típus tulajdonképpen még a későreneszánsz időkől ered, és az ún. architektonikus bútorstílus maradványa. De a Veszprém-megyei ilyen céhládák jórésze feltétlenül már a XVIII. században készült, sőt nem egy közülük a XIX. században. Ebbe a nagy csoportba sorolhatók az alábbi ládák:

A várpalotai csapócéh zöldre festett puhafa ládája (10. kép, Függ. 2.) hosszanti, homlokzati oldalán a jobbra eső négyszögletes mező hullámléccel, a baloldali profilált léccel van szegélyezve. Ez utóbbi valószínűleg későbbi pótlás, mert a két keskeny oldalon is hullámléc szegélyezi a négyszögletes keretelt mezőket. Áttört kulcspajzsa a veszprémi vargákéra emlékeztet. A fedél téglalapalakú mezejének kerete négy helyen szimmetrikusan megtörik. Típusa után készítésének ideje a XVII–XVIII. század fordulójára tehető.

Ugyanilyen típusú és tagolású a veszprémi bognár-

11. A veszprémi bognárcéh ládája.
 11. Die Zunftlade der Wagner Von Veszprém
 11. Le coffre de la corporation des charretiers de Veszprém
 11. Сундук веспремского цеха бондарей.

céh nagyméretű, lapos keményfa ládája, (11. kép, Függ. 3.) de a négyszögletes mezőket itt széles, profilált keretlécek szegélyezik. Esztergált pogácsalábaival, keskeny oldalainak erős vasfogantyúival, robusztus megjelenésével súlyos, korabarokk bútordarab benyomását kelti. Fedelének közepén kis kiemelkedő profilált lécszegélyű tömör tagozatra fogantyú van erősítve. A céhládákon ilyen felső fogantyút már a XVII. században is alkalmaztak. (Pl. a besztercebányai ötvösök céhládája 1654-ből.⁴¹) Belsejében a szokásos ládafia.

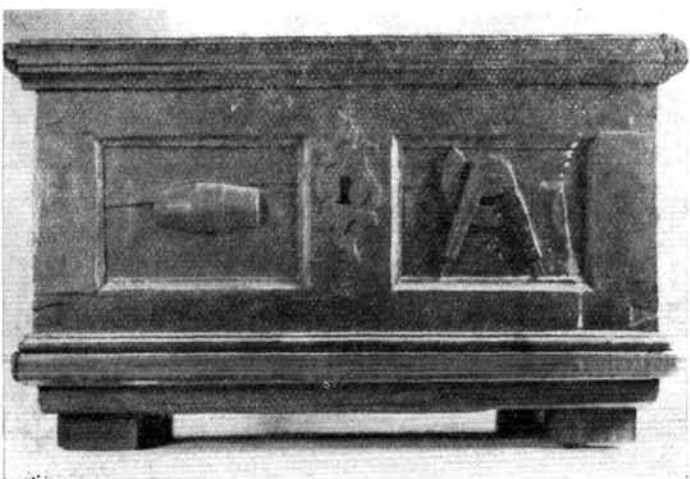
Ugyanilyen szerkezetű és megjelenésű, csak kisebb és arányosabb a veszprémi takácslegénytársaság barnára festett, laposfedelű puhafa ládája (Függ. 4.)

azzal a különbséggel, hogy fogantyúja csak a fedelén van. Utólag sárga festékekkel festették rá az akkori dékányok nevét, néhány népies virágdísz és a renoválás évét (1841). Ebből és a láda felépítéséből arra következtethetünk, hogy jóval előbb, valószínűleg a XVIII. század elején, vagy még hamarabb készülhetett. Megerősíti ezt a feltevést az is, hogy a takácscéh Veszprémben pecsétnyomójának tanúsága szerint már 1644-ben működött.⁴² Belsejében baloldalt ládafia. Jobbra eső oldalfala felfelé kihúzható, mögötte a láda aljában, annak teljes hosszúságában lapos, rejtett fiók húzódik meg.

A jellegzetes négyszögű keretelt mezők díszítik a peremartoni csizmadia ifjúság ládáját is. (12. kép, Függ. 5.). A zöldre festett puhafa ládát hosszanti

12. A peremartoni csizmadia ifjútársaság ládája.
 12. Die Lade des Schuhmachergesellen-Vereins von Peremarton.
 12. Le coffre des compagnons bottiers de Peremarton
 12. Сундук перемартонского общества молодых сапожников

homlokzati és két keskeny oldalán piros, profilált keretszegélyek élénkítik. Lábai lapított hasábalakúak. Lapos fedelén és két keskeny oldalán egy-egy vasfogantyú. Belsejében baloldalt ládafia. A jobb oldalfal ennél a ládánál is kihúzható, mögötte azonban hiányzik a hosszú titkos fiók. A titkos fiók fölötti lap, a láda közbülső fenéklapja ellenben kihúzható és ez alatt kis, titkos rekesz bújik meg, mivel az eredeti titkos fiók a láda egész hosszát nem érte végig. A láda homlokzatára fehér festékekkel felírták a társaság, valamint előjáróinak nevét és az 1813-as dátumot. Homlokzatának közepére felül kétkarélyos, alul hegyes végű, tipikus empire kulcspajzsot erősítettek. A dátum és kulcspajzsveret stílusa azonban csak a későbbi renoválás időpontját mutatja. A láda maga zöld-piros színeivel és teljes megjelenésével a késő reneszánsz jegyeit hordja magán. Készítésének ideje szintén a XVII–XVIII. század fordulójára tehető.

Ugyanilyen szerkezetű a pápai gombkötők keményfa ládája. (Függ. 6.). Hosszanti homlokzati oldalán két, profilált léccel keretelt, négyszögletes mező, két keskeny oldalán erős vasfogantyú. A keretelt mezők innen már elmaradtak. Aljában a ládaoldal felhúzásával megközelíthető titkos fiók, belsejében ládafia. A lábakat durván felerősített lécek helyettesítik.

Ide sorolható a várpalotai csizmadia céh ugyancsak erősen megrongált keményfa ládája is. (Függ. 7.). Homlokzatán a két jellegzetes négyzetes mezőt erősen profilált keretlécek szegélyezik. A láda teljesen kihúzható jobb keskeny oldalfala hiányzik úgy, hogy az egykor mögéje rejtett titkos fiók vége most kilátszik. Tapátázott belsejében a szokásos ládafia. Fedelének közepén, kívül vaskarika, belső oldalán felírás, a javítás dátumával (1871) és az akkori előjárók névsorával. Lábai gömbölyűek.

Végül ide tartozik a takácsi takácscéh nagyméretű ládája is, (Függ. 8.) amelynek jóformán csak a váza maradt meg, de belsejében a ládafia, hosszanti homlokzati oldalán pedig a négyszögletes mezők keretléceinek helye és a festés nyomai még jól kivehetők.

A hosszanti homlokzati oldalt két részre osztó és a

13. A veszprémi pintércéh ládája.
 13. Die Zunftlade der Böttcher von Veszprém.
 13. Le coffre des tonneliers de Veszprém
 13. Сундук веспремских бондарей

14. A peremartoni (?) csizmadiacéh ládája.
 14. Die Zunftlade der Schuhmacher von Peremarton (?)
 14. Le coffre de la corporation des bottiers de Peremarton (?)
 14. Сундук перемартонского (?) цеха молодых сапожников

két keskeny oldalt díszítő, négyszögletes, keretezett mezők jellegzetes tagozatai és a felhúzható ládaoldal mögött meghúzódó titkos fiók konstrukciója még hosszú időn keresztül uralkodott a céhládákon. A négyszögletes mezők azonban később már nem keretléccel szegélyezettek, hanem mélyítettek, vagy domborítottak.

Ilyen mélyített négyszögletes mezők tagolják a veszprémi pintércéh feltűnően kisméretű ládáját. (13. kép, Függ. 9.). A homlokzat mélyített mezőit domború, faragott hordó és íves kádár fakörző díszíti, a mester-ség legjellegzetesebb terméke és szerszáma. A homlok-zatra festett évszám (1767), valószínűleg a készítés évét jelzi. Kulcspajzsának nyugtalan vonala már a rokokót képviseli (54/3. kép). A két oldalsó mélyített álkeretbetét középre fogantyúkat erősítettek. Fedelének homorúan lekerekített sarkú, enyhén kiemelkedő, téglalapalakú tagozatán helyezkedik el a felső fogantyú.

Hasonló, homorúan lekerekített sarkú, téglalapalakú, kiemelkedő faragott álkeretbetétek díszítik a peremartoni csizmadiacéh hosszú, súlyos keményfa-ládáját is, (14. kép, Függ. 10.) összesen hat darab, kettő a homlokzati, egy-egy a két keskeny oldalon, kettő pedig a fedelén. A két oldalfogantyún kívül a fedelére vaskarikát erősítettek. A láda jobboldali fala itt is felcsúszthatató, amely alul hosszú, rejtett fiókot takar. Az alsó párkányzat körben ívelő vonalú lécezzel van ellátva, ez a lábakat helyettesíti és a láda szokatlan hosszának megfelelően úgy van kiképezve, mintha az nyolc lábon állana.

Ugyanilyen motívumok díszítik a peremartoni, berhidai és kiskovácsi egyesült takácscéh ládáját is. (15. kép., Függ. 11.). A jóval kezdetlegesebb kidolgozású, barnára festett puhafaláda a ráfestett felirat szerint 1764-ben készült. Mélyített, téglalapalakú keretelt mezőit homorúan lekerekített sarkú, téglalapalakú, sárgára festett belső keretvonalak díszítik. A láda jobb oldalfala ugyanúgy felhúzható, mögötte hosszú titkos fiók rejtőzik. A láb nélküli láda érdekessége a koporsó-tetőszerűen kiemelkedő, enyhén ívelt vonalú hatalmas

15. A peremartoni, berhidai és kiskovácsi egyesült takácscéh ládája.
 15. Die Zunftlade der vereinten Weber von Peremarton, Berhida und Kiskovácsi
 15. Le coffre de la corporation des tisserands unis de Peremarton, Berhida et Kiskovácsi
 15. Сундук объединенного перемартонского, берхидского и кишковачского цеха ткачей.

fedél. Az aránytalanul magas zárszekrény (15 cm, a 22 cm magas ládatesthez) nem nyitható, így csak díszül szolgál. A zárszekrény fedőlapját ugyanaz a homorúan lekerekített sarkú, téglalapalakú festett keret díszíti, mint a láda oldalait.

Ugyancsak hasonló mélyített és domborított álkeretbetétek tagolják a szentkirályszabadjai bognár-legénytársaság zöldre festett, puhafaládájának minden oldalát. Fedelén fogantyú, esztergált lábai elvesztek. (Függ. 12).

A későbbi, még egyszerűbb falusi ládákról már a keretezett mezők is elmaradnak, de megjelenésük, szerkezetük, a lapos fedélre erősített fogantyú, a felhúzható ládaoldal mögé csúsztatott titkos fiók, vagy

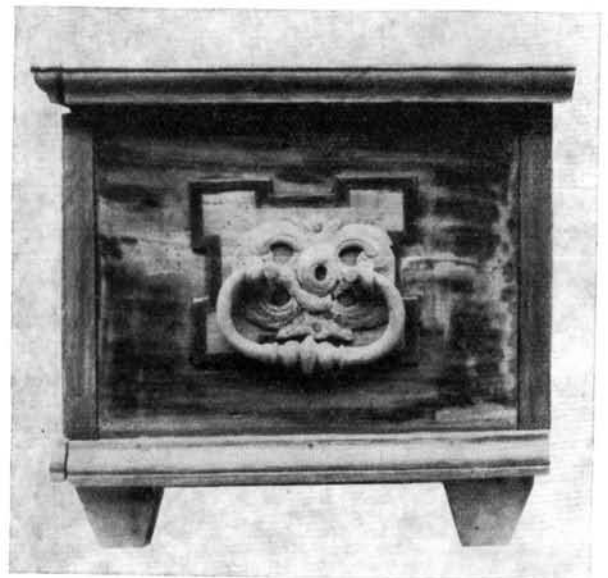

16. A kenesei takácscéh ládája.
 16. Die Zunftlade der Weber von Kenese
 16. Le coffre de la corporation de tisserands de Kenese
 16. Сундук кенешейского цеха ткачей.

az esztergált pogácsalábak még mindig ehhez az alap-típushoz kapcsolják őket.

Ilyen egyszerű falusi céhláda pl. a kenesei takácsoké, (16. kép, Függ. 13.) amely a ráfestett felirat tanúsága szerint 1802-ben „épült”. Az „épült” kifejezés ilyen kései használata is a ládakészítés architektonikus fel-fogása mellett bizonyít. Egyetlen dísze a fedél közepére

18. A pápai (?) pintércéh ládjának keskeny oldala és fogantyúverete.
 18. Die schmale Seite und der Handgriffbeschlagn der Zunftlade der Böttcher von Pápa (?)
 18. Le pan latéral, la ferrure et le portant du coffre de la corporation de tonneliers de Pápa (?)
 18. Узкая сторона и кованая ручка сундука папайского (?) цеха бондарей

helyezett finom, profilált lécezettel szegélyezett, kis kiemelkedő tagozat, amelyre a fogantyút erősítették. Ez a megoldás egyenesen a XVII. századra emlékeztet. A széles, profilált felső és alsó párkánnyal ellátott, arányos láda esztergált pogácsalábakon áll.

Szintén a XVIII. és XIX. század fordulóján készülhetett a szentkirályszabadjai takácscéh hasonlóan egyszerű ládája, (Függ. 14.) lapos fedele és felső fogantyús megoldása még ebbe a csoportba utalja, bár

17. A pápai (?) pintércéh ládája.
 17. Die Zunftlade der Böttcher von Pápa (?)
 17. Le coffre de la corporation de tonneliers de Pápa (?)
 17. Сундук папайского (?) цеха бондарей.

19. A veszprémi cipészcéh ládája.

19. Die Zunflade der Schuhmacher von Veszprém

19. Le coffre de la corporation des cordonniers de Veszprém

19. Сундук веспремского цеха сапожников

kereten belül világosabb színű, fabetélemezek borítják a ládát. A két keskeny oldalra hatalmas, súlyos, igen szép vonalú korabarokk fogantyúkat erősítettek. Hasonló díszes két kulcs nyílású kulcspajzsvetert díszíti a ládahomlokzatot is. A ládatest jobb oldalára függőleges irányban felhúzható, mögötte titkos fiók. Kezdetleges, ferde, csonkagúlaalakú lábait később teheték rá. Eredetileg bizonyára esztergált pogácsalábakon állott. Egyike vidékünk legizlésebb ládáinak.

A másik láda a veszprémi cipészeké. (19—20 kép, Függ. 17.). A fényezett barna keményfa láda hosszanti homlokzati oldalán a szokásos négyszögletes keretelt mezők helyett két, négykaréjos, világosabb színű szalagberakásos medaillon látható, mindkettő közepén egy-egy sötétebb színű berakásos négyágú csillag és az évszám, világosfa berakással: 1753. A láda két keskeny oldalán, végein félkörívben kitüremplő téglalapalakú, világos színű, szalagberakásos keret közepén helyezkednek el a súlyos barokkveretű fogantyúk. Díszes zárja a hosszú homlokzati oldalal belső felére van erősítve. Fedelét patkóalakúra haj-

kissé kihajló szögletes lábai enyhén ívelt vonalukkal már meglehetősen elütnek ettől az altípustól.

Végül egy kis, csikosra festett felső fogantyús, láb nélküli mezőkomáromi céhládát sorolhatunk ide, felhúzható jobboldalával és titkos fiókjával. (Függ. 15.).

A lapos fedelű, keretelt mezőkkel tagolt, egyenes vonalú ládák csoportját két igényesebb keményfaladával zárhatjuk le. Ezek felépítésükben és szerkezetükben lényegében megegyeznek az előzőkkel, de ízléses külsejük, berakásos díszítésük és gazdag veretük azonnal elárulja, hogy jelentősebb városi céhek XVIII. századi ládáival állunk szemben.

Az egyik, valószínűleg a korábbi, a pápai pintércéhe (?). (17—18. kép, Függ. 16.). Hosszanti homlokzati oldalán egyetlen, négy csücskén kis négyzetekké kitáguló, téglalapalakú széles, lapos, fekete keretléc fut körül. Ugyanilyen geometrikus keret díszíti a lapos fedelet és a két keskeny ládaoldalt is. A fekete

20. A veszprémi cipészcéh ládájának keskeny oldala és fogantyúverete.

20. Die schmale Seite und der Handgriffbeschlag der Zunflade der Schuhmacher von Veszprém

20. Le pan latéral et la ferrure du coffre de la corporation de cordonniers de Veszprém

20. Узкая сторона и кованая ручка сундука веспремского цеха сапожников

lított, ónozott vas, hosszú csuklóspántok tartják. Eredeti lábai bizonyára elvesztek, jelenlegi esetben, hasábalakú lábait később kaphatta.

2. Későbarokk-rokokó

Az eddig ismertetett egyszerű, egyenesvonalú, bizonyos fokig architektonikus, talán későrenezánsz, vagy korabarokk stílusúnak minősíthető, provinciális megjelenésű ládákkal szemben merőben új csoportot képviselnek a hajlított vonalú későbarokk, vagy rokokó céhládák. Közös jellemzőjük a hajlított vonalvezetés, amely legtöbbször már a láda testének körvonalán feltűnik, de méginkább jelentkezik az egyenesvonalú, geometrikus keretszegélyek helyébe lépő, nyugtalan hatású bemélyített, faragott keretdíszítéseken, a kimagasló díszes zárszekrénykéken, esetleg az azok kihúzható fedelét koronázó, mozgalmasság, faragott szobrocskákon, sőt a hatalmas, díszes zárszerkezetek alakján. Ezek a ládák, szemben az előző csoport architektonikus megjelenésű ládáival, úgy hatnak, mintha nem is „építették”, hanem plasztikusan masszából mintázták volna. Tömör keményfából készültek, nyers megmunkálásúak és az ún. Mária Terézia-kor vaskos, magyarországi népies

22. A veszprémi asztaloscéh ládájának belseje.

22. Das Innere der Zunfthalle der Tischler von Veszprém.

22. L'intérieur du coffre de la corporation de menuisiers de Veszprém

22. Внутренняя часть сундука веспремского цеха столяров

21. A veszprémi fazekascéh ládája.

21. Die Zunfthalle der Töpfer von Veszprém.

21. Le coffre de la corporation des potiers de Veszprém

21. Сундук веспремского цеха гончаров

barokkjának, de ugyanakkor a rokokó könnyed vonalvezetésének stílusjegyeit viselik magukon.

Ebbe a csoportba 9 ládát sorolhatunk. Inkább a jelentősebb veszprémi városi céhek ládái tartoznak ide, míg a falusi céhládák jórésze a későrenezánsz hagyományos szerkezetét és alakját őrizte meg, teljesen leegyszerűsített formában egész a XIX. század derekáig. Egyrésztük datálva is van. A fazekasoké 1768-ban, a lakatosoké, óráskoké és puskműveseké 1776-ban, a mészárosoké 1779-ben, a pékeké ugyancsak 1779-ben készült. Az asztalosokén és kalaposokén nincs ugyan dátum, de stílusjegyeikkel és egész külső megjelenésükkel pontosan beleillenek ebbe a csoportba. Ezenkívül még egy egészen hasonló, ismeretlen eredetű céhláda járul ehhez az együtteshez. Továbbá ide sorolható a devecséri mészárosok 1778-ban készült hatalmas céhládája, végül még egy egyszerű kis láda.

A csoport első tagja a veszprémi fazekascéh keményfa ládája. (21. kép, Füg. 18.). A magas, koporsó-

24. A veszprémi asztaloscéh ládája.

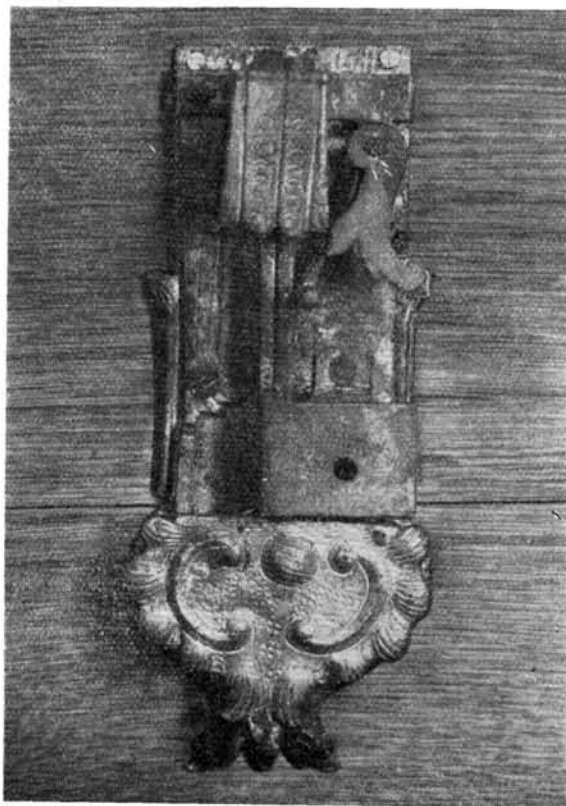
24. Die Zunftlade der Tischler von Veszprém,

24. Le coffre de la corporation des menuisiers de Veszprém

24. Сундук веспремского цеха столяров

alakú fedélen olvasható mélyített felirat szerint 1768-ban készült és „Sziver I. elnökségibe” 1879-ben újítták meg. Ekkor készült a felirat az ugyancsak mélyített kis korszó rajzával együtt. A szokatlanul magas fedél két rekeszből áll. A felső rész rugós zárral működő kis kulcstartórekesz, az alatta levő, kívülről felirattal ellátott tagozat jobb oldalról kihúzható lapos fiókot rejt magában, amelyre kis kagylómintájú rézfogantyú van erősítve. A hajlított vonalú ládatest mind a négy oldalát S-alakú vonalakból összeállított, mélyített, faragott keretek díszítik. Négy élét kívülről, lent és fent, összesen nyolc helyen, széles pántokkal vasalták meg, nyilván az 1879-es megújítás alkalmával. Lábai enyhén kifelé hajlók. Belseje kékszürke mintás tapétával van bevonva, balra fent a szokásos ládafia.

Jóval kisebb és harmonikusabb megjelenésű a

veszprémi asztalosok rézveretes tölgyfaládája. (22, 23, 24. kép, Füg. 19.) Kiemelkedő zárszerénykéjének fedele kihúzható. Négy oldalának széles, mélyített keretdíszei lendületes, hosszú S-alakú vonalakból állanak. Keskeny oldalaira erősített rézfogantyúi kagylómotívumban végződnek. Nagy, domború, barokkfedelű zárszerkezete a ládatető belsejére van szerelve, a két, ugyancsak díszes, csuklós hosszúpánt közé. Alsó párkánya lágyan behajlik a kissé kifelé álló alacsony lábakba. A láda arányai és kidolgozása kitűnő mester ízlésére és kezére vallanak.

A csoportból, de talán az összes Veszprém-megyei céhládák közül a legszebb és mint iparművészeti alkotás is figyelemreméltó a veszprémi lakatos, órás és puskaműves céh ládája. (25. 26. 27. kép, Füg. 20.). Bár homlokzatának rézrátétes évszáma szerint 1776-ban készült, tipikus átmenetet mutat a késői barokk és rokokó-stílus között. Ha magyarországi viszonylatban ezt a megállapítást egyáltalán meg lehet kockáztatni, a Régence egészen kései magyarországi képviselőjének tekinthetnénk, jóllehet ez az áramlat a XVIII. század 30-as, 40-es éveiben Dél-Németországon túl alig jutott el. Már a láda testének nyhe hajlata, oldalainak szélesvájatú, asszimmetrikus, hullámos keretvonalai és csigavonalú lábvégződése is erre az átmeneti stílusra utalnak. A ládatest négy sarkára a Régence egyik kedvelt díszítőeleme, a faragott akantszlevél simul, a ládafedél közepéből ki-

23. A veszprémi asztaloscéh ládájának zárja.

23. Das Schloß der Zunftlade der Tischler von Veszprém.

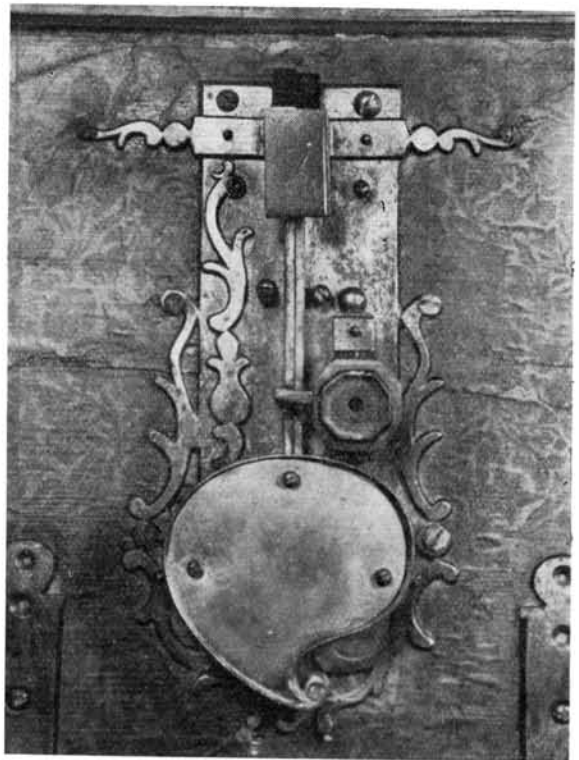
23. La serrure du coffre de la corporation des menuisiers de Veszprém

23. Запор сундука веспремского цеха столяров

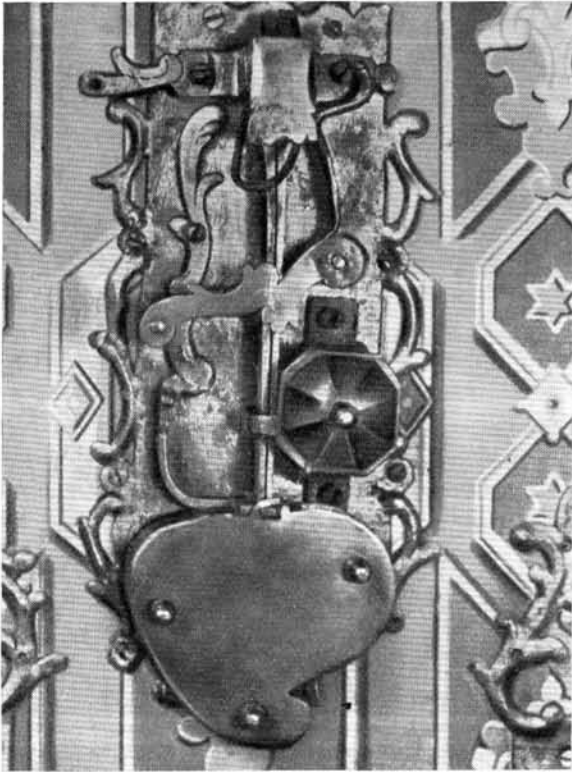
25. A veszprémi lakatos, órás és puskműves céh ládája.
 25. Die Zunftlade der Schlösser, Uhrmacher und Büchsenmacher von Veszprém.
 25. Le coffre de la corporation des serruriers, des horlogers et des armuriers de Veszprém
 25. Сундук веспремского цеха слесарей, часовщиков и оружейников

26. A veszprémi lakatos, órás és puskműves céh ládájának emblémája.
 26. Das Emblem der Zunftlade der Schlösser, Uhrmacher und Büchsenmacher von Veszprém.
 26. L'emblème du coffre de la corporation des serruriers, des horlogers et des armuriers de Veszprém
 26. Эмблема сундука цеха веспремских слесарей, часовщиков и оружейников.

27. A veszprémi lakatos, órás és puskműves céh ládájának zárja.
 27. Das Schloß der Zunftlade der Schlösser, Uhrmacher und Büchsenmacher von Veszprém
 27. La serrure du coffre de la corporation des serruriers, des horlogers et des armuriers de Veszprém
 27. Запор сундука веспремского цеха слесарей, часовщиков и оружейников

emelkedő zárszekrénykéhez pedig a fedél négy sarkából újabb faragott akantuszlevelek hajlanak. Homlokzatának keretét a rézrátétes évszámok között hosszúságú rézempléma tölti ki. Az embléma közepén két keresztbetett, háromkarélyos fülű kulcs, kalapács és függőlakat, balra óraszám, jobbra két keresztbetett pisztoly domborított képe jelzi a lakatos, órás, illetve puskműves mesterséget, díszes, kagylómintás, domborított keretben. A barna tölgyfa céhláda zárszekrénykéje kihúzható fenyőfalapocskával záródik. Eredetileg feltehetően valamilyen dízesebb faragott fedél koronázhatta. (Lásd a müncheni asztaloscéhládát 1730-ból,⁴³ a prágai könyvkötők ládáját 1730-ból,⁴⁴ vagy a veszprémi mészárosokét 1779-ből.⁴⁵) Két keskeny oldalán díszes sárgaréz rokokóizlésű fogantyúkkal van ellátva. Belseje tapétázott. Fedelét két feltűnően egyszerű belső csuklóspánt kapcsolja

28. A veszprémi mészároscéh ládájának zárja.
 28. Das Schloß der Zunftlade der Fleischhauer von Veszprém.
 28. La serrure du coffre de la corporation des bouchers de Veszprém
 28. Запор сундука веспремского цеха мясников.

össze a ládatesttel. A pántok között csaknem az egész fedelet keresztben átérő, díszes rokokóvonalú, hatalmas zárszerkezet helyezkedik el.

Hasonlóan igen szép rokokó zárszerkezet díszíti a veszprémi mészárosok 1779-es évszámmal ellátott ládáját is. (28, 29, 30, 31. kép, Füg. 21.). A zár két oldalán elhelyezkedő csuklós pántok azonban itt már díszes rokokóvonalúak. Belsejét zöldes, fedelének belső oldalát barnás-piros tapéta borítja. Maga a ládatest enyhén hajlított, élei le vannak vágva, profilált alsópárkányának és felső fedélpárkányának kiugró sarkai tompítottak. Oldalainak mélyített és plasztikusan kiugró aranyozott keretdíszítése a tipikus S és C-vonalak variációja. Keskeny oldalaira díszes rokokófogantyúkat erősítettek. Eredeti lábai hiányoznak, a jelenlegiek nem illenek hozzá. A fedélből kiemelkedő magas zárszekrény eltolható fedelmezt faragott faszobrocska koronázza: ledöntött szarvasmarha fülébe egy-egy szelindek kapaszkodik.

29. A veszprémi mészároscéh ládája.
 29. Die Zunftlade der Fleischhauer von Veszprém.
 29. Le coffre de la corporation des bouchers de Veszprém
 29. Сундук веспремского цеха мясников

30. A veszprémi mészáros céhláda zárszekrénykéjének oromdísz.
 30. Der Giebelschmuck des Schloßkästchens der Zunftlade der Fleischhauer von Veszprém.
 30. Ornement du chassis de serrure du coffre de la corporation des bouchers de Veszprém
 30. Фронтонное украшение ключевой коробки сундука веспремского цеха мясников

31. A veszprém mészárosceh ládjának belseje.

31. Das Innere der Zunftlade der Fleischhauer von Veszprém.

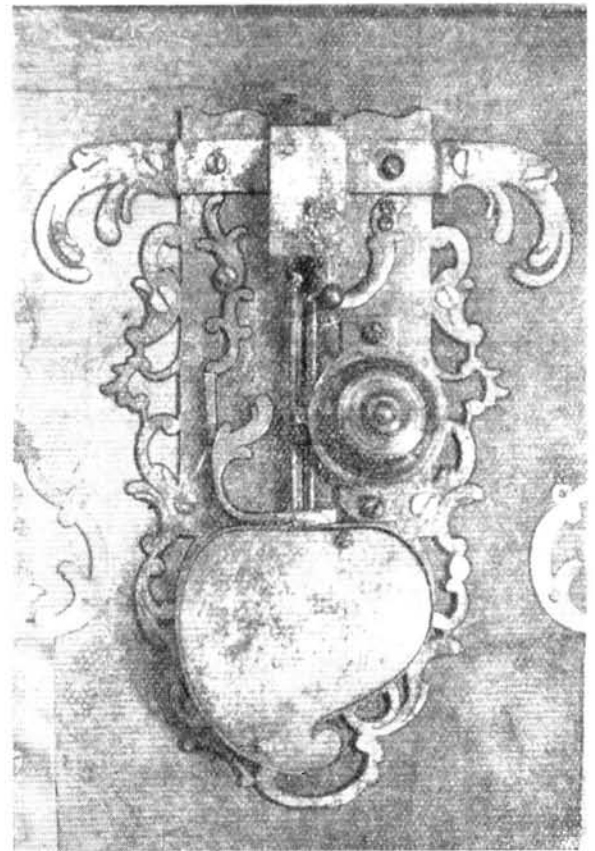
31. L'intérieur du coffre de la corporation des bouchers de Veszprém

31. Внутренняя часть сундука veszпремского цеха мясников

egy kéz munkája. Készítésük ideje is majdnem egybeesik (1776., 1779., 1779.). A zárszerkezetek és szám-típusok azonossága, valamint a tapétázott megoldás is ezt látszik igazolni. A láda főekessége az évszámok alá helyezett és a teljes homlokzatot kitöltő faragott pékcímer. A szeszélyes-vonalú díszes rocaille keretbe foglalt pajzsot kétfelől egy-egy hátratekintő, ágaskodó oroslán tartja. A pajzsban kifli, perec, császárszemle, egy kétdomborulatú és egy négy csücsökben végződő sütemény (Timpenbrot)¹⁶ plasztikus alakja helyezkedik el. A láda két keskeny oldalán bemélyített rokokókeret közepén díszes fogantyú. A láda

A csoport következő három tagjának közös jellemzője, hogy az előbbieken ismertetett négy ládatól eltérően nincs kiemelkedő zárszekrénykéjük, hanem lapos fedelük külsején szabadon helyezkedik el a kulcsnyílás.

1779-ben készült a veszprémi sütőceh lágyan hajlított körvonalú tölgyfaládája. (32, 33, 34. kép, Füg. 22.). Homlokzatán rátétes sárgaréz évszám. A számok formája tökéletesen megegyezik a veszprémi lakatosceh 1776. évi ládjában látható számokéval. Belseje finom mintázatú, zöldes-aranyos tapétával bélelt. Fedelének belső oldalán hatalmas, díszes, ónozott rokokózár helyezkedik el. Szerkezete és alakja alig különbözik a veszprémi 1776-os lakatos és 1779-es mészárosláda zárjaitól. Rokokóvonalú, díszes belső rézsuklóspántjai is a mészárosláda pántjaira hasonlítanak. Majdnem biztosra vehető, hogy a három láda

32. A veszprémi sütőceh ládjának zárja.

32. Das Schloß der Zunftlade der Bäcker von Veszprém.

32. La serrure du coffre de la corporation des boulangers de Veszprém

32. Запор сундука veszпремского цеха пекарей

33. A veszprémi sütőcéh ládája.

33. Die Zunftlade der Bäcker von Veszprém.

33. Le coffre de la corporation des boulangers de Veszprém

33. Сундук веспремского цеха пекарей

hátsó oldalát is mélyített, faragott rokokókeret díszíti. Kissé kiugró, alacsony lábai közvetlenül az alsó párkányhoz simulnak.

Ugyancsak laposfedelű és az előbb ismertetett sütő céhládához formában és szerkezetben erősen hasonlít a veszprémi kalaposlegények évszámnélküli, kisméretű, keményfaládája. (35. kép, Függ. 23.). Homlokzatát és két keskeny oldalát nyugtalan vonalú mélyített rokokó-keret díszíti. A remekbe készült hatalmas, rokokó-vonalú zárszerkezet alakja és díszítése is megegyezik az előzőkével. A zárfedél domborított díszítése a veszprémi asztaloscéhláda zárjára, alsó párkányának lábakat helyettesítő meghajlítása a veszprémi lakatoscéh ládájának lábmegoldására emlékeztet.

Külső megjelenésében a kalaposlegény-ládához erősen hasonlít a veszprémi Bakonyi Múzeum egy jóval nagyobb méretű céhládája. (Függ. 24.). Hogy melyik céhé volt, nem tudjuk. Keményfából készült, oldalát mélyített S és C-alakú vonalokból összeállított rokokókeret díszíti. Négy sarkát utólag részlemezrel erősítették meg. Fedelének belső lapján hatalmas vaszárszerkezet helyezkedik el, de a lapos fedél — eltérően az összes eddig ismertetett ládától — nem csuklóspántokon nyílik, hanem két sínen, függőleges irányban felhúzható és felhúzva vízszintes helyzetben rögzíthető, illetve kitámasztható a láda fölött.

A devecseri mészároscéh hatalmas, fényezett, barna, keményfaládája 1778-ban készült. (36. kép., Függ. 25.). A láda egyenesvonalú szerkezete, homlokzatának két-felé osztottsága és nehézkes tömege még sokat őriz az előző, architektonikusnak minősített csoport sajátosságaiából. Fedele alacsony kontyvetőszerűen emelkedik ki, minden hajlat nélkül. A tetőgerincen keskeny, lapos lemez fut végig, amelynek közepére erős vaskarikát erősítettek. Ezen a lemezen olvasható a faberakásos évszám is. Homlokzatának és két keskeny oldalának bemélyített keretei, valamint kulcspajzserete (54/2. kép) és fogantyúi rokokó-stílusúak. A homlokzat két keretelt mezejének közepét faberakás élénkíti. (37. kép). Profilált alsópárkányzata alatt alacsony, szögletes lábak helyezkednek el.

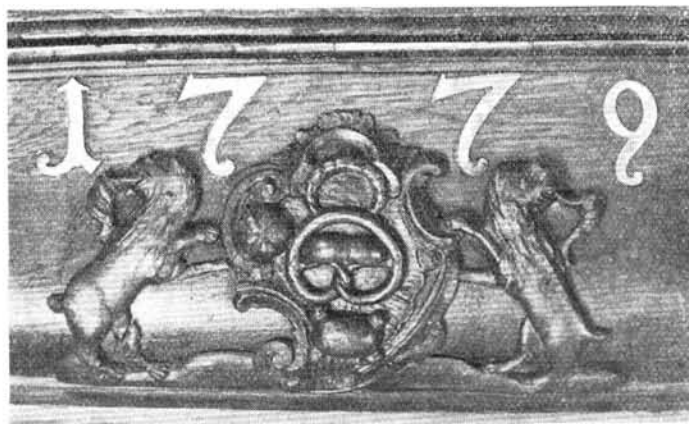
Végül egy ismeretlen eredetű, egyszerű, egyenes-

vonalú kis céhláda sorolható még ide, oldalainak és lapos fedelének széles, barokkos, hajlított vonalú, bemélyített keretszegélyei ugyancsak a XVIII. század 70-es éveire utalnak. (Lásd a brünni fazekascéh ládáját 1777-ből.⁴⁷) (Függ. 26.).

Összefoglalva: a csoport a magyarországi késő-barokk provinciális stílust képviseli, amely már erősen áthajlik a rokokóba. A Mária Terézia-kor egyszerű, nehézkes, magyar népi barokkját átszövik a rokokóstílus egyes könnyed elemei. A ládák durva megmunkálása még barokk. A díszítmény és a remekbe-készült hatalmas zárszerkezet szeszélyes, asszimmetrikus vonalvezetése már rokokó-jelenség. A csoport ládái az 1770-es évek dunántúli bútorművességének figyelemreméltó darabjai.

* * *

34. A veszprémi sütőcéh ládájának emblémája.

34. Das Emblem der Zunftlade der Bäcker von Veszprém.

34. L'emblème du coffre de la corporation des boulangers de Veszprém

34. Эмблема сундука веспремского цеха пекарей

35. A veszprémi kalapos legénytársaság ládája.
 35. Die Lade der Hutmachergesellen-Verein von Veszprém.
 35. Le coffre des compagnons chapeliers de Veszprém
 35. Сундук общества веспремских шляпников

A nyugtalan, játékosvonalú rokokóból a higgadtabb, klasszicizáló XVI. Lajos-stílus felé vezető átmenetet képviseli a következő négy láda:

Az első, egy ismeretlen pápai céhé. Letompított sarkai, szeszélyes vonalú csuklóspánt- és fogantyúveretei, valamint kifelé hajló lábai még a rokokót idézik, de a ládatest egyenes vonalai és főleg a keskeny, geometrikus szalagberakás-díszítés már kifejezetten a klasszicizmus irányába mutat. (Függ. 27., 38. kép.)

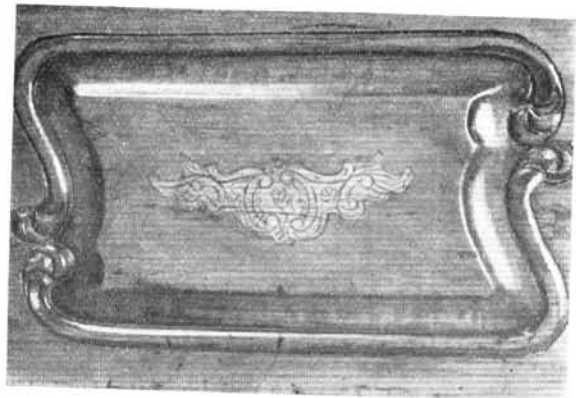
A zirci asztaloscéh ládjának tömege már teljesen nyugodt, a ládatest egyenesvonalú, legfeljebb fedelének zárszekrénykéje mutat még nagyon mérsékelt, enyhe hajlatokat. (40. kép, Függ. 28.). Oldalain világos, fáberakásos keretdísz fut végig. Az egyszerű, sima keret négy sarkán — és a homlokzati oldal hosszabb keretszárainak közepén is — rokokó intarziadíszítés fogja össze a keretszárakat, ott, ahol a következő stílusfázisban, a copf stílus szabályai szerint díszes rozetták feszítik derékszögűre a körbefutó szalagot. A keskeny oldalakon a sima keret négy sarkát díszítő, rokokóberakás között hatalmas, mádarálakú vasveret foglal helyet. (39. kép). Fedelének belső, csuklós hosszúpántjai és nagyméretű zárszerkezete — ha egyszerűbb kivitelben is — még kifejezetten rokokó-vonalúak.

Az átmeneti stílust képviseli a nagyvásonyi ács és

36. A devecseri mészároscéh ládája.
 36. Die Zunftlade der Fleischhauer von Devecser.
 36. Le coffre de la corporation des bouchers de Devecser
 36. Сундук девечерского цеха мясников

37. A devecseri mészáros céhláda homlokzatának részlete.
 37. Frontteil der Zunftlade der Fleischer von Devecser.
 37. Détail du fronton du coffre de la corporation des bouchers de Devecser
 37. Лицевая сторона сундука девечерского цеха мясников

38. Pápai ismeretlen céh ládája.

38. Die Lade einer unbekannten Zunft von Pápa.

38. Le coffre d'une corporation inconnue de Pápa

38. Сундук неизвестного папайского цеха

asztaloscéh ládája is. (41. kép, Füg. 29.). A teljesen egyenesvonalú ládatesten itt is alig hajlított vonalú zárszekrényes fedél helyezkedik el. Hosszanti, homlokzati és hátsó oldalán két-két keskeny, világosszínű, négyszögletes rokokó-szalagkeretben a mesterség szerszámainak világos, faberakásos ábrái láthatók: gyalu, körző és derékszög; vonómérő, fakalapács és ún. Balleisen; ácsszekerce és ácsderékszög; ács tisztító-fejsze és körző.

Még simább és egyenesebb vonalú a pápai lakatos-céh ládája. (Füg. 30.). Szeszélyes vonalú kulcsapajzsán és díszes, belső és külső csuklóspántjain kívül jóformán semmisen köti már a rokokóhoz. Fedelének kiemelkedő tagozata nem nyitható, így csak díszül szolgál.

3. Klasszicizmus

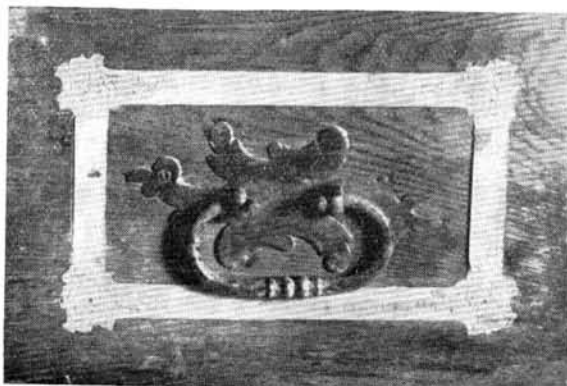
A Magyarországra több hullámban érkező klasszicizmus igen sok Veszprém-megyei céhládára nyomta rá bélyegét. Érthető, ez, hiszen a megyében ez az az időszak, amikor a céhes kézműipar — az európai, sőt a magyarországi fejlődéstől is meglehetősen eltérően — még utolsó virágzását éli. A XVIII. század

39. A zirci asztaloscéh ládája berakásos részlete és fogantyúvasalása.

39. Der eingelegte Teil und der Handgriffbeschlag der Zunftlade der Tischler von Zirc.

39. Détail en marqueterie et ferrure du coffre de la corporation des menuisiers de Zirc

39. Инкрустированная часть и обивка цехового сундука зирцкого цеха столяров.

végén és a XIX. század első harmadában virágzó céhes ipar képe bontakozik ki Veszprémben, Pápán, de a megye többi mezővárosában és községében is. Élő bizonyága ennek a céhládákon kívül, az a nagyszámú céhkorsó is, amely ebben az időben készült.⁴⁸ Az ebből a korból való céhládák kivitele egyszerű, anyaguk is többnyire csak puhafa, de a ládák alakja, színe, sima, klasszicizáló kontúrja és főleg egyszerű, helyi készítésű, lemezből kivágott kulcs címveretei

40. A zirci asztaloscéh ládája.

40. Die Zunftlade der Tischler von Zirc.

40. Le coffre de la corporation des menuisiers de Zirc

40. Сундук зирцкого цеха столяров

(54. kép.) érdekesen tükrözik a kor nagy nyugati iparművészeti stílusáramlatainak szerény, de izléses, dunántúli, provinciális változatait.

a) *Louis XVI.*

A XVI. Lajos-korszak egyik szerény képviselője a várpalotai mészárosok ládája. (Függ. 31.). Homlokzatának berakott évszámai szerint 1793-ban készült. A számjegyek között szépvonalú, vas kulcspajzsveret foglal helyet (54/6. kép). Magasított fedele

114

41. A nagyvázsonyi ács- és asztaloscéh ládája.

41. Die Zunfllade der Zimmerleute und Tischler von Nagyvázsony.

41. Le coffre de la corporation des charpentiers et des menuisiers de Nagyvázsony

41. Сундук надъважоньского цеха плотников и столяров

kulcstartóüreget rejt magában. Jobboldala felhúzható, mögötte hosszú, titkos fiók.

A XVI. Lajos stílus legjellemzőbb darabja a Veszprémmegyei ládák közül a pápai kádároké. (42. kép., Függ. 32.). A teljesen egyenesvonalú, laposfedelű láda négy, finoman esztergált, lapított pogácsalábon áll. A ládatest homlokzatán, két rövid oldalán és fedelén keskeny, világos, faberakású keret fut végig. A keret tulajdonképpen éremsor, egymásra rakott, korongokat utánzó pénzdíszítmény, négy sarkán egy-egy csillagos rozettával. A homlokzati keret közepén, annak alsó vonalát áttörve, ugyancsak világos, faberakású, babérszörű helyezkedik el. Közepében a mesterség emblémája: hordó fölött íves fakörző, jobbról, balról egy-egy kádár buncó. A koszorú felső, keskenyedő végét izléses vas kulcspajzsocska (54/12. kép) takarja el, amely alól egy-egy világos, faberakású kis szalagvég ágazik kifelé. Az emblémától jobbra és balra berakásos évszám: 1792.

Szalagfűzér-berakások díszítik egy nagyvázsonyi céhláda homlokzatát. A laposfedelű, esztergált pogácsalábú ládat profilált alsópárkányléc szegélyezi. (Függ. 33.).

A XVIII. és XIX. század fordulóján készülhetett az az egyszerű kis, puhafa céhláda is, amelynek egyetlen díszítését a geometrikus, egyenes és félkör alakú, világos és sötét faberakású vonalak, négyszögecskék és háromszögek jelentik. (Függ. 34.).

Valószínű, hogy ugyanebből az időből származik a veszprémi gombkötők felső fogantyúvalellátott ládája is. (43. kép, Függ. 35.). Homlokzatán egy-egy, keretbetétet utánzó, vékony, faberakásos, négyszögletes keretszalag fut körbe. A két négyszög négy-négy sarkát kis, világos négyzet alapon, sötét fából összeállított négylevelű rozetta díszíti. Ugyanez a díszítés látható a két rövid oldalon és a fedelén is. Kulcspajzsa stilizált kétfejű madarat ábrázol. (54/5. kép.).

A klasszicista irányzat szellemének megfelelően az architektonikus épületelemekkel ellátott régi reneszánsz stílushoz látszik visszatérni a pápai tímárcéhláda.

42. A pápai (?) kádárcéh ládája.

42. Die Zunfllade der Böttcher von Pápa (?)

42. Le coffre de la corporation des tonneliers de Pápa (?)

42. Сундук папайского (?) цеха бочаров

43. A veszprémi gombkötőcéh ládája.

43. Die Zunfthlade der Posamentierer von Veszprém.

43. Le coffre de la corporation des passementiers de Veszprém

43. Сундук веспремского цеха пуговичников

(44. kép, Függ. 36.). 1801-ben készült, lapított hasáblábakon áll, négy sarkát egy-egy római dór (toszkán) oszlop tartja két-két falpillér között. Homlokzatát két, négyzet alakú sötét, faberakásos keret osztja ketté. A két keretezett mező közepén az ugyancsak sötét faberakásos évszám olvasható. Közöttük a tímármesterség faberakásos jelvénye: cserzőedény fölött két, egymással keresztbefektetett, kétnyelű tímárkés. A láda két keskeny oldalát is hasonló, fekete berakásos keret díszíti, közepében egy-egy sárgaréz fogantyú.

* * *

A XIX. század első évtizedéből jónéhány láda maradt fent. Ezek még részben a XVI. Lajos-stílus jegyeit hordják magukon, de már átmenetet mutatnak az új stílus, az empire felé. A kulcspajzsok elegáns, változatos körvonalai a copf-stílus építészeti díszítő-elemeiből, az ablakkönyöklök alatt alkalmazott ún. parapéddrapéria-, vagy köténymintákból és az azokról lecsüngő bojt, vagy cseppmotívumokból merítenek. (54. kép). A lábak viszont már többnyire fordított csonkagúla-alakúak és a barna-színű ládákat az egyre terjedő empire hatására itt-ott már fekete szegélyek és tagozatok élénkítik. Ebbe az átmeneti csoportba tartozik egy 1806-os dátumot viselő, pápai céhláda. (45. kép, Függ. 37.). Homlokzatát két jellegzetes, fekete-színű, geometrikus, berakásos szalagkeret díszíti. A négyzetleges vonalvezetésű szalag négy sarkán befelé kialakított kis négyzeteket zár körül. Lefelé keskenyedő trapéz-alakú kulcspajzsát jobbra-balra és felfelé ágazó hármás levéldísz koronázza. (54/8. kép). Esztergált lábai felfelé fordított csonkakúp alakúak.

Ugyanebben az évben készült a pápai kovácscéh ládája. (46., 47. kép, Függ. 38.). Egyike a legizlésebb daraboknak. Lábai fordított csonkagúla alakúak. Négy oldalát finom, keskeny, feketeszínű, négyzetg-alakban futó, szalagkeretberakás díszíti, négy sarkán egy-egy befelé kialakított kis négyzetmotívummal, ugyanolyan kiképzéssel, mint az előző ládán. Homlokzatán világos faberakású évszám: 1806. Alatta, közepben, üllő és fogó, jobbra kalapács, egy nagy és két kis

44. A pápai (?) tímárcéh) ládája.

44. Die Zunfthlade der Gerber von Pápa (?)

44. Le coffre de la corporation des tanneurs-corroyeurs de Pápa (?)

44. Сундук папайского (?) цеха дубильщиков

patkó, balra patkolófogó és rajta keresztbe-fektetett patametsző. A szerszámok vasrésze féंबरakással, nyelük világos faberakással készült. Fedelének kissé kiugró főpárkányán finoman faragott levélkoszorú fut végig. Egyenesvonalú zárszekrénykéje enyhe íveléssel emelkedik ki. A fedél belső oldalának közepén nagyméretű, díszes zár helyezkedik el, de a zárszerkezet körvonalai már teljesen egyenesek, szögletesek, szemben a két oldalára erősített szeszélyes, asszimmetrikus vonalú két, hosszú csuklós pántéval, amelyeknek két-felé ágazó levélszerű végződéseiből az egyik, a zár irányába benyúló, nemcsak síkban, de térben is behajlik, felpöndörödik.

A két, 1806-os pápai láda, szerkezeti különbségük

45. Pápai ismeretlen céh ládája.

45. Lade einer unbekanntes Zunft von Pápa.

45. Le coffre d'une corporation inconnue de Pápa

45. Сундук неизвестного папайского цеха

47. A pápai kovácscéh ládája.

47. Die Zunftlade der Schmiede von Pápa.

47. Le coffre de la corporation des forgerons de Pápa

47. Сундук папайского цеха кузнецов

46. A pápai kovácscéh ládája.

46. Die Zunftlade der Schmiede von Pápa.

46. Le coffre de la corporation des forgerons de Pápa

46. Сундук папайского цеха кузнецов

ellenére, — az egyik laposfedelű, a másik magas zár-szekrénykés — minden bizonytal egy kéz munkája. Az azonos, geometrikus, berakásos szalagkeret minden-
képpen erre vall.

Ez a geometrikus motívum úgylátszik még sokáig divatban maradt, mert a veszprémi csizmadia legények 1828-ban készült ládájának is ez az egyetlen díszítése. A láda egyébként esztergált, lapított pogácsalábakon áll. kulcspajzsa hiányzik. Homlokzatának közepén égetett, karcolt felírás; a társaság akkori vezetőinek nevei. (Függ. 39.)

Még az 1835-ben készült szentgáli kovácscéhládán is hasonló, berakásos, geometrikus szalagdísz látható

az ugyancsak berakásos két virágmotívum és a patkoló-fogóból és patametszőből összeállított kovácsemléma mellett. (Függ. 40.)

Jellegzetes, elegáns, copf-kulcspajzs (54/9. kép) díszíti a veszprémi kőműves és kőfaragócéh barnára fényezett, teljesen sima ládáját. Finoman profilált, körbefutó alsókeretlece sajnos letörött és csak a régebbi fényképfelvételekről ismert. A két keskeny oldalára erősített csuklós rézfogantyú két-két gyöngyösszegélyű, már empire-izlésű rozettából indul ki. (Függ. 41.)

Tipikus, copf-empire-átmenet a pápai szücscehládája is. A teljesen sima, laposfedelű ládát letompított, feketeszínű, függőleges élek és fekete fedélszegély

48. A veszprémi szabócéh ládája.
 48. Die Zunftlade der Schneider von Veszprém.
 48. Le coffre de la corporation des tailleurs de Veszprém
 48. Сундук веспремского цеха портных

élenkítik. Lábai fordított csonkagúla-alakúak, kulcs-
 pajzsa háromfelé hajló pálmalevélszerű oromdíszével,
 szögletes kontúrjával, lecsüngő bojt, és cseppmotívu-
 maival az első 1806-os pápai céhládára emlékeztet.
 54/7. kép, Függ. 42.).

Ennek a copf-kulcs-pajzs-nak szinte ikertestvére a
 veszprémi szabócéh 1802-ben készült ládájának kulcs-
 pajzsverete (54/10. kép). A láda évszáma a pápai
 szücscéhláda készítésének időpontját is meghatározza.
 A veszprémi szabócéhláda tölgyfából készült, teste
 egyenesvonalú, esztergált lábai lapított pogácsa-
 alakúak. (48. kép, Függ. 43.). Homlokzatát a kulcs-
 pajzstól jobbra és balra egy-egy négyszögletes, mélyí-
 tett álkeretbetét osztja ketté. Ugyanilyen álkeretbetét
 díszíti a két keskeny oldalát is. Enyhén hajlított,
 magasított fedelében kulcstartóüreg rejtőzik. A láda-
 fedél belső lapjának két hosszú csuklóspántja még
 rokokóvonalú, de a láda egész tömege, körvonalai és
 megjelenése a klasszicizmus nyugalma sugározza.

Bár jóval későbbi, — 1828-ban készült Berhidán —
 ide sorolható a berhidai kovács ifjútársaság, sarkain
 fecskefark illesztéssel összerótt, súlyos ládája is. (49.
 kép., Függ. 44.). Négy oldalát mélyített, egy-egy félkör-
 ívben végződő, téglalapalakú keret díszíti. A homlok-
 zati keretben bevésve patametsző, patkolókalapács és
 fogó képe látható, a kettéválasztott évszám számai
 között. Lábai lapított hasábalakúak. Az egyenesvonalú
 ládatestet profilált alsópárkány keretezi, kiugró
 fedelének közepéből enyhén hajlított vonalú zárszek-
 rényke emelkedik ki, rugós zárszerkezettel ellátott kis,
 kihúzható fedéllel. A fedél belsejére erősített tulipán
 forma végződésű, hosszú rézcsuklóspántjain népies
 karcolt virágmotívumok között az ifjú társaság veze-
 tőinek neve van bevésve.

b) Empire

A XIX. század második és harmadik évtizedéből
 néhány, kifejezetten empire stílusú ládat ismerünk.
 Ezek közös jellegzetessége a teljesen sima, többnyire

49. A berhidai (?) kovács legénytársaság ládája.
 49. Die Lade des Schmiedegesellen-Vereins von Berhida (?)
 49. Le coffre des compagnons forgerons de Berhida (?)
 49. Сундук берхидского (?) общества кузнецов-подмастерьев

már furnírozott felület, az egyenes vonalak és a fekete
 szín alkalmazása.

A veszprémi tobakcéh ládája nincs datálva, de a
 teljesen sima, furnírozott ládatest körbefutó fekete
 színű alsó- és felső szegélyléceivel, fekete gömblábaival,
 jellegzetes, fent kétkarélyos, lent hegyes csúcsban
 végződő kulcs-pajzsával (54/14. kép.) két-két rozettából
 kiinduló fogantyúival a tiszta empire stílust képviseli.
 (50. kép, Függ. 45.). Egyedül fedelének belső réz-
 hosszúpántjai mutatnak rokokó vonalakat; valószínű,
 hogy a vasalás egy régebbi ládáról került erre a ládára.
 Fedeléről a kulcstartóüreget rejtő zárszekrényke hiány-
 zik.

Hasonló ehhez a ládához a veszprémi szücslegényeké.

50. A veszprémi tobakcéh ládája.

50. Die Zunflade der Gerber von Veszprém.

50. Le coffre de la corporations de "canifers,, (producteurs de matière tannante) de Veszprém

50. Сундук веспремского цеха дубильщиков

(51. kép, Füg. 46.). Fedelén egyszerű kulcstartóüreget rejtő tagozat emelkedik ki. Négy sarkán egy-egy fél-gömbölyű profilú függőleges lécs helyettesíti az empirra jellemző oszlopokat. A teljesen sima, egyenesvonalú láda két keskeny oldalán egy-egy szögletesre hajlított fogantyú, homlokzatán pedig a jellegzetes, fent két-karélyos, lent hegyes csúcsban végződő empire kulcspajzs helyezkedik el. Négy, esztergált, lapított pogácsalábon áll.

1817-ből való a legtisztább empire stílusú céhláda, a veszprémi csutorásocék. (53. kép, Füg. 47.). Homlokzata akár egy empire komódé, két szélén keskeny rizalit, egy-egy feketé toszkán oszloppal, gömbölyű esztergált lábai ugyancsak feketék. Fedelének kiemelkedő zár-szekrénykéje teljesen simavonalú, minden tagozás nélküli. Két hosszanti oldalán jellegzetes, domborműves, bronz, empire kulcscímer: konzolszerű talapzaton álló, két római sas között ovális pajzs közepén a kulcsnyílás, fölötté két zászló között római sisak. (52. kép). A két kulcspajzs két oldalán faberakással az évszám számjegyei láthatók. A furnírozott láda stílustisztaságával és a korabeli finomabb bútorokat díszítő bronz kulcspajzs-veretével, élesen kiválik az átlagos kivitelű céhládák sorából. Valódi, elegáns kis bútor darab. Kulcspajzsverete ott szerepel az 1770 és 1840 közötti legszebb bútorvereteket ismertető bécsi gyűjteményben,⁴⁹ és ha figyelembe vesszük, hogy a veszprémi

csutorásocék volt az egyetlen, amely jelentős hadiszállításai révén⁵⁰ közvetlen kapcsolatot tartott fenn Budával és Béccsel, aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy céhládájuk a legjobb bécsi vagy budai minták után készült és talán nem is helybeli mester készítménye.

1822-ben készült a pápai molnár kistársaság ládája. Lapos fedele alatt fekete-színű szegélyléc fut végig, homlokzatán sárgaréz empire kulcscímer. (54/13. kép). Tőle jobbra és balra egy-egy faberakásos embléma. Az egyikben a molnár címer: diszes korona alatt két ágaskodó oroslán malomkereket tart, alatta a készítés dátuma, a másikban két babérágból összeállított koszorúban a céh akkori vezetőségének névsora. Lábai csonkagúlaalakúak. (Füg. 48.).

Az empire egyszerű, sima eleganciáját képviseli a veszprémi esztergályosocék ládája is. (55. kép, Füg. 49.). A laposfedelű furnírozott láda lapított pogácsalábakon áll. A ládatest négy éle tompított, anélkül, hogy ezt a vonalat az alsó párkány és a fedél követné. Két keskeny oldalára egy-egy szögletesen hajlított fogantyút erősítettek. Homlokzatát nagy, dekoratív,

51. A veszprémi szücs legénytársaság ládája.

51. Die Lade des Kürschnergesellen-Vereins von Veszprém.

51. Le coffre des companons pelletiers de Veszprém

51. Сундук веспремского общества подмастерьев-скорняков

sárgaréz kulcs címere díszíti, amely háromleveles oromdíszével az 1802. évi veszprémi szabócéhláda copf-stílusú kulcspajzsára emlékeztet. (54/11. kép). A kulcs címérből világos faberakású, teljes félkört bezáró, vékony szalagkeret indul ki, amelynek közepén az esztergályos-mesterség jelvénye helyezkedik el, ugyancsak világos faberakással kiképezve: nyitott marokkörző, szárai között karika (talán esztergált golyót akar jelenteni), a karikában pedig klasszicizáló, urnaszerű esztergált díszítmény, tetején kereszttel.

Az esztergályos céhjelvény megoldása ismétlődik meg a veszprémi asztaloscéh 1819. évi ládáján. Ennek homlokzatán ugyancsak félkört bezáró, vékony, bera-kásos szalagkeretben látható az asztaloscéh jelvénye: a gyalu fölé helyezett derékszög és körző ízlésesen összeállított együttese, jobbról-balról pedig az évszám. A lapított pogácsalábakon álló, furnírozott láda testének négy sarkát három-három félkörprofilú lécs fogja egybe. Két keskeny oldalán egyszerű kerek rozettákból kiinduló réz fogantyú, két hosszanti oldalát egy-egy kulcspajzs díszíti, anélkül azonban, hogy mögöttük kulcsnyílás lenne. A láda téglalapú zárszekrénykével ellátott fedele ugyanis két sínen, függőleges irányban felhúzva, nyílik. (Függ. 50.).

Ilyen felhúzható szerkezetű a zirci kőművescéh

53. A veszprémi csutoráscéh ládájának kulcs címere.

53. Die Zunflade der Feldflaschenmacher von Veszprém.

53. Le coffre de la corporation des gourdiens de Veszprém

53. Сундук веспремского цеха изготовителей фляг.

52. A veszprémi csutoráscéh ládájának kulcs címere.

52. Der Schlüsselwappen der Zunflade der Feldflaschenmacher von Veszprém.

52. L'écusson du coffre de la corporation des gourdiens de Veszprém

52. Эмблема на сундуке веспремского цеха изготовителей фляг.

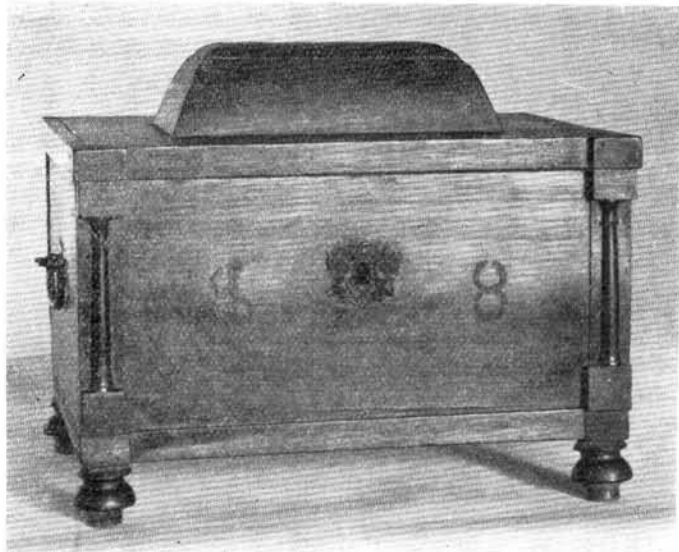
aránytalanul magas ládája is. (56. kép, Függ. 51.). A ládatest és zárszekrényke egyenes, szögletes vonalai, és négy sarkának félkörprofilú függőleges lécei ezt a ládat is az empire korszakhoz kapcsolják.

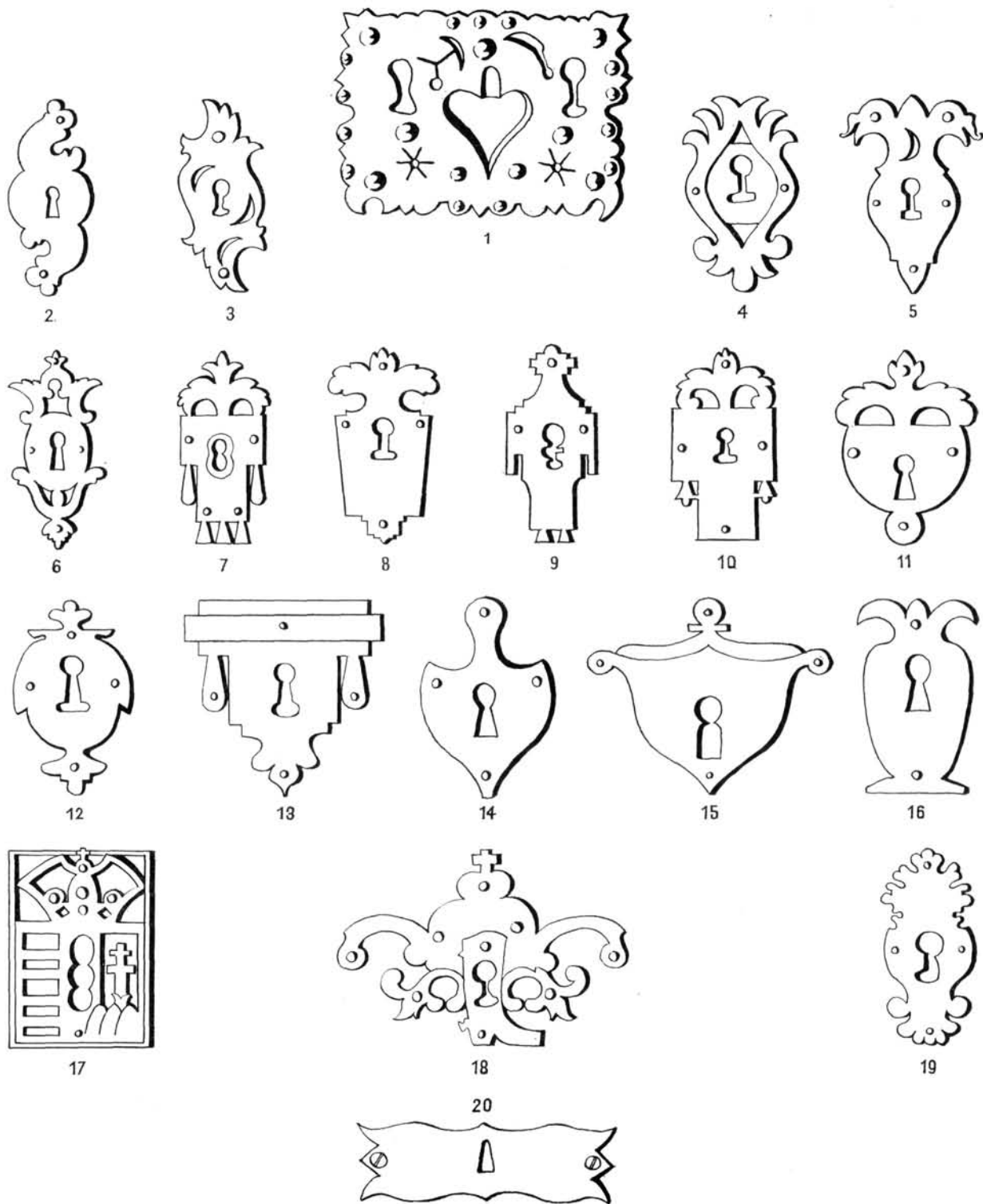
* * *

A 30-as évektől kezdve a merev, egyenesvonalú elegánsan egyszerű, hideg empirestílus kezd a céhládák feloldódni. Először csak a veretek vonala válik játékosabbá, majd maguk a ládatestek lesznek tagoltabbak, és a teljesen sima felületeket kezdik ismét keretbetétszerű tagolások élénkíteni, míg végre újból átvatba jönnek az enyhe hajlatok és a klasszicizáló irányzatot végsőkéig fokozó empire, végül beletorkollik a biedermeierbe, majd neorokokóba.

Az empire — biedermeier átmenet jellegzetes példája a következő öt Veszprém városi céhláda az 1830-as évekből.

A veszprémi szücscéh 1834. évi furníros barna ládáját már mélyített, négyszögletes mezők élénkítik. (57. kép, Függ. 52.). Sárgaréz veretei hullámos, szinte barokkos vonalúak, (54/19. kép) de maga a ládatest és a fölötte elhelyezkedő kulcstartó üreget magabazáró magasított fedél körvonalai még jól beleillenek a klasszicizmus szigorú formavilágába.

54. Kulspajzsok Veszprém megyei céhládákról.

54. Schlüsselschilder von Zunftladen von Komitat Veszprém.

54. Écussons de coffre de corps de métier du département de Veszprém

54. Оковки цеховых сундуков Веспремского комитата.

55. A veszprémi esztergályoscéh ládája.
 55. Die Zunftlade der Drechsler von Veszprém.
 55. Le coffre de la corporation des tourneurs de Veszprém
 55. Сундук веспремского цеха токарей

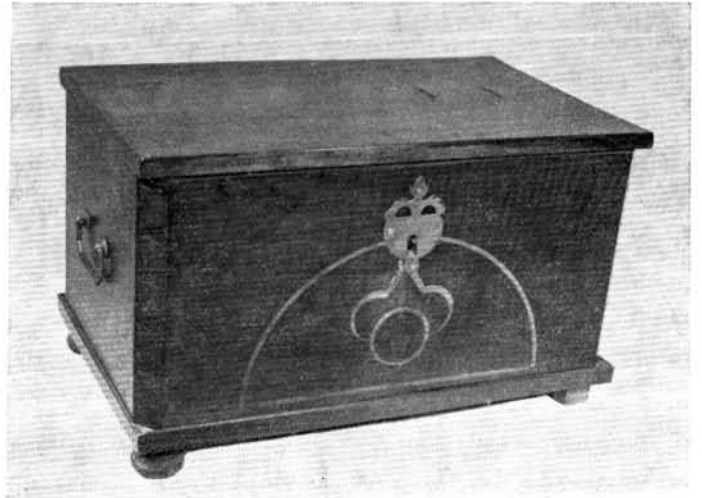
Ugyanez áll a veszprémi molnárcéh ládájára, amelynek egyetlen különlegessége, hogy a két keskeny oldalon elhelyezett fogantyúján kívül, a ládafedelen is van két fogantyú, a kiemelkedő kulcstartó szekrénykétől jobbra és balra. (Függ. 53.).

A veszprémi kőművescéh furníros sötétbarna ládája 1834-ben készült. (58. kép, Függ. 54.). Bár felépítése még meglehetősen egyenesvonalú, magas, kulcstartó-üreget rejtő, zárszerkevényével ellátott fedele gazdagon tagolt, sőt maga a ládatest is hármasszintű tagolású. Homlokzatát rézberakás díszíti: elegánsvonalú kulcscímer (54/15. kép), alatta a mesterség szerszámaiból összeállított jelvény: körző, vakolókanál, kőműveskalapács és vízszintmérő. Jobbra és balra az évszám: 1834. Fedele két sínen felhúzható és kitámasztható. Lábai pogácsaalakúak.

Ugyancsak 1834-ben készült az egyik legérdekesebb veszprémi céhláda: „A VESZPRÉMI NE(mes) TSAPÓ CHE SZÁRNYA ALAT KITERJEDET BÖTSÜLETES IFJU ÉS FELESÉGES LEGÉNYEKNEK IGAZSÁGOKAT TARTO LÁDÁJA.” (59. kép). A láda egész külső megjelenése erősen hasonlít a veszprémi kőművescéh ládájára, azzal a különbséggel, hogy a ládatest az alsó párkányt nem számítva, csak kettős vízszintes tagolású, alsó, szélesebb tagozata pedig már enyhén hajlított vonalú. A felső keskenyebb tagozatot rézberakások díszítik. A két hosszanti oldalon egy-egy vágásos, kettőskeresztes, koronás magyar címer közepén helyezkedik el a kulcsnyílás. (54/17. kép). A kulcscímertől jobbra és balra, elől, két keresztbetett ifa, egy-egy csapófával, balra tépőszék körömpővel, hátul az évszám.

A sötétbarna furníros láda kulcstartóüreget magába záró, magasztott fedele függőleges irányban síneken felhúzható és rögzíthető. A ládafia fedelén olvasható felírás tanúsága szerint Török Lajos készítette a ládát „mpr” (manupropria), tehát sajátkezűleg 1834-ben. Ez az egyetlen láda, amelynek készítőjét névszerint ismerjük.

A fedél belső lapjára kézzel festett irat van ragasztva. (60. kép). Ez a láda legérdekesebb része. Az iratot

természethű ábrázolású virágkeret veszi körül, négy sarkában koronás lovasalak képe, fölötté Sz. Má. betűk. Magyarországi Szent Mártont ábrázolja, aki a veszprémi csapók védőszentje volt. A virágkeret felső vonalának közepén két angyal a vágásos, kettőskeresztes, koronás magyar címet tartja. Alatta magyar címerrel díszített, népies iniciáléval kezdődik a szöveg, amelyből megtudjuk, hogy a festett iratot 1834-ben készítette Ledner András csapólegény. Az irat névszerint felsorolja a céh és az ifjútársaság teljes előljáróságát: a főcéhmestert, a vicecéhmestert, a

56. A zirci kőművescéh ládája.
 56. Die Zunftlade der Maurer von Zirc.
 56. Le coffre de la corporation des maçons de Zirc
 56. Сундук зирцкого цеха каменщиков

nótáriust, az atyamestert, a bejárómestert, az első hites dékányt, a második hites dékányt, a hites elsőlegényt, a második hites elsőlegényt, a hites íródeákot és az „ifjúrészről”, valamint „feleséges részről” való „öregnek” neveit.

Az irat tartalma érdekes képet nyújt a XIX. század 30-as éveiben működő egyik legnépesebb és legjelentősebb veszprémi céh szervezetéről és belső életéről. Már külön láda és annak díszes kivitele jelzi a legénytársaság súlyát. Maga a céh is jelentős volt, hiszen a főcéhmester mellett alcéhmester is működött, de a legénytársaság is igen nagyszámú tagságot tömöríthetett magába. Kitűnik ez abból is, hogy az „első

57. A veszprémi szücsceh ládája.

57. Die Zunftlade der Kürschner von Veszprém.

57. Le coffre de la corporation des pelletiers de Veszprém

57. Сундук веспремского цеха скорняков

hites dékány” mellé „második hites dékányt” is választottak, sőt a dékányokon kívül „hites első legény” és „második hites első legény” tisztségek is szerepelnek, ami meglehetősen szokatlan, mert általánosságban az első legényt hívták dékánynak. Úgy látszik azonban, hogy Veszprémben a nagy létszámú ifjú legénytársaságoknál a két tisztség különböző funkciót jelentett. Ezt a megállapítást alátámasztja a veszprémi magyar varga legények 1820-ból való kannájának felirata is, amelyen ugyancsak külön öreg dékány és külön öreglegény tisztség olvasható.⁵¹

Igen érdekes a szövegnek az a része, amelyből kitűnik, hogy a legények két nagy csoportra oszlottak: ifjú legényekre és feleséges legényekre. Ezek közül pedig mintegy választmányi tagokként csak 6–6 legény neve szerepel az iraton, akiket „öregeknek” neveznek. Az ún. „öregnek” képviselik tehát a többi legényt. A két külön csoport fennállása és 6–6 „öreg” által való képviselete úgy látszik már régebben kialakított és pontosan előírt szervezeti forma lehetett, mert a legénytársaság 1827-ből való korszóján is ilyen megoszlásban és létszámmal szerepelnek a nevek.⁵²

A feleséges legények külön csoportjának kialakulása szembetűnően jelzi a gazdasági és társadalmi fejlődéssel túlhaladott céhrendszer teljes megmerevedését és retrográd szerepét. A mesterek ugyanis egyre féltékenyebben és szigorúbban ragaszkodtak a piacot monopolizáló kiváltságos helyzetükhöz és ezért a mesterré válást mind súlyosabb és súlyosabb anyagi feltételekhez kötötték, hogy minél kevesebb mesterral kelljen osztozkodniuk a kialakulóban levő gyáripar miatt mindinkább szűkülő piaci lehetőségeken. Ezért rekedtek meg a legények évtizedeken keresztül a legényi státusban, ezért alakult ki a feleséges legények nagy tábora és ezért olvashatjuk az 1827-es korszón szereplő — már akkor öregnek jelzett — Németh Ferenc csapólegény nevét változatlanul a feleséges legények névsorában még az 1834-es ládafedélén is.

A festett irat keretdiszítésén belül a négy sarokban egy-egy kör alakú keretben négy primitív népies rajz a csapómesterség négy jellegzetes munkafolyamatát

58. A veszprémi kőművesceh ládája.

58. Die Zunftlade der Mauer von Veszprém.

58. Le coffre de la corporation des maçons de Veszprém.

58. Сундук веспремского цеха каменщиков.

59. A veszprémi csapó legénytársaság ládája.
 58. Die Lade des Tuchmachergesellen-Vereins von Veszprém.
 59. Le coffre des compagnons foulons de Veszprém
 59. Сундук веспремских подмастерьев-суконщиков

mutatja be. Balra fent szövőszéken dolgozó két csapólegény (61/a. kép). Balra lent, vetőfán (61/b. kép), jobbra fent csapószéken ifával (61/c. kép), jobbra lent tépőszéken (kártszéken) körömpővel (kárttal) dolgozó csapólegény (61/d. kép) képe látható. Az ábrázolások kezdetlegességük ellenére is igen értékes emlékműanyagot képviselnek az ipar-, technika- és esz-köztörténet számára, mert a mesterséget űzők egyike saját maga örököltette meg a legszakszerűbben és leg-hitelesebben ennek a régi, kihalt iparágnak legfonto-sabb szerszámain és munkafolyamatait. (Függ. 55.)

Ebbe a csoportba tartozik a veszprémi ácsceh 1832-ben készített rézfogantyús, sötétbarna, furníros ládája is. (62. kép, Függ. 56.). A ládatest sokkal tagoltabb, mint az előző kettőé és a hullámos vonalak is hatá-rozottabban jelentkeznek. A két hosszanti oldalt díszí-tő kulcscímerek és kulcsaik még empire-ízlésűek. Homlokzatán felirat: ANNO 1832. Hátsó hosszanti oldalán rézberakással: kötőfejsze, ácsszekerce, ács-derékszög, körző, áctisztítófejsze és ácskapocs. Fedelén kulcstartóüreget magában foglaló kiemelkedő tagozat. Fedele síneken, függőleges irányban felhúzva nyitható.

c) Biedermeier

A klasszicizmus utolsó hajtása a biedermeier. Magyarországi provinciális változata a század 40-es éve körül már erősen átszővődik bizonyos romantikus barokk — rokokó elemekkel és szinte észrevétlenül átnő a historizmus első még valamennyire eredeti stílusába a neo-rokokóba. Ezt a magyarországi biedermeier — neorokokó stílust képviselik a követ-kező ládák:

Egyhén hullámosszélű, vízszintes tagozatokra bon-tott ládatest jellemzi a szentkirályszabadjai bognár-céh 1843-ban készült laposfedelű ládját. (63. kép, Függ. 57.). Az esztergált, háromnegyedgömb lábú láda már a biedermeier idők ízlését tükrözi.

Tökéletesen ugyanilyen tagolású a zirci csízmadia-céh ládjának teste is. (64. kép, Függ. 58.). Fedelén kiemelkedő kulcstartóüreget rejtő, hullámosvonalú tagozat helyezkedik el, elhúzható falemezfedélkével. A láda egyetlen dísz a szellemesen kialakított, vas-lemezből kivágott kulcscímer, amely egy csízmát áb-rázol. A csizma szárának közepén van a kulcsnyílás, kétoldalán cirádás díszítmény, fölötté keresztt. (54/18.

kép). A kulcscímer és a fogantyúk már neorokokó-vonalakat mutatnak.

Hasonló, vízszintes irányú tagolásokat mutat a herendi vegyescéh 1846-ban készült ládája is. (65. kép, Függ. 59.). Az alsó, felső és középső tagozat egyenes függőleges vonalban végződik. Az egyenes végződésű három tagozatot egy-egy hajlított vonal-záródású, keskeny vízszintes tagozat köti össze. A középső tagozaton a kulcsalj két oldalán német-nyelvű felírás. Gazdagon tagolt zárszekrénykéje arány-talanul magas.⁵³

Egy évvel korábban, 1845-ben készült a herendi takács és szabóceh laposfedelű ládája. Homlokzatát két, keskeny oldalait egy-egy bevéssett négyszögletes keret díszíti. A homlokzati keretben egy-egy bevéssett vetélő és az évszám, a kulcslyuk alatt nyitott olló, alatta koronás magyar címer bevéssett képe. A két herendi céhláda jó példa arra, hogy egyazon időpont-ban két teljesen különböző típusú láda készült: a fel-tehetően gazdagabb, tehetősebb céh ládája már az új biedermeier irányzat vonalait tükrözi, a másik még ekkor, a XIX. század közepén is a mély gyökere-ket eresztett későreneszánsz, architektonikus stílus-irányzat hagyományos szerkezetét és motívumait idézi. (Függ. 60.).

Az 1852-es évszámot viseli a veszprémi cipészceh ládája. (66. kép, Függ. 61.). A zöldrefestett láda élei és a ráfestett évszám pirosszínűek. A ládatest tagolása megegyezik a 30-as, 40-es években készült ládákéval, de nem olyan magas. Hosszúkásabb formája, kiemel-kező zárszekrénykéjének alakja és főképpen fedelének belső oldalára erősített díszes zárszerkezete és csuklós

60. A veszprémi csapó legénytársaság ládája fedelének belsejére ragasztott, kézzel festett írat.

60. Handgemalte Schrift, an die Innenseite der Lade des Tuchmacher-gesellenVereins von Veszprém geklebt.

60. Ecriteau peint à la main et collé sur la face intérieure du couvercle du coffre des compagnons foulons de Veszprém

60. Ручная надпись, приклеенная с внутренней стороны крышки сундука veszpremsких подмастеров-суконщиков

hosszúpántjai kifejezetten a XVIII. század 70-es éveiben készült rokokóládákra emlékeztetnek. (Lásd a veszprémi asztalosok rokokóládájának magasított fedelét és zárszerkezetét 24. kép). Feltehető ezek alapján, hogy a valószínűleg utólag ráfestett 1852-es évszám csak a renoválás időpontját jelzi, de ha neorokokó ládával is állunk szemben, a pánt és zárveretek kétségtelenül egy előző XVIII. századi ládáról kerülhetek rá.

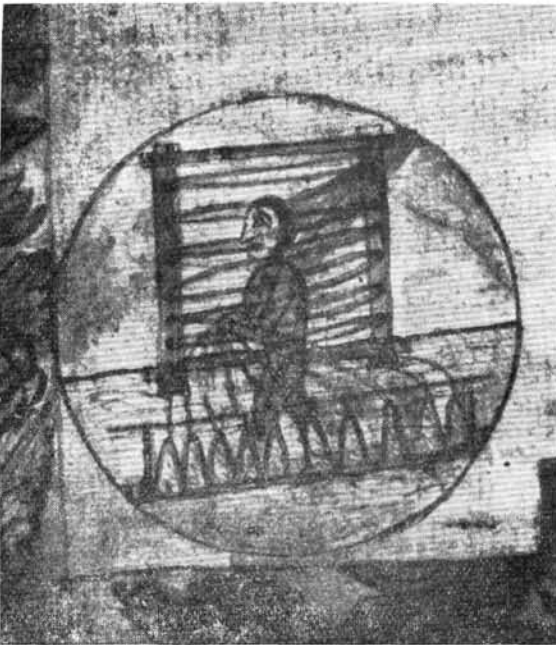
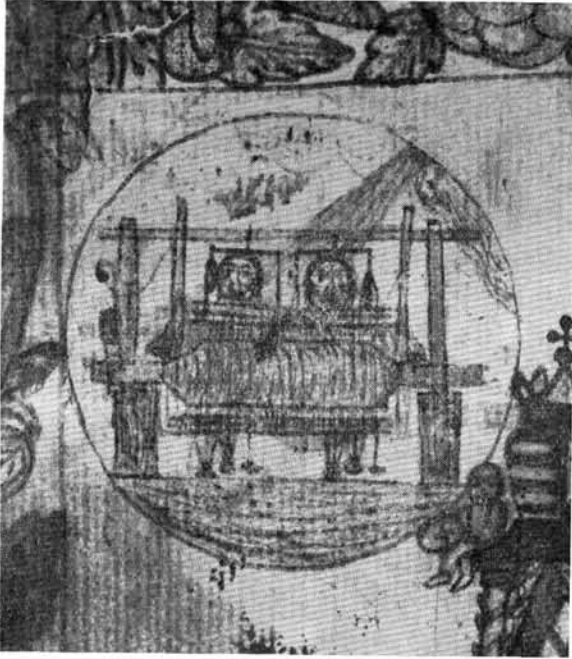
1853-ban készült egy szokatlanul nagyméretű, devecseri céhláda. (67. kép, Függ. 62.). Egyenesvonalú homlokzatának és két keskeny oldalának szélét egy-egy makkokkal díszített keskeny, függőleges berakásos mező díszíti. Kis, berakásos kulcspajzsa alatt az év-

évszám is berakásos. Alsó párkánylécének hullámos vonala pontosan megegyezik a korabeli egyajtós biedermeier szekrények ajtóbetétkereteinek vonalával.

Ugyancsak a késő biedermeier terméke a veszprémi csizmadiacéh 1870-ben készült nagyméretű ládája. (68. kép, Függ. 63.). Enyhe hajlataival, gazdagon tagolt, magasított fedelével, a sarkok felől kissé előreugró lábaival a rokokóládák körvonalait követi.

1854-ben készült a Veszprém-megyei Gaja és Bakony vízimolnárainak laposfedelű, egyszerű, láb nélküli tölgyfaládája, alul húzógombbal ellátott fiókkal, homlokzatán a molnárok céhjelvényével, a malomkerékkel díszítve. (Függ. 64.).

A 60-as évekből még néhány egészen kezdetleges,

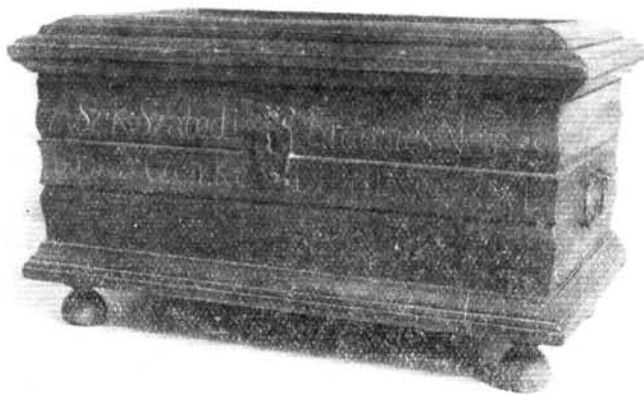
61. A csapómesterség munkafolyamatainak ábrázolása a veszprémi csapólegénytársaság ládája fedelének belsejére ragasztott, kézzel festett irat négy sarkában:
 a) szövés, b) csapás, c) felvetés, d) kártolás.
61. Darstellung der Arbeitsvorgänge des Tuchmachergewerbes in den vier Ecken der handgemalten an die Innenseite der Lade des Tuchmachergesellen-Vereins von Veszprém geklebten Schrift; a) Weben; b) Fachen; c) Anzetteln, d) Krempeln.

61. Les phases du travail des foulons aux quatre coins de l'écriteau peint à la main et collé sur la face intérieure du couvercle du coffre des compagnons foulons de Veszprém: a) tissage, b) serrage, c) lissage, d) cardage
61. Изображение процесса работы, помещенное на четырех углах внутренней крышки сундука veszpremskikh подмастеров-суконщиков: а). тканье, б). валка, в). основка, д). чесание

jellegtelen ládát ismerünk, 1863-ból a felsőgörzsönyi takácslegényekét, 1866-ból pedig a túskevári vegyes-céhét. (Függ. 64. és 65.).

A céhládák használata 1872-ben a céhek feloszlatásával sem szűnt meg, hanem a helyükbe lépő ipar-

62. A veszprémi (?) ácsceh ládája.

62. Die Zunftlade der Zimmerleute von Veszprém (?)

62. Le coffre de la corporation des charpentiers de Veszprém (?)

62. Сундук веспремского цеха столяров

társulatok, testületek és egyletek még új ládákat is készítettek. Félda erre a szentgáli bognárcéh ládája 1876-ból. (Függ. 66.).

Még jóval később, a XIX—XX. század fordulóján készülhetett a zirci kőműves és cserepesegylet díszes ládája, négy sarkán egy-egy széles, függőleges fekete léccel, homlokzatán pedig díszes, faragott emblémával. (69. kép, Függ. 68.). Az embléma felső részét a vágásos, kettőskeresztes magyar címer díszíti, közepében a mesterség jellegzetes szerszámaiból összeállított jelvény: függőn, vakolókanál, cserepezőkalapács és vízmérték, alatta félkörben futó szalagon a jelvény fölötti ÉLJEN szó folytatásaként „a Becsült Kőműves-Cserepes Egylet” — felirat.

V. Összefoglalás

A jelenleg ismert veszprémi és Veszprém-megyei céhládák adatait: őrzési helyüket, leltári számukat, méretüket, feliratukat, dátumukat és típusukat a Függelék tartalmazza. A ládák faanyagfajtáinak megjelölését szándékosan mellőztük, mivel azok az egyszerű belföldi puha- és keményfafajtákból készültek, sőt ezeken belül sem mutatnak figyelemreméltó változatosságot.

A céhládák nagyrésze a Veszprémi Bakonyi Múzeumban található, számszerint 49 darab, 10 darab Pápán a Helytörténeti Múzeumban, 3 darab a zirci Reguly Antal Múzeumban, 3 darab Szentgálon magántulajdonban, 1 darab a váraplotai Helytörténeti Múzeumban, 1 darab a budapesti Néprajzi Múzeumban, 1 darab a sárspataki Református Múzeumban és 1 darab Nagyvázsonyban magántulajdonban van. A magántulajdonban levő ládák jelenlegi sorsát nem ismerjük. Feltehetően még igen sok céhláda lehet szétszórva magántulajdonban a megye területén. Felkutatásuk a jövő feladata.

A 69 láda közül 37 darab datált, 1753 és 1876 között. Ebből 10 darab a XVIII. század második felében, 20 darab a XIX. század első felében, 7 darab pedig

63. A szentkirályszabadjai bognárcéh ládája.

63. Die Zunftlade der Wagner von Szentkirályszabadja,

63. Le coffre de la corporation de charretiers de Szentkirályszabadja

63. Сундук сенткирайсабадьйского цеха бондарей

64. A zirci (?) csizmadiacéh ládája.
 64. Die Zunftlade der Schuhmacher von Zirc (?)
 64. Le coffre de la corporation des bottiers de Zirc (?)
 64. Сундук зирцкого (?) цеха сапожников

a XIX. század második felében készült. Az évszám nélküli ládák egyrésze korábbi, feltehetően a XVIII. század első feléből való, egy-kettő esetleg a XVII. század végétől.

*A datált céhládák a következők:
 XVIII. század*

1753. Veszprémi cipészceh	Függ. 17.
1764. Peremartoni, berhidai és kiskovácsi egyesült takácsceh	Függ. 11.
1767. Veszprémi pintércceh	Függ. 9.
1768. Veszprémi fazekascceh	Függ. 18.
1776. Veszprémi lakatos-, órás-, és puska-művesceh	Függ. 20.
1778. Devecseri mészárosceh	Függ. 25.
1779. Veszprémi mészárosceh	Függ. 21.
1779. Veszprémi sütőceh	Függ. 22.
1792. Pápai kádárcceh	Függ. 32.
1793. Várpalotai mészáros (?) ceh	Függ. 31.

XIX. század első fele

1801. Pápai tímárcceh	Függ. 36.
1802. Veszprémi szabóceh	Függ. 43.
1802. Kenesei takácsceh	Függ. 13.
1806. Pápai kovácsceh	Függ. 38.
1806. Pápai ismeretlen ceh	Függ. 37.
1813. Peremartoni csizmadia ifjúság	Függ. 5.
1817. Veszprémi csutoráscceh	Függ. 47.
1819. Veszprémi asztaloscceh	Függ. 50.
1822. Pápai molnár kis társaság	Függ. 48.
1828. Berhidai kovács legénytársaság	Függ. 44.
1828. Veszprémi csizmadia legénytársaság	Függ. 39.
1832. Veszprémi ácsceh	Függ. 56.
1834. Veszprémi csapó legénytársaság	Függ. 55.
1834. Veszprémi kőművesceh	Függ. 54.
1834. Veszprémi szűcscceh	Függ. 52.
1835. Szentgáli kovácsceh	Függ. 40.
1843. Szentkirályszabadjai bognárcceh	Függ. 57.

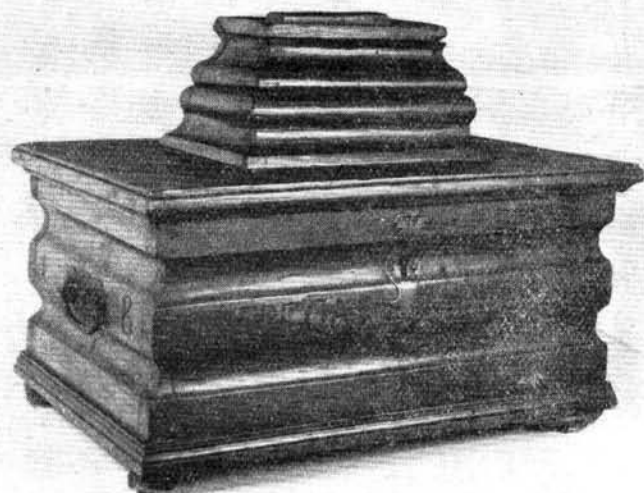
65. A herendi vegyescceh ládája.
 65. Die Lade der Gemischtzunft von Herend.
 65. Le coffre de la corporation mixte de Herend
 65. Сундук херендского смешанного цеха

1845. Herendi takács és szabóceh	Függ. 60.
1846. Herendi vegyescceh	Függ. 59.

XIX. század második fele

1852. Veszprémi cipészceh	Függ. 61.
1853. Devecseri ismeretlen ceh	Függ. 62.
1854. Gajai és bakonyi vízimolnárcceh	Függ. 64.
1863. Felsőgörzsönyi takácslegénytársaság	Függ. 65.
1866. Tüskevári egyesült ceh	Függ. 66.

1870. Veszprémi csizmadiacéh Függ. 63.
1876. Szentgáli bognárcéh Függ. 67.

A ládák közül 7 darab takács, 6 darab csizmadia, 4–4 darab kőműves, asztalos és bognár, 3–3 darab molnár, mészáros, szűcs, kádár és kovács, 2–2 darab ács, lakatos, cipész, gombkötő és csapó, 1–1 darab pedig varga, fazekas, sütő, kalapos, tímár, szabó, tobak csutorás és esztergályos, 3 darab vegyescéheké volt. 7 darab ládáról nem tudjuk megállapítani milyen mesterséget űző céhek használták.

A céhládák megoszlása mesterségek szerint:

Takács

1. Felsőgörzsöny (legénytárs.) Függ. 65.

66. A veszprémi (?) cipészcéh ládája.
66. Die Zunfllade der Schuhmacher von Veszprém (?)
66. Le coffre de la corporation des cordonniers de Veszprém
66. Сундук веспремского цеха сапожников

2. Herend (szabókkal együtt) Függ. 60.
3. Kenese Függ. 13.
4. Peremarton, Berhida, Kiskovácsi Függ. 11.
5. Szentkirályszabadja Függ. 14.
6. Takácsi Függ. 8.
7. Veszprém (legénytárs.) Függ. 4.

Csizmadia

1. Peremarton Függ. 10.
2. Peremarton (legénytárs.) Függ. 5.
3. Várpalota (legénytárs.) Függ. 7.
4. Veszprém Függ. 63.
5. Veszprém (legénytárs.) Függ. 39.
6. Zirc (?) Függ. 58.

Kőműves

1. Veszprém Függ. 54.
2. Veszprém (ácsokkal és kőfaragókkal együtt) Függ. 41.
3. Zirc Függ. 51.
4. Zirc (cserepesekkel együtt) Függ. 68.

Asztalos

1. Szentgál Függ. 69.
2. Veszprém Függ. 19.
3. Veszprém Függ. 50.
4. Zirc Függ. 28.

Bognár

1. Szentgál Függ. 67.
2. Szentkirályszabadja Függ. 57.
3. Szentkirályszabadja (legénytárs.) Függ. 12.
4. Veszprém Függ. 3.

Molnár

1. Gaja és Bakony (vízi) Függ. 64.
2. Pápa (legénytárs.) Függ. 48.
3. Veszprém Függ. 53.

Mészáros

1. Devecser Függ. 25.
2. Várpalota Függ. 31.
3. Veszprém Függ. 21.

67. Devecseri ismeretlen céh ládája.
67. Die Lade einer unbekannten Zunft von Devecser.
67. Le coffre d'une corporation inconnue de Devecser
67. Сундук неизвестного девечерского цеха

68. A veszprémi csizmadiacéh ládája.
 68. Die Zunftlade der Schuhflicker von Veszprém.
 68. Le coffre de la corporation des bottiers de Veszprém
 68. Сундук веспремского цеха сапожников

Szűcs

1. Pápa	Függ. 42.
2. Veszprém	Függ. 52.
3. Veszprém (legénytárs.)	Függ. 46.

Kádár (pintér)

1. Pápa	Függ. 16.
2. Pápa (?)	Függ. 32.
3. Veszprém	Függ. 9.

Kovács

1. Berhida (legénytárs.)	Függ. 44.
2. Pápa	Függ. 38.
3. Szentgál	Függ. 40.

Ács

1. Nagyvázsony (asztalosokkal együtt)	Függ. 29.
2. Veszprém	Függ. 56.

Lakatos

1. Pápa	Függ. 30.
2. Veszprém (órásokkal és puskaműve-
sekkel együtt)	Függ. 20.

Cipész

1. Veszprém	Függ. 17.
2. Veszprém	Függ. 61.

Gombkötő

1. Pápa	Függ. 6.
2. Veszprém	Függ. 35.

Csapó

1. Várpalota	Függ. 2
2. Veszprém (legénytárs.)	Függ. 55

Varga

1. Veszprém	Függ. 1.

Fazekas

1. Veszprém	Függ. 18.

69. A zirci kőműves- és cserepesegylet ládája.
 69. Die Lade des Maurer- und Dachziegelleger-Vereins von Zirc.
 69. Le coffre de la corporation des maçons et des couvreurs de Zirc
 69. Сундук зирцкого общества каменщиков и чепичных мастеров.

Sütő

1. Veszprém	Függ. 22.

Kalapos

1. Veszprém (legénytárs.)	Függ. 23.

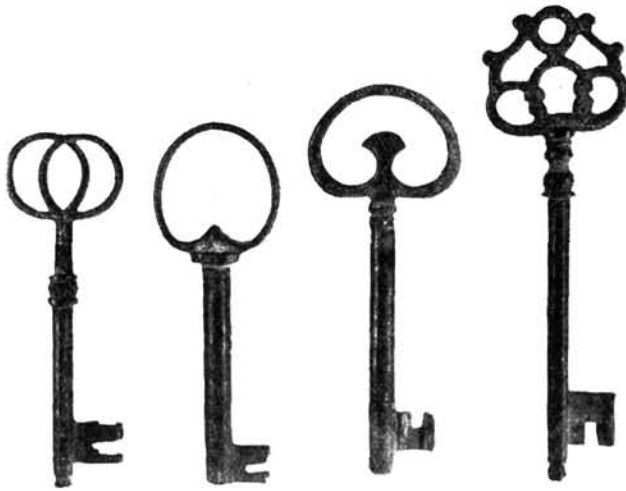
Tímár

1. Pápa	Függ. 36.

Szabó

1. Veszprém	Függ. 43.

70. Céhládakulcsok Veszprém-megyéből.

70. Zunftladenschlüssel aus dem Komitat Veszprém.

70. Clefs de coffre de corporation du département de Veszprém

70. Ключи цеховых сундуков Веспремского комитата

Tobak

1. Veszprém Függ. 45.

Csutorás

1. Veszprém Függ. 47.

Esztergályos

1. Veszprém Függ. 49.

Vegyés

1. Herend Függ. 59.
2. Mezőkomárom Függ. 15.
3. Tüskevár Függ. 66.

A 69 ládából minden valószínűség szerint 27 darab veszprémi, 10 darab pápai, 4 darab zirci, 3–3 darab várpalotai, peremartoni, szentirályszabadjai és szentgáli, 2–2 darab devecseri, nagyvázsonyi és herendi, 1–1 darab takácsi, kenesei, mezőkomáromi, berhidai, gajai, felsőgörzsönyi és tüskevári céheké volt. 3 darab származási helyét egyáltalán nem ismerjük.

A céhládák megoszlása a megye helységei szerint

Veszprém

1. Asztalos Függ. 19.
2. Asztalos Függ. 50.
3. Ács Függ. 56.
4. Bognár Függ. 3.

5. Cipész

Függ. 17.

6. Cipész

Függ. 61.

7. Csapó (legénytárs.)

Függ. 55.

8. Csizmadia

Függ. 63.

9. Csizmadia (legénytárs.)

Függ. 39.

10. Csutorás

Függ. 47.

11. Esztergályos

Függ. 49.

12. Fazekas

Függ. 18.

13. Gombkötő

Függ. 35.

14. Kalapos (legénytárs.)

Függ. 23.

15. Kőműves

Függ. 54.

16. Kőműves — ács — kőfaragó

Függ. 41.

17. Lakatos — órás — puskaműves

Függ. 20.

18. Mészáros

Függ. 21.

19. Molnár

Függ. 53.

20. Pintér (kádár)

Függ. 9.

21. Sütő

Függ. 22.

22. Szabó

Függ. 43.

23. Szűcs

Függ. 52.

24. Szűcs (legénytárs.)

Függ. 46.

25. Takács (legénytárs.)

Függ. 4.

26. Tobak

Függ. 45.

27. Varga

Függ. 1.

Pápa

1. Gombkötő

Függ. 6.

2. Kovács

Függ. 38.

3. Lakatos

Függ. 30.

4. Molnár (legénytárs.)

Függ. 48.

5. Pintér (kádár)

Függ. 16.

6. Pintér (kádár)	Függ. 32.	1. Takács	Függ. 13.
7. Szűcs	Függ. 42.		
8. Tímár	Függ. 36.	<i>Mezőkomárom</i>	
9. Ismeretlen	Függ. 27.	1. Vegyes	Függ. 15.
10. Ismeretlen	Függ. 37.	<i>Berhida</i>	
<i>Zirc</i>		1. Kovács (legénytárs.)	Függ. 44.
1. Asztalos	Függ. 28.	<i>Gaja—Bakony</i>	
2. Csizmadia	Függ. 58.	1. Molnár (vízi)	Függ. 64.
3. Kőműves	Függ. 51.	<i>Felsőgörzsöny</i>	
4. Kőműves és cserepes	Függ. 68.	1. Takács (legénytárs.)	Függ. 65.
<i>Várpalota</i>		<i>Tüskevár</i>	
1. Csapó	Függ. 2.	1. Vegyes	Függ. 66.
2. Csizmadia (legénytárs.)	Függ. 7.		
3. Mészáros (?)	Függ. 31.		
<i>Peremarton</i>			
1. Csizmadia	Függ. 10.		
2. Csizmadia (legénytárs.)	Függ. 5.		
3. Takács (Berhidával és Kiskovácsival együtt)	Függ. 11.		
<i>Szentkirályszabadja</i>			
1. Bognár	Függ. 57.		
2. Bognár (legénytárs.)	Függ. 12.		
3. Takács	Függ. 14.		
<i>Szentgál</i>			
1. Asztalos	Függ. 69.		
2. Bognár	Függ. 67.		
3. Kovács	Függ. 40.		
<i>Devecser</i>			
1. Mészáros	Függ. 25.		
2. Ismeretlen	Függ. 62.		
<i>Nagyvázsony</i>			
1. Ács és asztalos	Függ. 29.		
2. Ismeretlen	Függ. 33.		
<i>Herend</i>			
1. Takács és szabó	Függ. 60.		
2. Vegyes	Függ. 59.		
<i>Takácsi</i>			
1. Takács	Függ. 8.		
<i>Kenese</i>			

11 darab megállapíthatóan legénytársasági láda volt, de feltehető, hogy még több is. A ládák közül 40 lapos-fedelű, 29 magasított fedelű, kiemelkedő zársekreánykével ellátott, 62 csuklópántokon nyílik, 7 darabnak sínen felhúzható fedele van.

A ládák átlagmérete: hosszúság: 50–60 cm, szélesség 35–40 cm, magasság 30–40 cm, de akadnak kiuagró méretek is. A legnagyobb egy devecseri ismeretlen cég ládája, 80×52×56 cm (Függ. 62.) és a herendi vegyes cégé, 66×40×50 cm (Függ. 59.), a legkisebb a mezőkomáromi vegyescéhé, 40×29×23 cm (Függ. 15.) és a várpalotai csizmadia ifjúságé 46×30×30 cm (Függ. 9.).

22 lánán látható céhjelvénnyel, emblémával, vagy címerrel, amelyeken a mesterség jellegzetes szerszámaikat, vagy termékeiket ábrázolták. Az élelmiszeriparból molnár, sütő és mészáros, a bőriparból tímár, varga és csizmadia, a textiliparból csapó, takács és szabó, a vasiparból kovács, lakatos, órás és puskaműves, a fa- és építőiparból kádár, asztalos, esztergályos, ács, kőműves és cserepes, a tömegcikkiparból fazekas szerszámok, vagy termékek díszítik a ládákat. Legszebbek: a veszprémi sütő (33. kép), a pápai kovács (46–47. kép), a veszprémi lakatos (26. kép) a pápai kádár (42. kép) és a veszprémi esztergályoscég (55. kép), emblémája.

A veszprémi és Veszprém-megyei céhládák a XVIII. és XIX. század élénk céhes iparának jellegzetes tárgyi emlékei. Helytörténeti, gazdaságtörténeti és általános művelődéstörténeti jelentőségükön túl a dunántúli asztalosmesterségnek eddig kevés figyelemre méltott, érdekes, speciális darabjai.

Nagybákay Péter

A Jegyzetekben és Függelékben használt rövidítések

VBM. — Veszprémi Bakonyi Múzeum
 M. — méret, a legnagyobb hosszúság, szélesség és magasság sorrendjében
 Ltsz. — leltári szám
 Fel. — felirat
 Zársz. — zárszekrényes

Csp. — csuklóspánttal ellátott
 Lapf. — laposfedelű
 Sin. — sinen felhúzható fedelű
 Int. — berakásos
 Füg. — függelék

- ¹ *Rómer Flóris Ferenc*: A céhládákkal való körmenetek Magyarországon. Századok 1877. 563 l.
- ² *Bevilaqua-Borsody Béla*: A budai és pesti mészároscéhek ládáinak okiratai 1270—1872. Bp. 1931. II. 878—884 l.
- ³ *Temesváry Ferenc*: A céhládák szerepe a céhek életében. Bp. 1958. Rota. Magyar Nemzeti Múzeum — Történeti Múzeum.
- ⁴ *Mummenhoff, Ernst*: Der Handwerker in der deutschen Vergangenheit. Leipzig, 1901. 132 l. Abb. 127.: A nürnbergi esztérgályosok felvonulását mutatja be 1700-ból. *Fehring, Max dr.*: Sitte und Brauch der Tischler unter besonderer Berücksichtigung Hamburgischer Quellen Hamburg 1929. 145 l.: a hamburgi asztaloslegények felvonulását mutatja be 1775-ből.
- ⁵ *Rómer Flóris* id. m.
- ⁶ *Szádeczky Lajos*: Iparfejlődés és a czéhek története Magyarországon. Bp. 1913. I. 197 és 203. l.
- ⁷ *Temesváry* id. m. 29 l. és *Szádeczky* id. m. 199 l.
- ⁸ *Isenberg, Heinrich*: Altes Brauchtum im Handwerk. Das Gesellenwandern und was damit zusammenhang. Münster i. W. 1933. 59 l.
- ⁹ *Bevilaqua-Borsody* id. m.
- ¹⁰ *Wissel, Rudolf*: Des alten Handwerks Recht und Gewohnheit. Berlin 1929. II. 27 l.
- ¹¹ *Krebs, Werner*: Alte Handwerksbräuche mit besonderer Berücksichtigung der Schweiz. Basel 1933. 132 l.
- ¹² *Gröber, Karl*: Alte deutsche Zunftherrlichkeit. München 1936. 54 l.
- ¹³ *Zoltán József*: A barokk Pest-Buda élete. Bp. 1963. 250 l.
- ¹⁴ Veszprémi Bakonyi Múzeum: A veszprémi sütőcéh iratai. Ltsz. 58.98.138.
- ¹⁵ Veszprémi Bakonyi Múzeum: A veszprémi vargacéh iratai. Ltsz. nélkül.
- ¹⁶ A veszprémi csapó ifjútársaság ládájának belső felírata. L. Füg. 55.
- ¹⁷ *Novotny, Antonin*: Pražské cechovní truhlice a korouhve. Prága 1948.
- ¹⁸ *Greber, Josef M.*: Die alten Zunftladen des kunstreichen Handwerks der Schreiner. Zürich 1952.
- ¹⁹ *Éber László*: A bútorművesség emlékei Magyarországon. (Ráth György: Az iparművészet könyve. Bp. 1905. II. köt. 474 l.)
- ²⁰ *Csipkés Kálmán*: Sopron sz. kir. város múzeumának céhládái. Soproni Szemle VII. évf. 2. sz. 1943. május 15. 136—147 l.
- ²¹ *Csipkés* id. m. 136 l. 2. sz. jegyzet.
- ²² *Temesváry* id. m. 35—37 l. és *Temesváry Ferenc*: Kulcstípusok és zármechanizmusok fejlődése a XVI—XVIII. században. Folia Archeologica XV. Budapest 1963. 119—120. l.
- ²³ *Greber* id. m. 19
- ²⁴ *Rumpf, Max*: Deutsches Handwerkerleben und der Aufstieg der Stadt. Stuttgart 1955. 27. kép., *Gröber* id. m. 40. kép, 55 l.
- ²⁵ *Novotny* id. m. 1. kép
- ²⁶ *Éber* id. m. II. 374 l. 375. kép.
- ²⁷ *Fehring, Max dr.*: Sitte und Brauch der Tischler unter besonderer Berücksichtigung Hamburgischer Quellen. Hamburg 1929.
- ²⁸ *Greber* id. m. 18. kép.
- ²⁹ *Greber* id. m. 22 l. 7. kép, 59 l. 27. lép és 19 l. 5. kép.
- ³⁰ *Novotny* id. m. 4. és 5. kép.
- ^{30/a} Sopron, Storno gyűjtemény
- ³¹ *Güntherová-Mayerová, Alzbeta*: Dejiny Nabytkového umenia na Slovensku III. 1184—1187. sz. képek.
- ³² *Jenei Ferenc—Koppány Tibor*: Győr. Bp. 1964. 28 l. 19. kép.
- ³³ *Palatinus József*: A szombathelyi mészárosok múltja. Szombathely, 1913.
- ³⁴ *Hálová-Jahodová, Cecilie*: Vergessene Handwerkskunst. Prága 1955. 110. kép.
- ³⁵ *Güntherová-Mayerová* id. m. 1183. kép.
- ³⁶ *Jenei—Koppány* id. m. 29. l. 20. kép.
- ³⁷ *Greber* id. m. 31 l. 13. kép.
- ³⁸ *Greber* id. m. 76 l. 35. kép.
- ³⁹ *Novotny* id. m. 8. kép.
- ⁴⁰ *Nagybákay Péter*: Veszprémi és Veszprém-megyei céhpecsétnyomók. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei I. Veszprém 1963. 189—191. l., 190 kép
- ⁴¹ *Éber* id. m. 474 l. 376. kép.
- ⁴² *Nagybákay* id. m. 202—203 l. és 201. kép, 201 l.
- ⁴³ *Greber* id. m. 83 l. 39. kép.
- ⁴⁴ *Novotny* id. m. 24. kép.
- ⁴⁵ L. 28. és 31. kép.
- ⁴⁶ Zunftwappen und Handwerkers Insignien der Bäcker. München, 1912.
- ⁴⁷ *Hálová-Jahodová* id. m. 131. és 138. kép.
- ⁴⁸ *Nagybákay Péter*: Veszprémi és Veszprém-megyei céhkorsók. Veszprém Megyei Múzeum Közleményei 4. Veszprém 1965. 159 l.
- ⁴⁹ *Leisching, Julius*: Möbelbeschläge aus den Jahren 1770—bis 1840. 26 Lichtdrucktafeln. Wien 1907. Taf. XVII. 93.
- ⁵⁰ *Nagy László*: Adatok a magyar csutora és csutorásmesterség történetéhez. Klny. a Dunántúli Szemle 1940 évi 1—2 számából. Veszprém vármegyei füzetek 3. sz. 1940.
- ⁵¹ *Nagybákay Péter*: Veszprémi és Veszprém-megyei céhkorsók. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 4. Veszprém 1965. 190 l. 5—6. jegyzet.
- ⁵² U. o. 196 l. Füg. 57.
- ⁵³ A céhládakísérőről és céhmesterválasztó gyűlésről bemutatott képek (1—6. kép.) erről a ládáról készültek.

FÜGGELÉK

A VESZPRÉMI ÉS VESZPRÉM-MEGYEI CÉHLÁDÁK JEGYZÉKE

1. *Veszprémi varga céh*
VBM. Ltsz. C-145. M. 57,5×36×43 cm. Mint a veszprémi kefekötőcéh ládája van nyilvántartva, de a kulcspajzs veretén ábrázolt vargaszerszámok alapján megállapítható, hogy a vargacéhé volt. Zársz., csp. (8–9. kép).
2. *Várpalotai csapócéh*
VBM. Ltsz. C-130. M. 53×36,5×30 cm. Lapf. csp. (10. kép).
3. *Veszprémi bognárcéh*
VBM. Ltsz. C-134. M. 60×39×31 cm. Lapf. csp. (11. kép).
4. *Veszprémi takács ifjútársaság*
VBM. Ltsz. C-156. M. 47,5×32,5×31 cm.
Fel: „Éljen a Nemes Ifjúság a Cze:beli Tarsasag Renovit 1841 Sep., 11. — Öreg Dekány (Horváth Mihály Kiss Dekány Szalay Joseph — Vivat — Egység”. Lapf. csp.
5. *Peremartoni csizmadia ifjútársaság*
VBM. Ltsz. C-124. M. 56×34×27 cm.
Fel: „MI PEREMARTONYI: TSISMADIA JÁMBOR: IFJUSAGNAK; LADAJA A BLASKOVIS: JÁNOS: URAM ATYAMESTERSEGIBE... BÉLI ÖREG BEJÁRO MESTER... KORABELI DÉKÁNYLEGÉNY...”. „1813”.
Lapf. csp. (12. kép).
6. *Pápai (?) gombkötőcéh*
Pápai Helytörténeti Múzeum Ltsz. 65.51.1. (a volt bencés gyűjteményből) M. 55×36×34 cm. Lapf. csp.
7. *Várpalotai csizmadia ifjútársaság*
Várpalotai Helytörténeti Múzeum Ltsz. 66. M. 46×30×30 cm. Fel: (oldalán): DEKÁNY. (belsejébe ragasztott papíron:) „E láda megjavított harmadik kántoron 1871-ben. Atyamester: Szabó Zsigmond. Dékány: Szinák Ferencz Jegyző: Horváth Gyula”.
Lapf. csp.
8. *Takácsi takácscéh*
Pápai Helytörténeti Múzeum Ltsz. 65.50.1. M. 83×44,5×34 cm.
9. *Veszprémi pintércéh*
VBM. Ltsz. C-152. M. 48×32×30 cm. Fel: „1767”
Lapf. csp. (13. kép).
10. *Peremartoni (?) csizmadiacéh*
VBM. Ltsz. C-123. M. 61×32×32 cm. Lapf. csp. (14. kép).
11. *Peremartoni, berhidai és kiskovácsi egyesült takácscéh*
VBM. Ltsz. C-125. M. 55,5×35×37 cm. Fel: „ANO 1764” — „Éljen a Berhidaji Vegyes Társulat: Békeségben”. Zársz. csp. (15. kép).
12. *Szentkirályszabadjai bognár legényársaság*
VBM. Ltsz. C-127. M. 56×31,5×25 cm. Lapf. csp.
13. *Kenesei takácscéh*
VBM. Ltsz. C-120. M. 51×32×27 cm. Fel: „ANNO DOMINI 1802. K. B. T. CÉH: LÁDÁJA: ÉPÜLT HORVÁT ISTVÁN CÉHMESTERSÉGÉBE.” Lapf. csp. (16. kép).
14. *Szentkirályszabadjai takácscéh*
VBM. Ltsz. C-128. M. 60,5×34×37,5 cm. Lapf. csp.
15. *Mezőkomáromi (?) céh*
VBM. Ltsz. C-121. M. 40×29×23 cm. Lapf. csp.
16. *Pápai (?) pintércéh*
Pápai Helytörténeti Múzeum Ltsz.
M. 56×36×35,5 cm. Lapf. csp. (17–18. kép).
17. *Veszprémi cipészcéh*
VBM. Ltsz. C-135. M. 59×35,5×38 cm. Fel: „1753”
Lapf. csp. int. (19–20. kép).
18. *Veszprémi fazekascéh*
VBM. Ltsz. C-142. M. 59×41×47 cm. Fel: „készült 1768-ba” — Újjátott 1879-ben Sziver J. Elnökségébe”.
Zársz. csp. (21. kép).
19. *Veszprémi asztaloscéh*
VBM. Ltsz. C-131. M. 55,5×37×34 cm. Zársz. csp. (22–24. kép).
20. *Veszprémi lakatos- órás- és puskaművescéh*
VBM. Ltsz. C-148. M. 54×36,5×39 cm. Fel: „1776”
Zársz. csp. (25–27. kép).
21. *Veszprémi mészároscéh*
VBM. Ltsz. C-149. M. 65×44×44 cm. Fel: „II. CWV. M.” — „EM. 1779. TI” Zársz. csp. (28–31. kép).
22. *Veszprémi sütőcéh*
VBM. Ltsz. C-151. M. 57,5×38,5×30 cm. Fel: 1779”
Lapf. csp. (32–34. kép).
23. *Veszprémi kalapos legényársaság*
VBM. Ltsz. C-144. M. 50×35×29 cm. Lapf. csp. (35. kép).
24. *Ismeretlen céh*
VBM. Ltsz. C-158. M. 70×42×31 cm. Lapf. sin.
25. *Devecseri mészároscéh*
VBM. Ltsz. C-117. M. 71×38,5×30 cm. Fel: „1778”
Zársz. csp. int. (36–37. kép).
26. *Ismeretlen céh*
VBM. Ltsz. 55.73.1. M. 54×36×27 cm. Lapf. csp.
27. *Pápai ismeretlen céh*
Pápai Helytörténeti Múzeum Ltsz. Fel: (belsejében tintával) „1818 és „1876-ban reparálva Pápan”.
Zársz. csp. int. (38. kép).
28. *Zirci asztalos (?) céh*
Zirci Reguly Antal Múzeum Ltsz. 55.277. M. 56×39×44 cm. Zársz. csp. int. (39–40. kép).
29. *Nagyvázsonyi ács és asztaloscéh*
VBM. Ltsz. C-122. M. 61,5×41×40 cm. Zársz. csp. int. (41. kép).
30. *Pápai lakatoscéh*
Pápai Helytörténeti Múzeum Ltsz. M. 61×37×33 cm. Zársz. csp.
31. *Várpalotai mészáros (?) céh*

- VBM. Ltsz. 66.127. I. M. 51×24×30 cm. Fel: 1793”
Zársz. csp. int.
32. *Pápai (?) kádárcéh*
Pápai Helytörténeti Múzeum Ltsz. . . . M. 58×39×
39,5 cm. Fel: „1792” Lapf. csp. int. (42. kép).
33. *Nagyvázsonyi ismeretlen céh*
Steierlein Herman tulajdonában Nagyvázsony Lapf.
csp. int.
34. *Ismeretlen céh*
VBM. Ltsz. 55.71.1. M. 49×36×31 cm. Lapf. csp.
int.
35. *Veszprémi gömbkötőcéh*
VBM. Ltsz. C-143. M. 59,5×39×31 cm. Lapf. csp. int.
(43. kép).
36. *Pápai (?) timárcéh*
Pápai Helytörténeti Múzeum Ltsz. . . . M. 63×42×40
cm. Fel: ”1801” (belsejébe ragasztott papíron)” . . .
Nándor újította ezen céhládát Máj 15-én 1906.”
Lapf. int. (44. kép).
37. *Pápai ismeretlen céh*
Pápai Helytörténeti Múzeum Ltsz. . . . M. 57×40×37
cm. Fel: „1806” Lapf. csp. int. (45. kép).
38. *Pápai kovácscéh*
Pápai Helytörténeti Múzeum Ltsz. . . . M. 52,5×36×
40 cm. Fel: „1806” Zársz. csp. int. (46–47. kép).
39. *Veszprémi csizmadia legénytársaság*
VBM. Ltsz. C-138. M. 67×36×39,5 cm. Fel: „Attya
Mester Paor József Ör. Be. (öreg bejáró) Nagy Josef I.B.
(ifjú bejáró) Sánta Josef Dékán Mészáros Istvány
– 1828 – Nótárius Supp János”. Lapf. csp. int.
40. *Szentgáli kovácscéh*
Németh Gábor tulajdona Szentgál. Fel: „1835”
Ismertette és rajzát közölte Vajkai Aurél: Szentgál.
Budapest 1958. 287 l. és 128. kép (2). Lapf. int.
41. *Veszprémi (?) kőműves- ács és kőfaragócéh*
VBM. Ltsz. C-147. M. 58,5×35,5×29 cm. Lapf. csp.
42. *Pápai szücscéh*
Magyar Néprajzi Múzeum Ltsz. 77. 104/1. M. 54×
40×41 cm. Lapf. csp.
43. *Veszprémi szabócéh*
VBM. Ltsz. C-153. M. 58×39×37 cm. Fel: „ANNO
1802” Zársz. csp. (48. kép).
44. *Berhidai kovács legénytársaság*
VBM. Ltsz. C-118. M. 51,5×36×35 cm. Mint az
enyingi varga vagy csizmadiacéh ládája van nyilván-
tartva, de a homlokzatára vésett kovácsszerszámok és
fedelének csuklóspántjára vésett felirat szerint minden
valószínűség szerint a berhidai kovácslegényeké volt.
Fel: 1828” „Áts Istvány Bejáró m. Janik Ferenc csinál-
tatt. — KÉSZÜLT BERHIDÁN Onodi – Pál atya-
mester – 1828.” Zársz. csp. (49. kép).
45. *Veszprémi tobakcéh*
VBM. Ltsz. C-157. M. 57×37×42 cm. Zársz. csp.
(50. kép).
46. *Veszprémi szücs legénytársaság*
VBM. Ltsz. C-155. M. 48×32,5×29 cm. Zársz. csp.
(51. kép).
47. *Veszprémi csutoráscéh*
VBM. Ltsz. C-140. M. 59×39×39,5 cm. Fel: „1817”
Zársz. csp. int. (52–53. kép).
48. *Pápai molnár kistársaság*
Pápai Helytörténeti Múzeum Ltsz. . . . M. 56×36
×36 cm. Fel: „Den 25 ten. Mäy Anno 1822 — Molnár
Kistársaságnak Ládája, mely tsináltatott Szabó István
Tzémesterségiben, Aszner János Vitze Tzémester,
Weber Antal Atyamester, Reger András Bejáró
Mesterségiben”. Lapf. csp. int.
49. *Veszprémi esztergályoscéh*
VBM. Ltsz. C-141. M. 61,5×37,5×38 cm. Lapf. csp
int. (55. kép).
50. *Veszprémi asztaloscéh*
VBM. Ltsz. C-132. M. 54×38×36,5 cm. Fel: „1819”
Zársz. sin. int.
51. *Zirci kőművescéh*
Zirci Reguly Antal Múzeum Ltsz. 55. 276. M. 50×
38×43 cm. Zársz. sin. (56. kép).
52. *Veszprémi szücscéh*
VBM. Ltsz. C-154. M. 61,5×39×43 cm. Fel: „CHJ:
JSZJ: 1834” Zársz. csp. (57. kép).
53. *Veszprémi molnárcéh*
VBM. Ltsz. C-150. M. 62,5×40×37 cm. Zársz. sin.
54. *Veszprémi kőművescéh*
VBM. Ltsz. C-146. M. 58,5×43×47 cm. Fel: „1834”
Zársz. sin. (58. kép).
55. *Veszprémi csapó legénytársaság*
VBM. Ltsz. C-137. M. 57,5×44×47 cm. Fel: „1834”
— (A ládafia tetején:) „Betsületes Csapó Legényi
Ifjúság számára készítette Ezen Ládát Török Lajos mpr.
az 1834-dik Esztendőben” (Fedelének belső lapjára
ragasztott papírlapon:) A WESZPRÉMI: NE.:
TSAPO CHÉ SZÁRNYA ALAT KITERJEDET
BETSÜLETES IFJU ÉS FELESÉGES LEGÉNYEK-
NEK IGAZSÁGOKAT TARTO LÁDÁJA MELYIK
KÉSZÜLT. 1834 ESZTENDŐBEN. Februárius 4. nap-
ján. ERDEMES MOLNÁR JÁNOS URUNK FŐ
CHÉMESTERSÉGÉBEN, ÉS. N: SZÉL JÁNOS
URUNK VITZE CHÉ MESTERSÉGÉBEN ÉS
TOMSITS MIHÁL URUNK NOTÁRIUSSAGÁBAN
ERDEMES GWARDIJÁN. JÁNOS URUNK ATYA
MESTERSÉGÉBEN SZABO IGNÁTZ ÉS KÖRÖSI
ANTAL URAINK BEJÁRÓ MESTERSÉGÜKBEN:
AZ HITES LEGÉNYEKNEK NEVEI ESZERINT
KÖVETKEZNEK AZ ELSŐ HITES DÉKÁNY
JÁNOSIK FERENTZ A MÁSODIK HITES DÉ-
KÁNY GALANBOS PÁLLY. HITES ELSŐ. LE-
GÉNY. STEFANITS JOSEF A MÁSODIK HITES
ELSŐ LEGÉNY SMEDA ANDRÁS A HITES IRÓ
DEÁK PUHA FERENTZ AZ ÖREGEK NEVEI
ESZERINT KÖVETKEZNEK ÚGYMINT IFJÚ
RÉSZRÜL MÉRÉSZ JÁNOS SZABÓ JÁNOS STA-
FÉR JÁNOS TAKÁTS JOSEF SOMOGYI JÁNOS
NAGY ANDRÁS FELESÉGES RÉSZRÜL VALOK
LUMPERT JÁNOS NAGY GYÖRGY ÖR NÉMET
FERENTZ GREGUS JOSEF IGONDA JÁNOS
VARGA ANDRÁS. — KÉSZITÉTE. LEDNER
ANDRÁS TSAPO Legén. Született Palotán 1816, és
Volt akor méhelyben Öreg Nagy Jánosnál.” Zársz. sin.
(59–61. kép).
56. *Veszprémi (?) áscéh*
VBM. Ltsz. C-133. M. 55,5×42×37 cm. Fel: „ANNO
1832” Zársz. sin. int. (62. kép).
57. *Szentkirályszabadjai bognárcéh*
VBM. Ltsz. C-126. M. 66,5×40×39 cm. Fel: „A Sz. K:
Szabadi Erdemes Nemes Bognár Czéh. Készítette
1843-ik Évbn”. Lapf. csp. (63. kép).
58. *Zirci (?) csizmadiacéh*
VBM. Ltsz. 66.126.1. M. 61×41×43 cm. Zársz. csp.
(64. kép).
59. *Herendi vegyescéh*
VBM. Ltsz. . . . M. 66×40×50 cm. Fel.: „ES LEBE
DAS EHRSAME HANDVERC IN HEREND —
1846.” Zársz. csp. (65. kép).
60. *Herendi takács és szabócéh*
VBM. Ltsz. 67.1.1. M. 68×42×32 cm. Fel: „D:E:H:
WEBER U. SCHNAIDER CEH LAT — 1845.”
Lapf. csp.

61. *Veszprémi (?) cipészceh*
VBM. Ltsz. C-136. M. 53×33×35 cm. Fel: „1852”
Zársz. csp. (66. kép).
62. *Devecseri ismeretlen ceh*
VBM. Ltsz. 55.67.1. M. 80×52×56 cm. Fel: „1853”
Zársz. csp. (67. kép).
63. *Veszprémi csizmadiaceh*
VBM. Ltsz. C-139. M. 65,5×51,5×50 cm. Fel:
„Veszprémi Cs.Cz.Ké. 1870.” Zársz. csp. (68. kép).
64. *Gaja és Bakony vizimolnárceh*
Református Múzeum Sárospatak. Ltsz. G. 1947. 351.
M. 54×38×34 cm. Fel: „W.M. GAJA ÉS BAKONY
VIZIMOLNÁRCZÉH. 1854”. Lapf. csp. int.
65. *Felsőgörzsönyi takács legénytársaság*
VBM. Ltsz. C-119. M. 52×35,5×37,5 cm. Fel: „1863”
Lapf. csp.
66. *Tüskevári egyesült ceh*
VBM. Ltsz. C-129. M. 60×36,5×31 cm. Fel: „A Tüske-
vári Egyesült céhnek Ládája készült a 866-dik évben”
Lapf. csp.
67. *Szentgáli bognárceh*
Magántulajdonban Szentgálon. Fel: „A.B.B.És.K.K.
T.L.C.M.B.J.A.B.L.B.T.G.Lg.HB.G.K.TL 1876”
Ismertette Vajkai Aurél: Szentgál. Budapest 1958.
287 l.
68. *Zirci kőműves és cserepes egylet*
Zirci Reguly Antal Múzeum Ltsz. 55.275. M. 58×
41×42 cm. Fel: „ÉLJEN a Becsült Kőműves—Csere-
pes Egylet” Lapf. sin. (69. kép).
69. *Szentgáli asztalosceh*
Magántulajdonban Szentgálon. Vajkai Aurél: Szentgál.
Budapest 1958. 287 l.

Zunftladen von der Stadt und vom Komitat Veszprém

Diese Erörterung befaßt sich im Rahmen der Serie über die zunftgeschichtlichen Denkmäler der Stadt und des Komitats Veszprém mit den Zunftladen. Die Reihenfolge der behandelten Punkte ist: die allgemeine und lokale Rolle der Zunftladen, dann deren Struktur, Werdegang und stilgeschichtliche Entwicklung, zuletzt die eingehendere Beschreibung von den Zunftladen der Stadt und des Komitats.

Die Zunftlade diente zur Aufbewahrung von den Wertsachen, der Privilegienurkunde, dem Siegel und Geld der Zunft. Darüber hinaus war ihre Bedeutung viel größer, indem sie zum Symbol der moralen und beruflichen Zusammengehörigkeit und zu dem der Zunft selbst wurde. Die Zunftlade wurde von dem Zunftmeister, die Laden der selbständigen Gesellenvereine wurden von dem Oberältesten bewahrt. Die Zunftlade wurde von besonderer Ehrerbietung umgeben. Alle bedeutenden Ereignisse der Zunft haben vor der geöffneten Zunftlade stattgefunden. Die Versammlungen begannen mit dem Öffnen und endeten mit dem Schließen der Zunftlade. Sie wurde alljährlich, anlässlich der Wahl des Zunftmeisters, in einem Festzuge mit Musikbegleitung zum Hause des neuen Zunftmeisters gebracht. Dieser Brauch hat sich in dem Gedächtnis der Gewerbetreibenden von der Gemeinde Herend im Komitat Veszprém in den dreißiger Jahren des 20-ten Jahrhunderts noch ganz lebendig erhalten. Die Lichtbildaufnahmen von der Begleitung der Zunftlade wurden in diesen Jahren gemacht. (Bilder 1—6)

Von der Zunft- bzw. Vereinslade, die als Kasse der Zunft, oder des Gesellenvereins galt, wurde im Falle von Krankheit oder Arbeitsunfähigkeit auch Unterstützung gegeben. Die Lade hat also als Vereinskasse

bzw. eine Art Urinstitution der gegenseitigen Krankheits- und Altersversicherung gegolten.

Die religiöse Anschauung des Mittelalters suchte für jede Institution nach einem biblischen Vorbild. In dem Falle der Zunftlade wurde dieses in der alttestamentarischen Bundeslade gefunden. In der Funktion der zwei Laden liegt in der Tat eine große Ähnlichkeit vor und am auffälligsten ist es, daß beiden eine gewisse Rolle der Zusammenhaltung zugeschrieben wurde.

Die Struktur und der Aufbau der Zunftladen (Bild 7) haben im Laufe der Zeit keine große Mannigfaltigkeit aufgezeigt. Von der Gotik bis zur Biedermeierzeit kann der Einfluß der aufeinander folgenden Stilströmungen meistens nur an den Dekorationen verfolgt werden. Die drei Hauptteile der Zunftlade sind: der Sockel, der mittlere Teil oder der Ladenkörper und der Deckel. Die Lade stand gewöhnlich auf Beinen. Der mittlere Teil trug sehr oft das Wappen oder das Emblem der Zunft. Der Deckel war in den ersten Zeiten ein einfacher Flachdeckel. Zum Abdecken des Schlüsselloches des Flachdeckels wurde vom Ende des 16-ten Jahrhunderts an ein mit einem ausziehbaren Deckelchen versehenes, heraustehendes Glied angebracht. Dies ist der charakteristische Schloßkasten, der mit Verzierungen versehen wurde. Der Deckel wurde durch zwei langen Scharnierbändern an den Ladenkörper gefestigt. Später — zwecks der Schlußsicherheit der Lade — wurde eine andere Lösung getroffen. Der Ladendeckel konnte entlang zweier an die Schmalen Seitenwände angebrachten Schienen, mittels der flachen senkrecht an den Ladenboden gefestigten Eisenstänge, aufgezo- gen werden. Bei dieser Lösung kann der Deckel in waagrecht- er Lage über der geöffneten Lade festgemacht werden.

In die Lade wurde immer ein abgesondertes, gedecktes Fächlein zum Aufbewahren von kleineren Gegenständen hineingebaut. Oft haben die Zunftladen verschiedene Geheimfächer und-Schubladen beherbergt. Das Öffnen ihrer verwickelten Verschlüsse bedeutete oft selbst für den Fachmann eine fast unlösbare Aufgabe.

Die Zunftladen stellen spezielle Werke der europäischen Möbeltischler dar. Ihre Fachliteratur — abgesehen von dem reichen Material der sittengeschichtlichen Beziehungen — ist ziemlich spärlich, die einzige bedeutende Arbeit mit diesem Gegenstand ist vielleicht die bahnbrechende Erörterung von Josef M. Greber über die Zunftladen der Tischler, die auch zum Leitfaden dieses Aufsatzes diente.

Die kleine, tragbare Lade für das Aufbewahren von Wertsachen war schon im Altertum bekannt. Die unmittelbare Vorläuferin der Zunftlade ist wahrscheinlich die Lade der norditalienischen Steinmetzenvereine, in der die Meister ihre Baupläne und Rechnungen aufbewahrt haben.

Aus dem 15-ten Jahrhundert sind nur ein paar Zunftladen gotischen Stils bekannt. Die charakteristische Zunftlade wird erst im 16-ten Jahrhundert, nach dem Zustandekommen des Kistenmacher- und Tischlergewerbes geboren. In der Renaissance-Zeit, entsprechend dem architektonischen süddeutschen Dekorativstil, trugen die Zunftladen Fassaden die mit den architektonischen Elementen der Steinbauart reich beladen waren. Dieser Stil hatte eine weite Verbreitung und reichte sogar tief in die Barockzeit hinüber. Auf den einfacheren Laden späterer Zeiten wird diese Spätrenaissance-architektonische Richtung nur noch durch Profilleisten, dann durch eingerahmte viereckige Felder mit Wellenleiste-Rand angedeutet.

Die Zunftladen von Veszprém und Komitat Veszprém folgen dem allgemeinen Entwicklungsang erst am Ende des 17-ten Jahrhunderts. Aus Kunstgewerblichem Gesichtspunkte können sie im allgemeinen mit den ausländischen Zunftladen und vielleicht mit denen von einigen reicheren ungarischen Städten nicht wetteifern, infolge ihrer großen Anzahl (69 Stück) und ihres vereinfachten Stiles von provinzialem Geschmack nehmen sie aber in der Reihe der heimischen Zunftdenkmäler einen bedeutenden Platz ein.

Die älteste Zunftlade von Veszprém gehört den Schuhmachern und, nach ihren Beschlägen geurteilt, wurde sie wahrscheinlich noch im 17-ten Jahrhundert gemacht. Bezeichnend für die älteste Gruppe der Zunftladen von Komitat Veszprém sind die die Frontseite entzweiteilenden zwei viereckigen, berahmten Felder, von denen ordentlicherweise je eins auch auf den schmalen Seiten wiederholt wird. Diese Laden haben meistens einen flachen Deckel, ihre rechte Seitenwand ist aufziehbar und ein Geheimfach steckt dahinter. An-

statt von Seitengriffen haben sie einen Obergriff auf dem eingebauten Glied des Flachdeckels. Dieser Typ, in seiner vollkommen vereinfachten Form, existierte noch am Anfang des 19-ten Jahrhunderts. Die charakteristischen Stücke dieser Gruppe sind z. B. die Zunftlade der Tuchmacher von Várpalota (Bild 10) oder die des Schuhmachersgesellen-Vereins von Peremarton (Bild 12). Zwei ähnliche, auch höhere Ansprüche befriedigende Zunftladen gehören den Böttchern von Pápa (Bilder 17—18) und den Schuhmachern von Veszprém (Bilder 19—20).

Die Laden der nächsten Gruppe wurden in den siebenziger Jahren des 18-ten Jahrhunderts gemacht. Kennzeichnend für sie ist die gebogene Linienführung. Sie sind aus festem Hartholz gemacht worden, ihre Verzierungen sind einfallreiche Variationen der Buchstabemotive S und C. Mit den architektonischen "gebauten" Laden der ersten Gruppe verglichen, machen diese den Eindruck als ob sie plastisch, aus einer Masse modelliert worden wären. Sie vereinigen das plumpartige, einfache, volkstümlich-bürgerliche Barock des Zeitalters von Maria Theresia mit der leichten Linienführung des Rokokos. Die schönsten Laden in dieser Gruppe und zugleich unter all den behandelten gehören den Schlösser-, Uhrmacher- und Büchsenmacher Zünften von Veszprém (Bilder 25—27), der Fleischhauerzunft von Veszprém (Bilder 28—31), der Bäckerzunft von Veszprém (Bilder 22—24), der Töpferzunft von Veszprém (Bild 21) und dem Hutmachersgesellen-Verein von Veszprém (Bild 35). Ihr imposanter Verschluss mit rokokolinenführung und ihre prunkhaften Scharniergelenke lassen sie als erachtungswerte Werke der transdanubischen Möbelbauer gelten.

Manche Laden zeigen einen Übergang von dem Rokoko zum Ludwig 16.-Stil, z. B. die Zunftlade der Tischler von Zirc (Bilder 39—40). Die österreichische und ungarische Variation des Ludwig 16.-Stiles ist der Zopf und die Merkmale des diesem folgenden Empires sind an sehr vielen Zunftladen von Komitat Veszprém bemerkbar. Dieses Zeitalter — Ende des 18-ten und Anfang des 19-ten Jahrhunderts — war nämlich die letzte große Blütezeit des Zunftgewerbes im Komitate. Die Form und Farbe, die glatte klassizistische Kontur und besonders die einfachen, aus Blech ausgeschnittenen Schlüsselschildbeschläge lokaler Anfertigung der Laden aus diesem Zeitalter spiegeln in einer interessanten Weise die ungarischen provinziellen Variationen der großen westlichen kunstgewerblichen Strömungen des Zeitalters.

Als die schönsten Stücke des Ludwig 16.-Stils gelten die Zunftlade der Böttcher von Pápa aus 1792 (Bild 42) und die der Schmiedezunft von Pápa aus 1806 (Bilder 46—47).

Die einfarbigen, geradlinigen Laden werden auf den

Empire-Einfluß des zweiten und dritten Jahrzehntes des 19-ten Jahrhunderts durch die Anwendung von schwarzen Säumen und Gliedern lebhafter gemacht. Als unsere schönsten Empire-Zunftladen gelten die Lade der Feldflaschenmacher von Veszprém aus 1817 (Bilder 52—53) und die der Drechsler von Veszprém (Bild 55).

Eine besondere Tafel (Bild 54) zeigt die wechselvolle Kollektion von Schlüsselschildbeschlägen mit eleganter Linienführung von Laden des Ludwig 16. und Empire Stiles. Diese schöpfen in großem Teile aus den architektonischen Dekorativelementen des Zopfstyles, aus den unter den Fensterbänken angewandten sog. Parapäd-Draperie- oder Schurzmodellen und aus den von diesen herunterhängenden Quast- und Tropfmotiven.

Von den dreißiger Jahren an lösen sich die steifen, geraden Linien, die milden Biegungen kommen wieder in die Mode und das kühle Empire, von dem die klassizistische Richtung bis zum äußersten steigert wird, mündet in das Biedermeier, dann in das Neo-Rokoko. Ein typisches Biedermeier-Stück ist eine Lade aus 1853 (Bild 67).

Ein kennzeichnendes Erzeugnis des Späten Biedermeiers oder vielmehr des Neo-Rokokos ist die Lade der Schuhmacherzunft von Veszprém aus 1870 (Bild 68). Das tiefe Eingewurzeltsein des Zunftladengebrauchs wird auch durch die Tatsache bewiesen, daß der Maurer- und Dachziegellegerverein von Zirc selbst noch um die Jahrhundertwende des 19-ten und 20-ten Jahrhunderts eine neue Lade sich anfertigen lassen hat (Bild 69).

Manche Zunftlade hat auch aus industrie-, technik-,

bzw. gerätegeschichtlichem Gesichtspunkte sehr interessante Darstellungen aufbewahrt. Auf der Innenseite der Lade der Tuchmachergesellen von Veszprém aus dem Jahre 1834 wurden z. B. die vier grundlegenden Arbeitsvorgänge des Gewerbes: das Weben, Filezn, Anzetteln und Krempeln verewigt. (Bilder 60—61).

Unter den behandelten 69 Zunftladen sind 36 mit Datum versehen. Diese wurden zwischen 1753 und 1876 gemacht. Einige von den unbezifferten Laden rühren wahrscheinlich vom Ende des 17-ten und vom Anfang des 18-ten Jahrhundert her. 27 Laden wurden von den Zünften der Stadt Veszprém gebraucht; außerdem sind noch 10 Laden von Pápa und 4 von Zirc bekannt. Die übrigen kommen von verschiedenen Gemeinden des Komitats. Mit der höchsten Anzahl von Laden figurieren die Weber-, Schuhmacher-, Wagner-, Tischler- und Maurergewerbe. 49 Stücke sind in dem Bakony-Museum von Veszprém, 10 in dem Ortsgeschichtlichen Museum von Pápa aufbewahrt, die übrigen sind in anderen Sammlungen und im Privateigentum verstreut auffindbar.

Die Zunftladen von Veszprém und Komitat Veszprém sind charakteristische Gedenkobjekte des lebhaften Zunftgewerbes des 18-ten und 19-ten Jahrhunderts. Über ihre ortsgeschichtliche, wirtschaftsgeschichtliche und allgemeine bildungsgeschichtliche Bedeutung hinaus sind sie die bisher geringgeschätzten, interessanten speziellen Werkstücke der entwickelten transdanubischen Tischlerei von Ungarn.

Péter Nagybakay

Coffres des corporations de la ville et du département de Veszprém

Dans le cadre de la série présentant les monuments de l'histoire des corporations de la ville et du département de Veszprém, cette étude s'occupe des coffres des corps de métier: en traitant d'abord le rôle général et local des coffres, puis leur construction, leur formation et l'historique du développement de leur style, en donnant enfin la description détaillée des coffres des corps de métier de la ville et du département.

Le coffre servait à garder les valeurs de la corporation, sa lettre de privilège, son sceau, son argent. Mais l'importance du coffre dépasse de beaucoup ce rôle, il devient le symbole de la solidarité morale, matérielle et professionnelle, il symbolise la corporation elle-même. Le coffre était gardé par le maître de la corporation —

celui des groupements de compagnons par le grand-maître —, il jouissait d'une vénération, d'un culte spécial. Tous les actes importants de la corporation se déroulaient devant le coffre ouvert. Les réunions commençaient par l'ouverture du coffre, et finissaient par sa fermeture.

Chaque année, après l'élection du maître, le coffre, escorté de musiciens, d'un cortège solennel, était transporté dans la maison du nouveau maître. Aux années 30 du XXe siècle cette coutume était encore très vivace dans la mémoire des artisans du village Herend du département de Veszprém. Les photos du transport du coffre ont été prises à cette époque-là. (Images 1—6)

Le coffre de la corporation ou des compagnons en

tant que caisse de ces corps de métier, versaient des allocations en cas de maladie ou d'invalidité. Ainsi le coffre constitue le prototype de la caisse d'assurance et de secours mutuel maladie-vieillesse.

La vision du monde religieuse du Moyen Âge — qui cherchait pour tout une préfiguration biblique — en a trouvé une aussi pour le coffre de corporation, notamment l'arche d'alliance de l'Ancien Testament. Il est vrai qu'il y a beaucoup de ressemblance dans la fonction du coffre du corps de métier et de l'arche sainte, et ce qui saute aux yeux c'est que l'on attribuait à tous les deux un certain rôle symbolique de solidarité.

La disposition et la structure des coffres (Fig. 7) une fois établies n'ont guère changé au cours des siècles. C'est plutôt dans leurs ornements qu'on peut constater l'influence de divers styles successifs, du style gothique au "Biedermeier". Les trois parties principales du coffre sont : le socle, la partie médiane ou le corps de coffre et le couvercle. En général, le coffre est monté sur des pieds. La partie médiane était souvent ornée des armes ou de l'emblème de la corporation. Au commencement le couvercle était simple et plat. Pour cacher le canon de la serrure, dès la fin du XVIe siècle, on a construit un compartimentage muni d'une tirette. C'est la cassette de serrure caractéristique (Schlosskasten), décorée d'ornements. Le couvercle était attaché au corps du coffre par deux longues charnières. Plus tard — par mesure de sécurité — on a inventé une autre solution : on pouvait monter le couvercle dans deux glissières, enfoncées dans les deux pans latéraux, à l'aide de barres de fer plats, fixées perpendiculairement au dessous du couvercle. Par cette construction, le couvercle peut être fixé en position horizontale aud-essus du coffre ouvert. Dans le coffre on aménageait toujours un petit cloisonnement couvert pour y garder de menus objets. Les coffres du corps de métier recelaient souvent des cloisonnements, des tiroirs secrets. L'ouverture de leurs serrures compliquées pose souvent même aux experts, un problème presque insoluble.

Les coffres de corporation sont des pièces spéciales de l'ébénisterie d'Europe. Leur littérature — la riche matière relative à l'histoire des us et des coutumes mise à part — est assez pauvre ; la seule oeuvre remarquable sur ce sujet est peut-être l'étude-pilote de Josef M. Greber sur les coffres des corporations des ébénistes, essai qui a servi de base à notre étude.

Déjà l'Antiquité connaissait le coffre portable, de petites dimensions, qui servait à garder les valeurs. Le modèle direct du coffre du corps de métier était vraisemblablement le coffre des corporations de tailleurs de pierre de l'Italie du Nord ; les maîtres y gardaient leurs dessins d'architecture et leurs calculs et comptes.

Nous ne connaissons que quelques coffres gothiques qui datent du XVe siècle. Le type caractéristique du

coffre du corps de métier n'apparaît qu'au XVe siècle, après la formation du métier des coffretiers (Kistenmacher) et des menuisiers. Le style sud-allemand décoratif et architectonique de l'époque Renaissance orne les coffres de frontons chargés des éléments de l'architecture de la pierre. Ce style se répand sur un territoire très vaste et se maintient même pendant l'époque baroque. Plus tard, sur les coffres simples, seuls les champs carrés, encadrés de listons profilés, plus tard ondulés, rappellent cette tendance architecturale de la Renaissance tardive.

C'est en ce temps-là, à la fin du XVIIe siècle, que les coffres de Veszprém et du département de Veszprém se rangent sur la ligne du développement. Du point de vue artistique, en général ils sont moins précieux que les coffres de l'étranger et que les coffres de corporation de quelques riches villes de Hongrie, mais par leur nombre considérable (69 pièces) et par leur style simplifié et d'un goût provincial, ils occupent pourtant une place remarquable parmi les monuments corporatifs de notre pays.

Le coffre le plus ancien est celui des cordonniers : comme l'indiquent ses ferrures, il remonte probablement au XVIIe siècle. Ce qui caractérise le groupe le plus ancien des coffres de corporation du département de Veszprém, ce sont les deux champs carrés, encadrés, qui divisent le frontispice en deux ; un de ces champs se répète ordinairement sur les côtés latéraux. La plupart de ces coffres ont un couvercle plat, et l'on peut relever leur paroi droite derrière laquelle se cache un tiroir secret. Au lieu des anses latérales, on mettait souvent un portant sur le couvercle. Ce type — sous une forme absolument simplifiée — existait même au début du XIXe siècle. Les pièces caractéristiques appartenant à ce groupe sont p. ex. le coffre de la corporation des tisserands de Várpalota (Fig. 10), ou le coffre de la société des compagnons cordonniers (Fig. 12.). Deux coffres semblables — mais plus remarquables — sont le coffre des tonneliers de la ville de Pápa (Fig. 17—18) et celui des cordonniers de Veszprém (Fig. 19—20).

Les coffres du groupe suivant datent des années 1770. Ils se caractérisent par de lignes courbes. Exécutés en bois dur compact, ils présentent des variations originales des chiffres S et C dans leurs ornements. Contrairement aux coffres du groupe précédent „bâtis” d'une manière architecturale, on a l'impression que ceux-ci ont été formés plastiquement, en masse. Ils marient le baroque simple, populaire, un peu lourd de l'époque Marie-Thérèse aux lignes légères du rococo. Ses plus belles pièces — qui sont en même temps les plus beaux de tous les coffres traités — sont les coffres des corporations des serruriers, des horlogers et des armuriers de Veszprém (Fig. 28—31), celui des bouchers de Veszprém (Fig. 21) et le coffre des compagnons chapeliers de Veszprém (Fig. 35). Avec leur dispositif de fer-

meture démesuré en style rococo, avec leurs charnières richement ornementées, ce sont des ouvrages représentatifs de l'ébénisterie transdanubienne.

Quelques coffres du style rococo montrent un rapprochement du style Louis XVI, tel le coffre des menuisiers de Zirc (Fig. 39—40).

Les motifs du style Régence — variante autrichienne et hongroise du style Louis XVI — et ceux du style empire sont faciles à reconnaître sur beaucoup de coffres de corporations du département de Veszprém. La fin du XVIIIe siècle et le début du XIXe étaient, en effet, la dernière période de prospérité de l'artisanat corporatif dans le département de Veszprém. La forme, la couleur, les contours unis classicisants, et avant tout les ferrures de l'écusson coupées en lame de ces coffres, reflètent d'une façon intéressante les variantes provinciales des grands styles décoratifs occidentaux.

Les plus belles pièces en style Louis XVI sont le coffre des tonneliers de Pápa de 1792 (Fig. 42) et celui des forgerons de Pápa, de 1806 (Fig. 46—47).

Aux 2e et 3e décennies du XIXe siècle, sous l'influence du style empire, des panneaux, des liteaux noirs agrémentent les coffres rectilignes, couleur unie. Les plus beaux coffres en style empire sont ceux des gourdières (de gourde; artisanat florissant à l'époque de 1817 (Fig. 52—53), et des tourneurs de Veszprém (Fig. 55).

Une table spéciale (Fig. 54) reproduit la collection variée des écussons des coffres en styles Louis XVI et empire. Ces écussons aux lignes élégantes empruntent leur ornementation aux éléments décoratifs architecturaux du style rocaille, aux draperies ou tabliers de parapet c'est-à-dire à leurs pendants, en forme de glands, de gouttes.

Dès les années 30, les lignes raides, droites cèdent la place aux courbures douces, et le style empire, élégant et froid, se perd dans le „biedermeier” et, plus tard, dans le néo-rococo.

Une pièce typique du style „biedermeier” est un coffre de Devecser, daté de 1853 (Fig. 67).

Le coffre de la corporation des cordonniers de Veszprém (1870) représente un produit typique du „biedermeier” tardif ou plutôt du néo-rococo (Fig. 68). Pour monter à quel point la tradition du coffre du corps de métier était enracinée, mentionnons que l'association des maçons et des couvreurs s'en est fait faire un même au tournant des XIXe et XXe siècles (Fig. 69).

Quelques coffres ont gardé des dessins très intéressants aussi du point de vue de l'histoire de l'industrie, de la technique, de l'outillage. Ainsi sur la face intérieure de son couvercle, le coffre des tisserands de Veszprém (1834) nous montre les quatre phases fondamentales du travail: le tissage, le serrage, le lissage et le cardage (Fig. 60—61).

36 des 69 coffres présentés sont datés. Ils ont été exécutés entre 1753 et 1876. Les coffres non datés viennent de la fin du XVIIe siècle ou du début du XVIIIe. 27 des coffres appartenaient aux corporations de la ville de Veszprém, en outre nous connaissons 10 coffres de Pápa et 4 de Zirc. Les autres proviennent de différents villages du département.

La plupart des coffres appartenaient aux corporations de tisserands, cordonniers, charretiers, tonneliers, menuisiers et maçons. Le Bakonyi Múzeum de Veszprém en garde 49 pièces, le Helytörténeti Múzeum de Pápa 10 pièces, les autres, dispersés, se trouvent dans d'autres collections publiques ou privées.

Les coffres des corporations de Veszprém et du département de Veszprém constituent des monuments de l'industrie corporative intensive des XVIIIe et XIXe siècles. Outre leur importance du point de vue de l'histoire locale, économique et de l'histoire générale des civilisations, il faut considérer ces pièces — jusqu'à présent plutôt négligées — comme les témoignages intéressants, particuliers de la menuiserie évoluée de Transdanubie.

Péter Nagybakay

ЦЕХОВЫЕ СУНДУКИ ГОРОДА ВЕСПРЕМА И ВЕСПРЕМСКОГО КОМИТАТА

Эта статья, входящая в серию, содержащую материал по истории цехов, занимается исключительно вопросом о цеховых сундуках: общей и местной роли цеховых сундуков, их устройством, оформлением, стилевым развитием и, наконец — подробным описанием цеховых сундуков.

Цеховые сундуки служили для хранения цеховых ценностей, документов о цеховых привилегиях, печати и денег. Но фактически их значение было гораздо шире — они стали символом самого цеха, символом нравственной, материальной и мастерской сплоченности.

Цеховые сундуки охранял цеховой мастер, а отдельные, самостоятельные сундуки подмастерьев — цеховой старшина. Цеховые сундуки были окружены особым почитанием. Любые значительные события в жизни цеха происходили перед открытым цеховым сундуком. Цеховые собрания начинались с открытия сундука, заканчивались его закрытием. Ежегодно при выборе нового цехового мастера сундук переносился в его квартиру. Это было праздничное шествие, сопровождавшееся музыкой. В памяти ремесленников Херенда Веспремского комитета эти обычаи жили еще в тридцатых годах XX века. Фотоснимки, изображающие процессию, сопровождающую цеховой сундук на новое место, были произведены как раз в то время. (илл. 1—6).

Цеховой сундук, т. е. цеховая касса, а также касса подмастерьев оказывала поощрь заболевшему или нетрудоспособному члену цеха. Таким образом, он был предтечей больничной кассы.

Средневековое церковное мировоззрение как и для всего, для цеховых сундуков тоже нашло прообраз — библейский ковчег завета. Между ними и в действительности много общего, а главное, им обеим присваивали символическое значение. В механизме и структуре (7-я илл.) цеховых сундуков с течением времени не многое изменилось. Влияние следующих друг за другом стилевых направлений в искусстве — от готики до бидермайера — можно проследить больше по внешнему оформлению. У цехового сундука различают три части: основание, корпус и крышку.

Сундук обычно стоял на ножках. На корпусе сундука часто помещался цеховой герб или эмблема. Крышка вначале была простой, плоской. Для скрещения для ключа, находящегося на плоской крышке, с конца шестнадцатого века пристраивали так называемую ключевую коробку, декорированную различными украшениями. Крышка соединялась с корпусом сундука двумя шарнирами. Позднее в целях более надежного запора нашли другое решение: крышку сундука можно было поднимать за узкие планки, пропущенные по двум узким сторонам сундука при помощи железных стержней, укрепленных перпендикулярно к дну крышки. При таком решении крышку, расположенную горизонтально, можно было укрепить над открытым сундуком. В сундук всегда был встроены закрытый отсек для хранения мелких предметов. В цеховых сундуках часто были тайнички. Часто даже для специалиста возможность открыть сложный запор являлась почти неразрешимой задачей.

Цеховые сундуки являлись специфическими произведениями европейского столярного искусства. Специальная литература о них (за исключением богатого материала по описанию обычаев) довольно бедна; возможно, единственной работой такого рода является труд Йозефа М. Гребера о цеховых сундуках, который послужил основной нитью и для этой работы.

Маленькие переносные сундучки для хранения ценностей были известны уже в древности. Предшественником цехового сундука, вероятно, был ящик североитальянских союзов каменщиков, в которых мастера хранили строительные проекты и вычисления.

Из цеховых сундуков пятнадцатого века нам известно только несколько сундуков в готическом стиле. После того как оформилось мастерство производителей сундуков и столяров, в шестнадцатом веке появились характерные цеховые сундуки. Архитектонический южно-немецкий украшательский стиль периода ренессанса выразился в том, что лицевая сторона цеховых сундуков была богато украшена.

Этот стиль имел такое сильное распространение, что проникал и в период барокко. В дальнейшем на более простых сундуках уже только четырехугольные поля, ограниченные профилированными или волнистыми рейками, напоминают об архитектурно-цеховом стиле позднего ренессанса.

Цеховые сундуки Веспрема и Веспремского комитета (за исключением только нескольких более богатых венгерских городов) с точки зрения прикладного искусства немного отстали от заграничных. Этот вид мастерства начал развиваться только к концу семнадцатого века. Имеется большое количество (69) цеховых сундуков, которые благодаря своему стилю, оригинальному провинциальному вкусу заняли подобающее место как памятники истории отечественной цеховой жизни.

Предполагается, что наиболее старые Веспремские цеховые сундуки были изготовлены еще в семнадцатом веке. Для первых, старейших веспремских цеховых сундуков характерны два квадратных обрамленных поля, делящих лицевую сторону на две части, этот рисунок обычно повторяется и на двух узких сторонах сундука. Эти сундуки в большинстве случаев имеют плоскую крышку, правая боковая сторона у них поднимается, за ней находится тайный ящичек. Вместо боковых ручек часто на верхней плоской крышке укреплен одна ручка. Этот тип сундука в совершенно упрощенной форме существовал еще в начале девятнадцатого века. Характерными примерами этой группы являются, например, варпалотайский цеховой сундук (10-я илл.) или цеховой сундук перемартонского общества молодых сапожников (12-я илл.). Двумя схожими, но более высокого художественного уровня, являются цеховые сундуки папайских бондарей (17—18-е илл.) и веспремских сапожников (19—20-е илл.).

Следующая группа цеховых сундуков была изготовлена в 1770-м году. Их характерная черта — гнутые линии. Изготавливались они из массивного, твердого дерева, украшение — остроумные вариации мотивов буквы „S” и „C”. В противоположность архитектурным сундукам предыдущей группы, эти сундуки таковы, как будто бы их вылепили пластически из массы. Они соединили в себе грубые, простые, народные, бюргерские черты барокко времен Марии Терезии с легкими линиями рококо. Наиболее красивые (да и вообще из известных цеховых сундуков самые красивые) экземпляры — цеховые сундуки веспремского цеха слесарей, часовщиков и оружейников (25—27-е илл.), веспремского цеха мясников (28—31-е илл.), веспремского цеха мясников (32—34-е илл.), веспремского цеха столяров (22—24-е илл.), веспремского цеха гончаров (21-я илл.) и веспремского общества шляпошников (35-я

илл.). Все эти сундуки снабжены красивыми шарнирами и запорами в стиле рококо и являются достойными произведениями задунайских мебельщиков.

Несколько сундуков относится к переходному периоду от стиля рококо к стилю в духе Людовика XVI, например, цеховой сундук зирциского цеха столяров (39—40-е илл.). Черты австрийского и венгерского варианта стиля Людовика XVI — рококо и ампир — распознаются на многих сундуках Веспремского комитета. Этот период — конец восемнадцатого и начало двадцатого века — был периодом последнего большого расцвета ручного ремесла в этой области. Форма и цвет сундуков, изготовленных в этот период, классический контур и, главное, простые, местного производства оковки — интересным образом отражают венгерский провинциальный вариант стиля большого прикладного искусства Запада.

Наиболее красивыми экземплярами в стиле Людовика XVI являются цеховой сундук папайского цеха бондарей 1792-го года (42-я илл.) и сундук папайского цеха кузнецов 1806-го года (46—47-е илл.).

В 20-х и 30-х годах девятнадцатого столетия одноцветные и прямолинейные сундуки под влиянием стиля ампир оживляют черный кант и отделка. Самые красивые цеховые сундуки стиля ампир — сундук веспремского цеха изготовителей фляг 1817-го года (52—53-е илл.) и веспремских токарей (55-я илл.).

Цеховые сундуки в стиле Людовика XVI и ампир имеют всевозможные типы оковок. В большей части случаев сундук стоял под подоконником, украшенным в стиле рококо, и был покрыт покрывалом со свисающей бахромой. Эти сундуки показаны на отдельной таблице (54-я илл.).

Начиная с тридцатых годов прошлого века вместо твердых прямых линий в моду снова входят округлые линии. Классический элегантно холодный ампир переходит в бидемайер, а затем в неорококо. Типичный пример бидемайера — девечерский цеховой сундук 1853-го года (67-я илл.).

Типичным произведением бидемайера, даже скорей неорококо, является сундук веспремского цеха сапожников 1870-го года (68-я илл.).

Обычай пользования цеховыми сундуками пустил глубокие корни. Об этом свидетельствует тот факт, что еще в начале двадцатого века зирциское объединение каменщиков и чертежников заказало себе новый цеховой сундук (69-я илл.).

Некоторые цеховые сундуки предвещают интерес и с той точки зрения, что на них изображены рисунки, имеющие отношение к истории ремесел, техники, способов производства. Так, на внутренней стороне крышки цехового сундука, изготовленного в 1834-м году и принадлежащего цеху суконщиков, изобра-

жены четыре основные момента производственного процесса: ткание, валка, сновка и чесание.

Из представленных шестидесяти девяти цеховых сундуков на тридцати шести имеется дата изготовления. Они были изготовлены между 1753-м и 1876-м годами. Цеховые сундуки, на которых не указана дата изготовления, предположительно относятся к концу семнадцатого и началу восемнадцатого столетия. 27 сундуков находились в употреблении цехов города Веспрема, десять сундуков — папайские, четыре — зирпские, а остальные происходят из различных районов комитата. Среди цеховых сундуков большинство принадлежало цехам ткачей, сапожников, бочаров и каменщиков. Сорок девять сундуков

находится в веспремском Баконьском музее, десять — в папайском музее истории края, остальные — в разных коллекциях и частном владении.

Цеховые сундуки города Веспрема и Веспремского комитата являются характерными вещественными памятниками интенсивности цеховых ремесел. Помимо того, что они представляют интерес в смысле материальных памятников истории, истории экономики края, истории культуры, цеховые сундуки являются интересными, оригинальными образцами развития столярного ремесла венгерского Задунайского края, на которые до сего времени мало обращали внимания.

Петер Надьбакаи

Adatok a bakonyi üveghuták történetéhez

Veszprém megye ipartörténetének kutatása terén mindmáig meglehetősen kevés eredmény született. Hiányosan ismerjük például a XVIII—XIX. sz. fordulóján már teljes virágzásában állott céhes iparokat, főként gazdaságtörténeti vonatkozásban. Eltekintve az 1930-as években szórványosan napvilágot látott tanulmányoktól,¹ csak a legutóbbi időszakban észlelhetjük e téren a változás jeleit. A megye céheinek gazdagon fennmaradt tárgyi és írásos emlékegyanyagának szisztematikus feldolgozása és közzététele² fogja megteremteni az alapokat az országosan is hiányolt összefoglalásokhoz.³

A céhes iparokkal foglalkozó kutatóknak számot kell adniuk a XVIII. sz.-ra többnyire visszavezethető előzményekről — ha már a középkori Veszprém megyei céhiparról alig tudunk valamit —, majd a XVIII. sz. első felétől fokozatosan kibontakozó specializálódásról s az iparágak legtöbbször körülbelül a napóleoni háborúk végéig tartó konjunktúrájáról. Részletesen szükséges vizsgálni azt a vidékünkön különösen élesen megnyilatkozó gazdasági megtorpanást, melynek következményeként a céhek visszafejlődését szinte egyáltalán nem kísérte nyomon a gyáripar kibontakozása. Az általános elszegényedés, a kereskedelmi tőke visszahúzódása, az iparúzó és kereskedők elvándorlása nyomja rá bélyegét megyénk XIX. sz.-i történetére.⁴

Am a céhes iparok történetének kutatásával egyidejűleg szükséges vizsgálni a megyében létesült manufaktúrák, kisebb üzemek vagy bányák történetét is. E tekintetben főleg az országosan is élénken művelt kerámia-történeti kutatásoknak a Bakonyban egykor fennállott keménycserép- és porcelángyárak működésére, készítményeire vonatkozó tanulmányait sorolhatjuk elő, mint eddig a legjobban feltárt területet.⁵ Kár, hogy az ipartörténeti, iparművészeti jellegű értekezések legtöbbször a XIX. sz. első felében létrejött és egymással szoros kapcsolatban állott pápai, herendi, városlődi, bakonybéli kerámiaüzemek olykor egészen aprólékos kérdéseire világít csak rá. Alig kísérlük meg akár a herendi porcelángyár, vagy a városlődi keménycserép-üzem vonatkozásában a kapitalista vállalkozások történetéhez kapcsolódó kérdések kidolgozását.

Más ipari üzem, vagy bánya történetét megyénkben már alig ismerjük. Pedig az előzmények ismerete nélkül nehéz lesz a közelmúltban óriási mértékben kifejlesztett Veszprém megyei bányászati és ipari létesítmények jelentőségét felmérnünk.⁶

A kerámia-történeti kutatásoknak bizonyára nem kis ösztönzést adott az a körülmény, hogy a Herendi Porcelángyár ma is működik, jelentősége túlnő a megye, sőt az ország határán is.⁷ Herend egyik, nem jelentéktelen feladatát valamennyi szakember abban látja, hogy hagyományaihoz hűen folytassa működését. Különösnek tűnik, hogy egy másik, lényegesen régebbi hagyományokra alapozható üzem: az Ajkai Üvegyár megléte viszont a legcsekélyebb hatással sem volt az üvegtörténeti kutatásokra.

Ez természetesen korántsem nevezhető helyi sajátoságnak. Az üvegyártás történetének felderítése, amint azt legutóbb, éppen e nemből üttörő jelentőségű munka szerzője megállapította,⁸ országsszerte kezdeti stádiumban van. Kétségtelen, hogy a tárgyi bizonyítékok, maguk az üvegtételek is lényegesen csekélyebb számban maradtak fenn, mint a kerámiák s önmagukban kevesebb bizonyítóerőt képviselnek amazoknál. A legnagyobb hiányosság azonban mindenképpen az írott források feltáratlansága. Eltekintve a néhány századeleji, e tekintetben eredeti anyagot közlő publikációtól, a kutatók elsősorban mint művészeti produktummal foglalkoztak az üveggel az utóbbi évtizedekben,⁹ a gyártás, a huták történetének felvázolása tekintetében megelégedtek a korábbi adatok, feltevések ismételtetésével. (Ezt a körülményt a bakonyi üveghutákra vonatkozó ismereteink közlése során magunknak is figyelemmel kellett kísérnünk és szükség esetén korrigálnunk.)

A fentvázolt helyzet ismeretében próbáljuk meg az alábbi adalékokkal, egy, a tárgyi és írásos források tervszerű feldolgozására és közzétételére irányuló tanulmány-sorozatban a bakonyi üveghuták legalább vázlatos történetét megrajzolni, a ma rendelkezésünkre álló forrásanyag alapján.

A FORRÁSOK

Mínthogy a Bakonyban egykor működő üveghuták-ról összefoglaló feldolgozás még egyáltalán nem látott napvilágot s az adatközlések is szórványosak,¹⁰ elsőként az idevágó írásos forrásokat kívántuk feltárni. Sajnos e források a veszprémi püspökség és káptalan gazdasági levéltárának szinte teljes, a megyei és egyes családi levéltárak anyagának részbeni elpusztulásával igen megcsappantak.

A megyére, mint közigazgatási egységre egészében kiterjedő ipar-, gazdaságtörténeti kutatásokhoz műhatatlanul szükséges ipartörténeti adattár létesítéséhez a Bakonyi Múzeum 1964-ben tette meg az első lépéseket. A levéltári anyag gyűjtésével elsősorban dr Pfeiffer János foglalkozott. A folyamatosan végzett munka eredményeként — bár a papírmalmokra, vashámorra s a hamuzsírforrásra vonatkozóan is jelentős adatok gyűltek már össze — a leggazdagabb anyag éppen az üveghutákkal kapcsolatosan került gyűjtésre. Az eddig végzett kutatás az alábbi forrásokra terjedt ki:

1. Átvizsgálásra kerültek azok a plébániai anyakönyvek, melyekben az egykori üveghuták munkásaira vonatkozó adatok találhatóak. A keresztelési, házassági és halálozási bejegyzéseket elsősorban akkor jegyeztük ki, ha a foglalkozási ágat is feltüntették. (Pl. magister vitrariae, socius v. sodalis vitrarius, stb.). Másodsorban vizsgáltuk mindazon személyek adatait is, kiknek lakóhelyeként volt megemlítve egy-egy üveghuta kis lakótelepe (ex officina vitraria). Ez utóbbiakat természetesen erősen megrostáltuk, hiszen még az egyes huták intenzív működése időszakában is éltek e telepeken az üveggyártással csak részben, vagy egyáltalán nem foglalkozó személyek; amint pedig a huták működésüket beszüntették, e települések helybenmaradó lakossága jobbagyosra került s fokozatosan áttért az írtásföldeken folytatott földművelésre. Ahol tehát a foglalkozás megjelölése a bejegyzéseknél hiányzott, a családnevek, illetőleg családi kapcsolatok mérlegetése alapján próbáltuk az egyes huták szakmunkásgárdáját kiegészítő névsort összeállítani.

Átvizsgálásra kerültek a Veszprém városi plébánia (csak a XVIII. sz. első harmadára vonatkozó), Városlőd, Lókút, Kislőd, Bakonybél, Bakonyjákó és Tósokberénd XVIII—XIX. sz.-i anyakönyvei.

2. Ugyane helyeken a *Historia Domus*-ok, egyházvizsgálati jegyzőkönyvek is szolgáltatottak adatokat.

3. A veszprémi egyházmegye *Conscriptio animarum*-jai az 1745., 1748., 1757. és 1771. évi évekről egy-egy hutatelepülés lakosainak megbízható névsorait adták.

4. A veszprémi püspöki levéltár *Protocollum*-a és *Dominale*-ja a XVIII. sz.-ból helyenként utalásokat tartalmazott a hutabérlőkkel kapcsolatos ügyekre, készítményekre is.

5. Ugyancsak a bérlőkkel kapcsolatban tartalmazott adatokat a káptalan hiteleshelyi levéltára, peres és örökösödési eljárások leírásával.

6. A veszprémi Állami Levéltárban a városi és vármegyei közgyűlési jegyzőkönyveket nézettük át.

7. Ugyanitt őrzik a Zichy-család nagyvászonyi uradalmának részben fennmaradt vegyes gazdasági iratanyagát, melyben az urkúti hutára utaló feljegyzések találhatóak.

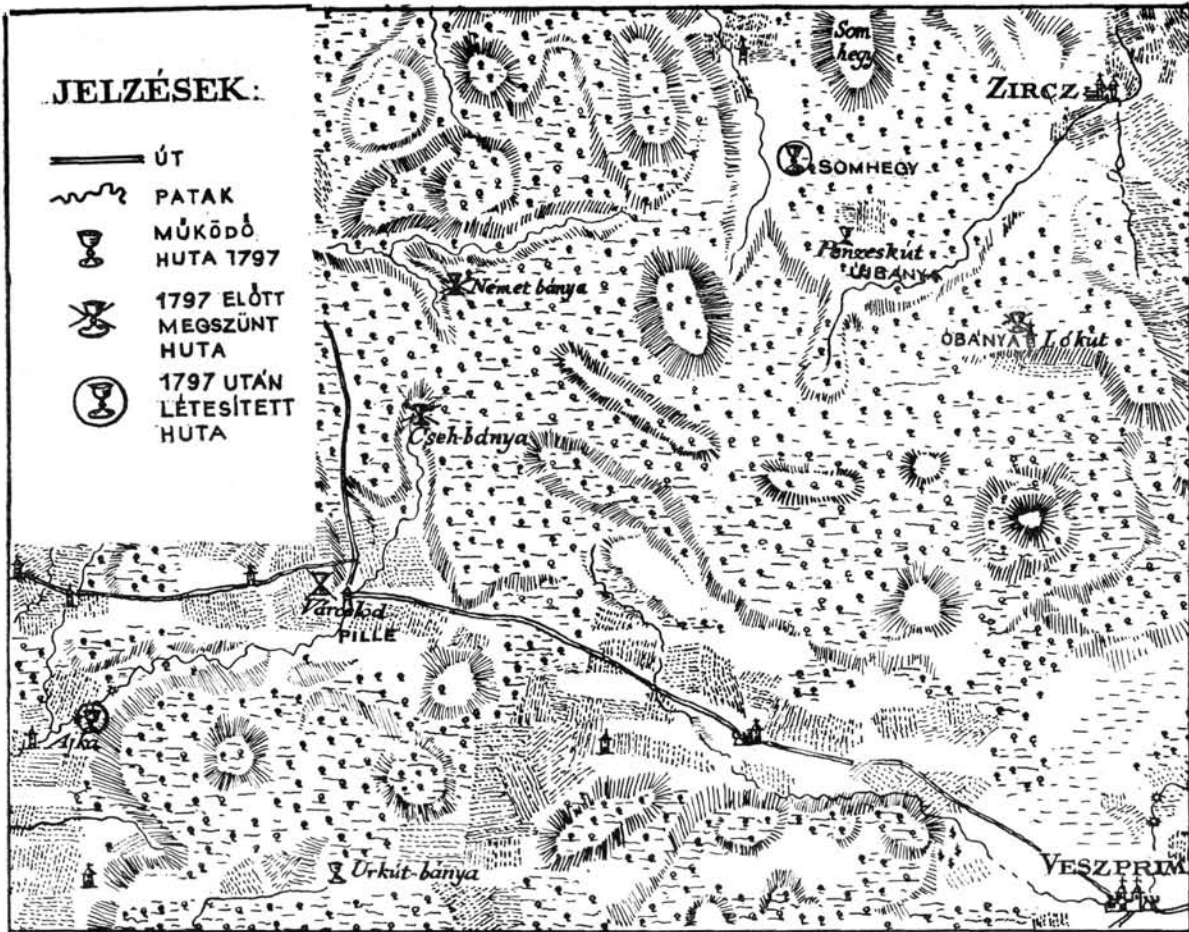
8. Végül az Országos Levéltárból egyelőre a Zichy-levéltár egyes, ugyancsak az urkúti üveghutára vonatkozó számadásait, összeírásait másoltattuk le.

Mindezen források átvizsgálása és kicédulázása, mint már említettük, dr Pfeiffer János feladata volt. Lelkiismeretes és alapos munkájáért fogadjunk ezúton is köszönetünket.

A FELDOLGOZÁS MÓDJA

Az összegyűjtött forrásanyag (a publikációk adataival is összevetve), elsősorban személyi vonatkozásokban hozott sok újat. Ezért, mínthogy a huták működéséről, termeléséről, felszereléséről egyelőre lényegesen kevesebb adatunk van — s e tekintetben a jövőben sem sok adat előkerülésére számíthatunk — a feldolgozás menetében is szükséges volt a hutamesterek és a munkások személyét részletesen vizsgálat tárgyává tennünk. Mínthogy a hutákat létrehozó és irányító családok, az azokban dolgozó, egyik helyről a másikra vándorló szakmunkás-generációk élete, működése amúgyis elválaszthatatlan az üzemekétől, úgy gondoljuk, hogy az életrajzi adatok egy részének közzététele nem mellőzhető.¹¹ Az időrendbe csoportosított életrajzi anyagot a kisebbszámú, kizárólag a hutákról szóló történeti adatok vázához igazodva említjük meg. Tekintettel azonban arra, hogy első, Városlőd-pillei huta működésének beszüntetése idején, közel egyidőben több új huta kezdte meg működését, ezek történetének tárgyalásánál az egy-egy hutamester családjának további szereplése szabta meg a sorrendet.

Mai ismereteink szerint Veszprém megyében, közelebről a Bakony-hegység keleti részén nyolc önálló üveghutáról tudunk. Ezek munkáját folytatta kilencedikként az Ajkai Üveggyár. E huták közül három a veszprémi püspökség városlődi uradalmának erdőségeiben működött (Városlőd-Pille, Német- és Csehbánya). Szintén három az Eszterházy-család cesznecki uradalmában létesített huták száma (Lókút-Óbánya, Pénzeskút-Újbánya és Somhegy). Lényegében ugyanazon a helyen, Úrkúton állította fel a Zichy-család, majd nagyvászonyi uradalmukat megszerezve a bécsi Todesco-familia a maga hutáját, ám az első megszűnése után a második csaknem negyven év múlva kezdett termelni, így ezek különválasztása is indokolt.

1. A bakonyi üveghuták Gerlisch 1797. évi térképe nyomán.

1. Die Glashütten vom Bakony nach der Mappe von Gerlisch aus dem Jahre 1797

1. Verreries du Bakony, d'après la carte de Gerlisch (1797)

1. Баконьские стекловудные мастерские согласно карте Герлиша 1797-го года

A három uradalom határai több helyen közösek voltak a magukat a hutákat légvonalban alig választotta el egymástól 10–15 km. (L. 1–2. kép.) A huták egymáshoz való közelsége, egyesek megszűnésének s újak létesülésének időben való egyezése is magyarázza, hogy alig néhány tucat üvegfúvó-család tagjaival találkozunk a munkásnévsorokban itt is, ott is. Az sem véletlen, hogy az ajkai gyár első munkásai is az ekkor már 100–150 éve idetelepült családok nemzedékeken keresztül üvegyártással foglalkozó tagjai közül kerültek ki. Bizonyos, hogy az időközben nevében is megmagyarosodott, eredetileg főleg német anyanyelvű üvegfúvók utódai közül mai is többen tartoznak az ajkai gyár törzsgárdájához.

1. PILLE

Azt, hogy a Bakonyban az első, majd az ezután megalapított üveghuták létesítését mi tette szükségessé és lehetővé, szükségtelen részletesen tárgyalni. Elég, ha felhívjuk a figyelmet arra, hogy a török hódoltság, illetőleg a felszabadító háborúk és a kuruc szabadságharc megszűntével a megye elnéptelenedett falvai újratelepítésének gondja mellett — ez az egyházi és világi földesurakat egyaránt erőteljesen foglalkoztatta — a Bakony hatalmas erdősegeinek hasznosítása nem kisebb gondot jelentett.¹² Ennek módoszatai között megtaláljuk az irtásföldek mezőgazdasági hasznosítását, mint uralkodó tendenciát. De az erdők faállományának

hasznosításában jelentős szerepet kaptak az építkezések egyre szélesebbkörűvé válásakor a fafeldolgozó üzemek (deszkametszők) mellett a hamuzsírforók is, már a XVIII. sz. első évtizedeiben. Teljesen magától értetődőnek tűnik tehát az üveghuták létrehozása is, mint az egyébként gazdaságilag alig, vagy egyáltalán nem hasznosítható erdőségek felhasználásának aránylag legkifizetődőbb módja. Jóllehet az első huták évi bérletösszegei nem voltak jelentősek, kétségtelen, hogy létrehozásuk az egyes uradalmak számára hasznos volt saját üvegszükségletük biztosítása érdekében. Így a távoli nyugatmagyarországi vagy felvidéki, de jelentéktelen hazai, méginkább a drágább külföldi üvegáru egy részének beszerzése vált mellőzhetővé.

A manufaktúrák, melyek létesítésénél a nyersanyag adott volt, még így is a kívántnál és szükségesnél kisebb mértékben létesültek országszerte, így vidékünkön is. Ennek oka a tőke- és a szakemberhiányban kereshető. Azonban éppen az első bakonyi üveghuta helyének kiválasztása s az ugyanezen a környéken működő kisebb ipari üzemek „alapítása” utal egy határozott gazdasági koncepcióra. Ennek megvalósításán a veszprémi püspökség fáradozott. Városlőd és környéke a középkorban a dúsgazdag itteni — lövöldi — kartaui kolostor birtokában volt.¹³ A török hódoltság idején teljesen elpusztult uradalom a veszprémi püspökség birtokába került.¹⁴ A XVIII. sz. elején az itteni adottságok: az úthálózat, bőséges erdőségek, sebesfolyású patakok, agyag- és ércelőfordulások, mészegetési

2. A bakonyi üveghuták.
2. Die Glashütten vom Bakony
2. Verreries du Bakony
2. Баконьские стекольные мануфактуры

lehetőség stb. arra bírták a püspököket, hogy Városlőd újratelepítésével egyidejűleg kisebb üzemeket is létesítsenek itt. Az üveghuta, vashámor, deszkametsző, hamuzsírforó, mészegető üzemek, majd később keménycserépgyár létesítésének szorgalmazása jelzi az adottságokat figyelembevevő korszerű gazdálkodásra törekvő szándékot.

A Városlőd-Kislőd határából kialakított Pille nevű területrészt a helytörténeti lexikon szerint 1747-ben jelzik először önálló településként,¹⁵ bár a szerzők utalnak arra, hogy korábban is lakott hely lehetett. Benépesülését Kis- és Városlőd 1730 utáni, németekkel történt újratelepítésével hozzák összefüggésbe, bár hangsúlyozzák, hogy Pille „keletkezését, faluvá válását üveges üzemének köszönheti.”

A két falu, illetőleg Pille benépesítési körülményei nem túlságosan ismertek. Városlőd első monográfusa szerint a két falu jobbágynépességét Eszterházy Imre veszprémi püspök a Rajna mellékéről hívta be.¹⁶ Acsády alapján a helytörténeti lexikon is írja, hogy ez a telepítés már a harmadik volt, mivel az 1715-ben Városlődön összeírt 15 magyar telepescsalád, majd az 1720-as összeírás szerint itt élt 4 család időközben elköltözött.¹⁷ (Mint alább látni fogjuk, Városlődön, illetőleg Pillén találunk a XVIII. sz. közepéig magyarokat, nincs tehát arról szó, hogy 1720 után mintegy tíz esztendeig a település néptelen lett volna — ezt bizonyítja éppen az üveghuta fennállása is.)

Azt azonban a már említett monográfus, Gulden István, a falu plébánosa száz esztendővel előttünk (ennél fogva a helyi hagyományokat is jobban ismerve) megírta, hogy Pille népessége nem a Rajna mellékéről vándorolt be: „... 1733-ban üveghuta állott fel, s németektől betelepítve — kiknek maiglan a város-lődi falubeliéktől eltérő szójárásaik osztrák származásra mutatnak — külön bíró alatti községet képezett...”¹⁸. Adataink Gulden megállapítását igazolják.

1744-ben, 84 esztendősen halt meg a városlődi plébánia anyakönyvébe tett bejegyzés szerint Rubner János Péter, „fuitus Magister antea vitrarie Pileensis”. Ő volt tehát az itteni huta első mestere, feltehetőleg alapítója is. Rubnerrel azonban már jóval korábban találkozunk, mint városlődi lakossal. 1718-ban Horváth János, ugyancsak városlődi lakos Ádám nevű gyermekének keresztszüloje, Veronika nevű feleségével együtt.¹⁹ A már ekkor is idős mestert tehát Városlőd első betelepítése kapcsán hívhatta ide a püspökség

— családjával együtt — s ennek célja — véleményünk szerint — már az üveghuta létesítése lehetett. Ennél fogva, bár csak közvetett adatok alapján, a pillei üveghuta működésének megindítását nem 1747-re, vagy 1733-ra, hanem már az 1710-es évekre kell tennünk.

Az idős mester három felnőtt fiával érkezett Pillére. Egyiküket, Rubner Ferencet az 1730-as években a városlödi anyakönyvben „colonus et socius vitrarius”-ként említik, itt él az 1745-ös és 1748-as egyház összeírások szerint is, a későbbiekben nevével már nem találkozunk. De neve szerepel már 1722—25 között is a veszprémi anyakönyvben: két leányát és egy fiát keresztelteti itt. A két másik fiúnak, R. János Györgynek és János Mihálynak nevét ugyancsak a veszprémi anyakönyv 1728-as, illetve 1719—29 közötti bejegyzései őrzik. Bár foglalkozásukat nem említik, igen valószínű, hogy ők is a hutánál dolgoztak.

A család harmadik generációjába sorolható Rubner András, aki, mint fiatal házas él Pillén az 1748-as összeírás idején. Rajtuk kívül — nem tudjuk, hogy a második, vagy harmadik generációba tartoznak-e — még két Rubner-leány nevét is meg kell említenünk. Az egyik 1745-ben Köller János „colonus et magister ferrarius Wároslódiensis”²⁰ felesége, a másikkal 1738-ban köt házasságot Wároslódon Gleiszner Márton „socius vitrarius Pile.ensis”.

A Rubner-család megtelepülése és a pillei huta létesítése közötti összefüggés további bizonyítást nem igényel. Adósak vagyunk azonban még a huta munkásainak névsorára, származásukra vonatkozó bizonyítékokkal. Vegyük előbb a származást. Schmoll Ádám üvegfúvó 1739-ben köt házasságot Wároslódon. Egyik házassági tanúja éppen Gasteiger Mihály, a pillei huta második mestere. A bejegyzés szerint a vőlegény „honesti Jacobi Schmoll coloni Luckenhausiensis” fia. Miután ismeretes, hogy Léka, Szalónak, Rohonc vidéke Nyugatmagyarország híres üvegyártó központja volt,²² kiindulópontunk — s egyben Gulden feltevésének igazolása — ez az adat lehet a pillei huta szakmunkásainak eredeztetésére vonatkozóan. 1743-ban Spistinger Ferenc „socius vitrarius, filius Austriae Berghnetziensis” nősülését jegyzik fel Wároslódon.

Egyelőre ez a két adat támasztja alá feltevésünket: a pillei (majd az ebből kiszakadó németbányai) üveghuta munkásai az osztrák határszéli üveghutákból települtek át.

Az említett két üvegfúvóval, Gasteiger Mihállyal és a Rubner-család tagjaival együtt 1734—1745 között az anyakönyvi bejegyzések alapján 15 hutamunkás nevét ismerjük Pilléről, némelyikük további életútja természetesen évtizedeken át nyomunkísérhető az üveghutánál.²³ Miután a huta első évtizedeiről úgyszólván csak ezek az adatok szolgálnak felvilágosítással, sok következtetés levonását nem tesszük lehetővé. Annyit

mindenesetre megállapíthatunk — még ha a munkások vándorlásának tényét figyelembe vesszük is — hogy az 1730—50 közötti időszakban a huta átlagosan 8—10 szakmunkást foglalkoztathatott, termelése, felszerelése nem különbözhetett az ország más részeiben működött s adatok alapján jobban ismert hutákétól.

E korban s különösen a bakonyi huták működésénél természetes volt, hogy egy-egy huta bérlője, irányítója szerepét egy-egy család tartotta a kezében. Ez, bármilyen szerény méretű, de mégis bizonyos vagyon: tőke, felszerelés meglétét, gyarapításának lehetőségét jelenti. Érdekesnek tűnik, hogy Pille első hutameszterének tevékenységét nem valamelyik fia folytatta, noha itteni munkálkodásokról későbbi adataink is vannak, hanem egy, a Rubnerekkel kimutathatóan még csak rokonságban sem álló személy, id. Gasteiger János Mihály került, mégpedig még az idős Rubner életében a huta élére.

Őt mindenesetre azok közé, az 1730-as évektől kimutathatóan Pillén dolgozó szakemberek közé sorolhatjuk, akik a Rubnerék alapította hutához érkeztek — feltehetően szintén a nyugati határszélről. Magister vitrarius-ként a már idézett 1739-es anyakönyvi bejegyzés említi először, de róla szóló, itteni adatok korábbról is vannak. Valószínűleg 1713 körül született s az 1734—35 fordulóján megkezdett városlödi anyakönyv első bejegyzései között, már 1735 tavaszán említik nevét. Felesége Colbert Annamária, ekkor keresztelik meg harmadik gyermeküket. Házasságkötésének, első két gyermekük születésének helye, időpontja nem ismeretes, feltehetően 1733—34 ezek időpontja. Gasteiger sem egyedül jött Pillére. Néhány évvel fiatalabb öccsét, Fülöpöt 1743-ban már vicemagisterként említi az anyakönyv.

Pillei tevékenységének első, több mint egy évtizedes időszakáról semmit sem tudunk, csupán az anyakönyvben találkozunk nevével, saját, vagy munkásai gyermekeinek keresztelése, vagy házasságkötéseknél történt tanúskodása alkalmával. Pillének, az 1730-as évektől lakosai foglalkozása, jogállása tekintetében is önállósult településnek első, egyházi összeírása 1745-ből való.²⁴ Eszerint Pillén ekkor 35 családfő élt, a felnőttek lélekszáma 78, a gyermekeké 82. Az 1748-as újabb összeírás 33 családfő és 3 özvegy nevét tartalmazza, 76 felnőtt és 80 gyermek nevével. A lakosok között találunk magyarokat is.²⁵ Figyelemreméltó, hogy a két összeírás között eltelt időszakban 10 család költözött el s ugyanannyi érkezett ide, a lakosok kb. 30%-a cserélődött tehát ki.

Az 1747-es adóösszeírás viszont csak 10, egésztelkes német jobbágycsaládot tüntet fel Pillén.²⁶ Közülük Gasteiger a legvagyonosabb: kertje, 12 pozsonyi mérős irtásföldje és 6 ökre van. Ő a település ura, a bormérés jogáért és a hutabérlet fejében évente 175 Ft-ot fize-

tett. A többieknek földje nincs, csak egy-egy tehene s együttesen 30 Ft-tal váltják meg magukat, ez az összeg a lényegében változatlan lélekszámú falunál 1749-ben 45 Ft-ra emelkedett. A tíz adófizető család tagjai közül (Gasteigerrel együtt) a hutában az összeírás szerint 3 szakmunkás dolgozott, ide sorolhatjuk azonban valószínűleg az 5 munkás-napszámot, sőt még az 1 kőművest is. Ezenkívül 1 takácsról tudunk.

A foglalkozásra utaló anyakönyvi bejegyzések, az adó- és a két egyházi összeírás alapján bizonyosan a hutánál dolgozó szakmunkások közül hétnek ismerjük 1745–48 között a nevét.²⁷ Az ezekre a személyekre vonatkozó adatok kb. 1735-től folyamatosak, megállapítható tehát, hogy Gasteigeren kívül 6 üvegfüvő alkothatta a huta „törzsgárdáját” több mint egy évtizeden keresztül. Hozzájuk csatlakozhattak kb. hasonló számban a folytonosan vándorló szakmunkások. Bizonyos azonban, hogy a település lakosságának másik része is jobbára a huta körüli munkáknál (favágás, homok-, agyagbányászás, hamuzsírégítés, fuvarozás stb.) találhatta megélhetését.

A munkások számán, a bérleti díj összegén kívül alig van más adatunk a huta működésére. Úgyszólván semmit sem tudni arról, hogy mit és milyen mennyiségben termelt a huta. 1749 őszén Horányi Gábor rendelt a püspökségnél üvegkarikákat „pro fenestris necessariis Vitreos Circulos”.²⁸ Biró Márton püspök egy hónap múltán már arról értesítette, hogy öt, ezer ezer darabot tartalmazó csomagban elszállították az ablaküveget, áruk összesen 50 Ft.²⁹ Horányi 1757-ben az épülő tordasi templomhoz szintén Biró Mártonhoz intézett levelében kéri 2000 ablaküveg elkészítését.³⁰ A termékek értékesítésében, felhasználásában tehát, akárcsak másutt, Pillén is döntő szerepe lehetett a földesúrnak. Gasteiger vagyoni helyzetére nézve legfeljebb az általa nyújtott kisebb-nagyobb kölcsönök összege adhat felvilágosítást.³¹

Az 1750-es évek elején merült fel annak gondolata, hogy a régi huta körüli erdők ritkulása miatt az üzemet át kellene telepíteni, újat kellene építeni. Biró Márton püspök szorgalmazta a püspökség birtokainak minél intenzívebb kihasználását. Az egyházmegyében folytatott nagyszabású rekatolizáló tevékenysége, mely egyházi épületek emelésével, restaurálásával járt együtt, egyre nagyobb összegeket igényelt. Annak érdekében például, hogy alkalmazottai, bérlői kizsákmányolását egyedül a püspökség végezhesse, visszaélve főispáni hatalmával, ezeket a nem nemeseket felmentette az adófizetés alól. Az ellene indított 1752-es vizsgálat 29 vádpontjának egyike is felrója ezt s külön megemlíti a pillei hutamestert is a mentesítettek között.³²

Gasteigerrel 1753-ban köti meg Biró Márton az új szerződést, melyben egy új huta létesítésére is megbírást adnak neki.³³ A szerződésből kitűnik, hogy a pillei

„öveg bányász” évente már 200 Ft bérletet fizet s a majdani huta bérlete is ennyi lesz. Megengedte Gasteigernek a püspök azt is, hogy új házat építhessen. A szerződés rövid időre, alighanem három évre szólt.

Az új huta építése rövidesen megkezdődött, 1756-ra készen is lehetett. A munka ezalatt természetesen Pillén sem szünetelt. Időközben azonban, valószínűleg az évi bérleti összeg és a szolgáltatások emelésének szándéka, Biró Márton további fejlesztési tervei következtében a püspökség és Gasteiger között nézeteltérés keletkezhetett. Ezért Biró 1755-ben versenytársat keresett és talált Adler Ferenc délcsehországi hutamester személyében. Neki szándékozott átadni a régi pillei huta bérletét — természetesen magasabb, évi 400 Ft-os bérlet fejében. Ezzel egyidejűleg a már üzemelésre készen állott új, németbányai huta bérletét is emelni kívánta. A szoritóba került Gasteiger kénytelen volt engedni.³⁴ Csak azt kérte, hogy az 1756/57-es évben³⁵ az új huta mellett még a régieben is dolgozhassék, míg Adler munkához nem lát — de még a 200 Ft-os bérlet fejében.³⁶

A pillei hutában az új bérlő 1757-től dolgozott. A vele megkötendő szerződésbe azt kérte bevenni, hogy az amúgyis elavult pillei hutában három éven keresztül, évi 400 Ft árendáért fehérüveget (Kreideglas) készíthessen, ez idő alatt egy új huta építését kezdhesse meg s 6—6 évre kötendő szerződések alapján abban dolgozhassék.³⁷

Az 1757-es egyházi összeírás Pillére vonatkozó adatai igen érdekesek. Megtaláljuk bennük a Gasteiger-féle hutához tartozókat is — hiszen még csak kevesen tudtak Németbányára átköltözni, ott házat építeni —, de szerepelnek benne az Adler-hozta jövevények is, egyelőre még zselléreként. A település népessége megkétszereződött: 174 felnőttet és 156 gyermeket írtak össze, 47 családot és mint inquilinusokat, Adleréket. A lélekszám megnövekedése nem magyarázható egyedül az új hutamunkások megérkezésével, hiszen ök mindössze 24-en voltak, ezek között három család 5 gyermeke. A lakosság cserélődését mutatja, hogy az 1748-as 33 családból már csak 19-et találni, a 14 elköltözött család helyére viszont 28 új érkezett. Gasteigerrel együtt 9 hutabeli szakmunkás él a törzslakosság között.³⁸ Az egy-egy háztartásnál összeírt inas, segéd, vagy a foglalkozás kifejezett megjelölése alapján 11 családfő lehetett iparúzó.³⁹ A lakosság összetételében észrevehető változás arra utal, hogy Pille ekkor már korántsem egy huta-környéki kolónia csupán. Bizonyára nőtt a huta teremtette munkaalkalmak száma is, de inkább a település viszonylag kötetlenebb jogállása vonzhatott sokakat ide. A zsellérek száma is jelentős: 35 felnőtt. 12 gyermek.

Mint említettük, Adler munkásai, mesterükkel együtt még csak inquilinus-ként kerültek összeírásra. 13 le-

hetett a szakmunkások száma.⁴⁰ Közülük mindössze csak öt volt idősebb, ebből három családos, a többi 16—24 év közötti fiatalember. A jövevények nem sokáig éltek Pillén, hiszen Csehbánya néven hamarosan működésbe lépett az új huta, ahol a 13 üvegfüvő közül 8 nevével találkozunk majd másfél évtized múltán is.

Pille azonban nem néptelenedett el 1757 után, ahogyan a helytörténeti lexikon írja.⁴¹ Az 1757-es országos árvíz kapcsán a Séd okozta károk, (e pusztításról Bíró Márton leveléből értesülünk,⁴² továbbá a két új huta működésének megindulása eredményezett bizonyos mértékű elvándorlást. Még a huta sem szűnt meg, mint gondolnánk, az Adler által kért hároméves szerződés lejártakor, tehát 1760-ban. 1762 májusában egy félévi árenda — 300 Ft — befizetését eszközöli Adler Ferdinánd a püspökségnek, ahol az összeg rendeltetésére vonatkozóan ezt jegyzik fel: „a duabus Officinis videlicet neo-erecta, et antiqua”.⁴³ A jelek szerint azonban Pille után már csak a régi, évi 200 Ft-os bérletet fizették. Egyelőre ez a legkésőbbi adatunk a huta fennállásáról, melynek legfontosabb adatait tehát így foglalhatjuk össze:

1. Működött kb. 1715—1762 között.
2. Hutamesterei: Rubner (kb. 1715—kb. 1738), Gasteiger (kb. 1738—1757), Adler (1757—1762).
3. Munkáslétszáma (üvegfüvők): 8—12 fő között.
4. Termelt: fehérüveget, kerek ablaküveget bizonyosan.
5. Bérlet összege: 1753-ig (bizonyíthatóan csak 1747-től) évi 175 Ft, 1753—56 között évi 200, 1757-től—1760-ig évi 400, majd 1762-től ismét 200 Ft.

1762 után, miután az üveggyártás Pillén végleg megszűnt, az üvegfüvők a településről elvándoroltak, valóban nem volt ok önállóságának fennmaradására. Amint azt, csak az időpontban tévedve, Gulden is megírja, Pillét egyszerűen Városlódhöz csatolták.⁴⁴

2. NÉMETBÁNYA

Már idéztük a püspökség és Gasteiger 1753-as előzetes szerződését egy új huta létesítésére vonatkozóan, melynek neve értelemszerűen lett Deutsch-Hütten, ezzel is utalva a hutamester és munkásainak származására. 1756-ban, az említett közjáték után, az eredeti szerződésben jelzett összeg duplájáért, évi 400 Ft-ért kapta meg Gasteiger Németbánya bérletét 24 évre.⁴⁵ A szerződés szerint fehér és zöld üveget állítottak elő, Gasteiger itt is, akárcsak Pillén, korcsmáltatási, sőt még bíraskodási jogokat is kapott.

Miután a szerződést 1756 nyarán írták alá, igen való-

színű, hogy Németbányán a munka csak az 1757-es év tavaszán vette kezdetét. Az ebben az évben készült egyházi összeírás szerint itt ekkor még csekély a lakosok száma. Tíz házban 29 felnőtt, 31 gyermek él. Közülük kimutathatóan hutamunkás 6 családfő.⁴⁶ Másfél évtized múlva, 1771-ben már 198 lelket írnak össze Németbányán, a település fejlődésének menete tehát hasonló volt Pilléhez.

Az új huta működésének megindulása után néhány év múlva id. Gasteiger János Mihály 1760 őszén, nem egészen 50 esztendőskorában meghalt. Ugyanazon év december 6-án a püspökség prefektusa és ügyésze jelenlétében tettek osztályt az örökségről a hátramaradtak között.⁴⁷ Gasteiger első házasságából 11 gyermek született, melyek közül valószínűleg csak 7 maradt életben. Özvegységre jutva 1756-ban ismét házasságot köt, ebből egy gyermek: az 1759-ben született János származik. Gasteiger családjából üveghutáink történetében csak az 1753-ban született ifj. János Mihálynak jutott szerep. Rajta kívül három leányának s az említett Jánosnak sorsáról vannak csak a továbbiakban adataink.⁴⁸

Az elhalt hutamester vagyonát hatezer forintba becsülték a kiküldöttek, felosztására vonatkozóan békés megegyezés született.⁴⁹ A németbányai huta vezetése öccse, Gasteiger Fülöp kezébe került, ő elégítette ki az örökösöket.

Gasteiger Fülöp, az egyházi összeírások eltérő adatai alapján kb. 1717-23 között szülehetett. Felesége Puchler Teréz születési időpontja: 1724 előtt. Házasságkötésük helye és ideje ismeretlen. 1743 júniusában azonban már Városlódon keresztelték meg Rozália nevű leányukat, akinek keresztszülei: Ernst Mihály „magister et colonus Strigoniensis vitrarius” és felesége, Annamária. Nem tudunk egyelőre rokonsági, munkatársi kapcsolatot keresni G. Fülöp és Ernsték között. De talán elképzelhető valamilyen összeköttetés is az is, hogy Fülöp egyideig nála dolgozott. Ugyanis nevével Pillén az idézett 1745—57 közötti egyházi összeírásokban nem találkozunk. Tudjuk, hogy 1751—55 között egy fia és két lánya született, de azokat nem Városlódon anyakönyvezték. Viszont 1762-ben, amikor már a németbányai huta vezetője, itt keresztelik meg Kristóf nevű fiát.

Németbányai tevékenységéről alig van adatunk. 1762-ben „Philippus Gaszstäuger Officinae Vitrariae Magister” fizeti be Sümegen a huta félévi bérleti díját, 200 Ft-ot.⁵⁰ 1765—66-ban azzal a pereskedéssel kapcsolatban említik még a nevét, melynek során még a bátyja által egy szentgáli fogadósnak kölcsönadott összeget igyekszik megkapni.⁵¹

A németbányai hutára vonatkozóan az említett 1771. évi egyházi összeírás adataiból s anyakönyvi feljegyzésekből kaphatunk csak képet. 1771-ben 33 hospes-

család mellett 7 inquilinust is találunk. Az összeírás névsora s más adatok alapján összesen 12 üvegfüvő itteni tevékenységéről tudunk számot adni, közülük 5 már 1757-ben is itt élt, dolgozott. A huta megszűnése után 4 munkás ifj. Gasteiger János Mihály úrkúti, 4 pedig a Gleiszner-féle lókúti hutában talált magának kenyeret.⁵²

1770-ben 20 Ft 80 den. értékben 128 tábla ablak-üveget szállítottak Dravecz József olvasókanonok veszprémi házának építéséhez.⁵³ Mária Terézia 1771. évi rendelete értelmében Veszprém megye is elkészítette kimutatását a területén levő manufaktúrák teljesítő-képességéről. Ebben a Német-, Csehbánya és Lókut hutákról szóló adatok szerepelnek.⁵⁴ El kell fogadnunk Sághegyi véleményét, hogy az adatok túlzottak. Ha viszont úgy értelmezzük őket, hogy egy-egy fajta egész évben kizárólagosan folyó előállítás esetén készíthető maximumokat jelenthetnek, akkor még ezeknek az „elméleti” számoknak is van számunkra értéke. A listának számunkra két konkrétuma van: a termelvények felsorolása, és az eladási ár.

Készítmény neve	ára/tucat	Lókúton /tucat	Cseh- és Németbá- nyán/tucat
Közönséges ivópo- hár	12 kr	45.540	95.000
Asztali borospohár	12 kr	45.540	100.000
Nagyobb hatszög- letű pohár	13 kr	37.933	78.000
Hosszúnyakú na- gyobb üveg	18 kr	30.360	65.000
Finom 2 itcés pa- lack	1 ft—	9.108	20.000
Finom 1 itcés pa- lack	36 kr	15.180	41.000
Közönséges 2 itcés palack	36 kr	10.350	3.000
Közönséges 1 itcés palack	18 kr	20.700	5.000
Kerek kis ablak- üveg	5.5 kr	17.250	1.850
Kerek nagyobb ab- laküveg	6 kr	17.250	1.900
Kurtanyakú üveg (butella)	30 kr	28.360	60.000
Kis gyógyszerész- üveg	6 kr	9.180	200.000

Ha az egységárakat figyelembevéve egy-egy áru-fajta eladási-termelési értékét kiszámítjuk s a többiével összevetjük, érdekes megállapítást tehetünk. E szerint a legtöbb áru-fajta egy év alatt megtermelhető mennyi-
sége átlagosan 9—10.000 Ft-ért értékesíthető hután-

ként. Tehát a három huta 1770 táján együttesen maxi-
málisan 30.000 Ft értékű üvegáru előállítására volt
képes.

Az összeírás megjegyzi még, hogy mindhárom hutá-
ban egyenként 3—3 olvasztókemence működik.

Gasteiger Fülöp 1773-ban meghalt. Három fia kö-
zül — úgy tűnik — mindössze Kristóf vehetett részt
az üveggyártásban, előbb özvegyen maradt s a huta
vezetését átvevő anyja mellett, majd később unokatest-
vére, ifj. Gasteiger János Mihály mellett, mindenesetre
nem túlságosan jelentős szerepet játszva.⁵⁵ Fülöp egyik
leánya viszont olyan személyhez ment férjhez, aki
talán éppen családi kapcsolatai ösztönzésére lépett,
vállalkozóként üveggyártó mestereink közé.⁵⁶

Az 1777. évi urbárium tanúsága szerint az ekkor 24
zsellért számláló Németbánya hutájának bérlője özv.
Gasteigerné.⁵⁷ Mint „vidua, magistra Officinae Vitra-
riae” szerepel 1782. május 19-én a városlódi anya-
könyvben, amikor halálát jegyzik fel benne. Ekkor
azonban már a huta nem működött.

A németbányai huta megszűnésének időpontjáról a
legutóbbi időkig szintén téves adatok láttak napvilá-
got. Fényes Elek még a XIX. sz. közepén is működő-
nek írja le.⁵⁸ Gulden, s utána, munkáját forrásként fel-
használva Dornyay is, a huta működését 1762—1807
közötti időre teszik.⁵⁹ Az úrbéri szerződés felkutatásá-
val a helytörténeti lexikon szerzői határozták meg leg-
pontosabban a huta megszűnését, 1780-at adván ennek
időpontjaként. Mint írják: „... az uraság pontosan
fennállásának negyedszázados fordulóján számolta fel,
annyira irtották, pusztították az erdőt az üzemhez
szükséges fa végett, hogy a haszon a kárral nem állott
arányban...”⁶⁰ A Gasteiger János Mihállyal kötött
24 esztendőös bérleti szerződés lejártával a hutamester
által épített létesítmények automatikusan az uraság
kezébe kerültek. Ez oldotta meg nyilván a kérdést.
Ha elfogadjuk, hogy a németbányai huta termelése
1757 áprilisában indult meg, úgy az üzem megszűné-
sét 1781 tavaszára kell tennünk.

Egyezik ez az időpont a település („Német Öreg
Bánya”) lakosságával 1781. május 22-én megkötött
úrbéri szerződés létrejöttével is.⁶¹ Eszerint az itt élő
23 házas és 2 házatlan zsellért jobbgyi szolgáltatások
teljesítésére kötelezték, azzal a könnyítéssel, hogy a
kilencedet és a tizedet évi 40 Ft-tal válthatták meg.
Ezt az összeget azonban 1783-ban 163 Ft-ra emelték.⁶²
1785-ben 33 házból 165 lélek élt Németbányán („eine
deutsche Glasschmölze”).⁶³

Mint láttuk, Németbányán is csaknem felére csök-
kent a lakosság száma a huta megszűnése után. Egy
1802-es összeírás is megemlékezik az itteniek egyrésze-
nek elvándorlásáról, melyet a huta leállása idézett
elő.⁶⁴ A település nem fejlődött, lakossága még 1829-
is csak 219 fő. Viszont a püspökség nem tudta meg-

valósítani azt a szándékát, hogy a megszűnt huta népeit Városlődre telepítse át.⁶⁵

Összefoglalva Németbánya üveghutájára vonatkozó ismereteinket:

1. Működött: 1757 tavaszától—1781 tavaszáig.
2. Hutamesterei: Gasteiger J. M. (1757—1760), Gasteiger F. (1760—1773), özv. Gasteiger F.-né sz. Puchler Teréz (1773—1781).
3. Munkáslétszáma: 10—12 fő között.
4. Termelt: Fehér és zöldüveget, kerek ablaküveget és min. 10 féle öblösüveget, kb. évi 10.000 Ft értékben.
5. Bérletösszege: évi 400 Ft.

3. CSEHBÁNYA

A huta létrejöttének előzményeit fentebb már láttuk. Tudjuk, hogy az új huta megtelepítésére ideérkezett Adler Ferdinánd és emberei néhány éven keresztül a régi pillei hutában dolgoztak. Nyilván ezzel párhuzamosan épültek fel a csehbányai huta épületei. Az itteni termelés megkezdésének időpontja nem volt pontosan ismert, Gulden 1761-re tette,⁶⁶ ezt ismétlik más szerzők is. Ila-Kovacsics szerint a hatvanas évek valamelyikében indult meg a munka.⁶⁷ Néhány újabb adatunk szerint azt kell mondanunk, hogy Csehbányán legkésőbb 1761 tavaszán, de inkább egy évvel korábban kezdődött meg a termelés. 1761. július 28-án a városlődi anyakönyvbe már csehbányai lakosként — „ex officina Bohemica” — jegyzik be Krajner Jakab vitriarist, házasságkötése alkalmából. Véletlenül ugyan, de fennmaradt az Adler által 1761 második felére szóló bérlet fejében befizetett összeg nyugtája.⁶⁸ Eszerint 1761-ben már állanak a hutamunkások háza is, a munka folyik. Minthogy az Adler aláírta szerződésben három év leforgása alatt kötelezte magát az új huta felépítésére és üzembehelyezésére, minthogy Gasteiger is ennyi idő alatt létesítette Németbányát, inkább 1760 tavasza lehet a munkakezdés időpontja, figyelembevéve, hogy 1757-ben jelentek meg emberei Pillén.

A csehbányai huta működéséről sajnos szintén minimális adatunk van. A szerződés szerint fehér-, zöld- és táblaüveget készítettek itt. Ha az 1771-es összeírás adatának hihetünk, 3 kemence működött, évi termelése 10.000 Ft értékű lehetett. 1784—85-ben a Helytartótanácsnak megküldött megyei jelentés szerint 12 főt foglalkoztattak a veszprémi püspökség városlődi üveghutájában.⁶⁹ Amint az adatot közlő Mérei írja: „1793-ból nincs adat a foglalkoztatott munkások számáról, annyi azonban a nyersanyag szükséglettel kapcsolatos adatokból kideríthető, hogy a termelés visszaesett. A jelentés elmondta, hogy a kereskedők helybe

jönnek átvenni az árut, de hogyha borhiány van és kevés a katona az országban, akkor gyenge az elhelyezés. . . .”⁷⁰

A hutáért fizetendő bérleti összeg emelkedése és állandósulása nem bizonyítja a termelés visszaesését. Az eredeti szerződés szerint, mint tudjuk, a bérleti díj évi 400 Ft volt. Ezt az összeget fizetik 1777-ben is.⁷¹ Az 1783-as összeírás adata szerint azonban „. . . Franciscus Adler ab officina Vittraria pendit 1.000 Ft.”⁷² A bérleti összeg megemelésének két oka lehetett. Ebben az évben járt le az Adler Ferdinánddal kötött 24 éves szerződés, amelynek értelmében a püspökség tulajdonába ment át a huta valamennyi, Adlerék által emelt épülete, ezentúl tehát azokat is bérelni kellett. Másrészt azonban a termelés növekedését is látnunk kell emögött, érthető, hogy a földesúr is részt kívánt a többletjövedelemből. (Egyébként a megye más hutáinál is emelkedtek 1790 körül a bérleti összegek.) A csehbányai huta bérlete a megszűnés évéig, 1796-ig változatlan maradt.⁷³

A huta-település lélekszáma nyilvánvalóan ugyanolyan módon nőtt, majd fogyott, mint ahogyan ez az előző két esetben is megfigyelhető volt. Sajnos az egyházi összeírások, anyakönyvi adatok nincsenek úgy segítségünkre, mint korábban. 1771-ből ismerjük a csehbányaiak egyházi összeírását. Bár Csehbánya is Városlőd filiája volt mindvégig,⁷⁴ a népesedési adatok az anyakönyvben sokkal hiányosabbak. Ezért nehezebb az itteni üvegfúvók sorsát részletesebben megismerni. 1771-ben Csehbányán 242 lelket írtak össze, ezekből 118 volt felnőtt. 30 családot „hospes”-ként, csaknem ugyanannyit „inquilinus”-ként vettek számba. A szolgálókat, segédekét, inasokat, egyedülálló öregeket-özyegeket nem számítva ekkor ötvennél több család élt itt. Közülük — más adat híján — a korábban és később hutamunkásként ismertek vezetőnekevei alapján 18 családfőről állíthatjuk, hogy a hutánál dolgozhatott. Ha viszont azt is vizsgáljuk: a délcsehországi munkásgárdából másfél évtizeddel Adler telepítése után ki maradt meg, érdekes adatokat kapunk.

Az Adlerrel érkezett 12—13 szakmunkás közül hat családja él Csehbányán,⁷⁵ további egyről tudunk még: a Gasteiger-féle urkúti hutánál. A többiek nyilván továbbáltak, ezek 1757-ben 16—22 év közötti nőtlen fiatalok voltak. Három olyan családot is találunk viszont itt, akik eredetileg pilleiek voltak, ők maguk, vagy apjuk még Rubner, vagy Gasteiger munkásaként került ide.⁷⁶ A többiek viszont később, nyilván egyenesen Csehbányára vándoroltak be,⁷⁷ feltételezhetően szintén Délcsehországból, bár erre adatunk nincsen.⁷⁸

Csehbányán 1785-ben, tehát újabb másfél évtized múlva 28 házat írtak össze, 188 lakossal.⁷⁹ A huta megszűnése után természetesen tovább fogyott a lélekszám, 1828-ban 13 házban 74 főt írtak össze.⁸⁰ A felsorolt

adatokkal lényegében kimerítettük forrásainkat, a huta megszűnésének éve, 1796, már ismeretes. Ez azért következett volna be, mivel a püspökség a fa közvetlen értékesítését jövedelmezőbbnek tartotta, mint a hutában való felhasználást.⁸¹ Bizonyos azonban, hogy a huta körüli erdők kiirtása itt is költségesebbé tette az üvegyártást, tehát nemcsak a földesúr, hanem a vállalkozón is múlt az üzem leállítása. Ehhez bizonyára személyi okok is hozzájárultak: a bérlő időközben Veszprém város köztisztviselőjévé állt, vagyis polgára lett s felhagyott a mesterséggel.

Tekintsük át az Adler-családra vonatkozó adatainkat:

A hutaalapító A. Ferdinánd 1715–20 körül született, erre vonatkozó adataink eltérőek. (1757-ben 40, 1771-ben 45 esztendősnak írják össze!) Családjáról semmit sem tudunk. Lehetséges, hogy már eredetileg is

3. Adler Ferenc csehbányai hutamester sírköve a veszprémi temetőben.
3. Der Grabstein des Hüttenmeisters Franz Adler von Csehbánya im Friedhofe von Veszprém
3. Pierre tombale de François Adler, maître de la verrerie de Csehbánya, au cimetière de Veszprém
3. Надгробие мастера чехбаньяйской гуты Ференца Адлера на veszпремском кладбище

Veszprémben telepítette le őket. 1771-ben mindenesetre Csehbányán vele él ekkor 31 esztendő öccse, Ferenc, továbbá az 54 éves Szermáth Ferenc és felesége, mint rokonai. Minthogy egy 1777. évi összeírásban már Adler Ferenc a csehbányai huta bérlője,⁸² fel kell tennünk, hogy bátyja vagy meghalt, vagy visszavonult ekkorra.

Adler Ferencről lényegesen több adatunk van. Valószínűleg attól kezdve, hogy hasznát vehették, bátyja mellett dolgozott. 1773-ban nősült meg Veszprémben, az anyakönyvben mint Városlőd-csehbányai lakos szerepel ekkor is.⁸³ Felesége veszprémi, Gleiszner Teréz a neve. E névvel nem először találkozunk, nem is utoljára. Régi pillei üvegfúvó család ez, mint tudjuk, rokonságban voltak a Rubner-familiával is, a házasságkötés időpontjában azonban már a Gleisznerek kezén van a lókúti üveghuta — a jelek szerint tehát a családi kapcsolatok itt is befolyásolta ez a körülmény.

A házasságkötés után Adlerék Csehbányán élnek, itt születnek meg 15 évi házasságuk alatt gyermekeik. 1788-ban, néhány héttel a legutolsó gyermek születése után az asszony meghalt.⁸⁴ Röviddel ezután az özvegy újra házasodott. A második házasságból született hét gyermek közül négyet még Városlődön kereszteltek, legutoljára 1794-ben.⁸⁵ Az ötödik, az 1796 májusában született Franciska azonban már Veszprémben látta meg a napvilágot.⁸⁶ Ez az adatunk is jelzi, hogy a huta megszűnése egyúttal Adlerék végleges Veszprémbe költözését is jelentette.

A város és Adler között azonban már jóval korábbi időtől fogva állott fenn igen szorosnak mondható kapcsolat. Ugyanis Adler 1782-től kezdődően Veszprém egyik hitelezője. Első, legalábbis általunk elsőnek ismert kölcsönét, 3.000 Ft-ot ez év nyarán adta a városnak.⁸⁷ A rákövetkező esztendőben kétízben 1.000—1.000 Ft-ot adott még s azt kérte, hogy a háromszori kölcsön összege, „... mind az ötezer forint egy chartabiancara irattassék, hogy az egyszerre való Interest ki szolgáltatásában könnyebbség szereztessek”.⁸⁸ A kölcsönösszegeket Veszprém a városháza építése céljából vette fel.⁸⁹ Tőkéjét Adler 5%-os kamatra hosszú ideig tartotta a városnál, hiszen több mint húsz esztendő múlva még mindig 4.000 Ft-tal tartoztak neki,⁹⁰ sőt, ezt az összeget végül is 1825-ben fizették csak ki Adler árváinak.⁹¹

4. LÓKÚT—ÓBÁNYA

E hosszújárátú kölcsöne mellett Adler több ízben adott a városnak rövidebb időtartamra is nagyobb összegeket. Így 1794-ben 6.000, majd a következő évben 7.000 Ft-ot.⁹² Egy 1797. évi, 690 Ft-os kölcsönét azonban 1806-ban a már említett 4.000 Ft-tal együtt intabulálhatta.⁹³ Ugyanebben az évben ismét kérte a várost, hogy az adósleveleket összevonva cseréljék ki „... ezen kívánságát mind az által több fontos okokból a Város nem tellyesítheti...” — volt a tanács válasza.⁹⁴

Ismerünk adatokat arra vonatkozóan is, hogy Adler magánosoknak adott kölcsönöket. 1788-ban sógorait, Gleiszner Károlyt és Józsefet segítette ki 500 Ft-tal, 1804-ben kénytelen intabuláltni az összeget.⁹⁵ 1795-ben a lókúti üveghutánál ismert nevű Peidl-családot perli adósság visszafizetése ügyében.⁹⁶ 1803-ban Talián Pál nevű adósával egyezett ki.⁹⁷ Adler halála után az árvaszék kölcsönözte ki az árvák vagyonát: 3.000 Ft-ot (6%-os kamatra) Khilperger Györgynek 1810-ben.⁹⁸ Gleiszner Ignác pesti kereskedő 1813-ban 1.000 Ft-tal volt adósuk, mivel azonban ellene „... megbukásbéli Per indíttatni határozatot meg...” nem tudni, megkapták-e?⁹⁹

Adataink alapján arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a bakonyi üveghutáknak legalábbis némelyike — így a csehbányai — a vállalkozó számára meglehetősen hasznot hozott. Jellemzőnek kell azonban azt is tartanunk, hogy a tetemes összegre felgyülemlt tőkét Adler kivonta az üzemből, másutt sem fektette be, hanem kamatoztatni kívánta.¹⁰⁰ Veszprémbe költözés után egyébként a hutamesterről nem sokat tudunk. Gyermekei közül — a jelek szerint — egyik sem folytatta apja mesteriségét. Egyik leányát, az 1780-ban született Annát Tumler József, a híres veszprémi vízvezetéképítő család ifjabb tagja vette feleségül, 1801-ben azonban már az árvaszék intézkedik Tumler fiatalon elhalt felesége javainak összeírása ügyében.¹⁰¹ Másik leányát, az 1794-ben született Terézt viszont, 1811 utáni, az urkúti üveghutát bérlő és igazgató Pfantzelt (később tomesi Pánczély) Antal vette feleségül.¹⁰² Ezt a házasságkötést azonban Adler Ferenc már nem érte meg, 1807-ben meghalt. Veszprémbe, az alsóvárosi temetőben temették el, fennmaradt sírköve (3. kép) műemléki védelem alatt áll.¹⁰³

A csehbányai üveghutára vonatkozó ismereteink összefoglalása:

1. Működött: 1760/61-től—1795/96-ig.
2. Hutamesterei: Adler Ferdinánd (1760—1777 előtt) Adler Ferenc (1777 előtt—1796).
3. Munkáslétszáma: 1771-ben maximálisan 18—22, 1785-ben 12 fő.
4. Termelt: Fehér- és zöldüveget, kerek ablaküveget stb. 1771 táján kb. évi 10.000 Ft értékben.
5. Bérletösszege: 1760—1783 között évi 400, 1783-tól évi 1.000 Ft.

Ez a település már nem kifejezetten az üveghuta alapításával jött létre, bár kétségtelen, hogy fejlődésének egyik szála évtizedeken át a huta sorsával függött össze. A Zirc alatti hegyes-völgyes, erdővel borított vidék eredetileg a zirci cisztercita apátság birtoktestéhez tartozott.¹⁰⁴ A török hódoltság idején teljesen elpusztult területet a XVII—XVIII. sz. fordulóján az Eszterházy-család itteni, cseszneki uradalmához csatolták, ez látott hozzá megtelepítéséhez is. Egyes adatok szerint 1720 körül, szlovák nemzetiségű telepesek alapították volna Lókutat.¹⁰⁵ A telepítés azonban később, 1758-ban történt, a lakosokkal 1759-ben kötöttek az Eszterházy szerződést, melynek értelmében ekkor 20 háznép letelepedését engedélyezték.¹⁰⁶ Az erdőségek irtása, a rétek feltörése miatt hat évig adómentességet élveztek.¹⁰⁷ A lakosság ekkor valóban egynyelvű, szlovák, főleg fafeldolgozásból élt, sajátos „társulatba” (congregatio, confraternitas) tömörült.¹⁰⁸ A falu megtelepülése után nem sokkal később, attól NY-ra a ma is Óbányának nevezett pusztán azonban az Eszterházyak megvetik uradalmuk első üveghutájának alapjait. 1762 szeptemberében a csehországi Klyma Karián Károly „officinae vitrariae prefectus” és a cseszneki uradalom fiskálisa 12 pontból álló szerződést kötöttek. Ennek értelmében az uraság engedélyezte, hogy Klyma üveghutát létesítsen Lókút possessióban, ahhoz a bakonyi erdők fáját felhasználhassa. A huta évi bérletét 450 Ft-ban állapították meg.¹⁰⁹

A huta létesítésének jogi alapjai tehát 1762-re nyúlnak vissza. Arról azonban az eddig rendelkezésre álló adatok nem szólnak: mikor indulhatott meg a munka, kik voltak a huta első munkásai? Az eddigi huta-alapítások gyakorlatát ismerve kb. három év volt szükséges az előkészítés, építkezés elvégzéséhez. Legkorábban tehát 1765 táján indulhatott meg itt a termelés. Az első időszak eseményeiből megítélve Lókút és a vele szorosan összefonódó huta-település valóban ezidőtájt alakul ki véglegesen. 1763-tól a lakosság lelki gondozására a veszprémi ferencesekből küldenek ki egyet-egyet, 1765-ben kezdik az anyakönyvezést.¹¹⁰ Az 1768-ban, telepessékké kötött szerződést megújítják s további 15 család megtelepülését engedélyezik.¹¹¹ A település már említett confraternitásának „protectora” 1770-ben az üveghuta vezetője volt.¹¹² Személye azonban minden bizonnyal nem Klymával volt azonos, hiszen 1771-ben éppen ő panaszolja az urasághoz benyújtott kérvényében, hogy a lókúti hutát megszervezve Gleiszner Antalt tette meg annak adminisztrátorává s ez nem akar neki elszámolni. Ezért kéri, hogy kényszerítsék erre.¹¹³

Ez az 1771-es adat egyrészt arra világít rá, hogy Klyma, az eddig ismert hutamesterektől eltérően maga nem szándékozott Lókúton megtelepedni. Másrészt

azonban az is kiviláglik, hogy ha a munkások egy részét idegenből telepítette is, de az általa megbízott vezetőt nem „hozta” magával, hanem a pillői üveghuta telepén élő üvegfúvó-családok egyikéből választotta ki. A Gleisznereket ugyanis szintén a Pillét megalapító első generációból eredeztethetjük. Amint az már említettük, Rubner János Péter pillői első hutamester családjának egyik nőtagja 1738-ban Városlődön házasságot kötött Gleiszner Márton „socius vitrarius”-sal. Gleiszner a következő évtizedben is itt él és dolgozik. Az 1757-es összeírásban nem találkozunk e névvel, nyilvánvaló azonban, hogy a család még időlegesen sem távozott a környékről. Valószínűleg már kezdettől fogva résztvettek a lóki huta létrehozásának munkálataiban. A meglepően nagylétszámú család két generációjának hat férfitagjáról tudjuk kimutatni, hogy hosszabb-rövidebb ideig éltek és dolgoztak a lóki hutaiban, a hetedik a már említett pillői üvegfúvó Gleiszner Márton. Koruk szerint testvérei lehettek: András, aki 76 éves korában, 1785 végén halt meg Lókúton és Antal, aki, mint láttuk 1771-ben még csak Klyma adminisztrátora, azonban később, egyelőre számunkra ismeretlen időpontban a huta bérlője. 1777-ben, amikor első feleségét Lókúton eltemetik, már „magister vitrarius Lókutiensis”-ként említik. A huta élén áll 1785-ben is, amikor második feleségének, özvegy Jáger Jánosnéak leánya, Katalin ifj. Gasteiger János Mihállyal köt házasságot. Alighanem az ő édeslánya viszont a csehbányai hutamester — Adler Ferenc — felesége, Gleiszner Teréz (házasságkötésük időpontja: 1773).

A második generáció négy férfitagja: Ferenc, aki Lókúton, aránylag fiatal korában (sz. kb. 1750 körül), 1784 táján halt meg. Ignác, akinek 1785-ben még Lókúton találunk, később Pestre kerül, ahol mint kereskedő 1813-ban csődbe jut. Végül két testvér, Károly és József nevével legtöbbször együtt találkozunk. Gleiszner Antal halála után ők vezetik a Lókút-óbányai, majd egyikük hozza létre a Pénzeskút-újbányai üveghutát. A család tagjai a XIX. sz. elejéig éltek Lókúton, illetőleg Pénzeskúton s hihetőleg valamennyien az üveghutánál tevékenykedtek.¹¹⁴

Rajtuk kívül, a lóki plébánia anyakönyvének bejegyzései szerint ugyancsak szépszámú hutamunkás dolgozott Lókúton. Az 1771. évi egyházi összeírásból neveik — s Gleiszneréké is — hiányoznak. Ezt a körülményt egyelőre nem tudjuk megmagyarázni,¹¹⁵ igaz viszont az is, hogy a legkorábbi anyakönyvi bejegyzések sem származnak előbből, mint a hetvenes évek közepe, megsűrűsödésük éppen a nyolcvanas évektől észlelhető. 1770—80 közötti időből tehát még aránylag kevés, 6—8 hutamunkásról, illetőleg családról van adatunk.¹¹⁶ 1780—90 között viszont már két tucatnál is több a névszerint ismert munkások száma.¹¹⁷ Az adatok a következő évtizedben kezdenek megfo-

gyatkozni, ez azonban már a pénzeskúti huta megindulásával, illetőleg az óbányai megszűnésével is összefügg, ezért később tárgyaljuk.

A lóki huta újonnan betelepített, mintegy 10—12 üvegfúvó szakmunkás-családjáról nem tudjuk megállapítani, honnan származnak? A munkáslétszámnak mintegy harmada (beleértve Gleiszneréket is) azonban a szomszédos hutákból vándorolt ide. Négy családnévvel már Pillén is találkoztunk, kettő először Csehbányán fordul elő 1771-ben. Gleisznerék és a Rieger-család kivételével azonban a többiek nem egyenesen Pilléről jöttek át, hármójuk Csehbányán, egy Németbányán dolgozott korábban.

A magyarországi üvegyártás történetének kutatása terén észlelhető elmaradás s éppen az írott források, névjegyzékek feltáratlansága miatt ma még az egymáshoz közeleső hutákon belül folyó szakmunkás-vándorlás kimutatása sem könnyű feladat. Köztudomású ugyanakkor, hogy a kerámia-üzemknél ugyanebben az időben észlelhető vándorlások figyelembevétele mennyire előrevitte a technológiai, művészeti változások, hatások felismerését. Véleményünk szerint a jövőben ugyanezen szempont az üvegyártás történetének vizsgálatánál sem elhanyagolható tényező. Annak érdekében, hogy bizonyos, csupán a bakonyi huták történetének vizsgálatánál felbukkanó s más területek felé is mutató adatok el ne sikkadjanak, megfelelő helyen utalunk is ezekre.

Gleisznerék lóki működésével valamilyen kapcsolatba hozható a Somogy megyei Szentluka (Lukafa) üveghutája is. Erről a hutáról a szakirodalom nem sokat tud, csak annyit említenek, hogy 1820-ban Lukafán, Szent-lukán és Zseliczen, illetőleg 1840 táján Szentmihályfán, Lukafán, és Szent-Lukán működött üvegyártó üzem Somogy megyében.¹¹⁸ Említettük már Gleiszner szereplését 1785-ben mostohalánya, Jáger Katalin ifj. Gasteiger János Mihállyal kötött házasságánál.¹¹⁹ Gleiszner az 1776-ban elhalt Jáger Ferenc (János) cseszneki braxator özvegyével kötött házassága révén mostohaapja lett Katalin mellett Jáger János (sz. 1763) későbbi szentluki üveghutásnak is. Nyilvánvaló, hogy mostohája hatására és segítségével kezdett Jáger az üvegyártással foglalkozni.¹²⁰ Nem tudjuk, ő volt-e a Festetich-család nagykiterjedésű zselicségi, az 1770-es években megtelepített¹²¹ birtokán a huta létesítésének kezdeményezője? Az azonban kétségtelen, hogy 1795-ben már üzeme működött s hasznalhajtó vállalkozásnak bizonyult. Másként nem valószínű, hogy ez évben Veszprém városának 1.500 Ft-os kölcsönt tudott volna nyújtani, amely után a város még évek múlva is kamatot fizetett.¹²² Jágerre vonatkozó adataink lényegében ezzel ki is merültek. Tudunk arról, hogy 1802-ben az üveghutájánál kápolnát épített,¹²³ 1815-ben a bőszenfai anyakönyvben feljegyezték

Piltner József szentlukai vitrarius elhalálozását.¹²⁴ A bőszenfai plébániához tartozó filiák összeírásában 1820-ban ezt írják: „In Szent-Luka, quae alias est Fabrica Vitri-Fusoria, numerantur 30 Domus, cum 146 personis catholicis ex natione germanica, et gente plerumque migratoria”.¹²⁵ Végül, ugyancsak a bőszenfai Historia Domus szolgáltatja a huta megszűnésének időpontját: „... Szent Mise e kápolnában némelykor szolgáltatott 1826-ikig, ez évben a Bánya megszűnván...”¹²⁶.

A Somogy megyei üveghuták történetének felkutatása bizonyára szolgáltat még adatokat. Számunkra a fenti adatok azért fontosak, mert az üvegfúvók vándorlása megyénkbe és megyékből ezzel is bizonyítható. Hozzátehetjük még ehhez, hogy Somogyban, a Német-Lukafa-i, az 1860-as évek táján még működő,¹²⁷ de a század végére már megszűnt¹²⁸ hutából csoportosan települtek át az ajkai üvegyárba 1880-tól szakmunkások. Közülük nem egyről kimutatható, hogy szülei, nagyszülei a bakonyi üveghutában dolgoztak.¹²⁹ Hasonló esetekkel a későbbiek folyamán még találkozunk.

E kitérő után térjünk vissza a lókúti üveghuta további sorsának ismertetéséhez. Amint éppen Szent-Luka esetében is láttuk s a továbbiakban Úrkút is példázza, a huta körül kialakuló településeken fontos szerepet játszanak a templomok, kápolnák. Óbányán is felépült egy kis kápolna az 1770-es években, Nepomuki János tiszteletére. A huta megszűntével megfelelő gondozó híján romladozni kezdett, ezért 1880-ban lerombolták.¹³⁰ A lókútiak és az üvegbánya lakói az addig alkalmaként folyó lelki gondozás folyamatossá tétele érdekében 1782-ben a zirci ciszterciákkal kötnek szerződést,¹³¹ majd megkezdődik a falu plébánia-templomának felépítése.¹³² Más adatok híján a fentiek rávilágítanak arra a különbségre, mely a pillei, Német- és csehbányai hutatelepülések és az óbányai között fennállottak. Amazoknál a helység lakossága és a hutamester láthatólag teljes önállóságra törekedett; ez megnyilvánult az italmérés, mészárszék-fenntartás privilégiumának, sőt még a bíraskodásnak is a hutamester számára történt biztosításában, egyházi tekintetben az önálló filia létrehozásában. Minderről itt nincsen szó, így azután amikor a huta megszűnik, Óbánya pusztává fejlődik vissza, ahol, mint külterületen, 1824-ben már csak 24 lakost írtak össze.¹³³

Az „Óbánya — Antiqua Hutta” kifejezéssel egyébként először az 1794. évben találkozunk, ez a jele annak — ahogyan Békefi is helyesen felismerte — hogy ekkor már kellett lennie egy másik, új hutának.¹³⁴ Valóban az 1793-ban a helytartótanácsához beküldött jelentésben az Eszterházy birtokon fennálló üveghuta helyül már Pénzeskutat nevezte meg a megye.¹³⁵ A megyéről 1797-ben készített Gerlisch-féle térkép (I. kép) szintén csak ezt jelöli.¹³⁶ E közvetett adatok

birtokában tudjuk csak meghatározni: mikor szűnt meg a Lókút-óbányai huta? Véleményünk szerint a Pille-Németbánya eseténél megismert módhoz hasonlóan történhetett a huta áttelepítése. Így a régi huta 1790 táján, de legkésőbb 1793-ban már beszüntette működését, bérlője és munkásai a néhány km-rel északnyugatra eső Pénzeskúton folytatták tevékenységüket.

A Lókút-óbányai üveghutára vonatkozó ismereteink tehát:

1. Működött: kb. 1765-től — kb. 1790-ig.
2. Hutamesterei: Klyma Marián Károly (kb. 1772-ig), Gleiszner Antal (kb. 1772-től — kb. 1786-ig), Gleiszner Károly (már 1782-ben így említik, — kb. 1790-ig).
3. Munkáslétszáma: 1780-ig maximálisan (Gleiszner-családtaggal együtt) 10—12, 1780—90 között 18—20 fő.
4. Termelt: Fehér- és zöldüveget, öblösüveget stb., 1771-ben kb. 10 000 Ft értékben.
5. Bérletösszege: évi 450 Ft.

5. PÉNZESKÚT-ÚJHUTA

Amint az előbb vázoltuk, meggyőző indokok szólnak amellett, hogy a Pénzeskút közelébe eső új üveghuta létrejöttét 1793 előtti időre tegyük. Maga Pénzeskút is friss szórványtelepülés, 1785-ben találkozunk említésével első ízben, ekkor 7 házból állott, Zirc külterületi lakothelye volt.¹³⁷ Az itt létrejött hutának éppúgy nem volt önálló településteremtő szerepe, mint az óbányainak. Jellemző erre a már egy ízben hivatkozott 1824. évi egyházi összeírás, mely mindössze 22 lakost sorol fel Újhután — ekkor természetesen már itt sem működött a huta.¹³⁸ Egyik helyen sincs teljesen lakatlan vidékről szó, az üvegyártás megszűntével a kis kolóniáknak a hutánál csak közvetve foglalkoztatott népessége beköltözhetett a szomszédos falvakba, vagy néhányadmagával azok külterületén, egy-egy „pusztán” élt tovább. De ugyanennek fordítottja is érvényes: a huta szakmunkásainak — éppen a huták egymástól való kis távolsága miatt — nem volt szükséges egyszerre, egyidőben áttelepülni az új műhely köré. Ebben a körzetben számításba kell vennünk az egyelőre még nem tárgyalt, hiszen jóval később, a pénzeskúti huta megszűnésekor létesített somhegyi hutát is, amely hasonló körülmények között működött, mint ezek. Az üvegfúvók tehát megmaradhattak régi lakóhelyükön s onnan járhattak át az új hutába. Voltak természetesen olyanok, főleg újonnan jöttek, vagy új házaspárok akik már a munkahely közvetlen közelében építették fel házaikat.

A lakóhely és a munkahely efajta szétválásáról népesedés, népmozgalom tekintetében fő forrásunk, a lókúti anyakönyv feljegyzéseiből hosszú időn keresztül nem értesülünk. „Ex officina vitriaria” bejegyzést találunk a születési, házasságkötési, halálozási adatok mellett egészen 1808—1809-ig. Ettől kezdve azonban addig nem észlelt precízítással jegyzik fel a lakosok illetőségét. Leggyakrabban Újhuta a lakóhely. Megkülönböztetik azonban még Pénzeskúttól is, néhány esetben találkozunk idevalósi hutamunkással éppúgy, mint a régi hutában lakóval. Nem valószínű azonban, hogy a pontos lakóhely feltüntetése az anyakönyvben adminisztratív rendelkezésre történt. Inkább arra gondolhatunk, hogy a régen megszűnt huta melletti kolóniát végleg felszámolta a földesúr, vagy az új huta bérlője, hiszen éppen ebben az időben személyében változás is történt (Vernhardt József). Az addig átjáró munkásokat tehát átköltözésre kényszeríthették, ezt a körülményt az anyakönyvben már rögzíteni kellett. Egyébként ugyanez a folyamat játszódott le Pénzeskút-Újhuta településen is, ahol a huta megszűnése után 1826-ig még éltek üvegfűvők, akik ekkor nyilván Somhegyre jártak át. Ettől az évtől kezdve azonban az anyakönyvben nem találkozunk a „Nova hutta” kifejezéssel.¹³⁹

A fentiekből következik, hogy a pénzeskúti huta munkásait, éppen mert csak az üzemi épületek áthelyezése történt meg, nem is tudjuk a lókútitól különválasztani. Megmaradtak a régi, néha több generációt alkotó családok, legfeljebb néhány, névszerint eddig nem szereplő családtaggal találkozunk s elvéve „új emberrel”.¹⁴⁰ 1790-től az 1810-es évek elejéig egyidejűleg kb 18—20 szakmunkás dolgozhatott a hutában.

Miután az új huta létesítésével kapcsolatos szerződést a földesúr és a bérlő között nem ismerjük s általában hiányosak a huta működésével kapcsolatos értesüléseink, csak találgatni tudunk atekintetben, meddig volt Pénzeskút-Újhuta Gleisznerék birtokában? Kétségtelen, hogy az 1790-es években a bérlő személyében változás következett be, különben nem említenék 1797/99-ben Gleiszner Károlyt „volt” lókúti vitriariusként egy intabulálásnál.¹⁴¹ Ugyanúgy Gleiszner József sem szerepelne 1801-ben úgy, mint Pénzeskút „korábbi” bérlője a Gasteiger János Mihály ellen indított perben.¹⁴² Kétségtelen viszont, hogy 1795-től Gleisznerék, elsősorban Károly, perben állott Gasteigerrel.¹⁴³ A pereskedés hosszadalmasan húzódott,¹⁴⁴ Gasteiger viszontpert indított,¹⁴⁵ ezt, akárcsak az elsőt, 1812-ben végleg el is veszítette.¹⁴⁶ A pereskedés tárgya a rendelkezésre álló adatokból nem derül ki. Abból, hogy Gleiszner korábban az úriszék előtt folyó perben a földesurat is perbefogta,¹⁴⁷ arra következtethetünk, hogy a per tárgya talán a pénzeskúti huta ügyében folyhatott. Gasteiger 1803-ban már mint pénzeskúti

bérlő szerepel,¹⁴⁸ korábban, még ha lett volna is érdeklődése itt, mindig mint az úrkúti huta mesterét említik. Alább látni fogjuk, hogy Úrkúton 1802-ig ő volt a bérlő.

Valószínűnek kell tehát tartanunk, hogy Gleisznerrel a pénzeskúti huta bérelti szerződését esetleg felbontották s ő befektetésének megtérítéséért preskedett. Eszerint Gleiszner Károly s társa, József már 1795-től nem állottak a hutával kapcsolatban. Ha feltevésünk téves volna, legkésőbb 1802-ben bizonyosan megszakadt minden idekötő szál.¹⁴⁹

Ezzel a Gleiszner-család több mint félévszázados kapcsolata a bakonyi hutákkal a jelek szerint végetért Valószínű, hogy — ellentétben Adlerrel, vagy Gasteigerrel — Gleisznerék belebuktak vállalkozásukba. Erre utal egyrészt az, hogy Adler Ferenc az 1788-ban kölcsönzött 500 Ft-ját 1804-ben intabuláltatja a testvérpár ellen.¹⁵⁰ Korábban már volt szó a Pestre költözött Gleiszner Ignác csődbejutásáról (neki is Adler hitelezett 1000 Ft-ot). Legutolsó adatunk a családról 1824-ből való, ekkor Gleiszner Ignác pesti és Scharenbeckné Gleiszner Anna veszprémi lakos a zirci fiskálisnál letett 452 Ft-os örökségük ügyében egyeznek meg.¹⁵¹ Lehetséges, hogy ez a lókúti hutamesterek hagyatéka volt.

Ismerünk példát, hogy egy tőkeerős vállalkozó egyszerre több üveghutát bérelt. Ezért képzelhető el Pénzeskút esetében is, hogy Gasteiger valóban már korábban, az 1790-es években kibérelhette. Annál is könnyebb lehetett ez számára, mert sógora, Vernhardt József veszprémi postamester éppen ezidőtájt kapcsolódik be vállalkozásába. Vernhardt 1784 óta állott családi kapcsolatban Gasteigerékkel. 1797-ben éppen a Gleiszner-féle perben Gasteiger teljhatalmú megbízottja.¹⁵² 1800-ban évtizedes postamesteri szolgálataiért megújítják a család 1646-ban kapott nemesi levelét.¹⁵³ 1802-ben, egy intabulálás kapcsán már kifejezetten Gasteiger társának nevezik,¹⁵⁴ ez a viszonyuk valószínűleg korábbi. Amikor tehát 1803 áprilisában Gasteigert pénzeskúti bérlőként említik,¹⁵⁵ ügyleteiben Vernhardt minden bizonnyal résztvett. Igazolja ezt a feltevésünket az 1804 októberi intabulálás, amelyet 3—300 Ft értékben, éppen a cseszneki uradalom elhúnyt földesurának folyósított összegre jegyeztet be Vernhardt József.¹⁵⁶ (Miután Lókút birtokot éppen ebben az időben adta el Eszterházy János Bertalan Józsefnek s az ügylet a rokonság óvása miatt per alatt állott,¹⁵⁷ feltételezhető, hogy a visszakövetelt, 1802 októberében, majd 1803 májusában folyósított, összesen 600 Ft-nyi összeg a pénzeskúti huta egy évi bérlete volt.)

Gasteiger egyébként rövidesen megvált bérletétől s a megyéből is elköltözött. 1806-ban még Gleiszner Károly ellen megindított peréről értesülünk,¹⁵⁸ de nem

sokkal utóbb a horvátországi, Verőce megyebeli Jankovác üveghutáját vette bérbe. E hutáról tudjuk, hogy 1807-ben Walder Ádám bérelte,¹⁵⁹ tehát legkorábban 1808-ban kerülhetett Gasteiger kezébe. Néhány év múlva, 1811-ben, 58 éves korában meghalt.¹⁶⁰ Erről a Veszprém megye által megindított árvaszéki eljárás alapján tudunk,¹⁶¹ azonban a család harmadik és negyedik generációjához tartozók további sorsáról közelebbi adatunk nincs.

Ilyenformán Vernhardt lett a pénzeszküti huta bérelője. Kifejezetten így említi meg 1809-ben a lóküti anyakönyv,¹⁶² valószínű azonban, hogy már korábban kiköltözött Újhutára. A huta az ő vezetése alatt működött haláláig, amely 1815-ben, vagy 1816 elején következhetett be. Végrendeletének végrehajtói ugyanis 1816 július elején 500 Ft-ért eladták Neumann Ábrahám „Pápai zsidó”-nak a huta felszerelését: „... némely az Öveg Bányához szükséges szereket és eszközöket”.¹⁶³ Ez az aktus egyúttal a pénzeszküti huta megszüntetését is jelentette, Neumann a cseszneki uradalom harmadik hutájának, a somhegyinek felszereléséhez vásárolt a hagyatékból.

A Pénzesküt-Újhutára vonatkozó ismereteink tehát:

1. Működött: kb. 1791/92-től 1816-ig.
2. Hutamesterei: Gleiszner Károly és József kb. 1795-ig, vagy 1802-ig, Gasteiger János Mihály (esetleg már 1795-től) 1803–1807, Vernhardt József 1808–1816.
3. Munkáslétszáma: 18–20 fő.
4. Termelt: nincsen rá adatunk.
5. Bérletösszege: valószínűleg évi 600 Ft.

6. ÚRKÚT

Az úrküti üveghuta létesítője ifj. Gasteiger János Mihály. A pillei „övegbányás” első házasságából, 1753-ban született. Apja halála után nagybátyjánál, Fülöpnél élt Németbányán, az 1771-es összeírás Fülöp gyermekei között sorolja fel. Mesterségét nyilván itt tanulta. 1775-ben ugyancsak Németbányán házasodik, felesége Eisele Erzsébet, egyik itteni üvegfúvó leánya. Három gyermeküket 1778–1780 között még Városlódön anyakönyvezik, majd Gasteigerné, mint keresztanya, Úrkúton szerepel 1782-ben, rövidesen ugyanitt meg is hal.

Mint láttuk, már az anyakönyvi adatok alapján is 1780–1782 közé tehetjük Gasteiger úrküti vállalkozásának megindítását. Az eddig közzétett adatok a huta megindulásáról azonban nem helytállóak. A legelső téves adat Guldentől származik. Ezt írja: „A divattá vált úrbéresítés érdekében az erdőknél kiirtogatását elősegítő üveghuták keletkezésével Város-Lödnek

is több fiókegyháza lön. Így 1749-ben a nagy-vázsonyi uradalomhoz tartozó cserjés erdőségek közepette a bakonyi egyik legjelentékenyebb magaslat a Kaphegy aljában állítottatott fel üveg huta Neu Hüte név alatt.”¹⁶⁴ Németh Gábor szerint viszont a Zichyek 1796-ban létesítettek Úrkúton üvegyárat.¹⁶⁵ Dornyay Guldent ismétli, de annak közlését ki is egészíti. Megállapítja, hogy a falu középpontjában állott, 1795-ben a huta munkásai által emelt kis templom osztja ketté a keleti, óhutának (Althütten) és a nyugati, újhutának (Neuhütten) nevezett részeket. Majd így folytatja: „A mai Úrkút csak a 18. szd-ban, a közeli középkori Kabetke vidékén keletkezett telep, hová a nagyvázsonyi Zichyek a hagyomány szerint Würtembergtől telepítettek svábokat, kik 1749 már Neu-Hütte néven itt üveghutát állítottak fel”.¹⁶⁶ Ila-Kovacsics szerint viszont Úrkútbányát legkorábban 1785-ben említik.¹⁶⁷ Az igazsághoz a kislódi plébánián öröközt, 1846-ból származó kézirat jár a legközelebb. Eszerint 1782-ben keletkezett itt az üveghuta, melynek lakosai mindvégig Kislódról nyerték a lelki gondozást.¹⁶⁸

Nem ismeretes a szerződés, melyet a Zichyek Gasteigerrel kötöttek a huta létesítésére vonatkozóan. Fel kell azonban tételeznünk, hogy ilyet már 1778 táján készítettek. A korábban tárgyalt huták esetéből kitetszően ugyanis általában három esztendő volt szükséges a munka előkészítéséhez, az építkezésekhez stb. Márpedig Úrkúton Gasteiger 1781 május 1-én a veszprémi püspökséghez intézett levelében azt írja, hogy Úrkúton húsz család él.¹⁶⁹ A levélben egyébként arról van szó, hogy az új település egyházi szempontból Szentgálhoz, vagy Kislódhöz tartozzék-e? Gasteiger elveti Szentgált két okból. Egyrészt azért, mert „... das Weeg gegen der neuen Hütten noch nie gewesen ist”. Másrészt meg amiatt, mert a szentgáli plébánostól németnyelvű prédikációkat nem kívánhatnak. Miután amúgyis Kislódról szerzik be minden szükségletüket s lóháton emberei bármikor eljuthatnak oda: „...damit dan noch ein jeglicher von denen allbereiths beständlichen 20 etlichen Familien in Todtesfahl sich den geistlichen Trostes, und letzten höchsterforderlichen Seelen-Stärkung die heylige Sacramentum empfangen zu können Sich getrösten möge”. A levél aláírása: „Johann Gasteiger mpr. Glaas-Meister in Urkutt.”

Gasteiger kérelmét teljesítették s az úrkütiak lelki gondozása, becértve anyakönyvezésüket is, évtizedeken keresztül Kislódon folyt. Adatunk szerint tehát 1781 tavaszán a huta már vagy üzemelt, vagy közvetlenül megindítás előtt állott. Erre vall egyébként Gasteiger egy másik kérelme is, amelyet a vármegyéhez nyújtott be. Az általa Nagyvázsonyban létesített üveghuta költségei miatt három esztendei adójának megfizetésére kért halasztást, amit a megye meg is adott.¹⁷⁰

Az üzembehelyezett hutáról, annak működéséről

egy évtizeden keresztül hiányoznak a további adatok. Hiányosak az idevonatkozó összeírások is. Ila-Kovacsics szerint 1785-ben a település 16 házból állott. Az ugyanebből az évből származó egyházi összeírás viszont Glasschmölze név alatt 13 házat s annak 118 főből álló katolikus lakosságát jegyzi fel.¹⁷¹ Ezek a számadatok nagyjából megegyeznek más, kialakulásuk kezdetén levő üveghuták — pl. Németbánya — adataival.

Az itt dolgozó munkások létszámát, származásukat a kislódi anyakönyvek bejegyzéseinek vizsgálata alapján próbálják megállapítani. Módszerünk már ismert, azonban fontosnak tartjuk kihangsúlyozni, hogy éppen Úrkút esetében vált leellenőrizhetővé is. Itt ugyanis a későbbiekben névsorok, bérlisták állanak rendelkezésünkre s azok alapján vizsgálhattuk meg, vajjon az anyakönyvekben pl. keresztszülőként való gyakori előfordulás valóban jelentheti-e azt, hogy az illető a huta állandó munkásgárdájához tartozott?

Először a huta húsz esztendő első időszakát, Gasteiger működésének idejét (1802-ig) vesszük szemügyre. Ez idő alatt a kislódi anyakönyvbe 25 üvegfúvó nevet jegyeztek be. Közülük nyolc vagy a saját személyében, vagy családja valamelyik tagja (legtöbbször apja) révén már Pilléről, Német-, illetve egy esetben Csehbányáról ismert. Sikerült megállapítani kb. a munkások felének életkorát is. Ennek alapján kb. hat fő fiatal kora miatt már csak a 80-as évek derekán kapcsolódhatott be a termelésbe. Az első anyakönyvi bejegyzés 1782-ből való, 1784-ig évenként csak 2–3 nevet találunk. Majd a nevek előfordulásának gyakorisága megnő: 7–11–12, aztán 1788–93 között 7–9 közé esik vissza. 1794-ben ismét 11 név szerepel, ettől kezdve az említések száma fokozatosan csökken (1795–97: 5–5, 1798: 2). A vizsgált időszak utolsó négy esztendejéből egyáltalán nem jegyeztek be úrkútiakat az anyakönyvbe. Ennek egyik oka a népesedés ütemének változása lehet: a nyolcvanas években meglehetősen gyakori a házasságkötés, majd sűrű a gyermekáldás, viszont az együttmaradó munkásgárda zöme a század végére a 40 esztendő koron túl volt.¹⁷²

A huta szakmunkásgárdája számításaink szerint a vizsgált időszakban 12–14 fő lehetett.

Már korábban megemlékeztünk a huta munkásainak egyházi szolgáltatásokkal kapcsolatos nehézségeiről. Az 1824-es Canonica Visitatio szerint hivatalosan csak 1784-től tartozott Úrkút a kislódi plébániához.¹⁷³ A település első temetőjét 1783-ban jelölték ki, „a régi huta feletti” erdőben, tíz év múlva azonban újat nyitottak a templom környékén.¹⁷⁴ Az úrkúti közösség megbízásából őt „Glas Gesele”, névszerint Keberl Márton, Liebel József, Sigl Vencel, Rankl József és Eisele János (a legtekintélyesebb munkások) 1794-ben új megállapodást kötöttek Stökl Domonkos

kislódi plébánossal. Eszerint az úrkúti rendszeres lelki gondozásban részesülnek, a plébános saját költségén jár át Úrkútra, kivétel csak a búcsú napja, amikor az oda-vissza szállítás és a vendéglátás a lakosok kötelessége volt. Az úrkútiak egyösszegben évi 200 Ft stólapénzt fizettek.¹⁷⁵ A megállapodás elkészítésére nyilván az adott okot, hogy 1795-re felépült a helyiek áldozatkészségéből a település temploma.¹⁷⁶ A templom felszerelése is elárulta, hogy üvegfúvók a hívők. Az oltáron nyolc üvegyertyatartó volt elhelyezve, a falakon párosával felszerelt üvegekandeláberetek voltak. Legjelentősebb azonban az a két üvegsillár volt, melyek közül az egyik a hajóban, a másik a szentélyben függött. Közülük az előbbi épségben fennmaradt s azt 1926-ban a veszprémi Bakonyi Múzeum megszerezte.¹⁷⁷ A bakonyi üveghuták fennmaradt, ismert készítmények közül minden bizonnyal ez a legértékesebb.

A huta termelésére, a termékek értékesítésére vonatkozóan nincsen közvetlen adatunk. Csak az 1790-es évekből fennmaradt számadástörödékekből tudjuk azt, hogy 1792–1795 között az évi bérllet összege 2.600 Ft, tehát meglehetősen magas volt.¹⁷⁸ 1797-ben gróf Zichy Károly újabb, a jelek szerint a korábbi kiegészítő szerződést kötött Gasteigerrel. Ez a szerződés megkötésétől (ápr. 24.) kezdődő 14 esztendőre — tehát 1811-ig — szült az alábbi feltételekkel:

1. Engedélyt kapott Gasteiger 600 birka tartására és az erdőségekben való legeltetésre.

2. A meglévő, korábbi szerződésben engedélyezett négy hamuzsír-fűző kád mellé újabb kettő felállítását engedték meg neki.

3. Egy 230 holdas erdősáv irtására kapott jogot azzal, hogy az évente kivágott famennyiségnek csak a felét fordíthatja a maga szükségletére.

4. Az irtásföldeket a szerződés tartama alatt szabadon használhatja, annak lejártakor azonban ellenszolgáltatás nélkül visszakérül az uraság tulajdonába.

5. A birkák számára szükséges hodályt fából felépítheti, azonban ez is, akár a többi épület, a szerződés lejártával az uraság tulajdonába megy át.

6. A fentiek fejében Gasteiger évi két részletben 1.000 Ft-nyi összeg megfizetésére kötelezte magát.¹⁷⁹

Az évi bérllet ettől kezdve 3.600 Ft-ra növekedett. A szerződés azonban lehetővé tette a termelés növelését, az üzem kibővítését, hiszen az irtás révén kinyerhető famennyiség, az ebből előállítható hamuzsír-mennyiség függvénye volt mindenkor az üvegyártás. Nyilván ezután kezdtek hozzá a régi hutától valamivel távolabb az új huta építéséhez.

Hogy az üzem bővítése mikor fejeződött be, pontosan nem tudjuk. Valószínűleg emiatt mondta fel Gasteiger 1797 nyarán a városnak még 1795-ben adott 2.000 Ft-os kölcsönét,¹⁸⁰ hogy az építkezés költségeit

előteremthesse. Veszprém azonban többszöri sürgetés után is csak egy év múlva tudott 1.500 Ft-ot törleszteni,¹⁸¹ a hátramaradt 500 Ft-ot pedig 1802-ben csak úgy tudták kifizetni, hogy a Gasteigertől 6%-os kamatra kölcsönzött összeg kiegyenlítésére 7%-os kölcsönt vettek fel.¹⁸² Nem valószínű, hogy emiatt Gasteignernek nehézségei lettek volna, az azonban tény, hogy éppen ezidőben Vernhardt József társával együtt ő maga is 950 Ft-ot kölcsönöz az árvaszéktől.¹⁸³

Ha Gasteiger a huta bővítéséhez egyáltalán hozzáfogott, 1802-re feltétlen be is kellett fejezze, hiszen ekkor már, a megkötött szerződések lejárta előtt, elhagyta Úrkutat. Hogy ennek mi volt az oka, nem tudjuk. Távozásának időpontja vagy 1802, vagy 1803 áprilisa lehetett. Utódja, Pfantzelt Antal az első, általunk ismert hivatalos iratot 1803 novemberében írja alá, Gasteigerről ugyancsak 1803 áprilisának végén írják, hogy Pénzeskút bérlője. Pfantzelt azonban későbbi, Úrkúton tett szolgálataiért kitüntetésért esedező beadványaiban 1802-t jelöli meg itteni működésének kezdőévéként. Így pl. 1809-ben kelt könyörgő levele szerint: „...nékie ezen Megyében már 7 Esztendőnek lefolyása alatt volt Laktában...”¹⁸⁴ szerzett érdemeiket. Eszerint Gasteiger Úrkútról történt eltávozását és Pfantzelt odakerülését inkább 1802-re tehetjük.

Az úrkúti huta új vezetőjével egyúttal az üveggyártás eddigi, patriarkálisnak mondható irányításától eltérő szellem, gazdasági következményekkel járó gyakorlat honosodott meg a megyénkbeli más üvegmanufaktúrákban is. Érdemes ezért e kérdéskörrel kissé elidőznünk.

Az üveghutákat vezető, eddig megismert családok — Gasteiger, Adler, Gleiszner — eredetileg a XVIII. sz. első felében több hullámban megyénkbe vándorolt üvegfúvó-szakmunkások csoportjainak alighanem ezek soraiból kiemelkedett, némi tőkével, de ugyanakkor a kellő szakismeretekkel is rendelkező vezetői voltak. Életpályájuk, amennyire megfigyelhettük, szükségszerűen arrafelé irányult, hogy a földesúrnak végeredményben kiszolgáltatott, hontalan bérlői sorból kiemelkedve egy-egy városi közösség polgárai közé kerülhessenek. Ez többnyire az eredeti foglalkozás feladásával is járt, a manufaktúrákból származott vagyonukat általában kivonták a termelésből, kamatoztatni igyekeztek, másutt fektették be.

A XIX. század elejétől azonban területünkön egy-egy huta vezetésében a kereskedelmi tőke birtokosai jelennek meg. Ilyen Pfantzelt is, idesorolhatjuk Vernhardt József veszprémi postamestert, végül a pápai zsidó kereskedő-család, Neumann-ék, több generációját. (Utóbbiak Somhegy, majd az 1860-as években újraéledt Úrkút hutái után megalapítják az ajkai üveggyárat.) E jelenséget a kapitalista üzemek létrehozására irányuló törekvések megnyilvánulásaként könyvel-

hetjük el. Megállapíthatjuk azonban, hogy ezek a vállalkozások többnyire kudarcra végződtek. Okainak felderítésére itt most még nem vállalkozhatunk teljes részletességgel, csupán néhányra mutathatunk rá. Már a megye helytörténeti lexikonának szerzői felhívták a figyelmet arra, hogy a feudális földesurak nem nézték jó szemmel e műhelyek munkásainak még a mezővárosok lakosságánál is függetlenebb jogállását, ezért a megszűnt huták helyén lakókat jobbágyi sorba igyekeztek kényszeríteni.¹⁸⁵ A szóbanforgó munka szerzői csak céloznak arra, hogy magukkal a hutabérlőkkel a földesuraknak hasonló problémáik lehettek, hiszen részükről nyilván még sokkal erősebben megnyilvánult mindenemű függőség megszüntetésének szándéka. Azonban jogaik, főleg a manufaktúrák továbbfejlesztése, tőkeinvestíció tekintetében korlátozottak voltak, az időelőidőre megújított bérleti szerződéseken múltott: maradhatnak-e a bérletben, különösen azután, amikor a 24 esztendő elteltével a huta épületei már a földesúr tulajdonába kerültek át? Minthogy a birtokosok a számukra másként nem értékesíthető erdősegeik kiirtása révén szántóföldekhez, a hutához költözők egy részének földhözköltésével jobbágyi munkaerőhöz is juthattak, a telepesszervezésének az általánostól ugyan eltérő, de végeredményben azonos eredményhez vezető módjának tekintették a huták működtetését. A bérleti díjösszegek fokozatos emelése azonban mutatja, hogy a vállalkozók hasznából való részesedés megszerzésére is törekedtek.

Bizonytalanná tette a hutamesterek befektetéseit egy-egy üzem bővítésébe az elsődrendű nyersanyag, az erdőből kitermelhető fa mennyiségének korlátozása, ugyan csak a földesúr részéről. Főleg a XIX. század elején találunk arra több adatot, hogy a tervszerű erdőgazdálkodás képviselői, az uradalmi erdészeti vezetői egyre jobban tiltakoznak a gátlástalan és erdészeti érdeket valóban mellőző irtások ellen s a földesurak számára készített beadványokban azt bizonygatják, hogy a bérleti összeg formájában biztosított haszon már nincs arányban az erdőben keletkezett károkkal. Ez az országosan fellépő tendencia, amelyet az államhatalom szerveinek rendeletei is támogatták, elsősorban a hamuzsíregítés fokozatos megszűnését eredményezte. Az úrkúti hutánál majd találkozni fogunk az 1810-es években szóda vásárlásának adataival. A tüzeléshez felhasználható famennyiség azonban szintén csökkenőben volt s a soproni üveghutánál Österreicher balatonfüredi fürdőorvos találmányának alkalmazásával kőszénre átállított üveggyártás a bécsi kormányhatóságok intézkedése miatt kudarcot vallott.¹⁸⁶ Megyénkben majd csak az ajkai szénbányászat megindítása teszi lehetővé az 1870-es években az ugyanoda települt üveggyár most már földesúri megkötöttségek nélkül folyó üzemeltetését.

Ezek a nehézségek azonban, ha ismeretesek voltak is a kereskedelmi tőke birtokosai előtt, számukra egy-egy efajta vállalkozásba való bekapcsolódást nem tették olyan kilátástalanná, mint a kizárólag az üveghuták működtetéséből élő s csupán a termeléssel foglalkozó régimódi hutamesterek számára. Tőkéjüknek csupán egy részét kockáztatták s ami ennél még sokkal fontosabb, kezükben igyekeztek tartani az értékesítésből származó hasznot is, kereskedéseikben többnyire maguk árusították termelvényeiket.

Pfantzelt Antalnak a huta irányításában megváltozott szerepére utal többek között, hogy magát kezdetől fogva az addig szokásos „magister vitrarius” elnevezés helyett mint „Glasfabricken-Inhaber”-t, illetőleg mint „Director”-t említi. Idekerülésének körülményeiről keveset tudunk. Lehetséges, hogy családi kapcsolatok segítettek ehhez. Ugyanis felesége — a kislódi anyakönyvben először 1804-ben található bejegyzés szerint — Adler Teréz volt, Adler csehbányai hutamester családjának tagja.¹⁸⁷ Feltehető természetesen az is, hogy idekerülése után házasodott meg. Pfantzelt apja pécsi polgár, szenátor volt,¹⁸⁸ míg őt legalábbis az 1810-es évektől Pest város polgárának tekinthetjük.¹⁸⁹ Ugyanitt 1825-ben az üvegescéh tagja,¹⁹⁰ üvegkereskedésének 1826-ban bekövetkezett halála miatt egy segédje részéről szándékolt átvételét éppen ez a céh igyekszik megakadályozni.¹⁹¹

Az alábbiakban röviden megpróbáljuk áttekinteni Pfantzelt urkúti működéséről fennmaradt adatainkat. 1803-ban, mint az itteni közösség előjárója („Vorsteher dieser Gemeinde”) adatokat szolgáltat a két üveghutánál élőkről a püspökségnek.¹⁹² Eszerint 62 házaspár, 6 özvegy, 27 szolga, tehát összesen 157 felnőtt mellett 200 a gyermekek száma. 1809-ben a megyéhez intézett beadványában — melyben itteni tevékenységét elismerő „Bizonyító Levél” kiadását kéri — már 522 személy „eltartójaként” említi magát,¹⁹³ eszerint ekkor ennyi főből állhatott a huta lakossága. E levelében ismerteti az 1806-ban a környéket sújtó járvány leküzdésére tett intézkedéseit is.

1808-ban két ízben, összesen 1.000 Ft-os kölcsönét intabuláltatja Grainer Mihály és Grünvald János ellen.¹⁹⁴

1816-ban Pfantzelt újabb kitüntetésért folyamodik a helytartótanácsához.¹⁹⁵ A vármegyéhez leküldött kérelmet a megye Pfantzelt érdemeinek elismerésével támogatja,¹⁹⁶ s az októberi közgyűlésen ünnepélyesen átadták neki a „középnagyságú Füles arany Érdem pénzt”.¹⁹⁷ Ez alkalommal Pfantzelt 600 Ft-ot ajándékozott a szegények felsegélyezésére.¹⁹⁸ Előrehaladásának következő állomásaként 1821-ben nemességet kapott.¹⁹⁹ 18.520 Ft lefizetése ellenében bevezették a Krassó vármegyei Tomest birtokába, s megengedték nevének tomesi Pántzély-ra történő átváltoztatását.²⁰⁰ Nem sok-

kal később Pántzély Antal elkerült a megyéből, Tomesten és Csábrágon azonban mint hutabérlővel találkozunk vele és egyideig családjával is.²⁰¹

Az a szerencsés körülmény, hogy az urkúti üveghuta 1811—1822 közötti működéséről részletes gazdasági feljegyzések maradtak fenn, lehetővé teszi, hogy más alkalommal e huta termelésére, működésére teljes részletességgel visszatérjünk. Ezért itt csak néhány adattal illusztráljuk: mit tudunk az urkúti üvegyártás történetének második, Pfantzelt nevéhez fűződő szakaszáról?

A bérleti összeget, mint láttuk, már a Gasteigerrel kötött második szerződéskor felemelték, hiszen legkésőbb az 1800-as évek elejétől egyidejűleg két huta működött Úrkúton. (E kettő munkáslétszáma, illetőleg külön-külön termelt anyag-mennyisége nem választható külön. (1811-től, hol bérlet, hol tiszta haszon címénként általában 3.500 Ft-ot fizettek be az uradalom kasszájába.)²⁰² Ebben az időben azonban már megváltozott a huta gazdálkodásának irányítása és ellenőrzése, lehetséges, hogy ez már az 1802-es esztendőől így volt, csak korábbi adataink hiányoznak. Ugyanis a huta könyvelését az uradalom megbízottja végezte, így a gazdálkodás menetét közvetlenül ellenőrizhette az uraság. Egyes időszakokban Pfantzelt az általa befektetett összeg 6%-os kamatát kapta részesedés formájában a nyereségből,²⁰³ máskor a tiszta haszonból felefele arányban osztotta a bérlő és az uraság.²⁰⁴ Időnként az „Urkuter Societaet”, tehát az üvegfúvók s velük valószínűleg Pfantzelt fizetik a bérletet.²⁰⁵ Később az uradalom számvevője tervezetet készített a huta saját kezelésbe vételére vonatkozóan, ebből kitűnik, hogy az évi optimális haszon 8.000 Ft körül lehetett.²⁰⁶

A huta gazdálkodásának részletes feldolgozása során alkalmunk lesz e változtatások magyarázatára. Már itt meg kell emlékeznünk azonban arról, hogy az eddigi földesúr-bérlő közötti kétoldalú kapcsolat mellett harmadikként nem egyszer, mint önálló fél, megjelenik a munkások közössége is. Így most már nem a bérlő, hanem ez a közösség fizeti 119 hold szántóföld s további mezőgazdasági művelés, hasznosítás alá vett területek bérleti díját.²⁰⁷ Az urkúti munkások egyrésze 1815-ben az újonnan létesült somhegyi hutába kívánt átvándorolni. Ennek megakadályozására a földesúr örökös bérletet köt képviselőikkel, melynek értelmében az uraság egyoldalúan biztosítja, hogy a korábbi szerződést életfogytiglan meghosszabbítja.²⁰⁸

Az erdőből kitermelhető fa hasznosításánál mutatkozó újabb lehetőségek miatt, az erdészeti és a huta üzemelési szempontjainak szembekerülése megmutatkozik Pfantzelt 1819-ben Szöllősy Pál uradalmi intézőhöz intézett levelében.²⁰⁹ A huta számára kijelölt erdőrészekből a kitermelt fát nem a huta céljaira fordítják — panasolja Pfantzelt — így úgy látszik, hogy az uraság a megkötött szerződés határidejének lejártá előtt fel-

akar hagyni Urkúton az üvegyártással. Ezt a munkások is észrevették, emiatt nagy a nyugtalanság köztük, lehetséges, hogy újabban létesített hutákba fognak elvándorolni. Hozzájárul mindehhez az üveg eladási árának alábbszállása a nagy kínálat következtében, ami a munkások bérében is meg fog mutatkozni, mert a raktárra termelés céltalannak tűnik.

A meg-megmutató nehézségek, bár egyelőre a huta még tovább dolgozott, előrevetítették a munka megszüntetésének lehetőségét. Erre 1824 tavaszán került sor, rövidesen már az itteni épületek bontásáról és az építőanyag értékesítéséről olvasunk.²¹⁰ A „fundus instructus” értékét 14.000 Ft-ra becsülték, ezt Pfantzelt-Pántzély 10%-os direktori honoráriumának levonása után két egyenlő részre osztották. Eszerint a huta megszüntetése mindkét fél egyetértésével történt. A jelek szerint a felszerelést jórészt a somhegyi huta bérlője vásárolta meg.²¹¹

Korábban már ismertettük az urkúti huta állandó szakmunkásainak névsorát. Néhány bérjegyzék az 1810-es évek elejéről ismeretes, ezek adatait is közöltük. A későbbi időkben bérjegyzék ugyan nem maradt fenn, de a már említett 1819-ből származó tervezet, mely az uralmi kezelésbevitel esetén várható bevétel-kiadás alakulását vázolta, etekintetben is tartalmaz útbaigazító adatokat. A fennálló helyzetet tükröző összeállítás szerint 1819-ben az urkúti hutánál 10 üvegfúvó, egy olvasztó, három üvegcsiszoló, két hamuzsírgető, két üvegcsomagoló asszony, összesen 18 személy dolgozott állandóan. Ezenkívül különböző mesteremberek kaptak rendszeres évi konvenciót (kőműves, szíjgyártó, bogárn stb.).²¹²

Összefoglalva tehát az urkúti üveghutára vonatkozó adatainkat:

1. Működött: 1781—1824 között.
2. Hutamesterei: if. Gasteiger János Mihály (1781—1802), Pfantzelt (Pántzély) Antal (1802—1824).
3. Munkáslétszáma: (1800-as évek elejéig) 12—14 fő, (1810—24 között) 18—25 fő.
4. Termelt: mindenféle öblösüveget, (csiszoltat is), táblaüveget.
5. Bérletösszege: 1797-ig 2.600 Ft.

7. SOMHEGY

Vernhardt József halálával a valószínűleg amúgyis elöregedett és az erdőktől — azok kiirtása miatt — távolabb került pénzeskúti huta megszűnt. Ezzel szinte egyidejűleg, 1815 október elejétől indult meg a közeli Somhegy pusztán — szintén Eszterházy-birtokon — az új huta. Bérlője Neumann Ábrahám, pápai kereskedő húszéves szerződést kötött a földesúrral.²¹³ Ennek ér-

telmében a pusztán már korábban is meglévő hamuzsírűző épülete mellett 15 lakóházat, kovácsműhelyt, raktárt és istállót készen kapott a bérlő, 6 házban a földesúrtól függő házas zsellérek éltek, ezek évi 20—20 Ft-ot fizettek a házért.²¹⁴ A földesúr Somhegyen a huta hasznából elsősorban a kitermelt famennyiség arányából részesült. Ugyanis a kijelölt 132 holdnyi erdőből Neumann köteles volt évenként szeptember 1.—március 31. között 1000—1000 öl fát kitermelni s ölenként 5 Ft-ot fizetni. Ebből átlagosan évi 5.100 Ft bevételre számítottak, továbbá a gallyfáért további 800 Ft-ot kellett évente fizetni, a bor- és hűskímérés bérleti díja fejében 300 Ft-ot. Ezenkívül az árendátor az általa bérelt lakóházak fejében ugyancsak évi 20—20 Ft-ot fizetett s az üzem számára használt épületek becsértékének évi 6%-át kamatként. Végül a hutamunkások által megművelt irtásföldekért holdanként 2 Ft évi bérletösszeg terhelte még a bérlőt.²¹⁵ A fenti tételekből összesített bérlet bizonyára meghaladta a 7.000 Ft-ot is, ami az évi 40.000 Ft-ra becsült forgalom jelentős hányadát tette ki.²¹⁶

Korábban már említettük, hogy kezdetben bizonyára a szomszédos Pénzeskútról jártak át a huta szakmunkásai, 1826-tól viszont az adatok innen megszűnnek. Így a somhegyi kolónia ekkortájt alakulhatott ki, 1828-ban 46 házat írnak össze, közülük hat a szerződésben is említett házas zsellér, tehát a többiben lakhattak a huta szakmunkásai. Somhegy már ekkor Bakonybélhez tartozó pusztá, akárcsak ma:²¹⁷ ez sem tudott már a huta révén önálló községgé fejlődni. A lókuti plébánia anyakönyveiből hirtelen eltűnő hutamunkások neveivel rövidesen a bakonybéli anyakönyv oldalain találkozunk. A meglehetősen részletes adatok birtokában 1830—1860 közötti időszakban 28—30 üvegfúvóról, családjáról vannak adataink.²¹⁸ Legtöbbjük a korábbi pénzeskúti, illetőleg lókuti hutánál dolgozott, vagy már ottani születésű, a második-harmadik generáció tagja. Három esetben találkozunk csupán az urkúti hutánál dolgozó vagy ott született s ide átkerült üvegfúvó nevével. Eszerint Somhegyen meglehetősen megállapodott munkásgárda alakult ki, főleg a Hedl, aztán a Rankl, Puchinger és Liwisch (Libisch) család tagjaiból. Csak elvétve találkozunk eddigél teljesen ismeretlen, valószínűleg vándorló munkások nevével.

Az is igen valószínű, hogy a somhegyi huta fennállásának kb. 45 esztendeje alatt állandó szinten termelt, jelentősen nem fejlődött. Erre vallanak az anyakönyvi adatok: egyidejűleg általában 11—14 munkás szerepel bennük, a munkáslétszám tehát nem lehetett sokkal magasabb. Alátámasztja megállapításunkat egy, a huta üvegfúvói által 1835-ben aláírt nyilatkozat is.²¹⁹ Eszerint ekkor tízen dolgoztak, jobbanmondva csak kilencen, mert tízedik társuk, Perczel Károly, a bérlő-

vel kötött négyéves szerződését megszegve öt hónapon keresztül munkahelyéről távolmaradt s azt is megakadályozta, hogy helyére egy vándorló legényt állítsanak be. Miután így egy „Werkstatt” ellátatlan maradt, Perczel 480 Ft kárt okozott Neumann-nak.²²⁰

A bakonyi üveghuták készítményeit általában „somhegyi üveg” néven ismerték.²²¹ Valóban, a fennmaradt, gyűjteményekbe került évszamos palackok szinte kizárólag innen származtathatók, hiszen 1824-től csupán a somhegyi üveghuta működött a Bakonyban s az évszamos, monogrammos, virágdíszes, állatalakos csiszolt üvegtárgyak között ennél korábbról egyet sem ismerünk.²²² Készítettek még a hutában természetesen táblaüveget, patikák számára gyógyszeres üveget stb., fehér, zöld és kék színben.²²³

A huta mindvégig a Neumann-család bérletében működött. Legtöbb adatunk az alapító Neumann Ábrahám tevékenységével kapcsolatos. A szerződés megkötése utáni esztendőben vásárolta meg Vernhardt pénzeszközi felszerelésének egy részét.²²⁴ 1818 elején készítette el a helytartótanács rendelkezése alapján a szolgabíró „a Bakonybéli Helységnek Határjában mostanában felállított Üveg Bányáról szóló Hivatalos tudósítást”,²²⁵ nemsokára azonban a bérlő által kért privilégium engedélyezése miatt újból vizsgálatot tartott Somhegyen.²²⁶ Jelentése alapján a vármegye a privilégium megadását javasolta: „mivel a Könyörgőt maga a Földes Uraság ajánlja, mind azért, mivel ezen Fabrika által 100 ember tápláltatik,²²⁷ mind azért mivel az által több mint 40.000 forint hozattatik forgásban, mind azért végtére, mivel az eddig tapasztalt napról napra való előmenetele ezen Fabrikának a’ Kegyelmes Privilégiumnak megnyerése által szerfelett előmozdítani fog; szükséges legyen a’ Nemzeti szorgalmatosság gyarapítása tekintetéből is a folyamodónak kérését ajánlani”.²²⁸

A helytartótanács további kiegészítő felvilágosításokat kért a kérelmező vagyoni helyzetéről s az üzemre eddig ráfordított költségeiről.²²⁹ Majd a földesúrral kötött szerződés másolatát kérték be.²³⁰ Vigyázó János pápai főszolgabíró jelentésében közölte, hogy Neumann a pápai piactéren egy „a’ kereskedéshez is igen alkalmas” kőházat bír, ugyancsak kőből épült a somhegyi huta és a hamuzsírőző épülete. Fenti ingatlanok értékét 30 000 Ft-ra tette. Összvagyonra pedig, melyben csak a kereskedésbe fektetett pénzét számítják „mellyet a’ köztapasztalás és tudomány szerént is folytat, és a’ mellynél fogva ötöt az ezen tájon lévő nagyobb kereskedők közé számlálhatni” ötv ezer forintra tehető, a hutában készült áru értékét nem is számítva. Felülvizsgálták a somhegyi számadásokat s megállapították, hogy három és fél év alatt csaknem 170 000 Ft-ot tettek ki Neumann kiadásai és építési költségeken kívül.²³¹ A vállalkozó közelebbi terveiről

annyit jelentettek, hogy egy malmot kíván építeni „a’ sós kőnek őrlésére nézve”, de ennek költségeit s további befektetései összegét még nem tudja.²³²

Neumann a privilégiumot még 1819-ben meg is kapta. Ennek értelmében legényeket, inasokat tarthattott és felszabadíthatott s készítményeit saját üzleteiben árulhatta.²³³ Alig egy év múlva a bérlő már halott. Fia kiskorú lévén Bésán István alispán vállalta el az üzem felügyeletét, mint árvagyám. Miután szerinte „ezen Üveg-bányánál csaknem minden a legnagyobb keverékben vagyon, szükséges tehát, hogy mennyire csak lehet, valami rendtartás ki szabattassék”. Töb- bek között a munkások azt panaszolták, hogy béruk alacsonyabb, mint az Úrkúton dolgozóké. Mindezekért Bésán Szöllősy Pált, a Zichyék vázsonyi uradalmának intézőjét kereste meg levelével, hogy számára az úrkúti bérekről tájékoztatást adjon.²³⁴ A válaszban Szöllősy utalt arra, hogy Neumann „Eő Exczellentiájának némely esetekben sok Boszuságot, nékem pedig kimondhatatlan sok veszüdséget okozott”. (Errevonatkozóan emlékeztetünk a korábban idézett adatokra, melyek szerint Somhegyre csábították az úrkúti üvegfúvókat.) A továbbiakban kifejti, hogy feltétlen szükséges a két huta vezetését egyetértéssel ellátni, a bérek listájának kölcsönös megküldését, az abban bekövetkezett esetleges változások azonnali közlését is szükségesnek tartja.²³⁵

Nem sokkal később azonban megszűnt Bésán gyámkodása a somhegyi huta felett. Az 1824-ben megszűnt úrkúti huta felszerelését vásárló Neumann névvel már találkozunk. 1828-ban „Sallam Neumann Glas Fabrikant” írja alá Perczel Károly elbocsátólevelét.²³⁶ Neumann Salamon neve szerepel 1848-ban a pápai zsidók összeírásában is, foglalkozásaként gyáros szerepel.²³⁷ Neumann Jakab és Fülöp ugyancsak gyárosként van az összeírásban feltüntetve, míg egy negyedik üvegkereskedő. Nem tudjuk, testvérek, rokonok voltak-e, Neumann Salamon neve sem szerepel többé. Az azonban biztos, hogy a somhegyi huta megszűnése után néhány évre megindított úrkúti hutában már nem ő, hanem a család már alighanem harmadik generációjához tartozó tagja a bérlő.

A huta működésével kapcsolatosan több adatot egyelőre nem ismerünk. 1856-ban még egy kemencével és 6 tégellyel dolgozott,²³⁸ azonban néhány év múlva, Dornay szerint 1859-ben megszűnt.²³⁹ Ezt a dátumot elfogadhatóvá teszi egyrészt az, hogy a bakonybéli plébánia anyakönyveiben sem találunk későbbi bejegyzést az itteni üvegfúvókról, viszont jórészt ugyanezek a Somhegyről már ismerős nevek szerepelnek 1863-ban az újra megindított úrkúti huta munkásainak névsorában.²⁴⁰

Az e hutára vonatkozó adataink tehát összefoglalva:

1. Működött: 1815—1859 között.
2. Bérloi: Neumann Ábrahám (1815—1820), Neumann Salamon (1824—tól).
3. Munkáslétszáma: 12—14 fő között.
4. Gyártott: Fehér-, zöld- és kéküveget (öblösüveg) és táblaüveget egyaránt. (1819-es adat szerint évi 10 000 shok-ra tehető mennyiségben, 40 000 Ft-os értékben.)
5. Bérleti összege: 1815-ben évi 7000 Ft körül volt

8. ÚRKÚT II.

A Zichy-család a Kinizsiné Magyar Benigna örökösének 1648-ban történt kihalása után megszerzett nagyvázsonyi uradalmát,²⁴¹ 1851-ben eladta Todesco Mór és Ede bécsi bankároknak.²⁴² Az új birtokosok, felmérve, hogy birtokuk (13 000 kh) túlnyomó része (11 000 kh) erdőség, nagyobbarányú befektetéssel, mezőgazdasági feldolgozó üzemekkel igyekeztek gazdaságossá tenni az uradalmat. A már 1837-ben üzembehelyezett szeszgyárat (burgonyaszesz) korszerűsítették, ugyanígy az 1831-ben létrehozott kabhegyi deszkametszőt gőzgéppel látták el, iparvasutat, Nagyvázsony és Úrkút között kövesutat építettek. Kísérlezték egy pipagyárral is, foglalkoztak az Ajka-környéki kőszén előfordulások kiaknázásának tervével is.²⁴³

Elgondolásaikat természetszerűleg egészítette ki az úrkúti üveghuta újból történő üzembehelyezése is. Erre vonatkozó véleményüket a soproni váltótörvény-székhez 1865-ben intézett beadványukban ki is fejtették: „... N.-vázsonyi uradalmunk legnagyobb részben erdőségből áll, melyből az erdészeti szabályok szerint évente kivágandó fát, az ottani viszonyoknál fogva, közlekedési utak hiányában, távol valamely nevezetesebb piactól, és az amúgy is nagy kiterjedésű erdőségek közepette, nem csak hasznosan nem értékesíthetjük, de annak bármely alanti áron eladása is teljesen lehetetlen, ezen oknál fogva voltunk kénytelenek oda üveg gyárt építeni, a mely ezeknek elkészítéséhez szükséges anyag, nevezetesen a hamuzsír (Potsche) is birtokunkon nyeretik; csakis ezen üveg gyárunk teszi lehetővé nagy mennyiségű fakészletünk elhasználását és értékesítését... Ezekből tehát következik... hogy valamint szesz gyáraink, úgy üveg gyárunk is gazdasági tekintetből állítottak fel, hogy csak saját birtokunkon természetű anyagok feldolgozását eszközlik, hogy nem tartoznak azon gyárak sorába, melyek nyereségre számított vállalatok következtében épültek...”²⁴⁴

Az 1824-ben teljesen felszámolt huta egykori helyén, szinte teljesen előlről kellett kezdeni a munkát, így az építkezéseket is. E munkálatok megkezdésének

időpontjára vonatkozóan két adatból következtethetünk. Egyike ezeknek a somhegyi huta 1859-ben történt megszűnése (amely szoros összefüggésben állhatott az új létesítésének tervével), a másik adat a vázsonyi uradalom fennmaradt iratai között, 1862-ből származik. Ebben a „Glasfabrik Bau Conto” címen elszámolt 3490 Ft, továbbá a „Glasfabrik Betrieb” címen elkönyvelt 1637 Ft mellett még egy harmadik tételt is találunk: „Gehalt an Fabrikleiter Jos. Neumann vom 1 Jänner bis 31. März 1863.” szövegezéssel.²⁴⁵ Miután az 1863 elejéről véletlenül ugyancsak fennmaradt néhány bérjegyzékben szereplő munkások jórésze ugyancsak somhegyi származású, kézenfekvő feltennünk: Todesco-ék a somhegyi huta akkori, a Neumann-család immár harmadik generációjához tartozó vezetőjével egyeztek meg az úrkúti üveghuta üzembehelyezésével kapcsolatban. Nem ismeretes az erre vonatkozó szerződés, de bizonyos, hogy ezúttal az uradalom már saját kezelésében kívánta a gyárat üzemeltetni, Neumann-t nem mint bérlőt, hanem mint fizetett üzemvezetőt alkalmazva.

Az építkezések tehát 1861/62-ben bizonyosan elvégzést nyertek. Talán már 1862-ben meg is indult a termelés. A gyér számban fennmaradt iratokból kitűnik, hogy 1863 januárjában két kemence építéséért összesen 196 Ft-ot fizettek ki.²⁴⁶ Mindenesetre ez után feltétlenül meg kellett indítani a munkát, ha eddig nem folyt volna. Az 1863 január 11—17. közötti 10. sz., január 25—31. közötti 12. sz. és a február 1—8. közötti 13. sz. hetibérjegyzék számozásából következtetve a huta munkásait 1862 novemberétől alkalmazták.²⁴⁷

Vizsgáljuk meg közelebbről ezt a három listát. Sajnos csak az első szerepelnek a napszámbeírások, a másik kettőn csak a névsor olvasható. Leszámítva a váltózó személyű napszámosokat, 22—25 szakmunkás és két csomagoló lány volt ekkor a huta személyzete.²⁴⁸ A napszámbeírásokból ítélve egy fő (Hedl Károly) volt az üvegfúvók vezetője (70 kr/nap), 8 fő napi 55 kr, 1 napi 45, 7 fő napi 40 kr fizetést húzott. Valószínűleg inaskodott 3 fő, napi 30 kr-ért, üvegcsiszoló, vagy olvasztó volt 2 fő napi 1—1 Ft fizetésért. A csomagoló lányok napszámbeírása 24 kr volt. A huta létszáma eszerint nagyjából egyezett az első úrkúti huta 1810—20 közötti létszámával, vagy a somhegyi hutáéval.

Todesco Ede és nagyvázsonyi ügyvivője, Politzer Henrik között váltott néhány levélből értesülünk arról, hogy a huta munkásai 1866 táján bizonyos fokig kicserélődtek, valószínű azonban, hogy a munkáslétszámot egyébként növelték is. Todesco 1867 februárjában kelt leveléből kitűnik, hogy az ügyvivője által kért német szakmunkások szerződtetésére — kellő jelentkező híjján — nincs mód, ezért morvákat fog keresztetni Iglau és Polna környékén, mivel itt munkanélküli, szegény munkásokat kapni.²⁴⁹ Bár az úrkúti üveg-

fűvókra vonatkozó anyakönyvi adatok hiányosak, ezekből s a későbbi Ajkára átkerültek adataiból láthatjuk, hogy a morvaországi üvegfűvók toborzása sikerrel járt.²⁵⁰

A hutában folyt termelés mértékére nézve egyetlen támpontunk van. 1865-ben Todesco-ék Hanus nevű számvevője felvette az úrkúti üveggyár leltárát. A több oldalas leltárból kitűnik, hogy kb. 50—60 fajta fehér öblösüveget készítettek a gyárban, továbbá zöld üveget (főleg palackokat), és üvegtáblákat. Ezenkívül kisebb mennyiségben egyes üvegfajtákat is felvettek (Schleifglas, Kiesglas). A leltárösszesítés szerint 13.423 Schock mennyiségű árukészlet volt ekkor a raktárakban felhalmozva. Az időközi eladások egységárait figyelembevéve hozzávetőlegesen megállapítható volt az üvegfajták ára: a fehér üvegáru Schock-ja 1 Ft 10 kr, a zöld üvegé 1 Ft 15 kr, a Kiesglas-é 1 Ft 30 kr, míg a táblaüveget Schock-onként 1 Ft 40 kr-ért értékesítették. Ennek alapján kiszámíthatjuk, hogy az 5.568 Schock fehérüveg 6.496 Ft, a 3.428 Schock zöldüveg 4.285 Ft, a 379 Schock Kiesglas 568 Ft és a táblaüveg (4.047 Schock) 6.704 Ft értéket képviselt. Az össz árúérték tehát 18.073 Ft-ot tett ki.

Ugyancsak részletes anyag- és szerszámleltár is készült, ezeket a leltár készítője be is árazta. A kettő együttesen 4.260 Ft értékű volt. A leltárból az is kitűnik, hogy az üvegfűvókat már nem hetibéresként fizették, hanem a szokásos darabbérben számolták el. Az egyes raktárakat ugyanis az üvegfűvók készítményeik tárolására használták, a darabbér kifizetéséig. Így „Ruzsicka Magazin”, „Joh. Hedl Magazin”, továbbá „Buchinger Tafel Magazin” és „Stekbauers Tafel Magazin” szerepel a gyár négy más raktárhelyisége mellett a leltárban. A leltár készítésekor ki nem fizetett üvegáru mennyisége kb. 6.500 Schock üveg volt, vagyis az összes árú fele. A kifizetetlen árúnál feltűntették azok Schock-onkénti egységárát. Eszerint az üvegfűvók egy Schock fehérüveg készítéséért 16 kr-t, egy Schock zöldüvegért 18 kr-t és egy Schock táblaüvegért 24 kr-t kaptak.²⁵¹

A meglehetősen tetemes leltárkészlet úglátszik a következő évben is fennállott, ekkor ugyanis Todesco azt írja vázsonyi ügyvivőjének, hogy az üveggyár termékeinek értékesítése ügyében, mivel eddig nem sokat tettek ezért, intézkedni fog és emiatt egy vagy két ügynököt kíván alkalmazni.²⁵²

A hiányosan fennmaradt gazdasági iratokból csupán egy üzletkötés levelezését ismerjük, ebben „1066 Stück Burgunderflaschen” szállításáról van szó 1868-ban 106 Ft értékben.²⁵³

A jelek szerint az üveghuta nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Ezért alig egy évtized múlva működését be is szüntette. A huta megszüntetésének pontos dátuma nem ismeretes. Egyes adatok szerint mind-

össze 1869-ig működött volna. Figyelembevéve a földesurak levelezését, továbbá azokat az anyakönyvi bejegyzéseket, amelyek még 1872-ben is úrkúti üvegfűvókként említenek általunk korábbról is ismert szakmunkásokat,²⁵⁴ a huta megszüntetésének valószínű időpontját az 1870-es évek közepére kell tennünk. Már mint a megszüntetett üveggyárról emlékezik meg Guthard Teodor bécsi kereskedő 1876 februárjában kelt levelében, melyben közli, hogy az úrkúti huta áru-raktárát megvásárolta, s mivel „... da die Fabrik mehr keinen Arbeiter beschäftigte ...”, az üvegáru becsomagoltatását külön kifizette az uradalomnak.²⁵⁵

Az ország iparosodásának előrehaladásával egyre nagyobb szerepe lett egyrészt az olcsó nyersanyagok másrészt a minél kisebb szállítási költségeknek. A kialakult éles versenyben teljesen érthető, hogy a vasútvonaltól távolosó huta, amely tüzelőanyagként még mindig csak fát tudott felhasználni, s a hamuzsirt felváltó szóda szállítási költségeit nehezen bírta megfizetni, elvesztette még azt a rentabilitását is, melyet létesítői annak idején várhattak tőle.

Fentebb már utaltunk arra, hogy a nagyvázsonyi uradalom bankár-bérlői foglalkoztak a köszén-előfordulások hasznosításának gondolatával. Az ajkai barnaszén-telepeket az 1860-as években fedezték fel,²⁵⁶ azonban a csingervölgyi barnaszén-telepek feltárása csak 1872-ben kezdődött meg.²⁵⁷ Nem sokkal ezután indult meg, már a széntüzelésre alapozva az ajkai üveggyár. Nyilvánvaló, hogy közvetlenül a szénlelőhely környékén az üveggyár működtetése kifizetődőbb volt. Bár csak 1863-ban, és egy ízben találkozunk Neumannék nevével Úrkúton, valószínű, hogy a hutánál, annak működése alatt ők irányították a munkát. Máskülönben nehezen érthető lenne az ajkai üveggyarat alapító Neumann Bernát az úrkúti huta megszüntetése után hogyan lát munkához, munkásai között találkoznak számunkra Somhegyről és Úrkútról már ismerős üveg-fűvókkal.

Összefoglalva az úrkúti üveghutára vonatkozó adatainkat:

1. Működött: 1862 őszétől 1867 (?)—1876 (?) között.
2. Hutamesterei: a Neumann-család tagjai (Jos. ?)—Bernát (?).
3. Munkáslétszáma 24—26 fő között.
4. Termelt fehér és zöld öblösüveget, táblaüveget, évente kb. 20.000 Ft értékben.

9. AJKA

Az ajkai üveggyár lényegében már kívülesik érdeklődési körünkön, története megírásához már egészen másjellegű források feltárása szükséges.²⁵⁸ Azonban

nem is az eddigi kutatás elmaradottsága miatt mellőzük máig szinte folyamatos működésének részletes vizsgálatát, hanem azért, mert, ellentétben az eddigi megismert hutákkal, ez a kifejezetten kapitalista vállalkozás már más módon üzemelt, ideértve a technológiai megoldásokat is.

Inkább csak azért jelezzük a fennállása első évtizedének eseményeit, hogy egy vállalkozó család, s a hutákban megismert szakmunkásgenerációk némelyikének elhelyezkedését egy korszerűnek mondható, a régi patriárkális munkaviszonyoktól különböző üzemben bemutathassuk.

Az ajkai üvegyár üzembehelyezése, ellentétben a helytörténeti lexikon 1865-ös adatával,²⁵⁹ 1878-ra tehető.²⁶⁰ Még ekkor sem lehetett teljesen kiépült üzerről beszélni, tulajdonosa, Neumann Bernát 1879-ben még mint „próba üvegyárat” jelenti be a vármegyénél.²⁶¹

Az viszont kétségtelen, hogy megyénkben először itt alkalmaztak gyári fűtőanyagként szenet, mégpedig az 1865-ben felfedezett s rövidesen utána rendszeres művelés alá vett Ajka-csingervölgyi szénbánya barnaszénét.²⁶⁰ Egy szénfűtéses 8 fazekas kemencével indult meg a munka, 1880-ban további két, szintén 8—8 fazekas kemencét építettek hozzá. Az első években még csak 70—80 főnyi munkáslétszám Fiers szerint rövidesen elérte a 120-at,²⁶³ ezt az adatot azonban kissé túlzottnak tartjuk.

Az anyakönyvek feljegyzéseit, legalábbis a gyár első másfél-két évtizedében a munkásokra vonatkozóan még mindig mértékadónak vehetjük. Az eredetileg protestáns, kismemesi sorban élő ajkaiak közé települő katolikusok a XIX. század utolsó éveig a szomszédos Tóskberénd plébániájához tartoztak. Kb. 10 esztendő (1885—1895) feljegyzéseiben összesen 53 üvegyári munkás anyakönyvi adatait találjuk, kb. 20 fő 1885—1890, harmincegyhány 1890—95 között szerepel, ez a növekedés egybevág a gyár fejlesztésére vonatkozó más forrásokéval.

Az anyakönyvi bejegyzések több mint felénél már a születési hely is szerepel. Ez és a korábbi bakonyi hutákból ismert nevek egyezése alapján megállapítható egyrészt: kik kerültek át Somhegyről, majd Úrkútról Ajkára? Az 53 munkásból 9-et ismerünk fel.²⁶⁴ Már korábban utaltunk arra, hogy részben Somhegy, részben Úrkút hutájának megszűnésekor egyes családok elvándoroltak megyénkbe. Némelyikük azután az 1890-es évek elején visszaköltözött Ajkára.²⁶⁵

Mivel nemcsak megyénkben, másutt is leáldozott a kezdetleges hutáknak, észrevehető a Dunántúl, illetőleg az ország más részeiből idevándorló üvegfüvők mozgása is. Hat munkásról tudjuk, hogy kisebb somogyi, vasi, illetve baranyai hutából került át ide, há-

rom a Felvidékről. Kimutathatóan magyarországi, vagyis már korábban Magyarországon dolgozó üvegfüvők, -köszörűsök alkothatták az ajkai munkásgárdának kb. 50%-át (18 születési és munkahelye bizonyosan ismert, 20 fő ismeretlennek legalább a felét idevehetjük).

A valószínűleg közvetlenül külföldről érkező, általában fiatal szakmunkások közül 7 ausztriai, 8 morvatországi.²⁶⁶ Ismerjük 1890-ből az üveghuta vezetőjének nevét: Voigtländer Oswald lipcsei lakos ekkor kötött házasságot az egyik leginkább ismert munkáscsalád, Rankl-ék Anna nevű lányával.

Az ajkai üvegyár 1892-ben cserélt gazdát.²⁶⁷ Neumann Kossuch János és családja, már korábbról ismert üvegyáros, az ország különböző részeiben működő kisebb huta tulajdonosának adta el gyárát. Az új tulajdonos rövidesen nagyobb befektetéseket eszközölt: 12 fazekas kemencét építtetett s létrehozta a gyár munkáskolóniáját két emeletes munkásház építésével. Az 1907-ben építtetett, ugyancsak 12 fazekas „felsőhuta” üzembehelyezésével az első világháború előtt az ajkai üvegyár általában 2—300 munkást foglalkoztatott s évi átlagosan 100.000 db-os öblősüveg termelésével nemcsak az országban, hanem külföldön is megjelent a piacokon.²⁶⁸

Az 1872-ben megépült Székesfehérvár—Celldömölk—Graz-i vasútvonal mentén, az olcsó tüzelőanyag közelében alapított ajkai üvegyár tehát egyike volt, a közeli Herenden működő porcelángyár mellett Veszprém megye első ipari üzemének.

* * *

Összefoglalva az eddigieket, megállapíthatjuk, hogy megyénk ipartörténetében a XVIII. század elejétől egymást követően létesített üveghuták jelentős szerepet játszottak. A Bakony XVI—XVII. században elnéptelenedett vidékein, szinte megközelíthetetlen helyeken, őserdők közepén létesülő kis települések jövevény lakói a szó szoros értelmében pionírmunkát végeztek. Több, ma is fennálló falu, vagy major a huták alapításának köszönheti létrejöttét.

A világi és egyházi földesurak gazdasági koncepciója szűklátókörű volt, a huták működése révén kialakult irtásföldek mezőgazdasági művelés alá vételének szorgalmazása, a telepesfalvakban a huta megszűnése után visszamaradt lakosság jobbágyszolgáltatásokra való szorítása egyfelől, a bérlők vállalkozó kedvének korlátozása, megfelelő tőke hiánya — de megfelelő felvevő piac hiánya is, másfelől üveghutáinkat végeredményben átmeneti szerepre kárhoztatták: az erdőterületek viszonylag jövedelmezőbb „felélése”, kiírtása volt az elsődleges cél.

ÜVEGFÚVÓ CSALÁDOK A BAKONYI ÜVEGHUTÁKBAN

		a huták:								
hutások:	mesterek:	Pille 1715—1762	Németbánya 1757—1781	Csehbánya 1760—1796	Lókút 1765—1790	Úrkút I. 1781—1824	Pénzeskút 1791—1816	Somhegy 1815—1859	Úrkút II. 1862—67? 76?	Ajka 1878—
Ulrich	Rubner	+			+				+	
Gleiszner	Rubner	+			+		+			
Lackner	Rubner		+			+				
Rieger	Gasteiger		+		+			+		
Hasz	Gasteiger		+	+		+				
Weber	Gasteiger	+	+		+	+				
Frisch	Gasteiger		+		+			+		
Holzer	Gasteiger		+	+	+		+			
Schall	Gasteiger	+		+		+				
Libisch	Adler	+		+	+	+	+	+		
Schofhauser	Adler			+	+	+	+			
Eisner	Adler			+	+	+	+		+	+
Sigl	Gleiszner				+	+	+			
Peidl	Gleiszner				+		+	+		+
Hedl	Gleiszner			+		+	+	+	+	+
Puchinger	Gleiszner				+		+	+	+	+
Rankl	Gleiszner				+	+	+	+	+	+
Kohlruz	Gleiszner				+	+	+	+	+	+
Obermayer	Gasteiger II.					+		+	+	+

HUTAMESTEREK, ÜVEGGYÁROSOK A BAKONYI ÜVEGHUTÁKBAN, -GYÁRBAN

	Pille 1715—1762	Németbánya 1757—1781	Csehbánya 1760—1796	Lókút 1765—1795?	Úrkút I. 1781—1824	Pénzeskút 1791—1816	Somhegy 1815—1859	Úrkút II. 1862—67? 76?	Ajka 1878—
Rubner	1715—1738								
Gasteiger	1738—1757	1757—1781			1781—1802	1802?—1807			
Adler	1757—1762		1760—1796						
Klyma				1765—1772					
Gleiszner				1772—1795?		1791—1802?			
Vernhardt					1802—1824	1808—1816			
Pfanzelt							1815—1859	1862—1876?	1878—1891
Neumann									1891—
Kossuch									

A feudális keretek közé szorított manufaktúris üvegyártás mennyiségi, minőségi, technológiai fejlesztésére alig volt lehetőség. Mégis, nemcsak az egyes hutákat megalapító és bérlő hutamesterek, hanem a jórészt már névszerint és generációkon keresztül megismert üvegfúvó, -csiszoló szakmunkások — alig húsz család tagjai — a magyarországi üvegyártás történetének nem jelentéktelen, bár mindaddig kevésbé ismert fejezetét „írták” meg.

Még a kezdetén vagyunk annak, hogy a bakonyi üveghuták működését, készítményeiket felkutassuk. A további munka többrétű: gazdaságtörténeti, iparművészeti szempontú feldolgozásokra éppúgy szükség van, mint a huták maradványainak feltárására, a kémiai s más jellegű vizsgálatokra.

Éri István

J E G Y Z E T E K

- ¹ Ezek is szinte kizárólag a speciális veszprémi ipárral, a csutorásmesterséggel foglalkoztak. Ebner Sándor: A veszprémi csutorás mesterség. Néprajzi Értesítő 1932, 81—84. — Rhé Gyula: A veszprémi csutorások levelesládájából. Veszprémi Hírlap, 1933. ápr. 16. — Bartócz József: A veszprémi csutorások. Veszprémi Hírlap, 1938. okt.—dec. számok. — Nagy László: Adatok a magyar csutora és csutorásmesterség eredetéhez. Veszprém, 1940. — Nagy László: Die Flaschendreher von Veszprém. Das schaffende Ungarn. 1941, 27—29. — Kring Miklós: A tatai csapómesterek. Bp. 1937. (A veszprémi csapokról I. 398—399.) — Bevilaqua—Borsody Béla: Régi és új magyar takácsmesterségek. Bp. 1942. (A nagyvázsonyi takácsokról.)
- ² A legutóbbi években megjelentek: Vajkai Aurél: A lábbelikészítés múltjából Veszprém megyében. Cipőipari Dokumentáció, 1960. nov. — Vajkai Aurél: A veszprémi tobak mesterség. Természettudományi Közlöny, 1961. 532—535. — Vajkai Aurél: A Bakony vidéki bőrfeldolgozóipar emlékei. Régi tímármesterség Veszprém megyében. Cipőipari Dokumentáció, 1961. júl. — Takács Gyula: A szőmörcearatásról és a tobakokról. Ethnographia, 1956. 579—591. — Temesváry Ferenc: Lakatosipari termékek. — Nagyvázsonyi füzetek I., Bp. 1961. — Nagybakay Péter: Veszprémi és Veszprém megyei céhpecsétnyomok. Veszprém megyei Múzeumok Közleményei, I. 1963. 185—219. — Nagybakay Péter: Veszprémi és Veszprém megyei céhbehívótablák. Veszprém megyei Múzeumok Közleményei, II. 1964. 341—363. — Nagybakay Péter: Veszprémi és Veszprém megyei céhkorsók. Veszprém megyei Múzeumok Közleményei, IV. 1965. 139—204. — Nagybakay Péter: Veszprémi és Veszprém megyei céhládák. L. a jelen kötetben 91—142.
- ³ L.: Szűcs Jenő: Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. Bp. 1955. — Mérei Gyula: A magyar céhrendszer 1848 előtt. Századok, 1948. — Eperjessy Géza: Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon. 1686—1848. Kandidátusi értekezés, kézirat a MTA Könyvtárában. — Eperjessy Géza: A mezővárosi és falusi céhek kialakulása és bomlása az Alföldön és a Dunántúlon. (1686—1848.). Századok, 1963.
- ⁴ L. erre: Ila-Kovacsics: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Bp. 1964. — D. Nagy Katalin: A „Veszprém megye helytörténeti lexikona” című munka vitája. Veszprém megyei Múzeumok Közleményei, III. 1965. 283—290. — Éri István: Modern Dunántúl, egy elfelejtett veszprémi folyóirat. Veszprém megyei Múzeumok Közleményei, III. 1965. 145—162. — Éri István: Veszprém megye helytörténeti lexikona (könyvismertetés). Veszprém megyei Múzeumok Közleményei, III. 1965. 291—300.
- ⁵ Az igen bőséges részfeldolgozásokból csak utalásszerűen hivatkozunk a Folia Archaeologica, az Iparművészeti Múzeum Évkönyve és a Veszprém megyei Múzeumok Közleményei egyes kötetiben Mihalik Sándor, Tasnádiné Marik Klára, Molnár László, Katona Imre és Kéry Bertalan tollából megjelent tanulmányokra, mint legfontosabbakra e tárgykörből.
- ⁶ A bányászatra vonatkozó irodalmat I. Faller Gusztáv: Veszprém megye bányászatának bibliográfiája, 1955. december 31-ig c. munkáját, Veszprém, 1958. Újabbban I. Korompay Lajos: Várpalota szénbányászata a felszabadulás előtt. Várpalota, 1965. — Tamásy István — Börszörményi Béla—Hidas István: 100 éves az
- ajkai szénbányászat. Bányászati Lapok, 1965. 793—800. — Schleicher Aladár: A kislódi vashámor története. A MTA Műszaki tudományok osztályának Közleményei, 1957. 395—411. — Schleicher Aladár: A kislódi vashámor története II. L. u. o. 1962. 393—405. Egy adott település monográfiájában található mindössze jó ipartörténeti összefoglalás: Sziy Rezső: Várpalota. Bp. 1960.
- ⁷ Az 1966 tavaszán Herenden és Veszprémbe a MTA által szervezett munkaértekezlet ezt kellően dokumentálta. L. Molnár László beszámolóját jelen kötetben 377—3801.
- ⁸ Takács Béla: A zempléni hegység üvegútai. Bp. 1966.
- ⁹ A századeleji tanulmányokat I. Takács i. m. 75. — Höllrigl József, Borsos Béla, Tasnádiné Marik Klára munkáit említhetjük, melyekben újabban a magyar üvegművészet problémáinak tárgyalását találni.
- ¹⁰ Veszprémi üvegkészítőanyagok s hutákra vontkozó adatokat Sághegyi Lajos: A magyar üvegesipar története, Bp. 1939. c. összefoglaló munkájában találunk. Ezenkívül adatokat közölnek: Dornay Béla: Bakony, Bp. 1927. 314., 343., 345., 381., 486., 507. — Ila-Kovacsics: i. m. 46., 92., 106., 156., 249., 294—295., 332—333., 382. Az egyes hutákra vonatkozóan: — Gulden István: A város-lódi pélbánia története. Magyar Sion, II. 1864, 833—837. és 935—945. (A városlódi három hutára — Pille, Cseh- és Mémetbánya — von. — Vajkai Aurél: Szentgál, Bp. 1959. 315. (Somhegyre von.) — Békefi Remig: A magyarországi cisztercita rend milléniumi elmékkönyve, Bp. 1896. 407—409. (Lókútra, Pénzeskútra von.) — Németh Gábor: Adatok Nagy-Vázsony történetéből, Veszprém, 1901. 97. (Úrkútra von.) — Fiers István: Az ajkai üvegyár története. Kézirat, 1963. A Bakonyi Múzeum ipartörténeti adattárában. — Mérei Gyula: Magyar iparfejlődés 1790—1848., Bp. 1951. 76. (Somhegyre,) 117. (Városlódre, Úrkútra von.)
- ¹¹ Ezúttal természetesen mellőzzük azokat, a rendelkezésre álló anyag alapján vizsgálható családtörténeti adatokat, melyek a történeti demográfia módszerei alapján népeség történeti szempontból — születés, halálozás, életkor, vándorlás stb. — érdekes képet adhatnának a hutamunkások életkörülményeiről.
- ¹² A Bakony erdősegeinek aránylag gazdag növényzeti szempontú irodalma (L. Papp József: A Bakony növényzeti bibliográfiája. Vp. 1965.) mellett elenyésző a történeti, gazdaságtörténeti szempontokat is figyelembevevő munka. Ilyenek: Wallner Ernő: A Bakony erdőtakarójának átalakulása a XVIII. sz. végéig. Földrajzi Közlemények, 1941. 1—29. — Wallner Ernő: A Bakony erdőtakarójának pusztulása a XIX. században. Földrajzi Közlemények, 1942. 34—42. — Wallner Ernő: A Bakony erdőtakarójának jelen képe. Földrajzi Közlemények, 1943. 260—277. — Márkus László: Az ugodai erdők a XVIII. század második felében. Erdőgazdaság és Faipar, 1965. 3. sz. 13—14.
- ¹³ Történetére vonatkozóan I. Ila-Kovacsics i. h. mellett: Veszprém megye régészeti topográfiája II. Veszprémi járás megfelelő címszavánál, részletes irodalommal. (Nyomás alatt.)
- ¹⁴ Lukács Pál: A veszprémi püspöki levéltár Bp. 1932. 19., 26. l.
- ¹⁵ Ila-Kovacsics i. m. 333.
- ¹⁶ Gulden i. m. 937. — Minthogy a megtelepítés időpontja és Eszterházy veszprémi püspöksége (1723—25) között ellentmondás van, Gulden állítását kételkedve fogadjuk.

Mellette szól viszont, hogy a városlődi plébániát már 1730-ban létrehozzák, s a településen az 1720-as években is volt élet.

¹⁷ Ila-Kovacsics i. m. 388.

¹⁸ Gulden i. m. 942.

¹⁹ Miután a városlődi plébánia csak 1730-ban alakult, s az anyakönyvezés Gulden szerint (i. m. 941.) csak 1735-ben kezdődött, érthető, hogy a korábbi években a városlődiek adatait is — más településekével egyetemben — a veszprémi anyakönyvekben találhatjuk.

²⁰ Köller nevének feltűnésével kapcsolatban csak azt jegyezzük meg, hogy a kislődi, de lényegében Pillével közvetlenül kapcsolatos vashámor létrejöttének körülményeit — más adatokkal együtt — az ő szereplése is segít majd tisztázni. E három működésének megindulását ugyanis Ila-Kovacsics (i. m. 46). az 1760-as évekre, Schleicher Aladár (i. m. 400.) már 1751—52-re teszi.

²¹ A Gleiszner-család tagjai közül kerültek ki az 1760-as évektől kezdve a lókúti üveghuta mesterei. A bakonyi üveghuták létesítésében szerepet játszó hutamesterek közül szinte valamennyinek köze volt a pillei „őshutához”.

²² Sághegyi i. m. 179., 223. — A XVII. sz. végén két huta működött ekkor ezen a vidéken: Glashütte bei Langecke (s. Luckenhaus) és Glashütte bei Schlaining (s. Bernstein) L.: Házy J.: Die Kanonische Visitation des Stefan Kazó Archidiakon von Eisenburg (Vasvár) im Burgenland. Teil des Komitates Eisenburg in den Jahren 1697—1698. Eisenstadt, 1958. (Burgenländische Forschungen, Heft 37.) 20. és 81. — XVIII—XIX. századi adatok: Haberlandt. A.: Volkskunde des Burgenlandes., Bd., XXVI., Wien, 1935., 29., 47., 109.

²³ Acker Ferenc „socius vitrarius” (városlődi anyakönyv, — a továbbiakban VA — 1734.) Eissenkolb János György „socius vitrarius Pilensis” 40 évesen elhalt (VA 1742.)

Fischer János „colonus et sodalius vitrarius” nősül (VA 1737). Az 1757. évi egyházi összeírás szerint még itt él. 1741-ben született József fia 1771-ben Csehbányán dolgozik. A másik, János, 1781-ben Városlődön él, ekkor ifj. Gasteiger Kristóf házassági tanúja. (A másik tanú Bernhard József veszprémi postamester, akinek nevével az üveghutáknál is találkozunk.)

Meyer Willibald „socius vitrarius Pileiensis” 28 évesen elhalt (VA 1740.) Egyazon családhoz tartozhatott az 1757-ben Pillén összeírt M. Kelemennel és Ferencel. 1784-ben viszont egy M. Mihály nevű „sodalius vitrarius” dolgozik az úrkúti hutában.

Tauerer Ferenc „sodalius vitrarius Pileiensis, juvenis” Gasteiger három leányának keresztapja (VA 1735—41.) Ulrich Lipót „juvenis, socius vitrarius Pileiensis” (VA 1743.) E családnévvel 1783-ban Lókúton, 1863-ban az úrkúti huta munkásnévsorában találkozunk.

Itt említem meg, hogy Burgenlandban az Ulrich, Fuchs, Fischer, Güntzl, Schmoll, Sommer, Sweda, Tremml családnevek (az eddig nem említettekkel a későbbiekben fogunk találkozni) igen gyakran fordulnak elő. (Riedl Béla ny. kismartoni — Eisenstadt — múzeumigazgató szíves közlése.)

²⁴ Veszprémi püspökség levéltára (a továbbiakban VPL) Conscr. et Acta 1745—1762.

²⁵ 1745-ben: Semlyér Mátyás, Péter Bálint, Laczkó Márton és János.

1748-ban: Semlyér Mátyás, Péter Bálint és Laczkó János.

²⁶ Ila-Kovacsics i. m. 333.

²⁷ Gasteiger János Mihály, Spistinger Ferenc, Rubner Ferenc, Gleiszner Márton, Teurer Ferenc, Fischer János, Rubner András.

²⁸ VPL Protocoll, episc. IX. 161. (1749. nov. 8.) — Bíró Márton válasza u. o. IX. 159. (1947. nov. 11.)

²⁹ U. o. IX. 172. (1749. dec. 6.)

³⁰ U. o. XVI. 493—494. (1757. dec. 30. és 1758. jan. 9.)

³¹ 1752 áprilisában 5 körmőci aranyat, majd 1753 októberében 60 Ft-ot kölcsönöz Gombos István szentgáli vendégfogadósnak. Veszprémi Állami Levéltár (a továbbiakban VAL) Vp. m. Proc. civiles G. I. 1. „C”.
1760 augusztusában Tóth Jánosnak kölcsönöz 120 Ft-ot. VAL Vp. m. 1774. évi kgyjvk. 505. 1. 38.

³² „Ignobiles plures diversae sortis, ut sunt: Aeditui catholici, Vitriarius in possessione Eppali Pille (qui una Educillator est)...” Padányi Bíró Márton naplója, közli Hornig K., Veszprém, 1903. 197.

³³ Részben idézi Ila-Kovacsics i. m. 333.

³⁴ Részlet Armpruszter Kristóf uradalmi prefektus 1756 márc. 30-án Bíró Mártonhoz írt leveléből: „...Cseh Országról ugyan az övegh-bányás, hogy az irtóztató nagy Havak miatt, és alkalmatlan utak miatt ki nem jöhetett, de minden úttal, móddal azon foh lenni, hogy ad initium Aprilis megh jelenhessen. Már ugyan tapasztalom, hogy az mostani Övegh Bányásis csak megh tarthassa az új bányát, arendáját jó szívvvel fölleb fogja fizetni. El válik mit végezhetünk az ki jövendő Cseh Övegeessel. Nel Márton Tisztartó relatiójából informáltatom, hogy az mostani Pillei Bányá körűl 720 eől, az új bányánál pedig az erdőben szanaszét 630 cösvesslegesen pedig 1350 öl fa kézen találkozott...” VPL Protocoll. episc. XVII. 12.

³⁵ Amint az általános szokás volt, a huták berletét is április 24-től a következő év hasonló napjáig kötötték meg.

³⁶ Részlet Armpruszter 1756 máj. 22-i leveléből: „... a mostani Bányás is hasonló módon az újabb Bányátul (:mellyet Cseh Országhi Mester nem kívánnya:) fogh adózni: a mintis előmben hívtam ötet, noha nagy sirással, rivással áléltván lehetetlenségét, s köldúságra való jutását (:sed sunt qui se nequiter humiliant:) úgyis contractussa esztendőre expirálván a 400 f. arendát megh égerete ugyan, alázatosan instál mindazonáltal és sopánkodva könyörög: Hogy Excellenciád irgalamasan tekintvén réghi hívségét méltóztatnék kegyelmessen meg engedni, bár csak contractussa szerént még hátra levő egy Esztendeigh azon arendában, az új Bányáját birhatná a Pillei Bányátul is mind addigh az mastani Contractussa mellett fogna adozni, méglen az Új Mester munkájához nem kezdene...” VPL gazd. lvt. Dominale ab a. 1752—1762. p. 225—227.

³⁷ A május 22-i levél első részben találjuk Adler szerződéstervezetét is: „...Az Cseh Országhi Üveg-Bányás kezembe adott Németh Punctumi szerint alázatosan instálom Hogy három Esztendeigh erga annuaelem Quadringentorum florenorum Arendam, seu Censum, legyen nékie Excellenciádtul kegyelmessen megengedve Pillej réghi Méhelbe, vagy Bányában Mesterségét folytatni, s fehérüveget csinálni, három esztendők el folyásával pedig alkalmatosb helyen (:ez úgy is már rongázott lévén, a fa is töle távul esvén:) maga külségén, Mesterségéhez ugyan alkalmatosb újat épétni, melyet megh épétvén, s helyre hozván, mindenkor hat hat Esztendőbeli Arendának letételére angariatim leendő anticipatioval, sub Poena confiscationis rerum suarum, sótt ha 24 Esztendeigh birásában leend, az épületeket jó Statusban conserválni, és azon Bányát ingyen a Méltóságos Uraságra tansferálna magát obligálya, s kötelezi; Ha pedig medio tempore az Méltóságos Uraságh által mutáltatnék, tali in passu aestimatione mediante fienda Bonificatioért alázatosan könyörög, és ugyan 2-do Hogy nékie maga, és cselédgyei szükségére némely lakó Hajlékokat csináltatni, önön

maga költségével az Méltóságos Uraságh fájából: úgy nem különben magának és cselédjeinek valamely Marhácskát és Baromfiat tartani. 3-o Bort, Sört, és égetbort, vagy Pálinkát Bányájában árulni, ugyan maga és cselédjei számára Hust tartani, s más egyéb eledelről providálni: akár az Méltóságos Uraságtul, currenti pretio venni, és

4-o Mesterségéhez kívántató fát vágni és a mennyire szükséges leszen Hamuzsirt főzni szabad légyen; obligálván in reliquo magát, hogy fa vágásban, égetésben, és Hamu sir főzésben, tehetsége szerént, kémélve, s takarékosan fog bánni.” — Armpruszter javasolja a tervezet elfogadását s az hihetőleg ebben a formában meg is történt.

³⁸ Gasteiger mellett Schall Lajos, Holczer Pál, Merlinger Bertalan, Mayer Kelemen és Ferenc, Häbl (Haber) Pál, Spisting Ferenc és Fischer János. Közülük csak négy tekinthető régi munkásnak. Ugyanakkor egy régi munkás, Schmoll Ádám, már az új németbányai hutánál dolgozik és lakik is.

³⁹ Közöttük van a már ismert Koller János, s az ugyancsak ismert Laczkó János, aki takács, Hanstein Sebestyén molnár.

⁴⁰ Névsoruk: Egerstorfer János György, Tremmel Márton, Liwesch Ferenc (családosak), Swenda János, Keberl Péter („öreglegények”), Steltzl Vencel, Hutmaneg Márton, Güntzl József, Erber János György, Egerstorfer János György (ifj.), Güntzl Antal, Waitischka Vencel és Jungwirth Mátyás.

⁴¹ Ila-Kovacsics i. m. 333.

⁴² Részlet Birónak báró Amadé tanácsoshoz írt leveléből: „... Magamnak-is némelly Fabricáim vannak Városlód nevű Helységemhez tartozandó Terrenumba, de ki nem mondhatni minemű Nagy Károkat tett légyen azokban...” (t. i. az árvíz.) 1757 nov. 20., VPL Protocol I. episc. XVII. 111.

⁴³ VPL gazd. lvt. Dominale ab a. 1752—1762. p. 462.

⁴⁴ „... az Anna kápolnának környékén létezett hutának 1809-ben megszűntével, különben is folytonos építkezéssel Város-lóddel egészen csatlakozván, a város-lódi birónak hatósága alá került, s manap Glashüte nevű utczává vált.” Gulden i. m. 942.

⁴⁵ Ila-Kovacsics i. m. 294—295. kivonatossan közli.

⁴⁶ Schmoll Ádám, Wirbach Fülöp, Rieger János, Lackner János, Eiserle Lajos és Frisch János György. (Négyüket is időközben munkabíróvá lett fiaikkal együtt 1771-ben is itt találjuk.)

⁴⁷ VÁL. Vp. vm. Processus civiles, 176. G. I. 1. „K”.

⁴⁸ G. Erzsébet, mint özv. Orsetti, 1757-ben apja házában él. Borbála Haustain Sebestyén pillei molnár, Magdolna pedig Ajzenparth Ferenc városlódi mészáros felesége lett. (L. erre VÁL. Vp. vm. 1774. évi ápr. 12-i kgyjvk 538 l. 43. sz.) — Özvegye, aki kisgyermekét is magával vitte, Petersdorfer András veszprémi ácsmesterhez ment újból férjhez, majd 1779 táján meghalt.

⁴⁹ A mostohaapjához került Gasteiger János örökrésze, „... a Városon kinn helyzetetett 763 ft. Capitalisrul...” 1781-ben kamataival együtt elszámolnak. Ebből tudjuk, hogy rokonnál, Vernhardt Józsefnél volt a tőke elhelyezve. (VÁL Vp. vm. 1781. évi márc. 6-i kgyjvk. 141, l. 5. sz. és u. o. Vp. városi Protocoll. ab a. 1779—1784.)

⁵⁰ VPL gazd. lvt. Dominale ab a. 1752—1762. 462.

⁵¹ VÁL Vp. vm. Processus civiles 176. G. I. 1.

⁵² Lackner József, 1776-ban itt is temetik el. Felesége az Adler-féle hutához érkezett Egerstorfer-családból származik. Gyermekei a következő évtizedekben Úrkúton és Lókúton dolgoznak. L. János 1811—15 között Úr-

kúton „Lehrbube”, 1815-ben felszabadul. Míg 1851—52-ben egy Lakner András Somhegyen van.

Winkler Márton „sodalis vitrarius”, 1773-ban itt is temetik el.

Riger (Rieger) János. 1757-ben is itt van. A huta megszűnése után 1786-ban a Gasteiger-féle úrkúti hutánál dolgozik. Rokonsága, leszármazottai közül Úrkúton dolgozik még a század végéig egy R. Ferenc nevű „schmelzer” és testvére, Mihály. Vagy utóbbi, vagy egy másik Mihály 1811-ben szintén még Úrkúton található. Egy másik, Pillérről elszármazott R. Ádám 1784-ben Lókúton tűnik fel.

Hasz Vencel. Ugyancsak 1771-ben Csehbányán dolgozik H. György és Lajos.

Weber József. 1798-ban fia az úrkúti hutában dolgozik. Lehetséges, hogy ugyanitt 1811-től Vöber néven a család tagjait találjuk?

Eisele (Eiserle) Mihály és Lajos. Gasteiger itteni törzsgárdájának tagjai. Lajos fia, Dániel 1780 után Lókúton, míg az unoka, E. János 1786—94 között Úrkúton dolgozik.

Frisch-család tagjai. Szintén régi munkások. Később többben közülük Lókúton vannak, míg a harmadik generáció egyik tagja 1816 után Somhegyen dolgozik.

Kájér (Gayer?) János. Pillén 1757-ben három Gayer-családról is tudunk, de nem bizonyos, hogy valamenynyien a hutánál dolgoztak volna.

Schmoll Ádám régi ismerősünk. Fia, Mihály is itt dolgozik.

Hütl Károly itteni működéséről 1777-ből van adatunk.

Krenczer Gáspár üvegfüvőt 1781-ben itt temetik el.

⁵³ Veszprémi káptalani levéltár (továbbiakban VKL) Prot. Oec. a. 1761—1774. 5. 1. (1770. szept. 21-i bejegyzés.)

⁵⁴ Sághegyi i. m. 177.

⁵⁵ 1781-ben, 19 éves korában Németbányán nősül. (Tanúiról l. a 23. sz. jegyzetet.) Gyermekei is Németbányán születnek 1783—94 között. 1793—1804 között mint úrkúti lakos szerepel. Közben 1800—1801-ben Lókúton is találkozunk vele, feleségét itt temeti el.

⁵⁶ Anna férje Vernhardt József veszprémi postamester, aki ifj. Gasteiger János Mihály pénzesküti hutájánál társ, később önálló mester lesz. Mint a család ügyintézője, teljhatalmú megbízottja szerepel az 1780-as években. (VKL hiteleshelyi lvt. 1784. jan. 4. n. 7., u. o. febr. 7. n. 18.)

⁵⁷ Országos Levéltár (továbbiakban OL) U. et C. fasc. 178. nr. 9. p. 10. v. — Németbányán ekkor 24 zsellér lakik, akiknek évi cenzusa 90 Ft.

⁵⁸ Fényes Elek: Magyarország ismertetése statisztikai, földirati és történelmi szempontból. Pest, 1865. 229.

⁵⁹ „Filiálképen Város-Lódhöz tartozott 1807-ig az üvegkészítés beálltáig Németbánya is...” — írja Gulden i. m. 944. Ld. még Dornay i. m. 507.

⁶⁰ Ila-Kovacsics i. m. 295.

⁶¹ OL Kam. lvt. Conscr. Prov. Eppalis Domini Vespr. Ao 1802. 413—414. 1.

⁶² A települést ekkor „officina Gastajgeriana cessante” néven említik. OL Htt. A. 2801. rsz. 172—173. p.

⁶³ OL Htt. Acta Reg. Par. 1786—89. A. 2609. rsz. 51. p.

⁶⁴ Házainak száma 1802-ben 28. VPL Conscr. Cam. prov. epp. dnii Vespr. 1802. 154—155. 1.

⁶⁵ L. erre Ila-Kovacsics i. h.

⁶⁶ Gulden i. m. 944.

⁶⁷ Ila-Kovacsics i. m. 156.

⁶⁸ VPL gazd. lvt. Dominale ab a. 1752—62. p. 462.

⁶⁹ Mérei i. m. 117.

- ⁷⁰ U. o.
- ⁷¹ OL U. et C. f. 178. nr. 9. p. 10.
- ⁷² OL Htt. A. 2801. p. 172—173.
- ⁷³ Ila-Kovacsics tévesen írja (i. m. 156.), hogy a bérleti díj csak 1793-ban emelkedett 1.000 Ft-ra. Bár nem ismerjük a püspökség és Adler között a megújított bérleti szerződést, holott ilyen feltétlenül készítettek, kézenfekvő, hogy az 1783 táján „aktuális” szerződéskötés rögzíthette az új összeget. Nyilvánvaló az is, hogy a szerződés esetleg éppen 12 évtizedre (1796-ig), vagy meg-meghosszabbítva 4—4 évre szólt. Ennek legutolsó szakaszáról, az 1793—96 közötti négy esztendőről szól az 1.000—1.000 Ft évi bérletet is említő 1802. évi feljegyzés, mely Ila-Kovacsics-ékat megtévesztette. (VPL Concr. camer. prov. dnii episc. Vesp. 1802. p. 115—116.)
- ⁷⁴ Gulden i. m. 944., Ila-Kovacsics i. m. 156.
- ⁷⁵ Ez a szám Adlerékat is beleszámítva (róluk l. alább) tulajdonképpen hét:
1. Egersdorfer-család János György (sz. 1723) fiával, ifj. János Györggyel (sz. 1739?), mint Adler sodalisai 1757-ben Pillén vannak. 1771-ben viszont E. Mártont találjuk (sz. 1714).
 2. Jungwirth-család. Mátyás (sz. 1733) előbb Pillén, majd Csehbányán dolgozik, legkésőbbi adatunk 1779-ből van róla. Kivüle a családnak még két, fiatalabb tagja dolgozik Csehbányán: János (sz. 1740) és Antal (sz. 1743). Egyikük 1779 előtt itt is halt meg.
 3. Liebes (Libisch, Liwesch)-család. Ferenc (sz. 1713) 1757-ben Pillén özvegyként szerepel. Két fia van vele ekkor, József (sz. 1740) és Ferdinánd (sz. 1743). 1771-ben mindkettőt Csehbányán találjuk, mint nős embereket. Ugyanott ének ekkor még Antal (sz. 1701) és Vítus (sz. 1750). — A család tagjai később szétszóródnak, találkoznak majd nevükkel Lókúton, Úrkúton és Somhegyen is.
 4. Steltzl-család. Vencel (sz. 1739) 1757-ben Pillén van. András (sz. 1711) viszont 1771-ben két serdülő fiával mint özvegy él Csehbányán.
 5. Swenda (Sveder)-család. János (sz. 1717) Pillén, majd Csehbányán dolgozik.
 6. Tremml-család. Márton (sz. 1702) mint özvegy él János fiával 1757-ben Pillén. Egy másik Jánost (sz. 1711) szintén özvegy, viszont 1771-ben Csehbányán írtak össze.
- ⁷⁶ Ismerjük már a Fischer-családot. Egyikük, József (sz. 1742) 1757-ben még Pillén élt az apjával, most Csehbányán dolgozik. Holtzerék közül találkozunk egyesekkel Németbányán, illetve Lókúton is. De a legtöbben Csehbányán vannak így: Mihály (sz. 1735), Máté (sz. 1724) és József (sz. 1746). Schall-család. Egyik tagja Úrkútra vándorolt, József viszont (sz. 1736) előbb apjánál él Pillén, Csehbányára kerül és itt is hal meg 1778-ban.
- ⁷⁷ Közéjük sorolhatjuk:
1. A már említett, 1761-ben házasodó Krajner Jakabot,
 2. A Taymayer-családot. 1771-ben Antal (sz. 1715) és fia Márton (sz. 1739) él itt. A családból dolgoznak Úrkúton is.
 3. Eisner-család. Ferenc (sz. 1726) két fiával él Csehbányán. Egyikük hamarosan Lókútra távozik. A család tagjai ismertek a XIX. században, főleg Úrkúton.
 4. Már németbányai tartózkodás után kerül Csehbányára, nyilván az ottani huta megszűnésekor Hasz György (sz. 1755), aki 1790-ben itt is hal meg. De bátyja (?) (sz. 1754) Lajos már 1771-ben itt inaskodik.
- ⁷⁸ A későbbi kutatás feladata lehet legalább egyesek származását kikutatni. Meg kell azonban említenünk azt is, hogy Csehbányán találunk olyan családneveket — nem vitrariusok között — melyek szintén csehországi eredetre vallanak, mint pl.: Krovich, Kunkel, Spevák, Jachamsky, Rosen, Zázáska, Herlicska, Rumpold.
- ⁷⁹ OL Htt. lt. Acta Reg. Par. 1786—89. A. 2609. p. 51.
- ⁸⁰ L. Ila-Kovacsics i. m. 156.
- ⁸¹ U. o.
- ⁸² OL U. et C. f. 178. nr. 9. p. 10.
- ⁸³ A veszprémi Szent Mihály plébánia anyakönyve, 1773. jan. 11-i bejegyzés. — A házasságból 6 gyermek született, az első négynek 1773—80 között Hollán János Bernát kislódi vashámoros és felesége, sz. Keller (Koller) Marianna voltak a keresztzülei. Hollán folytatta, mint a család beházasodott. a vasolvasztást.
- ⁸⁴ A temetés, ill. halálózás bejegyzése ugyancsak a veszprémi anyakönyvben, 1788 jan. 19.-én történt. Az asszonyt nyilván a városba hozták, itt a 486. sz. házban halt meg. A várbeli ferences templom sírboltjába temették.
- ⁸⁵ A második feleség neve: Brexlin Anna. A gyermekek keresztzülei: Adrián Ferenc, a püspöki uradalom tiszartója és felesége. A városi anyakönyv legutolsó, Adlerékre vonatkozó bejegyzése: 1794 szept. 27.
- ⁸⁶ Veszprémi anyakönyv: 1796 május 6.
- ⁸⁷ VÁL Veszprém város (továbbiakban Vv) kgyjvk. 1782. aug. 8. 257. 1., 1. sz.
- ⁸⁸ U. o. 1783. máj. 10. 325. 1., 5. sz. és szept. 29. 358. 1., 3. sz.
- ⁸⁹ U. o. 1783. okt. 6. 359. 1., 2. sz. „Mivel pedig ezen summát egyedül a Város háza építésére vette föl a Város, és az Interest úgy is a Városi Perceptornak kellene ki füzetni...”
- ⁹⁰ VÁL Veszprém vm. kgyjvk. 1806. máj. 2. 82. és 84. sz.
- ⁹¹ VÁL Vv. kgyjvk. 1825. szept. 17. 510. sz. „Fögondja lévén a Városnak Adósságaiból magát ki fejteni: mint hogy a T. N. Vrgye által a Városnak vissza fizetett supererogatumá által is a Cassa Visitationis kimutatása szerént olly állapotba vagyon, hogy Adler Árváknak 4.000 ftyait... vissza fizetheti...” — elhatározták a kölcsön felmondását, illetve visszafizetését.
- ⁹² U. o. 1794 febr. 18. 135—136. 1., 3. sz. és 1795 júl. 11. 49. 1., 3. sz.
- ⁹³ VÁL Veszprém vm. kgyjvk. 1806. máj. 2. 82. és 84. sz.
- ⁹⁴ VÁL Vv. kgyjvk. 1806. nov. 15. 10. 1., 34. sz.
- ⁹⁵ VÁL Veszprém vm. 1804. dec. 3. 552. 1., 124. sz.
- ⁹⁶ U. o. 1795 jan. 15. 24. 1., 43. sz.
- ⁹⁷ U. o. 1803 dec. 14. 264. sz.
- ⁹⁸ Intabulálása u. o. 1813 júl. 20. 407. 1., 72. sz.
- ⁹⁹ U. o. 1813 márc. 3. 174. 1., 20. sz.
- ¹⁰⁰ Mindössze egy alkalommal találkozunk birtokvásárlásának adatával, 1804-ben él, mint városi polgár elővásárlási jogával egy kisebb, 80 Ft-ot érő szántóföld megvásárlásakor. (VÁL Vv. kgyjvk. 1804 jan. 21. 15. 1., 11. sz.) Alapítványai, adományai: 100 Ft-os miscalapítvány a városi plébániának (VPL Acta et fragm. Visit. can. par. Városlódiensis a. 1846. fasc. XXXIX. 9. §.) — ugyanide orgonát vásárolt, a két mellékoltárt és a szószéket kifesttette, aranyoztatta és egy nagy ciboriumot ajándékozott az egyháznak. (Városlódi plébánia Historia domus (1784—1806 között.))
- ¹⁰¹ VÁL Veszprém vm. kgyjvk. 1801 jan. 20. 40—41. 1., 105. sz.
- ¹⁰² Kempelen Béla: Magyar nemes családok. Bp. VIII. 162.
- ¹⁰³ A sírkő almádi vörös homokkőből faragott (Mérete: 126×60×15 cm.) A szivalakú, kartusos, mélyített részen az alábbi felirat olvasható:
 EIN BIEDER MAN [UND EIFRIGER CHRIST]

TREU DEM STAATE UND GATTE |VON VIELEN
GELIEBT| UND EILF KINDER|BEWEINT |RUHET
HIER| FRANZ ADLER |ALT 70 JAHR| 1807

- ¹⁰⁴ Békefi i. m. 407.
- ¹⁰⁵ U. o. — megismétli Dornyai i. m. 251—252.
- ¹⁰⁶ Ila-Kovacsics i. m. 249. — Kolozsvári György cseszneki tisztartó 1758. VI. 4-én adott Mechina Andrásnak és Héringh Jánosnak engedélyt arra, „hogy magokhoz vévén 20 társokat, a diverticulomot mennél előbb megszállják és házaiknak való fát megvágják. A szerződés 1759. II. 16-án írta alá Eszterházy Dániel. (VÁL, Úrbéri tabellák, Lókút, 1768.)
- ¹⁰⁷ VÁL Veszprém vm. kgyjvk. 1764 jan. 13. 908. 1., 48. sz.
- ¹⁰⁸ Békefi i. m. 407. — Családnévek: Mekinya, Hudkon, Ptacsnik, Smolár, Mrazek, Ronyil, Hrabelka, Smák stb.
- ¹⁰⁹ Ila-Kovacsics i. m. 249.
- ¹¹⁰ Békefi i. m. 407.
- ¹¹¹ Ila-Kovacsics i. m. 249. — VÁL, Úrbéri tabellák, Lókút, 1768.
- ¹¹² Békefi i. m. 407. — Hogy a huta ekkor már működött, bizonyítja a megye e tárgyban adott jelentése. Sághegyi i. m. 166.; majd az 1771. évi termelési kimutatás: u. o. 177.
- ¹¹³ Ila-Kovacsics i. m. 249.
- ¹¹⁴ Így pl. az 1708-ban született Gl. Terézt 1776-ban temették Lókúton, szerepel továbbá Gl. Magdolna „lókúti Bányászné”, aki 200 Ft kölcsönt intabuláltat 1799-ben. (VÁL Vv. Index Protocoll. a. 1799. nro. 54.) A férfiak közül Gl. Ferencet találjuk először megemlítve az anyakönyvben: 1774-ben, majd Károlyt 1775-ben, Józsefet 1786-ban.
- ¹¹⁵ Lehetséges, hogy másutt vették őket számba, vagy egyszerűen „kimaradtak volna” az összeírásból? 1771-ben Lókúton 24 hospes-családot, 142 főt, és 30 inquilinus családot, 141 főt írtak össze. (VPL Conscr. animarum distr. Palota et Vesper. a. 1771. p. 609—611.) Mindenesetre az első anyakönyvi adat, amelyet a után élőkkel hozhatunk kapcsolatba, 1772 novemberéből származik: Gleiszner József egyéves gyermek eltemetését jegyezték fel ekkor.
- ¹¹⁶ Ezek, az említés időrendjében haladva: Csendes (Tykhi-Thigy) János arcularius in officina 1773—1797 között szerepel: az 1771-ben még Csehbányán összeírt Liebes Vid 1774—1797 között él Lókút-Óbányán; Sigl Vencel „vitrarius sodalis” 1775—1782 között szerepel; Fhi (Mako) Pál 1778—1803 között, F. Mártonról, (Pál apjáról?) 1787-ben feljegyzik: „ex domo Dominali in officina vitraria”; Holtzer József „sodalis in officina vitraria” 1779-től haláláig, 1784-ig él Lókúton. (Apja lehetett H. Pál, aki pillén szerepelt mint üvegfüvő, míg egy H. József — esetleg a fenti személy? — 1771-ben Csehbányán került összeírásra.) 1780-tól évtizedeken át lókúti illetőségűek a Peidl, a Veber és az Aschenprenner (!) család tagjai. Közülük Veberék Pille-Németbánya hutáinál is szerepeltek.
- ¹¹⁷ Az előbb említettekhez csatlakoznak: Eisner Vencel (1782—1790); Eisner Ferenc (özv. Gleiszner Ferencné veszi feleségül — 1783—1785); Fogl Vencel (1783—1814); Hedl Tóbiás (1784—1809); Kohlrutz György (1782—1788); a Puchinger-család több tagja (1785-től); a Rankl-familia (1784—1790); a Pilléről ismert Rieger-család (1789-től); a korábban Csehbányán élő Schofhauser-családból ugyancsak többen (1782-től). A fentiekkel ellentétben nem bizonyítható, hogy hutamunkások voltak: Eberhard József (1788—1807); Eisenreich János (1786—1792) és Jakab (1787—1796), stb.
- ¹¹⁸ Sághegyi i. m. 229.
- ¹¹⁹ Jellemző, hogy a házasságkötésnél Adler Ferenc és Vernhardt József tanúskodott, így ezen az aktuson minden bakonyi huta vezetője résztvett. — A Jager-családra vonatkozó anyakönyvi adatokat a bakonyzslópi rk. plébánia anyakönyvéből Jung József plébános volt szíves kijegyezni és velünk közölni.
- ¹²⁰ 1784-ben még nyilván mostohaapjánál él, keresztszülőként szerepel Gleiszner Terézszel, későbbi feleségével együtt.
- ¹²¹ „... in illo Comitatus Simighiensis gremio, quod vulgo Silizium appellatur... incipit ab anno 1770 proinde quinquaginta abhinc annis tota peripheria huius Parochiae Bószéfaiensis fuit sylvarum foragine obsita; est Auctore Magnifico Dno Ludovico Festetis de Tolna totus sylvarum tractus subdivisus fuit in Colonias, quas partim Ungari partim Germani obsederunt...” Statisticae observationes in Parochiam Bószéfaiensem, Anno 1820.—VPL Acta par. distr. Kaposvárien. a. 1811—1820. fasc. XXVII.
- ¹²² VÁL Vv. kgyjvk. 1799 szept. 28. 61. 1., 2. sz.
- ¹²³ „Jéger Jánosnak Sz. Lukai öveg Bányásznak megengedtem, hogy ugyanazon határban az Bányánál kápolnát építhessen, ahoz leg alkalmasabb helyen, melyet maga saját Buzgóságából, s önen maga költségeivel kíván felépíteni. Sign. Toponár 18. Augusti 1802. Nagy Jókai Farkas Krisztina, néhai Tolnai Festetics Lajos ur meghagyott özvegye...” Bószénfa r. k. plébánia Historia Domus. — A bószénfai adatok kijegyzését és megküldését Búzás Ferenc bószénfai plébánosnak köszönjük. — A kápolna megépítését jelenti Thomaer András bószénfai plébános 1802. júl. 29-én, majd 1803 októberében engedélyt kér a felszentelésre.
- ¹²⁴ VPL Acta. par. distr. Kaposvárien. a. 1801—1810. fasc. XVIII.
- ¹²⁵ Bószénfa r. k. plébánia, halálozási anyakönyv.
- ¹²⁶ VPL Acta par. distr. Kaposvárien. a. 1811—1820. fasc. XXVII.
- ¹²⁷ Bószénfa r. k. plébánia Historia Domus. — Jager 160 Ft-os alapítványt is tett a kápolnára (VPL Visit. can. distr. Kaposvárien a. 1815. máj. 20. sub Bószénfa).
- ¹²⁸ Sághegyi i. m. 292.
- ¹²⁹ Sághegyi i. m. 302.
- ¹³⁰ Németlukafai születésűeknek jegyzik be a tósokberéndi r. k. plébánia anyakönyvébe mint házasulandókat, ill. szülőket 1889—95 között az alábbiakat: Obermayer Miklós, Stadler Katalin; Obermayer Károly, Patkó Erzsébet; Sztanek Ferenc, Eisner Anna; Pufler Erzsébet, Libisch József, Sztanek Katalin.
- ¹³¹ Békefi i. m. 409.
- ¹³² U. o.
- ¹³³ 1782—83-ban épült a templom, melynek boltozata 1859-ben beszakadt, ezért újat emeltek. Dornyai i. m. 251.
- ¹³⁴ Ila-Kovacsics i. m. 249. és VPL Acta et fragm. Visit. can. par. Lókutien. a. 1824. fasc. XXV.: „... in Antiqua Hutta 22 catholicorum et unum par Judaeorum.”
- ¹³⁵ Békefi i. m. 408. — Békefi csak a régi huta megszűnésének időpontjában téved, ő ezt 1808-ra teszi.
- ¹³⁶ Mérei i. m. 117.
- ¹³⁷ Ila-Kovacsics i. m. 332.
- ¹³⁸ Ila-Kovacsics i. m. 332.
- ¹³⁹ VPL Acta et fragm. Visit. can. par. Lókutien. a. 1824. fasc. XXV.
- ¹⁴⁰ „... minthogy a Lókút melletti régi „officina vitraria” 1808-ban teljesen megszűnt, az anyakönyvek „ex nova

- Huttá"-ja alatt a Pénzeskút felé levő üveghutát kell értenünk. Az üveghuta neve az 1826-ik év végén egyszerre eltűnik, midőn az üveghutások Somhegyre vándoroltak át." Békefi i. m. 408.
- ¹⁴⁰ Ilyenek: Fogl József 1798-tól, F. János ugyancsak 1798-tól 1808-ig „ex officina” majd 1811-ig mint újhuta lakos szerepel, F. Károlyt 1809-től ismerjük. Holtzer Jánost 1806-tól említik, 1811-től mint újhuta lakost. A Kadlicsalád 1813—1824 között szerepel. Az Aschenprenner családból új munkaeurók: Mátyás 1798-tól, Vencel 1803-tól.
- ¹⁴¹ VÁL Veszprém vm. kgyjvk. 1799 jan. 14. 22. l., 56. sz.
- ¹⁴² VÁL Veszprém vm. kgyjvk. 1801 máj. 4. 154. l., 54. sz.
- ¹⁴³ Gleiszner 1795-ben Mattis Józsefet, majd 1797-ben Nimecz Imrét teszi meg teljhatalmú képviselőjének. VKL hit. helyi lt. Prot. a. 1795. nr. 98.; u. o. 1797. nr. 47.
- ¹⁴⁴ L. erre VÁL Veszprém vm. kgyjvk. 1801. jún. 15. 260. l., 297. sz.; u. o. 1801. nov. 17. 404. l., 87. sz.; u. o. 1804. márc. 22. 128. l., 1. sz.; u. o. 1804. dec. 11. 612. l., 182. sz. stb.
- ¹⁴⁵ „Bemutatott Gasteiger Jánosnak Gleiszner Károly ellen újjonnan kezdet, végre hajtott pöre.” VÁL Veszprém vm. kgyjvk. 1806. szept. 1. 297. l., 61. sz.
- ¹⁴⁶ Gasteiger ekkor már nem élt. VÁL Veszprém vm. kgyjvk. 1813. ápr. 15. 198. l., 23. sz.
- ¹⁴⁷ Ez a per talán összefüggött Eszterházy János és özvegy Forgács Miklósné között 1797—98-ban a pénzeskúti birtok, főleg az erdőség, hamuzsírégítés bérbeadásával kapcsolatos perrel (l. erre VÁL Veszprém vm. kgyjvk. 1797. ápr. 21. 202. l., 50. sz.; u. o. 1798. j. n. 4. 14—15. l., 3. sz.; 1798. márc. 15. 136. l., 64. sz.; 1798. ápr. 23. 207. l., 69. sz. és 1798. máj. 4. 243. l., 81. sz.), ugyanis Gleiszner szintén Forgácsné perelte (VÁL Veszprém vm. kgyjvk. 1804. márc. 22. 128. l., 1. sz.).
- ¹⁴⁸ VÁL Veszprém vm. kgyjvk. 1803. ápr. 27. 155. l., 71. sz.
- ¹⁴⁹ Figyelemreméltó, hogy Gleiszner Józsefet a lókúti anyakönyvben legutóljára 1793-ban említik. Károly gyermekeit azonban 1799. végéig ott keresztelik, 1796-ban, amikor Huber Antal gyermekének keresztapja, még „vitriarius” ként jegyzik fel nevét.
- ¹⁵⁰ VÁL Veszprém vm. kgyjvk. 1804. dec. 3. 552. l., 124. sz.
- ¹⁵¹ VÁL Veszprém vm. kgyjvk. 1824. márc. 24. 440. l., 15. sz.
- ¹⁵² VÁL Veszprém vm. kgyjvk. 1797. dec. 9. 581. l., 91. sz.
- ¹⁵³ VÁL Veszprém vm. kgyjvk. 1800. febr. 10. 225. l., 1. sz.
- ¹⁵⁴ VÁL Veszprém vm. kgyjvk. 1802. máj. 5. 170. l., 48. sz.
- ¹⁵⁵ VÁL Veszprém vm. kgyjvk. 1803. ápr. 27. 155. l., 71. sz.
- ¹⁵⁶ VÁL Veszprém vm. kgyjvk. 1804. okt. 3. 495. l., 49. sz.
- ¹⁵⁷ L. erre VÁL Veszprém vm. kgyjvk. 1802. dec. 11. 484. l., 339. sz.; u. o. 1803. aug. 24. 383. l., 181. sz.; 1808. aug. 11. 305. l., 120. sz.
- ¹⁵⁸ L. 145. sz. jegyzet.
- ¹⁵⁹ Mérei i. m. 118. Ugyanekkor Walder még két ottani másik hutát is bérel.
- ¹⁶⁰ „... az Megye kebelében lako Drexler árvák, mint az múlt Esztendőben Ujj Gradiskán meghalálozott Gasteiger János Öveg Bányás Javaihoz Jussokat tartoknak...” VÁL Veszprém vm. kgyjvk. 1812. szept. 15. 620—621. l. 16. sz.
- ¹⁶¹ „... Jankovlatzi azon megyebeli Öveg Bányásnak, Gasteiger Jánosnak Testamentomát az ő unokájának Erzsébetnek Jussa kikeresése végett...” VÁL Veszprém vm. kgyjvk. 1813. márc. 1. 327. l., 60. sz.
- ¹⁶² „Anna ancilla servilis Dni Vitriarii Vernhardt, ex Nova Huttá” 18 éves korában meghalt, eltemették 1809. jún. 17-én.
- ¹⁶³ VÁL Veszprém vm. kgyjvk. 1819. márc. 15. 552. l., 1. sz.
- ¹⁶⁴ Gulden i. m. 943.
- ¹⁶⁵ Németh i. m. 107.
- ¹⁶⁶ Dornay i. m. 381. sz. (Dornay nyomán egyébként valamennyi bakonyi üveghutáról téves adatokat közöl Isbert, a bakonyi német településeket ismertető munkájában: Das südwestliche ungarische Mittelgebirge. Bauernsiedlung und Deutschtum. Berlin, 1931.
- ¹⁶⁷ Ila-Kovacsics i. m. 382.
- ¹⁶⁸ A kislódi plébánia története (kézirat, 1846.).
- ¹⁶⁹ VPL Acta par. distr. Veszpr. facs. VIII.
- ¹⁷⁰ VÁL Veszprém vm. kgyjvk. 1781. nov. 26. 370. l., 112. sz.
- ¹⁷¹ Ila-Kovacsics i. m. 382.
- ¹⁷² A huta munkásai:
1. Eisele János vitriarius. Családja már 1757-ben, majd 1717-ben is Németbányáról ismert, egyébként ifj. Gasteigerrel rokonságban állanak (első felesége Eisele-lány). Valószínűleg kezdettől fogva itt dolgozik, bár adataink csak 1786—94 közötti időből maradtak róla
 2. Graff Mihály vitriarius (sz. 1763). A korábbi hutáknál nem találkoztunk nevével. 1790-ben Úrkúton özv. Hedlnével kötött házasságot, ekkoriban kerülhetett ide, családja még 1811-ben is itt szerepel.
 3. Grasits Ferenc vitriarius sodalis (sz. 1769). Csak 1794-ben kötött házasságáról tudunk Úrkúton, sem előbb, sem később nem szerepel.
 4. Hasz Ferenc sodalis vitriarius (sz. 1761). Apjáról tudjuk, hogy Németbányán dolgozott. Alighanem kezdettől fogva, itt van, adatok 1784—87 között említik.
 5. Hedl Károly sodalis vitriarius (sz. 1755—60 k.). Ez a család a lókúti hutánál tűnik fel, Úrkúton mindig találkozunk velük, Károly 1782—89 között szerepel, itt halt meg.
 6. Hedl Ferenc sodalis vitriarius, felesége Eisele-lány. Előbbi öccse lehetett, 1786—94 között fordul elő az anyakönyvben.
 7. Keberl Márton. Adlerrel 1757-ben valószínűleg az apja került Pillére. 1789—1794 között említik Úrkúton.
 8. Liebel József (lehetséges, hogy a Libisch, Liwesch néven gyakran előforduló üvegfúvók egyike). E néven csak egy ízben szerepel, viszont a családnév később is többször olvasható úrkúti adatokban.
 9. Mayer Mihály. Családja 1757-ben Pillén dolgozik Gasteigerék hutájában. Itt 1784-ben szerepel.
 10. Merlinger Tamás vitriarius. Családját 1757-ben Pilléről ismerjük, későbbi adatok hiányoznak. Itt 1787—1792 között említik.
 11. Peck (Pik, Peck) János vitriarius. Pillén 1745—1757 között szerepel egy Peck-család. Ha ezzel azonosíthatnánk, az ismertek mellé még egy újabb üvegfúvó dinasztiát sorolhatnánk. Az említett 1785—1797 között élt Úrkúton.
 12. Purgerd György vitriarius (sz. 1755 k.). Korábról nem ismerjük. 1785-ben Úrkúton nősül, 1788-ig említik.
 13. Pingerd (Purgerd?) Fülöp. Valószínűleg az előbbi rokona, 1787-ben fordul elő a neve.
 14. Rankl János (sz. 1770). Az ő családja is lókúti, ő azonban 1793-ban Úrkúton nősül. Adataink csak 1796-ig vannak róla, de még a XIX. század második évtizedében is dolgoznak itt a család tagjai.
 15. Rankl József, az előbbi testvére lehetett. 1793—98 között van Úrkúton, a századfordulón a lókúti anyakönyvben találkozunk nevével (lehetséges, hogy Gasteiger vitte át Pénzeskútra?).
 16. Rieger János (sz. 1737). 1757-ben, 1771-ben a német-

- bányai hutánál találjuk, alighanem ő is az úrkúti huta alapító munkásai közé tartozik. Az anyakönyvben 1786-ban szerepel.
17. Rieger Mihály (sz. 1772). Valószínű az előbbi fia. 1793—97 között találkozzunk nevével. A családból 1810—20 között is itt dolgoznak.
18. Schall György vitrarius. Családjá 1757-től áll Gasteigerék szolgálatában. Úrkúton 1786-ban fordul elő a neve.
19. Schmitzperger János vitri scissor (sz. 1759 k.). Személye csak 1794-ben merül fel Úrkúton. Adataink közül azonban ez az első, mely csiszológymunkást említ a bakonyi hutáknál. (Az ismert, többnyire évszámmal is datált bakonyi köszörült díszítésű üvegeket a szakirodalom a XIX. sz. első feléből, a somhegyi hutából származónak tartja. L. ehhez legutóbb Vajkai Aurél: Szentgál. Bp. 1959. 315—320.)
20. Sigl Vencel vitrarius sodalis (sz. 1752 k.). Lókúton 1782-ig szerepel. Úrkúton 1784—1797 között említik, családjá évtizedeken át itt dolgozik.
21. Speigel Péter vitrarius. Apja (?) Németbányán, Gasteiger Fülöp szolgája. Az úrkúti anyakönyvben 1787-ben találjuk nevét.
22. Standl József vitrarius sodalis (sz. 1762 k.). Csak egy ízben, 1791-ben szerepel.
23. Taimayer Antal. Apja neve Adler csehbányai hutájánál jelenik meg először. Ő 1789—1794 között szerepel Úrkúton, utódai azonban az 1810-es években is itt dolgoznak.
24. Veber Ferenc vitrarius (sz. 1766 k.). Valószínűleg V. József németbányai üvegfúvó fia. Őt ugyancsak 1798-ban említik itt, családjá később is előfordul.
25. Veszele József vitrarius. Korábban nem találkozunk ezzel a névvel. 1785—1789 között szerepel.
- 173 VPL acta et fragm. Visit. can. par. Kislődien. a. 1824. fasc. XXV.
- 174 VPL Acta par. distr. Vespr. fasc. XII. Kislöd. (Stökl plébános levele 1793. ápr. 1.)
- 175 VPL Acta par. distr. Vespr. fasc. XII.
- 176 Az 1824-es vizitáció szerint: „Structa est Ecclesia A-o 1795 sumptibus D. Joannis Gasteiger, et Urkutensis Communitatis...”
- 177 Dornyay i. m. 381. sz. — Sághegyi i. m. 181. röviden ismerteti, fényképét is közli (56. ábra). A második világháború alatt erősen megrongálódott csillár még publikálatlan.
- 178 OL Zichy-család lvt. P. 708.
- 179 VÁL A nagyvázsonyi Zichy-uradalom rendezetlen gazdasági iratai között, 14/1797 sz. alatt.
- 180 VÁL Vv. kgyjkv. 1797. júl. 24. 57. 1., 5. sz.
- 181 Uo. 1798. ápr. 28. 163—164. 1., 5. sz. és 1798. aug. 11. 185. 1., 3. sz.
- 182 Uo. 1802. ápr. 24. 55. 1., 1—2. sz.
- 183 VÁL Veszprém vm. kgyjkv. 1802. máj. 5. 170. 1., 48. sz.
- 184 Uo. 1809. febr. 7. 67. 1., 87. sz.
- 185 Ila-Kovacsics i. m. 46.
- 186 Mérei i. m. 67—69. — Mérei mutatott rá először arra, hogy a földesurak számára az üveghuták létesítése csak a földjáradék szerzése miatt volt fontos s hogy ez a körülmény a vállalkozókat visszariasztotta a tartósabb befektetések eszközésétől. Uo. 205.
- 187 Valószínűleg Adler Ferenc testvére. Halálzásának időpontja: 1820. II. 13. (Kempelen Béla: Magyar Nemes Családok, Bp. VIII. k. 162.) — A kislődi anyakönyvben 1811-ig Pfantzelték 5 gyermekének keresztelését vezették be. Hihetőleg ettől kezdve a család már nem is élt Úrkúton. Megjegyezzük még, hogy Pfantzelt első, Kislődön keresztelt lányának keresztapja Vernhardt József volt.
- 188 VÁL Veszprém vm. kgyjkv. 1822. szept. 23. 935—943. 1., 182. sz.
- 189 Pfantzelt levele 1819-ből: „Da ich meine Abreise nacher Pest, theils der bevorstehenden Pester Magistrats-Restaurationen wegen, theils auch wegen Heyraths-Affere meiner Tochter...” (VÁL Nagyvázsonyi rendezetlen gazd. iratok ad nr. 4/1819.) — Az 1821. évi nemesi levél is mint pesti polgár kapja.
- 190 Sághegyi i. m. 274.
- 191 Sághegyi i. m. 256.
- 192 VPL Acta par. distr. Vespr. fasc. XV.
- 193 VÁL Veszprém vm. kgyjkv. 1809. febr. 7. 67. 1., 87. sz.
- 194 VÁL Veszprém vm. kgyjkv. 1808. jan. 28. 22., 79. sz. és uo. 1808. nov. 12. 377. 1., 38. sz.
- 195 Uo. 1816. máj. 6. 168. 1., 19. sz.
- 196 Uo. 1816. máj. 28. 320. 1., 253. sz.
- 197 Uo. 1816. okt. 2. 760—761. 1., 1. sz.
- 198 Uo. 1816. nov. 26. 1140. 1., 13. sz.
- 199 Uo. 1822. szept. 23. 935—943. 1., 182. sz.
- 200 Kempelen i. m. 162.
- 201 Mérei i. m. 204—205. — Mérei szerint Pánczél 1828-ban kért üzemeire kiváltságot. Sághegyi szerint ekkor már halott. Lehet, hogy családjának valamelyik tagjáról van szó? Tomest, bár a hutát 1833-ban már más bérletre, a család egyik lakóhelyeként ismeretes (Kempelen i. m. 162.). A tomesi huta 1894-ben, majd 1903-ban is Losch József, 1917-ben már valószínűleg nem működött. (Sághegyi i. m. 301., 329.)
- 202 VÁL Nagyvázsonyi urad. rendezetlen gazd. iratok ad nr. 426/1814.
- 203 OL Zichy-család lvt. P. 708. Nr. 11243/1811/12.
- 204 „Ex Fabrica Titulo puri Lueri 2000 f. administrantur”, „Ex fabrica 4/m Floreni Titulo Lueri partienda”, „... bewerkstellige noch... zwischen Sr Excellenz eine kleine Gewinns-Theilung von f. 2000 W. W...” (VÁL Nagyvázsonyi urad. rendezetlen iratok 383/1814., 44/1821., 4/1819.)
- 205 „Alta Societas vigore Contractus a 2. Ustrinis vitrariis titulo Arendae annuae solvit 3500 fl.” OL Zichy-család lvt. P. 708. Nr. 11285.
- 206 VÁL Nagyvázsonyi urad. rendezetlen gazd. iratok ad nr. 129/1819.
- 207 Uo. 18/1812.
- 208 Uo. 181/1815.
- 209 Uo. 4/1819.
- 210 Uo. 99/1824.
- 211 Uo. 102/1824.
- 212 Uo. 129/1819.
- 213 VÁL Veszprém vm. kgyjkv. 1819. nov. 16. 865. 1., 58. sz.
- 214 Mérei i. m. 76.
- 215 A bérleti szerződés kivonata: VÁL Nagyvázsonyi urad. rendezetlen gazd. iratok ad 77/1819.
- 216 VÁL Veszprém vm. kgyjkv. 1819. jan. 18. 50—51. 1., 159. sz.
- 217 Ila-Kovacsics i. m. 106.
- 218 A munkások névsora a róluk szóló adatok időrendjében:
1. Perczel Károly (sz. ?) 1824—28 és 1835.
 2. Rankl József (sz. 1807) 1830-tól végig, 58 esztendőskorában, 1865-ben itt is temetik el.
 3. Buchinger (Puchinger) János (sz. 1808). Itt házassodik 1830-ban, szerepel 1853-ig.
 4. Rankl György (sz. Kislőd, 1800). 1833-ban itt házassodik, meghal 1858-ban.
 5. Rankl Mihály (sz. 1812). Itt házassodik 1834-ben, szerepel 1853-ig.

6. Hedl János (sz. 1769). 1835-ben „Ober Gesell”, meghal 1849-ben ugyanitt.
7. Rankl János (sz. 1797). Csak 1835-ben szerepel.
8. Liwisch Ferenc (sz. 1795). 1835-től szerepel, 1847-ben hal meg.
9. Liwisch József (sz. 1809). 1835-ben, majd 1850-ben említik.
10. Hedl Ferenc (sz. Úrkút, 1810). 1835-től szerepel, 1856-ban másodszor köt házasságot.
11. Hedl János (ifjabb) (sz. 1817). 1839-ben házasodik, 1856-ban is említik.
12. Hedl Károly (sz. Úrkúton). 1841-ben házasodik itt, 1859-ig szerepel.
13. Buchinger Ferenc (sz. ?) 1844—1858 között szerepel, 1850-ben nőül.
14. Kolrusz (Kohlrutz) Vencel (sz. ?). 1850-ben nőül, 1857-ig szerepel.
15. ifj. Buchinger János (sz. Lökút-Óbánya, 1834, apja B. Tóbiás kereskedő). 1856-ban házasodik, 1859-ben szerepel utólag.
16. Moravcsik János üveghordó (sz. Valaszka Bela, Nyitra vm. 1812). 1842-ben Somhegyen temetik el. Rajtuk kívül 1840—1860 között egy-két ízben szerepelnek: Hedl György, Hedl Mihály, Hedl Nándor, Lakner András, Peidl János, Peidl Károly, Premm Antal, Haul Rajmund üvegolvasztó, Obermejer Ferenc üveghordó, Hertz Ádám és Gasparits József.
- ²¹⁹ VÁL Nagyvázsonyi urad. rendezetlen gazdasági iratok XVIII—XIX. sz. A Neumann Salamon „Glasfabrikant” számára adott nyilatkozat 1835. február 20-án kelt.
- ²²⁰ Vajkai i. m. 315—320., továbbá Höllrigl, Borsos i. m. stb.
- ²²¹ Meg kell jegyeznünk azt is, hogy a hitelesen bakonyi üveghutákban készültnek mondható üvegtárgyakat a környékbeli falvakban gyűjtötték be a múzeumok, vagy vásárolták a magángyűjtők. Éppen a szentgáli jobbmodú gazdák számára, rendelkezésre készült monogrammos csiszolt palackok, poharak bizonyítják, hogy a parasztság jobbra csak a XIX. sz. elejétől jelenik meg az üveghuta drágább termékeit vásárlók sorában.
- ²²² Mérei i. m. 76.
- ²²³ VÁL Veszprém vm. kgyjvk. 1819. márc. 15. 552. l.
- ²²⁴ Uo. 1818. márc. 30. 220. l., 179. sz.
- ²²⁵ Uo. 1818. jún. 1. 472. l., 5. sz.
- ²²⁶ Uo. 1818. nov. 9. 973. l., 242. sz.
- ²²⁷ Pfantzelt Antal hasonló jellegű kérelménél láhattuk, hogy amikor az üzemek hasznát számbaveszik, nemcsak a munkások, tehát kenyérkeresők, hanem az „eltartottak”, lényegében az egész huta-környéki kolónia „táplálását” emelik ki. Ezért téves Mérei közlése (i. m. 76.) arról, hogy „az üzem 100 főt foglalkoztatott különféle munkákkal”.
- ²²⁸ VÁL Veszprém vm. kgyjvk. 1819. jan. 18. 50—51. l., 159.
- ²²⁹ U. o. 1819. évi közgyűlési iratok 14. sz., kgyjvk. 1819. márc. 15. 91. l.
- ²³⁰ U. o. 1819. ápr. 27. 346. l. 14. sz.
- ²³¹ Itt is téves Mérei közlése (i. m. 76.). Szerinte ekkora összeget fektetett be a vállalkozó a hutába, holott egyszerűen a kb. évi 40.000 Ft-ra tett forgalom kiadás-rovatainak összesítéséről van szó.
- ²³² VÁL Veszprém vm. 1819. évi közgyűlési iratai 14. sz.
- ²³³ U. o. 1819. nov. 16. 865. l., 58. sz.
- ²³⁴ VÁL Nagyvázsonyi urad. rendezetlen gazdasági iratok XVIII—XIX. sz. Somhegy, 1820. okt. 17.
- ²³⁵ U. o. Nagyvázsony, 1820. nov. 4.
- ²³⁶ U. o. Somhegy, 1828. nov. 23.
- ²³⁷ VÁL — Mithay Sándor szíves közlése.
- ²³⁸ Sághegyi i. m. 291.
- ²³⁹ Dornay i. m. 314. sz.
- ²⁴⁰ VÁL Nagyvázsonyi urad. rendezetlen gazdasági iratok XVIII—XIX. sz. 1863. januártól.
- ²⁴¹ Éri I.: Nagyvázsony. Bp. 1959. 33—34.
- ²⁴² Németh G. i. m. 97.
- ²⁴³ U. o. 107.
- ²⁴⁴ VÁL Nagyvázsonyi urad. rendezetlen gazd. iratok XVIII—XX. sz. (A beadvány 1865. június 7-én kelt.)
- ²⁴⁵ U. o. 168—169 (1862. és 371/1863. sz. irat).
- ²⁴⁶ U. o., a két nyugtát „Gracsmann” kőműves 1863. jan. 20-án, illetve 24-én írta alá.
- ²⁴⁷ U. o. „Wochen Liste für Urkut” felirattal ellátva. Az első bérjegyzék szerint összesen 67.63 osztrák váltóforintot fizettek ki bér fejében.
- ²⁴⁸ A munkások névsora: Hedl Károly, Hedl János, Rankl Mihály, Kollrutz Vencel, Buchinger Ferenc, id. Kellner Márton, Müller Ferenc, Festbaum József, Sögor József, Rankl József, Volf Ferenc, Ulrich János, Frankenberg János, Mar Vendel, Rankl János, Fuchs János, Eisner Jakab, ifj. Rankl Mihály, Buchinger János, Kellner Félix, Novák Tamás, Windischmann Sebestyén, Peidl János, Peidl Sebestyén, Hede Mili és Hedl Mária.
- ²⁴⁹ VÁL Nagyvázsonyi uradalom rendezetlen gazd. iratok XVIII—XX. sz. nr. 15/2/1867. — Bécs, 1867. febr. 15. „... Nur deutsche zu acquiriren ist eine Unmöglichkeit, dem erstens sind diese zumeist ganz placirt..., ... und müssen wir nur Böhmen aufnehmen, da diese gerade für unsere Arbeit taugen, und zumeist so armeselig situirt sind, dass sie froh sind, ordentlich placirt zu werden.... In jedem Falle lasse ich heute wieder in die Gegend von Iglau, Polna, wo die Glashütten sind, schreiben, um zu hören, ob nicht die uns netigen Arbeitskräfte zu haben sind...”
- ²⁵⁰ Schäfer János „úrkúti üveggöszörüs” halálózásának bejegyzésénél születési helyeül a morvaországi „Klagoliti Bronowon” van bejegyezve a városi anyakönyvbe. Ugyanott szerepelnek: Pevny Ferenc, Schopak Ferenc, Szulits Antal. Származási helyüket nem ismerjük. Hauer Ferencről viszont feljegyzik, hogy Alsóausztriából származik, míg menyasszonya, akit 1868-ban Úrkúton vesz feleségül, csehországi.
- ²⁵¹ VÁL Nagyvázsonyi urad. rendezetlen gazd. iratok XVIII—XX. sz.
- ²⁵² VÁL Nagyvázsonyi urad. rendezetlen gazd. iratok XVIII—XX. sz. nr. 83/1866. — „... Für den Verschleiss unserer Glashütte ist bisher zu wenig gesehen. Wenn dieser ordentlich eingerichtet und betrieben wird, dann wird die Glashütte nicht nur genügend beschäftigt sein, sondern vielleicht noch erweitert werden können. Dazu aber ist ein tüchtiger Agent unerlässlich, und sind mir bereits 2 Individuen zur Annahme bestens empfohlen.”
- ²⁵³ U. o. A megrendelő a „K. k. priv. österr. Staats-Eisenbahn-Gesellschaft Berg und Domainen Verwaltung. (Neu-Moldova).”
- ²⁵⁴ A városi anyakönyvben a legutolsó üvegfúvóra vonatkozó bejegyzés az 1817-ben született Hedl Károlyra vonatkozik, aki — mint láttuk — 1863-ban előmunkás-féle volt. Mint úrkúti „üveges”, keresztelteti 1872. januárjában leányát. Ugyanót viszont mint ajkai „üvegcsináló”-t 1882-ben a tósokberendi anyakönyvbe jegyzik be, május 6-án halt meg.
- ²⁵⁵ VÁL A nagyvázsonyi urad. rendezetlen gazd. iratai XVIII—XX. sz. —
- ²⁵⁶ L. Faller G.: Veszprém megye bányászatának bibliográfiája (Vp. 1958) 25—29.
- ²⁵⁷ Ila-Kovacsics i. m. 92.

²⁵⁸ Az ajkai üvegyár története még megíratlan. Már említettük s az alábbiakban ismételtén hivatkozunk is Fiers Istvánnak, az Ajkai Üvegyár munkatársának „Az ajkai üvegyár története” c. néhányoldalas, de sok értékes adatot tartalmazó kéziratára. A gyár irattári anyagának egyrésze a veszprémi Állami Levéltárba került, régi készítményeiből álló házigyűjteménye és kitűnő szakkönyvtára sajnos elpusztult.

²⁵⁹ Ha-Kovacsics i. m. 92.

²⁶⁰ Sághelyi—Telkes munkája alapján — (i. m. 300.) és Fiers 1878 júliusára teszi a munka megindítását.

²⁶¹ VÁL Alispáni iratok 1879. évi index, 647. sz.

²⁶² Hidasi István: Az ajkai szénbányászat fejlődése. Bányászati Lapok 1965. 797—800.

²⁶³ Fiers i.m.

²⁶⁴ Ezek: Wolf, Rankl, (2) Kohlrusz, Puchinger, (2) Peidl, Obermajer, Libisch család tagjai.

²⁶⁵ Mint pl. az Obermajer és Libisch-család tagjai.

²⁶⁶ Korábbi születési-, illetőleg lakóhelyük: Joachimsthal, Rippenberg, Marburg, Einsiedeln, Cilli (Ausztria); Ullersdorf, Märzdorf, Baganaszt (sic!), Reitendorf, Waldtitz, Stubenbach, Stettenhof, Wüsteibersdorf, Zwittau, Brno (Csehország).

²⁶⁷ Sághelyi i. m. 364. 1891-re teszi, Fiers 1892-re.

²⁶⁸ L. erre Sághelyi i. m. 364.

Angaben zur Geschichte der Glashütten vom Bakony

Es gibt nur ziemlich wenige zusammenfassende und Detailerörterungen über die Geschichte der Glaserzeugung in Ungarn. Das bezieht sich gleicherweise auf die wirtschafts- und industriegeschichtlichen (technologischen) Veröffentlichungen und auf die Bearbeitung und Publikation von in gemeiner und privater Aufbewahrung befindlichen Kunstgegenständen.

Besonders mangelhaft sind unsere Kenntnisse über die Glashütten, die im 18-ten und 19-ten Jahrhundert in den mächtigen Waldungen des Bakony aufgestellt wurden und jahrzehntelang tätig waren. Das ist umso mehr bedauernd, da die Glasfabrik von Ajka, als der „Nachkomme“ von diesen Glashütten bis auf den heutigen Tag besteht und in der heimischen Glaserzeugung eine bedeutende Rolle spielt. Wie das Bestehen der Porzellanfabrik von Herend einen starken Einfluß auf die Forschung der Geschichte von dieser Fabrik und von den übrigen keramischen Betrieben hatte, so wäre es wünschenswert, daß das Bestehen der Glasfabrik von Ajka zur Forschung der Geschichte und Vorgeschichte von diesem neunzig Jahre alten Betrieb eine Anregung gibt.

Der Verfasser dieser Erörterung versucht, auf dem Grunde von neuerdings erforschten schriftlichen Quellen, die Geschichte der neun ehemaligen Glashütten des Bakony abzureißen.

Wie im allgemeinen, machte auch hier die Unkenntnis des Archivgutes die Bearbeitung der Einzelheiten bisher unmöglich. Als Geschichtsquellen der Glashütten vom Bakony gelten vorläufig neben dem erhaltenen und zugänglichen Material der Staats- und Kirchenarchive hauptsächlich die Kirchenmatrikeln. Aus den Tauf-, Heirats- und Todeseintragen der einzelnen Dorfpfarreien, die auch den Seelsorgedienst der Einwohner der Glashütten versehen haben, kann die Geschichte von einzelnen Hüttenmeistern, ihrer Fach-

arbeitergarde und ihrer Familien festgestellt werden hie und da fällt Licht auf ihre Herkunft und auf den Zeitpunkt ihres Umzuges von einer Bakonyer Hütte in die andere.

Unsere frühesten Angaben ungefähr von 1715 an, kommen aus der dem Gut von Városlóde des Bistums von Veszprém gehörenden Glashütte von Pille. Eine Gruppe von Glasbläsern sind hierher, von den Glasfabriken in der Umgebung von Léka (Lockenhaus) und Rohonc (Rechnitz) an der west-ungarisch-österreichischen Grenze, unter der Führung der Familie Rubner übersiedelt. Wahrscheinlich ist auch die Familie Gasteiger zusammen mit diesen Arbeitern nach Pille geraten, deren Mitglieder zwei Generationen hindurch die Hütten von Pille, dann die von Nemetbánya (Deutsch-Hütten), von Úrkút und die von Pénzeskút gepachtet bzw. gegründet haben. Zu derselben Zeit sind auch die Mitglieder der Familie Gleiszner als west-ungarische Übersiedler nach Pille zu betrachten, die in der Leitung der Hütten von Lókút und Pénzeskút eine Rolle gespielt haben.

In den fünfziger Jahren des 18-ten Jahrhunderts, gleichfalls auf die Anregung des Bistums von Veszprém, von einer vorläufig näher nicht bekannten Stelle Südböhmens hat sich eine andere Arbeitergruppe unter der Führung der Familie Adler an unserer Gegend angesiedelt. Anfangs haben sie in Pille gearbeitet, dann haben sie die Glashütte von Csehbánya (Böhmisch-Hütten) gegründet. Später sind die von den zwei verschiedenen Gebieten hier angesiedelten Glasbläser miteinander vermischt — auch durch Heiraten — auch woanders aufzufinden. Sowohl die Facharbeiter deutscher Muttersprache als auch die Hüttenmeister die die doppelte Rolle des Unternehmers und Pächters spielten, haben miteinander enge Familienanschlüsse ausgebildet, da ihre Söhne und Töchter in vielen Fällen Abkömmlinge

der Leiter von den benachbarten Hütten geheiratet haben. Darüber hinaus ist es feststellbar, daß am Ende des 18-ten bzw. am Anfang des 19-ten Jahrhunderts die nur noch das Kapital aber meistens keine Fachkenntnisse besitzenden Unternehmer: Vernhardt und Pfantzelt in die Familien von ehemaligen Hüttenmeister hineingeheiratet haben. (Eine Ausnahme bildete nur die in der benachbarten Stadt Pápa angesiedelte jüdische Kaufmannsfamilie — die Neumann's —; ihnen sind die Gründung der Glashütte von Somhegy, dann die Neuinbetriebsetzung der Hütte von Úrkút, schließlich die Gründung im Jahre 1878 der für die zeitgemäße Erzeugungstechnologie eingerichteten Glasfabrik von Ajka zuzuschreiben.)

Die Glashütten sind auf drei angrenzenden Großgrundbesitzen, 10—15 km weit voneinander, gegründet worden. Die obenerwähnten Glashütten von Pille, Némethánya und Csehánya des Bistums von Veszprém waren ungefähr von 1715 bis 1796 in Betrieb. Natürlich war ihre Tätigkeit nicht vollkommen gleichzeitig, da ihre Gründung, dann ihre infolge der Ausrottung der Waldungen erfolgte Einstellung stufenweise geschah. (S. Tabelle Bild 4.) Auf dem Gut von Csesznek des Grafenzweiges der Familie Esterházy sind von 1765 bis 1859, gleichfalls stufenweise, die Hütten von Lókút Pénezskút und Somhegy in Betrieb gewesen. Auf dem Gute von Nagyvázsöny der Grafenfamilie Zichy wurde nur in Úrkút eine Hütte aufgestellt, zuerst von 1781 bis 1824, dann wurde ein neuer Betrieb gebaut, in dem die Erzeugung von 1862 an kaum zehn Jahre lang im Gange war.

Das Zustandebringen von all diesen Hütten ist dem Einsehen der feudalen Gutsherren zu danken, daß — da infolge der schlechten Wege die Entwicklung einer holzverarbeitenden Industrie fast unmöglich war — der erhoffte Gewinn von der Glaserzeugung selbst den von der Erzeugung in großer Quantität von Kalikarbonat übertraf. Die Ausfuhr von Kalikarbonat als Rohstoff war in Ungarn im 18-ten Jahrhundert noch bedeutend, wegen der ausbeutenden Wirtschaftspolitik von Österreich hatte sie jedoch keinen großen Nutzen eingetragen. Die kleinen, im allgemeinen 14—20 Facharbeiter beschäftigenden Glas-Manufakturbetriebe sind meistens an früher unbekanntenen Stellen des Bakony zustande gekommen. Aufgrund des mit dem Gutsherrn geschlossenen Vertrages erhielt der Hüttenmeister für das bezahlte Pachtgeld auch die Ausschank- und Fleischbankberechtigung, er durfte die Rodungen zum Bearbeiten verpachten, sogar wurde er auch von

Rechts wegen als Vorstand der ihm unterstehenden kleinen Gemeinschaft betrachtet.

Der Rechtsstand der im strengen Sinne des Wortes Pionierarbeit errichtenden, rodenden, ihre Häuser und Werkstätten selbst bauenden Arbeiter war verhältnismäßig freier als der der auf feudalen Gutsbesitzen lebenden Leibeigenen. Deswegen haben die Gutsherren, als die Entwaldung in der Umgebung der kleinen Ansiedlung mit dem Zustandekommen der Hütte geschah und der mit dem Pächter geschlossene — meistens für 24 Jahre gültige — Vertrag ablief, die sich zu einer anderen Hütte nicht verdungenen Einwohner zum Leibdienst verpflichtet. Der Mangel an dem zur Entwicklung der Hütten unbedingt notwendigen Kapital, das Unterbinden der Unternehmungslust der die vollständige Selbständigkeit nicht besitzenden Pächter und die Kurzsichtigkeit der Gutsherren, die ohne neue Wirtschaftsmethoden eingeführt zu haben nur nach der Ausnutzung ihrer Waldungen trachteten, waren die Ursachen davon, daß zahlreiche Hütten mit primitiver Ausrüstung, die begabte Arbeiter beschäftigt haben, sich zu keinen zeitgemäßen Betrieben und Fabriken entwickelt hatten.

Es ist feststellbar, daß die kapitalkräftigen Unternehmer, die neben der Herstellung von Glaswaren mit ihrer Handelstätigkeit auch deren Verwertung bewerkstelligen konnten, am Anfang des 19-ten Jahrhunderts von dieser Gegend entmutigt weggewandert sind, da die konservative Betrachtungsweise der Großgrundbesitzer sie der Anwendungsmöglichkeit der kapitalistischen Erzeugungsmethode beraubt hatte. Eine Ausnahme bildete nur die im Jahre 1878 gegründete, aber schon vom Anfang an selbständige Glasfabrik von Ajka.

Durch eine Prüfung der größtenteils familiengeschichtlichen Dokumente der Glasbläser ist es andererseits feststellbar, daß die Stammgarden der einzelnen Hütten jeweils die Mitglieder von kaum zwanzig Facharbeiterfamilien abgaben. Einzelne Glasbläser- oder Glasschleiferfamilien, die 100—150 Jahre lang im Bakony tätig waren, haben gewiß das künstlerische und technologische Niveau der erzeugten Ware gestempelt. Sowohl dieser Folgerung als auch denen, die auf dem Grunde später zu bearbeitender, ausführlicher wirtschaftlicher Schriften zu ziehen sind muß man bei künftigen Forschungen — auch aus kunstgewerblichem Gesichtspunkte — Aufmerksamkeit widmen.

István Éri

Contributions à l'histoire des verreries de la montagne Bakony

Les études de synthèse, et même de détail sur l'histoire de la verrerie en Hongrie, sont peu nombreuses. Et c'est vrai aussi bien pour les publications sur l'histoire économique et industrielle — sur l'histoire de l'économie et de l'industrie — (traitant les questions technologiques) que pour celles qui dépouillent et présentent les objets d'art gardés dans des collections publiques et privées.

Ce sont surtout les études sur l'activité des verreries installées au cours des XVIIIe et XIXe siècles dans les immenses forêts du Bakony qui comportent de grandes lacunes. Et c'est d'autant plus regrettable que la verrerie d'Ajka, „descendante” de ces anciennes verreries — est en pleine activité et joue un rôle important dans l'industrie du pays. Il serait souhaitable que — tout comme dans le cas de la fabrique de porcelaine de Herend dont le maintien a eu une forte répercussion sur les recherches de l'histoire des autres ateliers céramiques de Bakony — l'existence de la Verrerie d'Ajka donne une impulsion aux investigations sur l'histoire de cet établissement vieux de 90 ans et sur ses antécédents.

L'auteur de cet essai s'est proposé d'esquisser l'histoire des 9 verreries fonctionnant jadis dans le Bakony, à partir des documents écrits nouvellement découverts. Comme partout en général, dans notre cas aussi, c'est le manque des données d'archives qui a fait obstacle à l'étude détaillée. Les sources de l'histoire des verreries du Bakony — outre la matière accessible des archives publiques et ecclésiastiques — ont été retrouvées surtout dans les registres baptistaires, matrimoniaux et obituaires. Dans les corps de l'acte de registres des paroisses de village — qui veillaient aussi au soin des âmes des habitants de ces verreries perdues dans les forêts — on peut reconstruire l'histoire de quelques maîtres-verriers de leurs familles, de même que celle de l'équipe des ouvriers spécialisés des verreries; quelquefois le jour se fait sur leur origine ou sur la date où ils ont passé d'une verrerie dans une autre.

Nos données les plus anciennes de 1715 environ se rapportent à la verrerie de Pille appartenant au domaine seigneurial de Vámoslöd de l'Évêché de Veszprém. Ces ont des verreries fonctionnant aux environs de Léka

(Lochenhaus) et de Rohonc (Rechnitz), — de la région frontière autrichienne — qu'un groupe de souffleurs est venu s'y installer, sous la conduite de la famille Rubner. Il est probable que c'est avec ces ouvriers qu'est arrivée à Pille la famille Gasteiger dont les membres, deux générations durant, ont loué la verrerie de Pille, et fondé les verreries de Némethánya (Deutsch-Hüttern), d'Úrkút et de Pénteskút. De même, il faut considérer la famille Gleisner, installée à Pille à cette époque, comme des colons venus de la Hongrie occidentale. Les membres de cette famille ont pris part à la direction des verreries de Lókút et de Pénteskút.

Dans les années 1750, également sur l'invitation de l'évêché de Veszprém, un autre groupe d'ouvriers, avec à leur tête la famille Adler, est arrivé dans ces contrées, venant de la Bohême du Sud. Ceux-ci travaillèrent d'abord à Pille, puis fondèrent la verrerie de Csehbánya (Böhmisch-Hütten). Plus tard, nous retrouvons ces verriers venus de deux pays différents, d'autres lieux, intimement liés entre eux par exemple par des mariages. Tout comme les ouvriers spécialisés de langue allemande, les maîtres de verrerie s'étaient liés par des liens familiaux étroits, leurs fils et leurs filles se mariaient avec les descendants des patrons des verreries voisines. On peut démontrer en outre qu'à la fin du XVIIIe siècle, c'est-à-dire au commencement du XIXe Vernerhardt et Pfanzelt, — entrepreneurs, sans connaissances professionnelles, disposant seulement des capitaux nécessaires — se sont alliés aux familles des anciens maîtres de verrerie. (Il y a une seule exception: la famille juive des commerçants Neumann qui, installée dans la ville voisine de Pápa, fondera la verrerie de Somhegy, et remettra en exploitation celle d'Úrkút, et enfin, en 1878, créera la verrerie moderne, bien équipée d'Ajka).

Les verreries étaient installées sur le territoire de trois grands domaines seigneuriaux limitrophes, et séparées les unes des autres de 10 à 15 kilomètres. Les verreries de Pille, de Némethánya et de Csehbánya déjà nommées de l'évêché de Veszprém ont fonctionné de 1715 à 1769 environ, il va de soi que leurs activités n'étaient pas parallèles, mais étagées, conformément à

leur fondation puis à leur fermeture due au défrichage des terres. (Voir le tableau de la fig. 4.) De 1765 à 1859 sur le domaine de Csesznek de la branche comtale de la famille Eszterházy, les verreries de Lókút, de Pénzeskút et de Somhegy se sont relayées l'une après l'autre. Sur le domaine de Nagyvázsony de la famille comtale Zichy on n'a installé qu'une verrerie à Úrkút, qui a fonctionné de 1781 à 1824, puis après sa reconstruction en 1862, encore une dizaine d'années.

La fondation de toutes ces verreries était due au fait que les grands seigneurs féodaux ont reconnu — vu l'état déplorable des routes qui rendait impossible la création d'une industrie du bois — qu'ils pourraient mieux exploiter leurs vastes forêts en y installant des verreries car celles-ci étaient plus lucratives même que la production d'ailleurs également importante de carbonate de potasse. L'exportation du carbonate de potasse de la Hongrie était considérable au XVIIIe siècle, mais la politique économique d'exploitation de l'empire autrichien la rendait peu fructueuse. Les petites verreries-manufactures, employant 14—20 ouvriers, s'installaient dans les forêts de Bakony, en des endroits jusqu'alors inhabités. Selon le contrat conclu avec le seigneur terrien, le maître de verrerie avait la licence du débit de boisson et de viande, il pouvait affermer les terres défrichées, et il était même considéré juridiquement comme le maire de la petite communauté qu'il dirigeait.

Le statut juridique des ouvriers — effectuant un travail de pionniers, au sens propre du mot, en défrichant les terres, en bâtissant leurs propres maisons et les ateliers — était relativement plus libre que celui des serfs vivant sur le domaine seigneurial. Ainsi, quand les environs de la petite agglomération formée autour de la verrerie étaient déboisés, et que le contrat du tenancier — conclu généralement pour 24 ans — avait expiré, les

seigneurs imposaient les redevances aux habitants qui n'avaient pas passé dans la nouvelle verrerie.

Le manque des capitaux indispensables au développement des verreries, les entraves qui paralysaient l'esprit d'initiative des tenanciers ne jouissant pas d'une indépendance totale, et la vue courte des seigneurs terriens qui insistaient sur l'exploitation de leurs forêts, mais ne se souciaient point de l'introduction de nouvelles formes d'exploitation, toutes ces causes empêchaient que, malgré les ouvriers doués, ces verreries nombreuses mais mal équipées aient pu devenir des usines modernes.

Il est à remarquer que ce sont justement les entrepreneurs riches en capitaux et se chargeant par leur activité commerciale non seulement de la production, mais aussi de la réalisation de la verrerie qui, déçus et découragés, quittèrent au début du XIXe siècle cette région où la position d'esprit conservatrice des seigneurs terriens leur rendait impossible l'introduction de la méthode de production capitaliste. Seule la verrerie d'Ajka, fondée en 1878, y fait exception, mais cette entreprise fonctionnait dès son ouverture de façon autonome.

D'autre part, à partir de recherches — surtout généalogiques — sur les verriers, on peut constater que l'équipe stable d'une verrerie se recrutait dans 20 familles à peine d'ouvriers spécialisés. Quelques familles de souffleurs ou de bisoteurs, vivant et travaillant pendant cent, cent-cinquante ans dans la forêt du Bakony, ont certainement marqué de leur empreinte la qualité artistique et technologique de la marchandise. Au cours des recherches ultérieures du point de vue aussi de l'histoire des arts décoratifs il faudra prêter plus d'attention à ce problème, de même qu'aux conclusions à tirer sur la base des documents d'ordre économique qui attendent leur dépouillement.

István Éri

ДАнные К ИСТОРИИ БАКОНЬСКИХ СТЕКЛОДУВНЫХ МАСТЕРСКИХ

Работ, посвященных истории венгерского стеклового производства, довольно мало. Это одинаково относится как к публикациям, касающимся историко-экономических и промышленных (технологических) вопросов, так и к обнародованию описаний музейных и частных коллекций стекловых изделий.

Особенно недостаточны данные о работе гут, расположенных на территории огромных лесных массивов Баконя. Производство стекла на них проводилось в течение многих десятилетий. Отсутствие литературы по этому вопросу особенно печально потому, что и поныне на месте этих гут действует занимающий значительное место в отечественном стекловодстве Айкайский стекловый завод. Было бы очень желательным, чтобы факт существования этого завода стимулировал бы изучение истории этого девятидесятилетнего предприятия, как это имеет место в случае с Херендским фарфоровым заводом. Историей Херендского фарфорового завода довольно много занимались, и это даже дало толчок к исследованию и других баконьских керамических предприятий.

Автор этой статьи делал попытки на основании вновь обнаруженных письменных источников дать краткое описание истории девяти действовавших на территории Баконя стекловых мастерских. И в этом случае, как обычно, обстоятельному изучению вопроса помешало отсутствие архивных данных. Источниками к изучению баконьских гут явились сохранившиеся и являющиеся доступными веспремские государственные и церковные архивы. Помимо этих источников, материалы были найдены в церковных метрических книгах. Из записей приходского священника о крещениях, венчаниях, смертях можно проследить историю жизни некоторых стекловых, его семьи, производственного коллектива, их социального происхождения; в некоторых местах из записей можно установить дату перехода кого-нибудь из мастеров из одной гуты в другую.

Наиболее старыми являются сведения, касающиеся стекловых мастерских в Пилле, относящейся к варошльёвским владениям веспремского епископства, восходящие, примерно, к 1715-му году. Из ок-

рестностей Локкенхауза и Рехнитца, расположенных на австрийско-венгерской пограничной полосе, сюда переселилась группа стекловых под предводительством семьи Рубнер. Вероятно, с этой же группой попала в Пилле и семья Гастейгера, члены которой на протяжении двух поколений основали и арендовали пиллейские, неметбаньейские, уркупские и пеньзешкупские стекловодные мастерские.

Немецкими переселенцами, обосновавшимися в Пилле в то же самое время, нужно считать и членов семьи Глейснер; эта семья играла большую роль в руководстве локупской и пеньзешкупской гутами.

В 1750-м году, тоже при содействии веспремского епископства, из южной Чехии (точное место до настоящего времени еще неизвестно) переселилась другая группа рабочих под предводительством семьи Адлер. Сначала они работали в Пилле, затем основали чехбаньейскую гуту (Böhmisch—Hütten). В дальнейшем стекловоды, вышедшие из различных мест и здесь обосновавшиеся, смешались (и путем Рбаков). Позже их можно встретить и в других местах рабочие немецкого происхождения и мастера-стекловоды, арендующие мастерские, вошли между собой в близкие семейные отношения, их сыновья и дочери вступали между собой в брак. Можно генеалогически проследить, что в конце XVIII и начале XIX столетия Вернхардт и Пфангцель, обладающие капиталом, но сами не владеющие мастерством, в свое время путем брака вошли в семьи тогдашних стекловых. (Исключение составляет только обосновавшаяся в соседнем городе Папа семья еврейских торговцев — Нейманн. Они основали шомхедьскую, а затем уркупскую стекловодные мастерские. Ими же был основан в 1878-м году айкайский стекловый завод, современно оборудованный, где производство велось по новейшей в то время технологии).

Стекловые предприятия выросли в трех соседних, расположенных друг от друга на расстоянии десяти-пятнадцати километров поместьях. Уже вышеупомянутые пиллейская, неметбаньейская и чехбаньейская гуты, расположенные во владениях веспремского епископства, функционировали на протя-

жении периода с 1715-го по 1796-й год. Их затухание проходило не параллельно, прекратили свое существование они постепенно, по мере истребления окрестного леса (см. таблицу на рис. 4). В чеснеком поместье одной из ветвей семьи графов Эстерхази с 1765-го по 1859-й год последовательно функционировали докутская, пенъешкутская и шомхедьская гуты. В надважоньском поместье Зичи тоже основали стеклодувную мастерскую. Здесь производство стекла велось с 1781-го по 1824-й год. В 1862-м году было построено новое предприятие, проработавшее около десяти лет.

Все эти стекольные предприятия были пущены в ход и работали потому, что помещики не хотели оставлять втуне громадные лесные массивы, за отсутствием же хороших дорог о развитии деревообрабатывающей промышленности вряд ли могла быть речь; таким образом, стекольное производство обещало быть экономичным, тем более, что как смежное производство — производство поташа тоже сулило выгоду. В XVIII веке экспорт поташа как сырья был очень значительным, но благодаря эксплуататорской хозяйственной политике Австрийской монархии, не был прибыльным.

Небольшие, обслуживаемые десятью-двенадцатью рабочими, стекольные мануфактуры обычно возникали на необитаемых местах. Мастер группы заключал с помещиком договор, по которому он платил арендную плату, получая взамен право на продажу вина и мяса, право на сдачу внаём целинных земель, вырубок. Небольшая община, находящаяся под его руководством, считала его своим прямым начальником и в юридическом значении этого слова.

Работники мануфактур, играющие в прямом смысле этого слова роль пионеров, вырубаящие леса, своими силами строящие дома и мастерские, были более свободными, чем крепостные, работающие в феодальном поместье. Поэтому помещики после того, как по образованию гуты вырубались окрестные леса

и заканчивался срок аренды, которая обычно заключалась на двадцать четыре года, обосновавшихся здесь работников (если они не перешли на другую мануфактуру) облагали крепостными повинностями. Для оборудования мастерских не было достаточного капитала, арендаторы не пользовались полной самостоятельностью, их права были ограничены. Кроме того, помещики стимулировали только использование леса, а не введение новых форм хозяйствования. Всё это привело к тому, что несмотря на то, что на мануфактурах работали талантливые, способные работники, они, эти мануфактуры, из примитивно оборудованных мастерских не превратились в современные предприятия, заводы.

Подрядчики, обладающие капиталом, наряду с продукцией. Консервативно мыслящие помещики ли-производством стекла занимались и торговой деятельностью, они сами организовывали сбыт готовой шали их возможности применять и развивать капиталистический способ производства, и они постепенно оставляют эти места. Исключение составляет лишь основанный в 1878-м году и с самого начала являвшийся самостоятельным айкайский стекольный завод.

Что касается стеклодувов, то, опираясь на данные изучения семейных архивных материалов, можно заключить, что постоянный состав гуты составил из членов около двадцати семей-работников. Одна из них, семья стеклодувов и шлифовальщиков, работавшая в Баконе, наложила свой отпечаток и на технологический и художественный уровень выпускаемого товара.

Здесь мы дали историю стекольного производства; готовятся подробные анализы хозяйственной деятельности стекольных мануфактур, и, что касается будущих исследований, то считаем необходимым, чтобы в них об изделиях стекольных мастерских говорили и с точки зрения прикладного искусства.

Иштван Эри

A Balaton északi partjának présházai

A Balaton északi partmellékén végighúzódó domb-hegy vonulat déli lejtőit a XVIII—XIX. században úgyszólván összefüggő szőlőterület borította. Ennek igazolására elég, ha az első katonai felmérés (1780—1786) térképalapjaira egy pillantást vetünk. Tekintve egyrészt, hogy a szőlőterület sajátos jogi helyzeténél fogva már a jobbágyság korában is a jobbágyok tulajdona lehetett,¹ továbbá, hogy a tárgyalt vidéken a községek lakosainak háromnegyed része vagy még több szőlőbirtokos volt² (1935), másrészt pedig, hogy a Balaton mentén a szőlőt kint a hegyben dolgozták fel, ugyanitt tárolták a bort is, — mindebből következik a szőlőhegybeli épületek, présházak feltűnően nagy száma.³ A szőlőhegy bizonyosfokú demokratizmusa eredményezte, hogy a hegyben nemes úr, városi polgár, jobbágy egyformán építközhetett, szerkeszthetett magának kis pincét vagy nagyobb présházat, sőt komolyabb borházat, kúriát. Így érthető a hegybeli építkezés alig áttekinthető változatossága.⁴ Megállapíthatjuk azt is, hogy a népi építkezésnek talán legszebb objektumait találhatjuk kint a Balatonmelléki szőlőhegyekben, s ennek hatása a nemesek, polgárok nagyszabású épületein is megmutatkozik.⁵

Noha a Balaton melléki szőlőművelésről már a XI. századtól kezdve vannak adataink,⁶ a néprajzi irodalom a szőlőhegybeli építkezéssel korábban úgyszólván semmit sem foglalkozott. Jankó János Balaton monografiájában⁷ a présházakra — vitatható tartalommal — mindössze 25 sort és három fényképet szentelt.

A tárgyalt terület présházairól több ízben tanulmányokat közöltem, első ízben a Néprajzi Értesítő 1938. évi folyamában.⁸ Itt présház típusokat soroltam fel, s e típusokat még másokkal bővítve, most az alábbiakat különböztethetem meg:

I. Egyszintű épület.

1. Egyosztatú épület.

a) Nyeregvető alatt mennyezetes helyiség.

b) Boltpince földdel lefedve.⁹

c) Boltpince nyeregvető alatt.

2. Kétsztatú épület.

a) Présház nyeregvető alatt + bolthajtásos pince földdel takarva.

b) Présház + bolthajtásos pince közös nyeregvető alatt.

c) Présház + mennyezetes pince közös nyeregvető alatt.

3. Háromosztatú épület.

Szoba + présház + pince. (A pince lehet bolthajtásos, földdel takart, de lehet mennyezetes és ekkor az egész épület egy közös tető alatt van.)

4. Négyosztatú épület.

Szoba + présház + pince + istálló. (Az istálló a pince folytatásaképpen, vagy az épület mellett épült, a homlokzati fallal egy vonalban.)

II. Kétszintes épület.

Felső szint: szoba + présház vagy konyha + esetleg istálló.

Alsó szint: présház + pince, a legtöbbször mindkét helyiség bolthajtásos.

A három és négy osztatú présházaknál, egyszintes, kétszintes épületeknél egyaránt ritkán oldaltornác is jelentkezik, az egészen egyszerű megoldástól (amikor a keskenyebb szoba rovására oldalt az eresztől alul elteret alakul ki) az ívelt, loggiás, mellvédés festői megoldásokig. Szőlőhegyenként helyi szokás, hogy az egy- és kétsztatú présházaknál a présház előtt az oldalfalaknak 1—2,5 m-es meghosszabbításával fedett előteret képeznek ki, amit szüreteléskor vagy nyáron istállónak használnak. Ezt az oldalfalas, nyitott padlású előteret a továbbiakban, a Dörgicse környéki szóhasználat után *iszling*nek nevezem. (L. 14. kép 1., 27—28. kép, 30. kép 1., 45. kép.) — Bonyolultabb alaprajzú a több osztatú, sok helyiségű urasági, uradalmi présház, borház, kúria, s bár ezek tárgyalása tanulmányom céljain kívül esik, meg kell itt jegyeznem, hogy ezek számos megoldásában, részletében népi vonások fedezhetők fel (pl. tüzelőfülke, a szabadkémény füstfogója stb.)

Részletesebb feldolgozásban mutattam be az északi Balatonpart XVIII. századbéli (túlnyomórészt pontosan datálható) présházait két részben¹⁰ (az első részben 32, a második részben 10 présházat ismertetve), s ekkor kerültek tárgyalásra a boronapincék is. — A Balaton

melléki présházak (1958) c. tanulmányomban első sorban műtörténeti szempontból tárgyaltam a szőlőhegybeli építkezést, csoportosításom alapját az egyes történeti stílusok (barokk, copf, klasszicizmus, romantizmus) adták, s a tanulmányban a népi (paraszt) pincék és a nemesi, polgári építkezés egyformán szerepeltek.

Jelen tanulmányomban földrajzilag csoportosítva mutatom be az általam felkutatott területen megvizsgált, felmért, rajzban és fényképen rögzített szőlőhegybeli épületeket, a közel hatszáz átvizsgált objektum fontosabb adatait. Túlnyomórészt XIX. századbeli épületek kerülnek sorra, s a földrajzi csoportosítást az ette indokoltá, hogy az egyes szőlőhegyekben bizonyos helyi sajátosságok mutathatók ki (pl. bizonyos pincetípus elterjedésében, tüzelőrendszerben, az oromzat sajátos díszítőmódjában stb.), ép ezért célszerűnek látszott egy-egy nagyobb szőlőhegyet egységesen tárgyalni, röviden érintve természetesen a már korábban közölt présházakat is. Minden fejezetnél az egyes présház típusok leírása után külön szöveg még a tüzelőrendszerrel, a homlokzat, az oromzat kiképzéséről, díszítéséről, a présház-, pinceajtók kivitelezéséről, technikájáról, díszítőművészetéről.

A Balaton melléki présházakra vonatkozó helyszíni gyűjtésemet 1937-ben kezdtem és folytattam mindmáig, azonban az intenzív gyűjtés, a rendszeres terepbejárás az 1951—1955. évekre esett, s az alább bemutatandó adatok, felvételek lényegében erre az öt évre vonatkoznak. Be kell vallani, hogy ép ezek az évek voltak a legszomorúbbak a szőlőhegyek történetében, sok szőlőhegyben a gaz egészen elborította a megmunkálatlan tőkéket, a présházak javarésze már évek óta tárva-nyitva volt, s elkezdődött feltartóztathatatlan pusztulásuk. A szőlőhegyek vígasztalan képet mutat-

1. Présház bolthajtásos pincével. Balatonkenese. Tóth Lajos
1. Kelterhaus mit gewölbtem Keller. Balatonkenese.
1. Cellier avec cave en voûte. Balatonkenese.
1. Давильня со сводчатым погребом. Балатонкенеше.

tak, mindenütt csak rompincébe akadt a kutató. Sok, a romépület közepéből kinőtt magas fa elárulta, hogy a romlás már évtizedek óta tartó folyamat. A szőlők különben is már a filoxéra jelentkezése óta meglehetősen mozaikszerű képet mutatnak, sok a szőlő közt a szántó, a gabona, a kukorica és egyebek.¹¹ Népi építészünk kimagasló, pótolhatatlan értékei mentek így tönkre néhány év alatt, s a pusztulás folyamata napjainkban is tart. A korábbi tanulmányaimban közölt présházak közül már 1957—58-ban több objektum úgyszólván nyomtalanul eltűnt, ma már pontosan még a helyét sem sikerül megmutatni (pl. a kenesei boronapince 1733-ból, a szigligeti Jankó Benedek féle présház 1851-ből, a badacsonyörsi kétszintes, loggiás tornácú épület 1856-ból). Valószínű, hogy az azóta eltelt közel tíz esztendő alatt ismét számos értékes népi műemlék tűnt el nyomtalanul.

A szőlőhegyeket a lehetőségekhez képest rendszeresen vizsgáltam át, az évek során sok száz ízben végeztem terepjárást, minden évszakban. Természetesen az ilyen nagy területet egyetlen kutató minden pontjában alaposan nem vizsgálhatja át, valószínű tehát, hogy a felsorolandó szőlőhegyekben még akad értékes objektum — hacsak azóta el nem tűnt. Régi présházakról az odavalósiak nem mindig tudnak megbízható felvilágosítást adni, rendszerint nem is ismerik a legrégebbi objektumokat. Többször előfordult, hogy a présház tulajdonosa maga sem tudta, hogy milyen korú épülete van, figyelmét elkerülte a gerendába vésett évszám, vagy ha ismerte is, nem tudta megfejteni.

¹ Ethn. 1956, 58.

² Népr. Ért. 1938, 19.

³ A pincék sűrűségére vonatkozólag l. Ethn. 1956, 60.

⁴ Ethn. uo. — Vajkai Aurél, Balaton melléki présházak. Bpest. 1958, 10.

⁵ A parasztpincékről és a nemesi, polgári építkezésről áttekintő képet ad művészettörténeti szempontból: Vajkai im.

⁶ Népr. Ért. 1938, 17 skl.

⁷ Jankó János, A Balaton-melléki lakosság néprajza. Bpest. 1902.

⁸ Vajkai Aurél, A parasztszőlőművelés és bortermelés Veszprém-megye déli részében. Népr. Ért. 1938, 15 skl.

⁹ Jelen tanulmányban a kőboltozatú, kb. 50—80 cm földréteggel borított pince *boltozott földpince* néven szerepel.

¹⁰ Vajkai Aurél, Présházak és pincék a XVIII. századból a Balaton északi partján. Ethn. 1956, 57—90. — Adatok a Balaton melléki szőlőhegyek népi építkezéséhez. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. (A továbbiakban VMMK) I. Veszprém. 1963, 171—183.

¹¹ Népr. Ért. 1939, 89.; Ethn. 1956, 61.; Vajkai, Balaton melléki présházak, 6.

2. Kétszintes préház felső szintje. Balatonalmádi. Gaál Elemér
2. Obergeschoß eines Kelterhauses mit zwei Geschossen. Balatonalmádi.
2. Étage supérieur d'un cellier à deux étages. Balatonalmádi
2. Двухэтажная давяльня. Верхний этаж. Балатоналмади

1. BALATONKENESE, BALATONFŰZFŐ

Balatonkenesének 1873-ban az egész Balaton mentén a legnagyobb szőlőterülete, — 896 kh. — volt, s megelőzte így még Badacsonyt is. Azonban úgy látszik, hogy a filoxéra ezt a szőlőt végérvényesen elpusztította, mert amíg másutt a szőlőket nagyrésztben sikeresen felújították, s a XX. századbeli térképeken ismét nagyobb összefüggő szőlőterületek jelentek meg, itt csak töredékek maradtak meg (1935-ben 248 kh. szőlő). — Az alábbiakban a községtől északra és innen a kenesei magas parton Mámáig, Fűzfőig nyúló, az 1950-es években teljesen elhanyagolt, nagyrésztben kipusztult szőlőterület épületeit tárgyalom. Helynevek: *Fáncsér, Máma, Papvásári szőlőhegy*. Jankónál: *Fáncsér, Mámái hegy*.

A kenesei magas part közelében, a hegygerinc legmagasabb pontján (180 m) találtam egy földbesülyesztett boronapincét, mint az egykori boronapincék egyetlen kenesei példányát. A 3,25×4,3 m alapterületű boronapincéhez ennél valamivel szélesebb kőfalú préház csatlakozott. A pinceajtó feletti gerenda felirata: *HORVÁT M. ALTA ANNO 1733*. — 1956-ban a pincét széjjelszedték, minden darabját elhordták.¹

A meglévő pincetípus: kis előteres, *iszling*-es nyeregtetős préház + boltozott földpince (Mámái, Papvásári szőlőhegy). — A sok itt található rompince mind ezt a típust mutatja. Több rompincénél a boltpince meglehetősen mélyen volt a földbe építve és a préház eresze egészen a föld színéig ért, tehát a préháznak is mély volt a fekvése (ennek valószínűleg az itteni lösztalaj volt az oka). Az egyik préházba külön kis szobát építettek be, s mellette volt a négyszögletes füstfogós tűzhely. Az ajtó szemöldökfájába vésett felirat: *ANNO 1819 épült NP. K. A. I.* (Magas-part, 189 mp. alatt). — A közelében lévő hasonló rompince ajtószemöldökfáján: *ANO 1833*. — Németh János (Balatonkenese) préháza oromfalán vöröskötábla: *J P 1871* (Fáncsér, a tetőn). A gerincen, a legmagasabb ponton, közel az említett boronapincéhez Tóth Lajos (Balatonkenese) préháza aránylag még jó állapotban van, a 9 m hosszú, feltűnően (kb. másfél méterre) előugró oldalfal, *iszling*-es préházhoz a 6 m hosszú boltozott földpince csatlakozik. (1. kép.)² Ilyesfajta jellegű lehetett Czizmadia Károly 1822. évi préháza is (magas-part, a 175 mp-től északra), ezt azonban 1902-ben átalakították, jelenleg a kőboltpincére merőlegesen áll a szobával bővített préház. Ebből a szobából került a

Bakonyi Múzeumba egy 1774. évszámmal datált egyszerű keményfaasztal. — Lényegében ugyanezt a típust képviselte az 1777-es évszámmal ellátott fűzfői préház (6×13 m alapterület), ennél azonban a kőbolthajtásos és a préházhoz viszonyítva eléggé (110 cm-rel) sülyesztett pince is nyeregtetővel volt fedve, amennyiben erre a meglévő romokból következtetni tudunk. A préháznak jól megépített, külön válaszfalra támaszkodó szabadkéménye volt.³

A kétszintes préházakhoz tartozik Körmeny préháza a falu végén, homlokzatán három ablakkal, kiépített, fedett pincetorokkal.⁴

¹ Ethn. 1956, 62. skl.

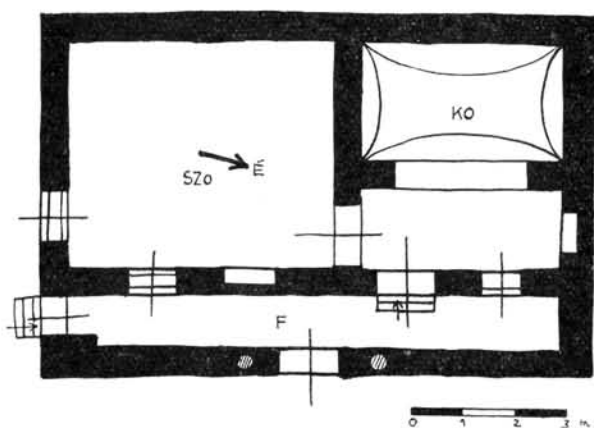
² A fényképeket és a rajzokat a szerző készítette az 1937—1965. években (Kivéve az 56. képet, az utóbbi Bende Csaba, Ferenczi Ferenc és Posgay Csaba munkája, 1965.).

³ Ethn. 1956, 74. skl.

⁴ Ethn. 1938, 31, 33.

2. VÖRÖSBERÉNY, BALATONALMÁDI

Vörösberény 1873-ban a Balaton északi partján közvetlenül Badacsonytomaj után a harmadik helyen állott 703 kh. szőlőterületével és Balatonalmádi is meglepően nagy területtel, 548 kh.-al szerepelt. E két hely szőlőterületének visszaesése különösen feltűnő, az 1935. évi összeírás szerint Vörösberénynek csak 192, Almádinak 149 k. hold szőlője volt, ugyanakkor más községeknél a visszaesés kisebb méretű. A vörösberényi szőlőkben érdekeltek a szentkirályszabadjaiak, de még távolabbi vidékek is, így Veszprém, Szentgál. — Balatonalmádinak a múlt században alig volt lakosa, a szőlők javarésze veszprémi (főleg kisiparos) családok tulajdona volt. A statisztikai számok is bizonyítják, hogy távolabbi települések lakosai voltak a birtokosok,

mert pl. 1869-ben Almádi nem szerepel lakosságsszámmal, viszont a szőlőbirtokosok száma 1873-ban 286, ugyanazon időben Vörösberénynek 715 volt a lakosság száma, a szőlőbirtokosok száma pedig 541.

Vörösberény szőlőhegye részben a községnél kezdődő, északra eső *Öreghegy* (a 305 m magas *Megyehegy* déli lejtője), s részben a *Várhegy* (278 m) oldala. Almádi tulajdonképpen szőlőhegybeli település (*Lokhegy*, *Öreghegy*, 180–230 m-es magasságokban).

Helynevei: *Öreghegy*, *Újhegy*, *Vöröshegy*, *Apácafara*. Jankónál is szerepelnek.

A hegyben sok a prészház + boltozott földpince, a legtöbbje romállapotban. Legrégibb köztük az 1707. évi, 4,0×5,15 m-es, eredetileg kölykes zárú boltozott földpince. Az előtte lévő prészház azonban már vagy 80 éve rom.¹ (*Várhegy*). — Dénes Károly (Szentgál) pincéjének szemöldökkézfáján az 1807 évszám áll, előterét az 1900-as évek elején átalakították, tetejére villát építettek (Berénytől délkeletre). Kovács Lajos (Szentkirályszabadja) prészháza az Apácafarában eléggé mélyen fekszik, már a prészház is egy méterrel mélyebb a föld színénél (3,6×4,0 m a prészház, 3,6×3,7 m a földdel betakart boltpince). Az ajtószemöldökkézfán: 1812. — Toscani Lajos (az első itt letelepedett olasz kőfaragó) prészháza hasonló típusú volt, de utóbb a prészház helyébe nagy, üveges, verandás villát építettek. A belső pince ajtó szemöldökkézfáján: ANNO 1829 (Vörösberénytől nyugatra, Pinkóc felé). — Kiss Bálint (Szentkirályszabadja) prészháza az Apácafarában van (az utóbb megkurtított prészháza 4 m, a pince 8 m hosszú, külső szélesség 7 m). A szemöldökkézfán: 1874 B I. — A berényi

4. Kétszintes prészház. 1815. Balatonalmádi. Mustos-Király
4. Kelterhaus mit zwei Geschossen. — 1815. — Balatonalmádi.
4. Cellier à deux étages. 1815. Balatonalmádi
4. Двухэтажная давиляня. 1825. Балатоналмади

3. Az előbbi prészház felső szintjének alaprajza.
3. Grundriß des Obergeschosses vom vorigen Kelterhaus
3. Le plan de l'étage supérieur du cellier de la fig. 2
3. План-схема верхнего этажа предыдущей давиляни.

Öreghegyben e típusnak olyan változatát találtam, amelynél a prészház is mélyen fekszik, eresze a földszintet érinti. Vörösberényben, közel a róm. kat. templomhoz rejtőzködött egy prészház + bolthajtásos földdel takart pince, aminek érdekessége volt, hogy pincebejáratának gótikus kő ajtóbélelte volt.² 1965. nyarán a pincét teljesen széjjelszedték.

Másik típus: a prészház és a keveset sülyesztett pince közös tető alatt van. — Szántó Gyula 6×12 m-es, épülete prészház + bolthajtásos pince közös tető alatt, a prészház 50 cm-el mélyebb a külszinnél, a pince 20 cm-el a prészháznál.³ — Egy másik épületben a 3,6×4,4 m-es prészház csak félig padlásolt (alatta a felfelé keskenyedő tüzelőfülke), a kölykes zárú pince gerendás-famennyezetű, mindkét helyiség fölé közös tető épült. A prészháznak két méterre kiugró, oldalfal fedett izlunge van, az egyik oldalfalban a tiprókád részére a párkányt is kiképezték (*Öreghegy*). — Hasonló megoldások (tüzelőfülke, elől kiugró, oldalfal fedett izlunge) van az *Újhegyben* is (Németh Gyula prészháza).

Az egyik pinceajtó szemöldökkézfáján archaikus ízü, körkörösén karcolt dísz fordul elő, míg egy másik esetben régi régös prés gerendájából alakították a szemöldökkézfát.

Kimondottan kétszintű, emeletes épületről az alábbi két prészháznál alig beszélhetünk, mert inkább arról van szó, hogy a földszintes épület alatt, ahogy lakóházak alatt is, boltozott pince van. — Egy 14 m hosszú romos prészházban bolthajtásos szoba + prészház van

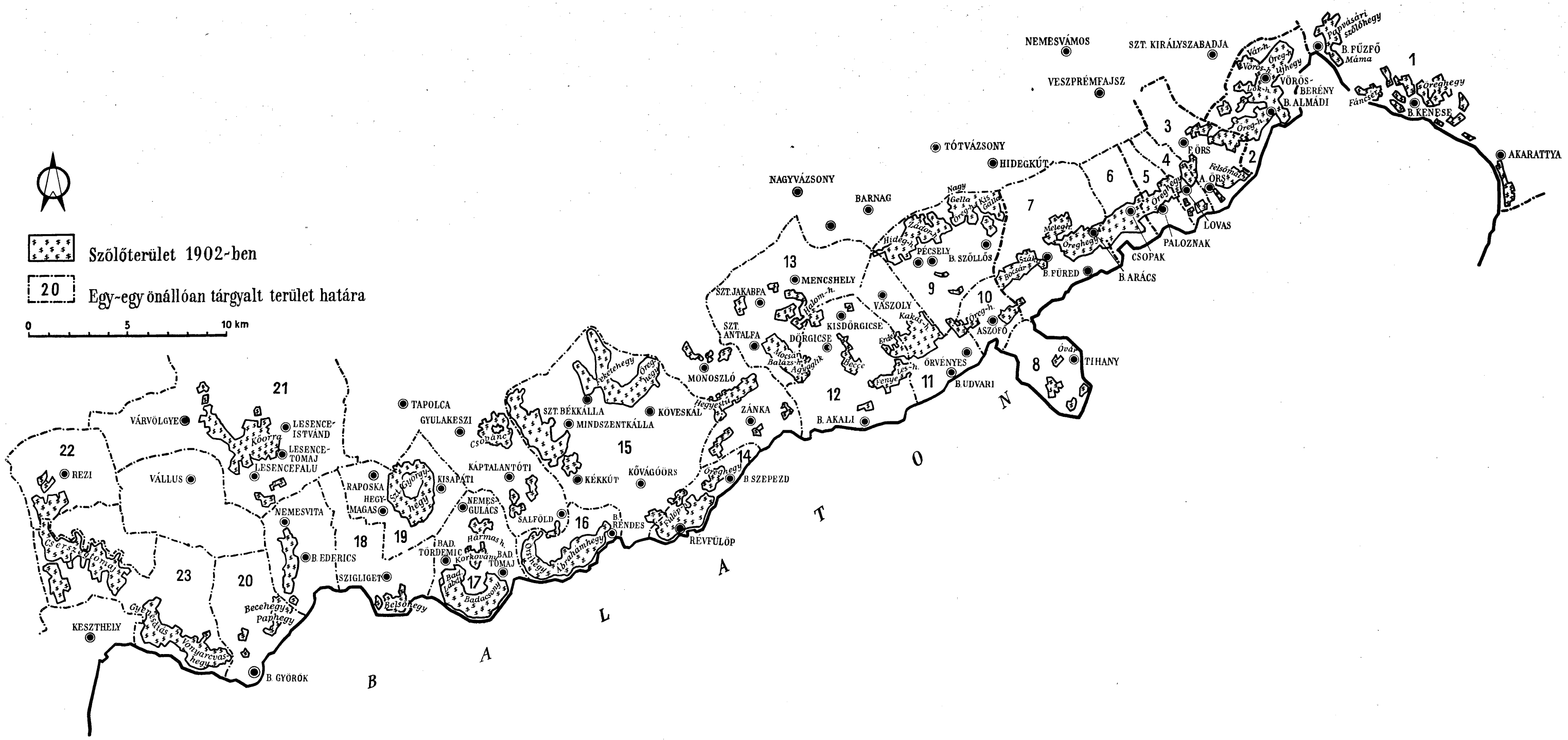
● VESZPRÉM

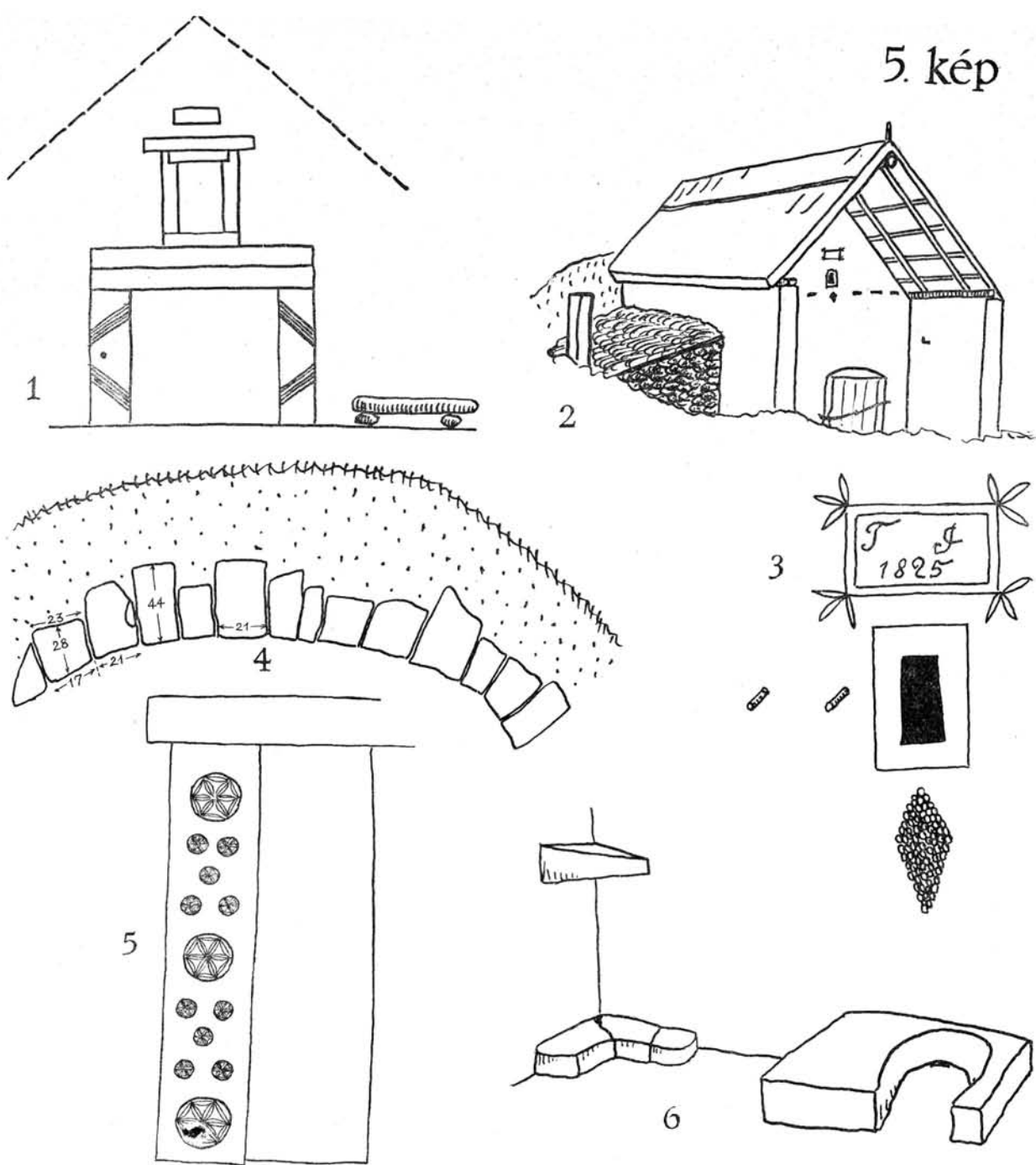

 Szőlőterület 1902-ben

 20 Egy-egy önállóan tárgyalt terület határa

0 5 10 km

5. Présház részletek. Alsóörs. 1. Présház homlokzat és ajtószárfájának vésett díszje. 1823. — 2. Présház kis előtérrel. 1825. — 3. Az előbbi présház homlokzati díszje. — 4. Boltozott földpince keresztmetszetének részlete. — 5. Pince ajtószárfájának vésett díszje. — 6. Présház saroktűzhely és a tiprókád helye.

5. Teile eines Kelterhauses. Alsóörs. — 1. Giebel und eingemeißelte Dekoration des Kelterhaustürstockes. 1823. — 2. Kelterhaus mit einem kleinen Vorraum. 1825. — 3. Giebeldekoration des vorigen Kelterhauses. — 4. Teil des Querschnitts von einem gewölbten Erdenkeller. — 5. Eingemeißelte Dekoration eines Kellertürstockes. — 6. Eckherd des Kelterhauses und Stelle des Kelterfasses.

5. Détails de cellier. Alsóörs. — 1. Fronton et ornements gravés du poteau de porte. 1823 — 2. Cellier avec petit auvent, 1825. — 3. Ornementation du fronton du cellier précédent. — 4. Détail de la coupe transversale d'une cave en voûte couverte de terre. — 5. Ornement gravé du poteau de cave. — 6. Foyer dans l'encoignure et emplacement de la cuve de foulage

5. Составные части давилни. 1. Потолок давилни и резное украшение дверного наличника. 1823. 2. Давильня с маленьким придворьем. 1825. 3. То же. Плафонные украшения давилни. 4. Поперечный разрез земляного погреба с арочным потолком. 5. Резное украшение деревянного наличника погреба. 6. Место углового очага и топильня.

(az utóbbiban négyszögletes, téglaszlopra támaszkodó füstfogós szabadkémény), míg az egész épület alatt bolthajtásos pince foglal helyet (Öreghegy, 259. sz.) — Barcza Benő (Szentkirályszabadja) vöröshegyi présháza külsőleg egyszerű nádfedeles parasztház, szoba + konyha + istálló beosztással, a szobában zöld színű szemes kályha, a konyhában az előbb említett pilléres szabadkémény, alatta kemencével. A szoba + konyha rész alatt találjuk a bolthajtásos pincét, de ennek nemcsak kívülről, hanem a konyhában is van (csigalépcsős) lejárata. A kifejezett kétszintes épület egyszerű, elől csak egy ablaka van, díszítése nincsen (az egyik 1889-es évszámú, a Várhegyen, a másik az Öreghegyen).

Balatonalmádi pincéi javarészt elpusztultak, a romokból megállapítható, hogy a présház + boltozott földpince típus terjedt el itt is.

A kétszintes épületek közt elsőnek Gaál Elemér présházát (Felsőörsi út 9.) kell bemutatnom, mert ennek eredeti formájában szép, mellvédes, két (187 cm magas) vöröskő oszloppal alátámasztott oldaltornáca volt. (3. kép.) A felső szint: szoba + bolthajtásos, szabadkéményes konyha, az említett oldaltornáccal, míg az alsó szinten bolthajtásos présház (4,2 × 8,8 m) s pince (ugyanolyan méretben), 3,2 m magassággal. Utóbb az empire ízü présházat teljesen modernizálták. — Megemlíthető még a présház előtt egy kerek, empire díszítésű vöröskő asztal. — Mustos (Veszprém) empire stílusú, nagyobb, kétszintes épülete a Pinkócon 6 × 12 m alapterületű, homlokzatán három ablakkal, a középső ablak felett domborműves szőlőfürttel. Az épületet később az oldalán verandával bővítették. (4. kép.) Évszáma: 1815. — Egyszerűbb kétszintes épület Balatonalmádban több helyen fordul elő.

¹ Ethn. 1956, 73. skl.

² Ethn. 1956, 74. skl.

³ VMMK I. 171. skl.

6. Kétszintes présház, 1855-ben renoválva. Alsóörs. Sebők Zs.

6. Kelterhaus mit zwei Geschoss, renoviert im Jahre 1855. Alsóörs.

6. Cellier à deux étages. Alsóörs. Rénové en 1855

6. Двухэтажная давилня, отремонтированная в 1855-м году. Алишёри

3. ALSÓÖRS, FELSŐÖRS

Alsóörs szőlőhegye közvetlenül a község keleti szélén kezdődik, s kelet irányban elnyúlik Káptalanfüred felé, déli széle a balatoni műútig, északi felső része az erdőhatárig ér el. Szőlőterülete 1873-ban: Alsóörs 139, Felsőörs 242 kh. — A szereplő helynevek: *Máli hegy, Közép Mál, Felső Mál, Bánya* (Jankónál: *Alsó, Közép, Felső Mál, Bányahegy*). A hegyben a szőlőterület nagyon megritkult, igen sok a szántás (gabona stb.).

Háromféle pincetípus fordul elő: parasztházformájú présház + boltozott földpince, présház + pince tetővel fedve és végül az emeletes típusú présház.

Az első típusból egy 1747. évszámú présházat korábban már közöltem.¹ Ez csak annyiban különbözik az általános típustól, hogy a présháza keresztbe áll a pincére, aminek azonban feltehetőleg térszíni oka van. Sarokkandallós, az évszám a kandalló gerendájába vésvé. — Az egyik vöröskőfalú présház hullámvonalasan, illetve fűrészfogszerű díszítéssel ellátott ajtószárfájával tűnik ki. Méretei: 5,0 × 6,0 m a présház, ugyanannyi a boltpince. Homlokzatán kőtábla: *VJ ÉPÍTETE 1823 16 maj*. Az épület ajtaja 1945. óta nyitva állt, s 1951-ben két szecskavágó, hordó, rossz kád volt benne. (5. kép. 1.). Egy másik gondozatlan présházat meg úgy biztosítottak, hogy ajtaját egy rúdral elreteszelték („gúzzsal betett ajtó”). Annyiban tér el az előbbitől, hogy itt színszerű fedett előtér jelentkezik. Oromzatán domborműves szőlőfürt felirattal: *TJ 1825* (5. kép. 2., 3.). Ez a kiugró fedett előtér van egy másik présházak is (külmérete: 5,5 × 8 m a présház, 5,5 × 6,0 m a boltpince), ennek homlokzatán: *1839. N M PÁL*. — Ez utóbbi présház 1951-ben gondozott állapotban volt, előtérét nádfallal zárták el.

Káptalanfüred felé, közel a Balatonparthoz egy hasonló présház érdekessége, hogy római alapfalakra épült (Petze épülete), s a szomszédságában lévő Vörös Gyula pincéjének falazatában is római tetőfedőcserepek, téglák fedezhetők fel.

Sok itt a rompince, de éppen ezeken jól tanulmányozható a boltozat építésének technikája (5. kép. 4.). A boltozat egyetlen réteg kőből áll. Átlagban húsz-harminc cm nagyságú kődarabokból építették úgy, hogy előzetesen deszkából ívalakú *árkus*-t állítottak fel, az utóbbit aládúcolták, majd a köveket sorban rárakták. A kőfaragó (a 68 éves Dezső Imre) szavaival „magukat tartják a kövek”. A mellékelt rajzon látható vöröskő boltívet az említett kőfaragó építette 1938-ban.

7. Az előbbi prэшház felső szintjének alaprajza. (Ablakát I. 26. kép 4.)
7. Grundriß des Obergeschosses vom obigen Kelterhaus. (Für das Fenster s. 26-tes Bild, 4)
7. Le plan de l'étage supérieur du cellier précédent. (V. sa fenêtre: fig. 26, 4)
7. То же. План-схема верхнего этажа (окна показаны на 26-й илл. 4.)

A faragott köveket különben nagy kövekből (*mugli*) faragták ki.

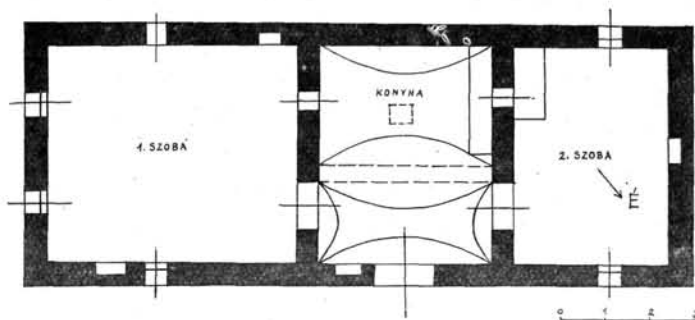
A rompincék mellett akadt több prэшház jó állapotban is, az oromzatok újabb kőtáblái gondoskodást árulnak el (pl. stukkó szőlőfürt *T 1901* felirattal), a prэшház piros cseréptetőt is kaphat (*1910*). Az utóbbinál a feltűnő széles színszerű előteret is jól fel tudják használni.

Az egyik változatban a prэшháznak elől bolthajtásos benyílója van. Hasonló, de már befalazott bolthajtás a paloznaki hegyben is előfordul. — Kivételesen más megoldásokkal is kísérleteztek: a nagyobb prэшház a boltpince előtt keresztben áll s kéményét — modern építészeti stílus szerint — az épületen kívül helyezték el. Felirata: *En Domján János építem Az 1876.* —

A rompincék elárulják, hogy elterjedt volt itt is a kölykes zár. Különösen szép az egyik pinceajtó szárfájának körkörös-csillogos mintájú vésett díszje. (5. kép. 5.)

Kerülhetett azonban a prэшház+pince rész egy épületbe, föld fölé is, egységesen közös tető alá. Erre jó példát ad a már másutt közölt 1747. évi prэшház közvetlen szomszédságában lévő Morocza Margit prэшháza. Igaz, ennek is van még a föld színe alá került, földdel fedett pincerésze, azonban eléggé nagyra mondható a tető alatti rész is: tizenöt méter hosszú. Az alaprajz szerint itt már több helyiséget láthatunk: nádpadlású prэшház+téglaboltozatú szabadkéményes konyha tűzhellyel+kis szoba. Bár a gyűjtés idején tárva-nyitva volt az egész épület, a szoba egészen jól be volt rendezve: szalmával bélelt ágy, esztergyalyozott lábú asztal, három egyszerű pad, kanáltartó deszka, zöld szemes csempékből rakott sparhett. A pincehelyiség azonban zárva volt.

Egy másik földfeletti deszkamennyezetes, 4,5 m széles prэшház, kőboltozatú pince, közös tető alatt áll. Ennek prэшházában kőből rakott a tiprókád helye s a sarokban a kezdetleges, néhány kővel kirakott tűzhelye, felette a falba erősített egyetlen kődarabból álló füstfogó már régiségre utal (5. kép. 6.). — Balogh Károly prэшházának pincéje, prэшháza is famennyezetes, szilfa mestergerendával. — Mádi vakolatlan vöröskőből épített prэшháza és pincéje egységes, 14 m hosszú épület, egészében a föld felett van, közös nádtetővel. Fedett előtere 170 cm hosszú, s ebben van a süllyesztett betonkád.

Különlegességnek számít egy, a Felső Málon közel már az erdőszélhez, egyszerűen a mélyútba bevágva beépített pince.

Végül megemlíthető egy volt urasági szőlőbeli épület (Gici Ferencné, korábban Márkus prэшháza, Máli hegy). Az épület tekintélyes nagyságú (5,5×27 m), szoba + szabadkéményes konyha + szoba + prэшház + pinceelőtér beosztással, faoszlopokkal támogatott tornáccal, míg az épületre merőlegesen, 4,0×21,0 m alapterületű bolthajtásos földpince épült.

Az újabb boltozott földpincék elé néha barokkos vonalú vakolt falat építettek, bejárati ajtóval.

Felsőörs rompincéinél is kölykeszárak, csillagos, körkörösön díszített ajtószárfák mutatkoznak.

Az alsóörsi hegyben három (és a közeli felsőörsi hegyben még egy), egymáshoz hasonló emeletes prэшházat találhatunk. Ilyen típusú prэшház a szomszédos lovasi, paloznaki hegyben nem látható, viszont Alsó-örsön áll a mintául szolgáló gótikus (Guat) ház.² Így az ezzel való kapcsolatra következtethetünk. Korukról bizonyító évszám nem áll rendelkezésünkre, tekintettel azonban arra, hogy a Sebők Zsigmond féle házat 1855-ben megújították, feltehetően a prэшházak XVIII. századbéli keletkezése. Egy másik épület ajtószemöldökfáján *MDCLXVI* áll bevésvé, e dátumot azonban hamisnak tartom.

Sebők Zsigmond vakolt vöröskő prэшházának emeleti része: szoba + szabadkéményes konyha + szoba, alatta bolthajtásos pince (6., 7. kép, 24. kép 4.). Egyik oldalát utólag támfallal erősítették meg. Csúcsfalán vöröskőbe vésvé: *FABIÁN SÁNDOR UJÍTOTTA 1855.* A prэшház szűk, lőrészerű, vasrácsos ablakaival legalább is XVIII. századbéli épületként hat.

Ifj. Horváth Lajos prэшháza magasan, az erdőszélen fekszik, ennek homlokzatát két támfallal támasztották meg (8., 9. kép.). A vakolt kőfalú, nádtető, nagy (7,0×20,0 m alapterületű) épület vasrácsos, ólomfoglatos ablakával szintén régi, s meglehetősen eredetileg urasági borpince volt. Kemenesi Mór prэш-

háza (Felsőörsi Öreghegy) szintén vörösköböl épült, $7,0 \times 18,0$ m alapterületű, a téglákban *K M* betűkkel. — Végül ebbe a csoportba tartozik a már említett, feltehetőleg hamis 1666 évszámú préház a Balaton felett, a Máli hegyben, düledező tetővel, romosan (1951).

¹ Ethn. 1956, 73. skl.

² A Guat házat ismerteji: Entz Géza, Gótikus udvarház Alsóörsön. Múvtört. Ért. 1956, 2—3. sz. 125—136. — Vajkai Aurél, Balatonfelvidéki és Bakony vidéki falusi épületek a XVIII. századból. Ethn. 1957, 87. skl.

4. LOVAS

Szőlőhegye a falutól nyugatra kezdődik, s az Öreghegy átterjed tulajdonképpen a szomszédos paloznaki határba is. Alsó széle a Lovas — Paloznak útig terjed (így e szőlőhegy már távolabb van a Balatontól), északi széle az erdőt érinti. Szőlőbirtok 1873-ban: 174 kh. — Helynév: *Öreghegy* (1951—55), Jankónál: *Öreghegy*. A szőlőknek, különösen a hegy felső részén, nemesvámosiak a birtokosai.

A hegyben az elterjedt típus: préház + földdel borított, az előbbinél alacsonyabb boltpince. Ezt a típust képviseli egy 1770. évből származó préház,¹ préházában egyszerű saroktűzhellyel, füstfogó kőlappal, s ugyanez jelentkezik a XIX. század elején építettekénél is. A hegyben a kölykes zárok aránylag gyakran fordulnak elő.

A régi préházak jellemző példája Bikini Jánosné préháza, tulajdonosa nemesvámosi. (Öreghegy, közel az erdőszélhez. 1951. évi felvétel). Az épületnek mindkét ajtaján (a külső ajtón és a préház-pince közti

9. Az előbbi préház egyik ablaka.

9. Ein Fenster des vorigen Kelterhauses.

9. Une des fenêtres du cellier précédent.

9. То же. Одно из окон.

8. Kétszintes préház. Alsóörs. ifj. Horváth Lajos

8. Kelterhaus mit zwei Geschossen. Alsóörs.

8. Cellier à deux étages. Alsóörs

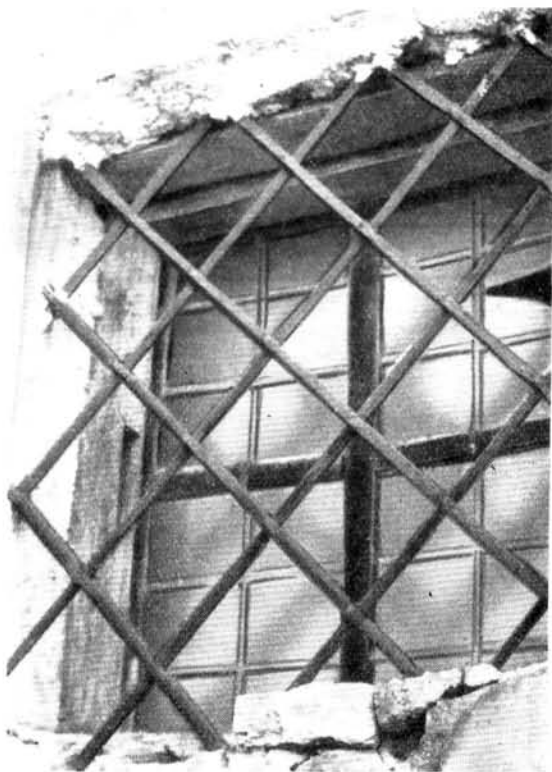
8. Двухэтажная давяльня. Алшоёрш

ajtón) egyformán még jól működő kölykeszár van, a külső ajtó mindössze három széles, vastag deszkából áll, ezeket egymáshoz facsapolás és keresztbe húzott, faszögekkel odaerősített lécc tartja össze.² Szép a külső ajtó szemöldökfájára karcolt dísz: tulipánszerű ornamentika a felirattal: *D: F Anno 1806 Építete* (10, 11. kép.).

Sok volt a hegyben a rompince, a legtöbbször csak a hátsó boltpince maradt meg, az egyikben — mondják — egy öreg házaspár élt 1945-ig.

Az egyik préház adatai: a préház $3,5 \times 4,0$, az ennél 60 cm-re mélyebben fekvő *kőbótpince* $3,5 \times 4,3$ m alapterületű, a préház tűzhelye 130 cm magas, 145 cm mély fülke (tehát kívül a fal itt kipúposodik. 12. kép. 1—3.), s hasonló (bár kisebb méretű: 45×100 cm) fülkeszerű tűzhely található más préházakban is, a fülke felett esetleg keskeny, hosszú köpárkány füstfogóval (12. kép. 4.).

A kölykes zárú ajtókon kívül egyéb szép préház ajtók is találhatók a hegyben (pl. napsugaras típus,

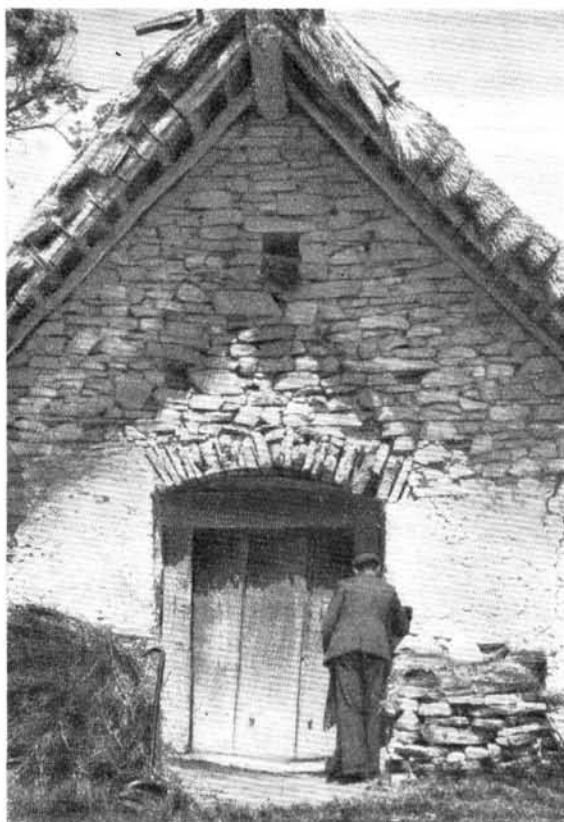
11. Az előbbi préház ajtajának részlete.
 11. Türteil vom obigen Kelterhaus.
 11. Détail de la porte du cellier précédent
 11. То же. Часть двери

1884), hullámos karcolással díszített szemöldökfa, barokkos faragású gerendaél (12. kép. 5., 6., 9.).

Ritkán a préház mellé kerek (3,5 m átmérőjű) kis, nádtetős konyhát építettek.

Fenn az Öreghegyen, az erdő szélén, szép környezetben, árnyas fák közt építették a vámosiak a préházait az 1900-as évek elején az említett múlt századbeli stílusban. E házak előlről takaros nádtetős parasztházak benyomását keltik. (Az oromzatok felirata: *S M 1905* [13. kép.] — *K A 1905—V G 1906* — az utóbbi préház külső mérete: 9 m a préház, 7 m a boltpince hossza).

Az újabb pincék, úgy látszik, valóban csak pincék, a külön préház-rész elmarad (a kis modern préhez nincs szükség nagyobb helyiségre), de talán a közbejött gazdasági változások is megakadályozták a préház építését (évszámok: 1929, 1936, 1948). A bejárat

főle kerülő újabbdivatú felirat: kockás mezőben kezdőbetűk, évszám (*S J. 1927—S. L. 1929.*— 12. kép. 7., 8.).

- ¹ Ethn. 1956, 73. skl.
² Hasonló képét l.: uo. 81.

5. PALOZNAK

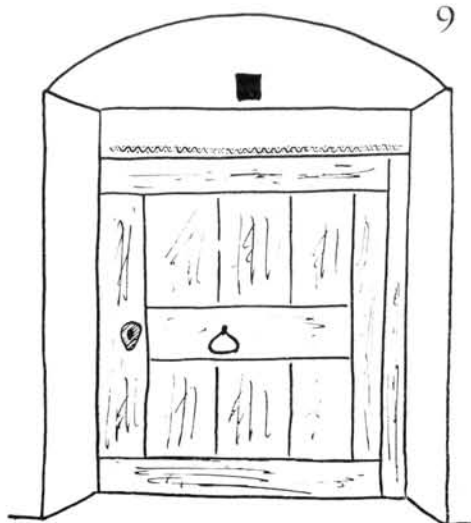
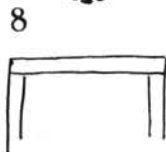
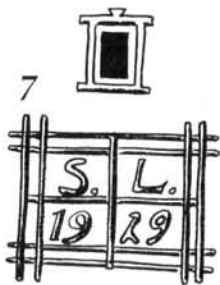
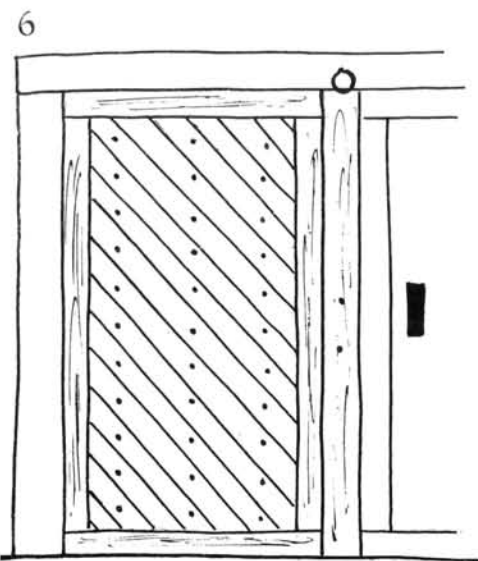
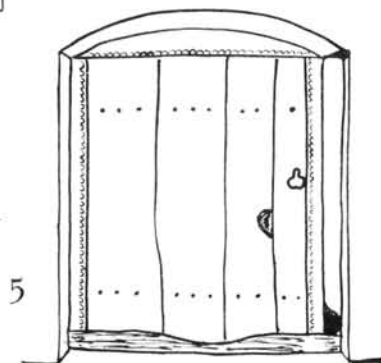
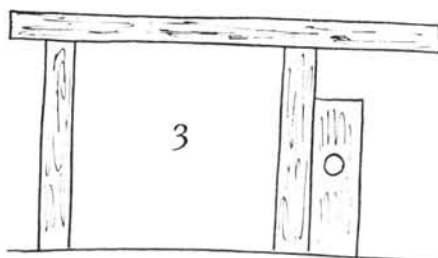
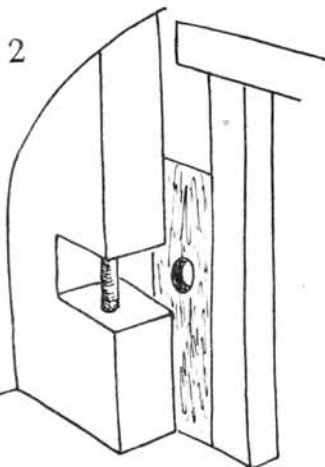
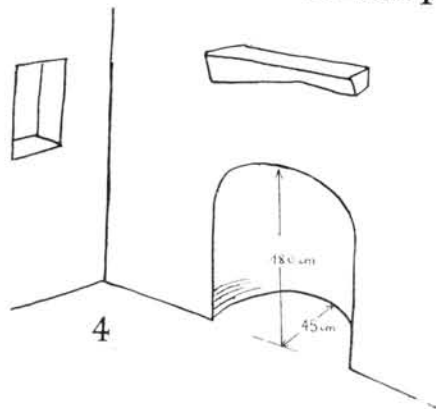
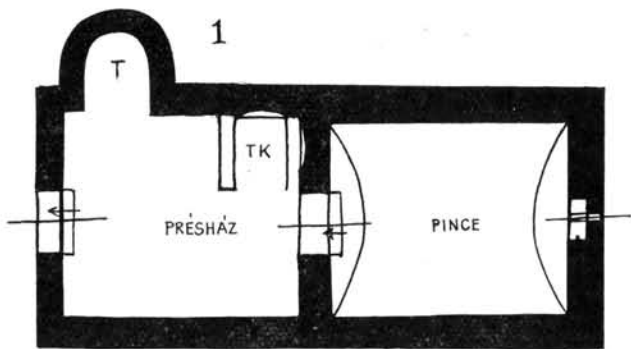
Paloznaktól nyugatra közvetlenül elkezdenek a szőlők, a régebbi préházak azonban a községtől északkeletre magasló és a lovasi határba átmenő Öreghegyben található. Szőlőbirtoka 1873-ban: 188 kh. Helynév: *Öreghegy* (1951—55), Jankónál nem szerepel.

Arra, hogy a szőlőhegyeket — különösen ezek felső részét — távolabbi falvak lakosai birtokolják, bizonyítékul szolgálhat a paloznaki szőlőhegynek 1790-ben végzett összeírása. E szerint a 108 birtokos közül 32 nemesvámosi, 23 fajszi, 21 helymegjelölés nélküli (tehát feltehetőleg paloznaki), 13 veszprémi, 8 szentgáli, 4—4 csopaki, kövesdi, alsóörsi, 2 lovasi, 1 szentistváni lakos volt, tehát nagyrészen távolabbi települések lakosai. Úgy mondják, hogy a vámosiaknak sok fájuk volt s ezért vastagok itt a préházak ajtószárfái. Utóbb sok vámosi a szőlőjét paloznakiaknak adta el.

A préház típus: parasztházjellegű préház + valamivel alacsonyabb, boltozott földpince. — Ebből a típus-

10. Préház kölykes zárral. 1806. Lovas. Bikini Jánosné
 10. Kelterhaus mit einem Holzriegel 1806. Lovas.
 10. Cellier, avec loquet en bois. 1806. Lovas
 10. Давильня с деревянным запором с секретом. 1806. Ловаш

12.kép

ból egy 1733-ból datált pincét korábban már bemutattam.¹ Itt most mint jellegzetes példányt, Müller József 1870. évszámú prэшházát tárgyalom (14. kép. 1.). A nádfedelű prэшháznak közel két méterre kiugró oldal-fal-as fedett iszlinge van, ezzel a típussal különösen nyugatabbra (Balatonfüred, Akali—Fenye) többször találkozunk. A prэшház a külszínnél 40 cm-rel mélyebb, deszkamennyezetes, 270 cm magas. Beépített része a tipróhely és a szabadkémény, az utóbbi egyik sarkán hatszögletű oszlopra támaszkodik. A szabadkémény négyzetes alaprajzú és a kiváltó gerendákra felfelé szűkülően téglából épült. A füstfogót lefelé még 35 cm szélességben deszkákkal is megtoldották a füst kiömlése ellen (14. kép. 23.). A prэшház külső ajtaja kölykeszárú volt, de a zárt a tulajdonos utóbb présalkatrésznek használta fel (14. kép. 4—6.). A külső ajtó szemöldökfáján a felirat: *Ns K. M. 1870 Ev* (Nemes Kozma Mihály, nemesvámosi ember). Az ajtószárfákon egy-egy vaskarika, ezekhez az állatokat kötözték, mivel a két méteres kiugró iszlinget színnek, nyári istállónak lehetett használni. — Az épület fő értéke a pince jól működő kölykes zára (1952. évi gyűjtés). A prэшház szokásos felszerelésén kívül egy figyelemreméltó darab volt itt, amivel másutt egy prэшházban sem találkoztam eddig: vesszőből font almatartó kosár (15. kép). Néhány Balaton menti prэшházban akad nádvágo toló-kasza is, ez a darab itt is megvolt.

Hasonló típusú rompince akad még a hegyben, több kölykeszár maradvány elárulja a zárfa jta itteni elterjedését. A tipikus régi pinceajtó mindössze négy darab fából készült: az ajtó két széles deszkából (az egyik deszkadarabból faragták ki az ajtó tengelyét), s a két deszkát összefogó két kereszt (fa) pántból.²

Úgy látszik azonban, hogy változatosabb formájú épületek is voltak, pl. az egyik homlokzati oldalán ívelt (most befalazott) nyílás lehetett, az épület homlokzatán stukkós kivitelben szőlőfürt, s a felirat: *Szi J 1830*. Ugyanitt a homlokzaton sorban nagy vas- és faszegek láthatók, feltehetőleg szőlőakasztásra szolgáltak.

12. Prэшház alaprajz és prэшház részletek. Lovas. — 1. Kölykeszárú prэшház alaprajza. — 2. — 3. Előbbi prэшház kölykeszárú ajtaja. — 4. Prэшház tüzelő fülkéje. — 5. — 9. Prэшházajtók és prэшház oromzat díszek.

12. Grundriß und Teile von Kelterhäusern. Lovas. — 1. Grundriß eines Kelterhauses mit Holzriegel. — 2—3. Tür mit einem Holzriegel vom obigen Kelterhaus. — 4. Feuerabteil eines Kelterhauses. — 5.—9. Kelterhaustüre und Giebeldekorationen.

12. Plan et détails de cellier. Lovas. — 1. Plan d'un cellier au loquet en bois. — 2.—3. La porte au loquet en bois du cellier précédent. 4. Foyer de cellier. — 5.—9. Portes et ornements de pignon

12. План-схема и составные части давилъни. Ловаш. — 1. План-схема давилъни, имеющей деревянный запор с секретом. 2—3. Давилъня, имеющая деревянный запор с секретом. Дверь с деревянным замком с секретом. 4. Место для очага. 5—9. Двери давилъни и украшение фронтона

Az újabb díszítómódra példa a ref. eklézsia pincéje (közel a falu felett): homlokzatán stukkó szőlőfürt jó naturalista kivitelű szőlőlevéllel. Felirata: *REF. E 1947.* —

¹ Ethn. 1956, 73.

² Ethn. 1956, 81.

6. CSOPAK

Szőlő a községtől közvetlenül keletre, nyugatra terülnék el, felfelé az erdőhatárig, délen a balatoni műútig. Szőlőterülete 1873-ban: 312 kh. Helynév: *Csopaki szőlőhegy*. Kelet-nyugat irányban Csopaktól szaporodik a szőlő, már nagyobb összefüggő szőlőterületekhez érünk, különösen Balatonfüred határában. A csopaki hegyben sok fajszinak van birtoka, prэшháza (1951).

Csopakon változatos típusú prэшházak találhatók, kezdve az egyszerű prэшház + boltpince formától a szépszámú klasszicizáló urasági kúriáig. Ranolder püspök 1861-ben építtette ide a Balatonpart első nagyszabású nyaralóját, s a már korábban itt létesült klasszicizáló urasági prэшházak jelzik az első Balaton-melléki gyógy- és üdülöhely, Balatonfüred közelségét. A szőlőhegynek tehát némiképpen polgárosult, városi jellege van, s ezért kérdés lehet: mennyiben hatott mindez a paraszti szőlőhegybeli építkezésre? Azonban ép Csopakon tapasztalható, hogy a klasszicizáló kúriák, a nagyszabású, romantikus stílusú Ranolder kastély szomszédságában még ma is jól működő kölykeszárú parasztpince látható.

A prэшház + bolthajtásos pince típusból tárgyaljuk elsőnek az említett kölykeszárú pincét, Tóth (korábban Szalay) prэшházát (16., 17. kép, 26. kép 1—3.). A falu közelében fekszik a külméretében 4,40 × 5,65 m alapterületű, ma cseréptetős prэшház és az 5,5 × 5,65 m bolthajtásos pince. A vakolatlan falú prэшház padlásolt, egyik oldalán a tűzhelyül szolgáló, falba mélyedő fülkével. Az ajtó négy vastag, egymáshoz faszegekkel és fapánttal erősített deszkából áll, az utolsó deszka egyúttal a tengely is. A kölykes zárat 32,5 cm hosszú, három nyelvű fakulccsal zárják, mely megfigyelésem ideje alatt (1938—1956) mindig kifogástalanul működött. (Kölykeszár akad még a hegyben, pl. a nemesvámosi id. Farkas András pincéjében.

Változatok: egyik esetben a prэшház bejárata a hosszanti oldalon van (1877), máskor meg az előugró fedett iszling jelentkezik. A prэшház + boltpince típushoz tartozik az az épület is, aminek oromfalán kivételesen szép stukkódísz látható: szőlőfürtökkel ékesített magyar címer, alatta a felirat: *Fáth Ferencz 1878*

(18. kép). Az épület 1951-ben fajszi német emberé volt. Megjegyzem, hogy némileg hasonló címeres oromfal található Csopak faluban több lakóházon is.

Az egyszerű rompince lakásul szolgálhat a szegény embernek. Az egyik kőbolthajtásos pinceromban kukoricacsuhából font ág, kőből állított asztalféle boros üveggel, a sarokban nyomorúságos kacat volt látható, s ebben lakott 1951-ben télen is a csordás.

A tüzelőrendszer lehet egyszerű, pl. a présház sarkában bemélyített tüzelőfülke, felette füstfogónak beépített kölappal, de ugyanakkor a fülkéből közvetlen a falban kiképzett füstkivezető cső és nyílás is van (26. kép 6—8.). Egy másik présháznál már fejlettebb, bolthajtásos szabadkémény található, ennek egyik sarka hengeres oszlopon nyugszik.

A csopaki hegyben eléggé ritka az a típus, ahol a présház még szobával is bővül. Ennek oka feltehetőleg az, hogy a szőlők közvetlen a falu végén kezdődnek, másrészt arra is kell gondolnunk, hogy a csopaki hegyben nagyszámban voltak vámosi, fajszi szőlőbirtokosok, tehát távoli települések lakói. — A szobával bővült présház szép példája az alábbi rompince (Csopak, 83. sz. 1955. évi gyűjtés. 26. kép 5., 9., 10.). A présháznak jól megépített kőboltos (2×2 m alapú), 68 cm átmérőjű, oszloppal alátámasztott szabadkéménye van, de emellett az egyik sarokban szellőzőnyílás is látható, felette beépített kődarabbal.

Az erdőhöz közelebb eső felső rész főleg fajszi, vámosi lakosoké, itt a présházak oromzatán kevés ornamentikával díszítve évszámok olvashatók (1871—V Gy 1876—V F 1882 —), míg lejjebb, a falu közelében egy présházon: 1834. (26. kép 11—14.).

Egyedülálló e szőlőhegyekben az egyik klasszicizáló kúriához tartozó kedves, oszlopos-boltíves tornácú

13. Présház 1905. Lovas, Öreghegy.

13. Kelterhaus aus 1905. Lovas, Öreghegy.

13. Cellier, 1905. Lovas Öreghegy

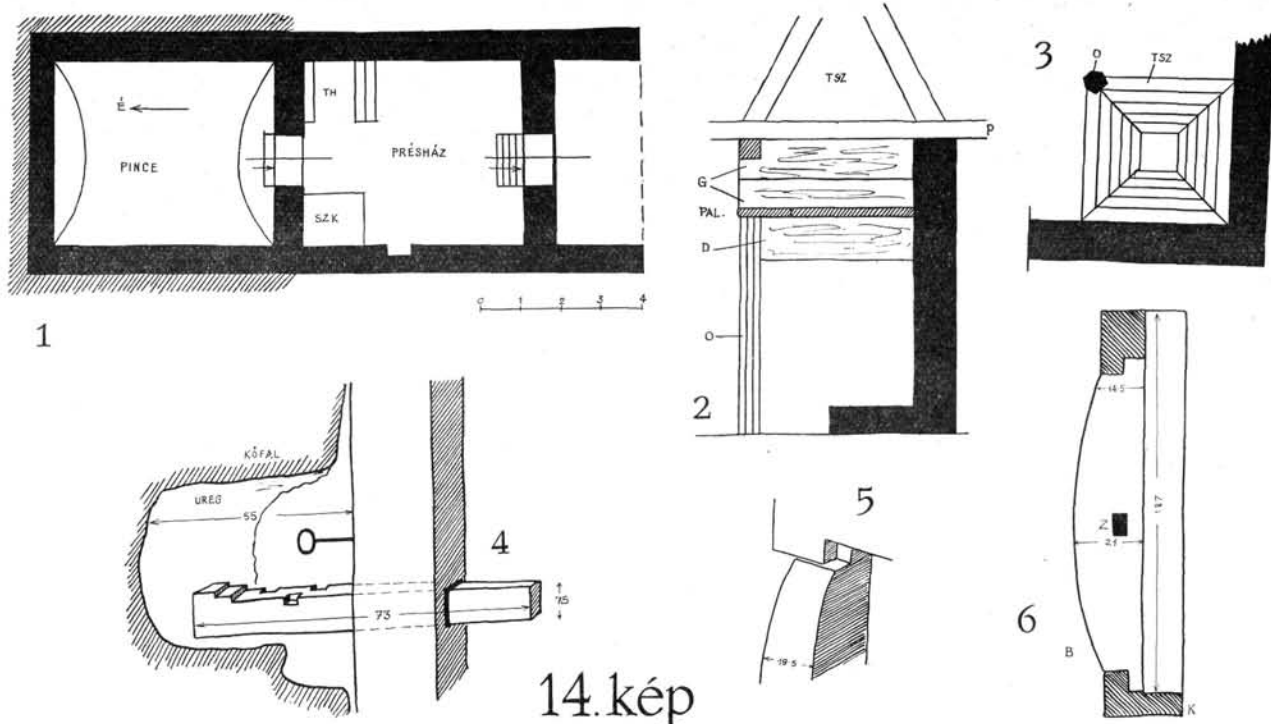
13. Давильня. 1905. Ловаш, Öрегхедь

vincellérház, idézve a környező falvak építkezési stílusát. A 4,88×14,58 m alapterületű épületben az oszlopos tornác mögött (eredetileg szabadkéményes) konyha van, s a tornácból két oldalt egy-egy szoba nyílik (20. kép).

Az emeletes típusú présházak közül olyan formát, mint amilyen a közeli Alsóörsön több ízben is megjelenik, nem találhatunk, ami van, sokkal alacsonyabb s az alatta lévő pincébe több lépcsőfokon kell lemenni. Két ide tartozó présház említhető meg, az egyik a Csonka-présház (21—24. kép). A 7×12 m alapterületű épület felső szintjén gerendás mennyezetű présház + (eredetileg szabadkéményes) konyha + szoba van, alsó szintjén ereszszerű, jól falazott lejárattal pince épült. A présháznak érdekességét a présház fagerendájára írt feljegyzések és a szoba ablakai fölött festett freskórészletek adják meg. A gerendára természetesenyeket írtak fel: *K cso po 1798*////////—1806///////—1807////4.. — 1808 36 tseber — *Ano 1827 dikben volt 25 cseber — 1880dik Esztenben volt a szőlőtermés 47 Cseberrel — K S P 1882*////////.¹ A szoba ablaka felett freskók (összesen négy) láthatók, empire stílusú épületek, fák, gémeskút, s többek közt a füredi savanyúvíz egykori oszlopos pavillonjára emlékeztető épület. Feltehető, hogy az empire ízű freskók közelebbi kapcsolatban állhattak a Csopakon (alább tárgyalandó) kiterjedt klasszicizáló stílusú kúriaépítkezéssel. — A másik présház rajzát I. 26. kép 15., 16.

Csopakon váratlanul több klasszicizáló kúria bukkan elő a szőlőhegyben, s hasonló képet az egész Balaton mentén nem láthatunk: általában a Balaton környéki városokban, falvakban a barokkhoz képest kevés a XIX. század első feléből származó klasszicista épület, s talán a közeli Balatonfüred hatásának tulajdonítható, hogy Csopakon mégis többet találunk. Balatonfüreden épült 1816-ban az oszlopsoros, timpanonos, középcsarnokos Blaha Lujza nyaraló, s Fruhmán Antal tervezésében 1841—46. közt a négy ion oszlopos, oromzatos előcsarnokú Kerek templom is.

A Csopak—Arács közti út mentén három, egymással rokonságba hozható klasszicizáló kúria követi egymást. Legnagyobb a volt Budai kúria (Csopak 85. sz.), 9×17 m alapterületű a hat szobás, faszindelyes főépülete, aminek négy oszlopos nyílt, timpanonos portikusza van.² A lakásul szolgáló főépülethez 26 m hosszú szárnyépület csatlakozik, míg a kúria mögött különálló épület a fentebb tárgyalt oszlopos, íves tornácú vincellérház. A kúriát 1955-ben még lakták, de

14.kép

14. Présház 1870. Páloznak. Müller József — 1. Alaprajz. SZK = szabadkéményestűzhely, TH = tipróhely. — 2. Előbbi présház szabadkéményes tűz-hely. Oldalmetszet. TSZ = téglá szabadkémény, P = padlás, D = deszkával hosszabbított szabadkémény, O = hatszögletű faoszlop. — 3. A szabadkémény keresztmetszete. — 4. — 6. Előbbi présház kölykes zárja. B = belül, K = kívül.

14. Kelterhaus aus 1870. Páloznak. — 1. Grundriß. SzK = Herd mit Freirauchfang, TH = Kelterstelle. — 2. Herd mit Freirauchfang vom obigen Kelterhaus. Seitenriß. TSz = Freinrauchfang aus Ziegeln, P = Dachboden, D = Freirauchfang mit Brettern verlängert, O = sechseckige Holzsäule. — 3. Querschnitt des Freirauchfangs. — 4—6. Holzriegel des obigen Kelterhauses. B = drinnen, K = draußen.

14. Cellier, 1870, Páloznak. — 1. Plan: Szk = foyer ouvert, TH = emplacement de la cuve de foulage. 2. — Foyer ouvert du cellier précédent. Coupe verticale. TSz = cheminée ouverte en brique, P = grenier, D = cheminée ouverte allongée de planches, O = pilier hexagonal en bois — 3. Coupe de la cheminée ouverte — 4—6. Loquet en bois du cellier précédent. B = en dedans, K = en dehors

14. Давильня. 1870. Пáлознак. — 1. План-схема. SzK = очаг со свободным дымоходом, TH = место для мятия винограда. 2. Очаг со свободным дымоходом. Боковой разрез. TSz = кирпичный дымоход, P = чердак, D = дымоход, удлиненный при помощи досок, O = шестиугольный деревянный столб. 3. Поперечный разрез свободного дымохода. 4—6. Та же давилня. Деревянный секретный запор. B = внутри, K = снаружи.

már akkor igen rossz állapotban volt, timpanonja összedőléssel fenyegetett.

A másik klasszicizáló kúria (Füredi u. 7. — 25. kép). 7,5×13,5 m alapterületű, szintén négy oszlopos, de utóbb beüvegezett verandává átalakított tornácú épület, három szobája a hátsó felén keskeny folyósóról nyílik. Figyelemreméltó az épület alatt lévő nagy bolt-hajtásos pince rusztikus, kovácsolt vasrácsa.³ A présház a főépülethez csatlakozó szárnyban talált helyet, a hátsó vincellérház a főépülettel és a présházzal kis udvart zár be. E kúria közelében különben még egy másik, szintén négy klasszicizáló oszlopos, timpanonos portikuszú kisebb, a belsejében meglehetősen átalakított kúria következik.

Klasszicista épület Csupakon az egykori Ranolder

nyaraló alatt lévő vincellér- és borház, a vincellérház bejáratát két-két klasszicista oszlopos, timpanonos, portikusz képezi, s klasszicista elemek jelentkeznek a szomszédos borházon is.⁴

Szerény klasszicista jellegű kis kúria akad még Csupakon, de e stílus a présházak építkezésében különben nem jelentkezett.

¹ Részmásolat: Ethn. 1956, 82.

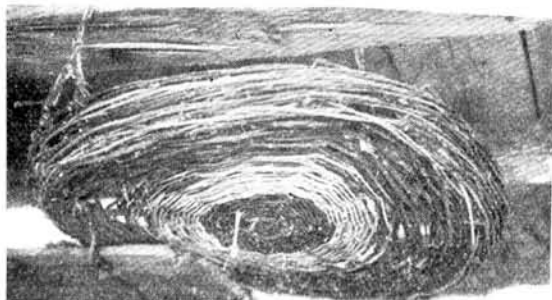
² Képe: Vajkai, Balaton melléki présházak, 20. sz. kép.

³ Képe: Vajkai, uo. 19. kép.

⁴ Képe: Vajkai, uo. 21. sz. kép.

7. BALATONARÁCS, BALATONFÜRED

A két települést minden oldalról nagy, összefüggő szőlők veszik körül, a régebbi présházak inkább az

15. Almatartó kosár a prэшházban. Paloznak.

15. Korb für Äpfel im Kelterhaus. Paloznak.

15. Panier à pommes dans le cellier, Paloznak

15. Корзина для хранения яблок. Палознак

Öreghegy, a Szálka szőlőiben jelentkeznek. 1873-ban Balatonarácsnak 128, Balatonfürednek 606 kh. hold szőlője volt, s a filoxéra pusztítását utóbb pótolni tudták, mert 1935-ben Arácsnak 157, Balatonfürednek 558 kh. szőlője lett. — Helynevek: *Öreghegy, Meleghegy, Szálka* (v. *Szálka*), *Szőlőfő*, Arácson: *Bene dűlő*.

Az általános típus: nyeregtetős prэшház + boltozott földpince. Kevés szőlőhegyünk van, ahol egy típus ennyire általános volna, mint itt, ahol különben sok a jól gondozott szőlő (1952), és különösen Arács — Füred közt sok az újabb épület, villa, nyaraló stb. Az új épületek közt is feltűnik a sok fentebb említett típusú régi prэшház. Megjegyzendő még, hogy a prэшházak, pincék kezdetleges formájuk ellenére általában nagyobbak, mint másutt a hasonló jellegű prэшházak. Elégé általánosnak mondható a prэшház előtti, oldal-falas fedett iszling.¹

Elsőnek olyan pincét kell bemutatnom, amely egy külméretében 16,0 m hosszú, földdel fedett bolt-pincéből áll, ez előtt azonban prэшház nincs, helyette 2,9 m-re előugró oldal-falas, nádtetejű, padlásolt iszling van (Szálka). Az egyik oldal-falban van a tüzelőfülke (az előtérben, 27. kép, 30. kép 1.) füstkivezető csövét a falba építették, nyílással elől.

A nyeregtetős prэшház + bolthajtásos pince sorozatot egy 1796. évi objektum vezeti be.² — Darab Erzsébet prэшházának nagyszerűen megépített bolt-pincéje méreteivel jól demonstrálja a különben másutt is elterjedt egyszerű típus itteni arányait: 6×8 m a prэшház, 6×16 m a bolt-pince. A prэшházban négyszögletes, pilléres szabadkémény épült, szépen szegecselt prэшházajtóval (30. kép 3.). Az adatközlő szerint szekéren Stájerbe bort vittek, azért kaptak fát, a hasított bükkfából szerkesztették a tetőt. Évszám: 1828. (Szőlőfő. A tulajdonosnak 4 hold szőlője volt). — Cs. Darab József prэшháza hasonló jellegű, itt mindössze oldal-falakkal képzett kiugró iszling van. (28., 29. kép.) Szintén kitűnően megépített nagy, de formájában egyszerű a prэшháza + a boltozott földpincéje, amelynek azonban felszerelése mintaszerű, még villanyvilágítás is van benne. 1833. évi régős prését 1949-ben még hasz-

nálták. A prэшház vörösfenyő ajtajának közepén szép domborműves faragás van, ugyanitt a felirat: *Ts. P. 1831* (Csizmadia Pál. — A prэшház közel esik Balatonfüred keleti széléhez). — Hasonló prэшházak évszámjai: 1836 (ajtóra vésvé), 1868 (az oromfalon az emblémában, Tolnay István prэшháza), 1870 (Cs. Darab J. másik prэшháza, az ajtó felett embléma: *U J 1870*, a monogram Újhelyi Jánost jelent. Napsugaras motívumú prэшházajtó, az oromfalon szőlőakasztó faszegekkel. E prэшház szintén villanyvilágítással rendelkezik), 1884 (1,5 m-re kiugró oldal-falas iszlinggel, az oromzaton stukkó: *B I 1884*. — Szálka), 1884 (Hász József, Hidegkút; Arács, Bene dűlő. Az ajtón *J A 1884 A P*), 1885 (Újtelep alatt. A vasajtóra szegekkel kiverve: *V P K P 1885*).

Kerekes Gyula vakolatlan, egészen kis (6 m) prэшházában 1750-ből való regős prés állott, az ajtószárfákon félkörös vésett díszítéssel (30. kép 5. Meleghegy).

A prэшház oromzatának stukkó díszével tűnik ki az egyik: az ajtó felett ovális emblémában szőlőfürtös kosár *D J 1820* felirattal, felette a szellőzőnyílás stukkó keretben, *IHS* monogrammal, az oromfalon empire díszítőelemek. (30. kép 4.).

Karácsony prэшháza (Szálka) aránylag magas, 3 m, míg a bolt-pince 3,2 m. A prэшház kiugró oldal-falas iszlinges. Érdekessége az épületnek, hogy a prэшház belvilágában a csúcsfalat méhkasok részére üregesen kivájták (30. kép 6.).

Művészettörténeti szempontból egyik legértékesebb Balaton melléki épületünk az Arácsí út mentén fekvő Gombás kúria (eredetileg a szentgáli Gombás család tulajdona). Az oszlopos tornácú, 14 m hosszú főépületben szoba, szabadkéményes konyha, majd ismét három szoba követi egymást, míg az udvart hátul egy nagy, oszlopos prэшház, s oldalt egy másik szárny határolja. A fő- és szárnyépületnek az utca felől szép copf oromzata, kovácsolt vasrácsos ablaka van. A bolthajtásos pincék a prэшházból nyílnak. A kúriajelleg ellenére itt is megtalálhatók a régi népi építkezés egyes elemei, mint a szabadkéményes konyha, a bolthajtásokat tartó hengeres oszlopok, keményfa ajtó stb.³

A kétszintű épületek közül az egyiknek szintén szentgáli a tulajdonosa (errefelé több régi szentgáli családnak van szőlője), a felső szinten közepén szabadkéményes konyha, mögötte kamra, két oldalt egy-egy szoba, az alsó szinten bolthajtásos prэшház és pince épült. Évszáma: 1864. (Arácsí út 56. sz. Nemes Dénesné.)

16. Kölykes zárú préház. Csopak. (L. 26. kép 1—3).
 16. Kelterhaus mit einem Holzriegel Csopak. (S. 26-tes Bild 1—3.)
 16. Cellier au loquet en bois. Csopak (V. fig. 26, 1—3)
 16. Давильня, имеющая деревянный замок с секретом. Чо-
 пак (см. 26-ю илл. 1—3.)

Nagyobb, volt urasági préház az Öreghegyben egy 1743 évszámmal ellátott épület, a felső szinten szoba + szoba + konyha + szoba + kamra (6,3×23 m), míg az alsó szinten 10 m hosszú préház + 11 m bolthajtásos pince épült. Érdekessége, hogy a felső szinten szabadkémény van, az alsón, a préházban sarokkandalló (tűzhely).⁴

- ¹ Plyent láthatunk már a Malonyay IV. kötetben is, 666. kép.
² Ethn. 1956, 79.
³ Ethn. 1956, 77, 78.; Vajkai, Balaton melléki préházak 30. skl.
⁴ Ethn. 1956, 76. skl.

8. TIHANY

Tihany szőlői szétszóródva fekszenek, nagyrészek már régebben elvesztette jelentőségét, az idegenforgalom miatt pedig átalakult a félsziget képe. Szőlők voltak az Óvár területén is, préházakkal. Szőlőterülete 1873-ban: 146, míg 1935-ben 87 kh.

A pincetípus: préház + boltozott földpince. Ebből néhány példány még van az Óvár sík területén, de van belőlük közvetlen az Óvár sáncába is építve, amennyiben a boltpince bent van a sáncban, előtte a préház (31. kép). — Az újabbak közül megemlíthető egy földdel betakart, bazaltkőből boltozott pince (Óvár), a következő felirattal: *E·KIS·PINCÉT·KÁNTÁS·GÁBOR·ÉS·SZERETETT·FELESÉGE·SCHER·A·MÁRIA·ÉPÍTETTE·1934·BEN·NAGY·SZEGÉNY·SÉGBEN.* — Az ajtó szemöldökfáján: *19 KG Marika 34.*

Uradalmi nagyobb préház egy 12×31 m alapterületű épület, két klasszicizáló oszlopon nyugvó timpanonos portikusszal, az utóbbin a felirat: *ANO 1822.* — A boltpince merőleges a főépületre (Tihanytól nyugatra, a Külső tó felé).

9. BALATONSZÖLLŐS, NAGYPÉCSELY, NEMESPÉCSELY

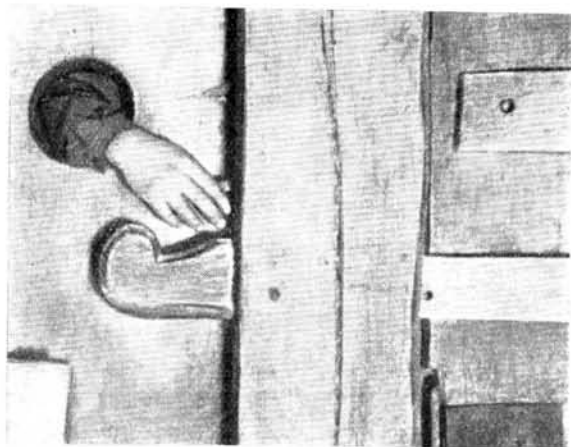
A három községtől (185 m magas) északra fekvő nagy, összefüggő szőlőterület a Kiszgella (367 m), Nagygella (416 m), a Zádor hegy (335 m), a Hideg hegy (395 m) déli lejtőin terül el. E szőlőknek különösen a felsőbb része több Balaton felvidéki falu népéé, Nemesvámos, Hidegkút (394 m), Tótvázsony (326 m), Barnag (294 m), Vöröstó (292 m) lakosaié. Itt is az a helyzet, hogy a hegy mögött fekvő, de a szőlőhegyekkel nagyjából egyező magasságú községekből könnyebben művelhető a szőlő, mint a hegy aljában fekvőkből. Szőlő-

területe 1873-ban: Szöllős 433, Pécsely 488 kh., míg 1935-ben: Szöllős 253, Pécsely 351 kh.

A Nagygella oldalán¹ (Balatonszöllős fölött) kétféle préház típus terjedt el: 1. Vakolatlan kőfalú préház, nyargalókkal leszorított zsutető alatt + boltpince, gyakran nagyrészen a föld felett, s csak a tetején van kevés földréteg. 2. Préház + boltpince föld felett, közös tető alatt. — Az 1. típusból legrégebb datált préház szabadkéményes, kölykes zárú volt, oromzatán: *JHS H 1824* (32. kép 1—3.). — Kramli József (Tótvázsony) préháza 2,9×4,2 m méretű, mellső sarkában a füstfogó negyedköríves fagerendára támaszkodik (Kiszgella alatt). — Egy másik préháznak 134 cm magas, 70 cm mély, felül füstfogó kőpárkánnyal lezárt tüzelőfülkéje van, a préházfal kívül ennek megfelelően kipúposodik. Füstkivezető csöve közvetlen az oldal falba nyílik, a beépített kőpárkány alatt (32. kép 4—5.). A füstkivezető nyílás a falban több préháznál előfordul. A köveket úgy rakták, hogy közöttük négyszögletes füstcsatorna alakult ki, egy-két méter hosszúságban (32. kép 6—7. Nagygella csúcs alatt).

A 2. típusra példa: egy romépület 2,7+4,2 m alapterületű préházában a mellső saroknál negyedíves gerendára támaszkodó téglából épített füstfogó, alatta tűzhely. A kőboltos pince 3,3×3,8 m alapterületű, s a préház + pince közös tető alatt van (32. kép 8—10.). Az 58 cm vastag kőfal vakolatlan (Nagygella alatt). — Ugyancsak a Nagygella alatt hasonló típusú préház látható, oromfalán: *1826.* — Moroca (Balatonszöllős) préházában az 5,2×5,5 m alapterületű préházhoz szokatlan hosszú (5,3 m) oldalfalas, tetőzött izling csatlakozik. Ez utóbbiba egy kis (2,3×4,0 m) szobát építettek, ennek 34×45 cm kis, fakeresztes ab-

17. Az előbbi zár nyitása.

17. Das Aufmachen des vorigen Schlosses.

17. L'ouverture du loquet précédent

17. Открывание предыдущего деревянного замка с секретом.

laka van (32. kép 9., 33 kép 1.). Présházaknál ez az ablak forma a környéken másutt is előbukkant (Vászoly). Az 5,2×6,5 m-es boltpince szintén tető alatt van. A présházban 1821. évszámú régös prés állott (Nagygella délkeleti oldala, Szöllös felett). — Egyéb változatok: pilléres oldaltornác az egyik esetben, míg egy másik présház homlokzatán nagy, félköríves záródású bejárati nyílás, emlékeztetve egyes Balaton melléki kovácsműhelyekre. — Az ajtószárnyak változatos mintájúak lehetnek. (35. kép. 1—2.).

A Kiszgella oldalán, Szöllös felett áll Pintér János (Tótvázsony) kétszintes présháza. Jól megépített, 10 m hosszú kőház, homlokzatán két ablakkal, azonban ennél a nagy homlokzatnál különösen szokatlan, hogy kőfala vakolatlan (33. kép 3.). A zsuptetőt itt is *nyargalók* szorítják le. A felső szinten szoba + présház (most istállónak használják), az alsó szint végig boltpince. Tetőszerkezet: szelemenes, szarufákkal, a szelement a két tűzfal és közepén (a szoba + présház válaszfalnál) egy dúc tartja.

A Pécselyi-hegy változatos présházakat mutat fel, s az egész Balaton mentén talán itt találunk aránylag kis területen ennyire sokféle, művészettörténetileg is kimagasló értékű présházat. — A másutt egyszerű kivitelű présház + bolthajtásos földpince itt művészi formában jelentkezik: a présház homlokfala szép kivitelű, a bejárat és a padlás szellőzőnyílás keretelése népies empire ízű. (Hajgató Lajos, pécselyi lakos présháza a falu felett). Külső méretek: 5,5×10 m a prés-

ház, 5,5×7,0 m a pince. Évszáma: 1823 (33. kép 5.).

Présház + bolthajtásos pince típus jelentkezik a Zádorvár felé is, présházat építettek közvetlen a várromok mellett is. A tüzelőrendszer: felfelé keskenyedő, olykor feltűnően magas (2 m) tüzelőfülke, füstfogó kölappal. Ilyen egyszerű fülke volt az egykori dézsmapince présházában is (Pécselyi Öreghegy, a pince állítólag a pesti kispapoké volt). A 4,5 m széles épületben 6 m hosszú présház, 4 m h. bolthajtásos pince, majd ismét egy boltpince 23 m hosszúságban (jelenleg TSZ pince). — Fejlettebb tüzelő az oszlopos, füstfogós szabadkémény (pl. egy rompincénél Zádorvár felé. 35. kép 3.).

A kétszintes présházakból különösen szép, változatos formákat találhatunk a Pécselyi-hegyben. — Haász Ferenc (Vöröstó) feltehetőleg XVIII. századbéli présházának oldaltornáca derűs, levegős megoldásával egyike a legszebb Balaton környéki présházaknak (33. kép 2., 4.). Pedig a tornác két könnyed, oszlopos ívű nyílásával csak a szépet szolgálja, gyakorlati haszna alig van, mert ebbe építették a földszintre vezető lépcsőt.

18. Présház oromzat. 1878. Csopak.

18. Kelterhausgiebel. — 1878. — Csopak.

18. Fronton de cellier. 1878. Csopak

18. Фронтон давилъни. 1878. Чокак

A 8×13 m alapterületű épület felső szintjén szoba + bolthajtásos konyha + istálló, alsó szintjén prэшház + boltpince foglal helyet.²

Másik kimagasló művészi homlokzatú prэшház Wein prэшháza (vöröstói lakos. Pécselyi Öreghegy). Késő barokkos ívelésű oromzatának sarkában copf ízű kőváza áll, a homlokzati fülkét szobor részére tervezhették. E prэшháznál különösen szembeszökő, hogy hátulról, oldalról megközelítve az épületet, egyszerű földszintes parasztházként jelentkezik, míg elülről megtekintve gazdagon kiképzett, díszes, magas homlokzatával egy régi városba beillő emeletes ház benyomását adja.³

A klasszicizmusnak is megtaláljuk a pécselyi hegyben egy jó példáját. Közel a községhez áll a hegyben egy 6×12 m alapterületű prэшház, hosszanti oldalán két klasszikus oszlopos, timpanonos portikusszal, a felső szinten kis szobával, prэшházzal, az alsó szinten bolthajtásos pincével (24. kép). A prэшházból csigalépcső vezet a pincébe, amelynek oldalához még egy, 4×4 m-es boltozott földpince csatlakozik.⁴

A későbbi kétszintes épületek már egyszerűbbek, pl. egy 1845. évi, 17 m hosszú prэшház (közel a faluhoz), amelynek legfeljebb szegekkel kivert, díszített érdekes pinceajtaja figyelemreméltó.

¹ Nagygellai szőlők képe: Vajkai, Balaton melléki prэшházak, I. kép.

² Vajkai, Balaton melléki prэшházak, 14., 16. kép. — VMMK I. 179. skl.

³ Vajkai im. 12. kép. — VMMK I. 180. skl.

⁴ Vajkai im. 23. kép.

20. Vincellérház. Csopak.

20. Winzerhaus. Csopak.

20. Cellier. Csopak

20. Дом виноградаря. Чокак

19. Prэшház tüzelő fülkéje. (Alaprajzot és a tüzelőfülke keresztmetszetét I. 26. kép 6—8) Csopak.

19. Feuerabteil eines Kelterhauses. (Für den Grundriß und Querschnitt des Feuerabteils s. 26-tes Bild 6—8.) Csopak

19. Foyer de cellier. (Plan et coupe: fig. 26,6—8) Csopak

19. Ниша для очага в далвильне (план и поперечный разрез см. 26-я илл. 6—8). Чокак.

10. ASZÓFŐ

A községtől északnyugatra elterülő kisebb szőlőhegy (Öreghegy, 238 m). Szőlőterülete 1873-ban: 113 kh., 1935: 67 kh.

Prэшház + boltozott földpince 1760-ból. Ajtókeretelésének renaissance stílusú a profilja ¹ (35. kép 4.).

— Egy rompince ajtó szemöldökfájának barokkos faragása². — Érdekes megoldás az egyik épületnél, hogy a prэшház is bolthajtásos, de tető alatt, föld felett van (3,5×5,3 m), utána földdel fedett, 6 m hosszú

boltpince. Az oldal bejáratú prэшházban négyszögletes füstfogós szabadkémény, a kémény vége szépen megformált. Oromfalán: *G. P. 1862* (Aszófő — Örvényes közt). — Egy másik prэшházban felfelé szűkülő tüzelőfülke.

Másik építészeti megoldás: prэшház + boltpince közös tető alatt (Joó István prэшháza). A prэшházban egyszerű tűzpadka, felette ívben hajló gerendára sározott boglyalakú füstfogó, aminek füstkivezető nyílása közvetlen a homlokzaton van (35. kép 5.). — Egy hasonló jellegű 18 m hosszú földfeletti épület aprólékos gondtal, copf, empire elemeket eláruló karcolt dísszel ellátott ajtajával tűnik ki (36. kép). A 143 cm hosszú szemöldökfán: *ANO 18 HA 02* feirat, míg az ajtón: *ANNO H — A 1802 IHS*, alatta sugaras háromszögben istenszem (Gyarmati Géza prэшháza, a falutól kb.

800 méterre). A présház-oromzaton fülke, szobor részére.

Egy présház csúcsfalán embléma: 1844. — Egy másikon szintén 1844, e présház kétszárnyú ajtaja édekes mintájú (Aszófő—Örvényes közt).

¹ Ethn. 1956, 73. 81.

² VMMK I. 172.

II. ÖRVÉNYES, BALATONUDVARI, VÁSZOLY

A három községnek megközelítőleg egy nagyobb összefüggő szőlőterülete van, s így célszerű, ha közösen tárgyaljuk (37. kép), mivel a területek elhatárolása községek szerint nem lényeges. Az alábbiakban tehát szó lesz arról az észak-dél irányban kb. két km, keletnyugat irányban kb. három és fél km kiterjedésű szőlőhegyről, ami Örvényestől, Balatonudvaritól északra, egy szélesebb erdősávon túl két km-re kezdődik s

22—23. Az előbbi présház szobájának falfestményei.

22—23. Wandgemälde des Zimmers vom obigen Kelterhaus.

22—23. Peintures murales du cellier précédent

22—23. То же. Фрески в комнате

21. Kétszintes présház gádoros pincetorokkal. Csopak. Csonka tul.

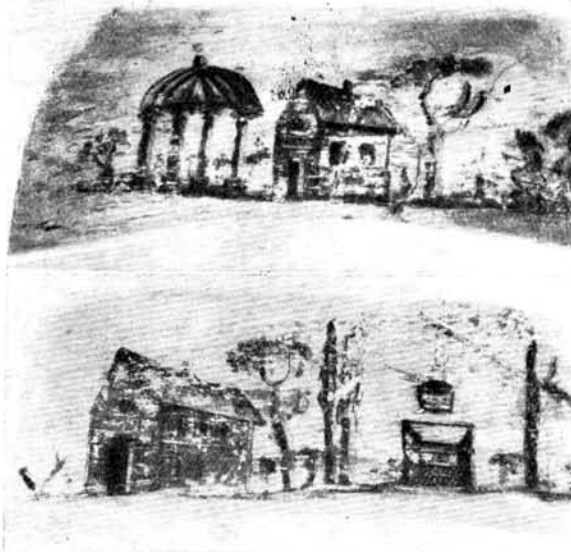
21. Kelterhaus mit zwei Geschossen und Keller mit Kellerhals. Csopak.

21. Cellier à deux étages avec entrée de cave. Csopak

21. Двухэтажная давилня со сводчатым входом в подвал

Vászolytól kb. két-három km-re végződik, elérve ismét az erdőséget. Helynevek: *Vászolyi Öreghegy*, *Erdei*, *Hosszúhegy* (307 m), *Udvari hegy*, *Kakas hegy* (301 m). A hegynek különösen a felső része vászolyiak tulajdona, ami a magassági szintekből is érthető: Balatonudvari, Örvényes 120 m, Vászoly 276 m magasan fekszik, s így Vászolyból könnyebb megközelíteni a 210—300 tengerszintfeletti magasságú hegyeket. Szervesen ide tartoznék a nyugatra folytatódó Leshegy, majd a Fenyő, ezeket azonban gyakorlati okokból az Akali-Dörgicse c. részben ismertetem. Az itt (és a következő részben) tárgyalandó szőlőhegyek az egész Balaton mellékén a legváltozatosabb, a legérdekesebb, a legszebb présházakat rejtegetik, s mivel tájképi környezetükkel is a legszebb balatoni kilátópontokhoz tartoznak, szükséges lett volna az egész területet (Vászolyi Öreghegy, Kakas hegy, Hosszú hegy, Erdői, Udvari hegy, Leshegy, Fenyő) már 1950-ben — mikor az értékes műemlékprésházak még megmenthetők lettek volna —, *Balatoni Nemzeti Park*nak nyilvánítani és az egész területre a természetvédelmi, műemlékvédelmi törvényt kiterjeszteni.

A szőlőbirtok 1873-ban: Örvényes 59, Balatonudvari 122, Vászoly 197 kh. Az itt található présházak igen változatosak, sok tekintetben művészi kivitelűek, igen szép stukkós díszítésű oromfalakkal. Jellemző az is, hogy az egyszerű présház + boltozott földpince forma

meglehetősen ritka a hegyben, általánosabb az az alaprajz, amely a préházon, pincén kívül szobát, istállót is tartalmaz, utalva a hegyben folyó élénkebb mezőgazdasági tevékenységre.

A pince általában kőbolthajtásos, s lehet alacsonyabb a préháznál (s ekkor földdel takart), lehet a meredek hegyoldalba vájva, ilyenkor a préház padlás-ajtaja hátul a föld szintjéig ér, így könnyen lehet a padlásra a szénát gyűjteni. Végül lehet a préház + pince a föld felett, egy közös tető alatt.

Az egyszerű típushoz tartozik Keller préháza (1802. — Vászolyi Öreghegy), melynél a préház és a kőbolthajtásos pince közös tető alatt van, tehát földfeletti épület (35. kép 6., 7.). Préháza négy keresztgerendás, nádazott mennyezetű, a préházban a régős prés, az egyik sarokban intarziás sarokpad asztallal. A préház mellő oldalán az egyik sarokban a 146 cm hosszú, ivben hajló gerendára téglából épített füstfogó, a homlokfalba vágott füstkivezető nyílással. A bejárati ajtón stukkó kereszt, az oromfalon kőtábla: *ANNO MDCCCII J S* felírással. Meg kell említenem, hogy a préházak tulajdonosai általában már nem tudják préházaik feliratainak monogrammját megfejteni, aminek az az oka, hogy az épület az utolsó száz—százötven év alatt többször cserélt gazdát.

Az épület mellett egy másik hasonló, szintén közös nádtető alatt lévő préház + pince épület van (5×16 m alapterület), homlokzatán: *ANNO J 1806 S* felirat, alatta még alig olvasható két soros német szöveg (Gott sei. . . —38. kép 1.).

Az Örvényes feletti szőlőhegyben Pákozdy Gábor 6×16 m alapterületű préháza igen szépen faragott ajtókeretével tűnik ki (ajtóméret: 145 cm magas, 190 cm széles. 38. kép 3.).

A hegyben a nagyobb épületek voltak elterjedve, erről tanúskodott a számtalan rompince, de a többi megmaradt épület is. A Vászolyi hegyben egy 1794. évi préház beosztása: szoba + préház + boltozott földpince.¹ — A Vászolyi Öreghegyben, közel Erdeihez áll egy, már hosszúságában (21 m) is feltűnő préház + pince épület, amihez még az 5 m-es istálló csatlakozik. Az egész kőfalú 6 méter széles épület egyetlen összefüggő nádas tetővel van fedve. Homlokzatán kőtábla: *ANNO 1808* (38. kép 2.).

Felker préháza (38. kép 4.) szintén nagy méretű (Örvényes feletti szőlőhegy, vászolyi tulajdonos), az

24. Az előbbi préház fagerendájára írt, a szüret eredményeit feltüntető feljegyzések.

24. Einkerbungen der Weinerträge auf dem Holzbalken des vorigen Kelterhauses.

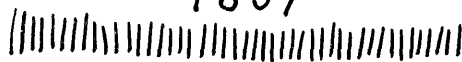
24. Coches gravées dans la poutre, marquant le produit de la récolte

24. То же. Записи об итогах урожая, сделанные на деревянной балке.

istálló + szoba + préház hossza 21 m, közös tető alatt, ehhez csatlakozik a 12 m hosszú boltozott földpince. A változat itt abban mutatkozik, hogy az első helyiség a különbejáratú istálló. A szoba mennyezetén stukkó *SHI* (a H felett egy T-vel), a szoba lakályosan berendezett: két faágy, sarokpad, intarziás felirattal (*Frantz Sies. Anno 1845*), asztal, falkászli, almárium, két pad, kályha szemeiből rakott *sparhelt*, a falon kanáltartó, tükör és két szentkép. A préházban szabadkémény, négyszögletes füstfogóval, melynek egyik sarkát téglaszlop tartja. A szabadkémény alatt *tüszhel* és katlan van. Ebben a préházban találtam egy, különben ismeretlen eredetű festett ajtószárnyat. A 83×170 cm nagyságú ajtószárny lilás bordó alapjára halvány kék, feketés színben virágornamentika van festve és a felirat: *MATHIAS LEITOLT 17 G × M × B 90* (40. kép).

Jól megépített préházak azok, amelyeknek oldalához, a homlokzattal egyvonalban istálló csatlakozik, az utóbbira az épület tetőzetét tovább nyújtották. Ilyen Stáxnek préháza (Vászolyi Öreghegy, Örvényes felett), amely szép bolthajtásos szobájával, (ép zöld szemes kályhával), préházával, pincéjével 21 m hosszú. Kiemelhető még a szoba félköríves, empire stukkós ablakfoglalata (38. kép 8.). — Egy másik hasonló préház a közelben 21 m hosszú, homlokzatán: *J R IHS R 1826* felirat (38. kép 9.). — Szintén Vászoly-Balatonudvari közt a hegyben van egy stukkós, bolthajtásos szobájú préház, eléggé díszes oromzattal, az analógiák alapján ez is az 1820-as évekből származhat (39. kép 7.). — A Vászolyi Öreghegyben egy másik bolthajtásos szobás, konyhás préházon az oromzat évszáma 1862. — Balatonudvari felett a hegyben, romos állapotban az előbbiekre emlékeztető, szintén oldalistállóval bővített préház áll bolthajtásos szobával, szép oromzattal díszítéssel. — Mindent összevetve, a felsorolt préházak mind bolthajtásos szobával, oldalistállóval ellátott, jól megépített, masz-

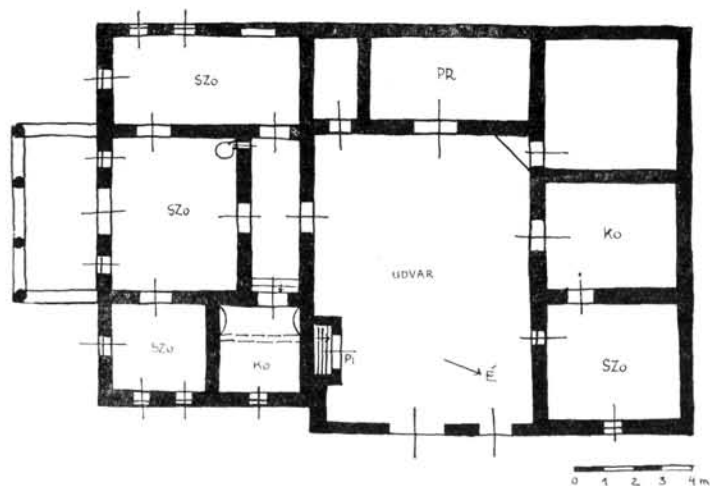
1807

1808 36 tseben

1880 dik Esiben volt
a szőlőtermés 47 Cseb vel

Ano 1827 dikben
volt 25 Cseben

szív köépületek, melyek az évszámok tanúsága szerint már a múlt század elején elterjedtek voltak.

Az előbbieknél szebb forma, amikor a megszűkülő szoba mellett fedett tornác jelentkezik, s innen van a bejárat külön a szobába, külön a présházba. A vászolyi Öreghegyben található efajta présház, félköríves az ablakfoglalata, évszáma: *Anno 1826*. — Még szebb, fejlettebb tornáca van a stukkó díszes oromzatú Tóth Károly féle présháznak, a 6×21 m alapterületű épületben szoba + présház + présház + bolthajtásos pince van oldalistállóval, s a présház tűzhelye szabadkéményes.²

Fent a Kakashegyen, nagyszerű tájképi környezetben két, egymáshoz tartozó romépület áll, állítólag a veszprémi káptalan présháza volt. A szoba + konyha + boltistálló beosztású egyik épület 6×15 m alapterületű, a másik présház + pince beosztású valamivel szélesebb épület, évszáma: *1770*, szerkezetükben megfelelnek a régi uradalmi szőlőhegybeli épületeknek.³

A présházak tűzhely megoldásaiból egész fejlődéssorozatot lehet bemutatni a Vászolyi-hegyből, s mindezek különösen jól tanulmányozhatóak a rompincékben. A legegyszerűbb tűzhelynél a sarokban füstfogónak háromszögletű kődarab van a falba illesztve (Erdei, 38. kép 10.), máskor a fal oldalába vájt, párhuzamos oldalú tüzelő fülke van, felette vékony kőpárkánnyal (Kakashegy, 38. kép 5.), vagy a fülke felfelé keskenyedő (38. kép 6.), felette szintén beépített kőlappal (Schumacher pince, 38. kép 7.). Építhetik a füstfogót ívalakban hajló fagerendára, téglából negyedgömbalakban, s ebben az esetben közvetlen innen vezet ki a füstnyílás (38. kép 12.). Végül a füstelvezetés legfejlettebb alakja a téglaboltíves szabadkémény, melynél a füstfogó lehet négyzet alaprajzú, s csak a falhoz erősített, máskor meg (s ez az eset a

25. Klasszizáló kúria alaprajza. Csopak.

25. Grundriß eines Herrenhauses klassizistischen Stils. Csopak.

25. Plan d'une gentilhommière classicisante. Csopak

25. План-схема усадьбы (курин). подражающей классицизма. Чопак

gyakoribb) egyik sarkával fa- vagy még inkább téglaszlopra támaszkodik. A szabadkémény alatti tűzhely is számos variációt mutathat (lapos kocka kőből, téglából, téglalábakon nyugvó asztalféle lap stb. (41. kép). A szobában zöld szemes kályha volt vagy van még ma is (pl. Kurucék présháza, Erdei).⁴

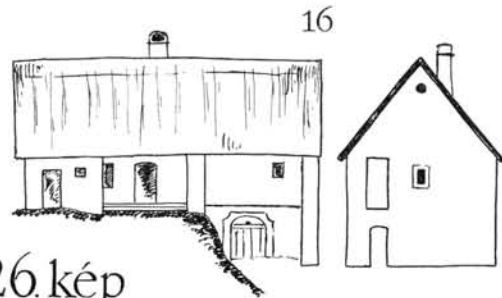
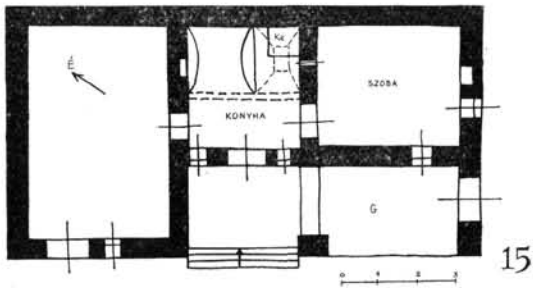
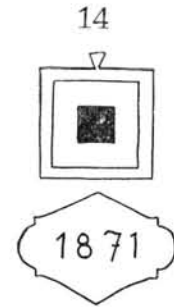
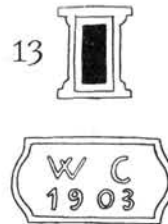
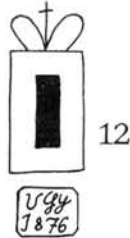
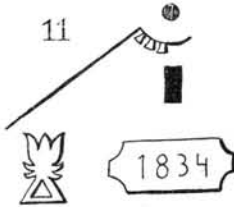
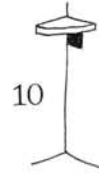
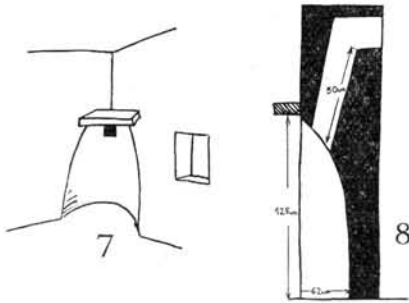
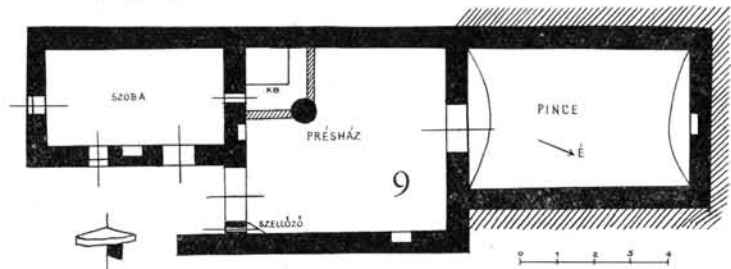
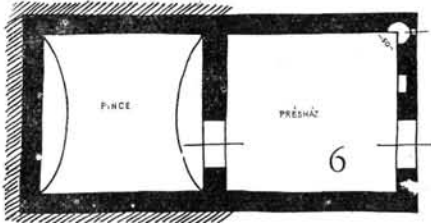
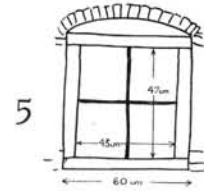
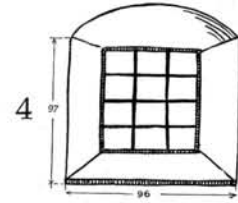
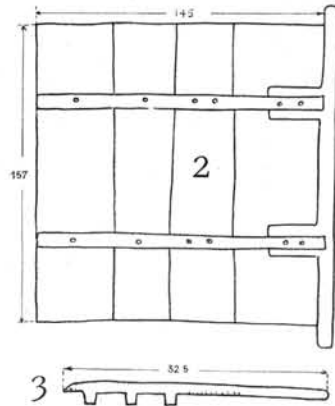
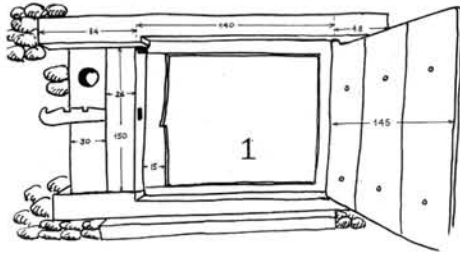
26. Présház alaprajzok és présház részletek. (4. kivételével Csopak.

— 1. Présház kölykeszűrő ajtónyílása (L. 16, 17. kép). — 2. Az előbbi ajtaja. — 3. A kölykeszűrő kulcsa. — 4. Présház ablak. Alsó-örs. (L. 6–7. kép.) — 5. Keresztvasrácsos présház ablak. (L. 26. kép 9.) — 6. Présház, a sarokban tüzelőfülke. Alaprajz. — 7. Előbbi présház tüzelőfülkéje. (L. 19. kép.) — 8. Az előbbi tüzelőfülke keresztmetszete. — 9. Présház szobával. Kőbölt szabadkémény (KB) szellőzőnyílással. Alaprajz. — 10. Szellőző nyílás az előbbi présházban. — 11. — 14. Présházoromzatok díszítése a padlásablak körül. 1834, 1871, 1876, 1903. — 15. Présház felső szintjének alaprajza. — 16. Az előbbi présház oldal- és előlnézetben.

26. Grundrisse und Teile von Kelterhäusern (Mit Ausnahme von 4, Csopak.) — 1. Türöffnung mit Holzriegel eines Kelterhauses (S. Bilder 16, 17). — 2. Tür des vorigen. — 3. Schlüssel des Holzriegels — 4. Kelterhausfenster. Alsóörs. (S. Bilder 6–7.) — Kelterhausfenster mit Quereisengitter. (S. 26-stes Bild, 9.) — 6. Kelterhaus mit Feuerabteil in der Ecke. — 7. Feuerabteil des vorigen Kelterhauses. (S. Bild 19.) — 8. Querschnitt des vorigen Feuerabteils. — 9. Kelterhaus mit Zimmer. Freirauchfang mit Steinwölbung (KB) und Lüftungsfenster, Grundriß. — 10. Lüftungsfenster im vorigen Kelterhaus. — 11–14. Dekoration von Kelterhausgiebeln um das Dachbodenfenster. 1834, 1871, 1876, 1903. — 15. Grundriß des Obergeschosses von einem Kelterhaus. — 16. Seiten- und Vorderansicht des vorigen Kelterhauses.

26. Plans et détails de cellier (Csopak, excepté le No 4). — 1. Baie de la porte du cellier au loquet en bois. (V. fig. 16, 17) — 2. La porte du précédent. 3. La clef du loquet. — 4. Fenêtre de cellier. Alsóörs (V. fig. 6–7) — 5. Grillage de cellier (V. fig. 26, 9) — 6. Cellier, foyer dans l'encoignure. Plan. — 7. Le foyer du cellier précédent (V. fig. 19) — 8. Coupe verticale du précédent. — 9. Cellier avec une pièce d'habitation. Cheminée ouverte en pierre voutée (KB) avec prise d'air. Plan. — 10. Prise d'air dans le cellier précédent. — 11. Ornementation de pignon autour de la lucarne. 1834, 1871, 1876, 1903 — 15. Plan de l'étage supérieur d'un cellier. — 16. Vues de côté et de front du cellier précédent.

26. Планы-схемы и составные части давяльни. Чопак. (За исключением номера 4.) — 1. Давильня, имеющая деревянный запор с секретом. Открывание этого запора (см. 16-ю и 17-ю илл.) 2. То же. Дверь. 3. Ключ деревянного замка с секретом. 4. Окно давяльни. Алшоёрш (см. 6–7-е илл.). 5. Окно давяльни с поперечной железной решеткой (см. 26-ю илл. 9). 6. Давильня. В углу место очага. План. 7. Та же давяльня. Очаг (см. 13-ю илл.). 8. Очаг. Поперечный разрез. 9. Давильня с комнатой. Каменный свободный дымоход (KB) с вентиляционным отверстием. План-схема. 10. Вентиляционное отверстие. 11–14. Украшения на фронте вокруг чердачного окошка. 1834, 1871, 1876, 1903. 15. Схема верхнего этажа давяльни. 16. Та же давяльня. Вид сбоку и спереди

26.kép

Ebben a hegyben a prэшházak oromzatára aránylag gyakran került díszítés. Egy rompince homlokzatán a szoba magasságának megfelelő szinten pompeji vörös festéssel hullámvonalas dísz látható (Erdei, 38. kép 13.), másutt a padlás szellőzőnyílása keresztalakot kapott piros szegéllyel, s ugyanitt az oromzat csúcsa is piros, sárga festés nyomait árulja el (38. kép 16.). Az oromzat táblája: 1812 L R — Legszebb oromdíszek a stukkó kivitelű, szőlőtőt ábrázoló és a padlás szellőzőnyílásokat a legkülönbözőbb formában körülvevő stukkók, nemkülönben a különböző megoldású stukkós feliratok (Vászolyi-hegy, Udvari-hegy, Erdei, 39. kép 1—8.). Mivel az itt többször felbukkanó szőlőtős díszhez hasonló oromzat a szomszédos hegyben datált (1821)⁵, feltehető, hogy mindezeket egy mester készítette az 1820-as években. — A későbbi oromzatteliratok már kevésbé jelentősek (Lon Josef 1860, az utóbbi a ref. eklézsia pincéje. Erdei. — B A 1887, szintén Erdei, 38. kép 15., 11.).

A homlokzat leírásához tartozik, hogy gyakran az oromfalón, a padlás szellőzőnyílása köré faszegeket vertek be, ahová a szőlőfürtöket akasztották ki. Sőt az egyik prэшház homlokzatán még szőlőakasztó zsupot is találtam 1952-ben (42. kép). A szalmazsupot vastag rúdformára összeszorítva madzaggal bekötötték, s a madzagba a levágott fürtöket kacsuknál fogva beakasztották, s így függesztették ki őket a prэшház homlokzatán levő faszegekre. Még a szüret előtt kell leszedni a fürtöket, akkor jobban elállnak. Szüret után azután a zsupokat betették valahová a prэшházba. Arról persze szó sem lehetett, hogy valaki ellopta volna a kifüggesztett fürtöket. (Szabó Gyula közlése, Balatonudvari).

A prэшházajtók közül megemlítettem már az 1790. évvel datált festett ajtószárnyat. — Szépnek mondható egy, beütött félkörös díszrel ellátott ajtó fehérre meszelt stukkós keretelése (38. kép. 14.). Ajtószárfa meg-

27. Pince padlásolt előtérrrel. Balatonfüred, Száka. (L. 30. kép 1.)
 27. Keller und Vorraum mit Dachboden. Balatonfüred, Száka. (S. 30-stes Bild, 1.)
 27. Cave avec auvent plafonné. Balatonfüred, Száka (V. fig. 30, 1)
 27. Погреб с предпольем под навесом. Балатонфюред, Сака (см. 30-ю илл. 1).

oldásra két példát közölhetek (38. kép 3., 14.). A két-szárnyú prэшházajtók mintái meglehetősen gazdag változatokban jelentkeznek (38. kép 17—18.). Kölykes sárú ajtó a hegyben nem volt található.

A kétszintű épületek közül a legegyszerűbb Mecséri Pálé, amelynek alsó szinten levő prэшháza, pincéje bolthajtásos (38. kép 23., 43. kép). Prэшházában U alakban kiképzett, 55 cm magas tűzhelye van, de füstelvezető nyílás nélkül. A 240 cm magas prэшházban régős prés állott (ma a badacsonyi Szegedy Róza ház prэшházában látható).

A vászolyi Öreghegyben áll egy kétszintű prэшház (eredetileg egy vöröstői németé, ma a TSZ tulajdona, 39. kép 3.), amelynek különösen gazdag a homlokzati, oromzati, empire ízű stukkós kiképzése, s a stílus a múlt század elejére utal. — Egy másik vöröstői német (Leithold) állítólag öt prэшházat is csináltatott magának, s mindegyiküknek barokkos ívelésű oromfala volt, ahogy ilyen volt falujában is a háza. — Vászoly-Balatonudvari közt a szőlőben áll egy ilyen prэшház, szép keresztvasrácsos ablakkal, a felső szintjén padlós szoba, 120 cm széles szabadkéményes konyha, istálló, az alsó szinten bolthajtásos prэшház, pince (38. kép 21., 22.).

A kétszintű prэшháznak pincebejárata általában elől, a homlokzat alatt van. Kivételesen azonban előfordulhat oldalbejárat is, az egyik esetben széles pincegáttal (Örvényes. Ugyanitt vasrácsos ablak. 38. kép 20., 44. kép).

Lakályosabb a kétszintes prэшház, ha oldalt részben tornácfélével bővül. Egyszerűbb alakjában csak az eresz egy része alatt van a tornác (Stamler Imre prэшháza az Örvényes feletti szőlőhegyben. 38. kép 19.). Felső szinten a szobában szép, 1865. évi sarokpaddal, régi székekkel, üvegre festett szentképekkel, régi tányérokkal berendezve, rendbentartott szabadkéményes konyhával, istállóval, míg az alsó szinten prэшházzal, pincével, a prэшház bejárati része, a pincetorok oldal-falas, fedett. Oromzaton: *AEDIFICATOTTA ERNHOFER JÁNOS ANNO 1842. Die 26 szeptemb.*

Az oldaltornác szélesebb is lehet, tulajdonképpen már szabályszerű folyosó, ahová a homlokzaton áttört, ívelt fejezetű lépcsős bejárat vezet. A felső szinten szoba + konyha + istálló, az alsó szinten prэшház + pince van, az épület alapterülete 8×17 m.⁶

29. Az előbbi prэшház ajtaja.

29. Tür des vorangehenden Kelterhauses.

29. La porte du cellier précédent

29. То же. Дверь.

¹ Ethn. 1956, 74.

² VMMK I. 173. skl.

³ Ethn. 1956, 76.

⁴ Kályhacsempéket I. Ethn. 1956, 80.

⁵ Vajkai, Balaton melléki prэшházak, 25. kép.

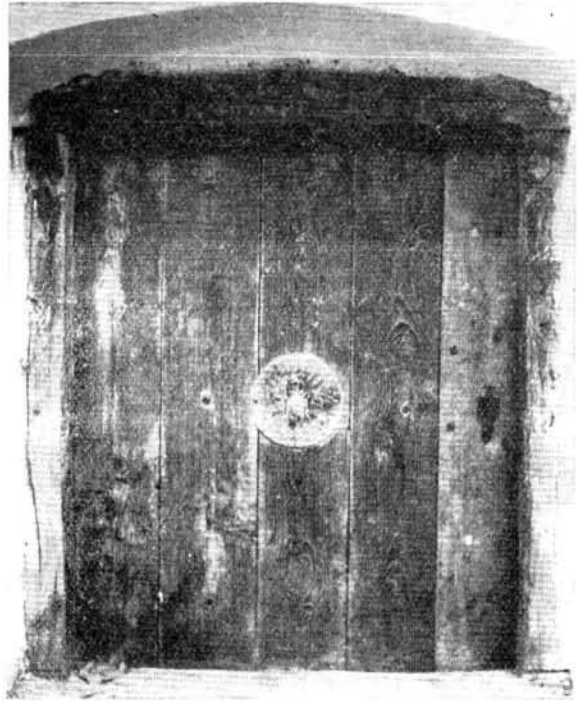
⁶ Ethn. 1956, 75. skl. — Hasonló típus a falvakban is felbukkan, v. ö. Malonyay, IV. 35. képpel, bár ezt a házat ebben a formában már nem sikerült Szentgálon megtalálnom.

12. AKALI, DÖRGICSE

Együttesen tárgyalandók e szőlőhegyek, mert az Akali feletti *Fenye* nagy része dörgicseiek birtokában van. Tárgyalandó szőlők: az Akalitól északra eső két, két és fél km-re eső *Fenye* (213 m), keletebbre a *Leshegy* (222 m), a Dörgicsétől délre eső, attól két km-re levő *Becce* hegy (269 m). A dörgicseiek érdekeltek a később tárgyalandó Halom-hegyen is. A *Fenyehegy* s a *Leshegy* szerepelnek Jankónál is. Akali szőlőbirtoka 1873-ban: 80, Dörgicséé 246 kh.

Ahogy említettem, a vászolyi és a most tárgyalandó hegyek adják a legváltozatosabb, a legszebb prэшházakat a Balaton mentén. A Fenye hegyben boronaválaszfal-as prэшház is van, amilyen boronafal prэшházban Keneséig, illetve Gyenesdiásig seholsem fordul elő. A 6×15 m alapterületű épületben szoba + prэшház + pince következnek, a prэшház-pince közt nagyszerű kiképzésű boronafallal, egykor kölykes zárral.¹

Egyszerű típus: 2 méterre kiugró oldalfal-as iszling, majd 4,5×7,0 m területű prэшház, végül boltozott földpince. Tűzhely: a falba vájt egyszerű fülke, aminek

azonban feltűnően magas (kb. 4 m) jól megépített kéménye van. (Rompince, 1810. Becce hegy, 48. kép 1., 2.). — A közelében egy másik rompincénél is jelentkezik a 100 cm mély, 90 cm magas tüzelőfülke, de csak egyszerű füstnyílással, kémény nélkül (48. kép 4.).

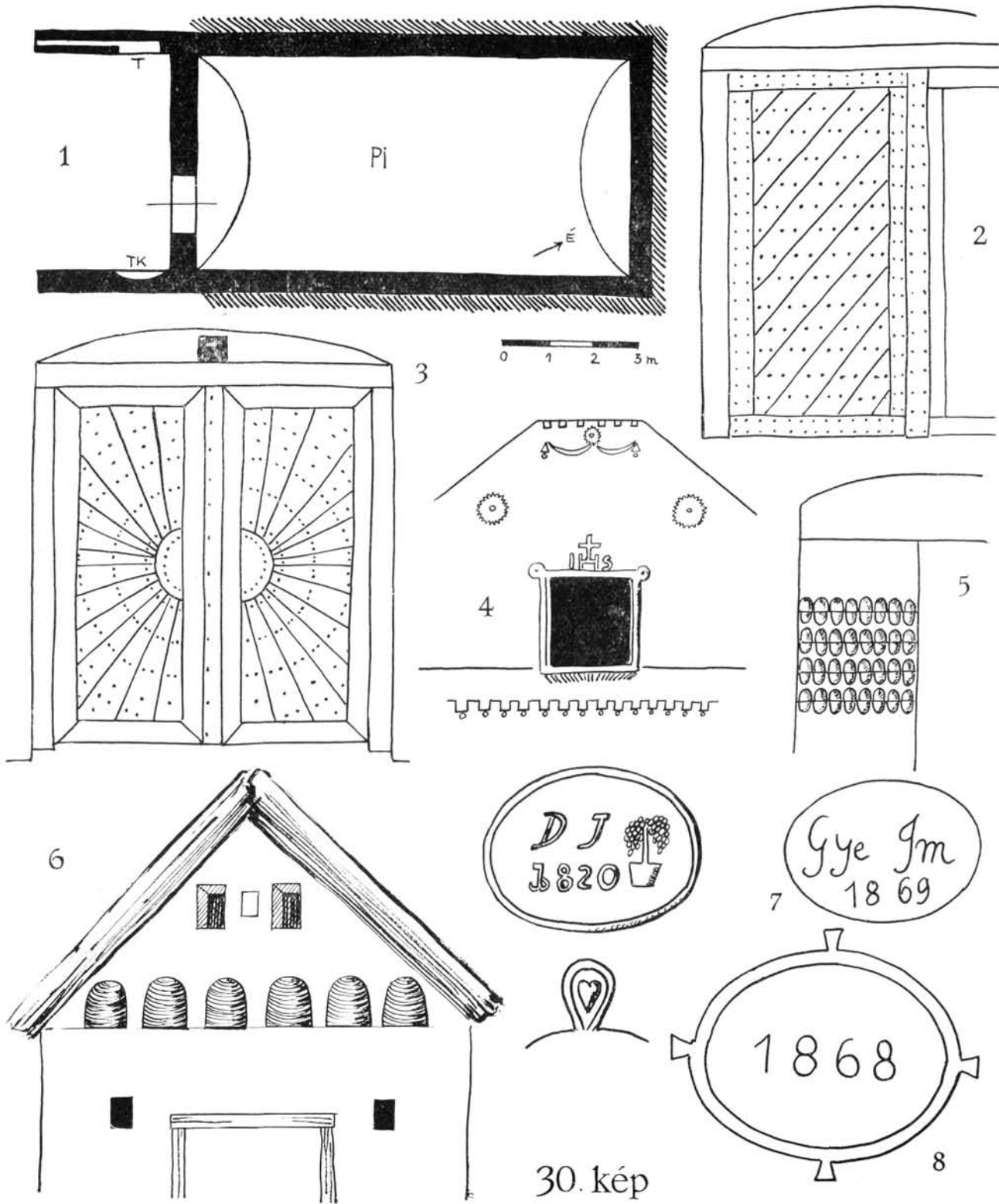
Általában elterjedt volt errefelé az említett típus: a prэшház előtti fedett iszling, oldalfalakkal védve, hátul a bolthajtásos pince. — Érdekes megoldást mutat Sárffy prэшháza (Fenye, 48. kép 3., 6.). A bolthajtásos prэшházat és a pincét egyformán földdel beborították, de az egész elé egy 250 cm hosszú, padlásolt, tetővel ellátott, oldalfal-as, elől egészen nyitott iszlinget építettek. Az utóbbi falába erősített lyukas kőhöz kötötték a marhát, tehát voltaképpen ezt az iszlinget nyári istállónak használták. Hasonló padlásolt iszlinget láthatunk a prэшház előtt a Fenyében másutt is pl. Vörös Géza, Fülei István (45. kép), vagy Kiss Gyula prэшházánál, az utóbbi háznál a külső fal kipúposodó részlete elárulja a prэшház 90 cm mély tüzelőfülkéjét. — Bogdán Gyula épülete szintén földdel takart bolthajtásos prэш-

28. Prэшház. 1831. Balatonfüred. Cs. Darab József.

28. Kelterhaus. 1831. Balatonfüred.

28. Cellier. 1831. Balatonfüred

28. Давильня. 1831. Балатонфюред

30. kép

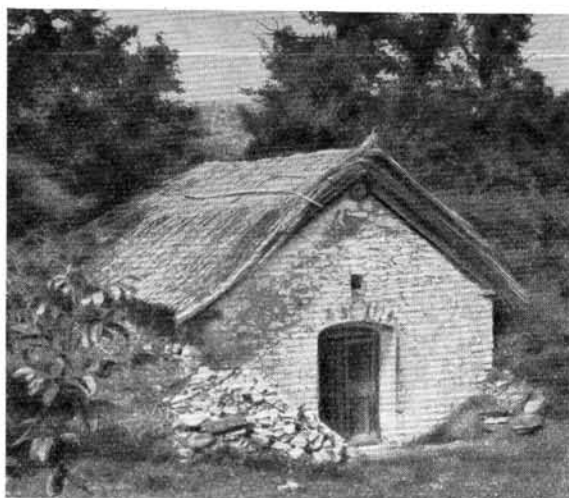
31. A tihanyi Óvár sáncába épített prэшáz.
 31. Das in die Schanze der Altburg von Tihany eingebaute Kelterhaus.
 31. Cellier bâti dans le retranchement d'Óvár à Tihany
 31. Давильня, встроенная в ров древнего Тиханьского укрепления

ház (egyik sarkában kis szabadkéményes tüzelőhellyel) + pince (mindegyik 6—6 m hosszú), elől 230 cm-re kiugró oldalfalas iszlinggel. Az utóbbi pincének ma is jól használható kölykes zárja van (48. kép 5.). Még egy datált prэшáz a hegyből: *ANNO MDCCCXXII* (48. kép 8.).

Úgy látszik, a kezdetlegesebb, két sejtű prэшázak inkább a Becce hegyen, a Fenyő felső részén voltak, míg a fejlettebb, több helyiségű prэшázak a Fenyő alsó szélén, s főleg a keletebbre eső Leshegy felé és magán a Leshegyen létesültek. A Leshegyen is akad a Fenyőn elterjedt, vagy 200 cm-es oldalfalas padlósolt iszlingű prэшáz, kiöblösödő tüzelőfülkével, bolthajtásos kópincével.

Felker Antal leshegyi prэшázának minden helyisége szép bolthajtásos: zöld szemes kályhás, falkászlis, 3,2×5 m-es szoba, négyszögletes füstfogós szabadkéményes 5×7 m-es prэшáz, régős prэшél, végül a

30. Prэшázalaprajz és prэшáz részletek (2. kivételével Balatonfüred). — 1. Pince padlósolt előtérrel. Alaprajz. T = tüzelőfülke és füstcsöve, TK = típrókád helye. (L. 27. kép.) — 2. Prэшáz szögcselt ajtaja. 1877. Csopek. — 3. Prэшáz szögcselt ajtaja. 1828. — 4. Prэшázoromzat stukkó díszre. 1820. — 5. Prэшáz ajtószárfa vésett díszre. Meleghegy. — 6. Prэшáz oromfalának a belső részen méhkások részére kivájt fülkék. Száka. — 7.—8. Prэшázoromzat felirat.
30. Kelterhausgrundriß und Teile eines Kelterhauses (Mit Ausnahme von 2 aus Balatonfüred). — 1. Keller und Vorraum mit Dachboden. Grundriß. T = Feuerabteil mit Rauchröhre. (S. Bild 27.) TK = Stelle des Kelterfasses. — 2. Genietete Tür eines Kelterhauses. 1877. Csopek. — 3. Genietete Tür eines Kelterhauses. 1828. — 4. Stuckarbeit eines Kelterhausgiebels. 1820. — 5. Eingemeißelte Dekoration eines Kelterhaustürstockes. Meleghegy. — 6. Ausgehöhlte Nischen für Bienenkörbe am inneren Teil des Kelterhausgiebels. Száka. — 7.—8. Aufschrift eines Kelterhausgiebels.
30. Plan et détails de cellier (Balatonfüred, excepté la fig. no 2) — 1. Cave avec auvent plafonné. Plan. T = foyer et conduite de fumée, TK = cuve de foulage (V. fig. 27) — 2. Porte garnie de clous, 1877. Csopek — 3. Porte garnie de clous. 1828. — 4. Stucage de pignon, 1820. — 5. Ornementation gravée du poteau de porte. Meleghegy — 6. Niches pour des ruches à l'intérieur du fronton du cellier. Száka — 7.—8. Inscriptions de pignon.
30. План и составные части давилни. Балатонфюред (за исключением 2-го). — 1. Винный погреб с предпольем под чердачным навесом. План-схема. T = место для очага и дымоходная труба, TK = место топильни (см. 27-ю илл.). 2. Дверь давилни, обитая железными клепками. 1877. Чопак. 3. Дверь давилни, обитая железными клепками. 1828. 4. Лепное украшение фронтона давилни. 1820. 5. Резной косяк двери давилни. Мелегхедь. 6. Отверстие, выдолбленное во внутренней стороне фронтона давилни для пчелиных ульев. Сака. 7.—8. Надпись на фронте давилни.

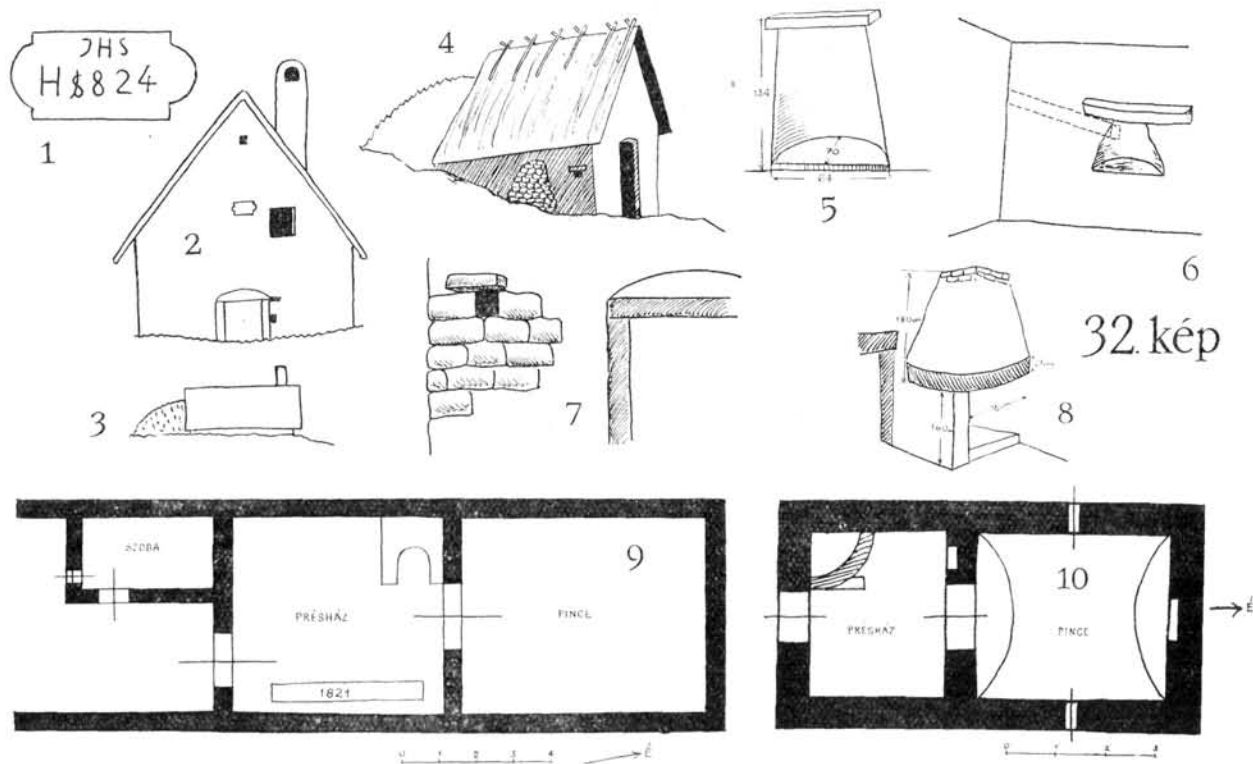

12 méter hosszú pince, tehát az egész épület meglehetősen hosszú. — A Leshegyben különben több rompincénél jelentkezik a négyszögletes füstfogós, oszloppal alátámasztott szabadkémény. — Ugyancsak a Leshegyen, a Kilián telep felett áll egy 24 m hosszú (szoba + prэшáz + pince közös tető alatt) prэшáz, amelynek mellső homlokfalán ajtó benyíló van (legutóbb istálló). Az épületben különösen szép a szőlőtő motívumú stukkós oromdisz² (1821. évszámmal. Hasonló oromfalak jelentkeztek a szomszédos vászolyi hegyben. 39. kép. 1—8.). Megvannak a prэшáz oromzatán még a szőlőakasztásra szolgáló vastag faszegek is. — Ugyancsak a Leshegyben található a szép oszlopos ívelt tornácú Höbei féle prэшáz is (szoba + bolthajtásos prэшáz + pince).³

Az ajtó szemöldökfájának barokkos faragása itt is előfordul.⁴

A kétszintű prэшázak közül a legrégebb valószínűleg az 1718. évszámú Muray féle épület (7×13 m alapterületű),⁵ s az egyszerűbb formákhoz tartozik Csabi J. prэшáza a Becce hegyen (6×13 m alapterületű), felső szintjén különbejárátú szoba + prэшáz, 1745. évi régős prэшél, alsó szinten bolthajtásos pince, gádoros pincetorokkal.

A Fenyő aljában, Leshegy felé öt, egymáshoz hasonló, változatos stukkó díszes oromzatú kétszintű prэшáz áll, romlandó állapotban. A legrégebb 1791-ből, a 14 m hosszú épületnek ajtaján szép karcolt dísz látható.⁶ — Az 1823. évi prэшáz 11 m hosszú, egyszerűbb kivitelű homlokzattal (Hidegvölgy felé, a Leshegyen).⁷ — A harmadik a Fenyő alsó részén, a Hidegvölgy mellett fekszik, 5,7×13,5 m alapterületű, melynek a homlokzatán ismét jelentkeznek a copf díszítőelemek.⁸ Felirata: *ANNO 1836*. — A negyedik szintén

32. Présházalaprajzok és présház részletek. Balatonszöllös, Nagygyella. — 1. — 3. Présház elől és oldal nézetben, a homlokzat felirata. 1824. — 4. Présház kipúposodó tüzelőfülkével. — 5. Az előbbi présház tüzelőfülkéje. — 6. Tüzelőfülke a présházban. — 7. Az előbbi (6). fülke füstkivezető nyílása. — 8. Présház tűzhely füstfogóval. (L. 32. kép 10.) — 9. Présház alaprajz Moroca. (L. 33. kép 1.) — 10. Présház alaprajz (L. tűzhelyét 32. kép 8.).

32. Grundrisse und Teile von Kelterhäusern. Balatonszöllös, Nagygyella. — 1—3. Vorder- und Seitenansicht eines Kelterhauses, Giebelaufschrift. 1824. — Kelterhaus mit einem ausbauchenden Feuerabteil. — 5. Feuerabteil des vorangehenden Kelterhauses. — 6. Feuerabteil im Kelterhaus. — 7. Öffnung des Rauchabzuges von dem vorangehenden (6) Abteil. — 8. Feuerabteil eines Kelterhauses mit Rauchmantel. (S. 32-tes Bild, 10.) — 9. Kelterhausgrundriß. Moroca. (S. 33-tes Bild 1.) — 10. Kelterhausgrundriß (Für Feuerabteil s. 32-tes Bild 8.).

32. Plan et détails de cellier. Balatonszöllös, Nagygyella—1-3. Vues de côté et de front d'un cellier, inscripton du fronton. 1824.—4. Cellier avec foyer bombé—5. Le foyer du précédent—6. Foyer dans le cellier. — 7. La cheminée du foyer précédent (No 6)—8. Foyer avec pare-fumée (V. fig. 32, 10)—9. Plan de cellier, Moroca (V. fig. 33, 1)—10. Plan de cellier (son foyer V. fig. 32, 8)

32. Планы-схемы давяльни и составные части. Балатонсёллеш, Надьгелла. — 1—3. Давильня. Вид сбоку и спереди. Надпись на фасаде. 1824. 4. Давильня с выступающим местом для очага. 5. Та же давяльня. Место для очага. 6. Место для очага в давяльне. 7. Отверстие для выведения дыма в предыдущем очаге (6). 8. Очаг давяльни с дымоуловителем (см. 32-ю илл. 10). 9. План-схема давяльни. Мороча (см. 33-ю илл. 1.). 10. План-схема давяльни (очаг см. 32-ю илл. 8)

a Fenyé délkeleti szélén található, boltíves szobájának szép stukkós mennyezete van, a présházajtó szemöldökfáján vésett díszítés, az ajtó szemöldökfáján a felirat: 1850 dikbe készült Német István Tsináltota (46. kép).⁹ — Az utóbbi már romantikus stíuselemeket mutat, különben azonban a négy présház, noha hat évtized különbség is van építkezési idejük közt, meg-egyeznek egymással, a különbség mindössze az egyes

történeti stíuselemeket feltüntető stukkódíszekben jelentkeznek.¹⁰ Az ötödik hasonló jellegű épületen dátum nem olvasható, egyik ablaka a homlokzaton vakablak, de rendes stukkó keretelésben (47. kép). Padlást szobája 2,9×5,0 m, szabadkéményes konyhája 2,0×5,0 m, s ennek előtere is bolthajtásos rendszerű. Pincelejárátát gádoros pincetörök vezet be (Fenyé, közel a Hidegvölgyhöz).

A kétszintes préházakhoz tartozik Bogdán épülete a Fenyében, a 7,5×10,0 m alapterületű épületnek lépcsőn megközelíthető oldaltornáca van, a homlokzaton megfelelő bejárattal. Szobája bolthajtásos.¹¹

¹ Ethn. 1956, 64. skl.; Vajkai, Balaton melléki préházak, 7. kép.

² Képe: Vajkai, Balaton melléki préházak, 25. kép.

³ VMMK I. 176. skl.

⁴ Uo. 172. l.

⁵ Uo. 176. skl. — A préház szobájában ceruzával a falra írva ... *itt alutt négy jóbarát ezen ócska nyoszolákban 1873-ban isten veled csöndes hajlék K Gy*

⁶ VMMK I. 171, kép, felcserélt aláírással.

⁷ Uo. 170. kép, felcserélt aláírással.

⁸ Vajkai, Balaton melléki préházak, bevezető kép. Említve VMMK I. 178.

⁹ Képe: Uo. 179.

33. Préházak. — 1. Préház fakeresztes ablaka. (L. 32. kép 9.) Balatonszöllős. — 2. Préház oromzat. Pécsely. Haász Ferenc. — 3. Préház. Balatonszöllős. Pintér János. — 4. Préház tornáca. Pécsely. Haász Ferenc. — 5. Préház. 1823. Pécsely. Hajgató Lajos.

33. Kelterhäuser. — 1. Kelterhausfenster mit Holzkreuz. (S. 32-stes Bild, 9.) Balatonszöllős. — 2. Kelterhausgiebel. Pécsely. — 3. Kelterhaus. Balatonszöllős. — 4. Laubengang eines Kelterhauses. Pécsely. — 5. Kelterhaus. 1823. Pécsely.

¹⁰ A népművészet szemlélete a késő empire elemeit szinte zajtalanul vezeti át a romanticizmusba, annyira, hogy olykor lehetetlen a stílusok között különbséget tenni. Az 1791-es préház ablaka felett kifejezett copf szalagfűzér látható és ugyanez ismétlődik jóval később, az 1836-ban épült ház oromzatán. 1850-ben már elhagyják a virágfűzért, az eddigi rozetták megszaporodnak, az egész épületet népies-romantikus levegő veszi körül. (Vajkai, Balaton melléki préházak, 38. l.).

¹¹ VMMK I. 179. — Hasonló ehhez a már korábban említett örvényesi préház 1781-ből (Ethn. 1956. 75.).

13. MENCSEHELY, ÓBUDAVÁR, BALATONCSICSÓ

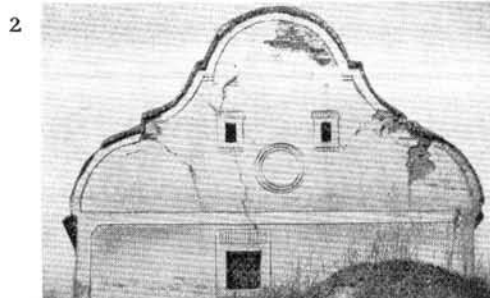
Az alábbiakban voltaképpen a *Halomhegyet* és a környékén lévő néhány szőlőhegyet (*Irtás, Balázshegy, Agyaglik*) ismertetem. A Halomhegy (399 m), Felső-

33. Celliers—1. Fenêtre à encadrement de bois (V. fig. 32, 9) Balatonszöllős—2. Pignon de cellier. Pécsely—3. Cellier. Balatonszöllős—4. Vérauda de cellier. Pécsely—5. Cellier. 1823. Pécsely

33. Давильни. — 1. Окно давьильни с деревянным крестом. (см. 32-ю илл. 9). Фронтон давьильни. Печей. 3. Давильня. Балатонсёллеш. Веранда давьильни. Печей. 5. Давильня. 1823. Печей

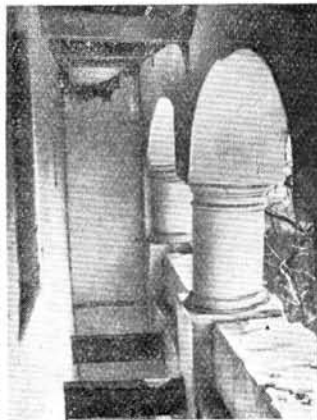
1

2

3

4

5

dörgicse (240 m) felett fekszik, de közelebb esik és könnyebben megközelíthető Mencshelyről (341 m), így érthető, hogy e hegynek, különösen a felsőbb részeinek birtokosai mencshelyiek, de távolabbi községbeliek is, mint a vöröstóiak, a nagyvázsonyiak. Szőlőbirtoka 1873-ban: Mencshely 160, Csicsó 215 kh.

A Halomhegyen építéstörténetileg értékesebb présház nem található, talán egy klasszicizáló, fêloszlopos pincebejárat említhető meg (Sólyom János présháza, Mencshely, 52. kép 1.). Újabban terjedt el olyan forma, hogy a szoba + présház + istálló épülethez merőlegesen csatlakozik a boltpince, de ilyen megoldást találtam egy 1888. évszámú présháznál is (Leitold vöröstói német présháza, a hegy aljában, közel Dörgicséhez). E présház négyzetalakú téglafüstfogós szabadkéménye alatt téglából rakott asztalformájú tűzhely van. A szabadkémény gerendájába erősített horgokra akasztották láncokkal az üstöt vízmelegítésre. — Hasonló alaprajzú egy újabb (kb. XX. századeleji) présház, az 5×14 m alapterületű, szoba + présház + istálló épülethez derékszögben csatlakozik a 4×14 m alapterületű, 3,3 m magas, boltozott földpince (Izsó mencshelyi lakosé; ez a Dörgicséhez legközelebb eső présház).¹ — Lényegében ezt az alaprajzot valósította meg a Balaton vidékének talán legmodernebben megtervezett és felszerelt parasztpincéjében az 1940-es években a felsődörgicséi Szabó Bálint, akkor 5 kh. szőlő tulajdonosa. A $6,0 \times 10,5$ m alapterületű cseréptető villaszerű (szobát, présházat magába foglaló) épülethez derékszögben csatlakozik az $5,6 \times 16,0$ m-es boltozott földpince, amelyhez oldalt még egy $3,0 \times 7,0$ méteres, modern borászati felszerelést tartalmazó kamra és WC csatlakozik.

Kétszintűprésház alig van a hegyben. Az egyik pince érdekessége, hogy eredetileg présház + pince volt csak,

34. Présház. Pécsely.
 34. Kelterhaus, Pécsely.
 34. Cellier, Pécsely
 34. Давильня. Печей

de utóbb tulajdonosa, egy vöröstói német, 1904-ben még egy szintet (szobát, présházat) épített rá, míg az alsó présházból különbejáratú istállót alakított. A kis szobában az 1850-es évekből származó intarziás pad is volt (Sárffy Károly présháza, Felsődörgicse). A pincének érdekes veretű vasajtaja van.

Enhéfer János (Nagyvázsony) kétszintű épülete 5×9 m alapterületű, tehát valamivel kisebb a hasonló jellegű présházaknál (49. kép, 52. kép 2.). Oldalt a présházhoz újabban egy 3×4 m-es istállót illesztett. A felső szinten van a szoba + présház, az alsó szint végig bolt-hajtásos pince.² A szoba jól berendezett (eredetileg mennyezetes) ágy, intarziás sarokpad, asztal, tálás, székek, a falon 7 szentkép, zöldszemes kályha madaras mintás sarokszemekkel, a mennyezetről vasabroncs lóg le szőlőakasztásra és ruhaszárító rúd. A présház egyik sarkában ívben hajló gerendán nyugvó téglaszabadkémény, alatta katlan, vassparhet, prés, s a helyiség padlójában a pincébe vezető csőszerű nyílás a must leveztetésére. A pinceajtónak srófkulcsa van.

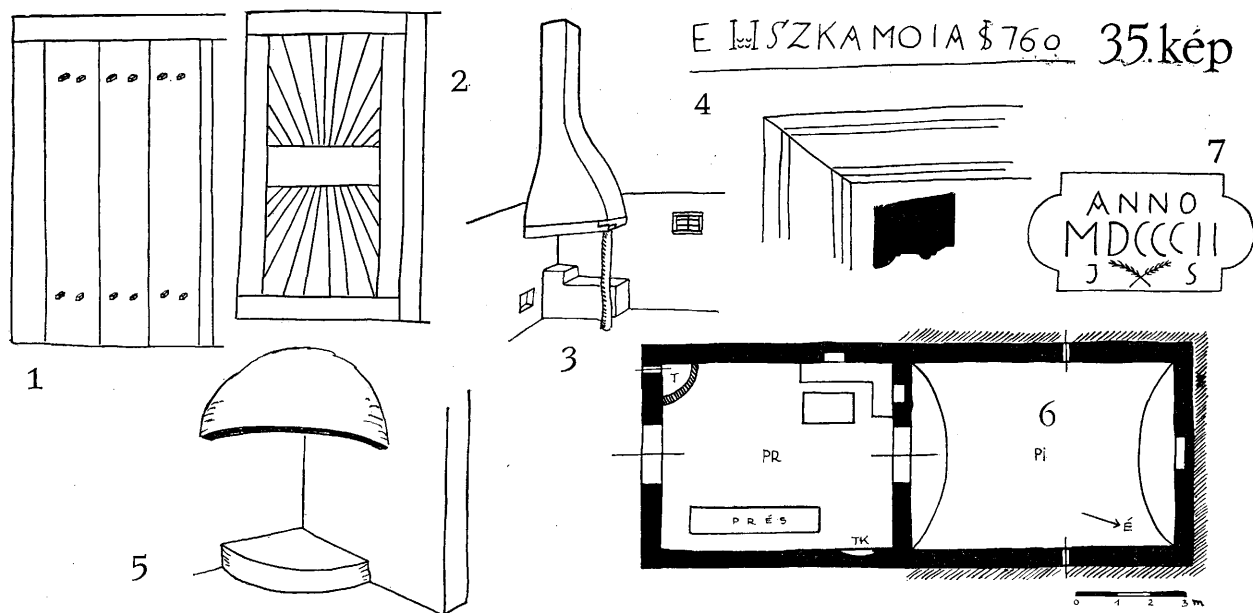
Előfordul a félköríves szemöldökfájú pinceajtó is (52. kép 3.).

Bár sok présházban jó tűzhely is van, azért szüret idején a legtöbb helyen kint a szabadban melegítik a vizet: a domboldalban megfelelő rést vágnak, a kibányászott bazaltkövekből tűzhely-félét raknak, esetleg ócska vasplattent tesznek rá, s ezen melegítik a vizet.

Az *Irtás* szőlőhegyben (Óbudavár) jellegzetesebb épület nem található. Gyakori: boltozott pince tető alatt, elől kb. 1 méteres oldalfalakkal iszling, az utóbbi pótolja a présházat (hasonló egysejtű pince rom állapotban előfordult Halomhegyen is). — Elterjedt forma a kis szoba + présház + boltozott pince, tető alatt, oldalt a homlokvonalban istállóval (pl. Keller A. Veszprém, présháza, vasablakán szögecselt dísz *MA 1889* felirattal utalva Mayer Antalra, aki 1890—1900 közt állandó lakos volt a présházban). Itt kell megjegyezni, hogy több présházról általában a Balaton mellékén kimutatható, hogy időnként állandó lakosa is volt, esetleg évtizedekig lakták a családok, s ennek a legtöbbször a nagy beépített kemence a jele.

Kétszárnyú pinceajtók közt több változat fordul elő (52. kép 4.).

A Balázshelyen, Agyaglikon ismét jelentkezik az említett változat (tető alatt boltozott pince oldalfalas iszlinggel, présház nélkül), míg más rompincékben a présház + bolt-hajtásos pince típus fedezhető fel (1886,

E LISZKAMOIA § 760 35.kép

35. Présház alaprajz és présház részletek. — 1. — 2. Présházajtósárnyak. Balatonszöllös, Nagyella. — 3. Présház füstfogós szabadkéménye. Pécsely. — 4. Présház ajtókeret és profilizolása (az utóbbi feketén ábrázolva). 1760. Aszófő. — 5. Présház tűzhely füstfogóval. Aszófő. — 6. Présház alaprajz. 1802. Vászoly, Öreghegy. Keller. — 7. Az előbbi présház felirata.

35. Kelterhausgrundriß und Teile von Kelterhäusern. — 1—2. Türflügel von Kelterhäusern. Balatonszöllös, Nagyella. — 3. Freirauchfang eines Kelterhauses mit Rauchmantel. Pécsely. — 4. Türrahmen und Profilierung eines Kelterhauses (die Profilierung schwarz dargestellt). 1760. Aszófő. — 5. Feuerabteil eines Kelterhauses mit Rauchmantel. Aszófő. — 6. Kelterhausgrundriß. 1802. Vászoly, Öreghegy. — 7. Aufschrift des vorangehenden Kelterhauses.

35. Plan et détails de cellier. — 1—2. Battants de porte. Balatonszöllös, Nagyella. — 3. Cheminée ouverte et pare-fumée. Pécsely. — 4. Chambranle et son profil (ce dernier au trait noir) 1760. Aszófő. — 5. Foyer avec pare-fumée, Aszófő. — 6. Plan de cellier. 1802. Vászoly, Öreghegy. — 7. Inscription du cellier précédent

35. План-схема давилни и ее части. — 1—2. Створки двери давилни. Балатонсёллеш, Надьгелла. 3. Свободный дымоход давилни с дымоуловителем. Печей. 4. Дверная рама давилни. Профилирование (последнее изображено черным). 1760. Асофё. 5. Очаг давилни с дымоуловителем. Асофё. 6. План-схема давилни. 1802. Васоль, Ёрегхедь. 7. Надпись на той же давилне.

Agyaglik). — Tűzhely: felfelé szűkülő tüzelőfülke, fent kőlappal vagy négyszögletes füstfogós szabadkéménnyel. — Egyik, egyszerű nyeregtetős épület oromfalán a felirat: 18 M S 12 (Koroncay, Veszprém, pincéje, Balázshegy).

A volt piaristák uradalmi pincéje az Agyaglikban (déli oldal) annyiban érdekes, hogy a présháznak nagy 2×2 m alapterületű szabadkéménye van, füstfogó gerendája téglapilléren nyugszik, a présház ajtajának szemöldökfáján az él barokkosan faragott, tehát ennyiben az uradalmi présház is hasonlít a parasztpincékhez. Különben itt a főépületre merőlegesen fekszik a földbevéjt, 75 m hosszú boltpince.

¹ A présház + bolthajtásos típusból egy 1795 évit korábban tárgyaltam (Éthn. 1956. 73 skl.).

² Képét 1. Vajkai, Balatonmelléki présházak, 28. kép.

14. SZEPEZD, RÉVFÜLÖP

Szepezd fölött, közvetlen a településtől nyugatra kezdődik a szőlőhegy és átmege a Fülöp hegybe (270 m). Szepezdnek 1873-ban 136 kh., Kővágóörsnek 480 kh. szőlője volt, az utóbbi feltehetőleg részben a Fülöp hegyre esett.

A szepezdi Öreghegyben, már közel az erdő szélhez, több bolthajtásos földpince látható, ezek mellső fala vörös kőből rakott, ajtóval lezárt. Másik típus a kis előteres présház + boltozott földpince. A pinceajtó szemöldökfája ívelt lehet (52. kép 5.). — Szépnek mondható egy présház, melynek a bejáratát egy-egy féloszloppal alátámasztott timpanon kereteli, s a timpanont copf emlékként elnépiesedett füzérdísz ékesíti (50. kép).

Elégé gazdag empire és népies romantikus stukkó elemekkel díszített homlokzatú az egyház volt kétszintes présháza, a pinceajtó felett IHS monogrammal, homlokzati oldalán tornácbejárat (51. kép).

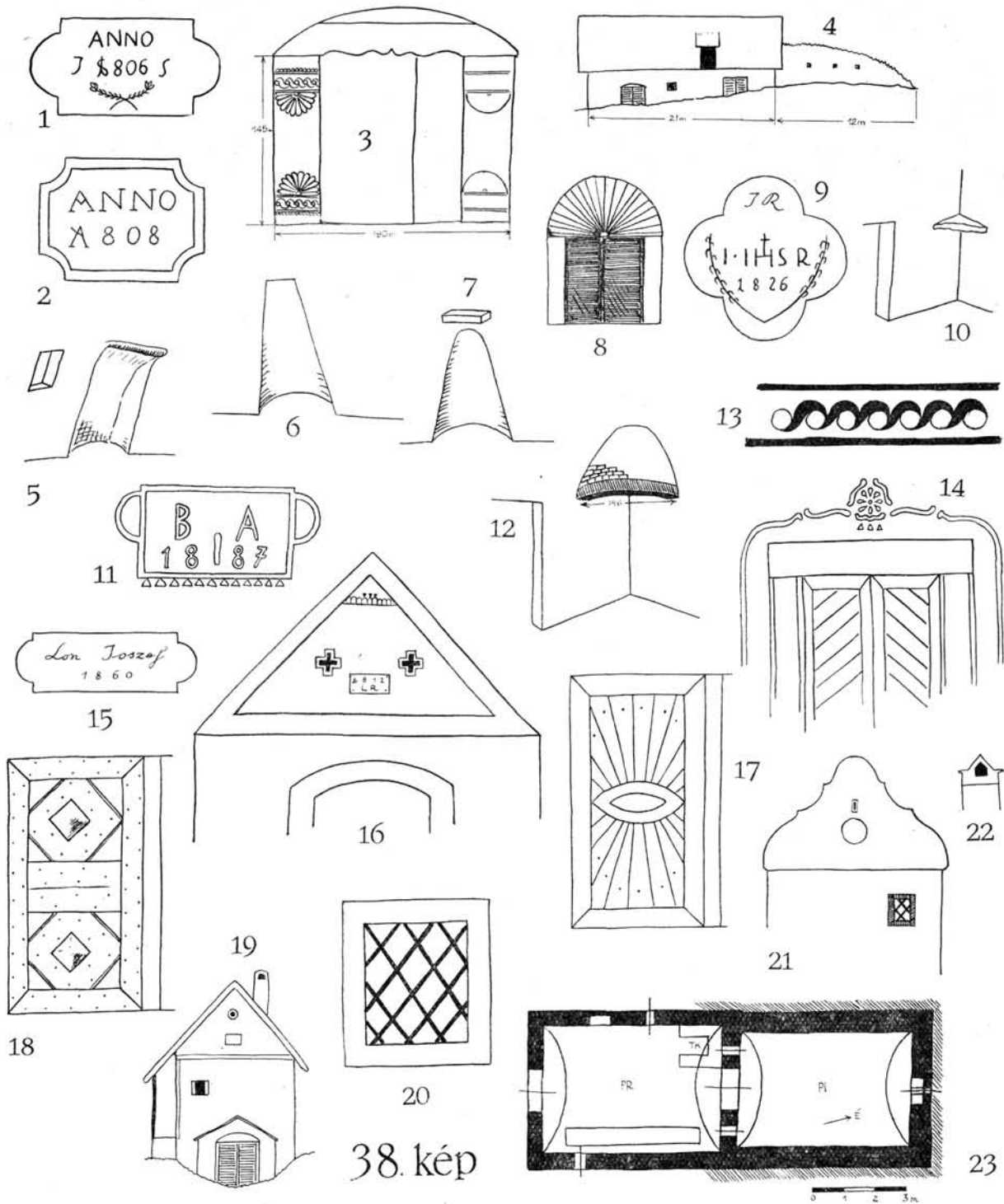
37. Vászoly — Erdei szőlőhegy, háttérben a Tihanyi félsziget.
 37. Der Weinberg von Vászoly-Erdei, im Hintergrund die Halbinsel von Tihany.
 37. Vászoly — vignoble „Erdei“, avec — au fond — la presqu'île de Tihany
 37. Васоль — Эрдейский виноградник. На заднем плане Тиханьский полуостров

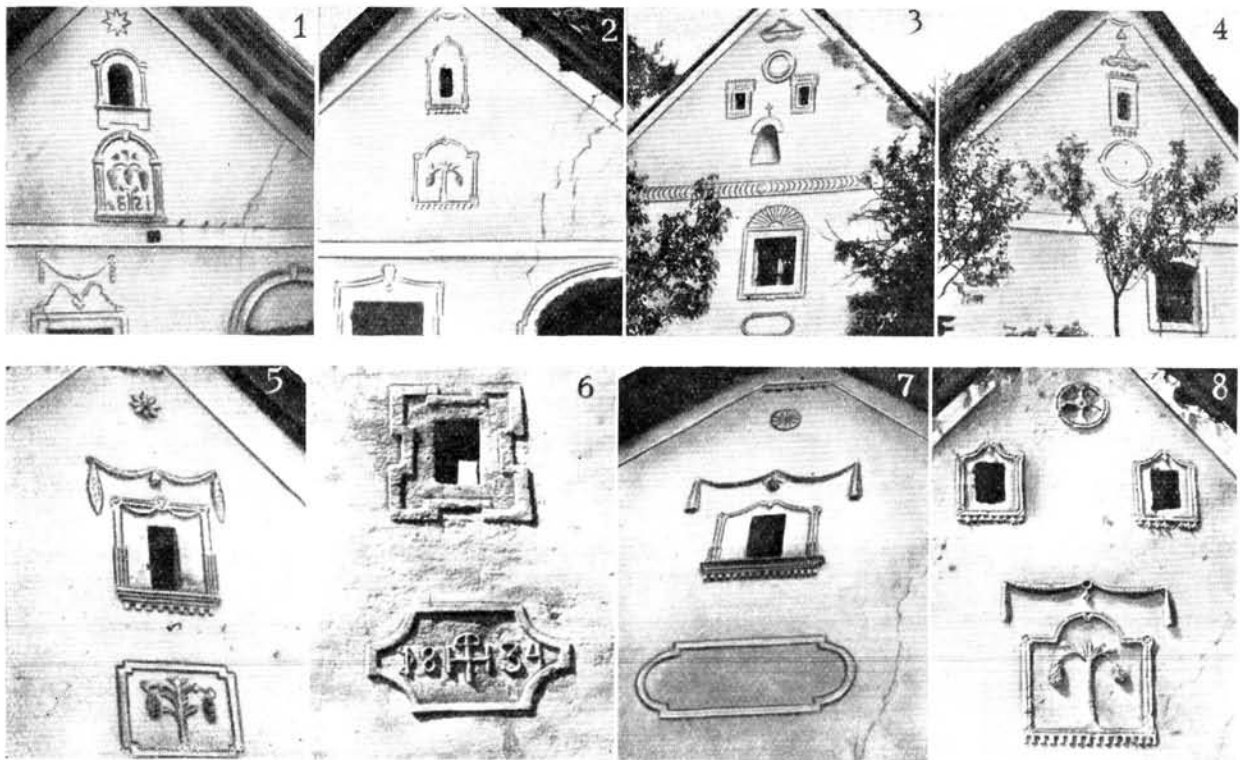
36. Présház ajtó részlet 1802. Aszófő.
 36. Teil einer Kelterhaustür. 1802. Aszófő.
 36. Détail de porte. 1802. Aszófő
 36. Часть двери давилыни. 1802. Асофё

38. Présház részletek, présház alaprajz. — 1. Présház felirat. 1806. Vászoly, Öreghegy. — 2. Présház felirat. 1808. Vászoly, Öreghegy. — 3. Présház faragott ajtókerete. Örvényes. Pákozdy Gábor. — 4. Présház. Vászoly, Felker. — 5. Tüzelőfülke. Vászoly, Kakashegy. — 6. Tüzelőfülke. Vászoly, Erdei. — 7. Tüzelőfülke. Vászoly. — 8. Présház ablakfoglalatának stukkó dísz. Vászoly, Öreghegy. — 9. Présház homlokzati felirat. 1826. Vászoly, Öreghegy. — 10. Tüzelő sarok a présházban füstfogó közlappal. Vászoly, Erdei. — 11. Présház oromzat felirat. 1887. Vászoly, Erdei. — 12. Tüzelőfülke. Vászoly. — 13. Présház homlokzat pompeji vörös hullámvonalas dísz. Vászoly, Erdei. — 14. Présház ajtó stukkó keretelése. Vászoly. — 15. Présház oromzat felirat. 1860. Vászoly, Erdei. — 16. Présház oromzat. 1812. Vászoly. — 17. Présház ajtószárny. Örvényes. — 18. Présház ajtószárny. Vászoly. — 19. Présház homlokzat. 1842. Vászoly. — 20. Présház vasrácsos ablaka. Örvényes. (L. 44. kép.) — 21. — 22. Présházhomlokzat és kémény. Balatonudvari. — 23. Kétszintes présházalsó szintjének alaprajza. TK = tiprókád helye. Vászoly. Mecséri Pál. (L. 43.kép.)
38. Teile und Grundrisse von Kelterhäusern. — 1. Aufschrift eines Kelterhauses. 1806. Vászoly, Öreghegy. — 2. Aufschrift eines Kelterhauses. 1808. Vászoly, Öreghegy. — 3. Geschnitzter Türrahmen eines Kelterhauses. Örvényes. — 4. Kelterhaus. Vászoly. — 5. Feuerabteil. Vászoly, Kakashegy. — 6. Feuerabteil. Vászoly, Erdei. — 7. Feuerabteil. Vászoly. — 8. Stuckarbeit des Fensterstockes von einem Kelterhaus. Vászoly, Öreghegy. — 9. Frontaufschrift eines Kelterhauses. 1826. Vászoly, Öreghegy. — 10. Feuerrecke in einem Kelterhaus mit einer rauchfangenden Steinplatte. Vászoly, Erdei. — 11. Giebelaufschrift eines Kelterhauses. 1887. Vászoly, Erdei. — 12. Feuerabteil. Vászoly. — 13. Wellenliniendekoration in Pompeji-Rot eines Kelterhausgiebels. Vászoly, Erdei. — 14. Stuckeinrahmung einer Kelterhaustür. Vászoly. — 15. Aufschrift eines Kelterhausgiebels. 1860. Vászoly, Erdei. — 16. Kelterhausgiebel. 1812. Vászoly. — 17. Türflügel eines Kelterhauses. Örvényes. — 18. Türflügel eines Kelterhauses. Vászoly. — 19. Kelterhausgiebel. 1842. Vászoly. — 20. Kelterhausfenster mit Eisengitter. Örvényes. (S. Bild, 44). — 21—22. Kelterhausgiebel und Rauchfang. Balatonudvari. — 23. Grundriß des Untergeschosses von einem Kelterhaus mit zwei Geschossen. TK = Stelle des Kelterfasses. Vászoly. (S. Bild 43).

38. Détails et plan de cellier. — 1. Inscription de cellier. 1806. Vászoly, Öreghegy. — 2. Inscription de cellier. 1808. Vászoly, Öreghegy. — 3. Chambranle sculpté de cellier. Örvényes. — 4. Cellier. Vászoly. — 5. Foyer. Vászoly, Kakashegy. — 6. Foyer. Vászoly, Erdei. — 7. Foyer. Vászoly. — 8. Stucage de l'encadrement de fenêtre. Vászoly, Öreghegy. — 9. Inscription frontale de cellier. 1826. Vászoly, Öreghegy. — 10. Foyer au coin du cellier, avec pare-fumée en pierre. Vászoly, Erdei. — 11. Inscription frontale. 1887. Vászoly, Erdei. — 12. Foyer. Vászoly. — 13. Ligne ornementale ondulée du fronton en rouge pompéien. Vászoly, Erdei. — 14. Encadrement stucqué d'une porte de cellier. Vászoly. — 15. Inscription au pignon. 1860. Vászoly, Erdei. — 16. Pignon de cellier. 1812. Vászoly. — 17. Battant de porte. Örvényes. — 18. Battant de porte. Vászoly. — 19. Fronton de cellier. 1842. Vászoly. — 20. Fenêtre grillée. Örvényes (V. fig. 44)—21—22. Fronton et cheminée. Balatonudvari. — 23. Plan de l'étage inférieur d'un cellier à deux étages. TK = cuve de foulage. (V. fig. 43).
38. Составные части давилыни, план-схема давилыни. — 1. Надпись на давилыне. 1806. Васоль, Ёрегхедь. 2. Надпись на давилыне. 1806. Васоль, Ёрегхедь. 3. Резной дверной наличник. Ёрвеньеш. 4. Давильня Васоль. 5. Очаг. Васоль, Какашхедь. 6. Место для очага. Васоль, Эрдей. 7. Место для очага. Васоль. 8. Лепные украшения оконных проемов давилыни. Васоль, Ёрегхедь. 9. Надпись на фасаде давилыни. 1826. Васоль, Ёрегхедь. 10. Угловой очаг в давилыне с каменным дымоуловителем. Васоль, Эрдей. 11. Надпись на фронтоне давилыни. 1877. Васоль, Эрдей. 12. Место для очага. Васоль. 13. Украшение на фасаде давилыни в виде красной волнистой линии. Васоль, Эрдей. 14. Лепное обрамление двери давилыни. Васоль. 15. Надпись на фронтоне давилыни. 1860. Васоль, Эрдей. 16. Фронтон давилыни. 1812. Васоль. 17. Створки двери давилыни. Ёрвеньеш. 18. Дверная створка давилыни. Васоль. 19. Фронтон давилыни. 1842. Васоль. 20. Окно давилыни с железной решеткой. Ёрвеньеш (см. 44-ю илл.). 21—22. Фасад давилыни и труба. Балатонудвари. 23. План нижнего этажа двухэтажной давилыни, ТК = место топчильни. Васоль (см. 43-ю илл.).

38. kép

39. Présház oromzatok stukkó díszítése. — 1. 1821. Balatonudvari — Balatonakali. — 2. Vászoly, Öreghegy. Tóth présház. — 3. Vászoly. — 4. Vászoly, Kakashegy. — 5. Vászoly, Erdei. — 6. 1834. Vászoly. — 7. Balatonudvari. — 8. Vászoly.

39. Stuckarbeit von Kelterhausgiebeln. — 1. 1821. Balatonudvari — Balatonakali. — 2. Vászoly, Öreghegy. — 3. Vászoly. — 4. Vászoly, Kakashegy. — 5. Vászoly, Erdei. — 6. 1834. Vászoly. — 7. Balatonudvari. — 8. Vászoly.

39. Stucages de fronton. — 1. 1821. Balatonudvari — Balatonakali — 2. Vászoly, Öreghegy. — 3. Vászoly. — 4. Vászoly, Kakashegy. — 5. Vászoly, Erdei. — 6. 1834. Vászoly. — 7. Balatonudvari. — 8. Vászoly.

39. Лепные украшения фронтонов давилен. — 1. 1821. Балатонудвари — Балатонакали. 2. Васоль, Эрегхедь. 3. Васоль. 4. Васоль, Какашхедь. 5. Васоль, Эрден. 6. 1834. Васоль. 7. Балатонудвари. 8. Васоль.

A Fülöp hegyben, az Ecséri-rom közelében elterjedt a présház + földdel fedett boltpince típus, a présháznak esetleg kis előtere van. Mint nyaralótelepen előfordul, hogy az említett pince elé a présház átalakításával és további építkezéssel nyaralóépületet alakítanak ki.

Kétszintű présházak közül egy, részben átalakított, de a pince klasszicizáló, timpanonos bejáratát megőrző présház említendő (Vendrey Géza tulajdona).

15. KÖVESKÁL, SZENTBÉKKÁLLA, MINDSZENTKÁLLA

Szóba kerül itt a *Hegyesű* (337 m), a Köveskáltól, északra, Szentbékkállától keletre, Mindszentkállától nyugatra fekvő szőlőhegy (átlagban 300 m magasságig emelkedő szőlők). A három községnek összesen 1873-ban: 972, 1895-ben: 1100 kh. (nagyobb rész a fioxéra által elpusztított) szőlőterülete volt.

A Hegyesűn egy szerény stukkódíszes présházbejárat említhető (1887. 52. kép 8.). A présházak eléggé jellegtelenek, részben újak. Két-három kétszintű présház is akad. — Felfelé keskenyedő, fent kődarabbal lezárt tüzelőfülke.

A köveskáli hegyben egyszerű nyeregtetős házikókban van a présház + pince vagy a másik típus: présház + boltozott földpince. Az ajtó szemöldökfája faragott díszű lehet, olykor a szemöldökfa ívelt vonalú (52. kép 7.). A kétszintű présházak romosak, az egyik előteres volt, a másiknál oldaltornác jelentkezett, bejáratával a homlokfalán.

Az említett hegyekkel ellentétben, úgy látszik, hogy a szentbékkállai Öreghegyben a múlt században élénk építőtevékenység folyt, s még ma is több kétszintes (igaz, hogy rom) épület található (52. kép 9.). Ezek legtöbbször fent az Öreghegyen, az erdő szélétől legfeljebb ötszáz méterre vagy még ennél is közelebb fekszik. Az egyik, 1833-as évszámmal jelölt présházban a négy-

40. Festett ajtó. 1790. Vászoly.

40. Bemalte Tür. 1790. Vászoly.

40. Porte peinte, 1790. Vászoly

40. Крашенная дверь. 1790. Васоль.

szögletes füstfogót a szabadkémény alatt igen szép kivitelű klasszicizáló oszlop tartja. Ezek a kétszintes épületek hasonlóak egymáshoz, átlagban 10–12 m hosszúak, homlokzatukon két ablakkal, lent, elől a pincebejáráttal. Az oromzat stukkódíszében, az ajtó stukkós keretelésében különbségek lehetnek, pl. az egyik oromzatán köralakú medaillonban: *N B S MDCCCXXXVI* (52. kép 10.) s a másik préház vasrácsos ablakát romantikus ízű stukkó díszíti (1838, 52. kép 11., 12.), ugyanitt a vörösfenyő mennyezetű préház szabadkéményének négyszögletes füstfogóját klasszicista téglaszlop támogatja. Egy 1843 évi kétszintű préház ablakának keretelése romantikus ízű (52. kép 13.).

A mindszentkállai hegyben előforduló néhány kétszintes préház egyszerűbb kivitelű.

16. BALATONRENDES, ÁBRAHÁMHEGY, BADACSONYKISÖRS

A Balatonrendestől nyugatra kezdődő összefüggő szőlőterület (53. kép.) tovább terjedve az Őrsi hegyet (311 m) nyugati oldalán öleli körül. 1873-ban Balatonrendesnek 172 kh., Salföldnek (ahová Ábrahámhegy tartozott) 304 kh. szőlője volt. Az ábrahámhegyi szőlő utóbb nyaralóteleppé alakult át, s így több régi préház is modernizálódott, illetve átalakult.

Gyakori a préház + boltozott földpince, (1828, 1856, Ábrahámhegy, 52. kép 16.). A préház lehet szép tűzfalás (1880), sőt széles homlokzatú, három ablakos (Badacsonykisörs). — A préházoldal kidudorodása jelzi a belső tüzelőfülkét (52. kép 17.). — Az egyik végig fedett épületnél rövid oldaltornác jelentkezik. — Amikor nyaralóteleppé alakult át Ábrahámhegy, több régi nádtetes préház elé üveges verandát vagy szobát építettek. — Egyik vincellérház a Kisörsi hegyben: szoba + konyha + istálló van a 7×14 m alapterületű épületben, oldalán végigfutó több pilléres tornáccal.

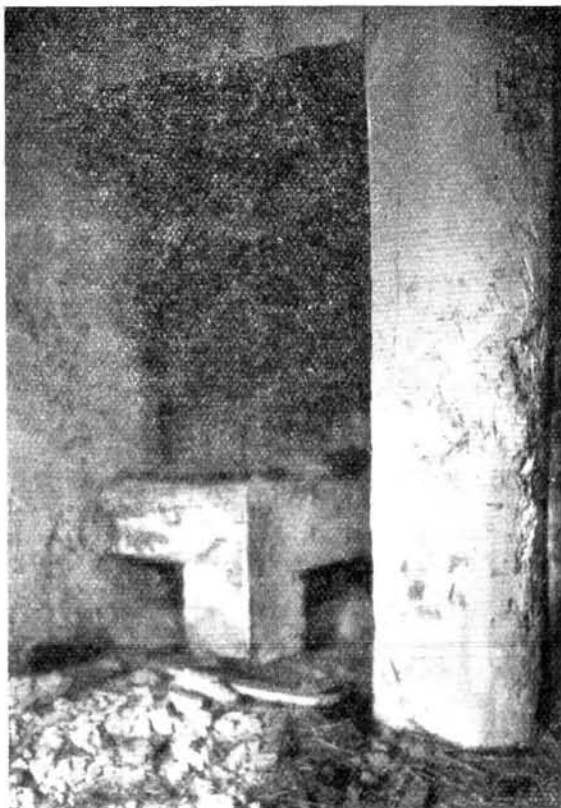
A néhány kétszintű épület egyszerű kivitelű, egyiknek timpanonnal szegélyezett pincebejárata van (Rendes-hegy). Volt viszont a Kisörsi hegyben egy kétszintes préház, felső szintjén szoba + füstös konyha + kamra (?) beosztással, ami mellett a szőlőhegyben egészen szokatlan, ívelt, mellvédes tornác húzódott végig, s így oldalról takaros parasztház benyomását keltette. Oromfalán az 1856 évszám volt olvasható.¹ Az épületet különben 1955-ben földig lerombolták. — Egy másik kétszintes épület (1869) teljesen modern tersedert kapott (Ábrahámhegy).

¹ Képe: Vajkai, Balaton melléki préházak, 17. kép.

17. BADACSONYTOMAJ, BADACSONY- TÖRDEMIC

Badacsonytomaj szőlőterülete 1873-ban: 785 kh., Nemestördecicé 237 kh. volt. — A badacsonyi szőlők hírneve voltaképpen a XVIII. században bontakozik ki, már akkor számos főúri, nemesi birtokosa van, sok az uradalmi szőlő, de sok a kisbirtokos is. A hegynek a múlt században mozgalmas az élete, nyaralók, borházak épülnek ki, de hírnevéhez, múltjához képest a Szegedy Róza házon kívül régi préházakban, érdekesebb építészeti megoldásokban meglehetősen szegényes. Így annál csodálhatóbb, hogy a mozgalmas életű hegyben, a Badacsonylábdíhoz tartozó részben még ma is változatlanul megmaradt egy préház + bolt-hajtásos földpince, egyszerű tüzelőfülkével, füstfogó kőlappal ellátva az 1753 évből.¹ (Alapterülete 5,5×10,0 m). Ez a típus rom alakban többször előfordul, s van olyan is, ahol a préháznak négyszögletes füstfogós, kerek oszloppal támogatott szabadkéménye van.

A pincékben itt is található másutt ismeretes megoldások (barokkos faragású szemöldökfa, hajlított ajtó szemöldökfa, 55. kép 1., 2.). — Tatay Sándor boltzott földpincéje, vasajtaján 1887 évszám olvasható. — Különösen a Badacsonyládbi részben sok régi hosszút, több helyiségű parasztpince található romos állapotban, amellet, hogy a bazaltoszlopok tövében sok állandóan lakott épület is van.

Úgy látszik, hogy a bányában dolgozók kis szőlőbirtokokat szereztek (vagy már ilyenek birtokában voltak addig is), s a tomaji részen található bazaltkőből rakott újabb, egészen kis préházakat (4×4,5, 4×6 m területű), mögötte boltpincével vagy esetleg pince nélkül, csak préházat. Olykor szegényes formában állandó lakásnak használják e kis házacskákat. — A Badacsony északi oldalán, a *Korkoványban* szin-

42. Szőlőtartó zsup a préház oromzaton. Balatonudvari.

42. Stroh zum Aufhängen der Weintrauben am Kelterhausgiebel. Balatonudvari.

42. Botte de paille pour y conserver des grappes de raisin. Balatonudvari

42. Соломенное вязло на фронтоне давиальни для подвешивания винограда. Балатонудвари.

41. Szabadkéményes tüzhely a préházban. Vászoly, Erdei.

41. Herd im Kelterhaus mit Freirauchfang. Vászoly, Erdei.

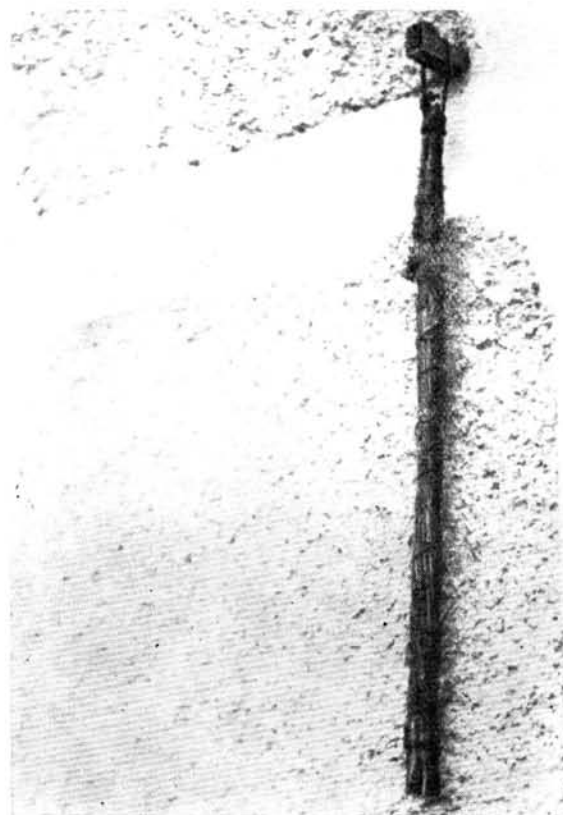
41. Foyer à cheminée ouverte dans le cellier. Vászoly, Erdei

41. Очаг со свободным дымоходом давиальни. Васоль. Эрден.

tén csak egészen kis szőlőhegybeli épületek láthatók, javarésze az 1920—30-as években épült. Lehet a préház+pince egyetlen helyiség (4×5 m), máskor a szoba 4,7×5,5 m-es, mögötte a 4,0×4,7 m-es, szintén tető alatti pince. Itt is vannak állandó lakosok, kis házacskákban.

Az eddig felsorolt badacsonyi hajlékok szegényes képet mutatnak, minden különösebb művészi érték nélkül. Ezekhez képest jóval nagyobb a Szegedy Róza ház vincellérháza (szoba+szabadkéményes konyha+kamra+padlásolt préház+padlástanal aszaló), aminek aszaló helyiségében régi típusú sarokkandalló van (55. kép 3.).²

Műemléki értékű egy egykori urasági épület, a Vajda-féle klasszicizáló kúria Badacsonyládbiban.³ A 6×12 m alapterületű főépület előtt négy pilléres portikusz van, belül egymást követő két, padlós szobával, s egy meglehetősen keskeny (180 cm széles) sza-

43. Présház. Vászoly. Mecséri Pál. (L. 38. kép 23.)

43. Kelterhaus. Vászoly. (S. 38-stes Bild, 23.)

43. Cellier. Vászoly. (V. fig. 38, 23)

43. Давильня. Васоль (см. 38-ю илл. 23).

badkéményes, bolthajtásos, kőpadlós helyiséggel. A masszív, 80 cm falvastagságú épülethez derékszögben 15 m hosszú szárnyépület csatlakozik, présházzal, alatta boltpincével.

A kétszintű épületekhez tartozik elsősorban Kisfaludy Sándor közismert présháza, amely eredeti formájában nagyjából hasonlított a Balaton környéki hasonló jellegű kétszintű épületekhez. Eötvös Károly⁴ írja Kisfaludy présházáról: — „Kisded hajlék, kis szobákkal, kis ablakkal, De a kelő nap már betekint s jó délutánig el se fordul tőle. A sajtóház ajtaja az udvarról a ház közepén nyílik s a sajtóháztól jobbra a lakóosztály, mely egykor egy kis dolgozószobából s egy hálószobából állott”. — Stornó rajza szerint (1860) már a múlt században is olyan formájú volt, hogy az alsó szintre oldalt volt a bejárata. Századunkban meglehetősen alakították, bővítették, lényegében azonban a kétszintes présház típusát megtartotta.

Kétszintű présház a Badacsonyládbi részben még található. Egy nagy (18 m hosszú) kétszintű épület (Badacsony 97. sz.) felső szintjén 3 szoba, konyha + kamra követi egymást, évszáma: 1835. A másik kiképzett pincetorok lejárattal (1852), a harmadik aránylag keskeny, homlokfalán csak egy ablaka van, a felső szintre két bejárat is vezet.⁵ Voltak nagyobb-szabású kétszintes borházak is, számos helyiséggel, oldalt pilléres emeleti folyosóval (pl. a lebontott Weiler épület, tégláin G. F. I. jelzéssel, 1799, vagy egy másik, széles homlokzatán három ablakkal, az oldalán szintén a felső szinten pilléres, mellvédés folyosóval (54. kép, 55. kép 4.).

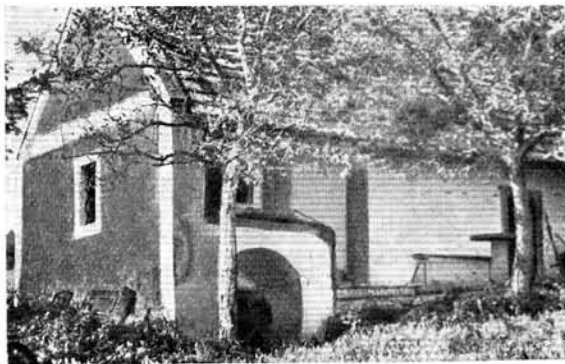
Az előkelő, vagyonos Szegedy család építette a XVIII. század közepe táján az egész Balaton mellék

egyik legszebb épületét, az emeletes 9×24 m alapterületű ún. Szegedy Róza-féle présházat. (56. kép).⁶ Az alsó szinten boltíves pince, konyha van, az emeletén a hosszanti oldalon végigfutó festői kiképzésű, félköríves, árkádos tornáccal és egymást követő négy szobával. Különösen a tornác erkélyszerűen kiöblösödő része megkapó és vidékünkön teljesen társtalan építészeti megoldás. Nem ismerjük az épület keletkezésének körülményeit, az idevezető szálakat.⁷ Bár a Szegedy Róza-ház előkelő család létesítménye, a helyi népi építkezés stílusa kétségtelenül felismerhető az egésznek összképében, levegőjében. Valószínűleg vidéki mesteremberek tervezték, építették, rakták falait, erre vallanak a szép tornác egyes árkádjai közt észlelhető lényeges méretbeli különbségek (az egyes árkádok fesztávolsága: 190, 207, 250 cm!), az építészmérnök ekkora méretaránytalansággal aligha dolgozik.⁸

Az uradalmak (a loggiás udvarú Eszterházy ház barokk vonalas kapuja, a zirci cisztercita rendház emeletes, klasszicizáló borháza) nagyobb-szabású műemléki épületei már kívül esnek tárgykörünkön.

A Badacsonnyal szomszédos Hármashegyén (Nemesgulácstól délre) egyszintű présház⁹ áll 1773-ból, s több kétszintű présház, egyszerű kivitelben (egyikük évszáma: 1879).

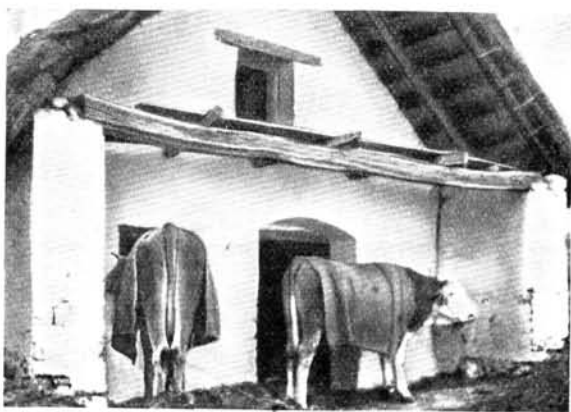

44. Kétszintes présház, a pincében oldalbejárattal. Örvényes. (L. 38. kép. 20.)

44. Kelterhaus mit zwei Geschossen mit Seiteneingang zum Keller. Örvényes. (S. 38-stes Bild, 20.)

44. Cellier à deux étages, entrée latérale de la cave. Örvényes (V. fig. 38, 20)

44. Двухэтажная давилня с боковым входом в погреб. Ервеньеш (см. 38-ю илл. 20).

45. Présház. Balatonakali, Fenyő. Fülei István.
 45. Kelterhaus. Balatonakali, Fenyő.
 45. Cellier. Balatonakali, Fenyő.
 45. Давильня. Балатонакали. Феньё

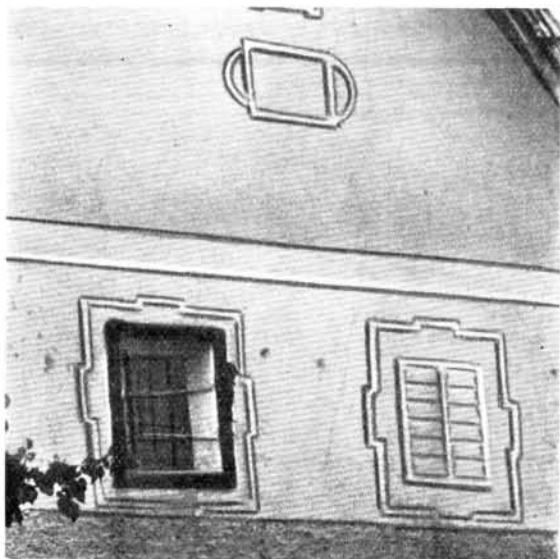
- ¹ Ethn. 1956, 73. skl.
² Ethn. 1956, 78. skl.
³ Képe: Vajkai, Balaton melléki présházak, 22. képe.
⁴ Eötvös Károly, Utazás a Balaton körül.
⁵ Képe: Vajkai, Balaton melléki présházak. Fedőlap képe.
⁶ A felméréseket a Múzeumi Igazgatóság megbízásából Bende Csaba, Ferenczi Ferenc és Posgay Csaba készítették 1965-ben.
⁷ Kisebbs mértékben, egyszerűbb kivitelben emeletes, boltíves, árkádós épület áll Nemesvámos mellett az országút szélén, egykor feltehetőleg útszéli csárda volt.
⁸ Képe: Vajkai, Balaton melléki présházak 11. kép. A pinceajtó képe: Ethn. 1956, 78. A reprodukció hibás, fordított.
⁹ VMMK I. 172. skl.

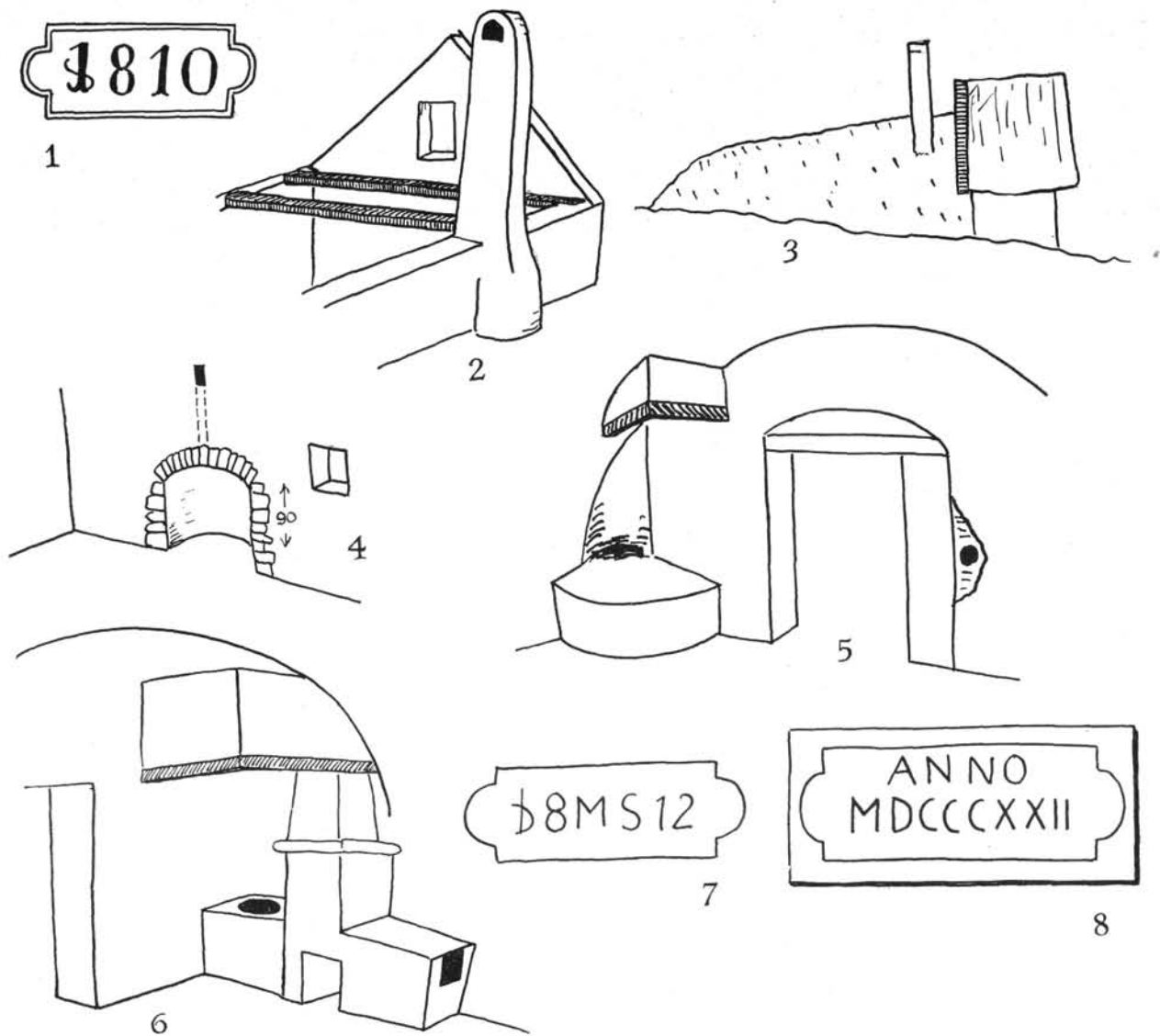
46. Présház. 1850. Balatonakali, Fenyő.
 46. Kelterhaus. 1850. Balatonakali, Fenyő.
 46. Cellier. 1850. Balatonakali, Fenyő.
 46. Давильня. 1850. Балатонакали. Феньё.

18. SZIGLIGET

A szigligeti hegyet (243 m) az északi oldal kivételével karélszerűen szőlők veszik körül. A hegyben néhány száz állandó lakos is van. Szőlőterülete 1873-ban: 139 kh. — Ebben a hegyközségi jellegű szőlőhegyben figyelemreméltó néhány présház oromfalának jellegzetes, egyéni izű díszítése. Kétségtelen, hogy egyazon mester készíthette a présházakat az 1850—60-as években. Hasonló oromzatokat találhatunk még Balatongyörökön (Becce hegy) és Nemesvitan.¹ Ezek közt a legérdekesebb, a legművészebb volt a Belső hegyben egy alacsony, náddal fedett kis présház, amelynek oromzatán *IHS* és *MÁRIA* monogram között állt a felirat: *JANKO BENEDEK NÉMET ANNA ANNO 1851.* (57. kép).² A pótolhatatlan népi műemléket az 1950-es évek közepén lebontották, ma már helye sem található meg. — Egy másik présház oromzatán *IHS* és *MÁRIA* monogram között a felirat: *SZABO FLÓRIÁN ANNO 1852* (58. kép).³ — A harmadik présház a Külső hegyben van, tulajdonosa vagy ötven év óta lakik a házban (1952. évi gyűjt.). Az oromfalon stukkós boros üveg és pohár közt *VIVÁT IHÁSZ MIHÁL ANNO 1859* (62. kép 1.). — Még egy ház oromfalán

47. Présház homlokzat. Balatonakali, Fenyő.
 47. Kelterhausgiebel. Balatonakali, Fenyő.
 47. Fronton de cellier. Balatonakali, Fenyő.
 47. Фасад давилни. Балатонакали. Феньё.

48. Présház részletek. Balatonakali. — 1. Présház homlokzat felirata 1810. Becehegy. — 2. Romprésház kéményes tüzelőhelye. 1810. Becehegy. — 3. Présház oldalnézete. Fenyő. Sárffy. (L. 48. kép 6.) — 4. Présház tüzelőfülkéje füstkivezető nyílással. Becehegy. — 5. Présház szabadkéményes tüzelőhelye. Az ajtófélfá mellett a kölykes zárhoz tartozó kerek nyílás. Fenyő. Bogdán Gyula. — 6. Présház tüzelőhelye. Fenyő. (L. 48. kép 3.) — 7. Présház homlokzat felirata. 1812. Becehegy. — 8. Présház homlokfelirata. 1822. Becehegy.

48. Teile von Kelterhäusern. Balatonakali. — 1. Aufschrift des Kelterhausgiebels. 1810. Becehegy. — 2. Stelle des Feuerabteils von einem Kelterhaus mit Rauchfang in Ruinen. 1810. Becehegy. — 3. Seitenansicht eines Kelterhauses. Fenyő. (S. 48-tes Bild, 6). — 4. Feuerabteil eines Kelterhauses mit einer Öffnung für den Rauchabzug. Becehegy. — 5. Herd mit Freirauchfang eines Kelterhauses. Neben dem Türstock eine runde Öffnung für den Holzriegel. Fenyő. — 6. Herd eines Kelterhauses. Fenyő. (S. 48-tes Bild, 3). — 7. Aufschrift eines Kelterhausgiebels, 1812. Becehegy. — 8. Aufschrift eines Kelterhausgiebels. 1822. Becehegy.

48. Détails de cellier. Balatonakali. — 1. Inscription de fronton. 1810-Becehegy. — 2. Foyer avec cheminée d'un cellier en ruines. 1810. Becehegy. — 3. Vue latérale d'un cellier. Fenyő (V. fig. 48, 6) — 4. Foyer d'un cellier avec ouverture pour la fumée. Becehegy. — 5. Foyer avec cheminée ouverte. Auprès du montant de la porte, ouverture ronde du loquet en bois. Fenyő. — 6. Foyer de cellier. Fenyő (V. fig. 48, 3) — 7. Inscription au fronton d'un cellier. 1812. Becehegy. — 8. Inscription frontale. 1822. Becehegy.

48. Составные части давяльни. Балатонакали. — 1. Надпись на фронте давяльни. 1810. Бецехедь. 2. Очаг с трубой разрушенной давяльни. 1810. Бецехедь. 3. Вид давяльни сбоку. Феньё (см. 48-ю илл. 6). 4. Место для очага давяльни с дымовыводящим отверстием. Бецехедь. 5. Место очага давяльни со свободным дымоходом. Круглое отверстие на двери для деревянного запора с секретом. Феньё. 6. Очаг давяльни. Феньё (см. 48-ю илл. 3). 7. Надпись на фасаде давяльни. 1812. Бецехедь. 8. Надпись на фасаде давяльни. 1822. Бецехедь.

49. Kétszintes préház. Dörgicse, Halomhegy. Enhetér János. (L. 52. kép 2.)
49. Kelterhaus mit zwei Geschossen. Dörgicse, Halomhegy. (S. 52-stes Bild, 2.)
49. Cellier à deux étages. Dörgicse, Halomhegy (V. fig. 52, 2)
49. Двухэтажная давилыня. Дёргиче, Халомхедь (см. 52-ю илл. 2)

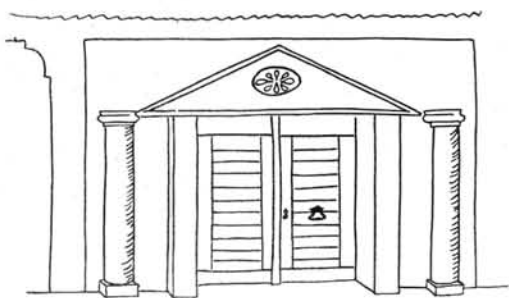
stukkós ornamentika (cserépből kinövő leveles hármas ág), 1841 évszámmal (Novák háza, a kikötő felé).

A Belső hegyben egy régebbi, szabadkéményes, lakóház-jellegű préház 1935-ben barokkos oromfalat kapott, jelezve a kor neobarokk ízlésének jelentkezését a préházaknál is (felirata *Sz F 1935*. — Szabó Ferenc nádazó háza volt.) Emeletes típusú egyszerű épület is akad a hegyben.

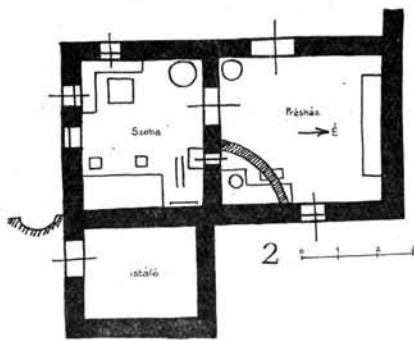
50. Prés ház bejárat. Balatonszepezd.
50. Kelterhauseingang. Balatonszepezd.
50. Entrée de cellier. Balatonszepezd.
50. Вход в давилыню. Балатонсепезд.

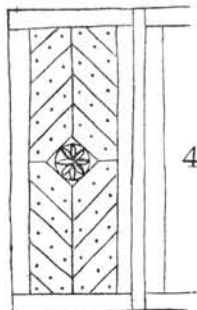
52. Préházak, részletek, alaprajz. — 1. Klasszicizáló préházbejárat. Dörgicse, Halomhegy. — 2. Kétszintes préház felső szintjének alaprajza. (L. 49. kép.) — 3. Préházajtó hajlított szemöldökkéféval. Dörgicse, Halomhegy. — 4. Préház ajtószárny. Óbudavár, Becsehegy. — 5. Pinceajtó. Balatonszepezd. — 6. Préházajtó. Révfülöp, Fülöpi hegy. — 7. Préházajtó. Köveskál. — 8. Préházbejárat stukkós disze. 1887. Monoszló, Hegyestű. — 9. Kétszintes préház. Szentbékállá, Öreghegy. — 10. Préházoromzat felíratos disze. 1834. Szentbékállá, Öreghegy. — 11. — 12. Préházablak stukkós disze. 1838. Szentbékállá, Öreghegy. — 13. Préházablak stukkós disze. 1843. Szentbékállá, Öreghegy. — 14. Préházoromzat felírat. 1833. Szentbékállá, Öreghegy. — 15. Préházoromzat felírat. 1838. Szentbékállá, Öreghegy. — 16. Préház. 1828. Ábrahámhegy. — 17. Préház kidomborodó tüzelő fülkével. Ábrahámhegy.
52. Kelterhäuser, Einzelheiten, Grundriß. — 1. Kelterhauseingang in klassizistischem Stil. Dörgicse, Halomhegy. — 2. Grundriß des Obergeschosses von einem Kelterhaus mit zwei Geschossen, (S. Bild 49.) — 3. Kelterhaustür mit gebogenem Stuzbalken. Dörgicse, Halomhegy. — 4. Tüflügel eines Kelterhauses. Óbudavár, Becsehegy. — 5. Kellertür. Balatonszepezd. — 6. Kelterhaustür. Révfülöp, Fülöpi hegy. — 7. Kelterhaustür. Köveskál. — 8. Stuckarbeit eines Kelterhauseingangs. 1887. Monoszló, Hegyestű. — 9. Kelterhaus mit zwei Geschossen. Szentbékállá, Öreghegy. — 10. Kelterhausgiebel-Dekoration mit Aufschrift. 1834. Szentbékállá, Öreghegy. — 11. — 12. Stuckarbeit eines Kelterhausfensters. 1838. Szentbékállá, Öreghegy. — 13. Stuckarbeit eines Kelterhausfensters, 1843. Szentbékállá, Öreghegy. — 14. Aufschrift eines Kelterhausgiebels. 1833. Szentbékállá, Öreghegy. — 15. Aufschrift eines Kelterhausgiebels. 1838. Szentbékállá, Öreghegy. — 16. Kelterhaus. 1828. Ábrahámhegy. — 17. Kelterhaus mit ausbauchendem Feuerabteil. Ábrahámhegy.
2. Celliers, détails, plan. — 1. Entrée classicisante d'un cellier. Dörgicse, Halomhegy. — 2. Cellier à deux étages. Plan de l'étage supérieur (V. fig. 49). — 3. Porte de cellier avec sommier courbé. Dörgicse, Halomhegy. — 4. Battant de porte. Óbudavár, Becsehegy. — 5. Porte de cave. Balatonszepezd. — 6. Porte de cellier. Révfülöp, Fülöpi hegy. — 7. Porte de cellier. Köveskál. — 8. Ornement stucqué de l'entrée d'un cellier. 1887. Monoszló, Hegyestű. — 9. Cellier à deux étages. Szentbékállá, Öreghegy. — 10. Ornement épigraphique d'un pignon. 1834. Szentbékállá, Öreghegy. — 11—12. Ornement stucqué d'une fenêtre de cellier. 1838. Szentbékállá, Öreghegy. — 13. Ornement stucqué d'une fenêtre de cellier. 1843. Szentbékállá, Öreghegy. — 14. Inscription de pignon. 1833. Szentbékállá, Öreghegy. — 15. Inscription de pignon. 1838. Szentbékállá, Öreghegy. — 16. Cellier. 1828. Ábrahámhegy. — 17. Cellier avec chambre de combustion bombée. Ábrahámhegy.
52. Давильни — составные части, схемы. — 1. Вход в давилыню классического стиля. Дёргиче, Халомхедь. 2. План второго этажа давилыни (см. 49-ю илл.). 3. Гнутая притолока двери давилыни. Дёргиче, Халомхедь. 4. Дверная створка давилыни. Обудава, Бецсехедь. 5. Дверь погреба. Балатонсепезд. 6. Дверь давилыни. Ревфиолён, Фиолепская гора. 7. Дверь давилыни. Кёвешкал. 8. Лепное украшение входа в давилыню. 1887. Моносло, Хедьештű. 9. Двухэтажная давилыня. Сентбеккала, Ёрегхедь. 10. Украшение, надпись на фронте давилыни. 1834. Сентбеккала, Ёрегхедь. 11—12. Лепное украшение окна давилыни. 1838. Сентбеккала, Ёрегхедь. 13. Лепное украшение окна давилыни. 1843. Сентбеккала, Ёрегхедь. 14. Надпись на фронте давилыни. 1833. Сентбеккала, Ёрегхедь. 15. Надпись на фронте давилыни. 1838. Сентбеккала, Ёрегхедь. 16. Давильня. 1828. Абрахамхедь. 17. Давильня с выдающимся местом для очага. Абрахамхедь.

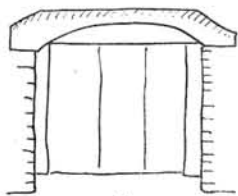
1

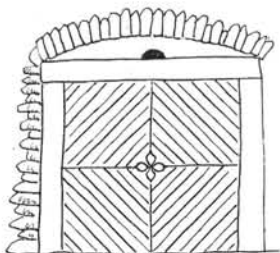
3

4

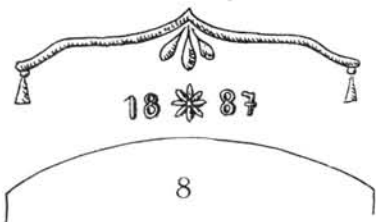
5

6

7

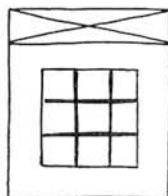
8

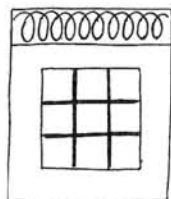
9

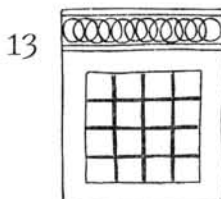
10

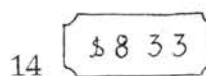
11

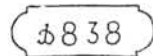
12

13

14

15

16

52. kép

17

¹ Szigliget épületeire vonatkozólag l.: Tóth János, Szigliget védelme. Műemlékvédelem, 1958. 4. sz. 201—204.; Tóth János, Népi építőmesterek nyomában (III). Műemlékvédelem, 1962. 4. sz. 240—243. és Tóth János, Népi építészetünk hagyományai. Bpest. 1961 — Tóth János egy nemesvitai építőben sejtí a mestert, aki egyéni ízléssel, népi barokk és klasszikus elemek emlékeinek felhasználásával komponálta jellegzetes oromfalait (im. 116) s Tóth idéz hasonló oromzatú nemesvitai házat (im. 127). Hasonló jellegű Szigligeten a faluban Ihász György 1869. évi (im. 123), Töreký Sámuel 1864. évi (im. 124) háza. A Kovács Mihály féle házat (1882) lebontották (im. 115). Tóth a Bece hegyről két hasonló oromzatú présházat mutat be 1854. és 1860-ból, (im. 121, 128).

² Képe: Vajkai, Balaton melléki présházak, 27. kép. Tóth im. 120.

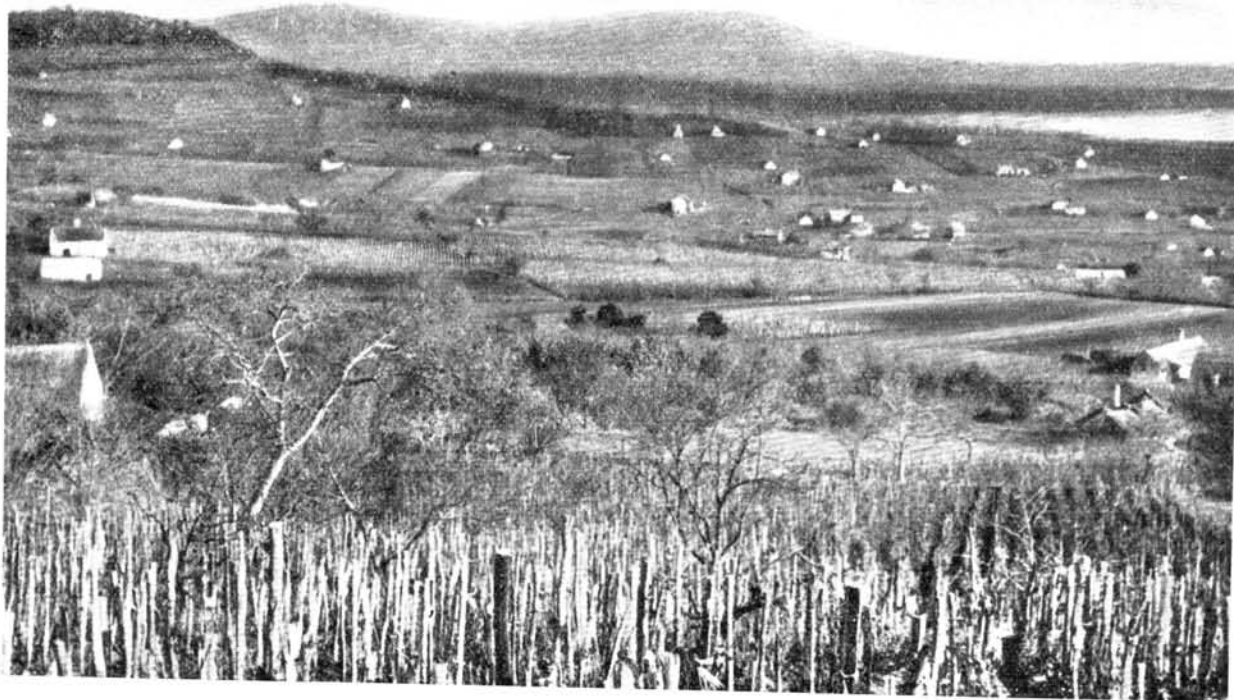
³ Képe: Tóth im. 119.

51. Az egyház volt présháza. Balatonszepezd.

51. Ehemaliges Kelterhaus der Kirche. Balatonszepezd.

51. Ancien cellier de la paroisse. Balatonszepezd

51. Бывшая давяльня, принадлежавшая церкви. Балатон-сепезд.

53. Ábrahámhegyi szőlők a Kisörsi hegyről.

53. Weinberge auf dem Ábrahámhegy von Kisörsi hegy.

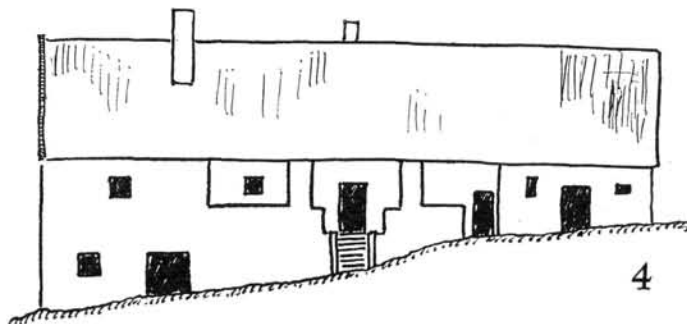
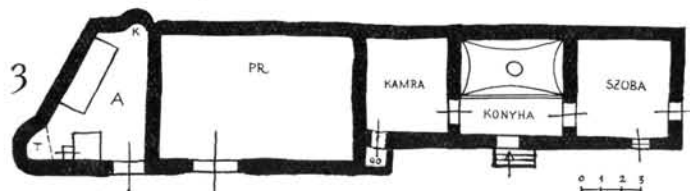
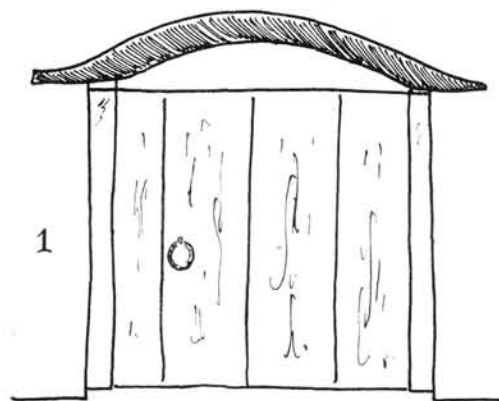
53. Vignes d'Ábrahámhegy, vues du Kisörsi hegy

53. Вид абрахамских виноградников с Кишёрской горы.

54. Borház. Badacsony. (L. 55. kép 4.)
 54. Weinhaus. Badacsony. (S. 55-stes Bild, 4.)
 54. Cellier. Badacsony (V. fig. 55, 4)
 54. Давильня. Бадачонь (см. 55-ю илл. 4)

19. KISAPÁTI, HEGYMAGAS, RAPOSKA

A három község a *Szentgyörgyhegy* (a hegy 414 m, de a szőlők átlagban 170—250 m magasságban vannak) aljában települt, s így itt a *Szentgyörgyhegy szőlőről* lesz szó. A három községnek 1873-ban: 673, 1895-ben: kb. 1000 kh. szőlőterülete volt itt. — E nagy múltú hegyben, ahol a szőlőművelés kimutathatóan a XI. századtól folyik, s amelyet összefüggő szőlő borít egészen a dolomittornyok aljáig, a páratlanul szép Lengyel-Tarányi borházon és néhány érdekes présházon kívül tulajdonképpen említésre méltó épület nincsen, s a meglévő présházak a sokkalta jelentéktelenebb szőlőhegyeknek szintjét sem érik el. Ebben közrejátszott az a körülmény, hogy mindhárom

55.kép

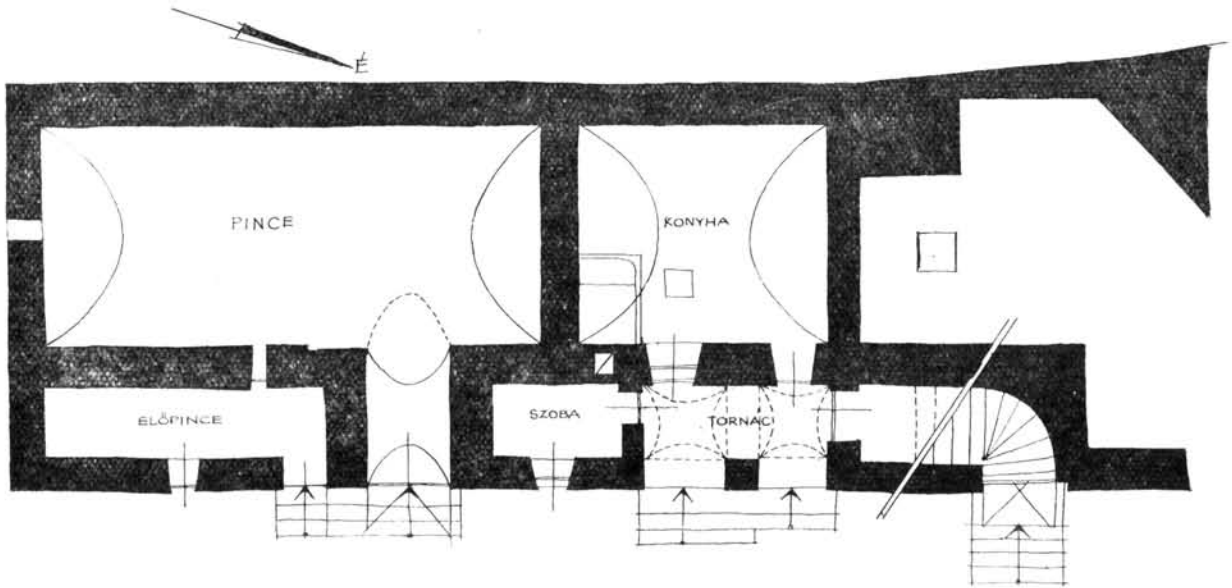
55. Présház, présház részlet, alaprajz. Badacsony. — 1. Présházajtó hajlított szemöldökfával. — 2. Az előbbi ajtó vasfogantyúja. — A Szegedy Róza házhoz tartozó vincellérház alaprajza. A = aszaló, K = kút. — 4. Borház. (L. 54. kép.)
55. Kelterhaus, Kelterhausteil, Grundriß. Badacsony. — 1. Kelterhaustür mit gebogenem Sturzbalken. — 2. Eisenhadgriff der vorangehenden. Tür. — 3. Grundriß des zum Róza Szegedi-Haus gehörenden Winzerhauses. A = Darre, K = Brunnen. — 4. Weinhaus. (S. Bild 54.

55. Cellier, détail, plan. Badacsony. — 1. Porte de cellier, avec sommier courvé. — 2. Poignée en fer de la porte précédente. — 3. Plan du cellier appartenant à la Maison de Róza Szegedy. A = séchoir, K = puits. — 4. Cellier (V. fig. 54)

55. Давильня. Её составные части, план-схема. Бадачонь. — 1. Дверь с гнутой притолокой. 2. Железная ручка этой же двери. 3. План дома виноградаря, относящегося к усадьбе Розы Сегеди. А = сушильня, К = колодец. 4. Давильня (см. 54-ю илл.).

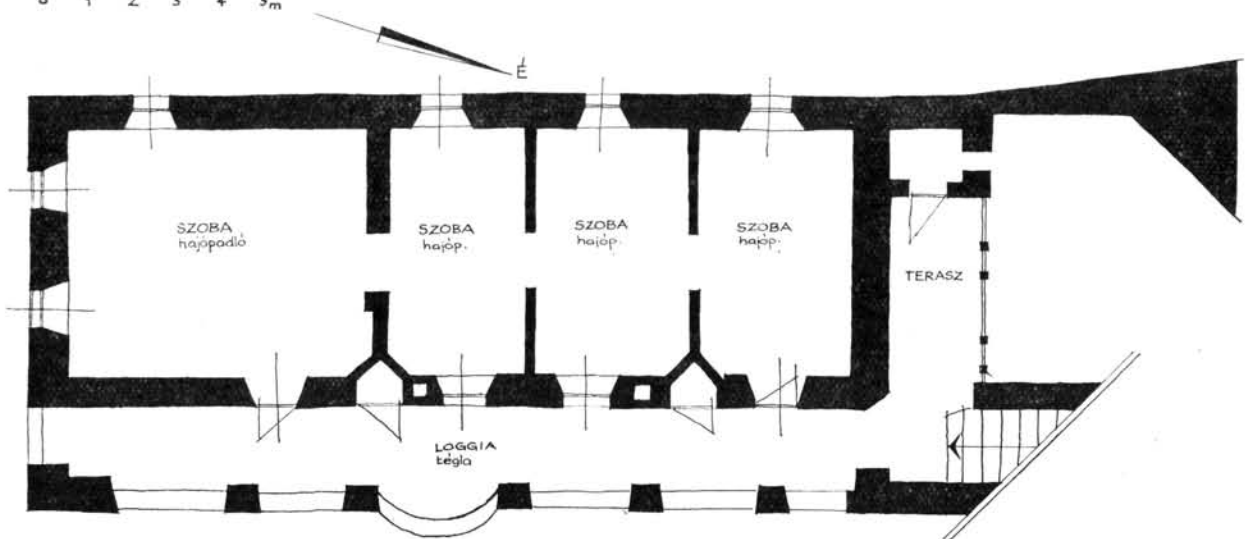
FÖLDSZINTI ALAPRAJZ M=1:100

0 1 2 3 4 5m

EMELETI ALAPRAJZ M=1:100

0 1 2 3 4 5m

56. A Szegedy Róza ház alsó és felső szintjének alaprajza. Badacsony.
56. Grundriß vom Unter- und Obergeschoß des Róza Szegedy-Hauses.
Badacsony.

56. Plans des deux étages de la Maison de Róza Szegedy. Badacsony
56. План-схема нижнего и верхнего этажей дома Розы Сегеди.
Бадачонь.

57. Préházoromzat stukkós felirata. 1851. Szigliget.
 57. Stuckaufschrift eines Kelterhausgiebels. 1851. Szigliget.
 57. Inscription stuquée au pignon. 1851. Szigliget
 57. Лепная надпись на фронтоне давальни. 1851. Сиглигет.

köztség közvetlenül a hegy alatt fekszik, s onnan rövid időn belül elérhető a szőlőterület, így nagyobb (szobát, istállót magába foglaló) épületre nem volt szükség.

Itt is megtaláljuk a présház+földdel borított bolt-pince alakot, ezekből főleg az északi oldalon sok, különben jellegtelen példány van (átlaghossz 5–5 m a présház, pince). — Egy jellegzetes parasztpincét azonban részletesebben be kell mutatnom (95. sz. Barabás György tapolcai tul., a Lengyel kápolna közelében. 59. kép 1., 62. kép 2.). A hegyes szögű ollós szárú, szalmazsupos tető alatt van az egész épület, az 58 cm vastag kőfalú, 3,8×5,2 m-es présház és a 3,8×4,4 m-es pince. A présház csak 90 cm szélességben padlásolt (a magasság eddig: 245 cm), míg a 225 cm magas pince 45 cm széles, 20 cm vastag pallókkal padlásolt, közepén 25×30 cm átméretű mestergerendával. A külső ajtó m: 152 cm, sz: 125 cm, belső m: 150 cm, sz: 118 cm, szemöldökfájának éle barokkos faragású. A présház padlásolt része alatt van a falba mélyedő tüzelőfülke, felette szikrafogó kövel. — Egy másik hasonló jellegű présházon 1869 évszám van (a Lengyel kápolna környékén). — Megemlíthető még egy rom-pince kis (28×30,5 cm) ablaka érdekes vasráccsal (Hegymagas feletti oldal).

Kétszintű épület egy 1792 évszámmal datált présház, copf ízű oromzattal, homlokfalán egy ablakkal, fedett, kiépített pincetorokkal (59. kép 2.¹ Hegymagas felé vezető út mentén). — Kétszintes épület Frang János (Tapolca) 6,5×10,0 m-es présháza, a felső szinten szoba+préház+derékszögben csatlakozó istálló, alsó szinten bolthajtásos pince, ahová oldalt van a 6 lépcsőfokos lejárattal kiépített pincetorokkal (59. kép 3., 62. kép 4.). Kiemelendő a présház és a szoba beépített falkaszlijának igen szép barokkos faragása (déli oldal). — Kétszintű présház Marton Mihály egykori nagy, 23 m hosszú épülete,² amelyben nagyobb mérete ellenére megvan az egyszerű füstfogó kőlap (62. kép 3.). Az épület a falba illesztett verses tábláiról (1787) és az oromfalán lévő, Biró Márton vasgalambjáról híres (59. kép 4.). Az utóbbit a közel-múltban a Balatoni Múzeumba szállították.

58. Préházoromzat stukkós felirata. 1852. Szigliget.
 58. Stuckaufschrift eines Kelterhausgiebels. 1852. Szigliget.
 58. Inscription stuquée au pignon. 1852. Szigliget
 58. Лепная надпись на фронтоне давальни. 1852. Сиглигет

Végül itt áll az egész Balaton part legszebb szőlő-hegybeli épülete, a Lengyel — Tarányi borház (11×31 m), oromzatán korabeli kőszobrokkal, oszlopos erkéllyel, felső szintjén több helyiséggel, alsó szintjén közepén oszlopsorral alátámasztott bolthajtásos pincével.³

Bár nem a Szentgyörgyhegyen van, de érintenem kell egy különleges pincemegoldást: Csobáncon az omladozó középkori templomrom szentélyébe építette be pincéjét az egyik szőlősgazda.⁴

¹ Vajkai, Balaton melléki présházak, 10. kép.

² Ethn. 1956, 75. skl.

³ „A nemesi kúriák architektúrájának szépségében ragyog a Lengyel — Tóthi ház, barokk ívelésű oromzatát faragott kőszobrok díszítik, közepén hordón üldögélő puttó, két oldalt a mezei gazdálkodást jelképező, majd alább egy-egy bőségszarús puttó, a középső fülkében szintén egy allegorikus alak. Homlokfala előtt két oszlopos, fonadékos mellvédű erkély teszi elevenné az emeletes épületet. Mindennek ellenére nádas tetejével, oromzatával sok pontban népies íze van” (Vajkai, Balaton melléki présházak, 23. skl. — Alaprajza: Ethn. 1956, 77. skl).

⁴ Takáts Gyula versével e pince bekerült a szépirodalomba is (Vajkai, Balaton melléki présházak, 40.)

59. Préházak. Szentgyörgyhegy. — 1. Hegymagasi oldalon. (L. 62 kép 2.) — 2. 1792. Hegymagasi old. — 3. Hegymagasi old. (L. 62. kép 4.) — 4. Vasgalamb a préház oromzat fölkéjében. 1787. Marton Mihály préháza. (L. 62. kép 3.)

59. Kelterhäuser. Szentgyörgyhegy. — 1. Am Anhang nach Hegymagas. (S. 62-stes Bild, 2.) — 2. 1792. Anhang nach Hegymagas. — 3. Anhang nach Hegymagas. (S. 62-stes Bild, 4.) — 4. Eiserne Taube in der Nische des Kelterhausgiebels. 1787. (S. 62-stes Bild, 3.)

59. Celliers. Szentgyörgyhegy. — 1. Du côté de Hegymagas (V. fig. 62,2). — 2. 1792. Du côté de Hegymagas. — 3. Du côté de Hegymagas (V. fig. 62,4) — 4. Colombe en fer dans la niche du pignon de cellier. 1787. (V. fig. 62,3)

59. Давильни. Сентдёрдьхедь. — Со стороны Хедьмагаша (см. 62-ю илл. 2). 2. Со стороны Хедьмагаша. 1792. 3. Со стороны Хедьмагаша (см. 62-ю илл. 4) 4. Железный голубь в нише фронтона давилни. 1787. (см. 62-ю илл. 3)

60. Présház. Lesenceistvánd, Kőorra.

60. Kelterhaus. Lesenceistvánd, Kőorra.

60. Cellier. Lesenceistvánd, Kőorra

60. Давильня. Лешенциштванд, Кőorra

20. BALATONGYÖRÖK

A Balatongyöröktől északra és északkeletre húzódó, a korábban tárgyalt szőlőhegyekhez képest keskeny szőlőterület (*Paphegy*, de főleg a *Bece hegy*) tartozik ide. A hegyben jócskán vannak távolabbi birtokosok (Ederics, Nemesvita, Cserszegtomaj stb.). Szőlőterülete 1873-ban: 287 kh.

Présházak közül itt az aránylag nagyobb épületek jönnek számításba. — Fekete Fáróné nádtetős kőfalú épülete (Bece hegy) 5,5×15,0 m alapterületű, kis szoba + nagyrészen padlástalan présház + padlásolt belső pince. A présház azonban 90 cm szélességben a szobafelőli oldalon padlásolva van, ez alatt a sarokban alacsony sárpadka a tűzhely. A tető a pince felőli oldalon farazott (*farazatos hajlék*), a szoba felől tűzfalaz (1938. évi gyűjtés). — Hasonló jellegű a Pap hegyben egy másik, 5×14 m alapterületű présház, szintén kis szoba + csak keskeny sávban padlásolt présház + padlásolt pince (1938. évi gyűjtés).

A Bece hegyben több présház kiemelkedik változatos, művészi kialakított stukkó díszű oromzatával. — Az egyik homlokzat barokkos ívelése tűnik ki.¹ — A másikon a szellőzőnyílásnál téglából *M* betű van kirakva, az egészet hordószájnak képezték ki (1872).² — A feliratos oromzatú házak: *ÁDÁM LÁSZLÓ 1843* (egyéb díszítőelemmel),³ *MAJOR ISTVÁN ANNO 1854* (korsó és pohár stukkós képe közt),⁴ *NAGY MIHL ANNO 1860 (IHS és MÁRIA monogram, üveg és pohár stukkós képe kíséretében VIVAT ÉLJEN)*.⁵ Az utóbbinak alaprajza megfelel a fentebb tárgyalt györöki présházak alaprajzainak: kis szoba + csak keskeny csíkban padlásolt, különben padlástalan présház régős prèssel + padlásolt *belső pince* (Szántai Lajos présháza, 1938. évi gyűjtés).

Kétszintű présház is akad a Bece hegyben. A Rédei pince 1862 évszámot mutat,⁶ míg a Szigeti J. 5×12 m alapterületű présházának érdekessége a 160×210 cm alapterületű, vályogtéglából épített boglyaalakú füstfogója a különben padlástalan présházban (1938. évi gyűjtés).

61. Présházoromzat. 1823. Várvölgye, Kőorra.

61. Kelterhausgiebel. 1823. Várvölgye, Kőorra.

61. Pignon de cellier. 1823. Várvölgye, Kőorra.

61. Фронтон давилни. 1823. Варвельде, Кőorra

¹ Tóth i. m. 94.

² Uo. 127.

³ Uo. 118.

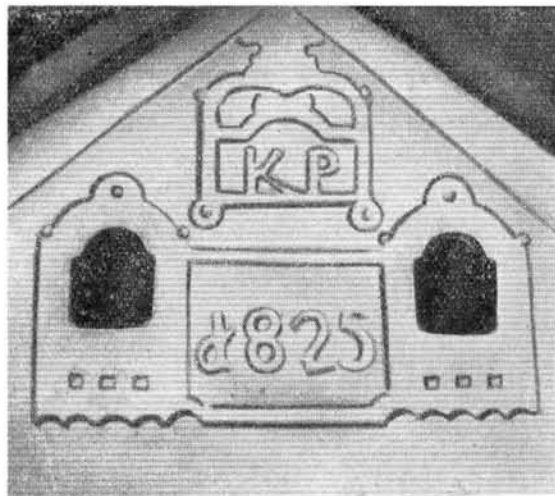
⁴ Uo. 121.

⁵ Uo. 128. — Az utóbbi feliratos oromfalakat ugyanaz a mester készíthette, aki a szigligeti, nemesvita oromfalakat.

⁶ Tóth i. m. 95.

21. LESENCENÉMETFALU, LESENCETOMAJ, LESENCEISTVÁND, VÁRVÖLGYE

Az itt tárgyalandó terület a 402 m magas *Kőorra* köré felhúzó szőlőket foglalja magában. Ez az aránylag nagy kiterjedésű szőlő közvetlen az említett községek szélén kezdődik, így aránylag könnyen megközelíthető. Jelenleg a sűrű autóbusszközlekedés további könnyedséget jelent, s a falusiak (főleg a várvölgyiek) rendszeresen használják az autóbust a hegyre való közlekedéskor. — A négy községnek 1873-ban: 809,

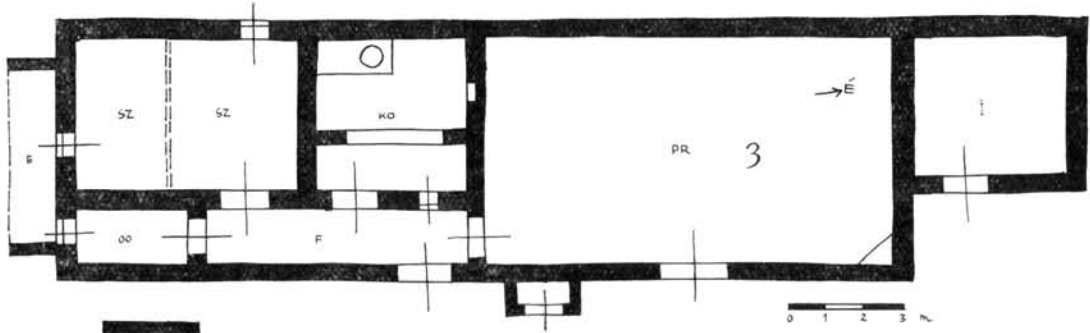
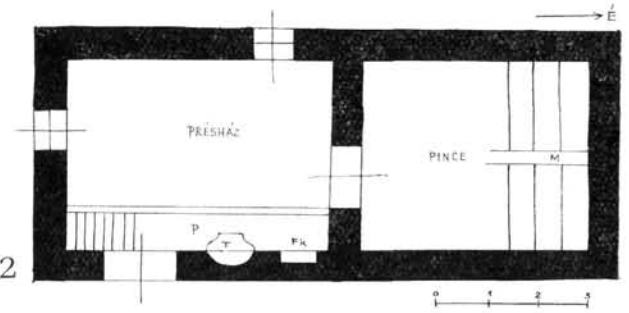
VÖI

1

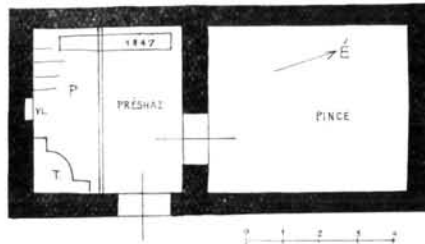
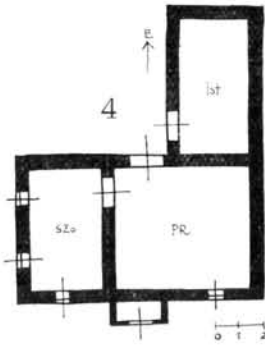

VÍAT

2

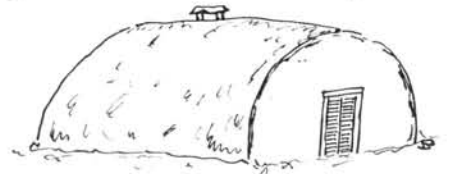

4

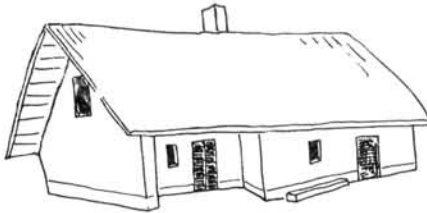

5

6

7

8

62.kép

1895-ben: kb. 900 kh. (akkor nagyrészen a filoxerától elpusztult) szőlőterülete volt, ezek java része a Kőorra oldalaira esett. E szőlők a Balaton-partiakhoz képest az 1950-es években általában jól gondozottak voltak, s romprésház is alig akadt a hegyben.

Az elterjedt típus: présház + pince beosztású, egyszerű parasztház formájú, zsupos épület, minden különösebb építészeti érdekesség nélkül (60. kép). A legváltozatosabb, gyakran városi házakra emlékeztető présházak a Balaton közelében vannak, s amennyire eltávolodik a hegy a nagy tótól, annyira egyszerűsödnek a présházak, általában parasztház formát öltve. A méretek is kicsinyek: 4,5×4,5 m (egyik vége farazott, a másik tűzfalas), 6×7 m a gyakori, bár akad hosszabb, tehát több osztatú is (4×16 m).

Borda Imre (Várvölgye) présházának alaprajza: 4,0×4,5 m (60 cm vastagságú kőfalú) présház (*külső pince*) és 4,5×5,0 m pince (*belső pince*). A külső pince kb. egyharmadában padlásolt (eddig a magasság

62. Présházalaprajzok, présház részletek. — 1. Présházoromzat stukkós felirata. 1859. Szigliget. — 2. Présház alaprajz. P = padlásolt rész, M = mestergerenda, EK = falkászli. Hegymagas, Szentgyörgyhegy. Barabás György (L. 59. kép 1.) — 3. Présház felső szintjének alaprajza. 1787. Hegymagas, Szentgyörgyhegy. Marton Mihály. — 4. Présház felső szintjének alaprajza. Hegymagas, Szentgyörgyhegy. Frang József. 59. kép 3.) — 5. Présház alaprajz. P = padlásolt rész, VL = vaklik. A présházban 1847. évi prés. Lesenceistvánd, Kőorra. Borda Imre 6. Boltpince. Rezi. — 7. Présház. Rezi. — 8. Présház barokkosan faragott szemöldökfája. Rezi.

62. Kelterhausgrundrisse und -Teile. — 1. Stuckaufschrift eines Kelterhausgiebels. 1859. Szigliget. — 2. Kelterhausgrundriß. P = Abteil m-Dachboden, M = Durchzugbalken, FK = Wandkasten. Hegymagas, Szentgyörgyhegy. (S. 59-stes Bild, 1.) — 3. Grundriß des Obergeschosses von einem Kelterhaus. 1787. Hegymagas, Szentgyörgyhegy. — 4. Grundriß des Obergeschosses von einem Kelterhaus. Hegymagas, Szentgyörgyhegy. (S. 59-stes Bild, 3.) — 5. Kelterhausgrundriß. P = Abteil mit Dachboden, VL = Blindfenster. Im Kelterhaus ein Kelter aus dem Jahre 1847. Lesenceistvánd, Kőorra. 6. Gewölbkeller. Rezi. — 7. Kelterhaus. Rezi. — 8. Türsturzbalken eines Kelterhauses mit barokkischem Schnitzwerk. Rezi.

62. Plans et détails de cellier. — 1. Inscription stuquée au pignon. 1859. Szigliget. — 2. Plan de cellier. P = partie plafonnée, M = Poutre maitresse, FK = placard. Hegymagas, Szentgyörgyhegy (V. fig. 59,1) — 3. Plan de l'étage supérieur d'un cellier. 1787. Hegymagas, Szentgyörgyhegy. — 4. Plan de l'étage supérieur d'un cellier. Hegymagas, Szentgyörgyhegy. (V. fig. 59,3) — 5. Plan de cellier. P = partie plafonnée, VL = faux-trou. Pressoir daté de 1847. Lesenceistvánd, Kőorra. — 6. Cave en voûte. Rezi. — 7. Cellier avec pressoir. Rezi. — 8. Linteau de cellier, sculpté à la baroque. Rezi

62. Давильни. Составные части и схемы. — 1. Лепная надпись на фронте давилни. 1859. Сиглигет. 2. План-схема давилни. P = чердачная часть, M = подпорная балка, FK = стеной шкафчик. Хедьмагаш, Сентдёрдьхедь (см. 59-ю илл. 1). 3. План-схема второго этажа давилни. 1787. Сентмагаш, Сентдёрдьхедь. 4. План-схема второго этажа давилни. Хедьмагаш, Сентдёрдьхедь (см. 59-ю илл. 3). 5. План-схема давилни. P = чердачная часть, VL = слепое окошко. Пресс, находящийся в давилне, изготовленный в 1847-м году. Лешенциштванд, Кёора. 6. Сводчатый подвал. Рези. 7. Давильня. Рези. 8. Резная прилока в стиле барокко. Рези.

240 cm), s ezen a részen a sarokban van a téglából, kőből épített, 70 cm magas tűzhely. Az épületnek ablaka nincsen. A présházban 1847. évi prés (Kőorra legmagasabb pontján fekvő présház. 62. kép 5.). — Van egy szép feliratos oromzatú présház¹ is a Kőorra alatt (Kozma tul. Várvölgye), az 5,5×16 m alapterületű épületben négy helyiség van, homlokzatán stukkós felirat: *K P 1823* (61. kép).

Tüzelőrendszer: az egyik rompince szobájában 130 cm magasra beépített sarok szikrafogó kőből, tehát meglehetősen kezdetleges megoldás, bár a szépen kiképzett ablakból jó szobára következtethetünk. Egy másik romprésházban a szabadkéménynek négyszögletes füstfogója van, annak egyik sarkával szépen kiképzett tompa élű pillérre támaszkodik.

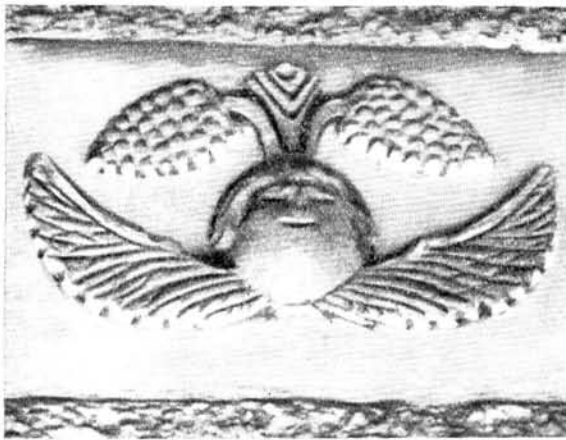
Kétszintű présház a hegyben gyakorlatilag nincsen. Kozma Nándor (Várvölgye) épülete ugyan kétszintes, de valószínű, hogy utólagosan építettek a régi présház elé egy pince helyiséget és föléje szobát. — Jellemző ennek (és több más várvölgyi pincének is) a bejáratára, hogy a torkolatot két oldalt kiugró, fedett támfal kereteli. — A pincék a hegyben általában mind famennyezetűek.

¹ Lesenceistvánon a faluban (Kossuth L. u. 40.) stukkó díszű homlokzatú ház akad, s ez némiképp emlékeztet a fentebbi stukkó oromzatra (V. ö. Tóth János, Népi építőmesterek nyomában (III). Egy nemesvitai építőmester munkái). Műemlékvédelem, 1962. 4. sz. 241—242.

22. REZI

Rezi szőlőhegye a falutól (279 m) délirányban kezdődik s lefelé tart a Gyögyösi csárdáig, a Karmacsi útig, a Csereszegi határig, így lefelé menet könnyen megközelíthető. 1895-ben: 188 kh. a szőlőterülete. Présházai általában szerény kivitelűek, egyszintesek. Gyakori típus a boltozott földpince, elől homlokfallal, bejárati ajtóval (62. kép 6.). Olykor a boltpince elé kis présház kerül. Elterjedtek a hosszabb présházak is tornácszerű beugrással (62. kép 7.). Barokkosan faragott ajtó szemöldökfa is előfordul, bizonyítva, hogy e díszítésmód úgyszólván az egész Balaton környékén elterjedt (62. kép 8.).

Nagy Gyula présházának adatai: a kő és vegyesen „mór” sárfalú, 6×12 m alapterületű, elől oromfalas, hátul farazott zsuptetejű épületben présház és pince van. Oldalbejárat vezet a présházba, az épületnek különben ablaka nincsen. A présház padlástalan, csak egyik sarka padlásolt, alatta a félkör alakú tűzhellyel. A présház berendezése: a prés, fenekükön álló hordók a szőlő „bepakolására”, törkölyös, rézgálicos hordó, földbe süllyesztett árá. A présházból ajtó vezet a gerendás mennyezetű pincébe (*belső pincé-be*). — Az utóbb vázolt présház a Keszthely környéki présház

típusát adja (1938. évi gyűjtés), ugyanez a szerkezeti megoldás jelentkezett a Kőorra oldalán, Balatonyörökön, tehát elég nagy területen.

23. VONYARCVASHEGY, GYENESDIÁS, CSERSZEGTOMAJ

A Keszthely környéki három hegyközség más jellegű, mint az eddig tárgyalt községek: a szőlőhegyben itt túlnyomórészt állandó lakosok élnek, a hegybeli építkezésnek tehát a bortermelesen kívül fontosabb funkciója van, a szőlőbeli ház ennek megfelelőleg alakult ki, és részben a lakás, részben az intenzívebb mezőgazdálkodás (földművelés, gabonatermesztés, állattartás) szolgálatában áll. — Szőlőterülete 1873-ban: Vonyarcvashegy 142 kh., Gyenesdiás 235 kh. Cserszegtomaj 555 kh.

Mielőtt a hegyközségi építkezést¹ tárgyalnám, röviden megemlítem a „Diási uradalmi présház” 1819-ben elkészített tervét. A terv² klasszicizáló stílusú uradalmi épületet ábrázol présházzal, a vincellér lakásával és egyéb helyiségekkel. Vonyarcvashegyen az uradalmi borház fel is épült, ma kissé átalakítva üzemi üdülő.

A kimondott hegyközségek közül itt most részletesebben csak egynek, Cserszegtomajnak építkezését tárgyalom, tekintve, hogy lényegében az egyes hegyközségi települések építkezése közt nagyobb különbségek nincsenek.³

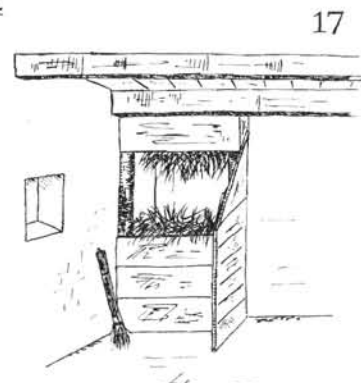
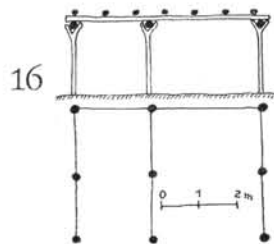
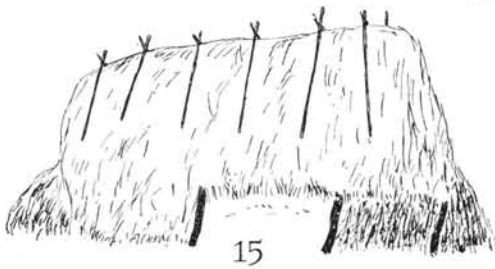
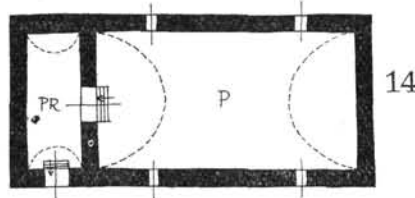
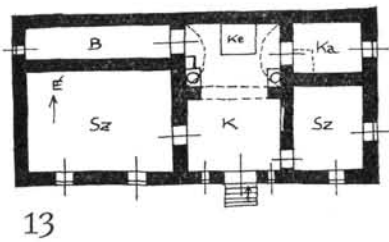
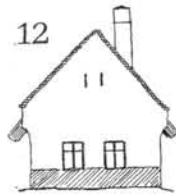
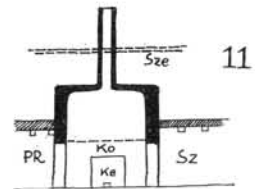
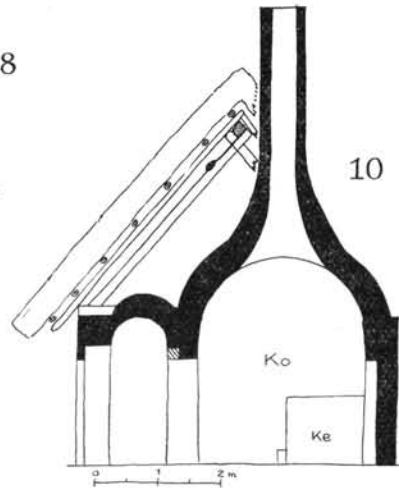
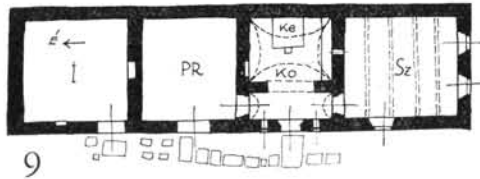
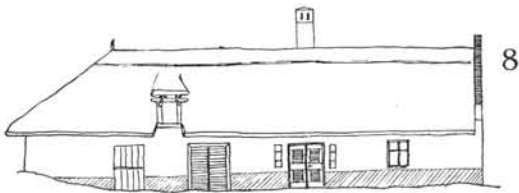
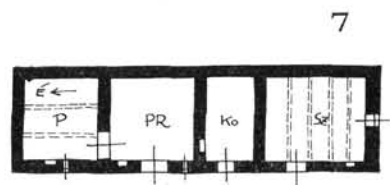
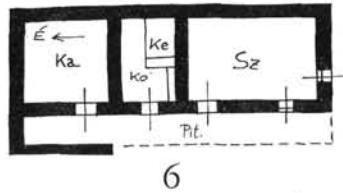
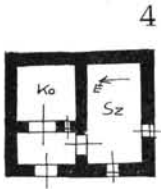
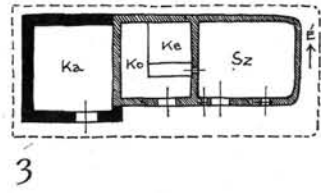
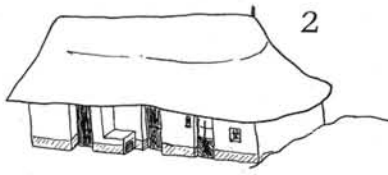
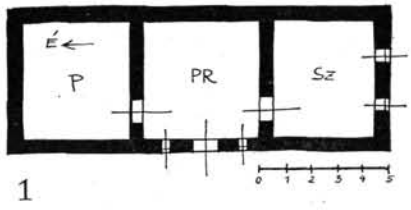
Cserszegtomaj hegyközség a XVIII—XIX. század folyamán alakult ki,⁴ az egyes településegységek magvát a szőlő, illetve, ha az építkezéssel hozzuk kapcsolatba, a présház-pince adta. Az eredetileg csak a bortermelesre használt épületet utóbb állandó lakás céljára alakítják, bővítik vagy később már kimondottan lakóépületeket emelnek. Ez a tény, hozzáadva még azt, hogy a tanyaszerű település meglehetősen szabadságot biztosított az építetőknek, eredményezte, hogy a hegy-

63. Présházoromzat domborműves disze. 1782. Cserszegtomaj, VI. ker.
63. Relief-Dekoration eines Kelterhausgiebels. 1782. Cserszegtomaj, Bezirk 6.
63. Ornement en relief d'un pignon de cellier. 1782. Cserszegtomaj, VIe arr.
63. Барельефное украшение фронтона давильни. 1782. Черсегтомай, VI район.

községi építkezés változatos, sok variáció lehetséges, s így néprajzilag rendszerbe foglalni nehéz. A variációk számanak azonban korlátot szabott egyrészt a falusi konzervatívizmus, másrészt a hegyközségi ember majd-

64. Hegyközségi építkezés. Cserszegtomaj. — 1. Présház alaprajz. 1839. P = pince. V. ker. Fáró Ferenc,¹ — 2. Sövényfalu füstös ház. V. ker. — 3. Az előbbi ház alaprajza. Ke = kemence. — 4. Füstös ház alaprajza. IV. ker. — 5. Az előbbi ház. — 6. Füstös ház alaprajza. IV. ker. — 7. Füstös ház alaprajza. VI. ker. Mogyoróssy Antal. — 8. Szabadkéményes ház. Oldalnézet. VI. ker. Mosdóssy Imre. — 9. Az előbbi ház alaprajza. — 10. Az előbbi ház konyhájának keresztmetszete. — 11. Az előbbi ház konyhájának hosszmetzete. — 12. Az előbbi ház homlokzati rajza. — 13. Kétszintes hegyközségi ház felső szintjének alaprajza. VI. ker. — 14. Az előbbi ház alsó szintjének alaprajza. — 15. Fészer. — 16. Fészer. Oldalmetszet és alaprajz. — 17. Keréjkászol az istállóban.
64. Baukunst der Berggemeinde. Cserszegtomaj. — 1. Kelterhausgrundriß. 1839. P = Keller. Bezirk 5. — 2. Haus mit Flechtzaunwänden ohne Rauchfang. Bezirk 5. — 3. Grundriß des vorangehenden Hauses. Ke = Backofen. — 4. Grundriß eines Hauses ohne Rauchfang. Bezirk 4. — 5. Das vorangehende Haus. — 6. Grundriß eines Hauses ohne Rauchfang. Bezirk 4. — 7. Grundriß eines Hauses ohne Rauchfang. Bezirk 6. — 8. Haus mit Freirauchfang. Seitenansicht. Bezirk 6. — 9. Grundriß des vorangehenden Hauses. — 10. Querschnitt der Küche vom vorangehenden Hause. — 11. Längsschnitt der Küche vom vorangehenden Hause. — 12. Frontansicht des vorangehenden Hauses. — 13. Grundriß des Obergeschosses eines Berggemeindefauses mit zwei Geschossen. Bezirk 6. — 14. Grundriß des Untergeschosses vom vorangehenden Hause. — 15. Schuppen. — 16. Schuppen. Seitenschnitt und Grundriß. — 17. Rundkrippe im Stalle.
64. Construction des communes de montagnes. Cserszegtomaj. — 1. Plan de cellier. 1839. P = cave. V^e arr. — 2. Maison sans cheminée, aux murs en clayonnage. V^e arr. — 3. Le plan de la maison précédente. Ke = four. — 4. Plan d'une maison sans cheminée. — 5. La maison précédente. 6. Plan d'une maison sans cheminée. IVe arr. — 7. Plan d'une maison sans cheminée. IVe arr. — 8. Maison à cheminée ouverte. Vue latérale. VIe arr. — 9. Plan de la maison précédente. — 10. Coupe de la cuisine de la maison précédente. — 11. Coupe longitudinale de la cuisine de la maison précédente. — 12. Vue frontale de la même maison. — 13. Plan de l'étage supérieur d'une maison à deux étages dans une commune de montagne. VIe arr. — 14. Plan de l'étage inférieur de la même maison. — 15. Resserre. — 16. Resserre. Coupe latérale et plan. — 17. Ratelier dans l'écurie.
64. Постройки горных сёл. Черсегтомай. — 1. План-схема давильни. 1839. P = погреб. V. район. 2. Курная изба, плетневая. V. р.-н. 3. То же. План. Ke = печь. 4. План курной избы. IV р.-н. 5. Предыдущий дом. 6. План курной избы. IV р.-н. 7. План курной избы. VI р.-н. 8. Дом со свободным дымоходом. Вид с боковой стороны. VI р.-н. 9. План-схема предыдущего дома. 10. Поперечный разрез кухни того же дома. 11. Продольный разрез кухни того же дома. 12. Рисунок фасада предыдущего дома. 13. План верхнего этажа двухэтажного дома. VI р.-н. 14. План нижнего этажа предыдущего дома. 15. Сарай. 16. Сарай. Боковой разрез и план. 17. Круглые ясли в конюшне.

64.kép

nem általánosnak mondható szegénysége. Az épület magva a múltban a pince volt (ez már egymagában is meghatározta a ház tájolását, fekvését), a szociális viszonyok pedig emellett arra kényszerítették az építetőt, hogy lehetőleg mindent kis méretben szerkesszen meg, noha nagyobb terület is állott a rendelkezésére.

Régieknek, XVII—XVIII. századbelieknek kell tartanunk Cserszegtomaj néhány boronapincéjét,⁵ s ezekben az épületekben feltűnő, hogy a boronapincéhez minden esetben kőből épített préház (vagy továbbá: kamra, szoba, istálló) csatlakozik, az utóbbiakat feltehetőleg később építették a boronapincéhez.⁶

Az egyik (pontosan datálható, 1708) régi föld feletti kőépület préház + pince beosztású és mindkét része közös tető alatt áll.⁷ Ez tehát csak a bortermelethez tartozott, míg egy másik hasonlókorú kőépületben (1701)⁸ a pince + préház mellett konyhát, szobát is találunk, tehát már eredetileg is lakásnak használhatták. Városi, nagyobb szőlővel rendelkező birtokosé lehetett egy 1782 évszámot felmutató épület: nagy préház + szoba, alatta tágas pince.⁹ Az utóbbi épület domborműves díszre emlékeztető (szárnyas angyalfej kezdetleges kivitelben. 63. kép). — Városi emberé volt Fáró Ferenc kőfalú pincéje is (préház + pince, V. ker. 477. sz. 64. kép 1.), ez utóbbinak kő ajtószemöldökoszlopán faragott szőlőfürt és az 1839 évszám olvasható.

Az épületek tárgyalásánál vegyük elsőnek a lakásnak szolgáló kezdetleges hajlékokat. Egy kis ház, közel az erdőszélhez (V. ker. 396. sz.) szobája, füstös konyhája sövényfonásos falú, míg a harmadik helyiség, a kamra, kőfalú (64. kép 2., 3.). — Egy másik füstös konyhájú ház fala vályog, az egész épület alapterülete 5×6 m (IV. ker. 309. sz. 64. kép 4., 5.). Azonban e házzal szemben állott a pajta + istálló + pince épület, bizonyítva, hogy e kis házhoz aránylag nagy gazdasági terület tartozott. A gazdasági épületek rombaidőlttek, csak a bezárt ajtajú pince dacol az idő sodrával. A szőlő tulajdonosa a városban lakik, a házat árendások bérlik.

Szekeresék töméses falú, füstös konyhás háza (IV. ker. 365. sz.) szintén kicsiny, a konyha 2,1×3,3 m, a különbejárátú szoba 3,3×5,1 m alapterületű (64. kép 6.), s ebben laknak, noha már 1913-ban a régi ház szomszédságában egy két szobás, konyhás csinos kőfalú házat építettek, de ezt azóta se használták.

Több osztatú, de szintén kezdetleges épület Keller Dávidék régi háza: szoba + füstös konyha + kamra + istálló beosztással 3,6×12,0 m alapterülettel (VI. ker. 479. sz.). A kissé előugró istálló 2,0×4,0 m alapterületű, éppen egy állatnak elég.

A hegyközségi építkezés jellegzetességét azonban nem a felsorolt füstös konyhás házak adják meg, hanem a pincés lakóházak (vagy: lakópincék). Típusuk:

szoba + konyha + préház + pince. A konyha lehet füstös vagy szabad vagy újabban zárt kéményes. A szobafelőli tetőszék oromfalban végződik, míg a pince felől farazott. Természetesen a szőlőművelés hanyatlásával az egyes helyiségek funkciója megváltozott: a pince olykor különbejárátú ajtót kapott, s esetleg istállónak használták, a préház pedig átvette a kamra szerepét. E csoportból egyszerű füstös konyhás lakópince Mogyoróssy Antal épülete (VI. ker. 471. sz. 64. kép 7.). A 4,33×4,48 m alapterületű, vegyesen kő- és vályogfalú ház konyhája mindössze 3,3×4,06 m, elég alacsony is: 172 cm. A préháza padlástalan, a pince padlásolt. A felsorolt kezdetleges házak minden látszat ellenére kitűnően fűthetők, s kicsiny méreteik ellenére lakályosabbak, mint a nagyobb, újabb, mindig nedves és alig kifűthető kőházak.

A szabadkéményes konyhás házak általában szilárdabbak, falazatuk kő vagy legalább is vegyesen, alul kő, feljebb vályogtégla. Eléggé jellegzetes hegyközségi lakópince Mosdóssy Imre alsó háza (VI. ker. 478. sz. 64. kép 8—12.). Már külső alakja is jellegzetes: az észak felé néző pincerésznel a terep vagy fél méterre feltöltött, a nádtető itt farazott. A konyha ajtaja kétszárnyú, az ajtó két oldalán egy-egy keskeny, hosszúkás ablak, a szobai résznél oromfallal. Mindez együttesen a lakópincét árúlja el. A konyha szabadkéményének boltíve téglá, de sok körülötte (s talán benne is) a vályogtégla. A szobában a konyhából fűthető szemes kályha volt, ma inkább sparhettet, vaskályhát állítanak a szobába.

Ritkább megoldás, hogy a ház alatt pince van, ilyen Mosdóssy Imre felső háza (VI. ker. 64. kép 13., 14.). Ez a ház éppen az alapincézés miatt aránylag magas (a földszinttől 315 cm), a bejárati ajtóhoz 6 lépcsőfok vezet. Az utóbbi lakópincék eléggé polgárosult képet mutatnak, különösen, ha az olykor szépen kivitelezett oromfalas oldalukról közelítjük meg. — Megemlíthető még egy alapincézett kőfalú ház 1872-ből, szoba + szabadkéményes konyha + kamra beosztással. (IV. ker. 352. sz.).

Pilléres vagy ívelt, mellvédes pitvaros ház a hegyben igen kevés volt. Az egyik egyszerű, 4,0×12,0 m alapterületű, szoba + füstös konyha beosztású (IV. ker. 369. sz.), a másik 6,0×19,0 m. alapterületű, szoba + füstös konyha + istálló + pajta beosztású, s hosszanti oldalán széles mellvédes ívelt pitvar húzódott, ezt azonban 1941-ben tulajdonosa egy ív kivételével befalazta. E ház egykor az egyetlen cserszegi nemes családé, a Szitáéké volt, feltehető tehát, hogy itt is az ívelt tornácot inkább az előkelőbbek építették. (Csere J. háza).

A gazdasági épületekről már eddig is szó volt, hisz a hegyközségi építkezésben éppen a pince, a préház lehetett az építkezés kiinduló magva. Vannak a lakó-

részt, istállót, pajtát magukba foglaló épületek, de vannak különálló istálló + pajta + présház + pince épületek is. Ha megújításra került a sor, legtöbbször először a pajtát újították meg, megelőzve így a lakóépületet. Gyakoribb a kődisznó-ól, padlásán esetleg a baromfióllal. Az istállóban divatos volt a *kerékjászol*: a padlásról az istállóba vezető 60×100 cm. keresztmetszetű, részben bedeszkázott akna, amin keresztül tömték, dobták le télen a padlásról a szénát az istállóba (64. kép 17.).

A pince általában földfeletti építmény. Ha lejtős domboldalba építik, mellette, vagy a végén a tetejére is földet szórtak. Viszont a földbevájt pince igen ritka.

Egy 1822. évi jegyzőkönyv szerint pálinkás kunyhó a hegyben nem volt, a pálinkás kazán a konyhában állt kőfal közé rakva. Később azonban építettek egyszerű, nádfedeles kis (2,2—3,0×5,0 m alapterületű) egysejtű házakat pálinkafőzőnek. E *kukollákat* manapság szilvaaszalónak, faragóműhelynek, lomtárnak stb. használják, s időnként — pálinkafőzőnek.

Kocsi, szekér részére szilárd építmény nem volt, hanem fészerben állt: hat-kilenc vagy még több ágas dúcot szúrtak le, ezekre keresztbe rudakat fektettek, oldalát náddal vagy kukoricaszárral borították, s az egész alkotmányra jó púposan (de még az oldalára is) szalmát raktak, a szalma tetejét esetleg póznákkal leszorították (64. kép 15., 16.). A fészer teteje, oldala tehát egyszerűen szalmával fedett. Az ilyen ágafás fészerek különben kicsinyek: 3,3×3,5 m, 3,0×5,0 m alapterületűek, magasságuk kb. 160 cm, a fészer tehát oly rövid, hogy belőle a szekér rúdjának nagy darabja kiáll. Még a cséplőgéptulajdonos nagyszabású (természetesen magasabb és jóval hosszabb, pl. 14 méter hosszú) fészerben tartotta gépeit, közlekedési eszközeit. Különben a fészerben a szekeren kívül egyéb gazdasági eszközt, tragacsot, fogas hengert, boronát, ekét, ekelovát, szekéralkatrészeket, gráblát, mindenféle rossz holmit, esetleg ölfát is láthattunk. Fészerszerű tetőt kapott olykor a *favágító*, nemkülönben a hegyben található kevés méhes is.

A *reterát* (a WC) a trágyadomb mellett vagy a ház megett lapuló, rendszerint nádfalú, ritkábban deszka, esetleg szilárdabb kőből épített kis helyiség, általában ajtóval, deszkaülőkével.

¹ A Malonyay kötet (Dunántúl) több hegyközségi ház képét közli: Vonyarcvashegy 365, Gyenesdiás 428, 431, 543, 598, 604, 605. sz. képek. — Gyenesdiáson áll az ismert legrégebbi datált Balaton melléki borospince, a Dornyay féle pince, 1644. Népr. Ért. 1939, 48—59. Ugyanitt több gyenesdiási boronapince leírása. Ethn. 1956, 67.

² Plan der neuern Einrichtung des Diaser Presshauses Gezeichnet von W. Kehn Ob. Ing. 1819. (Festetics Levéltár Keszthely. DÍ. 343. — 1945. évi gyűjt.)

³ A helyszíni gyűjtést 1945—47-ben végeztem.

⁴ Cserszegtomaj múltjára, kialakulására, építkezésére vonatkozólag: Vajkai Aurél, Cserszegtomaj (Egy hegyközség

élete). Népr. Ért. 1939, 170—204. — Vajkai Aurél, Élet a cserszegtomaji házban. Ethn. 1948, 54—72. — Vajkai Aurél, Présházak, pincék a XVIII. századból a Balaton északi partján. Ethn. 1956, 57—90. — Vajkai Aurél, A hegyközségek kialakulásának kérdése. Népr. Közlemények. 1958, 59—70. — Vajkai Aurél, Cserszegtomaj helynevei VMMK II. 1964. 303—328. — Vajkai Aurél, Cserszegtomaj. Kortárs, 1967, 471—481.

⁵ Ethn. 1956, 68. skl.

⁶ A Dornyay-féle diási boronapince is csak 1852-ben kapott tömésfalú présházat. NÉ. 1939, 48—59.

⁷ Ethn. 1956, 73. skl.

⁸ Uo. 71. skl.

⁹ Képét l. uo. 75.

* *

Áttekintve a fent leírt présházakat, ismételtelen megállapítható, hogy éppen a Balaton északi partja mentén igen változatos formájú és egymástól lényegesen eltérő építészeti objektumokat találhatunk, a legegyszerűbb, régi parasztház formájú présházától kezdve számtalan fokozaton keresztül a pompázatos, gazdagon díszített urasági borházig, kis kastélyszerű kúriáig. Az egyszerűbbek tiszta népi alkotásoknak tekinthetők, míg a volt kisnemesi, urasági borházak tervezésében már tanult mesteremberek működtek közre, a népi jelleg azonban az urasági borházakban is érezhető. Bizonyosfokú kölcsönös stílushatás fedezhető fel az egyes építészeti objektumokban, amennyiben a történeti stílusokat képviselő tanult pallérus befolyással volt a paraszti építkezésre, de másrészt a népi építő szemlélet, ízlés is hatott az urasági, kisnemesi építkezésre. Ha akármily messzire is esnek stílusban, kivitelben, méretben az egyes szőlőhegybeli épületek egymástól, valami közös alapszín mégis lappang bennük, s ez a Balaton menti pannon táj sajátos népi, az egykori kisnemesiség szemléletére emlékeztető jellege.

Az is kétségtelen, hogy Magyarország egész területéhez viszonyítva itt találjuk aránylag kis területen a legtöbb építészeti értékes népi jellegű objektumot, úgyszólván egy nagyszabású szabadtéri múzeum formájában. Talán az sem véletlen, hogy ugyancsak a Balaton északi partmellékén és környékén áll a legtöbb középkori templom, templom- és várom hazánkban, utalva az egykori fejlett itteni építő tevékenységre.

E gazdag sorozatú, de rohamosan pusztuló építészeti emlékek számbavétele alkalmával önkénytelenül is felmerül a kérdés: mi lesz a jövőbeli sorsuk e magasan kiemelkedő műemléki értékeknek? A néprajztudomány tiszta ideális feladatain túlmenőleg gyakorlati hasznót is kell, hogy nyújtson, s ma már nem elégedhetünk meg az értékek felkutatásával, számbavételével, s azok leírásával, mindezen túlmenőleg az értékek megmentésének gondolatával is foglalkoznunk kell. Az Országos Műemléki Felügyelőség mindenestre az értékesebb objektumokat védett műemlékek,

müemlékjellegű épületnek nyilvánítja, a védettség e formájában azonban egymagában csak eszmei értékű, s ezzel a romlásnak indult épületek nem menthetők meg.

A szőlőhegybeli prэшázak túlnyomó része a mezőgazdasági termelési mód megváltoztatásával — részben a hegyvidéki szőlőterületnek már a filoxera feltűnése óta folyó fokozatos csökkenésével, részben a mezőgazdaság kollektívizálásával elvesztette eredeti funkcióját, — ma már a bortermelésre nem állítható be, s így érthető, hogy gondozatlanná, elhanyagolttá vált, romlásnak indult.

A megmentés egyetlen módja, hogy a megváltozott körülmények között új funkciót tudjunk biztosítani legalábbis a kiemelkedő objektumoknak (pl. a Gombás kúria Balatonfüred; Szegedy Róza ház Badacsony; Lengyel-Tarányi borház Szentgyörgyhegy; Balatonakali-Balatonudvari környéki néhány prэшáz stb.). Mindez eddig tulajdonképpen csak egy esetben sikerült, Badacsonyban, amikor a Szegedy Róza házban Irodalmi Múzeumot rendeztek be.

De éppen a Szegedy Róza házban berendezett múzeum példája rámutat azokra az igen jól kihasználható lehetőségekre, amiket a Balaton közelsége idegenforgalmilag nyújthat.

A régi prэшázak nagyszerű tájképi környezetben fekszenek, a legtöbbször remek kilátás nyílik a Balatonra, s így nyaralóként jól felhasználhatók. (Erre több helyen máris találhatunk követésreméltó példákat, pl. Vörösberény, Révfülöp szőlőhegyében). De berendezhetők volnának borkóstolóknak, felhasználhatná a vendéglátó ipar (pl. a Gombás kúriát Balatonfüreden, a Lengyel-Tarányi borházat Szentgyörgyhegyen). Az erdők közelében felhasználhatók lennének turistaszállónak (pl. a Kőorrán), hasonlóképpen szerényebb művésztelep is kialakítható bennük (pl. Balatonyörökön a Bece hegyben).

Mindent összevetve a balatoni mindinkább nekilendülő idegenforgalom annyi lehetőséget nyújthat a prэшázak korszerű felhasználására, hogy meglehet a reményünk, legalább is a kiemelkedő értékű épületek mielőbbi megmentésére. Az erre vonatkozó szervezési munkát azonban mielőbb meg kell kezdeni, mert a jelenlegi körülmények közt a legtöbb prэшáz rövidesen teljesen tönkremegy, s az utókor a legjobb esetben csak néhány fénykép alapján fogja tudni elképzelni azt a meghökkentően nagyszabású szőlőhegybeli építkezést, ami a Balaton tájain az elmúlt századok alatt folyt.

Vajkai Aurél

Die volkstümliche Bauweise der Weinberge am Balaton

Die Südlichen Anhänge des Hügel-Bergzuges am nördlichen Ufer des Balaton waren im 18-ten und 19-ten Jahrhundert sozusagen mit einem zusammenhängenden Weinbaugebiet gedeckt. Da die Weintrauben draußen im Weinberge bearbeitet wurden (so geschieht es auch in unseren Tagen) und der Wein daselbst in Kellern gelagert wurde, stehen in den Weinbergen Kelterhäuser und Keller dicht aneinander gereiht. Im Weinberge machte sich eine Art Demokratismus geltend, wonach der Adelige, der Stadtbürger und der Leibeigene des Dorfes sich ein größeres Weinhaus bzw. ein Herrenhaus und einen einfachen Keller gebaut hat und dementsprechend ist die Bauweise der Weinberge sehr abwechslungsreich. Es ist auch feststellbar, daß in den Weinbergen am Balatonufer vielleicht die schönsten Objekte der volkstümlichen Bauweise aufzufinden sind und der Einfluß des volkstümlichen Bauens sich auch an den Kelterhäusern und Kellern größeren Stiles von Adelligen und Bürgern wahrnehmen läßt.

Unter den Kelterhäusern der Weinberge können im allgemeinen folgende Typen unterschieden werden:

I. Gebäude mit einem Geschoß. — a) *Einteiliges Gebäude.* — 1. Raum mit Balkendecke unter einem Satteldach. — 2. Gewölbter Keller mit Erdbedachung. — Gewölbter Keller unter einem Satteldach — b) *Zweiteiliges Gebäude.* — 1. Kelterhaus unter einem Satteldach + gewölbter Keller mit Erdbedachung — 2. Kelterhaus + gewölbter Keller unter einem gemeinsamen Satteldach. — 3. Kelterhaus + Keller mit Balkendecke unter einem gemeinsamen Satteldach. — c) *Dreiteiliges Gebäude.* — Zimmer + Kelterhaus + Keller. — d) *Vierteiliges Gebäude.* — Zimmer + Kelterhaus + Keller + Stall. — *II. Gebäude mit zwei Geschossen.* Obergeschoß: Zimmer + Kelterhaus (oder Küche) möglicherweise + Stall. — Untergeschoß: Kelterhaus + Keller, meistens beide Räume gewölbt. — In den drei- und vierteiligen Kelterhäusern (gleicherweise bei ein- und zweiteiligen Gebäuden) ist manchmal auch ein Seitengang da, in verschiedenen Variationen von der einfachen Ausführung bis zu denen mit Wölbungen, Loggien und Brustwehren malerischen Effekts. Einen verwickelteren Grundriß haben die mehrteiligen vielräumigen Herren- und Gutskelterhäuser, Wein-

häuser und Herrenhäuser. Obwohl die letzteren nicht eng unserem Gegenstandskreise gehören, müssen sie doch behandelt werden, da sie in vielen Einzellösungen völkischen Einfluß verraten. Das Baumaterial in den Weinbergen ist meistens Stein und das aus den Holzbalken zusammengefügte Kelterhaus kommt in unserer Gegend ziemlich selten vor.

Diese Erörterung behandelt in geographischer Gruppierung die vorwiegend im 19-ten Jahrhundert gebauten, größtenteils auch noch heute bestehenden Kelterhäuser in den Weinbergen am nördlichen Ufer des Balaton, vom östlichen Ende des Balaton nach der westlichen Spitze vorschreitend. Die geographische Gruppierung ist begründet dadurch, daß in den einzelnen Weinbergen gewisse lokale Eigentümlichkeiten feststellbar sind (z. B. in der Dekorationsweise des Giebels). Die lokalen Aufnahmen sind größtenteils zwischen 1951 und 1955 gefertigt worden und während der folgenden Jahre sind mehrere der hier vorgeführten Kelterhäuser verloren gegangen.

1. *Balatonkenese, Balatonfüzfő*. — Kelterhaustyp: Kelterhaus mit einem kleinen Vorraum und Satteldach + gewölbter Keller mit Erdbedachung (Bild 1). Jahreszahlen: 1819, 1822, 1833, 1871. — Ein Keller in Ruinen in Balatonfüzfő stammt aus dem Jahre 1777 (Bild 74, Ethnographia, 1956). — In Balatonkenese, vor zehn Jahren, bestand noch ein in den Boden gesenktes, aus Holzbalken zusammengefügtes Kelterhaus + Kellergebäude, die Jahresnummer 1733 tragend (Bild 62, Ethn. 1956).

2. *Vörösberény, Balatonalmádi*. — Wechselvolle Kelterhaustypen: 1. Gewölbter Keller mit Erdbedachung, aus dem Jahre 1707 (Ethn. 1965, 73), ähnliche Keller mit den Jahresnummern 1807, 1812 und 1829. — 2. Kelterhaus + ein wenig gesenkter Keller unter einem gemeinsamen Dach aus 1773 (Veröffentlichungen der Museen des Komitats Veszprém, I. 1963). — Gebäude mit zwei Geschossen (Bilder 2–4, das letztere ist ein Kelterhaus aus 1815).

3. *Alsóörs, Felsőörs*. — Drei Kelterhaustypen: 1. Kelterhaus + gewölbter Keller mit Erdbedachung. Beispiele: 1747 (Ethn. 1956, 73), 1823 (fünftes Bild, 1), 1825 (fünftes Bild, 2, 3), 1839. — An ruinösen Kellern kann die Wölbungstechnik gut studiert werden (1938, fünftes Bild, 4). In diesem Typ wurde auch später gebaut (1901, 1910). — Holzriegel alten Typs waren auch verbreitet, auf dem Türstock wurden Verzierungen ausgemeißelt (fünftes Bild, 5) 2. Kelterhaus + Keller mit einem Dach (fünftes Bild, 6). — 3. Gebäude mit zwei Geschossen. In Alsóörs befindet sich das einzige Dorfhaus von Ungarn gotischen Stils (Ethn. 1957, 87), das durch die Kelterhäuser mit zwei Geschossen des Weinberges von Alsóörs ins Gedächtnis gerufen wird (Bilder 6–9, 26-tes Bild, 4).

4. *Lovas*. — Typ: Kelterhaus + gewölbter Keller mit Erdbedachung (1770, Ethn. 1956, 73 — 1806, Bilder 10, 11). — Interessant sind die Ausführungen des Herdes (zwölftes Bild, 1–4), der alte Holzriegel ist verhältnismäßig verbreitet, die Kellerhaustüren und Türstöcke sind wechselvoll (zwölftes Bild, 5–7). — Ähnliche Kelterhäuser wurden auch in den ersten Jahren des 20-ten Jahrhunderts gebaut (z. B. 1904, Bild 13). — Bei neueren Kellern bleibt der Kelterraumteil weg (1927, 1929, zwölftes Bild, 8, 9).

5. *Paloznak*. — Typ: bauernhaus-artiges Kelterhaus + etwas niedrigerer, gewölbter Keller mit Erdbedachung 1733 (Ethn. 1956, 73), 1870 (14-tes Bild, 1), Freirauchfang mit einer Säule gestützt (14-tes Bild, 2; daselbst ein alter Holzriegel 14-tes Bild, 4–6). — In einem Kelterhaus wurde ein Gertenkorb für Äpfel gefunden (Bild 15).

6. *Csopak*. Wechselvolle Kelterhaustypen vom einfachen bis zum klassizistischen Herrenhaus. — Ein Kelterhaus + gewölbter Keller mit Erdbedachung hat einen Holzriegel, das noch heute funktioniert (Bilder 16, 17, 26-tes Bild, 1). — Ein Giebel mit schöner Stuckarbeit aus 1878 (Bild 18), wechselvolle Rauchabzug-Ausführungen (Bild 19, 26-tes Bild, 6–8). — Ein Beispiel für das mit einem Zimmer ergänzte Kelterhaus: 26-es Bild, 5, 9, 10. (Freirauchfang mit einer Steinwölbung und Lüftungsfenster).

Dekorationen von Kelterhausgiebeln aus den Jahren 1834, 1871, 1876, 1903 (26-tes Bild, 11–14). — Ein Winzerhaus mit einem gewölbten Säulengang erinnert an den Baustil der nahen Dörfer (Bild 20). — Ein Kelterhaus mit zwei Geschossen hebt sich von den übrigen ab, da zur Zeit der Weinlese der Traubenertrag auf dem Holzbalken des Kelterhauses eingekerbt (eingemeißelt) wurde (Kerbnummern aus den Jahren 1798, 1806, 1807 usw.), andererseits hat es über den Zimmerfenstern Wandgemälde Empire-Stils aufbewahrt (Bilder 21–24). — Ein anderes Kelterhaus mit zwei Geschossen (26-tes Bild, 15, 16). — Entlang des Weges von Csopak nach Arács befinden sich drei Herrenhäuser klassizistischen Stils mit Säulen und Tympanon (Bild 25).

7. *Balatonarács, Balatonfüred*. — Es gibt auch Keller ohne Kelterhaus. Letzteres ist durch einen bedachten Vorraum ersetzt, der beinahe 3 m vor dem Keller heraussteht und mit Dachboden versehen ist (Bild 27, 30-tes Bild 1), sonst ist der Typ: Kelterhaus mit Satteldach + gewölbter Keller mit Erdbedachung. — Genietete Kelterhaustüren, (z. B. eine aus 1828, 30-tes Bild, 3; eine ähnliche Tür von Csopak, 1877, 30-tes Bild, 2). — Kelterhäuser von diesem Typ: aus 1831 (Bilder 28, 29) und ähnliche mit den Jahresnummern zwischen 1836 und 1885. — Die eingemeis-

selte Verzierung des Kelterhaustürstocks ist auf dem 30-ten Bild, (5) veranschaulicht.

Erwähnenswert sind noch z. B. die Stuckarbeit des Kelterhausgiebels aus 1820 (30-tes Bild, 4) und die Aufschriften (30-tes Bild, 7, 8). — Das Innere eines Kelterhausgiebels ist für Bienenkörbe ausgehöhlt (30-tes Bild, 6). — Zu den kunstgeschichtlich wertvollsten Gebäuden des Balatonufers gehört das sog. Gombás Herrenhaus, ein größerer Komplex im Zopfstil (Ethn. 1956, 77, 78). — Unter den Gebäuden mit zwei Geschossen ist ein größeres von einem ehemaligen Herrengute zu erwähnen (Ethn. 1956, 76).

8. *Tihany*. — Typ: Kelterhaus + gewölbter Keller mit Erdbedachung. — Das Hineinbauen des Kellers in die erhaltene urzeitliche Erdverschanzung macht die Anordnung in manchen Fällen interessant (Bild 31).

9. *Balatonszöllös, Pécsely*. — Balatonszöllös. — Die Gebäude mit einem Geschoß gehören zu zwei Typen: 1. Kelterhaus mit Steinwand ohne Verputz + gewölbter Keller, oft über dem Boden. Ein Beispiel aus 1824 (mit Freirauchfang, früher mit Holzschloß, 32-tes Bild, 1–3), ein anderes (mit Heizabteil und Rauchabzug, 32-tes Bild, 4–7). — 2. Kelterhaus + gewölbter Keller über dem Boden, unter einem gemeinsamen Dach. — Kelterhaus und Herd mit Rauchfang (32-tes Bild, 8, 10), Kelterhaus mit Fenster im Holzrahmen (32-tes Bild, 9, 33-tes Bild, 1), wechselvolle Türflügel (35-tes Bild, 1, 2).

Unter den Gebäuden mit zwei Geschossen ist ein Kelterhaus mit unverputzter Steinwand (33-tes Bild, 3).

Pécsely. — In dem Weinberge von Pécsely erscheinen wechselvolle Kelterhäuser und vielleicht ist dies die einzige Stelle des ganzen Balatonufers wo man auf einem verhältnismäßig kleinen Gebiet so verschiedenartige, auch kunstgeschichtlich sehr wertvolle Kelterhäuser findet. Das Kelterhaus + gewölbter Keller mit Erdbedachung, die an anderen Stellen einfache Ausführung haben, erscheinen hier in künstlerischer Form, mit einem Stuckgiebel. Beispiel aus 1823 (33-tes Bild, 5). — Freirauchfang mit Schornsteinmantel (35-tes Bild, 3).

Besonders schöne, wechselvolle Formen von Kelterhäusern mit zwei Geschossen erscheinen in Weinberge von Pécsely. Eines unter ihnen, annehmbar aus dem 18-ten Jahrhundert, gehört mit seinem lichten, luftigen Gange zu den schönsten Kelterhäusern der Balatongegend (33-tes Bild, 2, 4). — In der Ecke des spätbarocken Giebels eines anderen Kelterhauses steht eine Steinvase zopfartigen Stils, am Giebel eine Nische für eine Statue. Bei diesem Kelterhaus ist es besonders augenfällig, daß es von hinten und von der Seite als ein einfaches Bauernhaus mit einem Geschoß erscheint, während es von vorne den Eindruck eines einstöckigen Hauses gibt, das mit seinem hohen Giebel

in eine alte Stadt paßt (VMK I. 179). — Im Weinberge von Pécsely gibt es auch Kelterhäuser klassizistischen Stils mit Säulen und Tympanon-Portikus (Bild 34).

10. *Aszófő*. — Von dem Kelterhaus + gewölbten Keller mit Erdbedachung ist das Renaissance-Profil einer Türeintrahmung aus dem Jahre 1760 erhalten geblieben (35-tes Bild, 4). Ein Architrav ist ein gutes Beispiel barocker Schnitzarbeit (s. VMK I. 172). — Von dem Typ Kelterhaus + gewölbter Keller unter gemeinsamem Dach das eine hat einen Herd (35-tes Bild, 5), das andere eine Tür mit Gravierung im Zopfstil, der Empirezüge verrät. 1802 (Bild 36).

11. *Örvényes, Balatonudvari, Vászoly*. — Das annähernd zusammenhängende Weinbaugebiet der drei Gemeinden macht ihre gemeinsame Behandlung zweckmäßig (Bild 37). — Da die hier befindlichen Kelterhäuser am schönsten und wechselvollsten in der ganzen Balaton-Gegend sind und auch mit ihren Landschaftsumgebungen zu den schönsten Aussichtspunkten des Balatons gehören, ist es empfehlenswert, daß dieses ganze Gebiet als Balaton-Nationalpark betrachtet wird. Das einfache Kelterhaus + gewölbter Keller mit Erdbedachung kommt hier selten vor, vielmehr verbreitet ist der Typ mit Zimmer + Kelterhaus + Keller + Stall. Eine besondere Heraushebung verdienen die Kelterhausgiebel mit schöner Stuckarbeit.

Einfacher Typ: Kelterhaus + gewölbter Keller unter einem gemeinsamen Dach, 1802 (35-tes Bild, 6, 7), 1806 (38-tes Bild 1), Türrahmen mit Schnitzwerk (38-tes Bild, 3), ein auffallend langes (21 m) Gebäude, 1808 (38-tes Bild, 2). In einem Kelterhaus des gleichen Typs (38-tes Bild 4) wurde eine bemalte Tür gefunden, 1790 (Bild 40).

Der Fensterstock (38-tes Bild, 8) und die Giebelaufschrift (1828, 38-tes Bild, 9) können eine Stuckarbeit tragen. — Hausflur (Gang) mit Säulen kann auch vorkommen (z. B. ein Gebäude mit schönem Stuckgiebel, VMK I. 173). Droben auf dem Berge standen zwei zusammengehörende Gebäude, das eine bestehend aus Zimmer + Küche + Wohnstall, das andere aus Kelterhaus + Keller (1770, Kelterhaus des ehemaligen Kirchenguts, Ethn. 1956, 76). — In dieser Gegend gibt es eine ganze Reihe von Lösungen für den Herd des Kelterhauses (38-tes Bild, 5–7, 10, 12; Bild 41).

Besonders schöne Dekorationen haben die Kelterhausgiebel. Man findet hier Lösungen vom Pompeji-Rot zum Stukko mit verschiedenen Motiven (1812, 1821, 1834, 1860, 1887; 38-tes Bild, 11, 13, 15, 16; 39-tes Bild 1–8). — In den Kelterhausgiebel, um das Lüftungsfenster, wurden oft Holzstifte eingetrieben, worauf die Weintrauben aufgehängt wurden. Am Giebel eines Kelterhauses wurde sogar das zum Aufhängen der Weintrauben dienende Stroh vorgefunden

(Bild 42). — Die Türen sind wechsellvoll (38-stes Bild, 14, 17, 18).

Ein einfaches Gebäude unter denen mit zwei Geschossen zeigt 38-stes Bild, 23 und Bild 43; ein prunkvolleres wird durch 38-stes Bild, 21 und 39-stes Bild, 3 dargestellt. Bei Kelterhäusern mit zwei Geschossen ist der Kellereingang vorne, der Seiteneingang bildet eine Ausnahme (38-stes Bild, 20, Bild 44). Wohnlicher ist das Kelterhaus mit zwei Geschossen, wenn es an der Seite im Teile mit einem Gang ergänzt ist (1842, 38-stes Bild 19; für einen breiteren Gang s. Ethn. 1956, 75).

12. *Balatonakali, Dörgicse*. — Auch hier befinden sich Kelterhäuser der verschiedensten Typen, es gibt sogar solche in denen das Kelterhaus vom Keller durch eine aus Balken zusammengefügte Holzwand getrennt ist, an der Türöffnung mit dem Überbleibsel eines alten Holzriegels (Ethn. 1956, 64). — Der einfachere Typ: ein 2 m herausstehender Vorraum + Kelterraum + gewölbter Keller mit Erdbedachung, mit verschiedenartig ausgeführten Herden (48-stes Bild, 1, 2, 4). — Der herausstehende, bedachte Vorraum konnte im Sommer als Stall gebraucht werden (Bild 45, 48-stes Bild, 3, 5, 6). — Erwähnenswert ist noch ein Kelterhaus mit Säulen und gewölbtem Seitengang bestehend aus Zimmer + gewölbtem Kelterraum + Keller (VMK I. 176). — Die Kelterhausgiebel dieser Gegend tragen Aufschriften mit Jahresnummern 1810, 1812, 1822 (48-stes Bild, 2, 8).

Das älteste Kelterhaus unter den Gebäuden mit zwei Geschossen datiert aus 1718 (VMK I. 176). Obwohl in dieser Gegend nahe aneinander fünf Kelterhäuser mit zwei Geschossen dem gleichen Type zu gehören scheinen, ihre Aufschriften und Stuckarbeiten verraten, daß sie in verchiedenen Zeiten gebaut wurden. Ein Kelterhaus datiert aus 1791 (VMK I., Bild 171), ein anderes aus 1823 (daselbst, Bild 170), zwei sind aus 1836 und 1850 (Bild 46) und eines ist undatiert (Bild 41). Für ein weiteres Gebäude mit zwei Geschossen s. VMK I. 179.

13. *Mencshely, Óbudavár, Balatoncsicsó*. — In dieser Gegend gibt es kein baukunstgeschichtlich wertvolles Kelterhaus. — Ein Kellereingang klassizistischen Stils dürfte erwähnt werden (52-stes Bild, 1). — Während von Kelterhäusern mit zwei Geschossen es nur wenige gibt (Bild 49, 52-stes Bild, 2), kommen doppelflügelige Kellertüren in mehreren Variationen vor (52-stes Bild, 4).

14. *Balatonzepezd, Révfülp*. — Im Weinberge von Zepezd erwähnenswert ist ein Kelterhauseingang klassizistischen Charakters (Bild 50) und der mit romantischen Stuckelementen Empire — volkstümlichen Stils dekorierte Giebel des ehemaligen kirchlichen Kelterhauses mit zwei Geschossen (Bild 51).

15. *Köveskál, Szentbékállá, Mindszentkállá*. — Die Kelterhäuser haben keine besondere Prägung und ihre Dekoration ist bescheiden (52-stes Bild, 7, 8). In einem der Weinberge gibt es mehrere Gebäude mit zwei Geschossen, deren Fenster und Türen Stuckeinrahmung und ihre Giebel Stuckarbeit haben, während ihre Feuerräume mit Freirauchfang Unterschiede aufzeigen mögen. Jahreszahlen: 1833, 1834, 1838, 1843 (52-stes Bild 9–15).

16. *Balatonrendes, Ábrahámhegy, Badacsonykisörs*. — Auch in diesem Weinberge (Bild 53) ist das Kelterhaus + gewölbter Keller mit Erdbedachung verbreitet. Jahreszahlen: 1828, 1856 (52-stes Bild, 16). Die Ausbauchung einer Seitenwand des Kelterhauses ist das äußere Zeichen des inneren Feuerabteils (52-stes Bild, 17). — Di Gebäude mit zwei Geschossen haben einfache Ausführung.

17. *Badacsonytomaj, Badacsonytördemic*. — Auch im berühmten Weinberge von Badacsony, dessen Fremdenverkehr groß ist, gibt es noch Bauernkeller einfachen Typs (Kelterhaus + gewölbter Keller mit Erdbedachung aus 1853, Ethn. 1956, 73) oder Keller einfacherer Lösung (55-stes Bild, 1, 2). — Das dem berühmten Róza Szegedy Weinhaus gehörige Winzerhaus hat folgende Einteilung: Zimmer + Küche mit Freirauchfang + Speisekammer + Kelterhaus mit Dachboden + Obstdarre ohne Dachboden. Im Raume für Obstdarre befinden sich auch ein Eckkamin und ein Brunnen (55-stes Bild, 3; Ethn. 1956, 78).

Das Kelterhaus vom Ende des 18-ten Jahrhunderts des Dichters Sándor Kisfaludy, ein Gebäude mit zwei Geschossen, heute einigermaßen für Restaurantszwecke umgestaltet und ähnliche Kelterhäuser mit zwei Geschossen befinden sich im Weinberge (1835, 1852); dabei gibt es welche die einen Seitengang mit Pfeilern und Brustwehr haben (Bild 54, 55-stes Bild 4). — Hier, am Abhange des Badacsony, steht eines der schönsten Weinhäuser der Balaton-Gegend, das Róza Szegedy Haus. Es ist ein Gebäude mit zwei Geschossen, mit einem malerischen Loggia-Seitengang, der einen ausbauchenden Balkon hat. Es war das Weinhaus einer vornehmen adeligen Familie, das den volkstümlichen Baustil des Ortes jedoch erkennen läßt und annehmbar Mitte des 18-ten Jahrhunderts von einem provinziellen Baumeister geplant wurde (Bild 56).

18. *Szigliget*. — In diesem Weinberge bergdörflichen Charakters ist die markante, individuelle Dekoration von einigen Kelterhausgiebeln bemerkenswert. Annehmbar wurden die Kelterhäuser in den Jahren 1850–1860 von dem selben Baumeister gebaut. Jahreszahlen: 1851, 1852, 1859 (Bilder 57, 58; 62-stes Bild 1).

19. *Kisapáti, Hegymagas, Raposka*. — Der gemeinsame Weinberg der drei Gemeinden ist der schöne Aussicht bietende Szentgyörgy-hegy (Sankt Georg-

Berg) wo der Weinbau schon im 11-ten Jahrhundert getrieben wurde. Neben mehreren einfachen Kelterhäusern (59-stes Bild 1; 62-stes Bild, 2) haben die Gebäude mit zwei Geschossen interessantere Ausführungen (1792, 59-stes Bild, 2, 3; 62-stes Bild, 4). — Die Merkwürdigkeit eines 23 m langen Kelterhauses mit zwei Geschossen bilden die Steintafeln mit Gedichten die der einstige Besitzer an die Wand, angebracht hatte (1787, 59-stes Bild; 4; 62-stes Bild 3). — Am Szentgyörgyhegy steht schließlich das schönste Weinbergsgebäude des ganzen Balatonufers, ein ehemaliges Herrngutsweinhaus, an seinem Giebel barocker Biegung mit Steinstatuen, mit einem Säulenbalkon und in dem Untergeschoß mit einem gewölbten Keller, der in der Mitte mit einer Säulenreihe unterstützt ist (Ethn. 1956, 77).

20. *Balatongyörök*. — Im Weinberge ragen mehrere Kelterhäuser mit ihren wechselvollen, künstlerisch ausgeführte Stuckarbeit tragenden Giebeln hervor. Ein Giebel hat barocke Biegung, das Lüftungsfenster eines anderen ahmt einen Faßmund nach (1872), andere zeichnen sich mit ihren Aufschriften und sonstigen Dekorationsmotiven aus (z. B. Krug mit Relief, Glas). Jahreszahlen: 1843, 1854, 1860, 1872. — Grundriß der Kelterhäuser: kleines Zimmer + Kelterhaus nur mit einem schmalen Streifen von Dachboden oder ohne Dachboden + innerer Keller mit Dachboden, das ganze unter einem gemeinsamen Dach.

21. *Lesencenémétfalú, Lesencetomaj, Lesenceistvánd, Várvölgye*. — Während die Kelterhäuser in der Nähe des Balatons ihrem Stile und ihrer Ausführung nach am wechselvollsten und oft den Häusern der Stadt ähnlich sind, in dem Maße der Entfernung vom See werden sie einfacher und im allgemeinen nehmen sie die Form eines Bauernhauses an. Das ist der Fall auch in dieser vom Balaton etwa 15 km weit gelegenen Gegend, wo die einfachen, strohbedachten Kelterhäuser mit der Form eines Bauernhauses verbreitet sind, die aus Kelterraum + Keller bestehen (Bild 60). — Ab und zu kann man auch Giebel mit Aufschriften sehen (1823, Bild 61).

22. *Rezi*. — Die Kelterhäuser sind mit einem Geschoß in bescheidener Ausführung gebaut (62-stes Bild, 6–8).

23. *Vonyarcvashegy, Gyenesdiás, Cserszegtomaj*. — Diese drei Ansiedlungen sind Berggemeinden, d. h. der Weinberg ständige Einwohner hat, wemzufolge der Bautechnik über den Weinbau hinaus eine wichtigere Funktion zukommt und dementsprechend soll das Gebäude sowohl als Wohnhaus dienen als auch den Zwecken der intensiven Landwirtschaft entsprechen (Stall, Scheune, Schuppen usw.). Diese Berggemeinden sind während des 18-ten und 19-ten Jahrhunderts zustande gekommen; das ursprünglich nur zum Weiner-

zeugen gebrauchte Gebäude wurde zu Wohnzwecken umgestaltet oder ergänzt und später wurden ausgesprochene Wohngebäude errichtet. Das Bauen in der Berggemeinde ist im allgemeinen einfach und die Armut hat den Bauwirt gezwungen alles in kleinen Dimensionen zu planen.

Einige noch bestehende, aus Balken zusammengefügte Holzkeller dürften aus dem 17-ten und 18-ten Jahrhundert herrühren (Ethn. 1956, 68; der älteste ist aus 1644, für die Beschreibung s. Néprajzi Értesítő 1939, 48–59). — Unter den alten Gebäuden bestehend aus Kelterhaus + Keller unter einem gemeinsamen Dach gibt es welche in der Wohnhausform. Daten: 1801, 1808 (Ethn. 1956, 71, 73); 1839 (64-stes Bild, 1). — Die Reliefdekoration eines größeren, ehemaligen Gutskelterhauses mit zwei Geschossen kommt aus 1782 (Bild 63).

Es gibt noch Häuser mit Flechtzaunwänden (64-stes Bild, 2, 3), solche mit Rohziegelwänden und mit Küchen ohne Rauchfang (64-stes Bild 4, 5), dann Häuser mit gestopften Wänden und mit Küchen ohne Rauchfang; der allgemeine Typ ist jedoch: Zimmer mit Steinwänden + Küche + Kelterhaus + Keller wie Haus eingeteilt, meistens unter einem gemeinsamen beschilften Satteldach.

Mit dem Untergang des Weinbaus hat sich die ursprüngliche Funktion der einzelnen Räume geändert: der Keller wurde manchmal mit Sondereingang versehen und konnte möglicherweise als Stall benutzt werden und der Kelterraum übernahm die Rolle einer Speisekammer. — Die Küche konnte ohne Rauchfang sein (64-stes Bild, 7) oder konnte einen Freirauchfang haben (64-stes Bild 8–12). Gebäude mit zwei Geschossen kommen in der Berggemeinde nur selten vor (64-stes Bild, 13, 14).

Der Keller ist meistens ein über dem Boden stehendes Gebäude, nur der in die Hügelseite gebaute gewölbte Keller wurde mit Erde bedeckt. — Der Stall und die Scheune sind oft separate Gebäude; das Heu wurde vom Dachboden durch einen teils mit Bretterdach versehenen Schacht in den Stall heruntergestreut (64-stes Bild, 17). — Der Wagen wurde in dem auf ein paar Stangen gefestigten Schuppen gehalten, dessen Decke mit Stroh hoch bestreut wurde (64-stes Bild, 15, 16).

Nach einem Rückblick auf die oben beschriebenen Kelterhäuser kann festgestellt werden, daß am nördlichen Balatonufer Kelterhäuser von wechselvollsten Formen zu sehen sind. Die einfacheren können als selbständige Bauwerke des Volkes betrachtet werden, während im Planen der Weinhäuser des niederen Adels und der Gutsherren schon wahrscheinlich gelernte Fachmänner mitgewirkt haben, ohne jedoch den volkstümlichen Charakter unterzudrücken.

Beim Registrieren der langen Reihe dieser Denk-

mäler es erhebt sich die Frage: was für ein Schicksal werden diese ausserordentlich wertvollen Kunstdenkmäler haben? Obwohl die wertvolleren Kunstdenkmäler von der Landesaufsichtsbehörde für Kunstdenkmäler unter Denkmalschutz gestellt worden sind, kann der Denkmalschutz nur in dem Falle seine Geltung haben, wenn das Kunstobjekt seine Funktion auch in unseren Tagen ausüben kann. Da infolge der in der landwirtschaftlichen Produktionsmethode eingetretenen Änderungen ein guter Teil dieser Kelterhäuser zur Weinherstellung nicht mehr eingestellt werden kann, ist ihre Verträümmerung bevorstehend.

Zur Verwendung bietet er immer lebhafter werdende Fremdenverkehr des Balatons zahllose Mög-

lichkeiten und dafür hat es schon manche Beispiele gegeben. So z. B. wurde im Róza Szegedy Haus in Badacsony ein literaturgeschichtliches Museum eingerichtet, mehrere Kelterhäuser wurden, mit Achtung des Kunstdenkmalcharakters, in Erholungsheime umgestaltet, in anderen wurde ein Ausschank eröffnet. All diese Beispiele sind aber im Verhältnis zur hohen Anzahl der ausserordentlich wertvollen Kelterhäuser verschwindend wenig und so ist es wünschenswert, daß in der Zukunft immer mehr und mehr Kelterhäuser in irgend einer Form in den Dienst der Erholung und des Fremdenverkehrs gestellt werden.

Aurél Vajkai

Constructions populaires des vignobles des environs du Balaton, dans le département de Veszprém

Aux XVIIIe et XIXe siècles, les pentes méridionales de la chaîne de collines côtoyant les bords septentrionaux du Balaton étaient couvertes de vignes presque continues. On fait le vin de nos jours encore sur les coteaux, on le conserve dans des caves creusées dans les collines, il est donc naturel que les celliers avec pressoirs et les caves s'y alignent, bien serrés. Dans les vignes se manifeste une certaine démocratie, et les nobles, bourgeois, serfs se sont bâti des villas aisées, pigeonniers ou simples celliers aux constructions très variées. De même, nous pouvons constater qu' on y trouve les objets les plus beaux, sur les coteaux voisins du Balaton, et l'influence de la construction populaire s'impose même aux maisons importantes, aux celliers des nobles, des bourgeois.

En général, nous pouvons distinguer dans les vignobles les types suivants de celliers: I. *Bâtiment à un étage* — a.) *Bâtiment d'un seule pièce*. 1. Pièce plafonnée, un toit en dos d'âne. — 2. Cave en voûte, couverte de terre. — 3. Cave en voûte sous toit en dos d'âne — b.) *Bâtiment à deux pièces*. — 1. Cellier avec pressoir sous un toit en dos d'âne + cave en voûte couverte de terre. — 2. Cellier avec pressoir + cave roûtée sous un toit commun en dos d'âne. — 3. Cellier + cave plafonnée sous toit commun en dos d'âne. — c.) *Bâtiment à trois locaux* — Pièce d'habitation + cellier + cave. — d.) *Bâtiment à quatre locaux* — Pièce + cellier + cave + écurie. II. *Bâtiment à deux étages*. — Etage supérieur: Pièce d'habitation + cellier (ou cuisine), éventuellement + écurie. — Etage inférieur: cellier + cave, le plus souvent tous les deux locaux voûtés. — Dans les bâtiments à trois et quatre locaux (à un ou à deux étages) on a rarement un

couloir latéral montrant une gamme très variée, qui va de la solution la plus simple aux solutions pittoresques: arcs, loggias, parapets. — Le cellier, la cave, le manoir siigneuriaux et dominiaux à plusieurs pièces montrent un plan plus compliqué. Bien que ces derniers ne relèvent pas du domaine de nos études, il faut que nous nous en occupions puisque la solution de plus d'un détail témoigne de l'influence populaire. Le matériau de construction est généralement la pierre sur les collines, et le cellier construit avec des rondins se fait déjà rare dans nos contrées.

Cette étude présente, selon leur groupement géographique, les vieux celliers trouvés sur les coteaux couverts de vignobles des bords septentrionaux de Balaton, allant de l'extrémité orientale du Balaton vers son extrémité occidentale. La plupart de ces celliers datant du XIXe siècle sont encore debout. Le classement selon l'ordre géographique est indiqué par le fait que quelques vignobles présentent certaines caractéristiques locales (p. ex. dans l'ornementation des pinons). La plupart des levés ont été pris entre 1951—1955, et pendant les années découlées depuis, plusieurs des celliers présentés ici ont péri.

1. *Balatonkenese, Balatonfüzfő*. — Type de cellier: Cellier, avec une petite entrée, sous un toit en dos d'âne + cave en voûte couverte de terre (Fig. 1). Dates: 1819, 1822, 1833, 1871. Cave en ruines à Balatonfüzfő, bâtie en 1777 (Sa photo est publiée: dans Ethnographia 1956, 74). — Il y a 10 ans on voyait encore un cellier + cave, construits en rondins et enfoncés dans la terre, datant de 1733 (Eth. 1956. 62).

2. *Vörösberény, Balatonalmádi.* — Types variés de celliers: 1. Cave voûtée couverte de terre de 1707 (Ethn. 1956, 73), caves semblables de 1807, 1812, 1829. — 2. Cellier + cave peu enfoncée, sous toit commun (1773. A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei [Bulletin des Musées du Département de Veszprém] I. 1963, 171). — Bâtiments à deux étages (Fig. 2—4, le dernier: cellier datant de 1815).

3. *Alsóörs, Felsőörs.* — 3 types de cellier: 1. Cellier + cave en voûte couverte de terre, par. ex. 1747 (Ethn. 1956, 73), 1823 (Fig. 5:1), 1825 (Fig. 5: 2,3), 1839. — La technique des voûtes se voit bien dans la cave en ruines (1938. Fig. 5; 4). On construisait encore récemment selon ce type (1901, 1910). — Les loquets en bois de type ancien étaient d'usage courant, les poteaux des portes sont décorés d'ornementation incise (Fig. 5; 5).

2. Cellier + cave avec toit (Fig. 5; 6). — 3. Bâtiment à deux étages. C'est à Alsóörs que nous trouvons l'unique maison rustique en style gothique de Hongrie. (Ethn. 1957, 87), c'est cette maison que rappellent les celliers à deux étages sur le mont d'Alsóörs (Fig. 6—9, Fig. 26, 4).

4. *Lovas.* — Type: cellier + cave en voûte couverte de terre (1770, Ethn. 1956, 73 — 1806, Fig. 10—11). — La disposition des foyers est intéressante (Fig. 12, 1—4), l'ancien loquet en bois s'emploie relativement souvent, les portes du cellier, les poteaux montrent une riche variété (Fig. 12; 5—7). — Un cellier semblable a été bâti encore au début des années 1900 (p. ex. 1905, Fig. 13). — Dans les caves nouvelles, la partie de cellier est supprimée (1927, 1929; Fig. 12; 8,9).

5. *Paloznak.* — Type: cellier montrant les caractéristiques d'une maison rustique + cave en voûte un peu plus basse, couverte de terre, 1733 (Ethn. 1956, 73), 1870 (Fig. 14; 1). cheminée ouverte s'appuyant sur un pilier (Fig. 14; 2,3 — au même endroit: loquet ancien en bois, Fig. 14; 4-6). — Panier d'osier à pommes, trouvé dans un cellier (Fig. 15).

6. *Csopak.* — Celliers de types variés, allant du simple manoir à la gentilhommière classicisante. Cellier + cave en voûte couverte de terre: le loquet en bois fonctionne aujourd'hui encore (Fig. 16, 17; Fig. 26; 1). — Pignon au beau stucage de 1878 (Fig. 18), solutions variées pour le désenfumage (Fig. 19, fig. 26; 6-8). — Exemple du type de cellier agrandi d'une pièce d'habitation: Fig. 26; 5, 9, 10. (Prise d'air et cheminée ouverte en voûte de pierre).

Ornements aux pignons de celliers datant des années 1834, 1971, 1876, 1903 (Fig. 26; 11-14). — Un cellier au-corridor en voûte, à colonnes, rappelle le style architectural des villages environnants (Fig. 20.) — L'un des celliers à deux étages se distingue parce que l'on a coché sur la poutre le produit de la récolte aux vendanges (coches des années 1798, 1806, 1807, etc),

et au dessus des fenêtres de la pièce, se voient des frèques en style empire (Fig. 21-24). — Autre cellier à deux étages (Fig. 26; 15, 16). — Sur la route de Csopak à Arács se succèdent trois gentilhommières classicisantes, à tympan et à colonnes. (Fig. 26; 15-16).

7. *Balatonarács, Balatonfüred.* — Nous y trouvons des solutions où il n'y a pas de cellier auprès de la cave, seulement un auvent, plafonné, faisant une saillie de près de 3 mètres (Fig 27, 30; 1), mais par ailleurs c'est le type: cellier au toit en dos d'âne + cave en voûte, couverte de terre. — Portes de cellier garnies de clous, p.ex. de 1828 (Fig. 30: 3. Une porte semblable à Csopak, de 1877: fig. 30; 2). — Celliers dans ce style: de 1831 (Fig. 28-29), on en retrouve de semblables datant des années 1836-1885. — Poteau de porte de cellier avec ornementation incise (Fig. 30; 5).

Les pignons stuqués de cellier (p.ex. de 1820, fig. 30; 4), ainsi que les inscriptions (Fig. 30; 7, 8) méritent aussi notre attention. — Le fronton d'un cellier a été creusé à l'inférieur pour y loger des ruches (Fig. 30; 6). — La gentilhommière dite Gombás kuria — construction en style rocaille, d'une grandeur remarquable — représente, au point de vue de l'histoire de l'art, un des monuments les plus précieux des environs du Balaton (Ethn. 1956; 77, 78). — Parmi les bâtiments à deux étages, mentionnons un ancien cellier seigneurial de grandes dimensions, de 1743 (Ethn. 1956; 76).

8. *Tihany.* — Type: cellier + cave en voûte, couverte de terre. Quelques emplacements intéressants, puisque les caves sont creusées dans le retranchement du fortin de terre préhistorique (Fig. 31).

9. *Balatonszöllös, Pécsely.* — *Balatonszöllös.* — Deux types de bâtiments à deux étages: 1. Cellier aux murs en pierre non crépis + cave en voûte, souvent au niveau du sol. Un tel type de 1824 (cheminée ouverte, avec — auparavant — loquet en bois, fig. 32; 1-3), et un exemple de la solution de la chambre de combustion et du désenfumage: fig. 32; 4-7. — 2. Cellier + cave voûtée au niveau du sol, sous toit commun. — Cellier et son foyer avec pare-fumée (Fig. 32; 8, 10), cellier et sa fenêtre au cadre de bois (Fig. 32; 9 — fig. 33; 1), battants de porte (Fig. 35; 1-2).

Cellier à deux étages, aux murs non crépis (Fig. 33; 3).

Pécsely. — Dans les vignobles de Pécsely se trouvent des celliers de types très variés, et aux environs de Balaton c'est ici peut-être que l'on rencontre, sur un territoire relativement peu étendu, beaucoup de celliers de types aussi divers et précieux du point de vue de l'histoire des beaux-arts. Le cellier + cave en voûte couverte de terre — qui est ailleurs d'une exécution simple — montre ici un fini artistique, un beau stucage

au pignon. P.ex. de 1823 (Fig. 33: 5). — Cheminée ouverte, avec pare fumée (Fig. 35; 3).

Ce sont surtout les celliers à 2 étages qui montrent une très belle variété dans les vignobles de Pécsely. Un de ces celliers — bâti probablement au XVIIIe siècle — avec l'aspect dégagé et aéré de son couloir latéral, est un des plus beaux celliers des environs du Balaton (Fig. 33; 2, 4) — A l'angle du pignon de style baroque tardif d'un autre cellier est placé un vase du goût rococo avec — au fronton — une niche. Ce qui saute aux yeux, dans ce cellier, c'est que, regardé des deux côtés ou de derrière, il se présente comme une simple maison paysanne sans étage, tandis que du devant il donne l'impression d'une maison à un étage, qui — avec son haut pignon richement décoré — ne serait pas déplacée dans la rue d'une ville ancienne (VMK, t. I. p. 179 et ss). — Il y a aussi des celliers classicisants à portiques, surmontés d'un tympan dans les vignobles de Pécsely. (Fig. 34).

10. *Aszófő* — Un monument de type cellier + cave en voûte, couverte de terre, datant de 1760, à un chambranle de profil Renaissance (Fig. 35; 4). Sommier orné de molures voir: VMK I. p. 172. — Le foyer (Fig. 35; 5) d'un cellier et la porte d'un autre appartenant tous les deux au type cellier + cave en voûte sous toit commun) montrent des ornements gravés avec des éléments rocaille et empire. 1802. (Fig. 36).

11. *Órvényes, Balatonudvari, Vászoly*. — Les vignes de ces trois communes forment un tout cohérent, il nous semble donc utile d'en parler dans leur ensemble. (Fig. 37). — Les celliers de cette contrée sont les plus beaux, les plus variés autour du Balaton, et — encadrés dans un panorama splendide — ils offrent les vues les plus belles sur la région, il est donc tout indiqué que ce territoire dans son tout soit déclaré Parc National du Balaton. Le type simple cellier + cave en voûte couverte de terre y est plutôt rare, c'est le type pièce + cellier + cave + écurie qui est général. Ce sont surtout les beaux stucages des pignons qui méritent notre attention.

Type simple: cellier + cave en voûte sous toit commun, de 1802 (Fig. 35; 6, 7), de 1806 (Fig. 38; 1), chambranle sculpté (Fig. 38; 3), bâtiment d'une longueur surprenante (21 m), de 1808 (Fig. 38; 2), et une porte peinte de 1790, trouvée dans un cellier de ce type (Fig. 40).

L'encadrement de la fenêtre, l'inscription du fronton s'ornent quelquefois de stucage (Fig. 38; 8, 9). Nous trouvons des portiques aussi (p. ex. VMK t. I. p. 173, remarquer le fronton au beau stucage), et sur la colline il y avait deux bâtiments contigus de 1770 l'un: pièce + cuisine + écurie (maison d'habitation) et l'autre: cellier + cave (ancien cellier du Chapitre de Veszprém, Ethn 1956, p. 76). — Les foyers montrent

dans cette contrée les solutions les plus variées (Fig. 38; 5-7, 10; fig. 12 et 41).

Les frontons du cellier sont d'une ornementation très belle, à partir de la simple couleur rouge pompéienne jusqu'aux stucages aux motifs les plus différents. (1812, 1821, 1834, 1860, 1887: fig. 38; 11, 13, 15, 16 — fig. 39; 1-8). — A propos des frontons du cellier, mentionnons encore qu'autour de la lucarne, on enfonçait souvent des clous de bois, pour y accrocher des grappes de raisin. Au fronton d'un des celliers nous avons même retrouvé la botte de paille ayant servi dans ce but (Fig. 42). — Les portes montrent également une grande variété (Fig. 38; 14, 17, 18).

Parmi les bâtiments à deux étages, celui que représente l'image No 38 est assez simple; une variété plus pompeuse se voit aux figures 38 et 44. Le cellier à deux étages devient plus confortable en s'agrandissant d'un corridor latéral (1842, fig. 38; 19. Un corridor plus large que celui-ci, voir: Ethn. 1956. p. 76 et ss.)

12. *Balatonakali, Dörgicse*. — On y trouve également des celliers de types très divers, il y en a même où le cellier est séparé de la cave par une paroi construite en puotres, avec — à l'embrasure de la porte — un morceau de l'ancien loquet en bois (Ethn. 1956, p. 64 et ss). — Le type simple: avancée saillante de deux mètres + cellier + cave en voûte couverte de terre; solutions diverses du foyer (Fig. 48; 1, 2, 4). — En été l'avancée plafonnée servait probablement d'écurie (Fig. 45, 48; 3, 5, 6.) — Mentionnons encore un cellier, au corridor latéral arqué, qui comprend pièce + cellier en voûte + cave (VMK t. I. p. 176. et ss). — Inscriptions au fronton de cette enceinte, datant de 1810, 1812, 1822 (Fig. 48; 2, 8).

Le plus ancien des bâtiments à deux étages date de 1718 (VMK, t. I. p. 176. et ss), et dans cette région on trouve cinq celliers de types semblables voisins les uns des autres, mais leurs inscriptions, aussi bien que leurs stucages révèlent qu'ils sont de différentes époques: de 1791 (VMK, t. I. fig. 171), de 1823 (ibid, fig. 170), de 1836 et de 1850 (fig. 46) et un qui n'est pas daté (fig. 41). L'image no 179 du 1er vol. du VMK représente encore un bâtiment à deux étages.

13. *Mencshely, Óbudavár, Balatoncsicsó*. — Autour de ces villages il n'y a pas de celliers intéressants du point de vue de l'histoire de l'architecture. — Une entrée de cave classicisante est à mentionner (Fig. 52; 1). — Les celliers à deux étages y sont peu nombreux (Fig. 49; 52, 2), mais les portes de cave à deux battants montrent des formes différentes (Fig. 52; 4).

14. *Balatonczepezd, Révfülöp*. — Dans les vignes de Szepezd, relevons une entrée de cellier classicisante (Fig. 50) et le fronton orné d'éléments empire et romantiques rustiques de l'ancien cellier de la paroisse (Fig. 51).

15. *Köveskál, Szentbékáká, Mindszentkál*. — Des celliers sans caractère, modestement ornés (Fig. 52; 7, 8), mais sur un coteau nous trouvons plusieurs bâtiments à deux étages; les encadrements stuqués des portes et des fenêtres, le stucage du pignon ainsi que le foyer à cheminée ouverte du cellier peuvent montrer des divergences. Dates: 1833, 1834, 1838, 1843 (Fig. 52, 9-15).

16. *Balatonrendes, Ábrahámhegy, Badacsonykisörs*. — Dans les vignes le type cellier + cave en voûte couverte de terre est le plus fréquent. Les dates sont: 1828, 1856 (Fig. 52, 16), dans un cellier, le bombement du mur signale l'emplacement de la chambre de combustion à l'intérieur (Fig. 52, 17). — Les bâtiments à deux étages sont d'une exécution simple.

17. *Badacsonytomaj, Badacsonytördemic*. — Même sur le mont célèbre de Badacsony on trouve encore des caves rustiques de type simple (cellier + cave en voûte couverte de terre datant de 1753, Ethn. 1956, p. 73 et ss), ou des caves d'une solution simple (Fig. 55, 1-2). — La disposition du cellier appartenant à la célèbre maison de Róza Szegedy se présente ainsi: pièce + cuisine avec cheminée ouverte + dépense + cellier plafonné + sécherie sans grenier; dans la sécherie un puits et une cheminée au coin (Fig. 55, 3; Ethn. 1956, p. 78 et ss).

Le cellier du poète Sándor Kisfaludy, (bâti à la fin du XVIIIe siècle, aujourd'hui un peu transformé pour servir de restaurant) est à deux étages. D'autres bâtiments semblables, à deux étages, se trouvent dans les vignes (1835, 1852), de même qu'un plus grand, avec un corridor latéral à pilastres et balustrade (Fig. 54; 55, 4). — C'est ici, sur la côte de Badacsony que se trouve l'un des plus beaux celliers des environs de Balaton, la maison de Róza Szegedy: bâtiment à deux étages, avec une loggia pittoresque, et un balcon bombé. C'était le cellier d'une famille noble et distinguée, mais le bâtiment porte les caractéristiques du style populaire local, et c'est probablement un artisan local qui l'a conçu au milieu du XVIIIe siècle (Fig. 56).

18. *Szigliget*. — Dans ces vignes l'ornementation particulière, d'un goût individuel de quelques frontons de cellier est remarquable. Il est probable que ces celliers ont été exécutés par le même maître dans les années 1850. Dates: 1851, 1852, 1859 (Fig. 57; 58; 62, 1).

19. *Kisapáti, Hegymagas, Raposka*. — Les vignes de ces trois villages couvrent le mont Szentgyörgy d'où l'on jouit d'un panorama splendide. On y cultivait la vigne déjà au XIe siècle. Auprès de plusieurs celliers simples peu remarquables (Fig. 59, 1; fig. 62, 2), des constructions à deux étages montrent des solutions intéressantes (1792, fig. 59, 2 et fig. 59, 3; 62, 4). — L'in-

térêt d'un cellier à deux étages, long de 23 m, réside dans les vers gravés sur des tables de pierre que l'ancien propriétaire avait incrustées dans les murs de la maison (1787. Fig. 59, 4; fig. 62, 3). — Et sur le mont Szentgyörgy nous trouvons le plus beau bâtiment de vignes des environs du Balaton: un ancien cellier seigneurial, avec des statues en pierre au-dessus de son pignon baroque arqué, muni d'un balcon à colonnes, et à l'étage inférieur, une cave en voûte, soutenue par une rangée de colonnes (Ethn. 1956, p. 77 et ss).

20. *Balatongyörök*. — Plusieurs celliers se distinguent dans les vignes par le stucage artistique et varié de leurs frontons. L'un des frontons montre l'arc baroque, la lucarne de l'autre imite la bonde d'un tonneau (1972), d'autres attirent l'attention par des inscriptions et d'autres éléments ornamentaux (p. ex.: chope, verre en relief). Dates: 1843, 1854, 1860, 1872. — Plan des celliers: petite pièce + cellier plafonné sur une bande étroite seulement + cave intérieure plafonnée, le tout sous toit commun.

21. *Lesencenémetsfalu, Lesencetomaj, Lesenceistvánd, Várvolgye*. — Les celliers les plus variés, rappelant souvent des maisons urbaines, se trouvent à proximité du Balaton: à mesure que nous nous éloignons du lac, les celliers deviennent de plus en plus modestes et revêtent la forme de la simple maison paysanne. C'est le cas dans cette contrée, à une quinzaine de kilomètres du Balaton, où le type le plus fréquent est le cellier + cave, couvert de chaume, en forme de maison paysanne (Fig. 60). — Mais parfois on y retrouve des pignons avec inscriptions (1823, fig. 61).

22. *Rezi*. — Celliers à un étage, d'une exécution modeste (Fig. 62, 6-8).

23. *Vonyarcvashegy, Gyenesdiás, Cserszegtomaj*. — Ces trois agglomérations forment des „communes dans les montagnes” (Berggemeinde en allemand) ce qui veut dire que la population de ces villages a son domicile fixe dans les vignes, donc — outre les buts de la viticulture — les bâtiments ont d'autres fonctions importantes: ils servent de logement, et en même temps ils doivent répondre aux exigences de la culture intensive (écurie, grange, remise, aire couverte). Ces communes se formèrent au cours des XVIIIe et XIXe siècles, le bâtiment qui ne servait d'abord qu'à la viticulture, fut transformé en demeure permanente, on l'agrandit et plus tard on y construisit des maisons d'habitation. Ces bâtiments sont en général simples, car c'est la pauvreté qui en prescrivait les dimensions modestes.

Il y a encore quelques caves bâties en bois rond, elles remontent sans doute aux XVIIe-XVIIIe siècles (Ethn. 1956, p. 68 et ss. La plus ancienne est de 1644, voir sa description dans: Néprajzi Értésítő, 1939, pp. 48-59). — De vieux bâtiments aux murs en pierre (cel-

lier + cave, sous toit commun) ont la forme d'une maison. Les dates sont de 1701 et 1708 (Ethn. 1956 pp. 71, 73), un autre, de 1839, v. fig. 64, 1). — L'ornement en relief d'un ancien cellier seigneurial à deux étages se date de 1782 (Fig. 63).

Nous y trouvons encore des maisons dont les murs sont en palissade de haies sèches (Fig. 64, 2, 3), en torchis à foyer ouvert (Fig. 64, 4, 5), en pisé, également à foyer ouvert (Fig. 64, 6); pourtant le type dominant est la pièce + cuisine + cellier + cave, aux murs en pierre, le plus souvent sous un toit commun de roseaux en dos d'âne. Avec le déclin de la viticulture, la fonction originale des pièces a changé: la cave reçoit une entrée directe et sert d'écurie, et le cellier devient dépense ou resserre. — La cuisine peut être „enfumée” (c'est-à-dire sans conduite de fumée, fig. 64, 7), ou à cheminée ouverte (Fig. 64, 8-12), mais dans les vignes les bâtiments à deux étages sont rares (Fig. 64, 13, 14).

La cave est le plus souvent au-dessus du sol, seules celles qu'on avait bâties sur le flanc du coteau étaient couvertes de terre. — L'écurie, la grange sont souvent des bâtiments isolés; on jetait le foin du grenier dans les écuries par une trappe (Fig. 64, 17). — Le chariot est abrité sous une aire ouverte dont le toit — soutenu par quelques poutres — est couvert d'une couche épaisse de paille (Fig. 64, 15, 16).

En résumé, on peut constater que, sur le bord septentrional du Balaton, les celliers sont de formes très variées, et tandis que l'on peut considérer les plus simples comme des constructions nettement populaires, les anciens celliers seigneuriaux ou dominiaux sont vraisemblablement des oeuvres de maîtres compétents, mais

même ces bâtiments revèlent un caractère rustique. Les bâtiments imaginés par des maîtres d'oeuvre instruits qui représentent les styles historiques, ont influencé la construction paysanne, mais, d'autre part, le goût populaire s'est également imposé aux constructions seigneuriales et dominiales. Même les celliers les plus différents recèlent un élément commun et c'est le caractère paysan propre au paysage pannonien des environs de Balaton.

Au cours du recensement de cette riche variété des monuments architecturaux, la question suivante se pose: quelle sera la fortune de ce patrimoine artistique de grande valeur? Quoique la Commission Nationale des Monuments Historiques en ait classé les plus valeureux, cette protection ne peut être efficace qu'au cas où le monument retrouve encore une fonction moderne. Après les changements qu'a subis l'agriculture, la plupart de ces celliers ne peuvent plus servir à la viticulture, donc si nous ne réussissons pas à les intégrer à la vie économique moderne, ils tomberont bientôt en ruines.

Le tourisme de plus en plus intense du Balaton peut offrir d'innombrables possibilités d'utilisation, et nous en avons déjà vu quelques exemples. Ainsi à Badacsony on a installé un musée d'histoire littéraire dans la maison de Róza Szegedy, et l'on a transformé plusieurs celliers, tout en gardant leur caractère de monument classé, en maisons de plaisance ou en débits de vin. Mais, vu le grand nombre des celliers de valeur exceptionnelle, ces mesures sont insignifiantes, et il serait à souhaiter que des celliers de plus en plus nombreux soient affectés de quelque façon au service du tourisme, de la villégiature.

Aurél Vajkai

НАРОДНАЯ АРХИТЕКТУРА НА ПРИБАЛАТОНСКИХ ВИНОГРАДНИКАХ ВЕСПРЕМСКОГО КОМИТАТА

В XVIII—XIX вв. южные склоны тянувшихся вдоль всего северного побережья Балатона холмов покрывали сплошные виноградники. Собранный виноград обрабатывали (да и поныне обрабатывают) прямо в горах, здесь же в горах в подвалах хранили вино. Поэтому по всей территории холмов расположены многочисленные, следующие один за другим винные погреба, давяльни. На виноградниках процветала определенная демократия — здесь и дворянин, и городской буржуа, и деревенский крепостной в одинаковой мере строили себе давяльню, простой винный погреб, дом. Поскольку постройки возводили люди, происходящие из разных общественных классов, то и архитектура на территории этих виноградников довольно разнообразная.

Можно с уверенностью сказать, что наиболее красивые объекты народной архитектуры находятся здесь, на прибрежных виноградниках. Влияние традиций народной архитектуры сказывается и на постройках, сделанных людьми, принадлежавшими к дворянскому сословию.

Среди давялен, находящихся на территории прибалатонских виноградников, встречаются следующие:

ОДНОЭТАЖНОЕ СТРОЕНИЕ

а) *Строение, состоящее из одного помещения.*

1. Помещение под двускатной крышей.
2. Сводчатый винный погреб, покрытый землей.
3. Сводчатый погреб под двускатной крышей.

б) *Строение, состоящее из двух помещений.*

1. Давильня под двускатной крышей + сводчатый погреб, покрытый землей.
2. Давильня + сводчатый погреб под общей двускатной крышей.
3. Давильня + погреб под общей двускатной крышей.

в) *Строение, состоящее из трех помещений.*

1. Комната + давилня + погреб.

г) *Строение, состоящее из четырех помещений.*

1. Комната + давилня + погреб + конюшня.

ДВУХЭТАЖНОЕ СТРОЕНИЕ

Верхний этаж: комната + давилня (или кухня), возможно + конюшня.

Нижний этаж: давилня + погреб, в большинстве случаев оба помещения сводчатые.

В давилнях, состоящих из трех или четырех помещений (это относится как к одноэтажным, так и к двухэтажным строениям), встречаются боковые галереи всевозможного типа, начиная от самой простой арочной и кончая замысловатыми искусно выполненными лоджиями с парапетами различного фасона и вида.

Гораздо более сложными являются планы расположения давилен и винных погребов, относящихся к помещичьим усадьбам. Хотя последние и не относятся к теме данного исследования, о них необходимо говорить, так как на них (в решении многих частичных элементов) очень сильно дает себя знать влияние народной архитектуры. Материалом для построек большей частью служит камень, давилни, построенные из деревянных балок, в этих местах довольно редки.

Это исследование покажет старые, построенные в основном еще в прошлом веке давилни, большинство из которых стоит и поныне, группируя их по географическим объектам. Это тем более необходимо, что у отдельных виноградников имеются свои местные особенности, и постройки, расположенные на них, тоже имеют свои характерные отличительные черты. (Например, своеобразное украшение фронтона). Большая часть снимков производилась в 1951—55 гг. В настоящее время часть из показанных на приложенных здесь фотографиях зданий уже не существует.

1. *Балатонкенеше, Балатонфюзфё.* Тип давилен: давилня под двускатной крышей с небольшим придворьем + сводчатый погреб, покрытый землей (1-я илл.). Даты строительства: 1919, 1822, 1833, 1871. Остатки винного погреба в Балатонфюзфё, построенного в 1777-м году (картина взята из: Этнографии, 1956. 74). В Балатонкенеше десять лет тому назад еще стояла вошедшая уже в землю давилня, постро-

енная из деревянных балок, с погребом, помеченная 1733-м годом (Этнография. 1956. 62).

2. *Вёрёшберень, Балатоналмади.* Давильни разнообразного типа.

1. Покрытый землей сводчатый винный погреб, построенный в 1707-м году (Этнография. 1956. 73), сходные с ним, помеченные датами: 1807, 1812, 1829.

2. Давильня + углубленный в землю на небольшую глубину погреб под общей крышей. 1773. (Вестник Веспремского областного музея. 1, 1963. 171).

3. Двухэтажные строения (2—4 илл., последнее строение 1815-го года).

3. *Алшоёрш, Фельшоёрш.* Строения трех типов:

1. Давильня + покрытый землей сводчатый погреб. Даты строительства: 1747 (Этн. 1956. 73), 1823 (5-я илл. 1), 1825 (5— илл. 2, 3), 1839.

Рассматривая разрушенный погреб (1908. 5-я илл. 4), можно довольно хорошо изучить технику постройки сводчатого потолка. По этому типу строили вновь в нашем веке (1901, 1910). Были распространены и старинные деревянные запоры с секретом, украшенные резьбой (5-я илл. 5).

2. давилня + погреб под общей крышей (5-я илл. 6).

3. Двухэтажное строение. В Алшоёрше стоит единственный в Венгрии деревянный готический крестьянский дом (Этн. 1957. 87). По своему виду напоминают его и находящиеся на алшоёршских холмах двухэтажные давилни (6—9-е илл. 4).

4. *Ловаш.* Тип строений: давилня + покрытый землей сводчатый погреб (1770, Этн. 1956. 73—1806, илл. 10, 11). Интересны печки (12-я илл. 1—4), довольно часто встречается старинный деревянный запор с секретом, разнообразны двери, дверные наличники (12-я илл. 5—7). Похожую на эти давилню построили в начале 1900-х годов (1905, 13-я илл.). У новых винных погребов отсутствует давилня (1927, 1929. 12-я илл. 8,9).

5. *Полознак.* Типы построек: давилня, имеющая вид крестьянского дома + сводчатый винный погреб, покрытый землей, расположенный немного ниже давилни, 1733 (Этн. 1956. 73), 1870 (14-я илл. 1), свободная труба, опирающаяся на столб (14-я илл. 2, 3), здесь же старинный деревянный запор (14-я илл. 4—6), в одной из давилен найдена сплетенная из прутьев корзина для хранения яблок (15-я илл.).

6. *Чокак.* Давильни разнообразного типа, от самых простых и до усадеб (курий) в классическом стиле. У одного из строений, состоящего из давилни и сводчатого погреба, покрытого землей, имеется деревянный запор с секретом, действующий и поныне (16-я, 17-я илл., 26-я илл. 1). Следует отметить красивый лепной фронтон, сделанный в 1878-м году (18-я

илл.), разнообразные решения для вывода дыма (19-я илл., 26-я илл. 6-8). Пример давяльни, увеличенной комнатой, видим на 26-й илл. 5, 9, 10 (имеет каменную трубу с вентиляционным отверстием).

Примером украшений на фронте давяльни могут служить давяльни, выполненные в 1834-м, 1871-м, 1876-м и 1903-м годах (26-я илл. 11, 12, 14, 14). Дом виноградаря с аркадой (20-я илл.) отражает архитектурный стиль окрестных деревень. Среди двухэтажных давяльни обратим внимание на одну, интересную, во-первых, тем, что на её деревянной балке вырезаны цифры-итоги урожая и сбора винограда (столбцы 1798-го, 1806-го, 1807-го и т. д. годов), во-вторых, тем, что над окнами комнаты видны фрески в стиле ампира (21—24-е илл.). Ещё одна двухэтажная давяльня показана на 26-й илл. 15, 16. Усадьбы (курии), украшенные арками, следуют одна за другой на протяжении всей дороги от Чолака до Арча.

7. *Балатонарач, Балатонфюред*. В этой местности есть и такие винные погреба, при которых нет давяльни, а перед погребом имеется выступающее примерно на три метра предполье под чердачным навесом (27-я илл., 30-я илл. 1).

В основном же тип построек: давяльня под двускатной крышей + покрытый землей сводчатый погреб. Характерны обитые железными заклепками двери (например, дверь 1828-го года. 30-я илл. 8). Сходна с этой дверь из Чопака 1877-го года (30-я илл. 2). Примером давяльни выше упомянутого типа могут служить построенные в 1831-м году (28-я, 29-я илл.), построенные между 1836—1885 гг. Резное украшение дверного косяка видно на 30-й илл. 5.

Необходимо выделить лепное украшение фронтона давяльни (напр. у давяльни, помеченной 1820-м годом. 30-я илл. 4), а также надписи (30-я илл. 7, 8). В фронте одной из давяльни с внутренней стороны (т. е. со стороны давяльни) выдолблено полое пространство для пчелиного улья (30-я илл. 6). С точки зрения истории искусства, среди строений, расположенных по побережью Балатона, наиболее интересной является так называемая усадьба Гомбаш — комплекс зданий в стиле рококо (Этн. 1956. 77, 78). Среди двухэтажных построек нужно отметить одну бывшую помещицью давяльню, помеченную 1743-м годом (Этн. 1956. 76).

8. *Тихань*. Тип построек: давяльня + покрытый землей сводчатый погреб. Здесь надо обратить внимание на несколько интересных решений расположения помещений, при которых погреб встроен в оставшийся от древних земляных укреплений ров (31-я илл.).

9. *Балатонсёллэш, Печей*.

Балатонсёллэш. В одноэтажных постройках различается два типа:

1. Давильня с неоштукатуренными каменными стенами + сводчатый погреб, зачастую расположенный над землей. Пример: давяльня, помеченная 1824-м годом (со свободным дымоходом и деревянным запором, 32-я илл. 1—3). Пример очага и вывода дыма см. 32-ю илл. 4—7).

2. Давильня + сводчатый погреб над землей под общей крышей. Примерами могут служить: Давильня и очаг с дымоуловителем (лем. 32-я илл. 8, 10.) Давильня и окно с деревянной рамой (32-я илл. 9, 33-я илл. 1). Разнообразные дверные створки (35-я илл. 1, 2). Давильня с неоштукатуренными каменными стенами (33-я илл. 3).

Печей. На Печейской горе имеются очень разнообразные давяльни, и, наверное, из всего Прибалатонья только здесь на довольно небольшом участке сконцентрировано столько различных, интересных и ценных с точки зрения истории искусства давяльни. Обычные и в других местах давяльни типа: давяльня + крытый землей сводчатый погреб — здесь имеет искусно оформленную форму; фасад имеет лепные украшения (напр. помеченный 1823-м годом, изображенный на 33-й илл. 5), Интересен свободный дымоход с дымоуловителем (35-я илл. 3).

Среди двухэтажных давяльни особенно красивыми, многообразными являются давяльни с Печейской горы. Одна из таких давяльни с просторной, светлой галереей, построенная предположительно в XVIII веке, является одной из красивейших в окрестностях Балатона (33-я илл. 2, 4). В углу фронтона стиля позднего барокко помещается каменная ваза в духе рококо, а в фасаде находится ниша для скульптуры. Бросается в глаза, что эти давяльни сзади и сбоку выглядят, как простые одноэтажные крестьянские дома, в то время как спереди благодаря богато, пышно украшенному фасаду создают впечатление старинного двухэтажного дома городского типа. (Вестник Веспремского областного музея. 1. т., 179). На Печейской горе встречается и давяльня классического стиля с портиком и колоннадой (34-я илл.)

10. *Асофё*. Имеют интерес:

Давильня + покрытый землей сводчатый погреб, отмеченный 1760-м годом. Дверные проёмы в стиле ренессанса (35-я илл. 4). Резная дверная притолока в стиле барокко (Вестник Веспремского областного музея. 1. т., 172).

Давильня + сводчатый погреб под общей крышей. Очаг (35-я илл. 5). Одна из дверей имеет резное украшение, напоминающее стиль рококо. 1802 (36-я илл.).

11. *Ервеньеш, Балатонудвари, Васоль*. У этих трех районов территория виноградников представляет один сплошной массив, поэтому, и постройки, расположенные на них, целесообразно разбирать совокупно. Находящиеся на этих виноградниках давяльни —

самые красивые, самые многообразные из всех зданий Прибалатонья. Эти постройки с окружающими их виноградниками относятся к красивейшим местам Балатона, и поэтому было бы желательно, чтобы весь этот район рассматривался как единый Балатонский национальный парк. Тип постройки: давяльня + покрытый землей сводчатый погреб — здесь встречается довольно редко. Обычный тип строений в этом районе: комната + давяльня + погреб + конюшня. Особенно характерны для этих мест красные лепные украшения на фронтонах.

Простой тип строений: давяльня + сводчатый погреб под общей крышей, 1802 (35-я илл. 6, 7), 1806 (38-я илл. 1).

Интересны: резная дверная рама (38-я илл. 3), поразительно длинное (21-м) здание, 1808 (30-я илл. 2), у давяльни схожего типа (38-я илл. 4) крашенная дверь, 1790 (40-я илл.).

Лепкой могут быть украшены: оконный проём (38-я илл. 8), надпись на фасаде, 1828 (38-я 9).

Имеются здания с боковой галереей (верандой) (например, дом, фронтон которого украшен красивой лепкой. Вестник Веспремского областного музея, т. 1. 173). На горе стояло два связанных между собой строения. Одно из них — жилое здание типа: комната + кухня + конюшня, другое — давяльня + погреб. Здания построены в 1770-м году и принадлежали капитулу (Этн. 1956. 76).

В этой местности можно встретить очаги самых различных типов (38-я илл. 5—7, 10, 12 и 41-я илл.).

Особенно красивыми были фронтонные украшения, начиная от крашенных красной краской и до всевозможных лепных украшений, 1812, 1821, 1834, 1860, 1887 (38-я илл. 11, 13, 15, 16 и 39-я илл. 1—8). К описанию фронтонов нужно добавить, что часто на фронтон вокруг вентиляционного люка вбивали деревянные гвозди, служившие для подвески кистей винограда, на фасаде одной из давяльн был даже соломенный жгут для подвешивания винограда (42-я илл.).

Очень разнообразны двери (38-я илл. 14, 17, 18).

Среди двухэтажных строений самым простым является показанное на рис. 23 и 43, более декоративными — изображенные на 38-й илл. 21 и 39-й илл. 3. У двухэтажных давяльн вход в погреб находится спереди. Более редким является боковой вход (38-я илл. 20, 44-я илл.).

Двухэтажная давяльня имеет более уютный вид, если здание сбоку продолжается галереей, 1842 (38-я илл. 29), более широкая галерея — см. Этн. 1. 1956.75.

12. *Балатонакали, Дьёргиче*. И здесь очень разнообразны типы давяльн. Есть такие, которые отделены от погреба деревянной стеной, составленной из

балок. Встречаются деревянные запоры с секретом (остатки такого запора см. Этн. 1956. 64).

Простейший тип построек: выступающее вперед на два метра предполье + давяльня + покрытый землей погреб. Очаги встречаются всевозможных видов (48-я илл. 1, 2, 4).

Предполье, крытое навесом, летом использовали как конюшню (45-я илл. 48-я илл. 3, 5, 6).

Стоит упомянуть давяльню со сводчатой боковой галереей, давяльню типа: комната + сводчатая давяльня + погреб (Вестник Веспремского областного музея, т. 1. 176).

Надписи на фасадах этих давяльн: 1810, 1812, 1822 (48-я илл. 2, 8).

Среди двухэтажных построек самая старая давяльня в этой местности отмечена 1718-м годом (Вестник Веспремского областного музея. Т. 1. 176).

В этом районе находятся пять схожих между собой строений, но надписи и лепные украшения выдают, однако, что они были построены в разное время: в 1791-м году (Вестник Веспремского областного музея. т. 1. 171). В 1823-м году (там же, 170), в 1836-м году, в 1850-м году (46-я илл.) на одной постройке не помечена дата строительства (41-я илл.).

Следует обратить внимание еще на одно двухэтажное здание (Вестник Веспремского областного музея. т. 1. 179).

13. *Менчхей, Обудавар, Балатонцичо*. В этой местности нет построек, интересных с точки зрения истории искусства. Следует указать на вход в погреб в классическом стиле (52-я илл. 1). Мало здесь и двухэтажных строений (49-я илл., 52-я илл. 2). Упоминания заслуживает то, что имеющиеся там двухстворчатые двери очень разнообразны (52-я илл. 4).

14. *Балатонсепезд, Ревфюльн*. На сепездских виноградниках упоминания заслуживает вход в давяльню классического стиля (50-я илл.) и лепное украшение в стиле народного ампира фасада двухэтажной давяльни, принадлежавшей церкви (51-я илл.).

15. *Кёвешкал, Сентбеккала, Миндсенткалла*. В этих местах постройки не представляют интереса, украшения на них довольно скромные (52-я илл. 7, 8). Но и здесь на одном из виноградников есть несколько двухэтажных строений, дверные и оконные проёмы которых обрамлены лепными украшениями, также имеются лепные украшения и на фронтонах. Свободные дымоходы давяльн отличаются разнообразием. Даты строительства: 1833, 1834, 1838, 1843 (52-я илл. 9—15).

16. *Балатонрендеш, Абрахамхедь, Бадачонькиш-ёрш*. На виноградниках (53-я илл.) и здесь распространен тип построек: давяльня + сводчатый погреб, покрытый землей. Даты построек: 1828, 1856 (52-я илл. 16). Выступ боковой стороны одной из давяльн

указывает на место расположения очага (52-я илл. 17).

Двухэтажные здания здесь самого простого типа.

17. *Бадачоньтомай, Бадачоньтёрдемиц*. На знаменитой, имеющей большое значение в иностранном туризме Бадачоньской горе тоже тут и там разбросаны простые крестьянские давилъни типа: давилъня + сводчатый погреб, покрытый землей, 1753 (Этн. 1956. 73), есть винные погреба еще более простого строения (55-я илл. 1, 2).

Здесь находится известная усадьба Розы Сегеди. К ней примыкает дом виноградаря, состоящий из комнаты, кухни со свободным дымоходом, кладовой, давилъни с чердачным помещением, помещения для сушки фруктов (без чердака), в сушильне имеется угловой камин и колодец (55-я илл., Этн. 1956. 78).

Из числа двухэтажных строений достойна упоминания давилъня, построенная в конце XVIII века и принадлежавшая поэту Шандору Кишфалуди. Теперь эта давилъня переоборудована и приспособлена под ресторан.

Встречаются в этой местности и давилъни, похожие на выше упомянутые (1835, 1852) и большие, с боковыми колоннами, а также имеющие галерею с парапетом (54-я илл., 55-я илл. 4).

Здесь, на Бадачоньской горе, стоит красивейшее здание побережья Балатона — усадьба Розы Сегеди — двухэтажное здание с живописной лоджией и балконом. Усадьба эта принадлежала знатной аристократической семье, но, несомненно, в её архитектуре чувствуется влияние местного народного стиля, и проектировал её, по всей вероятности местный мастер в середине XVIII века (56-я илл.).

18. *Сиглигет*. Для зданий, расположенных на здешних виноградниках, характерны своеобразные, оригинальные украшения на фронтонах. По всей вероятности, давилъни эти строил один и тот же мастер в 1850—1860 гг. Даты построек: 1851, 1852, 1859 (57-я илл., 58-я илл., 62-я илл. 1).

19. *Кишанати, Хедьмагаш, Рапошка*. Виноградники, относящиеся к этим трем селам, расположены на горе Сентдёрдьхедь, с которой открывается прекраснейший вид на окрестности. Возделыванием винограда здесь занимались уже в девятом веке. Наряду с простыми давилънями (59-я илл. 1, 62-я илл. 2) есть и интересные двухэтажные строения (1792. 59-я илл. 2, 59-я илл. 3, 62-я илл. 4). Одно длинное двадцатитрехметровое двухэтажное строение интересно тем, что бывший владелец вмонтировал в его стены каменные плитки со стихами (1787. 59-я илл. 4, 62-я илл. 3). Наконец, здесь, на горе Сентдёрдьхедь находится одно из красивейших зданий в окрестностях Балатона — бывшая двухэтажная помещицья усадьба. Фронтон этого здания в стиле барокко

украшен каменными скульптурами, здание имеет балкон с колоннами, колонны же поддерживают вход в сводчатый подвал (Этн. 1956. 77).

20. *Балатондёрёк*. Здесь многие давилъни выделяются разнообразными, искусно выполненными лепными украшениями на фронтоне. Один из фасадов в стиле барокко, фронтон другого выполнен в виде отверстия в бочке (1872), другие выделяются своими надписями или другими украшениями (например, барельефы в виде пивной кружки, стакана и т. д. 1843, 1854, 1860, 1872). План расположения помещений: маленькая комната + давилъня с узеньким чердаком, но чаще без такового + внутренний погреб с чердаком — всё вместе под общей крышей.

21. *Лешенценеметфалу, Лешенцетомай, Лешенце-иштванд, Варвёлдье*. На побережье Балатона расположены красивые, напоминающие городские дома, строения, но чем дальше удаляемся мы от Балатона глвубь, тем строения становятся проще. В районе, удаленном от Балатона на 15 километров, распространены крытые соломой, напоминающие простые крестьянские дома, строения типа: давилъня + погреб (60-я илл.), но встречаются и лепные фронтоны (1823. 61-я илл.).

22. *Рези*. — скромные одноэтажные давилъни (62-я илл. 6—8).

23. *Воньарцвашхедь, Денешдиаш, Черсегетомай*. В этих трех населенных пунктах жители живут постоянно, таким образом и постройки возводились таким образом, чтобы они могли служить жильем. Население помимо виноделия интенсивно занимается сельским хозяйством — это отражается и на типах построек (конюшня, сарай, навес и т. п.). Населенные пункты эти образовались в XVIII—XIX вв., имевшиеся в этих местах давилъни и винные погреба расширялись, переоборудовались с таким расчетом, чтобы их можно было использовать под постоянное жильё, в дальнейшем же уже возводились жилые здания. Архитектура здешних строений в основном очень проста, бедность вынуждала застройщиков к малым размерам.

К постройкам XVIII—XIX вв. можно отнести несколько собранных из балок деревянных погребов (Этн. 1956. 68., самый старый — 1644-го года, описание его дано в I. Этнографическом вестнике, 1939. 48—59). Старые здания типа: давилъня + погреб — покрыты общей крышей и имеют форму жилого дома, даты постройки: 1701, 1708 (Этн. 1956. 71, 73). Одно из строений такого типа показано на 64-й илл. 1 и помечено 1839-м годом. Одна больших размеров двухэтажная давилъня построена в 1782-м году, лепной барельеф её см. 63-ю илл.

Встречаются здесь и такие строения, как плетнёвый крестьянский дом (64-я илл. 2, 3), саманный

дом с кухней, топящейся по чёрному (64-я илл. 4, 5, а также 64-я илл. 6). В основном же распространён тип домов: комната с каменными стенами + кухня + погреб — в большинстве случаев под общей двускатной камышовой крышей. С упадком виноделия изменилась и первоначальная функция отдельных помещений: так, у погреба появилась отдельная входная дверь, и его использовали и как конюшню, а давящая приняла на себя роль кладовой. В этих районах двухэтажные строения встречаются редко (64-я илл. 15, 16), кухни — со свободным дымоходом (64-я илл. 8—12) или же не имеющие трубы, топящиеся по чёрному (64-я илл. 7).

Погреб в подавляющем числе случаев — надземная постройка, только у погребов, примыкающих непосредственно к склону холма, крыша засыпана землей. Конюшня, сарай: часто отдельное строение, сено в конюшню сбрасывалось с сеновала через отверстие в чердаке (64-я илл. 17). Телеги хранились под простым навесом, на крышу которого складывалась солома (64-я илл. 15, 16).

Обозревая вышеописанные строения, можно сделать вывод, что вдоль северного побережья Балатона расположены давящие самых разнообразных стилей и форм. В то время как простейшие здания можно считать созданием народного творчества, строительство винодельческих построек, принадлежавших помещикам и мелкопоместному дворянству, производили строители-специалисты, но мотивы, влияние традиций народной архитектуры чувствуется и в них. С одной стороны — влияние народного стиля на строительство господ, с другой — влияние на

крестьянское строительство отшлифованного, отражающего исторические архитектурные стили вкуса дворян. В настолько различных между собой давящих есть какие-то общие черты, и это придает всему балатонскому пейзажу своеобразный народный колорит.

При обозрении этого богатого архитектурного наследия напрашивается вопрос — какова будет его судьба? Хотя и Государственная инспекция по охране памятников культуры зарегистрировала наиболее ценные памятники народной архитектуры, они могут сохраниться лишь в том случае, если они и в настоящее время будут выполнять свои функции. Поскольку с изменением способов сельскохозяйственного производства большинство давящих не может быть использовано в виноделии, они, если их не удастся включить в хозяйственную жизнь, в самом скором времени превратятся в развалины.

К их использованию бесчисленные возможности может дать всё более оживляющийся иностранный туризм, этому есть и сейчас несколько примеров. Так, в Бадачоне, в бывшей усадьбе Розы Сегеди устроили музей истории литературы, многие давящие (при сохранении характера культурного памятника) превратили в дома отдыха, во многих давящих открыли продажу вина. Но всё это, принимая во внимание громадное число ценных давящих, ничтожно мало. В будущем желательно, чтобы как можно большее число давящих в какой-либо форме было поставлено на службу иностранного туризма или использовано для отдыха, трудящихся.

Аурел Вайкаи

S-betűs herendi porcelánok az Iparművészeti és a Bakonyi Múzeumban

Az Iparművészeti Múzeum 1964–65. évi „Művészi herendi porcelánok” c. kiállításán láthatók voltak azok a korai herendi készítésű biscuit-lapok, melyek feldolgozására és más darabokkal, így a Bakonyi Múzeum kannájával való összevetésére dolgozatunkban vállalkozunk. Miután a litophán-lapok ismertek, korabeli metszetekről készültek, részletes leírásuk, ismeretük helyütt nem szükséges. Csupán néhány, a feldolgozás szempontjából fontos jellegzetességük megemlítése fontos. Az egyik litophánlap I. Napoleon fiát (1811–1832), a másik Kopácsy József volt veszprémi püspököt, majd hercegprímást (1775–1847), a harmadik pedig Seilern Crescentiát, Széchenyi István feleségét ábrázolja. A lapok keskeny, néhány mm-es szegélyének alsó részén jól látható benyomott betűk, nevek és számok olvashatók. Az első, Napoleon fiát ábrázoló lapon „FISCHER MORICZ HERENDEN” majd a készítés idejére utaló 42-es évszám, valamint egy nagy „S” betű olvasható. Ugyanez az „S”-betű a másik két litophánon is megtalálható. Míg azonban a Napoleon fiát és a Kopácsy hercegprímást ábrázoló litophánon a készítés évszámának megfelelő 42-es számot olvashatjuk, a Széchenyi Istvánnét ábrázoló biscuit-lapon az „S”-betű és a „Herend” között 43-ast találunk. (1. kép a–b). Noha 1964–65-ben mindhárom litophán-lap látható volt, érthetetlen, hogy az „S”-betűs litophánok közül eddig miért csak az 1842-eseket emlegették és az 1843-asról miért nem tettek említést?¹

A litophán-lapok már az 1842-es iparművészeti kiállítást értékelő Kossuth Lajos figyelmét is felkeltették.² Az utóbbi néhány évben azonban másképp és másért kerültek a litophánok a szakkutatók érdeklődésének központjába. A peremen levő „FISCHER MORICZ HERENDEN” vagy FM Herend és az utánuk levő évszám sohasem volt problematikus a kutatóknak. Az FM vagy az MF az ezidőben herendi gyáros Fischer Móricz, vagy Móríz Fischer monogramja, míg Herend a biscuitok készítés helye. A problémát a lapokon levő „S”-betű interpretációi jelentették. Ugyanis tudvalevő, hogy az üzem eredetileg a soproni származású Stingl Vince tulajdona volt, akitől csak 1840 július 28-án került Fischer Móriczhoz.

Stingl útját, pályafutását Sopronból Pápára való átköltözésétől, majd sikertelen tatai szereplésétől követhetjük nyomon.³ Herendi megjelenésének első adatai 1825-ből valók. Ettől kezdve gyakran szerepel a Veszprém megyei közgyűlési jegyzőkönyvekben és a veszprémi káptalan levéltárának fraktúráiban. Porcelánosként, kőedényesként, máskor pedig közönséges fazekasként emlegetik. Egyik adatunk szerint Bécsben tanulta ki a kerámikus-mesterség fortélyait.⁴ Noha egy ízben porcelánosként említik, ezideig csak kemény-cserép dokumentálja herendi műhelyének tevékenységét. 1839 őszén Mayer Jánossal társul, akinek nevével és Herend jelzéssel készült az a peremen szőlőlevelekkel és indákkal díszített tál is, amely a szerény

1. a) 1842-es S-betűs biscuit-lap részlete; b) 1843-as FM HEREND jelzésű S-betűs biscuit-lap részlete.

1. a) Teil einer Biskuit-Platte mit dem Buchstaben S aus 1842;

b) Teil einer Biskuit-Platte mit dem Buchstaben S, der Bezeichnung FM HEREND aus 1843.

1-a, Détail de la tablette de biscuit marquée de la lettre S, de l'année 1842

1-b, Détail de la tablette de biscuit marquée de la lettre S, signée FM HEREND, de l'an 1843.

1. a) Деталь бисквитной плиты маркированной с буквой „S” из 1842-го года

б) Деталь бисквитной плиты маркированной к буквой „S” с маркой FM HEREND из 1843-го года

keretek és körülmények között működő herendi kisüzem egyetlen ezidőszert ismeretes készítménye.

Mayer csak 1839 ősztől bérlőtársa Stinglnek, azonban még Stingl távozása után évekig Herenden van, s ott mint Fischer közvetlen munkatársa jelentős szerepet játszik a herendi porcelán alapanyagának és mázainak kialakításában. Ezért a nevével és Herenddel jelzett tányérjának készítése ideje sem tehető kizárólag 1839-re, a Stingl-lel való rövid együttműködés hónapjaira, hanem 1839 és 1842 közé.⁵ Egyes jelekből — mint pl. a gyár Stingl távozása utáni nehézségeiből — arra következtethetünk, hogy éppen 1840 júliusa és 1841 március 24-e közötti időszakban folyt újra keménycserépgyártás az átmenetileg válságba jutott herendi porcelángyárban. Az is lehet, hogy azoknak a kísérleti daraboknak egyikével állunk szemben, melyeket 1842 nyarán éppen Mayer útmutatásai nyomán készítettek Fischer egyre bővülő és újabb részlegekkel gyarapodó herendi műhelyében. Ezek alapján tehát még az is kétséges, hogy a tányér a Stingl-lel való kooperáció eredménye-e és mintájából lehet-e következtetni az egykori Stingl-műhely stíluslemeire és formáira?

Az Iparművészeti Múzeum egy másik, éppen a fentiek miatt említésre méltó tányérjával még bizonytalanabban állunk. A tányérnak Stingl műhelyében való készítését csupán stíluskritikai érvek valószínűsítik, hiteles történeti dokumentáció ezt azonban nem erősíti meg, ezért további vizsgálódásaink szempontjából nem vehetők figyelembe. A gyár 1839 előtti időszakának eseményei ezért csak dokumentatív adatokkal rekonstruálhatók.

Ismeretes, hogy Stinglnek 1840 júliusa után Herenden nincs maradása. Előbb Pápara költözik vissza, majd Városlód lesz tevékenységének színtere. Érdekes, hogy átmeneti, vagy tartós működése színhelyein korán megindul a porcelángyártás. E jelenségből egyesek arra következtettek, hogy Stingl herendi megjelenésével a porcelánkészítés feltételei ab ovo adva voltak. Ezért a herendi porcelángyártás kezdetének tisztázásához Stingl herendi letelepedésének idejéből próbáltak kiindulni. E koncepciónak tulajdonítható, hogy kutatóinkat éveken át foglalkoztatta a Stingl-rejtély megoldása. Ez az évekig tartó kutatómunka igen sok eddig nem ismert adatot hozott felszínre, de az így kialakult kép számos antagonisztikus vonásával csak alig változtatott a már kialakult képen. Továbbra is nyitott kérdés maradt, hogy miért éppen innen indult el és itt fejlődött sok szempontból európaivá a magyar porcelángyártás, milyen tényezőknek, helyi energiáknak tulajdonítható, hogy éppen Herenden — a Bakony akkor még egyik legeldugottabb falujában — létesült az első porcelángyár Magyarországon? Stingl herendi tevékenységére s a porcelángyártás kezdetére utaló

adatanyag előkerülését sokáig a Herendi Porcelángyár irattárában remélték a kutatók. Hamar kiderült azonban, hogy az első itt található 1840-es feljegyzésben lévő néhány szavas utaláson kívül szinte egyetlen számottevő említés sem található Stinglre.⁶ A Stingl és Fischer közötti rossz viszony ismeretében egyesek még annak a véleményüknek is hangot adtak, hogy Fischer szándékosan tüntette el a Stinglre és tevékenységére utaló dokumentumokat, hogy a „gyáralapító” büszke címét magának vindikálhassa. A herendi porcelángyár irattárának rendezetlensége mindmáig lehetlenné teszi a rendszeres és folyamatos kutatást. A Veszprém megyei közgyűlések jegyzőkönyvei ugyan számos figyelemreméltó adattal szolgáltak a Stingl-kép kialakításához, de még mindig tisztázatlan kérdés, mit csinált Stingl Herenden 1825 és 1839 között, — mikor és hogyan jutott arra a gondolatra, hogy nem közönséges fazekasárut és keménycserépet, hanem porcelánt gyárt? Ilyenformán újra és újra előkerült a sokat vitatott kérdés: minek tulajdonítható, hogy itt kezdődött el a magyarországi porcelángyártás? A találgatások sorát a Herendi Porcelángyár irattárának már említett 1840-es feljegyzése azon részei indították el, melyek szerint már 1840-ben — Stingl herendi távozása előtt — cseh kaolinból készültek Fischer áruai. Ebből arra lehetett következtetni, hogy Stingl is ebből állította elő porcelánját. Ily módon Stingl alakja mint ügyes vállalkozó jelent meg a Herenddel foglalkozó szakirodalomban, aki a kor követelményeiből és igényeiből kiindulva számos nehézséggel küszködve az elsők egyikeként állított elő porcelánt Magyarországon.

Fischer csak 1839-ben jelenik meg Stingl életében. Ettől kezdve kölcsönével támogatja Stingl törekvéseit. E kölcsönök révén jut 1840-ben annak üzeméhez is.⁷ A telek ugyan 1840 július 28-a után is nagyalasonyi Barcza Pál tulajdona, aki időközben „a gyár kültágasbítása végett a közvetlenül mögötte fekvő” rétet is megvásárolta s azt 17 pft 30 kr „évi díj mellett a gyártulajdonosoknak valósággal át is adá”⁸, — az épület azonban már ekkor, 1843-ban Fischer Mórénak. Stingl sohasem volt vállalkozó — mint ezt sokáig gondolták — hanem feltaláló, akinek 11 évi kísérlet után 1839 tavaszán sikerült első ízben hazai alapanyagokból piacképes porcelánt előállítania.⁹ Erre egyebek mellett egy 1837 július 12-én írt újságcikk is fényt derít. A cikk írója Papp Gábor, akit az 1837 szeptember 28-i megyei tisztválasztáskor megerősítettek Veszprém megye első alügyészi tisztségében. A joghoz nyilván kitűnően értő szerző klasszikus műveltségére és a helytörténeti irodalomban való jártasságára utal, hogy 1836-ban Esterházy Dániel egyik 1647-ből eredő levelét publikálja a Hasznos Multságokban.¹⁰ Esterházy Dániel a gannai ágának volt az őse, akiknek jelentős

Vom 5ten September bis 24 October sind fast große
 Massen ungefähr 100 lb. Zeditz, 58. Spath, 38. Lint und 30.
 Glüfffarbun und i. Braun mit 25. Zeditz, 14 1/2 Spath,
 9 1/2 Lint und 7 1/2 Glüfffarbun abgewogen worden.
 bis 7. November 7. Massen gewonnen, 100. Zeditz,
 58. Spath, 38. Lint u. 30. Glüfffarbun. Farva einer
 großen Masse im Ofen No. 1. 66 2/3 lb. Zeditz, 33 1/3
 lb. Bafauer, 30. lb. Forzettefarbun, 58. lb. Spath, 38. lb. Lint
 u. 30. lb. Glüfffarbun. Zur Probe wurde gläser ge-
 macht. Enthalt in einem und gewogen 175 lb.

2. Részlet Fischer Móric herendi máz- és masszajegyzékéből. Az Y
massza receptje.
2. Teil des Herender Anstrichmittel- und Masse-Verzeichnis von Móric Fischer. Rezept für die Masse Y.

2. Passage du registre des masses et des couvertes de Móric Fischer. Recette de la masse Y
2. Деталь списка Морица Фишера, относящегося к херендской эмали и массе. Рецепт массы, обозначенной с буквой „Y”

birtokaik voltak Veszprém megye különböző részei-
 ben, s mint ilyenek, képviselőik révén a megyei köz-
 gyűlésen is jelentős szerepet játszottak. Papp Gábor,
 mint a reform-mozgalmak perifériáján elhelyezkedő
 Esterházy család cseszneki ágának bizalmasa, Stingl
 törekvéseinek egyik legőszintébb és legbefolyásosabb
 képviselője volt. Nem kizárt dolog, hogy az Esterházy-
 ak cseszneki ágának pozsonyi levéltárában található
 feljegyzések között kettőjük személyi viszonyára utaló
 feljegyzések is maradtak fenn. Az ugyanis kétség-
 telen, hogy kapcsolatuk személyes ismeretségen alapult.
 Ez egyébként az 1837-es újságcikkből is kiderül.

Papp Gábor újságcikke mindmáig a leghitelesebb
 dokumentuma Stingl herendi tevékenységének, kísér-
 leteinek, küzdelmeinek. A cikkből nemcsak a feltaláló
 heroikus küzdelme bontakozik ki, hanem Herend igazi
 jelentősége is, ahol Stingl Vincének először sikerült az
 itt talált kaolinból porcelánt előállítania. Ezzel azok-
 nak a további találgatásoknak a végére is pontot tehe-
 tünk, hogy miért éppen Herenden létesült az első élet-
 képes porcelángyár Magyarországon.

Az 1840 június 28-val kezdődő periódus története
 legalább olyan izgalmas, mint az első időszaké, ami-
 kor még Stingl-é volt a herendi porcelángyár. Az új
 tulajdonos Fischer Mór, kritikus helyzetbe került,

hiszen a gyár folyamatos működtetéséhez szükséges
 elegendő tapasztalattal még nem rendelkezett, Stingl
 eredményei pedig már nem állottak rendelkezésére.
 Arra nem volt ideje, hogy ott kezdje a munkát, ahol
 korábban Stingl, hiszen a hosszú évekre nyúló kísér-
 letor anyagilag tönkretette volna. Ezért az egyetlen
 lehetséges megoldáshoz, a zeltitzi kaolinhoz nyúl,
 közben azonban igyekszik a még továbbra is Herneden
 maradó Mayertől Stingl arkánumát kipuhatolni, hogy
 árúit az olcsóbb hazai alapanyagból készíthetse.

Fddid mindössze ennyit sikerült történeti adatok se-
 gítségével a gyár kezdeti idejéről felkutatni. A tárgyi
 anyag hiánya következtében azonban mindmáig nem
 sikerült a gyár egykori alkotásairól képet alkotnunk.
 Ekkor merült fel az S-betűs herendi porcelánok ké-
 szítőjeként Stingl Vince személye. Még mielőtt a bis-
 quit-lapok S-betűjének a magyarázatával fodlalkoz-
 nánk, hangsúlyoznunk kell, hogy Stingl herendi tá-
 vozásának pontos ideje mindmáig ismeretlen. Az eddigi
 irodalomban prsztán annyi áll, hogy Fischer Mayer-
 től próbálta Stingl arkánumait kipuhatolni. Ebből arra
 következtethetünk, hogy Stingl távozása után Mayer-
 nak egyideig még Herenden kellett tartózkodnia. Ta-
 káts Endre Herenden tartott előadása szerint a Vesz-
 prémben és Pápán 1843 április 28-án és 29-én felvett

tanukihallgatási jegyzőkönyvek szerint Stingl már nincs Herenden.

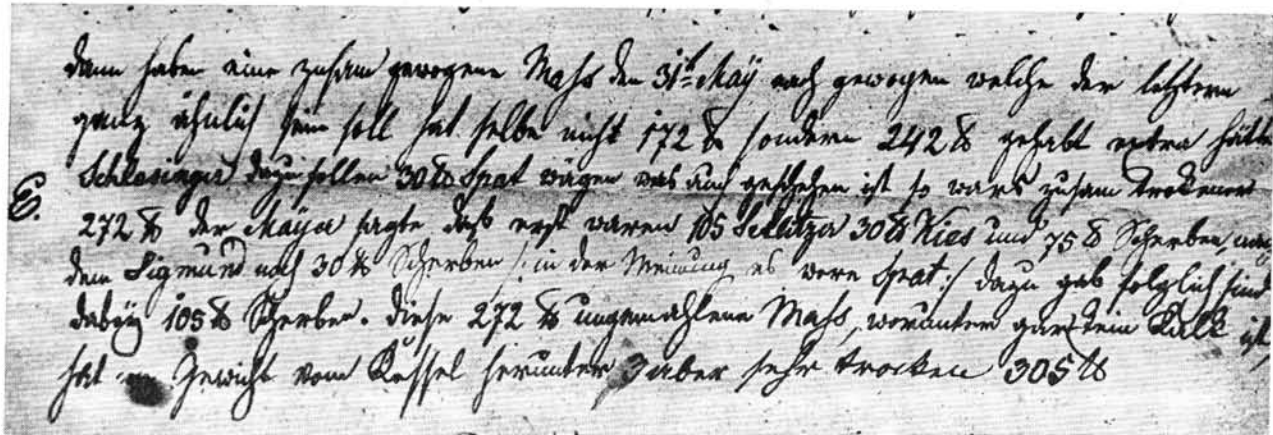
Miután az említett litophán-lapok között egy 1843-as évszámú is van, érdekes és talán szükséges a litophán-lapok S-betűjének eddigi interpretációival szembenoznünk. Molnár László a tanulmányában sajátosan interpretálja az első és második bisquit-lap „S”-betűjét. Míg — szerinte — a 42-es szám a gyártás időpontját jelenti, az „S”-betű a még Herenden dolgozó Stingl Vince jele.¹¹ Állítása magyarázatoként a következőket olvashatjuk: „Az eddigi kutatások szerint a negyvenes évek elején Stínglin kívül a gyárnak nem volt más, porcelánkészítéshez értő alkalmazottja. Mayer, aki szintén ismerte a porcelán készítésének technológiáját, nem valószínű, hogy ebben az időben — 1842 — még Herenden tartózkodik, de ha ott is dolgozik, az „S” jel semmiesetre sem hozható személyével kapcsolatba. Az „S” jel elhelyezése az egész gyári jegyben és az a tény, hogy más tárgyakon is előfordul, és más időben is, azt látszik bizonyítani, hogy Stingl személyében nem egyszerű gyári munkásról van szó, hanem a tulajdonossal szorosabb kapcsolatban állóval”. Majd így folytatja: „Fischer lépésről- lépésre szerezte meg a herendi gyárat és ugyanilyen módszerekkel számolta fel ott Stingl vezető szerepét. Nincs kizárva, hogy mint csendestárs működött ebben az időben, s mint ilyen került a gyári jegybe neve, vagy a transzparens különleges eljárást igénylő készítésével érdemelte ki e megtisztelő helyet. Bármelyik lehetőséget is fogadjuk el, Stingl érdemeit növeljük vele. Ez az eddig ismert legkétszámú jel Stingl herendi működésével kapcsolatban”.¹²

Az 1842-es litophán-lapokon kívül — mint említettük — egy 1843-as transzparens-lap is található az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében, melyen szintén ott van az „S” betű. Ha az eddigi feltételezésnek megfelelően az S-betűt elfogadjuk Stingl jeleként, akkor egyúttal azt is fel kell tételeznünk, hogy Stingl még 1843-ban is Fischer herendi gyáranak munkatársa.

Az Iparművészeti Múzeum litophánjain kívül van még egy másik korai herendi készítmény is, melyen szintén ott van az „S”-jel. Ez a tárgy a veszprémi Bakonyi Múzeum 54.8.2. leltári számú kannája. A tizenkétszögletű, felfelé szélesedő, majd a nyakrésznél enyhén kihajló edény egyszerű vonalú kiöntője és felül csigavonallal illeszkedő lapos füle töredékes, fedele hiányzik. Díszítése egyszerű, az éleken vékony barna csíkozású, felső zárócsíkja szélesebb. A kanna fenekeén a következő jelek olvashatók: „S” „Herend” 831. Az évszámot — noha a közbülső számjegy olvashatatlan — Molnár 1831-nek olvasta, s magát a tárgyat az első herendi készítménynek tartja. A „Herend” mellett olvasható „S”-betűt a Stingl-név kezdőbetű-

jeként említi, ugyanúgy, mint a múzeum litophánjain. Eszerint a kanna Stingl — betűvel és évszámmal jelzett — hiteles alkotása.¹³ A Herend-jegy hasonló betűtípusaival csak 1842-től találkozhatunk, mint ezt Csányi is bizonyítja. A kanna pontos párdarabját a Herendi Porcelángyár Múzeuma őrzi. Ennek fenekén a benyomott Herend jegyen kívül egy „nyílszerű jegyet” és egy 1-es számot is találni. Az „1” számnak különösebb jelentőséget nem tulajdoníthatunk, mint annyit, — írja — hogy valószínűleg az edény formájának száma lehetett, de lehet sorozatot jelölő szám is. Semmiesetre sem lehet azonban a korongos száma, mert abban az időben a gyár nem működött nagyobb létszámmal és minden bizonnyal egy öntője volt, aki az edényeket készítette. A jegyben foglalt helye alapján az edény száma lehetett, s mint ilyen, akkor nemcsak az első porcelánt, hanem az első herendi formát üdvözölhetjük ezen kannában”. Az „1”-es szám jelentésére még visszatérünk, előbb azonban a „nyílhoz hasonló jegy” jelentésével kell foglalkoznunk. Molnár szerint a jegyben és tulajdonosában Mayer Johann (János) személye lappang, aki Stingl herendi bérletársa volt. „Előbb pápai, majd telkibányai foglalkoztatása és működése arra enged következtetni, hogy nemcsak a keménycserép, de a porcelán gyártását is ismerte, ha Herenden nem is sikerült azt olyan magas szinten előállítani mint Telkibányán. Véleményünk szerint — olvashatjuk az említett tanulmányban — a nyílszerű jegy tulajdonosa tehát Mayer. Ő készítette a szóbanforgó herendi kannát, amely minőségében hasonló a veszprémihez”.¹⁴ Ezzel a szerző nemcsak azt véli bizonyítottnak, hogy ez a kanna, ugyanúgy mint veszprémi párdarabja, 1831-ben készült Stingl műhelyében, hanem azt is, hogy készítőjében Johann Mayert üdvözölhetjük. Ezzel szemben, ha a kannák valóban 1831-ben készültek, akkor egyik sem lehet annak a Johann Mayernek a készítménye, aki csak 1839 őszétől bérletársa Stingl herendi műhelyének. Továbbá: ha a veszprémi „S” jegyes kanna Stingl készítménye, hogyan lehetséges, hogy a párdarab viszont Mayer alkotása? Így joggal merül fel a kérdés, hogy megnyugtató-e a kannák jegyeinek feloldása, a „Herend” melletti állítólagos nyílszerű jegy és az „S”-betű interpretációja? Tekintve, hogy a Herend jelzés hasonló betűtípusaival csak 1842-től találkozhatunk, valamint hogy csak 1839-től folyik Herenden porcelángyártás,¹⁵ első pillanatra 1841 — és nem 1831 — látszik a két kanna reális készítési idejének. A további vizsgálódások azt mutatják, hogy a „nyílszerű jegy” is ugyanúgy betű, mint az S, csak talpszára nem nyomódott kellően a masszába. Ez a betű az S után 5.-ként következő Y. A két betű egymáshoz való közelségéből is bizonyos összefüggésekre következtethetünk.

Hangsúlyoznunk kell, hogy Fischer csak bonyolult

3. Mayer János masszamesteri működésére utaló részlet Fischer jegyzékéből.
 3. Beschreibung der Tätigkeit von János Mayer als Masse-Hersteller, entnommen aus Fischer's Verzeichnngen.

3. Passage du registre de Fischer relatif à l'activité de János Mayer, maitre de malaxage
 3. Деталь списка Фишера, ссылающаяся на деятельность мастера массы Яноша Майера

machinációkkal jutott 1840 június 28-án a porcelángyárhoz. A gyár alapjául szolgáló műhelyt Stingl alapította. Évekig közönséges fazekasárúk és keménycserepek készítésével foglalkozott, míg nem tapasztalta, „hogy a porcellán mázhoz megkívántató kőből hegysorok vagnak, s Herenden több lakóházak abból vagnak épülve”.¹⁶ Ez a felismerés indította arra, hogy porcelán előállításával foglalkozzék. 11 évig tartó kísérletei 1839-ben vezettek eredményre.¹⁷ Mint tudjuk, a Herendi Porcelángyár — Fischer szerint — 1839-ben alapítottatott, holott csak egy évvel később került véglegesen és jogszerűen Fischer Móríczt tulajdonába. Egy bizonyos, Fischer már 1839-től, a porcelán sikeres előállításától Stingl leghatásosabb finanszírozója. Fischer azonban meg gondolatlan machinációjával nehéz helyzetbe hozta önmagát és a magyar műipart, mert mielőtt elsajátította volna Stingl eredményeit, a feltaláló otthagyta. Mayer 1839-ben szegődik Stingl bérlőtársává. Fischer megjelenésével az ő sorsa is ugyanúgy megpecsételődik, mint Stingl-é. Már az elmondottak is sejtetik, hogy 1840 június 28-tól súlyos válságba kerül Fischer herendi porcelángyára. A lényegesen megnagyobbított, számos kiegészítő üzemmel ellátott gyár hiába áll a széria-termelés rendelkezésére, Fischer még Mayer segítségével is csak úgy tud megfelelő masszát előállítani, ha a keveréke zettlitz földet kever. Fischer évekig tartó kísérletsorozata ismert, mert égetéseiről vezetett feljegyzései fennmaradtak az Iparművészeti Múzeum Adattárában.¹⁸ Ezek segítségével nemcsak arra kaphatunk választ, hogy milyen árúk készültek Herenden 1841 és 1843

között, hanem az is kiderül, hogy Fischert a gazdaságosság mellett milyen szempontok vezették a masszák alkotóelemeinek kialakításában. Az égetési kimutatásban két dátummal is találkozunk. Az egyik 1842 január 3, a másik 1842 február 1. A két dátumból és az éven belüli hónapok egymásutánjából, valamint a napok emelkedő tendenciájából nemcsak az 1842-es év eseményei bontakoznak ki a korabeli feljegyzésből, hanem a kimutatás szinte összes tételeinek keletkezési ideje is. Így pl. az is kiderül, hogy a kimutatást 1841-től vezették 1843-ig. Az első égetésre utaló feljegyzések 1841 március 24-én kezdődnek. Ebből tudjuk, hogy már 1841 előtt is zettlitz földet használtak a herendi porcelán előállításához. A kimutatásból megállapítható, hogy Fischer masszája minőségének emelését fontosnak tartotta és minden tőle telhetőt elkövetett, hogy alkalmassági fokát növelje. E próbálkozások eredményezték a masszának és a máznak azt a hatalmas variációját, melyekkel a kimutatásban találkozhatunk. A masszák egyes típusait a próbakor betűkkel jelezték. Az A-val, B-vel, C-vel, D-vel, E-vel Z-vel és az ABC többi betűivel jelölt masszák fordulnak elő leggyakrabban a kimutatásban. Minden bizonynyal ilyen massa-jel volt a kanna fenekén levő „S”-betű is. Különös figyelmet érdemel a kimutatásnak az a tétele, mely szerint Y és Z jelzésű masszák első égetésére 1841 szeptember 5-én került sor Herenden. Az e napi égetés anyagának összetétele után a massa típusára ugyan nincsen utalás, de a november 3-a és 7-e közti égetésekről írott feljegyzések után a massa típusjele is olasható. (2. kép.) Miután az összetétel

változatlan, kétségtelen, hogy már a szeptember 5-i égetéskor Y masszát használtak. Ha Fischer jelöléseit megtartjuk (zettlitz kaolin = Zetl., Agyag = S, Kvarc = K, kiégett cserép = Gsch., kiégett porcelán = GP., stb.) az Y massa összetételét az alábbiak szerint írhatjuk fel:

100 Zetl.
58 S.
38 K.
30 Gsch.
Y massa

Ez az összetétel a G összetétel variációja. A G betűs és az Y betűs massa összetétele áll legközelebb egymáshoz, mint ezt képleteik is bizonyítják:

100 Zetl.		100 Zetl.
58 S.		58 S.
G. massa = 38 K.	Y. massa =	38 K.
30 GP.		30 Gsch.

A kettő között tehát mindössze annyi az eltérés, hogy míg a G masszába már kiégett porcelánt öröltek, az Y masszába viszont cserepeket kevertek. A G massa a C massa továbbfejlesztése.

105 Zetl.
C. massa = 58 S.
38 K.

A közbülső masszátípusokban nemcsak új alkotóelemekkel, hanem más-más viszonyszámokkal is találkozunk. Helytelen lenne feltételezni, hogy a C-G masszák, s a G masszától az Y masszáig egyenes út vezetett, s mintha az ABC utolsó betűivel jelzett minden egyes massa jobb lenne az első betűkkel jelzett típusoknál. A betűkön belüli kisebb eltéréseket számokkal jelezték. A D masszán belül pl. 7 féle variációt ismerünk, ugyanígy az E masszánál, melynek 6 változata ismert a kimutatásokból. Az Y masszánál a betűn belüli variációk közül csak az egyszerű Y-t és az I-es alszámút ismerjük. Ezek után aligha kétséges, hogy a Herendi Porcelángyár múzeumának kancsóján lévő „nyilszerű jegy” és az I-es szám az égetésvizsga masszajele és olyan összefüggésben van Mayerrel, hogy talán az ő adataival sikerült ezt a Telkibányáról is használt receptet előállítani. Az Y massa összetétele kizárólag a cseh kaolinra van felépítve, így valószínű, hogy a zettlitz földdel együtt kerülhetett Mayer révén Herendre. Miután azonban a porcelán minősége nemcsak az alapanyagban lévő kaolintól, hanem a többi alkotórészek finomságától, kémiai összetételétől, arányától is függ, érthető, ha ugyanezen recept segítségével egészen másféle és minőségű porcelán sikerült előállítani Telkibányán, mint Herenden. Ami pedig a szóban forgó edény veszprémi

Bakonyi Múzeumban levő párdarabját illeti, a rajta levő S betű sem Stingl kezdőbetűje, hanem ugyanolyan masszajel, mint az állítólagos „nyilszerű jegy”, az Y. Nemcsak az ABC kezdőbetűivel jelzett A, B, C, D, E, F, és G masszajeleket ismerjük, hanem az ABC végén állókból is ismerjük néhányat, mint pl. a már említett Y-t és a Z-t. Az Y és a Z massa közötti különbséget összeállításunk szemlélteti:

100 Zetl.	66 Zetl.
58 S.	33 Passauer
38 K.	58 S.
30 Gsch.	38 K.
	30 Gsch.
	30 GP.
Y-massa	Z-massa

Az S, az Y előtti 6. betű. A Z és az Y „I” jelű massa próbájára — mint már említettük — 1841 november 3-a és 7-e között került sor. Feltehető, hogy az ez előtti masszákat, így az S jelűt is ezideig már kikísérletezték. Miután az égetésvizsgák csak 1841. március 24-vel kezdődnek, érthető okokból az S massa összeállítását nem sikerült a kimutatásból megtudnunk. Anélkül, hogy a kétféle S-betűs porcelántípust egy pillanatra is azonosítanánk, előljáróban tisztázzuk, hogy a két típus készítése ideje között 2—3 évnél nagyobb különbség nincsen. Ezzel szemben Molnár László a már említett tanulmányában a bisquitok S-betűjében arra a határozott következtetésre jut, hogy Stingl még 1842-ben is Herenden van, miután ezek S-betűiben is ugyanúgy Stingl neve lappang, mint a Bakonyi Múzeum kannájában.

Kétségtelen, hogy a veszprémi múzeum kannáján lévő „S”-betű és a bisquiten levő „S”-betű más-más jelentésű. Erre nemcsak abból következtethetünk, hogy a kanna fenekén levő S-betű kalligráfiája egészen más, mint a litophán lapoké, hanem abból is, hogy a bisquit betűje — tekintettel arra, hogy alkotója az ábrázolt karakterisztikus hűségére törekedett — az alkotó öntudatát kifejező mesternév-monogram, míg a kannáé, — figyelembevétel a darab kísérleti jellegét — ab ovo nem rejtheti alkotója monogramját. Az S betű elvben lehet Stingl monogramja, noha egyetlen ilyen jelzetes, kétségtelenül Stingl-nek tulajdonítható darabot sem ismerünk. Egyébként az „S” jelzéssel — ugyancsak bisquiten — még 1843-ban is találkozhatunk, noha — mint ez az égetési kimutatásból kiténik — Stingl már 1841 március 24-én nincs Herenden. Minthogy felesége, Stingl Vincéné (szül. Paur Anna) 1841 április 30-án Pápán hunyt el, azt bizonyítja, hogy Stingl Herendről Páparára telepedett át. Abból viszont, hogy 1842 október 27-én már csak közvetve, Lipóttól (?) jut Mayer adata Fischerig — arra következtethetünk, hogy ekkor már Mayer sem áll a herendi por-

zum Probir probir von einem kleinen Probirglas gegeben. 20
 Die 2te Aug. sind 6 Messen gegeben, die probirt worden, jede Messen ist 4 Grains
 wasserig mit Hanbrog Glasur zu probiren. Woraus ist Messen unter der prob. No. 1.
 2. 3. 4. Woraus 2te Messen. 1. prob. 5. 6. 7. 8. Die Messen l. welche gelben sind prob. No. 9. 9.
 10. 11. 12. Die schwarze Messen D. prob. 13. 14. 15. 16. Die Messen mit 105er Porzellan E.
 prob. 17. 18. 19. 20. Aus einem kleinen Messen welche Mayer konigelt sind prob. einen
 Messen zu einem Pfeifen gemacht ist prob. 21. 22. 23. 24. Die ersten Glasur
 wasserig auf 1. 5. 9. 13. 17. 21 ist Woraus A. Glasur Sandpat zu prob. 3/4. Woraus
 Woraus 2te Messen. Woraus die 2te Messen auf 2. 6. 10. 14. 18. 22. ist Woraus B. Glasur die 3te Messen ist Woraus
 Die 4te Messen ist Woraus Mayer Glasur Sandpat.

Zum Probir wird unterschieden unter im selben brennen Feuerlof in einem Probirglas

4. Mayer pipa-massza kísérleteit tartalmazó részlet Fischer jegyzékéből.

4. Beschreibung der Pfeifen-Masse-Versuche von Mayer, entnommen aus Fischer's Verzeichnungen.

4. Passage du registre de Fischer notant les essais de pâte pour pipes de Mayer

4. Деталь списка Фишера, содержащая испытания Майера, относящиеся к массе трубки

celángyár kötelékében, aki pedig a transzmissziót jelentette Stingl és Fischer között. Fischer érthetően Mayertól remélte megszerezni Stingl „arkánium”-át. Amikor azonban kiderült, hogy Mayernek az úrkúti és más magyar földkeverékekkel való kísérletei eredménytelenek, Fischer is túladott rajta. (3., 4. kép). A kimutatásokban 1842 szeptember 1-én találkozunk Mayer receptúrájával utoljára, mely még közvetlenül tőle ered. Tehát továbbra is kérdés, ha nem Stinglre, akkor kire utal a bisquitteken levő „S” monogram? A probléma megoldása már csak azért sem érdektelen, mert így fény derülne a herendi gyárnak arra a titokzatos mesterére, akiben évek óta Stingl vélik a kutatók felismerni.

Mint ismeretes, Fischer már 1841-ben sem állt egyedül kísérleteivel. Dolgozóinak, munkatársainak száma egy tucatnál is többre tehető. Erre a „Világ”-nak abból az 1841 február 13-i híradásából is következtethetünk, mely arról ad számot, hogy a Herenden alakult olvasótársaság tagjai között nemcsak szentgáli nemesek és zsidók, hanem „köedénygyártók” is találhatóak „öszvesen legfeljebb 18-an”. Miután Stingl-en és Mayeren kívül más herendi köedénygyártóról nem tudunk, többszámú szerepeltetésük csak őket rejtheti. Eszerint

1841 elején Stinglnek még Herenden kellett tartózkodnia. Fischer égetési kimutatásai 1841 március 24-én kezdődnek. Anélkül, hogy a két adat között konkrét összefüggésről tudnánk, a dátumbeli közelségnek jelentőséget kell tulajdonítanunk. Az összefüggések érzékeltetéséhez tudnunk kell, hogy Fischert szenvedélyesen izgatták Stingl eredményei. Ennek távollétében azonban Mayertól remélte a receptúrák titkainak felfedését. Mayer azonban amikor az úrkúti földdel helyettesítette a zettlitzit, Stingl eredményeitől eltérő irányba terelte Fischer próbálgatásait. Nem tudjuk, szándékosan vezette-e félre ezzel Fischert vagy maga sem volt tisztában Stingl arkanumaival? Az előbbi feltételezés a valószínűbb, mert az úrkúti földdel való kísérletezés után alig néhány hónappal már mennie kell Fischer porcelángyárából. Az a körülmény, hogy Fischer minden áron Stingl receptúráit akarja megszerezni, bizonyítja, hogy akkor már Stingl nincs Herenden. Mindenesetre az bizonyos, hogy Mayer Stingl távozása után továbbra is Herenden van. Az S-betűs tárgyak készítésekor viszont már Mayer sincs Herenden. Így mindenképpen megdőlt az a feltételezés, hogy az S-betűs monogrammban Stingl nevét ismerjük fel.

A masszák tárgyalásakor említettük, hogy a kanna fenekén lévő „S” jelzés és a litophánon levő S-betű jelentése nem ugyanaz. Még elképzelni is lehetetlen, hogy kísérleti darabra mester-jelzés kerüljön. Ezzel szemben a litophán-lapon levő S-betű már nem masszajel. Ezt számos körülmény bizonyítja. A litophánlapok már az 1841—42-es években speciális masszából készültek, mintahogy masszájuk ma sem azonos más használati edények masszáival. Általában a használati edények masszáiban az agyagnak és a kvarcnak együttes összege sem éri el, vagy csak alig haladja meg a kaolin-föld arányát, ezzel szemben a litophán-masszánál a kaolin aránya mélyen alatta van az agyag és a kvarc együttes arányának. Érthető, és nem szorul különösebb magyarázatra, hogy a litophán-masszába sokkal kevesebb kaolint kevertek, mint más használati, vagy díszedények masszáiba. Ez a különbség annyira szembeszökő, hogy a litophán masszák külön típust képviseltek az egyes masszák variációi között. Másrészt ez a masszatípus már végleg kialakult és úgylát-szik a gyakorlat próbáját is kiállta, ezért ebben a masszatípusban nem folytak kísérletek 1841—42-ben. Az 1841 május 27-i égetéskor ugyanazt a masszát használták, mint 1842 tavaszának kísérleteikor. A litophán massa használt alaklépote:

50 Zetl.
36 S.
30 K.

litophán

Kétségtelen, hogy a már említett Y és Z massa az S massa továbbfejlesztett változata, a két típus között tehát belső összefüggésnek kell lennie. Az Y és a Z massa közti minőségi különbséget a masszába örölt porcelánanyag alkotja. Általában a masszák összetételeit alkotó kaolinföld és a hozzátétanyag a betűjeles masszánál közel azonos arányú, ezért nem tételezhetjük fel, hogy a pontosan nem ismert S massa összetétele e használt és felismert tövényszerűségtől eltérne. Ez az a szempont, melynek alapján a litophánon levő S-jelzést a Bakonyi Múzeum kannájától eltérően nem masszajelnek, hanem mester, vagy a kivitelező monogrammjának véljük. Ami pedig a két kanna anyagának finomságát illeti, erre nézve Molnár megfigyelése — ellentmondásossága mellett is — figyelemreméltó. A herendi gyár kannáján, noha benne Molnár nemcsak az első porcelánt, hanem az első herendi formát véli felismerni, semmi massa és máz-rendellenességet nem konstatál. Ezzel szemben, az ennél későbbinek vélt másik kanna, noha „anyaga porcelán, a máza még hajszáltrepedéses. Az edény a porcelán kísérleteinek az

alapanyagot illetően már befejezett, gyártásra alkalmas állapotát mutatja. A máz összetétele vár még javításra, hogy a munka teljessé váljon” — olvashatjuk. Világos, hogy az S-jelzetes kannán mutatkozó mázfeszültséget igyekeztek kiküszöbölni a masszák és máz variálásával. Az Y és a Z massa próbái után megtalálható a mázra vonatkozó kísérletre történő utalás. (Zur Probe macht Glasur gezaikt.) Miután az Y-jeles kanna a tökéletesített változat, az S-jeles kanna készítését korábbra kell tennünk. Ha a mázakra vonatkozó kísérletekre gondolunk, nem nehéz belátni a mondatok helyességét.

Az eddigiek azonban csak azt bizonyítják, hogy az S betű egyik esetben masszajel, a másikban pedig alkotói monogram. Ismét felmerül a kérdés, kiből tiszteletjük a litophán lapok alkotóit, van-e reális alapunk a mester személyének felfedezéséhez?

Említettük, — s ez a kimutatásból kitűnik — hogy Fischer körül többen dolgoznak a megfelelő masszák és mázak előállításánál. Közülük Lipótra már utaltunk, aki Mayer egyik receptjét bocsátja Fischer rendelkezésére. Ki volt ez a Leopold, Fischer fia-e, vagy az üzem egyik masszamestere, nem dönthető el a rendelkezésre álló adatok alapján. Mindössze annyi bizonyos, hogy Mayer távozása után jut némi szerephez Fischer üzemében. Mayerrel nagyjából egyidőben szerepel egy Siegmund nevű mester is, aki vagy masszamesteri, vagy mintázói tevékenységet fejtett ki a Herendi Porcelángyárban. Benne tiszteljük-e a litophánon alkotóit, vagy más, mindaddig nem ismert S monogrammos mesterben? Egyelőre megoldatlan kérdés.

Az elmondottak kétségtelen bizonyítékai annak, hogy a Herendi Porcelángyár története korai periódusának számtalan részletkérdése tisztázatlan. Kb. az 1850-es évekig folyik a különböző masszák és mázak kikísérletezése. Mikor ez a kísérlet-sor befejeződik, megszűnik a kísérletek során alkalmazott masszajelek használata. Ennek tulajdonítható, hogy ilyen jelzéssel a 40-es évek második felében már nem találkozunk.

Az „S”-jeles porcelánok révén elsősorban Stingl — Mayer és Fischer kapcsolatainak kérdéseivel foglalkoztunk. Ennek ellenére olyan kérdéseket is felvetettünk, melyek egyes korai herendi anyagok, tárgyak felismerését és meghatározását lehetővé teszik, vagy elősegítik, megkönnyítik. Ismertetésünkben az is kiderül, hogy nagy mennyiségű régi porcelánt használtak fel Herenden masszajavítás céljára. Ez egyben arra mutat, hogy az elkövetkezendő időszakban sem remélhető 1840 előtti herendi porcelán felismerése, vagy előkerülése.

Katona Imre

JEGYZETEK

- ¹ A levéltári, szakirodalmi, vagy egyéb megjelölés nélküli adatok eredeti forrásait lásd „A herendi porcelángyártás előzményei és kezdetei” c. kézirat tanulmányunkban.
- ² Kossuth Lajos: Jelentés az első iparműkiállításról, 59. 1.
- ³ Mihalik S: Stingl Vince herendi kerámiaműhelye. A Veszprém Megyei Múzeumok közleményei 1., (1963) 221—229. 1.
- ⁴ Papp Gábor: A porcellánt Magyar, Magyarországon találta fel. Hasznos Mulatságok, 1837, júl. 12. (4. füzet) II. félév. 30—31. 1. A cikk „Porcelán, magyarnak találmánya” Hasznos Mulatságok, 1837. 188—189” c. állításra felel.
- ⁵ Fischer Mórícz égetési kimutatás 1841. Iparművészeti Múzeum Adattára, Klt. 248/1959. Forrásmegjelölés nélküli adatok e kimutatásból származnak. A kimutatás önálló feldolgozása is megtörtént. A tanulmány címe: „A herendi gyár máz- és masszakísérletei az 1840-es években”. (Kézirat)
- ⁶ Tasnádiné Marik Klára: A XIX. századi magyar kerámika néhány problémája. Az Iparművészeti Múzeum Évkönyvei III—IV. (1959) 187. 1.
- ⁷ Ruzicska Ilona: A herendi porcellán, Bp. 1938. 73—75. 1.
- ⁸ Pesti Hírlap, 1843. márc. 16. 177. 1.
- ⁹ Pesti Hírlap, 1842. febr. 3. (80—81. 1.) — Papp G. i. m.
- ¹⁰ Hasznos Mulatságok, 1836. II. rész, 272. 1.
- ¹¹ Molnár László: A herendi Porcelángyár a reformkorban. A Veszprémi Megyei Múzeumok Közleményei 1., (1963) 239. 1.
- ¹² Molnár uo. 239. 1.
- ¹³ Molnár uo. 234. 1.
- ¹⁴ Molnár uo. 235. 1.
- ¹⁵ Ezt az állítást Mihalik Sándor is megerősíti. Mihalik Sándor: Stingl Vince herendi kerámia műhelye. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 1., (1963) 221—229. 1.
- ¹⁶ Papp G. i. m.
- ¹⁷ Pesti Hírlap, 1842. febr. 3. (114) 80—81. 1. — „Herend Veszprém megyei helység közelében már ezelőtt 14 évvel porcellán-anyag fedezettett föl, s azó ta szüntelen tétetek kísérletek porcellán készítésére: de ezek 11 év lefolyta alatt csak tökéletlen sárga színű idomtalan’ s holyagos anyagú készítményekre vezettek...”
- ¹⁸ L. 5. sz. jegyzet.

Porzellane mit dem Buchstaben S im Bakony-Museum und im Kunstgewerblichen Museum

Im Kunstgewerblichen Museum sind mehrere in Herend hergestellte Biskuit-Platten aufbewahrt, auf denen der Name und das Monogramm von Móric Fischer, die Zeit der Herstellung und ein großes S zu lesen sind. Diese Biskuit-Platten—nach den Jahreszahlen die sie an sich tragen — wurden in den Jahren 1842 und 1843 hergestellt. Es ist bekannt daß zu dieser Zeit die Porzellanfabrik von Herend schon Móric Fischer gehört und so ist es klar wenn Name und Monogramm auf den Biskuits ihn als den Eigentümer kennzeichnen. Auf dem Grunde neuerlicher Forschungen hat es sich aber herausgestellt, daß Fischer vorangehend der Betrieb dem der Herkunft nach Soproner Vince Stingl gehört hatte, der nach unseren Angaben schon 1825 in Herend wohnte. Obwohl zahlreiche Angaben von seiner Tätigkeit in Herend zeugen, läßt nur ein neulich entdecktes Zeitungsartikel aus seinen Lebtagen ein Licht aufgehen, daß Vince Stingl sich Jahre hindurch mit der Herstellung von Porzellan befaßte. Nach 11 Jahren, im Jahre 1839, haben seine Versuche zu einem Resultat geführt. Seine sich lange hinziehenden Versuche haben ihn finanziell erschöpft. Zu dieser Zeit knüpfte er eine Verbindung mit Móric Fischer an, der bis 1839 der Pächter der Steingutfabrik von Pápa war. Am Ende ist Fischer mit der Hilfe der Vince Stingl geliehenen Summen der alleinige Eigentümer der Fabrik von Herend geworden. Aus den Geschehenen dürfte gefolgert werden, daß das Verbleiben von Stingl in Herend kein langwährendes sein konnte. Nach der Meinung von manchen Leuten dürfte das S auf den Biskuits das Monogramm von Stingl sein. Die Gelegenheit zu dieser Annahme wurde durch eine Teekanne des Bakonyer Museums geliefert, auf deren Boden den Biskuits gleich eine dreiziffrige Jahreszahl und ein S eingedruckt sind. Da die mittlere Ziffer der dreiziffrigen Zahl nicht stark genug in die Masse eingedruckt ist, hat sie den Grund für verschiedene Interpretationen geboten. Obwohl die Ziffer- und Buchstabentypen des Zeichens denen von den Erzeugnissen der Fabrik von Herend aus den Jahren 1840–42 ähnlich sind, dürfte nach der Meinung eines Forschers

die mittlere Ziffer ein 3 sein. So entstand die Annahme, wonach die Teekanne im Jahre 1831 hergestellt worden sein sollte. Diese Annahme wurde scheinbar durch das S unterstützt, das als der Anfangsbuchstabe von Stingl's Namen betrachtet werden konnte. Das genaue Gegenstück von dieser Kanne ist im Museum der Porzellanfabrik von Herend aufbewahrt. Auf dieser wiederum sind die Konturen eines Pfeiles feststellbar. Die Biskuit-Platten mit der Jahreszahl 1843 des Kunstgewerblichen Museums hingegen schließen es völlig aus, daß die S für Stingl stehen könnten, da Stingl sich 1842 nach den schriftlichen Angaben schon in Pápa aufhält. Das Problem wurde mit der Hilfe des inwischen aufgefundenen Brennungs-Probepbuches von Fischer der Lösung näher gerückt. Die Angaben des Probepbuches beginnen mit dem 24-ten März 1841. Über Stingl kann hier schon keine einzige Eintragung gefunden werden. Nach dem Probepbuch soll Fischer nach dem Weggehen des seine „Arkana“ sorgfältig verwahrenden Stingl in eine schwierige Lage geraten sein. Darum soll die Fortsetzung und die Festsetzung der Versuche notwendig geworden sein. Versuche nicht nur mit dem Anstrichmittel sondern auch solche mit der Masse waren in den Jahren 1841–42 im Gange. Die Massen und Anstrichmittel wurden mit verschiedenen Buchstaben des Alphabets bezeichnet. Obgleich keine Masse mit dem Buchstaben S in dem Zeitpunkt in Frage hergestellt wurde, wurde die Masse mit dem Buchstaben Y auch im Jahre 1841 hergestellt. Wenn auf Grund des Vorangehenden die obgenannte Kanne des Museums der Porzellanfabrik von Herend geprüft wird, wird es offenbar, daß das „pfeilartige Zeichen“ in der Tat der in die Masse ungleichmäßig eingedruckte Buchstabe Y ist. Der Buchstabe S auf den Biskuit-Platten hingegen ist kein Masse-Zeichen, sondern der Anfangsbuchstabe des Namens von dem Masse-Hersteller. Er dürfte mit demselben Sigmund identisch sein, dem wir im Fischer's Verzeichnis begegnen können.

Imre Katona

Les porcelaines marquées du chiffre S du Musée de Bakony et du Musée des Arts Décoratifs

Le Musée des Arts Décoratifs garde plusieurs tablettes de biscuit où l'on peut lire le nom, le monogramme de Móric Fischer, ainsi que la date de la fabrication et un S majuscule. Ces tablettes de biscuit — d'après les millésime qu'elles portent — ont été faites en 1842 et 1843. On sait qu'à cette époque Móric Fischer était déjà le propriétaire de la porcelainerie de Herend, il est donc tout naturel que l'on trouve son nom et son monogramme sur ces biscuits. Cependant, grâce aux recherches récentes, nous savons que la manufacture — avant qu'elle fût la propriété de Fischer — appartenait à Vince Stingl, originaire de Sopron, qui, selon nos données, se trouvait à Herend avant 1825. Quoique plusieurs données témoignent de son activité à Herend, seul un article de journal récemment découvert nous donne la preuve que Vince Stingl, durant des années, avait essayé de fabriquer de la porcelaine. En 1839, après 11 ans de recherches, ses efforts furent couronnés de succès, mais comme ces expériences avaient duré très longtemps, elles avaient épuisé ses ressources. C'était alors qu'il entra en relations avec Móric Fischer, qui fut jusqu'en 1839 tenancier de la grèserie de Pápa. Finalement, grâce aux prêts versés à Vince Stingl, Fischer devint le seul propriétaire de l'usine de Herend. La suite n'est pas difficile à deviner, Stingl ne devait plus faire long feu à Herend. Certains supposaient que la lettre S des biscuit était le sigle de Stingl. Cette hypothèse s'est formée à partir d'une théière gardée au Musée de Bakony. Au cul de ce pot il y a l'empreinte d'un millésime de trois chiffres et d'une lettre tout comme sur les biscuits. Mais, comme le chiffre médian du millésime n'était pas assez profondément gravé dans la matière, il a donné lieu à des interprétations différentes. Bien que les types des chiffres et de la lettre ressemblent à ceux des produits de l'Usine de Herend faits en 1840—42, un chercheur a cru que le chiffre médian était un 3. C'est ainsi que se

fit jour le raisonnement logique d'après lequel la théière avait été faite en 1831. La lettre S — considérée comme l'initiale du nom de Stingl — semblait appuyer cette hypothèse. Le Musée de la Porcelainerie de Herend garde la réplique de cette théière: or sur cette pièce on trouve les contours d'une empreinte en forme de flèche. D'autre part la tablette de biscuit au millésime 1843 Musée des Arts Décoratifs contredit catégoriquement cette hypothèse que l'S soit l'initiale de Stingl, puisque — d'après nos documents écrits — en 1842 Stingl était déjà à Pápa. Grâce au registre d'essais de cuissons de Fischer, retrouvé entretemps, nous avons réussi à approcher la solution. La première donnée du registre est du 24 mars 1841. Nous n'y trouvons aucune notation qui mentionne Stingl. D'après le registre d'essai de cuisson, Fischer se trouvait dans une situation difficile après le départ de Stingl qui gardait jalousement ses „arcanes”.

C'est pourquoi il fallait continuer les expériences et l'enregistrement des résultats. En 1841—42 furent effectués non seulement des essais de couverte mais aussi de pâte. On marquait les pâtes et les couvertes des différentes lettres de l'alphabet. Quoi que l'on n'ait pas fait à cette époque de masse marquée de lettre S, on a procédé à l'essai d'une masse Y même en 1841. Si nous examinons la théière en question du Musée de la Porcelainerie de Herend en tenant compte de ce que nous venons de dire, il est évident que l'empreinte sagittale du signe n'est qu'une lettre Y, mal gravée dans la masse. Mais le S des tablettes de biscuit n'est pas le signe de la masse, c'est peut-être la première lettre du non du monteur qui l'a préparée. Il est possible qu'il soit identifiable à ce Sigmund dont nous retrouvons le nom dans le registre de Fischer.

Imre Katona

ФАРФОР С МАРКОЙ В ФОРМЕ БУКВЫ „S” В БАКОНЬСКОМ МУЗЕЕ И В МУЗЕЕ ПРИКЛАДНОГО ИСКУССТВА

В Музее прикладного искусства хранится много изделий из бисквитного фарфора херендского производства, на которых можно различить имя, монограмму Морица Фишера, дату изготовления и большую букву „S”. Этот бисквитный фарфор, судя по обозначенным на нем числам, был изготовлен в 1842-м и в 1843-м годах. Известно, что херендский фарфоровый завод принадлежал в то время уже Морицу Фишеру — ведь на бисквитках обозначены его имя и монограмма. Из новейших исследований общезвестно, что до Фишера завод принадлежал шопронцу Винце Штинглю, который, по имеющимся сведениям, уже в 1825-м году находился в Херенде. Хотя множество данных свидетельствует о его деятельности в Херенде, только недавно найденная старая газетная статья проливает свет на тот факт, что Винце Штингль годами занимался изготовлением фарфора. Опыты, продолжавшиеся в течение одиннадцати лет, в 1839-м году увенчались успехом. Эти затянувшиеся опыты истощили его материально. Вот тогда-то он вступил в связь с Морицом Фишером, который до 1839-го года был арендатором папайского фарфорового завода. В конце концов, благодаря займу, который он предоставил Штинглю, Фишер стал хозяином херендского фарфорового завода. Принимая во внимание эти обстоятельства, можно думать, что Штингль не мог после этого долго оставаться в Херенде. Некоторые считают, что находящаяся на бисквитках буква „S”, является монограммой Штингля. Это предположение вызвал находящийся в Баконьском музее чайник, на дне которого, точно так же, как и на бисквитках, вытиснуты: год, обозначающийся тремя цифрами и буква „S”. Поскольку средний знак трехзначного числа не достаточно хорошо отпечатался на массе, это дало повод к различным догадкам в его расшифровке. Хотя типы чисел и букв клейма и были похожими на применявшиеся на херендском фарфоровом заводе в 1840—42 гг., один из исследователей прочел

средний знак как цифру „3”. Так возникло логическое построение, из которого следовало, что чайник был изготовлен в 1831-м году. Это предположение внешне подтверждала и буква „S”, которую приняли за первую букву имени Штингль. Точная копия этого чайника находится в музее прикладного искусства. На втором же чайнике можно различить контуры стрелообразного знака. Изделие бисквитного фарфора, находящееся в музее прикладного искусства, с числом, указывающим на год 1843-й, совершенно исключает, чтобы мы под буквой „S” подразумевали Штингль, так как Штингль, судя по письменным источникам, в 1842-м году уже был в Панае. К разрешению проблемы удалось приблизиться благодаря найденной книге для регистрации проб обжига. Записи в книге проб начинаются с 24-го марта 1841-го года. В ней нет ни одной записи о Штингле. Судя по книге, Фишер после ухода Штингля, ревностно охранявшего свои производственные секреты, попал в тяжелое положение. По этой причине было необходимо проводить новые опыты и вести их регистрацию. В 1841—42 гг. производились пробы не только новых глазурей, но и новых масс. Глазури и массы обозначали различными буквами латинского алфавита. Изготовление массы, обозначаемой буквой „S”, в упоминаемое нами время не производилось, тогда как массу, обозначаемую буквой „Y”, изготовляли и в 1841-м году. Если после всего сказанного мы рассмотрим чайник музея херендского фарфорового завода, станет ясно, что находящийся на клейме „стрелообразный знак”, собственно говоря, — неравномерно отпечатавшаяся на массе буква „Y”. Имеющаяся на изделиях из бисквитного фарфора буква „S” не является знаком, обозначающим массу, а начальной буквой имени лица, изготовившего массу. Возможно он тождественен тому Шигмунду, с именем которого мы встречаемся в записях Фишера.

Имре Катона

A veszprémi nemzetőrök szerepe 1848-ban a baranyai Dráva-vonal védelmében

Jellasics horvát bán Magyarország elleni fokozódó hadi készülődéseivel szemben 1848 májusában és júniusában a Horvátországgal határos dél-dunántúli megyékben is sürgős védelmi intézkedések megtételére volt szükség. Szemere belügyminiszter Baranya megyéhez küldött rendeletében felhívta a figyelmet a hazánkban és a környező tartományokban jelentkező mozgalmakra, amelyek könnyen veszélyessé válhatnak. Magyarországot meg kell védeni az esetleg betolakodó ellenséggel szemben, ezért Baranya megye is gondoskodjék a rendes polgárőrség kiegészítéséről, illetve a megyei nemzetőrség megalakításáról.¹

Baranya megye annak tudatában, hogy az országnak saját nemzeti hadserege nincs, a közös hadseregbeli magyar katonaság pedig az ország határain kívül teljesít szolgálatot, nagy gonddal fogott a nemzetőrség felállításához. Már a márciusi események után Pécsen is megalakult a polgárőrség és ebben különösen a pécsi és baranyai ifjúság vett részt nagy lelkesedéssel.² Horvátország közvetlen szomszédságában különösen érezni lehetett a veszélyt, amely Jellasics részéről az országot, s közvetlenül Baranya megyét is fenyegette, ezért a megyei közgyűlés 6000 főnyi nemzetőrség felállítását határozta el.

A magyar kormány a drávai védelmi-vonal egységes irányítása céljából az egész Dél-Dunántúlt Varasdától Eszékig, vagyis Zala, Somogy, Baranya és Tolna vármegyéket, valamint Pécs sz. kir. várost Csányi László teljhatalmú országos biztos alá rendelte és feladatául tűzte ki, hogy ezeken a részekén a szükséges védelmi intézkedéseket tegye meg. Ezt a belügyminisztérium Baranya megyének is tudomására hozta és felhívta, hogy az országos biztost mindenben támogassa.

A kormány Baranya megye részéről 3000 nemzetőr kiállítását és ennek 14 nap alatti felszerelését rendelte el, de a megye már ezt megelőzően intézkedett — mint fentebb láttuk, ezt a számot kétszeresre növelve — a 6000 főnyi megyei nemzetőrség megszervezéséről, s így a nemzetőrség összeírása már folyamatban volt.

A védelmi vonalhoz összeírt nemzetőrök, a gyógyszerészek kivételével, felmentést nem kaphattak. Ha

valaki magát a nemzetőri szolgálat alól kivonta, azzal szemben úgy jártak el, mint hazaárulóval. Csupán az aratás idejére, ezenkívül mentesítették még a kisházásokat is.³

Csányi László először Csáktornyról írt levelében tájékoztatta a megyét a védelmi feladatokról, majd pedig személyesen is megjelent a megye állandó bizottmányának közgyűlésén.

Levelében arról számolt be, hogy a kormány mindössze 4000 főnyi katonaságot bocsát rendelkezésére. Ilyen csekély létszámú sereg nem tud a védelmi célok-
nak megfelelni, ezért megyei mozgó nemzeti őrseregekkel kívánja a védelmi csapatok számát felszaporítani. A megyéknek kell gondoskodni a katonaság élelmezéséről és az ő feladatuk a mozgó nemzetőrség azonnali megszervezése. A hiányzó katonaságot tehát maga a kormány is nemzetőr csapatokkal kívánta pótolni.⁴

A Baranya megye közgyűlésén személyesen megjelent Csányit nagy lelkesedéssel fogadták. Tőle értesült a megye arról, hogy a pancsovai és péterváradi csajkások is csatlakoztak a pártütő Jellasics bán tervéhez és hogy rabló csoportok Zenta környékét pusztítják. Csányi László kifejtette a közgyűlés előtt, hogy a kijelölt Dráva-vonal védelmére 40.000 emberre van szükség. Még ha a kormány a sorkatonaság eredetileg tervbe vett létszámát 5000 főre emeli is 4000-ról, még mindig hiányzik 35.000 főnyi fegyveres erő, amelyet a dél-dunántúli megyék nemzetőrségéből kell kiállítani. A megye — megújítva korábbi határozatát — 6000 emberből álló kímoldítható nemzetőrsereget szervez meg Csányi részére, a kijelölt vonal védelmére. Az itt levő önkéntes honvédsereget a megye kiegészíti egy zászlóaljra. Védelmi feladatokra adják át az egy osztályra felszaporított megyei pandúrokat, akiknek közbiztonsági feladatait az itthon maradó nemzetőrök fogják ellátni.⁵

Csányi országos biztos Baranya, Tolna, Somogy, Zala és Vas megyékbe polgári biztosokat nevezett ki, akik a védelmi csapatokkal kapcsolatos ellátási, élelmezési és elszállásolási ügyeket intézték. A polgári biztosok részére a szükséges pénzellátmányt a kor-

mány utalta ki. A megyéknek kötelességük volt velük összhangban intézkedni.

A védelmi-vonal kijelölése után a barátságos viszony további fenntartása érdekében Baranya megye nyomban tájékoztatta a Dráván túli szomszédos Verőce megyét ennek céljáról. A tájékoztatóban kifejtette a megye közgyűlése, hogy a védelmi-vonalat csupán a tövényes ok nélkül zavargók, a vagyon és személybiztonság ellen felkelők, a közös haza egysége ellen fellázadt pártutók, tehát a közös ellenség megzabolására állították fel. Verőce megye törvényhatóságával és lakosságával Baranya megye polgárai századokon keresztül barátságos viszonyban, jó szomszédi egyetértésben voltak. Baranya kéri Verőce megyét, hogy a bujtogatók és rendezavarók megfékezésében legyen segítségére, és a dolgok ottani állásáról a baranyai népet értesítsék. Biztosítják Verőce megyét, hogy megtették a szükséges intézkedéseket az állandó összeköttetés és a kereskedelem fenntartása érdekében.⁶

Baranyában lépésről-lépésre, de határozottan haladt tovább a védelmi-vonal szervezése, a mozgó nemzetőrség kiállítása és felfegyverzése. Június második felében Barthos Eduárd polgári biztos azt jelentette a megyének, hogy Csányitól kapott hivatalos értesítés szerint a fegyveres erőnek a Dráva védelmi vonalához való felvonulása a közeli napokban megtörténik. Ugyanakkor a hadügyminiszter az újvidéki zendülésről tájékoztatta a megyét és sürgette a nemzetőrség összeírásának befejezését és felfegyverzését. A hazára naponta súlyosabb veszély nehezedik, a legcélszerűbbnek látszó intézkedéseket lelkes összmmunkával kell megtenni — írta a honvédelmi miniszter. Ebből már gondolni lehetett arra, hogy a Baranya megyei mozgó nemzetőrséget a megyén kívül, pillanatnyilag még veszélyeztetettebb területen, a lázongó délvidéken fogják felhasználni. Valóban a minisztérium a Baranya megyei mozgó nemzetőrséget, amely 4500 embert foglalt magában, Dél-Bácskába rendelte, a baranyai Dráva-vonal védelmét pedig más megye nemzetőreire, nevezetesen a veszprémiekre bízta.

A kormány rendeletére június közepére Veszprém megyében is megtörtént a nemzetőrök összeírása, a megyei nemzetőrség megalakítása. A fiatalság, köztük sok céhbeli iparoslegény, nagy számban jelentkezett nemzetőrnek. Azok a nemzetőrök, akik valamely okból eddig más megyénél teljesítettek szolgálatot, mert korábbi munkahelyük más megyéhez kötötte őket, átigazoltatták magukat saját megyéjük nemzetőrségéhez. Mivel az idő rövidege és a kész lőfegyverek hiánya miatt nehézségbe ütközött a nemzetőrök teljes felfegyverzése, a megye felszólította a nemzetőrkapitányokat, hogy csapataikat bármilyen alkalmi, primitív harci eszközökkel — kaszával, karddal, vasvillával,

buzogánnyal, fokossal, pisztollyal — fegyverezzék fel.

Csányi László felhívására Veszprém megye elhatározta, hogy nemzetőreinek egyharmadát, 4000 embert, ezekhez tartozó fő- és altiszteket a Dráván túl lázongó horvátok elleni védekezés céljából az országos biztos rendelkezésére bocsátja. A mozgó nemzetőrsereget önkéntes jelentkezés alapján állítják össze. De ha kimozdulni hajlandó elegendő nemzetőr önként nem jelentkeznek, a hiányzó létszámot sorshúzás útján pótolják. Ha valaki a kihúzottak közül ki akarná magát vonni az elmenetel alól, erre erőszakkal is kényszeríteni fogják.⁷

A Dráván túli veszélyre való tekintettel Csányi szerint úgy kell a megyének nemzetőreit készenlétben tartani, hogy felszólítás esetén 48, legfeljebb 72 óra alatt útnak lehessen őket indítani. Arra is törekedni kell a megyének, hogy nemzetőrsége minél nagyobb létszámú legyen.

Veszprém megye tehát elhatározta, hogy mozgó nemzetőreit három csoportban küldi a baranyai Dráva-vonalhoz. Egy csoport szolgálati ideje egy hónap lesz. A csoportok pontosan váltják egymást. Három hónap múlva a harmadik csoportot ismét az első váltja fel és ez folytatódik mindaddig, amíg a nemzetőrökre szükség lesz a Dráva vonalánál, illetve ennek védelménél.

A megye határozott afelől is, hogy a kimozduló nemzetőrök családjáról és vagyonbiztonságáról otthon gondoskodnak. A nemzetőröknek napiparancsban is tudomására adták azt a megyei határozatot, hogy hetenként kiküldöttek ellenőrzik, nem szorulnak-e segítségre a Drávánál szolgálatot teljesítő nemzetőrök otthon maradt családtagjai. Ha náluk bármiben szükség mutatkoznék, azonnali segélynyújtásról a község fog gondoskodni.⁸

Már utaltunk arra, hogy nagy nehézséget okozott a nemzetőrök felfegyverzése. A megyének mintegy 400 db. jó állapotban levő kardja és 1000 pisztolya volt raktáron, elhatározta tehát, hogy ebből is kiegészíti a nemzeti őrsereg hiányos fegyverzetét. Többek részéről megnyilvánult óhajra az állandó bizottmány utasította a várnagyot, hogy mind a kardokból, mind a pisztolyokból térítvény mellett szolgáltatson ki a jelentkezőknek. A fegyverek kiadása a századok legénységének a kapitányokon, mint századparancsnokokon keresztül történt.

Mivel a minisztérium hivatalos eskümintát még nem állapított meg, Veszprém megye a nemzetőrök részére ideiglenes eskümintát dolgozott ki és ennek szövegével eskette fel nemzetőreit. Az eskümintá szövege még meglehetősen bonyolult. A nemzetőrök még hűséget esküsznek a királynak, akinek csapatai ellen néhány hónap múlva harcolni fognak. Tulajdonképpen még

nem honvédelmi, hanem rendészeti feladatokra esketik fel a nemzetőröket, amelyeknek teljesítéséért polgári előjáróik vezetése alatt küzdenek.⁹

Bár a rendelkezésre álló idő igen rövid volt, mégis gondolni kellett a nemzetőrök kiképzésére. Arra már nem volt idő, hogy a Dráva mellé vonuló nemzetőröket is Veszprémben képezzék ki. Ezek kiképzése a Drávánál történt, szolgálatteljesítés közben. De Veszprémben kellett kiképezni a második és harmadik felváltó csoportot, valamint az egyelőre otthon maradó nemzetőröket. Az országos nemzetőrségi tanács a veszprémi nemzetőrök betanítására két tisztet és egy altisztet nevezett ki. Ezek napidíjáról és szállásáról a megye gondoskodott.

Csányi komolyhangú levelei határozottan utaltak a Dráván túlról várható veszélyre, de ezek a készülődő sereg lelkesedését csak fokozták. Kijelölték, megválasztották a tiszteket, orvosokat, auditorokat,¹⁰ megkezdtek a nemzetőrök kiképzését, elkészítette a megye a nemzetőrök fegyelmi szabályzatát, amelyhez mintául az 1807-es felkelési sereg rendszabályai szolgáltak.

A kormány a veszprémi nemzetőrök parancsnokaiul Havranek Lajos, Eszterházy Károly és Bezeredy Kristóf őrnagyokat nevezte ki. Közülük a miniszterelnöki rendelet szerint Eszterházy Károly lett a főparancsnok. A megye első alispánjának és a nemzetőrség főparancsnokának volt a feladata, hogy elkészítse a nemzetőrök útitervét Veszprémtől a Dráváig. Később ez oda módosult, hogy a mozgó nemzetőrök váltásánál a megyék az országos biztos által megállapított útitervhez igazodtak.

Mivel több tiszt jelentkezett a Dráva melletti szolgálatra a szükségesnél, sorshúzás útján döntöttek el, kik legyenek a csapategységek tisztjei és altisztjei. Azoknak a tiszteknek, akik nem jutottak be sorshúzás útján a nemzetőrtisztek közé, jogukban állott tisztí rangjuk megtartása mellett közlegényként maradni a csapatban, hogy hazafias szándékuk teljesítésében őket senki ne gátolja. Már most leszögezték azonban, hogy hazatérésük után mindenki újból régi tisztí minőségét nyeri vissza.

A megyei tisztviselői karnak is csaknem minden tagja jelentkezett a Dráva mellé induló csapatokba. Hunkár Antalnak, a Kossuth-hoz kezdettől hű főispánnak, az iránt kellett intézkedni, hogy az igazgatás zavartalan biztosítása érdekében otthon is maradjanak tisztviselők megfelelő létszámban.

A Baranyába induló első csoporthoz öt hadiügyész, egy főorvost, négy alorvost, egy gyógyszerészt jelöltek ki. A szükséges seborvosi eszközöket elismervény ellenében adta át a megye a nemzetőrség orvosainak.

A Drávához irányított első nemzetőr csoport mintegy 1700 főből állott és kilenc századra tagolódott. Egy-egy századba 180–190 ember tartozott. Egy szá-

zad 12 szakaszra oszlott. A század tisztjei és altisztjei a kapitány, főhadnagy, alhadnagyok, őrmesterek, 12 tizedes és őrzetők voltak. Egy-két dobos tartozott még ezenkívül minden századhoz.

A kiképzés során elsősorban a feljebbvalókkal szembeni tisztelgést sajátították el a nemzetőrök, amely azonos volt a katonaságnál szokásos tisztelgési módokkal.

Veszprém megye az általa megalkotott nemzetőri fegyelmi és büntető törvényeket csak addig kívánta érvényben tartani, amíg a minisztérium ki nem dolgozza az országos érvényű nemzetőri fegyelmi és büntető törvényeket. Tehát Veszprém megye ezeket a helyi törvényhatósági szabályokat ideiglenes jellegűeknek szánta.

Kimondta a fegyelmi szabályzat, hogy a nemzetőség minden tagjának kötelessége a letett esküben foglaltakat megtartani. Aki ez ellen vét, fegyelmi, vagy büntető törvény alá esik. A nemzetőrökkel és altisztekkel szemben a kisebb fegyelmi törvényt a százados gyakorolja. A nagyobb fenytékeket, továbbá a főtisztekre vonatkozó minden fenytéket a hadi ügyész hozzájárulásával az őrnagy és a százados. A nemzetőrök által elkövetett bűncselekmények a megye rendes büntető törvényszékére tartoznak, s ezt a megyei törvényszék részint otthon, részint a táborban intézi. Bárhol legyen is ez az ítékezés, mindig az egyik őrnagy elnöksége alatt hét személyből álló törvényszék végzi, amely az őrsereg törvénytudó és részrehajlatlan tagjaiból alakítandó.

A fenytítő szabályokkal a nemzetőrök becsületérzését kívánták fejleszteni, ápolni. Nevelő célzatúak voltak és különböző fenytítési fokokat tartalmaztak.¹¹ A nevelő jellegre utal az is, hogy a kisebb hanyagságok elkövetőit a tisztek négy szemközti, magános megrovásban részesítették.

A nemzetőrök büntető törvényeül Veszprém megye a már említett 1807. évi felkelő nemes ezredek számára alkotott országos törvényt alkalmazta. Különösen kiemelték, hogyan kell büntetni a nemzetőröknél a hűtlenséget, pártütést, engedetlenséget, az őrhely elhagyását, részegséget, az ellenség elől való megfutamodást, a rablást, szökést, árulást, a polgári lakosság fosztogatását. A részegség kivételével minden esetben ki lehetett szabni a cselekmény súlyosságához mérten halálbüntetést is. Egy esetben előfordult, hogy egy cseszneki nemzetőr századától megszökött. A megye állandó bizottmánya azonnal elrendelte elfogatását és törvényszék elé idézését.

A veszprémi nemzetőrparancsnokság különösen nagy súlyt helyezett a nemzetőröknek a polgári lakossággal szembeni magatartására. A századosok napi parancsban adták, hogy minden ember szállásán házigazdájával illendően viselkedjék, ne követeljen

többet annál, ami jár, a hús árát mindenki kifizesse. Mivel a nemzetőrök között igen divatba jött a hazardjáték, ezt tiltották, nehogy valami szomorú következménye legyen. Ugyancsak tiltották az utcákon való dohányzást.

A gyülekező nemzetőröket az indulás előtt — körülbelül fele-fele arányban — Veszprémben és Pápán szállásolták el. Veszprémben nagyon kevés volt a férőhely, Pápa viszont igen megfelelt erre a célra. A tiszteket magánlakásokon helyezték el, a legénységet pedig kaszárnyákban, kórházakban és iskolákban. Még a veszprémi papnevelőt is igénybe vették erre a célra.

Csányi László a nemzetőrök útbaindítása előtt arra hívta fel Veszprém vármegyét, hogy a nemzetőrök napidíját visszatérésig a megye előlegezze, a megye határáig az emberek szállítása előfogatokon történjék, sőt ajánlja, hogy még azon túl is egy darabig kocsikkal szállítsák őket. A megyei állandó bizottmány azonban arra az álláspontra helyezkedett, hogy nem kíván eltérni a rendes katonaság szállítási módjától. Vagyis a nemzetőrök gyalog tegyék meg az utat, és csupán málhaszállító kocsikról kell gondoskodni. Erre a célra 184 négylovas poggyászos kocsi küldését kérték július 7-re Sümegre, Tapolcára és Siófokra, a nemzetőr csapatok kiindulási helyeire. Az országos biztos a szükséges málhásszekereket a környező helységekből jelölte ki. Keszthely mezőváros pl. nyolc kocsit adott a veszprémi nemzetőrök 8. százada poggyászáinak Keszthelyről Marcaliba való szállítására.

A menetkész sereg július 7-én hajnalban indult útnak, és Keszthely, Marcali, Kaposvár, Somogyhárságy, Szigetvár, Magyartelek útvonalon haladva, július 18-án érkeztek Vajszlóra. Nagyvázsony, mivel több katonaátvonulást ért meg az utóbbi időben, azt kérte a megyétől, hogy a csapatok ne vonuljanak át a községen.

Útközben felváltva, hol az 1., hol pedig a 9. század alkotta az élc csapatot. A csaknem két hétig tartó menetelés alatt többször tartottak pihenőt. Kaposvárott egy egész napig pihentek. A menetelés napjai alatt is szigorú fegyelmet tartottak, és nagy gondot fordítottak a legénység egészségére.¹² A szükséges ételmisszereket útközben a kijelölt helyeken vételezték fel.

Baranyában a veszprémi nemzetőrök első csoportjának főhadiszállása Vajszló volt. Itt székelt Havranek Lajos őrnagy a Dráva menti veszprémi őrsereg parancsnoka. Innen történt a századok elszállásolása az előre kijelölt falvakba.

Az egyes nemzetőrszázadok július 24-re elfoglalták végleges állomáshelyeiket. Vajszlón, a parancsnoki székhelyen állomásozott az 5. és 6. század, Vejtibement a 9., Híricsbe a 7., Nagycsányba a 8., Kisszentmártonba a 4., Cunba és Szaporcára a 3., Tésenfára a 2., Hidvégre és Sámodra az 1. század. Ezenkívül

Piskibe, Kémesre, Csepelyre, Kovácshidára és Dráva-szerdahelyre is vezényeltek kisebb egységeket.

Tizenkét kapitányuk volt a veszprémieknek, de csak hatra adtak fizetést. Az egy kapitánynak járó napi 2 f. 48 kr. ezüstöt kettő között osztották fel egyenlő arányban.

Kijelölték a nemzetőrség öt orvosának a székhelyét is és köztük felosztották a községeket, amelyekben nemzetőrök voltak beszállásolva, illetve megállapították, hogy egy-egy orvos mely századok egészségügyével foglalkozik.

A megérkezés és a Dráva mellett való elhelyezkedés után Havranek Lajos parancsnok erről jelentést tett a Veszprém megyei állandó bizottmánynak. A jelentést a megye hazafias lekesedéssel fogadta és elrendelte a nemzetőrök tartózkodási helyének a járásokban való kihirdetését, hogy hozzátartozójának hollétéről mindenki értesüljön. Hunkár Antal levélben szintén értesítette az állandó bizottmányt, hogy a nemzetőrök Baranyában a Dráva hosszában, a siklói és sellyei uradalmak községeiben vannak elszállásolva.

A Dráva melletti elhelyezkedés után is megvolt a nemzetőröknek a pontos beosztás szerinti napi foglalkozása. Ebben fegyvergyakorlat, lövészet, fegyvertöltés oktatása, roham gyakorlása, fegyver- és ruhatisztogatás, menetelés, fordulatok, kanyarulatok gyakorlása, fegyveres menetelés, szakaszokra való oszlás, fegyverforgatások, tisztelegés, stb. szerepeltek. Rossz idő esetén minden századnak iskolát tartottak, ahol egyebek között ismertették a hadi törvényeket is. Mivel a menetelés rendszerint dobpergésre történt, s ezzel jelezték az ébresztőt, takarodót, gyülekezőt, a századosok részére is rendszeres gyakorlást tartottak.

A veszprémi nemzetőrök között a Dráva menti őrhelyeken is szigorú fegyelem uralkodott. Tilos volt engedély nélkül elhagyni annak a falnak határát, ahol tartózkodtak. Engedélyt a távozásra a köznemzetőrök káplárjaiktól, ezek pedig a többi tisztekkel együtt a kapitánytól kértek. A századosnak a takarodót rendszerint este 9-kor kellett elrendelnie. Takarodó után félórával minden nemzetőrnek a szállásán kellett lennie. Az őrséget minden századnak naponként rendszeren ki kellett állítani, amely egy káplárból és hat emberből állott. Dobszó esetén az egész századnak a kapitány szállása előtt kellett gyülekezni.

Július hónap utolsó napjaiban maga Csányi László is szemlét tartott a veszprémi nemzetőröknél és mind külső magatartás, mind rend, mind gyakorlottság tekintetében elismerését fejezte ki a Dráva melletti seregeknek.

Veszprém megye nemzetőreinek javát küldte az első csoportban a Dráva vonalához. Ezek voltak katonailag aránylag legjobban kiképezve és a körülményekhez képest legjobban felfegyverezve. Amikor azonban az

első csoport kimozdult, a megye megkezdte az otthonmaradt kiképzését, nehogy készületlenül érje őket, ha a szükség fegyverbe szólítja őket is. Gondoskodni kellett rendes oktatókról és a nemzetőrök valamelyes felfegyverzéséről, mert a fegyverzetük az otthoniaknak még hiányosabb volt. Aránylag igen kevésnek volt szuronyos puskája. A megye állandó bizottmánya intézkedett, hogy az otthon maradt nemzetőrök folyamatos fegyveres kiképzésben részesüljenek és felhívta Eszterházy Károly megyei nemzetőr főparancsnokot, hogy a képzés előrehaladásáról időről-időre tegyen jelentést.

Bár folytatódott az otthon maradt nemzetőrök kiképzése, mégis hamarosan olyan hírek terjedtek el a megyében, hogy a Baranyában táborozó Veszprém megyei nemzetőröket a zalaiak őrserege fogja felváltani. Sőt a Veszprém megyei állandó bizottmány ülésein is voltak olyan hangok, hogy a megye nemzetőreinek első csoportját olyan megye nemzetőreivel kellene felcserélni, amely a hazának ilyen módon még nem tett szolgálatot és talán fegyverrel is jobban el van látva, mint Veszprém megye. Ugyanis Veszprém megyének fegyverei nincsenek, a távollévőkötől fegyvereiket elvenni nem lehet, a felváltó második csoportot viszont fegyver nélkül nem lehet útnak indítani. Ilyen irányú felterjesztéssel a hadügyminiszternél is tapogatóztak. Hivatkoztak arra is, hogy megyéjüktől sok munkáskezet von el a távoli nemzetőri szolgálat. Ettől függetlenül azonban a megye mégis kiállította — az ekkor már többé-kevésbé katonai keretekbe tömörített nemzetőrségnek megfelelően — a megyére megállapított négy nemzetőrségi gyalogzászlóalját.¹³

Akik valamely okból nem tudtak részt venni a nemzetőri kiképzésben, az állandó bizottmány csak kivételes esetben adott felmentést a nemzetőri szolgálat és fegyveres kiképzés alól, sőt vitatható esetekben nem is maga az állandó választmány döntött, hanem a felmentési kérvényt felterjesztette döntés céljából az országos nemzetőrségi tanácshoz.

Az állandó bizottmány teljesítette a pápai főtanoda tanárainak mentesítési kérelmét, hogy az ifjúság nevelésében kiesés ne történjék. Sőt általánosan elhatározta, hogy az iskolákban az ifjúság nevelésével foglalkozó tanárokat, tanítókat felmenti a mozgó nemzetőri szolgálat alól, de helybeli őrállás és egyéb köteleességek alól a tanítók sem vonhatják ki magukat.¹⁴

A cseszneki járásbeliek főszolgabírójuk hazaengedését kérték a Dráva mellől, mert az egész járásban nem maradt tisztviselő és nekik csak a saját főbírójukhoz volt bizalmuk. Az állandó választmány felterjesztette kérelmüket az országos nemzetőrségi tanácshoz és egyben felszólította a Drávánál táborozó Havranek Lajos parancsnokot, hogy ő is szorgalmazza a cseszneki főszolgabíró hazabocsátását Csányi László országos biztosnál.

Csernye község kérelmét, amelyben jegyzőjének felmentését kérte, maga az állandó bizottmány teljesítette, mert a járási főszolgabíró a jegyzőt 57 éves és beteges léte, akarata ellenére sorozta be. Egy molnármester felmentését azonban a megye felterjesztésére az országos nemzetőrségi tanács is csak úgy engedélyezte, ha maga helyett más nemzetőrt állít.

A korábbi húzódozás ellenére július 24-i ülésén mégis elhatározta Veszprém megye állandó bizottmánya, hogy összeállítja a Dráva mellé induló második nemzetőr csoportot, amely az elsőt lesz hivatva felváltani. A főszolgabírókat megbízták, hogy a nemzetőrök összegyűjtése ismét járásonként történjék, s ha mással nem, legalább dárdákkal és kaszákkal iparkodjanak őket felszerelni. Lelkesítsék fel a népet, hogy az igazság és méltányosság követeli meg az első csoport felváltását. Szent kötelessége mindenkinek, hogy a veszélybe jutott haza védelmére lelkesedéssel siessen.

Mivel a felváltó csapatokat is az útra megfelelő pénzösszeggel kellett ellátni, utasították a főadószedőt, hogy a haza felségélyezésére gyűjtött pénzből a második felváltó nemzetőrcsoport részére ismét tartson vissza 4000 ezüst forintot. Csak a többi pénzt és ezüstenűeket kell Pestre szállítani.

A felváltó nemzetőrszázadok előkészítése közben érkezett meg a hadügyminiszter felhívása is, álljon el a megye attól a kérelmétől, hogy a Dráva mellett levő nemzetőreit más törvényhatóság nemzetőreivel váltsák fel. Tekintsen a fenyegető veszélyre, amely a hazát a lázadók részéről sokfelől fenyegeti. A hadügyminiszter egyben fegyvert ígért a felváltó mozgó nemzetőrcsapatok részére.

A Dráva mellett táborozó nemzetőrök első csoportja már maga is várta az egyhónapi távoli őrszolgálat leteltét. Ennek a hazavágyó hangulatnak parancsnokaik, Havranek Lajos és Bezeredy Kristóf őrnagyok hivatalosan is hangot adtak. Levélben kérték a megye állandó bizottmányát, gondoskodjék felváltásukról, mert ők azzal az ígérettel indultak el otthonról, hogy egy hónap múlva felcserélik őket. A Dráva mellett levő nemzetőrök minden tagja óhajtja ezt. Más megyék már gyakorolják is a kimozdított nemzetőrök felváltását. Emlékeztetik az állandó bizottmányt arra, hogy a felváltó csapatok kiállítását a megye rendeletbe is foglalta. Ne akadályozza meg a megye, hogy az otthon maradt nemzetőrök szolgálatukkal áldozzanak a haza ügyéért.

Ugyanilyen értelmű levelet írt Veszprém megyének Csányi László is Vajszlóról. Csányi augusztus 6-ra kérte a felváltó csapatok elindítását.

Veszprém megye értesítette Csányit, és egyben a Baranyában levő nemzetőreit is, hogy a felváltásra induló második csoport már ki van állítva. Legkésőbb augusztus 12-én fogják őket útnak indítani.

Csányi László parancsára a Dráva mellől a megyei tisztviselők Rosos István első alispán vezetésével már augusztus 2-án hazatértek Veszprémbe, hogy a felváltó nemzetőrök megszervezését elősegítsék és majd a felváltó csoportot Baranyába elkísérjék. Magukkal hozták a felváltó csoport utitervét és az első csoportból azoknak a névjegyzékét, akik a tisztek, vagy köztíttek közül továbbra is a Drávánál akartak maradni.

A veszprémi nemzetőrök első csoportja kifogást emelt a Baranya megyei nehézkes élelmezési viszonyok miatt is, ami a csapatok lelkes hangulatát nagyban rontotta. Főleg azt kifogásolták, hogy a baranyai hatóságok nekik drágábban adják a húst, mint a civil lakosoknak és ezt megyéjük állandó bizottmányának is tudomására hozták.

Veszprém megye határozatában kifejtette, hogy Baranya azon intézkedését, miszerint a megye lakosságának 14 kr-ért adják a marhahúst, ugyanakkor a veszprémi nemzetőröknek 16 kr-ért, a testvériség eszméjével nem tartja összeegyeztethetőnek. Különösen azért méltánytalan ez a megyei határozat a Veszprém megyei nemzetőrökkel szemben, mert azok őszinte lelkesedéssel siettek a haza védelmében Baranya déli szélére és hosszú ideje távol vannak családjuktól. Veszprém megye Csányi országos biztoshoz fordult a sérelmes Baranya megyei rendelet megváltoztatása érdekében.¹⁵

A veszprémi nemzetőrök első csoportja augusztus 12-én indult el Baranyából hazafelé. Más útvonalon mentek, mint amelyen a felváltásukra útnak indított második csoport haladt, így a felváltó csapatokkal nem találkozhattak. Vajszló térségéből elindulva, Hernádfán, Mozsgón, Szentbalázson, Igalon, Tabon, Foksabadin, Kenesén keresztül érkeztek meg 21-én Veszprémbe. Útközben többször tartottak pihenőt és így útjuk 10 napig tartott.

Nemzetőreit Veszprém megye hazatérésük után ünnepélyesen fogadta. Hunkár Antal főispán nagyszámú közönség előtt üdvözölte őket. Megköszönte nekik, hogy a veszélyben levő haza védelmében a Dráva partján táboroztak, s onnan hazafiás kötelességük teljesítése után hazatértek. A több mint egy hónappal előbb ideiglenesen szolgálatba állított tisztviselők átadták helyüket a nemzetőri szolgálatból hazatért rendes tisztviselőknek.¹⁶

A felváltásra induló nemzetőrök második harmadát hasonlóan állították ki, mint az első csoportot. Most is részint önkéntes jelentkezés, részint sorshúzás útján toborozták őket az egész megye területéről. Az összeírt nemzetőrök az első harmadhoz hasonló lelkesedéssel készültek a Dráva melletti felváltására.

A felváltó sereg gyülekezési hely és idő tekintetében négy részlegben indult útnak. Augusztus 8-án Keneséről, Szilasról és Keszthelyről, 9-én ugyancsak Keszthelyről indult egy-egy részleg. A Dráva mellől Csányi

által hazarendelt megyei tisztviselők nemcsak a nemzetőrök gyülekezését szorgalmazták, irányították, hanem mint polgári biztosok a csoport előtt haladva, 24 órával előbb mindenütt gondoskodtak azok elszállásolásáról és élemezéséről. A járási főszolgabírák feladata volt a kellő számú személy- és málhaszállító szekerről való gondoskodás.

Már most, amikor a nemzetőrök második harmada elindult az első felváltására, leszögezték, hogy a harmadik harmadrész szeptember 7-én fog majd útnak indulni a második harmad felváltására, ha erre szükség lesz a haza védelme szempontjából. A harmadik harmadrészt pedig október 7-én majd ismét az első váltja fel, és így mindaddig tovább fogják a felváltást folytatni, amíg az ország határain tornyosuló fellegek el nem oszlanak.

Veszprém megye mozgó nemzetőreinek az egy hónapban megállapított szolgálati idejéhez akkor is ragaszkodott, amikor a miniszterelnöki rendelet tíz hétben állapította meg a váltási időt. Kérelemmel fordult a megye a miniszterelnökhöz, hogy nemzetőreinél továbbra is az egyhónapos felváltási időt tarthassa meg.¹⁷

Mivel a nemzetőrök fizetést csak a rendeltetési helyre való megérkezésük után kaphattak, ezért az útra valóapidíjakról a megye gondoskodott. Ezenkívül minden nemzetőrnek az útra három napi élelmet kellett magával vinnie.

Az útnak indított sereg tisztjei tiszt beosztás tekintetében elsőbbséget élveztek a hazatérő nemzetőrség ott maradni szándékozó tisztjeivel szemben, ha így a tisztek nagyobb létszámot tennének ki a szükségesnél.

A Dráva mellett szerzett tapasztalatok és rendkövetkezménye volt, hogy a megye állandó bizottmánya a második csoport szervezetét, létszámát sokkal pontosabban határozta meg, mint egy hónappal előbb az első csoport esetében tette. Ez arra is mutat, hogy a nemzetőrség megszervezésénél egyre inkább általában a teljes katonai szervezet megvalósítása volt a cél.

A Dráva mellé induló második felváltó csoportot — a járások arányának megfelelően — négy zászlóaljra osztották. A zászlóaljak századokra tagolódtak. Minden nemzetőrszázad állt 1 kapitányból, 1 főhadnagyból, 2 alhadnagyból, 2 őrmesterből, 12 tizedesből, 2 dobosból, 2 ácsból és 200 közlegényből. Az egész felváltó sereg létszáma közel 2000 ember volt. A felváltó seregbe is ugyanúgy kijelölték az orvosokat, mint az első harmadnál tették.

Ha a toborzás során valaki maga helyett más embert állított, tartozott azt a megyei határozat szerint felszerelni, vagyis el kellett látnia foszlánnyal¹⁸ és szuronyos puskával.

A felváltó csapatokat a megye rövid puskák helyett inkább dárdákkal látta el. Már az első csoport részére

kikölcsonzött fegyvereket csak a Dráva mellett kapták meg. Az átvétel a kapitányok felügyelete mellett történt térítvény ellenében. A puska- és pisztolytűzköveket otthon kellett mindenkinek beszereznie.¹⁹

Perczel Imre baranyai másodalispán útitervét, amely teljesen eltérő volt az országos biztosi rendelet útirendjétől, már az idő rövidsége miatt sem fogadták el. Kérték azonban Baranya megyét, hogy a veszélybe jutott haza védelmére lelkesedéssel induló nemzetőröket útirendjükben mindenben támogassa, gondoskodjék kellő ellátásukról, és segítse elő az elszállásolásukat intéző polgári biztosok munkáját.

Először Veszprém megye úgy határozott, hogy mivel a nemzetőrparancsnokok távollétük miatt vezetni nem tudják a felváltó sereget, a századosok közül válasszanak az útra egy ideiglenes parancsnokot. Végül is azonban úgy döntöttek, hogy Eszterházy Károly főparancsnok saját maga vezesse a felváltó sereget Baranyába.

A főparancsnok bejelentette az állandó választmányának, hogy az elfogadott útirend szerint vezeti ugyan a nemzetőr csapatokat, de a parancsoksága alatt álló résszel főparancsnoki tanyáját nem Vajszlón üti fel, hanem Siklóstra teszi át. Néhány nap múlva egy másik jelentésben arra is hivatkozott, hogy állomáshelyét Perczel Imre baranyai alispán rendelkezése szerint tette át Siklóstra.

Ebből hosszú hatásköri vita támadt az állandó bizottmány és Eszterházy főparancsnok között, s tovább élezte az ellentétet Baranya megyével is, amely a veszprémi nemzetőrök hűsállása miatt keletkezett. Eszterházy még tovább szította a tüzet azzal, hogy tovább rendelte Siklósról az ott megtelepedett Havranek Lajos őrnagyot, aki most az új első zászlóaljnak lett a parancsnoka. Siklóst az országos biztos és a Veszprém megyei hatóság is Havranek részére jelölte ki és Eszterházy főparancsnok most azon a címen irányította tovább, hogy Siklóst magának akarja állomáshelyül fenntartani. A főparancsnok hivatkozott arra is, hogy ő a nemzetőrség parancsnoka, hadiszolgálat idején az elszállásolásban és egyéb hasonló intézkedéseiben nem függ a polgári hatóságtól.

A megyei állandó bizottmány álláspontja ezzel szemben az volt, hogy a nemzetőrség egyenesen a polgári hatóságtól függő egyén vezérlete alatt áll. A letett eskű szerint a parancsnokok a polgári hatóságnak engedelmeskedni tartoznak. A főparancsnoknak nincs joga a polgári hatóság elszállásolási rendeletét figyelmen kívül hagyni nem annyira hadi taktika, mint inkább kényelmi szempontból. Már csak figyelmességéből is tartózkodjék a megyével ujjat húzni.

A veszprémi nemzetőrparancsnoknak a saját megyéjével támadt ellentétéből az összhangnak három irányú megbomlására lehet következtetni. Ellentét volt Vesz-

prém megye vezetősége és a főparancsnok között, Veszprém és Baranya megyék között, s nem volt meg az egyetértés a veszprémi nemzetőrparancsnokok között sem.

A veszprémi nemzetőröknek a Dráva mellett folyamatos szolgálattételét az a körülmény zavarta meg, hogy a megyei nemzetőrségnek a kormány által elrendelt átszervezése egybeesett a Dráva mellett levők felváltási idejével, illetve a felváltó csapatok toborzásával.

A miniszterelnöki rendelet augusztus közepe táján ugyanis arra utasította Veszprém megyét, hogy mivel a kormány önkéntes nemzetőrökből álló haderőt kíván teremteni, a megye is lásson hozzá az önkéntesek szervezéséhez. Ezt a haderőt önként jelentkező, erős, egészséges egyénekből kell kiállítani.

Azért volt erre szükség, mert a kormány azt tapasztalta, hogy a megyei nemzetőrök kimozdítása, vagyis a rendes megyei nemzetőrök mozgóvá tétele nem felel meg egészen a honvédelmi céloknak. A mozgó nemzetőr csapatok, bármilyen lelkesedéssel végzik szolgálatukat, a hiányzó katonaságot nem pótolják. A nemzetőrségnek a törvényben lefektetett feladata elsősorban rendészeti célokat szolgált, amelyeknek a nemzetőrség maradék nélkül megfelelt. Amint azonban az ország határain a bajok egyre jobban tornyosultak, mindinkább szükségessé vált a katonailag jól képzett, állandó haderő megteremtése.

A mozgó nemzetőrök nagyrésztben a vagyonosabb családokból kerültek ki, így ezek a nemzetőr csapatok hosszabb ideig megyéjüktől távol nem szívesen teljesítettek szolgálatot, amint ezt a Veszprém megyei mozgó nemzetőr csapatok példája is mutatja. Hiába tartották tehát a mozgó nemzetőr csapatokat csaknem teljes katonai fegyelem alatt, hiába szervezték a tényleges katonaság mintájára, egyre fontosabbá vált a nemzetőrökből egy olyan állandó jellegű haderő megteremtése, amely egyik legalapvetőbb pillére lett a rövid idő múlva létrejött 48-as honvédségnek.

A mozgó nemzetőr csapatok időről-időre — havonként, vagy tíz hetenként — egymást váltották. Most a kormány olyan rendeletet hozott, hogy az önkéntes nemzetőrökből álló haderő köteles magát a kormány rendelkezésére bocsátani mindaddig, amíg a harc tart, illetve amíg a haza szolgálatukat igényli. A rendelet hangoztatta, hogy az önkéntesek — tisztak és közemberek — olyan fizetést kapnak, mint a katonaságnál. Mivel ennek a haderőnek a megszervezése sürgős, mert délről a veszély tornyosodik, Veszprém megye elhatározta az önkéntes nemzeti őrsereg megszervezését a megyei mozgó nemzetőrség helyett.

Az önkéntes nemzetőrség létszámát 1000 főben állapították meg a rendes megyei nemzetőrség több ezres létszámával szemben. A jelentkezőket nem bizonytalan

időre kötelezték szolgálatra, hanem határozott időpontig, 1849. Mindszentnapig.

Az önkéntesek felszerelését a községeknek kellett vállalniuk. A kiállítás határidejét szeptember 6.-ban állapították meg. A megyei határozat úgy rendelkezett, hogy amely község késlekednék az önkéntes nemzetőrök kiállításával, onnan a még hátralevő egy harmadrész megyei mozgó nemzetőrséget fogják behívni, amelyet a Dráva vonalához küldenek felváltó sereggént. Ha pedig az önkéntes nemzeti őrsereg kiállításával a megyei mozgó nemzetőrség harmadik harmada felmentést nyerne a Dráva melletti szolgálat alól, az önkénteseknek kiállítási költségét ez a felmentett harmadik harmad fogja viselni. Az önkéntesek kiállításánál idegen községhez fordulni kisegítésért mindaddig nem lehetett, amíg az idegen község a maga nemzetőreit ki nem állította. Amikor Őrs község az önkéntes nemzetőrök kiállítását megtagadta, a kiküldött szolgabíró az önkéntesek haladék nélküli kiállítására kötelezte a falut és figyelmeztette, hogy ha továbbra is vonakodnék, önkénteseket fog toborozni a község költségére.²⁰

Az önkéntes nemzetőrség megszervezésével egyidőben a kormány rendelete szerint gondoskodni kellett arról, hogy a megye legszélesebb rétegeit is előkészítsék az önvédelmi harcra. Ez abból állott, hogy igyekeztek a népet megbarátkoztatni az általános népfelkelés gondolatával.

A dunántúli összes önkéntes nemzetőrseregek állomáshelyéül a kormány Pápa városát jelölte ki, vezérlo parancsnokául pedig Kosztolányi Móricot nevezte ki. A miniszterelnöki rendelet tehát a Veszprém megyei önkéntes nemzetőrsereget Pápará irányította.

A kormány rendeletének végrehajtása során Szemere belügyminiszter úgy intézkedett, hogy amennyiben a Pápan gyülekező önkéntes őrseregek elhelyezésére maga a város kicsi lenne, a városon kívüli táborban kell őket elszállásolni. Élelmezésükről pedig a pápai állandó bizottmány gondoskodik Szakonyi Lajos városi főbíróval az élen.²¹

Az országos nemzetőrségi tanács a veszprémi önkéntes nemzeti őrsereg parancsnokául szeptember 7-én Bezerédy Kristóf őrnagyot nevezte ki. Majd pedig amidőn a tanács szeptember 13-án öt a megyei összes felkelő seregek parancsnokává léptette elő, helyette a megyei önkéntes nemzetőrsereg parancsnoka Eszterházy Pál őrnagy lett.

Miután az önkéntes nemzeti őrsereget községi és állami fegyverekkel kellett felszerelni, Veszprém megye közölte a megyei nemzetőrségi őrnagyokkal, hogy a Dráva mellett levő nemzetőrök fegyvereit, amikor onnan a csapatok hazaindulnak, össze kell gyűjteni és az önkéntes nemzeti őrsereg gyülekező helyére, Pápará kell szállítani.

A Veszprém megyei állandó bizottmány már az

önkéntes nemzetőrség szervezésének kezdetétől gondolt arra, hogy a megyei mozgó nemzetőrök harmadik harmadát nem küldi le Baranyába a Dráva védelmi vonalához, mivel ezek szolgálati ideje teljesen egybeesett volna az önkéntes nemzetőrség szervezésével. A megye ezért kérdést intézett a miniszterelnökséghez, hogy ha az önkéntes nemzetőrség a megadott határidőre nem lenne kiállítható, a megyei mozgó nemzetőrök utolsó harmada szeptember 7-én elinduljon-e a Dráva mellett levők felváltására, vagy pedig megengedhető-e, hogy a Veszprém megyeiek által elfoglalt őrhely addig üresen maradjon, amíg az önkéntes nemzetőrség ezt a helyet elfoglalhatja? Nyilván a megyei vezetők maguk is érezték, hogy a védelmi vonalat mégsem lenne szabad védtelenül hagyni, mert a miniszterelnökhöz küldött felterjesztéssel egyidőben levelet intéztek Csányi Lászlóhoz is, hogy küldjön utitervet az esetleg kiinduló harmadik csoport részére.

A megye kérdésére szeptember 4-én érkezett meg a válasz, amelyet Szemere belügyminiszter írt alá. Eszerint az önkéntes nemzeti őrsereg a délvidéken levő megyei mozgó nemzetőrök felváltására szeptember 15-e előtt nem fog elindulni. Ezért vagy a lent levők várják meg, amíg odaérkezik az önkéntes sereg, vagy a megye Csányi Lászlót kérje fel a hiányzó nemzetőröknek más módon való pótlására, nehogy a Veszprém megyeiek által tartott rész üresen maradjon.

Veszprém megye részéről az lett volna a helyes, következetes eljárás, ha a megyei mozgó nemzetőrök harmadik harmadát is kiállította volna a baranyai Dráva-vonal őrzésére, amit rájuk bízott Csányi országos biztos. Ezek egyhónapi szolgálati ideje éppen kellett volna ahhoz, még Jellasics támadása elmaradása esetén is, hogy az önkéntes nemzetőrség szervezését, felszerelését befejezzék. A megyén kívül már szolgálatot teljesített mozgó nemzetőrök maguk is egyöntetűen követelték, hogy az utolsó harmadrész hasonló szolgálattelre köteleztessék.

Szemere Bertalan határozatlan válasza hozzájárult ahhoz, hogy Veszprém megye a ránézve könnyebb megoldást válassza és felváltó csapatok küldése nélkül nemzetőreit a Dráva mellől hazarendelje. Szemere részéről az lett volna a helyes válasz, ha arra utasítja Veszprém megyét, hogy vagy kiállítja a megyei mozgó nemzetőrség harmadik harmadát, vagy pedig alkalmazkodik a minisztérium által már korábban megszabott tíz hetes váltási időhöz. Csányira hárítani a feladat megoldását úgy, hogy a veszprémieknek kibúvási lehetősége legyen, helytelen volt azért is, mert Csányi egyébként sem rendelkezett elegendő létszámú véderővel.

Veszprém megye állandó bizottmánya a miniszterelnöki válasz birtokában elrendelte, hogy az önkéntes nemzetőröket szeptember 7-ig Pápará kell szállítani, a Dráva mentén szolgálatot teljesítőkre vonatkozóan

pedig a miniszterelnöki leirat második lehetőségét választotta. Sürgönyileg értesítette Csányit, hogy a hadi szolgálatot teljesítő megyei mozgó nemzetőröket a kiszabott határidőn túl egy nappal sem kívánja ott lenni tartani, nehogy a körülmények miatt annyira szükséges népbizalmat maga iránt gyengítse. Felkérte az országos biztost, a miniszterelnöki rendelet értelmében úgy intézkedjék, hogy a veszprémiek által tartott őrhely szeptember 12-én túl, amikor is azok hazaindulnak, más módon töltsék be addig, amíg a Veszprém megyéből szeptember 15-én elinduló önkéntes nemzetőrsereg megérkezik.

Csányi még küldött néhány levelet Veszprém megye állandó bizottmányához, amelyekben a felváltó csapatok kiállítását sürgette. Ha a kormány az önkéntes nemzetőrcsapatokat Pápára irányítja, szállítson az állandó bizottmány a megadott útrend szerint újabb megyei mozgó nemzetőrcsapatokat, mert őrizetlenül nem lehet hagyni a veszprémiek által tartott védelmi vonalrészt. Jellasics már elfoglalta Szlavóniát, a varasdi hidat lezárta, a belső ellenség száma is állandóan növekszik, így a haza helyzete napról-napra bonyolultabb — írta Csányi László Veszprémbe.

Erre Veszprém megye ismételt, de most már határozottan értesítette Csányit, hogy mivel állandó nemzetőri hadsereget szervez, a Baranyában levő veszprémi nemzetőrök felváltására a harmadik megyei mozgó nemzetőrcsoportot nem állítja ki.²² Nem engedi meg adott szavának szentsége, hogy a csapatokat határidőn túl is a Drávánál tartsa, de nem kötelezi erre a megyét a miniszterelnöki rendelet sem — válaszolta a bizottmány Csányinak. Már lényegében befejeződött az 1000 önkéntes nemzetőr kiállítása, s oly tetemes költséggel járult hozzá a megye ezek felszereléséhez, hogy sem a Baranyában levő nemzetőrök további ott tartásához, se a felváltó csapatok kiállításához nem járulhat hozzá. Csányi országos biztos a Dráva-partnak biztosításáról más módon gondoskodik.²³

Egyébként arról, hogy nem küld felváltó csapatokat, Veszprém megye Baranya megyét is értesítette. Ez elsősorban azért történt, mert Baranya megye alispánja és Eszterházy Károly a Veszprém megyei nemzetőrök főparancsnoka együttesen, közös levélben is kérték felváltó őrcsapatok küldését. A felváltó csapatok útrendjét is megküldték Veszprém megyének és értesítették, hogy a második csoport szeptember 12-én indul hazafelé. Veszprém megye a már ismert indokokkal hátrította el a kérelmet. Ezenkívül azt válaszolták Baranya megyének, mivel felváltó csapatokat nem küldenek, útrend küldésére szükség nincs, s az útiterv meghatározása egyébként sem az egyes megyék állandó bizottmányának, hanem az országos biztosnak a feladata.

Ezzel azonban Veszprém megye csak ürügyet akart

találni elfoglalt álláspontjának igazolására, hiszen ugyanakkor Csányi László is megküldte a megyének a felváltó csapatok útrendjét, de erre Veszprém megye állandó bizottmánya nem is válaszolt, hanem egyszerű tudomásulvétel után irattárba tette.²⁴

Nem hatotta meg Veszprém megyét Baranya megye állandó bizottmányának az a levele sem, amelyben szorult helyzetében ismételtén kérte a felváltó csapatok küldését. Arra hivatkozott, hogy azért nem küldhet felváltó csapatokat, mert most szereli fel állandó önkéntes nemzetőri seregét. A baranyaiak erre válaszukban ezt írták: „a tudvalevő körülmények végett hittük, hogy a vésszel fenyegetett Dráva-vonal — akár rendes, akár önkéntes nemzetőrök általi felváltással — továbbra is, míg t.i. saját nemzetőreink egy részről a bácskai táborból visszavonadni, vagy az önkéntes nemzetőreink más részről kiállítatni fognak — fegyveres erővel megszállva biztosítandó leszen.”²⁵

Miután Eszterházy nemzetőr főparancsnok néhány nappal előbb értesítette Veszprém megyét az útirányról, szeptember 12-én csapataival elindult Baranyából. Másnap Pécssett kapta kézhez Csányi levelét, amelyben arról értesítette az országos biztos, hogy Jellasics a Murán át betört Magyarországra és a magyar erőket is ott vonják össze. Ebben a levélben a veszprémieknek csak általánosan lelkesítő, minden határozott és részletes utasítás nélküli rendeletet küldött.

A veszprémi nemzetőrök második csoportja a hazai parancsnak kívánt engedelmeskedni. De magának a főparancsnoknak is az volt a véleménye, hogy a sok beteggel megterhelt, fáradt, gyengén élelmezett, elcsüggedt sereget fegyveres szolgálatra jó sikerrel alig lehetne alkalmazni. A nemzetőrök közül ugyanis több mint háromezresen megbetegedtek, a halálozás is sűrűn fordult elő köztük és maga Eszterházy főparancsnok több nap óta lázas beteg volt a rossz levegő és élelem, valamint a kényelmetlen szállás következtében.

A főparancsnok egyébként, amikor Pécssett értesült Jellasics betöréséről, megkérdezte megyéje állandó bizottmányát, folytassa-e útját Veszprém felé, s ha az ellenség valahol útjába váгна, támadólag lépjen-e fel, megütközzék-e vele? A bizottmány azt válaszolta, hogy útját hazafelé folytassa és az ellenséggel csak akkor ütközzék meg, ha seregét erre képesnek tartja.

A veszprémi nemzetőrök Baranyából két részletben haladtak hazafelé. Bár a megye a fegyvereknek kocsi-kon való szállítását rendelte el, Eszterházy főparancsnok ezt az idő rövidsége miatt nem tartotta veszteség nélkül kivihetőnek. De a közelgő veszélyre tekintettel nem is látta tanácsosnak, hogy a nemzetőröket fegyvereiktől megfossza még csak néhány napra sem. Útközben ugyanis arra kellett gondolni, hogy az ellenséggel össze is találkozhatnak.

A nemzetőrcsapatok első fele szeptember 16-án,

s néhány nap múlva a második fele is hazaérkezett Veszprémbe anélkül, hogy az ellenség útjukba akadott volna. A Dráva mellől visszatért nemzetőröket hazabocsátották otthonukba, fegyvereiket pedig a Pápáról Veszprémbe visszrendelt önkéntes nemzeti őrseregnek adták át. Jellasics bán betört horvát seregeinek egyik oszlopa ezekben a napokban már éppen Veszprém felé közeledett.

A veszprémi nemzetőrök eltávozásával és azáltal, hogy Veszprém megye a korábban beigért felváltó csapatait nem küldte el, a baranyai Dráva-vonal teljesen védtelenül maradt. Kormányrendeletre, de a Horvátország felől egyre növekvő veszély miatt is Baranya megyének magának kellett megszervezni Dráva menti határának védelmét. Csányi figyelmeztette a megye közvetlen vezetőit és állandó bizottmányát, hogy Jellasics betörése küszöbön áll, de katonaságot a védelmi vonalhoz nem tudott adni. Az elindított Tolna megyei nemzetőrök pedig Baranyát el sem érték, mert útközben újabb parancs folytán hajóval Pestre szállították őket. A baranyai nemzetőrök viszont még mindig a Bács megyei táborban voltak 4500 főnyi létszámmal.

Baranya megye állandó bizottmányának közgyűlése szorult helyzetében gyors ütemben látott hozzá a védelem megszervezéséhez. Siklóson és Dárdán kívánták kialakítani a megyei védelem két főpontját. Elhatározták az önkéntes nemzetőrség további szervezését. Hirtelen 800 nemzetőrt vontak össze a megye székhelyén, Pécsen. Pécs város is kiállított 100 önkéntes nemzetőrt. Végül elrendelték a hazafiságukról ismert Dráva menti lakosok általános felfegyverzését. A veszély hírére a bácskai táborból hazatért Batthyány Kázmérra, a megye főispánjára bízták, hogy az általános ellenállást megszervezze és a baranyai Dráva-vonal védelméről megyei erő által gondoskodják.²⁶

A Dráván túl Jellasics támadó seregének jobbszárnya helyezkedett el Baranya megyével szemben. Ez a seregrész mintegy 10 000 emberből állott, Roth és Philippovics tábornokok parancsnoksága alá tartozott, s a fő gyűlkező helyei Miholjác, Valpó és Eszék térségei voltak. Batthyány Kázmér ezért kívánta tehát ezekkel a helységekkel szemben, a Dráva innenső oldalán a baranyai védelem főpontjait Siklóásra és Dárdára helyezni.

Általában Baranya megyében is a lakosság minden rétege lelkesedéssel igyekezett eleget tenni honvédelmi kötelezettségének. Egyedül Szabadszentkirály nemes község volt az, amely ellenállt az összeíró választmánynak és meggátolta az önkéntesek összeírását.²⁷ Pécs város is szorgalmasan toborozta nemzetőreit; maga Jellasics János városi főbíró volt az újoncállítási biztos.²⁸

Az első nagyobb nyugtalanságot az okozta Pécsen

és Baranya megyében, hogy egy 3000 főből álló rabló fegyveres csoport áttört a Miholjác—dráva-szabolcsi révnél, amelynek nem tudtak ellenállni. A felfegyverzett rabló csapatot a Verőce megye élére a bán által kinevezett új főispán vezette. A nyugtalanságot az is fokozta, hogy Jellasics bán rágalmozó proklamációit ismeretlen egyének terjeszteni kezdték a megyében.²⁹

Közben a horvát támadó sereg jobbszárnya a Dráva túlsó partján felfelé hódolva, a sztárai rév felett Tótszentmártonnál, Somogy megyében szeptember 20-án átlépte a Dráva vonalát és előőrsei még aznap éjjel elérték Baranya megyét. A berontott ellenség mintegy 9—10 000 emberből állott. Lassan nyomulva Baranya felé, szeptember 23-án Gerde, Rugásd, Baksa, Görcsöny és Szabadszentkirály községekben állapodott meg a Roth tábornok által vezetett törzssereg. Mintegy 1500 főből álló ellenséges seregcsoport pedig Siklós felé nyomult előre, de Siklóásra nem mert bemenni, hanem visszakanyarodott és egyesült a Pécs felé haladó sereggel. Átvonulva Pécsen, szeptember 23-án hagyta el a főereg Baranya megyét anélkül, hogy területét okkupálta volna.

A Baranya megyei védősereg ekkor csupán 1000 főnyi gyakorlatlan önkéntesből állott.³⁰ Ennek élén Batthyány Kázmér, akit már előzőleg a kormány Baranya megye és Pécs város kormánybiztosává nevezett ki, előbb Siklóásra, majd Mohácsra vonult vissza, hogy az ellenség bekerítő szándéka elől kiterjen.

A tízszeresen nagyobb ellenséggel szemben Batthyány Kázmér megszervezte a megye egész területén a gerillaharcot. Az ellenséget hátulról és oldalról állandóan nyugtalanította. Emberei elfogták Roth tábornok kémét és mint foglyot átadták a rögtönítélő bíróságnak. Batthyány elrendelte a drávai kompok és összes szállító eszközök lefoglalását, az ellenség által szétszórta lázító proklamációk összegyűjtését. Amikor pedig szeptember 27-én arról értesült, hogy az ellenség 16 szekerc lőszert szállít a főereg után, önkénteseivel — Perczel Antal őrnaggyal az élen — Oroszló községben a lőszeres szekereket és ezek 80 sokác fegyveres határőrből álló kíséretét elfogatta. Ebben a vállalkozásban főként a 100 pécsi önkéntes vett részt. A zsákmány 32 hordó lőszer, 600 puska és az öröktől elvett 80 szuronyos puska volt. Ez a rajtaütés Roth seregének ütőképességét nagyban csökkentette. Pécsváradon az ellenséghez pártolt Hardegg vasas és Kresz könnyű lovas ezredek depóit Batthyány Kázmér ugyancsak lefoglaltatta.

Jellasics Pákozdsukorói és Roth ozorai veresége után, hogy az ellenség visszavonulását megakadályozza Batthyány Kázmér október 2-án Pécsre tette át főhadiszállását. További újoncokat sorozott be védelmi seregébe. Ez most sokkal könnyebb volt, mint a fel-

készülés kezdetén, mert a nép Jellasics betörése után inkább hajlandó volt katonáskodni, mint előtte. Amikor elterjedt a hír, hogy az ellenség az oroszloí puska-porelvételt meg akarja bosszulni, Pécsről és Mohácsról több mint 10 000 felkelő jelentkezett fegyveres szolgálatra.

Batthyány megnövekedett számú fegyvereseivel Roth tábornok szétszórt és Baranyán keresztül hazafelé tartó egész seregét — több mint 7500 embert — elfogatta, lefegyverezte és csak ünnepélyes eskü letétele után bocsátotta szabadon. Az eskü lényege az volt, hogy Magyarország ellen többet nem fognak fegyvert és mint a múltban, a jövőben is jó szomszédok lesznek. A foglyok esküvétel utáni hazaengedése a magyar kormány tudtával és helyeslésével történt.

Jellasics betörése felrázta az egész országot, s nem utolsó sorban a Dunántúlt. A népfelkelők tömegesen jelentkeztek fegyveres szolgálatra. Az önkéntes nemzetőrökön kívül a már esetleg hazabocsátott rendes megyei nemzetőröket is ismét fegyverbe szólították. Veszprém megye is felhívta a nemzetőr őrnagyokat, hogy a nemzetőröket állandóan gyakoroltassák. A járási szolgabírókat pedig arra utasította, hogy mind tudatosabban szoktassák az egész lakosságot a népfelkelés gondolatához.³¹ Az önkéntesekből, rendes katonákból, nemzetőrökből, népfelkelőkből a Jellasics elleni fegyveres harcban kialakult, megszületett a 48-as új magyar honvédség.

Az ellenség Baranya megyéből való kitakarodása után az Országos Honvédelmi Bizottmány Batthyány Kázmért először Bácskába akarta ismét rendelni, mivel azonban a Dráván túl újabb mozgolódás volt észlelhető, olyan parancsot adott, hogy maradjon a Dráva mentén. Sőt terjessze ki figyelmét Baranyán kívül Somogy, Zala és Vas megyékre is. Egyben kötelességévé tette a Honvédelmi Bizottmány, hogy működjék együtt Perczel Mór ezredessel, aki ebben az időben Nugent rabló serege ellen a Muraközben csatázott. Siessen segítségére a védtelen Kanizsának, mert Nugent csapatai ezt is háborgatták.³² Batthyány belátására bízta még a Honvédelmi Bizottmány, hogy amennyiben lehetséges, az átpártolt eszéki várat térítse vissza az engedelmesség útjára.³³

A veszprémi nemzetőröket is október végén a drávai védelmi vonal legnyugatibb részén, a csáktornyai táborban találjuk, ahova október 20-án érkeztek meg. Perczel Mór parancsnoksága alá tartoztak. Előzőleg nyilván ők is részt vettek a Muraköznek október 17—18-i visszafoglalásában. Itt találjuk még rajtuk kívül a Zrínyi és Hunyadi zászlóaljakat, a Radeczky huszárokat, a zalai és szabolcsi önkénte-seket.³⁴

A Veszprém megyei származású Gál Péter nemzetőr százados családi levéltárában megtalálhatók a vesz-

prémi nemzetőrök első zászlóalja harmadik századának fegyverkimutatásai. Ezekből arra következtethetünk, hogy még a csáktornyai táborban is igen hiányos volt a felszerelésük. A század legénysége háromnegyedrészének sem volt puskája, több mint negyedrésze alkalmi szűrőeszközökkel — kaszával, dár-dával — volt még mindig felszerelve. A századnak 136 löfegyveréből kettő volt csak katonai puska, a többi vadászfegyver. A 134 vadászfegyverből is csak négy volt kétsövű. A 130 vadászfegyverből 27 elől-töltős volt. A század ötnapi fizetése őrmestertől lefelé közlegényig összesen 118 fr. 40 kr. volt.³⁵

Csáktornya a Dráva nyugati, az eszéki vár pedig a keleti részén jelentette a védelmi vonal két legfonto-sabb pontját. Batthyány Kázmér október 22-én vonult be Eszék várába megnövekedett seregével és ezzel a haza védelmére megszerezte ezt a fontos várat. Ettől kezdve Batthyány itt tartózkodik, hónapokon keresz-tül Eszékről keltezi leveleit.³⁶

Batthyány Kázmérnak a vár elfoglalásáról szóló jelentésére Kossuth Debrecenből 1849. január 9-én válaszolt. Levelét Batthyány Kázmérnak, mint sereg-vezérnek címezte Eszékre. Kifejtette, hogy a nemzet szabadságharcában milyen fontos stratégiai pont Eszék vára. A pesti katasztrófa után a hadműveletek-ben gyökeres változásra van szükség. Nagyobb hade-rőt egyelőre még nem lehet a Dunántúlra küldeni, éppen ezért fokozottan megnőtt Eszék várának sze-repe. A levélből arra következtethetünk, hogy Kos-suth nyilván olyan szerepet szánt Eszéknek, mint amelyet Komárom töltött be a szabadságharcban, vagy legalább is azt remélte, hogy Eszék a dél-dunán-túli védelem szilárd pontja marad.³⁷

Nem ez történt. Batthyány Kázmérnak már nem volt ideje sem az eszéki vár megerősítésére, sem az újonc várórség kiképzésére. Nugent csapatai január 30-án Pécsét elfoglalták, sőt néhány nap múlva már Eszék külső területeit is megszerezték. A külvárosért folyó harcokban kiderült, hogy a lakosság ellenszenv-vel viseltetik a magyarokkal szemben. A házak abla-kaiból, a padlásokról, a kerítések mellől elrejtett fegyvereikkel lőtték a magyar katonákat.

Mivel Batthyány a várat gyengének tartotta, Deb-recenbe ment, hogy a Honvédelmi Bizottmánnyal tárgyaljon a vár helyzetéről, megerősítéséről. Távol-létében Éder ezredes február 13-án puska-lövés nélkül adta át a várat Trebersburg osztrák tábornoknak. Mintegy 5000 főnyi őrség, 300 ágyú, 2400 mázsa pus-ka-por, három havi élelem, 190 000 fr. készpénz került az ellenség birtokába.

Ezzel a drávai védelmi vonal utolsó bástyája is elesett és Eszék várának a szabadságharcban való rövid szereplése végleg le is zárult.

Kopasz Gábor

A jegyzetekben a következő rövidítéseket használjuk:

á. b. jkv. = állandó bizottmány jegyzőkönyve,
Bm. lt. = Baranya megye levéltára,
Bv. lt. = Baja város levéltára,
kgy. sz. = közgyűlési szám,
OHB. = Országos Honvédelmi Bizottmány,
O. L. = Országos Levéltár,
PÁL. = Pécsi Állami Levéltár,
Pv.lt. = Pécs város levéltára,
VÁL. = Veszprémi Állami Levéltár,
Vm. lt. = Veszprém megye levéltára.

¹ PÁL. Bm. lt. 785/1848. kgy. sz.

² Tas Károly: Baranya vármegye 1848-ban. Pécs, 1940., 10. o.

³ PÁL. Bm. lt. 1388/1848. kgy. sz.

⁴ A polgári őrsereg 1848 márciusban kizárólag a személy- és vagyonbiztonság, a nyugalom és rend fenntartására alakult. Inkább rendőri, mint honvédelmi feladatai voltak. Ezért tartozott eleinte a polgárőrségből lett nemzetőrség is a belügyminisztérium alá. Katonáság híján szükségé volt az országnak arra, hogy a nemzetőrséget honvédelmi célokra is felhasználja, ezért rendelte el a kormány az ún. mozgó, vagyis otthonából kimozdítható nemzetőrség megszervezését. A nemzetőrségből fejlődött ki 48-as vitéz honvédségünk. Lásd Doberdói-Breit: Magyarország katonai története 1848–49., I. k. 3. és 39. o.

⁵ PÁL. Bm. lt. 1319/1848. kgy. sz.

⁶ U. o. 1390/1848. kgy. sz.

⁷ VÁL. Vm. lt. 1157/1848. á. b. jkv. sz.

⁸ PÁL. Bv. lt. Gál Péter családi levéltára, személyi iratok.

⁹ U. o. Az eskümintá szövege: „Én N. N. esküszöm az élő istenre, stb... a királynak és alkotmánynak hűséget, – esküszöm, hogy polgártársaimnak személyét és vagyonát minden törvénytelen megtámadás ellen előljáróim felhívására oltalmazom, közcsendet, békét és nyugalmat sem nem háborítom, sem háborítani nem engedem, általában minden szolgálati kötelességemet, midőn tőlem megkívántatik, pontosan teljesítem és leszek polgári előljáróim vezérlete alatt hű örje az alkotmánynak és a hazának. Isten engem stb...”

¹⁰ Hadi ügyészek.

¹¹ PÁL. Bv. lt. Gál Péter családi levéltára, személyi iratok. – A fenyítés fokozatai voltak: 1. Kihirdették a század előtt az illető nevét, hibáját, hanyagságát, vagy kihágását. 2. Ugyanezt kihirdették az osztály előtt. 3. A fenyítendőt kiállították a század, vagy az osztály elé. 4. Fegyverét rövidebb-hosszabb időre elvették. 5. Hat óráig terjedhető időre letartóztatták. 6. Huszonhat óráig terjedhetően börtönbe zárták, ami egész, vagy félbőjttel volt súlyosbítható.

¹² Eltiltották az engedély nélküli vízivást, éretlen gyümölcs evését. Takarodó után le kellett feküdni. Lefekvéskor testét mindenkinek szabadabb kellett tenni, hogy nyugodtan pihenhessen. Akinék a lába a meneteléstől felholyagosodott, faggyúval kellett bekennie.

¹³ Doberdói-Breit i. m. I. k. 43. o.

¹⁴ VÁL. Vm. lt. 1363/1848. á. b. jkv. sz.

¹⁵ U. o. 1629/1848. á. b. jkv. sz.

¹⁶ U. o. 1810/1848. á. b. jkv. sz.

¹⁷ U. o. 1630/1848. á. b. jkv. sz.

¹⁸ Újjatlan mellény.

¹⁹ VÁL. Vm. lt. 1510/1848. á. b. jkv. sz.

²⁰ U. o. 2019/1848. á. b. jkv. sz.

²¹ U. o. 1953/1848. á. b. jkv. sz.

²² U. o. 1845/1848. á. b. jkv. sz.

²³ U. o. 2014/1848. á. b. jkv. sz.

²⁴ U. o. 2035/1848. á. b. jkv. sz.

²⁵ PÁL. Bm. lt. 1845/1848. kgy. sz.

²⁶ U. o. 1833/1848. kgy. sz.

²⁷ O. L. Nemzetőrségi Haditanács, 4562/1848. sz.

²⁸ Érdekes véletlen, hogy ebben az időben a pécsi város főbíróját is Jellasicsnak hívták, aki azonban nem volt rokona a pártütő Jellasics bárnak. — PÁL. Pv. lt.

²⁹ O. L. Kossuth — Polizeci-Akten, 102.

³⁰ U. o. OHB. 702/1848. sz.

³¹ VÁL. Vm. lt. 2018/1848. á. b. jkv. sz.

³² O. L. OHB. 2218/1848. sz.

³³ U. o. 1001/1848. sz.

³⁴ PÁL. Bv. lt. Gál Péter családi levéltára, személyi iratok.

³⁵ U. o.

³⁶ O. L. OHB. 1427/1848. sz.

³⁷ U. o. 155/1848. sz.

Die Rolle der Nationalgardisten von Veszprém in der Verteidigung der Drau-Linie von Baranya im Jahre 1848

Die vom chroatischen Ban Jellasicsch gegen Ungarn getroffenen Vorbereitungen in den Monaten Mai und Juni 1848 machten auch in den an Chroatien angrenzenden süd-transdanubischen Komitaten dringende Verteidigungsvorkehrungen notwendig.

Wegen der einheitlichen Leitung der Verteidigungsline entlang der Drau hat die ungarische Regierung das ganze Süd-Transdanubien von Varasd zu Eszék (Komi-

tate Zala, Somogy, Baranya und Tolna) László Csányi als Landskommissar mit Vollmacht unterstellt und ihn mit dem Treffen der auf diesen Gebieten benötigten Verteidigungsvorkehrungen beauftragt.

Die mobile Nationalgarde des Komitats Baranya wurde von der Regierung in die Süd-Batschka kommandiert um auf dem momentan mehr gefährdeten Gebiete des revoltierenden Südens verwendet werden zu kön-

nen; mit der Verteidigung der Drau-Linie in Baranya hingegen wurden die Nationalgardisten des Komitats Veszprém beauftragt.

Komitat Veszprém hat also sich entschlossen seine mobilen Nationalgardisten in drei Gruppen zur Drau-Linie von Baranya zu schicken. Die Dienstzeit je einer Gruppe wurde für einen Monat bestimmt und der genaue rotationsweise Wechsel der Gruppen vorgeschrieben. Nach drei Monaten sollte die dritte Gruppe wieder von der ersten abgewechselt werden und das sollte fortgesetzt werden, solange an der Drau-Linie die Nationalgardisten benötigt würden.

Die erste Gruppe der Nationalgardisten von Veszprém ist Mitte Juli 1848 in Komitat Baranya angekommen. Diese wurde von der zweiten Gruppe gegen Mitte August abgelöst.

Die Dienststetigkeit der Nationalgardisten von Veszprém an der Drau-Linie wurde hauptsächlich von dem Umstand gestört, daß die von der Regierung beschlossene Umorganisation der Nationalgarde des Komitats zeitlich mit der Ablösung der zweiten Drau-Linie-Gruppe zusammenfiel. Mit Bezug auf die Umorganisation wurde die dritte Gruppe nicht mehr von

Komitat Veszprém zur Ablösung der zweiten nach Komitat Baranya geschickt. So ist gegen Mitte September die Drau-Linie in Baranya vollkommen unbeschützt geblieben, zu einer Zeit wo jenseits der Drau der 10 000 starke rechte Flügel der angreifenden chroatischen Armee genau dem Komitat Baranya gegenüber in Stellung gegangen war.

In der gefährlichen Lage wurde der Obergespan des Komitats, der aus dem Lager von Batschka heimkehrte Kázmér Batthyány mit der Organisation des generellen Widerstandes beauftragt.

Gegen den rasch vordringenden Feind konnte sich Batthyány nicht mehr in einen Kampf einlassen, auf dem ganzen Gebiete von Baranya hat er jedoch einen Guerilla-Widerstand organisiert. Nach der Niederlage des Feindes bei Pákozd und Ozora, dann nach seinem restlosen Abzug hat er die Drau-Verteidigungslinie wiederhergestellt und für eine Zeitlang auch Burg Eszék am rechten Drau-Ufer erworben.

Er konnte aber Eszék nur bis Mitte Februar 1849 halten und mit der Aufgabe dieser Burg war die letzte Bastei der Drau-Verteidigungslinie gefallen.

Gábor Kopasz

Le rôle des gardes nationaux de Veszprém dans la défense de la ligne de la Drave en 1848.

Aux mois de mai et de juin 1848, comme Jellasics, ban de Croatie faisait des préparatifs pour attaquer la Hongrie, des mesures défensives urgentes étaient indispensables dans les départements limitrophes de la Croatie, au Sud de la Transdanubie.

Pour assurer l'unité de direction de la ligne défensive de la Drave, le gouvernement hongrois mit toute la Transdanubie du Sud — de Varasd à Eszék — (les départements de Zala, Somogy, Baranya et Tolna) sous l'autorité de László Csányi, commissaire national plénipotentiaire, en autorisant celui-ci à prendre les mesures nécessaires sur ce territoire.

Le gouvernement affecta la garde mobile nationale du département de Baranya dans la Bácska du Sud, pour l'employer sur un terrain momentanément encore plus menacé, la région rebelle du Sud, et confia la défense de la ligne de la Drave aux gardes nationaux du département de Veszprém.

Le département de Veszprém décida donc qu'il enverrait ses gardes mobiles nationales en trois groupes sur la ligne de la Drave. La durée du service de chaque groupe serait d'un mois. Les groupes se relaièrent régulièrement. Après trois mois, le premier groupe suc-

céderait de nouveau au troisième, et ainsi de suite jusqu'à ce qu'on ait besoin de l'aide des gardes nationaux de Veszprém sur la ligne de la Drave.

Le premier groupe des gardes nationaux de Veszprém arriva dans le département de Baranya à la mi-juillet 1848. Le deuxième relaya le premier vers la mi-août.

Le service continu des gardes nationaux de Veszprém auprès de la Drave fut troublé surtout du fait que la réorganisation de la garde nationale — décrétée par le gouvernement — coïncida avec la date de la relève du deuxième groupe. C'est justement en faisant état de la réorganisation que le département de Veszprém n'envoya pas dans le Baranya le troisième groupe pour relever le deuxième. Ainsi, vers la mi-septembre, la ligne défensive de la Drave resta découverte, au moment même où, de l'autre côté de la Drave, l'aile droite — 10 000 hommes — de l'armée croate offensive prit position juste en face du département de Baranya.

Dans cette situation dangereuse, l'organisation de la résistance générale fut confiée à Kázmér Batthyány, préfet du département qui venait de rentrer du camp de Bácska.

Pour faire face à l'ennemi qui s'avancit rapidement,

Batthyány ne put risquer la bataille, mais il organisa la résistance des guérillas dans le département entier. Après la défaite de l'ennemi à Pákozd et à Ozora, et plus tard après sa retraite totale, Batthyány rétablit la ligne défensive sur la Drave, et il prit même — pour un temps

— la forteresse d'Eszék, sur la rive droite du fleuve.

Mais il ne put tenir Eszék que jusqu'à la mi-février 1849, et avec la capitulation de cette ville, le dernier rempart de la ligne défensive de la Drave fut perdu.

Gábor Kopasz

РОЛЬ ВЕСПРЕМСКИХ НАЦИОНАЛЬНЫХ ГВАРДЕЙЦЕВ В ОБОРОНЕ ЛИНИИ ДРАВЫ

В мае и июне 1848-го года хорватский бан готовился к выступлению против Венгрии. Поэтому было необходимо в южно-задунайских провинциях, расположенных вдоль венгерско-хорватской границы, срочно провести необходимые оборонительные мероприятия.

В целях единого согласованного управления защитой всей линии по течению реки Дравы, венгерское правительство предоставило государственному комиссару Ласло Чаньи неограниченные полномочия, подчинив его управлению всю территорию Южно-Задунайской области от Варанда до Эсека (Залайский, Шомодьский, Бараньяйский и Толнайский комитаты) и поручило ему организацию обороны на этих территориях.

Правительство национальную гвардию Бараньяйского комитата переквартировало в Южный Бачк для того, чтобы использовать ее против волнующихся южных провинций, защиту же бараньяйско-дравской линии поручило веспремским национальным гвардейцам.

Веспремский комитат решил, что своих национальных гвардейцев для защиты дравской линии пошлет, разделив их на три группировки. Срок несения службы на защите линии для каждой группировки — один месяц. Группировки планомерно сменяют друг друга. Через три месяца третью группировку снова сменяет первая, и это последовательно повторяется до тех пор, пока дравская линия будет нуждаться в национальных гвардейцах.

Первая группировка веспремских национальных гвардейцев прибыла в Бараньяйский комитат в

июле 1848-го года. Вторая группировка сменила первую около середины августа.

Непрерывному несению службы веспремских национальных гвардейцев вдоль Дравы помешало то обстоятельство, что проводимая правительством реорганизация национальной гвардии по времени совпала с моментом смены первой группировки второй. Именно ссылаясь на эту реорганизацию, Веспремский комитат не послал в Баранью свою третью группировку на смену второй. Таким образом, к середине сентября бараньяйско-дравская линия осталась совершенно беззащитной как раз в то время, когда правое крыло наступающей десятитысячной хорватской армии расположилось на противоположном берегу Дравы напротив Бараньяйского комитата.

В этот опасный момент организацию обороны поручили бараньяйскому губернатору Казмеру Баттьяни, к этому времени возвратившемуся из бачского военного лагеря.

Баттьяни уже не смог вступить в бой с быстро наступающим противником, но он сумел организовать оборону по всей территории. После победы над противником под Пакоздом и Озором, после того, как неприятель оставил всю территорию, он восстановил оборонительную линию по Драве и на некоторое время организовал защиту стоящей на правом берегу реки Дравы крепости Эсек.

Эсек смог продержаться только до середины февраля 1849-го года. Со сдачей Эсека пала последняя твердыня дравской оборонительной линии.

Габор Копас

Úrbéri elkülönítés és tagosítás Inotán (1857-1864)

Inota jobbágysai az országnak török uralom alól történt felszabadítása után egészen a jobbágyfelszabadításig a Zichyek földesurasága alá tartoztak. Köztük és az uraságok közt olyan értelmű összetűzésekről, mint amilyenek a szomszédos Várpalotán napirenden voltak, nem tudunk, legalábbis a ránk maradt iratok ilyeneket nem tartalmaznak. Ennek lett a következménye az, hogy Inotán a jobbágyfelszabadítás végrehajtása, tehát az úrbéri elkülönítés és tagosítás komolyabb zökkenők nélkül zajlott le. Még az ilyenkor szinte törvényszerűen bekövetkező huzavona sem lépte át a normálisnak nevezhető határt, az elkülönítés és tagosítás aránylag simán ment végbe.

Az 1848-i jobbágyjogot eltörlő törvény kimondása után annak végrehajtása érdekében a szántók, a rétek, a legelők és az erdők elkülönítésére az uradalmakat és az inotaiakat a megye úrbéri törvényszéke¹ 1856 márciusában hívta fel azzal, hogy 1857. június 20-ig az erre irányuló eljárást indítsák meg. A felhívást a községbíró „kellőleg” kihirdette, minden valószínűség szerint a templom előtt az inotai volt jobbágyoknak és zselléreknek. Ennek megtörténte után az 1853. évi császári nyílt parancs értelmében a hatóságoknak és az érdekelt feleknek hozzá kellett látniuk a kérdés gyökeres rendezéséhez.

A császári nyílt parancs értelmében először a közös birtokos földesuraknak kellett egymással arra nézve megegyezniük, hogy jobbágyaikat milyen arányban elégitik ki az általuk élvezett birtokból. Inotán két uraság gazdálkodott: idős gróf Zichy (II.) Miklós és Zichy (VI) István özvegye, a Bécsben lakó Stahremberg Franciska,² valamint ennek leánya, Waldstein Jánosné sz. Zichy Terézia. — A megegyezés a végrehajtás kérésére kitűzött határidőig nem jött létre köztük, azért Zichy Miklós gróf 1857. június 20-i kelettel, mint felperes, beadványban kérte, hogy Zichy István fenti örökösivel a megegyezés érdekében a hivatalos eljárást indítsák meg.³

A jobbágyfelszabadítás befejezésének megindítása végett az Inotára kitűzött határidő utolsó napján Zichy Miklós mégis csak megindította a hivatalos eljárást. Ugyanakkor kérte a törvényszéktől az inotai

parasztokkal való tárgyalásra a határidő kitűzését és Pesszer János inotai községi bíró megidézését. Ezen túlmenően Bécsben élő „néhai kedves vérrokonát”, Zichy István özvegyét, Stahremberg Franciska „aszszonysága ő kegyelmességét” is idéztette, aki szintén „közirtokos” Inotán. Beadványában még azt is kérte, hogy ha közte, valamint Zichy Istvánné és örököse, Waldstein Jánosné sz. Zichy Terézia közt az egyezséget létrehozni nem sikerülne, a törvényszék az esetben is rendezze, hacsak ideiglenes hatállyal is, a kérést közte s a jobbágyok között.

Annak magyarázatául, hogy miért nem született meg már előbb a földesurak (uradalmak) között a megállapodás, csak az időhúzást említhetjük, amit a törvény számukra lehetővé tett, nem ugyan ebből a célból, de amelyet a felek erre használhattak fel. A jobbágyoknak (és zselléreknek) addig nem akadt tennivalójuk, míg a törvény értelmében az uraságok maguk között meg nem egyeztek.

Az egyezségi pert mindkét uraság meghatalmazottjain keresztül folytatta s a tárgyalásokon ügyvédjeikkel és tisztartóikkal képviselték magukat. Zichy Miklós 1957. május 16-án Pesten állítja ki *Kelemen Sándor* palotai ügyvéd számára a megbízólevelet s rajta kívül az augusztus 22-i első tárgyaláson *Asztaller Miklós* uradalmi tisztartó képviseli az uraságot. — A másik földbirtokos felet, Zichy Istvánnét és leányát, *Gál Lajos* veszprémi ügyvéd, továbbá *Orbán György* uradalmi felügyelő. A felek közölték egymással feltételeiket s mivel a békességes megegyezésnek eljött a lehetősége, a tárgyalási napot felfüggesztették és újabb időpontnak szeptember 22-ét jelölték meg. Az augusztus 22-i tárgyaláson *Pesszer János* községi bíró — takácsmester Inotán — meg sem jelent.

A szeptember 22-i tárgyalás még nem hozott végleges eredményt, de előbbre vitt az ügyet a megegyezés felé. A felek több részletkérdésben haladást értek el annyira, hogy október 30-án a két uradalom között létrejöhett a végleges megállapodás.

Ennek 2. pontja értelmében *Palota* határában Zichy István örököse, Stahremberg Franciska és leánya, Waldstein Jánosné Zichy Terézia (felsőuraság) engedte

át a palotai jobbágságnak az általa eddig is használt (bérelt) legelőket, beleértve Zichy Miklós (alsóuraság) itteni jobbágyait, zsellereit, valamint a „soronkívülieket”, azaz papokat, mestereket is, meghatározandó kulcs szerint. Mindezeket tehát a *felsőuraság* elégíti ki.

Az egyezség 3. pontja értelmében *Inotán* mindkét (felső- és alsóurasági) birtok jobbágságát, zsellereit, valamint a soronkívülieket Zichy Miklós elégíti ki az Inota határában elterülő s az itteni jobbágság által használt legelőterületből.

A jobbágyok, zsellérek és sorkívüliek kielégítése után a Palotán és Inotán fennmaradó legelőrészt össze-számítják és azon a két grófi család egyenlő arányban osztózik. Méghozzá olyképpen, hogy ha egyenlő nagyságú terület maradna mind Palotán, mind pedig Inotán, akkor Palotán Zichy Istvánné és leánya, Inotán pedig Zichy Miklós veszi ki a maga jussát. De ha Zichy Miklós részét az inotai megmaradó terület nem fedezné, ez esetben a hiányzó részt Palotán veszi ki s természetesen megfordítva is. (Az egyezség 4. a, b, c pontja.)

Kikötötték még az egyezkedő grófi felek azt is, hogy a Palotán átadandó legelőterületbe semmi szín alatt sem számítható be a Vécser és a pétpusztai legelő, sem a csösz, sem a mellári, tehát az egyenlően elosztandó területbe sem, mert ezeket a felsőuraság kizárólagos joggal birtokolja s ez „osztály” tárgyát nem képezheti. A nevezett legelőket ugyanis eddig sem közösen birtokolták. (Az egyezség 4. e. pontja.)

Megállapodtak abban is, hogy azon legelőbeli illetményt, amely az uraság számára fennmarad, mindegyik fél a saját birtokához közel eső részből veszi ki s hogy ez a legelőilletmény tisztán gyeplegelőre értendő. (Az egyezség 4. d pontja.)

Az *erdőket* illetően Inotára vonatkozóan úgy döntenek, hogy a jobbágyokat (mindig ide értendők a zsellérek és sorkívüliek is) mindegyik fél a sajátjából elégíti ki, mégis olyképpen, hogy ha az elkülönítés során az egyik fél erdei birtoka egészen beleesnék a jobbágságnak átadandó részbe, ez esetben az elkülönítés során fennmaradó rész becsú útján egyenlő arányban felosztandó s mindegyik fél a saját birtokához közelebb eső részt köteles elfogadni. (Az egyezség 5. pontja.)

Mindkét fél fenntartja a jogot a maga számára, hogy mind Palotán, mind Inotán levő allodiális birtokát — szántót és rétet — ki-ki a magáét, kizárólagos joggal, minden megszorítás nélkül használja, szántatja és legelteti. (Az egyezség 6. pontja.)

A felsőuraság allodiális birtokához tartozott Pétpusztá is, így ezzel a rendelkezéssel Pét Zichy Istvánné és leánya, Zichy Terézia (felsőuraság) kezén maradt továbbra is s az utóbbi részeről férje, gróf Waldstein János is aláírta a megegyezést. — Inotára estek az alsóuraság, Zichy Miklós birtokai, de uradalma központja továbbra is a palotai régi vár maradt. Természetesen

mindkét birtokos a palotai és inotai határon túl is rendelkezett birtokkal.

A fenti megállapodás 1858. július 3-án emelkedett jogerőre, amikor is Zichy Miklós felperesnek (mivel ő kezdte meg a bíróság útján a kérdés rendezését) az egyezség szövegét eredetiben bemutatták.

Ezek után kerülhetett sor a volt jobbágyokkal való egyezkedésre. A törvényszék tárgyalási határnapul 1858. augusztus 9-ét tűzte ki. Időhúzásról tehát nem lehetett szó, főleg ha meggondoljuk, hogy abban az időben a posta és országúti forgalom sokkal lassúbb, mitn napjainkban s amikor a székesfehérvári törvényszéknek a feleket a veszprémi főszolgabírói hivatalon keresztül kellett értesítenie s az ennek megtörténtét igazoló ívnek vissza is kellett érkeznie ugyancsak Veszprémen át Székesfehérvárra.

Az augusztus 9-i tárgyaláson a felek, illetve képviselőik meg is jelentek. Az inotaiakat *Pesszer János* bíró képviselte, *Szóllósy Pál* fehérvári ügyvéddel együtt. Egyezség ekkor még nem született, mert amint a későbbiekből kiderült, több kérdés még tisztázásra várt. Közvetlen adatok az augusztus 9-i tárgyalásra vonatkozólag nem maradtak fenn, sőt az ezt követő és hiábavalónak bizonyult kísérletről sem, de már az 1859. április 4-én tartott ülésen a törvényszék az inotai tagosítás, legelőhasználat és erdei haszonvétele (faizás) kérdésével érdemlegesen foglalkozik. Az idevágó jegyzőkönyvben utalás történik az inotai határ mérnöki felmérésére, az erről készült rendszeres térképre, amelynek bemutatása a legközelebbi bírósági tárgyaláson meg fog történni. De még a dülök „osztályzata” is szükséges s ezek elkészítése érdekében az inotai jobbágyokat kötelezik a szükséges szekeres és kézi napszám nyújtására. Elrendeli a törvényszék, hogy a szántók és a rétek után a legelők és az erdő felmérése, valamint az erdei haszonvétele hiteles kipuhatólása következzen, megfelelő szakértők kinevezésével és teendőik szabályozásával.

Az inotaiak részéről igényeik pontos igazolása ekkor vált szükségessé. Annyival is inkább, mert az első igazán nagyszabású, több napon át tartó tárgyaláson, 1859. november 8—10. napjain Inotán már a szakértők is megjelentek. Zichy Miklós részéről Nagy Károly, a veszprémi káptalan főlelő uradalmának (Sándorkapuszta) tisztartója, valamint Stranze József volt uradalmi tiszt Etéről, Komárom megyéből. Az inotaiak erdészeti tanácsadója Harwich Ernő csóri lakos, melléjük a bíróság is nevezett ki bírói becsüsoket, méghozzá uradalmi tisztet. A szakértőknek napi tíz forint járt s a bíróság elnöke figyelmeztette őket, hogy ennél többet nem fogadhatnak el sem a tárgyalás előtt, sem után.

A szakértők kötelességük értelmében megkezdték a szóbanforgó területek osztályozását. Ez nem történhe-

tett meg egy nap alatt, így csak 10-én vehették fel a jegyzőkönyvet a munka eredményéről s a szakértők e napon foglalhatták írásba véleményüket. Ennek tartalma ellen urasági részről nem történt ellenvetés, de az inotai parasztok képviselője, *Szöllősy Pál* kérte a szakértők kihallgatását arra nézve, hogy alkalmasak-e a megbecsült legelők szarvasmarhák legeltetésére, és hogy 1200 négyszögölenként hány marhának képesek a legelők az év minden szakában elégséges ételmezt nyújtani. — A szakértők kihallgatása ezekre nézve is megtörtént, noha, mint kiderül, az egész csak formális jelentőségűnek bizonyult, mert általánosságban mozgó válaszok hangzóttak el, amelyekből nem sokkal lehetnek okosabbak az inotaiak. Sőt, a válaszok mintha kitérők lennének, amivel nyilván az uraság érdekeit vélték szolgálni. Jó legelőn ugyanis — mondják a szakértők — mindenféle marha (ökör, tehén, borjú, ló, birka) jól legel. Középszerű legelőn is megél, de „nem olyan jól”. — Rossz legelőn, szarvasmarha csak igen nehezen, ló egy kicsit jobban, birka pedig jól is megél”. De hogy 1200 négyzetölön nyaratszaka hány darab marha él meg, arra határozott választ nem adhatnak. — Ez érthető is, hiszen jó és rossz talajon egyaránt függ még az időjárástól is.

Ezután a *faizás* ügye következett. Az uradalom képviselője elismerte, hogy az inotaiak részesültek mind épület-, mind tűzifa ellátásban. Az *épületfa* szükséglet kielégítése kérelmezés útján, az erdészeti hivataltól kiküldött szakértő helyszíni vizsgálata alapján történt. A bemutatott hiteles kimutatás szerint a 25 1/4 sessió (telek) és 57 házas zsellér — házatlan zsellér nem kaphatott épületfát — a két Zichy uradalomtól kapott 9 22/80 hasáb ölfát, melynek egyharmada Zichy Miklós, kétharmada pedig Zichy István örökösei erdészetéből származott.

Tűzifát a következőképpen kaptak az inotaiak: gróf Zichy Miklós erdészetéből a két hüvelyken aluli, Zichy Istvánné erdejéből a négy hüvelyken aluli vastagságú ágakat — amelyek az uradalmak által kivágott fák után maradtak — vihették el tűzifának. Ez tíz évi átlagot véve Zichy Miklósnál 292, Zichy Istvánnénál hét évi átlagban 288 két marhás szekér ágasfának felelt meg. Ebből tíz szekeret számítva egy szolid ölfának, évenként a két uradalom adott 58 hasáb ölet tűzifa-ként.

Ezekkel a juttatásokkal szemben az inotaiak szolgáltatása így alakult:

Egy egész telkes jobbágy tartozott egy öl hasábfát a határon kívüli erdőből két mérföldre elvinni.

A zsellérek — kik tehát fogattal nem rendelkeztek — kötelesek a határokon kívüli erdőkben fél öl hasábfát, a határban háromnegyed öl hasábfát, vagy ehelyett egy öl durung fát vágni és ölbe rakni.

Átszámítva pénzre e szolgáltatásokat, a következő képet kapták a tárgyaló felek:

egy öl fának két mérföldre szállítása	2 Ft 80 kr
egy öl fának vágása	80 kr
25 1/4 jobbágytelek után 2 Ft. 80 kr-jával	70 Ft 80 kr
57 házas zsellér után vágásbér 80 kr-jával	45 Ft 60 kr
Összesen:	120 Ft — kr
Kaptak az inotaiak (jobbágyok és zsellérek) évenként: ágastűzifában	58 ölet
épületfában	9 22/80 ölet
összesen:	67 22/80 ölet.

Ennek értéke pénzre átszámítva ölenként	4 Ft
98 kr-jával véve, kereken	335 Ft
a vizontszolgáltatok értéke kereken	116 Ft
Marad a volt jobbágyág és zsellérség javára	219 Ft

s ez megfelel 43 7/8 öl hasábfának. (A 67 22/80 öl *vegyesfát* számították át hasábfára s így kapták a 43 7/8 ölet.)

Miért vált szükségessé ez az átszámítás? A következő kérdés miatt, hogy ti. mekkora az az erdőterület, amelyről az inotaiak évenként 43 7/8 ölnyi hasábfának megfelelő fához juthatnak. — Közbevetőleg meg kell jegyeznünk, hogy az uradalom törekvése arra irányult, hogy minél kevesebb mennyiségű fát mutasson ki, s így ennek megfelelően, sőt ezen túlmenően minél kisebb területet kelljen átadnia a volt jobbágyoknak. — Ezek törekvése viszont éppen az ellenkező. A továbbiak során tehát az inotaiak az épületfára vonatkozó uradalmi „bemondást” elfogadhatónak találják, de már a tűzifával kapcsolatban ellentmondanak, mert szerintük az uradalom részéről sokkal kevesebb famennyiség mondatott be szekérszámra, mint amennyit valóban élveztek. Bizonyítványt nyújtanak be arról, hogy ők évente 1919 szekérral több rözse (ág) fát kaptak. Ennek igazolására, valamint annak megállapítására, hogy milyen vastagságú ágakat szedhettek, kéri a következő — jelenlevő — tanúk: Bada Pál, Káro Pál, Molnár József, Németh János, Pilcsik József és Varga István kihallgatását. Hogy a tanúk kéznél voltak, arra mutat, hogy a vitás kérdések már előzőleg felmerülhettek s az inotaiakat sem érte váratlanul a szakértők számítása.

A vizontszolgáltatásokra nézve csak annyi a megjegyzésük, hogy a tűzifa átszámítása annyiban módosítandó, amilyen mértékben a mennyiség többletét igazolni tudják. Továbbá, mivel az egész számítás több időt igényel, fenntartják maguknak a jogot arra, hogy idevágó észrevételeiket a hitelesítéskor nyújtsák be. Efölött az uradalmak képviselői meglepetésüket fejezték ki s mivel az „ő legjobb lélekkel és igazsággal” előterjesztett ajánlatukra az inotaiak tanúkihallgatások

kérésével válaszolnak, ezért ők is bejelentik, hogy tanúikat — ha a szükség kívánná — meg fogják nevezni.

Az iratok közt szerepel *Amon János* 1859. július 25-én kelt igazolása. Ebben azt állítja, hogy 1841—1846-között, amikor mint uradalmi erdész szolgált a palotai birtokon, az inotai jobbágyok egy sessió után (egész telkenként) 24 szekér, félsessió után 12 szekér fát kaptak évenként.

Ennek az igazolásnak egyik fél sem vette nagy hasznát, mint ahogy nem tisztázta a kérdést az erdei haszonvételek terén a Zichy Miklós részéről benyújtott jegyzőkönyvi kivonat sem. Ez tisztítlési határozatokat idéz 1827-ből arra nézve, milyen vastagságú, azaz hány colos ágakat engedett az uradalom a jobbágyoknak. 1827-ben 2,7 colosat engedélyez a tisztítlési határozat, ugyanakkorát 1850-ben is, de már 1853-ban bizonytalanságot árul el a határozat, mert ekkor az inotai (és kúti) jobbágyok „az *eddig* szokás szerint a három col vastagságú ágat kapják”.

A tanúkihallgatás során *Németh János* — Zichy István volt jobbágya — azt vallja, hogy amikor negyedtelket használt, akkor 9—10, sőt néha 11 szekér rőzsefát is kapott: mióta házas zsellér, 4—5, néha 6 szekérrel kapott. Ami a fa vastagságát illeti, négy-öt colos lehetett, aszerint, hogy az „engedelem meg volt adva”. — A többi tanú is ugyanúgy vall, azzal a különbséggel, hogy néhányuk szerint Zichy Miklós erdejéből három és fél colos ágat kaptak, tehát vékonyabbat, mint a Zichy Istvánné erdészetéből, s egy tanú 15 szekér fáról is beszélt.

Németh János egykor negyedtelkes jobbágy, kihallgatásakor azonban már csak házas zsellér. Telkét nyilván nem tudta megművelni, kicsúszott a kezéből, eladni kényszerült, mint Káro Pál is, aki a vallomástétel előtt egy héttel előbb adta el fertály telkét házával együtt és sülyedt napszámos sorba. Varga István kezén sincs már telek, napszámmal keresi kenyerét. Ugyanígy áll Molnár József tanú is: fertály telkét öt évvel előbb adta el. Ezek a tanúk mind református jobbágyok közül valók, lényegében nincstelenek, talán azért is mertek kiállni, mert nem igen volt mit veszteniük. Rajtuk kívül még két tanút hallgattak ki: Bada Pált és Pilcsik Józsefet, mindketten posztómesterek és evangélikusok. Nehéz megérteni, miért jelölték őket az inotai tanúul, amikor éppen nem valami kedvezően vallottak s mondanivalójuk inkább az uraság álláspontjához állt közelebb. Bada nem is részesült faizásban, Pilcsik pedig mindössze egy évig húzta, mint házbérlő, a failletőséget. Jellemző, hogy egész telkes és féltelkes jobbágyok nem szerepeltek a tanúk között.

Ezután az uradalmaknak kellett nyilatkozniuk arra nézve, hogy negyven éves vágási fordulatot számítva, mekkora terület lesz elégséges hasáb, durung és rőzsefában számítva, azon erdő részben, amelyben a jobbágyok

addig is törvényesen gyakorolták a faizást, különös tekintettel az erdő minőségére, annak a feltüntetésével, hogy holdja hány öl fát ad ki évenként hasáb-, durung- és rőzsefában.

A szántók és legelők a következő osztályozást kapták: a szántóknál *első* osztálynak minősítették a Káposztás kertet, a Csonka-dűlőt, a Kopaszhegy-i dűlőt, továbbá a Hegyalja, a Rétre-dűlő, a Szilasalja, a Belátó-hegyi dűlő, és a Hajagosi dűlő egy részét.

Második osztályba a keleti Körtéles, a Kálvária dűlő, a Halomi dűlő, az Új-osztály került, továbbá a Hegyalja, a Török Sósos, a Rétre dűlő részben a Belátó-hegyi dűlő, a Hajagosi dűlő, a Sárforrási dűlő, a Berekaljai, a Farkas-kúti és a Tó-főli dűlő egy-egy része.

Harmadik osztályba a Daru dűlő, a Farkas-kúti és a Murvai dűlő, továbbá a Hegyalja, a Török Sósos némelyik része, a Rétre dűlő a Szilasalja, a Sárforrási, a Berekaljai és a Tó-főli dűlő egy-egy része.

A következő lépést annak megállapítása jelentette, hogy az egyes *rétek* hozama mire értékelhető. Ezen a téren a helyzet így alakult:

Kis Sárret	q ⁴ szénát terem
Nyugati Körtéles 900 négyzetölenként	10 q szénát terem
Keleti Körtéles 1000 négyzetölenként	10 q szénát terem
Nyihogó 1000 négyzetölenként	10 q szénát terem
Öreg Sárret 900 négyzetölenként	10 q szénát terem
Halomi rét jobbik része	
1000 négyzetölenként	10 q szénát terem
a másik része azonban hasznavehetetlen.	
Sárforrási és Tó-főli 1000 négyzetölenként	
10 q savanyú szénát terem.	
A <i>legelőket</i> a következőképpen osztályozták:	
Hidegvölgy	középszerű legelő
Nagymező részben hasznavehetetlen, részben	jó legelő
Pakróc völgyi és Ló-akoli lapályok	jó legelő
Gombászölgy-alja a Palotai-Kúti útig	középszerű legelő.

A többi legelők kövesek, köbörösök, azaz erősen köves földek, csak vékony humusz réteggel borítva, ezért a rossz minőségűek közé sorozták többek közt a Kálvária dombi és a palotai határ melletti legelőt.

A Hajagos-nak nevezett rész az Egreshegy aljától északnak, a Palotai-Kúti útig tömöttebb fűhálózatú. Igaz, hogy köves, de mert vékony földréteggel borított és részben harasztos, ezért középszerű legelőnek minősítették.

Mindezek még nem hoztak minden vitás kérdésre nézve végleges eredményt, ezért további tárgyalások váltak szükségessé. Az 1958. november 8—10-i tárgyalás után lényegében hosszabb ideig nem tapasztalható érdemleges előre haladás. 1859. december 31-én újra tanúk bejelentését ígéri, a felek, de csak 1860 augusztusában kezdik sürgetni az eljárás megindítását. Közben Farkas Imre székesfehérvári római katolikus püspök is jelentkezik s 1860. június 22-én megbízza Sály Pál csóri plébánost, hogy az inotai úrbéri szabályozásnál a plébánia, templom és iskola, egyáltalában az egyházat illető ügyekben az egyház érdekeit a legmesszebbmenően képviselje.

1860. augusztus 4-én az úrbéri törvényszék felhívja a járásbírószágot, hogy a felek kérésére elhalasztott előmunkálati tárgyalást azonnal indítsa meg s mielőbb végezze be.

A járásbírószág a felhívás értelmében „sürgőzőleg” eljár, de az 1860. szeptember 22-éről felvett jegyzőkönyv szerint ismét elnapolták a tárgyalást, mivel a Zichy Miklós részéről ígért adatok nem érkeztek meg. A halasztás ellen az inotaiak képviselője, Szöllősy Pál sem emelt kifogást. A bíróság pedig szeptember 27-én jelentette a törvényszéknek, hogy az inotai ügyben kényszerült elhalasztani a „nyomozódás” folytatását s azt csak október hóban „eszközölheti”. — Újabb tárgyalási napul a törvényszék október 16-át tűzi ki. Ezen a napon a tárgyalást meg is tartották, s most az uradalmak részéről megnevezett tanúk kihallgatására került a sor. A szekerek számára nézve a tanúk nem nyilatkoznak (nem tudják, mint mondják), de az ág vastagságára nézve három colt vallanak. Ezt egyértelműleg állítják, mintha közös lapról olvasnák. A tanúk egyébként majdnem mind palotaiak s erdőőr, kerülő, csősz, erdész akad köztük. — Ez után a járásbírószág október 24-én határozathozatal (ítélet) végett az összes iratokat megküldi az úrbéri törvényszéknek.

Ez a jegyzőkönyv is, akárcsak a fentiek, 1862. április 8-án került hitelesítésre, annak ellenére, hogy Szöllősy Pál már 1961. október 17-én kérte az alispánt, hogy hitelesíttesse azokat, továbbá rendelje el a per folytatását, mert a huzavona a jobbágyoknak tetemes kárt okoz.

1861 november 5-én az alispán intézkedik, hogy a szakértő becsüsoket „hiteztessék” meg s ennek érdekében 1861 november 21-ére az inotai községvához megidézeti az érdekelteket.

Újabb intézkedés 1862. március 15-én történik a tanuvallomások (jegyzőkönyvek) hitelesítése iránt, s ennek időpontjául április 8-át tűzik ki. A késlekedés oka a megyei tisztikar lemondása, illetve újjáalakulása, amely hosszú hónapokig eltartott. Már az előző évi november 21-ére kitűzött tárgyalás is ez okból maradt el.

1862. március 31-én az inotai úrbéresek beadvány-

ban kéri a per lezárását. „Minden áron meg kell egyezni Zichy Miklós úrral” — írják kérvényükben s ennek lebonyolítására teljes joggal felruházott „bizalmi” férfiakat választanak: Bencze István, Bencze József, Bernáth János, Hajdú András, Károly János, Kiss Ferenc, Kuti István, ifj. Pap János személyében a teljes birtokosok, Pesszer Jánost és Vajda Józsefet a zsellérek részéről. Harmincketten írják alá a határozatot, noha jobbágyok huszonöt, zsellérek ötvenhét voltak érdekelve.

Végre 1862. április 9-én megszületett az egyezség az uradalmak és az inotaiak között.

Az erről szóló eredeti szöveg értelmében:

1. Mind a jobbágyoknak, mind a házas zselléreknek a birtokkönyv szerint ki kell adni azt a földet (kül és belső telek), amelyet eddig is használtak.

2. Legelőt kapnak a

jobbágyok	25
zsellérek	7 1/8 (ennyi földet használt 57 zsellér)

katolikus plébános	1
református lelkész	1
katolikus mester	4/8
református mester	4/8
jegyző	4/8

összesen 35 5/8 telek után, egy telekre 14 hold erdőt számítva, 1200 négyszögölével, az összes telek után 498 6/8 holdat.

3. Erdőt kapnak az élvezett faizás fejében

a jobbágyok	25
a zsellérek	7 1/8
a református lelkész	1
katolikus mester	4/8
református mester	4/8

összesen 34 1/8 telek után, egy

telekre 5 holdat számítva, összesen 170 holdat és 150 négyszögölet (1200 négyszögöles holdakban számítva).

Mint a fentiekből látható, az egyezség a katolikus lelkész, valamint a jegyző számára, aki egyszemélyben tanító is, erdőélvezetet nem állapított meg.

Az egyezség szerint gróf Zichy Istvánnának és Waldstein Jánosnének a következő szántóföldek jutottak: A Sárforrási-, Berekaljai-, Farkaskúti-, Tó-föli-, Kálvária-föli- és Kálvária alatti dűlő, amely eddig is az ő tulajdonukat képezte. Továbbá az országúton aluli Darudélő és Töröksósos ettől kezdve szintén az ő tulajdonuk. Ami járandóság még ezen felül mutatkozna számukra, gróf Zichy Miklós illetőségéből kapják meg Réti pusztá felől, ahol Zichy Miklós birtoka végződik. — Rétből Zichy Istvánné és Waldstein Jánosné számára a Nadas körülülből adnak s ha még ma-

radna követelésük, az a Káposztás kertek alatti rétekből adódna ki.

Zichy Miklós grófnak a következő területek maradnak: a Hajagosi földek a Vadalmással együtt a major alatt, amelyek eddig is az ő tulajdonában voltak. Őt illeti meg a falu és a Káposztás kert alatti s ekkor gróf Zichy Istvánné és Zichy Miklós birtokaként szereplő két tábla 50 holdig. További járandóságát a Réti pusztától keletől nyugat felé — kell kiadni. — A *legelő* illetőséggel kapcsolatban: a háromkerekű Sulák-malomhoz csatolt rétet a kerttel együtt, amely eddig nem volt Zichy Miklós tulajdona, mostantól fogva neki adják át s további járandóságát Réti pusztán, az úgynevezett Malomhelyi-rétre dülő inotai rétekből, nyugattól — kelet felé, hasítják ki. Az ő birtoka lesz az Iharforrási malomnál levő mintegy 1100 négyszögölnyi forrás és nádas, a malomhoz tartozó kerttel és réttel, de az odavezető út közös használatban marad. — Gróf Zichy Miklós tulajdonában maradnak a kallók melletti üres térségek a szántóföldekig, a Cigányház alatti malmot körülvevő térséggel együtt. A Töröksósos és Darudélön keresztül futó közlekedési utak eddigi szélességükben közös tulajdonban maradnak.

Azokat a *szántóföldeket*, amelyek a jobbágyok és zsellérek tulajdonába kerültek, az egyezség nem is sorolja fel. Ellenben a *legelőket* részletezi: a Fehérvárra vezető országúton fölül — mondja az egyezség — a Hidegvölgy, föl egészen a Kúti határig, onnan tovább a Vadalmási földek végétől nyugat felé, a harasztos rétek kimaradásával, a Kőbányák felé a Bögre szőlő aljáig, hozzá számítva a Kálvária földek fölötti térséget is. Ha ez nem fedezné az előírt szükségletet, a további rész a Széphegy feletti legelőből, a Palota felé eső részből adandó ki. — Hasznavehetetlenek csak azokat a területeket számítják, amelyeket a hivatalos földmérésnél annak nyilvánítottak s amelyeket éppen ezért a jobbágyi illetményekbe nem is sorolnak be.

Erdőnek a volt jobbágyok által eddig is használt erdőből hasítanak ki a palotai határ szélétől a Nyerges hegyig. Ha a jobbágyok illetőségébe gróf Zichy Istvánné és leánya részéről több adatott volna, azért gróf Zichy Miklós saját erdejéből, közös megállapodás szerint, becsú útján térítéssel tartozik. Ilyen, vagy hasonló vitás ügyeket azonban a jelen úrbéri egyezségen kívül maguk között kötelesek elintézni.

A szükséges csapásokat és dűlőutakat a jobbágyság megrövidítése nélkül kell kihasítani.

A soronkivüliek — tehát a református lelkész és mester bel- és kültelki birtokai sértetlenül kiadandók. (Csak róluk történik ily értelemben intézkedés.)

Az Inotai utolsó malomtól Rétihez vezető vízárok, vízpartok és a vízjog kisajátítás útján már eddig is Zichy Miklósé s ezután is az övé marad.

Az uradalmak a Káposztás kerteket tovább is eddigi birtokjog szerint tartják.

Gróf Zichy Istvánné és leánya számára a Kálvária alatti tábláról az áthajtást a Kálvária fölé a „bérceken” át biztosítani kell.

A Bögre alatt gróf Zichy Miklós számára kell biztosítani öt holdnyi területet kőbányának. Ebben az uraság négyszögölenként hat (akkori) pengő ellenében fejtési jogot biztosít a parasztoknak — külön kőfejtési díj fizetése mellett — azzal a megszorítással, hogy követ a jobbágyok és zsellérek csak saját szükségletükre termelhetnek, azzal kereskedést nem üzhetnek, idegenek pedig ilyen feltételekkel sem juthatnak kőfejtéshez.

A volt földesurak temető céljaira egy holdat ajánlottak meg az egyezségben.

Ezek után már csak egyetlenegy megjegyzés olvasható: mivel a „földmérési munkálat egész tökélyre nem emeltetett” — annak befejezése után esetleg felmerülő elosztási szükségleteket a felek pótlólag a bíróságnak bemutatják.

Az egyezségnek azonban még jogerőre kellett emelkednie s közben néhány további kérdést kellett tisztázni. Az alispán ugyanis hivatalosan felvilágosítást kért arra nézve, hogy miért nem kapott a csóri plébános — akinek plébániájához Inota is tartozott — erdőélvezeti jogot.

Erre felvilágosításul Zichy Miklós és Zichy Istvánné (megbízottja) azt válaszolta, hogy Inotán a katolikus egyház csak fiókegyházközségeként létezik, ilyen esetben pedig a törvény értelmében nem jár erdőélvezet a plébánosnak. (Ugyanakkor a legelőt megkapta.) — Az alispán másik kérdésére, hogy a maradvány földekkel mi történik, a Zichyek azt felelték, hogy mivel az inotai jobbágyok igen „józan” magatartást tanúsítottak a tárgyalások során, ezért a maradványföldekért a jobbágyságtól semmiféle váltságösszeget nem kívánnak. Ugyanezért — bár a törvény nem kötelezi őket — még egy holdat kiadnak a sajátjukból faiskola céljaira a Darudélben, a malmok mellett.

Ezután már semmiféle akadály sem állta útját az egyezség jogerőre emelkedésének, annál kevésbé, mert közben a határtérképek is elkészültek és azokat a törvényszék hitelesítette.

A szerződést 1862. szeptember 29-én tartott ülésén a fehérmegyei törvényszék, mivel ellene fellebbezés nem érkezett, jogerőre emelte.

Az egyezséget aláírta Zichy Miklós és meghatalmazottjai révén Zichy Istvánné és leánya, Waldstein Jánosné sz. Zichy Terézia, a csóri plébános, Sály Kálmán, Papp József katolikus tanító, Szenes Károly református lelkész és Papp István református tanító. Szöllősy Pál, az inotaiak képviselője ekkor nem írta alá az egyezséget, az ezzel kapcsolatos bonyodalmakat később ismertetjük. A fentiekben kívül aláírták az érde-

kelt jobbágyságok és zsellérek.⁵ Közülük mintegy huszan nem tudtak írni, kezük keresztvonalával jelezték hozzájárulásukat az ezer éves szolgaság eltörlését hivatalosan is igazoló egyezségi okiraton. Két név olvashatatlan. Házatlan zsellérek, kik semmit sem nyertek a jobbágyszabadítással, az aláírók közt nem szerepelnek.

Az egyezség jogerőre emelkedésével a jobbágykorszak Inotán is lezárult.

Az egyezség jogerőre emelkedéséhez hozzátartozott a királyi megerősítés. Hátra volt ugyan még a végrehajtás, de erre nézve is történt intézkedés. Az alispán 1863. április 28-án, azon év május hó 16. napjára Inotára megidézte az érdekelt feleket. Felolvasták előttük a jóváhagyó ítéletábrái határozatot s Kiss Dénes mérnök Csépről, Komárom megyéből, hozzáfogott a tagosítás, legelőelkülönítés és faizás szabályozás érdekében szükséges munkálatok elvégzéséhez. Ehhez a fennálló rendelkezések értelmében a jobbágyokat kötelezték a szekeres és kézi napszámos munkakerő biztosítására. Az inotaiak kijelentették, hogy a sor-kívüliekkel és a zsellérekkel birtokaik kiadására nézve a működő mérnökkel egyetértésben a méltányosság alapján maguk kívánnak egyezkedni s ennek eredményét az illetékes bírósághoz jóváhagyás végett felterjesztik. Megegyeztek a kiküldött felek abban is, hogy a végrehajtás folyamán szükségessé váló csapásokat 12 öl szélességben, beleértve a mellékárkokat is, a dűlőutak két öl, a közlekedési utakat pedig öt ölnyi szélességben jelölik ki.

A tagosítást Kiss Dénes mérnök aránylag gyorsan végrehajtotta s az erről szóló községi jelentés térképekkel és telekkönyvekkel együtt 1864. június 20-án jóváhagyás végett el is ment az alispáni hivatalba. Az inotaiak beadványukban sürgetik a jóváhagyást, mert amíg ez meg nem történik, addig a nép nem igen fog a mezei munkához, illetve nem végzi megfelelő gonddal a munkálatokat s ez a jövő évi termésre is hátrányosan hat.

Az alispáni hivatal a hitelesítés napjául szeptember 9-ét jelölte meg s Inotára hívta össze az érdekelt feleket, illetve megbízottaikat. Közben ugyanis Zichy Miklós 1864. augusztus 16-án arra kérte az alispáni hivatalt, hogy a hitelesítést az aratási munkálatok után ejtse meg. (Ugyanebben a levélben kéri a Kúti községgel leendő úrbéri rendezés megindítását.) — Hogy a hitelesítés miként történt, arra nézve feljegyzéssel nem rendelkezünk. De 1864. október 31-én az inotai községi előljárásság a fejmegyei alispáni hivatalból tizen-négy napi használatra kölcsönkéri a tagosításkor készült térképeket és telekkönyvet, hogy a lakosság közt a földekkel kapcsolatban felmerült villongásokat elsimíthassa. Miben állhattak a „villongások”, arról forrásaink nem tudósítanak.

Viszont valamiről még hírünk van, amiről eddig még nem történt említés.

1873. április 2-án *Szóllósy Pál* ügyvéd az inota parasztok képviselője, megjelent a székesfehérvári törvényszéken s bejelentette, hogy neki az inotaiak az úrbérrendezésből kifolyólag még mindig tartoznak. Emiatt be akarja őket perelni és evégből szüksége van az iratokból egynek-másnak a kijegyzésére. Az irattárnok, aki átadta az iratcsomót Szóllósynak — amint jelentésében írja — szokása szerint ott állt mellette, hogy azon mód vehesse vissza, ahogy átadta, benne tehát az illető állományilag, sem tartalmilag változást ne tehesen. Csakhogy, amíg Szóllósy nézte az anyagot, egy másik ügyvéd is kért valamit, s míg azt kiszolgált, Szóllósy az 1862. április 9-i egyezségi irat alá „odacsempészte, mint alperesi ügyvéd” a nevét. Az esetről az irattárnok már másnap hivatalos jelentést írt a törvényszéknek, tudomásulvétel, illetve intézkedés végett, mivel szerinte Szóllósy hivatali visszaélést követett el. A törvényszék május 1-én igazolásra hívta fel az ügyvédet. Ennek július 20-án kelt beadványa szerint aláírása azért maradt el az egyezségiratról, mert az aláírás napján neki máshol kellett megjelenie, amiért is engedélyt kért az eltávozásra s mint igazolja, kapott is a tárgyaláson elnöklő alispántól azzal, hogy az egyezséget később a számára fenntartott helyen aláírhatja. Ennek igazolására Meszlényi Károly akkori alispán saját kezűleg írt igazolását be is terjeszti. Közben Szóllósy hosszabb ideig távol élt Fehérvártól — ennek okát nem említi — bírósági változás is történt s így az ügy kiment az eszéből. Folyó évi április hóban szüksége lévén az úrbéri iratokra, vette észre, hogy aláírása még mindig hiányzik az egyezségről, s ezért „meghatalmazáson alapuló teljes jogosultságánál fogva” a számára fenntartott helyen — mint írja — teljes nyilvánossággal, az irattárban, az irattárnok tollával és ténájával, mint alperesi ügyvéd, aláírta. Szó sincs tehát neve „odacsempészéséről” s ezt a kifejezést az irattárnok részéről „elhamarkodottnak” és „sértőnek” találja. Az ilyesmi akkor bizonyul annak, ha jogosulatlan személy, titokban, körülmények eltagadásával és homályosításával ír alá őt nem illető iratot. Neki jogában állt aláírni annyival is inkább, mert ezzel csak formális hiányt pótolta, az egyezség tartalmában az aláírással semmi módosítást nem idézett elő. A törvényszék nem fogadta el Szóllósy érvelését, mert szerinte az egyezségiratot aláírni a helyszínen, az érdekelt felek jelenlétében, az arra hivatalosan kitűzött időben kellett volna. Szóllósy eljárását a törvényszék „rosszalja” s elrendeli, hogy aláírását az egyezségiratról az irattárnok törölje, ami meg is történt.

Nem tudjuk, mi állt ennek az ügynek a hátterében? Valóban oly halaszthatatlan ügye akadt-e Szóllósynak, ami miatt engedélyt kellett kérnie a távozásra, vagy a gyakorlat volt bizonytalan? — a fennmaradt iratok alapján megállapítani nem lehet. Az mindenesetre ki-

derült, hogy az inotaiak Szöllősy szerint még tartoztak ügyvédi költséggel, ami elhíhető, mert szegények voltak, másrészt fizetőkészség tekintetében általában sohasem voltak buzgósággal vádolhatók, főleg ha ügyvédről volt szó.

1894-ben az országos földtehermentesítési alap a fehérvári törvényszéktől arra az esetre, ha már az úrbérendezést befejezték, felkéri a „bemondási táblázatot”,

valamint feleletet vár arra vonatkozóan, mennyi jobbágy és zsellérségi telket állapítottak meg. A törvényszék az utóbbira tudott válaszolni, de a bemondási táblát az iratok közt nem találja. A tárgyunkra vonatkozó anyag tehát már akkor kallódásnak indult, ez később még fokozódott, s ez magyarázza az előadásunk egyes pontjain tapasztalható hézagokat.⁶

Szij Rezső

JEGYZETEK

¹ Működött ily néven 1856—1861-ig. Farkas Gábor szíves közlése.

² A nemzetségtáblázatot lásd: Szij Rezső: *Várpalota* Bp. 1960. c. kötetben.

³ Inotai úrbéri iratok. (Állami Levéltár, Székesfehérvár. Az ügyre vonatkozó adatokat a későbbiek során is innen merítjük.)

⁴ Nincs kitöltve.

⁵ Bada Pál
Bentze István bírósági
Bentze József I.
Bentze József II.
Bentze Péter
Bernát János
v. Bernát János
h. Berta János
Bentz József
Berta János
I. Berta János
Berta József
Berta Pál
ifj. Berta Péter
Birta (Berta?) Péter
Bossza (Bassa?) János
Budai János
Ember János
Eszes István
Hajdú András
Hamar Istvánné
Hamar János
Hegyi Kovács István
Hertzeg Ignátz

Horgos István
Jakab János
ifj. Károl Johann
Károly János
Károly József
öreg Károly József
Kerbel János
Kiss Ferenc
I. Kiss József
Kiss Pál
Kokas István
Kokas József
Kováts János
Kuti István I.
Kuti István II.
Kuti Mihály
Lonér János
Lonárt János
Májér Mihály
Menyhárt József
Mészáros Ferenc
Mészáros János
Molnár József
Nagy József

Nagy István I.
Nagy István II.
Német Ferenc
ifj. Németh József
Olnadi Sámuel
Pap István I.
Pap István II.
ifj. Pap István
Pap János
Pap Sándor
Patai János
Patonai János
Pencz Anselm községi
jegyző
Pesszer János
Sass István
Somogyi János
if. Szab(ó) István

özv. Szabó István
Szabó János
B. Szabó János
C. Szabó János
Szabó Márton
Szarka János
Szekeres József
Szili János
Teremi János
Tóth János
Vajda József
Varga István
ifj. Varga István
K. Varga István
Veczeli János
Vitréner (?) Márton
Zugor István
Zugor János

⁶ A tagosítás után a földárak Inotán és környékén magasra szöktek, a földhaszonbérletekkel együtt. „A tagosítás előtt Veszprém és közvetlen környékén, vagy a távolabbra fekvő Enyingen egy féltelek ára 300 pengőforint volt. A tagosítás után, amelyet 1845-ben végrehajtottak, már 100 pengőforinttal drágább volt, 1846-ban 480 pengőforint, 1847-ben pedig 600 pengőforint volt. Bozsokon a tagosítás után 1 hold föld (nem egy telek) 100 pengőforint volt, míg a tagosítás előtt 30—40 pengőforint volt. Kajáron utána csak a haszonbér volt holdanként 5—8 pengőforint. Örökáron viszont 100 pengőforint volt egy hold föld”. (dr. Farkas Gábor lektori véleményéből.)

Absonderung der Fronhöfe und Kommassation zu Inota (1857–1864)

Die Absonderung der Fronhöfe zu Inota als eine Folge der Befreiung der Leibeigenen im Jahre 1848 erfolgte erst nach langen Jahren nach der Niederwerfung des Freiheitskampfes. Wie in allen Ortschaften, wo das Land im Besitze von mehreren Gutsherren war, mußten auch in Inota zuerst die Gutsbesitzer untereinander eine Einigung erzielen. Die Herrschaften — Mitglieder der Grafenfamilie Zichy — haben den Abschluß der

Einigung jahrelang hingezogen. Nur nach der Einleitung eines gerichtlichen Verfahrens und nach dessen Abschluß konnte es zur Absonderung des Landteiles der Leibeigenen von Inota kommen. Während des Vollziehens der Absonderung waren die Leibeigenen nicht gezwungen ihre durch das Gesetz gesicherten Rechte geltend zu machen.

Rezső Szij

Le lotissement des censives et le remembrement parcellaire à Inota (1857—1864)

Ce n'est que très tard, de longues années après l'échec de la guerre d'indépendance qu'on procéda à la suite de l'émancipation des serfs en 1848, au lotissement des censives au profit des serfs d'Inota. A Inota, comme partout où plusieurs propriétaires terriens possédaient les terres de la commune, c'étaient les nobles qui devaient se mettre d'accord en premier lieu. Les seigneurs — membres de la famille des comtes de Zichy —

mirent des années à régler cette affaire entre eux. Cet accord ne se fit que quand le tribunal engagea d'office la procédure, et c'est seulement après que l'on put procéder au lotissement des terres au profit des serfs d'Inota. Au cours de la procédure, les serfs ne furent pas forcés de faire valoir leurs droits par la loi.

Rezső Szij

РАЗМЕЖЕВАНИЕ И ОТДЕЛЕНИЕ БАРЩИННЫХ ЗЕМЕЛЬ В ИНОТА (1857—1864)

Отделение участков крепостных крестьян произошло в результате освобождения крепостных в 1848-м году. Но в Инота это произошло много лет спустя, уже после подавления освободительной борьбы. Как и везде, где землей владело большее число помещиков, сначала им, помещикам, нужно было прийти к соглашению друг с другом. Помещики — члены семьи графа Зичи — на годы затянули заклю-

чение договора. Соглашение родилось уже после того, как суд начал и провел процесс. Только после окончания судебного процесса наступил черед к отмежеванию части земли, принадлежащей крепостным. Во время проведения размежевания крепостные крестьяне были принуждены к использованию прав, обеспеченных им законом.

Режé Сий

Egy bakonyi szegényember élettörténete

Népmese gyűjtésem során, 1957 nyarán ismerkedtem meg a Zirc melletti kis bakonyi község: Borzavár egyik legjobb mesemondójával, Benis Gyulával. Azóta több alkalommal felkerestem s mindig gazdagította gyűjteményemet egy-egy újabb meséjével, mondájával. 1965 novemberében látogattam meg újra, s arra kértem, mondja el az élete történetét emlékezete határától mostani 69 éves koráig. Ő szívesen tett eleget kérésemnek, sőt meg is toldotta saját életét szülei, nagyszülei rámaradt emlékezéseivel.

Magnetofonszalagra vett visszaemlékezése nyomán leplezetlenül tárul fel előttünk szinte három-négy generáció küzdelmes életútja. — A Borzavár melletti Szépalma puztán cselédeskedő, betyárokkal vesződő, majd szénégetéssel próbálkozó nagyszülők lassan zselérsorba küszködik „fel” magukat. Majd szüleiről hallunk, akik — mivel szegény lányt vesz feleségül — elsőszülött fiú létére kitagadják a birtokból.

Később a saját szegényes gyermekése, négy osztályos iskolaideje, gyermekjátékai elevenednek fel benne. Felidézi régi füstöskonyhás otthonuk, a régi falu képét, még házuk építésére is emlékszik. Már 10 éves korában szigorúan munkába fogják, sokat bajlódik a harapós, „sunyorítós”, rúgós lovakkal.

Részletesen elmondja apja gazdálkodási módjának egy-egy mozzanatát. „Hát bizo, nagyon jól emlékszek! Ippen úgy, mint a mai napra és erre a përcre, amëllikben most beszillëm ezt az esetët” — teszi hozzá a bizonyosság kedvéért. Élete átíveli a tipratásos cséplési módtól a „lőhúzó masinák”-on, cséplőgépen át a modern kombájnokig tartó rohamos fejlődés időszakát. Az ugaron hagyott fél határ korszakától a műtrágyák idejéig.

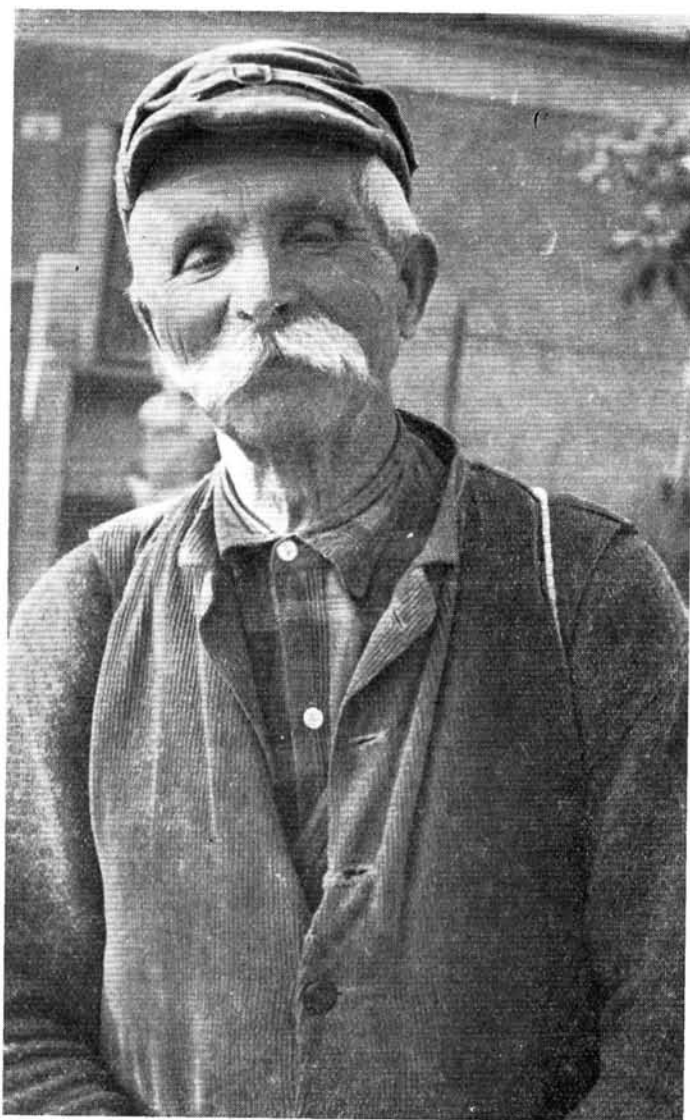
De nemcsak a régi gazdálkodási módokra, hanem a népszokásokra is kitér visszaemlékezéseiben. Jóízűen rajzolja elénk a húshagyó keddi legényavatást s a vele kapcsolatos egyéb szokásanyagot is.

1. Benis Gyula, az élettörténet elbeszélője.

1. Gyula Benis: Erzähler der Lebensgeschichte.

1. Gyula Benis, le conteur de l'histoire bibliographique.

1. Дьюла Бениш, рассказывающий историю своей жизни

Majd a még több munkában telő legénykoráról mesél. Első, fakadó, de még a lánykának — mostani feleségének — sem bevallott szerelméről, melyet az I. világháború alatt kitöltött katonaidő, az olasz front pokla s a sebesülés tesz próbára.

Leszerelve, apja akarata ellenére, mégis a szegény lányt veszi el. Szinte semmijük sincs, mikor kezdenek. Valóban rájuk illik a mesebeli mondás: olyan szegények, mint a templom egere. „Fírisszē, fejszēvē” keresi meg mindennapjukat, felesége meg fon „íjjē-nappā”, így hát lassankint viszik is valamire. — Ahogy elmondta, újra átélte az első tehén megszerzésének, az első tehénpár szekérbe fogásának, betanításának izgalmas örömét. A hangja valósággal lelkendezett, amikor a saját erejükből vett „egisz zöllírsig”-rül, a tehene számára vásárolt „kis rit”-rül beszélt: „De jó rét, prima rét! Esőrendű takarmány terem rajta!”

Majd eladja az apjától kapott rissz-rossz házat s újat épít a Porva felé eső faluvégen, amelyben ma is lakik. Kút után áhitozik, azt is sikerül füratnia sok kálváriajárás után.

A felszabaduláskor a földosztás során öt hold „juttatott föld”-del gyarapszik kis birtoka abból a grófi birtokból, melyen öregapja cselédkedett. Majd a borzavári termelőszövetkezet tehéngondozója lesz. Ma is ő őrzi a rábizott „nevendék-marhákat” okos kis kutyájával. Este-reggel az istállóban felesége segíti a munkában.

Gyermekeit külön módon látja el, mint őt a szülei. Lányának házat épített, kőművesegéd fiát pedig pár ezer forinttal segíti hozzá háza megépítéséhez. — Így hát elköltöznek tőle gyermekei, újra üres a ház, csak ő és felesége szorgoskodik benne. Néha unokák zsongják körül őket nagy szeretettel.

Benis Gyula élettörténete egy a sok bakonyi szegényemberéi közül, de mint a népi élet dokumentuma, jelentős számunkra. Értékes adatokat nyerhetünk belőle az uradalmi cselédség élet- és munkaviszonyaira vonatkozóan, valamint megcsodálhatjuk benne a nincstelenségéből magát felküzdő ember hatalmas életenergiáját. Visszaemlékezése nyomán jobban megismerhetjük kora pusztai és falusi életkörülményeit, a szegényember gondolkodásmódját, bírálatát, ítéletét kora eseményeiről s azok jellemző figuráiról.

Eddig engem mindig mesével tartott, ha ráköszöntem. Talán azért hangsúlyozta most élettörténete során olyan sokszor, hogy az mind igaz, amit most elmond. Első napon csak ketten voltunk, másnap a felesége s az unokák is ott tettek-vettek körülöttünk a konyhában. Így hát felesége ellenőrzésén is keresztüljutott az, amit a szalag rögzített.

Mesemondó tehetsége a már többször elmondott epizódok kerek megformálásában, a csattanók ügyes kihangsúlyozásában, szemléletes előadásmódjában nyil-

vánult meg. Előadásában a népi epika sajátosságos formáit, nyelvezetének erejét, ikerszavainak muzsikáját, tájszavainak ízét, érdekes mondatszerkesztését, gondolatritmusait élvezhetjük. Visszamelékezésének lejegyzésében betűhíven követtem Benis Gyula kiejtését, bár ő nem volt mindig következetes sem az í-zés szempontjából, sem a többi szavak tekintetében. Bár ismerte már a magnetofont, az eleinte mégis feszélyezte néha. Később azonban a történetek megelevenítésének sodrában gátlástalanul beszélt tájszólását.

A lejegyzés során azokat a betűkapcsolatokat, melyek köznyelvi kiejtési formája azonos a nyelvjárásiéval (mondjuk, látszik — mongyuk, láccik), helyesírási szabályaink szerint rögzítettem.

Beszédének érdekes sajátága, melyet más bakonyi adatközlőmnél még nem észleltem, az, hogy a labiodentális réshangok helyett (v, f) néha bilabiális zárhangzókat (b, p) használ. Pl. víz = biz; fél = pél; fázik pázik.

Az élettörténet olvasása során feltűnik, hogy a régebben történt dolgok: a gyermekkor, katonasor, ifjú házaseset eseményei, gondjai, bajai, vágyai jobban rögződtek, kikristályosodtak Benis Gyulában. Többször elmondhatta már őket, volt idő a leülepedésükre, megformálódásukra. — A felszabadulás után történeteket csak futólag sorolta fel, feldolgozódásukhoz még nincs meg a kellő időbeli távolság.

Élettörténetét nekem mondta el, így hát az én érdeklődési körömhöz szabta mondanivalóját. Néha kérdeztem is, így alakult ki írásba rögzített életének jelen formája.

— — —

„Az én öregapám, a is szegényember vót. Borzaváron lakott. Amit én most mesélek, ténleg rajta igaz is vót ez!

Hát az én öregapámnak az aptyának vót hét hód földgye és egy fé háza vót nekijje, aztán něm az én öregapámra hatta azt a hét hód földet még azt a fé házat, hanēm egy másik fiára. Így hát az én öregapámat valami kis vátópízzē fizették ki — amin mindig hallottam az apámtú, amin meséte. — És az öreganyám, a is szegény léány vót, így mind a kettő: szegényék vótak.

Hát, ēkerútek cselédnek. Szípómára. Ott tartották a cselédilletüket, még Pálinkaházon, ezēn a két helēn. Az én öregapám állandóan bírēs vót...

Hát bizom, az én öregapámnak vót öt lējanya mēg két fia. Hét családja vót, kilencedmagavā vót. Őlīg szegényül ítek ott. Abba a világba něm ítek ám oan rúzsásan, szinte a lakás sē vót nagyszērű, mer egyszerűen a cselédēknél ott is abba az időbe füstōskony-

hák vótak. Füstöskonyhák, és úgy szabad tűzné főztik — mer sokszor mesíte az öreganyám, ezt tilleg hallottam tüle — hogy cserépfazikba főztek, mind a cigányok, úgy a tűz mellett.

Hát, annyira-annyira azér, mégis hát a gyereket tudták valamire hasznányi, napszámba, még iparkodtak hát egy kis disznóvá is vesződni, akkor má egészen nem íréztek oan szégínsigét... Egy konvenció vót csak, amit az öregapám kapott, föl is idégéték...

A konvenció: Egy évbe tizenkilenc métermázsza gabonát kaptak. Ez vót egy évi konvenció. Ez a konvenció példákéza. Minden évbe négyszérre kapták még a tizenkilenc métermázsza gabonát. Három-három hónaponkint köröszttü. Három hónap vót, egy fertál esztendőnek mondták, és ez a konvenció búza vót, még rozs vót, még árpa vót. Három féle vót, ez ki vót számítva három hónapra, egy fertál esztendőre mennyi esik abbul a 19 métermázsából. — Minden hónapba egy méter durungfa, akkor kapott ahellett másfé méter rözset, ágfát.

— No most akkor egy cselédnek vót egy tehéntartása, a tehennek az ellátásáro nem vót a cselédnek gondja, hogy mit észik télén a tehene. A cselédnek a tehenit, úgy az egyykét mind a másikét: az uraság adott neki ennyi az üvébüil egisz télén. Szinte úgy a nyári időszakban: Hun legét a cselédnek a tehene? Egyyké úgy, mint a másiké: ezt egy külön fókába szokták örözni, ez vót a cselédtehenes — és az uraság adott neki legelöt. Úgy hogy nem köllött neki sē *fübirt*, sē legellöt, sē a pásztornak füzetnyi sēmmit, mer aki örizte a *cselédteheneket*, ais úgy kapta a konvenciót, mind az a bírés, vagy mind az a kocsis, vagy mind az a csösz, vagy mind az a juhász, akár egyyk, akár másik...

No most akkor egy cselédnek vót: Disznót, amennyit tudott tartani. Sēmmi gondja más, min megéteti. Mer krumplija vót a cselédnek, mer kapott a is földet és termét. A konvenciósz föld egy hód vót. Ebbü pedig — egy hódbü — ha akarta kétszázötven nigyszögöl, ha akarta kétszát nigyszögöl: konyhakertnek mondták. A többit még éhasznáhatta. Ha akart, vethetett árpát is bele. Szinte, hogyha akart még a cseléd, hogy a tehene kaptyon egy kis külön kedvezményint ütüle, mikó mént fejni a felesége, — kért tüle (az uraságtól) valahun egy kis kaszálót, azt is kapott, külön azt takarította és azon kívül az uraság ú mmégadta neki a koszyát, minha nem takarított vóna. Csak azt, min kedvezményéssen dobta a teheninek *ikér-ókor*.

Abba az időbe nem vót villany. Vót, de így cselédné, pusztákon még falukon nem igén vót. Hát petróléumot is, amennyit eligetett, petróléumot is kapott, sót is kapott. Ezér sē köllött egy fillért sē fizetni a cselédnek!

No most egy cseléd még kapott akkor: Mikor például kiadta a gazda azt, hogy hát máma má *takarullunk*,

ennyi, még ennyi furdullót, mondjuk egyszerűen: nyóc fordulót kő csinányi és minden fordulóra nyóc körösztt gabonát köll föltrakni. — Hogyha a cseléd ügyeskédett és többet tudott csinányi nyóc fordulóná? Ha fordút — mondjuk — még hárommā többet? Ez vót *cullag*. Ez vót *cullag*. Hogy például mennyit kapott abba az időbe, azt én nem tudom, pész-füzetést. De most a cseléd — mondjuk máma má hétfő van, és máma elkezdenek takarúni? Mátul fogva szombatig mindén nap takarúnak, és mindén nap csinál három vagy négy fordulót a kiadott izén kívü, ezt *cullagnak* mondták. — De mondjuk, hogyha máma hétfő van és kedden vagy szérdán, csütörtökön eldül az a bírés a gabonájávó? Ném üressen mondom ám!... Akkor azon a hétén évesztette a *cullagot*. Úgyhogy nem kapott sēmmi *cullagot* sē. Ezt a *cullagot* — hogyha rēndessen a cseléd bevégezte — vasárnap egy fillérig mind kifizette az uraság. Minden hiány nékün.

Például az én öregapám. Oan tíz évig vót cselédembēr. Ezt a cselédsigét tartotta mindig abba az uradalomba, de az uradalomnak két pusztája vót: Pálinkaház és Szípóma. Ezénn a két helén vót. Több hère nem kerüt cselédnek. Mindig bírés vót. Négy ökörrē járt. És annyira, annyira, most már tíz év alatt szērözgetett hét hód földet, hét katészteri hód földet és egy házat, egy kis magányos házat, de az a ház léigétten vót. Az egisz sor lē vót igve. Az a ház eladó vót, mer léigétt és elmēnt annak a gazdája a falubü. Borzaváron vót.

No most akkor oztán fölípítettik. De a házat nem ács még kűmives ípitette föl, hanēm egyszerűen a rokonság. Össeát és fölípítettik. Úgy, hogy maguk fötöttik rá a tetöt: a fát és bekötöttik újra mégin szalmává, zsuppal. Ahun a falak hiányoztak vagy rosszak vótak, maguk *kirépéráták*. — Például a plafon: úgy vót, hogy egyszerűen, amijen jó, oan fákkā lērakták. Lévették a héjját, lēfaragták és azon mód lērakták. Amind én hallottam és amind én emlékszek, ez így vót csináva. Allurú nem sározták fő, csak föllúrú, hogy nē gyűjjön lē a hideg a pallásrú. — Füstös konyha vót, szinte gádorral nyillott a szobaajtónk, szinte a konyhaajtó: allú-föllü kettes ajtó vót, de nem dupla ajtó vót, csak szimpla ajtó. A konyhán ablak nem vót, a szobán két kis ablak vót, egyyk gádor felü, a másik ucca felü. — Hogy a füst kimēnjen a konyhábul — ez így vót *tilleg*, erre emlékszek nagyon jól — ki vót furva *furuvā ja* főső konyhaajtó háromsoruan, szíp egyforma sorba, hogy a füst kimēnjen. De még azon sē tudott kitódúnyi a füst, hanēm kibontották: egyy oan kis lik vót a konyhaajtó fölött a plafon alatt, hogy a nagyobb füst ott kimēnjen. A likakonn is. Persze a konyhaajtó: be köllött csuknyi, mer hideg vót. Ha pedig hideg nem vót, akkor nyitva vót a konyhaajtó és kimēhetett a füst.

Hát ijen házak... Ném ám csak ippen ez, amit az öregapámnak csinátunk, haném az egész falu ijen vót.

Igyekézett akkor is mindénki egy kis disznót is őni. Hát — amin nagyon jól emlíkszék — megóttik a disznót, aztán amikor a sóbú kivették a hust, fölakasztották azonmód, a palláson még is füstülődött. El is fogyott onnan, jó hērű! Így vót! Hát eddig valóságos így van, amind én most emondom.

A szómás házak akkor tűntek ē, mikor má kezdték csináni a címētēt, cserepet, — addig, egész odáig az egész falu, a szísó háztú a másik szísó házig: e mmind szómás ház vót és füstös konyha.

Ēgyszerűen úgy vót csinával a tető, hogy oan kiálló tető vót, az alá még aztán vót csináva: körübellő ojan 50—60 cēnti kiállója vót a tetőnek, *homlok-déskának* mondják, hogyha csucsfal van; aztán oda vót verve, vagyis szélgelve oan hosszabb karró, rövigygyebb karró, még-rövigygyebb karró. Aztá körösztbe vót fonyva a sövény. Úgy mind az erdőbe amin megnyótt a bozót, rajta maradt az ág; természetēs, azēr hagyták rajta az ágot is, hogyhát sűrűgygyebben essēn a fonyás. A csucsfalnak a legközepin csinátak egy oan kis likat, hogy legalább valahunnan egy kis világosság is gyűjön bc. No most ez a csucsfal, hát e bbe vót sároozva. Kívűrül is. De ném ám kűműves vagy ez, vagy az, egyszerűen az asszony főmēt a *lajtorgyán*, fővitt vele egy kis sárt, avvā csak belenyút a sárba, még odavágtá, még mégin belenyút, még mégin odavágtá. De természetēs, hogy ez egy otromba munka vót. A kezivē mind ēnyomkodta, ez így maradt. E mmēszaradt, aztán így jó vót. Aztá majdnēm ú nnizett ki mind a föcskefiszék.

Ēgy konyha vót, még egy lakószoba. A másik is csak oan vót, mind a szobánk, de azt jobban *kamoranak*, mer kamora köllött. Még egy istálló vót. Azután még a ház vígibe még peig ngy lábann át mégin egy oan kis tetőzet, ammég lett vóna a pajta, hát az alá raktuk, amink vót.

Nyóc év múva mégin léiggett. Akkor mégin ēkerūt cselédnek. Na most, annyira, annyira az én öregapám vergődött a megípítésivē, hogy má akkor lovakat is vett. De abba az időbe ném ezék a fajta lovak vótak, amik most, haném egyszerű kis apró magyar lovak vótak, mind egy éves, vagy mind egy másfél éves tinóborgyu, vagy másfél éves üszőborgyu.

Hát az én öregapám persze a hét hód földgye mellett szénnel foglalkozott, szenet ígettek, mer vót neki hozzá családgya is, még szinte el is hordták. — De mikor meggyütt az utrú, ném hazagyütt, haném mégin csak mēt az erdőre onnand, aztán, hogy kifogták, vót gaz is, még tisztások ott mingyá a tanyájuk mellett. Nēmcsak úk maguk vótak egygüt, haném többen is vótak. Ēgy-egy tanyán vótak négyenn-ötenn is. Még szinte mēntek ketten-hármann is egygüt uton

szénnē. A lovak má össze is vótak szokva, úgy ho, az egygüt kocsi emēt a másiktú, má nyerítették is a lovak, egygüt a másikat.

Hát, egygüt este emēntek oda a Bakonhēgy alá mégin üressen, amikor gyüttek vissza a szēnvivésbű, hát kifogták a lovakat legēni. Gaz vót ölíg, ahhoz adtak rēggel egy abrakot, aztá avvā má mēntek is mégin. Mēgrakodtak és mēntek. — Nahát aztán estēnnen, mikor kifogták a lovakat, — persze az én öregapám a két kis lovát u *nyügözte össze*: mindeggyiknek az egygüt eső lábát kötötte a másikéhol, a másikat még ezéhöl. Mindéggyiknek a két eső lába vót összekötvel egygüt a másikó. Még vót ojan aki ú ffogta ki a lovát, ho sszabodon eresztette, még vót ojany, aki lēkötötte a fejit a térgyhöl, úgy eresztette el. Ki hugyan tudta, mégnyügözte. Vagy, aki gundúta, még tudgya fogni, ném is nyugözte még.

Ējfil elött még pedig vót egy kis esső, mikó ki vótak ott fogval a lovak. Hát ijfel aztán, amin fekűsznek a *gunyhóban*, alusznak, hallják ám, hogy a lovak: egygüt a másikat nyerítettik. Aszongya egygüt embēr a másiknak:

— Halljátok — aszongya — a lovak nyeríttenek!

— Á — aszongya, — ném tunnak azok máskipp beszini, hát így nyeríttenek.

Rēggel aztán, mikor főkēnek, mēnnen, nízik a lovakat, hát a lovakbú, akárhá, hiányzik: az öregapámnak a lovai. Persze azokat tudta megfogni a *zsván*, mer össze vótak nyugözve, aki még szabadon vót, az elugrott elüllük. Azt ném tudták megfogni. Eēket még tudták fogni, mer össze vótak nyugözve. A zsványok aztán ēvezették a lovakat. Rēggē nincsenek lovak!

Na most, ijfil elött vót egy kis esső, és a csapásukon elmēntek. Fölvezették űket a toronynak, a tetejēs kuptú fölvezették űket a toronnak. A határárokparton, Disznóút annak az utnak a neve, azon fölvezették, attú a torontú még lē a Bécsi ároknak, mingyá azon az uton, ahun a Bécsi árkon lē a szűcsi legellőre. Odáig mēntek a csapások, ott a legellőn még eltűnt a csapásuk, mer má mezzó vót ott. — Na aztán az öregapám, persze abban az időben még fiatal embēr vót, amin hallottam, még erős embēr is vót, hát persze vótak vele, akik mēntek kollégák, akik keresték a lovakat, és egygüt mēntek a csapásukon. Akkor aztán estefelé lett az idő, a csapásukat eltívesztették, visszagyüttek újra, haza.

Másnap aztán az öregapám maga, egygüt mégin elmēt a lovaknak a csapásukat csapásuni. Mégin odair, ameddig ē tudott mēnni a csapásukon, jaj, de most má hát tovább ném tudott a csapásukon mēnni. — Közbe még a pásztor még ott öröz, amin gyünmēgy az öregapám erre-arra, keresi a csapásukat.

Utóbb aztán kérdi tüle a pásztor, amind arra keveredik az öregapám:

— Mondja, bácsi, mit keres, mit csapásul maga itt? — szta mingyá meséli neki az öregapám, hogy

— Ijen, még ijen lovakat keresek — aszongya. Szóvā mondta a gylüket, mindenüket.

— Hát — aszonygya — nízze! Én tunnék rúlluk hírt mondanyi, de szónyi nem szabad, mer hogyha kitudódik, engémet elpusztítanak! Nézze! — aszonygya — de szónyi nem szabad! Ide, még ide mēnjēn, minden díbe oda fog|gyák vezetni azokat a lovakat. Vagyis nēmcsak azokat a lovakat, hanēm amiket u lloptak, a *ballang-* gyukbú odavezették innya, ahol a kuthó.

Az a kut például nēm ijen kut vót, mind amijjen most van, hanēm az a gímēskút. A kutnak a *kámvája* pedig oan kifaragott gērendák. Osztá az én öregapám odahelēzkēdēt a kut mellé. Szinte az én öregapámnak vót jó ēgy botja is.

Hát, látja ám má messzirú, hogy gyūnnek a lovai. De rajt űl az ēggyikēnn akkora ēgy embēr, hogy ēggy arasz vót, hogy nēm írte a lába a fōdet. Akkora ēggy embēr űl rajta! Az én öregapám mēg peig odafekūdēt a kút mellé, ahun lē kō nyomni a izēt, a vōdrōt, a botját mēg nekitámasztotta a kutnak, a gērendának. Amind odaír az a zsván, rajta űl a lovon — mer abba az űdōbe csak az vót a gyelszó, akit nēm űsmertek: Hát maga, kend! Szóvā kendēzték, csak az vót a szavajárása.

— Hát maga, kend, mit keres itt?! — így az a zsvány, mēg lē sē szát a lú hátárú, csak rajta űt.

Nyigētt-nyōgōtt az öregapám:

— Jaj! Jaj! É k kis vizet szeretnék innya, de nēm tok húzni!

— No, majd én huzok kendnek, aztán majd ihatik!

Avval a zsvā lēsát a lúrú, mēgkōtōtte a lovakat ahol a kis karikáhol a váluhol, ahol ittak a lovak. Avval odamēnt a zsván, ho mmajd hūz vizet, szta majd ihatik az öregapám is, mēg hūz a lovaknak is persze vizet. Hát amint a zsván túlja lē a vōdrōt, a gímēt a kútba, belehajūt a kútba. Amin belehajūt, váratlanul az öregapám mēgfogta hátúrúl a lábát neki, belefördította a kútba. Persze a zsván erre nēm számított, beleesēt, aztá a zsván kapaskodott a gímēr, a vōdōrēr. Hamarossan az öregapám — persze erős embēr vót ais, — fogta a botját, ēkezde a zsvánnak űtnyi a kezit, el kōllōtt a zsvánnak ereszteni a vōdrōt, gímēt, beleesēt hanyatt a vízbe, csak ű lloccsant a viz. A zsván aztán belefulladt a vízbe, az öregapám mēg föleresztette a vōdrōt, hamarossan clōdozta a lovakat, föl a hátára, fölūt, mind a villám elgyūtt onnan, otthagya űket.

De má aztán az öregapám sē mert ám emēnnyi tōb-
bet *sēhāse* a lovaivā, nēhogy a tōbbi zsvā ráōsmer-

gyēn, aztán így elpusztíjják az öregapám is. Eladta az öregapám azt a kis lovait.

Abba az időbe nēm kōllōtt passzus sē lúrú, sē marhárú, sēmifēle állatrú sē, így a zsványok elvēttek, mēg loptak, így aztán eladták ócsó pizer. A szēgēny-embērtű is ēvēttek a zsványok az ijē állatokat. Ebből itek, ebből *kajmākodtak* a zsványok.

Hát, mikor az én öregapám begyūtt a cselidilletibū, vagyis Borzavárra hazagyūtt, hát hazagyūtt kilenced-magávó. Az én apám vót a családok között a harmadik, mer ekkōzbe lēányok is vótak mēg gyerek is vót. No most aztán má annyira vótak, hogy az én apám maj mēgnōsūll. Szinte *hirbeszaladt* a faluba, hogy hát majd azē lēs majd ez a hét hód fōd, ez a kis fōdecske, kis birtok, mēg aztán ez a ház is. Hát oan lēányt kapott, szinte... Az én öregapám, vagyis az én anyámnak az aptya Borzaváron vót tanító. Tanító vót az én öregapám. És ebbe az iskolába tanított. Kovács Márkus nevezetű tanító vót. És annak vót 14 hód fōdgye vót. Sajátja vót. És ezt a birtokot nēm az anyámro hatta, hanēm a fírfigyerēkēkre hatta, az anyámnak az aptya is. És ebből a birtokbul kapott az én anyám 600 forintot abba az űdōbe. No most, hogy az én apám örökūte ezt a hét hód fōdet ezzel a házikōval ēggyūtt, amit az öregapám szērzēt, ebből a 600 forintbūl az én apám kifizētēt űt testvīrt. Ketten maradtak testvīrēk, a két fírfigyerēk. űgy, hogy az űt lēánt kifizette az én apám a felesigēnek, vagyis az anyámnak a jussábul.

No most akkor, két *fírfigyerēk* nincsen kifizetve, akkor annak az ēggyik fírfigyerēknek, aki nēm maradt a birtokba, annak hagyott az én öregapám 300 — má akkor forint vót, mind máma is az van. Nēm váltó forint vót, csak ēgyszerűen azt mondták, mint máma, hogy forint. — Az én öregapám hagyott annak a másik gyereknek 300 forintot. Ezt a 300 forintot peig űgy szērzette mēg az apám, mikor má az anyámmā ēgybe vótak.

Mer az én apám is hamarossan nagycsaládos embēr vót. És az én apámnak is vót — vagyis az én anyámnak is vót tiz gyereke. És a tiz gyerekbūl űten maradtunk mēg nagykorunkra. Én vótam kōztük a legidōsebbik.

Hát bizon az én apám, amire engémet csak tudott, fölhasznát. Abba a régi világba má az vót a divat, mikor a gyerek vagyis a lēán hat évvessé vát, má akkor iskolakōteles lēt. Hát bizon, nyári időbe — mer akkor is űgy vót, hogy tavaszkor amikor oan idő vót, mēg akkor is jártunk iskolába. Mikor má kezdēt kitavaszozni márciusba, persze abba az időbe is űgy vót, hogy nehéz vót a sors, hát bizon, mēg má márciusba: ēggyik is mēnt *meztēlláb*, mēg a másik is, mikor má jobb idōk vótak. De azt is szokták mondani:

— *Majd ēvisz a március!* — amin mēntünk meztēlláb az iskolába. Én is mēntem űligszēr meztēlláb már-

ciusba iskolába. Áprilisba. Szinte ősszel, mikor köllött má mēni, akkor is.

Hát az én gyerekkoromba például: A falu dērēkán laktunk, aztán a mi házunk előtt vót egy kis domb. Aztá, egy másik házná is vót egy ijjen iskolás gyerek, mikor kigyüttünk három óra után az iskolábú, azonn a hēgyēn szoktunk csuszkáni kisszánkóvā. Aztán amind ott csuszkálunk, a harmadik háztul is kigyütt egy gyerek, nagyon rossz gyerek vót a is, kigyütt meztelláb, *ümögbe*, — bizony ölig nagy hó vót — tepszibe mēnt csuszkányi arra a dombra. — Mondták nekijje:

— Mér nem mész be! Mer maj megfázó!

— Nem *pázok* én még!

Kutya baja sē lett nekijje. Egész sötít estelig *ümögbe*, még aztán *hajadonfejt*, még meztelláb, tepszibe csuszkát. Oan rossz tepszibe. Valóságos igaz, én nem hazudok!

No csuszkátunk, lészakadt rulunk *aa* kis rissz-rossz *gōnc* is, hát bizon, az én apámnak is vót 10 gyerēke, nem tudta mindet *ficsórossan* tartani.

Közbe aztán bizon, mikor má kezdett engēmet anynyira, hogy há most má akkora lētem, nem engedett az többet engēmet csuszkáni, az istállóba köllött mēnēm!

Hat esztendős koromba iskolába kezdtem járni. Tizēnkēt éves koromig köllött vóna járnom iskolába. Ez lett vóna hat ellemi. De bizon énnékēm az én apám nem hatta kijárni a hat osztált. Mer szüksége lett vóna rám, és aztán elvitt az erdőre dógozni, szenet ígetni. — No most arrú a sorsrú beszillék, hogy hugyan is vót ott az iskola. . . Imádkoztunk mindēn bekezdísne az iskolába. Evvē kezdődött még az iskola. . . oan nagyon szigorú nem vót. Amúgy a tanító goromba vót hozzánk. Az iskolába. . . iskolaidóm alatt, még azúta mindig is két tanító vót. . . Hát bizon egy szobába vótunk ölig sokan, most má biztossan nem tudom, de hatvanon vótunk, egisz biztos, ha nem többen. . . Soha nem vót több tanító, csak kettő. Például egy fōtanító még egy segédtanító.

No most az iskolába bizony egy kicsikēt a tanító is elhanyagúta — úgy mégmondom, mind amind van — azér maradtak a gyerekkébül is, ugyē, hogy talán jóformán a nevit sē tudja *fōlirnya*. Maradtak ijenyek többen. Akikbe nem vót oan az ősztōn. Mer tanúni nem szeretett egy gyerek sē. Akárhány gyerek született a világra, tanúni nem szeretett egy sē.

Közbe aztán, ha valamit parancsút az apa, vagyis valamit akart, hát otthunfogta a gyereket, aztán egyszerűen tētetett vele, ú hhowy nem is mēnt egisz fé télēn sē iskolába. Nēm törődtek vele. Ęmēnt a gyerek iskolába aztán nem iskolába mēnt, hanēm Ęmēnt csuszkáni a kertek alá. Nēm sokat törődtek vele sē a szülők majdnēm, sē a tanító. Majdnēm jobb szerette a tanító is, ha kevesebben vótak a gyerekek. Így van, amind én mon-

dom. Enné fogva maradt aki még a nevit sē tudta *fōlirnya*. Nēm izellēm én, hogy én *cáfujjam* a régít. Ez így vót.

Ęn is kimaradtam a negyedik osztábú. Ngy osztált jártam. Mer eső és második osztált, ezt a fōtanító tanította, harmadik, negyedik, ötödik, hatodik osztált, ezt még a segédtanító tanította. Például, jól megērtsük, mit mondok! Harmadik, negyedik, ötödik, hatodik osztál. Ez ngy osztál! Egy fōtanító még két osztájt. . . Mennyit tanított az a segédtanító? Akkor az nagyon rēngeteg! Ezt nē így ērtsük! Hanēm ezt úgy ērtsük, hogy a harmadik, negyedik, ötödik, hatodik osztájbú, akik má nagyobbakká vátak, és itt is maradtak ē gyerekek, még amott is maradtak, — még annyit sē tanított, mint a fōtanító. Mer én is abba a sorba vótam. A negyedik osztál koromba az én apám engēmet má otthun *pogott*, és elvitt az erdőre: szenet ígettünk. Még kocsivā küzdött. Mer én vótam a legidőssebb. — Nēm vót szigorú az iskola. Így van!

Hát. . . szinte a viselet! Ugye, abba az időbe bizon nem vót oan nagy *probrēma*. Egy családba vót 10—12 gyerek, vagy tizēnngy. Nēm vót nagy *probrēma*. Hát gondúnyivaló! Hogy bizon, volt ölig: hogy tél van és ennek nincs ruhája, ennek nincs cipője, ennek nincs csizmája. Szégínyül vótak.

Az iskolábú mindēn nap egyszerű gyühattunk ki szünetre 10 órákor. És a szünet alatt a lēányok is különb játszottak még a gyerekek is. Mink például ütöre játszottunk, a gyerekek. Ütöre játszottunk. Például az ütő, az oan vót, hogy egygyik dobta fōl a labdát, a másik még: oan vót nála, mind egy lēkvárkeverő, oan lapos; avvā még elütötte. Amott még mēgin egy csomó gyerek, aok még Ękapták a labdát. Ha ē tudta kapni, akkor az ütött újra. Aki még az előbb ütött, annak még be köllött áni amoda. No most a labda például marhaszōrbú vót csináva. Mikor a marhákat lēnyirták, vagy megvedlēt, abbul vót a labda csináva. Oan gömbölüre vót csináva a labda, mint mikor az asszonyok gombócot főznek. És ez körülbellű vót is akkora, mind a két öklöm, ez a labdánk. Bele vót varrva vagy ruhába, vagy rossz harisnyába.

Vagy ho ppedig, taplóbul is csinátak labdát, tēleg. És a tapló ojan vót, hogy az erdőbe a fa ódalábú nyött kí. És ezt a taplót lēvettik a fa ódalárú, osztán ebbű faragtak késsel oan gömbölüt, labdának valót. — Szinte szoktak csináni ebbűl az ijen taplóbú gyujtótaplót, ú hhowy gyufát is spórútak vele.

Játszottunk mink máskēbb is: szēmbekötösset! A szēmbekötis például úgy törtint: egy gyerekek be lett kötvel a szēme, egy másik még pedig, annak még a vvót a foglalkozása, hogy amin mégpöccintette hun a vállát, hun a hátát, akár a fejit is mégpöccinthee egy kicsint, annak még a vvót a foglalkozása, hogy „Ki vót az?” — Ha még tudta mondani, akinek be vót

kötvel a széme, akkor annak lett bekötvel a széme, aki mégpöccintette.

(Tehát a bekötött szeműt mindig más és más ütötte meg, de mindig ugyanaz a játékos kérdezte: Ki volt az? Ki volt az? De aki kérdezte, az sose ütötte meg.)

Vót egy másik játékunk is. Például egy dészkat fölállítottunk a falhó, aztán, hogyha vót minékünk — mer szoktunk kapni két fillért. Két fillér vót a legalacsonyabb píz. — *Gurdítottani* szoktunk! A gurdítottás, ez például úgy vót, hogy amint *kigurgútt* a körbű, mer egy kör vót ízével, aztán akijé kigurgút, az évesztette azt a két fillérgyit.

Vót egy másik játékunk is: Hogy a píz főlizétük, aztán azt kérdéztük a másiktól:

— Mi léssz mostan? Irás, vagy sas?

Ha irás vót, az azt jelentette: Két fillér. A *sas* még pedig vót: ippen ú nnizett ki, mind egy bevetett ágy. Az a fele annak a píznek. Hát aztán, améllik azt mondta, hogy irás léssz, aztán ha sas lett akkor, nem nyert az! szoval e is játékunk vót.

A lányok még pedig ezt a játékot játszották: Összefogódtak nagy *karéjba*, mer persze sokan vótak, a fé iskolaudvar mind lánybul át, a fé udvar megtelett velük, aztán, amin mēntek lípisre, össze vótak fogódzva, ē kezdék énekügetni

*Nyissuk ki a galambházat,
A kis galamb majd kiszállhot.
Szálljon ki a zöld mezzőre,
Ott talál majd legellőre.*

*De hogyha a sas üldözi,
Ismét be köll bocsjátoni,
Rēpülj haza kis galaombom,
Buzaszēmēt kapsz majd otthun.*

Azután még a lányok ott tanúták még a *Hej, liliomozást* is (Ld. Békefi: Bakonyi népdalok 40. sz.) a is játíkyuk vót, mer ez divat lett aztán má, egisz majdnēm mostanáig divat vót, má van annak körübellű tiz esztendeje, hogy ēmaradt ez a divat.

Amire csak tudott, az én apám főhasznát engēmet, mer én vótam a legidőssebbik. Má mikor ijen gyerek vótam, úgy tiz-tizenegy éves gyerek vótam, akkor má kocsival is jártam, még szinte vót rá eset, hogy öröztük a lovakat. A lovakat azér öröztük, hogy nē ēgyék még, hogyhát nē ēgyik még a télire való takarmánt. A lovak szabadon vótak. . .

Jaj, de mind afféle gyerek — a lovak nyári időbe, mind afféle lú, bogaras vót, — ēkkicsit futottak, mind afféle gyerek, ēkezdett rinya, hát én is rítam. No most aztán, mikor akartam mēnni, hogy maj megfogom a lovakat, mos má hazavezetēm űket, az ēgyik bizony űlig *sunyorgató*s vót, fítem tüle. Hát amin fillék tüle,

sunyorgatott, amin mēntem fele, szinte harapott félēm. É kezdtem rinya. Otthagytam a lovakat, ēgyüttem haza. Égyüttem az apámér haza, az apám az nēm vót itthun, oda vót kaszáni. Há, mit csinájjunk? Az öreganyám, még az anyám is, futkoztak, gyüttek-menték hō mmi csinájjanak. Hát ēgyütt velem az anyám. Tudom nagyon jól. — Az anyám is még akarta fogni, fiatalasszon vót még ais akkor, hú! Mēnt neki az anyám-nak! Persze egy goromba lú vót, harapos is vót még sunyorgató is. Hát aztá, az is ott maradt velem, öröztük egisz dílután a lovakat, mikor méggyütt az apám kaszállásbū, az aztá ēgyütt velem.

Na másnap mégin aztán, hogy mēnjenk el, örözsem űket, majd ű kivezeti űket, még légyek ott velük. Hát én bizon űlöget rítam, hō nnēm, nēm mégyek ē. Akkor nekiát, az én apám engēmet jól mégvert. Hogyhát nēm akartam elmēnni a lovakkal örözni. — Hát, kénytelen-kölletlen ē köllött mégin mēnnēm űket örözni. A lovakat. Na most akkor má ott vótam a lovakā mindaddig, míg csak az én apám nēm gyütt. Estefelé gyütt értük, má egész este vót, a ffogta még, ēvezette űket haza.

Azután az a lú, amélliket má két nap nēm tudtam megfogni, persze a lú hugyos lú vót, mégmondom úgy amin van. Nēmcsak sunyorgatott még harapott, hanēm bizon hugyos lú is vót! — Hát, ēküdütt engēmet az én apám — tizenegy éves vótam — űlfáér. űlfát vinnyi Zircre az állomásra, má akkor vót erre vasut a Cuhába. Zirzēn vót az állomás. Mind az erdőt kivággyák, oan csalit még má nyól is minggyá föl az amin erdōn. A csemēte még má nyóll is. Hát, elküdütt az én apám, persze nēm magamat tizenegy éves koromba, hanēm egy másikkal, hogy maj vigyázzon rám, még hát raktya föl a fát is, még minden. Fogadta is az a bizonyos, hogy maj föl is raktya, még vigyáz is rám. Azt parancsúta az én apám, hogy egy mētērnē többet fő nē raktyak. Hát ez az öt mētēr fa száraz fa vót, e kkorübelű lehetett oan öt mázsa *terü*. Nēm na tterü vót. Azt parancsúta, többet nēm szabad. Mer gyerek vagyok. Hát fő segítette rakni az a bizonyos, akinek mondta az apám, hō ssegijje főrakni a fát, aztá azt mondta énnékēm:

— Na, Gyula, csak űlj föl a kocsira, aztá gyere utánam. Majd én mégyek elő, tē még gyere utánam! Hát amin mégindullunk, onnan gyüvünk, az a bozót hozzáírt annak a lúnak az oldaláhō. A lú el kedett sikongatni, rugott mint a . . . csak úgy föcsögött, a hugy még csak úgy dūt belülle. Én még hát, mindafféle gyerek, tizenegy éves gyerek vótam, ēkezdtem *rinya*. Utóbb annyira rugott az a bűdős, randa dög lú, hogy összekeverēdett az *ēstēráng*. Abba az időbe nēm úgy vót, min most, hogy lānc *ēstēráng* van, ēgyszerűen kötél-*ēstēráng* vót.

Égy időbe is azt mondja: Majd ganézzak ki az álla-

tok alú, az istállóba. Hát vót neki egy kis tehene, még egy kis *nevendiktye*, még két kis lova vót. Hát, amint kimégyék, mint afféle 11 éves gyerek az istállóba, az apám még má emént ki dógoznyi. . . , hát az egyik lú úgy rugott engemet szájon, arcon, a számat kétfelé rugta, megvézött az orromná, szemémné, de a szemémet nem rugta ki. De errú má magamrú nem tudok, mer ugy vittek be: *virbe vótam*. Mikor ott benn főmosdattak, még mindén, *illetre hoztak*, akkor tudom, hogy hugyan is történt az én izém. Hát az anyám hamarosan — akkó má észhő gyüttem — összenyomta a számat, a főso szám szilít, mer az orrom alatt rugta kétfelé a számat. Az anyám aztá összenyomta, egy kis kockás ruhát megzsirzott disznózsirrā. Aztá azt rá-tette, egy másik *kezskyenővē* még bekötötte. Teljes két felé vót rugva, és az anyám maga szérint még is gyógyította. Orvos nekün. Ugy, hogy orvosná nem is vótunk. Ez őszkor vót, hát bizony mire még gyógyút, tavasz felé tudtam menni iskolába.

No, most aztán má sokáig nem is jártam iskolába, mer má kikért víglegessen az én apám onnan, 'sztá eméntünk az erdőre. Utóbb má eküdütt még szántani is abba a kis földbe. Jaj, de akkor nem úgy vót ám, min most, máma má van, hogy beleakasztom a földbe az ekít, aztán emégy maga szérint. Vótak egyszerűen a faekík, aztá avval szántottunk. Hát bizony, mindafféle gyerek, hun itt tántorgott, hun i nnyomott el az eke, hun amú nnyomott el az eke. Mer a földek is — megmondom úgy, ahogy van — küvessek vótak, legnagyobb rísze. Vót bennük kú, amibe megakadt az eke. Eke, taliga fábú vót. Faeke, fataliga. Szinte a fogas is a vvót. Faeke, fataliga, fafogas A vvót. De az ekének azér vót ám vasbul is valamennyi; például lapos vas is, még a kormánydészka, ez egyszerűen vasbú vót. De az ekének a szarva, géréndője, ekének a taligája, rúdja: e m mind fábú vót. De még a kerekek is fábú vótak. Tiszta fábú vót. Vas abba nagyon kevés vót. Ippen oan sin vót a kerekekén, mind most é *kkáosztáshordón* van az *abrincs*. Ebbó vót az eke is, még a taliga is.

. . . Hát abba a hét hód földbe is hugyan is gazdálkodott, vagyis hugyann is vótunk? Vetétt az én apám, szokott vetnyi búzát, rozsot, árpát, még má kísöbben zabot is vetétt valamennyit, de nem sokat. De nem oan nagyon sok vót a termés, mer a határnak egyik fele ugar vót. A másik felít termétük. Ebbe az esztendőbe a határnak ezt a felít termétük, a másik fele ugar vót. A jövő esztendőbe még azt a felít termétük a határnak, améllik az idén ugar vót. . . Mikor hét hód földnek fele — azt lehet mondanyi — ugar, akkor nem nagyon sok termist lehet várni, ugyē igazam van?! No most, ezt a kis termist hugyann is szoktuk mi elizényi? — Hát, bizo, nagyon jól emlíkszék! Ippen úgy, mind a mai napra és erre a pércre, améllikbe most beszíllém ezt az esetét.

Hazahoztuk azt a kis gabonát, azt a búzát, mongyuk háromszorra, legfölebb nigyszérre hazahoztuk. Nagy teriket nem lehetétt, mer akkor országot sē vót ám. Nem csak hogy a határba, hanem még Zircre sē vót! Mikor hazahoztuk, akkor léraktuk, aztá mikó léraktuk, akko egyszerűen oan gombójú, mind a sajtár, mind egy vizívó vagy mind egy káosztáshordó, oan gömbölüre léterítéttük. Ugy, hogy minden kévének a feje befelé át, a *tusa* még kifelé. Ezt úgy értsük, hogy egy káosztáshordónak a *körlete*. . . Na most akkor a két kis lovat összekötötte az én apám, egyik a másikhol, és aztán egy hosszú kötélle — az a közepibe át, a lovak még körbe jártak. *Ágyásnak* mondtuk eztétt, amibe most a lovakat hajtjuk. Hát én, mind afféle tizenegy-tizenkét éves koromba is ezeket a lovakat hajtottam ustorral az ágyáson. U ttiprattuk ki, vagyis ezt nyomtatásnak mondtuk. Nyomtattuk. — No most, mikor kitiprattuk ezt az ágyást, akkor megfordítottuk. A lovakat léállítottuk rúlla, aztá megfordítottuk. A másik felít tiprattuk ki. Gondolni való — mi tagadás benne a ú szarik is még huggyozik is. . . akkor csak mondtam:

— Idésapám, mēnjünk lē az ágyásrul, mer a . . . Céda vagy a Csillag szarni vagy huggyozni akar. Akkor léátunk az ágyásrul.

No most akkor, ki van tipratva az ágyás, vagyis a kis gabona. Akkor szipēn favillávc megráztuk, hogy a szēm, ami ki van tiporva, nē maradjon a szómába. Az potyoglygon lē a földre.

A tipratás nem egyforma vót. Ha száraz vót, akkor — maga-magátul értődik, — akkor könnyebben kimégy az a gabona, mint hogyha egy kicsint szívósasbb, vagy nyersebb. . . Hogyha jó száraz vót még hármat nígyet is kitiprattunk (egy délelött).

Akkor mázsárú nem beszítek, csak *mírörú*, még *fēr-tárú* beszítek.

Úgy nyomtattuk ki a búzát, az árpát még a zabot is. A rozsot még pedig székhő vertük, aztá úgy csipütük ki, mer a mmég köllött a házra is. — Nem ijen szék, amjenre mink ülünk, hanem mongyuk, egy *hakstokk*, amin a disznót főbontják. Mer *hakstok* még vót mindénhun. — *Csipüllövel* is. Nyele is vót meg hadaró is vót.

Akkó szipēn össze lét pucúva. . . Belemerítettek, aztá földobták, amēnnyire csak tudták. A szél még pedig, amin fújt, a *pojvát* kifújta, a szēm még léesétt. Annyira dobátuk, annyira dobátuk, utóbb má csak a szēm maradt, a *pojvát* még ēfújta a szél. Így aztá meg-tisztút — amēnnyire, annyira. Gondúni való, nem oan praktikusán tisztút még, de megtisztút. No most aztá. . . az idő sē egyforma, van rá eset, nagyobb szél fúj, van rá eset, hogy sēmekkora szél sē fúj. Akkor még köllöt várni, míg nagyobb szél fújt, aztá akkor megpucúttuk akkor.

Hát bizo, elmút az aratás, elmút a masinázás, bizon, mégmondom az igazat, alig ho vót valami kis gabonánk a hét hód földrű. Azt móhatom, a mostani világba, mind mázsárul beszíllünk, ha *cak-pakk* 5—6 mázsa gabonánk vót, akkor sokat mondok. Abba a nagyon rigi világba, mikor én gyerek vótam. — De aztán kísőbb má vót ám gabonánk! Akkor má, mikor má főgyüttek a lóhúzó masinák, még má főgyüttek a vasékék, vastaligák. Azután még szinte má méjebbre is tudtunk szántanyi. Mer aztán azok az apró lovak is emútak ám, amik akkor vótak, a magyar lovak, begyütt a külföldrűl egy másik fajta lú. Úgy, hogy azok má erősebbek vótak és nagyobb lovak vótak, úgy, hogy azokat má lehetett mindēnre hasznáni. Akkor má vót ám termésünk! Ugy ho, például, amikor az én apám három hódát vett a hét hód földjűhő, akko má vót tíz hód földünk... vót 300 zsák *krumpink* is! És odáig még nem vót. Mer akko má megszünt má a is, hogy a határnak egygyik fele ugar. Ez elmaradt mondgyuk, a háboru elejibe, mongyuk, kilenc-tízbe! Ugy, hogy mindēn talpnyi földet fölhasznát az egisz falu, s a kinek földgyei vótak, nem maradt ugarba a határnak egygyik fele sē.

Az állomásra állandóan, télēn, összē, tavasszā nyāron, mindig állandóan fuvarozás vót. Vót oan, aki faszēnnē foglalkozott. Vót oan, aki faszenet nem is rakott a kocsijāro, hanēm állandóan őlfát hordott Zircre az állomásra. Mikor má Zircēn lētt az állomás, nagyobb lētt a forgalom. A faszēnnel elmēntek Veszprēmbe, Pápāro, messzebb is mēntek, Győr felē is. Ahun ē tudták annyi. No most aztán — persze — mikor ez az élet főgyütt, amire maj most mesíllēk, egisz más vót az íllēt, mind abba a rigi világba, az én gyerekkoromba... Akkor má az én apámnak is vótak jó lovai. Közben osztán a fuvarozásbű jó kocsija is vót nekijje. Ugy hogy nem vót rissz-rossz, *riziga-roziga*. Tudott má mēnnyi. Bennūket is jobban tudott tartanyi.

Mind affēle ijen rossz gyerekek, összemēntűnk *csomózni*, este, úgy össze, gy csomóba — oan 15 íves gyerekek vótunk. — Persze a kocsmákhő mēntűnk. Kēt ajtó vót a kocsmán: egygyikēn bemēntűnk, a másikon még kikergettek bennūket:

— Takarodjatok innen bűdös fickók, mit kerestēk itt?

Hát asztā, egygyik kollēga is megfűzette a legínyáldomást. Akik megfűzētűk a legínyáldomást, oakat ott-haggyták. Csak minket, akik még nem fizettűk még, azokat kikergettűk, vagyis kizavarták.

Hád osztā, hō, mondom egyzsēr az idēsapámnak: — Idēsapám, én is megfűzētēm a legínyáldomást, mer most má eis megfűzette, még amaz is. Még a kocsmábű is mindig kizavarnak.

Hát egy forintot köllött fizetnyi, úgy fizettűk még a legínyáldomást. Gyütt a farsangutoljai mulatság,

még akkor kizavartak a kocsmábű, három nap tartott a mulatság farsang utoljakor: vasárnap, *hetfin*, keddēn. Hűshagyó kedd. Még vasárnap kizavartak a kocsmábű. Azt mondja az apám, mer mondtam neki, hogy kikergettek a kocsmábű engēmet is:

— Jó van fiam — aszongya — majd adok egy forintot. — Forint vót akkor is — aztán maj megfűzētēd a legínyáldomást, aztā nem zavarnak ki a kocsmábű.

Oan hetfin má megfűzēttem a legínyáldomást, aztā nem zavartak ki tōbbet a kocsmábű. — Aztán így lassakint legínyēkkē vātunk.

Az időssebb legínyēk között vót egy Endre nevezetű. Az ijen fiatalokkā szeretētű kollégáskodni. Hát aszongya minikűnk... hushagyó keddēn ifil után:

— No — aszongya — gyerekek — aszongya, — sorakoztatok a borotvállásra!

A rrēndēzte. Vót neki, fábű csināt oan hosszi... ippen oan vót mind a borotva, de fábű vót (30 cm-es távolságot mutatott a kezével). — A borotválláshoz pemecs is köll! Ugyē most má divatba lípēt — mer hónap bűjt lēssz: — hamvazószerda — hát *ruszlit* ēvētű egygyik is még a másik is, mer hát abba az idōbe oan helēn hordószām át a ruszli. A ruszlinak megēttēk az az elejīt, a farkāt még, ē kkis darabot hattak, sztā nem ám csak egygyet, hanēm tōbbet is: e mmég vót a pemecs. Az a fábű csināt fakēs, ammég vót a borotva.

Aztā — természetēs — amint oda köllött űni, borotvāták. Egygyik pemecsűte, a másik még majd megborotvātā. Aztán akkor, természetēs, hogy azír még köllött fizetni, mind affēle új legínyenek, még köllött fizetni. Hát, csak azt számálagatták:

— Jűj, de nagyon kiszőrösōdtē, jűj de nagyon szőrős vagy!

Aztā még borotvākozni sē köllött abba az idōbe! Borotvāt sē hasznātām.

— Jűj, de randa szőrős vagy! Okvetetlen még kō borotványi!

Avvā csak pemecsezte, még borotvāták. Körűbellű egy lítēr bort köllött fizetni érte. Úgy hogy összeszēdtek jō kis csomó pízt, mikor megvót a borotvállás. Majd-nēm úgy nízētű ki, mind a kōdullás, ez az izē... Hogy az utósō pízt is kicsalom a zsebgyibű. — Akkor azon mind bor lētt hozatval, azután azt közōssen ott ituk, és danūtunk. De má akkor azt a nótāt kezdtűk danűni, ami hát abba az idōbe divat vót ezēn a napon:

Tempo giusto ♩ = 102

Már megmondtam kis-an-gya-lom, csű-tőr-tő-kön es-te,
Ne ves-sed a tisz-ta bu-zát a vi-rá-gos ker-be!
Vagy az ár-viz el-vi-szi, vagy a ma-dár föl-ē-szi
Már megmondtam kis-an-gya-lom, sēnki hasznāt nem vēszi.

Réggē, mikor kezdett világosonnyi, akkor osztánék a nagyobb legínyek azt mondták minékünk:

— Nő, gyerekek, eménünk kódúni!

— Hát mikó nekikészülödtünk, egyikné vót a hentesnek a bárdgya, amivē a marhát agyonütik, a taglója — mer abba a kocsmába vót a hentessíg is. A másikná még vót meszellő, a harmadiknak még kopott tollsöprű a kalaptyán, mer minnek kalapunk vót, sipka akkor nem vót divat. A negyedikné még vót peig egy oan hosszú páca, lehetett a páca körübellű oany 1 méter 40, 30, 20 cēnti hosszú. Miné hosszabb vót, anná diszsebb vót. Az egyik végin még egy kis ág vót, lē vót vágva egy oan 5 cēnti hosszira, hogy a fánk amit kapunk, arra lēssz ráfűzödözve, arra a pácára. Az a kis ág még azér vót a végire csináva, vagyis mēghagyva, hogy a fánk lē nē potyogígyon.

Amin mēntünk kódúnyi egyik háztú a másikhó, természetis, nótaszóvā mēntünk. Mindig az danútuk: Már mēgmondtam, kisangyalom. . . Mer akkor ez vót a divat, ez a nóta. Amin mēntünk be a házakhó, mindig ezt danútuk. Ahun nem adtak a házakná sēmmít sē? Mer az vót a szokás, hogy vagy fánkot adtak, azt főfüztük, a pácáro, vagy ho ppedig szalonnát adtak. A szalonnát még peig egy másik gyerekné egy oan gömbőjű, mind egy karika ijen madzag össze vót kötve, és a szalonna ki lētt likasztva, a mmēg azt hurcúta.

Aztá, ahun nem adtak sēmmít sē? Ott még peig a taglóva még lētt faragva a fal, a másik még, akin meszellő vót, a mmēg — mind az udvarba farsangutoj-jakor a liccs-poccs sár van, belemártotta a sárba a meszellőt, aztá mēglocsúta a falat, mind a kűművesék. Avvā *kípirongattak* bennünket. A másik házná ahun adtak, ott nem csinátunk sēmmiféle csúnya munkát. — De még nem büntettek sēmmire sē ijenre, hogy *csöndéréknek* adtak vóna át, vagy valami, mer e vvót a divat. Taval is, azelőtt is, még minden esztendőn. Hát bizo, ahhó kiszút mindenki.

Mēgszēgínykēdtek a legínyek három napi multság után, kisegíjjük űket.

Mindēnhun e vvót, hogy: Adunk nekíjjük! Hát ez egy szokás vót. — Nem vót szíp szokás. Mer ippen úgy nízett ki ez a banda, mind egy zsvánbanda. Nem szípvót.

Aztá a szalonna, fánk, ez még lētt *ēdve*, mind afféle *ehēs* fickók, legínyek mēgēttük, ēfogyasztottuk, szinte ahun pízit kaptunk, azt még mēgittuk. Nem gyűjtöttük ám, hogy ekkorra, vagy akkorra! Ugy, hogy pocsekká tettünk mindēnfélit, főhasznátuk. Mēgēttük, mēgittuk.

Hát bizon, én nem nagyon sokat tudtam a legíny-illetēmbű mondanyi, mer 16 éves koromig kizavartak a kocsmábű. Kizavartak.

Az én apám bizon éngēmet hasznát ide, még oda, még amoda, mindēnhova hasznát, amire csak fő tudott hasznányi, hát így én bizon a kocsmába nem sokat *lajháztam*. Viszont a fiatalságok között sē nagyon sokat moňhatom hogy vótam. Vótam, de nem sokat. Enné fogva bizo, annyira visszamaradtam, hogy még tán-cúnyi sē tudtam. Hát bizony lēniztek még a lēányok is. De nem nagyon sokáig vótam legíny, mer 18 éves koromba a világháború alatt besoroztak és ēvittek katonának.

Hát az én felesigēm, aki máma is mēgván, együtt vagyunk az én felesigēm, én úgy keverēdtem össze az én felesigēm: Egy időbe a is mēnt kocsivā, küdte a zaptya, én is mēntem kocsivā, mind afféle fiatal gyerekek, mēgszerettem a felesigēmet, de nem tudott rúlla sēmmít. Má tizēhēt éves emútam, legín vótam. Hát csak ennyibű át az egisz. Mēgkedvētem, de ű nem is tudott rúlla sēmmít sē. Hát, alig tellētt bele valamēnyi kis űdō. 18 éves lētem, besoroztak, ēvittek katonának. űgy, hogy én aztán az én kedvesēmvel vagyis a felesigēm aki lētt, nem is tudtam vele tárgyúni sē.

(Katonáéknál). . . elfűjják a kilencet a *strájgot* este kilenc órakkor mink még pedig fekszőnk mind sorába a szómazsákokon, a *strózsákokon*. Két sorába. Közbe még pedig a szakaszvezető fekdűt ott egy vaságyon a sarokba. Ott vót neki a vaságya. Amin fekszik — mind afféle ijjedt, fíllő rēgruta, tizennyóc éves gyerekek. *Cugszfirēr*, szakaszvezető, kemíny, katonás, szigorú embēr. Amin lēfekűdtünk, má betakarōdztunk a pakróccā, aszmongya:

— M e s e !!! — oan katonássan.

Nem tudtunk, hāgattunk. Mēgin mongya:

— M e s e !!! — oan katonássan.

Mēgin nem szól sēnkise. Persze, mind afféle rēgruta fíl, még egy tūt sē lehetne a valagunkba dugni, annyira fíllünk. Mēgin, harmadszor is mongya:

— M e s e !!!

Mēgin nem szól sēnki sē. Aszmongya:

— Két napi *cimatorság!* — (Szobasörprēs, szobataríttás).

Ez a büntetis. De ho, kki, micsoda, azt sēnki nem tudta.

No mostan, má ez a sor még van büntetve. Mi aztán tudtuk még mi ez. Akkor sēmmít sē tudtunk, mer nem vilāgosított bennünket föl.

Most mēgin mondja:

— M e s e ! — oan katonássan.

Mēgin nem szól sēnki sē. Mēgin hāgat mind, persze fítünk má. Mēnyiszēr mondja, aztá nem szól sēnki sē. Fítünk má. Ha sipka lētt vóna a fejünkbe, egy mē-

térre főfúta vóna a sipkánkat a hajunk. U *ppétünk*. Mind afféle tizennyóc éves gyerekék. Hát, mégin nem szól sènki sè. Aszongya:

— Két napi aportorság! Klozètpucullás.

Akkor még a másik sort büntette. Nèm tudtuk, hogy most mire mégy ez, vagy hugyan

Na most aztán réggè van. Réggè van, *tagbakot* fújnak. Ibresztót. Némèt kommendó alatt vótam. Hát most aztán réggè még egy pèrccè sè vót szabad előbb főkènyi míg nèm fujt a *hornista*. Réggelit, tagbakot. Na most aztá, főkèlünk. Még félig fő sè vagyunk ötözve, bakancsot befűznyi, fő nadrágot. Akko má kiabálják:

— Kávéeér!

A kávé még a sajkába forrott is, mikor a szakács beöntötte a kávé a sajkába. Á, még azt még sè ittuk jól, má akkor kiabálják:

— *Umhèngèn!*

A mmèg az, hogy fòszerènyi. A sajkát még kimosva, kitörűve, még ais főgyün a *risztungra*.

Ugyè, míg fő nèm kétünk, èggyik is mènt a vécère, a másik is mènt a vécère. A vècèt sè írt rá pucúnyi, a szobát sè írt rá kisöpörnyi, kitakarítányi. Hát mégvót a büntetis, mer nèm mesét è ssè. A szisónek — azonn a soron vót a cimatórság, — a szisónek köllött vóna mesèni, — mos réggè van, mos tudjuk még — nèm mesét. E mmost még van büntetve két napi cimatórsággá. Nèm mesétek, most azér gyün ez a sor. Most itt sè mesétek, itt még az aportorsággá van mégbüntetve az a szisó két napra.

Na most aztán, aki mesènyi tudott, ez a büntetis è fog ott múnyi. Aki tudott mesènyi, annak è vót a büntetis törűve. Mennè jobbat, mennè helèssbet tudott mesèni, ha mingyá hazudott is, akkor is è vót engedve. Ó, én tudtam nekik mesèni, de szerettek is engèmet. Szerettek. Szerettek.

Hát aztán mikó má mégbátorodtunk, még a is előfordúlt hogy kétszèr èmentünk réggeliér. Kávéeér. Valósággá mégmondom úgy, amin van. Tuggya, vót egy kövér szakács, amint mert avval a kalánnyal, a kávé, mink még hát odatèttük a sajkát a *kotlira*, a szakács még amin merte — kövír vót, mind ez az ajtó, ijen szilès vót, nagy embèr vót, legalább 110—20 kiló. Az a szakács. — Hát aztán vót oany, aki — hamarossan mégittuk azt a forró kávé, bizon annyi idő nincsen, hogy kimosni, kitörűgetni, hamarossan a köppen bel-sejivè kitörűttük a sajkát, oda mégègyszer!

Persze a szakácsnak fòltünò vót: este is annyit főztek min réggè, mer réggè sòtítbe osztották, és réggè még nèm vót ölíg. Este még maradt még egy oan, kis körűbellú oan majnèm fél kotlivá. A mmèg a jóbarátokè vót. Altiszt, ez-az, ijenèké vót ami mégmaradt. Azt nèm ám a leginsígnek osztották ki!

— Egisz biztos èk a bűdös porosfűlèk, van benn oan, aki kétszèr gyün. A legtòbb.

Hát, az a rohadt kövér szakács, amin odatètte a regruta a sajkáját, rátètte így a vállára a kezit, az èggyiket, a másik kezivè még merte a sajkábo a kávé. Persze nèm vèttük észre, a kezibe még vót egy kis *grèta*, avval èggyet így huzott a válláná, è. Begyelíte mindet. Sòtèt vót és nèm láttuk. Aztán má gondúták azt, hogy most má a víge felé vagyunk —... mer villany sè vót ott, hanèm egy ijen lámpa, mind a konyhalámpa szokott lènni, a másik szakács még, mikor má gondúta, hogy hát most má a vígire írünk, akkor odatartotta azt a lámpát. Nèm is gondútunk rá. A mmèg azt világitotta, ho mmèllik a *gyelès*.

No most aztán, amin tartsa oda a regruta a sajkáját, a mmèg má látta azt, amint a mécs rávilágitott, hogy még van egy kicsint húzva a grétáva; puff! a kalánnya. Gyün a másik, puff! — mégin oda.

Èszrevètte, hogy én is bűnös vagyok; ama kkapott előttem, *ècrukkujjak* onnan? Hátha én is kapok! Mer má én is vótam oda. Ègyszerre tisztulás lètt.

— No gyertèk! Gyertèk ide, porosfűlèk! Gyertèk ide! — aszongya — akinek még nèm vót kávé!

Nèm mer odamènni è ssè. Mer, ha má ez kapott a kalánnyá... Mi csinyájjak? Odamènjek, nè mènjek? He! Hátha mégse... Sztá odamènt mégin ègy gyerek, akar oda belehajúni:

—Nekèm még nèm vót kávé.

Puff a kalánnyá annak is!

Persze látta, ho ggyelès annak is. Mer a gané, a mmèg má rávilágitott a válláro a lámpávó, hogy még van gyelűve. Hát èccèrre asztán oszlatás lètt. Akár ide, akár oda, kibasztak velünk.

— Bűdös poros fűlè bunkók! Hát kétszèr gyünnek, kétszèr mènnek!

Akkor még èbántak velünk úgy, tudja, *mènázskártyát* osztottak.

Gyòrbe vótam katona, èccer is törtint èggy eset. Az a randa hadnagy minket majdnèm úgy èvètt még elevenèn.

A Baracskán vótunk kirukkúva gyakorlatozni, gyün arra èggy embèr. È k kis csikó vót befogval a kocsiba, èggy oan éves forma csikó vót. Még ègy jó nagy öreg ló. E mmá tavasz felé vót, ... a kocsin nèm vót más, mind ègy eke még ègy taliga. Aztá ippen minékünk ott a legellòn még pihenònk vót: *roszt* vót. Beszìgethettünk, pipáhattunk vagy cigarèttázhattunk, ki mit akart, azt csinát. Amin mégy arra az embèr, aszongya ègy gyerek annak az embèrnek:

— Hallja bácsi! Kár befogni ezt a kis csikót a kocsiba.

Aszongya arra az embèr, amin fèlül a kocsin:

— De még a tizennyóc éves fiamér is kár vót, hogy azt a harctèrre vitték.

Persze az embèr azér mondta azt, látta, hogy min tizennyóc éves az egész szàzod, és kár vinnyi a harc-

térre. — Erre aztán az a randa szigorú hadnagy u
mmög ütközött, annyira megütkezött, ho nnyon
bántotta, hogy a kormányt ezzé lészóta, hogy rá van
szorúval a kormányt a tizennyóc éves gyerekékre is,
hogy a harctérre vigye. Mikor emént az embér, é kki
vártotra odahíta az a hadnagy azt a gyereket hozzájo.
Azt mondja a gyereknek — mer nálunk vót mindenkiná
a ménázskártya, ztá, ha akármerre mēntünk, min-
dēnhun nálunk vót, a zsebünkbe vót. Aszongya a gye-
rēknek, adja ide a ménázskártyát! — Nekiadta. Egy
nap nēm adott neki ennyi. Nēm adta vissza. Ezér a
szóér.

Randa embér vót nagyon! Oan huszonhét, huszon-
nyóc éves vót. A mminket majnēm úgy ēvētt mēg.
A mmihozzánk ojan goromba vót, tudja, hogy azt
ēmondanyi nēm lēhet.

Mēgfektetētt bennünket tavaszkor *aokon* a randa
szántásokon. Mēgfektetētt. Mēgfuttatott, hogy csupa
sárok... U ffót lē rúlnk a sár. Dērc berúkkútunk,
mēgvót az ebíd, fegyfervizit, mendēnféle. Dítután ēgy
órákkor *puccossan* köllött má az udvaron jelētkēzni.
Ujra sorakozás vót. Kítút velünk bűdösül. És goromba
vót hozzánk, ütött, vert bennünket. Ahun csak írte,
nápácávó. Nápácájo vót a ganénak!

Meséték, a furradalom mikor kítört tizennyóc min-
denszenték elōtt való nap: Például az oan hadnagy
vót, hogy ez mindig *abrigtúta* a rēgrutákat. Mikor ezt
a bandát kiabriktúta, akkor aokat beosztották a mē-
netszázadba, akkorra rukkút be ēgy másik banda,
azokhó tēttik, úgy hogy a harctérre nēm vitték — soha.
Meséték, hogy akkor is vót neki, mikor a *furradalom*
kítört, tizennyóc mindenszenték elōtt való nap, rēg-
rutaszázadja, elōtte való nap mēg vezette díjelōtt,
má dilután ēgy másik hadnagy vezette. Oszta arrul
nēm tudott a világon sēnki sēmmit sē. Mikor ez a
furradalom mēgtörtēnt tizennyóc mindenszentékre,
Györbe a városba — huszonöt-harminc — kerestik.
Mer mindēnkiz az abriktút. *Csuportossan* kerestik, de
nēm taláták. *Mēgpucút*. — A többi tiszték osztán azok
mēgalázták magukat, lészēdték a rang|gyaikat, a hon-
védokká, vagyis a gyalogsággá cimborátak. Mēgaláz-
kodtak.

Vót nálunk ēgy cugszfürēr, ēgy szakaszvezetō, *cibilbe*
vájogvetō vót. Mikor má az ötven éves rēgrutákra vót
szüksége a kormánynak abba az időbe, a tizenégyes
háboruba. Hááá! Az a szakaszvezetō, cukszfürēr oda
lēt tivel az ötven éves rēgrutákhol. Avvā fogadta
üket:

— Na, vén kurvák! — és aptyuk lēhettek vóna!
— Na, vén kurvák mēggyütteték? —

És mingyá tēgēzte őket. Azokat az ötven éves rēgru-
tákat.

Akkor rálépēt az ēgyiknek a kuffēráro az ēgyik
lábávol, a másikéra a másik lábávó:

— Pucúljátok ki a bakancsodat, vín kurvák. De
pucúljátok ki úgy, mind az istennek a bal szēme! —
aszongya. A cigarēta mēg csak úgy lobogott a szájába,
úgy ígēt.

Aszongya ēgyszēr — de má akkor soká pucútuk ám
a bakancsát:

— Na jó van má! Hagyjátok!

E sē lēhet mondanyi, ais mijen élet vót! Randa ílet
vót ais.

Hanēm aztán, mikor vége lēt a mókának! Akkor
aztán huzódtak ám! Én ugyan nēm bántottam sēnkit,
nēm is mondtam sēnkinek sēmmit.

Közbe asztá, nagyon szerettem vona... (a kedve-
semnek) levelet is írnya, katonaidóm alatt. Jaj, de nēm
mertem neki írnya, azér nēm mertem, mer ēgy másik
ippen ijen nevezetű lēány van a faluba, hátha a kkap-
tya mēg a levelet. A mmēg pedig oan fēnótás, *bolókás*
vót, hátha kicsufull. Így hát nēm irtam neki sēmikor
sē levelet. Közbe aztán mēggyüttem szabadságra, mer
vótam idehaza katonaidóm alatt ēgy hónapi szabad-
ságra is, tizenégy napra is ēgyszēr, mēg vótam leg-
utójjan hat hēti aratási szabadságra. És annyira szē-
mērmes vótam, hogy... Katona vótam, ott nēm vót-
tam szēmērmes, idehaza mēg pedig hát, minekutánna
lē is níztek, nēm is mertem elmēnni a szeretōmhō.
Szerettem, de nēm mertem. Hát a fejembe mēg mindig
benn furkát, hogy mēgszerettem.

Hát ēkerűtem ki a frontra, az olasz frontra...
Tizenhét mindenszenték elōtt való vasárnap este tiz
orakkor *abmars* van, a gyōrszabadhēgyi kaszárnyábú
kimēntünk az olasz frontra, a harctérre. Ott mēg job-
ban bántam, hogy mēr nēm mēntem le, mikor sza-
badságon vótam itthun, hozzájuk. Annyira, annyira
tizennyóc Pētēr-Pál elōtt hatod nappā ēgy íjszaka
mēgsebēsűtem. Kōrōsztűllűtēk a bal lábamat. Így hát
hazakarűtem az olasz frontrú. Kórházba vótam tizen-
nyóc mindenszenték elōtt való nap, mikor *kítört az*
omlódás, mikor összeomlott a front, akkor nap írtak
ki újra a csapatomhō. Elōször is szabadságot kaptam
és a szabadságom lētellise után nēm a *spitálbó*, ahun-
nan kapom a szabadságot, hanēm akkor má a *káde-
romná* köllött vóna jelētkēzni Györbe mēgin, a csa-
patomná. De má erre nēm adódott sor, mer víge van
a háborúnak. Má akkor aztá tovább itthun maradtam.

Na aztá, hogy itthun vagyok, mulatság is vót, ez
vót, az vót, így aztá lassankint mēgismērkēdtem to-
vább a feleségemmē, vagyis a kedvesemmē, aztán akkor
így össze is kerűtünk. Huszonēgybe, február elsejin.
Hálá isten, mai napig ēggyüt vagyunk!

Tizenkilencbe József-napkor kítört a kommuniz-
mus. És tizenkilenc augusztus vége vót, mikor Horthy
lēverte a kommonizmust. Itthun vótam, itthun.

Nēm bántottak sēnkit az itteni komonisták. Nēm
bántottak sēnkit sē, de vótak embērēk, akik persze,

nëm tetszett nekijük eék a parasztnok. — Hogy nëm bántottak sënkit së, elvitték üket, de mindënikër adtak kirelmet, hogy kirelmeztik üket vissza, és vissza is eresztëttik az összesset. Kírvínyt köllött mindëgyikër írnya. Kírvínt irattak. És alajja írtak mind: az elöljáróság, bíró, mindën, hogy vissza lehet engennyi, nëm csináltak sëmmit, jól visëkëdëtt. Így a borzavári elvtársnak minnek mëg lëtt bocsátvo, min szípën hazagyütt, és nëm lëtt sëmmit bántásuk së. Èn arrú nëm tudok, vidékën hugyan vót, hugyan së vót, csak itt a faluba nálunk nëm vót sëmmitféle kellemetlenség velük.

Amikó mëgtudta az én apám azt, hogy hát aki most felesigëm van, hogy az lëssz a kedvesëm, és annak udvarügattam, *tította*. Tította. Ègygátaján nekëm, böcsületët nëm adott. Nëm adott! Ugy, hogy engëmet csak annyiba tartott, peig én vótam a legnagyobbik, én *dúgoztam* legtöbbit, engëmet annyiba tartott, mind a kocsiba az ötödik kereket. Persze mér? Mer az ín apámnak vót ngy firfi gyerëktye és egy lëjánya. Igy hát öt gyerëke vót a tizbú. Hát az a kis földecske ami vót, az a tíz hód föld, azt nëm akarta szítosztanyi teljesenn az öt gyerëknek. Hát nëm tetszett az én apámnak sëhugyan së az én nösülisëm, szëginyüllötte az én felesigëmet.

Mer ott is, ahunnan a felesigëm való vót, ott is vótak többen gyerëkëk. De csak ègygyetlen egy firfi-gyerëk vót és vót ngy lëány. Azok is vótak öten. És annak a szülei, a felesigëmnek a szülei ott is a gyerëkre hatták azt a kis földgyüket, azt a hét hód földgyüket. Ugy hogy a lëányokra ott së hattak sëmmit së. Igy hát akkor az én felesigëm is szëgín vót. Nëm kapott — azt lehet mondanyi — majdnëm sëmmit së.

No most azt mëgcsináta velem az én apám, azt kijelëntette:

— Nidd, nëm bánom, mëgnösühetsz, ëvëhetëd a felesigëdet — vagyis felesigëdnek a kedvesëdet — de az én birtokombú të nëm fogsz kapnyi sëmennyit së! Nëm is kaptam! Nëm is kaptam!

Mëg hát, . . . az én apám, engëmet is csak sëmminék së tartott. Hát a mi összekërüllisünk is majnëm oanformán nízëtt ki, nëm mind egy lakodalom, hanëm, majnëm, mind egy *vërrasztó*. Ippen ú nnízëtt ki, mind egy *vërrasztó*. Ott vótak a szülök azër. A felesigëmnek a szülei házába vót az esküvő. Ott vót. Vót valami kis lakodalom, de nëm sok. Ippen hogy . . .

A felesigëmet is kedvëtek azír, mer nagyon szorgalmas és nagyon jó dógos vót, és nëm ojan szájas vót, *csata-patálló* vagy visszabeszillő. Mer szëgín árva lëány, mer së aptya, së anyja nëm vót neki, mikor én elvëttem. Szülei má nëm vótak, elöbbrë má elhätak. Mind affële szëgín árva lëány, sënkiye nëm vót neki, mëghuzódott magába. Szorgalmas vót, a mai napig is jó dúgos. Oan familiábú való.

Na most, azt mëgcsináta az én apám ënvelem, vëtt

egy kis *szómás* házat, ojan kis ócska pizër, . . . — azonn a helën fekszik most a közsígháza. Eladtam ezt a szómás házikót a közsígnek. És én úgy ípitëttëm ide azt a házat ë.

Mikor mëgnösütem, beleküdütt abba a kis szómás házba, a felesigëm butrot së kapott. Nëm kapott. Ègy kis avitt ágyunk vót, mëg azután egy kis ládánk vót, sëmmit nëm vót más. Ègy *ómárium*, ë kkis öreg ómárium vót. Asztá së vót, sëmmit së vót, sëmmit së vót, së szék nëm vót. Së edíny nëm vót. Sëmmit nëm vót.

Ott a kertbe, ölig nagy kis kert vót, vót három divófa, asztá vót ègygy igen nagy tél abba a huszonhatos vagy huszonötös esztendőbe, má biztossan nëm tudom mëlлик télën vót, hát ott ëfagyott ë *ddivófa*, körübellú a divófa ollanforma vastag vót, mind így a dërekam ë. Azt lëvágtuk, lëfürészütük. És abbú metëtünk oan kis 25—30 centis kis tuskókat, ha valaki gyün, ho llë tudjuk ütetni. Vagyis magunk, ho llëühessünk.

No most aztá . . . nagy té vót, nëm tudtam mënni az erdőre së. Ujjëvre küdütt ë bennünket az apám, nëm pörüve vagy haraggá, csak aszondta ënekëm:

— Na — aszongya — fiam, — így mondta, ezën mód — no fiam, aszongya, — tik csak mënjetëk bele abba a házbo.

Most má itt a Pista, az öcsëm, az má kisé össze nösütt mëg, az marad itt! A is maradt a birtokba. Ugy hogy én a birtokbú nëm is kaptam sëmmit së! Së a marhaállománybú, sëmmitbú së.

Há, miko lëmëntünk, akkor mondom a felesigëmnek:

— Jaj istenëm, istenëm, mi lëssz velünk?! È kkis *tehiny* is jó vóna, egy kis *diszna* is jó vóna! Jaj, de öl sincsen!

Hát vót hátul egy kis *kamura*. De a pallója . . . Ekkora kis ajtója, vót ojan egy mëtër tíz . . . Csak ippen mint egy verëmbe, úgy köllött belebújni. Së ablak nëm vót rajt sëmmit, aztán favágító fábú, dirib-darab fábú vót neki a pallója, gërendájo is. Ègy gërendára mëg a falakra vót rárakva ezëk a fák.

Mondom a felesigëmnek:

— Të! Èn ebbú úgy szeretnik ë kkis istállót, aztá ë kkis tehínre kőne *verekënyyi*!

Hát mëgcsinátattam istállónak. Èmëntëm a zirci erdőbe, ott a Pintër-hëgyën vëttëm ègygy és fé köbmëtër tölgyfát, abbú futotta fiókgërenda, *jászú*, ajtó, ajtótok. Az Ambërkná mëg — a dëszkás Ambërkná vëttëm dëszkát, no asztá mëgcsinátattam, mëg egy kis ablakot rácsinátattam. Oan praktikus kis istálló lëtt belülë, szta belekerütt százötven pöngőmbe. Akkor az istállóba 195 pöngőër vëttëm egy fiatá, három éves — má pottyánóba vót a borgyu — vëttëm ë kkis üszöt százkilencvenöt pöngőër. De nagyon jó kis tehín lëtt belülë.

Hát mentem abba a nagy hóba, kírém! Asz lehet mondani, mindénki majdnem itthon vót. Szenet ígettünk. Éhántam a havat, levelest.

Égyszerűen csinátunk egy kunyhót. A gunyhóban aztán tüzet is lehetett benn rakni. Majdnem oan ílet vót, mind a cigányílet.

Fát vágtunk az erdőbe, azt összeraktuk kupacba, és azt ugy raktuk össze, hogy azt be is lehessen gyújtani. A fábul szenet ígettünk, faszenet. A faszenet fő lehetett hasznáni szivógázgépekhő, ugyé malmokat hajtott, azután még a szén, a faszén... Masinákat, oan masinákat, akivé csipútek. Egyszerűen vasáni, mindénfilire főhasznáták a szenet, így hát a színnek nagy *futamattya* és nagy írtike is vót. Ugyhogy, az oan embër, aki szeretett dúgozni és megtakarította, úgy ho nném ígett è, nèm aludta *jel*, még is tudta vele keresnyi a kényerít.

No most, begyútott az embër egy *kuppot*, vagyis è bboksát, akirmijeny üdő gyütt: ha térdig erő hó gyütt is, vagy akármijen fagy vót, nèm móhattuk hát azt, hogy jaj, rossz üdű van, mènünk haza. Ijen nincs! Akármijen üdő gyütt, akármekkora szél fújt, a fák akárhugyan dűtek ki a gyökerirű, akkor is ott köllött lènnyi az erdön, hèt köllött ányi. Ippen úgy mint a harctérènn, onnat sè méhetett haza, vagy méhetett el a hej színirű — onnan sè méhetett el az erdőrű, mer akkor elígett vóna, hejába dúgozott.

Ebbül aztán hát azér egy kis hasznunk vót, mer hát, természetès, ahun haszon nincs, oda nèm is mégy az embër dúgozni, ugyè!

Ugy, hogy mégvágunk a fát, a is erös munka, *fírísz-szè*, fejszével, összeraktuk kupba, vagyis boksába, betakartuk levelessel, azután földdel, így a leveles és a föld alatt — nèm ám szabadon amin összeraktuk a fát, hogy most íg|gyèn ahugyann akar — Ennek a boksának nèm lánggű szabad vót ígnyí, hanèm úgy izzanyi. Ha nagyonn ígett, az vót a baj, ha lassan ígett, akkor még peig elaludt vóna. Természetès, ha egy nyers fát rátèszünk a tűzre és csak *s i m b ö l ö g*, akkó nèm íg az e még három hétig sè. — Hát hogy ki is íg|gyèn, nèm hogy itt *èrázzújuk* fél esztendeig, még hogy è sè íg|gyèn arra is vigyáznyi kő, még mindénféle. Ha a szél fújt, èggyik fele el-kíígett, vagy elígett! Arra is köll ám vigyáznyi!

Nèm vót kellemes, nèm vót rúzsás ílet! Legalább is azt móhatom, harminc esztendeig ebbe az íletbe ítem. Harminc esztendeig!

Szóva mindènèn köröszítümèntem. Az én apám aztá kijelèntette, ènnékèm azt, hogy

— Azt szeretném én tunnyi, vagyis látni, hogy mijjeny embër lèsz belülled!

Minekutánna ijen szègényű nősútem, lènízett.

Nèm vót edényünk sè. Átmènt a feleségèm a szomszídba, kírt tepsit. Nèm vótunk haragba. Nèm tom,

mit sütött. Mer ègy kis sporhert is vót a konyhába. Nèm ijen sporhert vót, csak oa falba rakott. Hát! Könnyen kiadták az utilevelit: Akinek tepszi kő, végyèn!

Na, jó van, nèm baj!

Mondom a feleségèmnek, mondom:

— Tè, nekünk jó vóna è kkis disznó jis! De ollunk sincsen!

Hát èmèntem Porvára ehhol az ácsbol, Fehér nevezetű ácsbol. Vót nekijje kisen ijen ól, mind a mienk... Mondom neki:

— Mènniyér adja?

Aszondja:

— Ugy, mint amint sógorodnak adtam, 120 pöngőér — aszongya —. Így, amind itt áll, è!

Mit csináljak? Hirtelen, kölletlen... Fiatalembër vótam, azt gondútam, minek végyèk én valakitül ègy ijen öreg ollat. Nèm csak most köll az ènnékèm, tovább is köll az ènnékèm! Há, mégvettem tüle 120 pöngőér. Mire a vígire vasallást még cserepet véttem rá, a is belekerút 150 pöngőbe.

— Jaj, istenèm, most még *disznya* kőne bele!

No, aztá véftünk èkkis oan nagyobb sűdöt bele 35 pöngőér.

— Na, most má, hálá isten, ez is van!

Hát, nèm messzi túlünk, mer a közsigháztú nèm messzi vót ez a Miksa zsidó, ugyè, aszongya a feleségèmnek:

— Bènisné — aszongya — amire szükségük van, — aszongya — edínyre, ijenyèsmire, gyűjjenek — aszongya, — végyenek, aztá — aszongya — ha nèm is tuggyák kifuzetni — mer tudta az egisz falu, hogy nagyon szègényül küdött el az én apám, sè ènnivaló, sèmmi a világon, még ègy kaszám még ègy fejszèm sè vót.

Há, nèm mènt az én feleségèm, nélkülözött. Mikor vót valamènnyi kis píz körülötte, akkor vétt ezt, azt.

Na, aztá, abba az esztendőbe ószkor, decembèri vásárkor véttünk mink Zircènn a vásárbo vasfazikat 19 pöngőér. Drága vót, mer akkor ègy mázsa buza is 19 pöngő vót. De még máma is mégvan a vasfazik. Itt van benn. Itt a kaminba, è! Mer két vasfazikunk van ám most! Itt van-è! Tessék idegyünni! Még máma is használja feleségèm, lèkvárt főzni. — Hát, tudja, észrevètték a szomszídba, hogy minékünk van vasfazikunk. Aztá idegyütt a disznóólès. Persze disznóóliskor az ijen köll. Aszongya — átgýün ippen annak a felesige, aki azt mondta a feleségèmnek: akinek tepszi kő végyèn! A is átgýütt így réggè, de má akkor úgy elfelejtette az, hogy mit mondott minékünk az ura. A feleségèmtú kéri: Nèm-è adnánk oda a vasfazikat, mer disznót akarnak ónyi. Aszongya rá a feleségèm:

— Akinek vasfazik kő, végyèn!

Nem haragudtunk! Azok sē haragudtak, mēg mink sē.

Zsák sincsen. Mer zsákunk sē vót. Nēm kaptunk ám, én sē, mēg a felesigēm sē még ē zszakot sē. — Hát, hozatott a felesigēm a Bácskábú kendért. Gyönyörű az a szíp nagy kendēr, abba az időbe. Az font íjjē-nappā, amikor csak egy pērce vót, akko má a rokkán út. — Ja, de rokkája sē vót! U kkirte! Az anyám adott, de oan rossz vót má az is. No aztá vőttem én a felesigēmnek egy új rokkát. Lēt. Hát, annyira, annyira... hamarosan 19 új zsákunk lēt! Aztá má nēm is mēntünk sēhová má! Vót aztá má mindēnfélünk.

De azt mēgcsinátam: íjjē-nappā — fiatalembēr vótam — amikor csak tudtam, mindig dúgoztam! Az erdōn mēgyűjtottam a viharlāmpát, fölakasztottam a fa ódalára, úgy vágtam a fát íjjel. Este, ha kiigēt a kuppom, azt rēggēre határba tēttem! Bēzony! Annyit dúgoztam!

Hát, má jóll átunk! Az én felesigēm nēm nélkülözött abbú, hogy koplallunk, vagy ēnnyivalónk nincs, vagy e nnincs vagy a nnincs. Ugy hogy má hamarosan nēm is szorútunk sēhová sē. Sē fejszéér, sēmmijér sē ijenyēsmiér.

Közbe aztá összegyűvögetēt ēnnékēm a pízēm, vőttem ēgy egisz zöllírsigēt. Nyócszázötven pōngóér. Azonnal én azt ki is füzettem egy fillérig. Iratást, százalík árát, mind egy fillérig. Nyócszázötven pōngóér erdőríz legellőrisszel ēgyűtt. — Mellette vót egy kis föld — amellet az ēgyik földem mellett, aztán itt fōnt ēgy embērnek, aki szomszídóm vót, mēgdöglött a lova. A lú helēt akart másík lovat venni, hamarosan nēm tudott mást csinyáni, píze sē vót nékijje, mingyá mēgajája ēnnékēm azt a kis földgyit mellettem, nēm-ē vēnnēm mēg.

Annyira-annyira, nēm akartam má mēgvēnni, mer most vőttem augusztusba eztētet, mēg jóformán ki sē lábútam akkor má, mer úgyē abba köllött a vetőmag, köllött fuvar, mēg amúgy is köllött ínnyi, hát pízēm nēm vót, mēgmondom úgy, amin van!

Annyira-annyira rámkötötte azt a kis földgyit, csak így, csak amúgy, vēgyem mēg! — Nahát ebadta! Hát mēgvőttem! Kétszáztizēnhét pōngóér. Mingyá az enyimmel összeszántottam, mingyá az enyimmel ēgyűtt az lēt 866 nígyszögöl. Ebbe a dülőbe lēt ēnnékēm másfé zöllérsigēm.

A másík dülő a ppedig persze nagyobb föld vót, aki lēgyün az országuton, amerre Zircre mēnünk, ott jóll az erdōné van az a föld amin ēcsavarosznak, ott az erdōné csavar van, oan könyék. A mēgin, az a föld nyócszázharmincnyíg nígyszögöl. Összesen a két föld ezérhétzáz nígyszögöl. Ez ēnnékēm belegyűtt, ez a kis zöllérség nyócszázötven pōngó mēg kétszáztizēnhét pōngó az ezérhatvanhét pōngó. És erre mēgfüzet-

tem az iratást, százalíkot. Két izbe iratás vót. — Énnékēm is van Zircén a Tölébe ēgy hód, aztotat mire kifizettem, ötszáz pōngóbe kerút. Azt is rēndēztem.

Na most akkor, ēgy kis tehenem is van, mindig ú ttakarítottam neki az erdōn, ahun dúgoztam, tizennyóc esztendeig ott takarítottam neki takarmánt.

Itt vót a faluba ēgy kis rít eladó. Mondom a felesigēmnek:

— Tē, én ezt mēgvészēm, ezt a kis rítet! Legalább könnyebb lēssz a tehenet ētartanyi. Majd ēgy borgyut is nevellünk mellette.

Hát mēgvőttem azt a kis rítet is nígyszáztiz pōngóér. De jó rét, prima rét! Ésórēndű takarmány terēm rajta.

No, most összesen füzettem én ezér a két és ēgy negyed hód földér kétezēr pōngót. Én ezt tejjesen, így amin most ē mutatom a tenyeremet, firisz és fejszévē kerestem mēg. És én ezér dúgoztam annyit, hogy azt kimondanyi nēm lehet. Íjjē-nappā. Ugy, hogy vertem szōget a fa ódalába, fölakasztottam a fa ódalára a viharlāmpát. Mer akkor vótak oan viharlāmpák, oan szél nēm vót, aki az ēfújta vóna! — Fōlakasztottam a fa ódalára, úgy vágtam a fát.

Hát, annyira-annyira verekēdtem, eladtam a házat harminckilenc februárján. Pontossan nēm tudom mēgmondani mēllik napon. Akkor, harminckilenc tavaszkor ēkezdttem itt épūnyi, ezt a kis házat. Ugye, abba az időbe ijen vót a divat. Akkor nēm vót betegērenda mēg ez, mēg az. Jó is ez a kis ház! A szobánk is jó jām, nízze mēg tanított úr! — Harminckilenc István királ — Nagyasszony... ezēkbe a napokba gyűttünk bele. — Jaj istenēm! Innen lērű hordtunk vizet, az erdōbű, innend az árokbű. Innend is ipítettünk. Annyit szenvedtünk, tanított úr kirēm, mind a kutya, mire a *kōmvesék* gyűttek a vizet mēghordtuk onnan föllúrű.

Ölég jól eladtam a régi házat háromezērötszáz pōngóér. Ez a heliség amire épūtem, ez is községi hel vót. Ennek a heliségnek az ára ötszáz pōngó vót, mer ötszáz nígyszögöl ez. Mer ez két házhel ám, azér ijen szép szélēs. Ötszáz pōngó lēvonyódott erre a heliségre, háromezēr pōngót kaptam a kezembe. Jaj, de ēnnékēm belekerút a ház négyezēr pōngóbe, mer az a prima, dupla *cimēnt* van rajta.

Jaj, ēnnékēm ēgy kút is köllene! Kútér ábrándoztam.

Má akkor vót, két darab marhám is vót, szekerem is vót, be is fogtam. Micsoda boldog vótam! Betanítottam űket. Mikor nēm vótam az erdōn, akkor avvē a két hód kis földē *bajmulódtam*. Má azokat a cimēntgyűrűket is én hoztam haza a teheneimmē. 'sztá ide ásattam ēgy kutat. 12 mētēr vót. Hét mētērbe talátunk ēgy kis nedvességēt, de csak annyi kis nedvesség vót, este kigyűtt az a kutásó, rēggēre ēgy rossz pohárró merēgetük össze. Hát nēm ēgy egész vödörrē vót, oan három

negyedig vót. — A hét métertű leméntünk még tizenkét méteerre. Menné lőjebb mēntünk a 7 métertű, anná szározabb vót. Nēm talátunk forrást.

Hát aztá azt mondja énnékēm az a kutásó:

— Tudod, mit gondútam? — aszongya — Mēnjé el — aszongya — Csetínybe, próbád mēg, kird el — aszongya — A Holicsértű azt a földfúrót, maj belefúrunk a fenekirül!

Hát ēmēntem. Mondtam, mikor odaírēk aHolicsēr hō mondom neki mi vagyok, ki vagyok és mi járótba vagyok. — No, nem sokat foglalkozott velem. Ęgyszērűen aszondta:

— Ę van romúva a hurculásba. Mēgētte a hurculás. Nēm adhatom oda.

Avvā má kezēzēt is velem, mēg má futott is, ott is hagyott.

Há, mi csináhattam, ēgyüttem haza. Mondom nékijje, hogy mit mondott, mēg hugyan vagyunk. Hát azt monja:

— Nízd, komám — aszongya — gyűrűzzük be, tēgyük rēndbe, lēhet hogy idōvē mēg meg is erōsōdik ez a kis forrás — aszongya.

De bizony nēm erōsōdōtt ám mēg.

A sōgornak a testvīrgye a Holicsernak kortēsse vót, mikor az képvisellő lētt. Mondom nékijje, mondom.

— Tē, Nándor! Ligy szives, próbád mēg, kird el azt

Holicsértűl azt a földfúrót, ha mēgkapnád. Szeretnék abbe a kútva befuradni. Ha kapnánk mēg ēgy kis forrást ehōl a kis nedvessīghō.

El is kírte, mēg is kapta. Ide is szállítottam. Hanēm aztá akkor bántam ám én ē magammā kēgyetlenű!

Kiszēdtük a gyűrűket fēlig a kútbú, aztán mondja, hogy ennyi mēg ennyi embēr köll hozzája. Iderēndültem ennyi-mēg ennyi embērt napszámba. Mindgyá mondtam nekik: Ameddig tart, addig köllötök... és én fūzetēm a napszámgyaitokat. Az összes költsīgēt.

Hát aztán, mikor a tizenkilencedik mētērt fūrunk, napokig tartott, ráakadtunk mink ēgy puha rītegre. Az vót a vízrēteg. Oan 75—80 cēnti vastag. Ja, de az 31 mētērbe van ide! A föld színirű. Kúttal oda lēmēnnyi nagyon nehíz!

Mēg az a kis nedvességünk, ami vót, az is ēmēnt a likon. Nēm hogy az a víz fōgyütt vóna, mēg az a kevés is ēmēnt, úgy hogy oan lētt a kút feneke, mint ez a cimēntflaszter ē! Elrontottuk a kutat.

Mēg azt is mēg csinátam — hogy nē lássa sēnki, mer ugyē, ēggyik embēr örül a bajának, a másik embēr mēg: úgy kō nekijje! — Mēg azt is mēgcsinátam, próbátam, öntöztem bele vizet. Elmēnt volna, hogyha örök életēmbe abba vizet öntöztem vóna, akkor is. Hát, mit köllött csinánom, be köllött temetnēm a kutat! Mēg gyűrűk is maradtak benne, nēm tudták kiszēnni.

Akkor aztán ásattam ēggyet ide ē! Persze, ezt má nēm az ásta, amēlliket az, mer mondtam nekijje, pró-

báljuk mēg máshun valahun ássunk, de má nēm fogadta el tūlem, mert má két ízbe sok pénzēmet elvitte, aztá tudta, hogy szēgēny embēr is vagyok, mēg nehezen keresem én a pīzt. Persze, firisszē kerestem.

Hát ásattam én, de ezt szakértō ásta, ezt a kutat. Kūszēgyszombatheliek. Tūndērnē, ott a fōtkutná, ott dūgozott, aztá odamēntem, min látogatōba. Láttam, úgy gyütt az a víz abbú a kis kútbú fō, mindha a víz forrott vóna.

— Jaj mondom — csak ez vóna az én kutamba!

— Mēr — aszongya — a maga kútjába nincs víz?

— De nincsen ám — mondom, má akkor száraz vót a feneke. 'sztá mesīllēm néki örēgibű.

Hát, ki is gyütt dilután nīgy órakor. Ná ēkezēdt járkányá itt az udvarba fōl és alá, minden felē. Aszongya énnékēm:

— Bēnis bácsi, de rossz hēre építkezētt! Itt alighanem nincsen víz —, aszongya. Ebbōl a hegybűl — ez ojan mind a rosta — kifojik oda is, mēg oda is, mēg oda is! Ugyē három kitōris van itt?

Hát elōvett akkor, amind itt gyūnmēgy az udvaromba, ēgy azon frissen lēvágott rekēttyeágot. Ippen ojan, mint ēgy kocsiágos. Hát amind itt begyüttünk a kisajtón, lehajlott, de úgy remēgētt neki a keze is. Akkō visszalépētt. Akkō mēgin rálépētt, mēgin azonmōd. Rálépētt mind a két lábáva, ēkezēdt nagyon remēgni. Aszongya:

— Itt van a víz. Innen gyūn a kitōrise erre ē! Úgy hogy itt gyūn a ház alatt el az a víz!... A házvīginē mēg mēgy ki és mēgy abba a másik kitōrisbe.

— Nízze, Bēnis bácsi —, aszongya — erre a hēre ás, ahova akar, oda ássason.

Látta, hogy hát fillēk, mer má sok pīzt eláldoztam és nēm könnyen gyütt, könnyen mēgy. Mer nehíz munkāvā kerestem a pīzt.

— Nízze, Bēnis bácsi, én magának ēgy írást írok, és — aszongya — hogy ha én magának vizet nēm tudok állítani, ... maga énnékēm nēm köteles ēgy fillērt annyi.

Hát idegyütt hetfei nap kilenc-tíz óra felē két embēr, azonn a hētēn, szombaton dilután nīgy órakkor má huztuk a kútbul a vizet. Kīszen is vót, úgy amin máma van. — Úgy húztuk ki, hogy be tudják gyűrűzni, hogy az egīsz kertēm mind vízbe állt.

Most má hálá isten nēm kō mēnni sēhová sē vízēr sē, a is van!

Akkor mēgin hamarossan, rá télēn, gyütt ide a szomszīd, nēm-ē vēnnēm mēg itt ezt a kis helit, mert ū a faluba a testvirēktű át akargya vēnni ezt a házat. Hát, kétszázhūsz négyszōgōl, azt is mēgvēttem kétszázhūsz pōngōēr. Ijennyē tellētt el az én idōm. Evvel oztán énnékēm lēzajlott, akkor aztán begyütt ez a helzet.

Ehhōl aztán, ehhōl a két és ēgy negyed hōd fōd hō kaptam Szīpómán öt hōd juttatott fōdet. A is oan sován

vót, hogy nem termett sémmit sē. Mikor megkaptuk a földet, későn össze kaptukmég és má akkor két szántássá nem lehetett vetni sémmit sē, ē szántásba vettem. Zabtaró vót, hát évetettem belülle jó egy darabot rozszá ősszel. — Ezék a kis földjeim, ezék má jók vótak akkorra, amiket itthun vöttem. Ezékbe má vót erő. — Hát arra hordogattam ē k kis ganét, úgy hogy aztán másik eszten-dőn oan sovány vót az a föld, hogy a rozsnak úgy vittünk oda kötelet, ... ott még kötelet sē lehetett belülle csinányi. Oan sován vót.

Azt mondta énnékem, mikó megkaptuk, aki leg-időssebbik embēr vót Szépómán cseléd, vagyis bírēs:

— Őcsém, akik tik ebbe a vőgybe kerüteték, vagyis ebbe a dülőbe, tik itt nem fogtok termēni soha sémmitsē!

Mondok:

— Mér?

Aszongya:

— Ezelőtt tizenöt eszten-dővel lett trágyázva, de akkor sē istállótrágyávo, hanēm vót egy szároz ősz, és a tó kiszáradt ott Szípómán, azt méjjitették, 'sztá annak az iszapyát hordták arra a dülőre, akibe én kerütem. És ide eresztettek lē egy szekerre, oda eresztettek lē, amoda eresztettek lē, és azúta ez mindig hasznáva vót, ez annyira sován, hogy itt nem terēm sēmmit sē. Azelőtt még isten tudja mikor vót ganézva.

Mikó má beátunk a téeszbe, má én akkor az egisz öt hód földet kétszēr átganéztam. Harmadszor vót egy fé hódba beleszántva őszkor a ganyé. Má énnékem akkor vót ott ojan rozsaime, hogy még szeptembērbe is vót belülle aratni való. Tanított úr kirēm, igazat beszíllék. Fítek nekimēnnyi aratni! Ijen feje vót, Az oan rozsz vót! Ijen szára vót neki! Az akkora rozsz vót, hogy! igazán valami vót! És oan búzám vót benn, mind az araná

Hát, én egyg üdős embēr vótam, má akkor mingya a marhák mellé kerütem (a TSZ-ben). Jártam én oda Szípómára aratni oda a marhák mellül is. Járogattam én oda a feleségemmel is aratnyi. Arattunk is ott körübellü két holdat.

Akkor úgy vót, hogy ütethet oda a tag krumpit, ahová akar. Akkor ütettünk abba a földbe, amit má harmadszor beganéztam ott egy fé hódra való, akkó vót utójján egy kis krumpink és miúta a Téeszbe vagyunk, azúta nincsen. Van most is — nem mondom egy nihaný zsákká lett: 50 zsák krumpli. Dehát miaz? Állatok vannak.

Hát így aztán lēzajlódott az illet. Ebbe, aztá ebbe a téeszbe kerütünk. Evvel osztán má tovább má asztán nem mondom. Azúta, miúta a Téeszbe vagyunk, mindig mindig a marhák mellett, mai napig, mindig ott vagyok.

Nekünk csak két családunk vót: Egy lēány vót, az vót a legidőssebbik, az született legelősször és egy gyerekünk vót.

Na most aztán a lēányunk elősször is fírhő mēnt ide-haza. Hát, mind afféle fiatalok, itt is vótak nálunk,

még aztán az apóssának az izéjibe vótak. Ott aztán valameddig vótak, nem tudtak otthun meglēnni, akkor együttek ide. Persze az a vóm is úgy szerette vóna, hogy idegyütt vóna mihozzánk, és itt az lett vóna az örökös. A fiamat, aztotat pedig adjam oda inasnak. Hát énbennem még nem a *ffurgát*, hogy ű lēgyen itt, hanēm, a h hogy a fiam, majd a fiam. Mind afféle ijen embēr, hogy a fia! A lēányomat még hát majd kiölégíttēm, majd ha az az idő léssz. E vvót bennem éhatározva.

No most aztán, ez így pörgött néhány évig — közbe családjuk is lett nekíjjük — begyütt ez a háborús hejzet. Azt a vómet elvitték katonánok, aztá a háborúba az még meghat. Így a lēányom a gyerekkel egygüt özvegyen maradt.

No most, a lēányomnak gyütt egy másik szērēncsēje, de nem özvegyembēr vót, hanēm egy legínyembēr gyütt Szenkiráru, vidíki vót. No most aztán azt kérdi tőlem a lēányom:

— Idésapám, mit csinájok? Hozzá mēnnek, vagy nē mēnnek?

Ha azt mondtam vóna a lēányomnak „Nē mēnj hozzája” — szót fogadott vóna. Nēm mind elősször. Hát aszondtam neki:

— Lēányom, úgy csinász, amind akarsz.

Huszonnynóc éves vót a lēányom, azt gondútam magamba, de nem szótam a lēányomnak: — Kár vóna nekéd, lēányom, huszonnyóc éves korodba evvel a gyerekkē ittmarannyi. — Gondútam magamba, de nem mondtam: — Ha jó lenne, jobb lenne nekéd, ha hozzá-mēnnē ehöl a fiatalemberhő. Még ennek felesége nem is vót, családja sincs, ű mmind nekéd. Hát jobb vóna! — De nem küdtem a lēányomat. Közbe a lēányom is erre fanyalodott rája.

Hát hozzámēnt a lēányom ehöl a fiatalmeberhő, ehő a legényembēr hō avval a kis családjával egygüt. Na most aztán a lēányom nem tudott ott meglēnnyi, vagyis nem áhatták ki azt a kis unokát, egy kis házat csinátattunk nekíjje. Ott Szentkirájon, abba a kis házba lakik, teljes tetőtű talpig új kis házat csinátattunk nekíjje.

Na most a másik gyerek még ittmaradt, a fírfigyerek. Hát, vótunk egygüt itt a gyerekkel, felesége vót, családjai vannak nekíjje: ngy családja van. Rágondúta magát e is, hogy ű épít ē k kis házat. Nēm mondtam neki, hogy „ípiésé fiam!” Nēm is küdtem űket. Mondtam neki:

— Nízd fiam, nem küllek, jó helēn vagy. Csak maradjatok itt!

Aszongya énnékem arra a fiam:

— Hát — asszongya — most má van a testvirgyinek is háza, még földgye is van nekíjje, űneki meg nincsen sēmmit sē.

Asztá innen keletkezett a baj. Ugyē hát, nekēm sincs más most má, mint ez a kis házom van. Téesszbe, vagyis a Termelő Szövetkēzetbe van a hét hód földem.

Hát nem tudom nekiannyi! Hát akkor asszongya rá a fiam: akkor ú ípüll. Aztán akkor asszondtam neki:
— Én nem bánom, fiam, ha ípítsz, ípüljé, de nem küllek. Amivē tullak, segítlek. De a házamat nem tudom odaannyi még most. Nem mondom, hogy nem adom oda, temetőbe nem vitte el sēnki sē a házát, én sē visszēm ē. Majd ha ideir az idő mégkapod.

Nēm adott annak helt, ēkezdeēt ípíttenyi. Nahát annyira-annyira az ípitkezisivē, má föl is ípített,

rēndbe is van a háza, azér tudtam segitteni is ölig szíp kis ősszeggē. Segitētem, mēg is vót öligēdvel a fiam. Adtam neki ēgy pár ezer forintot a keresetēmbū, az ipa is adott nekijje, így aztán a gyerek fölípítkezētt annyira. A gyerek kűmives segid, fő van szabadúva, maga mēgcsináta a házat... Így aztán a gyerek azúta külön van, két éve. Október tizēnkettedikēn belemēt a házába, azúta mink magunk vagyunk az anyukká, mind őreggēk.”

Békefi Antal

SZÓJEGYZÉK

Azokat a szavakat gyűjtöttem össze itt az élettörténetből, melyek a köznyelvben ismeretlenek, vagy itt a köznyelvtől eltérő fogalmat jelölnek. Felsoroltam továbbá azokat is, melyek csak hangalakjukban különböznek a köznyelvi kiejtéstől.

Baloldalt az élettörténetben használt szó szerepel alapalakjában, jobboldalt pedig az értelmezése. Az utána zárójelben levő szám azt az oldalt jelöli ahol a szó előfordult.

aa	,az a' (288)
abrincs	,abroncs' (290)
abrigtül	,beigazit, beszoktat, betör', (294)
aportorság	,WC felelősség' (292)
aoon	,azokon' (294)
ágyás	,a nyomtatásra, tipratásra kör-alakban kiterített gabona' (90)
bajmulódik	,bajlódik, küzködik' (297)
ballang	,barlang' (287)
bolókás	,bolondos, félnotás' (294)
butor, butrot	,bútor' (297)
cakk-pakk	,összesen' (291)
cáful	,leszól' (288)
cibil	,civil' (294)
cimatórság	,szobafelelősség' (295)
cimēnt	,cement' (297)
cugszfírēr	,szakaszvezető' (292)
cullag	,túlteljesítés, a kivetetten felül végzett munka' 285
csatapatálló	,csetepatézó, veszekedő, házsártos' (295)
cselédtehēn	,a cseléd tehene' (285)
csípüllő	,cséphadaró' (290)
csomózni	,legények esti gyülekezése, csoportozása' (291)
csōndēr	,csendőr' (292)
csuportosan	,csoportosan' (294)
diszna, disznya	,disznó, sertés' (295, 296)
divófa	,diófa' (295)
dúgozik	,dolgozik' (295)
ēcrukkuljak	,elhátráljak' (293)
ēhes	,éhes' (292)
ēgyátalján	,egyáltalán' (293)
ēvisz a március	,majd meghúlsz és meghalsz' (287)

ēstērāng	,istráng' (289)
fērtá	,negyed-mérő, régi űrmérték' (290)
ficsórossan	,ficsúrasan' (288)
fírfigyerēk	,fiú' (287)
fírész	,fűrész' (296)
fürgál	,fűrkal, bújkal' (299)
furradalom	,forradalom' (294)
furu	,fűrő' (285)
futamat	,kelendőség' (296)
fűbir	,fűért járó bér' (285)
gōnc	,ruha' (288)
grēta	,kréta' (292)
gunyhó	,kunyhó' (286)
gurdittani	,gurítani' (289)
gurgul	,gurul' (289)
gyelēs	,jeles' (293)
hajadonfejt	,hajadonfövel' (288)
hakstok	,sertésbontó asztal' (290)
hetfi	,hétfő' (291)
hírbeszalad	,híre megy' (287)
homlokdēszka	,a háztetőről 50–60 cm-re kiálló deszka' (286)
hornista	,kürtös' (292)
ikēr-ókor	,néha, néha' (285)
illetre hoz	,magához térít ajultából' (290)
ipa	,após' (299)
írnya	,írni' (288)
jászu	,jászol' (295)
kajmálkodik	,költekezik' (287)
kamora, kamura	,kamra' (286, 295)
karējba	,körbe' (289)
kábosztáshordó	,káposztáshordó' (290)
kádēr	,kiegészítő parancsnokság' (294)
kámva	,káva, kútkáva' (287)
keszkenyő	,kendő' (290)
kipirongat	,arcpirító szidással kiküljebbit' (292)
kirēpērál	,kijavít' (285)
kitört az omlodás	,összeomlott a front' (294)
kotli	,katlan' (293)
kōmves	,kőműves' (297)
kōrlet	,alaprajz' (290)
kupp	,kúp, boksa' (296)

krumpi	,krumpli, burgonya' (291)		ércpénzeinek kétfejű sast ábrázoló oldala' (289)
lajházik	,léháskodik, lajhárkodik, luskatalkodik' (292)	séhásé	,sehova sem' (287)
lajtorgya	,létra' (286)	sikkongat	,nyerít' (289)
lérú	,lentről' (297)	simbölög	,vizes fa a tűzön nem ég, csak sistereg' (296)
még lett édve	,megették' (292)	spitá	,kórház' (294)
mégpucol	,megpucol, elmenekül' (294)	stráig	,takarodó' (292)
mégszegénykődik	,elszegényedik' (292)	strózsák	,szalmazsák' (292)
ménázskártya	,élelmezési jegy' (293)	sunyorgató	,hunyorító, harapásra készülő (ló)' (289)
meztállab	,meztláb' (287)		,szalmás' (295)
mírő	,régí úrmérték, a gabonát is ezzel mérték' (290)	szómás	
nevendík	,növendék-marha, borjú' (290)	tagbak	,ébredtő' (292)
oany	,olyan' (287)	takarullás	,takarodás, a gabona behordása a földekről' (285)
ómárium	,almárium' (295)	tehiny	,tehen' (295)
összenyűgöz	,béklyóba köt (lovat)' (286)	terü	,tere' (289)
pázik	,fázik' (288)	tíllig	,tényleg' (285)
pél	,fél' (292)	tíltja	,tíltja' (295)
pojva	,pelyva' (290)	tusa	,a gabona szárának töve' (290)
probréma	,probléma' (288)	umhængen	,fölszerelkezni' (293)
puccossan	,kitisztálkodva, ünneplőben' (294)	ümög	,ing' (288)
rínya	,ríni, sírni' (289)	vírbe vótam	,vérben áztam' (290)
risztung	,felszerelés' (293)	vártot	,idő' (293)
rizige-roziga	,rozoga' (291)	verekényi	,kiküzdeni magának. „é k kis tehíre köllene verekényi!” (295)
roszt	,pihenő' (293)		,virrasztó, halottak mellett' (295)
röviggýebb	,rövidebb' (288)	vérrasztó	
ruszli	,ruszni' (291)	zsvíván	,zsvívány' (286)
sas	,az osztrák-magyar monarchia		

Lebensgeschichte eines armen Menschen vom Bakony

In der ungarischen Literatur gibt es nur wenige Autobiographien von Bauern; schon deswegen ist die Lebensgeschichte des Kohlenbrenners und Holzhackers von Borzavár, Gyula Benis hochgeschätzt. Seine Rück Erinnerung umfaßt beinahe die Lebensdauer von drei Generationen. Durch seine Erzählung werden viele wertvolle ethnographische und gesellschaftsgeschichtliche Angaben beleuchtet und kann die gewaltige Lebensenergie des sich aus der Besitzlosigkeit emporringenden Menschen bewundert werden. Auch die Denk- und Anschauungsweise des Bauern vom Bakony kann darin studiert werden.

Die erzählerische Begabtheit von Gyula Benis offenbart sich in der Abrundung der öfter erzählten Episoden,

in der geschickten Herausholung der Pointen und in seiner anschaulichen Darstellungsweise. Der Leser seiner Lebensgeschichte kann die eigentümlichen Sprachformen der Volksepik, die Kraft seiner Sprache, die Musik seiner Zwillingswörter, den Geschmack seiner Idiome, seinen interessanten, eigentümlichen Satzbau und Gedankernythmus genießen.

Dank den phonetischen Bezeichnungen kann der Text auch zum Studieren der Bakonyer Mundart gebraucht werden. Der Sammler hat am Ende der auf einen Tonband aufgenommenen Lebensgeschichte eine Erklärung der von dem gemeinen Sprachgebrauch abweichenden Wörter gegeben.

Antal Békefi

Histoire de la vie d'un homme pauvre de la montagne du Bakony

Notre littérature ne connaît que peu d'autobiographies écrites par des paysans, ce qui rend encore plus précieuse l'histoire de la vie de Gyula Benis, charbonnier et bûcheron de Borzavár. Ses souvenirs s'étendent sur presque trois générations. Au cours de son récit se révèlent beaucoup de données importantes du point de vue de l'ethnographie et de l'histoire sociale; nous pouvons y admirer l'énergie vitale d'un homme pauvre qui se crée une vie honorable. Nous pouvons y étudier la mentalité, la manière de voir du paysan de Bakony.

Le talent épique du conteur se manifeste par la composition habile d'épisodes déjà maintes fois racontés,

par les pointes réussies, par le débit suggestif. En lisant l'histoire de sa vie, nous goûtons les tournures particulières de l'épique populaire, la vigueur de son langage, la musique de ses constructions accouplées, la saveur de ses provincialismes, la construction intéressante, particulière de ses pharses, le rythme de ses pensées.

La notation phonétique du texte permet l'examen du dialecte de la contrée de Bakony. A la fin de l'histoire biographique, enregistrée sur des bandes de magnétophone, l'enquêteur a ajouté un vocabulaire où il explique les mots dialectaux.

Antal Békefi

ИСТОРИЯ ЖИЗНИ БАКОНЬСКОГО БЕДНЯКА

Автобиография крестьянина довольно редко встречается в литературе. Поэтому и ценна история жизни Дьюлы Бениша, борзаварского угольщика и дровосека. Его воспоминания охватывают жизнь трех поколений. В своем повествовании он дает много интересного с точки зрения этнографии и истории общества.

Вызывает удивление огромная жизненная сила человека, пробившегося из самых низов. По его произведению мы можем проследить образ мыслей и мировоззрение крестьянина. Талант Дьюлы Бениша как рассказчика проявляется в том, как он формулирует уже много раз рассказанные эпизоды, в неожиданных оборотах речи, в образном повествовании. Читая его

историю жизни, чувствуешь своеобразную форму народного эпического повествования, силу слова, музыку синонимов, красочный стиль диалекта, интересное, своеобразное построение предложений, ритм мысли.

Фонетическая запись текста делает его пригодным для изучения баконьского диалекта. В конце списанной с магнитофонной ленты автобиографии дан словарь диалекта, в котором объясняются слова, отличные от тех, которые употребляются в общепринятом языке.

Антал Бекефи

A vörsi bábtáncoltató betlehem

A XIX. század elején még sok színes játékkal tette vidámmá, szórakoztatóvá ünnepeit népünk. Az eltelt másfél évszázad, a polgárosodás ezeket a játékokat lassan kiszorította, mással helyettesítette, és vagy elfelejtődtek, vagy a gyermekjáték szintjére süllyedtek. Talán egyetlen játék a betlehemes, mely még mindig sok faluban és városban él felekezeti különbség nélkül.¹ E szokás „tartalmát (bibliai események) és első formáját (liturgikus) tekintve, keresztény eredetű”,² de meg kell jegyeznünk, hogy a betlehemezésben érdekesen keverednek keresztény és más elemek (pl. regös hatás), és a betlehemezésnek is részben célja a bőség- és termékenységvarázslás.³

A betlehemezés szokásán belül is megkülönböztetett szerep jut a bábtáncoltató betlehemnek, mely napjainkban élő valóságában már alig fordul elő.

Somogy megyében több községből is ismerünk bábtáncoltató betlehemezést. Peterdi László Kilitiből,⁴ Sági János Balatonszentgyörgyről,⁵ T. I. pedig Lengyeltótiából⁶ közöl. 1954-ben a balatonberényi bábtáncoltatásról⁷ készült film, az elmúlt években az Országos Néprajzi Múzeum a balatonszentgyörgyi betlehemezést vette filmre.

A közlések, — a korábbi gyűjtések módjának megfelelően — csak magára az előadott szövegre ügyeltek, esetleg még a szereplők ruháját írták le, meg a bábokat, de sem dallamot, sem mozgásformát nem jegyezték le. A jelen dolgozatban igyekeztem e hiányosságokat pótolni, a rendelkezésemre álló eszközökhöz mérten pontos lejegyzést adni a játék menetéről, előkészítéséről, körülményeiről.⁸

Vörs a Balaton déli partján fekszik, Keszthelytől 14 km-re. 800 lélekszámú kisközség, lakói földművelők, most tsz-be tömörülve dolgoznak. A lakosság katolikus, vallásos. Máig él itt e szép hagyomány, mégpedig teljes virágzásban, felnőttek között. Játékukban a kultikus cél érezhető legerősebben, a mulattatás, adománygyűjtés másodrangú, bár fő célja is elöléphet, mint ez az utóbbi három évben meg is történt.

A betlehemezésről 1965 nyarán hallottam először. A helyszínen érdeklődve elmondták a falusiak, hogy ez év karácsonyán is — mint minden évben — megtart-

ják, s ugyanúgy, ahogyan régen, elődeik csinálták. Csupán annyi a különbség, hogy most nős emberek járnak, nem fiatalok, mint régen az szokásban volt. A szereplők neve után érdeklődve felkerestem a „hangadó” Ifi Jánost, és megbeszéltünk egy időpontot, amikor lejátsszák — gyűjtés céljára — a teljes betlehemezést. A választás 1966. január 6-ára, Vízkereszt napjára esett. A játékosok rendben összegyűltek, hogy megismételjék a betlehemezést.

Előző alkalommal már egy vörsi lakostól lejegyeztem a játék szövegét, most pedig magnetofon felvételt készítettem, bőven volt alkalmam megfigyelni a játék mozzanatait. Németh Jenő⁹ pedig 1963, 1964 és 1965-ben készített magnetofon felvételeit volt szíves rendelkezésemre bocsátani. Ő 1964-ben két helyen — a parókián és egy parasztházban — készített felvételt, ami többoldalú megfigyelésre adott lehetőséget.

A január 6-i gyűjtés után ismét lejegyeztem a játékot egy idősebb embertől, aki legénykorában gyakran betlehemezett. Így négy magnetofonszalag, egy játék előtti és egy játék utáni lejegyzés áll rendelkezésemre, sőt, még egy próba megfigyelése is. Ennyi anyag birtokában, úgy érzem, pontos képet adhatok a betlehemezés menetéről.

Gyűjtéseim, érdeklődésem folyamán kiderült, hogy a somogyi bábtáncoltató falvak nagyrészt elhagyták már e szokást, csak gyerekek betlehemeznek, ha még néhány helyen előfordul. Sági János¹⁰ 1904-es tudósításában írja, hogy 13—14 éves gyerekek jártak a betlehemmel, és könnyű szívvel váltak meg kellékeiktől a múzeum javára, mondván, szívesen eladják a betlehemet és a felszerelést, mert utódjuk úgysem akadna. Néhány éve még jártak a betlehemesek Balatonszentgyörgyön, de azóta teljesen elmaradt.

A vörsi betlehemezés ezeknél tartósabb, hagyományörzőbb közösségben vert gyökeret olyannyira, hogy napjainkban is képes új mozzanattal gyarapodni. Három éve meglett korú komoly férfiak vették át a fiatal emberek helyét, s ennek komoly oka volt. Mint a bevezetőben említettem, a falu lakói katolikusok, vallásosak, s templomuk sorsát is szívükön viselik. A templom tatarozásra szorult, s a leleményes hívők egyike,

Ifi János fölvetette azt az ötletet, hogy mi lenne, ha betlehemezéssel szereznék meg a szükséges összeg egy részét. Az indítvány tetszésre talált, s mivel a cél komoly volt, a várható eredmény is, nem bízhatták „forrófejű” fiatalokra. Nem beszélve arról, hogy nagyobb a játékba burkolt gyűjtés erkölcsi súlya, ha „megállapodott”, komoly emberek járnak házról házra a „betlehemi Kisjézussal”. A legidősebbek emlékezete szerint gyerekkorukban — a múlt század nyolcvanas éveiben — is betlehemeztek a legények, és azóta állandóan. A betlehem az egyik fiatallemberről volt, amikor átvették az idősebbek a gyűjtés idejére. Nem ellenkeztek, hiszen nem állandó, csak időszakos szerepcseréről volt szó, és egy határozott célhoz kapcsolódott, amelyet az egész falu helyeselt. Az ötletet felvető Ifi János jó faluismeretére vall a gyűjtésnek ez a módja. Először is gyönyörködnek a játékban, másodsorban pedig sokan látják, gyakorlatilag az egész falu, ki mennyit adott, mert fölkerült az adakozók neve és az általuk adott összeg a betlehem papírral fedett tetejére. Nagy szégyen az, ha valaki „tehetségéhez”, anyagi körülményeihez képest szűkmarkú, de dicsérendő példa, ha erején fölül adakozik. Kisebb mértékű versengés is kialakul.

1963 óta minden évben fölkerelkedik a kis csoport, hogy újból és újból végigjárja a házakat. Mivel mindnyájan elfoglalt emberek, vannak változások a szereplők összetételében, mert munkájuk megakadályozza őket az állandó részvételben. Azért fönnekadás sohasincs, hiszen a faluban sokan tudják a szöveget végig, emlékeznek rá korábbi részvételükből, és a próbákra is elmennek a fölfrissítés miatt. Ezért bármelyik szereplő helyére „be tudnak ugorni”. Most a póttagok is nősemberek. Pedig 1963-ig éppen a nősilés volt át nem hágható határt a betlehemezésben való részvétel elé. Ifi János volt ennek az újfajta rangosabb-komolyabb betlehemezésnek eszmei megfogalmazója, elindítója és legtörzsökösebb tagja. Ő fogja össze évről évre a kis társaságot, ő a szervező. A játékban a Beköszöntő szerepét mondja. Rajta kívül még szerepel 2 angyal, 3 pásztor. (2 fiatal és az öreg.)

A betlehemezés szereplői:

Beköszöntő: mindig a beköszöntőt említik először, ha a betlehemezésről esik szó. Ő a kis csoport előjárója, mondhatni, futára. A „helyszerzésen” kívül az ő dolga a bábok táncoltatása is. Mozcékony embert igénylő feladat, mert a falu szigorú kritikus, s ha valaki nem látja el kellőképpen a feladatát, megjegyzik.

A század elején fehér vászon bőgatya volt a Beköszöntőn — a 20-as évektől fehér pantalló — tűzoltózubbony, keménytetejű piros, ellenzős tűzoltósapka, oldalán tisztai vagy huszárkard, kezében egy „csikócsöngő”. Amikor a Beköszöntő egyenruhában volt, akkor sohasem vette le a sapkáját, ha bement a házba.

„Most Jani bácsi, mer má üdösebb ember, nem ötözött föl, csak civilruhába járt, prémesgallérú, rövidderekú nagykabátba, csizmába, bundasapkába. Azér leveszi a sapkáját, mikor bemege a házakho. Ezt így illik” — mondja Farkas Vendel.

Fontos, hogy a Beköszöntő komolyabb egyén legyen, mert a bekéretözésnél jobban méltányolják, elküldeni sem nagyon merészelik. Fontos, hogy tudjon énekelni. Mindig a csoport előtt jár, elsőként zörgeti, kopogtatja meg a soron következő ház konyha- vagy szobaablakát, aszerint, hogy hol „világónak”, hol tanyázik a család. A helyiségbe lépéskor megáll az ajtó mellett, elmondja mondókáját, majd a betlehem mögé telepszik egy székre vagy sámlira, attól függően, milyen magasra helyezték a „bötlehemet”, és az angyalok, pásztorok énekére táncoltatja a soron következő „babákat”.

A betlehemezés befejeztekor is ő megy ki először az ajtón, s míg a többiek a ház udvarán énekelnek, addig sietve odébbáll és bebocsátásért kopogtat az utca átel- lenes, soron következő házána.

Angyalok: „Angyal nem lehet mindenki, csak a ki- nek jó hangja van. Azok viszik a szólamot. Én mindig angyal szoktam lenni, mer jó a hangom. Mikor ekesz- tük a faluvégén az éneket, az egész falu hallotta. Csak ugy harsogott. Most is angyal vagyok. 1963-ban jó csoportunk vót, sok vót a jelentkező, lehetett válogatni közöttük. Miné jobb hanguk vannak, anná szebben szól az ének” — mondja Farkas Vendel. Ő is Ifi János a templomban is néha előénekelnek, „kántorkodok”, ha az alkalmi kántor nincs ott.

Az angyalok úgy öltöznek, mint a beköszöntő. A század elején még fehér bőgatya volt rajtuk, meg tűzoltózubbony, fejkön piros tűzoltósapka. A 20-as 40-es években fehér pantallót, tűzoltózubbonyt, vörös tűzoltósapkát viseltek. De az ő oldalukon nincs kard, és csengőt sem visznek. Most szürke tűzoltóegyenruha feszül rajtuk, fejkön az egyenruhához tartozó tányér- sapka, bár szerintük ez nem illik az alkalomhoz. Ezért, ha van idejük, elkérik a faluban található két régi piros tűzoltósapkát. Mikor megkérdeztem tőlük, hogy miért éppen tűzoltóruhában mennek betlehemezni, azt vála- szolták „mer a kösségben nincs más egyforma ruha, csak a tűzoltó. És a 3 személnék egyforma köllött. A civil élettü megkülönböztetésül, hogy nem pásztor ez, hanem angyal. Égi lény”. Az angyalok viszik a „böt- lehemet”, meg a babákat. A belehem két oldalán fara- gott fogantyú. A baloldali angyal jobbkezevel fogja a betlehemet, balkezében tartja a 4 babát (barna bundás pásztor, férfi, ördög, Lackó). A jobboldali angyal bal- kezével markolja a betlehemet, jobbában három baba. (Fehér bundás pásztor, ördög, menyecske.) Az utcán haladtukban ök mennek a Beköszöntő után. A Bekö- szöntő a háziak számára szánt mondókája végezteve

kinyitja előttük a konyhaajtót, ők bejönnek és énekük ütemére lépkedve leteszik a betlehemet az asztalra, vagy székre, úgy, hogy a Beköszöntő majd mögéje tudjon ülni, ha a bábtáncoltatásra kerül sor. Mindvégig, — mintegy testőrként — a betlehem két oldalán maradnak állva, és alkalmas időben a Beköszöntő kezébe adják, illetve veszik el tőle a babákat. Nekik nyújtják a háziak az adományt, annak, amelyikhez közelebb áll a ház gazdája. Ők pedig, 3 év óta, felírják a betlehem oldalára, tetejére az adakozó nevét és az általa adott összeget. Közben, míg a pásztorok játszanak, megkínálják őket borral, pálinkával. Csak mértékelten isznak, nem akarnak becsípni, mert „akkor igen nagy a hangulat, ami nem illik komoly emberekhez”. A legények megtehetik, — fiatalukban megtették ők is — hogy kurjongatva, becsípve haladtak házról-házra. Előfordul, hogy a játék végén kínálják meg az összes játékost, mielőtt elköszönnének. A búcsúzáskor elől megy a Beköszöntő, utána az angyalok a betlehemmel, majd az öregpásztor, aztán a második és az első pásztor zárja be az énekelve kifelé haladó sort. Az angyalok tehát lényegében a kórus, kelléktáros szerepét játsszák, mozdulataik katonásak, egyformák, amit megszab az ének, a lépés üteme, és talán elősegíti az egyenruha is.

A betlehemes játék legmulattatóbb, legizgalmasabb szereplői — különösen a gyerekek, de a tréfáik által a felnőttek számára is — a *pásztorok*, vagy dadók. Megjelenésük eleve elüt a mindennapostól, a megszokottól. Bokáig érő, hosszú, kifordított bundájuk derekát sodort, fehértövű sáskötél fogja át. „Hitfán” kalapjuk széléhez kócot varrtak, úgy lengett a vállukra. A kalap külsejére 4 db kukoricacímert varrtak körbe, ezeket a kalap tetején összefogták, egy helyen megkötötték, s „ollan vót, mind egy bóbita. Szétát a teteje, mind egy virág, mind egy bokréta”. Kb. az 1940-es évekig viseltek kalapot, utána bundasapkát. A bundasapka széléhez keskeny ruhát varrtak, s erre erősítették a kócháját. Újabban, 10—15 éve vesznek egy „marokraváló” kócot, egy helyen „csimbókot” kötnek rá, és széthúzva a fejükre illesztik, tetejébe húzzák a bundasapkát. Az öreg pásztorok, — aki a szomszédos Balatonszentgyörgyről nősült Vörsre 1927-ben — csimbókjá elől kilátszik. A fiatal pásztoroké nem. A vörsiek szerint ők nem szokták az öregpásztor csimbókját sem kint-hagyni a sapkából. Itt jegyzem meg előljáróban, hogy ez az átnősült balatonszentgyörgyi még a szövegben is megőrizte szűkebb hazájának hagyományát. Öltözetüket még kócbajusz, szakáll, és állig érő vastag, lánkos bot egészíti ki, mellyel megfelelő zajt tudnak kelteni. A pásztorok alkotják a kis betlehemes csapat hátvédjét. Az utcán haladtukban a következőképpen mennek:

Beköszöntő
Angyal Angyal
Pásztor, Öregpásztor, Pásztor

A három pásztor az utcán egymás mellett megy, általában középen az öreggel, de nem ragaszkodnak ehhez. Mindnyájan csizmát hordanak, a Beköszöntő, az angyalok a pásztorok egyaránt, hisz hideg a tél, s ők órákon át az utcát járják.

A ruhákat kölcsönkérlik. A bundákat a vasutasoktól, „bundasapka, csizma van. Botot meg csinálunk”. A tűzoltóruha a helybéli raktárból kerül ki. A jelenlegi tűzoltóparancsnok — Farkas Vendel — a betlehemezés oszlopos tagja legénykora óta. A pásztorokkal szemben támasztott követelmény, hogy tudjanak énekelni, de ha valamelyiknek nincs is éppen kiváló hangja, nem számít, „elmegy a többiek között”. Viszont jó színészeknek kell lenniük, mert a hallgatóság figyelme elsősorban rájuk irányul, és a betlehemezés nem bábos részét ők teszik színessé kötődéseikkel, tréfáikkal, néha vaskos kiszólásaikkal. Megfigyelésem szerint a hagyományhoz szószerint ragaszkodó szövegek mellett bő lehetőségük adódik rögtönzésre, amikor álmaikat mesélik. Mindegyik szerepének megfelelően beszél, mozog. A két fiatalabb fürgébb, frissebb beszédű, az öreg tempósabb, „reszketős, mintha fázna”, rekedten beszél, mint aki hosszú, fárasztó útról érkezik. Hamar fölfortyan, de meg is engesztelődik, s míg a többiek — fiatalok lévén — általában valami földi jóval álmodnak, addig ő, az öreg, mintegy a falusi öregség jelképeként is, nem a föld felé fordítja öreg szemét és fülét, hanem az ég felé, ahonnan az angyal szól a pásztorokhoz, hogy keljenek, és siessenek Bethlehembe. Az öreg lassan tápáskodik, a fiatalok frissebben ugornak fel fekhelyükről. Az adott térhez képest igyekeznek megfelelően elhelyezkedni, de lehetőleg egymás mellett, mert szerepük, megjelenésük összekapcsolja őket. Míg a bábok táncolnak az angyalok és a pásztorok énekére, a házigazda fölváltva kínálja őket borral. Ha nem sietős az útjuk, akkor a játék végén isznak. A háztól való kivonuláskor a sort az első pásztor zárja be, fordítottjaként az érkezésnek.

Beköszöntő
Angyal Angyal
Öreg pásztor
Második pásztor
Első pásztor

A betlehemezés résztvevői 1963—1965.

1963.

Beköszöntő: Ifi János 60 éves vörsi lakos. 16 holdas gazda volt, most állatgondozó a tsz-ben. Tagja a közéleti tanács VB-nak. Megbecsült, köztiszteletben álló

ember, mindenkivel jóban van a faluban. Vallásos, tevékeny, szeret mindenről tudni, ami a falu életében fontos.

Angyal: Futó Tibor, 38 éves. Tsz brigádvezető volt a helybéli kertészetben. Járási tanácsstag. 1964-től a komárvárosi tsz kertészetében dolgozik. Megbecsült, mindenhez értő ember. A falu templomában felállított betlehem is mindig az ő vezetésével, ötleteivel készül nagy gonddal, ügyesen, úgy, ahogy ők elképzelik az istállót, a betlehemi környezetet.

Angyal: Farkas Vendel 45 éves. 8 holdon gazdálkodott, most a tsz-ben takarmányos brigádvezető, a falu tűzoltóparancsnoka alhadnagyi rangban. Értelmes, nyílteszű, megbecsült ember. Vallásos, időnként Ifi Jánossal ők helyettesítik a kántort. Legénykorában is sokat betlehemezett, úgylátszik, legerősebben őrzi a hagyományt, ő adja a kis csapat tagjainak az eligazítást, a tanácsokat, a szöveget kijavítja, hangsúlyt ellenőriz stb.

Első pásztor: Futó Márton 27 éves. A keszthelyi VIZÉP-nél dolgozik. Akkor még kubikos volt, de „kiemelték”. Most végzi a gimnáziumot. „Azóta nagyon megváltozott, mióta nyakkendőt kapott és irodában dolgozik. Nem mer jönni. Nem rendes ember az olyan, aki mindig odamegy, ahol jobbat szimatol” — mondják róla a szereplők.

Második pásztor: Kiss János 30 éves. Erdészeti munkás. „Már akkor mondta, neki olyan a munkája, nem tud többet jönni”.

Öreg pásztor: Miklóscsics József 35 éves. Tsz tag. Róla hallottam a faluban a legtöbb dicsérő szót, hogy a legjobban játszik.

1964.

Beköszöntő: Ifi János.

Angyal: Fehér Tibor 35 éves. A balatonszentgyörgyi deszkatelepen dolgozik. Ő a kántor is. Nemrég költözött Vörsre Komárvárosból.

Angyal: Farkas Vendel.

Első pásztor: Miklóscsics József.

Második pásztor: Szita Ferenc 40 éves. A keszthelyi postán dolgozik.

Öreg pásztor: Simon István 60 éves. 12 holdon gazdálkodott, most kocsis a tsz-ben. 1927-ben nősült meg, akkor jött át Balatonszentgyörgyről Vörsre. Ma is úgy mondja szerepét, mint legénykorában Balatonszentgyörgyön.

1965.

Beköszöntő: Ifi János.

Angyal: Farkas Vendel.

Angyal: Farkas József 50 éves. 8 holdon gazdálkodott, most takarmányos tsz-ben.

Első pásztor: Varga Ferenc 31 éves. A keszthelyi VIZÉP-nél dolgozik.

Második pásztor: Miklóscsics József.

Öreg pásztor: Simon István.

A felsorolásból világosan látszik, hogy vannak állandó tagok, akik minden évben szerepelnek. Ilyen a hangadó, szervező Ifi János és Miklóscsics József. Minden évben szerepelt, de nem minden este Farkas Vendel, két évben Futó Tibor, Fehér Tibor. A többiek is „készenlétben” álltak, hogy ha valamelyik szereplő nem tud részt venni az aznap esti játékon, helyettesíthessék, s így a betlehemezés akadálymentesen gördüljön. A szereplők jellemzéséből kitűnik, hogy mindnyájan komoly, megbízható emberek, és köztiszteletnek örvendenek. Mindenféle szószátyár, iszákost, vagy káromkodóst nem vettek be, mert az „nem való arra, hogy a Kisjézust vigye” — mondja Ifi János.

A szereplők évenkénti felsorolása arra is feleletet ad, hogy a több évig együttjátszó tagok milyen szerepet vállalnak. Nagyjából mindig ugyanazt a szerepet alakítják, vagy legalábbis azonos szerepkörön belül maradnak. Ifi János mindhárom évben beköszöntő, Farkas Vendel, Futó Tibor angyal, Simon István öregpásztor, Miklóscsics József pedig pásztor, bár mindhárom évben más-más pásztor alakít. Ennek az oka abban rejlik, hogy ki melyik szerepkörre a legalkalmasabb, természeténél fogva melyiket tudja legeredményesebben, leghitelesebben eljátszani. Ezért ragaszkodnak ugyanahhoz a szerephez. Nem utolsó sorban — bár mindegyik tudja az egész betlehemes szövegét — azért a saját, sokszor elmondott szövegét idézi legnyugodtabban, és a mozdulatokon sem kell külön gondolkodniok, mert szinte gépiesen hozzánőtt szövegükhöz. Ez elsősorban a Beköszöntőre és a pásztorokra érvényes, mert az angyaloknak sem külön szövegük, sem színészkedő feladatuk nincs. Ők a betlehem őrzői, és egyetlen kívánság, hogy lehetőleg egyenlő magasak legyenek, mert így könnyebb a lépés, és jótorkúak, mert az éneklésben ők a hangadók.

Miklóscsics József évenként más-más pásztor alakít, de mindig pásztor. Ennek az a magyarázata, hogy gyerekkorától kezdve évről évre játszott a betlehemben, jól tudja a szöveget, s bármelyiket elvállalhatja azokkal a játékosokkal szemben akik egyik vagy másik szerepben otthonosabbak. A másik ok az életkor.

1963-ban az első pásztor a 27 éves Futó Márton volt, második pásztor a 30 éves Kiss János, a harmadik a 53 éves Miklóscsics József.

1964-ben első pásztor Miklóscsics József 36 éves, második pásztor Szita Ferenc 40 éves, harmadik vagy öregpásztor a 60 éves Simon István.

1965-ben első pásztor Varga Ferenc 31 éves, második

1. A vörsi bábtáncoltató betlehem

1. Das Marionetten-Bethlehem-Spiel von Vörs

1. La crèche aux marionnettes de Vörs

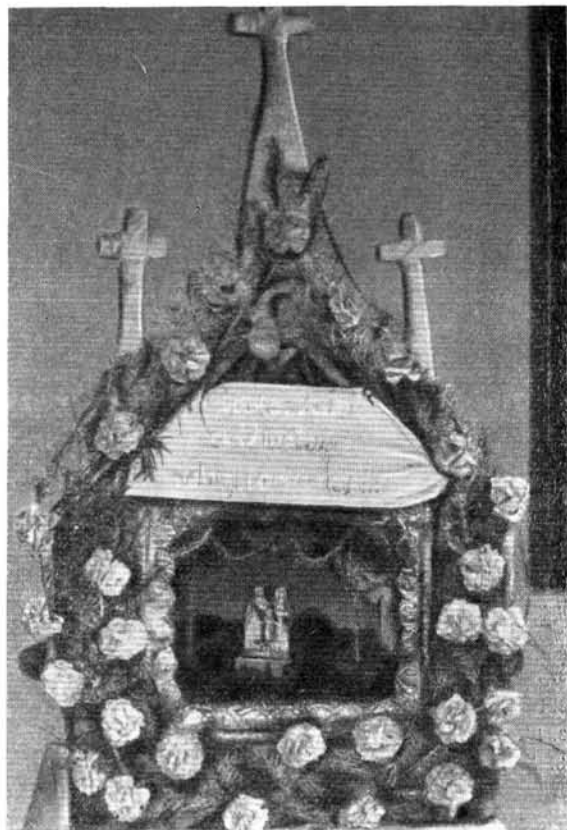
1. Вёршский вертеп с танцующими марионетками

pásztor Miklóscs József 37 éves, öregpásztor Simon István 60 éves.

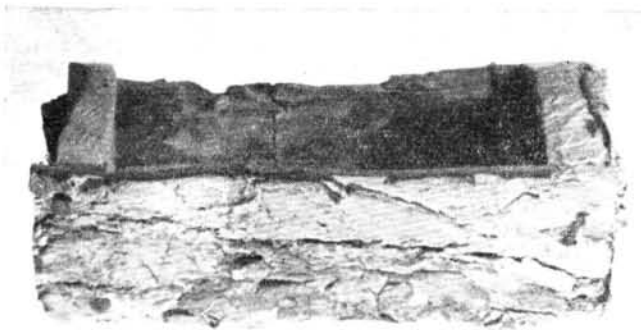
Ha az éveket és a szerepköröket egymás mellé állítjuk, szépen kitűnik az a kívánság, illetve gyakorlat, hogy a legfiatalabb legyen az első pásztor, idősebb a második, és a legidősebb az öregpásztor.

Egyformán fontosnak tartják a szerepeket, mert a Beköszöntő követi meg a háziakat, engednék eljátszani a betlehemest, az ő ügyességétől függ a bábok ügyesebb vagy ügyetlenebb tánca, az angyalok szép éneke emeli az ünnepi hangulatot, a pásztorok ügyetlenkedése, jó modásai pedig a derűtséget. A pásztorok álmai évről évre változók, a hallgatóság ezeket hallgatja legnagyobb figyelemmel és derűtséggel. „Az az igazi, ha mindenki jól tudja a szerepét és jó a hangulat. Akkor megy minden a maga rendjén” — mondják. Az ünnepi hangulatot nagyban emeli a betlehem, melyet igen nagy gondal díszítenek, szépítenek. A templomban is napokkal az ünnepek előtt megkezdik a betlehem készítését, sziklával, mohával, mesterséges tavakkal, rejtett égőkkel teszik ragyogóvá. Ugyanígy a hordozható betlehemet is. Maga a betlehem és a bábok is különös figyelmet érdemelnek, hiszen nem könnyű dolog, hogy egy betlehem ilyen hosszú időn át szerepet játszik a falu hagyományában. Készítője után érdeklődve a szereplők közül többen emlékeztek, hogy elődeik Kájdil Györgyöt jelölték meg a betlehem és a babák faragójaként. Az ő elbeszélésük szerint XVIII. század végén került Vörsre, de az anyakönyvben 1866 szerepel születési éveként. Apja Kajdl Vince, urasági szolga. A betlehemet kb. az 1880-as évek végén készíthette. Érdemes még megjegyezni, hogy népszerű ember lehetett a faluban, mert nyolc alkalommal hívták meg keresztapának. Sem az anyakönyv, sem a falusiak nem tudnak többet róla, valószínűleg elköltözött a század végén a faluból.

A betlehem fenyődeszkából készült három tornyos, templomszerű építmény. A betlehem első, homlokzati oldala egészen a földig ér, hátsó végét két hengeres faláb tartja, melyet csavarral rögzítettek a betlehem padlózatához. A lábak fölött közvetlenül két függőleges irányú fél-ellipszis alakú kifűrészelt rész, mely folyosószerűen halad a betlehem első része, a színpad felé, ahol a babák táncolnak. E nyílásokban van a bábtáncoltató keze. A betlehem két oldalára középtájon két erős, faragott fogantyút szegeztek, ezt fogják az angyalok. A betlehem padlózata nyelv alakú, hátul kapcsolódik csak a falhoz, oldala, eleje elválik az oldalfalaktól, mert a köztük levő folyosó-résen jönnek be a babák. A bet-

lehem istálló a templom belsejében áll, hasonlóan az igazi templomok betlehemeihez. Padlása, oldala, padlózata mohával fedett. Az istállópadlás két oldalán két aranyozott papírból kivágott angyal őrökdi a Szent Család fölött. Az istálló belsejében feketére festett, fából faragott tehén, nyakában kolomp. Dróttal erősítették a falhoz. Az istálló előtt ezüst sztaniol „angyalhaj díszkapu” áll, részben dróttal merevítve, részben fűzerekben alácsüngve. E „díszkapu” alatt áll középen egy kis fahasábra drótozva és a padlózatához erősítve a porcelán Szent Család. Szorosan előttük a kis fabölcső, mely véggel fordul a nézők felé, és egy padlózatba vert szeg akadályozza hordozás közbeni kiesését. A bölcsőben gipsz baba fekszik, arccal a nézők felé. Az egész templom külseje fehér csomagolópapírral borított, már többrétegűen, hisz évenként újabb rétegeket ragasztottak a szakadt vagy piszkos régi fölé. A tornyokat fehér vagy enyhén sárga krepp-papírral csavarták be. A templomcska elején négyszögletes kivágás, melyet keretként aranyozott papírkivágás fog közre. A betlehem egész elejét fenyőgallyacskákkal sűrűn beborították, és rózsaszín, szegfűt utánozó papírvirággal kettős, a homlokzaton egyes sorban díszítették. A homlokzat közepére

2. A bölcső 2. Die Wiege 2. La crèche 2. Ясли

aranyozott papírból szárnyas angyalfejet ragasztottak. Az angyalfej alatt fehér papírszalagon ezüst betűkkel a következő felirat: Adakozzatok a templom felújítására!!! A kis Jézus bölcsője két darab fenyőfakéreg összeillesztéséből áll. Az illesztés mentén két drót fog-

3. A „kis Jézus” a bölcsőben.
3. Das „Christkindchen” in der Wiege
3. L'enfant Jésus à la crèche
3. Маленький Иисус в яслях

ja össze. A bölcső két rövidebb végét nagyjából V alakú, félkörívesen lekerekített tetejű, nagyvált faragású deszka alkotja. A nézők felé eső végéhez még egy vékonyabb furnér lemezt is illesztettek, hogy ez a rész simább, tetszetősebb legyen. Ezért ezüst festékkel is befestették. A végeket az oldalakhoz szögekkel erősítették. (H: 11,5 cm, Sz: 5,5 cm, M: 5 cm.) A bölcső belsejét mohával bélelték. Erre helyezték a két, rózsaszín selyemből készült fodros szélű párnácskát és paplant. A kis Jézus testén ugyancsak rózsaszín selyemszalagból varrt ujjatlan, nyakban fodros, földig érő ruha. A baba a paplanon és párnákon fekszik. (A baba hossza: 8 cm.)

Az istálló, illetve betlehem belső berendezése olyan, hogy a benne levő Szent Család, a barmok, a Kisjézus a nézők felé, és egyben a színpad felé fordulnak, mintegy nézőjéül szegődnek a bábtáncoltatásnak. A betlehemekben a Jézuska bölcsője leginkább keresztben fekszik, és mellette térdelnek Mária, József és a pásztorok, félig háttal a nézőknek.

A bábok leírása.

Pásztor: egy darab akácfából faragták. Hosszú, hengeres nyele van, mely alsó harmadán 2,5 cm. hosszan a fogás könnyítése miatt laposra faragott. A test hengeres. A fej durván faragott, alul szögletes, homlok fölött lekerekített. Szeme két szög, a baloldali kisebb, mert a sok reszeléstől, — ahogy évenként fényesre csiszolják — letörött a feje. Homlokán szintén egy szög. Orra, szája bevágott, ajka kissé előugró. Jobb arcán kis bevágás. A törzsét barna bárnybunda borítja egészen a nyakáig. Fején barna, egész fejet beborító bundasapka, melyet 2 oldalon a nyakhoz szögelttek. A sapka jobb oldalán a szőr erősen lekopott, az adatközlők szerint azért, mert a fehér pásztorral tánc közben verekszik is, „összeütögetik a fejüket”. A fej barnára festett, a nyél a sok használattól, fogástól megbarnult. (Törzs hossza: 9,5 cm., szélessége: 4 cm.; fej hossza: 3 cm., szélessége: 2,5 cm.; nyél hossza: 16 cm.)

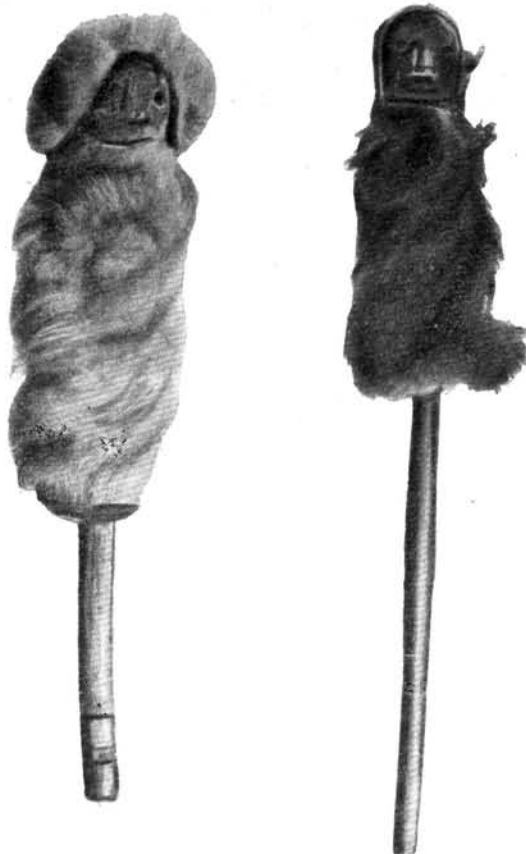
Pásztor: egy darab akácfából faragott. Nyele hengeres, alsó harmadán egyik oldala 3,3 cm. hosszan laposra faragott, másik oldalán két vésett gyűrűvel díszített. Törzse hengeres, feje durván faragott. Két nagy szög szemét körül fehér mésszel díszítették, hogy jobban kiemelkedjék. Orrát és nagy, széles száját bevágás jelzi. A törzset fehér bírkabunda övezi egészen állig, melyet 3 szöggel erősítettek a hátoldalhoz. A fejét fehér bundasapka fedi, de a tarkó egy részére nem jutott, ott szabadon látszik a durva faragás. A fa fehéres színű, festetlen. (Törzs hossza: 10 cm., szélessége: 4,5 cm.; fej hossza: 4 cm., szélessége 3,5 cm.; nyél hossza: 8 cm.)

Ördög: törzse akácfából, karja nyárfából faragott. Nyele hosszú, hengeres, alsó harmadának hátsó ol-

dala 2,5 cm. hosszan laposra faragott. A törzs hengeres kiképzésű, derékban, nyakban elkeskenyedő, vállban bevágott. Két karja legömbölyített élű, testhez hajló. Vállban és csípő alatt 1—1 szeg rögzíti a törzshöz. Az arc fordított ötszögre emlékeztető, lapos, megnyúlt állú, lapos fejtetővel, domború koponyával. A fejtetőn egy egyenesen álló, laposra faragott szarv, a másik letörött. Szeme szög, szája nagy, metszett száj. Nyele a testbe fűrt lyukba illesztett, a beillesztésénél és a törzs alsó negyedén egy-egy szeggel szilárdított. Az egész figura feketére festett. (A törzs hossza: 7,3 cm, szélessége: 5 cm; fej + szarv hossza: 5 cm, fej szélessége: 3,5 cm; nyél hossza: 14,5 cm.)

Ördög: a törzse akácfaából, a karja nyárfából faragott. A nyél hosszú, hengeres, alsó harmadán a hátsó oldalon 3 cm. hosszan laposra faragott. A törzs alsó felébe fűrt lyukba van illesztve. Az illesztésnél és a törzs alsó ötödén 1—1 szeg rögzíti. A törzs derékban karcsú, eleje lapos, hátrésze domborúra faragott. Nyaka rövid. Két szögletes karja ívelten hajlik a törzshöz, vállban és a törzs alsó részén szeggel erősítették. Az arc lapos, szög szemű, bevágott szája pirosra festett. A koponya domborúra faragott. A fejen pörge kalap. A nyél kivételével az egész feketére festett. Valószínű, hogy korábban ez a figura a kéményseprő szerepét játszotta, csak elhomályosult eredeti szerepe. Egyébként mi indokolná a másik ördögtől való eltérő voltát? A somogyi bábtáncoltató falvak mindegyikében az ördög mellett és vele együtt szerepel a kéményseprő is, és valamennyit kalappal, vállán létrával ábrázolják. A vörsi figurának ugyan létrája nincs, de lehetséges, hogy eredetileg volt, csak elveszett, s így, mivel fekete, mint az ördög, ördög névvel látták el. Szerepe semmiben sem változott, az ördöggel verekedett akkor is, és most is, megváltozott neve alatt. (Törzs hossza: 7 cm, szélessége: 5,5 cm; fej hossza: 5 cm, szélessége: 3 cm; nyél hossza: 15 cm.)

Ember (férfi): egy darab akácfaából faragott. A nyél hengeres, alsó harmadán hátul 2,3 cm hosszan laposra faragott. A törzs nagyjából hasáb alakú, alsó harmadán gyűrűszerű bevágás. Arca lapos, álla megnyúlt, szakállas formájú. Szög szemű, orra, szemöldöke világosabb, mint az arc többi része. Szája bevágott, pirosra festett. Haja hosszú, egészen tarkóig ér, félkörösen kerített. Igen gondos faragású, még a hajszálak rovátkáit is kivésték, bár ez későbbi beavatkozás eredménye, úgy, mint a cylinder lapos tetjének puhakalapokéhoz hasonló megformálása. A faragás újabb voltát bizonyítja, hogy nincs barnára festve, mint az egész fej és cylinder, és a bábut csinosító faragó nem vette észre, hogy a megnyúlt áll tulajdonképpen szakáll, egyébként ott is kivéste volna a szőrszálak vonalát. Az összes bábu között ez az alak a

4. Pásztorok. 4. Hírten 4. Les bergers 4. Пастухи

leggondosabban megformált és kidolgozott. Deréktól állig fekete birkabunda fedi mellét és hátát, ehhez varrták a fehér vászon, ráncolt derekú szoknyát. A felső szoknya alatt fehérhímezés, slingelt szélű alsószoknya. Két, fölfelé tárt kezét fehér selyem ingujj fedi. (Törzs hossza: 9,3 cm., szélessége: 9,3 cm; fej + cylinder hossza: 4,5 cm, szélessége: 2,2 cm; nyél hossza: 11 cm; karok hossza: 5,5+4,5 cm; mellény hossza: 4,4 cm; szoknya hossza: 8,8 cm.)

Asszony: a férfi táncospárja. Egy darab akácfaából faragott. Nyele hengeres, alsó harmadához 4 drótygyűrűvel laposvégű nyéldarabot erősítettek. Törzse hasáb alakú, lekerekített éllel. Eredeti feje letörött, ezért porcelán babafejjel pótolták, de a nagy törzshöz, képest aránytalanul kicsi a fej. Derékban karcsút mellben domború faragású. Fehér selyemblúza nyakán farkasfog és 3 szem fehér gyöngy. Karja ruhából varrt, lefelé hajló. Szoknyája piros szatén, derékban ráncolt. Köténye fehér, ötszög alakú két nagy zöld

5. Ördögök 5. Teufels 5. Les diables 5. Черти

6. Férfi 6. Mann 6. L'homme 6. Мужчина

pöttyel, szélén fehér farkasfogazás, derekán fehér pertli. Slingelt, a törzsre háromszorosan tekert fehér alsószoknya egészíti ki az öltözetét. A fején piros, fehér pöttyös csúcsos sapka. A férfivel táncol, csokolózik a Mennyből az angyal dallamára. (Törzs hossza: 10 cm, szélessége: 3 cm; fej hossza: 2 cm; karok hossza: 3+3,5 cm; nyél hossza: 13 cm; szoknya hossza: 9,7 cm; kötény hossza: 8 cm.)

Lackó: akácfaiból faragott. A törzs alsó része kifűrva, ebbe illesztették a hengeres, alsó harmadán oldalt 2,5 cm hosszán laposra faragott nyelet. A törzs hengeres. A jobb vállból egy kéz emelkedik a száj felé, melyet vékony zsineggel összekötöttek a szájba dugott bodzatrombitával, és a nyakhoz erősítették. A kézre és a trombitára drótozták a csengőt is, mely két domború korongból áll, az összeillesztés mentén peremszerű gyűrűvel. Az alsó korongon két lyuk, melyet egy bevágás köt össze. Benne kavics. A fej durván faragott, homloka közepén szarvszerűen megnyúlt. Szög szemű, orra kiemelkedik az arcból, szája kerek, mélyített lyuk, ide illeszkedik a trombita vége, „mellyel híri agya

a világnak, hogy Jézus született”. Piros szatén mellényéhez varrták a ráncolt derekú, fehér, csipkés szélű szoknyát. A törzset a ruhák alatt piros anyaggal fedték be. Sapkája csúcsos, szorosan a fejre illesztve. Lackó már csak egyedül billeg a játék végén. (Törzs hossza: 9 cm., szélessége: 4 cm; fej hossza: 3 cm, szélessége: 2 cm; kéz hossza: 4 cm, trombita hossza: 3,5 cm; ruha hossza: 10,1 cm, csengő: 4 cm.)

„A betlehem egész éven át az egyik betlehemesné szokott lenni, leginkább ott, ahun vót a házná lány, vagy fiatal menyecske, aki szépen földiszította karácsonykor”. A betlehem oldalát papírral ragasztották be, már egészen vastag a sokréttű ragasztástól, mert szakadás, piszkolódás esetén mindig új réteget tettek rá gondos női kezek. A betlehem padozatát mohával rakják a férfiak, szentképekkel ragasztják tele belül a falait a nők. A betlehem porcelánfiguráit úgy szokták kölcsönkérni házaktól, és az ünnep után mindent rendben visszavitték. A 40-es évek előtt az istállóban állt egy tehén, egy ló és egy szamár, fából faragva. De a sok hányódás, háborús évek alatt a ló és a sza-

7. Asszony. 7. Frau 7. La femme 7. Женщина

már elveszett. Karánycsonyfadiszkekkel, angyalhajjal, fölfűzött ezüstpénzzel díszítették föl a betlehem belsejét. „A pénzt hullámokban aggattuk föl az istálló előtt”. A betlehem padlásán, a tető alatt közvetlenül gyertya égett, újabban villanykörte világít. „Nagyon szép, mer föllűrű világította meg az istállót meg a Jézuskát, mind a betlehem csillag, és amikor visszük, himbálódzik a felaggatott ezüstpénz, csak úgy ragyog a fényben” — mondja Farkas Vendel. Az utóbbi években színes villanyégőket szereltek a betlehem belsejébe, hosszú vezetékre, és amikor az angyalok letették a betlehemet az asztalra vagy székre, az ő dolguk volt, hogy a vezetéket gyorsan a konnektorba dugják. Farkas Vendel meséli, hogy legénykorában sok évig náluk volt a betlehem. Ő ugyanis évről évre járt betlehemezni, lánytestvére is volt, aki földiszította, és közel laktak a templomhoz.

A szereplők a jelmezeket visszavitték tulajdonosaiknak betlehemjárás után. Minden évben újra elkérték, újra sodorták a sáskötelet derekukra, meg a kóchajat fejükre. Csupán a láncosbot marad meg a kamra sarká-

8. A „Lackó” oldal- és előlnézete
8. „Lackó” in Seiten- und Vorderansicht
8. „Lackó”, de profil et de face
8. „Лакцо” спереди и сбоку

ban az egyéb limlomok között. A jelmezek, mint említettem, változtak a század eleje óta, a megváltozott viseletnek megfelelően. A vászongatyát először a fehér pantalló, majd a tűzoltónadrág váltotta fel, a Beköszöntő lgeújabban civil ruhájában jár a kis csapat előtt, a pásztorok kukorica címeres kalap helyett bundasapkát hordanak, az angyalok, ha nincs idejük elkérni a piros tűzoltósapkát, megelégszenek a szürke tányérsapkával, bár nem szeretik, nem tartják angyalhoz méltónak. A betlehem belsejében is a faggyúgyertyát fölváltotta villanyégő, az eredetileg fából készült állatokat porcelán figurákkal helyettesítették. A külső tehát, ha kisebb mértékben is, de modernizálódott. Hanem a szöveget annál hűségesebben őrzik.

Eddig a betlehemezés külső kellékeinek, jelmezeinek leírása. Most pillantsunk vissza a mostani játékosok legénykorára, az akkori betlehemezésre.

Vörs kis község, fiataljai jól ismerték egymás képességeit, és mindig eszerint válogatták ki a betlehemes résztvevőit. Fiatalemberek szövöztek össze, nagyrészt egyívásúak, jóhangúak. „A szerepeknél csak az a kikötés, hogy jóhangú legyen a gárda. Ha a pásztorok között akadna is, aki nem tud énekelni, angyal csak jóhangú lehet. Az a fontos, hogy jó áriája legyen”. Farkas Vendel éppen emiatt mindig angyal volt, legénykorában is. Sokszor betlehemezett. Csaknem minden fiatalemberre sor került néhányszor, míg megnősült, vagy elkerült a faluból. Miklóscs József így emlékezik: „Gyermekkorom óta jártam betlehemezni, mikor lezsereltem, az 50-es években, akkor is még. Mindig pásztor voltam, de egyszer beköszöntő, 1954-ben meg angyal”. A faluban mindig felnőtt legények jártak, kivéve a háborús esztendőket, mikor az ő hiányukat pótolták a 13–14 éves legénykéek. Háború után ismét visszakerült a nagyok kezébe a betlehemezés (18–26 évesig) és ezt mindenki rendjén valónak tartotta.

Vörsön leginkább csak egy csoport betlehemes járt, de emlékeznek az idősebbek közül arra is, hogy a 20-as években 2 csoport fogta közre a falut. Az egyik az „Asószeren”, a másik a „Fösószeren” kezdte. A másik csoport is készített betlehemet, de ez a mostani a régibb és szebb. A másik betlehemről már nem tudnak semmit, nem tudják hova lett.

A részvételből veszekedés nem szokott lenni. Mert ha valamelyik szereplő megnősült, vagy elkerült a faluból, akkor átvette szerepét a csoport új tagja. Az is előfordult, hogy nem ugyanazt a szerepet kapta meg, mint akinek helyére került, mert általában a beköszöntő és az öreg pásztor mindig idősebb legény volt, az ő helyükre lépett a soronkövetkező legidősebb, a legfiatalabb pedig az első pásztor játszott. Az angyalok életkora nem számított. Az ilyen alkalmi, karácsonyi együttes összeállása mindig függ a ki nem mondottan, de mégis csak vezetőszeret játszó egyénektől. Ők beszéltek meg karácsony előtt egy-két héttel, hogy kik és hol jöjjenek össze, ki lesz a legalkalmasabb a kimaradt szereplő helyének betöltésére. A nősek csoportját 1963 óta mindig Ifi János szedi össze. Ő vetette fel a gondolatot is. „Csak mondta az idén is: gyertek, mennyünk, várnak bennünket a faluba, meg köll az a kis pénz is a templomra.” Beszélnek a szereplőkkel, kijelölik egyik társuknál — akinél a legalkalmasabb a hely — a próbák helyét, időpontját, esetleg a próbák számát. De ez mindig az újoncok számától függött. Amikor több újonc volt, természetesen több gyakorlatra volt szükség. A kis együttesek nagyjából egykorúak voltak, „együtt legénkettünk, ismertük egymást”. Káromkodós, „mocsos-szájú” vagy részeges cimborát nem fogadtak maguk közé, mert „az csak a csoport szégyene lett vóna”.

A most három éve működő nősek csoportjában sincs komolytalan, vagy iszákos egy sem. Különösen fontos

ez, mert sok pénzzel bántak, és igen nagy szégyen lett volna rájuk nézve, ha nem tudnak mértéket tartani a kínálgatások során.

E követelmények hallgatolagosak, vagyis a közösség egyszerűen be sem veszi, aki az íratlan törvény ellen vét. Természetesen, ha betlehemezés közben kicsit fölöntöttek a garatra, és hangosabbak, pajzánabbak voltak a megszokottnál, senki nem vette zokon tőlük, sőt nevettek rajtuk. De a nősek csoportja ennél is tartózkodóbb. A tekintélyt meg kell őrizni.

Miután a csoport összebeszélte, és megállapodott, hogy kinél fognak próbálni, megjelölik az első napot, amikor összejönnek úgy 5–6 óra tájban délután. Farkas Vendel legénykorában, a 30-as évek végén, mindig náluk gyülekezett a társaság karácsony előtt egy héttel, minden este. Ott volt a „bötlehem” is. „Mindig csak halomásbu tanútuk a szöveget, nem vót sohase leírva. Ahogy mentek a megnősíttek, úgy gyűttek helükbe az ujjak, azok megtanútk tőlünk”. „Ágrú ágra, egyikrű a másikkra szát” — mondja Ifi János. Nem emlékeznek arra sem, hogy valamikor pap vagy tanító tanította volna őket, illetve elődeiket, pedig nyilvánvaló. Írott szöveget nem használnak, mégis az eltérés annyira minimális, hogy lényegében nem is lehet eltérésről beszélni. Egy-egy szócsere csupán.

A próbákra sohasem jelmezben mennek, csak a hétköznapi ruhájukban. Utolsó este előfordult, hogy fölöltöztek, de nem mindig. A nősember betlehemesek 1963-ban és 1964-ben — mintegy a korábbi szokást folytatva — ismét Farkas Vendeléknél jöttek össze gyakorolni, tanulni, felújítani az elfeledett részeket, mozdulatokat. 1963-ban 4 próbát tartottak. „De nem is nagyon köll próbákat tartani, mer valamennyünk tuggya az összes szerepet, a másikkét is, csak eszünkbe köll hozni. Különösen mink, akik régen is sokat bötlehemeztünk, tuggyuk jó a szerepeket”. 1964-ben két próbára gyűttek össze, 1965-ben csak egy estére futotta idejükből. „Pedig ujjonc is vót köztenk, Varga Ferenc. Azér megtanútk az is a szerepét”. Az 1965-ös esztendőben Ifi Jánoséknál próbáltak.

A gyűjtés megkezdése előtt is tartottak egy próbát, és itt jól megfigyelhettem a gyakorlást, aztán a „vezér” szerepét is. Kétségtelen, hogy a mostani csoportban Farkas Vendel tudja legjobban a szöveget. A próba úgy folyik, mintha valóban valahol játszanának. A szereplők, míg rájuk nem kerül a sor, kint álldogálnak az előszobában, ahol megbeszélnek még a bizonytalan részeket, vagy magukban mondogatják a szerepüket. Farkas Vendel mindenre ügyel. Figyelmezteti a szereplőket, hogy hol, mit, hogyan hangsúlyozzanak, mire ügyeljenek. Pl. „Te Jani, (a Beköszöntő) mindig kihagyod, hogy De nem azért jöttünk, figyelj rá”. Vagy a frissen betanított Varga Ferencnek még egyszer elismétli szerepét, sőt, a biztonság kedvéért a bizonytalanul menő részt egy pa-

pírra gyorsan le is jegyzi, hogy a magnetofon felvételig nézze még jól át, nehogy megakadjon. (Ezt egyébként sohasem szokták csinálni.)

A kötött szövegben improvizálásnak helye nincs. A szerepeknek és a szövegmondásnak is megvan a maga szabálya. Farkas Vendel — amikor egyszer tőle külön lejegyeztem a szöveget — állandóan figyelmeztetett, „ezt úgy írja, nyújtottan, mintha fázna a pásztor”. Vagy „hosszú ível tessék leírni; ezt morgolódva köll mondani: itt zörgetni köll a botot,” stb. Ezek kötelező átvételek, és éppen úgy szerves részei a játéknak, mint maga a szöveg. E kötöttségeket a szereplők szabályokként átveszik, és mint meghatározott formai elemet beleillesztik egyébként egyéni színű és ízű előadásukba. Ez volt a próba. Utána jött a valódi játék. Eredetileg ünneplő civil ruhában volt minden résztvevő, vízkereszt lévén, és így is akartak játszani. De végül kiderült, hogy így nem igazi, nem tudnak jelmez nélkül a darab hangulatába beleilleszkedni, s felöltöztek. Maguk mondták, hogy „egészen másképpen gyün a szó is az emberbű”. S valóban természetesebben mozogtak, a jelmez feloldotta a merevséget, megadta a kellő hangulatot. Az öltözködésben segítenek egymásnak. A tűzoltóruhára kapcsolják a vállpántot, törlik a port, fordítják ki a bundákat, bundasapkákat, fölteszik egymás fejére a kóchajat, kötik a bajuszt, és a szakállt. A felkészülés délután 5 óra körül történik, télidőben ez már sötétedő este. Csendben indulnak az „Asószér”, az alsó faluvégy felé, hogy ott megkezdjék a betlehemezést. 1963-ig csak egyetlen este, „szenteste”, (december 24) jártak a faluban, éjfélig, helyesebben az éjféli mise kezdetét jelző beharangszóig. Kivételt alkotott, ha a szomszédos falvakba, helységekbe is elmentek. Akkor már karácsony előtt egy héttel, vagy utána, gyalogoltak községről községre. De ez a szokás a 40-es évek derekától megszűnt.

1963 óta nemcsak „szenteste” jártak a faluban, hanem három alkalommal. Érdeklükben állt, hogy lehetőleg minden házat meglátogassanak, hiszen a templom renoválására kellett a pénz. Járták a házakat december 24-én éjfélig, utána 25-én és 26-án. A két utóbbi estén azonban csak 10—1/2 11-ig, „mer az emberek ollankó má lefeküsznek. Nem virasztyák az éjféli misét”. 1964-ben „szenteste”, és 25-én betlehemeztek, 1965-ben csak egy este jártak, visszatérve a „régí szokás szerínt”-hez. „Most má ekészít a templom, nem köllött annyira a pénz” — mondták. Majd később rátérek, hogy ez a tényező mennyiben befolyásolta a pásztorok álmait.

A befolyt pénzösszeg mutatja, hogy eredményes volt a gyűjtés. A betlehem oldalára felírt nevek és számok egyre szaporodtak. Az első évben, 1963-ban 8000 Ft, 1964-ben 5000 Ft, 1965-ben pedig 2000 Ft gyűlt össze. 15.000 Ft-tal járult a falu népe ilyen módon a templom tatarozásához, pedig egyébként is kitett magáért.

A betlehemezés a kultikus vonás mellett — akár burkoltabban, akár nyíltabban — adománygyűjtő szokás is. A pásztorok a szolgálót buzdítják, hogy rohanjon a padlásra „penészles ódalasér”, vagy azt álmodják, hogy a házigazda pénzt, illetve bort ad, és végül az ének: „nem sajnájja hatosságát, máriássát, huszassát”. A gyűjtőtevékenység a mi esetünkben még hangsúlyosabb — a betlehem homlokzatán is ott a felszólítás — hiszen elsősorban ez adta a nősemberek vállalkozásának ötletét. Ezen kívül a „régí szokás” ereje is életben tartja ezt a szép karácsonyi játékot. Maguk a szereplők mondták: „Mindenki szívessen adott, amennyi tellett tőle. És vártak bennünket”. A másik: „Karácsony este már nagyon várgya mindenki a betlehemeseket. Nem is lenne igazi karácson, ha nem gyűnnének. Minket is várnak minden évben”. S hogy valóban mennyire várták őket, elmondtak egy esetet. 1965 karácsonyán csak egy este, a hagyományos szent este jártak, ezért nem tudták a falu összes házát bejárni. „Az idén kimondott jóísmérőökhöz mentünk, meg ahun gyerek van. Azok élvezik igazán, tátott szájja bámunak a betlehemesekre”. „Még meg is sértőttek, ahova nem jututtunk el. Egyik ház előtt is elgyüttünk, nem akartunk bemenni, mer nagy beteg vót odabenn. Hát eccer csak gyün ki a Királ (a házigazda), gyün utánnunk, hogy mennyünk őhoz-zájuk is, mer a beteg nagyon sír, hogy őket ekerütük. Vissza is mentünk, hát nagyon sír szegén asszon, hogy őket ekerütük, má be se akarunk mennyi. Mongyuk, nem akartunk zavarnyi, tuttuk hogy beteg vagy. Azóta meg is hat szegén, mégis jó, hogy utójára jáccotunk neki”. Akad a faluban olyan ember is, aki valami oknál fogva, elsősorban fősvényeségből, nem engedi be a betlehemeseket. Ezeknél a házaknál a következő években sem jelentkeznek, megjegyzik róluk és megvetik ezért őket. Régen is előfordult ilyen, és most is. Ifi János, a Beköszöntő, meséli: „Mindenhová bementünk, ahun csak égett a lámpa. Akad azér a faluba 2—3 ház, de több nem, akihő nem mentünk be, mer nem illetik meg a Jézuskát. Ronda fukar népek. Tavaelőtt Zsiga Lajos nem engedte be a Jézuskát, hát oda nem is mentünk többet. Pedig jól birgya magát, de aszonta: ő nem ad a templom javittására semit, köll a pénz. Irigy, fukar ember. Pedig még a párttagokho is elmentünk”. Farkas Vendel egy másik esetet mond el, ami még a 40-es években történt, legénykorában. A régi betlehemezésnél úgy 10 óra tájban „már jó hangulatunk volt”, és „gorombább álmokat láttak”, különösen, ha valakin bosszut akartak állni. Akkoriban történt, hogy bekopogtattak egy házba, de nem kaptak bebocsátást, pedig volt két nagylány is a háznál. Sajnálta a gazda a betlehemeseknek járó kis pénzt. De a lányok kíváncsiak voltak, és átmentek a másik házba betlehemet nézni. A pásztorok jól kifigurázták őket. Farkas Vendel el is mondja az álmokat. Az egyik dadó ezt álmodta:

„Azt átmottam az éjje, hogy az Ilus 10 akós hordó vót, mindig csöpögött, csöpögött, ecce aztán fogtam, jó bedugtam, hogy többet nem csöpöggyön. A másik: Én enná sokkal szebbet és érdekesebbet átmottam. Azt átmottam az iccakai ámomba, hogy az Iren egy gerenda vót, a dadó meg egy pók, és jó összemásztá”. Így torolták meg a fukarságot, s ez annál nagyobb bosszú volt, mert az ilyen álmok hamarosan szárnyra kelnek, és a kicsúfoltak a falu nevetségének tárgyai lesznek jó ideig. Ehhez hasonló esetek ritkán fordultak elő, azért is emlékeznek negyedszázad elteltével is egy-egy kirívóbb esetre.

Minden évben meg szokták látogatni a „mestert” és az „öspörös urat” is. „De nem tettünk kivételt, ahogy sorban következtek, úgy tértünk be hozzájuk. „Csupán úgy igazították a lépést, hogy 11 óra tájban a papnál betlehemeztek, meg a templomhoz közel eső házaknál. Így könnyebben eljutottak az éjféli misére, és nem kellett gyaloglással eltölteniök egy csomó időt. Az utóbbi három évben is betlehemeztek a papnál és az igazgatótanítónál, egyszer a párttitkárnál is. A tanácselnöknél azért nem, mert nem Vörsön lakik. Érdeemes megfigyelni az álmokat, mit álmodnak a papnál, mit az aktív pénzügyítés éveiben, és mit, amikor már kész a templom. 1940-ig gyakran mentek a szomszédos falvakba is, (Főnyed, Hollád, Tikos) egyesek emlékeznek még arra, hogy Keszthelyre is ellátogattak. „Köllött a kereset, és jó sok begyűtt. Akkor még saját zsebre ment a játék”. Később már nemigen fordult elő. Miklósi József említi, hogy 13—14 éves korában (1943—44-ben) ők betlehemeztek, mert a legények háborúban voltak, s egyszer szerencsét próbáltak a szomszédos Főnyeden és Szegerdőn. „De meg is bántuk, mer hosszú vót az út, és nem vót jó a kereset, többet nem mentünk”. Ha távolabbi helyekre is ellátogattak, olyankor már karácsony előtt egy héttel megkezdték a betlehemezést, de a „szentestét” mindig a faluban töltötték, Vörsön. Sági János a balatonszentgyörgyi betlehemesekről is megjegyzi,¹¹ hogy, „a somogyi legények feljönnek Zalába gyalog 4—5 óra járásnyira is. Egész héten járnak faluról-falura, házról-házra”.

Ezek után lássuk magát a betlehemes játékot. Mivel abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy Németh Jenő vörsi esperes mindhárom évben magnetofonszalagra vette a játékot, én magam lejegyeztem két személytől, és hallottam, illetve láttam egy alkalommal, így meglehetősen bő terem nyílik a variálás megfigyelésére. A szövegben történt változások lejegyzését három részre osztottam.

1965-ös saját gyűjtés, 1965-ös és 1964-es magnetofonfelvétel. Az 1965-ös saját gyűjtés a teljes vörsi betlehemes szöveget adja. A 64—65-ös felvételekben az öregpásztor szerepét a balatonszentgyörgyi Simon István alakítja, aki a szövegét úgy mondja, ahogy annak ide-

jén, még legénykorában Balatonszentgyörgyön mondták. A vörsiek nem kívánják tőle — idős ember lévén — hogy most tanulgassa az ő szövegüket. 1963-ban Miklósi József volt az öreg pásztor, így nem volt változás a 65-ös vörsi lejegyzés, és az ő szerepmondása között.

A bábtáncoltató betlehem kettős cselekményű, élő alakoskodók és bábok vesznek benne részt. A bábok — vagy ahogy a vörsiek nevezik, babák — némák, szerepük elhomályosult, csupán, mint eszközök szerepelnek, az élő szereplők énekére táncolnak. A hangsúly az élő szereplőkön van, ők adják a játék ízét, zamatát énekükkel, tréfáikkal. A játék tulajdonképpen négy fő mozzanattól tevődik össze:

1. A Beköszöntő engedélyt kér a játék bemutatására, megjelöli jövetelük okát
2. Pásztorok tréfás beszélgetése és álmai
3. Bábok táncoltatása
4. Adománygyűjtés és távozás.

*Betlehemezés*¹²

A betlehemezők „szent este”, december 24-én 5 óra felé egyik társuknál gyülekeznek, ott, ahol a betlehemet röízték egész évben. Mindegyik hóna alatt hozza jelmezét, és itt felöltöznek. 5 óra tájban elindulnak az estebe hajló csöndes falu utcáján. Elöl megy a Beköszöntő, a csengővel kezében, utána a két tűzoltóruhás angyal, kezükben a betlehem és a bábok, majd a három pásztor zárja be a sort, leginkább középen az öreggel. Csöndben haladnak az alsó faluvég felé — mert mindig itt kezdődik a betlehemezés —, csak botjaik lánccáznak csörgése kíséri lépteiket. Az Alsószeren megállnak, és valamelyik közismert karácsonyi éneket éneklük: Pásztorok, pásztorok örvendezve, vagy Ó boldog Betlehem, stb. Míg az angyalok és pásztorok teli tüdővel énekelnek¹³ „hogy a falu közepén is hajják, megindútk a betlehemesek”, addig a Beköszöntő odasiét az első házhoz, becsönget ott, ahol világosságot lát és bebocsátást kér kis csapata számára. Csöngetés után beszél:

Beköszöntő: Szabad e vinni becsületes hajlékukba a betlehemi Kisjézust?

Háziak (kiszólnak): Szabad, vagy igen.

Beköszöntő: (belép az ajtón, becsukja maga mögött, majd közvetlenül az ajtó előtt megáll. Ha tűzoltó egyenruhában van, nem veszi le a sapkáját, ha civilben, akkor a jobb hóna alatt szorongatja a kucsmát, baljában a csengő, melynek nyelvét jobbkezevel fogja. Beléptekor köszön.)

— Dicsértessék a Jézus Krisztus! (rögtön utána) Szerencsés jóestét a házigazdának!

Ha még vendégei nem voltak,

Mi már megjöttünk,
De nem azért jöttünk,
Hogy a házigazdának szemét, száját nézzük,
Hanem szent angyalok küldtek bennünket,
Szent betlehemet járunk.

Amikor elhangzik az utolsó sor, hogy „szent betlehemet járunk”, a Beköszöntő kinyitja az ajtót, félig mögéje áll, hogy helyet adjon a belépő angyaloknak, akik eddig a pásztorokkal kint énekeltek az előszobában vagy ha az nincs, az udvaron. Az angyalok, kezükben a betlehemmel és a bábokkal, énekelnek, és a dallam ütemére lépkedve leteszik a betlehemet az asztalra, szemben a háziakkal.

Mire az ének végére érnek, helyén áll a betlehem, mellette jobbról-balról a két angyal, akik közül az egyik a betlehem villanykörtécskéinek vezetékeit gyorsan a konnektorba dugja, és így teljes pompájában tündököl. Kezükben a bábokkal egyenes tartásban állnak.

Beköszöntő: (még félig a nyitott ajtó mögött áll. Az angyalok után már nem teszi be, mert úgylis jönnek egymás után majd a pásztorok.)

— Gazda, gyorsan, frissen tisztítsd ki házadat,
És szép fehér abrosszal terítsd le asztalodat,
Mer nemsokára fehérszakállas pásztorok lepik meg házadat.

(Kiszól az ajtón:) — Na, gyere be, te dadó!
(Utána rögtön az asztalra állított betlehem mögé megy, ott leül egy székre, amit a háziak előre odatettek neki. Bejön az első pásztor, az ajtónál megáll, két kézzel botjára támaszkodik, lábát szétveti. Erősen hangsúlyozva mondja a szöveget, helyenként nyújtva.)

Első pásztor: Isten jóestét, gazda!

Én tinéktek nagy örömet hoztam,
Minden juhomat az árokban hagytam,
99 farkassal találkoztam,
És azokkal verekedtem. (kiszól az ajtón)
— Na, gyere be, te pajtás!

Közben az első pásztor beljebb jön az ajtótól, balfelé, úgy áll oldalt, hogy mindnyájan elférjenek majd, mert a pásztoroknak egy csoportban kell lenniök, hogy tudjanak egymással beszélgetni. Bejön a második pásztor nagy krakogások közepett, megáll az ajtó előtt, ugyanabban a pózban, mint az első. Nagyon szépen hangsúlyozza a szöveget. Az első részt elbeszélő módon, a középsőt frissen, az utolsó két sort („és pirigáld meg...”) lelassítva, kiemelve a „szegén” szót.

Második pásztor: — Most léptem a konyhába,
Konyhába a szobába.
Látom, ez a tűz csak úgy erslogna, perslogna ha égne.

Eriggy, te csippás szemű szógálló,
Ugorgy fel a héba,
Hozzá le azukbul a penészles ódalasokbul,
És piirigáld meg ezeknek a szegén
Deresszakállú pásztoroknak.

(Mondókája végeztével az első pásztor mellé áll. Beszélgetnek egymással szembefordulva, két kezükkel a láncosbotra támaszkodva.)

Első pásztor (másodikhoz):

— Hát arru a zöreg csicsegő-csacsogó vén öreg-apánkru nem tunná valami hírt mondani?

Második pásztor: (dallamosan nyújtva a szavakat)
De láttam! Nagy sietve hozta utánnam a deres szakállát meg a boros csobollóját. (kiszól)

— Nóóó, gyere be, te öreg!

(Legénykorukban, 10 óra tájt már sok volt bennük a bor, így is szokták kiáltani: Gyere be te vén disznó! De most nem fordul elő. „Tudunk mértéket”.)

Öreg pásztor: (bejön, beteszi az ajtót, megáll ugyanott, mint előbb társai, nagy köhögéssel, krakogással, botjára támaszkodva kezdi mondókáját. Nagy hangon, az erőlködéstől, és a „nagy úttól” kissé rekedtes árnyalattal. Már említettem, hogy az öreg pásztor szerepét játszó Simon István 1927 óta lakik Vörsön, oda nősült. Azelőtt Balatonszentgyörgyön élt és betlehemezett. Így szövege kissé eltér a vörseiktől, ezért azt a megoldást választottam, hogy párhuzamosan hozom a két szöveget, jelölve, hogy vörsei, illetve balatonszentgyörgyi.)

Vörsei

Huuuuusos (megrázkódik, mintha fázna)
Kolbászos, hippencses, huppancsos
aprópogácsás jóestét szerelmes fijajim!
Látom, kigyetek mily jó mulaccságba vagytok idebe.
Iszisztok, eszesztek, ha annának valamit,
Errü a zöreg, csicsegő, csacsogó vén kuridó
öregapátokru meg se nem is emlékeztek?

Mit nem nézek!
Kiiilencven kiiilenc bocskorszijjat
Hasítottok a hátatokbu!

(Itt megrázza a botját, és melléjük áll.)

Első és második pásztor: (egyszerre, békítően)

— Engeggy, öreg, engeggy!

Öregpásztor: — Hát én mindig csak engeggyek?
No, hát feküggünk le.

(Balatonszentgyörgyi öregpásztor)

A parókián: Dicsértessék az Úr Jézus szent neve!
(Másmint nem dicsér, hanem rögtön így kezdi:)

„Szerencsés jóestét kívánok a házigazdának!
Látom, kedves fíjjaim, tik idbenn
ennétek, innátok, vendégeskennétek
1964.

(Eszesznétek, iszosznátok, ha vóna mit)
Errü a vén koledó öregapátokru
Még csak megse emlékeznétek!
Mit nem nézek! Evve a kajcsorás(görcsös)
Botomma 99 sallangszíjjat meg egy
Tarisznyát hasítottok a hátatokbu!

Nem engedek! Mer az öreg mindig enged,
akkor a zöregbü utóbb semise lesz.
Nemaz, kedves fíjjaim. Egy fertál zödre,
feküggünk föl a földre.

1964.

Egyketted 9 óra, feküggünk le a vetett ágy tetejére
1965.

Egyketted 9 óra, feküggünk le a vetett ágyra.)
(Mindhárman lefekszenek. Ha van elég hely, a földre,
ha nincs, ágyra vagy székre dőlnek, horkolnak. Köz-
ben az angyalok és a Beköszöntő éneklük:)

Pász - to - rok hol vágy - tok Ta - lán mind a - lusz - tok
Gyor - san fris - sen kel - je - tek Jé - zus e - lőtt le - gye - tek
Ma szü - le - tett a kis Jé - zus Ví - gan ör - ven - dez - ze - tek

Az ének befejeztekor a *Beköszöntő* csönget és mondja:

— Glória!

Első pásztor: (fölébred, fölkel, és szól a másodiknak)

— Hallod e pajtás, szól az angyal!

Második pásztor: (ő is fölkel, kissé meglepett-meg-
hatottan)

Született Kisjézus juuuda Betlehembe!

Öregpásztor: (felébred, mint a többiek, ő is föltápász-
kodik. Nyújtottan.)

— Noooo, mit ámottatok szerelmes fíjjaim az
iccai ámotokba?

A pásztorok tulajdonképpen annyiféle álmodat látnak,
ahány háznál járnak. Sajnos, nem volt módomban,
hogy kövessem, lejegyezzem mindegyiket. De előttem
vannak a magnetofontekercsek és a saját gyűjtések,
ezekből levonhatunk bizonyos tanulságot. Mégpedig
azt, hogy az álmok elárulják, hogy mi a betlehemesek

célja, vagy éppen kinél betlehemeznek. Idézek álmo-
kat 1963-ból, 1964-ből és 1965-ből. 1964-ből kettőt is,
egyik a falu esperesénél hangzott el. 1963.

Első pásztor: Höööjj, kedves öregapám! Én aszt á-
mottam az iccai ámomba, mintha a hízigazda az e-
gyik angyalnak száz forintot nyomott vóna a markába!

Mindhárom pásztor: (botját földhöz ütögetve minden
egyes álom után)

— Hööö, de jó lett vóna!

A szereplők megjegyzik, hogy 1963—64-ben ez volt
a leggyakoribb álom, mivel a templom tatarozására
gyűjtöttek.

Második pásztor: Heeejj, pajtás, én enná szebbet és
okosabbat ámottam! Én aszt ámottam, hogy a házi-
gazda kétszáz forintot adott a templom felújítására.

Mind: Huuu, de jólett vóna!
1964.

Első pásztor: (a plébánián) Höööjj, kedves öreg-
apám! Én aszt ámottam az iccai ámomba, hogy jövő
ilyenkorra a templomunk külseje is ollan szép legyen,
mind a belseje.

Mind: Huuuu, de jó vóna!

Második pásztor: (a plébánián) Heeejj, pajtás! Én enná
szebbet és okosabbat ámottam! (pátosszal, kissé aka-
dozva) Hogy a zöspörös ur. . . még tovább is ét vóna...
mikösztünk. . . , hogy a templomot elrendezte vóna,
mind eddig is elrendezte.

Mind: Huuu, de jó vóna!

Első pásztor: (Ifi Jánoséknál) Itt nem kellett buzdítani
adományra, az álom is más.

— Höööjj, kedves öregapám, én aszt ámottam, mint-
ha a Jani bátyánk egy literes üveg bort ide hozott
vóna, hogy igyatok egy jót!

Mind: Huuu, de jó vóna!

Második pásztor: (Ifi Jánoséknál) Heeejj, pajtás! Én
anná szebbet és okosabbat ámottam! Aszt ámottam az
éccakai ámomba, mintha a Jani bácsinak a belit a
récék huszkották vóna.

Mind: Huuu, de jó lett vóna!
1965.

Első pásztor: (a templom kívül-belül kész, nem kellett
pénzt gyűjteni, az álmok is másfajták.)

— Heeejj, kedves öregapám, én ollan szépet ámot-
tam az iccaka. Én akkora egy kolbászt láttam, hogy
az egyik végét a házigazda rágta, a másikat a keszt-
helyi kutyák.

Mind: Huuu, de jó lett vóna!

Első pásztor: (a másodikhoz) — Hát te pajtás, mit
ámottá?

Második pásztor: Höööj, kedves öregapám! Én mást ámtottam az iccakai ámomba. Én meg aszt ámtottam, hogy a házigazda jó vörös borra megkínát bennünket.

Mind: Hööö, de jó lett vóna!

Második pásztor: (az öregpásztor felé fordulva kérdezi)

— Hát maga, kedves öregapánk, mit ámodott?

Öregpásztor: (köhög) (öregesen)

— Heeejj, kedves fíjajim! Én ezekné szásszor szébet és okossabbat ámtottam az iccakai ámomba. Én aszt ámtottam, hogy született Kisjézus juuda Bötlemhembe!

Míg az öreg beszél, a két angyal beadja a két pásztorbábút a Beköszöntőnek. Jobbkezébe fogja a fehérét, balkezébe a feketét. A bábák arccal a nézők felé fordulva táncolnak. Frissen reszelt szegszemük csillog a villanyfényben. Táncuk verekedés-szerű. Összeütik a fejüket, majd szétválnak megint, és ez így folytatódik az ének végéig. A játékosok szerint azért kopott le a barna pásztor sapkájáról a szőr.

Pász-to-rok kal-jünk fel Ha-mar in-dul-jünk el
 Bet-le-hem vá-ro-sá-ba Ron-gyos is-tál-lócs-ká-ba
 Si-es-sünk Ne kés-sünk Hogy még e-zen é-jel o-da
 ér-hes-sünk Mi U-runk-nak tisz-te-le-tet-te-hes-sünk

Az utolsó sornál behúzza őket a Beköszöntő, átadja az angyaloknak, azok pedig már a készenlétben tartott nőt és férfit nyomják a markába. Ezek ölelkezve, csokolózva ropják a táncot az újabb énekre. A „Mennyből az angyal” kezdetű karácsonyi éneket másként éneklük a betlehemezés alkalmával, és másként a templomban. Míg az utóbbi helyen a „Szent vagy Uram” szerint, addig a betlehemezéskor az első két sor dallama más. Hogy kitől tanulták így, nem tudják.

Menny-ből az an-gyal le-jött hoz-zá-tok Pász-to-rok pász-to-rok
 Hogy Bet-le-hem-be si-et-ve men-vén Lás-sá-tok lás-sá-tok
 Istennek fíja, aki született
 Jászójba, jászójba
 Ő leszen néktek üdvözítőtök
 Valóba, valóba

A második versszak végén kiveszik az angyalok a bábákat a „likon”, és beadják a két ördögöt. Igen gyorsritmusú ének következik, melynek ütemére a Beköszöntő összeveri a két fekete ördögöt. „Az ördögök tánca verekedés” — mondják a szereplők.

Ví-gan zeng-je-tök ci-to-rák Jé-zus szü-le-tett
 Har-sog-ja-tok trom-bi-lák mer is-ten em-ber lett
 A szü-zet ki őt ho-zá és mé-hé-be fo-ga-dá
 Ezt Gab-ri-el ar-kan-gyal is ál-dott-nak mon-dá

Az ének végére ezeket is kiadják, hogy helyükbe lépjen a Lackó. „Nagy csöngője, kis trombitája van hogy a világ tuttára aggya, Jézus született. Ez csak egyedül billeg” — jobbra, balra.

Hal-lod-e te Lac-kó mi a dol-god
 Me-lyet a menny-bé-li A-tya mon-dott
 Hol szü-le-tett Jé-zus Krisz-tus Bet-le-hem-be
 Jé-zus a meg-vál-tónk em-ber test-be

Az éneket teli tüdővel mondják. Ezt is. Különösen kiemelik, hangsúlyozzák a Jézus szót. Az ének végeztével kiveszik Lackót is. Ezzel véget ér a bábok szerepe. Fölláll a Beköszöntő is, és Lackó tánca után azonnal rákezdik azt az éneket, mely a házigazdát adakozói kötelességére figyelmezteti, serkenti. A szöveg recitatív jellegű, élénkségét a szöveg hangsúlyozásával érik el. Az első négy sor egyhangúan perog, a „nem sajnálja hatosságát” egészen hangsúlyos, kiemelt, majd a „máriássát, huszassát” után egy kis pauzát tartanak, mintegy erőgyűjtésnyit, hogy az utolsó két sort teli tüdővel mondassák- „egy kis fáraccságunkér, csá-gunkér, szíves utazásunkér”.

Hal-lod hal-lod pe-j-tás zör-ge-ti a kul-coát
 A-mi-vel ki csuk-já pén-zes lá-dics-ká-ját
 Nem saj-náj-ja ha-tos-sát má-ri-ás-sát hu-szas-sát
 Egy kis fá-racc-ság-unk-é-ér csá-gunk-é-ér
 Szi-ves u-ta-zá-sunk-é-ér

Míg énekelnek, a házigazda azalatt adja ajándékát, a pénzt, a hozzá közelebb álló angyalnak, aki fölírja a gazda nevét és az általa adott összeget a betlehem oldalára, fedelére. Közben járt a pohár is. Ám a sietség miatt az angyalok, leginkább a pásztorok beszélgetése, a pásztorok meg a bábok tánca alatt isznak fölváltva. Amikor befejezik az éneket, az angyalok kézbe veszik

a betlehemet, s a Beköszöntővel élükön lassan az ajtó felé haladnak, miközben mindnyájan éneklük.

Mire elhangzik az utolsó szó is, addigra a kis csapat kívül van az ajtón. A kivonulás sora:

	Beköszöntő	
Angyal		Angyal
	Öreg pásztor	
	Második pásztor	
	Első pásztor	

A Beköszöntő gyorsan odébbáll a következő házhoz bebocsátást kérni, hogy megtudja a választ is, mire társai odaérnek. Míg ő előre megy, addig az angyalok és pásztorok együtt énekelnek annak a háznak az udvarán, ahol betlehemeztek.

Nem minden háznál mondják ugyanezt a szöveget hanem fölváltva. Egyik udvaron ezzel végzik, a másik pedig az itt következővel:

Az ének végeztével ők is tovább vonulnak, és sorjába veszik az ismert karácsonyi énekeket, míg a következő házhoz nem érnek és bebocsátást nem kapnak. „Régen úgy intéztük, hogy a templom ucca maradt éféltájra” — mondják. „Beharangszókor együtt, fölötözve betlehemesen, énekszóval vonultunk be a templomba”. A betlehemet letették a sekrestyébe, ők maguk meg a szentélyben álltak, vagy a „Jézusszive oltár előtt”, t. i. minden évben ezen az oltáron csinálják meg a templomi betlehemet. Egyes adatközlők szerint a betlehemet a templomhoz közel eső házhoz vitték, ők maguk pedig jelmezesen fölmentek a kórusba, és így vettek részt az éjféli misén. Még 5—6 éve is megtörtént. Előfordult olyan eset is, hogy a betlehemező

legények éjfélre becsíptek, nem bírtak magukkal és éjféltől mise alatt rendetlenkedtek. Ezért az esperes megtiltotta a betlehemeseknek, hogy jelmezesen a templomba menjenek. Ez a 40-es évek elején volt. Azóta a betlehemesek úgy ígyekeznek, hogy a beharangszó előtt néhány perccel a templomhoz legközelebb eső házhoz menjenek be, ott levetik jelmezeiket, és az alatta levő ünneplőben vesznek részt az éjféltől istentiszteleten. Mise után, vagy másnap elviszik a ruhákat haza. Leginkább Farkas Vendelőknél szoktak levetkőzni az utóbbi 3 évben is, mert ők közvetlenül a templom mellett laknak. Az éjféltől misével véget ér a betlehemesek szerepe, — ha kivételes esetek nem jönnek közbe — mint 1963-ban és 1964-ben.

A betlehemezést Vörsön kettősség jellemzi: egyrészt a kultikus vallásos vonás, másrészt a betlehemező csoportot minden alkalommal, a hagyományon kívül — ez itt erősebb szempont! — az adománygyűjtés is összehozta, ami csak most, az utóbbi három évben, a templom javítása során lett elsődleges szerepű. Mindhárom évben a begyűlt összeget az utolsó fillérig a falu esperesének adták át, aki azt a templom renoválására fordította. Egyébként a betlehemezők szoktak adományozni. Szépen, igazságosan, egyenlően szokták felosztani maguk között a pénzt, ebből sohasem lett veszekedés, vita. Borral, kaláccsal mindig helyben jutalmazták a szereplőket. „Mer jobban szól az ének, ha megöntözzük a torkunkat” — mondják.

A becsíptet betlehemezők pajzánabbak, merészebbek, amit elnéznek nekik, csak azon botránkozik meg a falu közvéleménye, ha a templomban sem viselkednek a hely megkövetelte módon. A tréfákat, ízes álmokat a vendéglátók nevetéssel jutalmazták. A betlehemezés alatt a háziak a konyha vagy szoba tűzhelyfelőli oldalára húzódnak, egyrészt azért, mert így nagyobb helyet tudnak biztosítani a játékosoknak, másrészt, mert a betlehemezők jövedelekor sokáig nyitva az ajtó, és beront a hideg a betlehemezőkkel együtt. Nem szólnak a játékbá, néma hallgatói, csak a tréfás álmoknál nevetnek vagy helyeselnek. Az ő szerepük a beengedő szóval kezdődik, s ezzel mintegy szerves részeivé válnak egy kis ideig az eseményeknek. A házigazda tiszte a borral kínálgatás, a háziasszonyé a kalács. Mindez csendesen zajlik akkor, ha játék közben felváltva isznak. Ha végére marad, akkor már vidámabb, tréfásabb az eszem-izsom. Az előre megbeszélt összeget a házigazda vagy a háziasszony adja oda az angyalnak. Az utóbbi három évben nem volt ritka a 100—150 Ft-os adomány sem.

A betlehemesek távozásakor a háziak kikísérik őket a pitvarba vagy előszobába, bezárják az ajtót, és néhány szóval megtárgyalják az imént lejajlott eseményt, majd lefekszenek. A jó együttéseket még évek múlva

is emlegetik. Pl. többször hallottam, hogy 1963-ban nagyon szépen énekeltek, csak úgy zengett a falu, s hogy Miklóscs József a legjobb szereplő, mert bármilyen szerepet alakít, mindenben megállja a helyét. A babák táncoltatását sem érti mindenki. A most Beköszöntőként, tehát bábtáncoltatóként szereplő Ifi Jánosról az a vélemény, hogy „Jani bácsi már öregember, még a kezében sem úgy áll a baba, mind kölle-ne”. Nem tudja úgy táncoltatni, ugráltatni a babákat, mint pl. Miklóscs József. Különösen a gyerekek élvezik a játékot, s ezt a betlehemesek figyelembe veszik. Az idén is a korlátozott idő miatt csak jóbarátokhoz és gyerekes családokhoz mentek el. Ők maguk mondták, hogy a gyerekek kerek szemmel bámulják őket, és lesik minden mozdulatukat. „Had tanujják meg ők is” — mondja Ifi János.

A falu szívesen látja, várja a betlehemezőket. Pedig a háziasszonyoknak — különösen még a földes lakásokban — volt dolguk utánuk, hisz láncos botjaik gyakori földhöz ütögetésével lyukakat vájtak a döngölt, karácsonyra simára tapasztott konyhaföldbe. Most pedig a sok behordott havat kell eltakarítaniok a cementlapos konyhából. Mégis hiányolják őket, ha nem térnek be hozzájuk. A falu papja már több, mint 30 éve van Vörsön, jól ismeri az embereket, fölfigyel szokásaikra, évről évre megörökíti játékokat magnetofon felvételen. Hogy az utóbbi 3 évben is mellettük állt, az annál is természetesebb, mert a templom javára gyűjtöttek. A párttitkár szintén pártolóként áll a betlehemezés szokása mellett. Ő maga 100 Ft-tal jutalmazta a hozzá betérőket, és megkérdezte: „Az idén (1965-ben) mért kerültetek bennünket el, szívesen látunk volna benneteket”. A tanácselnök tréfásan „megszólta” Ifi Jánost: „BV tag vagy, mégis elmész betlehemezni!” Ifi János szerint is ezt a megrovást mosolygva mondta, inkább célozva a játékos korára, mint magára a tevékenységre. De Ifi János azt felelte: „Én akko is elmenek, akármit mondasz is. Téged is keresztvíz alá tartottak”.

A betlehemezés hagyománya ma még oly erős, hogy a múzeumunkba kerülő betlehem helyett, ennek a mintájára, újat akarnak faragni, hogy tudjanak menni a következő években is.

A többi karácsonykörüli szokásból csupán a betlehemezés él szívósan, sőt, egyeduralmú lett. Sorra eltűnt a regölés, csillagnyújtás, csak az aprószenteki korbácsolás maradt még. Ezelőtt 10—15 évvel mind ezek a szokások éltek egymás mellett, egymást föl-váltva, színessé téve az ünnepek egyhangú sorát. Aki betlehemezett, az nem járt regölni, aki a csillagnyújtásban vett részt, nem regölt vagy betlehemezett, így nagyjából minden fiatalnak jutott a karácsonyi adakozásokból. Még név szerint is emlegetik, hogy Virág János és Farkas Feri szoktak regölni minden évben.

A betlehemes eredeti betanítójáról semmit sem sikerült megtudni, sem arról, hogy mióta betlehemeznek Vörsön. Mindenki csak arra emlékszik, hogy nagyon régóta betlehemeznek, és hogy az előző csoporttól tanulták a szöveget. Pedig, hogy mesteri vagy papi tanításról, kezdeményezésről van szó, bizonyítják a deákos szavak, mint Koledó, Kuridó, Dadó, és olyan szavak, melyek jelentését a falu nem ismeri. Megkérdeztem több embertől, hogy ismerik-e a szövegükben előforduló „csobolló” szó jelentését, mivel e vidéken nem hallottam még. Senkisé tudta megmondani, mi is lehet, csak a környező szövegből kiindulva találgatták. Hogy megmaradt, és nem helyettesítették közismert fogalommal, egyrészt a hagyományokhoz való ragaszkodást, a hosszú évtizedeken át beidegződött szöveget, másrészt a szó jó környezeti beilleszkedését mutatja. T. i. a nem énekelt részeket is rendkívül dallamosan, erősen hangsúlyozva adják elő. Nagyon szeretik a hosszú mássalhangzókat, melyek a mondókájukat ízesebbé, könnyebben kimondhatóvá, dallamosabbá teszi. Pl. „Nagy sietve hozta utánam a deres szakállát, meg a boros csobollóját”. A természetes hangzókeletkezésen kívül még maguk is nyújtják a szavakat, hol a rövid magánhangzókat hosszítják meg, hol a mássalhangzókat duplazzák. Pl. „Eriggy te csip-pás szemű szógálló”. Előszeretettel használják a hangutánzó, hangulatfestő szavakat. Néhol valósággal halmozzák, ezzel élénkítve, hangulatosabbá téve a jelenetet. „Látom az a tűz csak úgy erslogna perlsogna ha égne”. „Errü a zöreg, csicsegő, csacsogó vén kuridó öregapátokru megse nemis emlékesztek?” Az alliteráció is kedvelt. Így köszönt be az öreg dadó: „Huuu-sos, kolbászos, hippencse-huppancsos, aprópogácsás jóestét szerelmes fíjajím!” A Beköszöntő a mindennapos beszéd-től eltérő választékossággal mondja a tulajdonképpen szálláskereső, bejelentkező sorokat. Pl. „Mi már *megjöttünk*. De nem azért *jöttünk*; Ha még vendégei nem *voltak*” stb. Ugyanígy éneklük az énekeket is. Pl. „Pásztorok ne *féljete*k, mert ma *éjfé*l tájban, barmok *jászajában*” stb. A betlehemes játék egésze gördülékeny, jó verselőre való munka. Könnyen megjegyezhető, és szinte el sem lehet felejteni. Érdekes megfigyelni a vörsi-balatonszentgyörgyi öregpásztor szavait, amikor a fiatal dadók kérlelik, ne lenne olyan mérges. Akkor ő a következőt mondja: „Nem engedek! Mer a zöreg mindig enged, utóbb a zöregbü semise lesz”. Itt jegyzem meg, hogy Sági János által közölt századeleji balatonszentgyörgyi betlehemes szövegben ugyancsak előfordult: „Akkor énbelőlem végtére semmi sem lesz”.¹⁴ Ez a mondat rögtön megüti a hallgató fülét, mert kirí a szövegből prózaiságával, rímnélküliségével, és a való élet tapasztalatainak sivárságával. Maguk a vörsiek is így érzik, mert külön megjegyezték, ők ezt sohasem mondják, nem illik ide. E

kis zökkenő után a nyilván hagyományos szöveg ismét gördülékenyen, humorosan folyik. „Nemaz, kedves fíjjaim! Egy fertál zödre, feküggünk föl a földre”. A balatonszentgyörgyi öregpásztor szerepe cifrább, kacskaringósabb, mint a vörsi és bővebb. Pl. az álmok kérdése a vörsieknél: No, mit ámottatok szerelmes fíjjaim az iccakai ámotokba? Balatonszentgyörgyi: Eeej, kedves fíjjaim, szól a csavari góla, de jó bor van abba teli hordóba, mit ámottá te legkisebb üdeji fíjjam?

A Sági János által közölt balatonszentgyörgyi¹⁵ (sajnos a Néprajzi Múzeum közelmúltban készített filmfelvételét nem volt módomban látni) — és az általam gyűjtött vörsi szöveg között sok a hasonlóság, de sok az eltérés is, különösen az énekek szövegében. Dallamot nem közöl, de a szövegekből is lehet következtetni, hogy a dallamok sem egyezhetnek sok esetben. Simon Edit gimnazista 1965-ben beadott pályázatában¹⁶ — sajnos, töredékesen — elmondja a balatonszentgyörgyi betlehemezést, amely szintén megerősíti az egyezéseket, sőt, pl. a kolbászos álom szinte szóról-szóra ugyanaz, mint a vörsi. Ennek nyilván az a magyarázata, hogy az egymáshoz közel fekvő község betlehemesei gyakran hallották egymás játékát, átvettek nekik tetsző részeket, de a népmese is hathatott rájuk a nagyotmondás, nagyotkivánás alakjában. A közelben még Balatonberényben, Kilitiben és Lengyeltóiban volt szokásban a bábtáncoltató betlehemezés. Az öt szöveg összehasonlítása nagyon sok egyezést, természetesen eltérést is mutat, de maga a játék felépítése azonos.

A hasonlóságot a betlehem felszerelése, bábuai is igazolják. Ha összehasonlítjuk a rendelkezésünkre álló somogyi és zalai közlések bábjait, láthatjuk, hogy szinte mindenütt azonos számú baba szerepel, esetleg más-más néven. A balatonszentgyörgyi bábok, — amelyeket Sági János 1904-ben megvett — faragásukban, formájukban is nagyon hasonlók a vörsiekhez. Csak az elnevezések mások, és eggyel több a bábok száma. Míg a vörsiek asszony, férfi névvel jelölik a nő, illetve férfi bábút, a balatonszentgyörgyiek Máriát és Józsefet emlegetnek, a lengyeltótiak magyar parasztot és Jutka Marinkát. A balatonszentgyörgyi, lengyeltóti, kiliti betlehemben egy ördög és kéményseprő verekszik, a vörsiben két ördög, mert mint előbb említettem már, a vörsiek, — hóna alól elvesztve a nevét jelző létrát — átkeresztelték, mivel funkciója ugyanaz maradt. Az alak eredeti szerepe tehát feledésbe

merült. A bábok közül csak a pásztorok jelenlétét tudják megmagyarázni, mert „azok keresték föl a Jézuskát, és ajándékot vettek neki”, de a többi szereplővel nem tudnak mit kezdeni. Pedig a pásztorok mellett még az ördög és a vele viaskodó kéményseprő, „aki szerepe bizonyossága szerint az ördög kezére juttatott Herodessel azonos”¹⁷ is misztériumi alak. De nem misztériumi alak a menyecske és a férfi, vagy dékán és dékáné, sem Lackó.

A fentiekből levonhatjuk azt a következtetést, hogy a bábtáncoltatás tartalmában valamikor gazdagabb, erőteljesebb lehetett a mainál, de lassanként kopott, vesztett eredeti jelentéséből. Hogy eredetileg pap vagy tanító taníthatta, azt már a dolgozatban előbb kifejtettem. De az is kétségtelen, hogy az idők folyamán, — ma már természetesen nem tudom megállapítani, milyen mértékben — a betlehemezők is alakítottak, igazítottak rajta a maguk ízlésének, igényének megfelelően. „A legújabbkori betlehemes játékszövegek kialakulásánál valószínűleg egyaránt számolhatunk az egyházak, az iskolák kezdeményezésével és a magyar népi ízléssel, a folklorizáció folyamatával”¹⁸. Így született meg az általam lejegyzett játék szövege is, mely népi hangulatúvá csiszolódva, ma már szívósan, mondatról-mondatra él a köztudatban. Úgy hallottam, még az 1966-os év folyamán is a nők emberek csoportja megy betlehemezni, ezáltal, az ő bevallásuk szerint, utoljára. Még egy cél fűti őket, s az ehhez szükséges összeget így akarják előteremteni. Aztán ismét visszajár a kelleknek a fiataloknak, hogy folytassák a hagyományt. Hogy a következő csoport miként verődik össze, és kikből, nem tudni előre. Mert most, a négy év kieséssel tulajdonképpen egy „betlehemes nemzedék” is kimaradt a gyakorlatból, a láncból. De az az általános felfogás, hogy egész biztosan mennek majd újból a fiatalok, hisz „nem is lenne igazi karácson bötlehem nélkü”.

Az idén már harmadszor játssza a balatonszentgyörgyi származású Simon István az öregpásztor szerepét. Pár év múlva érdemes lesz újra lejegyezni a betlehemezt, s megfigyelni, mennyit vettek át az ízes szentgyörgyi szövegből, vagy mennyire maradtak meg a maguk mondókája mellett. Hiszen tudott dolog, hogy az iratlan hagyomány, bárhogy ragaszkodnak hozzá, idők folyamán alakul, bővül, vagy töredékesebbé válik, attól függően, milyen szerepet képes még betölteni a falu életében.

Petánovits Katalin

JEGYZETEK

- ¹ Dégh Linda: Betlehemjárás Piricsén. Ethn. 1937.
- ² Söveges Dávid: A karácsonyi játék. Bp. 1943.
- ³ Dömötör Tekla: Naptári ünnepek, népi színjátszás Bp. 1964.
- ⁴ Peterdi László: Kiliti, Somogy m. MNGY VIII. 1906.
- ⁵ Sági János: Keszthelyi és Keszthelyvidéki regösök, betlehemesek, háromkirály-járás és aprószentek N. É. 1904.
- ⁶ T. I.: Bábtáncoltató „betlehem” Somogy megyében, Ethn. 1926.
- ⁷ Özv. Hosszú Lajosné: Balatonberény község és Környéke monográfiája. Kézirat, Rippl-Rónai Múzeum adattára. Dömötör Tekla szíves közlése szerint 1954-ben Raffai Anna; 1960 táján pedig Imre István rendező vette filmre dr. Vajkai Aurél szakértői közreműködésével. A „Babák és bábuk” c. színes filmnek volt az egy része. Dr. Vajkai Aurél közlése.
- ⁸ A gyűjtést Ortutay Gyula: Kérdőív betlehemes játékok gyűjtéséhez (Ethn. 1956.) c. munkája alapján végeztem.
- ⁹ Németh Jenő esperes úrnak ezúton is köszönöm segítségét.
- ¹⁰ Sági J. i. m.
- ¹¹ Sági J. i. m.
- ¹² Köszönöm a betlehemes játék szereplőinek, névszerint Farkas Vendel, Ifi János, Miklóscs József, Farkas József, Simon István és Varga Ferencnek, hogy szíves adatközlésükkel lehetővé tették számomra a betlehemes lejegyzését.
- ¹³ A dallamokat Frech' Miklósné és Cserhalmi Mária zenetanárok jegyezték le.
- ¹⁴ Sági J. i. m.
- ¹⁵ Sági J. i. m.
- ¹⁶ Simon Edit pályázata, 1965. Kézirat, Rippl-Rónai Múzeum adattára.
- ¹⁷ Sebestyén Gyula: Bábtáncoltató betlehemesek szerepe a mysteriumok történetében. Ethn. 1906.
- ¹⁸ Dömötör Tekla: Történeti rétegek a magyar népi színjátszásban. Ethn. 1957.

Das Marionetten-Bethlehem-Spiel von Vörs

Am Anfang des vergangenen Jahrhunderts hatten noch die Bethlehem-Spiele ihre Blütezeit, sie sind aber infolge der Verbürgerlichung während der verfloßenen anderthalb Jahrhunderte verdrängt oder auf das Niveau der Kinderspiele gesenkt worden.

Das Bethlehem-Spiel ist seinem Inhalt (biblische Ereignisse) und seiner ersten (liturgischen) Darstellungsform nach christlichen Ursprungs. Später ist dieses Spiel aus den Kirchen auf die Straßen geraten, wurde profaniert bzw. mehrere Typen haben sich entwickelt.

Unter den Bethlehem-Spielen kommt eine hervorragende Rolle dem Marionetten-Bethlehem-Spiel zu, das heutzutage kaum mehr in seiner lebhaften Wirklichkeit vorkommt. In Transdanubien — besonders in den Komitaten Somogy und Zala — war das Marionetten-Bethlehem-Spiel in vielen Dörfern bekannt, aber heutzutage ist es nicht mehr üblich. Eine Ausnahme ist Vörs, das in der Nähe von Keszthely gelegene Dorf des Komitats Somogy, wo dieser Brauch bis zu unseren Tagen lebt und nach dem Gedächtnis der Älteren von ihrem Kindesalter an von Jahr zu Jahr erneut wird.

In früheren Zeiten spielte das Bethlehem-Spiel in erster Reihe eine kultische Rolle, nur nebenbei diente es Kollektenzwecken. In den neuesten Zeiten aber ist der Schwerpunkt auf die Gabensammlung gefallen, besonders von 1963 an, als dieser Brauch von den jungen zu den verheirateten Männern überging, die, infolge ihres Ernstes und ihrer Zuverlässigkeit, diesen Wechsel willkommen heißen haben, da sie einen Teil der zur Renovierung der Dorfkirche benötigten Summe in dieser Weise zusammenbringen wollten. Dieser Tausch ist nur zeitweilig, die verheirateten Männer, nach ihrem letzten Auftreten an Weihnachten 1966, geben die Rolle den jungen Männern zurück.

Das Teilnehmen am Bethlehem-Spiel hängt vollkommen von der Begabtheit des Spielers ab. Das Einlernen

geschieht an den gemeinsamen Proben, die Rollen werden niemals abgeschrieben, alles wird durchs Hören gelernt, die Spieler bessern einander aus. Selbst die Bewegungen haben ihre Reihenfolge und Tradition.

Individuelle Initiative kommt bloß anlässlich der Erzählung der Traumbilder zum Einsatz. Das Bethlehem-Spiel hatte in den 1940-er Jahren noch so eine lebhaft Verknüpfung mit der Kirche, daß die Leute in Bethlehem-Kostümen zur Mitternachtsmesse gegangen sind.

Im Spiel wird die Handlung unter Marionetten und lebendigen Personen geteilt. Die Rolle der Marionetten — weißer und schwarzer Hirt, Frau, Mann, zwei Teufel, Lackó — beschränkt sich auf einen stummen Tanz, sogar ist die Rolle von einigen Marionetten verdunkelt worden, z. B. die des Rauchfangkehrers, der zum Teufel gemacht wurde, — obwohl seine Rolle einst offenbar eine wichtigere sein durfte. Die lebendigen Spieler: der Einleiter, der um die Einlassung der Bethlehem-Spieler bittet und die Marionetten tanzen läßt, zwei Engel, die die Krippe und Marionetten tragen und deren Aufgabe ist das Leiten des Gesanges, der erste, zweite und der alte Hirt, die mit ihrem Scherzen dem Spiel Farbe und Lebhaftigkeit verleihen.

Der Aufbau des Bethlehem-Spieles:

1. Einleiter bittet um Erlaubnis für die Vorführung des Spieles, erwähnt den Grund ihrer Ankunft
2. Das Tanzen-Lassen der Marionetten
3. Gabensammlung und Abzug

Der Text des Bethlehem-Spieles ist geläufig, der einen guten Vermacher erkennen läßt. Die in ihm vorkommenden lateinischen und die in dieser Gegend unbekannt Wörter zeugen davon, daß diese Überlieferung einst von einem Pfarrer oder einem Lehrer im Dorfe eingebürgert worden sein durfte. Natürlich wurde der ursprüngliche Text ihrem Geschmack und Anspruch entsprechend umgestaltet und danach gespielt.

Katalin Petánovits

La crèche aux marionnettes de Vörs

Les jeux évoquant les épisodes de la Nativité, auprès de la crèche, florissaient encore au commencement du siècle passé, mais le siècle et demi coulé, de même que l'urbanisation les ont peu à peu bannis, ou descendus au niveau de jeux enfantins.

Par son contenu (événements bibliques) et par sa forme primitive (lithurgique), le jeu de la crèche est d'origine chrétienne. Plus tard, ce jeu sort de l'église dans la rue, se profanise, et plusieurs types s'en développent.

Parmi les jeux de la crèche, une place éminente revient à la crèche aux marionnettes que l'on ne retrouve guère, de nos jours, sous sa forme réelle et vivante. En Transdanubie — surtout dans les départements de Somogy et de Zala — dans plusieurs villages on connaissait bien cette coutume, mais on ne l'exerce plus. Une exception est Vörs — petit village du département de Somogy, près de la ville de Keszthely — où, selon la mémoire des vieux, cette coutume se renouvelle d'année en année, d'une façon ininterrompue, depuis leur enfance.

Auparavant, ces jeux avaient un caractère cultique, la quête n'était qu'un but secondaire. Mais dans les derniers temps, c'est la quête qui est devenue plus importante, surtout entre 1963 et 1966, quand des mains des jeunes gens, la coutume passa aux hommes mariés, sûrs et sérieux, qui s'en chargeaient — et qui furent même les initiateurs de ce changement, — parce qu'ils voulaient collecter de cette façon une partie de la somme nécessaire à la restauration de l'église du village. Mais ce changement fut temporaire: en 1967 ce seront de nouveau les jeunes qui s'en occuperont.

La participation active aux jeux de la crèche dépend entièrement du talent du joueur. Les rôles sont appris aux répétitions communes, le texte n'est jamais noté,

on l'apprend par l'ouïe, et les protagonistes se corrigent mutuellement. Même les gestes ont leur ordre, leurs traditions.

C'est seulement pour le récit des rêves que l'initiative individuelle est permise. La relation entre l'église et les joueurs était encore si étroite aux années 1940 que les montreurs de crèche assistaient en costumes à la messe de minuit.

Des marionnettes et des acteurs vivants mènent l'action du jeu. Le rôle des marionnettes — berger blanc, berger noir, femme, homme, deux diables, „Lackó” — se borne à la danse muette, le rôle même de quelques marionnettes s'est obscurci, tel celui du ramoneur, dont on a fait un diable — bien qu'autrefois leur rôle eût plus d'importance. Les personnages vivants: l'Annonceur qui demande la permission d'entrer au nom de la troupe et qui fait danser les marionnettes; deux anges, qui portent la crèche et les marionnettes et dirigent le chant; le premier, le second et le vieux bergers qui par leurs plaisanteries, farces et tours, rendent le jeu vif et coloré.

La composition du jeu:

1. L'annonceur demande la permission de présenter le jeu et dit le but de leur arrivée
2. Conversation des bergers; récit de leurs rêves
3. La danse des marionnettes
4. Quête et sortie

Le texte du jeu est souple et coulant, c'est l'oeuvre d'un bon poète. Les expressions savantes, les tournures inconnues dans cette contrée montrent que c'est le curé ou le maître qui a introduit au village cette tradition. Naturellement, ils ont adapté le texte original à leur goût et à leurs exigences, et c'est cette forme que l'on joue.

Katalin Petánovits

ВЁРШСКИЙ ВЕРТЕПНЫЙ ТЕАТР ТАНЦУЮЩИХ МАРИОНЕТОК

В начале прошлого века вертепные игры еще переживали период своего расцвета. На протяжении же последующего полутора столетия благодаря обуржуазиванию общества они постепенно вышли из моды или же опустились на уровень детской забавы.

Судя по содержанию (библейские сюжеты) и по форме (литургические), вертепные игры являются христианского происхождения. Позднее вертеп вышел из церкви на улицу и образовалось несколько типов его.

Среди вертепных игр выделяется вертепный театр танцующих марионеток, который в наше время едва встречается. Во многих селах задунайского края — особенно в Шомодьской и Залайской областях — был распространен этот тип вертепа. Но в настоящее время и там о нем забыли, исключение представляет расположенное в Шомодьской области недалеко от Кестхейя село Вёрш, где этот обычай живет и поныне. Там эти игры повторяются перед рождеством из года в год, сопровождая жизнь человека, начиная от самого раннего детского возраста до глубокой старости.

Вначале роль вертепа в первую очередь была культовой, соби́рание же пожертвований имело второстепенное значение. В последнее время, наоборот, на первый план вышло соби́рание пожертвований, особенно после 1963-го года, когда инициатива перешла от молодых людей к женатым мужчинам, которые со всей серьезностью взялись за эти обязанности. Для этой цели тем более нужны были серьезные семейные мужчины, что предполагалась реставрация местной сельской церкви, и часть необходимых для этого средств думали собрать таким путем. Этот обмен ролями временный: рождество 1966-го года семейные мужчины в последний раз обходят с вертепом село, после чего этим опять будут заниматься молодые.

Участие в вертепных играх зависит исключительно от того, какими способностями обладает играющий.

Роли никогда не записываются, они разучиваются на совместных пробах, причем один направляет и поправляет другого. Даже для движений существует свой порядок, свои традиции. Собственная инициатива, изобретательность проявляется лишь при пересказывании сновидений.

Вертепные игры еще в 1940-м году были так тесно связаны с церковью, что на вечернюю мессу шли в масках, ряженные.

В играх роли распределялись между куклами и живыми исполнителями. Марионетки: белый и черный пастух, женщина, мужчина, два черта, Лацко; их роль органичивается немymi танцами, роль некоторых, как, например, трубочиста, из которого сделали черта, со временем совсем ступшавалась, хотя в былые времена, очевидно, их значение в игре было более существенным. Живые исполнители ролей: вступающий, который просит впустить ряженных, он же управляет танцующими марионетками; два ангела, которые несут вертеп и кукол, они же руководят песнопением; первый, второй и старый пастух, которые шутками украшают и оживляют игру.

Порядок вертепных игр:

1. Вступающий просит разрешения показать игру, указывает причину прихода.

2. Весёлые шутки пастухов, сновидения.

3. Танец марионеток.

4. Сбор пожертвований и уход.

Текст вертепных игр гладкий, свободный, написанный хорошим стихотворцем. В нем встречаются классические, неизвестные в этой провинции слова. Это указывает на то, что традиционному тексту в свое время положил начало учительствовавший в селе священник. Естественно, что традиционный текст постепенно был переработан соответственно своему вкусу и потребностям, так его и играют.

Каталин Петанович

Természettudományi múzeológia és honismeret

Hazánk kulturális szervezetében másfél évszázada működnek a múzeumok. Tevékenységük mindig élénk társadalmi érdeklődést váltott ki. Tudományos munkatársakkal és gyűjteménnyel rendelkező vidéki múzeumokról általában azt szokták tudni, hogy gyűjtőterületükön régészeti, néprajzi, kutúrtörténeti, általánosságban társadalomtudományi kutatásokat végeznek. Annak ellenére, hogy múzeumaink tevékenysége hosszú ideje közismert, még mindig nem tudatosodott eléggé, hogy nemcsak a budapesti, tehát a fővárosi Természettudományi Múzeum folytathat kövület-, ásvány- és főleg növény-, vagy állatgyűjtést, tehát természettudományi gyűjtést, hanem végezheti ezt egy vidéki múzeum is. Ha azután kiderül, hogy botanikával vagy zoológiával foglalkozó muzeológus is dolgozik ott, akkor — a természettudományok évszázadában — nagyon sokan megütköznek ezen. Valahogyan a közfelfogásban nagyon nehezen válik természetessé, hogy jelenlegi tudományművelési rendszerünkben kizárólag a múzeumokra hárul a természetben levő tárgyak gyűjtése, megőrzése, tudományos ismertetése és nem utolsó sorban kiállításon való bemutatása. Ennek részben történeti, részben pedig (a történeti okból következően) szervezeti oka van. A XVIII. század folyamán és a XIX. század elején, a múzeumi élet hőskorában számos olyan természettudományi témával foglalkoztak az akkori múzeumokban, melyek azóta régen más intézmények kutatási körébe kerültek. Gondoljunk csak arra, hogy a párizsi Musée d'Histoire Naturelle-ben a korhoz képest magas színvonalú élettani, technológiai és egyéb vizsgálatokat végeztek, vagy J. F. Böttger a szász fejedelemség drezdai múzeumában is folytatta sok megpróbáltatás közepette az azóta híressé vált porcelán-kísérleteit. A természettudományok közül egy egész sor tudományágnak ringott valamikor a bölcsője múzeumi intézményen belül. Felmerülő új szempontok, új szemlélet és nem utolsó sorban megnövekedő anyagi lehetőségek egyre inkább lehetővé tették, hogy egy-egy szaktudomány kilépjen a múzeumi keretből, és most már ettől függetlenül, önállóan művelhessék. Így érteztünk el a XIX. század harmadik harmadába, ami-

kor kialakul, hogy a múzeumi szervezeten belül, mely természettudományok maradnak meg véglegesen. És itt lép fel a történeti fejlődés alapján kialakult helyzetbe szervezés ténye. Ettől kezdve a természettudományi muzeológia a szó eredeti értelmében vett természettel foglalkozik. Mint gyűjtő a természetben található élettelen és élő tárgyakat gyűjti, mint intézmény megőrzésükről gondoskodik, illetve a tudományos és ismeretterjesztő szempontoknak megfelelően közkinccsá teszi őket.

Általában az őslényekkel való foglalkozást, a kihalt szervezetek kövületeinek gyűjtését és tanulmányozását, az ásványok és kőzetek rendszerezését vidéki múzeumban még helyénvalónak tartják. Így lehetséges, hogy a paleontológiának, a mineralógiának stb. mind hazánkban, mind hazánkon túl komoly múzeumi hagyományai vannak. Kövület-gyűjtemény, ásvány-gyűjtemény, kőzet-gyűjtemény — ezek olyan fogalmak, melyek régóta társultak a múzeum fogalmával. Hogy kövület-, kőzet-, illetve ásványanyagunk legyen, azokat a természetben kell tudni megtalálni és a múzeumba beszállítani. A gyűjteményeket raktározni, aprólékosan vizsgálni és tanulmányozni, továbbá a tudományos szakembereknek és az érdeklődő nagyközönségnek egyaránt be kell mutatni stb. stb. — minderre mai kultúrpolitikánkban kizárólag a múzeumok alkalmasak. Itt állnak ugyanis rendelkezésre a termek és az installáció, raktárak és dolgozószobák és mindenekelőtt itt működnek a társadalomnak azon tagjai, akik hajlandók egész életüket ennek a munkának szentelni. De miért lehet csupán a geológiai tudományokat a természettudományi muzeológia tárgyának tekinteni? Miért lehet egyoldalúan csak ezeket a vidéki múzeumok művelési körébe vonni? Kőzetek, kövületek, ásványok mellett ott vannak az élővilág szinte végtelen tömegei, melyek ugyancsak megérdemlik, hogy az ember kiterjessze rájuk a figyelmét. Elvi muzeológiai szempontból ugyanolyan elbírálás alá esnek az élővilág, azaz a növények és az állatok tanulmányozásának a feltételei, mint a már érintett kőzetek-kövületek-ásványok, az úgynevezett élettelen természeti tárgyak tanulmányozásáé. Természetesen gyakorlati

szempontból a geológiai, botanikai és zoológiai muzeológiának megvannak a speciális igényei a gyűjtés, raktározás, tanulmányozás, bemutatás stb. vonatkozásában, de ez már inkább részletkérdés. Meg kell értenünk és világosan tudatosítanunk kell, hogy az élettelen természeti tárgyakkal való rendszeres foglalkozás mellett érdemben ugyanolyan hely illeti meg múzeumainkban az élő természeti tárgyakkal való rendszeres foglalkozást. Csak így lehet teljes a természettudományi muzeológia. Ellenkező esetben annyira csonka marad művelése, mintha társadalomtudományi vonatkozásban vidéki múzeumaink megtagadnák például a néprajzot, a képzőművészetet vagy éppen a régészetet (*Schäfer 1964*).

A Veszprémvármegyei Múzeum, illetve a jelenlegi Bakonyi Múzeum története természettudományi szempontból híven tükrözi a fentebb kifejtetteket. Városunkban a századforduló idején azért vált szükségessé a múzeumügy felkarolása, illetve hamarosan az önálló múzeumépület gondolata, majd felépítése (*Éri 1964*), mert már megvolt egy gyűjtemény, melynek igen jelentős részét képezte a geológiai anyag. Veszprémben bármennyire a balácai rómaiakori villa nagy terjedelmű és súlyos leleteinek elhelyezése vetette fel közvetlenül és sürgetőleg a múzeumépület szükségességét nem kis mértékben bírta rá erre az illetékeseket a már akkor is széles körökben ismert természettudományi gyűjtemény. Laczkó Dezső geológiai anyagáról van szó, mely tájunk kultúrtörténetében az első természettudományi gyűjtemény és mint ilyen a Veszprémvármegyei Múzeum életrehívásában is kielemlendő szerepe volt. A teljesség kedvéért hozzátehetjük, hogy Laczkó Dezsőt, a Veszprémvármegyei Múzeum első igazgatóját mindenekelőtt a geológiai tárgyak gyűjtése avatta tájunk, a Balatonvidék és a Bakony múzeumügyének gyakran sok közéleti bátorságot igénylő harcosává. Az ő személye nélkül talán a mi korunkra maradt volna például a múzeumépítés megvalósítása Veszprémben.

Laczkó Dezső a természettudományi muzeológiának geológiai részét művelte, figyelme azonban nem volt érzéketlen az élővilág iránt. Specializálódását kora kívánta meg — az ő esetében is jelezve, hogy már a századforduló idején kiforrtak az egyes természettudományi területek. Ha alkalma nyílt, akkor a botanikával és zoológiával is szívesen foglalkozott. Veszprém köztisztviselői állású megyei tisztifőorvosa volt dr. Pillitz Benő, aki szabad idejében a Bakony növényvilágát tanulmányozta. „Veszprém vármegye növényzete” c. kéziratának könyvalakban való megjelentetését Laczkó Dezső erősen szorgalmazta, növénygyűjteményét pedig az erre legmegfelelőbb intézmény, a múzeum részére szívesen átvette. Még a múlt század végén a kor egyik legnevesebb magyar botanikusa, dr. Mágócsy-

Dietz Sándor, Laczkó gyűjtése nyomán ismertette a Természettudományi Társulatban és ennek közlönyében a Szentgál határában levő, azóta híressé vált miklóspálhegyi tiszafást. — A múzeum gyűjteménye számos olyan montírozott madarat és emlőst őriz, melyeket Laczkó szerzett a múzeumnak. Idős erdészek még ma is szeretettel emlékeznek vissza Laczkó Dezsőre, aki egyre biztatta őket a beható faj-ismeretre és a preparálási eljárások elsajátítására. Szorgalmukat igyekezett jutalmazni azzal, hogy a budapesti preparatóriumok helyett tőlük vásárolta meg többnyire a megyében elejtett madarakat és emlősöket. Ha mai szemléletünkkel mondunk véleményt Laczkó Dezsőnek a veszprémi múzeumügy érdekében kifejtett tevékenységéről, akkor feltétlen a természettudományi honismeret egyik első munkásának kell őt tekintenünk.

1932 őszén bekövetkezett halálával a természettudományi muzeológia hosszú időre nem talált művelőre Veszprémben. Ezt a személyi és az anyagi viszonyok alakulása egyaránt magyarázza. 1950-ben, majdnem húsz év múlva változhatott meg e téren a helyzet, amikor dr. Vigh Gusztáv folytatta Laczkó Dezső természettudományi munkásságát. Mint geológus elsősorban a Bakony triász, eocén és miocén képződményeinek gyűjtésével tetemesen gyarapította a Bakonyi Múzeum anyagát.

A természettudományi muzeológiában bekövetkezett intervallum során két megyei növénygyűjtemény pusztult el. Az egyik a már említett Pillitz-féle herbárium, a másik pedig Rédl Rezső bakonyi növénygyűjteménye. Kár értük, hiszen számos flórisztikailag értékes növényelőfordulás bizonyító példányai veszttek el örökre. Egyben ez a jelenség is figyelmeztethet bennünket arra, hogy a természettudományi muzeológiának az élővilágra kiterjedő fele mennyire elhanyagolt maradt.

Dr. Vigh Gusztáv 1956-ban megvált a Bakonyi Múzeumtól. Ekkor nagyon helyesen határozta el a Művelődésügyi Minisztérium Múzeumi Főosztálya, hogy bár Veszprémben a „természettudományi profil” geológiai, mégis biológust jelölt ki ebbe a beosztásba. Így a geológiai kutatások után a Bakony biológiai megismerése válhatott intenzívvé. Természetesen az eszményi állapot az volna, ha a Bakonyi Múzeum természettudományi részlegében legalább 3 kutató, és pedig geológus, botanikus és zoológus dolgozna. Egyelőre azonban meg kell elégednünk a jelenlegi egy személyes állapottal és azzal, hogy a múzeum természettudományi vonatkozásban kizárólag zoológiai kutatásokat végez.

Az elmondottakból kitűnik, hogy a veszprémi múzeumnak komoly hagyományai vannak természettudományi vonatkozásban. De az is kitűnik, hogy a múzeumon kívül is történtek próbálkozások a megye ter-

mészetvilágának a megismerésére. Ezek a próbálkozások meglehetősen elszigeteltek maradtak, folytatóra nem találtak. Különösen két jelenség hiánya tűnik fel. Laczkó Dezső igen nagy köztiszteletben állt. Mindenki tudta róla, hogy a megye földtörténetének a tudósa. Sok, elsősorban nálánál fiatalabb tisztelője közül azonban mégsem akadt egy sem, aki legalább kedvtelésből gyűjtötte volna rendszeresen a bakonyi föld emlékeit, ismerősei, jóbarátai közül senki sem lépett geológiai tudományos örökébe. Pedig egy hagyományokon alapuló földtörténeti kutatás igen nagy súlyt adhatott volna mind a város, mind a megye tudományos életének, és ezen túlmenően közéletének is. Laczkó Dezső halálát követően bizony az évek múlásával együtt elhalványodott a megye geológiai, és vele együtt természettudományi múzeológiájának jelentősége. Csak az idők változása élesztette fel a hagyományokat, de most már új társadalmi viszonyok között.

A másik hiányzó jelenség állattani vonatkozású. Országsszerre mind a múltban, mind a jelenben nagy volt az érdeklődés a madarak iránt. Érthető ez, hiszen a madarak életmegnyilvánulásaival lépten-nyomon mindannyian találkozunk. Herman Ottó és baráti köre lanckadatlan közéleti működésének egyik igen jelentős eredménye az Ornithológiai Központ megalakítása a múlt század végén, mely később a Madártani Intézet nevet vette fel. Az intézet egyik fő feladatának tekintette, hogy az ornithológiával foglalkozó amatőröket megnyerje a maga számára. Kiadványában, az Aquilában tekintélyes helyet kapnak az amatőrök. Ha végigbongésszük az Aquila 72 kötetét, akkor egyenesen feltűnő, hogy alig-alig akad veszprémi szerző és nagyon kevés a megyénkire vonatkozó ornithológiai adatközlés, ill. a részletes leírás. Jórészt ez magyarázza a zoológiai körökben közismert tény, hogy a Bakony madártanilag még ma is ismeretlen. A legutóbbi, 1966-ban megjelent Aquila 172 közleménye közül összesen 2 apró közlemény foglalkozik a Bakony madárvilágával és a szerzők közül csak egy megyénkbeli. Önálló, többoldalas cikkek számát megszámlálhatjuk akár a fél kezünkön — mégha egyéb folyóiratot is figyelembe veszünk.

Így és ennyit írhatunk a megyei ornithológiáról, az állatvilág legnépszerűbb csoportjának veszprémi múltjáról és jelenéről. Különösen fájó ez az állapot, ha körültekintünk közeli és távoli szomszédságunkban. Vasban, Zalában, Győrben, Baranyában, Csongrádban, Biharban és Borsodban az elmúlt évtizedek ornithológiai élete igen élénk, ami ezekben a megyékben a kulturális viszonyok egyik fokmérője lehet.

A másik közismert állatsoporról, a rovarok vitathatatlanul legszebb képviselőiről, a lepkékről pedig csak annyit lehet megemlíteni, hogy tudományos igényességgel sohasem gyűjtötték őket a Bakonyban. Vol-

tak lepkegyűjtők, de ezek a szerény gyűjteményen túl nem emelkedtek még megyei jelentőségre sem. Jóformán minden megyében volt amatőr lepkész, de Veszprém kivétel ez alól. A jövő viszont biztatónak ígérkezik, mivel nagyon komoly lepkészeti munka kezdődött el megyénkben (Papp 1966.)

Mind a természettudományi múzeológia, mind a természettudományi honismeret szempontjából inkább kedvezőtlen az a kép, amit Veszprémről írhatunk. A negatívumok helyett azonban helyesebb, ha a meglévő hagyományokat és az érdeklődést domborítjuk ki. A dolgok ily szemléletét egyenesen megkívánja a jelenbe és a jövőbe vetett hitünk: a többi helytörténeti tudománnyal együtt természettudományi vonatkozásban is kiszélesedik a munka megyénkben. Meggyőződéssel állíthatjuk ezt, hiszen szerte a megyében van érdeklődés a természet jelenségei iránt.

A helytörténeti kutatás műhelyei, a megyei múzeumok pedig bizakodva várják az érdeklődőket, illetve szívesen állnak ennek a munkának az élére.

*
*
*

Természettudományi vonatkozásban a vidéki múzeumoknak nagyon fontos szerepük van a honismereti mozgalom és a helytörténeti kutatás előmozdításában. Az amatőr és hivatásos honismerők-helytörténészek munkájának elvi és sokszor gyakorlati irányítását és összehangolását a vidéki múzeumok vállalják. Ez egyrészt önként következik az előzőekben elmondottakból. Másrészt a múzeumoknak természet-szerűen kell, népművelési-ismeretterjesztő hivatásuknak megfelelően, a birtokukban levő írásos és tárgyi gyűjtemény-anyag rendelkezésre bocsájtásával szolgálni a honismeretet és a helytörténetet. A két fogalom: a honismeret és a helytörténet között éles különbséget nem lehet tenni. Jelen cikkben igazodunk az elmúlt 6—8 év folyamán kikristályosodott felfogáshoz, szemben a „Helytörténet és természettudomány” c. cikkemmel (I. az Irodalmat), ahol a honismeret és a helytörténet fogalmát azonosítottam. Ezt a felfogást módosítani kell, mivel a honismeret népművelési-ismeretterjesztő, a helytörténet pedig tudományos igényű fogalom. A honismereti munka a hazafias szellemű nevelést segíti elő azzal, hogy megismerteti az emberekkel szülőföldjüket, ill. lakóhelyüket természet- és társadalomtörténetét. A helytörténeti munka tudományos igényű kutatási tevékenység, amit hivatásos vagy képzett amatőr kutatók végeznek valamely természeti alapon körülhatárolt táj természettudományi, illetve közigazgatási egység (faluk, városok stb.) társadalomtudományi szempontból való megismerése, értékelése és publikálása érdekében. Ilyen elvi állásfoglalás alapján beszélünk természettudományi és társadalomtudományi honismeretről, illetve helytörténetről. Természettu-

dományi vonatkozásban előfordulhat az, hogy honismereti és helytörténeti tevékenység nem különíthető el ilyen egyértelműen, mivel a honismereti munka szolgálhatja a helytörténetet és fordítva (pl. természetvédelem, természeti tárgyak gyűjtése, fényképezés).

Tagadhatatlan, hogy a társadalomtudományi helytörténet sokkal előrehaladottabb a természettudományihoz képest. Bármely vidéki múzeumot vegyük példának, a hozzátartozó tájnak (=gyűjtőterületének) története, tehát a történelmi időben ott élt emberek tevékenységének és alkotásainak ismerete jóformán valamennyi szempontból (pl.: néprajz, régészet, képzőművészet, építészet) már a részletekbemenő kutatásoknál tart. Felderítették és számos esetben megírták egy-egy település áttekintő történetét. Az első szintézisek tehát már megtörténtek.

Hosszú idő fog még elmúlni, amíg természettudományi vonatkozásban is eljutunk az ismeretek ily mélységéig. Azt ugyan az ország egyetlen kisebb-nagyobb tájáról sem lehet állítani, hogy természettudományi vonatkozásban „fehér folt”. De hol vagyunk az első szintézisektől? Eddig csak szórványosan jelentek meg összefoglalások egy-egy táj geomorfológiájáról, hidrológiájáról, őseletvilágáról, virágos növényzetéről stb. stb., melyek inkább csak mozaikok a majdani nagy egészben. A természettudományi honismeret-helytörténet elmaradt a társadalomtudományi honismerettől és helytörténettől, ami semmiképpen sem tartható egészséges állapotnak.

Vizsgáljuk meg a természettudományi honismeret múzeológiai szempontból. Országos múzeumi szervezetünk egyik sarkalatos vívmánya az, hogy valamennyi vidéki múzeumnak megvan a gyűjtőterülete, melynek határát a közigazgatási határokhoz hasonlóan húzták meg. Társadalomtudományi vonatkozásban minden területi vitát a gyűjtőterületek és — határok alapján egyértelműen el lehet dönteni. Természettudományi vonatkozásban nem ilyen egyszerű a helyzet. Amikor másfél-két évtizeddel ezelőtt a gyűjtőterületek határait megvonták, a természettudományi szempontot azzal az indokkal mellőzték, hogy ebben a kérdésben más alapra kell helyezni a határokat. Lényegében az akkori inkább szóbeli semmint hivatalos megállapodás ma is fennáll. Természettudományi vonatkozásban nincsenek kijelölve a vidéki tájmúzeumok és a hozzájuk tartozó gyűjtőterületek. A tájmúzeumok kijelölését és ezek határát leghelyesebb természet-földrajzi (geomorfológiai) alapra helyezni. Természet-földrajzi megfontolással lehet egyértelműen egy-egy területet körülhatárolni, hiszen idevágó ismereteink megkönnyítik egy-egy „természetes táj” kijelölését (*Bulla 1962*), másrészt magát a határvonalat legegyszerűbb két-két eltérő földfelszíni alakulat találkozásánál meghúzni. Ilyen alapon az országban 16

tájmúzeum kialakítása látszik célszerűnek, melyek székhelye a hozzátartozó tájegységgel a következő:

1. Szombathely (Savaria Múzeum) — Alpokalja, Rába-völgy Répcealagig, Kemeneshát és Kemenesalja.
2. Győr (Xanthus János Múzeum) — Kisalföld.
3. Veszprém (Bakonyi Múzeum) — Bakony-hegység.
4. Keszthely (Balatoni Múzeum) — Balaton, Kisbalaton, Keszthelyi-hegység, Tapolcai-medence a baltalaghegyekkel.
5. Nagykanizsa (Thury György Múzeum) — Zalai dombvidék, Belső Somogy.
6. Kaposvár (Rippl-Rónai Múzeum) — Külső Somogy, Zselicség, Hegyhát.
7. Pécs (Janus Pannonius Múzeum Természettudományi Osztálya) — Mecsek, Villányi-hegység, Sárköz, Dráva-sík.
8. Székesfehérvár (István Király Múzeum) — Vértes, Velencei-hegység, Velencei-tó, Mezőföld.
9. Vác (Vak Bottyán Múzeum) — Gerecse, Pilis, Budai-hegység, Börzsöny, Cserhát, Gödöllői-dombvidék.
10. Kecskemét (Katona József Múzeum) — Duna-Tisza-köze északi háromnegyede.
11. Szeged (Móra Ferenc Múzeum Természettudományi Osztálya) — Duna—Tisza-köze déli negyede, Tiszántúl a Körös-Berettyótól délre.
12. Szolnok (Damjanich János Múzeum) — Jászság, Nagykunság.
13. Debrecen (Déri Múzeum) — Hortobágy, Nyírség, Rétköz, Bodrog-köz, Felső Tisza-vidéke a szatmárberegi síksággal.
14. Gyöngyös (Mátra Múzeum) — Mátra, Mátraalja.
15. Eger (Dobó István Múzeum) — Bükk, Bükkalja.
16. Miskolc (Herman Ottó Múzeum) — Bükk, Torna-karszt, Cserhát, Zempléni-hegység.

A fenti tervezetben megjelölt természettudományi múzeumi tájközpontok és a hozzátartozó területek kialakításában megfelelő múzeumi szakbizottságra kell bízni a végleges döntést. Azt azonban éppen a terv összeállítása során mérlegelt szempontok alapján nyugodtan lehet állítani, hogy az olykor emlegetett összesen 10 tájközpont kialakítása (Szombathely, Győr, Veszprém, Keszthely, Pécs, Szeged, Debrecen, Gyöngyös, Eger és Miskolc) kevés. Tíznel feltétlen többre van szükség, mert ellenkező esetben néhány tájmúzeumhoz aránytalanul nagy terület fog tartozni, illetve vétünk a természet-földrajzi elv ellen.

Túlságosan messze vezetne témánktól, ha részleteiben fejtenénk ki a tájközpontok személyi fejlesztésé-

nek módját. Általánosságban minden tájközpontban dolgozzék egy botanikus és egy zoológus, továbbá ahol a táj jellege megkívánja, egy kőzetanos vagy egy őslénytanos. Elsősorban a hegyvidéki központok igénylik a geológusokat. Zoológus és botanikus az ország valamennyi tájközpontjában szükséges éppen azért, mert hazánk növény- és állatvilága (eltekintve a virágos növényektől és a madaraktól) részleteiben még alig ismert. A személyi feltételektől és főleg a táj kutatótságának történetétől függ az, hogy milyen speciális témával foglalkozó botanikust, illetve zoológust alkalmazunk a szóbanforgó tájközpont múzeumában. Két példa talán jobban megvilágítja elvi állásfoglalásunkat. A keszthelyi Balatoni Múzeumban feltétlen szükséges egy ornitológus, aki a táj európai nevezettségével, a Kisbalaton madárvilágával foglalkozik. Elhibázott dolog lenne, ha a szegedi Móra Ferenc Múzeumba egy olyan geológus kerülne, aki a triász kort kívánja speciálisan tanulmányozni.

*
*
*

A személyi fejlesztés, a tájközpontok és a hozzájuk tartozó tájak kialakítása látszólag nincs közvetlen kapcsolatban a természettudományi helytörténettel. Gondoljunk azonban arra, hogy hasonlóan a régészeti, néprajzi, kultúrtörténeti stb. tehát társadalomtudományi múzeológiaihoz, a természettudományi múzeológusok a honismereti munka motorjai. Bármennyire a nem hivatások vannak többségben a honismereti és helytörténeti munkában, a vezető szerep mégis a múzeológusoké. Mind szakképzettségüknel, mind érdeklődési körüknel fogva ők vannak abban a helyzetben, hogy ismerik tájuk kőzetani-őslénytani-növénytan-állattani viszonyait, a kutatások eddigi általános és speciális irányait, melyek alapján meg tudják jelölni a további teendőket.

Más helyen (Papp 1965) már kifejtettük, hogy kik lesznek azok, akik vállalkoznak az önkéntes helytörténeti munkára, akik társadalmi alapot adnak a honismeretnek. A szakképzettségről és az egyéni hajlamról elmondottakat változatlanul fenntartjuk. Ez az a két tényező, melyek találkozása és kiegészülése más-más tényezőkkel tesz valakit a helytörténeti kutatás munkásává.

Sok emberben megvan az érdeklődés szülőföldjének, illetve lakóhelyének természettörténete iránt. Egy-egy előadást a földtörténeti múltrol, növény- és állatvilágról sokan szívesen meghallgatnak. Vidéki múzeumok kiállítási tematikájában a látogatók igénylik a természettudományi mondanivalót, a múzeumhoz tartozó táj természeti jelenségeinek és múltbeli eseményeinek bemutatását. Jól szervezett előadások, szemléltető és gondolatébresztő kiállítások révén, továbbá szülőföld- és lakóhely-szeretettől indítva akadnak olya-

nok, akik ki kívánnak lépni ebből az inkább passzív honismereti érdeklődésből és szívesen vennének részt az aktív munkában. Nem elégszenek meg pusztán azzal, hogy tudomásul vesznek mások által megállapított és közzétett tényeket, hanem maguk is hozzá akarnak járulni kedvelt tájuk természettudományi megismeréséhez.

Tulajdonképpen ilyenkor szokott elakadni az ambíciós érdeklődés. Nagyon szívesen dolgoznának valamilyen természettudományi témán — de nem tudnak dönteni a téma megválasztásában. Akinek biológiai, földrajzi vagy geológiai képezése van, az hamarabb meg tudja találni a kutatásra érdemes témát. Éppen képezése segíti át a kezdeti nehézségeken. Akik azonban egyéni ambícióból akarnak témát választani, azoknak előbb tájékozódniuk kell: milyen tudományágak, ezeken belül milyen problémák jöhetnek egyáltalában szóba az általuk művelendő természettudományi honismeretben-helytörténetben. Szerencsés esetben az egyéni ambíció felébredését egy speciális érdeklődési vágy segítette elő. Például a madarak életmegnyilvánulását gyakran önkénytelenül megfigyelhetjük, ami aztán az elmélyült kutatásra válhat át.

Akármilyen élmény és indíték váltotta ki bárkiből a természettudományi honismerettel való foglalkozást, mindenképpen előnyös számára, ha kapcsolatba kerül azzal a múzeummal, amely a szóbanforgó táj természettudományi megismerését tűzte ki célul. A természettudományi helytörténet műveléséhez a természettudományi tájmúzeumok gyűjteményük, az általános és főleg a hozzájuk tartozó táj szakirodalmának rendelkezésére bocsájtásával, és nem utolsósorban az ott dolgozó múzeológus(ok) táj- és szakismeretével tudnak segítséget nyújtani. Természettudományos múzeológus hiányában a múzeumban található természettudományi gyűjtemény és szakirodalom csak megkönynyítheti az érdeklődők munkáját, de nincs aki a munkát összefogja, azt hathatossá tegye. Tehát amíg a természettudományi múzeológia égető vidéki problémái nem oldódnak meg legalább fokozatosan, addig a természettudományi honismeret-helytörténet is csak nagyon vonatottan válhatik társadalmi üggyé.

A természettudományi helytörténet nem önálló tudomány. Mint általában a honismereti kutatás, úgy a természettudományi honismereti munka is speciálisan alkalmazza egy adott tájra az érdeklődési körébe vágó tudományokat (Papp 1965). Összesen 5 tudományágra terjedhet ki a természettudományi helytörténet: ásvány-kőzet-földtan (e három tudományágot szokták összevontan geológiának nevezni), természeti földrajz, őslénytan, növénytan és állattan (az utóbbi két tudományág együttesen a biológia). Bár a természeti földrajz nem tartozik a múzeumokban művelt tudományokhoz, a honismeret és a teljesség szempont-

jából azonban ez a tudomány éppúgy lehet a kutatás tárgya mint a többi négy, a múzeumok gyűjtő- és feldolgozási körébe vágó tudomány.

Bármely tudományágat, illetve ezen belül egy részletproblémát választunk témának (Papp 1965), feltétlen meg kell ismernünk az irodalmukat. Távól áll tőlünk az, hogy hosszú ideig tartó, egyetemi tanulásra gondoljunk. A legszükségesebb általános tudnivalókat és a tájra vonatkozó speciális közléseket, cikkeket, monográfiákat, esetleg könyveket kell gondosan megismerni. Ezt az elmélyülést könnyítheti meg — annyi más mellett — a tájmúzeum természettudományi múzeológusa. Szakismereténél fogva ő már tudja, hogy mit olvasson el a kutatni vágyó helytörténész, megkímélve az illetőt a felesleges irodalmi keresgélésektől, a tárgyhoz szorosan nem tartozó publikációk tanulmányozásától stb. Ez a fajta rostálás azonban nem jelenti azt, hogy csak az elején kell a szakirodalmat megismerni. Gondoljunk mindig arra, hogy nemcsak mi kutatunk és publikálunk, hanem mások is. Széleskörű irodalmi ismereteink alapot adnak témánknak és biztosan meg tudjuk találni azokat a problémákat, melyekkel tényleg érdemes foglalkozni — a folyó kutatás közben pedig új szempontokat, új kutatási irányt tud adni egy-egy újonnan megismert, akár több évtizeddel előbb megjelent publikáció.

Nagyon megkönnyíti munkánkat a tájmúzeum gyűjteményének a megismerése. Igaz, hogy valamely tájmúzeum természettudományi gyűjteménye rendszerint azt jelenti, hogy a múltban és a jelenben mely speciális témával foglalkozó kutató dolgozott ott. Bármilyen fokon áll egy-egy szakterület gyűjteményének az állapota (nincs — kezdetleges — áttekintő — részletekben), legtöbbször híven tükrözi a szóbanforgó szakterületről adott ismereteinket. Az érdeklődési körünkbe vágó gyűjtemény képet ad arról, hogy általánosságban és speciálisan milyen további tárgyak gyűjtésére gondolhatunk. Így a tájmúzeum őslénytani — rovar-tani — növény-tani stb. gyűjteményét megismerve képet kaphatunk arról, hogy milyen kőületeket — rovarokat — növényeket stb., illetve speciálisan milyen miocén kőületeket — vízi bogarakat — virágos növényeket stb. gyűjthetünk azon a tájon. Amikor már van saját gyűjteményünk, gyakran felmerül a meghatározás nehézsége. Ezen a téren is segítségünkre lehet a múzeum meghatározott gyűjteményével és szakirodalmával. Egy jól meghatározott kőzettel, kőülettel, növényvel, illetve állattal való összehasonlítás sok esetben nyugtat meg bennünket a feldolgozó munkában.

Említettük már, hogy a természettudományi helytörténet az őslénytant, az ásvány-kőzet-földtant, a természeti földrajzot, a növénytant és az állattant tanulmányozza egy adott tájra vonatkozóan. Túlásosan

nagy téma volna azonban a felsorolt öt tudományág közül akár csak egyet is választani a honismereti kutatás céljára (Papp 1965). Részletproblémát kell találnunk a nagy egészben, melyet mint témát kezelünk, illetve kutatunk. Speciális téma választása megkönnyíti munkánkat, mert csak az abba a körbe vágó tárgyakat kell gyűjtenünk — de nem hallgathatjuk el a nehézséget sem, és pedig a teljességre törekvő gyűjtés fáradságait. A felsorolt természettudományi ágaknak megvan a többé-kevésbé jól kiforrott gyűjtési módjuk, a gyűjtemények célszerű kezelése, tárolása stb. stb. Felesleges lenne ezt itt részletezni, hiszen az idevágó szakirodalom nagyon jól eligazít bennünket. (Baráth 1966, Jávorka-Csapody 1958, Móczár 1962, Papp-Kertész 1964, Steinmann 1965, Szabó 1924, Szepessy 1966, Tasnádi Kubacska 1966.)

Az előző fejezetekben főleg általánosságban mondtuk el, hogy a természettudományi honismereti munkának főleg a megkezdésekor milyen problémák szoktak felmerülni. A sok probléma közül kiemelkedik az a kérdés, hogy mivel foglalkozzon a helytörténész? Ehhez is, ahhoz is érez hajlamot meg kedvet, mégsem tudja eldönteni, hogy a sok közül mely témát válassza? Inkább útbaigazítást, semmint teljességre törekvő felsorolást adunk az alábbiakban.

A kőzettan mint tudományág keretén belül az elsődleges és másodlagos kőzetek nagyon változatos csoportjaiból kell választanunk. Az ásványok és a kőzetek tanulmányozóira nagy hatással lehetnek a köztük helyenként fellelhető kristályok. Az elsődleges vagy kiömlési kőzetek tanulmányozói a Föld mélyéből hajdan feltört magma megmerevedett és nagyon sokféle kőzeteivel (gránitok, dioritok, riolitok, andezitek, bazaltok stb.) ismerkedhetnek meg. A másodlagos vagy üledékes kőzetek változatos töredezési-mállási folyamatokon estek át, míg elnyerték mai állapotukat és mai helyükre kerültek. Tanúi lehetnek annak, hogy a természetben mily bonyolult átalakulásokon mentek át a kőzetek, míg eljutottak mai összetételükig (bauxit, dolomit-mészke, homoklössz, agyag, mangán, kőszén stb. stb.). A kőzettani tanulmányoknak mintegy a folytatása a földrétegtan: a kőzettani gyűjtések mint tárgyi anyag alapján értelmezni lehet Földünk vékonyabb-vastagabb kéregdarabjának szerkezeti felépítését.

Az őslénytani bűvárkodások a közeli és távoli földtörténeti múlt élővilágára vetnek fényt, gyakran a dektívregények izgalmaira emlékeztető részletekkel. Egy egészen kis tájnak is nagyon sokoldalú lehet a múltja és ezzel együtt az ott élt növények és állatok földtörténeti egymásutánja. Magyarország mai területét többször árasztotta el tenger és ennek megfelelően egy-egy adott tájon hol a nyílt tenger, hol a sekélyvíz, hol a tengerpart élővilágának megkövesedett maradványait gyűjthetjük. Míg Magyarországon csak el-

vétve, addig hazánkon kívül bőven kerültek elő kövületek a földtörténeti ókorból. A középkortól kezdve aztán (mintegy 200 millió évre visszamenően) nálunk is nagyon változatos kövületek maradtak meg az egymást követő földtörténeti periódusokból, és pedig a triász, júra, kréta időszakokból, majd az eocén, oligocén, miocén, pliocén és pleisztocén korokból. Kétféleképpen lehet helytörténeti alapon őslénytani kutatást végezni. Vagy egy rendszertani állatcsoport (pl. puhatestűek) kövületeit gyűjtjük és nem szorítkozunk egyetlen korra, vagy egy korból (pl. miocén) gyűjtjük a fossziliákat, tekintet nélkül rendszertani hovatartozásukra. A két eset legtöbbször kombinálódhat úgy, hogy valamennyi korból származó kövületet gyűjtjük, melyek több rendszertani csoporthoz tartoznak. Feldolgozáskor azonban feltétlen csoportosítani kell anyagunkat.

Honismereti szempontból leghelyesebb, ha a választott tájon egyaránt végzünk közettani és őslénytani gyűjtést — tehát teljességre törekvő geológiai gyűjtést folytatunk, hasonlóan pl. Laczkó Dezső munkájához a Bakonyban. Ezzel saját látóköreink és főleg a tájunkkal kapcsolatos tárgyi ismereteink lesznek igen gazdagok, másrészt megalapozhatunk egy geológiai gyűjteményt, illetve a meglevőt tovább bővítjük.

Viszonylag kevés gyűjtési lehetőség kínálkozik akkor, ha tájunkat természet-földrajzi alapon vizsgáljuk. A természet-földrajzi tanulmányok inkább bő írásos adat-gyűjtéssel, méréssel, fényképezéssel stb. járnak, semmint tárgyi anyag gyűjtésével. A táj természeti képéhez szorosan hozzátartozik annak felszínalakotana, karsztjelenségei, vízrajzi viszonyai, éghajlata stb. Az ilyen jellegű vizsgálatok számos esetben nyújthatnak szempontokat a gyakorlatnak (gyümölcsös telepítése, erózió elleni védekezés stb.). Ugyanakkor természettudományi honismereti munkánk geológiai megállapításait szervesen egészíti ki a természet földrajzi jelenségek ismerete.

Nagyon változatos és számos esetben úttörő jelentőségű egy-egy táj biológiai, tehát növénytan és állattani tanulmányozása. Mind a növénytan mind az állattan annyira szerteágazó, hogy képtelenség még a legkisebb, akár növény- vagy állatföldrajzilag is jól körülhatárolható tájon valamennyi csoportjukkal behatóan foglalkozni. Ezért a biológiai honismereti kutatásokban hangsúlyozottan szükséges a specializáció. A biológiai helytörténet kevés hagyománya azt látszik egyöntetűen példázni, hogy leghelyesebb valamely növény- vagy állatrendszertani csoportot választani. A választott rendszertani csoport mellett gyűjthetünk egyéb növényeket vagy állatokat, de ne annak a hátrányára. A növények közül az alábbi rendszertani csoportok alkalmasak a honismereti kutatásokra: moszatok, mikroszkópikus gombák, nagygombák, zúz-

mók, mohák, harasztok, virágos vagy magvas növények. Az állatvilágot hazánkban a következő rendszertani csoportok képviselik (melyek egyúttal az állattani helytörténet kutatási tárgyai lehetnek): állati egysejtűek, laposférgek, hengeresférgek, kerekcsőrűek, gyűrűsférgek, medveállatocskák, rákok, soklábúak, rovarok (ugróvillások, kérészek-álkérészek-recésszárnyúak-szitakötők-egyenesszárnyúak-tegzések, bogarak, hártáásszárnyúak, lepkék, kétszárnyúak, bolhák, szipókások), pókszabásúak, puhatestűek (csigák-kagylók), halak, kétéltűek-hüllők, maradarak, emlősök. A rovarok zárójelben felsorolt csoportjai közül a bogarak, hártáásszárnyúak, kétszárnyúak és szipókások, továbbá a pókszabásúak annyira magas fajszámúak, gyűjtési módjuk annyira különböző, hogy még ezeken a csoportokon belül is specializálódni kell.

Ha a gyűjtést olyan célból végezzük, hogy utána anyagunkat feldolgozzuk, akkor tulajdonképpen tudományos munkánkat mintegy megelőzi a gyűjtés. A hangsúly a feldolgozáson, majd ennek eredményén, a dolgozat publikálásán van. Hasznos, sőt tudományos szempontból előbb-utóbb célravezető munkát végzünk akkor is, ha gyűjtésünket nem követi a feldolgozás, azaz csak gyűjtéssel kívánunk foglalkozni. Az aktív természettudományi honismeret egyáltalában nem kívánja meg mindenkitől az anyag feldolgozásához szükséges elmélyülést. Mind egyéni, mind honismereti szempontból van helye az „önmagáért” végzett gyűjtésnek, de ez mindenkor feleljen meg a tudományos követelményeknek. Be kell látnunk, hogy a lelkiismeretes feldolgozás-publikálás sok időt vesz igénybe. Ez pedig nem lehet ok arra, hogy kedvét szegjük azoknak, akik természettudományi helytörténetesek kívánnak lenni. Nagyon elismeréseméltó tett publikálni, de ne legyen a természettudományi honismeret próbaköve.

Az eddig ismertett természettudományi helytörténeti munkalehetőségek lényegében kimerítik a tudományos munka fogalmát. Lehet azonban a természettudományi honismereti és helytörténeti munka tárgya olyan tevékenység is, mely a tudományos munkának inkább csak megkönnyítését, dokumentálását, megmaradását szolgálja. Gondolunk itt a fényképezésre és a természetvédelemre. A fényképezés, illetve a természetvédelmi mozgalomba való aktív bekapcsolódás nagyon jól szolgálja a honismeret célkitűzéseit. Mindkét tevékenységnek egyaránt élvezni előnyeit a tudomány és az ismeretterjesztés. Közismert, hogy emberileg lemérhető időn belül mennyire megváltoznak hazánkban kisebb-nagyobb tájak éppen az emberi munka következtében. A fénykép legalább képi ábrázolásban, a természeti objektumok védelme pedig a valóságban őrzi meg egy-egy tájat a maga eredetiségében. A honismeret érdekében álló természettudományi gyűjtés, fényképezés és természetvédelem folytatásához fel-

tétlen szükséges az összefoglaló jellegű publikációk ismerete. Másként könnyen kerülhetünk abba a helyzetbe, hogy a régen ismert jelenséget „fedezzük fel”, vagy egy természeti folyamatot a közismert okok és összefüggések elmondása helyett éppen ellenkezőleg magyarázzuk.

A természetbeni tájak és tárgyak fényképezése hazánkban hosszú múltra tekint vissza. A színes diafilm tökéletesítése óta pedig szemtanúi lehetünk a természetfényképezés reneszánszának. Szép felvételeket lehet készíteni fekete-fehér filmre, nagyításokat fotópapírra, mégsem adják vissza igazán a természet hangulatát. A hegyek, síkságok, növények, kőzetek, vizek, állatok stb. stb. káprázatos színei szorosan hozzátartoznak a természet lényegéhez, ezért ha lehet, akkor még képi ábrázolásban se fosszuk meg tőlük a színeket. A mai fejlett színesfilm-technika lehetővé teszi, hogy a valósághoz hűen megörökítsük a választott táj vidékeit, domborzatát, kőzetféléseit, kövületeit, növény- és állatvilágát stb. A fényképezés ugyan nem pótolhatja a természetben található tárgyak gyűjtését, de több szempontból a valósághoz közelebbállóvá teszi a szóbanforgó tárgy dokumentálását. Ezért nagyon helyénvaló az a ma már általános gyakorlat, hogy a tárgyi gyűjtést megelőzi az „in situ” fényképezés. Ismételen hangsúlyozzuk azonban, hogy a (színes dia-) fényképezés önmagában is igen hasznos tevékenység a természettudományi honismeret szempontjából. Egy-egy tájról gyűjtött, teljességre törekvő (színes) fényképgyűjtemény az esztétikai gyönyörködésen túl sok esetben páratlan tudományos értékkel bír.

A természetvédelem célja analóg a műemlékvédelemmel. Társadalomtudományi vonatkozásban nagyon sok olyan emberi alkotást kell védeni a pusztulástól (sőt, gyakran az elpusztítástól), melyek valamely elmúlt történelmi kornak az emlékei. A természetvédelem esetében részint az eredeti természet jellegzetes objektumait, részint az embertől alkotott természeti szépségeket (pl. fasor, arborétum) kell megvédeni. Ma már világszerte annyira súlyos probléma az aktív természetvédelem, hogy a kulturális világ-szervezetnek, az UNESCO-nak is külön bizottsága foglalkozik az idevágó kérdésekkel. Hazánk is részt vesz ennek a bizottságnak a munkájában, és bár Magyarország kis ország, mégis számos olyan természetvédelmi problémánk van, melyek kicsiben híven tükrözik a világ természetvédelmi problémáit. Többször kifejezésre juttatták már a nemzetközi és a hazai természetvédelmi vagy ezzel kapcsolatos ügyben tartott ülések, hogy az aktív természetvédelemben mindenkinek részt kell venni. Mert ha csak egy valaki vét a természetvédelmi intézkedések ellen, akkor nagyon gyakran olyat tesz, ami soha többé nem hozható helyre. Nagyon könnyen el lehet pusztítani a földtörténeti

múlt sokszor évszázadeken-évmilliókon át létrehozott emlékeit (legyen az pl. egy miocén-kori őshüllő lábának a lenyomata, egy jégkorszaki növénymaradvány), de azt „helyreállítani”, „betelepíteni” stb. teljességgel lehetetlen. Ilyen értelemben a természetvédelem fokozottabb társadalmi megértést és megbecsülést kíván a műemlékvédelemnél. Nálunk azonban a valóság az, hogy a műemlékvédelem mellett a természetvédelem aktuális problémáiról és már törvényesített intézkedéseiről csak nagyon kevesen hajlandók tudomást venni. A honismereti munka keretében folytatott aktív természetvédelemnek éppen ebben látják sokan a legnagyobb jelentőségét. Társadalmunknak szinte valamennyi rétegéből bekapcsolódhatnak a természettudományi honismereti munkába, széles körben tudatosíthatják a természetvédelem fontosságát.

Az aktív természetvédelmi munkát három csoportba lehet osztani.

1. A körülhatárolt táj-egység valamennyi, természetvédelmi szempontból szóba jövő objektumát megismerni, leírni, csoportosítani — tehát az objektumokat felmérni.

2. Az ezt igénylő objektumok számára szükség esetén akár megyei, akár országos rendelkezéssel biztosítani a törvényes védelmet.

3. Az ismert objektumok állapotát rendszeresen figyelemmel kísérni. Bármilyen, a védelmet veszélyeztető jelenséget észlelünk, haladéktalanul tájékoztatni kell az illetékeseket, elvárva tőlük a megfelelő intézkedést.

Mindhárom tevékenységet jól el tudják végezni a honismereti mozgalmon belül alakított természetvédelmi munkacsoportok. Ide kell tömöríteni mindazokat, akik képesek harcolni a természetvédelem gondolatáért és mindennapos problémáinak megoldásáért. Bármilyen jelentéktelennek látszik egy-egy jól elintézett természetvédelmi ügy, felbecsülhetetlen jelentősége lehet mind tudományos, mind turisztikai-idegenforgalmi szempontból.

* * *

A természettudományi honismereti munka nagyon sok lehetőséget rejt magában. Dolgozhatunk a jó értelemben vett amatőr alapon tudományos témákon, de éppolyan célravezetően dolgozhatunk, ha „csak” gyűjtünk, fényképezünk, résztveszünk az aktív természetvédelemben. Bármilyen munka mellett döntünk, mindenképp csak előnyös mind a honismeret társadalmi munkásai, mind a tájmúzeumok számára a közös cél érdekében folytatott együttműködés. Így érhetjük el talán legfontosabb célunkat: a honismereti munka és a múzeológia közösen, egymást kiegészítve járul hozzá hazánk természettudományi megismeréséhez.

Kedves kötelességemnek érzem, hogy e helyen fejezzem ki köszönetemet Horváth Ernő múzeológusnak (Savaria Múzeum, Szombathely) és Kovács István osztályvezetőnek (Művelődésügyi Miniszté-

rium Múzeumi Főosztálya, Budapest), akik baráti beszélgetés során adott tájékoztatásukkal, illetve lektori véleményükkel segítettek dolgozatom megírásában.

Papp Jenő

IRODALOM

- Baráth, Z.* (1966): Honismeret és növénytan. — Budapest, Népművelési Propaganda Iroda, 47 oldal + 1 térkép.
- Bulla, B.* (1962): Magyarország természeti tájai. — Földr. Közl., 10 (86), p. 1—16.
- Éri, I.* (1964): A veszprémi múzeum építésének története. — A Veszprémi Megyei Múzeumok Közleményei, II, p. 43—78.
- Jávorka, S.—Csapody, V.* (1958): Erdő mező virágai. — Budapest, Mezőgazdasági Kiadó.
- Móczár, L.* (szerk., 1962): Az állatok gyűjtése. — Budapest, Gondolat Kiadó.
- Papp, J.* (1964): A Bakony természeti képe I. Beszámoló a Bakony természettudományi kutatásának első három évéről (1962—1964). — A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, II, p. 391—421.
- Papp, J.* (1965): Helytörténet és természettudomány. — A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, IV, p. 319—329.
- Papp, J.* (1966): „A Bakony természeti képe” és a rovtani kutatások. — Rovartani Közl., 19, p. 429—440.
- Papp, F.* — *Kertész, P.* (1964): Kőzethatározó. — Budapest, Tankönyvkiadó.
- Schäfer, W.* (1964): Naturwissenschaftlichen Museen als Forschungsstätten. — Frankfurt am Main, Verlag W. Kramer.
- Steinmann, H.* (1965): Honismeret és állattan. — Budapest, Népművelési Intézet, 35 oldal.
- Szabó, Z.* (1924): Útmutató a virágos növények és harasztok gyűjtésére, konzerválására és növénygyűjtemények rendezésére. — Budapest, Kir. Magy. Természettudományi Társulat.
- Szepessy, G.* (1966): Honismeret és földrajz. — Budapest, Népművelési Propaganda Iroda, 43 oldal.
- Tasnádi Kubacska, A.* (1966): Gyűjtés hegyen-völgyön. — Budapest, Móra Könyvkiadó.

Naturwissenschaftliche Museologie und Heimatskunde

In der kulturellen Organisation Ungarns, parallel mit den Universitätslehrstühlen und Forschungsinstituten verrichten die Museen über ihre gesellschaftswissenschaftliche (archäologische, ethnographische, kunst- und kulturgeschichtliche usw.) Arbeit hinaus auch naturwissenschaftliche d. h. geologische, botanische und zoologische Forschung. Diese Tatsache, wie an vielen Stellen Europas, hat auch bei uns ihren historischen und organisatorischen Grund. Das Museum war einst die Wiege einer ganzen Reihe der heutigen naturwissenschaftlichen Disziplinen. Die steigende Spezialisierung im 19-ten Jahrhundert hat es ermöglicht, daß immer mehr Disziplinen diesen Rahmen verlassen und sich selbständig weiterentwickeln konnten. Bis zum Ende des vergangenen Jahrhunderts kam es dazu, daß sich die Museen neben den erwähnten Gesellschaftswissenschaften mit der im ursprünglichen Sinne des Wortes genommenen Natur befassen konnten. Als Sammler sammelt das Museum die in der Natur vorfindlichen leb-

losen und lebenden Objekte, als Institution sorgt es für ihre Bewahrung, beziehungsweise, den wissenschaftlichen und erzieherischen Gesichtspunkten gerecht macht es sie zu einem Gemeinschatz. In der vergangenen und besonders in der gegenwärtigen Museumspolitik Ungarns kommt der Volksbildung eine bedeutende Rolle zu: Jedes Museum bestrebt sich seine Sammlungen in einer geschmackvollen und zeitgemäßen Ausstellung vorzuführen.

Die Geschichte des Bakony Museum von Veszprém ist eine getreue Spiegelung der Entwicklung von der naturwissenschaftlichen Museumskunde in einer ungarischen Provinzstadt. Unter anderen durch die geologische Sammlung von Dezső Laczkó, dem beseelten Kämpfer der Museumsidee um die Jahrhundertswende und ersten Direktor des Museums von Komitat Veszprém ist das Bauen des heutigen Museumsgebäudes eine Notwendigkeit geworden. Dezső Laczkó hat einen beträchtlichen Teil seines Lebens der geologischen For-

schung des Bakony gewidmet. Dabei hat er die zwei anderen Gebiete der wissenschaftlichen Museumskunde, Botanik und Zoologie nicht außer Acht gelassen. Mit seinem Tode (1932) hat aber die naturwissenschaftliche Museumskunde in Veszprém praktisch aufgehört. Beinahe zwei Jahrzehnte waren dazu notwendig, bis am Anfange der 1950-er Jahre die von ihm angefangene Arbeit fortgesetzt werden konnte.

Die naturwissenschaftliche Heimatskunde und die wissenschaftliche Museumskunde der Heimat haben eine gemeinsame Zielsetzung: das Bekanntwerden mit je einer Gegend des Landes aus dem Gesichtspunkte der Naturwissenschaft. Obwohl auf dem Gebiete der Heimatskunde die numerische Überlegenheit die Nichtberufsmäßigen d. h. die Amateure haben, wird die Hauptrolle doch von den Museen bzw. den naturwissenschaftlichen Museologen geführt. Sowohl ihrer Fachbildung als auch ihrem Interessenkreis nach sind sie in der Lage, daß sie die petrographisch — paläontologisch — botanisch — zoologischen Verhältnisse ihrer Gegend ferner die bisherigen allgemeinen und speziellen Forschungsrichtungen kennen und auf diesem Grunde die weiteren Aufgaben feststellen können. Um diese Kulturmission erfüllen zu können, müssen die Provinzmuseen den Personalbestand der naturwissenschaftlichen Museumskunde erheblich entwickeln und das Problem des Sammelgebietes lösen. Von der gesellschaftswissenschaftlichen Museumskunde abweichend werden kleinere Provinzmuseen naturwissenschaftliche Museologen benötigen. Heimatmuseen sollen bestimmt und das ihnen unterstehende Sammelgebiet auf naturgeographischer Grundlage abgesteckt werden. In sämtlichen Heimatmuseen soll die naturwissenschaftliche Museumskunde (der wirtschaftlichen Belastungsfähigkeit des Landes entsprechend) mindestens von je einem Botaniker, einem Zoologen, ferner dem Bedürfnis nach von je einem Geologen vertreten werden.

Das Aufleben der sich auf das ganze Land erstreckenden naturwissenschaftlichen Museumskunde bedeutet zugleich die Erweiterung der wissenschaftlichen heimatkundlichen Forschung. Es gibt derer viele, die von der Liebe des Geburts- oder Wohnortes ergriffen aus dem vielmehr passiven Interesse an der Heimatskunde heraustreten und an der aktiven Arbeit teilnehmen wollen. Unabhängig von dem Erlebnis und Motiv das irgend einen angeregt hat sich mit der naturwissenschaftlichen Heimatskunde abzugeben, ist es ihm vorteilhaft mit dem Heimatmuseum in Verbindung zu treten, das sich innerhalb der museumskundlichen Organisation des Landes die naturwissenschaftliche Erforschung der in Frage stehenden Gegend zu Ziel gesetzt hatte. Die Heimatmuseen können durch das Zur-Verfügung-Stellen der Fachliteratur der allgemeinen und hauptsächlich der ihnen unterstehenden Gegend, ferner

durch die Fachkenntnis des zugeteilten Museologen unerläßliche Hilfe leisten. Die naturwissenschaftliche Heimatskunde ist keine selbständige Wissenschaft. Wie die heimatskundliche Forschung im allgemeinen, wendet auch die naturwissenschaftliche heimatskundliche Forschung die Wissenschaften innerhalb ihres Interessenkreises speziell auf eine gegebene Gegend an. Die naturwissenschaftliche Heimatskunde kann sich insgesamt auf fünf Wissenszweige erstrecken: Mineralogie — Petrographie — Geologie, Paleontologie, Physisiko-Geographie, Botanik und Zoologie. Es würde aber ein allzugroßes Thema auch nur einen der erwähnten fünf Wissenszweige im Interesse der heimatskundlichen Forschung auszuwählen. Innerhalb der großen Ganzheit soll vielmehr ein Teilproblem gefunden und dieses als Thema behandelt bzw. erforscht werden. Im Rahmen der naturwissenschaftlichen heimatskundlichen Forschung kann das Sammeln mit dem Zwecke der späteren Bearbeitung ausgeführt werden. Die Arbeit kann nützlich sein, ja sogar kann sie auch aus dem wissenschaftlichen Gesichtspunkte gesehen früher oder später zum Ziele führen, wenn das Sammeln für sich geschieht, d.h. ihm keine Bearbeitung folgt. Die aktive naturwissenschaftliche Heimatskunde verlangt nicht von jedermann die zur Bearbeitung des Materials notwendige Vertiefung. Sowohl aus dem individuellen als auch aus dem heimatkundlichen Gesichtspunkte gesehen hat das "Sammeln für sich" seine Berechtigung, es soll aber jederzeit den wissenschaftlichen Forderungen entsprechen. Das Publizieren ist sehr anerkennenswert, es soll aber nicht das Probestein der naturwissenschaftlichen Heimatskunde sein.

Neben der wissenschaftlichen Forschung bzw. dem Sammeln können auch das Photographieren und das Beitreten zum aktiven Naturschutz Gegenstand der naturwissenschaftlichen heimatkundlichen Arbeit sein. Wissenschaft und ihre Verbreitung profitieren in gleichem Maße von beiden Tätigkeiten. Durch den Schutz der Naturobjekte wird eine Gegend in ihrer Ursprünglichkeit und Wirklichkeit erhalten, durch das Photographieren wird dasselbe Ziel mindestens in bildlicher Darstellung erreicht. Die nach Ganzheit trachtende (farbige) Lichtbildsammlung über eine Gegend besitzt oft über den ästhetischen Genuß hinaus unvergleichlichen wissenschaftlichen Wert. Leider hat bei uns der Naturschutz noch nicht das ihm gebührende gesellschaftliche Moment. Die naturwissenschaftliche Heimatskunde kann unsere öffentlichen Zustände auf diesem Gebiet verändern: die zu den zahlreichen Gesellschaftsschichten gehörigen Mitarbeiter können in weiten Kreisen die Wichtigkeit des Naturschutzes bewußt machen und dadurch dieser Bewegung Achtung erwerben.

Jenő Papp

Muséologie des sciences naturelles et Connaissance scientifique du sol natal

Dans la structure culturelle de Hongrie, auprès des chaires universitaires et des instituts des recherches scientifiques, c'est aux musées qu'incombent les recherches scientifiques — géologiques, botaniques et zoologiques — du pays, qui se poursuivent parallèlement au travail sociologique (archéologique, ethnographique, relatif à l'histoire artistique et culturelle). Comme partout en Europe, chez nous aussi cet état de choses s'explique par des causes historiques et par suite relatives à l'organisation. Toute une série des sciences modernes sont nées dans les institutions muséologiques. Au cours du XIXe siècle, la spécialisation accentuée permit qu'un nombre de plus en plus élevé de disciplines sortent des cadres muséologiques et se développent indépendamment. A la fin du siècle passé les musées commencèrent à s'occuper — auprès des sciences sociologiques mentionnées — de la nature proprement dite. En tant qu'enquêteur, le musée collectionne les objets vivants et morts qui se trouvent dans la nature, comme institution il pourvoit à leur conservation, et conformément aux intérêts de la science et de la vulgarisation, il les rend accessible à tous. Dans la politique muséologique de notre pays, l'éducation nationale a eu un rôle prépondérant et, de nos jours, ce rôle est encore plus accentué. Chaque musée s'efforce de présenter ses collections dans des expositions modernes, aménagées avec goût.

L'histoire du Bakonyi Múzeum de Veszprém reflète fidèlement le développement de la muséologie des sciences naturelles dans une ville de campagne hongroise. Au tournant du siècle, c'est — entre autres — la collection géologique de Dezső Laczkó qui rendit nécessaire la construction du bâtiment actuel du musée. Grand promoteur de l'idée muséologique, premier directeur du Musée du département de Veszprém, Dezső Laczkó a consacré une partie importante de sa vie à l'examen géologique de la montagne Bakony, mais il n'a nullement oublié les deux autres domaines de la muséologie des sciences naturelles qui sont la botanique et la zoologie. Après sa mort survenue en 1932, la muséologie des sciences naturelles a pris fin à Veszprém. Il faudra presque deux décennies pour qu'au commencement des années 1950, se poursuive le travail entrepris par lui.

La connaissance scientifique du sol natal et la muséologie des sciences naturelles à la campagne visent de semblables objectifs culturels: elles veulent faire connaître, sous l'aspect des sciences naturelles, une contrée du pays. Et bien que dans ce travail de vulgarisation de la connaissance scientifique du sol natal les amateurs prennent une plus grande part que les professionnels, c'est pourtant aux musées, c'est-à-dire aux muséologues

scientifiques que revient le premier rôle. De par leur érudition et leur sphère d'intérêt, ce sont eux qui connaissent les relations pétrographiques—paléontologiques—botaniques—zoologiques de leur contrée, qui sont au courant des tendances générales et spéciales des recherches antérieures et actuelles et savent désigner les objectifs futurs. Pour que les musées de campagne puissent répondre à cette mission culturelle, il faut développer considérablement l'effectif scientifique du personnel des musées de campagne, et résoudre le problème de l'étendue du champ d'exploration. A la différence de la muséologie sociale, il ne faut employer des muséologues scientifiques que dans peu de musées régionaux. Il faudra désigner des musées régionaux, et circonscrire — en tenant compte de la géographie naturelle — le champ de recherches de sa compétence. Dans tous les musées régionaux (en tenant compte des possibilités économiques du pays) la muséologie des sciences naturelles devrait être représentée au moins par un botaniste, un zoologue et — si c'est nécessaire — par un géologue.

L'essor de muséologie scientifique s'étendant sur le territoire entier du pays entraînerait en même temps l'élargissement de l'activité visant la connaissance scientifique du sol natal. Nombreux sont ceux qui, mus par l'amour de leur pays natal ou de leur domicile, voudraient changer la curiosité plutôt passive contre l'activité dans le domaine de la vulgarisation. Peu importe l'expérience ou le motif qui ont éveillé le goût de l'individu pour la connaissance scientifique du sol natal, il lui est utile de prendre contact avec le musée régional qui s'est proposé — dans le cadre de notre organisation muséologique — la connaissance scientifique de la contrée en question. Les musées régionaux peuvent prêter une aide indispensable à la pratique de la connaissance scientifique du sol natal, non seulement par leurs collections, mais aussi en mettant à la disposition du public la bibliographie générale et une spéciale traitant la contrée relevant de leur compétence, et les connaissances professionnelles des muséologues y travaillant pourront être d'une aide fort utile. La connaissance scientifique du sol natal ne constitue pas une discipline indépendante. Tout comme la connaissance du sol natal en général, sa connaissance scientifique appliquée à une contrée donnée les sciences qui relèvent de sa sphère d'intérêts. En tout, c'est à cinq disciplines que la connaissance scientifique du sol natal peut s'étendre: minéralogie—pétrographie—géologie, paléontologie, physico-géographie, botanique et zoologie. Mais nous nous imposerions un thème trop vaste rien qu'en choisissant

une seule des disciplines mentionnées. Pour la connaissance scientifique du sol natal, il nous faut choisir un problème de détail que nous considérerons comme notre thème, l'objet de nos recherches. Dans le cadre de notre activité, nous pouvons procéder au rassemblement des matériaux pour en dépouiller après la matière. Mais notre travail sera utile, et même pertinent du point de vue scientifique, si nous nous bornons seulement au rassemblement de matériaux, en laissant aux autres le souci du dépouillement. Les recherches de la connaissance scientifique du sol natal n'exigent pas de tous leurs adeptes la pratique nécessaire au dépouillement. Du point de vue de l'individu aussi bien que de celui de la connaissance du sol natal, la récolte „gratuite” a sa raison d'être, pourvu qu'elle réponde aux exigences de la science. Certes, la publication mérite tous les éloges, mais elle ne doit être la pierre de touche de la connaissance scientifique du sol natal.

Auprès du travail scientifique, de la récolte, les prises de vue photographique, la protection active de la na-

ture peuvent constituer des objectifs de la connaissance scientifique du sol natal. La science et la vulgarisation également tirent profit de toutes les deux activités. La photographie conserve au moins par l'image, et la protection active de la nature par la réalité un paysage dans son état primitif. Une collection de photos (en couleur) embrassant tout un paysage a souvent, outre le plaisir esthétique qu'elle offre, une valeur scientifique remarquable. Malheureusement, l'importance de la protection des sites et monuments naturels n'est pas encore reconnue suffisamment par la société. La connaissance scientifique du sol natal peut améliorer l'état de choses dans ce domaine: des collaborateurs appartenant aux différentes couches sociales pourront faire prendre conscience de l'importance de la protection de la nature par des masses considérables, qui augmentera en même temps l'estime due à ce mouvement.

Jenő Papp

ЕСТЕСТВЕННО-НАУЧНОЕ МУЗЕЕВЕДЕНИЕ И КРАЕВЕДЕНИЕ

В числе культурных организаций Венгрии, наряду с университетскими факультетами и научно-исследовательскими институтами, естественно-научными трудами (геология, ботаника, зоология), а также работой в области общественных наук (археология, этнография, история искусства, история культуры и т. д.) занимаются и музеи страны. У нас, как и всюду в Европе, этому имеются исторические предпосылки и вытекающие отсюда организационные причины. Для целого ряда теперешних естественных наук колыбелью были музейные учреждения. На протяжении XIX столетия всё усиливающаяся специализация наук сделала возможным, чтобы всё большее число разделов науки вышло из рамок музеев и в дальнейшем развивалось самостоятельно. Таким образом, к концу прошлого века сложилось так, что музеи наряду с вышеперечисленными естественными дисциплинами занялись природой в буквальном значении слова. Музей — как коллекционер занимается собиранием предметов живой и неживой природы, а как учреждение — заботится об их сохранении, т. е. исходя из научных общественно-просветительских точек зрения, делает их общественным достоянием. В прошлой, но, главным образом, в теперешней музейной практике значительную роль игра-

ет просветительская работа. Каждый музей стремится показать свои коллекции, организуя современные, со вкусом выполненные выставки.

История всепремского Баконьского музея верно отражает формирование естественно-научного музееведения одного из венгерских провинциальных городов. В конце прошлого и начале нынешнего столетия среди прочих причин геологическая коллекция пылкого борца музейного дела, первого директора Всепремского областного музея, Дежё Лацко, сделала необходимым постройку теперешнего здания музея. Дежё Лацко большую часть своей жизни посвятил геологическому изучению баконьского края. Наряду с этим он не оставил без внимания два других раздела музееведения — ботанику и зоологию. С его смертью (1932-й год) практически естественно-научная сторона музееведения в Всепреме заглохла. Прошло почти два десятилетия, прежде чем (с начала 1950-го года) стали продолжать начатую им работу.

Естественно-научное отечествоведение и естественно-научное музееведение в провинции преследуют одинаковую цель — узнать и изучить природу края. Хотя большая часть работающих в области краеведения не специалисты, а любители, руководящая роль

и в этом принадлежит музеям, вернее музейоведам, занимающимся естественным. Как специалисты, круг интересов которых — естественные науки, они находятся в том положении, что лучше кого бы то ни было знают палеонтологию, петрографию, ботанику и зоологию своего края, лучше кого бы то ни было знают общие и специальные направления исследований, на основании которых и могут планировать дальнейшую программу действий. Для того, чтобы провинциальные музеи могли справляться с этой задачей, нужно усилить штаты музейоведов и решить вопрос о территории, о местах, на которых можно производить коллекционирование. В противовес музейоведам-общественникам, в музейоведах-естественниках нуждается меньшее количество провинциальных музейов. Нужно выделить краевые музеи и закрепить за ними территорию, принимая при этом во внимание природно-географические факторы. В каждом краеведческом музее (конечно, учитывая при этом хозяйственные возможности страны) естественно-научную музеологию должен представлять один ботаник, один зоолог и по мере надобности — геолог.

Оживление естественно-научной музеологии по всей стране означает и расширение работ по естественно-научному краеведению. Очень многие, любя свою родину, свой край, всё более включаются в активную работу по краеведению. Какими бы то ни были причины, какими бы то ни были впечатления, вызвавшие у них интерес к краеведению, в любом случае для них выгодно держать связь с музеем, цель работы которого по самой своей специфике — изучение природы своего края. Научные сотрудники музея своими богатыми специальными знаниями могут оказать краеведам-любителям неоценимую услугу. Их помощь в культивировании естественно-научных знаний может выразиться и в том, что они имеют возможность предоставить для работы богатейшие музейные коллекции и специальную литературу. Естественно-научное краеведение не является самостоятельной отраслью науки. Как и исследования в области отечествоведения вообще, так и естественно-научное краеведение охватывает и другие специальные отрасли науки, имеющие к нему непосредственное или косвенное отношение. Естественно-научное краеведение включает в себя следующие

научные дисциплины: минералогию, петрографию, геологию, палеонтологию, физическую географию, ботанику и зоологию. Материал, охватываемый перечисленными отраслями наук, настолько велик, что в данной статье нет места для освещения хотя бы одной из них. Во всем этом многообразии нужно выбрать один частный вопрос, исследованием которого и заниматься. В краеведческой работе практика такова, что мы сначала собираем материал, а уже, затем этот собранный материал нами обрабатывается. Даже в том случае, если мы только коллекционируем, собираем материал без последующей обработки его, мы делаем большую полезную работу. Эта работа рано или поздно может быть использована в целях научно-исследовательских изысканий. Для любителей, кто активно занимается краеведением, сбором материала, коллекционированием, не обязательно требуется углубленная обработка материала. Собрание материала по природе края само по себе (без его обработки) имеет большое значение, имея в виду при этом, конечно, что оно соответствует научным требованиям. Публикация такого материала тоже имеет большое значение.

Но, безусловно, не это является краеугольным камнем естественно-научного краеведения.

Частью краеведческой работы наряду с научной работой и коллекционированием является фотографирование, а также активная деятельность по охране природы. Обе эти деятельности приносят много пользы как науке, так и работе по просветительству. Фотография занимается воспроизведением естественных объектов, цель охраны природы — сохранить их в первоначальном виде. Собрание цветных фотографий, близко к истине воспроизводящих отдельные участки края, зачастую является незаменимым источником для науки. Охране природы у нас, к сожалению, еще не придано должного общественного значения.

Отечественному краеведению в этом вопросе нужно сделать следующее: научные работники должны в широком масштабе пропагандировать важность работ по охране природы, вовлекая таким образом в это движение всё более широкие общественные слои. Этим они окажут неоценимую услугу науке и отечествоведению.

Енё Пана

A Keszthelyi-öböl regressziós jelenségei

A természettudományos szakirodalomban gyakran találkozunk a Keszthelyi-öböl fogalmával. Azonban a fogalom pontosabb körülhatárolása nem ismeretes. Bennünket most a Keszthelyi-öböl regressziós jelenségei érdekelnek elsősorban, e jelenségeket azonban igen sok esetben nem sikerül a Keszthelyi-öbölre leszűkíteni. Mielőtt a Keszthelyi-öböllel, illetve a Balaton regressziós jelenségeivel összefüggő irodalmi adatokat ismertetnénk, szükségesnek tartjuk a Keszthelyi-öböl pontosabb meghatározását.

A Keszthelyi-öböllel foglalkozó irodalom terület-számításainak összehasonlításából kiderül, hogy az egyes szerzők mást és mást értenek e fogalom alatt. Fazekas Károly 1953-ban 25 km² nagyságúnak tekinti a Keszthelyi-öblöt,¹ Sebestyén Olga 1964-ben négyzet-hálózat segítségével 30 km²-nek mérte az öböl területét.² Ugyanezen évben Sebestyén Olga planktonvizsgálatai során már figyelembe vette a geológiai adottságokat és a Győrökön átmenő harántmetszetig terjedő töréscsövet jelöli Keszthelyi-öböl néven. Területét négyzet-hálózatos felméréssel 40 km²-nek veszi.³ Az eltérő megállapítások miatt szükségesnek látszik, hogy geológiai adatok segítségével kíséreljük meg a fogalmat definiálni.

Napjainkban az öböl északi-, nyugati- és déli határa adott (part). Ezekkel a továbbiakban csak annyiban kívánunk foglalkozni, amennyiben azok adatot nyújtanak a keleti öbölhatár meghatározásához.

A Keszthelyi-öböl fogalmát Chonoky Jenő a következőképpen fogalmazta meg: „A keszthelyi part egyenesen vágja le a Balaton nyugati végét. Itt megint kis medence következik. . . Ez a tavi medencerész a keszthelyi öböl, amely a tó legsekélyebb része. . . keleti határát ott lehet meghúzni a Balaton-Berényi előreugró, tompa félsziget és a Meszes-Győröki kiugró part közt. A két tompa félsziget egymással szemben van”.⁴ Az északi parton triász rétegekre pliocénkori üledék rakódott. Másutt a lekopott pleisztocén lösz kisebb foltjai megmaradtak. A partot holocén rétegek szegélyezik. A déli parton pliocén üledékek találhatók, amelyeket pleisztocén lösz borít, de kisebb foltokban holo-

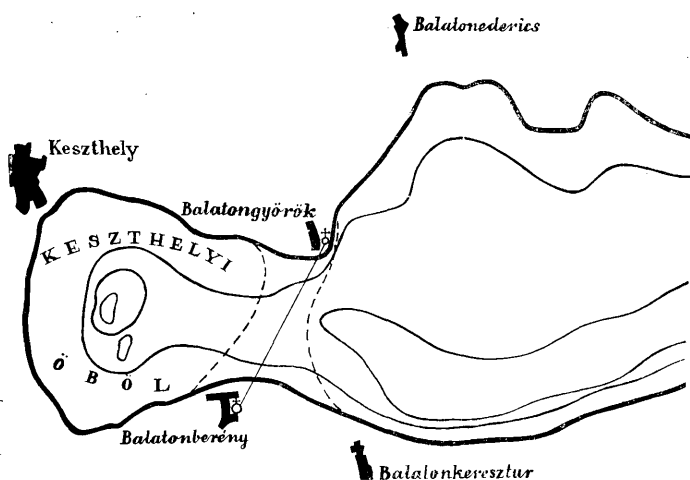
cén réteg is látható. Ugyancsak holocén partszegély látható a déli parton is.⁵

Lóczy Lajos a somogyi magas partfalakban a balatonfelvidéki hegyekből származó dolomit- és mészkő-kavicsokat talált löszbe ágyazva. Ebből arra a következtetésre jutott, hogy a pleisztocén későbbi szakaszában, a löszhullás idején még „közvetlen térszíni kapcsolat volt a Balatonfelvidék hegyei és a somogyi dombvidék között”. A Balaton árkos medencéinek kialakulása után harántgerincek választották el egymástól az egyes medencéket. A Szigligeti- és a Keszthelyi medence közt fekvő pannon-pontusi rétegekből álló harántgerinc Balatonberény és Győrök közt húzódott. Később ezek a hátságok deflatalódtak, illetve abrasálódtak.⁶ Lóczy Lajos geológiai térképén jelölt holocén turzások e folyamat után települhettek.⁷

A medenceelválasztó hátságok parttal való érintkezési helyén Λ felülnézetű turzások keletkeztek, amelyeket a két medencéből érkező és egymást „keresztelő konvergens áramlatok építettek fel”⁸ félszigetté. Félszigeteink irányában a medenceelválasztó hátságok a tó fenekén tovább húzódnak. Térképeink alapján⁹ a tófenéki gerinc a tengely vonalában mintegy 1000 m széles, és a partok felé kiszélesedik, azokhoz simul. A főgerinc tengelye pontosan egybeesik a győröki és balatonberényi templomok közt meghúzható egyenessel. Ez tehát a Keszthelyi-öbölnek a keleti határa (1. kép).

Mindezek figyelembevételével Bolla Sándor volt szíves számunkra az öböl területét planimetrálással, tízszeres ismétlés (5 bal-, 5 jobb körzésirányú) átlagolásával mérni.¹⁰ A kapott középérték 38,775 km². Miután a térkép a partvonal egyszerűsített képét tünteti fel, Cholnoky Jenőhöz hasonlóan¹¹ kerekített értékét tekintjük valószínűnek. Így a Keszthelyi-öböl területe az utóbbi évszázad középvízállási felszínére vonatkoztatva 39 km², amely a Balaton egész területének (597 km²) 6,53%-a.

Mindezek után még csak annyit szeretnénk a Keszthelyi-öböl fogalmával kapcsolatban megjegyezni, hogy a jelölt vízterület a tónak szerves része és nem szoros értelemben vett öböl. Mint azonban azt látni fogjuk a regresszió ebben az irányba viszi fejlődését.

A Keszthelyi-öböl a tó partján települt Keszthely várostól kapta nevét. E város a VII—VIII. században kivirta elsőbbségét a környékbeli településekkel szemben, amit az 1860-as évekig meg is tartott. Ismeretes az a nagy változás, amely Keszthely város gazdasági életében 1861-ben, a Déli vasút megnyitásával következett be. Megszűnt a korábbi átmenő országúti áruszállításból adódó részesedés és a városnak új gazdasági létalap után kellett néznie. Ekkor ismerte fel Keszthely a balatoni idegenforgalomból, (aminek egyébként némi hagyománya már volt ebben az időben is),¹² valamint az iskolából nyerhető gazdasági lehetőségeket. A kezdeti ösztönös fejlődés egyenes folytatása Keszthely város fejlesztése napjainkban.¹³ A gazdasági irányvonal megválasztásának helyességét Keszthely népesedési statisztikája igazolja, melynek grafikonja 1861-től — máig töretlenül emelkedik.¹⁴ Ez érthető is. Csak Árpád 1922-ben így ír például:¹⁵ „Keszthely lakosságának több mint fele a keszthelyi fürdővendégekből él”.

A város gazdasági életének jelentős tényezője tehát 1861-től a Balaton. Érthető, hogy a város lakói éber figyelték a tó minden jelenségét és a felismert bajokat idejében szóvá is tették. A Sió-zsilip megnyitása után 1864-ben észlelt rendkívül alacsony vízállásért a Siót tették felelőssé, ebben az ügyben a város vezetősége beadvánnyal is fordult az illetékesekhez.¹⁶ A Sió-zsilip, és a balatoni vízállás összefüggésének kérdése hosszú ideig szenvedélyes vita tárgya volt.¹⁷ Jóval később, 1922-ben is a Siót okolják a keszthelyiek az akkori alacsony vízállásért. Reischl Richárd, Keszthely képviselője interpellált ez ügyben a Parlamentben. Nagyatádi Szabó István földművelésügyi miniszter válaszában közölte, hogy bizottságot küld ki a kérdés tanulmányozására.¹⁸

Érdekesebb számunkra a hínárkérdés,¹⁹ amire a

1. A Keszthelyi öböl
1. Die Bucht von Keszthely
1. La baie de Keszthely
1. Кестхейский залив

keszthelyiek szintén felfigyeltek. Ezt a ma is igen időszerű kérdést részletesebben tárgyaljuk.

Tavunk hínárjai sorából Borbás Vince²⁰ már 1891-ben mint főhínárt emelte ki a szilvalevelű hínárt (*Potamogeton perfoliatus* L.) és a süllőfüvet (*Myriophyllum spicatum* L.), általános előfordulása miatt.²¹ Mindkettő cirkumpoláris faj; a *Potamogeton* lakója, a nagy hínár tagja. 5 m vízmélységig képes behatolni eutrofizálódó, illetve eutrof vizeinkbe. Mindkét faj humuszdús iszaptalajon él.²² Tavunk környékén a szilvalevelű hínár a közismertebb, mivel ma már mindenütt előfordul és gyakorisága még a süllőfűhöz viszonyítva is igen nagy. Véleményünk szerint a később tárgyalandó adatok „hínár” kifejezése is általában e két fajra, elsősorban a *Potamogeton perfoliatus* L.-re vonatkozhat.

Kitaibel Pál, a legnagyobb magyar florista említi először a balatoni hínárt, még pedig a *Potamogeton perfoliatus* L.-t.²³ Később a *P. crispus* L.-t, és a *P. pectinatus* L.-t is említi a Balaton vizéből.²⁴ Borbás Vince a Balaton hínárjairól írt tanulmányában ebből arra következtet, hogy a hínár ősi és elterjedt növény volt a Balatonban.²⁵ Meg kell viszont jegyeznünk, hogy a kiváló szemű és tudású Kitaibel, aki többször is megfordult a jelzett években Keszthelyen,²⁶ a keszthelyi öbölből *Hydatophyták*at — vízínövényeket — nem említ. Hozzá kell még ehhez fűznünk azt is, hogy Kitaibel Baranyába utaztában látta a leírt hínárt, amikor az akkor még szabályozatlan Sió-völgyet valahol Siófok táján átszelte. Az akkori útrendszert figyelembevéve, valahol Balatonkiliti magasságában utazhatott át a völgyön,²⁷ amely akkor a Balaton posványos, feliszapolódó lefolyása volt, s amelyben ezért bőven tenyészthettek a különböző vízínövények. Borbás Vince 1891-ben Siófokon nem találja e növényt a Balaton vízében, s ezért felveti annak a gondolatát is, hogy „Kitaibel a siófoki parton, bakonyi partról szakadt s a déli patra hányódott vetődött” *Potamogeton perfoliatus* L.-t látott.²⁸ Pokorny Alajos 1860-ban „a kéthelyi mocsarakból, a Balaton tószomszédságában hatalmas, hínárféle növényzetet említ, a Balaton hínárjáról és alkalmatlankodásáról szintén nem szól”.²⁹ Ekkor is egy pusztuló, azóta meg is semmisült balatoni öböl hínár-adatáról értesülünk tehát! Ugyanis a Somogy megyei közgyűlési jegyzőkönyv 1767. január 28-i bejegyzése arról tudósít, hogy a tótszentpáliak a tóban nádat vágtak és halásztak.³⁰ A halászat e területen csak 1914-ben szűnt meg.³¹

2. A Kenese-aligai part nádasai 1914–1918 között. (Kolossváry G. után.)
2. Schilfdickichte des Ufers von Kenese-Aliga zwischen 1914 und 1918. (Nach G. Kolossváry.)
2. Les roseaux de la côte entre Kenese et Aliga, de 1914 à 1918 (d'après G. Kolossváry)
2. Камыши кенеше-алигайского участка побережья в период 1914—1918 гг. (по Г. Колошвари)

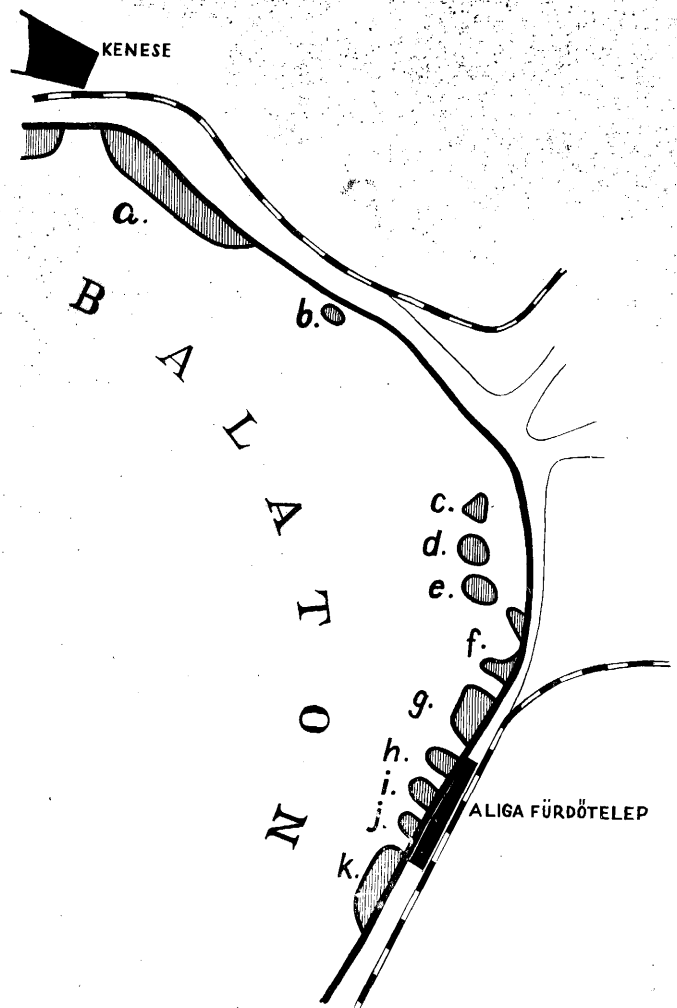
A Keszthelyi-öbölből 1871-ből ismerjük az első, hínárra vonatkozó adatközlést.³² A hínár csak szórványos jelenség lehetett még akkor, amit csak a növénytanban járatosak méltattak figyelemre. Ez kitűnik Böröczi József idős Keszthelyi-halászmesternek jegyzőkönyvi nyilatkozatából is:³³ „...sok év óta ismeri a Balatont, hínárt rajta 1884 év előtt soha nem látott”. Szavának hitelt adhatunk, hisz több évtizeden át húzta a hálót a Keszthelyi-öbölben, így a halászatot akadályozó, kellemetlen vízinövényre feltétlenül felfigyelt volna.

A hínár 1889-ben tömeges jelenség volt már Keszthely körül. Hencz Antal keszthelyi építőmester két mintát küldött be ez évben a Természettudományi Közlönyhöz meghatározás végett, megjegyezve, „hogy valóságos elemi csapást alkot, mely ellen a legfőbb ideje, hogy valamiképp védekezzünk”.³⁴ Borbás Vince meghatározása szerint a beküldött hínárok *Potamogeton perfoliatus* L., és *Myriophyllum spicatum* L. fajokhoz tartoztak.³⁵

A korábban úgylátszik ismeretlen hínár a mondottak szerint 1871 táján jelent meg a Keszthelyi-öbölben, ahol Hencz Antal közlése szerint igen gyorsan szaporodhatott el. Hogy Hencz megfigyelése helyes volt, Sziklay János véleményével is megerősíthető. Sziklay 1890-ben így ír:³⁶ „Ez a veszedelmes és kiállhatatlan nyűg sok kellemetlenséget okoz a hajóknak, fürdőeknek és néhány öblöt valóban elposványosítással fenyeget... főleg a keszthelyit. Kiváltképpen helyi baj, és maguknak a keszthelyieknek érdekében van, hogy amennyire lehetséges, irtsák folyton és szakadatlanul. Valamint az ő rovásukra tudható be az, hogy engedték elhatalmasodni annyira, hogy ma már alig bírnak vele”.

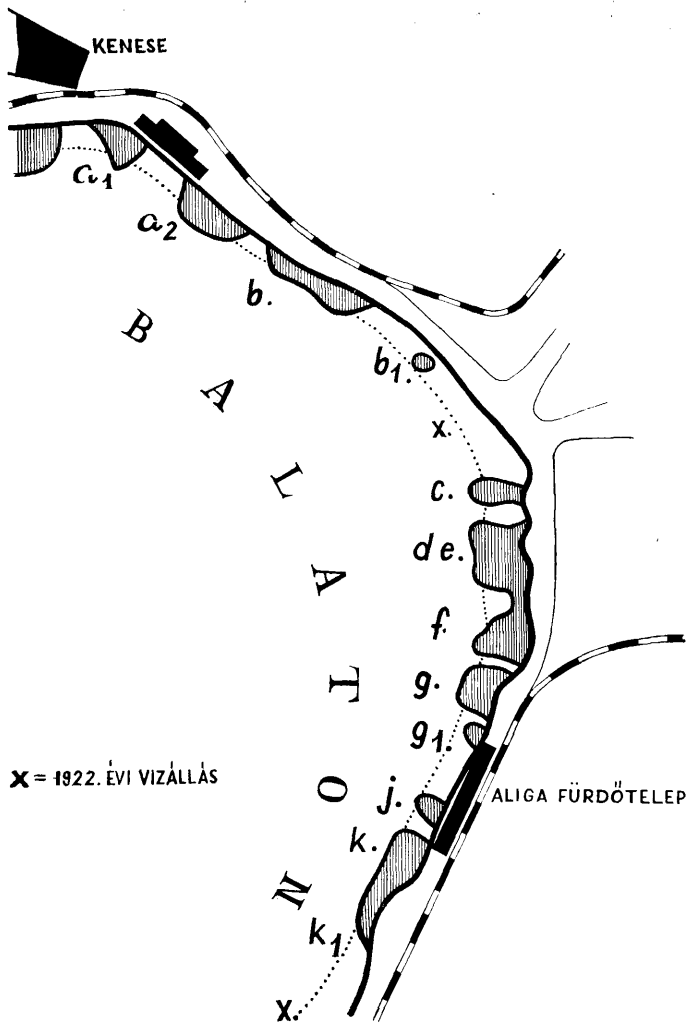
Deininger Imre, a keszthelyi Mezőgazdasági Tanintézet igazgatója, kitűnő botanikus, a magyar régészeti növénytan megalapítója,³⁷ 1890. június 19-én széleskörű értekezletet hívott össze Keszthelyen, a „balatoni hínár kipusztítása” céljából.³⁸ A népes értekezleten jelen voltak a Mezőgazdasági Tanintézet tanárai, köztük számos országos nevű tudós, a városi tanács vezetői, a városi orvosok, gazdasági szakemberek, meghívták a Balaton legjobb gyakorlati ismerőit, és a keszthelyi halászokat is.

Ma sokkal időszerűbb lenne talán Deininger Imre

megnyitóbeszéde, mint akkor volt. Így rögzíti ezt a jegyzőkönyv: „Mily módon volna a Balaton, ezen legelső tava hazánkknak, számos család létének ezen kútforrása azon veszélytől megóvható, mely azt a hínárnak terjedése néhány év óta aggasztó módon fenyegeti”.

Deininger megnyitó szavaiból és a tanácskozás további jegyzőkönyvben rögzített részeiből kiderül, hogy röviddel 1890 előtt jelent meg a hínár a Keszthelyi-öbölben és ott rohamosan elterjedt. Hogy mennyire felismerte Keszthely a hínárveszélyt, azt az említett értekezlet jegyzőkönyvének egyik része is mutatja. Papp Sándor és Lénárd Ernő indítványozták, hogy „Deininger hínár kérdéssel kapcsolatos tanulmánya a város költségén 500 példányban kinyomassék és a közönségnek ingyen kiosztassék, hogy ilyen képp is az érdeklő-

dés minél magasabb körben felébredtessék. Az indítvány helyesléssel elfogadtatik és a jelenlévő városbíró úr a kinyomatás iránti intézkedésre felkéretik”.

A szép terv tudomásunk szerint, nem valósult meg, így a nagytudású Deiningernek a hínárral kapcsolatos véleményét sajnos, nem ismerjük.

Az id. Lóczy Lajos által létrehozott Balaton Bizottság 1891-ben küldte ki Borbás Vincét, a magyar növényvilág kitűnő ismerőjét a balatoni hínár helyszíni tanulmányozására. Borbás ezt írja:³⁹ „Július 30-án egyhuzamban volt alkalmam látni a hínár nagyszerű elterjedését a bakonyi parton Balatonfüredtől egészen Keszthelyig, mert a hínár itt kis meg-meg szakítással a hajó útja mentén nagyon gyakori”. A hínár tehát tömeges jelenség a Balaton északi parti vizeiben ebben az időben.

3. A Kenese-aligai part nádasának előretörése, 1929.

3. Vordringen des Schilfdickichts des Ufers von Kenese-Aliga, 1929.

3. L'extension des roseaux sur le côte entre Kenese et Aliga (1929)

3. Продвижение камыша кенеше-алигайского участка в 1929-м году

Lovassy Sándor, kiváló természettudósunk írja 1900 július 29-én, hogy a hínárok „amelyekkel a fürdőző a Szigetfürdők közvetlen környékén is találkozik, s a melyek kissé odább egész foltokban párnaszerűen lepik el a víz tükret. Az ilyen helyeken összeért szálak oly szövedéket képeznek, a mely úgy az úszó embernek, mint a hajóknak kellemetlen akadályul szolgálnak. . . . Első nyomai mint egy 15 év előtt mutatkoztak és eleinte éppen a fürdőtelepünk közelében fészkelte be magát, később a zalai parton tovább és tovább terjedt. Ma már az elterjedése aggasztó és orvoslást kíván”.⁴⁰ Hangsúlyozni szeretnénk, hogy a természettudós Lovassy meri kijelenteni a Keszthelyi-öböl hínárjának jövevény és újkeletű voltát, tehát amit talán nem hittünk el Böröczi József halásznak, vagy Hencz Antal építőmesternek, Deininger és Lovassy állítása alapján tényként fogadhatjuk el. Ez a tény viszont a keszthelyi balatoni öböl, mint „biotop” valamiféle változását tételezi fel.

Valóban, a hínárkérdés mellé az 1910-es évektől mint új probléma, az öböl eliszaposodásának kérdése is csatlakozik. Rieger Antal, a szombathelyi kultúr-mérnöki hivatal akkori vezetője vette észre, hogy ilyen veszély is fenyeget. A baj elhárítására tervet dolgozott ki, ezt azonban csak egy későbbi újságcikk⁴¹ szűkszavú közléséből ismerjük. Tervének lényege az volt, hogy a Zala folyónak tömördek iszapot hordó vizét nem szabad közvetlenül és gyorsan a Balatonba eresztetni, hanem szét kell árasztani a Kisbalaton térségében és csak az iszapjának zömétől megtisztult víz ereszhető be a tóba. Egy későbbi újságcikk szűkszavú adata árulja el,⁴² hogy már ekkor felvetődött a kisbalatoni térség vízrendezésének gondolata; 4 és fél millió koronát kitevő költségvetés is készült erre. Ezzel függhet össze Rieger említett terve.

Az első világháború hosszú időre más irányba terelte az érdeklődést, feledésbe merült a Zala alsó szakaszának rendezési terve is. Az 1921. évi száraz időjárás irányította újból a Balatonra a keszthelyiek figyelmét. 1921 nyarán a külső Szigetfürdő szárazon állott, a belső körül pedig bokáig érő sár volt. „Több száz méternyire kellett gázolni ebben a kátyúban, — írja Csák Árpád⁴³ — míg fürdésre alkalmas vizet talált az ember. Az alacsony vízállás miatt azt is felütötte a hínár”. A keszthelyi öböl vize annyira alacsony volt, hogy ilyet 15—16 éve nem észleltek, írja az újság⁴⁴ és hozzáteszi, hogy az öböl „inkább zöld

mező képét nyújtja". Az alacsony vízállás 1922-ben is tartott és Keszthely elöljárósága homokoztatta a strandok altalaját.⁴⁵

Az első világháború után hamarosan újra felvetődött a kisbalatoni térség vízrendezésének kérdése.⁴⁶ Ennek ügyében már 1920 augusztus 8-án értekezletet tartottak Keszthelyen, ahol Károlyi Sándor, a szombathelyi kultúrmérnöki hivatal vezetője ismertette a vízrendezés műszaki feltételeit.⁴⁷

A munkálatok kivitelezésére Kroller Miksa zalavári apát elnökletével 1921 őszén megalakult a Kisbalaton Leccapoló Társulat.⁴⁸ A társulat 1922 júniusában a főcsatorna, vagyis a kisbalatoni térségen átfolyó Zala gátak közé fogására 16 millió 200 ezer koronás költségvetést fogadott el oly módon, hogy az érintett 18.000 katasztrális hold tulajdonosaira 6 éven át, holdankint 190 korona terhet hárított.⁴⁹

A fővárosi lapok gyorsan közölték a hírt, hogy a Kisbalatont leccapolják. A Keszthelyi Újság közli azt a levelet,⁵⁰ melyet Vönöczky-Schenk Jakab a kisbalatoni kócsagok megmentése érdekében írt Keller Oszkár keszthelyi gazdasági akadémiai tanárnak. Az egész kisbalatoni műveltségben a helyiek egyébként csak a híres kócsagtelep veszedelmét látták,⁵¹ a gátak közé fogott Zala káros hatását a keszthelyi öbölre, csupán évek múlva ismerték fel.

1926-ban Boros Ádám aggasztó hírt közölt a keszthelyi öbölről:⁵² „Borbás művében kiemeli, hogy számos vízínövény, mely a Balaton körüli mocsarakban előfordul, a Balatonban magában nincs. Ezek közt említi a sulymot (*Trapa natans* L.) is. Annál érdekesebb tehát, hogy a sulymot a folyó évben Keszthelynél a Balatonban, a hajókikötő töltésénél is megtaláltam. Lehetetlen, hogy *Trapa* keszthelyi előfordulását Borbás ne vette volna észre, mi annál is inkább valószínűtlen, mert *Trapa* itteni társnövényeit (*Najas marina*, *Potamogeton perfoliatus*) közli innen. Így kétségtelennek tartom, az itt újabb megtelepedést, esetleg szándékos megtelepítést". Dunai analógia alapján gondolt a megtelepítés lehetőségére, azonban hozzát teszi: „A Balaton vizében azonban természetes úton is juthatott, minthogy a Zalacsatornában a Kisbalaton és környékén is megvan”.

Boros az átokhínárral (*Elodea canadensis* Rich.) kapcsolatban jegyzi meg említett cikkében, hogyan tűnik fel az új hínárféleség a Balatonban. Balatonkereszturi megfigyelése a következő: „Itt a Balaton vizében a part közelében összehalmozódott le nem gyökerezett hínár tömeget vizsgálhattam, amelynek java alkotója a *Potamogeton fluviatilis* volt. Ez a hínár a Balatonban nem él, általában nem álló, hanem lassan folyó vizekben terem. . . . Ezek uszadékával kerülhetett tehát a Balaton vizébe, ahol azonban megtelepedni nem tud”.

Ez a legkorábbi ismert adat a kanadai átokhínár balatoni elterjedéséről. Moesz Gusztáv, amikor 1909-ben összefoglalta a növény hazai adatait, balatoni elterjedéséről nem emlékezett meg.⁵³ Boros közlésének érdekes módon a botanikusok egy része nem tulajdonított különösebb jelentőséget. Rapaics Raymund például így ír:⁵⁴ „Attól féltek a balatonparti lakosok, hogy egyre fogy a Balatonban a tiszta víz és egyre terjed a sok alámerült vízínövény, amely végleg ki fogja szorítani a fürdőzőket a Balatonból”. Borbás Vincére hivatkozva kijelenti, „hogy egyáltalában nincs ok aggodalomra, mert továbbra is az (t. i. a Balaton) marad a legszebb és legnagyobb magyar fürdőnk”.

Soó Rezső 1927-ben a kisbalatoni Cölöpös-árokából, a Zalából és Fenékpusztánál a Balaton vízszélén gyűjtötte a növényt.⁵⁵ Ezek az adatok szintén azt bizonyítják, hogy a kanadai átokhínár megtelepedése a Balatonban a beömlő vizek uszadéká útján történt. Dús tenyészetét Balatonföldvárton 1943 szeptemberében találta meg Sebestyén Olga, „de nem annak vizében, hanem a Balatonba nyúló mólón, a vízművek körülötti medenceszerű mélyedésben. . . . Ez az előfordulás nagyon érdekes, mert azt mutatja, hogy az *Elodea* áramlásokkal eljut Földvárig, de nem a tóban telepedik meg, hanem egy körülhatárolt kis biotópban szaporodik el”. Ugyanebben az évben Balatonmárián,⁵⁶ valamint az 1950-es évektől Keszthelyen is gyűjtötte.⁵⁷ Megfigyelésünk szerint bizonyos méretű térhódításáról beszélhetünk Keszthelyen, néhány helyen azonban a parti rész feltöltődése révén visszaszorulóban van. Kérdés, hogy az elkövetkező időben mi lesz a sorsa a növénynek?

1931-ben kerül előtérbe újból a Keszthelyi-öböl kérdése. Kéz Andor geológiai vizsgálatok alapján kimutatta, hogy az alsózalavölgyi és Hídvégi-fenékpusztai (kisbalatoni) öblök pusztulása után a Keszthelyi-öböl eltűnése következik be.⁵⁸ A Keszthelyi Hírek egy cikke arra utal, hogy Kéz megállapítását tudomásul vette a helyi közvélemény is, melyet az újság megnyugtatóan igyekszik, hogy ez a veszély máról-holnapra nem következik be:⁵⁹ „Jelenleg legközvetlenebbül az érint bennünket, hogy a strandfürdőnk állandó iszapolódásnak van kitéve”, írja a cikk.

Kéz súlyos megállapításának helyességét, a keszthelyiek aggodalmát az egyre jobban iszaposodó Balaton miatt a tó vegetációjában beállt változás jól illusztrálja. A fentebb említett sulymot⁵² biológiai indikátornak tekinthető. Szabó Zoltán mondja a biológiai indikátorokról,⁶⁰ hogy „mindig jellegzetes *okozati* kapcsolatban vannak a környezettel”. Naumann alapján magyarázza: „Biológiai vagy élőindikátorok mindazok a szervezetek, amelyek egy bizonyos környezetet jellemeznek”. Hozzátehetjük, hogy biológiai indikátor a

hínár is, csak a sulyom a mocsarasodó környezetnek már egy előrehaladottabb fázisát indikálja.

Szakember, mint azt említettük, már 1928-ban észlelte a sulyomot Keszthelynél.⁵² Pár egyedi példányról lehetett akkor még csak szó. 1927-ben Soó Rezső látta Gyenesdiásnál,⁶¹ 1928-ban készített balatoni exiccuma balatoni eredetű példányt nem tartalmaz.⁶² Egy helyi újságcikk, amelyet Lovassy Sándorral, Keller Oszkárral és Lendl Adolfal folytatott beszélgetés alapján írtak, arra utal, hogy 1933 táján szaporodott el a növény a keszthelyi öbölben, ahova Lovassyék véleménye szerint a Kisbalatonból került a víz sodrásával.⁶³ Soó Rezső 1938-ban újabb adatot a sulyomról a Balatonban nem ismer.⁶⁴ Entz Géza — Sebestyén Olga 1942-ben sulyomot szintén csak a Keszthelyi öbölből közöl.⁶⁵ Napjainkban viszont a Balaton több, távoli pontján is megfigyelhető már. Mi 1962-ben Balatonföldváron és Ábrahámhegyen, 1963-ban Zamárdiban figyelhetünk meg néhány tövet. Világos, hogy a sulyom egyre inkább tért hódít a Balatonban, indikálva ezzel a biotóp változását az egész mai tóra vonatkoztatva.

1936-ban Korcsmáros Iván arról ír,⁶⁶ hogy a hínár híhetetlen tömegben lepte el a keszthelyi öblöt, zavarja a fürdőéletet és a hajózást, és a vízinövények sorában ott van már a tiszta állományt alkotó sulyom is. Korcsmáros ezzel fejezi be dolgozatát: „a még élettel teli szép régi part előtt haldoklik a Balaton és ha segítséget nem kap, menthetetlenül beteljesedik a keszthelyi öböl sorsa”. Korcsmáros Iván említett dolgozatát jóval később, 1939-ben ismertette csak Madarassy László a balatoni közönséggel,⁶⁷ a keszthelyi közvélemény 1936-ban mégis különös aggodalommal figyelte az öblöt. Szembeszökő jelenségek hatására történt ez. A helyi sajtóban szinte hétről-hétre olvashatjuk, hogy az öbölben nagyon elszaporodott a hínár, melynek kézi erővel történő irtásáról írnak.⁶⁸ Tájékoztatták a közönséget arról is, hogy a hínárirtás költségeit a Balatoni Intéző Bizottság fedezte.⁶⁹ Természetesen csak a kikötő és fürdők területéről lehetett úgy-ahogy eltávolítani ezt a kellemetlen növényt, így a balatoni kékszalag-verseny vitorlásainak is sok kellemetlenséget okozott.⁷⁰

Borbás Vince 1900-ban kiadott, balatoni flóráról szóló munkájában⁷¹ már több helyen szól a vízinövények generatív szaporodásán kívül a vegetatív szaporodásról. Ez utóbbinak nagy jelentőséget tulajdonít: „Vízben az ivartalan szaporodás, szárazon az ivaros. . . könnyebb és uralkodóbb”.⁷² Nagyon sok „vízi növény, pl. békalencse, borzhínár gyakran nem is virágozik és gyümölcsözőzik. . . mégis hamar és szerfölött elszaporodik”.⁷³ Egyik leglényegesebb bizonyítékának tekintetjük a kanadai átokhínárt, amelynek csupán termős egyedeit hurcolták Északamerikából Európába, mégis gyorsan elterjedt.⁷⁴ Borbás tárgyalja az áttelelő rügy

(hybernaculum) szerepét, amely „az anyanövény darabjával, vagy tőle elszakadva, a víz fenekére száll, ott kitelel s megnövekedve, esztendőre jut a víz felszínére”. Ezt a szaporodási formát megfigyelte a békalencse (*Lemna* sp.), kolokán (*Stratiotes* sp.), rence (*Utricularia* sp.), békatutaj (*Hydrocharis* sp.), szilvalevelű hínár (*Potamogeton perfoliatus* L.), apró békaszőlő (*Potamogeton pusillus* L.), valamint a süllőhínár (*Myriophyllum* sp.) esetében. Ugyanott szól a sarjról (proles) is, amely „nyáron és őszkor keletkezik, vékonyabb és formásabb, fejlettebb zöld levélkék boruléka. . . Külső rügytakarója nincs. . . a fenéken telel ki”. Megfigyelte ezt a süllőhínárnál (*Myriophyllum* sp.) és a békaszőlőnél (*Potamogeton perfoliatus* L.), mely utóbbiról rajzot is közöl.⁷⁵ Ugyanazon rajzon szerepel egy szaporodásra módosult földfeletti hajtás, az inda (sarmentum) is, amely a szövegleírásokat⁷⁶ ékesen bizonyítja. A tarackkal (stolo) való szaporodás, amikor a földalatti hajtásról újabb leveles hajtások erednek, tavunk vízinövényeinél szintén megfigyelhető.⁷⁶ Külön fejezetben szól a szilvalevelű hínár és a süllőfü szaporodásáról.⁷⁷ Megfigyelése szerint a szilvalevelű hínár tarackkal, sarjjal, indával és áttelelő rüggyel szaporodik. Végül megemlíti, hogy „mind a *Potamogeton*, mind a *Myriophyllum* hínár virágzó szárából mellékgyökereket is ereszt s az eldarabolt részeiből is megújulhat”.⁷⁸

Borbás Vince érdeme, hogy a vegetatív szaporodás elsődlegességét tavunkban felismerte. A fentiekből viszont az is kiderül, hogy a vegetatív szaporodást csupán szaporodásbiológiai szemzőgből figyelte, így Lovassy Sándor aggodalmának jelentőségét⁴⁰ még mindig nem látja kellőképpen. Az 1936-os „hínárveszedelem” készítteti arra Nagy Sándort, a keszthelyi gimnázium természetrajz tanárát, hogy Borbás Vince nyomán hosszú cikkben foglalkozzék a hínárkérdéssel.⁷⁹ Nagy Sándor saját megfigyelése alapján legveszedelmesebbnek azt tartja, hogy a magvak hullása és a telelő rügyek létrehozása után a növény szétesik. Ezeket a hajtásdarabokat, amelyek sokszor sarjat is tartalmaznak, az áramlások és a szél szétszórja. Alkalmos helyre jutva ezek járulékos gyökereket hajtának, majd tarackkal tovaterjednek és új hínártelepet hoznak létre.⁸⁰ Nagy Sándor észrevételéhez csupán annyit szeretnénk hozzáfűzni, hogy a *Myriophyllum*ok teljes bokrai is képesek áttelelni, a *Potamogeton perfoliatus* L. pedig sok *hybernaculum*ot fejleszt.

Nagy Sándor cikkének legnagyobb érdeme a közvélemény felrázásán kívül az, hogy következetesen bizonyítja a Keszthelyi-öböl iszapja és a hínár közötti összefüggést. Borbás Vince munkája⁸¹ és saját megfigyelése alapján felhívja a figyelmet a Zala folyóra, amely a hínár nagyfokú elterjedéséért felelős. A megáradt és nagy sebességgel a tóba ömlő folyó tömérdek növényi részt, hínárt is szállít. Ezek szaporodása a

4. A Keszthelyi-öböl vízvirágzása 1966 szeptemberében. (Hortobágyi T. — Kárpáti I. nyomán.)
4. Wasserblüte der Bucht von Keszthely im September 1966. (Nach T. Hortobágyi und I. Kárpáti.)
4. La floraison aquatique de la baie de Keszthely, en septembre 1966 (d'après T. Hortobágyi et I. Kárpáti)
4. „Цветение воды” Кестхейского залива в сентябре 1966-го года (по Т. Хортобади и И. Карпати)

fentiek szerint nem okoz már különösebb nehézséget.

Hozzáteszi még, hogy az 1936. évi tömeges hínárelőfordulást az alacsony vízállással is lehet magyarázni, a hínár életéhez ugyanis az 1—1,4 m mély víz a legkedvezőbb. Ezenkívül 1935-ben sok volt a déli és délkeleti szél. Ez, valamint a hasonló irányú jégzajlás a hínár telelő rügyeit szétszórta, elősegítve ezzel a terület birtokbavételét.

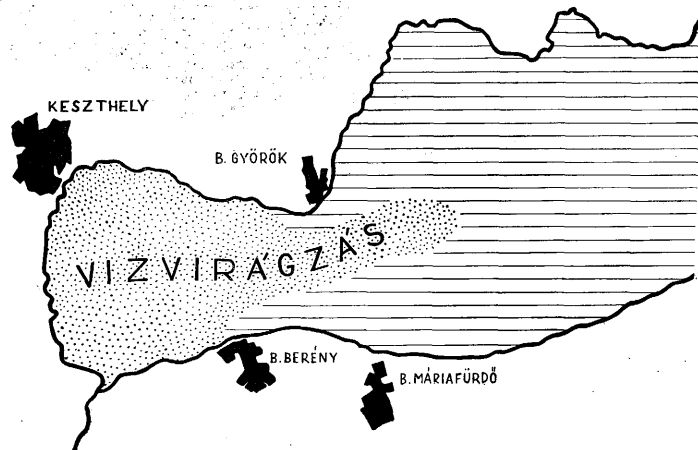
Véleménye szerint a hínár „Homokos fenéken nem él meg, a somogyi partot az erős hullámverés miatt sem veszélyezteti”. Majd így ír: „a szaporodás és elszaporodás között különbséget kell tenni”. „Még messze vagyunk a keszthelyi öböl teljes eliszaposodásától” — írja Borbás Vince hatása alatt.

Mások azonban tisztábban látták a kérdést, mint Nagy Sándor. A budapesti lapok figyelme ismét a Balatonra terelődött. Ekkor írja a Magyarország komor hangon,⁸² hogy kellő védekezés nélkül a Balatonnak alig van pár száz éve.

1936. november 11-én a Földművelésügyi Minisztérium Keszthely közönsége és a Balatoni Intéző Bizottság közös kérésére az összes érdekeltek bevonásával értekezletet hívott össze Keszthelyen. Az értekezlet a Keszthelyi-öböl eliszaposodásának és elhínárosodásának kérdésével foglalkozott.⁸³ Ez az értekezlet határozta el a Zala hordalékanyagának mérését és a Keszthelyi-öböl feliszapolódásának 1895-ben meghatározott fix pontok közötti keresztmetszelmérés ellenőrzését.⁸⁴

1937. január 18-án műszaki bizottság érkezett Keszthelyre, hogy a 20 cm vastag jégről megkezdje a méréseket, melyhez talpas mélységmérő rudat használtak. A bizottság tagjai: Rónay László, Babos Zoltán és Sabathiel József, a Vízrajzi Intézet mérnökei, Schlegel Oszkár a Balatoni Kikötőfelügyelőség mérnöke, Schmitz Ervin és Castelli Árpád a Kisbalatoni Vízrendező Társulat mérnökei.⁸⁵ A fővárosi és vidéki lapok⁸⁶ révén az egész ország felfigyelt a mérésekre és a Keszthelyi-öböl ügye országos ügy lett.

Ezt a mérést három egymás utáni télen megismételték. A mérések szerint a Keszthelyi-öbölben észlelhető iszaplerakódás nem történt. Ezért a minisztérium úgy rendelkezett, hogy a méréseket csak három évenként kell elvégezni.⁸⁷

1937 nyarán Keszthely vezetősége kézierővel irtatta a hínárt.⁸⁸ Reischl Richard volt országgyűlési képviselő 1937 tavaszán nyílt levelet tett közzé, melyben azt hangoztatja, hogy a Zala hordaléka nemcsak Keszthelyt fenyegeti eliszaposodással, hanem a somogyi partot is. A berényi és kereszturi partokon kezd megjelenni a nádas.⁸⁹ Ennek a nyílt levélnek és a nyomán támadt társadalmi érdeklődésnek tulajdoníthatjuk, hogy 1938. január 7-én a Földművelésügyi Minisztérium utasította a Balatoni Kikötőfelügyelőséget, dolgozzon ki tervet a Keszthelyi-öböl kotrására.⁹⁰ A Kikötőfelügyelőség a terv elkészítése előtt megkérdezte az érdekelt Keszthely kívánságait. Ezeket Nemesstóthy Szabó Sándor mérnök terjesztette elő.⁹¹ Véleménye szerint a tervezett kotrást a gimnázium vízitelepétől északra kb. 200 méterrel kellene kezdeni és a Helikon strand déli széléig folytatni. A kotrást a móló magasságában kb. 600 m távolságig kívánatos végezni átlagosan 25 cm iszapvastagságot eltávolítva az érintett területről. Ez kb. 250,000 m³ iszap kiemelését jelentené, aminek költsége kb. 150.000 pengő. A kikotort iszappal fel kellene tölteni a gimnázium vízitelepe mögötti nádas részt, valamint az állomás alatti partterületet úgy, hogy ott a parti sétányt el lehessen vezetni a Helikon strandig.

A városi képviselőtestület már február 9-én foglalkozott a kérdéssel. Kimondta, hogy amíg a hivatalos tervek nem készülnek el és nem ismerik annak költségkihatásait, a város nem dönthet a hozzájárulás nagyságáról.⁹² Ez az óvatos állásfoglalás természetesen nincs arányban a nagy izgalommal és érdeklődéssel, amit Keszthely közönsége részéről az eddigiekben tapasztaltunk. Sajnos a közvélemény nyomására elinduló mentési akció hajótörést szenvedett a városi vezetőség passzivitásán és a kotrási terv nem valósult meg.

A város akkori vezetőségének kicsinyessége nyilvánul meg az 1938. évi üdülöhelyi költségvetésben is, melyben csupán 800 pengőt állított be hínárirtásra.

Az alispánnak kellett a tervet visszavetnie azzal, hogy erre a célra legalább 2000 pengőt állítsanak be.⁹³

A hínárkérdéssel gyakran találkozunk még a helyi közvéleményt tükröző 1938. évi újságokban. A Keszthelyi Társaskör városfejlesztő és idegenforgalmi bizottsága 1938. április 23-án foglalkozott ezzel a kérdéssel. Lendl Adolf volt az előadó, aki hangsúlyozta, hogy a keszthelyi hínárkérdést csak úgy lehet megoldani, ha a tihanyi Biológiai Kutatóintézet alaposan tanulmányozza a növény életét és helyes diagnózis után látnak a kérdés orvoslásához.⁹⁴ Az előadáshoz hozzászólt Castelli Árpád, a Kisbalatoni Vízrendező Társulat igazgató főmérnöke, aki a Zala és a keszthelyi öböl viszonyát igyekezett megvilágítani, kimutatva, hogy a Zala csak évi 0,1–0,3 mm vastag iszapréteggel emelheti az öböl fenékszintjét.

Fülöp Viktor, Keszthely történetének lelkes kutatója az 1890-es Deininger-féle hínár-ankétról emlékezett meg a Keszthelyi Hírlapban.⁹⁵ „Akár csak most vették volna fel a jegyzőkönyvet. Csakhogy a hínárnak fél évszázados előnye van, azóta egyre terjed és szaporodik”. Ma már 70 éves a hínár előnye, és így érthető, hogy 1963 nyarán a Balatonfüredről Keszthelyre közlekedő menetrendszerű hajójárat három ízben volt kénytelen leállni a hajócsavarra tekeredett hínártömeg miatt.⁹⁶ Hasonlóképpen járt 1965 nyarán két ízben is Fonyód és Keszthely között az a hajó, amely a tavi fenékfúrásokat végezte.⁹⁷

Röviddel Fülöp cikke után Madarassy László foglalja össze a hínárkérdést.⁹⁸ Újból leszögezi, hogy ezt a problémát nem lehet elválasztani az iszapkérdéstől, tehát a kettőt együtt kell kotrással megoldani. A hínár életjelenségeinek vizsgálatára „hínárstanulmányozó átlomást” kellene sürgősen létesíteni.

Soó Rezső 1938-ban már a következő, Balatonban élő hínárfajokat ismeri:⁹⁹

1. *Potamogeton perfoliatus* L. (Borbás óta tavunk nagy tömegben élő, nagyhínárja.) Elterjedése: „az északi parton Fenékpusztától Balatonkeneséig, a déli parton csak védett öblökben, kikötőkben vagy odsodorva... Siófok, Szántód, B.földvár, -boglár, -szemes, -keresztur”.

2. *Potamogeton crispus* L. Elterjedése: „Balatonkeresztur... Keszthely... Tihany... B.boglár... A Balatonból már KITAIBEL közli”.

3. *Potamogeton pusillus* L. Elterjedése: „Balatonboglár... B.keresztur... A Balatonból már KITAIBEL közli”.

4. *Potamogeton pectinatus* L. Elterjedése: Tihany. A szántódi, balatonboglári, -kereszturi, tihanyi korábbi adat a ssp. balatonicus (Gams) Soó-ra vonatkozik.

5. *Potamogeton pectinatus* L. ssp. balatonicus (Gams) Soó „csak homokos fenéken terem”. Elterjedése: „Vi-

lágos és Aliga között” Tihany, „B.füred... Siófok... Zamárdi... B.földvár... B.berény... B.szárszó”.

„A Balatonban először KITAIBEL szedte”.

6. *Zannichellia palustris* L.-t Kitaibel is közli. Elterjedése: Szigliget, Keszthely.

7. *Najas marina* L. Elterjedése: „Az északi part mentén, kül. Keszthelynél... B.ederics... Badacsony... Révfülöp... Tihany... B.füred... B.almádi... Szigliget”.

8. *Najas minor* All. Elterjedése: „Ritkább, Keszthelynél a Balatonban... Szigliget”.

9. *Elodea canadensis* Rich. Elterjedése: „Újabb megtelepedés, a század elején még nincs... Balatonkereszturnál... majd Fenékpusztánál a Balaton szélén”.

10. *Stratiotes aloides* L. Elterjedése: Füred, Keszthely, Gyenesdiás, Aszófő és Örvényes közt.

11. *Hydrocharis morsus-ranae* L. Elterjedése: „Balaton északi partja mentén... Tihany... B.füred... B.almádi... Badacsony-Rendes... Keszthely”, Balatonföldvár.

12. *Lemna minor* L. Elterjedése: „Balaton szélein”.

13. *Lemna gibba* L. Elterjedése: „Ugyanott... Tihany, Aszófői öböl partján”.

14. *Lemna trisulca* L. Elterjedése: „Ugyanott... pl. Tihany”.

15. *Spirodela polyrrhiza* Schleid. Elterjedése: „Ugyanott... Keszthely”.

16. *Polygonum amphibium* L. var. *aquaticum* Leyss. Elterjedése: „A Balatonban az északi part mentén szórványosan”.

17. *Nymphaea alba* L. Elterjedése: „a Bozsai öböl... Keszthely... B.boglár... Aszófő”.

18. *Nymphaea alba* I. var. *minoriflora* (Borb.) Simk. Elterjedése: „B. boglár, Siófok... B.Lelle”.

19. *Ceratophyllum demersum* L. Elterjedése: „Aszófő-Örvényes... Tihany... B.füred... B.kövesd... B.almádi... Szigliget... Keszthely”.

20. *Ranunculus trichophyllus* Chaix. Elterjedése: „A Balatonban a part mentén gyakori... Tihany... B.boglár... Keszthely... Siófok”.

21. *Trapa natans* L. Elterjedése: „A Balatonban újabban honosult meg, így Keszthelynél... Gyenesdiásnál”.

22. *Myriophyllum verticillatum* L. Elterjedése: A Balaton mentén Badacsonytól Ábrahámhegyig... B.almádi, Keszthely, Fenékpusztá”.

23. *Myriophyllum spicatum* L. „A Balaton egyik uralkodó hínárja, az egész északi parton, átsodorva a délin is: Siófok, Szántód... B.szemes, Fonyód, Alsóörs”.

24. *Utricularia vulgaris* L. Elterjedése: „A Balaton északi partja mentén, pl. Tihany-B.füred... Keszthely-Hévíz... Fenékpusztá”.

5. A partfal építése a keszthelyi Halászcserdánál, 1963-ban.
5. Bau der Uferwand bei der Fischer-Csárda von Keszthely, 1963.
5. Construction du bajoyer près du Halászcserda de Keszthely, en 1963
5. Строительство набережной у кестхейской „Халасчарда” в 1963-м году

1939-ben a világpolitika eseményei más irányba terelték az érdeklődést, de most is hallunk panaszt a hínár ellen.¹⁰⁰ 1940-ben Keszthely 2000 pengőt biztosított hínárirtásra,¹⁰¹ a következő években már csak 1500 pengőt.¹⁰²

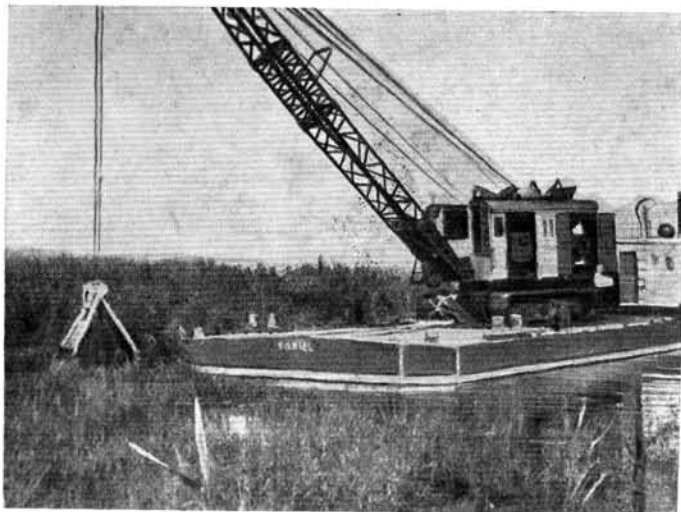
1942 lényeges év a Keszthelyi- öböl szempontjából. Cholnoky Jenő január 18-án cikket jelentetett meg a Pesti Hírlapban „Keszthelyt meg kell menteni” címmel.¹⁰³ Amióta — írja ebben — a Zalát védőgátak közé szorították a kisbalatoni térségben, a folyó a keszthelyi öbölben rakja le a napi 4320 métermázsányi hordalékát. Keszthely fürdője félelmes gyorsasággal „valóságos pocsolóvá silányul”.

Pár nappal később újabb újságcikk jelent meg Cholnoky tollából,¹⁰⁴ melyben a Keszthelyi- öböl megmentésének kérdésével foglalkozik. A Zala egész vízgyűjtő területén el kellene rendelni a „sáncolást”, vagyis a szántóterületek alacsony földgátak közé fogását, hogy a lefutó vizek ne vihessenek hordalékot a folyóba. Még ezzel a módszerrel sem lehetne teljesen hordalékmentessé tenni a Zalát, tehát szét kell annak vizét eresztetni a Kisbalaton térségében, hogy ott rakhassa le a hordalékot. „Ebben az esetben a keszthelyi öböl még néhány száz évig fürdőzésre és hajózásra alkalmas lesz.”

Pár nappal Cholnoky cikkei után Zoltán Gáspár már arról ír,¹⁰⁵ hogy nemcsak a felvetett problémák, de a Balatonnal kapcsolatos egyéb kérdések is csak akkor oldhatók meg, ha egy olyan balatoni törvény születik, amely a vízjogi kérdések rendezésére is kiter.

Pár héttel később jelent meg Reischl Richard emlékirata a Keszthelyi- öböl megmentése érdekében.¹⁰⁶ Ennek lényege az, hogy a Zala-völgy és a Kisbalaton ármentesítési, vízszabályozási munkálatai sem a környező községek, sem a balatoni halászat, sem a madárvédelem érdekeinek nem felelnek meg. A már említett Rieger-terv megvalósításáért száll síkra, de ennek kiegészítését is javasolja a Zala-völgyben a Cholnoky-féle „sáncolási rendszerrel”. A Zala folyó mederszélvénnyét 50%-kal szélesíttetni kívánja.

Cholnoky Jenő 1942 április 13-án, mint a Természetvédelmi Tanács elnöke felszólalt a Balatoni Egyesületek Szövetségének ülésén. Előadásának¹⁰⁷ bennünket érdeklő része így hangzik: „Előadó légi felvételeken mutatta be az elizaposodás hallatlan méreteit. Számtalan tudósítás és értesítés számol be arról, hogy milyen

elhibázott a Zala szabályozása. Ezen okvetlenül segíteni kell. Előadó számszerű adatokkal bizonyította be, hogy a Zala átlag naponként 400 tonna hordalékot szállít a tóba és ott a deltaépítés egész szabályszerűen megindult. A fenéki hidtól keletre a part előtt már mintegy 800 m széles újabb szárazföld képződött. A Kisbalatonból a halak kivesztek, tehát a kócsagok is el fognak onnan költözni”.

Cholnoky megnyilatkozására Tavy Lajos miniszteri tanácsos válaszolt. Válaszában¹⁰⁸ a hivatalos vízügyi szervek állásfoglalását tolmácsolta. E szerint 1937-től végzett mérési eredmények azt mutatják, hogy a Zala torkolati szakaszában lebegtetett iszap mennyisége köbméterenként átlagosan 50 gramm, így a Zalából mindössze évi 5000 m³ iszap jut a Keszthelyi- öbölbe. Azért sem lehet a Zalasabályozás által előidézett hordalékmozgás rovására írni a Keszthelyi- öböl elizaposodását, mert a szabályozott Zalameder kisesésű torkolati szakaszán a Balaton mintegy 10 km-re bejátszik, tehát ezen mederszakaszon a folyó vízének alig van esése. Ennek következménye, hogy a Zala lebegtetett hordalékának nagy része el sem jut a Balatonig.

Tavy cikkére Cholnoky válaszolt.¹⁰⁹ Szerinte a Zala szállít hordalékot. Amíg Hídvégnél ömlött a Kisbalatonba, ott épített deltát, amióta közvetlenül a Balatonba folyik vize, ott épül a delta. Ezt a katonai térképek alapján is ki lehet mutatni. A múlt század végi térképek maival való összevetéséből az derül ki, hogy a torkolatnál 800 m széles, háromszög alakú parti síkság keletkezett. A Zala hordalék-mennyisége tehát tekintélyes. A Zala nemcsak lebegő iszapot szállít, hanem, mint minden más folyó, a meder fenekén hordja a

durvább hordalékot, a Zala a homokot. Ezzel töltte fel deltaképződményeit s a Zala deltájának egyik szárnya a Balaton nyugati partja mentén nyúlik fel Keszthelyig.

Egyszerű a segítség, fejezi be cikkét Cholnoky, a Zalát szét kell ereszteni a Kisbalatonba, el kell távolítani a folyót egybefogó töltéseket. Mindaddig, amíg a Zala a Kisbalatont fel nem tölti, a Keszthelyi- öböl kotrással helyreállított mély vizét nem fenyegeti veszély. Ez pedig néhány száz évet jelent.

Pár nap múlva Tavy Lajos válaszolt az említett cikkekre. Válaszában¹¹⁰ megismétli korábbi nézetét, mely szerint a Zala és a Keszthelyi- öböl iszaposodásának kapcsolata nem mutatható ki. A deltaképződés gyorsaságát kétségbevonja és a Cholnoky által bemutatott légifényképet nem tarja bizonyító erejűnek. A légifényképen a Zalatoroknál látható szineződést nem iszapnak, hanem a sötétbarna berekvíz befolyásának tekinti.

A vita Cholnoky rövid cikkével zárul.¹¹¹ Cholnoky korábbi véleményét ismétli és tartja fenn. Megszivlelendő észrevétele szerint el tudja képzelni a védőgátak közé fogott folyóban a Balaton visszaduzzasztó hatását, amikor a folyó valóban a mederben rakja le a hordalékot, „de talán csak ideiglenesen, mert amikor megint árvize van a Zalának s alacsony a Balaton vízállása, akkor ezt az ideiglenesen tárolt hordalékot megint felkapja és beleviszi a Balatonba”.

Tavy és Cholnoky vitája újból a keszthelyi érdeklődés középpontjába állította a Keszthelyi- öböl eliszaposodásának kérdését. A Földművelésügyi Minisztérium ezért 1942 szeptember 30-án értekezletet hívott össze Keszthelyen.¹¹² A kérdést Tavy Lajos foglalta össze. „A minisztérium hivatalos álláspontja pedig az, hogy

6. Hínármezők a keszthelyi sporttelepnél, 1966-ban.

6. Laichkrantpflanzens-felder in der Nähe des Sportgeländes von Keszthely, 1966.

6. Tapis de potamot près de l'établissement sportif de Keszthely

6. Поля водорослей у кестхейской спортивной площадки в 1966-м году

a Zala-szabályozás nem fenyegeti a keszthelyi öblöt olyan mértékben, mint azt a köztudatba bevinni akarják”, mondotta. Van ugyan némi veszély, az ellen a minisztérium viszont eredményesen lép fel. A Zala felső szakaszán megindultak már a „sáncolási műveletek”, melyek megakadályozzák, hogy nagyobb mennyiségű hordalék juthasson a folyóba. Majd Pataky Béla adta elő, hogy a hajózás tapasztalatai szerint három évtizede eliszaposodás nem észlelhető a Keszthelyi- öbölben. A Zala alsó folyásánál görgetett iszap veszélyről szó sem lehet, tehát aggodalomra egyelőre nincs ok. Ezt követően Földváry Aladár a Földtani Intézet vizsgálatairól számolt be. A vizsgálat kimutatta, hogy a zalai iszap nem azonos a Keszthelyi- öböl iszapjával. Castelli Árpád mérései is azt igazolják, hogy a Zala iszapjának nagyobb része már magában a folyóban lerakódik.

A keszthelyi közvélemény nem fogadta megnyugvással ezt az értekezletet. A közvélemény hangját Madarassy László így fogalmazta meg:¹¹³ „nem volt más, mint a hivatalos helyről jött vélemények és intézkedések előtt minden bírálat nélkül való meghúnyászkodás”.

Ezen értekezlet határozatait egyébként Cholnoky sem fogadta el és 1942 decemberében megismételte korábbi véleményét.¹¹⁴ Ez a cikk annál érdekesebb, mert a Tavy Lajos által bemutatott térkép alapján bizonyítja álláspontját.

A keszthelyi értekezlet nyomán támadt ellenérzés adta Reischl Richard kezébe is a tollat, aki pár figyelemreméltó tényt említ meg újságcikkében.¹¹⁵ Egyik megfigyelése a mai Helikon stranddal kapcsolatos. Azt írja erről: „Ezelőtt 60 évvel, az akkori szabadfürdőn — a mostani strandon — fürdőztünk és akik kortársaim közül élnek, igen jól vissza tudnak emlékezni, hogy bizony 2—300 lépést a legfinomabb bársonyos homokon tudtunk bemenni és nem kellett a kellemetlen iszapot taposni, míg ma alig 40—50 lépésre már kezdődik az iszap, ami a fürdést maholnap lehetetlenné teszi”.

Ez a megállapítás is érdekes, hisz a mai Helikon strandon szó sincs már homokról, csak iszap van. Sokkal érdekesebb Reischl somogyi partról tett megjegyzése: „...az eliszaposodás nemcsak a keszthelyi öbölben fenyeget, hanem a somogyi oldalt is veszélyezteti, amely tényt nem lehet letagadni, hisz a bala-

7. Hínármezők a keszthelyi gőzhajó kikötő és vízi sporttelep között, 1966-ban.
7. Laichkrantpflanzen-felder zwischen der Dampfschiffsstation und dem Wassersportgelände, 1966.
7. Tapis de potamote entre le port aux vapeurs et l'établissement de sport nautique de Keszthely, en 1966
7. Водорослевые поля на территории между паровой пристанью и спортивной площадкой в 1966-м году.

tonmáriai, fenyvesi, folyódi partrészekén, hol a nád és káka ismeretlen növények voltak, ma már egész bozótok képződtek. . .”

A múlt eseményeinek és munkálatainak felsorolásánál általában kerültük egyéni megjegyzéseink hozzáfűzését, csupán a Keszthelyi- öbölben 1884 táján fellépő és rövidesen már tömegesen tenyésző hínárral kapcsolatban következtethettük az öbölnek, mint „biotopnak” nagyarányú változására. Reischl idézett szavai nyomán ezt kell most tennünk a somogyi parttal kapcsolatban is, amire a növényvilág successiójára utal.

A század elején ismételtlen említik, hogy a Balaton déli, somogyi partján nincsen nád.¹¹⁶ Hínár sem élt még ott akkor, amint az Borbás Vince 1891-ben írt szavaiból kiderül: „. . . őrszemmel kell vigyázni, vajon a hínár nem győzedelmeskedik-e a somogyi parton is, vajon a sekély vízben nagyobb bajt később nem okoz-e, s vajon a hínár szárát még hosszabbra nyújtván, a mélyebb vizekben is nem bír-e félelmetesebb módon elszaporodni? . . . Én nem élem meg, de valóban kíváncsi vagyok, már most látni, minő lesz a részletes változás 20—30 esztendő múlva”.

Kolosváry Gábor 1929-ben foglalta össze a Kenesealigai part elnadasodásának kérdését.¹¹⁸ Ezt a partszakaszt 1914 óta minden nyáron felkereste és rendszeresen megfigyelte a változásokat. Megfigyeléseit térképvázlatokkal (2—3. kép) teszi szemléletessé. A nádas előretörésével kapcsolatban a következőket írja: „a terület átmeneti jellegű, amennyiben az a sziklás-nádasos zalai partok és a homokos, kevésbé nádasos somogyi partok között fekszik. Balatonkenese, jóllehet lösz falak alatt fekszik, óriási ősnádasával még a zalai típus(t) képviseli”. 1914 és 1918 között a „b és h nádasok ekkor még oly ritkák voltak, hogy evezős csónakokkal könnyű volt átevezni bennük. . . A c, d és e nádasok pedig még nem függtek össze a parttal s köztük és a part között a csónakközlekedés zavartalan volt. A parttal összefüggő, átjárhatatlan nádasok csupán a g, j és k nádasok voltak. — 1922-ben a nádasok javarésze szárazra került”. Az alacsony vízállást a szerző a térképvázlaton is feltünteti, majd így folytatja: „A nádasok mögött ilyenformán szárazra került részek gyorsan benádasodtak s mire a nagy víz 1923-ban már visszajött, c, d és g nádasok közvetlen

összefüggésbe kerültek a partszegéllyel. 1924 óta rohamosan újabb nádtelepülések kezdődtek. (L. b₁, g₁, és k₁ nádas.) Ezzel az elnadasodási folyamattal kapcsolatban területünk átmeneti jellege szűnőben van. Az elnadasodás zalai méreteket ölt s a homokos part. . . lassan eltűnik. Egészen friss és új nádasodási gócpontok területünkön kívül a Világos-Szabadi-i part előtt is vannak.” Ehhez hozzáteszi még, hogy nádírtást (és nem vágást) 15 év alatt csak három esetben figyelt meg: „Balatonaliga előtt a 15 éven belül véglegesen csak egy kis nádas írtottak ki”, az i jelzésűt: „1927-ben . . . Balatonkenese alatt a Budapest Székesfővárosi Tisztviselő nyaraló telep létesült, ismételtlen történt nádírtás, mivel az üdülőtelepnek parti főenyterület kellett”; végezetül „1929-ben pedig Aligán az egyik üdülőtelep írtatta ki partja előtt fekvő nádasát”.

Az elnadasodás fő okának az említett helyeken a kenesei löszfal abrúzióját tartja, amely megfelelő mennyiségű iszapot visz a tó homokos fenekére. Ehhez járul az a mellékjövedelem, amit a tulajdonosok a telen levágott nádért kapnak.

1934-ben Soó Rezső a nádasok balatoni elterjedéséről így szól:¹¹⁹ „ősi, homogén, de pusztuló vegetáció, végig a Balaton északi partvonalán. A szublitorális és litorális övben, mintegy másfél-két m mélységig terjed a víz felé. . . A déli partvonal mentén, a sekély, homokos parton hiányzik, de beljebb, különösen régebben, kissé sósvízű tavak (Lepsény, Siófok) mentén és a somogyi berekben (Szántódi, Lellei, Boglári és Nagyberek) hatalmas kiterjedésű rengeteget alkotott, amelyek javarésze a lecsapolások folytán megsemmisült”. A déli partvonal említett nádasai azonban mind a XVIII—XIX. században lefűződő öblökben, belső tavakban tenyészték.

1942-ben Entz Géza és Sebestén Olga írja:¹²⁰ „Somogyban, mesterségesen védett területeken, kikötők, mólók mentén, kotrással mélyített helyeken meggyűl az iszap, felüti fejét a nádas s meg is erősödik, holott a természetes síkervvízű hullámcsapásnak kitett,

tagolatlan homokos part közelében nem tudja lábát megvetni. A nád mocsári növény, 2 m-nél mélyebb területeken nem nő”. A nádasokról szóló újabb tanulmányok cönológiai, vagy produkció-mérési jellegűek,¹²¹ jelenlegi munkánkhoz csak kevéssé tudjuk őket felhasználni.

Soó Rezső és Jávoroka Sándor szerint¹²² az észak-amerikai származású kanadai átokhínár (*Elodea canadensis* L. C. Rich.) eutrof vizet és iszapos talajt jelez. Moesz Gusztáv szerint minden bizonnyal az 1870-es évek óta betelepítéssel bekerült növény ez, helyi kivadulásokkal.¹²³

Az első példányt hazánk területén Borbás Vince találta 1882-ben a Mura egyik holtágában,¹²⁴ a Balatonban azonban nem sikerült megtalálnia 1891-ben sem.¹²⁵ és ¹²⁶ Moesz G. az említett 1909-es¹²³ és Zoltán Vilmos az 1916-os cikkében¹²⁷ sem említi még balatoni lelőhelyét. A tóban való előfordulásáról csak 1926 óta tudunk. Boros Ádám ekkor találta meg érdekes módon a somogyi Balatonkeresztúrnál¹²⁸ „a part elmoszarasodó részén”. Soó Rezső 1928-ban fenékpusztai előfordulásáról tudósít.¹²⁹ Ugyanekkor a Kisbalaton mocsarában is gyűjtötte.¹³⁰ Balatonmárián és Balatonföldváron 1943-ban találta meg Sebestyén Olga.¹³¹ Szerinte „dúsan tenyészett Balatonföldváron a tó területén, de nem annak a vízében, hanem a Balatonba nyúló mólón, a vízművek medenceszerű mélyedésében”. Feltételezi, hogy áramlások viszik az Elodeát Földvárig. 1961-ben Keszthelyen, a halászcserda előtt gyűjtött Sebestyén Olga e növényből,¹³² mi pedig 1963-ban terjeszkedését észleljük.

Ami az áramlások, szelek hínárterjesztő munkáját illeti, Trautmann Róbert 1928-ban utal erre s azt írja, hogy a hínár a somogyi parton „csak ideig-óráig él meg, csak nyomorog és folyton pusztul”.¹³³ Ez évben írja Lukács Károly¹³⁴ is, hogy „a Balaton somogyi partjain fel-feltünedező, de gyökeret soha nem verő” hínárt az északi partról sodorja át a szél. Az említett helyen Boros Ádám adatai is bizonyítják, hogy a déli part hínárjainak nagy része nem helyi növény.

Borbás Vince nem érthette meg azt a nagy átalakulást, amit a fentiekben körvonalaztunk.

Röviddel a felszabadulás után újra felmerült a Keszthelyi-öböl problémája. 1947 október 5-én az Állami Nád- és Halgazdasági Hivatal kezdeményezésére széleskörű balatoni értekezletet tartottak Keszthelyen.¹³⁵ A hal és a nád problémáján kívül Castelli Árpád, a Kisbalatoni Vízrendező Társulat igazgatója a Kisbalaton kérdéseiről beszélt, „mely fölött hosszasan, késő estig tartó vita indult meg... A keszthelyieket az öböl eliszaposodása érdekli pillanatnyilag leginkább. A gyűlésen a hozzászólók nagy többsége hajlamosnak mutatkozott azt állítani és tudomásul venni, hogy a Zala nem hord iszapot most sem többet, mint szabályo-

zása előtt és az eliszaposodás egy természetes folyamat, melynek az lesz a következménye, hogy a Balaton lassan, de biztosan feltöltődik. A keszthelyi öböl megmentését egyedül a partvédelmi művek és a kotrás oldhatja meg. Ezen az úton kell tehát a keszthelyieknek a megoldást keresni”.

Egy évvel később arról írnak már, hogy a partvédelmi művek építéséhez szükséges fedezet biztosítása érdekében megindultak a tárgyalások.¹³⁶ Ezeknek a partvédelmi műveknek egy kis szakasza éppen 10 évvel később, 1958-ban készült el.

Az öböl eliszaposodásának kérdése állandó témája az 1948. évi újságoknak is, melyek már a fürdőváros jövőjét féltik az iszaptól és a hinártól.¹³⁷ Castelli Árpád, a Kisbalatoni Vízrendező Társulat igazgatója nagy cikkben reagál ezekre.¹³⁸ Nagyon érdekes szempontot, a talajerózió kérdését veti fel. A hóolvadás, zápor nagy tömegben szállíthat a tóba eróziós törmelékét. Megemlíti, hogy a Kisbalaton tőzege a legjobb minőségű, fedőréteg nélküli és legkisebb a hamutartalma is, a Zala hordaléka tehát nem mutatható ki benne.

A Keszthelyi-öböl feliszaposodása a Magyar Hidrológiai Társaság balatoni ankétjainak többszörös visszatérő témája. 1952-ben a keszthelyi ankéton Fazekas Károly foglalta össze a legújabb kutatások eredményeit és vázolta a további teendőket is.¹³⁹ Érdekes előadásában rámutatott, hogy 1951 júliusa óta méri a Zala hordalékát Zalaapátinál és más állomásokon is. A maga részéről a zalaapáti mérések eredményét fogadja el, mert ott a Balaton visszaduzzasztó hatása nem érvényesül már. 1951 júliustól—1952 júliusáig a Zala görgetett hordaléka annyira elenyésző volt, hogy a további mérés feleslegesnek látszik. A lebegtetett hordalék 6500 tonnányi a jelzett időszakban. Ez az egész Balaton esetében évi 0,07 mm feltöltődést jelentene, de ha csak a 25 km²-nyi Keszthelyi-öblöt vesszük alapul, akkor a feltöltődés évi átlaga 0,17 mm. A Balaton feliszapolódása szempontjából lényegesebbnek tartja a behulló port, ami a Zala hordalékának ötvenszerese is lehet. A továbbiakban a kutatás és vizsgálat irányairól szól.

A Balaton regressziós jelenségeinek vizsgálata szempontjából alapvető Zólyomi Bálint munkássága. 1948–1952 között, valamint szíves szóbeli közlése szerint 1965-ben is furatokat vett a tómedence különböző helyeiről. A furatok rétegeinek pollenanalitikai vizsgálata alapján sok más észrevétel mellett a Balaton tó kora és a fenékküledék képződésének időrendje és alakulása is megállapítható.¹⁴⁰

A megindult céltudatos tudományos vizsgálatok keretében Lesenyi József és Sz. Muhits M. Katalin részletesen foglalkozott a keszthelyi Búdósárok szennyezettségének kérdésével.¹⁴¹ 1952 szeptember 14. és 17. között vizsgálták a kérdést, megállapítva, hogy a Bala-

8. Hínármezők a gözhajókikötő északi oldalán, 1966-ban.
 8. Laichkrantpflanzen-felder an der Nordseite der Dampfschiffsstation, 1966.
 8. Tapis de potamot du côté nord du port de vapeurs, en 1966
 8. Площади, занятые водорослями, с северной стороны парходной пристани в 1966-м году

ton vízében a szennyvíz hatása a beömlésnél biológiai úton is kimutatható, a Balatonba került szennyvíz nyomai a beömléstől 120—150 m-re viszont már sem biológiai, sem kémiai úton nem észlelhetők. Javasolják, hogy a Büdösárok torkolatánál 150 m-es körzetben strandot ne létesítsenek.

1953-ban jelent meg Sebestyén Olga cikke a Balaton táplálékforgalmáról.¹⁴² A tápláléktermelés és lebontás a tó egész területén folyik, kivéve a tihanyi "kutat" és pár, somogyi parttal párhuzamos mélyebb árkot. Cikke a tó feltöltődésének biológiai tényezői szempontjából érdekel bennünket. Lényeges megállapítása, hogy a tó víztömege 3—8 évenként cserélődik.

1955-ben adta közre Bogárdi János a Zala hordalék-méréseinek eredményét. Számítása szerint a folyó évi átlagos törmelékiszállítása 20—30 ezer tonna.¹⁴³ Ez a hordaléktömeg kb. négy és félszerese a Fazekas számításai nyomán megismertnek, tehát a teljes Balatonra viszonyított feltöltődés 0,315 mm/év, a Keszthelyi-öböl viszonylatában 0,765 mm/év.

1958-ban Sebestyén Olga foglalta össze a Magyar Tudományos Akadémia tihanyi Biológiai Kutató Intézetének harmincéves kutatási irányait és eredményeit,¹⁴⁴ melyek ismerete nélkül a tó jelenségeit, így a bennünket érdeklő Keszthelyi-öböl regressziós jelenségeit sem lehet megfelelően értékelni.

A tó regressziójának egyik tényezője a biológiai termelés. 1951 óta az Intézet munkájához tartozik e folyamat mennyiségi és minőségi vizsgálata,¹⁴⁵ melyről Sebestyén megjegyzi, hogy „a biológiai termelés megoldhatatlan”.¹⁴⁶ A részeredmények ennek ellenére igen elgondolkodtatóak. 1951 július 12-én a tó plankton-állománya 2900 tonnára becsülhető. 1952 januárjában a plankton-állomány a tóban „valamivel meghaladta a 2000 tonnát”. A fecskemoszat (*Ceratium hirundinella* [A. F. M.] Bergh.) virágzása nyár derekán több héten keresztül tart és állománya 3—5 naponként cserélődik. Sebestyén szerint napi termelésük több száz tonnát tesz ki.¹⁴⁷

A Magyar Meteorológiai Társaság és a Magyar Hidrológiai Társaság Balneológiai Szakosztálya által 1960 szeptemberében Hévízen rendezett VI. vándorgyűlésen is szó esett a Balaton regressziójáról. Sági Károly régészeti, történeti és kartográfiai adatok alapján kísérelte meg a keszthelyi környéki öblök pusztulásának időrendjét vázolni.¹⁴⁸ Ezt követően Ligeti Lászlóval közösen írt tanulmányukban a keszthelyi Balatonpart alakulását vizsgálják 1846—1958 évek közötti időben.¹⁴⁹

lóval közösen írt tanulmányukban a keszthelyi Balatonpart alakulását vizsgálják 1846—1958 évek közötti időben.¹⁴⁹

A Vizgázkodási Tudományos Kutató Intézet és az Országos Vízügyi Főigazgatóság megbízásából Szesztay Károly foglalta össze a Keszthelyi-öböl és általában az egész Balaton feliszaposodásának kérdését 1960 végén.¹⁵⁰ Szesztay az összes tényezők figyelembevételével évi 7 mm-ben adja az utolsó 60 év feltöltődési átlagát.

1961-ben a Balatoni Intéző Bizottság kezdeményezésére a Vizgázkodási Tudomány Kutató Intézet koordinálta a Balatonnal foglalkozó intézmények munkáját, valamint kutatási programot is dolgozott ki velük egyetértésben.¹⁵¹

A programmal kapcsolatos tudományos eredmények közül lényeges a kérdés szempontjából Szesztay Károly 1962-ben megjelent munkája,¹⁵² mely a Balaton vízháztartásának kérdéseivel foglalkozik. Megállapítása szerint:¹⁵³ „A tó felszínére hulló 620—630 mm-nyi csapadékot teljes egészében a Sión leeresztett vízmenyiség, a vízgyűjtőterületekről a tóba jutó 880—900 mm-nyi hozzáfolyást pedig a párolgás emészti fel”. Optimális számításai szerint az egyensúly éppen csak fennáll. Lényeges megállapítása:¹⁵⁴ „A tó vize átlagosan, kerekén 2 évenként cserélődik ki”. Ez azért érdekes számunkra, mert a viszonylag gyors vízcseréje ellenére is a tó, mint „biotóp” eutroph jellegű.

Entz Béla 1962-ben a Balaton, ezen belül a Keszthelyi-öböl feliszapolódásának kérdését vizsgálja. Megjegyzi, hogy a Kisfaludy gőzösnek kikötője volt Balatonhidvégnél. Ma Balatonhidvég 10 km-re van a tóparttól. A Zala deltáját is megemlíti, amely „olyan sekély, hogy a Zala a Balaton felől csak lapos fenekű vízijárművel közelíthető meg”. Az iszapolódás tényezői között említi az oldott sók szerepét: „kiszámítható,

hogy a tóban naponta mintegy háromszáz tonnányi méz mennyiség csapódik ki”, melynek okát a vegetáció fotoszintézisében látja. Véleménye szerint a lehulló por és a bevezetett szennyvizek is hozzájárulnak a feltöltődéshez. Így végeredményben a Keszthelyi-öbölben 5–10 mm-es friss üledék kialakulásával számol.

Ugyanezen évben Tóth András a mezőgazdaság és a tó feltöltődésének korrelációját vizsgálja.¹⁵⁶ „Délnyugat-Dunántúl hegyes-dombos vidékein egy-egy nagyobb zápor — a műveléstől függően — nem kevesebb, mint 0,5–2,7 cm talajréteget pusztít le, amelynek jelentős része a patakokon és folyókon keresztül a Balatonba jut”. A preventív eljárások mellett hangsúlyozza az iszap rendszeres gépi kiemelésének fontosságát. Szükségesnek tartja a kitermelt iszap vizsgálatát abból a szempontból, hogy talajjavításra gazdaságosan felhasználható-e? Megemlíti, hogy „a keszthelyi öbölben kitermelt iszappal a keszthelyi síklámpunkon állítottuk be első kísérleteinket”.¹⁵⁷

1963-ban jelent meg Pásztó Péter munkája a balatoni víz minőségéről,¹⁵⁸ amelyben sok közvetlen adat vonatkozik a Keszthelyi-öbölre, annak pusztulására.

1963-ban Tölg István a tó regressziós jelenségeinek hatását a balatoni halállomány vetületében vizsgálja és a kérdés népgazdasági jelentőségét halászati szempontból tárgyalja.¹⁵⁹ Régen tökéletes egység volt a halak szempontjából a Balaton, ma már nem az. A berkek lefűződése, ill. lecsapolása folytán a tó képtelen már a süllőivadék táplálására. A harcsa régen jellegzetes hala volt a Balatonnak, ma alig játszik szerepet. A berkekkel a csuka is elvesztette igazi otthonát. A ponty az, melynek a mai tó is megfelelő környezetet biztosít. „A nemes halakban gazdag Balaton kevésbé értékes tömeghaltermelő vízzé alakult át”.

Sebestyén Olga, a magyar tótörténeti kutatás egyik megalapítójának cikkével folytatjuk a Keszthelyi-öböl, sőt a Balaton szempontjából is annyira szomorú felsorolást. Sebestyén szerint¹⁶⁰ a feltöltődés egyik lényeges oka biológiai eredetű. Cikkében részletesen foglalkozik a főrna (elpusztult vízinövények törmeléke) detritusszá való alakulásával. Megjegyzi, hogy „ma, amikor a keszthelyi öböl hidrológiai állapota már gondot okoz, különösen előtérbe kerül a szerves életnek a tó sorsát munkáló, vagy befolyásoló szerepe”. A nádas kb. 70 évvel ezelőtt „szélárnyékos területekre (északi part) szorított, utóbbi évtizedekben parti építmények védelmében, eróziós szakaszokon (déli part) is terjeszkedik”. A nádasnak nagy jelentőséget tulajdonít a főrna képződésében. Szerinte „a Balatonra a terjedelmes víztükör, a dús, de aránylag keskeny nádas partszegély egyaránt jellemző”.

Ugyanígy jelentőséget tulajdonít a nyíltvízi vegetációnak is. „Hínáros nemcsak parti, de nyíltvízi területen is alkot ritkás foltokat, mely utóbbiak azonban

nem zárulnak jól körülhatárolható állománnyá. E területek litorális jellege múltékony”. A Keszthelyi-öbölben a legdúsabb a hínár, „ahol az utóbbi évtizedekben a feltöltődés jelei mind rohamosabban mutatkoznak”. Ezt a tényt a Zala hordaléka is elősegíti, amely a Kisbalaton térségében még szerves iszappal is dúsul.

„A makrovegetáció térfoglalása tavi jellegű állóvíz esetén öregezés jele... A Balaton tavi jellegét — sekélysege ellenére — a meder földrajzi helyzetének, morfológiájának, a szeles klíma tényezőinek, továbbá a víz kémiai és fizikai sajátosságának egybekapcsolódása alakítja és tartja fenn. A Keszthelyi-öböl tavi jellege ma már múltóban van”.

Megállapításait különös esemény támasztja alá. A Keszthelyi-öbölben 1966 szeptemberében óriási méretű vízvirágzás kezdődött.¹⁶¹ Első hulláma szeptember 2— és 13-a: a második pedig 21— és 23-a között zajlott le. Ennek során az „öböl vize zöld, helyenként kékes-zöld színűvé és tejfölsűrűvé változott”. Hortobágyi Tibor és Kárpáti István első híradásában már arról is tudósít, hogy „a keszthelyi öböl környékén élők, számukra eddig nem tapasztalt” eseményként figyeltek fel a jelenségre. „A Balatonban ritka jelenség... a vízvirágzások megjelenése. Alig néhányról van eddigi tudomásunk. Az 1966 szeptemberéhez hasonló méretű (4. kép) még sohasem fordult elő”. A vízvirágzást, meghatározásuk szerint, egyetlen fonalas kékalga faj, az *Aphanizomenon flosaquae* (L.) Ralfs okozta.

A szerzők kihangsúlyozták, hogy a „vízvirágzások a biotop egyensúlyi zavarára utalnak”. Ez a közismert tény már önmagában is nagyon aggasztó jel számunkra. Következmenyei azonban igen súlyosak lehetnek. A gyors szaporodás önárnyékolást okoz, ami az oxigéntermelést csökkenti. „A víz tehát szennyeződik, ami a nagymérvű egyedpusztulás, a mérgező bomlástermékek még súlyosbitanak. Az oxigénhiány tömeges halpusztuláshoz vezethet”. Az *Aphanizomenon flosaquae* (L.) Ralfs-ra vonatkozó irodalmi adatok még súlyosabb árnyékot vetnek előre: P. R. Gorham és társai 1962-ben a Burton tóban (Kanada) e fajból 15 kultúrát tenyésztettek, amelyből 5 toxint termelt! D. W. Bennett ugyanebben az évben megfigyelte, hogy virágzásuk madarak, emlősök pusztulását okozza a halakén kívül. Arról is olvashatunk, hogy a „vízvirágzásokos víz közvetve, a halak fogyasztásával, fürdőzéssel az emberre is veszedelmessé válhat, amint arról M. Shilo tájékoztat”.

A Keszthelyi-öböl tavi jellege múltóban van, de ezt tudomásul venni kevés. Azzal kezdtük cikkünket, hogy Keszthely gazdasági létének a Balaton a leglényesebb tényezője. Keszthely léte viszont idegenforgalmi tényező. Megmentése érdekében gyors segítség szükséges. S ez a segítség a XX. század tudományos technikai szintjén csak pozitív eredménnyel zárulhat.

Ez a megállapítás önmagában nem megoldás még.

Szükségszerűen utaltunk pár helyen arra, hogy a tó növényvilágának indikációja szerint az egész Balaton, mint „biotop” döntően megváltozott az utolsó évtizedekben. Ezzel kapcsolatban Kolosváry Gábor¹⁶² szavait kell idéznünk: „Döntően kell abban, hogy nádkitermelésre, bazaltkitermelésre, újabb termőhelyek létesítésére akarjuk-e kihasználni a Balatont és környékét,

vagy pedig világhírű fürdőhelyek keletkezése és nemzeti érdekeinket jobban szolgáló idegenforgalom megteremtése legyen a célunk ?!”

Kolosváry professzor 1929-ben írta ezt. Ma 1966-ot írunk és végre döntenünk kell!

Füzes F. Miklós—Sági Károly

J E G Y Z E T E K

- ¹ Fazekas K., Balatoni hidrológiai kutatásainak legújabb eredményei. Hidrológiai Közlemények. 1953, 162—168.
- ² Sebestyén O., Detritusproblémák. Hidrológiai Közlemények. 1964, 115.
- ³ Sebestyén O., Horizontale Plankton-Untersuchungen im Balaton. AIBHAS. 31/1964, 223.
- ⁴ Cholnoky J., A Balaton hidrográfiaja. Budapest, 1918, 23.
- ⁵ Cholnoky J., i. h., 23 és 131. ábra. — A Balaton térképe a Vízrajzi Osztály 1894/5. évi felvétele szerint. (É. n.) M=1 : 150,000. — Lóczy L., A Balaton környékének részletes térképe 4 lapon. 1902.; A Balaton környékének geológiája és morfológiája. (Bp. 1913) 513 és 274. ábra.— A Balaton helyszínrajza a fenékrétegvonalak feltüntetésével. (Térkép, Bp. é. n.) Az 1930-as felvétel alapján.
- ⁶ Lóczy L., i. h., 513—515.; A Balaton tónak és környékének részletes térképe 4 lapon. 1902. M=1 : 75,000.
- ⁷ A Balaton környékének részletes geológiai térképe. MBKM XIII (1941) 196.
- ⁸ Lóczy L., i. h., 1913, 227.
- ⁹ A Balaton helyszínrajza fenékrétegvonalak feltüntetésével 1930-as felvétel alapján. (Bp. é. n.) — Lásd még: 7. j.
- ¹⁰ Bolla Sándor erdőmérnök szíves segítségét ezúton is köszönjük.
- ¹¹ Cholnoky J., i. h., 36.
- ¹² Bontz J., Keszthely város monográfiája. Keszthely, 1896, 362.
- ¹³ Sági K., A Keszthelyi-öböl sorsa. Új Helikon. 1963, 53—56.
- ¹⁴ Részletesen lásd: Sági K., Adatok a keszthelyi munkásmozgalom történetéhez (1902—1914). A Veszprémi Múzeumok Közleményei. II (1964), 365—367.
- ¹⁵ Csák Á., „Keszthelyi fürdő”. Keszthelyi Újság, 1922. XII. 31. szám.
- ¹⁶ Állami Levéltár, Zalaegerszeg: Keszthely város levéltára, fasc. 706, 48.
- ¹⁷ Cholnoky J., A Balaton hidrográfiaja. Budapest, 1918, 228—236. — Bertók J., A Balaton vízszíne, szabályozásának és a síófoki Sió-zsilipnek ismertetése. Budapest, 1935, 13—32.
- ¹⁸ Lakatos V., A haldokló Keszthelyi-öböl. Keszthelyi Újság. 1922. VII. 16. szám.
- ¹⁹ A „hínár” szó bontanikai értelemben vett jelentésével először Borbás Vince (Tanulmányok a Balaton hínárjáról. Földr. Közl. 1891, 457—466. — A Balaton flórája. 1900, MBIM. III 185.) foglalkozott. — Modern értelmezésben a hínárfajok = „hydatophyta incl. limnophyta et amphiphyta” (Soó R., A Balatonvidék magasabbrendű vízínövényeinek és a Balatonpart flórájának áttekintése MBKM X (1938), 203).
- ²⁰ Borbás V., Tanulmányok a Balaton hínárjáról. Földr. Közl. 19 (1891), 467.
- ²¹ A Balaton partján ma is élő népi neve, hivatalos magyar nevével kifejezőbb.
- ²² Soó R.—Jávorka S.: Magyar növényvilág kézikönyve. 1951. I.; 368—369. II.; 836—839.
Soó R.: A magyar flóra és vegetáció rendszertani-növényföldrajzi kézikönyve. Budapest, I (1964): 130—137, II (1966): 401—402.
- ²³ Kitaibel P., Reliquiae Kitaibelianae. Verh. Zool. Bot. Ges. (ZBG) XII. (1862), 562.
- ²⁴ Kitaibel P., i. h. XIII. (1863), 534.
- ²⁵ Borbás V., i. h. 19. (1891), 464—465.
- ²⁶ Harmatta, J. jun., Die Frühen Forschungsreisen Pál Kitaibels. Bot. Közl. 49. (1962), 344—345.
- ²⁷ V.ö.: Krieger Sámuel térképe. Közölve: Cholnoky J., i. h. 17. ábra.
- ²⁸ Borbás V., i. h., 1891, 472.
- ²⁹ Borbás V., A Balaton hínárja. Keszthelyi Hírlap, 1900. XI. 4. szám.
- ³⁰ Állami Levéltár, Kaposvár. — Hoss J., Halászat, nádaratás és táplálkozás egy Nagybereki községben. Somogyi Múzeum 8 (1966), 5—22.
- ³¹ Hoss J., i. h., 22.
- ³² Simkovics L., Matematikai és Természettudományi Közlemény X (1871), 202.
- ³³ Állami Levéltár, Zalaegerszeg: Keszthely Város Levéltára 913. kötet, 11.
- ³⁴ Hencz A., Természettudományi Közlemény 21 (1889), 457—458.
- ³⁵ Borbás V., A Balaton virágos növényei. (Bp. 1900) 52—54., 80—82.
- ³⁶ Sziklay J., A balatoni hínár. Egyetértés, 1890. VII. 1. szám.
- ³⁷ Deininger I., Adatok kultúrnövényeink történetéhez. A Lengyel-i őskori telep növénymaradványai. (Keszthely 1891).: Pflanzenreste der prähistorischen Fundstätte von Lengyel. (Bp. 1890), stb.
- ³⁸ V. ö.: 13. j., 8—14.
- ³⁹ Borbás V., i. h., 1891.
- ⁴⁰ L(ovassy) S., A balatoni hínár. Keszthelyi Hírlap, 1900. VII. 29. szám.
- ⁴¹ Reischl Richard emlékirata a keszthelyi öböl megmentése érdekében. Balatoni Kurír, 1942. II. 26. szám.
- ⁴² Keszthelyi Újság, 1922. IV. 9. szám.

- ⁴³ Csák Á., „Keszthely fürdő”. Keszthelyi Újság, 1922. XII. 24. szám.
- ⁴⁴ Keszthelyi Újság, 1921. VIII. 7. szám.
- ⁴⁵ Keszthelyi Újság, 1922. VII. 2. szám.
- ⁴⁶ Földváry M., Óvjuk meg a Kis-Balaton természetvédelmi területnek. A Természet 15 (1919), 73—80.
- ⁴⁷ A Zala szabályozása. Keszthelyi Újság, 1920. VIII. 8. szám.
- ⁴⁸ Keszthelyi Újság, 1922. IV. 9. szám.
- ⁴⁹ Keszthelyi Újság, 1922. VI. 25. szám.
- ⁵⁰ Keszthelyi Újság, 1922. IV. 16. szám.
- ⁵¹ Keszthelyi Újság, 1922. III. 19. szám.
- ⁵² Boros Á., A Balaton vízének és partjának néhány növényéről. Archivum Balatonicum, Tihany. I (1962), 178—180.
- ⁵³ Moesz G., Néhány bevándorolt és behurcolt növényünk Bot. Közl. VIII (1909), 145—147.
- ⁵⁴ Rapaics R., Látogatás tündérszép Hínár birodalmában. A Természet 27 (1931), 161.
- ⁵⁵ Soó R., A magyar vizek virágos vegetációjának rendszer-tani és szociológiai áttekintése MBIM II (1927), 51.
- ⁵⁶ Sebestyén O., A Balaton biológiai kutatásának mai állásáról. MBKK (1948), 7.
- ⁵⁷ Dr. Sebestyén Olga szíves közlését és támogatását ezúton is köszönjük.
- ⁵⁸ Kéz A., A balatoni medencék és a Zalavölgy. Term-tud. Közlöny, 63 (1931). Pótfüzet.
- ⁵⁹ Helyzetkép a keszthelyi Balatonpartról. Keszthelyi Hírek, 1931, V. 24. szám.
- ⁶⁰ Szabó Z., A bioindikátorok ökológiai jelentősége. Hidrológiai Közlöny, 1950, 70.
- ⁶¹ Soó R., i. h., MBIM. II (1927), 136.
- ⁶² Soó R., Herbarium Institutii Biologici, Tihany. Flóra Hungarica fasc. 10. Hydatophyta. Balatoni Múzeum, ltsz.: 58. 32. 37.
- ⁶³ A sulyom és társai a keszthelyi partokon. Balatoni Kurír, 1933. IX. 20. szám.
- ⁶⁴ Soó R., A Balatonvidék magasabbrendű vízinövényeinek és a Balatonpart flórájának áttekintése. MBKM X (1938) 201.
- ⁶⁵ Entz G.,—Sebestyén O., A Balaton élete. (Bp. 1942), 242.
- ⁶⁶ Korcsmáros L., A keszthelyi halomgerinc balatoni színlői. (Bp. 1936).
- ⁶⁷ Madarassy L., A keszthelyi öböl sorsdöntő kérdései egy bölcsészdoktori értekezésben. Balatoni Kurír, 1939. V. 4. szám.
- ⁶⁸ Keszthelyi Hírlap, 1936. VI. 21. szám
- ⁶⁹ Keszthelyi Hírlap, 1937. VI. 27. szám
- ⁷⁰ Keszthelyi Hírlap, 1936. VII. 19. szám.
- ⁷¹ Borbás V., A Balaton flórája. (BTTE) Budapest, 1900.
- ⁷² Borbás V., i. h., 32.
- ⁷³ Borbás V., i. h., 33.
- ⁷⁴ Borbás V., i. h., 34.—Soó R.,—Jávorka S., i. h., II 835.
- ⁷⁵ Borbás V., i. h., 35: és 21. ábra.
- ⁷⁶ Borbás V., i. h., 34, 36: és 21. ábra.
- ⁷⁷ Borbás V., i. h., „A széleslevelű hínár szaporodása”. c. fejezet: 70—73. „A süllőhínár vagy süllőfű biológiája” c. fejezet: 73—75.
- ⁷⁸ Borbás V., i. h., 73.
- ⁷⁹ S., A Keszthelyi öböl elhínárosodása. Keszthelyi Hírlap, 1936. VIII. 9. szám.
- ⁸⁰ 1961—4 között Fenékpuszta térségében nagy területek települtek be hirtelen hínárral. Megfigyeléseink szerint a más helyeken levágott hínárokat (Potamogeton perfoliatus L. és Myriophyllum spicatum L.) a hullámszél hordta a helyre. A hajtások a fenékre süllyedve az iszapon elterültek, s a nodusokból járulékos gyökereket hajtottak.
- Mind a két fajnál megfigyelhettük e folyamatot! Ez figyelmet bennünket, hogy hínárirtás alkalmával a levágott hajtásokat gondosan gyűjtsük és távolítsuk el a vízből.
- ⁸¹ Borbás V., i. h. 75—77.
- ⁸² B. A., Meddig él még a Bodeni tó és meddig a Balaton? Magyarság, 1936., VI. 10. szám.
- ⁸³ Keszthelyi Hírlap, 1936. XI. 15. szám.—Székesfehérvári Friss Újság, 1936 XI. 16. szám.
- ⁸⁴ A keszthelyi öböl iszapjának hivatalos mérése. Balatoni Kurír, 1942. III. 26. szám.
- ⁸⁵ Keszthelyi Hírlap, 1937. I. 24. szám.
- ⁸⁶ Új balatoni probléma az elhínárosodás. Nemzeti Újság, 1937. I. 24. szám. — A földművelésügyi minisztérium a Balaton eliszaposodása ellen. Budapesti Hírlap, 1937. I. 26. szám. — A Zala folyó okozza a keszthelyi öböl elhínárosodását. Zala megyei Újság, 1937. I. 31. szám.
- ⁸⁷ Balatoni Kurír, 1942. III. 26. szám.
- ⁸⁸ Keszthelyi Hírlap, 1937. VI. 27. szám.
- ⁸⁹ Sorozatos bajokat okozott a Zala alsó folyásának szabályozása. Zala megyei Újság, 1937. IV. 30. szám. — Kiszárad a Balaton keszthelyi öble és eliszaposodik a somogyi part. Zalai Közlöny, 1937. IV. 30. szám. — Eliszaposodás veszélye fenyegeti a Balaton somogyi partját. Új Somogy, 1937. V. 2. szám.
- ⁹⁰ Keszthelyi Hírlap, 1938. I. 16. szám.
- ⁹¹ Keszthelyi Hírlap, 1938. I. 30. szám.
- ⁹² Keszthelyi Hírlap, 1938. II. 13. szám.
- ⁹³ Keszthelyi Hírlap, 1938. IV. 24. szám.
- ⁹⁴ Keszthelyi Hírlap, 1938. IV. 24. szám.
- ⁹⁵ Fülöp V., Hínárkérdés 48 évvel ezelőtt. Keszthelyi Hírlap, 1938. IV. 17. szám.
- ⁹⁶ Dr. Harmatta János és Harmatta Árpád szíves szóbeli közlése.
- ⁹⁷ Dr. Zólyomi Bálint szíves szóbeli közlése.
- ⁹⁸ Madarassy L., A keszthelyi hínárkérdés történetéhez. Keszthelyi Hírlap, 1938. V. 1. szám.
- ⁹⁹ Soó R., i. h. MBKM X (1938), 195—204. — Csak a Balaton vízében talált növényekre vonatkozó adatokat használtuk fel.
- ¹⁰⁰ Lampért J., Balatonproblémák. Balatoni Kurír, 1939. XII. 7. szám.
- ¹⁰¹ Balatoni Kurír, 1940. II. 1. szám.
- ¹⁰² Balatoni Kurír, 1941. I. 9. szám.
- ¹⁰³ Cholnoky J., Keszthelyt meg kell menteni. Pesti Hírlap, 1942. I. 18. szám.
- ¹⁰⁴ Cholnoky J., Keszthely megmentése. Pesti Hírlap, 1942. I. 22. szám.
- ¹⁰⁵ Zoltán Gáspár levele. Pesti Hírlap, 1942. I. 29. szám.
- ¹⁰⁶ Reischl Richard, Balatoni Kurír, 1942. II. 26. szám.
- ¹⁰⁷ A Badacsonyi és a keszthelyi öböl megmentése. Balatoni Kurír, 1942. IV. 16. szám.
- ¹⁰⁸ Tavy L., A Zalasabályozás hatása a keszthelyi öböl feliszapolódására. Balatoni Kurír, 1942. VIII. 27. szám.
- ¹⁰⁹ Cholnoky J., A keszthelyi öböl feliszapolódása. Balatoni Kurír, 1942. IX. 3. szám.
- ¹¹⁰ Tavy L., Még néhány szó a Zalasabályozás állítólagos iszapjáról. Balatoni Kurír, 1942. IX. 10. szám.
- ¹¹¹ Cholnoky J., Még egy szót a keszthelyi öböl feliszapolódásáról. Balatoni Kurír, 1942. IX. 24. szám.
- ¹¹² Fenyegeti-e a keszthelyi öblöt a közeli feliszaposodás veszélye? Keszthely és Vidéke, 1942. X. 3. szám.
- ¹¹³ Madarassy L., Balatoni gondolatok az iszapkérdés körül. Balatoni Kurír, 1942. X. 22. szám.
- ¹¹⁴ Cholnoky J., A keszthelyi öböl feliszapolódása. Balatoni Szemle, 1942, 209—211.
- ¹¹⁵ Reischl R., A keszthelyi öböl eliszapolódásához. Balatoni Kurír, 1942. X. 1. szám.

- ¹¹⁶ Borbás V., i. h., 1891, 472. — Cholnoky J., Balaton. (Bp. én.) 165. — László G., A balatonmelléki tőzeglapok és berkek. (Bp. 1913), 570.
- ¹¹⁷ Borbás V., i. h., 1891, 490.
- ¹¹⁸ Kolosváry G., Adatok a Balaton elnádásodásához. Földr. Közl. 57 (1929), 138—142.
- ¹¹⁹ Soó R., A Balatonvidék növényzövetkezeteinek szociológiai és ökológiai jellemzése. Matematikai és Természettudományi Értesítő 50 (1934) 678.
- ¹²⁰ Entz G., — Sebestyén O., i. h., 175—176.
- ¹²¹ Tóth L., Phytozonologische Untersuchungen über die Röhrichte des Balaton-Sees. Annal. Biol. Tihany 27 (1960) 209—242.
- ¹²² Soó R.,—Jávorka S., A magyar növényvilág kézikönyve II. (Bp. 1951), 835.
- ¹²³ Moesz G., i. h., 145—147.
- ¹²⁴ Borbás V., Az átokhínár fenyeget. Tanáregyesületi Közlemények 1882/83, 185—186.
- ¹²⁵ Uo. 186.
- ¹²⁶ Borbás V., i. h., (1891), 469.
- ¹²⁷ Zoltán V., A kanadai átokhínár (*Elodea canadensis* Rich.). A Természet 12 (1916), 19—20.
- ¹²⁸ Boros Á., i. h., 178.
- ¹²⁹ Soó R., i. h., MBKM X (1938), 197.
- ¹³⁰ Soó R., i. h., MBKM II (1921), 51.
- ¹³¹ Sebestyén O., i. h., MBKK 1948, 7.
- ¹³² Sebestyén O., i. h., 7., valamint szíves szóbeli közlése.
- ¹³³ Trautmann R., A balatoni hínársarjak vándorlása. Termtud. Közl. 60 (1928), 491.
- ¹³⁴ Lukács K., A balatoni hínársarjak vándorlása. Termtud. Közl. 60 (1928), 643.
- ¹³⁵ Balatoni Kurír, 1947. X. 16. szám.
- ¹³⁶ Balatoni Kurír, 1948. I. 8. szám.
- ¹³⁷ Balatoni Kurír, 1948. X. 14. szám és XI. 11. szám.
- ¹³⁸ Castelli Á., A keszthelyi öböl iszaposodásának kérdése. Balatoni Kurír 1948. dec. 16. sz.
- ¹³⁹ Fazekas K., Balatoni hidrológiai kutatásainak legújabb eredményei. Hidrológiai Közlöny 1953, 162—168.
- ¹⁴⁰ Zólyomi B., Magyarország növénytakarójának fejlődéstörténete az utolsó jégkorszaktól. MTA Biol. Oszt. Közl. I. (1952).
- ¹⁴¹ Lesenyi J.,—Sz. Muhits M. K., A Balaton szennyeztségének vizsgálata. Hidrológiai Közlöny 1953, 134.
- ¹⁴² Sebestyén O., A Balaton táplálékforgalmáról. Hidrológiai Közlöny 1953, 172.
- ¹⁴³ Bogárdi J., A hordalékmozgás elmélete. (Bp. 1955), 438. — Tekintettel arra, hogy 1966 nyarán Zalalövőnél, a Zala felső folyásának völgyében 4 m vastag lerakódást észleltünk, ami a XVI. század óta keletkezett, a magunk részéről ezt az adatot sem tarthatjuk megfelelő nagyságrendűnek.
- ¹⁴⁴ Sebestyén O., A Balaton kutatás harminc éve Tihanyban. Annales Instituti Biologici (Tihany) Hungariae Academiae Scientiarum, 1958, 9—28.
- ¹⁴⁵ Sebestyén O., i. h., 1958, 17.
- ¹⁴⁶ Sebestyén O., i. h., 1958, 12.
- ¹⁴⁷ Sebestyén O., i. h., 1958, 18.
- ¹⁴⁸ Sági K., Adatok a Keszthely-környéki balatoni öblök pusztulásának időrendjéhez. Hévízfürdő természeti viszonyai és gyógyászatának néhány részlete. (Bp. 1961), 21—28.
- ¹⁴⁹ Ligeti L.,—Sági K., Adatok a keszthelyi öböl feltöltődésének kérdéséhez. Vizgazdálkodás 2. (1962), 51—54.
- ¹⁵⁰ Szesztay K., A keszthelyi öböl feliszaposodása. (Bp. 1961).
- ¹⁵¹ A Balaton feliszapolódásával kapcsolatos kutatások 1961—62. (Bp. 1963.)
- ¹⁵² Szesztay K., A Balaton vízháztartása. (Bp. 1962.)
- ¹⁵³ Szesztay K., i. h., 1962, 29.
- ¹⁵⁴ Szesztay K., i. h., 1962, 70.
- ¹⁵⁵ Entz B., A Balaton feltöltődéséről. Vizgazdálkodás 2. (1962), 44—45.
- ¹⁵⁶ Tóth A., A Balaton feltöltődése és a mezőgazdasági kutatás. Vizgazdálkodás 2. (1962), 92—94.
- ¹⁵⁷ Sajnálattal jegyezzük meg, hogy tudomásunk szerint ez a népgazdaság szempontjából alapvető kísérlet megszakadt.
- ¹⁵⁸ Pásztó P., A Balaton vízminőségének vizsgálata. (Bp. 1963.)
- ¹⁵⁹ Tölg I., A hajdani berkek lekapcsolódásának hatása a Balaton mai halállományának minőségére. Hidrológiai Közlöny 1963, 77.
- ¹⁶⁰ Sebestyén O., Detritusproblémák a Balatonban. Hidrológiai Közlöny 1963, 73—76.
- ¹⁶¹ Hortobágyi T.,—Kárpáti I., Vízirágzás a keszthelyi öbölben. Georgikon IX (1966) 4. szám, 12—14.
- ¹⁶² Kolosváry G., Adatok a Balaton elnádásodásához. Földrajzi Közlemények 57 (1929), 149.

Regressionserscheinungen der Balaton-Bucht bei Keszthely

Der wichtigste Faktor des wirtschaftlichen Lebens von Keszthely seit 1861 ist der Balaton; deshalb beobachten die Einwohner der Stadt sehr lebhaft die Erscheinungen des Sees und reagieren sehr rege auf die erkannten Übelstände. Aus diesen Manifestationen können bezüglich der Regressionszeitfolge des Balatons sehr nützliche Folgerungen gezogen werden.

Der größte Feind des Badebetriebs und Fremdenverkehrs am Balaton sind die Laichkrantpflanzen. Die erste Angabe über Laichkrantpflanzen in der Bucht von Keszthely stammt aus 1871. Das Gewächs mag damals noch eine seltene Erscheinung gewesen sein, da die Fischer von Keszthely nur im Jahre 1884 darauf aufmerksam wurden. Im Jahre 1889 war es schon eine Massenerscheinung. In diesem Jahre hat der Keszthelyer Antal Hencz an den Redakteur des *Természettudományi Közlöny* Muster von Laichkrantpflanzen zwecks Bestimmung geschickt. Die eingeschickten Muster haben sich als *Potamogeton perfoliatus* L. und *Mycrophillum spicatum* L. erwiesen. Mit der Ausrottung des sich sehr rasch vermehrenden Gewächses als Hauptthema hat Imre Deininger, Direktor des Landwirtschaftlichen Instituts von Keszthely, im Jahre 1890 eine weitreichende Konferenz einberufen. Als im Jahre 1891 Vince Borbás von der Balaton-Kommission zum Studieren der Laichkrantpflanzen-Vegetation des Balatons ausgesandt wurde, konnte er schon überall am nördlichen Balatonufer das Gewächs finden, am Südlichen Ufer hingegen war es noch nicht angesiedelt.

Im Jahre 1926 hat Adam Boros die Ansiedelung der Wassernuß (*Trapa natans* L.) in der Bucht von Keszthely beobachtet, das sich nach Adolf Lendl und Oszkár Keller im Jahre 1933 verbreitete. 1962 erschien das Gewächs in der Nähe von Balatonföldvár und Ábrahámhegy, im Jahre 1963 auch in Zamárdi.

1943 wurden die ersten Exemplare der Wasserpest von Kanada (*Elodea canadensis* Rich.) von Olga Sebestyén im Balaton beobachtet. Seitdem hat es sich auch in der Bucht von Keszthely angesiedelt.

1938 hat Rezső Soó schon 24 Abarten von Laichkrantpflanzen im Balaton beschrieben was auf Grund

der obigen Schilderung die Gleichgewichtsstörung des Sees als Biotops andeutet.

Seit den 1910-er Jahren an ist neben dem Laichkrantgewächs-Problem die Verschlammung der Bucht von Keszthely, worauf die öffentliche Meinung gerichtet ist. In diesen Jahren hat der Ingenieur Antal Reiger auch einen Plan für das Setzen des Schlammes vom Fluß Zala ausgearbeitet. Sein Plan wurde aber außer Acht gelassen und später vergessen. 1922 mußte man schon die Strände von Keszthely wegen der Verschlammung mit Sand bestreuen. Unter dem Eindruck der Drohung der Verbreitung von Laichkrantpflanzen- und Verschlammung hat das Ministerium für Landwirtschaft im Jahre 1936, in Keszthely, mit dem Einzug der Verwaltungs-Kommission für die Balaton-Angelegenheiten eine weitreichende Konferenz gehalten. Da wurde das Messen der Anschwemmung vom Fluß Zala beschlossen. 1937 schrieb Richard Reischl in einem offenen Briefe, daß nicht nur Keszthely sondern auch das ganze südliche Ufer von der Verschlammung bedroht waren. 1942 wird die öffentliche Meinung durch die Zeitungsartikel von Professor Jenő Cholnoky auf die Errettung der Bucht von Keszthely gelenkt. Beeinflußt durch Cholnoky's Artikel hat Lajos Tavy sich ausgesprochen, daß nach den Meßresultaten die Anschwemmung der Zala die von Cholnoky angenommene Quantität nicht erreiche und demzufolge die Sauberkeit des Balaton nicht stark gefährdet sei. Heute ist es schon bekannt, daß die damaligen Meßergebnisse nicht ganz genau waren und die Rolle der Zala hinsichtlich der Regression des Balaton sehr beachtenswert ist.

Zu obigen Problemen hat sich kürzlich im Einbruch des Schilfes (*Phragmites communis* Trin.) ein neueres gesellt. Gegen die Jahrhundertwende war das Schilf am südlichen Balatonufer noch nicht angesiedelt. Von 1914 an hat Gábor Kolosváry die Uferstrecke von Kenese-Aliga beobachtet und 1929 hat er auf zwei Landskizzen den Einbruch von Schilfdickichten gezeigt. Im Jahre 1942 waren Géza Entz und Olga Sebestyén noch der Meinung, am südlichen sandigen Ufer könnte das Schilf keinen Fuß fassen. Heute ist das Schilf an diesem Ufer schon überall verbreitet.

Nach 1945 wurden weitreichende Forschungsarbeiten in Gang gesetzt, die die Klärung der Ursache der Regressionserscheinungen im Balaton zum Ziele hatten. Es hat sich herausgestellt, daß einer der wichtigen Faktoren der Regression des Balaton die biologische Erzeugung ist. Nach der Meinung von Olga Sebestyén soll die Ablagerung mehrere Tonnen betragen, die Mitte Sommer von *Ceratium hirundinella* (A.F.M. Bergth.) täglich dem See zukommt.

Károly Szesztay betont in seinem 1962 erschienenen Werke, daß das Gleichgewicht im Wasserhaushalt des Balaton selbst auf dem Grunde optimaler Berechnungen nur kärglich besteht. Nach seinen Berechnungen tauscht sich das Wasser des Sees in je zwei Jahren. Das hat seine Wichtigkeit in der Tatsache, daß der Balaton, selbst dem raschen Wasseraustausch zum Trotz, immer mehr eutrophiert wird.

1960 versucht Károly Sági, durch das Vergleichen der Lagen von archäologischen Fundschichten, die

Regressionszeitfolge der verschwundenen Balatonbuchten in der Umgebung von Keszthely festzustellen.

Im September 1966 gab es in der Bucht von Keszthely eine Wasserblüte riesiger Dimension von Blaualgen, die vom Aphanizomenon flos-aquae (L.) Ralfs. verursacht wurde. Tibor Hortobágyi und István Kárpáti, die das Phänomen beschrieben haben, betonen, die Wasserblüte großer Dimension deute die Gleichgewichtstörung des Biotops an.

Das bisher Gesagte und die Wasserblüten-Erscheinung jüngster Zeit beweisen es klar, daß der See-Charakter der Bucht von Keszthely im Verschwinden begriffen ist und im Interesse ihrer Errettung eine rasche Dazwischenkunft notwendig ist. Dieses Dazwischenkommen dürfte angesichts der technischen Bereitschaft nicht problematisch sein; das Schicksal des Balaton und hauptsächlich das der Bucht von Keszthely soll also kein Grund für Beängstigung sein.

Miklós Fűzes F.—Károly Sági

Les phénomènes de régression de la baie de Keszthely

Depuis 1861, le lac de Balaton est le facteur le plus important de la vie économique de Keszthely, il est donc tout naturel que les habitants de la ville suivent avec grand intérêt les phénomènes du lac, et qu'ils réagissent vivement aux adversités dont il est l'objet. De ces manifestations, on peut tirer des conséquences utiles concernant la chronologie de la régression de Balaton.

Autour du lac Balaton, le plus grand ennemi des bains et du tourisme est le potamot. La première donnée comme qui en signale la présence dans la baie de Keszthely, est de 1871. Cette plante devait être rare encore, puisque les pêcheurs de Keszthely ne s'en aperçurent qu'en 1884. En 1889, le potamot paraissait déjà en grande masse. Cette année, Antal Hencz envoya de Keszthely des échantillons de potamot au rédacteur du Természettudományi Közlöny (Bulletin des Sciences Naturelles). Les spécimens envoyés se sont avérés être le *Potamogeton perforiatus* L. et le *Myriophyllum spicatum* L. Pour détruire le potamot de plus en plus menaçant, Imre Deininger, directeur de l'École Agricole (Mezőgazdasági Tanintézet) de Keszthely convoqua, en 1891, un nombreux conseil. Quand le Comité de Balaton, en 1891, chargea Vince Borbás de l'étude de la végétation du lac, Borbás en trouva partout sur les côtes du Nord de Balaton, mais dans la partie Sud il n'y en avait pas encore.

En 1926, Adam Boros observa dans la baie de Keszthely l'apparition de la noix d'eau qui, de l'avis d'Adolf Lendl et d'Oszkár Keller, envahit la baie en 1933. En 1962 à Balatonföldvár et à Ábrahámhegy, en 1963 à Zamárdi encore nous avons retrouvé cette plante.

Les premier potamots canadiens (*Elodea canadensis* Rich.) ont été observés dans le lac par Olga Sebestyén, en 1943. Depuis, on en retrouve aussi dans la baie de Keszthely.

En 1938, Rezső Soó décrivait déjà 24 espèces de naïadacées, trouvées dans le lac Balaton, ce qui décèle — compte tenu de ce que nous venons d'esquisser — le déséquilibre du lac en tant que biotope.

Dès les années 1910, auprès du problème des potamots, c'est l'envasement de la baie de Keszthely qui attire l'attention publique. En ce temps Antal Rieger, ingénieur, avait élaboré un plan pour faire déposer la vase de la rivière Zala. Mais on n'apprécia pas son plan comme il le méritait et il tomba bientôt dans l'oubli. En 1922, les plages doivent être sablées, à cause de la vase. Vu le danger que représentaient le potamot et l'envasement intense, le Ministère de l'Agriculture a tenu à Keszthely, en 1936, une conférence de vaste envergure, en y convoquant aussi le Comité Exécutif de Balaton. C'est alors qu'on a décrété le cubage des alluvions de la rivière Zala. En 1937, dans une lettre ouverte, Richard

Reischl attire l'attention publique sur le fait que l'envasement menace déjà non seulement la baie de Keszthely, mais toute la côte sud. En 1942 les articles de journal du professeur Jenő Cholnoky s'adressent à l'opinion publique pour la protection de la baie de Keszthely. Sous l'effet des articles de Cholnoky, Lajos Tavy fit une déclaration: comme le prouvait le cubage, le rivièrè Zala n'apportait pas autant d'alluvions que Cholnoky le supposait, donc ce facteur ne menaçait pas l'existence du lac. Depuis lors, nous savons que les mesures concernant l'apport de la Zala n'avaient pas donné de résultats réels, et le rôle de la rivière est très remarquable du point de vue de la régression du Balaton.

Aux problèmes mentionnés, un troisième s'est ajouté, celui du roseau (*Phragmites Communis Trin*). Au tournant du siècle, le roseau était encore inconnu sur la côte méridionale du lac. A partir de 1914 Gábor Kolosváry observa la section riveraine entre Kenese et Aliga, et en 1929 il a publié deux cartes, démontrant la progression des roseaux. En 1942 Géza Entz et Olga Sebestyén pensaient encore que sur la côte sablonneuse du Sud le roseau ne pourrait prendre racine. De nos jours, le roseau est partout familier sur cette section.

Après 1945 des recherches de grande envergure ont été entreprises, pour éclaircir les causes de la régression de Balaton. Il s'est avéré que la production biologique en est un facteur important. Selon Olga Sebestyén, l'algue de l'hirondelle (*Ceratium hirundinella* (A.F.M.) Bergh) apporte dans le lac, en plein été, plusieurs cen-

taines de tonnes de détritus par jour. Dans son oeuvre parue en 1962, Károly Szesztay souligne que l'économie en eau du Balaton est tout au plus en équilibre, même d'après les calculs les plus favorables. D'après les calculs de Szesztay, l'eau du lac se renouvelle tous les deux ans. C'est important de notre point de vue, parce que malgré le renouvellement relativement rapide, notre eau s'entrophie de plus en plus.

En confrontant les niveaux des sites des fouilles archéologiques, en 1950 Károly Sági a essayé de déterminer la chronologie du dépérissement des anciennes baies disparues aux environs de Keszthely.

En 1966, au mois de septembre, dans la baie de Keszthely il y a eu une immense floraison aquatique, celle de l'*Aphanizomenon flos-aquae* (L) Ralfs. En décrivant ce phénomène, Tibor Hortobágyi et István Kárpáti soulignent que cette floraison d'une ampleur inaccoutumée vient du déséquilibre du biotope.

Tout ce que nous venons de dire, aussi bien que le phénomène de la floraison récente prouvent d'une façon convaincante que le caractère de lac de la baie de Keszthely est sur le point de se perdre. Pour le sauver, une intervention immédiate est de toute nécessité. L'efficacité de cette intervention, vu l'équipement technique du XXe siècle, ne peut être contestée; le sort du lac Balaton, et surtout celui de la baie de Keszthely ne donnent lieu à aucune inquiétude.

Miklós F. Füzes—Károly Sági

ХАРАКТЕР РЕГРЕССИИ КЕСТХЕЙСКОГО ЗАЛИВА

В экономике Кестхейя, начиная с 1861-го года, важнейшую роль играет Балатон, поэтому жители города с большим вниманием следят за характером озера, живо реагируя на малейшие неполадки. Принимая во внимание эти обстоятельства, мы смогли сделать выводы о хронологическом порядке регрессии Балатона.

Наибольшим врагом для курортной жизни и иностранного туризма является образование в озере тины. Впервые появление тины в Кестхейском заливе отмечается в 1871-м году. Водоросли были тогда еще довольно редкими, так, только в 1884-м году на их появление обратили внимание кестхейские рыбаки. В 1889-м году кестхейец Антал Хенц послал для определения образцы водорослей редактору „Известий естественных наук”. Посланные образцы оказались *Potamogeton perfoliatus* L. *Mirophyllum spicatum* L. Для борьбы с размножением тины Имре Дейнингер, директор Кестхейского сельскохозяйственного института, созвал в 1890-м году обширное заседание. Когда в 1891-м году Балатонская комиссия поручила Винце Балабашу изучение вегетации тины, он нашел ее повсюду на северном побережье озера, на южном же берегу тины не оказалось.

В 1926-м году Адам Борош наблюдал обоснование в Кестхейском заливе чилима (*Trapa natans* L.), который, по мнению Адольфа Лендля и Оскара Келлера, распространился в 1933-м году. Эту водоросль обнаружили в 1962-м году в Балатонфельдваре и Абрахамхедье, а в 1963-м году — в Замарди.

Первый экземпляр *Elodea canadensis* Rich. обнаружен в Балатоне в 1943-м году Ольгой Шебештьен. С тех пор этот тип водорослей распространился и в Кестхейском заливе.

В 1938-м году Режё Шо дал описание уже 24-х видов дорослей, которые, судя по упомянутому выше, указывают на нарушение равновесия биосреды.

Начиная с 1910-го года, наряду с распространением тины в Кестхейском заливе, общественное мнение занимает вопрос заиления озера. В то время инженер Антал Ригер разработал проект осаждения или в реке Залас. Проекту не придали большого зна-

чения, и он вскоре был забыт. В 1922-м году из-за накопления большого количества ила возникла необходимость прокрытия пляжа песком. В 1936-м году Министерство сельского хозяйства созвало в Кестхейе большое совещание при участии Балатонской инспекции. Созыв совещания был вызван опасностью заиления и затинения Балатона. На нем было принято решение об измерении наносных отложений. В 1937-м году Рихард Рейшль в открытом письме утверждал и подчеркивал, что заиление угрожает не только Кестхейю, но и всему южному побережью. В 1942-м году газетные статьи профессора Енё Чолноки призывают внимание общественного мнения к спасению Кестхейского залива. Лайош Тави, отвечая на статьи Чолноки, заявил, что промер реки Зала показал, что она не несет столько ила, как это утверждает Чолноки, и таким образом она не угрожает Балатону. Теперь мы уже знаем, что тогдашние промеры Зала не отразили действительной картины и роль реки в регрессии Балатона очень значительна, и упускать из виду ее нельзя.

К выше перечисленным вскоре присоединилась новая проблема — камыш (*Phragmites communis* Trin.) Камыш в начале века на южном побережье Балатона еще не распространился. Габор Колошвари наблюдал за кенешеалигайским участком побережья на протяжении периода с 1914-го по 1929-й год, и в 1929-м году изготовил две карты-схемы, где показал продвижение камыша. В 1942-м году Геза Энтц, Ольга Шебештьен были еще того мнения, что на песчаном южном берегу камыш не может укорениться. В настоящее время камыш распространился всюду и на этом берегу.

После 1945-го года начались обширные исследования по выявлению причин явлений регрессии Балатона. Выяснилось, что одним из значительных факторов регрессии Балатона является биологический фактор. Так, по мнению Ольги Шебештьен, ласточкина водоросль (*Ceratium hirundinella* (A. F. M. Bergh) в середине лета ежедневно дает озеру более ста тонн осадков. Карой Сестай в вышедшем в 1962-м году труде подчеркивает, что равновесие в водном

хозяйстве Балатона даже при оптимальных подсчетах только-только сохраняется. По его подсчетам вода озера обновляется каждый второй год. Для нас это важно потому, что несмотря на довольно быструю смену воды, она всё более эвтрофизуется.

Карой Шаги в 1960-м году, ситезируя места археологических раскопок, пробует дать хронологический порядок гибели балатонских заливов в окрестностях Кестхейя.

В 1966-м году в Кестхейском заливе было огромное „цветение воды“, вызвал которое *Aphanizomenon flos-aquae* (L.) Ralfs. Тибор Хортобади и Иштван

Карпати, описавшие это явление, подчеркивают, что явление это указывает на нарушение равновесия биосреды.

Все описанное выше, а также явление „цветения воды“ ясно доказывает, что озерный характер Кестхейского залива отходит в прошлое, для спасения его нужно срочное вмешательство. Это вмешательство при современном техническом оснащении не должно представить трудностей, поэтому нет причин для большого беспокойства о судьбе Кестхейского залива.

Ф. Миклош Фюзеш и Карой Шаги

Madártani szempontok a Keszthelyi-öböl eliszaposodásának kérdéséhez

A Balaton és vidéke területéből madártani szempontból a legjobban kutatott Keszthely és környéke, bár meg kell azt is állapítani, hogy a Balaton madártani kutatása viszonylag igen későn indult meg. A XIX. században minden kutató sokkal érdekesebbnek tartotta a Duna alsó szakaszát, vagy a Duna és Tisza közének mocsárvilágát s a Balatont elhanyagolták.

Ugyan vannak elszórt régi nyomok arra nézve, hogy a Balaton környékén is történtek madártani megfigyelések. Így *Bél Mátyás* irataiban (*Lukács, 1942*) előkerültek adatok, melyeket *Bél Gyurikovits György*től szerzett, bár ezek nagyon általánosak, egy azonban értékes bennük, hogy már 1730—42 között ismert volt a tűzok előfordulása Keszthely környékén.

Valószínűleg *Grossinger (1798)* is járt a Balatonnál, mert hírt ad a pelikán, sólymok és a császármadár költéséről a Balaton vidékén.

Találunk adatokat, főleg a pelikán előfordulásáról *Sziklay (1778)*, *Windisch (1780)*, *Korabinszky (1786)*, *De Luca (1791)*, *Eissl (1808)*, *Lassu (1829)* és *Seiz (1829)* irataiban s feljegyzéseiben is (*Darnay, 1950*).

1839—1840-ben ellátogat *Petényi* is a Balaton környékére. Pontosan nem tudjuk, hogy merre járt, de Szigligeten, illetve Tihanyban biztosan megfordult (*Leverkühn, 1901*; *Csőrgey, 1904*).

Rómer Flóris (1859) a balatonfüredi keselyű előfordulást említi. (*Darnay, 1926*).

Az első madártani gyűjtés azonban Keszthelyen indult meg, amikor 1874-ben a Nemzeti Múzeum leküldi preparátorát *Dréher Istvánt* Keszthelyre gyűjteni.

A behatóbb megfigyelések azonban csak 1883-ból ismertek — bár ebben az esztendőben *Herman Ottó* is járt Siófok és Tihany között, de akkor őt halászati kutatások érdekelték — amidőn 1883—1887 között

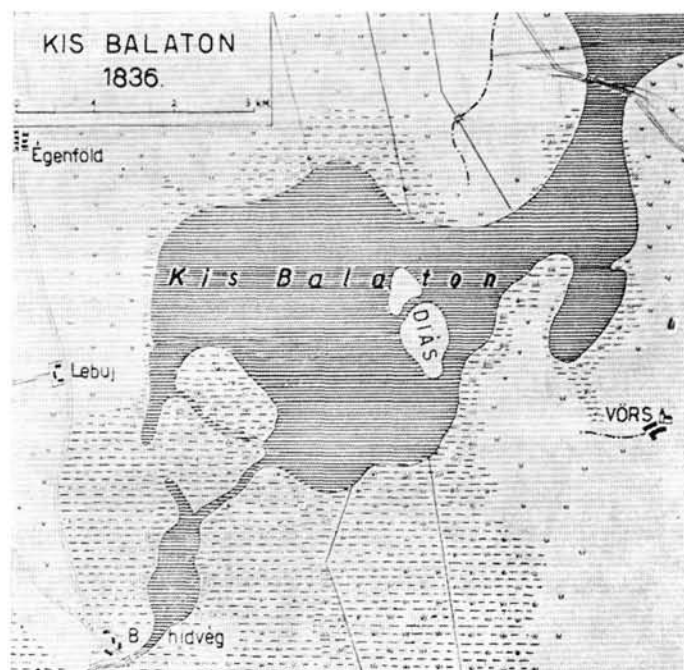
Szikla Gábor látogatja, mondhatni, elég rendszeresen a fonyódi Nagyberket, és itt keresi fel őt a neves osztrák ornitológus *Reiser* 1886-ban. Innen tesz kirándulásokat *Szikla* a Kisbalatonba is (*Warga*).

1890-ben *Herman Ottó* 3 hónapot tölt az akkori Tótszentpálon (= Somogyszentpál), és innen végzi kutatóútjait a Nagyberkekbe és a Kisbalatonba.

A Balaton madáreléletének rendszeres vizsgálata azonban már egy esztendővel előbb megkezdődött, amikor 1889-ben *Lovassy Sándor* megtelepedett Keszthelyen.

1891-ben a II. Nemzetközi Madártani Kongresszus alkalmából *Herman Ottó* vezetése alatt egy népes ornitológus csoport keresi fel a Kisbalatont, és 1892-ben *Homeyer* ismét a Keszthelyi Hegységben figyeli a madarakat.

Lovassy felléptével azután egyre többen kezdik vizs-

1. A Kisbalaton 1836-ban.

1. Karte des Kisbalaton's im J. 1836.

1. Le Kisbalaton en 1836

1. Малый Балатон в 1836-м году

gálni a Balaton madarait, és ezekben a kutatásokban nagy szerepe van a keszthelyi Mezőgazdasági Akadémiának, melynek professzorai *Lovassy (1889–1946)* majd *Keller Oszkár (1908–1949)* nevelik is az ornitológusokat és sok értékes adatot gyűjtenek össze.

A Kisbalaton gémtelpei, melyekben *Vönöczky-Schenk Jakab* és *Warga Kálmán* rendszeresen gyűrűznek, nemcsak hazai, de számos külföldi ornitológust is ide csábítanak.

A Kisbalaton tehát az a vonzerő, mely lehetővé tette, hogy Keszthely környéke rendszeres madártani kutatás központja lett.

Mi is a Kisbalaton? Helyesen nevezük-e annak? Mit nyújtottak a madártani eredmények ahhoz, hogy más kérdésekhez is hozzászólhassunk?

Sokan a Velencei-tóban keresik a Kisbalatont, mások a Balaton északi részét tartják Kisbalatonnak. Az igazi Kisbalaton pedig a Zala alsó folyása körül elterülő mocsárvilág.

A neve *Darnay* szerint csak 1836-ban olvasható először a térképeken. Azelőtt csak mint Balatonról beszéltek erről a területről, mert nem is volt más, mint egy széles öböl, melybe a Fenékpusztai földnyelv

éppen úgy benyúlt a Balatonba, mint ahogyan ma a Tihanyi-félsziget.

Nevének változása híven tükrözi feltöltődése történetét is. *Holub* szerint (1963) a Kisbalaton a XIV. században egészen Garaboncig lehúzódott. Egy 1368-ból származó okirat Radánál említi a Zalát és azt, hogy a Babos-szigeten határjárást végeztek, kb. 8 km-re Dny-nak Hídvégpusztától.

Valóban még a XIX. század elejéről származó térképeken is látható, hogy a Zala Zalavár után egy nagy mocsárban tűnt el, majd a mai kanyarulat után ismét felbukkant, hogy Hídvégnél a Balatonba ömöljön.

A XVIII. században készült kevésbé pontos térképeken a Kisbalaton a Balatonnak egy tekintélyes öble, ahová még a gőzhajók is be tudtak járni.

Ugyanezek a térképeken az is látható, hogy az öböl közepén meg volt a kettős Diás-sziget, a Zala pedig Hídvégnél ömlik a Balatonba. 1736-ból származó útleírásból (*Darnay, 1934*) azt is megtudjuk, hogy Zalaapátiból Zalavárra fél órányi csónak utat kellett igénybe venni, és utána még 3 órán át nagy tölgyesek közt vezetett az út.

Kéz szerint (1931, ex *Darnay, 1934*) a bécsi levéltárból előkerült 1809-es térképen a helyzet nem változott. Berajzolva láthatók azonban vízi utak Hídvég és a Balaton között. Lebuj előtt egy két árbócos hajó van feltüntetve, Fenék és Balatonszentgyörgy között pedig egy-egy.

Hoffmann Sándor szívesége folytán hozzájutottam a Festetics-uradalom múlt századbeli kataszteri térképeire is. Az első az 1830-as évekből származik és megegyezik a *Darnay* által ismert 1836-os térképpel. Ezeket már a mai Ingó-nak és Kerek-láp-nak nevezett részek jódarabot kihalásának a vízfelületből.

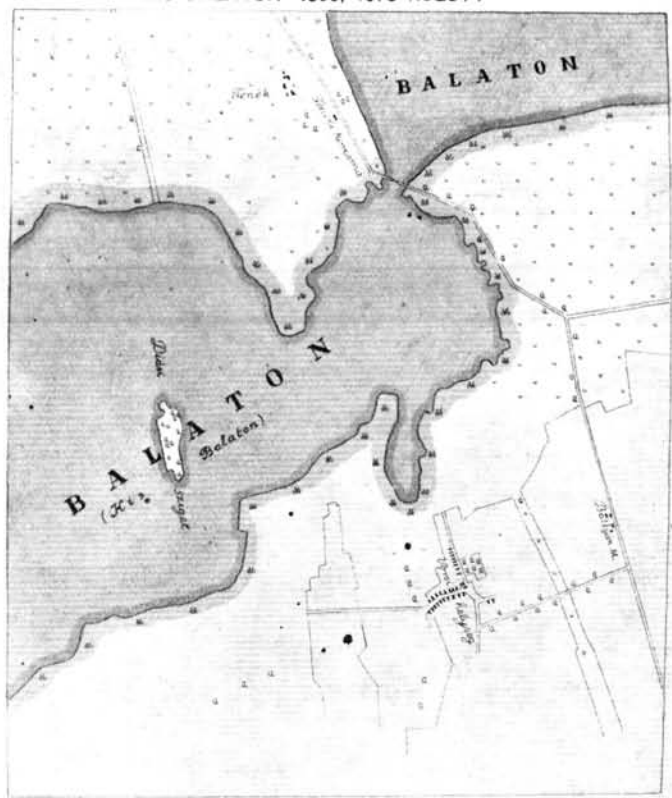
Ekkor indul meg a Zala szabályozása, s nem 1829-ben, amint ezt általában feltételezik; ez a Zala Vízelcsapoló Társulat megalakulásának esztendeje. A szabályozás lefolyására vonatkozólag *Hertelendy (1897)* közli az 1894. október 10-ikén kelt műszaki leírást *Szalás Mihály* igazgató-főmérnök jelentése alapján. Mivel ez a munka ma már alig található meg könyvtárakban, ezt a jegyzőkönyvet érdemesnek tartom eredetiben közölni.

Műszaki leírás.

A Zala folyó Diási szigeti átmetszés felső vége s kehidai töltés közt terjedő szakaszának szabályozási szervezetről.

Az 1829. év előtt, midőn a Zala vízszabályozó társulat alakult, a Zala egész völgye Kisbalatontól a

KIS BALATON 1850. 1870 KÖZÖTT

2. A Kisbalaton 1850–70 között.

2. Landkarte des Kisbalaton's zwischen 1850–70.

2. Le Kisbalaton entre 1850 et 1870

2. Малый Балатон между 1850-м и 1870-м годами

kehidai töltésig náddal, sással, éger- és kőrifákkal benőtt mocsár volt, melyből csak egyes szigetek magaslottak ki, és ezek a partok mentén 50—100 méter széles sávok voltak, rét- és legelőképpen használhatók, az egész berek pedig csak téli fagyok alkalmával volt megközelíthető nádlás és fázásra használható. A Zala nyílt folyása különböző 30—50 m közt változó szélességgel, sok helyt több ágra szakadva tekervényes volt, néhol azonban, különösen a Zalavár s esztergályi határban, nyílt folyását veszítve a folyó egész vize kilométerek számára a láp alá húzódott el. Ártere 8000—8500 hold lehetett.

1836-ban készült a második terv, — alapul véve a fent jelzett lejtezést — mely szerint a Zalavölgy jobb és bal felőli birtokosai egyesültek, a Zala vízének az első tervbe felvett kezdőponttól (másoló: Hídvég felső határa) a kehidai töltésig leendő lecsapolására, úgy hogy a kezdő ponttól a végsőig egy 3 öl fenék, 5 öl felső szélességi, 100 öltre 1 1/2 hüvely fenék emelkedésű árok ásattassék. Az ásatási költséget, nem tekintve a határonkinti árterek nagyságát, a páros határok egyenlő arányban viselendvén, a közös költségekhez azonban a határokba felvett és mellékelt birtok-könyvben kitett árterek szerint járuljanak.

A fent kitett méretek szerint ásattott meg a meder 1836-tól 1866-ig többször szüneteléssel a kezdőponttól a csányi határ közepéig, vagyis Sömjénérig, mikor is a kevés árterű Csányinak az ásatási költséghez fent jelzett hozzájárulási aránya által túlterhelhetése, a Felső-Kustván és Kehida kevés érdeklődése következtében, a munka tovább folytatása egészen megszűnt.

Ezen működés által a Zala-völgy képe egészen megváltozott, a mocsár vízmentessé lett, felszíne 1—1,50 métert süllyedt, megtömődött, a szigetek és magaslatokból szántóföldek, a nádasok és kiirtott eger fásokból rétek s használható fás legelők lettek. Azonban részint a Balatonnak még mindig magas vízállás, részint, mert a Mekenyéig ázott árkot a kis Balatonnal mintegy 8 kilométer hosszú tekervényes, elnadasult folyás kötötte össze, a Szabar, Zalavár és Esztergályi ártér állandóan, a Sármellék, Zala-Apáti árterek pedig többszörösen ki voltak a nyári áradásoknak téve, s használásuk nagyon ingatag és bizonytalan volt.

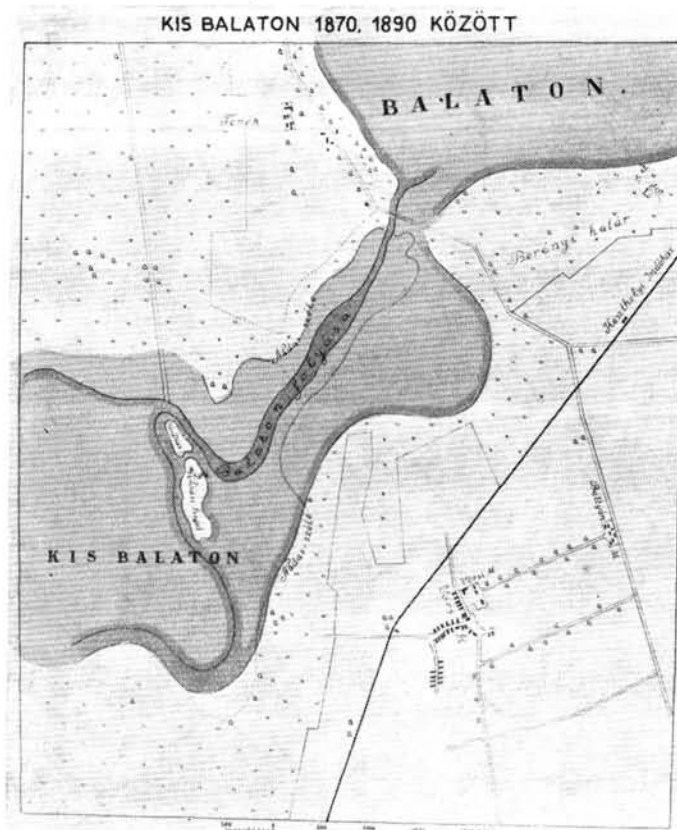
Ezen állapotot a nagy Balatonnak 1863-ban eszközölt lecsapolása se változtathatta meg, mert a nagy és kis Balatont összekötő A A' folyás sok helyt 3—400 méter hosszát alig volt 4—5 méter széles, mert a kis Balaton kifolyása a kis Diás orrát képező homok padon keresztül nagyon siker volt, de tisztátlan náddal

benőtt s általában keskeny volt a Zala C D E tekervényes folyása kis Balatontól Mekenyéig s így kényszerítve lett a Zala vízlecsapoló társulat 1874. évben újra alakulni s bevonván a társulatba a balaton-hídvégi és balaton-magyaródi határokat, tervbe venni:

1. A kis Balaton részére a Diási szigetnek 7,60 méter fenék szélességű egész harántékú s 0,3‰ fenék emelkedésű A B csatornával leendő átmetésze által mostani ingadozó s a nagy Balaton víztükréhez mérten magas vízállás helyett állandó s lehető alacsony vízszínéről gondoskodni.

2. A Zala kigyózdó folyását kis Balatontól a hídvégi hídig C D vonalon 13 méter szélességben nádtól, sástól megtisztítani, a kisebb kanyarulatokat átmetezni, hol a folyás a fent írt méretnél keskenyebb volna, azt megszélesíteni s ez által a Zalának ezen vonalon is szabad lefolyást eszközölni. Miután ezen vonalon a Zala folyása, kevésbé kigyózdó, de meg a C D közt látható egyenes vonal a kívánt mélységet kotrógép nélkül alig volna lehetséges kiásni, annak kiásásától a társulat elállott, de azon kigyózdó folyást állandóan tisztán fenntartani határozta.

3. A hídvégi hídtól Mekenyéig a Zala kigyózdó fo-

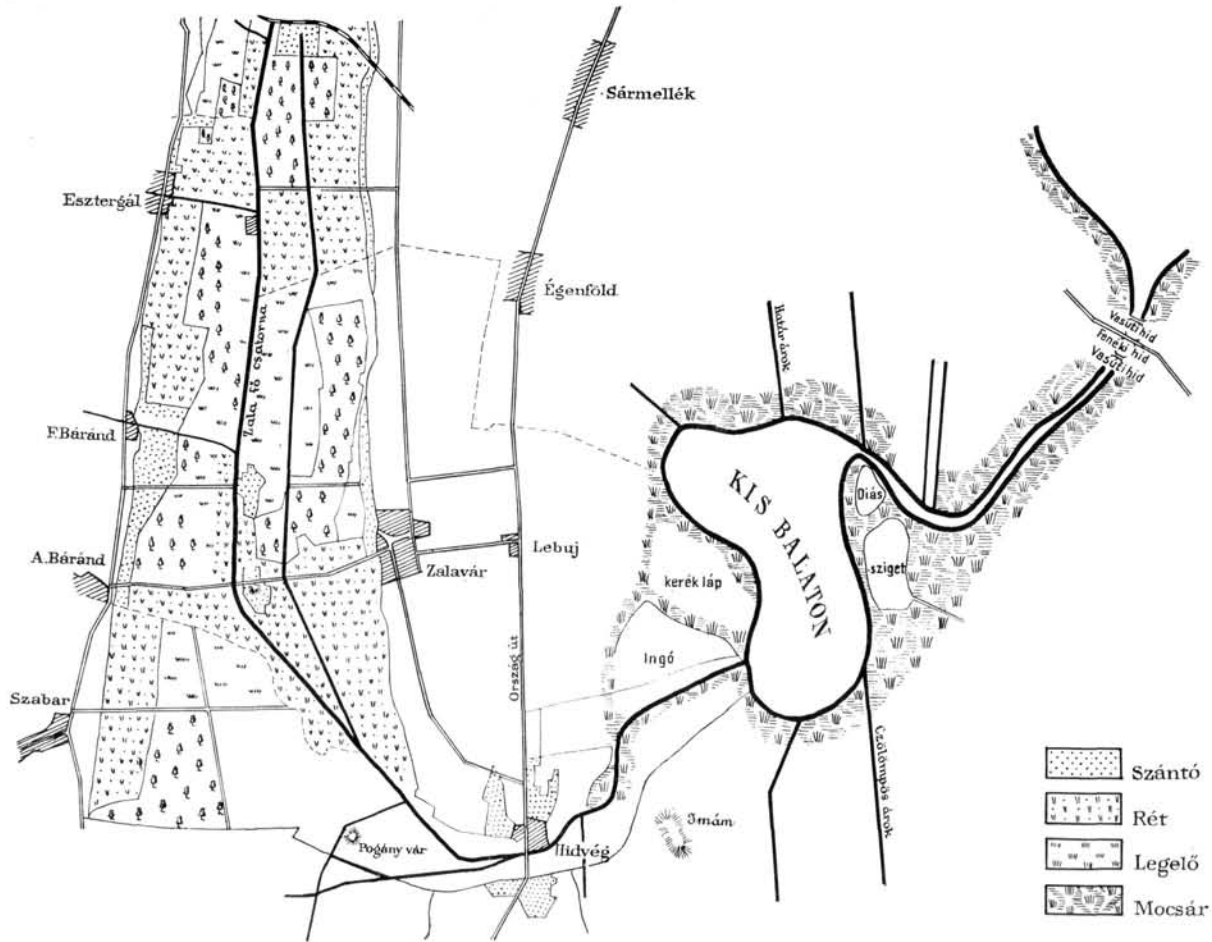

3. A Kisbalaton 1870—90 között.

3. Landkarte des Kisbalaton's zwischen 1870—90.

3. Le Kisbalaton entre 1870 et 1890

3. Малый Балатон между 1870-м и 1890-м годами

4. A Zala-szabályozás térképe 1836-ból Hertelendy és Szalás után.
4. Die Regelung des Zala-Flüsschens im J. 1836 nach Hertelendy und Szalás.

4. Plan de la régularisation de la rivière Zala, de 1836, d'après Hertelendy et Szalás
4. Карта регулировки реки Зала в 1836-м году по Хертеленди и Салашу

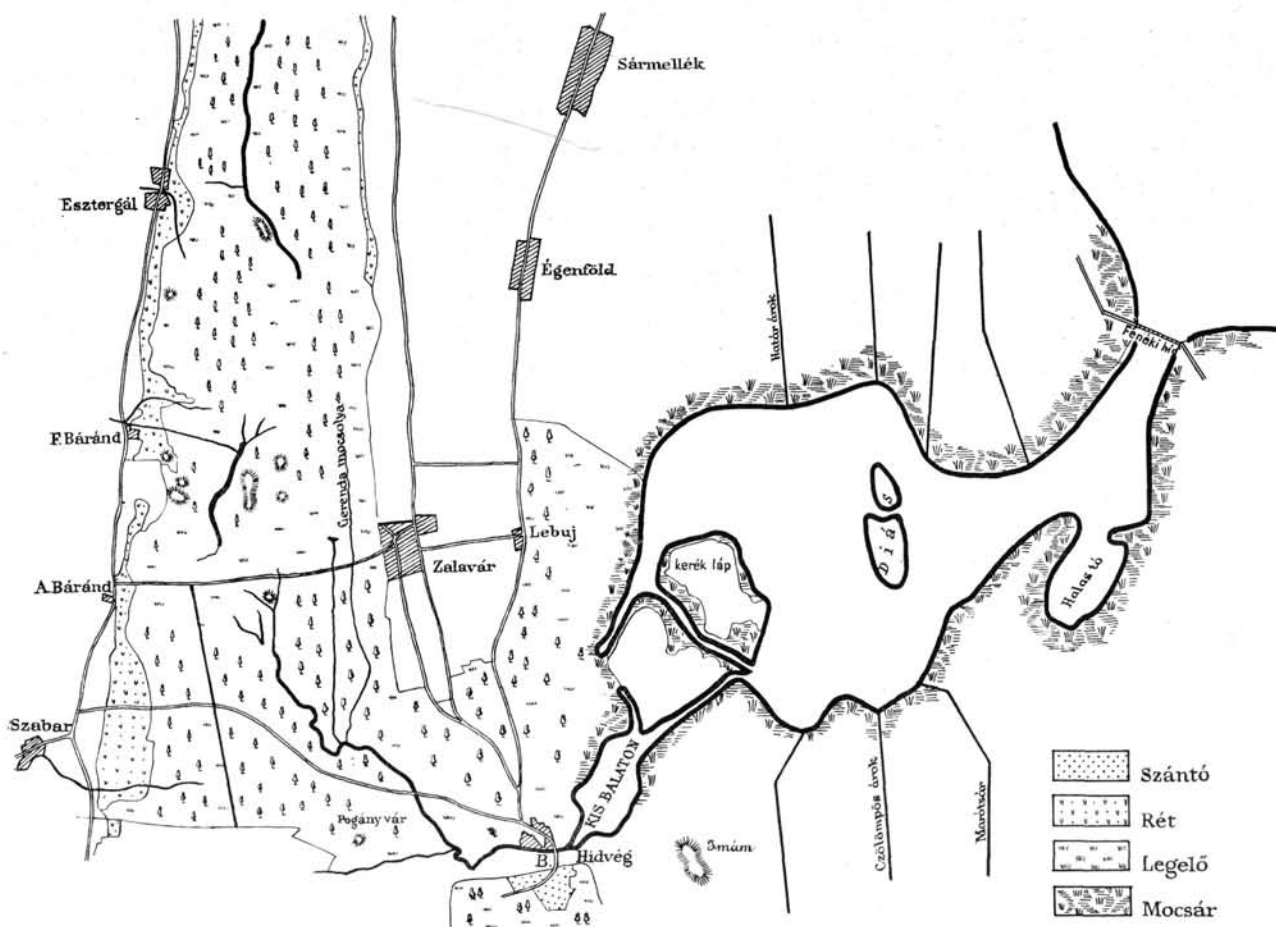
lyása helyett egy 5,70 méter fenék szélességű egész harántékon 0,21 ‰ fenék emelkedésű DE új medret ásatni, úgy hogy a fenék az új meder kezdetén a balaton-hídvégi híd bal parti másik ága felső színétől 3,80 méter legyen.

4. A Zala ásott medrét Mekenyétől a szent-györgyvári EF 80 cméterrel mélyíteni, s ez által a medernek nagyobb emésztési szelvényt adni, még pedig hídvégi hídtól a sármedléri határig 0,21 ‰, innen a szentgyörgyvári várig 0,15 ‰ fenék emelkedéssel s egész harántékkal.

5. A szentgyörgyvári vártól a Sömjénérig FG szintén kész 5,70 méter szélességű egész harántékú 0,32 ‰ fenék emelkedésű ároknak csak tisztogatását s az álta-

lános elfogadott méretek szerint, a hol kívántathatnék, szélesbítését.

6. Sömjénértől a kehidai töltésig GH, eltérve az 1874-ben elfogadott tervtől, mely szerint a kigyózdó folyás helyett egyenes, a határokból elmesztett darabokat kiegyenlítő vonalon lett volna az érdekeltég által meghatározandó méretű árok ásandó, az 1893. évi november 23-án tartott közgyűlés elfogadta, hogy Sömjénértől a kehidai új malomárok végéig csak a mostani kigyózdó árok 5 méter fenék szélességgel egész harántékkal 0,3 ‰ fenék emelkedéssel, innen kutyáni malomárok szintén kigyózdó folyása 4 méter fenék szélességgel egész harántékkal 0,8 ‰ fenék emelkedéssel, innen a régi malomárok egy része s a kehidai réten

5. A Zala-szabályozás térképe 1896-ból Hertelendy és Szalás után.
5. Die Regelung des Zala-Flüsschens im J. 1896 nach Hertelendy und Szalás.

5. Plan de la régularisation de la Zala, de 1896, d'après Hertelendy et Szalás
5. Карта регулировки реки Зала в 1896-м году по Хертеленди и Салашу

régebben ásott árapasztó 3 méter fenék szélességgel egész harántékkal s szintén 0,8‰ fenék emelkedéssel szélesítették és mélyítették ki.

7. Miután a B—F-ig a Zala főárkába tétetni szándékoltt mélyítések kerülő árok nélkül kivihetők nem voltak, a Zala régi folyása pedig e célra már nem használható, e két pont között egy 2,85 fenék szélességű fél harántékú s 0,2‰ fenék emelkedésű a főárok-kal párhuzamos árkot húzatni, melyen a Zala közép és kis vize elvonulhasson azon idő alatt, míg a főárokba a tervezett munkák tétetni fognak. Ezen árok csak ideiglenesnek tervezetett. Az 1888. május 30-án tartott közgyűlés azonban, tekintve, hogy erre maga az iszapos Zala, de az ebbe ártérhosszat beömlő torrensek által okozandó nagyobb mérvű iszapolás kiemelése

alkalmával mint kerülő árokra ismét szükség fog lenni, de különben is a csekély emésztési szelvényű főmeder mellett, mint árapasztó mindenkor jó szolgálatot tesz, állandóan fenntartandónak fogadták el.

8. Tapasztalva a társulat, hogy a Zala, különösen tavaszi víz idején, a Balatonba ömlésnél elvesztvén sebességét, száz méterekre terjedő hosszú zátonyt iszapol el, mely a víz szabad lefolyását akadályozza, tervbe vett évenként ezen zátonyokat és Diási és Zala torkolatok között B C egyenes vonalba 8 méter szélessen átkotorni s a Balaton fenékről is harminc cm-t kikutortva 50—70 cm mély árkot készíteni s ez-által a két torkolat között egyenes s a nyári vizek elvezetésére elegendő szabad folyást biztosítani.

Megjegyzendőnek találom, hogy a nagy és kis Bala-

tont összekötő A A' folyásnak a Zala vízlecsapoló társulat igazgatósága felügyelete alatt s utasítása szerint leendő kitisztítására s állandó tisztán tartására a keszthelyi, balatonszentgyörgyi és zalavári uradalmak s a Zala vízlecsapoló társulat szerződésileg kötelezvék és ezek kötelezettségüknek rendszeren eleget is tesznek.

Az 1—7. elsősorolt munkák bevégeztettek, úgy elkészült az idén a 8. sz. alatt jelzett árokkotrás is, csupán a Diási átmetszés torkolatánál van az átkotrás 50 méter szélesen jobb és bal felől part nélkül hagyva, hogy azon a kis Balatonba a Zala felesleges, az Almás folyás s egyéb kisebb tápvizek által felszaporodott víztömeg a Diási átmetszésbe befolyhasson.

Az összes munkálatok 54—55 ezer forintba kerültek, árok fenntartására évenként a társulat kiad 900—1000 forintot.

A vízlecsapolási viszonyok tetemesen javultak, nyári árvizek még az alsó részeken is ismeretlenek, s így a területek haszonvétele biztos; a tavaszi hó olvadási s az őszi árvizek pedig, midőn t. i. a Zala egész csapadék körébe hosszantartó, nagyobb esők vannak, az áradások 7—10 nap alatt elhúzódnak.

Keszthely 10. október 1894.”

E jegyzőkönyvből kiviláglik, hogy a lecsapolás tetemes vízszint csökkenést ért el már a múlt század közepén, amint az 1836-os térképen is látható, és hogy az Ingó — s Kereklápnak nevezett — részek nagy darabot hasítanak ki a víz felületéből, pedig ez a feltöltődés, még a szabályozás előtt ment végbe. Hertelendy ismer-

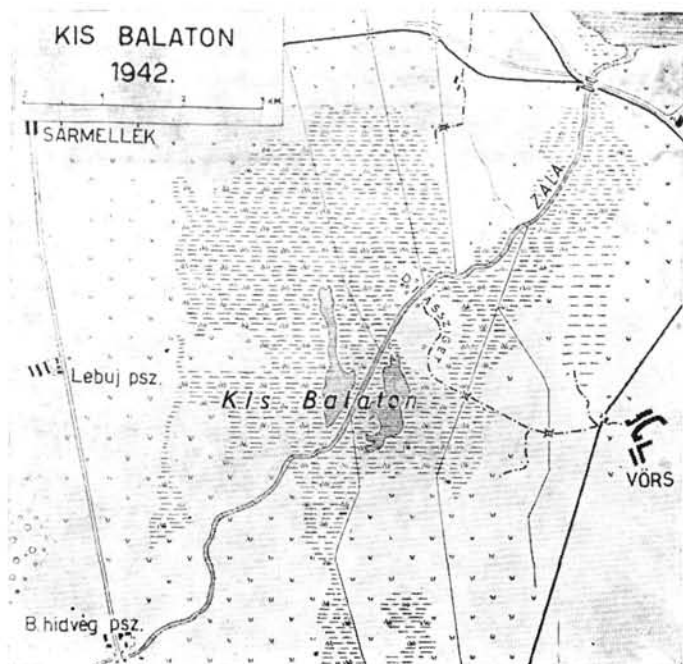
teti továbbá, hogy 1851-ben a munkálatokat meggyorsítják, s a Hídvég és Magyaród közti Zala-medret megásatják; 1854-ben ásták meg a mellékárkokat. Warga szerint a 1886-ban „vágják át” a Diás-szigetet, helyesebben a két Diás-sziget közti szűkületet felhasználva, azt kiegyenesítik, kimélyítik és kiszélesítik, és ezáltal az ún. „Folás” vesz a jelentőségéből.

A jegyzőkönyv alapján leírt Zala szabályozásának menete tehát megdönti az utóbbi időben vallott felfogást, a sajátomat is, hogy az a felsőbb szakaszon indult volna meg. Ellenkezőleg Hídvégnél az akkori torkolatnál kezdtek és haladtak felfelé. A Kisbalaton feltöltődésén azonban, ha nem is az elképzelt módon, de lényegében nem változtatott a végzett vízügyi ténykedés. Az 1850 körüli Festetics-térképen a Zala torkolata már Hídvégtől jóval északabbra éri el az akkor még Balaton öblöknek nevezhető vizet. A vízfelületen azonban a Hertelendy—Szalás-féle térkép szerint a gátat még nem húzták meg, csak szaggatott vonal jelzi tervezett helyét, és a jegyzőkönyvből sem világlik ki egészen tisztán mennyire haladtak ezek a munkálatok. Steffel Gábor szíves szóbeli közlése alapján 1922 előtt itt nem volt igazi gát, csak „sározás”, vagyis a helyszínen kiemelt iszapból ideiglenes gátak voltak készülőben. Hertelendy szerint az 1895. VI. 17-iki közgyűlés bejelenti, hogy a munkálatokat befejezték, a fenéki hid s a kehidai töltés közötti 35 km hosszú főcsatorna és 13 km hosszú mellécsatornák elkészültek. — (Igen hálás vagyok Castelli Árpád főmérnök úrnak, aki szíves volt figyelmemet felhívni erre a könyvre.)

A Kisbalaton körül szűkülő gyűrű megértéséhez megemlíteném még, hogy 1826-ban a fenéki átjárót megerősítették s hidat vertek rajta. Így lett a Balaton öbléből „Kis Balaton”, vagyis egy önálló tó, melyről még a XIX. század végi hivatalos útinapló térképek is tanúskodnak.

Az 1895-ben lezárt szabályozási munkálatokat az 1922-ben alakult „Kisbalaton Vizrendező Társulat” folytatta. Megépítik a végleges töltéseket most már az egész öblön, helyesebben most már tavon át, és kiépítik egészen a Nagy Balatonig. Így az ú. n. „Folás”, mely nyugatról került meg a Diás-szigetet, teljesen elveszti jelentőségét, csak a neve marad fenn a lakosság körében; a Zala Fenékpusztánál ömlik a Nagy-Balatonba. Ott rakja le végérvényesen a hordalékát.

A „Kis Balaton” feltöltődése 1895—1922 közt rohamos méreteket öltött, hiszen a Hídvégtől északra, valamint a körülötte fekvő területeken már nem tudta a Zala hordalékát lerakni, töltések közé szorult. Az 1940

6. A Kisbalaton 1942-ben.

6. Landkarte des Kisbalaton's im J. 1942.

6. Le Kisbalaton en 1942

6. Малый Балатон в 1942-м году

7. A balatonszentgyörgyi öböl 1963 őszén.

7. Die Bucht von Balatonszentgyörgy im Herbste 1963.

7. La baie de Balatonszentgyörgy, en automne 1963

7. Балатонсентдьердьский залив осенью 1963-го года

körül készült térkép mutatja, hogy már nem tó többé, hanem mocsárvilág, melynek közepén azonban két tó maradt fenn. A Zala töltésétől délkeletre az Alsó víz, vagy Vöris víz, az északnyugati oldalon pedig a Felső-víz vagy Zalavári-víz. Ennek egy nyúlványa messze északnak húzódik, — akkor még nyúlvány, — mely elég széles víz-csatornával függ össze a Zalavári-vízzel, de már az 1940-es térképen látható, hogy ez csak egy nyak, melyet a benádasodás veszélye fenyeget. Az egész terület önálló világ, nem tó többé, és így már 1924-ben *Darnay* helyesen nem „Kis Balatonnak”, hanem „Kisbalatonnak” hívja.

Ha most már az utolsó 30 év térképeire tekintünk, azt látjuk, hogy a feltöltődés, ha nem is állt meg, de a Kisbalatonban lassúbbodott, bár a tavak azóta erősen benádasodtak.

Ezzel egyidőben a Balaton déli partján is nagy változások történtek. 1861. április 1-én megindul a Balaton déli partján a vasút-forgalom. A Balaton vizét a környező mocsaras területektől gát, a vasúti töltés választja el mindörökre, 1863-ban megépül fából a Sió-zsilip, majd 1867-ben a végleges zsilip. Somogyban megindul a lecsapolás. *Herman Ottó* 1891-ben ír a Nagyberkek lecsapolásának előrehaladásáról. Ezek a beavatkozások nagy, és sokszor hátrányos hatást gyakoroltak a Balaton egész életére, főleg azonban a halállományra (*Tölg*).

Még a múlt század végén nem a Kisbalaton volt a „madárparadicsom”, hiszen akkor még java része nyílt víztükrök volt, hanem a Nagyberkek. A Kisbalaton nádövezete ekkor még nem alkalmas annyira a kócsagok, gémelek településére, mint az utóbbi. A madarak mintegy indikátorként mutatták a gazdasági életre is kiható s várható változásokat, amint sok esetben a madár igen jó előrejelzőnek bizonyul.

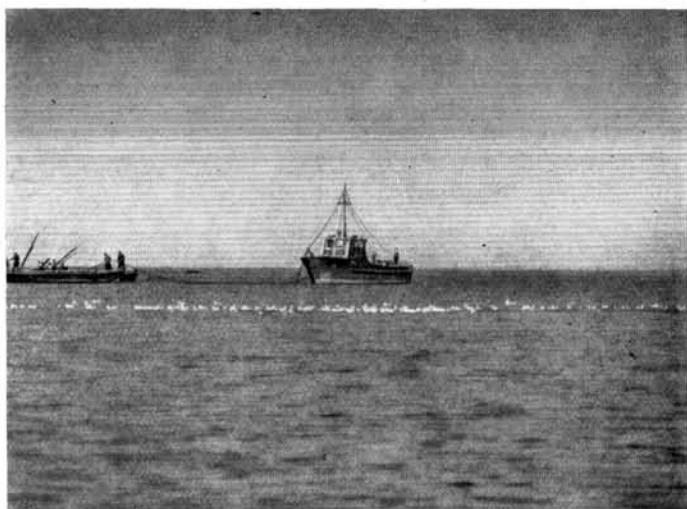
Herman (1891) így ír a Nagyberekről: „A fonyódi Várhegy és a B.-Keresztúron túli emelkedések között délnek vagy délkeletnek tekintve, a szem messze tekint ki a sivár legelőre, azon túl fakó és sárgás területek, vonalak, foltok terjednek; itt-ott egy magános mocsárfűz vagy silány égerfák csoportja; messze távolban — és meglehetősen a térség központjában — Tótszentpál falu szerénységes templomtornya látszik. Ez a lapos oly terjedelmes, hogy minden el- és eltörpül rajta; földirati neve „Nagyberkek”; nem egy része valószínűsárga s mint ilyen igazán utolsó menedéke nem egy élőlénynek, a mely örök és törhetetlen bizalmatlansággal viseltetik minden iránt, a mi az embertől ered... Tótszentpál-Táska közötti rész a tanulságo-

sabb, mert érintetlenebb; a kéthelyi átalakuló félben van, mert ott Hunyadi Imre gróf a lecsapolást nagy erővel végzi... És ugyanezen a részen található a Nagyberkeknek talán legérintetlenebb, mondhatnám, szűzies rónavize, vagy tükre is; nem nagy, de különösen május hó közepe táján igazán elragadó, mert akkor nyílik a sárga és fehér vizirózsa... A Nagyberket a Somogy belsejéből eredve különösen két, mesterségesen ásott, vagy inkább vágott s részben már igen régi vízelvezető árok metszi; mind a kettő a Balatonba szakad. Tótszentpáltól a keleti oldalon fut a Határ-árok, mely Fonyód-vasúti megállóhely táján szakad a Balatonba; a nyugati oldalon iramodik a Czigányárok s tova a Sáripaták, mely Keresztúrtól kissé keletre éri el ugyancsak a Balatont... Az 1889/90-iki télnek és a reákövetkezett tavasznak rendkívül száraz volta nagyon is kedvezett a berkiek pyromániájának s a Nagyberkek úgyszólván folytonosan égett, füstölgött...” Drenyavár körül talált *Herman* egy körülbelül 5 párba becsülhető nagykócsag-telepet, és egy kb. 40 párból álló kanalgém telepet, sok más fajon kívül.

Hol van ma ez a mocsárvilág? Amikor ez eltűnt, akkor mocsarasodik el a Kisbalaton. A madaraknak tehát nem kell távolra menniök új fészkelő helyet keresni. Ezt tükrözi az ornitológusok munkája is. Míg a múlt századbeli szakemberek a Nagyberkek iránt érdeklődtek, 1910 után *Vönöczky*, *Warga*, *Charteris*, *Gilbert*, *Brook*, *Steinfatt*, stb. stb. a Kisbalatont járják.

A nagy kócsag (*Egretta alba*) régebbi állománya igen nehezen állapítható meg. Ugyan *Warga* szerint 1886-ban 100 pár költött, és ugyanilyen állomány tartotta magát 1891–94 között. Ezek az adatok java-részt *Szikla* megfigyeléseinek alapszanak; abban az időben a Balaton déli partján végig még mocsarak húzódtak. *Szikla* pedig elsősorban ezeket, főleg a Nagyberket járta, valószínűsíthető tehát, hogy a népes állomány száma nem csupán a Kisbalatonra, hanem

az egész Balaton-környékre vonatkozott. Hogy a Kisbalatonban — melynek javarésze abban az időben még nyílt víztükör volt, tehát fészkelésre alkalmatlan — is voltak azonban kócsagok, ezt bizonyítja a Festetics-uradalomnak és a balatonszentgyörgyi halászcéhnek 1826-ban kötött szerződése, melynek 14-ik pontja kiköti, hogy a halászoknak a „... kótyag-madarakra vigyázattal lenni... ” kötelességük, a fogott madarakat és az elhullatott tollakat be kell szolgáltatniok az uradalomnak, különben 50 fl. bírságot vetnek ki rájuk minden egyes példány után. Természetesen ez nem természetvédelmi céllal készült szerződés, hanem az értékes kócsagtollak miatt volt. A keszthelyi Múzeum őriz egy XIX. század elejéről származó festményt, mely *Festetics* Phoenix nevű vitorlását ábrázolja a Balaton parton, ezen is egy kócsag áll az előtérben (*Darnay, 1950*).

Warga szerint 1894-ben az összes kócsag fiókat kiszedték a Kisbalatonban, a rákövetkező télen pedig a rendkívüli jégzajlás teljesen letarolta az avas nádat. Így a nagyfokú zavarás és a fészkelő hely megsemmisülése lehetetlenné tette nagyobb számú kócsag fészkelését, számuk 7 párra csökken le. Hasonló példát 1954-ben is láttunk, amikor egy lökhajtásos repülőgép bravúrja tönkre tette a telepet, és 3 évnél kellett eltelnie utána, hogy az állomány ismét helyrejöjjön. *Warga* szerint 1896–1903 között 7–10; 1906-ban 30–40 pár fészkelte. 1909 óta, amikor *Vönöczky-Schenk* megkezdi a rendszeres gyűrzéseket a Kisbalatonban, *Vönöczky-Schenk, Waga*, majd *Steffel Gábor* vizsgálatai alapján pontosan ismerjük a kisbalatoni kócsag-állományt. 1923-ban a párok száma 24-re ugrik és leszámítva néhány rossz esztendő, amikor időjárási tényezők, hirtelen tavaszi áradások vagy az emberi zaklatás (nádvagás, nádégetés, léglökéses repülőgép mélyre-

8. Halászhajók a balatonszentgyörgyi öbölben a kísérő sirálycsapattal (*Larus ridibundus, L. argentatus, L. fuscus*). 1963. IX. 13.

8. Fischerschiffe in der Bucht von Balatonszentgyörgy mit den sie begleitenden Möwen (*Larus ridibundus, L. argentatus, L. fuscus*). 13. IX. 1963.

8. Barques de pêche dans la baie de Balatonszentgyörgy avec la volée de mouettes les accompagnant (*Larus ridibundus, L. argentatus, L. fuscus*). 13-9-1963

8. Рыбачьи баркасы в Балатонсентдьердьском заливе и окружающие их стаи чаек (*Larus ridibundus, L. argentatus, L. fuscus*) 13-го сентября 1963-го года

pülése, stb.) lehetetlenné tette, legalábbis megzavarta a kócsagok költését, az állomány 10–15 pár között ingadozott. 1930-ban elérte a 30 párt. Az utolsó nagyobb számú fészkelés 1953-ban volt 22 párral. 1962-ben 16, 1963-ban 12 és 1964-ben ismét csak 7 pár költött.

A Kisbalaton másik jellegzetes madara a kanalasgém (*Platalea leucorodia*). 1909-ben nem fészkelte a Kisbalatonban, 1922-ben felugrik a fészkelő párok száma 40-re; 1937-ben 85; 1947-ben 100 pár; azóta általában tartották a 30–60 között ingadozó állományt. 1962-ben 53; 1963-ban 70; 1964-ben 58 pár költött.

Az üstökösgém (*Ardeola ralloides*) szintén azok közé a fajok közé tartozik, melyek az előbbi fajok mellett a nyugati ornitológusok érdeklődésére különösképpen számot tartanak. A Kisbalaton reketyéseinek jellegzetes fészkelő madara. Már 1909-ben is 12 pár fészkeléséről tudtak. 1928-ban eléri a 30 párt, a maximum 1950-ben 55 pár költése. 1962-ben, 1963-ban és 1964-ben 4–4 pár fészkelte.

A bakcsónak (*Nycticorax nycticorax*) a nádas reketyései igen kedvező fészkelést nyújtanak. 1909-ben 66 pár költött, a maximumot 1928-ban érte el: 180 pár költött, 1962-ben 11 pár, 1963-ban 21, 1964-ben 23 pár. Legtöbb esztendőben a párok száma meghaladta a 100-at.

Nekünk megszokott, de európai viszonylatban mégis csak kiemelendő a Kisbalaton vörösgém (*Ardea purpurea*) állománya. Legkorábbi ismert mennyisége 1912-ben 40 pár, a maximumot 1931-ben érte el: 150 pár költött. 1962-ben 118 pár, 1963-ban 62, 1964-ben 54 pár fészkelése volt ismert.

Tanulságos a szürkegém (*Ardea cinerea*) állományának növekedése: 1909-ben 16, 1912-ben 8, 1928-ban 100; 1962-ben 106, 1963-ban 92, 1964-ben 62 pár költött. Átlagosan 30–60 közt mozog az állomány.

Külön kell szólnunk a batláról (*Plegadis falcinellus*). E madárfajnak az állománya az egész világon rendkívül ingadozó, hamar áttelepszik egyik helyről a másikra. 1909-ben nem költött még a Kisbalatonban, 1922–23 között 1000 pár is fészkelte. Utoljára 1952-ben 22 párból állott állománya volt, azóta eltűnt, és még a vonulásán, vagy kóborlásán is csak ritkán mutatkozik.

Új jövevény a Kisbalatonban a kárókatona (*Phalacrocorax carbo*). A régebbi időkben is gyakran mu-

9. Bakesó. (*Nycticorax nycticorax*).

9. Nachtreiher (*Nycticorax nycticorax*).

tatkoztak egyes példányok, vagy kisebb csapatok, de általában a terep nem látszott fészkelésre alkalmasnak, hiszen mindenfelé vagy sziklákon, vagy magas fákon, főleg magas nyárfákon költ. A Kisbalatonban pedig ilyenek nincsenek. Hazánkban jellegzetes faja volt a felső Dunának, ahol a legnépesebb telepét Pozsonypüspöki mellett ismerték. A csehszlovák hatóságok védettnek is nyilvánították ezt a ligeterdőt. 1946-ban azonban a fákat kivágták, és az óriási telep szétszóródott. Innen magyarázható, hogy a Kisbalatonban 1947-ben lefészkeltek 10 pár. Az állomány rohamosan növekedett, 1962-ben már elérte a 196-ot, de az utóbbi 10 évben csaknem mindig meghaladta a fészkelő párok száma a 150-et. A balatoni halászat és a halastavak panaszára 1964-ben történt egy írtás, mely után csak 48 pár költött eredményesen. A kárókatona állandósulására nem számíthatunk a Kisbalatonban, t. i. a magas nyárfákról a csalánosba lehulló ürüléke nem csinál bajt a Duna ligetekben, ellenben a Kisbalaton fűzfái, melyek alatt nics csalános, nem bizonyultak ellentállónak maró ürülékükkel szemben. Amelyik fára megtelepszik, az rövid időn belül kiszárad. Azok a nagy magános fűzek, melyeken 1947–49 közt költött, már mind kidőltek, egy sem áll belőlük. A Gurgolónak nevezett csatornamentí fák, ahová áttelepedtek, sorra kipusztultak. A száraz ágakkal de az egész fákkal is könnyen végeznek a téli viharok. A Kisbalaton amúgy

9. Bihoreau (*Nycticorax nycticorax*)

9. Кваница (*Nycticorax nycticorax*)

is szűkös faállományát a kárókatonák rendkívüli mértékben megtizedelték. Így számolnunk kell azzal, hogy a kárókatona rövidesen ismét megszűnik a Kisbalaton költő faja lenni, mert nem fog találni fészkelésére alkalmas fákat. Bár halgazdasági veszélyességét a tógazdák és halászok eltűlozzák; a modernebb magyar és szovjet vizsgálatok igazolták, hogy ha jelentős is az általuk elfogyasztott hal mennyisége, a rovásukra írt napi 2–3 kg fogyasztásáról szó sem lehet.

Másik új jövevény, vagyis újabban állandósult madárfaj a kis kócsag (*Egretta garzetta*). Régebben is voltak szórványos fészkelései, így 1928-ban 1 pár, 1931-ben 2 pár; 1933 és 1934-ben 1–1 pár, 1937-ben 1 pár; 1938-ban, 1940-ben 2–2 pár; 1942-ben 1. 1948-ban megtelepedett 4 pár és ez egyidőbe esik azzal, hogy a Tisza-ligetekben rendkívül felszaporodik az állományuk. Ennek az állomány gyarapodásnak kettős oka lehetett: egyrészt a rizskultúra fellendülése, mely a legkedvezőbb táplálkozási területet biztosítja a kis kócsag számára, másrészt ebben az időben még javában tart egyes madárfajok — így a kis kócsagnak is — északi irányú terjeszkedése a Balkán keleti része felől. Bár a kis kócsag fészkelése már ismert volt hazánkból, de nagy arányú elszaporodása kétségtelenül ezzel a mozgalommal hozható kapcsolatba. 1949-ben a Kisbalatonban már 25 pár költött, 1956–57-ben csaknem elérte a 100 párt. Azóta ismét csökkenő tenden-

10. Kárókatona-telep a Kisbataltonban.

10. Kormoran-Kolonie im Kisbatalton.

ciát mutat az állomány: 1958-ban: 75; 1959: 57; 1960: 27; 1961: 8; 1962: 7; 1963: 7; 1964: 9 pár.

A Kisbatalton egész életére, a biotóp változásaira ezen nagytestű madarak állomány-ingadozásai vetnek fényt. Mert a feltöltődés nem állt meg, csak lelassult. 1950-ben még mondhatjuk, a 20-as évek állapota uralkodott. A Kisbatalton két tava, a Vörsivíz és a Zalavári-víz még eredeti tükrével csillogott. Azonban a Zalavári-víz északi részén fekvő Felső Mély nyaka kezdett egyre jobban szűkülni. Önálló tavacskává alakult, s így többé helytelen Alsó és Felső Vízről beszélni, mert összetévesztésre ad alkalmat a Felső-Mélyvel; a fenti nevek már régen használatban voltak a nép ajkán. 1955 tavaszán már annyira haladt ez a lefűződés, hogy lapos kis csónakkal, a „papuccsal” is alig tudtunk átvergődni a „nyakon”. A tavakat körülvevő nádasok is igen megerősödtek.

A vízállás a tavakon a tavaszi nagy áradások idejét kivéve, elég alacsony. Nemcsak a gémek, de még godák és bíbicek is le tudnak benne állni. 1946 őszén teljesen kiszáradtak, úgyhogy gyalog tudtunk átmenni Lebujsztáról a Zala töltésén álló toronyba a Zalavári-víz keményre száradt fenekén keresztül. Ilyenfokú kiszáradás azóta sem volt, a tavak vízfelülete azonban egyre kisebbedik.

A madárvilág életére rendkívül kedvezőtlen a nád-

10. Colonie des cormorans dans le Kisbatalton

10. Колонии бакланов на Малом Баталтоне

vágás, melynek problémája kellő megoldást eddig nem talált. Ezenkívül nagy szerepet játszik a környező területek víztelenítése is. 1950-ben létesült a lággazdaság Hévíz és a Kisbatalton között. A régi csatornákat felújították. 1955 tavaszán már Fenépuszta alatt működnek a szivattyúk. A rétek víztelenítésére a legérzékenyebb madárfaj a nagy goda (*Limosa limosa*). A goda a Kisbataltontól északra fekvő réteken Sármellék és Fenépuszta között fészkel. Utoljára 1949 májusában találkoztam itt ezzel a fajjal. Tehát már a lággazdaság létesítésének első kísérleteit megérezte és elhagyta ezt a fészkelő területét. Azóta csak a tavaszi vonuláson szoktak kisebb-nagyobb csapatai mutatkozni, főleg a Kisbataltontól keletre fekvő ún. Bocsmány nevezetű mocsaras réten, másutt a Kisbatalton környező kaszálókon, mocsarakban.

Ennek a ritkás bokrokkal tarkított rétvilágnak, mely felnyúlik Vindornyaszállásig, madarai megegyeznek a hazai az ún. „postglaciális” területeknek fajaiival. Négy jellegzetes madara, a nagy póling (*Numenius arquatus*), a hamvas rétihéja (*Circus pygargus*), a réti tücsökmadár (*Locustella naevia*) és a túzok (*Otis tarda*) mai napig kitartott a területen, ha kis számban is. A már Bél által említett túzokok száma 5–10 között ingadozik, nagy póling és hamvas rétihéja is egyre kevesebb lesz, s már ritkábban kóborolnak fel Hévíz magasságáig.

- 11. Kiskócsag (Egretta garzetta).
- 11. Seidenreiher (Egretta garzetta).
- 11. Garzette (Egretta garzetta)
- 11. Мелкая цапля (Egretta garzetta)

1959-ben a nádgazdaság kitisztítja és kiszélesíti a Köröcsatornát, hogy a learatott nádat könnyebben szállíthassa. Súlyos csapást jelentett ez a Zalavári-vízre, hiszen attól viszonylag nem messze fekszik; és széles körzetben von el vizet.

1961-ben építik meg a Hévízcsatornával párhuzamosan a széles új csatornát, mely bár messzebb esik a védterülettől, mégis ha összekapcsolják a többi csatornával, amire az 1964. őszi folyó munkálatok mutatnak, újabb veszéllyel fenyegeti a Zalavári vizet is. (1964. óta lényeges változások történtek.)

A tájtalakításban szerepe jutott az Árvízvédelmi Szolgálat új telefonvonalának is, amit 1953-ban húztak meg Hídvégtől a Zala töltésén, majd a Hévízcsatorna mentén be Fenékpusztára. Ennek a két szál drótnak azóta igen sok vonuló madár esett áldozatul; a két tó között váltó récék és más vízi madarak, melyeket az őszi nagy ködök alacsony repülésre kényszerítenek, nem egyszer repülnek neki a két drótszálnak, és ha csak megsebesülnek is, a továbbiakat elintézik a rókák, hermelinek stb. Nem is beszélve arról, hogy a védterület képét, jellegét nagy mértékben rontja a vezeték, holott talán adódhatott volna egyszerűbb és kevésbé zavaró megoldás lehetősége.

A Kisbalaton hal- és nádgazdasági szerepe, fontossága tagadhatatlan. Ezek az érdekek gyakran összhangba hozhatók a természetvédelem érdekeivel is. Tehát meg van a reménye a Kisbalaton megmentésének.

Mint láttuk, évtizedeken át a Kisbalaton a saját maga rovására tehermentesítette a Keszthelyi-öblöt az eliszaposodástól. Aki rendszeresen járja ezt a vidéket, annak sokszor feltűnhetett, hogy zivatarok után a Zala nagy tömegű sás- és fűcsomót szállít a hegyekből, melyeket most sem tud a felső folyásánál lerakni, mint 100 évvel ezelőtt, de még a Kisbalatonban sem. Ezeket a csomókat az áramlás messzi kiviszi a Balatonba, amit Keszthely felől jól megfigyelhetünk, csaknem a győriki mólóig. Onnan visszafordulnak és egyenesen Keszthely irányába tartanak. Legtöbb esetben a régi és mai szabad fürdő vonalában vetődnek a partra. Természetesen ha a széljárás változik, akkor megbomlik a rend, és ezek a sás-csomók mindenfelé megtalálhatók a tágabb értelemben vett Keszthelyi-öböl partjain, így 1964. novemberében még a Balatonszentgyörgy előtti parton is találhattunk belőlük.

A századeleji jó keszthelyi strand fővenyéből már az 1950 körüli esztendőekben a fürdőtelepen semmit sem találhatunk. A szállók előtti eliszaposodott partot annyira benötte a sás, a szittyó és a nád, hogy a város

kénytelen volt egy jó darabot feltöltetni, mert bármennyire kedvezett is ez az állapot a nádirigóknak, sitkéknek és pocgémeknek, mégis csak lényegesebb az üdülőhely érdeke, s túrhetatlenné vált a szúnyogtanya.

A mai Helikon strandnak, a régi szabad fürdőnek még az 50-es években kedvező fővenypartja volt, ma már ez is eliszaposodott. Ugyanígy járt az 1963—1964. esztendőben a Bányász Üdülő (Szentgáli villa) előtti öböl, valamint a Büdösárok torkolata és a Fenéki vasútállomás közötti part egyik szakasza, mely mögött sokáig kukorica-föld állt. A finom homok partját ma az iszap váltotta fel. A Fenéki vasútállomás és a Zala közötti öreg nyárfacsoport előtt még 1963-ban jól áttekinthettük a vizet — kiváló réce-megfigyelő helynek bizonyult. 1964-ben már nádas zárta el a víztükröt.

A Zala-torkolat előtt 1963-ban kénytelenek voltak egy jelző világító állványt felállítani; a torkolat 1960 táján még csónakokkal is alig volt járható az ott képződött iszap-pad miatt. Ezt kotortatni is kellett. A fent-

említett sáscsomók és ezek az állványok ma kiváló pihenő helyei a Balaton felett repkedő cséreknek (*Sterna hirundo*) és sirályoknak (*Larus ridibundus*, *Larus argentatus*, etc.).

Az 1750-ből származó, meglehetősen elnagyolt térképen láthatjuk, hogy akkor még Balatonszentgyörgy falu csaknem a parton feküdt, a Balaton és a Kisbalaton széles csatornán át közlekedett, a mai tihanyi átkeléshez hasonlóan. A Balatonban a csatorna előtt egy sziget feküdt, az „Iszap”. A terület máig megőrizte nevét, de egy nagy rétté változott, melynek javarésze nádas, ezt a víz felé egy nagy tocsogós kaszáló követi, a parton pedig széles nádas övezet húzódik. Ezelőtt a nádas előtt nyár végén szoktak a kócsagok halászgatni. Itt az utóbbi 50 évben lényeges változás nem ment végbe.

Balatonberény előtt ezt a nádaszt egy kb. 1—1 1/2 km-es iszapos, de nyílt öböl követi. Bár itt az utóbbi években lényeges változás nem történt, mégis jellemző a Balaton áramlásainak ingadozására, hogy 1957 őszére — ugyanakkor, amikor a berényi zátonyok iszaposodni kezdtek, amiről az alábbiakban szólnunk — ez a szakasz fővényessé vált, ami azonban egy évnél tovább nem tartott, akkor ismét csak, mint régen, az iszap kerekedett felül. Néha szép turzások (pl. 1963 őszén) keletkeznek a partvonal előtt, főleg nádtörmelékből. Ilyenkor a partimadarak, havasi partfutó (*Calidris alpina*), apró partfutó (*Calidris minuta*), cankók (*Tringa totanus*, *Tr. erythropus*, *Tr. nebularia*), de főleg a billegető cankó (*Actitis hypoleucos*), bíbic (*Vanellus vanellus*) ezen keresik táplálékukat, ezeken pihennek.

Az öblöt Balatonberényig ismét széles nádas követi, majd az utolsó 10 év alatt felépült a kövezett part. Ezen idő alatt töltötték fel az üdülők parkosított területét, megszüntették a berényi vasútállomás lejáróját — itató helyét — a vízhez.

A keszthelyi öböl feltöltődésének folyamatára a legjellemzőbb az a partszakasz, mely Berénytől a balatonmáriai nádasig terjed. Ezen a részen hosszú földnyelv nyúlt el a Balatonban, melynek anyaga homok és kavics volt. „Csicsergőnek” hívták, sokak szerint azért, mert sok madár pihent meg rajta. Még 1948-ban *Dr. Iharos Gyula Alfonz* volt szíves erre felhívni figyelmemet, és valóban az őszi és tavaszi madárvonulás idején ez bizonyult a legkedvezőbb megfigyelő pontnak. Itt találkoztam lócsérrel (*Hydroprogne caspia*), kőforgatóval (*Arenaria interpres*), fenyérfutóval (*Crocethia alba*), sarki partfutóval (*Calidris canutus*), halfarkassal (*Stercorarius parasiticus*), fattyúszerkőccsel (*Chlidonias hybrida*), ujjas lilével (*Squatarola squatarola*),

halászsással (*Pandion haliaetus*) stb. stb. Jegyzeteimben lapozgatva még 1956 tavaszán zátonyokról és fővénypartról írok. A földnyelv előtt két zátony is feküdt, melyen vonulás idején sűrű csapatban pihentek a tőkésrécék (*Anas platyrhynchos*) és sirályok stb. Innen ír *Király Iván*, majd *Pátkai Imre* a csigaforgató (*Haemaphysalis ostralegus*) előfordulásáról, mellyel *Dr. Pintér István* társaságában az előbbi öbölben találkoztam. Mindezeket a fajokat a régebbi balatoni irodalom mint „ritkaságokat” emlegeti, magam pedig, ha sikerült a kedvező időpontot kifognom, mely legtöbbször egyezik *Gaal Gaszton* századeleji megfigyelésének napjaival, csaknem minden esztendőben találkoztam velük, ha nem is az összes említett fajjal. 1957 őszén azonban már azt jegyeztem fel: a part eliszaposodott, a nádas terjedni kezd, de még vannak zátonyok. 1959 őszén a földnyelvből alig maradt valami, még a zátonyok is kezdtek eliszaposodni, és a nádas kinyújtotta csápjait feléjük is. 1962 tavaszán befejeződött a folyamat, az egész szakasz, zátonyokkal együtt, összefüggő nádassá lett. 1958. októberében reményem támadt, hogy a nádas előtt új kavicsos zátonyok emelkednek, ez a folyamat azonban csak egy félévig tartott, utána eltűntek. Ugyan még nyomokban maradt néhány méteres fővény, és bár ez a közben felépült nyaraló tőzsomszéd-ságában feküdt, a fenyérfutók, ujjaslilék, partfutók a végsőkig kitarítottak mellette, azonban 1964 őszén már azt is meg kellett élnem, hogy a Csicsergő és a berényi strand közti részen is már csak két helyen maradt némi kis homok, Balatonmária felé pedig a nádövezet elérte a szinte kőkeménységű pannommárga-padokat. Ezzel teljesen megszűnt annak a lehetősége, hogy vonuláson a partimadarak felkeressék Balatonberényt.

De nemcsak a madarakra nézve volt tragikus a nádas és az iszap terjeszkedése, hanem az üdülőkre is. T. i. az 1950-es évek végén a község a part mögötti rétet parcelláztatta, a kis nyaraló épületek egymás után növekedtek ki a földből; a tér egy részét pedig fásították. Mire az üdülőtelep létrejött, megszűnt az előtte fekvő parton a fürdőzési lehetőség, a telep lakói hiába keresik a még 10 év előtti kellemes lövényest, a házaik előtti nádas pedig ontja a szunyograjjokat.

Gaal Gaszton már 1903-ban a Balatoni Múzeumi Egyesület évkönyvében „Süppedő sírdombok” címen írt a Balaton partról és annak madárvilágáról. Jóslata lassan beteljesedik, ha idejében nem találunk észszerű megoldást, mely emeli a népgazdaság érdekeit, de ugyanakkor gondol a természet- és madárvédelemre is, hiszen ezek az érdekek ma már a legszorosabban összefüggenek egymással.

Keve András

IRODALOM

- Cholnoky, J.*, 1932, Balaton. (M. Földr. Társ. Könyvtára, Budapest, pp. 192)
- Darnay—Dornyay, B.*, 1934, A Kisbalaton összezsugorodása. (Keszthely, pp. 33)
- Darnay-Dornyay, B.*, 1950, Néhány régi madártani adat a Balatonról. (Aquila, LI—LIV, 1944—47, p. 177)
- Darnay-Dornyay, B.*, 1950, Balatonszentgyörgy halászcéhének 1826. évi kötelezettsége a „kótyag-madarakra” nézve. (Aquila, LI—LIV, 1944—47, p. 177—178)
- Gaal, G.*, 1903, Süppedő sírdombok. (Balatoni Múz. Egy. Évk., I, p. 43—49)
- Herman, O.*, 1891, Egy ősmocsárról. (Termtud. Közl., XXIII, p. 1—11)
- Hertelendy, B.*, 1897, A Zala Vizlecsapoló Társulat Története. (Nagykanizsa, pp. 115)
- Holub, J.*, 1963, Zala megye középkori vízrajza. Zalaegerszeg, pp. 71)
- Lukács, K.*, 1931, A Balaton. (M. Sz. Kincsestára, 114 sz., Budapest, pp. 80)
- Madarász, A.*, 1953, A Balaton világa. Budapest, pp. 188)
- Tölg, I.*, 1962, A balatoni fogassüllő táplálékhiányának oka és a táplálékpótlás tervének indoklása. (Állattani Közl., XLIX, p. 131—140)
- Warga, K.*, 1930, A Kisbalatoni kócsagtelep múltja és jövője. (Növényvédelem, különnyomat, pp. 8)
- Warga, K.*, 1954, Előzetes jelentés a Kisbalaton madárvilágának kutatásáról. (Aquila, LV—LVIII, 1949—51, p. 169—187)

Einige ornithologische Betrachtungen über das Problem der Verschlammung der Balaton-Bucht bei Keszthely

Die ornithologische Forschung der Umgebung des Balaton-Sees begann verhältnismässig spät. Obwohl vereinzelte Notizen auch vom Anfang des XVIII. Jahrhunderts zu finden sind, begannen die richtigen Untersuchungen erst im J. 1883. Diese Forschungen geben selbst ein Bild darüber, wie die Gegend des Balaton sich verändert hat.

Die alten Sümpfe sind nach der Anlegung der Eisenbahn-Strecke im J. 1861 vom See völlig abgetrennt worden, im J. 1867 wird die Schleuse des Sió-Flüsschens, erbaut wodurch der Balaton mit der Donau verbunden wird. Die Sümpfe wurden in raschem Tempo trockengelegt. Noch in der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts ist aus dem Gesichtspunkte der Ornithologie von höchstem Interesse der sogenannte "Nagyberék" von Fonyód, wo *Herman* noch im J. 1890 zwar seine Beobachtungen machte, aber sein baldiges Verschwinden prophezeite.

Im J. 1829 wird die Regelung des Zala-Flusses an seinem oberen Lauf begonnen. Die Dämme haben die weitere Schuttagerung verhindert. Noch an einer Landkarte vom J. 1836 fliesst der Zala an der südlichen Spitze des heutigen Kisbalaton in den Balaton. Der "Kisbalaton" war seiner Zeit noch eine weite Bucht des Balaton, der nur durch eine Halbinsel bei Fenékpusztá in gewissem Masse von dem eigentlichen See getrennt war, wie heute der Balaton durch die Halbinsel von Tihany in zwei Teile getrennt wird. Nach der Regelung des Zala-Flusses lässt sich der Schutt in die

Bucht des Kisbalaton nieder, und bildet in der ersten Hälfte des XX. Jahrhunderts ein Sumpf-Gebiet. Im J. 1922 wird eine Gesellschaft für die Regelung des Kisbalaton gegründet, die dann den Damm bis zum eigentlichen Balaton-See ausbaut.

Damit beginnt die Verschlammung der Bucht von Keszthely, und infolge der Trockenlegung der anderen Sümpfe, siedelt die Vogelwelt, insbesondere die Reiher, zum Kisbalaton über. Das ist auch an der Tätigkeit der Ornithologen bemerkbar, die nach 1910 fast alle den Kisbalaton besuchen.

Es ist nicht sicher festzustellen ob die älteren Daten über den Bestand des Edelreiher (*Egretta alba*) sich auch nicht auf die anderen Sümpfe beziehen, nicht bloss auf den Kisbalaton, der längere Zeit zum grössten Teil eine freie Wasserfläche hatte. Im Jahre 1895 brüteten 7 Paare (*Lovassy*). Von 1909 an, zwischen 1909—1926, dank der Beringungstätigkeit von *Vönöczky—Schenk* haben wir schon ganz genaue Daten; Meldungen zwischen 1927—1951, haben wir von *Warga*, weitere Meldungen von *Steffel*. Der Bestand wuchs auf 24 Paare im J. 1923, und das Maximum erreichte im J. 1930 30 Paare. Durchschnittlich brüteten immer zwischen 10—15 Paar Edelreiher, im J. 1964 7 Paare.

Der Löffler (*Platalea leucorodia*) brütete im Jahre 1909 nicht, der maximale Bestand belief sich 1947 auf 100 Paare. Der Bestand schwankt zwischen 30—60 Paaren; im Jahre 1964 gab es 58 Paare.

Vom Rallenreiher (*Ardeola ralloides*) brüteten im

Jahre 1909 12 Paare, maximaler Bestand im Jahre 1950 55 Paare, im Jahre 1964 4 Paare.

Vom Nachtreiher (*Nycticorax nycticorax*) brüteten meistens über 100 Paare, im Jahre 1964 23 Paare. Vom Purpurreiher (*Ardea purpurea*) schwankte der Bestand zwischen 40—150 Paaren, im J. 1964 brüteten 54 Paare. Der Fischreiher (*Ardea cinerea*) nistet auch im Kisbalaton, manchmal 8—10 Paar zusammen, meistens zwischen 30—60 Paaren; im J. 1964 62 Paare.

Ganz besonders ist der Fall des Sichlers (*Plegadis falcinellus*). Noch im Jahre 1909 brütete er nicht, in den Jahren 1922—23 brüteten 1000 Paare, zuletzt horstete er mit 22 Paaren im Kisbalaton im Jahre 1952; seither ist er verschwunden, und kaum zeigt er sich selbst am Zuge oder in der Strichzeit.

Neue Einbürgerungen gibt es vom Kormoran (*Phalacrocorax carbo*) und Seidenreiher (*Egretta garzetta*). Der erste brütet seit 1946, nach dem die grosse Kolonie an der Schuttinsel a. d. Donau zerstört wurde; er brütet meist in über 150 Paaren; der Seidenreiher seit 1948 ein regelmässiger Brutvogel des Kisbalaton geworden; zu selber Zeit haben sich die Kolonien an den Theiss-Auen sehr verstärkt. Im J. 1964 brüteten 9 Paare.

Neulich hat das Tempo der Auffüllung des Kisbalaton

etwas nachgelassen, doch schreitet sie langsam vor. Die zwei Teiche in der Mitte werden immer mehr verschilft, und die Nordspitze des westlichen Teiches hat sich als ein abgesondertes Teichlein abgeschnürt.

Die umgrenzenden Gebiete, besonders nördlich vom Kisbalaton werden seit 1950 immer mehr trockengelegt, was manchmal einen Einfluss auch auf die genannten Teiche selbst hat.

Von dem Schicksal des Kisbalaton wurde in den Jahren von 1900 bis 1950 die Bucht von Keszthely getroffen. An der südwestlichen Spitze des Balaton, vor der Stadt Keszthely infolge der vollständigen Verschlamung ist schon kein Strand mehr zu finden. Wo sich das Ufer verschlammt, erscheint bald das Schilf. Besonders bis 1964 hat der Schilfwald stark zugenommen. Die mit genauen Daten belegten vielen Beispiele zeigen es, wie sich einige Teile des Ufers verschlammt und verschilft haben, und damit die guten Rastplätze der Strandvögel auch verschwunden sind.

Die Verhinderung der weiteren Zunahme der Aufschüttung der Keszthelyer Bucht, wie die Rettung des Sumpfes von Kisbalaton ist nunmehr nicht nur ein Interesse des Naturschutzes, sondern auch das der Volkswirtschaft.

András Keve

Données ornithologiques concernant le problème de l'envasement de la baie de Keszthely

Les recherches ornithologiques relatives au lac Balaton ont été abordées assez tard, quoique l'on en trouve quelques notes éparses dès le début du XVIIIe siècle. En effet, les recherches sérieuses n'ont commencé qu'en 1883. Ces examens reflètent fidèlement comment l'aspect du lac a changé.

Les anciens marais ont été entièrement coupés de l'eau de Balaton en 1861 par la construction du chemin de fer. En 1867 fut bâtie l'écluse du Sió, et l'on relia le lac Balaton au Danube par le canal du Sió. En même temps, le dessèchement des marais se poursuivit à bonne allure. Même dans la deuxième moitié du XIXe siècle c'est encore le „Nagyberek” de Fonyód qui se distingue par son importance ornithologique. Ce n'est pas par hasard qu'Otto Hermann, à l'occasion de „l'observation — pilote” de l'an 1890 fixe son point d'observation justement sur ce terrain dont il prévoit déjà le déperissement rapide.

La régularisation de la rivière Zala fut entreprise en 1836. Serrée entre les digues, la petite rivière ne pouvait

plus se décharger de ses alluvions sur les zones des crues, avant de se jeter dans le lac. D'après la carte de 1836, c'est à l'extrémité sud de l'actuel Kisbalaton qu'elle rejoignait le Balaton.

A cette époque, le Kisbalaton constituait encore une large baie du Balaton. Près de Fenépuszta, une sorte d'isthme la séparait du lac proprement dit, tout comme de nos jours la péninsule de Tihany divise le Balaton en deux parties. Après la régularisation de la Zala, la rivière déposa ses alluvions dans la baie du Kisbalaton jusqu'à ce que celle-ci, dans la première moitié du XXe siècle, se transformât en marécage. En 1922 se constitua le Comité de Régularisation du Kisbalaton qui achèvera la construction des digues jusqu'au Balaton proprement dit.

C'est ainsi que l'envasement de la baie de Keszthely a commencé. Et puisque les marais du bord sud de Balaton ont été asséchés entretemps, et que le Kisbalaton s'est changé en marais, les oiseaux aquatiques, surtout des aréidés, y ont transféré leur nid. L'activité des orni-

thologues témoigne aussi de ce fait, car depuis 1910 ils ne fréquentent plus le „Nagyberek”, mais le Kisbalaton.

Aujourd'hui il est difficile de constater si les premières données relatives à l'égrette (*Egretta alba*) se rapportent exclusivement au Kisbalaton. En 1895 ont couvé sept couples.

C'est seulement depuis 1909 que nous avons des données absolument précises et que l'on procède régulièrement à l'enregistrement de l'effectif. L'effectif des égrattes est monté en 1923 à 24 couples, et le maximum en était en 1930, avec 30 couples. En moyenne, 10—15 couples d'égrattes couvaient par an au Kisbalaton, sept couples en 1964.

Les spatules (*Platalea leucorodia*) n'ont pas couvé en 1909, l'effectif maximum en était de cent couples en 1947. Le nombre des couples varie entre 30 et 60. En 1964, 58 couples ont niché.

Douze couples de hérons caiots (*Ardeola ralloides*) ont couvé en 1909, l'effectif maximum fut atteint en 1950, avec 55 couples; en 1964 seulement quatre couples.

Le bihoreau (*Nycticorax nycticorax*) est représenté généralement par plus de cent couples, mais en 1964 ont couvé vingt-trois couples. Le héron pourpré (*Ardea purpurea*) a un effectif de 40 à 150 couples, en 1964 ont couvé 54 couples. Au Kisbalaton il n'y a quelquefois que 8 à 10 couples de hérons cendrés (*Ardea cinerea*), la moyenne en est de 30 à 60 couples, en 1964 il y en avait 62.

Le cas de la falcinelle (*Plegadis falcinellus*) est exceptionnel: en 1909 elles ne nichaient pas encore au Kisbalaton, tandis qu'en 1922 et en 1923 le nombre des couples nidulants dépassait le nombre de mille; depuis 1952, année où avaient couvé 22 couples, elles ont tout à fait disparu, et même à l'époque du passage, elles n'apparaissent que sporadiquement.

Le corbat ou cormoran (*Phalacrocorax carbo*) et la garzette (*Egretta garzetta*) se sont installés récemment au Kisbalaton. Le cormoran y niche depuis 1946, après que sa grande colonie de Csallóköz, près du Danube, fut anéantie. De nos jours, plus de 150 couples y nichent généralement par an. Le gazette est devenue familière au Kisbalaton, à l'époque où ses stations s'accroissaient remarquablement au bords de la Tisza. En 1964, ont couvé neuf couples.

Le rythme du remblayage du Kisbalaton a ralenti un peu, sans s'arrêter pour autant. Les deux étangs qui se trouvent en son milieu sont de plus en plus envahis par les roseaux, et le bout nord de l'étang du côté ouest s'en est lentement détaché pour former une pièce d'eau à part.

Depuis 1950, les terrains voisins, surtout ceux qui sont au Nord du Kisbalaton, sont progressivement drainés, et ce fait affecte quelquefois aussi les étangs.

Entre 1900—1950, la baie de Keszthely a pris le rôle du Kisbalaton. A la pointe sud-ouest du Balaton, devant la ville de Keszthely, on ne trouve plus de plages, la rive est totalement envasée. Et là où la rive s'envase, apparaît bientôt le roseau. Jusqu'en 1964, les roseaux se sont développés dans une mesure particulièrement grande. Nous avons des données très précises sur la progression de la vase et des roseaux sur les différentes sections de la rive. Ainsi les oiseaux de passage ont perdu leurs lieux de repos tranquilles.

Actuellement le problème de la baie de Keszthely ainsi que la sauvegarde de la flore et de la faune marécageuses du Kisbalaton affectent non seulement les intérêts de la protection de la nature, mais aussi ceux de l'économie nationale.

András Keve

ОРНИТОЛОГИЧЕСКАЯ ТОЧКА ЗРЕНИЯ НА ВОПРОС ОБ ЗАИЛЕНИИ КЕСТХЕЙСКОГО ЗАЛИВА

Орнитологические исследования Балатона начались довольно поздно, хотя мы и встречаемся с некоторыми записями по этому вопросу уже в восемнадцатом веке. Начало орнитологических исследований в основном, можно считать, относится к 1883-му году. Эти исследования верно отражают историю изменения биологической картины Балатона.

Старые болота были совершенно отрезаны от вод Балатона после строительства железной дороги в 1861-м году. В 1867-м году был построен шлюз на

Шио, и канал Шио соединил Балатон с Дунаем. В это же время быстрыми темпами проводится осушение болот.

Еще во второй половине девятнадцатого столетия фоньодский „Надьбerek” выделяется своим значением с точки зрения орнитологии. Не случайно, что Отто Герман в 1890-м году именно этот район выделяет как объект для наблюдения при определении так называемого „образцового наблюдения”. Этому району он еще тогда предвещал скорую гибель.

В 1836-м году началась регулировка реки Зала. Речку сжали дамбами, и у неё не было больше возможности откладывать наносы в своей пойме. Судя по старым картам, Зала впадала в Балатон на месте теперешнего Малого Балатона, точнее, в южном конце его. Малый Балатон в то время был широким заливом Балатона, который отделялся от Балатона расположенным у Фенекпуста длинным полуостровом так, как теперь Тиханьский полуостров делит озеро на две части. После регулировки Залы, она откладывала свои наносы в тогдашний Мало-Балатонский залив, пока в начале двадцатого века он постепенно не превратился в болото. В 1922-м году было организовано общество по регулировке Малого Балатона. Им были построены дамбы вплоть до самого Балатона.

После этого началось заиление Кестхейского залива. Поскольку болота, расположенные по южному берегу Балатона, были осушены, а Малый Балатон превратился в болото, то и водоплавающие птицы, особенно различные виды цапель, перебрались сюда. Об этом свидетельствует и деятельность орнитологов, которые после 1810-го года стремятся не в „Надьберек“, а на Малый Балатон.

По наиболее старым сведениям относительно цапли (*Egretta alba*) трудно определить, что данные касаются ли Малого Балатона или же относятся к другой местности. В 1895-м году этого вида на Малом Балатоне было как-будто бы 7 пар. Совершенно точные данные имеются с 1909-го года. В 1923-м году количество цапли возросло до 24-х пар, максимум был отмечен в 1930-м году — 30 пар. В среднем на Малом Балатоне в год выводится до 10—15 пар, в 1964-м году — 7 пар.

Колпица (*Platalea leucordia*) в 1909-м году не выводилась. Максимальное количество их отмечено в 1947-м году — 100 пар. Обычно количество их колеблется от 30 до 60 пар. В 1964-м году гнездилось 58 пар.

Хохлатая цапля (*Ardea ralloides*) в 1909-м году гнездилась и выводила птенцов в количестве 12 пар. Максимальное количество их отмечено в 1955-м году, когда гнездилось 55 пар. В 1964-м году их было только четыре пары.

Кваква (*Nycticorax nycticorax*) гнездится в среднем в количестве 100 пар, но в 1964-м году было только 23 пары.

Количество красной цапли (*Ardea purpurea*) колеблется от 40 до 150 пар, в 1964-м году выводили птенцов только 54 пары.

Серой цапли (*Ardea cinerea*) гнездится иногда только 8—10 пар, в среднем обычно бывает 30—60 пар, в 1964-м году насчитывалось 62 пары.

Совершенно своеобразна история с (*Plegadis Laleinellus*), которой в 1909-м году на Малом Балатоне еще не было, в 1922-м и 1923-м годах количество гнездящихся пар перевалило за тысячу, последний раз птенцов выводили в 1952-м году только 22 пары, и после этого она снова исчезла. Во время перелетов замечают только отдельные экземпляры.

Снова обосновались на Малом Балатоне бакланы (*Plalacrocorax carbo*) и мелкая цапля (*Egretta garzetta*). Баклан гнездится на Малом Балатоне с 1946-го года, после того как был уничтожен на большой территории в Чаллокёзе. Как правило, в настоящее время ежегодно гнездится свыше 150 пар. Мелкая цапля с 1948-го года — постоянно гнездящаяся на Малом Балатоне птица, в то же время увеличилось и её распространение в окрестностях Тисы. В 1964-м году гнездилось 9 пар.

Процесс заполнения наносами Малого Балатона замедлился, но не остановился. Два озера, расположенные в центре, всё более зарастают камышом. Расположенная на западной стороне северная часть озера превращается в самостоятельное озеро.

С 1950-го года окрестные места, особенно лежащие к северу от малого Балатона, осушают, что часто имеет влияние и на сами озера.

Роль Малого Балатона между 1900—1950 годами играет Кестхейский залив. В юго-западном углу Балатона, у города Кестхейя, уже нет песчаного берега — берег совершенно заилился. В тех местах, где отмечается заиление берега, тотчас же появляется и камыш. Особенно много камышевых зарослей отмечалось в 1964-м году. Имеются точные данные о том, как заилились и заросли камышом отдельные участки берега. Вместе с этим прибрежные птицы потеряли насиженные места.

В настоящее время обмеление Кестхейского залива, спасение болотных обитателей Малого Балатона — важные проблемы. Их решение имеет значение не только в смысле охраны природы, но и для народного хозяйства вообще.

Андраш Кеве

Akadémiai munkaértekezlet a herendi porcelánról

A Veszprém megyei Múzeumi Igazgatóság évek óta rendszeresen támogatja a területén levő Herendi Porcelángyár történetével foglalkozó művészettörténészek munkáját azzal, hogy kutatásaik eredményeit közreadja.¹ Folyamatosan helyet kapnak a megye gazdag kerámiatörténeti hagyományait feldolgozó és ismertető dolgozatok is a múzeumi kiadványokban. Más formáját mutatta a gyárral való közreműködésnek a Bakonyi Múzeum heiségeiben 1964-ben megrendezett kiállítás, amely az akkori legújabb porcelánművészeti törekvéseket mutatja be a közönségnek. A múzeum herendi gyűjteményének gyarapítására is egyre több godot fordítanak, nemcsak tárgyak vásárlásával, hanem azok restaurálásával és tudományos feldolgozásával egyaránt.

Az esztendőket óta folyamatosan végzett munka újabb állomása volt a Magyar Tudományos Akadémiának az újkori művészettörténet kutatását koordináló bizottságában működő iparművészeti szekció által 1966. április 22—23-án megrendezett munkaértekezlet, amelynek keretében megvitatásra kerültek a világhírű Herendi Porcelángyár történetének kutatási, művészeti és termelési problémái.² A kétnapos értekezlet szerves részévé vált annak a munkának, amely a megyei Múzeumi Igazgatóság újszerű tudományos tevékenységét jellemzi a területén levő történeti és művészeti emlékek, létesítmények tudományos feldolgozásával és népszerűsítésével. A közönség a jelentős tanácskozásról az országos lapokból és a megyei Napló-ból értesült, valamint az igazgatóság által kezdeményezett reprezentatív Herendi Porcelánszobor kiállításból, amely ilyen összeállításban első a gyár történetében. A tárlat anyaga az Iparművészeti Múzeum, a Herendi Gyármúzeum és a Bakonyi Múzeum gyűjteményéből került összeállításra. A kiállítást váltakozva a veszprémi, majd a keszthelyi és végül a pápai múzeumban mutatták be. Ez alkalomból a gyár népszerűsítő kiadványában kerültek ismertetésre a jelentősebb szobrok és azok történetére vonatkozó adatok. Mind a kiállítás, mind annak kiadványa a korszerű tudományos ismeretterjesztést szolgálta a megye területén olyan idegenforgalmi időszakban, amikor egy-egy tárlatot hazaiak és külföldiek ezrei tekintettek meg. Ennek kapcsán megismer-

kedhettek a herendi porcelánművészet sajátos területével, a porcelánszobrászat múltbeli és jelenlegi művészeti eredményeivel, alkotási problémáival, a korszerű szobrászati kifejezési formák keresésének helyzetével.

*

Az értekezlet előadói és a hozzászólók egyöntetűen állást foglaltak a gyár nemes hagyományai mellett, amelyek már több mint száz esztendeje kialakultak az üzemben. Azok nemcsak megőrzendőek, hanem további fejlesztésük is mind a művészeti, mind a gazdaságossági szempontokból egyaránt kívánatosak. A több mint negyven résztvevő³ között helyet foglaltak a művészettörténet Herenddel foglalkozó kiemelkedő képviselői, a képzőművészeti élet vezető művészei és a gazdasági irányító szervek illetékes képviselői. Az elhangzott 15 előadás és közel ugyanannyi hozzászólás számos tudományos kérdésben foglalt állást, de további megoldásra váró kutatási problémákat is felvetett.

A jelentős tanácskozáson elhangzott beszámolóok során feltárultak a nagymúltú gyár ismeretlen korszakai, kiemelkedő alkotásai, művészeti problémái. MIHALIK SÁNDOR: „Emlékezés a herendi gyár alapítójára” c. bevezető tanulmányában az üzem első éveit, a Stingl-féle műhely működését, a vállalkozó gazdasági és családi problémáit, küzdelmeit dolgozta fel. Ugyancsak a korai időszak eseményeit, a gyár 1843-as égését és megyei vizsgálatának forrásanyagát TAKÁTS ENDRE: „Adalékok a herendi porcelángyár történetéhez 1850-ig” c. előadásában foglalta össze. A tudományos érdeklődést felkeltő tanúvallomások és vizsgálati anyag tisztázta azokat az eddigi, részben megalapozott fetevéseket, hogy Herenden nemcsak ott készített edényeket festettek az első években, hanem külföldön vásárolt fehéráru is felhasználta ilyen célokra. Az előadás számos újabb nézőpontra érintette a gyár történetének kutatási problémáit. Új módszerrel kísérletezett BOBROV-SZKY IDA: „Az Iparművészeti Múzeum Mária Terézia emléktárlata” c. tanulmányával, amikor egy, a szakirodalomban is vitatott korai reprezentatív porcelánedény meghatározását és az ábrázolt történelmi kompozíció képzőművészeti előképének problémáját vizsgálta. Első

alkalom, hogy egyetlen herendi tárgy elemzése ilyen formában, mint kutatási célkitűzés a szaktudományban előfordult. A gyár művészeti arculatának alakulását, a porcelánok hazai és külföldi értékelését és az egykorú bírálókat gyűjtötte össze előadásában MOLNÁR LÁSZLÓ: „*A herendi porcelángyár első kritikái 1855-ig*” címmel. A fischeri korszak első tizenöt eszten-deje jelentős tárlatainak anyagából, de különösen a londoni és párisi világkiállítások tárgyaiból vonta le következtetéseit, amely szerint már akkor élesen kirajzolódtott a gyár művészeti célkitűzése, amely a klasszikus keleti és európai porcelánok utánköltésében jutott kifejezésre.

A munkaértekezlet „A” csoportjának előadásai közül kiemelkedett POGÁNY FRIGYES: „*A porcelánművészet helye környezetünkben*” c. témája, amely körünk és környezetünk legégetőbb esztétikai kérdéseit ismertette, különös tekintettel a belső terekre, ahol a porcelánnak mint anyagnak az abból előállított használati eszközöknek egyre növekszik jelentősége. A továbbiak között TASNÁDYNÉ MARIK KLÁRA: „*A művészek szerepe az európai porcelán történetében*” c. referátumában bemutatta azt a történelmi korszakot, amelyben a porcelánedények, szobrok és dísz tárgyak jeles képzőművészek tervei és munkája alapján jöttek létre. Utalt a különbözőségekre, amelyek ilyen vonatkozásban Herenden fennálltak, illetve a hazai körülmények és társadalmi adottságok között nem valósulhattak meg. Megállapításaival jelentős mértékben segítséget nyújtott a herendi porcelánok értékeinek helyes megítéléséhez. RÉVÉSZ ZSUZSA: „*A herendi porcelánedények esztétikai problémái*” c. előadása a gyár termékeinek korábbi és jelenlegi minőségi és stílusztisztasági kérdéseit foglalta össze. Ennek során az anyag alapos és sokoldalú tanulmányozásából számos olyan konkrét megállapítást szűrt le, amelyek minden tekintetben hasznosnak nevezhetők a jelenkori esztétikai kérdések gyakorlati alkalmazásához. HORVÁTH TIBOR: „*Herend és keleti mintái*” c. tanulmányában bizonyos vonatkozásban a két előzőhöz kapcsolódva foglalkozott a gyár kínai és japán eredetű edényeinek, illetve azok díszítésének elemzésével, párhuzamosan a keleti porcelánok fejlődési sajátosságainak ismertetésével.

A tanácskozás „B” csoportjának előadásaiban számos olyan kérdés vetődött fel, amelyek közvetlenül a nagyhírű gyár jelenlegi és közeli munkásságát, művészi teljesítményét érintették. HABUDA ÁDÁM: „*A legújabb porcelánművészeti törekvések, a hagyományok és a tömegek igényének összefüggései*” c. — a nemzetközi porcelánművészet problémáit is érintő — összefoglalójában foglalkozott a hazai közönség igényével, valamint az azzal kapcsolatos művelődéspolitikai problémákkal, amelyek időnként többnyire a felületes ismer-

retekből adódóan helytelen módon bírálják a gyár művészi hagyományokat őrző termékeit. SIKOTA GYŐZŐ: „*A Herendi Porcelángyár a két világháború között*” c. történeti összefoglalójában a közelmúlt gyártási és művészeti problémáit ismertette, számos kutatása során feltárt dokumentum alapján. Előadásában azonban nem kapott kellő helyet a korszak művészeti értékelése, így tanulmánya nem kapcsolódott elég szervesen a munkaértekezlet célkitűzéséhez. A csoport következő két előadásában a gyár jövőjét érintő művész- és szakmunkás-képzés problémájáról adtak átfogó képet Z. GÁCS GYÖRGY: „*Porcelántervező művészképzésünk*” és MÉSZÁROS OLIVÉR: „*A herendi hagyományok és a korszerű törekvések szerepe és alkalmazása a szakképzésben*” c. beszámolóik. A gyár műszaki fejlesztése azonos probléma, mint a felső és középszintű szakkaderek képzése. A hagyományok és a modern igények egyaránt kielégítésre várnak. Ez azt a feladatot rója az üzemre, hogy a tervezőművészek a legmagasabb fokú képzés mellett ismerjék a gyár klasszikusnak nevezhető hagyományos anyagát is. A szakmai képzésben pedig elsődrendű követelmény a klasszikus hagyományokat tükröző tárgyak olyan alapos ismerete, amely lehetővé teszi a múlt értékeinek állandó magasszintű reprodukálását. Mind ezek mellett nem mondhat le a gyár a korszerű művészet formáinak porcelánban történő megjelenítéséről sem.

A tudományos tanácskozás befejező előadásai a legégetőbb művészeti problémákkal, a porcelánművészet kérdéseivel foglalkoztak. Az eredményeket és a fejlődés bonyolult útjait mélyrehatóan vizsgálták. CSAP ERZSÉBET: „*A magyar kisplasztika és Herend porcelánművészei*” c. előadásában a XX. század hazai szobrászatának kisplasztikai tevékenységét vázolta, majd részletesen ismertette a porcelán portrékat, sportszobrokat és állatfigurákat. A herendi gyár szobrászati tevékenységének ismertetésénél a gazdasági szempontok figyelembevételén túl is utalt arra a kultúrpolitikai feladatra, amely a korszerűbb kisplasztikai alkotások porcelánban történő megjelenítését társadalmi szempontból is megoldandó feladatnak tekinti. P. BRESTYÁNSZKY ILONA: „*A magyar porcelánplasztika 1945—1965 között*” c. tanulmányában az elmúlt évtizedek történetét, a művészi útkeresés nehézségeit dolgozta fel az európai porcelán és kerámia szobrászatban. Ennek során nem hagyta figyelmen kívül az újabb törekvések és művészi irányzatok eredményeit, valamint a megoldásra váró feladatokat, amelyek számos nagyműtű európai porcelángyár problémájaként tapasztalhatók napjainkban is. A hazai eredményeket ismertető részből sem hiányoztak azok az értékelő és bíráló megjegyzések, amelyek legújabbkori művészetünk átlalános problémáiként jelen vannak valamennyi művészeti területen. A felnövekvő tehetséges művésznemzedékre hárul a

korszerű porcelánplasztika megteremtésének sürgető feladata. Az értekezletet az elhangzott hozzászólások után⁴ POGÁNY Ö. GÁBOR foglalta össze. Megállapította, hogy a tudományos tanácskozás sokoldalúan foglalkozott a Herendi Porcelángyár történetének kutatási problémáival, művészeti kérdéseivel, a hagyományok és a gazdaságosság problémáival. Konkrét példákkal, történeti tényekre alapozott megállapítások kapcsán tárta fel az eredményeket, a nehézségeket. Megmutatta az értekezlet a megoldáshoz vezető lehetőségeket, a további kutatás, a művészi színvonal emelése, a hagyományok helyes értékelése és a korszerű porcelánok megteremtése irányában.

*

A Herendi Porcelánszobrok c. kiállításon a közel száz darab válogatott plastika, történeti sorrendben mutatta be a gyár XIX. és XX. századi szobrászati munkásságát. A múlt század közepe táján készült alkotásokon még a bécsi, a meissenai és más klasszikus gyárak plastikáinak közvetlen hatása figyelhető meg. A század utolsó évtizedeiben már a hazai szobrászművészek alkotásai is helyet kaptak a gyárban olyan formában, hogy az egyes műveket megvásárolták a szerzőktől porcelánban való kivitelezésre. Majd a XX. század elejétől kezdődően készítettnek a különleges anyag — a porcelán — számára plastikai alkotásokat. Az utolsó két évtized az útkeresés küzdelmeit és eredményeit mutatja ebben a művészeti ágban is. A tárlat ilyenformán nemcsak történeti áttekintést nyújtott a gyár termékeiről, hanem gyakran csak egy-egy műben megfogalmazva bemutatja a hazai szobrászművészet stílusforma változásait is egészen napjainkig, a legújabbnak és haladónak mondott törekvésekig. A tárlat így a széles közönség számára is gazdag ismeretanyaggal szolgált és számos olyan kétséget oszlatott el, amely időnként a porcelánszobrokkal kapcsolatban éppen a megfelelő ismeretek hiányában felvetődik.

A kétnapos értekezlet gazdag programjában is jelentős esemény volt a megyei MTESZ baráti találkozója, ahol az értekezlet résztvevői a veszprémi Vegyipari Egyetem szilikátipari kutatóival cserélhették ki tapasztalataikat a technikai és technológiai kérdésekben, amelyek egyre több jelentőséggel bírnak a gyár további eredményes működése szempontjából.

A tanácskozáson elhangzott hozzászólások és korreferátumok közül kiemelkedett az a javaslat, amely a herendi porcelánok baráti körének létrehozását szorgalmazta. A megyei Múzeumi Igazgatóság számára a területén levő számos idegenforgalmi nevezetesség, műemlék, kiállítás, múzeum mellett a korszerű tudományos ismeretterjesztés, a magas színvonalú népművelés konkrét — majdan országos méretű — mozgalmának megalapozását jelentette a baráti kör kezdeményezése. Az egyre differenciálódó kulturális igények kielégítésének egyik speciális területe lehet a megszervezendő társaság, amely szélesebb körben is szolgálhatja a herendi porcelánok és a gyár történetének, művészi eredményeinek, hagyományainak korszerű megismertetését.

Az akadémiai munkaértekezlet eredményeinek számbevétele, a hiányosságok felismerése további munkára ösztönzi a művészettörténettudomány művelőit, a kutatókat, valamint a műszaki és gazdasági vezetőket a világhírű gyár jövőbeli sikereinek kivívása érdekében. A szaktudomány fejlődése szempontjából ebben az esetben csupán a tervszerűség kérdésével foglalkozunk. Ezideig hiányzott a kutatásból és a feldolgozásból a tervszerű koordinálás. Gondolunk itt elsősorban a hozzászólások során is felvetődött kérdésre a gyár alapítójának személyén túlmenően, — a gyárat felvirágoztató és világhírét megszerző Fischer Móric tevékenységére, sokévtizedes munkásságának felkutatására. A fischeri korszak története még mindig fehér foltját jelenti a gyár működésének, amely egyre sürgetőbb feladatként vár megoldásra. Hasonló a helyzet a XX. század évtizedeinek kutatásánál is, ahol a bonyolult politikai, társadalmi és gazdasági viszonyok között kell megtalálni a valóságos tényekre alapozott, és arányaiban helyes módszert a feldolgozásra. A Herendi Porcelángyár a legrégebb folyamatosan működő iparművészeti létesítményünk. Története többnyire a kisebb népszerűsítő monográfiáktól eltekintve⁵ csak részlettanulmányokban ismeretes. A tanácskozás egyik, a tudomány számára is figyelmet érdemlő eredménye, hogy feltárta és felvetette a herendi porcelánok történetének az egyetemes és az európai kerámiatörténetben különleges helyet elfoglaló szerepének feldolgozását.

Molnár László

JEGYZETEK

- ¹ Mihalik Sándor: Stingl Vince herendi kerámiaműhelye. A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 1. sz. Veszprém 1963. 221—230. 1.
Molnár László: A Herendi Porcelángyár a reformkorban, uo. 231—245. 1., képekkel.
Mihalik Sándor: Stingl Vince családja, uo. 2. sz. 1964. 271—280. 1.
Molnár László: A herendi porcelángyár a szabadságharc idején, uo. 281—292. 1., képekkel.
Mihalik Sándor: A Windschügel család szerepe a magyar kerámiagyártásban, uo. 3. sz. Veszprém 1965. 69—82. 1.
Mihalik Sándor: Dunántúli keramikus családok, uo. 4. sz., 1965. 221—234.
- ² A tudományos munkaértekezletet előkészítették Éri István, Felek Béla, Mihalik Sándor, Molnár László, Pogány Ö. Gábor.
- ³ Bakos Gyuláné iparművész, Budapest.
Bobrovsky Ida művészettörténész, az ELTE Művészet-történeti tanszékének könyvtárosa, Budapest.
Bonzc Ferencné az ARTEX Iparművészeti Osztályának osztályvezető helyettese, Budapest.
Bruck Tibor tervezőművész, a Herendi Porcelángyár művészeti vezetője, Herend.
Csap Erzsébet művészettörténész, a Magyar Nemzeti Galéria osztályvezetője, Budapest.
Csengeryné Nagy Zsuzsa dr. művészettörténész, a Magyar Nemzeti Galéria osztályvezetője, Budapest.
Csetényi József dr. mérnök, a Vegyipari Egyetem adjunktusa, Veszprém.
Déri Márta dr. egyetemi tanár, Vegyipari Egyetem, Veszprém.
Duma György az Iparművészeti Főiskola docense, Budapest.
Éri István megyei múzeumigazgató, Veszprém.
Felek Béla a Herendi Porcelángyár igazgatója, Herend.
Filep István az Iparművészeti Tanács művészeti főelőadója, Budapest.
Gácsér Katalin keramikusművész, Veszprém.
Habuda Ádám a Finomkerámiaipari Országos Vállalat vezérigazgatója, Budapest.
Hanzély Jenő szobrászművész, a Herendi Porcelángyár művészeti vezetője, Herend.
Hegedűs Éva művészettörténész, Budapest.
Horváth Tibor dr. művészettörténész, a Kelet-ázsiai Múzeum igazgatója, Budapest.
Katona Imre az Iparművészeti Múzeum osztályvezetője, Budapest.
Komáromy József megyei múzeumigazgató, Miskolc.
Kontha Sándor dr. művészettörténész, az MSZMP KB Kulturális osztályának munkatársa, Budapest.
Mészáros Olivér művészettörténész, a MÚM ipari szakiskola igazgatója, Herend.
- Mihalik Sándor dr. művészettörténész kandidátus, Budapest.
Mikes Ildikó művészettörténész, az Iparművészeti Múzeum múzeológusa, Budapest.
Molnár László kandidátus, művészettörténész, tudományos kutató, Budapest.
N. Péntes Éva művészettörténész, a Magyar Nemzeti Galéria tudományos titkára, Budapest.
Olcsai-Kiss Zoltán Kossuth-díjas szobrászművész, Budapest.
P. Brestyánszky Ilona dr. művészettörténész, az Iparművészeti Főiskola mb. előadója, Budapest.
Pogány Frigyes dr. kandidátus, állami-díjas, műegyetemi tanár, az Iparművészeti Főiskola igazgatója, Budapest.
Pogány Ö. Gábor dr. kandidátus, a Magyar Nemzeti Galéria főigazgatója, Budapest.
Révész Zsuzsa művészeti író, Budapest.
Romváry Ferenc művészettörténész, a Jannus Pannonius Múzeum múzeológusa, Pécs.
Sarkadi Györgyné művészettörténész, a Jannus Pannonius Múzeum csoportvezetője, Pécs.
Sápár Mária technikus, Vegyipari Egyetem, Veszprém.
Schrammel Imre porcelántervezőművész, az Iparművészeti Főiskola tanársegédje, Budapest.
Sikota Győző dr. a Finomkerámiaipari Országos Vállalat művészeti vezetője, Budapest.
Somogyi Árpád művészettörténész, az Iparművészeti Múzeum múzeológusa, Budapest.
Somogyi József Kossuth-díjas szobrászművész, Budapest.
Sümeghy Veronika dr. művészettörténész, az Iparművészeti Főiskola tudományos főmunkatársa, Budapest.
Takáts Endre dr. a Veszprémi Állami Levéltár igazgatója, Veszprém.
Tasnádyné Marik Klára művészettörténész, Budapest.
Vajday Arthurné a Belkereskedelmi Minisztérium főelőadója, Budapest.
Weiner Mihályné művészettörténész, az Iparművészeti Múzeum főigazgatója, Budapest.
Z. Gács György festőművész, az Iparművészeti Főiskola tanára, Budapest.
- ⁴ Az értekezlet vitájában felszólalásukkal részt vettek: Bonzc Ferencné, Duma György, Éri István, Felek Béla, Hanzély Jenő, Katona Imre, Olcsai-Kiss Zoltán, Schrammel Imre, Simó József, Somogyi Árpád, Somogyi József, Sümeghy Veronika, Vajday Arthurné.
- ⁵ Layer Károly: A herendi porcelángyár története, Budapest 1921.
Ruzicska Ilona: A herendi porcelán, Budapest 1938.
Ruzicska Ilona: A magyar porcelán, Budapest 1939.
C. Boncz—K. Gink: Herender Porzellan Bp. 1962.

A

„Veszprém megye régészeti topográfiája, keszthelyi és tapolcai járás” c. munka vitája

A Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Kutató Csoportja és a keszthelyi Balatoni Múzeum munkatársainak éveken át folyó kutatásai alapján 1966. végén megjelent — a tervek szerint az egész ország területét felölelő — régészeti topográfia első kötete. A kötet megjelenése alkalmából 1967. március 31-én a Régészeti Kutató Csoportban előbb szűkebb körben, majd április 7-én az ország valamennyi régésze jelenlétében megtartott széleskörű plénumon megvitatták a munkát. Az alábbiakban, minthogy a két értekezleten elhangzott felszólalások, bírálatok jobbra azonosak voltak, csak az április 7-i vita anyagát közöljük.

* * * * *

A vitát vezető *Patek Erzsébet*, a Régészeti Kutató Csoport Topográfiai Osztályának vezetője bevezetőjében emlékeztetett arra, hogy 1964-ben, ugyancsak a régészek plénuma előtt részletesen ismertették a munka irányelveit és tervezetét. Az azóta eltelt időszak eredménye nemcsak a most megvitatásra kerülő kötet megjelenése volt. Nyomdakész állapotban az Akadémiai Kiadóhoz került a sorozat második kötetét alkotó kézirat Veszprém megye veszprémi járásáról, folyik a III—IV. kötet anyagának (Veszprém megye sümegi és devecseri, illetve pápai és zirci járasa) gyűjtése is. Örömmel számolt be arról is, hogy kezdeményezések történtek a két kötetre tervezett Komárom megyei topográfiai munkálatok megindítására, továbbá Békés megye régészeti lelőhelyeinek számbavételére, végül Győr-Sopron megye területén is megindult a munka. Felhívta a figyelmet arra, hogy a MTA II. osztályának távlati terveiben és általában a magyar régészettudomány feladatai között szerepel az egész ország területére kiterjedően a topográfia elkészítése. Ezért a Régészeti Kutató Csoport készségesen segíti más területek hasonló célzatú tevékenységét, számítva arra, hogy a munka elvégzésével és kiadásával kapcsolatos nehézségek leküzdésében a területileg érdekelt megyei tanácsok is segítséget fognak nyújtani.

Ezek után került sor az I. kötetet bíráló négy felkért hozzászóló felszólalására.

KOREK JÓZSEF: Közel öt évi gondos előkészítő

munka után napvilágot látott a magyar régészettudomány legnagyobb szabású vállalkozása: Magyarország régészeti topográfiájának első kötete, Veszprém megye keszthelyi és tapolcai járásáról. Az öröm és a gond ami a nagy érdeklődést, várakozást indokolja régészeink között. Öröm, mert végre oly sok tervezgetés, részleges kísérletek után a Régészeti Kutatócsoport összefogásában a saját és a Veszprém megyei múzeumszervezet munkájával korszerű és méltó kivitelben jelenhetett meg. A gond pedig, hogy a kötet az ország csupán 1 : 100-ad részét érinti és a többit el kell még készíteni, hogy az átfogóan a kutatás szolgálatába állítható legyen.

A topográfia sok mindent foglal magába, de ne várja tőle senki sem, hogy egy táj, meghatározott terület összes elérhető régészeti anyagának maradéktalan, összesítő, teljes forráskiadványa legyen. Ilyen kívánság irreális, nem is fér bele a topográfia keretébe. Úgy gondolom, egyetlen jogos kívánság van, hogy a topográfia pontosságával rögzítse a terület felderítettségi állapotát és az eddig előkerült anyagot összegezze és értékelje.

Mindnyájan tudjuk, hogy egyik legtöbbet vitatott kérdés a topográfiai munkák során, hogy meddig terjedjen ki az új lelőhelyek felderítése. Közismert, hogy egy terület lelőhelyeinek száma elsősorban a kutatás intenzitásától függ, és a céltudatos terepmunka mindig és mindenütt megsokszorozza a lelőhelyek számát. Ez történt a Keszthely-tapolcai járásban is, ahol bár közel 60 éve működik a múzeum, a terepmunka mindig erőssége volt, s mégis csak most jutott el oda, hogy szervezett, korszerű terepbejárásokkal a gyűjtőterületén található régészeti objektumok felderítésének első szakaszát lezártnak mondhatja. Azért csak az első szakaszt, mert soha nem juthat teljességre, a terület nagysága, a földalatti ismeretlen minden terepmunkát végessé tesz. A legjobb lehetőségek mellett is a mikrotípusú terepbejárás csak kisebb területekre korlátozódhat. Nagy vonásokban meg kell elégednie egy-egy útszakasz, vagy terepalakulat, illetve legcélpontok nagyobb vonalú bejárásával, amelyet a táj ismeretében a domborzati, vízrajzi, növényzeti adatok

alapján a terület-bejáró határoz meg. A földrajzi tényezők nagyban befolyásolják a települések sűrűségét, nagyságát, azonban nem olyan mértékben, mint ez a jelenlegi felderítettség mellett látszik. A még álló objektum-maradványok — földvár, sánc, halmok — szinte kivétel nélkül felkutathatók, míg a temetkezések, települések más nyomai sokszor csak véletlenszerűen érzékelhetők. Ennek megfelelően szükségszerűen minden topográfia egyenlőtlen lesz a terület felderítettségét illetően. A nyílt területek és a hegyes zárt területek közötti különbség e kötetben is megnyilvánul és változásra kevés valószínűség van, mert ahhoz elsősorban a művelési ágak, vagy a növénytakarónak kellene megváltoznia.

Vitatott kérdés, mit értünk a lelőhely alatt? Leelőhely-e a felszínen talált szórványosan előforduló cserép, sílex, paticsmorzsa stb. E nyomokról csak az ásatás adhatja választ, de a terepmunkák során általában nincs mód szondázásra, amely legalább nagy valószínűséggel eldönthetné a kérdést. E kérdésben más állásponton vagyok, mint a kötet őskori részének szerzője. Az észlelt jelenség helyét rögzíteni kell, az anyagot össze kell gyűjteni, de ez az Adattár számára csupán egy adat, amelynek a későbbiekben való nyomonkövetése után az eredményektől függően válhatik lelőhellyé. Ha mindenképpen lelőhelynek vesszük fel, helyesebb lenne nem szórvány anyagként jelezni, mivel ez alatt a közhasználatban részben más fogalmat értünk, és ebben az esetben inkább felszíni nyomok jelzést használnám. Nem egykönnyen eldönthető kérdés, a felszín-nyomok alapján, mi tartozik egy lelőhelyhez, és mekkora a kiterjedése? A helyszíni szemlén a látottak alapján sokszor igen kitűnő megfigyeléseket rögzíthetünk, de nem tartom legtöbbször közlésre alkalmasnak a méretek megadását, mert az csupán tájékoztató célú szolgál, hisz mint adat egy-egy település értékelésénél nem jön számításba. Annál fontosabb lenne a lelőhelyek morfológiai leírása, magassági adatok, talajféleség, mert ezekből már sokkal több értékelhető adatot használhat fel a településtörténet. Erre sok jó példát találunk a kötetben, amit azáltal is tovább lehetne fejleszteni, hogy az egyes községek földrajzi viszonyait bővebben kellene adni, mint erre a veszprémi járás kész kéziratában komoly törekvéseket találunk. A lelőhelyek összetartozásának megítélésében a település morfológiai képét látom olyan kritériumnak, amely alkalmas lehet az összetartozó, illetőleg elváló lelőhelyek megítélésénél.

Felvetődik a másodlagos lelőhelyek kérdése is, amely különösen löszös talajon a nagyfokú erózió következtében igen gyakori. Nem vitás, hogy e jelenségek is rögzítésre szorulnak, hisz számos nemzetközileg ismert lelőhelyünknel (pl. Miskolc, Petőfi utca) a másodlagos lelőhelyek anyaga vezetett a tényleges

lelőhelyre. Ezeket szintén adattári adatoknak tartom, mindaddig, míg az eredeti lelőhelyet nem sikerül megtalálni.

Tartalmi kérdés a lelőhelyek rögzítése. Tökéletes az lenne, ha minden lelőhely helyszínrajzát lehetne közölni, mert ez biztosítja a pontos rögzítést a lelőhely más által való könnyű felkutatóságát. Ezek a munka során el is készülnek, de ezek is adattári táblapok maradnak. A községek 1 : 50 000-es léptékű térképén, a kötelezően előírt sematizálás miatt, a rögzítés csupán tájékoztató jellegű lett. Ezért tudtam örömmel üdvözölni a földvárak, halmok külön közölt felmérési rajzait, amelyeket még fejleszteni kell mennyiségi vonatkozásban a következő kötetekben. Örömmel vennék több helyszínrajzot, ismert fontos lelőhelyekről, amelyekbe a feltárt területek, egyéb objektumok belekerülnének. E hiányérzetet részben pótolja a kötetben szereplő kevés fotó-felvétel, sajnos azonban a sok műemléki részlet kiszorította a terepre vonatkozó használható felvételeket.

Más-más igényeket támasztunk az illusztrációval kapcsolatban. Lesznek, akik a korlátozott típus-közlést nem tartják elengedőnek és teljesebb anyagközlést kívánnak meg a publikálatlan anyagból. A topográfia nem vállalkozhat corpus-ra, viszont ha csak típust közöl, mért van rá szükség? Azt hiszem e kérdésben nehéz lesz közös platformot találni. Alapelvnek azt tartom, — mivel elsősorban a hazai kutatás szakemberei számára készül — hogy csak nem közölt anyag hozható, ha erre szükség van, illetőleg a lelet jelentősége ezt indokolja. Szükségesnek tartom pl. az őskori részben a balatoni csoport, tűzdelt-barázdált díszű kerámia közlését, sőt kevésnek is tartom, mivel ezekből eddig sehol sem kaptunk közlést. Elhagyhatónak ítélem viszont a bádeni kultúráról szóló formatáblát, ahol a 16 közölt edény közül 14 a péceli kultúrában megtalálható. Ugyanígy nem indokolt a nemesgulácsi bronzlelet egyes darabjainak közlése, és talán jobban örültek volna a szakemberek, ha a Reziből való kelta anyagot teljességében közölték volna.

A topográfia első kötetének őskori részében, amely Kalicz Nándor munkája, a legnagyobb pozitívumnak azt tartom, hogy a lelőhelyek mennyiségi eredményei mellett, a feldolgozás jelentős új tudományos eredményeket hozott. A vonaldíszes kerámia vonatkozásában nem először történik kísérlet a régibb és fiatalabb szakasz különválasztására, de a sok új lelőhely alkalmat adott a szétválasztás megkísérlésére. Csak a jövő fogja eldönteni, hogy e kísérlet mennyire lesz időálló. Sokkal nagyobb horderejűek a Dunántúl rézkorának kutatásában elért eredmények. Korábban az ezen a területen szórványosan előforduló lengyeli kultúra után az előkerült anyagot a péceli kultúrába sorolták be, s így a rézkor elég nagy hiányosságokat mutatott.

A topográfiai kutatás tette lehetővé a balatoni, illetőleg a tűzdelt-barázdás kerámiával jelzett csoportok megkülönböztetését, amelynek segítségével a bádeni kultúrát megelőzően 3 kultúrát, illetőleg csoportot sikerült elkülöníteni a középső rézkor idejéből. Talán lesznek, akik vitatják, hogy egy eddig közöletlen ismeretlen típusú anyagot szabad-e topográfiában közölni? Bennem nem merül fel a gondolat, mert úgy vélem, hogy a topográfia hasznosságát nem az általános értékelés, hanem a részletező kormeghatározás adja. A korai bronzkorral foglalkozók közül lehet, hogy számon kérik, miért nem vállalkozott a szerző a zóki, somogyvári, nagyrévi anyag különválasztására, hisz az anyag szétválasztására már történtek jelentős munkálatok.

Fontos tanulsága a munkának, hogy a fáradságot nem kímélő terepmunka meghozza gyümölcsét. Tanulság az is, hogy csak a jól rendezett adattárak és a naprakész leltározási munkák gyorsíthatják meg a munka ütemét, mert ezáltal lényegesen megrövidül az előkészítő munka. Fontos az is, hogy a teljes leletanyagot frissen kell tanulmányozni még akkor is, ha az anyag közölt, vagy éppen más múzeum őrzésében van. A legfőbb tanulság mégis az, hogy a megbízható munkának alapfeltétele a területet ismerő és azon dolgozni szerető helyi régész. Csak a legszorosabb együttműködés hozhatja meg azt az eredményt, ami a jelen kötetben a Régészeti Kutatócsoport és a Veszprém megyei szervezet között kialakult.

A bevezetőben örömről szóltam, amelyet mindenképpen indokol a megjelent első kötet. Gondokról ejtettem néhány szót, ez pedig szorosabb összefogással, a vidéki múzeumok nagyobb kezdeményező készségével csökkenthető. Közös összefogással belátható időn belül elérhető az ország teljességét jelentő 80 kötet megjelenése.

FITZ JENŐ: Amióta Graf András 1936-ban megjelent munkájában¹ összefoglalta Pannónia ókori földrajzára vonatkozó ismereteinket, a római kori lelőhelyek száma többszörösére növekedett. A keszthelyi és a tapolcai járás területén Graf 16 község területén említett ókori emléket, ez a szám az új összeállításban 49-re növekedett, amely a valóságban még nagyobb, mert nem egy község területén több ókori település is lekülöníthető. Ez a nagyarányú számbeli növekedés határozottabbá teszi ismereteinket az ókori topográfia tekintetében és új, megalapozottabb elemzések alapját teremti meg. Graf munkájával összevetve ennek a feldolgozásnak még egy felbecsülhetetlen előnye van: amíg az helyismeret nélkül, csupán ellenőrizhetetlen irodalmi adatok feldolgozásával készült, itt a lelőhelyek gondos bejárása, helyszíni vizsgálata alapvetően rendezte, hitelesítette a hosszú idő óta felgyűlt adathalmazt, amelyet szakemberek, dilettánsok

és hozzá nem értők hordtak egybe, sok esetben kontroll, válogatás nélkül. A helyismerettel nem rendelkező kutatók számára e munka révén lett teljes értékű forrásanyag az említett adathalmaz.

Az új feldolgozásnak ezek az erényei nemcsak Graf munkájával való összevetés esetén szembetűnőek. Igen jelentős arányú anyaggyűjtéssel állunk szemben, amelynek nagyságára, nehézségeire, a feladatok sokféleségére az előszó is csak hozzávetőlegesen utal. A kötet összeállítói elé tornyosuló nehézségek a kész kötetben elsősorban a válogatás hiányában, a fontos és kevésbé fontos részek hangsúlyozásának elmaradásában érezhető. Az irodalmi adatok túlzottan látszó bősége bizonyos válogatást érdemelt volna. A minden elérhető utalás összegyűjtése és rostálás nélküli közreadása sok felesleges adattal terheli a kötetet és az amúgy is bő irodalmi adatok használatát nehezítik. Nem különösebben indokolt, hogy a kötet olyan cikkeket is számon tartson, amelyek csak analógiaként említenek a két járás területéről való tárgyat, temetőt, épületet. Hogy egyetlen példát idézzünk: Bónis Évának az ivánci halomsíros temetkezésről írt munkájában² a 72. oldalon egyetlen mondatban történt utalás — Kuzsinszkyra való hivatkozással — a Keszthelyi-újmajori temetőre. Az ilyen arányú teljességre való törekvés mindenképpen illúziórikus, már csak a részben, hiányosan ellenőrizhető külföldi irodalomra való tekintettel is.³

Hasonlóképpen túlzottan bőséges az irodalom az egyes lelőhelyek jegyzetanyagában. A feliratoknál a CIL számok mellett ismételten ott találjuk a Rómer-Desjardins, az Archaeológiai Értesítő és az Archaeologiai Közlemények 1870-es, 1880-as évekből származó-többé kevésbé túlhaladottnak tekinthető hivatkozásait.⁴ Erre a részletességre a CIL harmadik kötetének készülő új kiadásában indokoltabb lehetőség nyílik.

A kötetre általában az anyaggyűjtés és a számbavétel jellemző. Ez határozza meg alapvető módon a kötet felépítését is. Némi túlzással akár azt is mondhatnánk, hogy a kötet nem egyéb, mint egy nagyméretű katalóguscédula-gyűjtemény változtatás nélküli kinyomtatása. Ha ez túlzás is, a kötet összeállítása nem használatának igényei szerint történt, hanem a feldolgozásnál alkalmazott, ott helyen levő szempontokat juttatta érvényre. Ez legszembetűnőbben a lelőhelyek felsorolásában jut kifejezésre. Egy-egy községen belül a lelőhelyeket idő- és térbeli összefüggéseiktől teljesen függetlenül, látszólag minden rendszer nélküli sorban kapjuk. Sorrendjüket a terepbejárásokról, a megfigyelésekről felvett jegyzőkönyvek adattári sorszáma határozza meg. Ez a szempont a kötet használói számára egyetlen esetben jelent segítséget: ha magát a terepbejárású jegyzőkönyvet keresi a kutató. Valószínű, hogy az ilyen utánanézés

a kötet használatának igen kis százalékát fogja kitenni, egyáltalában nem látszik indokoltnak, hogy ezért a lelőhelyek összevadászása ilyen körülményes legyen. A használhatóság valamilyen egyöntetű felsorolást kívánt volna, például északról dél felé, vagy az utakat, a földrajzi alakulatokat követve, de a jelenlegi összevisszaságnál még a korok szerinti szétválasztás is egészségesebb lett volna. Az adattárra való utalás ebben az elrendezésben a lelőhelyekhez csatolt számmal nehézség nélkül megoldható lett volna.

Nem láthatjuk indokoltnak azt sem, hogy a két járás községei minden földrajzi, topográfiai szempont figyelmen kívül hagyásával egy mechanikus ábécé sorrendet követnek. Ez ugyanis ismét kizárólag a feldolgozás szempontja: munka közben a községek kikeresésének valóban ez a legegyszerűbb és legtermészetesebb módja. Az ábécé azonban éppen a topográfiai összefüggésekből ragadja ki az egyébként is nem történeti, mesterséges közigazgatási egységeket — egy kifejezetten topográfiai műben. A használó számára a községek nevei szerinti tájékozódást kifogástalanul megoldotta volna egy ábécé mutató. Ez az elrendezés a topográfiai kutatásokat nehezíti, összefüggések vizsgálata — így több községen áthaladó utaké — alig megoldható nehézségekkel jár. Helyesebb lett volna, ha kialakított földrajzi sorrend szabta volna meg a községek egymásutánját. Utalhatunk itt a CIL-re, ahol a feliratok földrajzi elrendezés szerint következnek.

A példákat folytathatnánk. Ezek is azt bizonyítanák, ami már az eddigiekben is szembeszökő: a kötet összeállításában elsősorban a feldolgozás szempontjai érvényesültek. Másképp ez annyit jelent, hogy a szerzők munkájukat akkor tekintették befejezettnek, amikor az adatgyűjtés a lehetőségekhez képest teljessé, hitelessé vált. A hatalmas anyag rendszerezésére, értékelésére nem került sor. Ez tudatosan történt, a szerzők ezen a kezdeti szinten vonták meg a kötettel szemben felállított igényüket. Ezzel mindenképpen vitatkozni kell. Akkor is, ha a kötet jelenlegi formáját, jellegét nem kis mértékben a terjedelem, anyagi, nyomdai kötöttségek határozták meg. A nagyobb igényesség nem elsősorban nagyobb terjedelem kérdése.

Hogy egy topográfiai munkának az anyag rendezésében és értékelésében meddig kell mindenképpen elmennie, azt végső soron használata, tudományos használhatósága dönti el. Ha e kötettel kapcsolatban a várható igényeket megkíséreljük felmérni, két fő szempontra kell rámutatnunk:

1. Aki *települési viszonyokat* kutat, a települések kiterjedését, földrajzi adottságait, a telepek belső rendjét kívánja vizsgálni, az utak összefüggéseit, a

temetők helyét, villák, postaállomások, szentélyek, stb. építmények elhelyezését, összefüggéseiket;

2. Aki viszont egyes *leletcsoportokat, régészeti jelenségeket* keres, azt elsősorban az elterjedés, a leletösszefüggések, a lelőkörülmények és a datálás érdekli.

A továbbiakban azt vesszük vizsgálat alá, e két fő szempontnak mennyiben felel meg ez a topográfia.

1. Az előző a tárgyalt lelőhelyek, leletcsoportok értékelését nagyobb földrajzi egységben, a teljes Veszprém megyei topográfia elkészülése utánra ígérte. Ez részben helyes is. Történelmi összefoglalást, elemzést két-három járásonként adni valóban aligha érdemes. Hasonlóképpen szélesebbkörű áttekintést igényel az etnikum, a kereskedelem, a gazdasági élet vizsgálata is. De a lokális jellegű topográfiai elemzéseknek csakis itt lett volna a helye. Teljesen valószínűtlen, hogy az összefoglaló kötetben lehetőség nyílne olyan kérdések taglalására, milyen kiterjedésű volt a kékkúti település.

A cédula-rendszer következetes érvényesülése következtében egy-egy községen belül a lelőhelyeket nemcsak topográfiai összefüggéseiből kiszakított egymásutánban kapjuk, de minden cédula (leletadat) mellérendelt viszonyban van. Alsópáhok területén a római lelőhelyeket a 4, 9, 11,⁵ 12 és 15 számok jelzik. Ezek közül a 9, 11 és 12 kétségtelenül egy római településhez tartoznak. A 4. lelőhely e településről a hévízi telep felé vezető út mellett fekvő épületet, villát jelölhet. A 15. számú lelőhely kétségtelenül önálló település nyomát őrzi. Alsópáhokon tehát nem 5, hanem csak 3 települési egységről beszélhetünk, ezek közül az egyiknek 3 lelőhelyét ismerjük. A lelőhelyek mechanikus mellérendelése tehát nem ad pontos felmérést és éppen az összefüggéseket sikkasztja el.

A szemléleti mechanizmus, amely csak egymástól függetlenül tárgyalt lelőhelyeket észlel, legszembetűnőbben azokban az esetekben jelentkezik, amikor egy ókori település nem igazodik a jelenlegi közigazgatási határokhoz. Kapolcs északkeleti szögletében kimutatott lelőhelyek (4, 5) ugyanannak az ókori településnek részei, amelyhez a taliándörögi 4-es lelőhely és talán a vigántpetendi 5-ös lelőhely is tartoznak. A feldolgozás közben kétségtelenül a lelőhelyek rögzítése volt az elsődleges feladat, a közlésnek azonban a felgyűlt adatok alapján az ókori viszonyokat kellett volna a lehetőségek szerint körülhatárolni.

A jelkulcs-rendszer nemcsak abban a tekintetben mechanikus, hogy nem tesz különbséget összetartozó és különálló lelőhelyek között, azaz mindent mellérendelt viszonylatban ad, de abban is, hogy egyenlőségjelet tesz a kiterjedt települések, a magányosan álló házak és a bizonytalan felszíni nyomok között. Az összesítő térkép többek között ezért is megtevésztő.

A jelzések sűrűsége nem jelenti szükségképpen a települések sűrűségét, az egyforma körök nem árulják el a várost, a falut, az útmenti fogadót.

Ugyanebben a szellemben a kötet megelégedett az ókori útmaradványok regisztrálásával. Pedig ezek a maradványok, a lelőhelyek egymásba kapcsolódó sora, a mai utak vonala (a lelőhelyek jelentős része szoros összefüggést mutat a mai úthálózattal) és a földrajzi adottságok, amelyek éppen e vidéken sok esetben egyetlen lehetőséget adnak, az utak helyének biztos, vagy feltételezhető megrajzolására megadják a lehetőséget. E tekintetben e kötet határozott visszalépést jelent Graf munkájával szemben. És éppen Graf miatt szükséges lett volna az utak helyének lehető rögzítésére. Ismeretes, hogy Graf helyismeret nélkül, térképen vontta meg útjait és alapvetően helytelen felfogásból indult ki, amikor a különböző itinerariumok útjai és Pannónia fő útvonalai közé egyenlőségjelet tett. Az utak meghatározása a települések, közelebről meg nem világítható lelőhelyek jobb értelmezéséhez is hozzásegített volna.

Az ókori topográfia feldolgozásában nem állunk olyan egyedül szemközt a régészeti leletekkel, jelenségekkel, mint az őskorban, vagy a népvándorláskor idejében. A történeti adatok, feliratok, emlékek, érmek, az import áruk az egyszerűbb lelőhelyeket is történeti dimenzióba helyezik, ez szükségképpen a topográfia készítőivel szemben is fokozottabb igényességet támaszt. Nyilvánvaló, hogy sem a terjedelem, sem a munka természete nem engedi meg, hogy ezek a topográfiai kötetek részletes elemző tanulmányokká váljanak. Erre nincs is szükség. De a szigorúan tartózkodó adatközlés és a tudományos igényű feldolgozás között a választóvonalat ott kellett volna megvonni, ahol a további kutatások számára a helyismerettel rendelkező, a leletanyagot, a települési viszonyokat ismerő feldolgozó kutató összegező megállapításai még nem nélkülözhetőek.

2. Hogy mennyiben használható a kötet, ha egyes leleteket, jelenségeket, azok lelőköörülményeit, elterjedését kutatjuk, arra egyfelől a kötet végén összeállított mutatók, másfelől az egyes lelőhelyek, leletek és jelenségek leírásai adnak feleletet.

A *Lelet- és időrendi mutató* római kori része a következő címszavakat adja:

temetkezés
telep
dombormű, szobor, oltár, felirat
mozaik, freskó
téglaegető kemence
út
éremlelet
szórvány érem

kincs
import
erőd
ókeresztény bazilika
szórvány

A településsel kapcsolatos címszavak következtelenül keverednek leletekre vonatkozókkal. A tájékozódást csak az a körülmény nem teszi nehezzé, hogy a mutató viszonylag kevés címszót tartalmaz. Túlzottnak mondható leszűkítése a mellett feltűnő egyenlenségeket takar. A *temetkezés* 8 alcsoportra oszlik. Közöttük a „későrómai hamvasztásos temetkezés”, vagy a „későrómai padmalysó sír” mindössze 1—1, „épület római temetőben” 2 lelőhelyet tüntet fel. Ugyanakkor az *erőd*, az *ókeresztény bazilika* és a *téglaegető kemence* kivételével minden felszíni telepnyom, alapfal, villa, fürdő, sőt edényegető kemence,⁶ barlang⁷ is a *telep* címszó alá zsúfolódik, 55 lelőhellyel. Topográfiai munkában nyilvánvalóan éppen a településre vonatkozó utalások az elsődleges fontosságúak. Feltétlenül ajánlatos lett volna, ha a *telep* is legalább olyan alcsoportos felosztást kapott volna, mint a *temetkezés*, elkülönítve a felszíni telepnyomokat, a városias településeket, az épületmaradványokat, a villákat, fürdőket. És nem független címszóként, alcsoportként ezek közé tartoznának az *erőd* és az *ókeresztény bazilika*, a *téglaegető kemence* is.

Nehéz egyetérteni a emlékek összezsúfolásával is. Az ókori kutatásokban a emlék-anyag szerepe, jelentősége legalábbis egyenértékű a régészeti leletekkel, jelenségekkel. Amellett e emlékek topográfiai vonatkozásban az oszlopok, épületelemek révén a *telep*, a sírkövek révén a *temetkezés* tárgyköréhez is kapcsolódnak, az oltárok a szentélyekre, kultushelyekre is fényt vetnek. A címszó tehát itt is alcsoportokra való bontást kívánt volna. De nem helyesíthető a szobrok, domborművek esetében a kő és a bronz, ólom tárgyak keverése sem.

A mutató legkevésbé használható része a *szórvány* címszó mögé halmozódik. Egyfelől azért, mert szórványt senki sem keres. Másfelől a szórvány értelmezése sem megfelelő. Topográfiai munkában szórvány alatt nem érthetünk mást, mint olyan tárgyat, amelyet leletösszefüggései nélkül tartunk számon, ismert lelőhellyel, vagy anélkül. Egy szórvány fibula olyan helyről, ahol telep, temető nem ismeretes, lelőhely-meghatározó. Ezzel szemben a kötet szórványként említ leleteket Balatonrendesen,⁸ Lesencetomajon,⁹ Szigligeten,¹⁰ Zalaszentán,¹¹ közvetlenül sírok közelében. Ezekben az esetekben legfeljebb temető-szórványokról beszélhetünk.

A *szórvány* címszó tehát legfeljebb erősen leszűkítve indokolt, helyet adva azoknak a fontosabb leleteknek,

amelyeket ez a címszó takar, így ládikaveret, ólom fogadalmi tábla, fibula, stb.

Általánosságban véve a mutató nem teszi megfelelő mértékben könnyen megközelíthetővé a sokrétű és nagy mennyiségű forrásanyagot. A régészeti dokumentáció elmaradottsága azonban nálunk általános jelenség, e tekintetben a kötet nem jelent előrehaladást.¹²

Az egyes leletek kutatása esetén a mutatók mellett az egyes jelenségek szabatos leírása különleges fontosságú. A kötet e téren a további munkák számára is példamutató, a leírások mindenütt a lelőhely pontosabb rögzítését, a megfigyelések rövid összegezését adják. A szövegezés tömörsége azonban sok esetben fokozható lett volna, esetleg a jelzések szövegközi alkalmazásával is (így az ásatók, terepbejárók nevei sem kívántak volna következetes kiírást). A szövegezés összefogottsága legalább részben megoldotta volna a hiányolt elemzések és mutatók beiktatását terjedelem növelés nélkül.

Kevésbé sikerült a feliratos emlékek és az érmek leírása. A köemlékanyag az esetek nagy számában semmitmondó említést kapott. „A templom mögött találták a MNM-ba került két római oltárkövet” olvassuk Káptalantótinál.¹³ A kőanyag magas forrásértéke miatt legalább az oltárokon megnevezett istenségek, az állító személyek neve, rangja kíváncsított volna a szövegbe. Ez nemcsak a kötet epigráfiai használhatóságát növelte volna, de a köemlékek datáló lehetőségeinek jobb felhasználását is biztosította volna. Nem minden esetben kifogástalan a feliratok idézési módja sem.¹⁴ A szöveg az éremanyag pontosabb meghatározását is több esetben elmulasztja. Alsópáhokon későrómai sirből előkerült kisbronzokat említ.¹⁵ Huszár Lajos I. Constantinus, Constans és II. Constantius érmeket jelez ugyanígy. Ugyanígy a Tapolca-szentgyörgyhegyi éremleletet Huszár Lajos Caracalla-Gallienus korinak mondja: itt egyszerűen III. századi.¹⁶

Összefoglalva: a kötet elsődleges érdemét, komoly jelentőségét az adatok gondos összegyűjtésében és hitelesítésében látjuk. Ez már önmagában véve is jelentős előrelépés topográfiai ismereteink terén. Az egész azonban mostani formájában mégis félkész: sorrendbe rakott adathalmaz, amelyben az egyes adatok megbízhatóak ugyan, de ha összefüggéseiket bármilyen vonatkozásban vizsgálni kívánjuk, a megállapítások a tények elemi rögzítésén nem mennek túl, nem segítenek. A jelenlegi lelőhely-kataszter helyett szívesebben láttunk volna olyan topográfiai, amely az elmúlt korok település-viszonyait regisztrálta volna, *a kutatás jelenlegi állása szerint*. Valamennyi ókori település számbavételétől még nagyon messze állunk, erre egy topográfiai munka nem is vállalkozhatott

volna. De a jelenlegi helyzet felmérése a további kutatások számára is kiindulópontul szolgálhat.

A felsorolt hiányok nagy része a veszteprémi kötetet lezáró összefoglaló munkában még megfelelő feloldást nyerhet. Ezzel az összefoglalással válik majd a keszthelyi—tapolcai kötet is teljes értékűvé.

¹ GRAF András: Übersicht der antiken Geographie von Pannonien. DissPann 1/5 (1936) 156 p.

² B. BÓNIS Éva: Császárkori halomsíros temetkezés Iváncon. Fol. Arch. 9 (1957) 67–82.

³ Így: ALFÖLDI András: Eine avarische Gürtelgarnitur aus Keszthely. Festschrift für O. Tschumi (1948) 126–132;

KOBLITZ, H.: Fund von spätrömischen Münzen in Keszthely. Mitteilungen der Numismatischen Gesellschaft in Wien 15 (1919–26) 107–108.

⁴ Kékkút 22/1

⁵ Az összesítő térképen tévesen 1. számon szerepel.

⁶ 44/5

⁷ 37/4

⁸ 8/1

⁹ 28/3

¹⁰ 46/5

¹¹ 58/3

¹² A mutatók viszonylag pontosak. Néhány hibás utalás: telep 8/2, 21/3, 21/48 = 21/49, 38/1 jelzése hiányzik a 133. oldalon, stb.

¹³ 20/8

¹⁴ A CIL-szám több ízben hiányzik, így a lesencetomaji feliratoknál (28/–): CIL III 4128, 4129. Az utóbbit a Römer-Desjardins alapján adja, a 20. szám helyett 8-at közöl, amely lapszám.

¹⁵ 1/11

¹⁶ 49/–

LÁSZLÓ GYULA: Örömmel és büszkeséggel vettem kezembe a Topográfia I. kötetét s ez a jó érzés csak fokozódott a munka tanulmányozása során. Igen jól átgondolt rendszerén csak árnyalatnyi javítások várhatók, komoly időrendje nem gátja a további gazdagodásnak, hanem — bölcsen megfogalmazott határaival — inkább serkenti a munkát. Szép és gondos kiállítása csábítja az embert a kézbevitelre és tanulmányozásra. Hogy az öröm végül ürozzel vegyül, azt nem a kötet okozza, hanem bizonyos gondolatok, amelyek óhatatlanul felmerülnek az emberben e nagy-szerű vállalkozás korlátairól s jövőjéről gondolkozván.

Én már aligha érem meg e sorozat 100 kötetét s aligha segíti jelentős mértékben munkámat, de az utánam következő nemzedék sokkal többet és sokkal pontosabban tud majd dolgozni e sorozat birtokában. A mi munkánk tizedrészével jut el majd a biztonság tiszteresére. Irigylendők a jövőndő magyar régészei s ez a vállalkozásuk, amely a Kárpátmedencében ismét jelentőségéhez mérten képviseli majd a magyar régészetet. Éppen ezért fokozott kötelességünk az I. kötetben meglevő, — vagy csak vélt — hibák, hiányosságok feltárása, hogy a következő kötetek már tapasztalatainkkal gazdagabban jelenhessenek meg. A népvándorlaskor részletkérdéseiről Bóna István

barátom emlékezett meg a Régészeti Intézetben megtartott előzetes vitán. Magam részéről inkább néhány általánosabb megfigyelésről beszélnék.

Vegyük kézbe a kötetet. Címlapján Királykő őskori földvárának rétegvonalas szép felvételét látjuk, s csak később ébredünk rá arra a hiányosságra, hogy nincsen jelezve a rétegvonalak tengerszint feletti magassága. Ehhez a gondos térképhez képest a többi térképek, a faluk s környezetük térképe kifogástalanul szép grafikai megjelenése ellenére is a térképészet 200 év előtti gyermekkorát idézik: a rétegvonalak helyett a térképészetben ismeretlen szaggatott, semmitmondó jelzések. Sehol magassági adatok. Majdnem azt mondanám, hogy többet jelentene ehelyett az olyan térkép, amelyen hiányzik a domborzat jelölése, de a lelőhelyek mellett ott vannak a magassági adatok. A Kárpátmedence Középeurópa központjában fekszik, a mi könyveink, dolgozataink s különösen egy ilyen nagy vállalkozás nemzetközi figyelmet vonzanak. Ugyan mit szólnak azok, akik az ígéretes címlap nyomán kézbeveszik a könyvet? Ennyire primitív a magyar térképészet? Száz évvel maradt el Európától? Hiába keresi indokolását az előszóban, nem talál semmi utalást erre az elmaradottságra. — Amikor szűkebb megbeszélésünkön elmondtam ezt a megfigyelésemet arra hivatkoztak, hogy az illetékesek elzárkóztak a rétegvonalas térképektől. Azt hiszem azonban, ha legfelsőbb szinten komoly magyarázattal szolgáltak volna a MTA részéről, azzal a megjegyzéssel, hogy: *a)* a sorozat megjelenése legkevesebb 20 év, de inkább 50 év, tehát szó sincsen arról, hogy a sorozat nyomán belátható időn belül bárkinek is kezébe juthatna egy 25 000-es térkép; *b)* azzal a — számunkra teljesen elfogadható feltétellel — hogy a feltüntetni nem kívánatos objektumok kimaradnak a térképből. Nem hiszem, hogy az elzárkózást fenntartották volna térképészeti szerveink. — Ha ilyen érvelés ellenére sem lehetett volna rétegvonalas térképeket használni, akkor jobbnak tartottam volna, — sőt mindenképpen jobbnak tartanám — a lelőhelyek abszolút földrajzi indexeinek közlését és sík térképen való feltüntetését. A földrajzi koordináták közlése alapján a terep bármilyen megváltozása esetén is megkereshetők a lelőhelyek, viszont még a legjobb rétegvonalas térképen feltüntetett lelőhely sem kereshető vissza későbbi időben. A jelzések 50—100 méteres pontossággal adják a lelőhelyet, néha még nagyobb eltérésekkel.

Kérésem tehát a szerkesztőkhöz, hogy vizsgálják meg ezt a kérdést, s ha lehet a lelőhelyek után közöljék a földrajzi indexeket.

A kötet végén levő domborzati térkép kérdése a legbonyolultabb. Itt ugyanis a színvonalas térkép alapján kijelölték — minden korra nézve egyformán —

a vízjárta területeket az őskortól a népvándorlás-korig, erre vetítették rá a lelőhelyeket. Ez persze sok mulatságos jelenségre vezetett: többen felhívták arra a figyelmet, hogy bizonyos korok leletanyaga mind „vízben” van. Tudjuk, hogy a Balaton vízszintjének ingadozása milyen nagy mértékben kihatott a partvidék lapályos területeire, s hogy ez az ingadozás — ha egykor jobban ismerjük mint ma — szinte időrendi meghatározást tesz lehetővé. Helytelen tehát a legnagyobb elvizesedési területre vetíteni a korok leleteit, viszont nem tudjuk, hogy az egyes korokban hogyan is állunk a partvidékkel. Ezért javasolnám, hogy a felírást változtassák meg, s ahelyett, hogy „egykor vízzel borított terület”, írják azt, hogy „időnként vízzel borított terület”.

A térképek után vessünk egy pillantást a szöveg és a rajzok — értvén ezen a leletek rajzait — viszonyára. A szöveg szép egyenletes nyomású, kitűnő nyomdász-munka. Ezzel szemben a rajzok közt vannak finom, szürkés, ezüstös árnyalatú rajzok, amelyek szépen illeszkednek a szöveghez, vannak viszont durvaszemcséjű, vagy durván árnyalt rajzok, amelyeknek fekete foltja kirí a környezetből. Az lenne a kérésem, hogy a könyv megjelenése, ízléses volta, esztétikája érdekében fordítsanak erre is gondot a szerkesztők és szerzők.

Egy pillanatra vissztérve még a térképekre: javaslom, hogy — ugyanúgy, mint az egyetemen készült szakdolgozatoknál — a térképeken tüntessék fel a terepbejárás útvonalát, hogy világosan tudhassa a kutató, az olvasó a felkutatott területeket. Hivatkozás történt arra, hogy az erdős területekről alig van leletünk, hiszen a sűrű erdőben aligha települtek. Ez így nagyon is egyszerűsített szemlélet. Jártam Erősdön néhai László Ferenc ásatásának területén. Ezen az erdőtől letarolt földön 50 év alatt hatalmas fák nőttek, ma sűrű erdő borítja a területet. Az erdőhatárok változása és a különböző régészeti korok társadalmainak élete között kapcsolat van, ahol ma s az utóbbi századokban erdőség terül el, korábban talán település volt. Ez a kérdés vezet át a térképeken fel nem tüntetett dülő- és helynevekhez. Ezek sokszáz év távolából is őrzik az egykori települések emlékeit. A kötetben jónéhány dülőnevet is találunk, ám arról természetesen nem volt szó, hogy a dülőnév-gyűjtés teljességre törekedjék. Nyilván csak azok a dülőnevek kerültek be — legalábbis többségükben — a könyvbe, amelyeknél lelet került elő.

A dülőnevekkel és a helynevekkel kapcsolatban jó lenne, ha utánuk rövid nyelvészeti meghatározás következne, hogy a helynév alapján milyen népességre következtethetünk. Ez különösen államalapításunk óta, nagyjelentőségű adattal járulna hozzá a kutatáshoz. Szakdolgozatainknál az egyetem nyelvészei,

különösen Mikešy Sándor, a legnagyobb örömmel nyújtanak segítséget.

Ha már a helynevek kapcsán a népvándorlaskor középkorhoz jutottunk, hadd említsem meg, hogy számomra nem világos a középkor régészeti anyagának szerepe a Topográfiában. Például részletezve szerepelnek egy templom adatai (helyesen), de ugyanakkor hiába keresem, mondjuk a templomban található gótikus kehely megemlítését. Valamiképpen tisztázni kellene a régészeti topográfia és a műemléki topográfia „határterületeit”, mert így sok az átfedés.

Úgy tudom, hogy a MTA Régészeti Intézetében a topográfiai munkák legfőbb gazdája és irányítója Patek Erzsébet dr. Nevét azonban hiába keresem a sorozat gondozói között.

Különös örömmel lapoztam a könyvet, mert hiszen ebben és a következő kötetben egyetemünk nemrégén végzett hallgatói is oroszánrészt vállaltak, s ez az öröm lassan javaslattá érett bennem. Tudvalévő, hogy a Régészeti Tanszék eddig, s a jövőben is szívesen ad ki szakdolgozatnak, vagy magasabb szinten bölcsészdoktori értekezésnek terepbejárással összekötött településtörténeti témákat, voltaképpen tehát régészeti és történeti topográfiai témákat. Már eddig is jelentős területeket dolgoztak fel hallgatóink s ezek a munkák kevés kiegészítéssel, az új jelkulcs szerinti átdolgozással voltaképpen kész fejezetei az eljövendő köteteknek. Mármost: ha a MTA Régészeti Intézetének sikerülne a Régészeti Topográfiát országos érdekű munkának nyilváníthatni és a megyei tanácsokkal fontosságát, helytörténeti alapvető értékeit megértetni, akkor nem kétlem, hogy a Tanácsok a maguk nagy anyagi erejével melléállnának a munkák kiadásának. Csongrád megye fele készen van: Kovalovszky Júlia, Tary László, Nagy Katalin; a Bodroghöz készen van (Valter Ilona), a Dunántúl néhány járása, felsőmagyarországi vidékek, Gyula környéke stb. mind készen várják a kiadást. Meg kell mondanom, sőt örömmel kell jelentenem, hogy hallgatóink munkáját messzemenően támogatta s részben irányította a MTA Régészeti Intézete.

Nos ezeket az előmunkálatokat kár lenne veszendőben hagyni. Más — az egyetemen kívüli — nagyszerű gyűjtőmunkák is kiadásra várnak (pl. a szolnoki múzeum pompás kataszteri gyűjtése). Az lenne a javaslatom, hogy a MTA Régészeti Intézete karöltve a Nemzeti Múzeummal, megyei múzeumigazgatóságaikkal és az egyetemmel, mérje fel az eddig végzett munkát, ossza be az országot területi — járási? — egységekre, adjon teljes munkatervet és segítséget az elkészült munkák átdolgozásához s a kötetek megjelenésével ne várjon addig, amíg saját erejéből lassan, egymásután évszázadnyi távlatban megjelennek a kötetek, hanem bízva s támaszkodva vidéki munkatársai-

inkra és egyetemünkre, szervezze meg a kiadás lehetőségeit. Ha ez sikerül, belátható 15—20 éven belül együtt lesz ez a páratlan értékű topográfia. Javaslom egyúttal, hogy már eleve történjék gondoskodás afelől, hogy az egyes topográfiai egységek megjelenése után 5 évenként pótlást adnak ki, méghozzá az illető közigazgatási egység múzeumi évkönyvében. Eként a topográfiát mindig elevenen tudnók tartani, mindig lépést tartana az új s újabb leletekkel.

Az elmondottakkal, az őszinte örömmel s a velejáró gonddal szerettem volna megünnepelni a Magyar Régészeti Topográfia első kötetének megjelenését. Köszönet mindazoknak, akiknek munkája bennefekszik ebben a szép kötetben.

ENTZ GÉZA: Mindenekelőtt hangsúlyoznom kell, hogy teljes mértékben egyetértek azzal, hogy a Régészeti Topográfia a maga anyagába a középkort is besorolta. Többek közt a műemléki ásatások is bizonyítják, hogy a XVII., sőt egyes esetekben a XVIII. század is régészeti téma. Ez elsősorban annak a következménye, hogy a kuruc háborúk után felrobbantották, királyi rendeletre, a várak nagy részét és így a pusztulási rétegekbe XVIII. századi anyag is bekerült. Véleményem szerint a műemléki topográfia nem kerül összeütközésbe a régészeti topográfiával azért, hogy ez utóbbi középkori anyagot közöl. Egyetértek azonban azzal a véleménnyel, hogy a két topográfia között bizonyos elválasztásra szükség van. Úgy gondolom, hogy a régészeti topográfiának főként a településsel, a lelőhelyekkel, a leletekkel kapcsolatban kell anyagot közölnie. A műemléki topográfia egyes konkrét épületekkel vagy épületmaradványokkal foglalkozik elsősorban. Ez nem jelenti azt, hogy helytelenek tartanám a régészeti topográfiának azt a gyakorlatát, hogy röviden megemlékezik az egyes romokról, vagy korábbi építészeti részleteket tartalmazó — ma is fennálló — épületekről, és ezek alaprajzi vázlatát közli. Helyesnek tartanám, ha az elpusztult, ma már nem fennálló és egyes községek területébe beolvadó középkori települések valamilyen módon kiemelkednének a régészeti topográfia anyagából. Eltűnt falvak jegyzékére gondolok. Ezáltal nemcsak a műemlékes szakemberek, hanem a történészek is támogatást kapnának további kutatásaikban. Meg kell jegyezni, hogy megítélésem szerint a régészeti topográfia már a mai összetételében is jelentős segítséget nyújt a műemléki topográfiák régészeti összefoglalása, történeti áttekintése és községtörténeteinek összeállítására szempontjából. Javaslom, hogy különösen olyan esetekben, amikor új ásatások történtek, a régészeti megfigyelések alapján szövegben és rajzban az építési periódusok rövid jellemzése és jelölése a topográfiában valósuljon meg, mert ezáltal a műemléki topográfiák munkája is könnyebbé válik. Az elmondottakból kitűnik, hogy a régé-

szeti és műemléki topográfia elképzelésem szerint egymást kiegészíti és segíti. Éppen ezért örömmel üdvözlöm a régészeti topográfiában publikált közseg-alaprajzokat és összefoglaló térképeket, amelyek meghatározott korok vonatkozásában jó segítséget nyújtanak a műemléki topográfiák számára.

Elvileg egyetértek Fitz Jenő kívánságával, hogy t.i. a régészeti topográfia ne csak adatfelsorolás legyen, hanem az adatokból a következtetéseket legalább röviden levonja. Azt hiszem, hogy a szerkesztő bizottság terve, hogy az egyes megyék részletes adatközlése után összefoglaló kötet készüljön, ezt az igényt kielégíti. A községek ABC sorrendben történő közlésével egyetértek, hiszen ez a módszer topográfiai kiadványokban általánosan elfogadott és követett.

A régészeti topográfia megjelent első kötete véleményem szerint a régészeti, történeti és művészettörténeti szaktudomány nagy nyeresége. Meggyőződésem, hogy ennek tökéletesítése a felsorolt szaktudományi területek kutatása számára komoly segítséget jelent.

A felkért hozzászólók bírálatának elhangzása után Patek Erzsébet és a kötet szerkesztője röviden válaszolt az észrevételekre.

Patek Erzsébet kifejtette, hogy a bírálatokban felmerülő újabb szempontok, igények egyrésze teljesíthető. Ennek megoldására már a kéziratban elkészült II. kötetben is történtek próbálkozások. Hangoztatta azonban azt is, hogy a javaslatok másik csoportját nem lehet kifejezetten a régészeti topográfia feladatkörébe utalni, és a megoldást e kötetektől várni. Bizonyos összefüggések kimunkálására viszont az egy-egy nagyobb területi egységre vonatkozó adatközlő kötetek megjelenése után elkészíthető összegezésekben kell módot találni.

Sági Károly válaszában egyetértett azokkal akik a topográfiát jelen formájában „félkész” munkának tartják. A célkitűzéseket a kötet előszavában rögzítettük, hangsúlyozva, hogy nagyobb egységenként, megynként adunk a lelőhelyekhez egy külön értékelő kötetet. A topográfiai kötetek ezekkel az értékelő kötetekkel együtt lesznek csak teljesek. Az értékelő köteteknek el kell végezni a tárgyalt terület vizsgált időszakokra vonatkozó geológiai, hidrológiai, klimatológiai, botanikai, zoológiai és anthropológiai rekonstrukcióját, amikhez speciális ismeretanyaggal rendelkező szakemberek bevonására van szükség. A helyes régészeti és történeti értékeléshez szükséges természettudományos összegezéseket a keszthelyi és tapolcai járások területére vonatkozóan zömmel elvégezték már, arra kell törekedni, hogy a többi, készülő kötet munkáival párhuzamosan szintén készüljenek ilyen összegezések. A topográfiai kötetek lassan készülnek, ez természetes. Arra kell törekedni, hogy a topográfiai munkálatok egyidőben, több helyen is meginduljanak. A megyék,

illetve a múzeumok saját erejükből indítsák el ezeknek előmunkálatait. Arra az észrevételre, hogy az egyes kötetek lezárása után felbukkanó újabb lelőhelyeket rendszeresen közzé kell tenni, a maga részéről úgy véli, hogy a megyei múzeumi szervezetek évkönyveiben lehetne megtalálni erre a megoldást.

A válaszok után a plénumon résztvevők hozzászólásai következtek.

Patay Pál — kifejtette, hogy helyesnek tartja az egy-egy kötetben feldolgozott községek anyagának ABC sorrendben és nem földrajzi összefüggések szerinti közlését. Ez utóbbi módszerrel ugyanis éppen a topográfia szempontjai szerint ütköznek nehézségekbe a kötet használata.

Kalicz Nándor — hangsúlyozta, hogy amint még néhány évtizeddel ezelőtt is egy-egy régészeti kor, kultúra elterjedésére, összefüggéseire vonatkozólag a szakemberek számára csak a múzeumban őrzött leletanyag játszhatott szerepet, napjainkban a terepbejárások eredményei a településtörténeti kutatások részeként egyenértékű forrássá válnak a leletekkel. Felmerült az a probléma: hogy a felszínen megfigyelt jelenségek közül mi nevezhető lelőhelynek és mi nem?

Szó lehet ugyanis arról, hogy az adott helyen jelentős, hosszú életű település vagy futólagos, rövidebb ideig használt telep, vagy esetleg véletlenül odakerült tárgyak találhatóak. Ezeket egyértelműen a terepbejárások alapján meghatározni nem lehet. A maga részéről azonban úgy véli, hogy indokoltabb még kevés felszíni lelet alapján is települést jelezni az adott helyen. Példaként hozta fel, hogy néhány esetben — így 1964-ben Balatongyörökön — sikerült hitelesítő ásatás révén a kevés felszíni lelet alapján egy jelentős település részleteit feltárni.

Természetesen, abból kiindulva, hogy a régészet ma már településtörténeti kutatások nélkül nem dolgozhat, maga is szükségesnek tartja a terepbejárások számának növelését és az alkalmazott módszerek kimunkálását, és ahol lehet, kisebb ásatásokkal történő kiegészítést is.

Arra a kérdésre, hogy a korabronzkori anyag kulturánkenti szétválasztása miért nem történt meg, azt válaszolja, hogy ehhez csekély volt az anyag mennyisége, és ez a kevés anyag nem volt egyértelműen szétválasztható.

Felmerült az a probléma is: hogyan lehetne a terepbejárások sorrendjében beszámozott lelőhelyeket topográfiai szempontból, tehát a használók szemszögéből nézve a községhatáron belül áttekinthetőbben csoportosítani? Annak a véleményének adott kifejezést, hogy az ilyenféleképpen elkészített, áttekinthetőbb lelőhelyszámozást azért sem érdemes szorgalmazni, mert a kötet lezárása után a jövőben előkerülő újabb lelőhelyek a községhatáron belül a soronkövetkező

számot fogják kapni, tekintet nélkül földrajzi fekvésükre, így a kialakított sorrend végeredményben úgyis megváltozik. A községenként jelentkező 5—20 lelőhely megkeresése egyébként sem okoz különösebb problémákat.

Seitl Kornél — a szövegközi, illetőleg összefoglaló térképek közzétételének módjával kapcsolatos kifogásokkal egyetért. Azonban a térképek közreadására vonatkozó előírásokat figyelembe kellett venni. Elképzelhető volna ugyan az egyes lelőhelyek koordinátáinak megadása, azonban ezek bemérése olyan nagy munkát jelentene, és olyan apparátust igényelne, ami belátható időn belül nem biztosítható.

Bakay Kornél: Mindenek előtt szeretnék köszönetet mondani a szerzők nevében mindazoknak, akik a most megjelent Magyarország Régészeti Topográfiája első kötetének felkért hozzászólói voltak. Szomorúsággal vettük azonban tudomásul, hogy többi kollégánk közül csak néhányan mondtak véleményt. Szerettük volna, ha munkánkat minél szélesebb körben megbeszélhettük volna, hiszen országos méretű feladatról és nagy távlati terv megvalósításáról van szó.

Dr. Korek József főigazgatóhelyettes felszólalásában hangsúlyozta, hogy a topográfiát nem szabad összetéveszteni a korpusszal s ezért ajánlatosabb lett volna az eddig még közöletlen anyagból kiválasztani a típusablák anyagát. Ennek a kétségtelenül helyes és hasznos elképzelésnek — sajnos — az volt a legfőbb akadálya, hogy a közöletlen anyag döntő többségét a szerzői jog védi, tehát nem publikálható. Pl. Gyenesdiás—Algyenes, Fenékpusztá, stb. Ami a lelőhelyek kiterjedésének pontosabb meghatározását illeti, arról a következőket kell mondanom. Terepbejárás alkalmával egy-egy lelőhelynek csak hozzávetőlegesen lehet megállapítani a kiterjedését, hiszen csak a felszínen gyűjthető anyag alapján vonhatunk le következtetéseket. A felszínen fellelhető régészeti leletek száma viszont objektív tényezőktől is függ, mint pl. a földművelés intenzitása, a terület növényzeti fedettsége, stb. Pontosabb meghatározásokat csak ásások segítségével adhatunk.

Dr. Fitz Jenő múzeumigazgató alapos, részletekbe menő bírálatából is csak néhány kiragadott részletre reagálhatok az adott körülmények között.

Fitz Jenő helytelennek tartja a nem alapvető jelentőségű irodalom felsorolását. Szabadna itt éppen a Székesfehérvár környéki X—XII. századi temetők feldolgozása közben szerzett tanulságokra hivatkoznom, ahol a semmitmondónak látszó újságcikkek közül nagyon fontos — s éppen topográfiai jelentőségű — adatokat sikerült összegyűjtenem, amely adatok a szaklapokban meg sem voltak említve. Nem tudunk egyetértetni azzal az észrevételével sem, hogy a lelőhelyek felsorolásakor topográfiai szempontok szerint

kellett volna eljárni és a lelőhelyek közötti értékkülönbségeket a jelkulcs segítségével is kifejezésre kellett volna juttatni. Ha így jártunk volna el, szükség-szerűen torzulások, történeti aránytalanságok jöttek volna létre. Már eleve megvalósíthatatlan a terepbejárások útvonalának csak topográfiai egységek szerinti megállapítása és véghez vitele, hiszen egy-egy lelőhelyre többször is vissza kellett térni, éppen a kedvezőtlen terepviszonyok miatt. Ezen túlmenően: mindenképpen el akartuk kerülni azt, hogy — esetleg — önkényes csoportosításokat adjunk a lelőhelyek szempontok szerinti csoportosítása révén. Komoly torzítások keletkeznének akkor is, ha — felszíni anyag alapján — kisebb vagy nagyobb jelentőségűnek határoznánk meg egy-egy lelőhelyet s ezt a jelkulcs jelzései segítségével kifejezésre is juttatnánk. Néhány példát mondok. A Keszthely-Halászcsernye területén talált felszíni cserépanyag csak szórványként szerepelhetett volna, holott a megindított ásások jelentősebb telepet hoztak felszínre. Ugyanez volt a helyzet a Hévíz-Szentandrás-páh-i és a balatonyöröki lelőhelyek esetében is.

Vannak olyan lelőhelyek, amelyek több község területére is átnyúlnak, mint pl. a Fitz Jenő által említett Kapolcs-csörgődombi római telep. Ilyenkor természetesen jelezni kell mindkét község tárgyalásakor az egybetartozást. Kétségtelen, hogy néhány esetben ezt elmulasztottuk, de — az esetek többségében — nem követtünk el ilyen hibát. Pl. Hévíz-Alsópáhok, Szentjakabfa, stb.

Dr. László Gyula professzor úr értékes javaslatai közül a terepbejárás útvonalának rögzítésével kapcsolatosan már pozitív választ tudunk adni, mivel a III. kötettől kezdődően pontosan feltüntetjük a bejárt területeket. A templomokban őrzött emlékek összegyűjtését (kelyhek, stb) nem végeztük el, mert úgy gondoltuk ez meghaladná a régészeti topográfia adott kereteit. *Makkay János* — azt emelte ki, hogy a régészeti topográfia sorozatának közreadásával párhuzamosan más, nagyszabású vállalkozások is munkában vannak. Így a régészeti kézikönyv egyes kötetei, továbbá egyes kultúrák anyagának közzététele is folyik. Miután mindkét utóbbi elkészítésénél számottevő segítséget nyújt a régészeti topográfia, ennek megjelenése bizonyos szempontból már korábban kívánatos lett volna, s így kissé megkésettnek mondható.

Úgy tartja, hogy az egész ország területére kiterjedő vállalkozás első, a legtöbb nehézséget, kísérletezést igénylő kötetének területét jól választották ki. Véleménye szerint ugyanis a feldolgozott két járás, régészeti szempontból a közepesen kutatott területekhez sorolható. Hiba lett volna, ha akár egy sokkalta inkább ismert, vagy lelőhelyek tekintetében éppenséggel ismeretlen területen kezdődött volna meg a munka.

Javasolja, hogy a már kiadott kötetek területére vonatkozó pótlásokat ne a területileg illetékes múzeumi évkönyvekben, hanem országos folyóiratban tegyék közzé.

Az egyes régészeti korszakok történetének kutatása ma már külföldön is a terepbejárások beiktatásával, alkalmazásával folyik. Hiszen ma már az egyes kultúrák korpuszaiban sem lehet az előkerült anyag teljes közreadását elvégezni. Éppen ezért a maga részéről sürgető feladatnak tartja a topográfia-sorozat egyes köteteinek minél gyorsabb megjelentetését, mert azáltal az egyes korszakok új összefoglalásait lehet és szükséges majd elkészíteni.

Szabó János — aziránt érdeklődött, hogy a belterület kutatása milyen intenzitással folyt? Megtörtént-e pl. a lakosság kikérdezése, hiszen a földmunkák a belterületen a leggyakoribbak, így a leletek előkerülése, de ugyanakkor elkallódása is ott nagyobb mértékben várható.

A térképábrázolások nehézségeivel kapcsolatban felteszi a kérdést, vajon csak a domborzat közreadásánál vannak-e problémák, mert bizonyos szempontból a vízrajzi helyzet hű közzététele áthidalhatná a jelenlegi nehézségeket. Végül azt a véleményét fejezte ki, hogy az egyes korszakokra vonatkozó jelzések finomíthatók lehetnének (pl. sírmellékletek fajtáinak jelzése stb.).

Bándi Gábor — annak a véleményének adott kifejezést, hogy a korszakokat jelző betűjelek megválasztása nem szerencsés, hiszen azok a magyar szakki-fejezés kezdőbetűiből állanak. Szóváltotta, hogy a magyar és német magyarázattal ellátott jelkulcs a kötetbe bele van kötve, ahelyett, hogy kiemelhetően, könyvjelzőként a használó állandóan kéznél tarthatná. *Nagy Emese* — úgy véli, hogy a kötettel szemben túlzott az igényesség. Valamennyi kívánalmat teljesítő, egy-egy kutató saját témájának, érdeklődésének tökéletesen megfelelő kötet nem volna összeállítható. A kutatók azonban bármilyen jellegű szakmunkát használnak fel, amúgyis szükséges, hogy azt megfelelő kritikával forgassák.

Így szükséges, hogy a topográfiát is a felhasználók megfelelő kritikával használják.

Virágh Dénes — közölte, hogy az egyes részletfelmérések (sáncok, halmok stb.) adatai az országos koordinátarendszerbe be vannak kötve. Azonban a koordináták közzététele még nagyobb nehézségekre ütközik. A vízrajz közreadásának módja hasonló a domborzathoz (torzítás), tehát a probléma ez úton sem oldható meg.

Gábler Dénes — véleménye szerint a bőséges irodalomjegyzék valóban elhagyható. Feltétlen szükségesnek tartja, bárhol is jelent meg, a lelet, vagy a lelőhely első közlésének megadását, a továbbiakban viszont már

csak a fontosabb publikációkat javasolja megadni. *Kiss Attila* — csatlakozik Bándi Gábornak a betűjelek megválasztásával kapcsolatos észrevételéhez és felveti, nem volna-e célszerű, ha az egyes régészeti korokat alfabetikus sorrendben látnák el betűjelekkel? (Pl. paleolitikum = A, és így tovább.) A térképek közreadásának nehézségei miatt elképzelhetőnek tartaná ezt úgy áthidalni, hogy alaptérképként a II. József-korabeli felmérést, vagy a múlt század második felében készült régi 25 ezres térképeket használnák. *Patek Erzsébet* zárszavában egyrészt a szerzők által meg nem válaszolt néhány kérdésre válaszolt.

A topográfia II. kötetében, éppen az első kötet összeállításánál és lektorálásánál felmerült tanulságokat figyelembevéve, számos változtatás, finomítás bedolgozása történt meg. (Így pl. a lelőhelyek beszámozásának sorrendje, dűlőnevek, táblák rajzainak méretezése stb.) Mégegyszer megismételte viszont, hogy a kötetet megjelentető Akadémiai Kiadó bizonyos indokoltan nevezhető kéréseket nyomdatechnikai nehézségekre hivatkozva, nem tudott megoldani. Így pl. a kihajtható lapon állandóan szemelött levő jelkulcs elkészítését sem.

A régi XVIII—XIX. századi térképek felhasználása alaptérképként nem volna szerencsés, hiszen e kötetek egyik feladata éppen az, hogy a lelőhelyeket a jelenlegi települési, földrajzi viszonyok feltüntetésével adja közre, mégha etekintetben nem is tökéletes azok minősége.

Megköszönve az értékes bírálatokat és hozzászólásokat, az ülést bezárta.

Bizonyára lesz alkalom még a jövőben is, hogy a topográfia-sorozat első s később megjelenő kötetének bírálatára, használhatóságának mértékére a szakterület észrevételei alapján, ha kell, Közleményeink további kötetekben visszatérhessünk. Véleményünk szerint — ha erre az Archaeológiai Értesítő nem tud teret biztosítani — ugyancsak Közleményeink további kötetekben találhatjuk meg a módját a már megjelent kötetek pótlásainak közzétételére is. Tervezzük továbbá a megye teljes területét felölelő négy kötet megjelentetése után az értékelő tanulmánykötet kiadását is — ha erre az Akadémiai Kiadó nem vállalkozik. Elgondolásunk szerint ez a kötet Közleményeink külön számaként láthatna napvilágot az utolsó leíró-kötet kéziratának elkészülése utáni egy-két éven belül, tehát 1970—71-ben. Ezzel a megye múzeumaiban 1961 óta folyó topográfiai munkálatok egy jelentős szakaszát zárhatnánk le.

Éri István

KÖNYVISMERTETÉS

(Bakay Kornél — Kalicz Nándor — Sági Károly: *Veszprém megye régészeti topográfiája, a keszthelyi és tapolcai járás.* — *Magyarország Régészeti Topográfiája I.* — Akadémiai Kiadó, Budapest 1966. 221 p. 42 t.+9 melléklet).

A hazánkban több mint százéves múltra visszatekintő régészeti kutatások előbb gyűjtések, majd ásatások formájában igen sok lelőhelyet és leletet eredményeztek. Ezek közzététele csak az esetek kisebb hányadában történt meg. Gyakran találhatunk a múzeumokban több évtizede elfekvő leleteket, amelyeknek publikálása értékes adatokat szolgáltatna valamely probléma megoldásához. Sokszor a régi feldolgozások sem elégitik ki a mai kutatás igényeit. Az anyagközlés és feldolgozás elavult módján kívül komoly nehézségeket okoz az is, hogy az egyes korszakokra vagy területekre vonatkozó adatokat fáradságos munkával kell összegyűjteni a legkülönbözőbb múzeumok raktárából, adattárából és a szakirodalomból. A sok időt elrabló keresgélés a feldolgozás egyéb, fontosabb feladatainak rovására történik. Ezért válik egyre égetőbb szükségé — a történeti források kritikai kiadványaihoz hasonlóan — a régészeti forrásanyag teljességre törekvő közreadása. Ezt a célt szolgálják egyfelől az egyes korszakok leletanyagát felölelő leletkataszterek, korpuszok megkezdett vagy tervbe vett munkálatai. Másrészt a régészeti forrásokat lelőhelyek és földrajzi (közigazgatási) egységek szerint rendszerező régészeti topográfiát sorolhatjuk ide. Az egyes korszakok és azok jellegzetes tárgytípusainak tanulmányozását megkönnyítő leletkorpuszokkal szemben a régészeti topográfia a régészet számára is elsőrendűen fontos településföldrajzi és településtörténeti vizsgálatokhoz nyújt segítséget.

A lelőhelyek földrajzi elhelyezkedésére, kiterjedésére vonatkozó adatokat a hiteles megfigyelések nélkül múzeumba került nagy számú leletanyagtól ritkán kapunk, sőt gyakran a régebbi ásatásoktól sem remélhetünk. Ezért a topográfiai munkák elengedhetetlen feltétele, hogy a korábbi ismert lelőhelyek helyszíni ellenőrzése, hitelesítése megtörténjék. Ugyanilyen fontos, különösen a kevésbé átkutatott területeken, a felszíni nyomok alapján új, eddig ismeretlen lelőhelyek felkutatása. Ezeket a szempontokat és a kiadás során felmerülő anyagi és technikai problémákat (nyomdai keret, térképek elkészítése, stb.) figyelembe véve dolgozta ki a MTA Régészeti Kutató Csoportja a topográfiai munka elméleti és gyakorlati kérdéseinek módszertanát. Ezt 1964-ben a magyar régészek plénuma előtt is megvitták, és néhány hasznos észrevétellel kibővítették. Az így kialakult alapelvek első

gyakorlati megvalósítását üdvözölhetjük a Veszprém megyei, a keszthelyi és tapolcai járást feldolgozó első kötetben.

A kötet célját, a felhasznált források fajtáit és a terepbejárások dokumentálását, valamint a lelőhelyek tárgyalásánál alkalmazott korszakbeosztást (a kötet az őskortól a törökör végéig terjedő időt öleli fel) ismertető, rövidre fogott Bevezetést követi a községtérképeken és a leírórészben a lelőhely száma mellett egyaránt szereplő jelek feloldását adó Jelkulcs. A felhasznált irodalmi források jegyzéke a teljességre törekvő gyűjtésről tanúskodik.

A legfontosabb és a legnagyobb terjedelmű rész a tulajdonképpeni lelőhelykataszter. Az ABC sorrendbe szedett 60 önálló közigazgatási egységet (59 községet és Keszthely várost) 1-től kezdődő sorszámozással látták el. Az egyes községeken belül a lelőhelyek szintén 1-től kezdődő sorszámot kaptak. A képalírásokban és mutatókban szereplő törtszámok számlálója a község számát, nevezője pedig a lelőhely számát jelenti. A lelőhelyek felsorolása előtt a község földrajzi elhelyezkedésének rövid ismertetése található. Általában az egyes lelőhelyek leírását is földrajzi bevezetéssel kezdik. Egy-egy lelőhelyre 3—25 sor terjedelelem jut. Természetesen a különösen kiemelkedő lelőhelyek jóval nagyobb terjedelműek. Legrövidebbek a terepbejárás során megismert új lelőhelyek, amelyeknél elegendő az észlelt jelenségek leírása és a leletanyag kormeghatározása. A korábbi ismert lelőhelyek esetében a kutatás történetének ismertetése és gyakran az eddigi eredmények felülvizsgálata, a hibás véleményekkel szembeni állásfoglalás igényel terjedelemlnövekedést. Az irodalmi hivatkozásokon kívül, a kormeghatározás ellenőrzésének lehetőségét megteremtve, minden esetben megadják a leletanyag őrzési helyét és leltári számát. A középkori lelőhelyeket lehetőség szerint összevetik az okleveles adatokkal. Ezek közül főleg az első említésre, a falu vagy épület birtoklására, illetve építésére vonatkozó oklevelek, valamint a falvak törökörri továbbélését vagy pusztulását jelző adóösszeírások szerepelnek. Utóbbiakat Pákay Zsolt dolgozta fel, kéziratát a kötet számára átengedte. Azokat a leleteket, amelyeknek községen belüli lelőhelye nem állapítható meg, ezek felsorolása után külön tárgyalják.

A kötet a lelőhelyek elhelyezkedését 1:50.000-es léptékű térképeken mutatja be, amelyek a domborzatot, vízrajzot, mai településeket és a főbb utakat tüntetik fel. A térképeken a lelőhelyek számán kívül a lelőhely jellegét (telep, temető stb.) és korát feltüntető jelek szerepelnek. Az őskori és középkori földvárak, római-

kori és középkori épületek alaprajzai a szöveg között helyezkednek el.

A kötethez a két járás területét 1 : 100.000-es léptékben ábrázoló színes térképeket mellékeltek. A 8 térkép a különböző korok lelőhelyeinek összefoglaló áttekintését teszi lehetővé.

Az egyes korok legjellegzetesebb leleteit rajzos típusábrákon gyűjtötték össze (1—28. tábla). Ugyanitt található a különböző lelőhelyekről, középkori romokról készített fényképfelvételek, a középkorivárák korabeli ábrázolásai, alaprajzai, végül a középkori objektumokat feltűntető XVIII—XIX. századi kéziratok térképei (29—42. tábla).

A kötet kezelését a részletes lelet- és időrendi mutató, a helynevek, személynevek, történeti személynevek, XVIII—XIX. századi térképek mutatója, továbbá a múzeumok és magángyűjtemények mutatója könnyíti meg. A külföldi kutatók számára a Bevezetést, Jelkulcsot és a tábla- valamint képaláírásokat német nyelven is közlik.

Lipp V., Darnay K., Csági Á., Sági J., Darnay—Dornay B., Sági K. és a terület kutatásába már Rómer F. óta bekapcsolódó külső, többnyire budapesti régészek munkássága révén Keszthely környéke a viszonylag intenzíven átkutatott területek közé tartozik. A rövidebb-hosszabb ásatási beszámolókon kívül a terület egészét is feldolgozó művek is napvilágot láttak (pl. Kuzsinszky B.: A Balaton környékének archaeológiája, a rómaikorról Thomas E.: Römische Villen in Pannonien). Néhány lelőhely és a köréjük csoportosuló problémák köre — Fenékpuszta, Keszthely-kultúra, Zalavár — országos viszonylatban, sőt sok vonatkozásban ezen túlmenően is a legfontosabbak közé tartozik. Ezzel szemben az alaposan átkutatott korszakok és területek mellett találhatunk elhanyagoltabbakat is. Többek között az őskor egyes szakaszaira és a középkori falukutatásra vonatkozik ez. Nemesbük, Vindornyaok és Zalaköveskút határában korábban egyetlen lelőhely sem volt ismeretes. Mindössze Vindornyaokról került a keszthelyi múzeumba egy szőrványos kőbalt. A Keszthelytől távol fekvő Vigántpetend és Kapolcs határából 1, ill. 2 lelőhelyről volt tudomása a szakirodalomnak, ill. a múzeumnak. Ezenkívül súlyos, sok szempontból pótolhatatlan károkat okozott az, hogy a keszthelyi múzeum anyaga a második világháborúban csaknem teljes egészében megsemmisült, a megmaradt tárgyak jelentős része pedig összekeveredett, azonosíthatatlanná vált.

A korábbi kutatások vázolt egyenlenségei miatt a régi lelőhelyek hitelesítésén túlmenően nagy számú új lelőhelyet is lehetett várni a településre alkalmas területek terepbejárásával történő átfésülésétől. A közelebbről helyhez nem köthető leleteket figyelmen kívül hagyva, 508 lelőhelyet tartalmaz a kötet. Ezekből

195-öt a terepbejárások során fedeztek fel. Sok lelőhelyről korábban csak szőrványos, esetleg korhatározásra alkalmatlan leletek kerültek múzeumba. 48 olyan korábbi lelőhelyet találunk a kötetben, amelyeknek jellegét vagy pontos korát a terepbejárások eredményeként lehetett meghatározni. Gyakran előfordult az is, hogy korábban ismert lelőhelyen további korszak emlékeit sikerült megfigyelni. A példaként említett 3 falu határából a terepbejárások után már 5, 10, ill. 2 lelőhelyet ismerünk. A csobánci középkori vár romjai mellett bronzkorvégi-koravaskori telepre utaló nyomokat is találtak (14/3. lh.).

A gondos anyaggyűjtésre épülő kötet jelentős mértékben megváltoztatta a terület régészeti lelőhelyeiről, az egyes korszakok emlékéanyagának jelentkezéséről és arányáról kialakított képet. A későneolitikus lengyeli kultúra pl. 15 lelőhellyel képviselteti magát, ebből csak egy lelőhelyet közöltek eddig, 6 lelőhely anyaga a Balatoni Múzeumban, ill. a MNM-ban várt a publikálásra, 8 lelőhelyet a terepbejárások adtak. A 13 késővaskori temetkezésből 8 szerepel az irodalomban (elsősorban a korszak leleteit összegyűjtő leletkataszterben), de a kötetben közölt kelta települések még mind ismeretlenek voltak. A legjobban átkutatott római kornál is az 54 településnek mintegy harmad-része a terepbejárások eredményeként került be a kötetbe. A Balaton-felvidék nagy számú középkori romjainak többsége már évtizedek óta szerepel a szakirodalomban. Ezzel szemben a kötetben tárgyalt 46 későközépkori, legnagyobb részt oklevelekből is ismert település közül az irodalomban csupán 3 helyről említettek régészeti leletanyagot. 37 lelőhelyen először a terepbejárások alkalmával figyeltek meg települési nyomokat.

A még tovább sorolható számszerű adatoknál is fontosabbak azonban azok az eredmények, amelyek néhány, eddig teljesen figyelmen kívül hagyott kérdés megoldása területén születtek. Legjelentősebb a balatoni csoport felfedezése. Ez a csoport a területükön szintén nagy számban jelentkező korarézkori tűzdelt barázdás kerámiával együtt a lengyeli és a badeni kultúra közötti időszakot tölti ki. A két csoportnak 20 lelőhelyét ismerjük a feldolgozásra került területről, ami arra enged következtetni, hogy nem véletlenül idekerült szőrványos tárgyakkal, hanem meglehetősen sűrű megtelepedéssel állunk szemben. A csak a legutóbbi években megindult későnépvándorláskori település kutatás első eredményei közé sorolhatjuk a Keszthely és Zalavár határában felfedezett telepeket (21/44., 59/21., 59/24. lelőhelyek). Ugyancsak jelentős érdeme a kötetnek az eddig általában figyelmen kívül hagyott törökkori erődítmények leírása is.

A csak felszíni megfigyelésekre támaszkodó terepbejárások hitelesítése céljából a fontosabbnak ítélt

lelőhelyek egy részén szondázó ásatásra került sor. Különösen eredményesek voltak ezek a rézkori és későnépvándorláskori telepeken, valamint a kispóstagyi kultúra balatongyőri telepén (6/4. lh.).

A kötetben tárgyalt lelőhelyekről több ezer tárgyat őriznek a különböző múzeumokban és magángyűjteményekben. Ilyen hatalmas leletanyag tárgyakénti leírására és fényképes vagy rajzos közzétételére természetesen gondolni sem lehetett. A feldolgozott terület legfontosabb tárgytípusairól jó áttekintést nyújtanak a típustáblák, de a javarészt publikálatlan leletanyag csak kis töredékét sikerült így bemutatni. Mindenképpen kívánatos lenne a képek számát növelni. Ez viszont még az 1. kötethez hasonlóan maximális tömörséggel megírt köteteknél is jelentős terjedelem növekedést eredményezne. Az itt alkalmazott tömör leírással szemben a leletgyűtéseknél kissé részletezőbb, a tárgy típusát, jellegét is megnevező elemzésével valamelyest bővíteni lehetne az elsősorban a leletanyag iránt érdeklődő kutatók által is felhasználható leletek körét (pl. „badeni cserepek” helyett: „kétosztású táltörredék, magasfülű merice, zeg-zug vonalakkal díszített oldaltörredékek”). A minden korszakra kidolgozott részletes terminológia hiányában az egyéni ízű, nem közérthető megfogalmazások okozta félreértések elkerülése végett ajánlatos a típustáblán megtalálható párhuzamra hivatkozni. Ebben az esetben csak az egyedi, párhuzam nélkül álló tárgyakat kell külön ábrázolni.

A községtérképek a lehetőségekhez képest jól sikerültek, segítségükkel fellelhetők a terepen a lelőhelyek. Általában tartalmazzák a településföldrajzi vizsgálatokhoz szükséges adatokat. Olyan fontos adatok mint pl. a lelőhelyek környékének talajtani viszonyai, vagy az egykori növénytakaró, amelynek rekonstruálása egyébként is elmélyült természettudományos munkát követel, természetesen nem kerülhetnek rá az ilyen térképekre. Ezekre lehetőség szerint a szövegben kellene utalni. Úgy érezzük azonban, hogy néha a rendelkezésre álló kereteken belül is lehetőség nyílott volna árnyaltabb ábrázolásra. Előfordul, hogy hiányzik a lelőhely elhelyezkedését indokló patak vagy forrás feltüntetése. Nem következetes a mocsaras területek jelölése. Ritkán találkozunk a szintvonalakkal nem ábrázolható, de jellegzetes terepalakulatok jelzésére szolgáló csíkozással. A vonyarcvashegyi Szentmihálydomb (55/7. lh.), amelyet a Balaton egykori öbléből keletkezett tőzeges láprétség vesz körül, valaha sziget volt, különleges helyzeti energiájának köszönheti, hogy 4 korszak népe megtelepült rajta, valószínűleg erődítményt is építettek rá. A térkép szerint száraz síkságon helyezkedik el a lelőhely. A községtérképen csak az elnevezés utal a mindszentkálai 15–20 m relatív magasságú, szigetszerű Kereki-dombon elhelyezkedő későbronzkori földvár domborzati viszonyaira (29/1.

lh., vö. 24. kép). Igen gyakori eset, hogy a lelőhelyek vízenyős terület szélén emelkedő meredek, de nem magas teraszon helyezkednek el (pl. 6/4. lh. vö. 31. t. 2. k.). Ezekben az esetekben okvetlenül szükséges a térkép összevetése a szöveggel és a lelőhelyek szempontjából lényeges terepalakulatok csíkozással történő bemutatása. Az így ábrázolandó területek kicsinysége esetén bizonyosfokú torzítás is megengedhető. A fenti szempontok érvényesülését tekintve ideális megoldású Alsópáhok térképe (vö. 1/1–2., 5. stb. lh.). A különösen elnagyolt kidolgozás példaként említhetjük Zalavár (59. sz. község) térképét. Itt merül fel annak szükségessége, hogy a lelőhely jellegét és korát feltüntetve, nem ritkán 5–6 jel ne a térképre, hanem a térkép mellé kerüljön, így a kevésbé zsúfolt térképen több lehetőség nyílik a részletekben gazdagabb kidolgozásra.

Túlméretezettnek érezzük a helynevek mutatóját. Az irodalomban előforduló lelőhely-elnevezések mutatózása feltétlen szükséges. Az irodalomban nem szereplő, senki által nem ismert és keresett elnevezések (pl. Dég Rudolf háza, Disznólegelő, Várpalotai Szénbányászati Tröszt üdülője, Zalasántói magasfeszültségű vezeték, stb.) feleslegesen terhelik a mutatót. Az oklevéltárak mutatóihoz hasonlóan ajánlatos lett volna a középkori helyesírással közölt neveket eltérő betűtípussal különválasztani, és a fentemlített nevek rovására számukat növelni (kimaradt a mutatóból: *Bwdawary, Dabus, Kewkwh, Zenbenedekallya*, stb). Véleményünk szerint a kötet értékének és használhatóságának csökkentése nélkül elhagyható lett volna a fáradtságos munkával összeállított személynév és történeti személynév mutató. Sajnálatos, hogy a mutatók címszavai csak magyarul jelentek meg.

A nem kis feladatot jelentő nyomdai kivitelezést sikerrel oldotta meg a Kiadó. Az egyes község leírások végén jelentkező üres helyek kihasználására hasznos lett volna a szöveg közötti illusztrációk méretét növelni. A Kartográfiai Vállalat által készített mellékletek használatát megkönnyítette volna a külső oldalukra nyomtatott sorszám és az ábrázolt korszak megnevezése. (Ezzel elkerülhető lett volna az azonos térképek mellékelése egyes példányokhoz!).

Ismeretésünkben természetesen nem meríthettük ki a kötet gazdag tartalmát. A rendkívül alapos és újszerű anyaggyűjtésre épülő munka forrásadataival hosszú időn át nélkülözhetetlen segítséget fog nyújtani a feldolgozott területtel foglalkozó régészek, településtörténészek és helytörténészek számára. Ezen túlmenően a kötet elévülhetetlen érdeme, hogy az úttörés nehéz feladatát megoldva, sikeresen ültette át a gyakorlatba a magyar régészeti topográfia alapelveit.

Torma István

TARTALOMJEGYZÉK

VAJKAI AURÉL: Emlékezés Sági Jánosra (1874—1938)	5
ÉRI ISTVÁN: Beszámoló a Veszprém megyei Múzeumi Igazgatóság 1966 évi munkájáról	23
MITHAY SÁNDOR: Korai kelta sírleletek Borsosgyőrből és Kiskamondról.....	55
TÖRÖK GYULA: Újabb régészeti feltárások Halimbán.....	69
KOZÁK KÁROLY: A sümegi és sziglieti vár XVII. századvégi kerámiája.....	81
NAGYBÁKAY PÉTER: Veszprémi és Veszprém megyei céhládák.....	91
ÉRI ISTVÁN: Adatok a bakonyi üveghuták történetéhez.....	143
VAJKAI AURÉL: A Balaton északi partjának présházai.....	181
KATONA IMRE: S-betűs herendi porcelánok az Iparművészeti és a Bakonyi Múzeumban	247
KOPASZ GÁBOR: A veszprémi nemzetőrök szerepe 1848-ban a baranyai Drávavonal védelmében	259
SZIJ REZSŐ: Úrbéri elkülönítés és tagosítás Inotán (1857—1864).....	273
BÉKEFI ANTAL: Egy bakonyi szegényember élettörténete	283
PETÁNOVITS KATALIN: A vörsi bábtáncoltató betlehem.....	303
PAPP JENŐ: Természettudományi muzeológia és honismeret	325
FÜZES F. MIKLÓS—SÁGI KÁROLY: A Keszthelyi-öböl regressziós jelenségei	339
KEVE ANDRÁS: Madártani szempontok a Keszthelyi-öböl eliszaposodásának kérdéséhez	361
MOLNÁR LÁSZLÓ: Akadémiai munkaértekezlet a herendi porcelánról.....	377
A „VESZPRÉM MEGYE RÉGÉSZETI TOPOGRÁFIÁJA, A KESZTHELYI ÉS TAPOLCAI JÁRÁS” c. munka vitája.....	381
TORMA ISTVÁN: Könyvismertetés. Bakay—Kalicz—Sági: Veszprém megye régészeti topográfiája, a keszthelyi és tapolcai járás.....	392

INHALTSVERZEICHNIS

AURÉL VAJKAI: Erinnerung an János Sági (1874—1938).....	5
ISTVÁN ÉRI: Bericht über die Tätigkeit der Museumdirektion vom Komitat Veszprém im Jahre 1966	23
SÁNDOR MITHAY: Funde von frühkeltischen Gräbern bei Borsosgyőr und Kiskamond	55
GYULA TÖRÖK: Neuere archäologische Freilegungen bei Halimba.....	69
KÁROLY KOZÁK: Die Keramik vom Ende des 17-ten Jahrhunderts der Schlösser von Sümeg und Szigliget	81
PÉTER NAGYBÁKAY: Zunftladen von der Stadt und vom Komitat Veszprém... ..	91
ISTVÁN ÉRI: Angaben zur Geschichte der Glashütten vom Bakony.....	143
AURÉL VAJKAI: Die volkstümliche Bauweise der Weinberge am Balaton.....	181
IMRE KATONA: Porzellane mit dem Buchstaben S im Bakony-Museum und im Kunstgewerblichen Museum	247
GÁBOR KOPASZ: Die Rolle der Nationalgardisten von Veszprém in der Verteidi- gung der Drau-Linie von Baranya im Jahre 1848.....	259
REZSŐ SZIJ: Absonderung der Fronhöfe und Kommassation zu Inota (1857—1864)	273
ANTAL BÉKEFI: Lebensgeschichte eines armen Menschen von Bakony.....	283
KATALIN PETÁNOVITS: Das Marionetten-Bethlehem-Spiel von Vörs.....	303
JENŐ PAPP: Naturwissenschaftliche Museologie und Heimatskunde.....	325
MIKLÓS FÜZES F.—KÁROLY SÁGI: Regressionserscheinungen der Balaton- Bucht bei Keszthely.....	339
ANDRÁS KEVE: Einige ornithologische Betrachtungen über das Problem der Ver- schlammung der Balaton-Bucht bei Keszthely	361
LÁSZLÓ MOLNÁR: Arbeits-Diskussion der Ungarischen Akademie der Wissen- schaften über das Porzellan von Herend.....	377
DISKUSSION DER ARBEIT „Archäologische Topographie des Komitats Veszprém, Bezirke Keszthely und Tapolca”	381
ISTVÁN TORMA: Besprechung des Buches „Archäologische Topographie des Komitats Veszprém, Bezirke Keszthely und Tapolca” von Bakay—Kalicz— Sági	392

TABLE DES MATIÈRES

AURÉL VAJKAI: Hommage à János Sági (1874—1938).....	5
ISTVÁN ÉRI: Compte rendu sur l'activité de la Direction des Musées du département de Veszprém en 1966.....	23
SÁNDOR MITHAY: Trouvailles tombales pré-celtiques de Borsosgyőr et de Kiskamond	55
GYULA TÖRÖK: Nouvelles inventions archéologiques à Halimba	69
KÁROLY KOZÁK: La céramique de la fin du XVII ^e siècle des châteaux de Sümeg et de Szigliget	81
PÉTER NAGYBÁKAY: Coffres des corporations de la ville et du département de Veszprém.....	91
ISTVÁN ÉRI: Contributions à l'histoire des verreries de la montagne Bakony... ..	143
AURÉL VAJKAI: Constructions populaires des vignobles des environs du Balaton, dans la département de Veszprém	181
IMRE KATONA: Les porcelaines marquées du chiffre S du Musée de Bakony et du Musée des Arts Décoratifs	247
GÁBOR KOPASZ: Le rôle des gardes nationaux de Veszprém dans la défense de la ligne de la Drave en 1848.....	259
REZSŐ SZIJ: Le lotissement des censives et le remembrement parcellaire à Inota (1857—1864)	273
ANTAL BÉKEFI: Histoire de la vie d'un homme pauvre de la montagne du Bakony	283
KATALIN PETÁNOVITS: La crèche aux marionettes de Vörs.....	303
JENŐ PAPP: Muséologie des sciences naturelles et Connaissance scientifique du sol natal	325
MIKLÓS FÜZES F.—KÁROLY SÁGI: Les phénomènes de régression de la baie de Keszthely	339
ANDRÁS KEVE: Données ornithologiques concernant le problème de l'envasement de la baie de Keszthely.....	361
LÁSZLÓ MOLNÁR: Réunion de travail sur la porcelaine de Herend, organisée par l'Académie des Sciences Hongroise.....	377
DÉBAT SUR L'OEUVRE „La topographie archéologique du département de Veszprém, arrondissements de Keszthely et de Tapolca”.....	381
ISTVÁN TORMA: Compte rendu de l'oeuvre de Bakay—Kalicz—Sági: La topographie archéologique du département de Veszprém, arrondissements de Keszthely et de Tapolca	392

СОДЕРЖАНИЕ

ВАЙКАИ, А.: Воспоминания о Яноше Шаги (1874—1938).....	5
ЭРИ, И.: Отчет о работе управления веспремского комитатского музея за 1966-й год	23
МИТАИ, Ш.: Раскопки ранних кельтских погребений в Боршудьёре и Кишкамонде	55
ТЁРЁК, Д.: Новейшие археологические раскопки в Халимбе.....	69
КОЗАК, К.: Шюмегская и сиглигетская керамика конца семнадцатого века	81
НАДЬБАКАИ, П.: Цеховые сундуки города Веспрема и веспремского комитата.....	91
ЭРИ, И.: Данные к истории баконьских стеклодувных мастерских.	143
ВАЙКАИ, А.: Народная архитектура на прибалатонских виноградниках веспремского комитата	181
КАТОНА, И.: Фарфор с маркой в Форме буквы „S” в баконьском музее и в музее прикладного искусства	247
КОПАС, Г.: Роль веспремских национальных гвардейцев в обороне линии Дравы.....	259
СИЙ, Р.: Размежевание и отделение барщинных земель в Инота (1857—1864).....	273
БЕКЕФИ, А.: История жизни баконьского бедняка.....	283
ПЕТАНОВИЧ, К.: Вёршский вертепный театр танцующих марионеток	303
ПАПП, Е.: Естественно-научное музееведение и краеведение	325
ФЮЗЕШ Ф., М.—ШАГИ, К.: Характер регрессии кестхейского залива	339
КЕВЕ, А.: Орнитологическая точка зрения на вопрос об заилении кестхейского залива	361
МОЛНАР, Л.: Дискуссия устроенная А. Н. о херендским фарфоре	377
СПОР РАБОТЫ „Археологическая топография веспремского комитата Кестхейский и тапольцииский уезд.”	381
ТОРМА, И.: Реферат о книге: Бакаи—Калиц—Шаги: „Археологическая топография веспремского комитата. Кестхейский и таполольцайский уезд.”	392

A VESZPRÉM MEGYEI MŰZEUMI IGAZGATÓSÁG KIADVÁNYAI

VERÖFFENTLICHUNGEN DER DIREKTION DER VESZPRÉMER KOMITATSMUSEEN

- B. THOMAS EDIT—SZENTLÉLEKY TIHAMÉR: Vezető a veszprémi Bakonyi Múzeum régészeti kiállításában (1959).
- EDIT B. THOMAS—T. SZENTLÉLEKY: Führer durch die archäologischen Ausstellungen des Bakonyer Museum in Veszprém (1959).
- TIHANY. Vezető a múzeum kiállításához. — Führer durch das Museum von Tihany (1963),
elfogyott — vergriffen.
- VAJKAI AURÉL: Bakonyi ház (1963),
elfogyott — vergriffen.
- ÉRI ISTVÁN—VAJKAI AURÉL: Veszprém megye múzeumai (1963),
elfogyott — vergriffen.
- ISTVÁN ÉRI—AURÉL VAJKAI: Museen entlang des Balaton (1963),
elfogyott — vergriffen.
- TARNAY ZSUZSANNA—RÓZSA GYÖRGY: Batsányi János irodalmi munkássága és egykorú képmásai (1963),
elfogyott — vergriffen.
- VESZPRÉM MEGYEI MŰZEUMOK KÖZLEMÉNYEI 1. (1963).
- É. TAKÁCS MARGIT—PÉTER MÁRTA: Csikász Imre emlékkiállítás (1964).
- B. THOMAS EDIT: Baláca, freskó, stukkó, mozaik — Baláca, Fresko, Stuck, Mosaik (1964).
- FEKETE GÁBOR: A Bakony növénytakarója. — Die Pflanzendecke des Bakony-Gebirges (1964).
- VESZPRÉM MEGYEI MŰZEUMOK KÖZLEMÉNYEI 2. (1964).
- B. THOMAS EDIT: A nagydémi lararium (1965).
- BORSOS MIKLÓS szobrászművész kiállítása (Tihany 1965),
elfogyott — vergriffen.
- DR. TOMPA KÁLMÁN képzőművészeti gyűjteménye (Veszprém 1965),
elfogyott — vergriffen.
- GORKA LIVIA keramikus kiállítása (Keszthely 1965).
- PAPP JÓZSEF: A Bakony növénytani bibliográfiája — Botanische Bibliographie des Bakony-Gebirges (1965).
- VESZPRÉM MEGYEI MŰZEUMOK KÖZLEMÉNYEI 3. (1965).
- EGRY JÓZSEF festőművész emlékkiállítás (Tihany 1966),
elfogyott — vergriffen.
- BALATONI NYÁRI TÁRLAT (Keszthely 1966).
- VASS ELEMÉR festőművész emlékkiállítás (Veszprém 1966).
- REISSMANN KÁROLY MIKSA festőművész emlékkiállítás (Veszprém 1966),
elfogyott — vergriffen.
- TAPFER DEZSŐ: A Keleti-Bakony madárvilága — Die Vogelwelt aus dem Ost-Bakony-Gebirge (1966),
elfogyott — vergriffen.
- VESZPRÉM MEGYEI MŰZEUMOK KÖZLEMÉNYEI 4. (1965).
- BÍRÓ JÓZSEF: Hajók a Balatonon. Hajózástörténeti kiállítás a tihanyi múzeumban (1967).
- BENE GÉZA festőművész emlékkiállítás (Tihany 1967).
- GÁBORJÁNI SZABÓ KÁLMÁN festőművész emlékkiállítás (Veszprém 1967).
- LIPTÁK GÁBOR: Jókai Balatonfüreden (1967).
- BALATONI ALMANACH, mai magyar költők versei a Balatonról (1967).
- BENDEFY LÁSZLÓ: A Bakony hegység geokinetikai viszonyainak földkérgszerkezeti vonatkozásai — Die Rolle der Geokinetik bei der Erforschung der Erdkrustenstruktur im Bakony-Gebirge (1967).

Kiadja a Veszprém Megyei Múzeumok igazgatósága
Felelős kiadó: Éri István megyei múzeumigazgató
Technikai szerkesztő: Nagybákay Péter
A címlapot tervezte: Katona László
A kézirat nyomdába érkezett: 1967. április 17.
Megjelent: 1967. december, 1000 példányban. 25 ív terjedelemben
67/1985 Franklin Nyomda, Budapest. Felelős: Vértés Ferenc igazgató

